

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ÖZEL SAYI: 22

ISSN 1301-210X

HECE

AYLIK EDEBİYAT DERGİSİ YIL:15 SAYI:174/175/176 HAZİRAN/TEMMUZ/AĞUSTOS 2011

GEZİ ÖZEL SAYISI

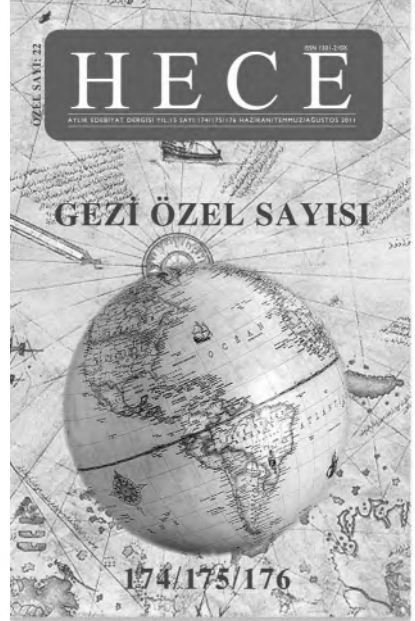
174/175/176

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

HECE
YAYINLARI

HECE
AYLIK EDEBİYAT DERGİSİ

ÖYKÜ
100 aylık öykü dergisi

HECE ÖZEL SAYILARI

- 1- Türk Öykücülüğü
- 2- Türk Şiiri
- 3- Ahmet Hamdi Tanpınar
- 4- Türk Romanı
- 5- Diriliş ve Sezai Karakoç
- 6- Eleştiri
- 7- Edebiyat ve Nuri Pakdil
- 8- Hayat/Edebiyat/Siyaset
- 9- Büyük Doğu ve Necip Fazl Kısakürek
- 10- Çocuk Edebiyatı
- 11- Hareket ve Nurettin Topçu
- 12- Mektup
- 13- Nâzım Hikmet
- 14- Cahit Zarifoğlu
- 15- Mehmet Âkif Ersoy
- 16- Modernizmden Postmodernizme
- 17- Yahya Kemal Beyathı
- 18- Şehirlerin Dili
- 19- Cemil Meriç
20. Yerlilik
21. Rasim Özdenören

HECE
AYLIK EDEBİYAT DERGİSİ
ISSN 1301-210X

YIL: 15 SAYI: 174/175/176
I. Basım: Haziran/Temmuz/Ağustos 2011
(Her ayın birinde yayımlanır.)

Yayın Türü: Yerel Süreli

Hece Yayıncılık Ltd.Şti. Adına
Sahibi: Ö. Faruk Ergezen

Yazı İşleri Müdürü: İbrahim Çelik

Yayın Yönetmeni: Hüseyin Su

Yönetim Yeri
Konur Sk. No: 39/1
Kızılay/Ankara

Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/Ankara

Tel: (312) 419 69 13 **Fax:** (312) 419 69 14

İnternet Adresi: www.hece.com.tr
e-mail: hece@hece.com.tr

Dizgi-Düzeltili: Hece

Teknik Hazırlık: Bülent Güler

Kapak: Sarakusta **web:** sarakusta.com

Baskı: Öncü Basımevi Basım Yayım Tanıtım Ltd. Şti.

Tel: 384 31 20

K. Karabekir Cad. Ali Kabakçı İş Hanı No: 85/2
İskitler/ ANKARA

2011 Yılı Abone Bedeli:

Yıllık: 90 TL.

Kurumlar İçin: 200 TL.

Yurt Dışı: 150 Euro

Posta Çeki: 149582
Hece Basın Yayın Ltd. Şti.

Gelen yazılar yayınlansa da yayınlanmasa da geri
verilmez. İlkelerimize uymayan ilânlar alınmaz.

I. BÖLÜM: DÜNDEN BUGÜNE GEZİ (6-128)

- M. Kayahan Özgül/Demir Asâ Demir Çarık...** 6
Vefa Taşdelen/Felsefe: Döne Dolaşa 29
Nalân Yıldız Özgül/Kalem Sivârisinin Metafizik Seyahati 42
Ali K. Metin/Hikayenin Ötesi/Özü, Hakikatin Tecrübesi 52
Sadık Yalsızuçanlar/Bir İletişim Dili Olarak Seyahatname 56
Kenan Çağan/Seyahatten Turizme Bir Devinin Hikayesi 62
Ali Galip Yener/Flâneur' den Turiste Doğru: "Aylak Adam" Şimdi Nerede? 70
Köksal Alver/Tebdil-i Mekân: Seyahatin Anlamı Üzerine 74
İsmail Sert/Yolculuğun İşaretleri 77
Yunus Develi/Medeniyetimizde Seyahat Duyarlılığı ve Anlamı 81
Osman Bayraktar/Yolun Öğrettikleri 85
Murat Erol/Jön Türkler' in Modernleşme Seyahatleri 88
Ali Göçer/Dağla Fısıldaşmalar Kentle Konuşmalar 97
Mahfuz Zariç/Turna' dan Leyleğe Halk Şiirinde Göçmen Kuşlar 102
Selahattin İpek/Osmanlı Padişahları ve Seyahat 117
Mahmut Hakkı Akın/Seyahat ve Değişim 122
Diñçer Ateş/Sanal Dünyada Sanal Geziler ve Gezi/Gezi Yazısı ve Kültürüne Etkileri 126

II. BÖLÜM: GEZİ EDEBİYATI VE DİLİ (129-254)

- Necati Mert/Edebiyatta Anlatım Tekniği Olarak Gezi/Seyahat** 129
Abdurrahim Karadeniz/Seyyahın Dili; Gerçekçiliği ve İmkânları 137
Ertan Örgen/Edebiyat Tarihleri ve Gezi Türü 141
Şahin Köktürk/Halk Edebiyatında Seyahat 145
Seyfeddin Duman/Seyahati Tercüme-i Hakikat Olarak Algılamak Yahut Tanzimat ve Servet-i Fünun Edebiyatında Seyahat 151
Salih Nurdağ/Gezinin Cumhuriyeti ve Cumhuriyetin Gezisi Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Gezi 177
Necip Tosun/Bir Anlatım Tekniği Olarak Halk Hikâyelerinde Seyahat 186
İkbal Kural/Türk Romanının Doğuşunda Roman ve Seyahat Ahmet Mithat Efendi' nin Romanlarında Seyahat 192
Aykut Ertuğrul/Yola Düşen Öykü 203
Vefa Taşdelen/Türkü ve Yol: "İlk Elden Dil"/"İlk Elden Yaşamı" 209
Hilmi Uçan/Amin Maalouf ve Osmanlı Coğrafyası 214
Mustafa Zeki Çıraklı/İngiliz Edebiyatında Seyyahlar ve Seyahat 225
İshak Yetiş/Fransız Edebiyatında Gezi 235
Şaban Sağlık/Gezi Tekniği ve Edebiyat 243
Firdevs Canbaz Yumuşak/Gezi Edebiyatında Kadınlar 250

III. BÖLÜM: GEZGINLER VE GEZİLERİ... (255-362)

- İbrahim Demirci/Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde Türkçe: Rengâcenk Bir Dil** 255
Seyit Ali Kahraman/Evliya Çelebi Seyahatnamesi' nde Halk Teması 266
Ejder Okumuş/Evliya Çelebi' yi Okumak ve Anlamak 277
Seyfeddin Duman/Fantastik Bir Seyahat Kitabı: Seydi Ali Reis ve Mir' atı' l-Memalik 293

M. Murat Özkul/Devr-i Lâle 'De Alaturca İlk Tango: 28 Mehmet Çelebi' nin Fransız Sefaretnamesi	301
Cemal Şakar/İbn Battûta' nın Rihle' si	310
Ali Emre/Marco Polo' nun Gezileri ve Gezginiği	313
Lütfi Bergen/Arzın Merkezini Aramak: Necip Fazıl	321
Cemile Sümeyra/Frankfurt Seyahatnamesi	335
Erhan Akdağ/Gezerek Gördüklerim' de Siyasal ve Toplumsal Gözlem	339
Timur Özkan/22 Yıl Sonra Bir Kez Daha Adriyatik ve Balkanlar	343
Mustafa Şerif Onaran/Sarı Defterler	360

IV. BÖLÜM: GEZGİNLERİN İZLERİ (363-486)

Dionysios Byzantios/Boğaziçi' nde Bir Gezinti	363
Evliyâ Çelebi/Evliya Çelebi Seyahatnamesi	366
İbn Faldan/İbn Fadlan Seyahatnamesi	372
Abdurreşid İbrahim/Yokohama' da Arablar	374
Mustafa Sami Efendi/Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri	381
Bağdatlı Abdurrahman Efendi/Brezilya' da İlk Müslümanlar Brezilya Seyahatnamesi	384
Gerard De Nerval/Doğu' da Seyahat	387
Aleksandr Puşkin/Erzurum Yolculuğu	393
Gelibolulu Mustafa Ali/Mısır	397
Edmondo De Amicis/İstanbul	400
J.W. Goethe/İtalya Seyahati	409
Max Frisch/Saraybosna' dan Mektup Kadınlar Örtününce (1933)	412
Hemingway Ernest/Paris Bir Şenliktir	414
Rifâ'a Râfi Tahtâvî/Paris Gözlemleri	417
H. Heine/Seyahat Tabloları	422
Le Corbusier/Şark Seyahati	424
Temaşvarlı Osman Ağa/Kendi Kalemile Temeşvarlı Osman Ağa	428
Kenize Mourad/Toprağımızın Kokusu	434
Camus Albert/Amerika Günlükleri	436
Yahya Kemal Beyatlı/Balkan' a Seyahat	441
Necip Fazıl Kısakürek/Hac' dan Çizgiler, Renkler ve Sesler	446
Ahmet Haşim/Profesör Aristokrasisi	451
İsmail Habib Sevük/Budapeşte	453
Falih Rıfık Atay/Gezerek Gördüklerim	456
Sezai Karakoç/Diyarbakır - Mardin - İstanbul	458
Nuri Pakdil/Batı Notları	462
Cahit Zarifoğlu/Yaşamak	465
Attila İlhan/Güneyden Gelen Adam	467
Mina Urgan/Bir Dinazor' un Gezileri	474
Melih Cevdet Anday/Sovyet Rusya Azerbaycan Özbekistan Bulgaristan Macaristan	479
A. Halûk Dursun/Pasaportlu Ümmet	485

V. BÖLÜM: KAYNAKÇA (487-520)

Yusuf Turan Günaydın/Gezi Edebiyatı Bibliyografyası	487
A. Yazılar/488 • B. Kitaplar/502 • C. Kitaplarda Bölümler/518	
D. Röportaj ve Açıkoturumlar/519 • E. Özel Sayılar/519	

M. KAYAHAN ÖZGÜL

DEMİR ASÂ DEMİR ÇARIK...

*La sola palabra 'viaje'
convoca reminiscencias antiguas:
todos los viajeros que alguna vez emprendieron camino
y todos los poetas que cultivaron la metáfora
como ciudades de un viaje imaginario sin traslado
C. Peri Rossi**

Bana kalırsa, rûyâ kaynaklı sıradışı nakillerin ardından, gerçek dünyayla bağlantısı olan ilk anlatılar seyahat hatıralarıdır. Küçük kabîlelerin cesur avcıları, kendilerini güvende hissettikleri çemberin dışına çıkarak, meçhûl toprakları (*terra incognita*) keşfederken -kâşiflerin ve seyyahların atası olduklarından habersiz- bu yoldaki ilk örnekleri verdiler. J. Ortega y Gasset'in de dikkat çektiği gibi¹, avcı gözlerini kullanmayı bilir ve güçlü mekân hâfızasına olanca teferruatıyla nakşettiklerini hiç unutmaz. Sürek avından sonra kabîleye döndüğünde, gece boyu yanan ateşin başında, gezdiği yerleri anlatırken, hem ilk “*semîr*”leri hem de ilk seyahat metinlerini kurar. Bu sebeple, yazı öncesinin edebî eserleri arasında seyahat anlatılarının ciddî bir yekûn tutması ihtimâli de akla yakın geliyor.

Barbara Korte, seyahat metinlerini kronolojik olarak üçe ayırırken, aynı zamanda teknik-tematik bir ayırım yaptığını da belli eder²: Antik çağdan XVIII. asra kadar geçen uzun asırlar boyunca kabûl gören, seyyahın objektif bilgi ve değerlendirmelerine dayalı metinlerdir (*methodical account*). XVIII. asrın ortalarında, romantik anlayışa paralel olarak beliren ve görülenleri ilginç, muhteşem, hattâ olağandışı hâle getirerek anlatma gayreti içindeki metinler (*subjective account*) belirmiştir. Son olarak da modern çağın, seyahat kılavuzu gibi kuru bilgilendirme amacı taşıyan metinleri (*informative account*) zuhûr etmiştir. Burada önemli olan, üçlü tasnifin “*objektif bilgi ve değerlendirmeler*” merkez alınarak yapılmasıdır. Öyleyse, ilk tartışılması gereken de “*objektif bilgi ve değerlendirmeler*”in değişkenliği olmalıdır.

Genel kabûlün aksine, objektif’in tarifi ve verileri hem devirden devre hem de kültürden kültüre büyük değişiklikler gösterir. Dünya hakkındaki mevcut bilgimizin pekazı katışıksız bilimin ürünüdür. Objektif zannettiğimiz hükümlerimizin büyük kısmı gelenekten, kollektif veya şahsî şuur dışımızdan, hurafelerden, öğretilerden ve kabûllerden beslenir. Kameranın objektifi bile objektif olmayı başaramazken, ilkel bir avcının, yabancı olduğu toprakları bütün gerçekliğiyle anlatmasını nasıl bekleyelim? Pek tabiidir ki, onun ballandırarak naklettiği herşey yabancı, alışılmadık, esrarengiz ve ürkütücü olacak; algılayışı ise, gördüklerinden çok, kendi görgüstünü yansıtacaktır. Oğuz Kağan’ın Asya’da hiç yaşamamış gergedanı kimbilir nerede av-

layışının, anlatıda bir canavarla mücadelesine dönüşmesi gibi... Şimdi bize ne kadar fantastik, muhayyel, subjektif görünürse görünsün, bir zamanlar Atlas'ın ve Poseidon'un, güçlü ejderlerin ve devâsâ ahtapotların, akıl çelen deniz kızlarının mekânı olarak anlatılan esrarengiz denizler, kendi devirleri için gayet objektif sayılabilecek bir gözle aktarılmışlardı; zîrâ, zihinde sirenaların var olduğu bilgisi mevcutsa, göz çirkin fokları çıplak ve şehvetli kızlar olarak görecektir, kulak da onların berbat seslerini büyüleyici bulacaktır. Bu durumda, anlatıcı görüp duyduklarının gerçekliği için yeminler etse de başı ağrımaz.

XVIII. asra kadarki seyahatnâmelerin aslına sadakati tartışılırken, anlaşılması gereken objektiflik de işte bu olmalıdır. Hâlbuki, Grekoromen geleneği, “*homo viator*” (seyyah)u yalancı bilir; çünkü onun söylediklerini yalanlayan veya çürüten başka anlatılar hep olagelmıştır. 1630'da, Richard Brathwaite'in **The English Gentleman**inde hâlâ “*seyyahlar, şairler ve yalancılar, bu üç kelimenin anlamı aynıdır*” deniyorsa, yalancılık isnadının asırlar boyu sürdüğü söylenebilir. Dahası, Percy G. Adams'ın **Travelers and Travel Liars, 1660-1800** adlı kitabına göre, Brathwaite'in tesbitinden sonra geçen birbuçuk asır boyunca da yalancı seyyahlar hep var olmuştur. Anlaşılan o ki, bu defa da Korte'un XVIII. asır ve sonrasının “*subjective account*” dediği metinleri yüzünden, seyahat uydurmaları yaygınlaşacaktır. Burada, akla şu soru gelebilir: Madem ki, eski çağların objektif anlatıları ile daha yakın çağların subjektif anlatıları benzer seyahat yalanları söylüyor, o hâlde her iki metin türü arasında ne fark var? Fark, niyetlerdedir. İlki sadece gerçekleri anlatmak isterken, gördüklerini devrinin objektiflik anlayışına uygun olarak söylediği için, sonraki devirlerin objektif bilgisiyle okuyanların gözünde yalancı durumuna düşer; ikincisi ise, baştan beri yalanı seyahatin stüsü olarak tercih etmektedir.

Laurence Sterne, seyyah çeşitlerini sayarken³ “*simple*” (basit), “*idle*” (boş), “*inquisitive*” (meraklı), “*lying*” (yalancı), “*proud*” (mağrur), “*vain*” (nafile), “*splene-tic*” (titiz), “*delinquent and felonious*” (suçlu ve cânî), “*unfortunate and innocent*” (talih-siz ve masum) seyyahları andıktan sonra, “*sentimental*” (hassas) olanlarında karar kılar. Bana kalırsa, bunların içinden meraklıları ve titizleri seyahat kitabı yazmakta, yalancılar ve hassaslar da seyahat edebiyatında başarılı olurlar. Sterne'in tercih ettiği hassas seyyahlar, gezerken duyularından çok duygularını kullandıkları için -XVIII. asrın romantik ruhuna pek uygun düşse de- ortaya çıkan metinlerini yine yalan olduğunu farketmedikleri yalanlarla bezeyecek ve yine gerçeğin uzağına düşeceklerdir. Bilhassa oryantalist bir merak hissiyle dolaştıkları Şark, onlara egzotik, sırlı ve büyümlü bir dünya va'dettiği için, oraları dolaşp da önce kendine, sonra da okuruna yalan söylememiş bir seyyaha tesadüf etmek hakîkaten zordur.

Ömer Seyfeddin'in “*Gizli Mabel*” hikâyesini hatırlayanlar, kasdımı daha iyi anlayacaklardır. Hikâyede, İstanbul'a gelmiş bir Fransız seyyah, Türk evini ve yaşayışını merak ettiği için, anlatıcının sütannesine ait evde bir gece kalmasına izin verilir. Ertesi sabah erkenden uyanan genç seyyah, parmaklarının ucuna basa basa karşı oda-

nın kapısını açar ve orada “gizli bir aile mabedi” keşfeder. Keşfini maroken kaplı seyahat defterine şöyle yazar:

“Beyaz perdeler inik. Aralarından soluk bir aydınlık giriyor. Duvarlarda birçok büyük levhalar asılı. Köşelerde ağır ceviz ağacından yapılmış, demir çemberli mezarlar duruyor. Şübhesiz bu mezarlarda sevgili ölülerin mumyaları var. Bir tanesini açmağa çalıştım. Mümkün değil, kilitli! Sonra yerde irili ufaklı birçok kaplar duruyor. Bazıları bakırdan, bazıları porselenden! İçlerinde kıymetlileri var. Meselâ kapının hizasında, birinci mezarın önündeki gayet kıymetli, etrafı altınla yaldızlanmış bir kap. Köşedeki yeşil bir vazo... Kimbilir nasıl bir topraktan yapılmış, mabedin içinde mânâsını anlayamadığım bir nisbet dahilindeipten birtakım kenarlarla dıllarla zaviyeler gerilmiş. Bu mukaddes zaviyelerin üzerinde şübhesiz ölülere ait olan birtakım relique’ler asılı. Kaplarda mukaddes sular duruyor. Bazısında taşacak derecede çok. Mekke’nin, Medîne’nin, kimbilir, hangi mechûl, hangi mukaddes köşelerinden gelen bu esrarlı, bu mukaddes sulardan tattım. Biraz kekremsi... Kapların dibinde hafif, ama gayet hafif bir toprak tortusu var. Her kaptan içtim. Hepsinin tadı var. Kalbim çarpmağa başladı. Memnû bir mabede girmiş bir küfürbaz, bir hain, bir kâfir heyecanıyle dışarı çıktım.”

Seyyahın mabet diye dolaştığı yer, evin sandık odasıdır. Tabut zannettikleri, aslında çamaşır sandıkları; tapınak levhaları diye baktıkları da rahmetli sütbabanın hatlarıdır. Geometrik şekiller verildiğini düşündüğü ipler, odaya gerilmiş çamaşır ipleridir ve üzerlerine asılmış olanlar da *relique* (mukaddes emanet) değeri olmayan eski esvaplardır. Herbirinin içindeki kutsal suyun tadına baktığı kâseler ise, gece yağın yağmur tavandan damladığı için dizilmiş kaplardır. Ömer Seyfeddin, bu Şark hayranını gençte, “evlerimizin üzerindeki ‘mâşallah’ levhalarını millî bir sigorta şirketinin işaretileri, saçaklarımızda sallanan nazarlık papuçlarını damdan dama kaçın hırsızların oralara takılıp kalmış ayakkabıları zanneden meşhur milletdaşı”nı görür. Şark hayranı seyyahın defterinde yazılanları ben okuduğumda ise, XVIII. asırdan beri süregelen oryantalist eğilimin etkisindeki seyyahların, doğru görüp yanlış yorumlamaları sonucunda belirmiş “yalan” örneklerini buluyorum.

Bir seyyahın yalancılıkla suçlanmasının tek sebebi, yazdıklarının o kadar da objektif olmadığının ortaya çıkması değildir; daha gerilerdeki sebep, seyyahın genellikle yıllar geçtikten sonra kalemi eline alması... Zamanla isimler unutulur, menzillerin sırası karışır, muhayyile gerçeği bulandırır, hafızadan silinenler veya olduğundan farklı hatırlananlar olur. Bu sebeptendir ki Flaubert, olayları yaşayan “ben” ile onları kaleme alan “ben” arasında, bir diri ile ölünün arasındaki kadar fark bulunduğunu söylemişti. Romantik cereyanın alemdarı olmasına rağmen, Goethe’nin “yalancı” töhmetini tatmamak için nasıl gayret gösterdiğini, 1786-1788 yılları arasındaki uzun İtalya seyahat-

tini yazıya dökme teşebbüsünden takip edebiliriz. Şair, seyahat hatıralarını nihayet yazmaya karar verdiğinde, aradan çeyrek asır geçmiştir ve **Italienische Reise** adıyla tamamlaması tâ 1829'u bulacaktır. Bunca zamandan sonra, herşeyi, bütün teferruatıyla hatırlayamayacağından korkan Goethe, yolculuk esnasında dostlarına yolladığı mektuplardan ve aldığı cevaplardan, arkadaşı Charlotte von Stein'in günlüğünden büyük ölçüde istifade eder. Kendi günlüğünden de ilgili yıllara ait olan kısmı kullandıktan sonra yaktığı biliniyor. Artık, Goethe'yi kim yalancılıkla suçlayabilir ki?...

Yaşama ile yazma eylemleri arasında geçen sürenin uzadığı durumlarda, yalancının dozu da belirgin şekilde artar. Seyyah, gezi hatıralarını yazıya geçirene kadar, o kadar çok anlatmış ve her anlatışında biraz daha ilgi çeksini diye, sağına soluna o kadar çok ilâve yapmıştır ki, artık hangisini hakîkaten yaşayıp, hangisini sonradan kurguladığını kendisi de bilemez. Yaşananın gerçekliği, ilginç ve eğlenceli bir anlatıma feda edilirken, seyyah da yalancı olmayı sıkıcı görünmeye yeğler. Böyle meddah tipini andıran seyyahların bizdeki pîri Evliyâ Çelebi olsa gerektir.

Yukanda, Sterne'ün seyyah çeşitlerini sıralamasından bahsederken, titiz ve meraklı olanların “*seyahat metni*” kaleme almakta, hassas ve yalancıların da “*seyahat edebiyatı*”na hizmette başarılı olduklarını söyledim. Demek ki, her ikisi arasında bir fark olduğunu düşünüyorum. Gerçi Paul Theroux, “*Seyahatleri yazmak ile kurgulamanın farkı, seyahat metninin göz neyi görmüşse onu kayda geçirmesi ve keşif ile hayâl ediş arasındaki farkı bilmesidir*” diyorsa da⁴ gözün gördüğü herşeyin objektif olarak nakledilemediğini söylediğime göre, bu ayrım çok da işe yaramıyor demektir. Evet, seyahat edebiyatının hayâlden de beslendiği ve seyahat metinlerinden burada ayrıldığı doğru olabilir; lâkin, sadece gerçekleri yazdığı hâlde, yine de edebiyata dahil edebileceğimiz pekçok örnek vardır. Gerçeğin estetik bir zevk uyandıracak şekilde anlatımı da onu edebiyata dahil etmemiz için kâfi gelebilir. Yeni Zelanda'daki Aucklan Üniversitesi'nden Valerie I. J. Flint, tamamen gerçekleri anlatan seyahat metinleri ile kurgulanmış metinler arasındaki büyük farka dikkat çekerken, ikisinin birbirine karıştığı yerleri de göstermekte gayet haklıdır⁵. Bazen gerçeği hayâl ve edebîlik bulandırır, bazen de muhayyilede kurgulanan, gerçeğe çok benzer; her iki hâlde de seyahat metni edebiyata dahil olurur.

Hâsıl-ı kelâm, seyahat anlatıları (*travel narratives*) iki ana artere ayrılır. Bir kolda, mitostan, masaldan, efsaneden başlayarak sanal yolculuklara varana kadarki bütün fiktif seyahat edebiyatı (*travel literature*); diğer kolda ise, araştırma (*research*) ve keşif (*discovery*) gezilerinden, seyahat rehberlerinden (*guide*) başlayarak gerçek tecrübelerin kaydedildiği ve Korte'un “*informative account*” diye adlandırdığı yolculuk metinleri (*travel writing*)... Buraya kadarı kolay ve kaba bir ayırımdır; çünkü, edebî olan'la olmayan'ın her zaman, rahatça ayırt edilebileceği varsayımına yaslanmaktadır. Sözüün gelişi, Paul L. Arthur'un yenilerde piyasaya çıkan **Virtual Voyages: Travel Writing and the Antipodes (1605-1837)** adlı kitabında (New York, 2010) “*imaginary*” (hayâlî), “*extraordinary*” (sıradışı), “*fabulous*” (efsanevî), “*fantastic*”, “*fictitious*” (tahkiyevî), “*marvellous*” (acaip) ve “*wonderful*” (hâriku-

lâde) gibi sıfatlar taşıyan sanal seyahatleri, ütopyaları, bilim-kurgu seyahat romanlarını, Robinsonadları, Gulliverian romanları, fantastik yolculukları hep seyahat edebiyatına dahil eder. Bunların kesinkes fiktif ve edebî seyahat metinleri olduğu âşikâr... Lâkin, ya bu kadar kolay sınıflandıramayacaklarımız?... Edebî olup olmadığını o kadar da kolayca belirleyemeyeceklerimiz?... Onlar için, estetik bir zevk verip vermediği gibi subjektif bir kıstasa müracaatten başka çıkaryol yok. Bu yolla, sadece okur ve eleştirmenlerin kanaatleri öne çıktığı için, bazen metnin yazarını dahi şaşırtabilecek sonuçlar doğduğu oluyor. Robyn Davidson, **The Picador Book of Journeys** (Londres, 2001) adlı kitabının hemen ilk sahifesinde yazıyor:

“Kısa süre önce, 1980’de, bir seyahat kitabı yazdığımı öğrenince şaşırdım. Bundan evvel, edebî türler hakkında hiçbir şey bilmezdim, fakat içgüdüsel olarak hissettim ki, niyetim yanlış anlaşılmışsa, artık öğrenmem gerek.”

Bu satırların sırf komiklik olsun diye yazıldığını düşünebilirsiniz; ama, doğruluk payı bulunduğu da su götürmez. Bir yazar, gönlünce tuttuğu seyahat notlarını günün birinde neşrettiğinde, onun bir edebî eser olduğunu da öğrenebilir. Bu, Molière’in **Kibarlık Budalası**’ndaki Monsieur Jourdain’in yıllardan beri nesir konuştuğunu öğrenmesi kadar şaşırtıcı gelebilir; zîrâ, seyyahın öyle bir kasdı bulunmasa da ortaya çıkan metnin estetik olarak bir kıymet taşımaması pekâlâ mümkündür.

İşte tam burada, seyahat metninin problemi doğar; zîrâ, başka hiçbir alanda, kalemi eline alan kişinin edebiyat harici birşey yazmak isterken ortaya şiir, roman, oyun çıkardığı görülmez. Bu hâlin hâtırat, mektup, otobiyografi gibi daha şahsî olan başka metinler için de geçerli olduğunu söylerseniz, verilecek cevabım şu olur: Aslında, eline kalem alıp kendinden bahsetmeye başlayan herkes -âdetâ kaçınılmaz biçimde- edebî yazmaya çalışır. Metni estetize olmasın diye özel bir gayret gösterenlerin bile, “*anti-literary*” sıfatıyla edebîleştirildikleri görülür. Hâlbuki seyahat yazarı, bir cins hâtırat yazmaya soyunmuş olsa bile, yazdıklarının merkezine kendini değil, bir mekânı, bir veryüzü parçasını oturttuğu için, diğerlerinden ayrılır. Onun asıl yazacakları coğrafya, tarih, antropoloji, botanik, sosyoloji, sosyal psikoloji gibi pekçok alana ham malzeme temin eden gözlemlerdir. Böylesine kuru bilginin kaynaştığı bir alanda edebîleşmek -baştan tasarlanırsa bile- çoklukla gerçekleşemezken, tasarlamadan gerçekleşmesi yazarı için de bir sürpriz olacaktır. Aslında, Davidson’ın başına gelen de işte budur.

Diğer taraftan, seyahat edebiyatının sabit bir formu da yoktur; pekçok formdan, istifade edildiği olur. Bu sebeptendir ki, onu bir forma sokmaya çalışanları ciddi zorluklar beklemektedir. Tim Youngs, “*Seyahat yazarlığı, edebiyatın arkada kalan diğer formlarından beslenir. Çeşitli formlar arasındaki sınırları belirlemeye çalışmak imkânsız olsa da bu işe hiç girişmemiş olsam, derin şüpheler uyandırırdım*” diyerek, biraz zorakî olarak formlar konusuna girer⁶; bense, sorularımı ve şüphelerimi tekrar gözden geçirmek için, aynı göreve gönüllü olacağım.

Seyahat metinleri roman, hikâye, şiir, günlük gibi pekçok formda tasarlanabilir; komşu türlerden fikir alışverişinde de bulunabilir. Todorov’un “*paraliterary*” dedi-

ği gelenekli “*sub-generic*” (tür altı) kategoriler, seyahat türünün akrabalık ilişkileri için de geçerlidir. Gérard Genette, seyahat edebiyatının “*diğer türlerle karışmasına rağmen, bütün türlerin küçümsediği tür*” olduğunu söylemekte haklıdır⁷; zîrâ, edebî form ve türlerle bütün yakınlaşma gayretlerine rağmen, edebiyatın ençok burun kıvırdığı ve kendinden saymakta en müşkil-pesent davrandığı metinler de seyahat hakkında olanlardır. Genette ile arkadaşlarının editörlüğünde çıkan ve türler hakkındaki müstakil yazılardan oluşan müşterek kitabın bir yerinde de Jean-Marie Schaeffer, “*Edebiyat teorisinin bütün alanları içinde, şübhesiz ki en büyük tür karışıklığı*” diye seyahat edebiyatını gösteriyor⁸. Gerçeği yazmak-yazmamak, edebî sayılmak-sayılmamak, edebiyata dahil edilmek-edilmemek, yazarının edib olarak kabûl görmesi-görmemesi gibi ikircikli durumların ortasında kalan seyahat metni, bir yandan yaşanan bu karışıklığı aşmak için edebiyat teorisyenlerinin kalıcı yorumlarını bekliyor, diğer yandan da edebiyata hizmetlerinin farkedilmesini umuyor. Unutulmamalıdır ki, “*Diğer türlerin birbirine karışmasından oluşan bu tür, modern romanın doğuşuna ve otobiyografinin yeniden canlanışına önemli katkıda bulunmuştur*”⁹.

Edebî bir değeri bulunsun veya bulunmasın, bütün seyahat metinleri edebiyatın alanına girip oradan bazı türlerle bütünleşir; benim deyişimle, bir “*melez güzel*” oluştururlar¹⁰. Bu konuda, Jonathan Raban’ın, yirmi yıllık seyahat tecrübesinin ardından söyledikleri, külhanî ifadelerini affettirecek kadar önemlidir¹¹:

“Edebî bir form olarak seyahat edebiyatı, farklı türlerin aynı yatakta buluştuğu, adı çıkmış bir kerhâne gibidir. Özel günlüğü, denemeyi, hikâyeyi, mensur şiiri, kaba notları ve baştansavma bir misafirperverliğin bar tezgâhı sohbetlerini içinde barındırır. Anlatı ile söylem serbestçe karışır. Onun ‘gerçek’ malzemesinin çoğunu faturalar, menüler, biletler, isim ve adresler, tarihler ve yerler oluşturur ki, bunlar hakikatte imkân dahilindeki gerçek durumların en vahşî kurgularını doğrulamak için vardır. Bu samimî içiçe geçişin sebebi, seyahat kitaplarını -bazı gerekçelerle- eleştirmenler gibi, yazarların da genellikle kolay fazîlet kazanmanın bir çaresi olarak kabûl edip, dâimâ en makbûl uğrak yeri bilmeleridir.”

Bu cümleler, seyahat metninin türler arası ilişkisine dair söylediklerimi teyit ediyor olsa da ondan daha önemlisi, erdem kazandırdığı tesbitidir.

Eğitcilik, yolun ve yolculuğun tabîatinde vardır. Yol boyunca görülenlerin bilgi, görgü, tecrübe artırdığı, kişiliği geliştirdiği doğrudur; lâkin, asıl fazîlet kazandıran, yolun kendisidir. Seyahat edebiyatı, çoklukla varılan yeri anlatırken, ruhî terbiyenin peşindekiler, gidilen yolu anlatacaktır. Zaten, gerçek bir seyahat metninin de varılan yeri değil de izlenen yolu anlatması gerekmez miydi? Oruç Aruoba gibi söylersem¹²,

*Yol, iki yer arası değildir-
yer, iki yol arasıdır.*

Nasıl olur da seyahatin kendisi yerine, onun bitiminde ulaşılana anlatmanın adı seyahat metni olur? Zaten anlatacağınız yerdeyseniz, oradan nakledeceklerinizin bir seyahatin sonucunda mı toparlandığı yoksa doğma-büyüme vatan bildiğiniz yerden mi yapıldığı neyi değiştirir? Yolu anlatmayan her seyahat metni sakat doğar, yolu yaşamayan her seyyah da sadece “*turist*”tir. Unutmayalım ki, Faruk Nafiz’in o meşhur “*Han Duvarları*” şiirini de yola çıkılan ve varılan şehirler değil, geçilen yollar, uğranan hanlar yazdırdı.

Ulaşım gittikçe daha kolaylaşırken, yola çıkmanın fazilet ve irfan arayışı ile olan bağı da daha bir azalacaktır. Şevket Rado, **Londra’da Gördüklerim** kitapçığında, kırkdört sahifeye bütün seyahati sığdıran Süreyya Ağaoğlu’nun yazdıklarından bahsederken, uçakla hızlı seyahatin, yolla bütünleşmeyen yolcunun ve bilgi, görgü, tecrübe adına hiçbir şey biriktiremediği için, yazılmaya değer şeylerin de bulunamadığı seyahat metinlerinin temel zaaflarını pek güzel özetler¹³:

“(…) *baştan yedinci satırında Yeşilköy’den kalkan yolcumuz sekizinci satırda Kıbrıs’a, dokuzuncu satırda Kahire’ye varıyor. 26’ncı satırda Kahire’den uçuş, 64’üncü satırda Malta’ya bir zarurî iniş. 73’üncü satırda Marsilya’ya konuş, 84’üncü satırda Londra’ya varış.*”

Asfalt yollardan kayar gibi giden konforlu otomobiller, yumuşak koltuklarına gömülüp film seyrederek, müzik dinleyerek uçabileceğiniz lüks jetler yolun çilesini ortadan kaldırıncı, yolcunun ruh terbiyesi de ortadan kalktı. Oysa, bir “*ehl-i tarîk*” için “*tarîkat*”ın mânâsı her ne ise, bir yolcu için yolun mânâsı da oydu. Yolcu dediğiniz, yola yayan çıkardı; soğuktan derisi yarılır, sıcaktan bağı yanar, yağmurda iliklerine kadar ıslanır, tipide kirpikleri donar, nehirden geçerken azığını suya verir, çarığını bataklığa bırakır, kesesini haramîye kaptırır, bitlenir, vahşî hayvanlarla boğuşur, açlıktan ve susuzluktan kendini kaybettiği ânlar olur, akrep sokar, çiyen dalar, kara taşı yastık, yaprakları yorgan eder, yolunu kaybedip aynı yerde döner ha döner, ayakları yol yol yarılır, bacaklarını çalılar yırtar; ama varacağı yere de ulaşırdı. Yolcuyu işte bu çileli yürüyüş pişirir, terbiye ederdi.

Eski medeniyetlere bakılınca, onların hemen hepsinde yayan yolculuğun ibadete eş bir değer taşıdığı farkedilir. Sözelimi, kadîm Çince’de “*seyahat etmek*” ile “*yürümek*” aynı fiille karşılanır; çünkü, Türklerin atlarla kanatlandığı asırlarda Çinliler henüz yayadır. Uzun yolculuklar için, zenginlerin genellikle manda koşulmuş kağnıları, gençlerin de develeri kullanmasına rağmen, en hesaplı seyahatler piyade olarak yapılanlardır. Bu sebeptendir ki, Çince’de “*kai*” (geçip gitmek) fiilinden -ki, Oscarlı filminden tanıdığımız “*kwai*” de buradan gelir- türetilen “*kal*” hem yürüyüş hem de seyahat demek olur. Aynı şekilde, “*çags-pa*”, “*gro-ba*” gibi birkaç kelime daha, iki eylemi beraberce karşılar. Dolayısıyla “*gro-ba-po*” da hem seyyah hem yaya demek olur¹⁴.

Yürüyerek seyahat etmek, Çin'in rûhuna öylesine uygun düşmüştür ki, çok daha yakın tarihlerde, ilk tren raylarının döşenmeğe başladığı yıllar için anlatılan bir hikâyeye size de inandırıcı gelir. Pekin'den taşraya doğru ilerleyen demiryolu işçileri, küçük bir köyün yakınlarında çalışırken, yere çökmüş, kendilerini seyreden bir ihtiyar görürler. İşçilerden biri dayanamaz, yanına sokulur ve “*Bak dede*” der; “*eskiden bin meşakkatle, yürüye yürüye bir haftada geçtiğin Pekin yolunu bu demir yol sayesinde bir günde aşacaksın. Ne güzel, değil mi?*” İhtiyar adam biraz düşündükten sonra, işçiye sorar: “*İyi ama, geriye kalan altı günde ne yapacağım?*” Bir Çinli için, yayan seyahat etmek, meditasyona eş bir fayda sağlar; hayat tecrübesi kazandırır ve azmi temsil eder. Seyahati kolay ve hızlı hâle getirmek, yolcunun çektiği zahmeti azaltmakla beraber, onu terbiye eden, görgüsünü artıran güzergâhlardan birini de tıkamak olur. Onun, yanına kâr kalacak altı güne değil, ruhen beslendiği yedi günlük yolculuğa ihtiyacı vardır. Belki biraz da bu sebeple, Richard E. Strassberg, **Inscribed Landscapes: Travel Writing from Imperial China** (Berkeley, 1993) adlı kitabına, “*Her seyyahın anlatacak bir hikâyesi vardır*” diye başlar. Seyyahın hikâyesi sadece yola değil; aynı zamanda iç yolculuğuna da aittir. Dolayısıyla, Çince’de “*yu-çi*” denen lirik seyahat metinleri ve “*jih-çi*” denen seyahat günlükleri edebî olduğu kadar, tasavvufî eser de sayılmışsa, bunda garipsenecek bir yan yoktur; zîrâ, “*tao*” kelimesi de -tıbkı “*tarikat*” gibi- “*yol*” demek olur.

Çin için söylenenler, Hint için de geçerlidir. Sanskrit’te de “*pra*”, “*yâ-ti*”, “*vâha-ya*” ve “*vrag*” -aralarında farklar bulunsa bile- yürümek’le seyahat etmek’i beraberce karşılayan fiillerdir. *Ayak*’ın karşılığı olan “*pâda*” kelimesi, “*padbhyâm*” (yayan gitmek), “*pathika*” (Türkçe’de “*keçi yolu*” diye karşılansa da esasen, ormanda gide-gele ayakların açtığı yol’dur), “*patha*” (yolculuk) kelimelerinin de köküdür. Hindûlar için seyahat’le yürümek o kadar özdeş ki, deniz yolculuğuna bile “*jala-patha*” veya “*vâr-pathika*” (su patikası) derler. Dahası, dünya-cennet-cehennem üçlüsü de “*tri-patha*” diye anılır. Demek ki, bu üç yere de yürümekle gidiliyormuş. Buraya kadar söylediklerimden, Hint’te atın bilinmediği mânâsının çıkarılmasından korkarım. Hayır, Hindû seyahat etmek istediğinde ata biner; lâkin, ne zaman ruhu için yolculuğa çıksa piyadedir. Seyahat için “*adhvaga*”, “*adhvanika*”, “*prâdhva*” gibi kelimeler kullanılırken, yaya seyyah için de “*pra-stha*” (günlük gezinti yapan), “*pravâsin*” (evinden uzakta yaşayan) veya “*paradishya*” (yabancı seyyah) gibi kelimeler vardır. Fakat, atlı seyyah’tan bahsedileceği zaman, hassaten “*praudstha*” kelimesi kullanılır. Bu kelimenin “*protha*” (atın burnu)dan geldiği düşünülecek olursa, seyyah’ın da atının burnu nereyi gösteriyorsa, oraya giden adam demek olduğu çıkarılır.

İlim tahsil edenlerle irfan peşindekilerin seyahatleri birbirine benzer. Her iki grup da bir âlime yahut mürşide yanaşmak ve müşkilini halletmek niyetiyle diyar diyar gezinlerden oluşur. Unutulmamalı ki, “*seyr ü sülûk*”ün lûgat karşılığı seyahat etmek’tir; “*sâlik*” de seyyah demek... Kapisına varılan kılavuz kişi, yolcuyla bazen yıllarca eğitim ve nihayet öğretecekleri tükendiğinde, ona bir başka menzil ve bir başka rehber tavsi-

ye eder. Böylece, yeni bir yolculuk başlar. Yolculuklar, ancak yolun sırrı çözüldüğünde ve yolcu bir rehber'e, bir delil'e döndüştüğünde biter; "*Selmâna çıkma*"nın özü de budur, menâkıb-nâmelerin varlık sebebi de... Cümlemi tamir edip, sadece maddî yolculukların sona erdiğini söylemeliyim. Artık sûfî için maddî yolculuk yoktur; çünkü, manevî yolculukları başlamak üzeredir. Bundan sonra onun yolculukları ya miraç gibi, tayy-i mekân gibi "*astral*" biçimde ya da başka kalplere doğru zihnen (*mental journeys*) olacaktır. Bütün bunlar iyi hoş da seyahat edebiyatıyla âlâkası nerede, diye soracaklara verilecek cevabım şudur: Şiir söylemeğe muktedir her sûfinin dîvânı, mecmûası aslında bütün bu dış ve iç seyahatlerinin kaydından ibarettir. Dahası, "*hasır altında Mısır'ı gören*", burada otururken Mekke'de de bir dostunun omuzuna dokunuveren büyük sûfilerin şiirleri arasında, mecazî seyahat edebiyatının nefis örnekleri de bulunur. Yeter ki, onların birer allegorik seyahat metni olduğunu farkedecek okur çıksın.

Önce avcılar vardı, sonra kendini aramak için yola koyulmuş sûfî seyyahlar... Her ikisi de yayandı. Atının ve kendi burnunun doğrusuna ilerleyen süvari tipi daha sonra, kahramanlık ve âvârelik ruhuyla beraber doğdu. Eski zaman yiğitlerinin seyahatleri başlıbaşına birer maceradır. Kimi "*ya devlet başa ya kuzgun leşe*" deyip yerini yurdu- nu terketmiş bir prenstir yahut şehzâdedir; kimi kan döküp can alarak diyar diyar dolaş- ıp nâm salmak isteyen şövalyedir yahut bahadırıdır. Frankfurt okulundan Rojek, Urry, MacCannell gibi isimler, bilhassa bu cins seyyahların etrafında oluşan edebiyatın, ka- çıkış mitolojisinden (*mythologies of escape*) kaynaklandığını düşünüyor. Evans L. Smith, **The Hero Journey in Literature: Parables of Poesis**, (Maryland, 1997) adlı çalışma- sında İnanna'dan Gılgamış'a, kadîm Mısır'ın **Ölümler Kitabı**'ndan Odysseus'a, Deme- ter'le Persephone'nin seyahatinden Kitâb-ı Mukaddes'teki kahraman seyahatlerine va- rıncaya kadar bütün eski çağ seyahatlerini, şövalye romanslarını ele alarak bugüne doğ- ru yansıırken, söz "*pícaro*" (âvâre, hâne-berduş)lara geldiğinde bocalar. Bocalar, çün- ki, "*pícaro*" denen gezgin serserilerin yol hikâyelerinden oluşan "*picaresque*" metin- lerin kaynağında, **Makamât-ı Harîrî**'nin ve ilk "*pícaro*" olarak Ebu'l-fethü'l-İsken- derî'nin bulunduğunu farkedemez. Bunu farkedebilse, niçin ilk "*picaresque*" metinle- rin İspanya'da ve Endülüslü sonrasında belirdiğini de zaten çözecektir. *Pícaro*'ların ma- ceralı yolculuklarını doğru çözen, gezgin şövalyelerden Alman "*Landsknecht*"lerine, "*Western*" filmlerinin kasaba kasaba dolaşan silâhşör kovboylarına, hattâ modern si- nemanın yol hikâyelerine varana kadar pekçok kahramanın ve metnin ruhunu da çözer. Böylece şövalye "*romance*"ları da Batı'nın meşhur silâhşörlerinin yanısıra dolaşan ga- zeteci-yazarların kaleme aldıkları "*legende*"lar da kaynağını bulmuş olur.

Epik edebiyatın hüküm sürdüğü coğrafyalarda, çoklukla serüven peşinde dolaşan yiğitlerin seyahatleri anlatılırken, lirik edebiyatın hâkim olduğu topraklarda da sev- daları uğruna diyardan diyara savrulan âşıkların "*demir çarık, demir asâ*" yolculuk- ları dillerde dolaşır. Kimi çöllere düşen, kimi kendini dağlara vuran âşıklar... Bunlar arasından bazıları da şardan şara dolaşıp mâşûkasını arayan âşıklardır ki, seyyah vas- fı taşımasalar da aşk uğrunda yollara düşmelerinin hikâyesini ahâliye anlatarak bir

cins gezgin meddah/ meddah-gezgin özelliği kazanırlar. Bizim “âşık” diye andığımız şairlerin büyük kısmı, ya tesadüfen gördükleri, ya sevip de alamadıkları ya da rû-yâlarına giren bir güzelin hayâli peşinde dolaşıp durur; her gittikleri yerde kalabalıklara yola çıkış sebebinden başlayarak seyahat hikâyelerini anlatır; aralarda sevgilileri için yaktıkları türkülerini çalıp çığırır; lâfın sonunu da “*Ala gözlü yârımı gördünüz mü?*” yahut “*Sevdiğimden bir haber var mı?*” gibi bir temel soruya bağlarlar. Âşık tarzı halk hikâyelerinin büyük kısmının, ömür boyu sürmüş bir seyahatin metni gibi okunabilmesinin sebebi de budur.

Sevdası uğruna yerini, yurdunu terkeden âşık tipi ve onun bir seyahat-nâmeye dönüşen hikâyesi sadece Şark’a hasır. Bu satırları okuyanlar arasından, Avrupa’nın da benzer biçimde dolaşan “troubadour” ları olduğunu hatırlatmak isteyenler çıkabilir. Onlara cevabım, bugün “troubadour” kelimesinin nereden geldiğini Avrupalı dilcilerin de tesbit edemedikleridir. Etimoloji lûgatlerinde, kelimenin genellikle Lâtince’deki “tropare” (bulmak) fiilinden türetildiği ve “bulan, mûcit” demek olduğu kayıtlıdır. Böyle bir açıklamaya uydurulabilmek için, mânânın ne kadar zorlandığı ortada... Hâlbuki, kelimenin ilk şekli yine Endülüs Emevîlerinden alınmıştır ve aslında, Arapça “tarab” (çalıp çığırıp eğlenme) kelimesinin sonuna İspanyolca’nın ismi-fâil yapan “-ador” ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur; tıbbı *matador* gibi... Bu hâliyle kelime “mutrib” (müziyen) karşılığıdır¹⁵. Demem o ki, Garb’ın kültüründe, aşkı için deli-dîvâne olup kendini yollara vuran, sevdiğinin adını diline türkü edip yedi iklim, dört bucağı dolaşan âşık tipine rastlanmaz. “Troubadour” denilen gezgin şairler, Şark’ın şiir ve sevdâ kültürünü taklit yoluyla ortaya çıkmışlardır. Buna rağmen, onların anlattıkları *romance* tipi manzum hikâyelerin bir kısmının seyahat metni olarak da nitelendirilebileceğini eklemek isterim.

Eskilerde, sıradan insan, sadece seyahat etmek kasdıyla yola çıkmazdı. Önemli işlerin ve hadiselerin, alınan direktiflerin zorlaması olmaksızın, kimse yerinden kımıldamak istemezdi. Seyahat etmek zor, pahalı ve tehlikeli olduğu için, mecbur kalındıkça teşebbüs eden bulunmazdı. Nitekim, *seyahat*’i karşılayan kelimelerde de bu müşkilâtın izleri vardır. Meselâ, Sanskrit “yâ-tave” (seyahat etmek) fiilinin “yât-ana” (cezalandırma, eziyet) kelimesinden gelişi gibi... Aynı ilgi, batılı “travel” kelimesinde de devam eder. “Travel” ın kökü eşelendiğinde, kelimenin eski Fransızca’daki “travailler” şekline ulaşılır. Oradan orta İngilizce’ye “travelen” imlâsıyla ve “yolararak, yıpranarak çalışmak” mânâsıyla geçtiği görülür. Fransızca’nın “travail” (iş, eser, semere) kelimesinin kökü kurcalandığında ise, önce vulgar Lâtincesinin “tripaliare” (işkence etmek) fiiline, onun arkasında da geç dönem Lâtincesinin “tripalium” (işkence âleti) kelimesine rastlanır. Lâtince’de “palus” (kazık) kelimesinden gelen “tripalis”, üç kazık üzerine kurulu darağacını andıran ve suçluların çarmıha gerilir gibi bağlandıkları bir işkence aracıdır¹⁶. Nereden türediğini çözünce, “travay” hazırlamanın öğrenciler tarafından nasıl bir eziyet olarak algılandığını anlamak da kolaylaşıyor. William Grimshaw, *An Etymological Dictionary or Analysis of the Eng-*

lish Language (Philadelphia, 1821) adlı sözlüğünde, “*travel*” ın “*travail*” den geldiği zannını ifade ettikten sonra, yolculuğun zahmetinden (*the toil of a journey*) kasıtlı böyle kullanılmış olabileceği ihtimâli üzerinde durur. Onun haklılığını, seyahat etmenin bin türlü meşakkatle eşlendiği ve mecbur kalınmadıkça yola çıkılmadığı anlaşılan uzun bir geçmiş de doğrulamaktadır. Oysa Araplar için “*seyâhat*”, “*seyehân*”, “*cevelân*” gibi kelimelerin hep *akmak*’la ve *akın*’la bir ilgisi vardır. Şimdi bile, seyahate çıkanların arkasından su dökerek, kolayca akıp gitmelerini sağlamaya çalışıyoruz.

“*Yol*” fikri, şarklı muhayyilesi için de her zaman ürkütücü olmuştur (**Kelîle Ve Dimne**’den Bâzende ile Nüvâzende adlı iki güvercinin hikâyesini hatırlayın). Abdallar (“*gyrovaque*” keşişlere benzerler), âşıklar, çerçiler hâric, memleketinden uzaklaşmayı deneyen pek çıkmaz. Yurdunu yuvasını terkedip de gurbette garip kalmak fikri şarklı için öylesine derin bir korkudur ki, modern hayatta bile mevcudiyetini korur. Tanpınar “*seyahat denen yalnızlık mektebi*”nden bahsederken yahut Nâzım Hikmet “*otel odası denen düşman memleketi*” şiirleştirirken, “*yol*”u “*gurbet*”le ve “*dâü s-sılâ*” ile birleştiren o kollektif şuurlatımızın XX. asra kadar uzanan izleri hemen farkedilir.

Taşraya çıkma külfeti yüzünden, Doğu’da da Batı’da da seyahat ihtiyacı, yakın çevreye düzenlenen gezilerle giderilmeye çalışılır. İngilizler ve Fransızlar için gün içinde yapılan gezintilerin ortak adı “*excursion*”dur. Şehir içinde otobüsle, dolmuşla gidip gelmeler (*commuting*), iş için dolaşmalar (*mission trip, ply*), hava almaya çıkmalar (*jaunt*) bir yana bırakılacak olursa, günübirlik gezilerin genel adı “*journey*”dir (Edebiyyât-ı Cedîde, kelimenin Fransızcası olan “*promenade*”ı kullanırdı). Lâtince “*dies*” (gün) kelimesinin altında, “*dyeu*” (parlamak, ısımak) fiili yatar ki, Türkçe’de “*gün*” kelimesinin geldiği “*kö-*” fiiliyle aynı mânâyı karşılar. Oradan doğan “*diurnum*” kelimesi Fransızca’ya “*journee*” şeklinde geçer ve İngilizce’ye de “*journey*” imlâsıyla nakledilir¹⁷. O hâlde, gündelik gezi’den anlaşılması gereken, günışığının mevcut olduğu saatler dahilindeki kısa dolaşmalardır. Yine de şimdilerde “*journey*”in birkaç gün süren kısa seyahatler için de kullanılmakta olduğunu söyleyeyim. Kelimenin Osmanlı’daki karşılığı “*seyr*”dir; “*mesîre*” veya “*seyrangâh*” denen yerler de genellikle bir şehri çevreleyen yeşil alanlar ve su kenarlarıdır. “*Seyretmek*” aslında “*gitmek*” mânâsına gelse de “*seyrâna çıkmak*” arabalı veya yaya olarak gezmek, bir taraftan da etrafı seyretmek ve seyredilmek mânâsını içinde barındırır. Ayrıca, “*teferriûc*” (gezintiye çıkarak ferahlama, iç açılması, gam dağılması) ve “*tenezzüh*” (şehrin kalabalığından uzaklaşarak gezinti) kelimeleri de bir yerleşim merkezinden çok uzaklaşmadan günlük gezintiler yapmak için kullanılır. Bunu gezip dolaşmaktan ziyade, güzel bir yer bulup oturmak; şimdilerde bizim de kullandığımız “*picnic*”in mukabili olarak anlamak da mümkün... Zaten, Sanskrit’in “*vât*” fiilinin hem *yelpazelenmek* hem de *gezintiden zevk almak* mânâlarını beraberce taşıması da gösterir ki, mesîre gezintisi sıcak havalarda bir parça serinlemek kasdıyla yapılmaktadır. Boğucu sıcaklar, şarklının kırlarda keşfe çıkma hevesi yerine, gölge bir yeşillik bulup serinlemek, “*keif*” yapmak isteğini depreştirir.

Kısa gezintiler için ata binmenin bugünkü karşılığı bisiklet gezintisidir ve aradaki büyük zaman farkına, her ikisinin pek bir benzer tarafının olmamasına rağmen, İngiliz için ha ata binilmiş ha bisiklete, gerçekleşen eylem “*riding*” dir; tıbkı bizde her ikisi için de “*süvâr olmak*” veya “*binmek*” fiillerinin kullanılışı gibi... Yürüme mesafesindeki yerleri dolaşmak için ise, orta İngilizce’nin “*trippen*” (adımlamak) fiilinden gelen “*trip*” (gezinti) kelimesi tercih edilir. Koruluk, bahçe, göl gezintileri gibi... Sınırlı zamanda sınırlı alan gezmesi... Bir de “*tour*” var. Kelime, Lâtince’nin “*tor-nus*” (çömləkçi çarkı)undan geldiğine göre, aslolan “*gezinti*” değil, sonunda başladığı yere varmak üzere “*dolaşma*”dır, “*devretme*”dir. Diğer “*excursion*”ların ortak yanı, açık havada seyir hâlinde iken, seyreterek ruha küşayış vermektir; “*tour*”da ise, ruh kadar, belki ondan da ziyade, gözüün ve aklın doyurulması söz konusudur. Müze, kale, ada gibi kapalı veya sınırları belli mekân dolaşmaları tur’a girer.

Gün doğumundan batımına kadar süren günübirlik gezintilerin, çok uzak yerlere gidip dönmeye müsaade etmeyeceği açıktır. Dolayısıyla, bir veya birkaç günlük gezintilerin seyahatnâmesi de yazılamaz. Olsa olsa, günlükte birkaç sahife işgal etmesi veya kısa, müstakil bir metin olması mümkün... Buna rağmen, Ahmed Midhat’ın “*İzmit Körfezi’nde bir mesîre-i saydiyyeyi hâkîdir*” kaydını taşıyan **Sayyâdâne Bir Cevelânı** da (İst., 1309) İbnülcemâl Ahmed Tefvîk’in Mudanya’dan başlayan ve Bursa Vilâyeti’ni kapsayan 266 kilometrelik bisiklet macerası da (**Velospid İle Bir Cevelân**, İst., 1314) Yenişehirli-zâde Halid Eyyûb’un “*Köy Mektupçusu*” imzasıyla neşrettiği **Kayıkla Bir Cevelânı** da (İst., 1317) kitap olarak basılacak hacimdedir. Eski “*şehrengiz*”lerde, bir şehir turu atılarak önce panoramik manzara, sonra da insan skalası tanıtılırdı; lâkin, batılı mânâda “*tour*”un bizdeki ilk güzel örneği, Sâdulâh Râmi Paşa’nın “*Charlottenburg Sarayı*”dır¹⁸; son güzel örneklerinden biri de Feridun Andaç’ın Büyükkada turu¹⁹... Gerçi, gün içinde başlayıp biten “*way faring*” (taban tepme)lerin kaydından “*daeges-fare*” diye (“*a day’s fare*” demek olur) özel bir tür doğmuşsa da bizde pek yaygın değildir. Bana sorarsanız, bu türün bizdeki ilk seçkin örnekleri, “*İstanbul seyyahı*”, “*çeşmeler kâşifi*” gibi sıfatlar yakıştırılan Rûşen Eşref’in kaleminden çıkmıştır. Barbara Johnson’ın icadı olan “*trip-tease*” deyişini bağlamından kopararak kullanırsam, “*trip*” cinsinden gezintilerde, mekân esrarından soyunup size gerçek yüzünü gösterirken siz de mekânla beraber kendi kabuğunuzu soymaya başlarsınız. Rûşen Eşref’in bilhassa **Ayrılıklar**’daki (İst., 1339) ve **Boğaziçi Uzaktan**’daki (İst., 1938) yazıları bu bakımdan da önemlidir.

XX. asrın başlarına varana kadarki mesîre geleneğimiz bellidir: “*Rûz-ı Hızır*”dan itibaren çayırar, çınar altları, dere kenarları, büyük kısmı hünkâr ahırlarını kuşatan bahçeler, su kemerleri birer “*tenezzühgâh*”a dönüşür ve günübirlik gezintilerle şenlendirilirdi. Nesrin pek bir itibarının olmadığı asırlarda, bu gezintiler için mensur değil, manzum metinler, özellikle de küçük mesnevîler, kasîde ve gazeller yazılırdı. Üstünkörü bir araştırmayla, sadece Kâğıthâne safâsı için bulunacak şiirlerin bile hayli bir yekûn tutacağını tahmin hiç de zor değildir. Karadan denize geçecek olursam,

adı ve tadı dillerde kalmış mehtap safâlarını da burada anmak gerekecek. XVII. asrın ikinci yarısında, şair-şeyhülislâm Bahaî Efendi'nin, mehtapta denize açılmaya başlayan ilk isim olduğu söylenir. Havaalar ısıdıktan sonra, mehtaplı gecelerde Kanlıca'daki yalılarından Emirgân'a kadar ikiyüz-üçyüz kayık dizilir; devrin müstesna hânende ve sâzendeleri ay batana kadar körfezi inletirlermiş. Bu âdetin yaygınlaşarak, iki asırdan artık bir zaman devam ettiği görülüyor. Geleneğin “*serv-i simîn*” gazellerinden Abdülhak Şinasi'nin **Boğaziçi Mehtapları**'na varıncaya kadar, epeyce bir metnin de küçük, gecelik, deniz “*journey*”leri olarak okunması mümkün...

Açılan konunun başına döneyim. Seyahat korkutucudur. Ekâbir tayin, sürgün, ticaret gibi mecbûrî sebepler olmadıkça, yaşadığı yeri pek terketmez; dolayısıyla, onun gezmekten anladığı da çoklukla şehir turları yapmak ve tenezzüh yerlerine gitmek olur. Hâl böyle iken, gerçek kalem sahiplerinin seyahat metinleri diye yazdıkları da sadece bunlar olacaktır. Seyahatin ne olduğunu asıl bilenler, sılayı terkedip, kismetini aramak için yollara düşenlerdir; lâkin, onlarda da uzun ve meşakkatli seyahatlerini yazıya dökcek kabiliyet genellikle bulunmayacak; becerebilecekleri, olsa olsa “*sergüzeşt-nâme*” tarzında destan düzmekten, birkaç yol ve gurbet türküsü söylemekten ibaret kalacaktır.

Uzun yola kendi isteğiyle çıkanlar sadece din kuvvetiyle hareket edenlerdi. Lâ-tince'nin “*itinerare*” (seyahat etmek) fiilinden türetilen “*itinerant*” da seyyah mânâsına gelirdi; fakat, XVIII. asırdan beri, şehirden şehre dolaşarak vaaz eden din adamları için kullanılıyor. Onların tuttukları yol kayıtları “*itinerarium*” diye ayrı bir tür oluşturur ve seyahat edebiyatına dahil olanı handiyse hiç yoktur. Sadece misyoner rahiplerinin -onlar arasında da bilhassa cizvit papaslarının yabancı diyarlardaki mace-raları- kâfirleri hristiyanlıkla şereflendirmek için katlandıkları eziyetli yolculukların hâtıratı olan “*itinerarium*” örnekleri arasında edebî zevk vereceklere rastlanır. Bizde de cami cami, hattâ şehir şehir dolaşan vâizler, cerre çıkan hocalar varsa da bunların arasında yol notları tutan birilerinin bulunduğu dair bir kayda rastlamadım.

Şark'ın ve Garb'ın sıradan insanı ülke dışına çıkmadan ömrünü tamamlar. Şanslı olanlar için, vatanı dışındaki en uzun seyahat, hac yolunda yaşanandır. Tucker, seyahat etmenin arketipal formu olarak hac yolculuğunu (*pilgrimage*) gösteriyor²⁰. XIV. asrın son çeyreğinde Chauser'ın kaleme aldığı **Canterbury Hikâyeleri**'nden başlayarak, Batı edebiyatlarında *pilgrimage* bir edebî form olarak da mevcut... Bir Osmanlı'nın hacca gidişi ile bir Avrupalı'nınki birbirine hiç benzemez. Herşeyden evvel, müslüman için hacca gitmek Memâlik-i Osmâniyye'nin uzak bir köşesi de olsa, vatan toprağı içinde seyahat etmektir. Avrupalı ise, “*va' dedilen topraklar*”ın kâfir eline geçtiği bilgisiyle gelir. Onun haccı, bilinmeyene bir yolculuktur; gurbete çıkmaktır. Sonra, bir müslümanın katettiği yoldan çok daha fazlasını geçeceği ve yolculuğunun büyük kısmını gâvur ellerinde yapacağı için, bin türlü maceraya hazır olmak zorundadır. Bir batılı için Kudüs'e gitmek demek öfke, kin, korku, gariplik, pişmanlık, geçtiği toprakların “*yeni*” sahipleriyle iletişimsizlik, gayr-ı müslim oldu-

ğu için aşağılanacağı önyargısı gibi yüzlerce hisle mücadele etmek demektir. Bunları aşabilmek için geliştirdiği vasıflar onu *hacı*’dan önce, iyi bir *seyyah* yapar. Bu bakımdan, Avrupalı hacıların arasından, bu uzun ve meşakkatli yolculuğu yazıya dökenlerin sayısı hiç de azımsanamayacak kadardır. Bizde ise, Hacı Mehmed Edîb’in **Menâsikü’l-haccı** yahut Eyyub Sabri Paşa’nın **Mir’ât-i Haremeyni** gibi metinler, bir taraflarıyla edebiyata kıyısından köşesinden dahil edilebilseler de Hicaz’a seyahat rehberi olma özellikleri baskın çıkar. Kedhudâ-zâde Hasan Fehmi, Hüseyin Per-tev, Divrikli İsmail Hakkı gibi isimlerin **Delil-i Hac** kitapları ise, doğrudan doğruya “*guide*” kapsamına girer. Ancak, Nâbî’nin **Tuhfetü’l-Haremeyni** veya Neccar-zâde Rıza’nın **Hac-nâmesi** cinsinden birkaç eser edebî bir kıymet de taşır ve hac yolunda edinilen şahsî hatıralara tesadüf olunur. Hâlbuki, Kâbe’yi tavaf etmek dahi başlıbaşına bir “*tour*” dur ve ilâhî bir merkez etrafında gerçekleşen tam bir dönüşün (*rotate*) anlatısından koca bir yolculuk metni çıkabilirdi.

Bir Osmanlı’nın gönüllü olarak çıkacağı en uzun seyahat Hicaz’a doğrudur. Şayet, bundan başka bir sebeple ailesini, yuvasını bırakıp gitmişse, bilin ki arzûsu hilâfıdır. Bu dikkatle bakınca, aslında sefirlerin de yurtdışına çıkmağa o kadar da istekli olmadıkları ve irade edilene riayet gösterdikleri anlaşılacaktır. Bir İngiliz’in Şarkî Afrika’da “*safari*”ye çıkmasının müslümanın ruhundaki karşılığı, Hicaz çöllerinde “*seferî*” olmak ise, yabancı diyarlara tek tuğ, tek nefer “*sefer*”e çıkmak da “*sefir*” olmaktadır. Nasıl ki, sefere çıkan ordunun içinden bir kalem sahibi tarafından yazıldığı takdirde, gazaların anlatıldığı “*fetih-nâme*”, “*zafer-nâme*”, “*gazavat-nâme*” gibi eserler, yer yer seyahat metni olma özelliği gösterirse, sefirlerin yurda dönüşte verdikleri takrirler de birer “*sefaret-nâme*” olarak yolculuk hatıralarını içerirler. Eskiden, elçi dediğiniz, pembe incili kaftanını giymiş bir Muhsin Çelebi olurdu; mağrur, mütehakkim gider gelirdi. Gittiği ülkenin zenginliği, refahı, büyüklüğü gözünü asla kamaştırmaz; herşeye ve herkese aynı küçümser edayla bakardı. Bilhassa devletin yenileşmeye karar vermesinden sonra, Batı’ya gönderilen sefirlerin tavrı da değişti, nazarı da... Takrirleri daha titiz ve dikkatli gözlemler, bilgiler içermeye başladı. Kara Mehmed Paşa’nın 1655’teki Viyana elçiliğinin bakıyesi olan sefaret-nâmesinden bu yana, yazılmış takrirler sırasıyla okunduğunda, sefirlerin gönderildikleri ülkeye bakışının gittikçe daha bir ilgili ve teferruatçı olmağa başladığı; bir batılı seyyahın merakı ile bir sanayi casusunun teknik dikkatlerini kazanmaya çabaladıkları farkedilecektir. Yirmisekiz Mehmed Çelebi’nin Fransa yahut Ebûbekir Râtib’in Nemçe sefaret-nâmesi gibi birkaç istisnâî metinde, edebî bir lezzetle de okunabilecek varaklara rastlanır; lâkin, geriye kalan büyük ekseriyet rapor ciddiyetindedir. Yine de seyahat-nâme olmaya ençok yaklaşan metinlerin sefaret-nâmeler olduğunu söylemeden geçmeyeyim.

Romalılar, kendi toprakları dışında bulunmaya “*per-agri*” (ülke-ötesi) derlerdi; dolayısıyla, “*peregrinari*” de yurtdışına seyahat etmek demektir. Yurtdışına çıkanların veya oradan gelenlerin ortak adı “*peregrine*”ydi; şimdi aynı kelime, İngilizce’nin “*foreign*”inde yaşıyor (**Sinekli Bakkal**’ın Mösyö Peregrini’sini bir de bu dikkatle

okuyun). Diğer yandan, pekaz değişimle hayatta kalmayı başaran “*peregrination*” kelimesi ise, *gezip dolaşma* mânâsı kazanarak varlığını koruyor. Avrupa’da keşifler çağının açılışıyla beraber, yurtdışına yapılacak uzun yolculuklara cüret eden yeni bir seyyah tipi de belirmiştir. Bu yeni seyyah, henüz haritası çizilmemiş, karanlık topraklarda yol almaktan çekinmeyen, sertüven meraklısı, biraz bilimadamı, biraz yağmacı, ama muhakkak kolonizatördür. Batı’da “*travel and military memoirs*” beraberce anılır²¹; çünkü, Avrupalılar ya seyahat yoluyla ön araştırmasını yaptıkları yere sefer açarlar ya da istilâ ettikleri yerleri gezerler. Taşıdıkları “*colonial*” ruh, bunu gerektirir. Kent’in yüksek şerifi Sir Thomas Palmer’in **An Essay of the Meanes How to Make Our Travailes, into Forraine Countries, the More Profitable and Honourable** (London, 1606) adlı kitabında, seyyahları, amaçlarını, daha kârlı ve şerefli dolaşma kurallarını çok tafsîlâtlı dört şema halinde verdiğini görenler, böylesine erken bir tarihte, hem yeni seyyahın karakteri hem de ondan beklentiler hususunda geliştirilmiş bu dikkatleri şaşkınlıkla okurlar. Oysa herşey, gidilen yerin hangi yollarla, nasıl sömürüleceğini bilen seyyahlar yetiştirmek içindir.

Bu çığır içinde, “*travel*”ın yanına bir kelime daha eklenir; “*voyage*”... Grims-haw, “*voyage*”ın ilk mânâsının *keşif gezisi* olduğunu; “*fakat genellikle uzun deniz yolculuğu*” için kullanıldığını söylüyor. Temelinde, Lâtince’nin “*via*” (yol, seyahat) ve “*viaticum*” (*seyahat*, daha eskilerde *yolculuk metni*) kelimeleri bulunurken, “*voyage*” ile deniz arasında nasıl bir bağ kuruldu, pek anlaşılmıyor. “*Via*”, Fransızca’ya “*voie*”, oradan da İngilizce’ye “*envoy*” (sefir, seferî) olarak geçer. “*Envoy*”daki “*voy*”u “*voyage*”da olduğu gibi, “*con-voy*”da da buluruz. Kaynağı her ne olursa olsun, “*voyage*” öncelikle denizde, sonra karada yapılanlar için, ama mutlaka uzun ve kalabalık yolculuklar karşılığına kullanılır. Diğer taraftan, gotik çağın “*farjan*” (su üstünde seyahat) kelimesi²² de yavaş yavaş silinir; bugün sadece “*ferry*” kelimesinde ve biz Türkler için “*feribot*”ta hatırlanıyor.

Bilhassa karayoluyla yapılan seyahatlerin zorluğu sebebiyle, sefer esnasında günlük tutanlara pek rastlanmaz; sonradan kaleme alınan hâtıratlar çoğunluktadır. Bacon da bu durumdan rahatsızlık duymuş olmalı ki, bir denemesinde, dikkat çeken ve yazılmaya değer pekçok şeye rastlanabilecek kara yolculuklarında (yazar “*land-trauaille*” der) günlük tutanlar azken, gökle denizden başka hiçbir şeyin görünmediği deniz yolculuklarında günlük tutanların bu kadar fazla oluşunu garipsir²³. Belli ki, bunun sebebi, karada gezerken yazmaya imkân verecek şartların sağlanamayışına mukabil, denizde hem vaktin bolluğu hem de yazmak için ortamın uygunluğu sayesinde günlük tutmanın çok daha kolay olmasıdır. Hem, seyahat günlüklerinin atası sayılabilecek ilk kayıtların da uzun-yol kaptanlarının tuttıkları seyir defterleri (*logbook*) olduğu hatırdan çıkarılmamalı... Bir uçak için karakutu’nun mânâsı ne ise, gemi için de seyir defteri’nin mânâsı odur.

Bacon çok haklı; uzun deniz seferlerinde yazılmağa değer pekaz şey olur. Üstelik, hiçbir kara parçası görmeden haftalarca yol alınca, yolcunun seyahat nâmına kaydetmek isteyecekleri de iyice azalır. Bu durum seyahat metinleri için zararlı olsa da seyahat edebiyatı için gayet kârlıdır; zîrâ, gemi yolcusu etrafta kayde değer bir-

şeyler göremeyince, diğer yolcularla konuşmaya ve gözlerini kendisine çevirmeye başlar ki, bu da yazdıklarında ciddî ve insanî bir derinliğin belirmesini sağlar. Tıbbî durum hikâyelerinde olduğu gibi, olay azaldıkça yorumlar derinleşir.

“Voyage” ile beraber, seyyah diline *sefer heyeti* (*expedition*) ve “grand tour” tabirleri yerleşmeye başlar. “Grand tour” birkaç kişinin beraberce çıktığı uzun turlardır. Eskilerde, ancak ekâbirin kesesi, merakları ve bilgisi böyle topluca yolculuk etmeye elvermektedir. Her varlıklı kişi, yanına kitap ve elbise sandıkları, küçük bir lâboratuar çantası, ilâç kutusu, silâh ve cebhâne, dayanıklı yiyeceklerle dolu erzak çantası, katlanır yatak, çadır gibi hepsi birbirinden ağır eşyalar almadan, bir-iki uşağı olmadan yola çıkmaz. Onun için büyük turun güzelliği, ilim ile zevkî beraberce yaşanmasındadır ve böyle bir seyahatin yazıya dökülmesi de aynı şekilde bilgi ve keyif verici olmalıdır. “Büyük tur ile edebiyat arasındaki ilişkiyi anlamak için, elitin kültüründe seyahatin merkezî konumunu anlamak önemlidir. Seyahat, onların düşüncelerinin, eğitimlerinin ve damak zevklerinin en eleştirel yönlerinin iletildiği bir süreçti”²⁴. Dolayısıyla, bu truplarda yer alan insanlar, gittikleri yeri rafine zevkleriyle ve kendilerine mahsus ilgileriyle keşfetmeye çalışacaklar; kaleme aldıkları zaman da bunları anlatacaklardı. “Grand tour”a Araplar “rihlet” derler. Kelimenin *göçmek, ölmek* gibi seyahatle doğrudan bağlantısı olmadığı düşünülebilecek bir mânâsı varsa da Araplar onu coğrafi, zoolojik veya botanik maksatlı ilmî seyahatlerin mukabili olarak kullanırlar; **Rihleti İbni Batûta** veya **Rihleti İbnü’l-meâz ile’l-Hicâz** gibi... Bu karşılığıyla “rihlet”, İngilizlerin “sight-seeing” dedikleri seyahatlere de benzer²⁵. Volney ve onun gibi düşünen bazı seyyahlar, gezi notlarını didaktik edebiyata dahil sayarak tarih ve siyaset ilminin bir yan kolu diye değerlendirirler. **Tedmür Harabeleri**’nin Osmanlı topraklarında birkaç kere basılmasının, hattâ üserâ kamplarında bile elle çoğaltılarak okunmasının sebebi de bir seyahat-nâme değil, siyasî metin olarak algılanmasıdır.

James Boswell 1778’de, uzun Avrupa seyahatinden döndüğünde, dostu Dr. Samuel Johnson ile Londra’daki Bolt Mâlikânesi’nde kahvaltı edip konuşmaktadırlar. Bir ara doktor der ki²⁶,

“-Seyahatnâmenizi bastırmamanızı söyleyemem efendim, fakat, fikrim o ki, bu şekilde kendinizi küçültmüş olursunuz. Avrupa kıt’asının ziyaret ettiğiniz tanınmış ülkeleri hakkında bilinmeyen ne söyleyebilirsiniz?

-Okurun hoş bir okuma yapması için birçok olaylar, anekdotlar, **jeus d’esprit** (nükteli geçişler. MKÖ) ile süslenmiş eğlenceli bir anlatım verebilirim.

-Efendim, Avrupa’nın seyahat kitapları bastıran en modern seyyahların niçin güldüresiniz? Onların numaralarına sizin de eklenmenizi istemem.”

Johnson, büyük tur hâtıratlarıyla başlayan modanın farkındadır ve uzun bir “grand tour”dan dönen Boswell’in yazdıklarında, elitist bir dikkatle seçilmiş, daha derin ve seçkin ayrıntılar görmek isteğindedir. Nitekim, birkaç yıl sonra, İskoç adalarına doğru beraberce çıktıkları bir deniz yolculuğunda, Johnson eleştirdiği seyahat metinleri-

nin aslında nasıl yazılması gerektiğini de pek rânâ gösterir. Boswell'ın bastırıldığı **Journal of a Tour to the Hebrides with Samuel Johnson** (London, 1785), yazarının sağlığında basılan ilk günlüklerden, üstelik ilk gezi günlüklerinden biri olur.

Bizde ise, asırlar boyunca denizle aramız pek düzelmemiştir. Deniz korkusuyla, Kadıköyü yakasını göremeden ölüp giden, adalara gitmeyi gurbet bilen İstanbullular, kayığı devrilse boğularak ölen balıkçılar, balık yemenin caiz olup olmadığını soranlar hep bizden çıkmıştır. “*Sefer*” dendi mi, geleneğin anladığı çoklukla kara yolculuğu olurdu. Leventler ve tacirler dışında, deniz yolunu tercih eden pek çıkmazdı. Bundan dolayıdır ki, denizde seyahat hakkında metin bulmak da hayli zordur. Pîrî Reis'in **Kitâb-ı Bahriyyesi** bir yana, Barbaros'un **Gazavât-ı Hayreddin Paşası** ile Seydî Ali Reis'in **Mir'âtü'l-memâlik**'i Kanûnî'ye sunulmuş metinlerdir. Yazılışlarında bir seyahat-nâme oluşturmaktan çok, devlete resmî rapor vermek isteği yatar. Yine de yer yer şahsîleşen ve hâtırat tarzına yaklaşan yerleri vardır. Herşeye rağmen, Seydî Ali Reis'le Hint Okyanusu'nda dolaşmış, bin badire atlatmış, deniz kurdu Yetim Ali Çelebi'nin bile, dîvânında

Suyu bardakta demişler gemiyi dîvârda

deyişi, Türk'ün deniz yolculuklarına bakışını özetlemeye yeter de artar bile... Hâl böyle olunca, uzun deniz yolculuklarına çıkan, üstelik bunu kaleme alınmaya değer bulan isimlerin yetişmesi için uzun zaman beklemek gerekti; tâ XIX. asra kadar... Direktör Âli Bey'in İstanbul'dan Bağdad'a, oradan da Hindistan'a kadar uzanan dört senelik seyahati (**Seyahat Jurnalı**, İst., 1314), **Servet-i Fünun Mecmûası** sahibi Ahmed İhsan Bey'in **Altı Hafta Nil'de Seyahati** (İst., 1312) yahut Hayrabolulu Cafer-zâde Mehmed Tevfik'in **Denizde Seyahati** (İst., 1322) gibi su üstünden görülüp yaşananların anlatıldığı metinler ancak bu asırda okunabildi.

Gemi seyahatlerinin yazılacak fazla malzeme vermeyişinden şikâyet edenler kara yolculuklarını seçmeyi sürdürürler; lâkin, teknoloji onun da düşmanlarını icat etmekte gecikmez; tren ve uçak... İngilizce'de “*post haste*” diye bir söyleyiş var; asıl mânâsı hızlı posta servisiyle ilgili olsa bile, çok hızlı seyahatlere de bu nâmı veriyorlar. Muhtemelen, dört atın çektiği posta arabalarıyla seyahat etmekten kalma bir söyleyiş... Trenin icadı, her menzilde yorgun atları değiştirmek zorunda olan posta arabalarının defterini düzer. Artık, oflaya pufloya da olsa, durmak bilmeden gideceği yere hızla ulaşan trenin çağı başlamıştır. Aslında, “*train*”in *disiplin*, *talimat* gibi mânâları var; XIV. asırda *çেকে-ите bir düzene sokma*'yı anlatırken, 1856'dan sonra *demiryoluyla seyahat* anlamı kazanıyor. Bugün, o eski anlamı “*training*” (idman, talim) kelimesinde yaşamaya devam ediyor. Öyleyse, yeni icat ateş arabalarına niçin bu isim uygun görülmüş? Çünkü, “*train*”in bir mânâsı da *katar*, *kafile*... Eski zaman kafilelerinin “*kervan*”ları “*karavan*”a dönüşürken, tren de yeni kafileleri taşıyor. Raylar her nereden geçiyorsa, yolcu da sadece oraya gitmek zorunda... İlginç birşeyler gö-

rünce, treni durdurup yakından bakması mümkün değil... Penceresinden akıp geçen manzarayla yetinmesi gerek...

Tren, bir seyahat aracı değildir; sabit bir yerden kalkıp istasyonla belirlenmiş başka bir yere gitmeye (*locomotion*) yarar; zaten, “*lokomotive*” kelimesi de buradan gelir. M. Saim Değirmenci’nin **İçinden Tren Geçen Şiirler** (Ank., 2005) adlı antolojisini karıştırırsanız, tren yolculuğu ile şiirin/ şairin dostluğunu farkedersiniz; ama, aynı yaklaşmanın seyahat metinleriyle kurulduğunu görmemiz zordur. Ahmed Haşim’in Frankfurt’a tren yerine kapalı bir sandıkta gitmesi de ona ancak bu kadar bir yol birikimi sağlardı. Aynı eleştiriyi, Müftüoğlu Ahmed Hikmet’in Şark Ekspresi’yle Berlin’e gidişte tuttuğu günlüğünü neşre hazırlarken de aklımdan geçirdiğimi hatırlıyorum. Zaten pek zengin olmayan demiryol edebiyatımızın pekçok örneği için benzer yorumlar yapılabilecekken, Reşat Nuri’nin **Anadolu Notları**’ndan (C. I, İst., 1936) bazı sahîfelerle Sadri Ertem’in **Kıyılardan Stepe Bir Vagon Penceresinden** (İst., 1934) kitabını -bilhassa “*Kırıkale’ye Giderken*” bölümünü- güzel istisnalardan sayıyorum. Bir başka kapalı sandık olan uçağın seyahat metinlerinin kökünü kurutuş sebebi ise, yukarıda Şevket Rado’dan yaptığım iktibastan sonra, pek güzel anlaşılıyor.

Buraya kadar yazılanlarının satır aralarından çıkmıştır, sanırım; seyahat metinlerini biraz da yolculuk aracının ne olduğu belirler, diye düşünüyorum. Yayan yapıldak giden yolcu aşka ve kendi ruhuna, süvarî maceraya, deveye binen hacca, kayığa binen başını dinlemeye, gemiye binen keşfe doğru yolculuk ederken tren ve uçak yolcusu genellikle evine -gittiği gibi- pek değişmeden dönüyor; ne bilgisi ve tecrübesi artıyor ne de insanlığı... E. Philippe Dubois, okuyup yazmanın bir cins seyahat sayılması (*écrire, lire c’est voyager*) gibi, seyahat etmenin de okuyup yazma olduğunu (*voyager c’est écrire, lire*) söyler²⁷; seyahat edilen çevrenin insanlarını, maddî ve manevî kültürünü gezerek okumak, sonra da intibalarını yazmak... Katalan yazar Llorenç Vilalonga’nın **Un estiu a Mallorca** romanında “*seyahat etmek ile yazmak aynı şeydir*” denmişse²⁸, kastedilen biraz da budur. *Seyyah*’la *turist*’i ayırışım burada da sürüyor. Seyyah, seyahat notlarıyla bir boşluğu doldurur; turist ise -şayet yazmayı becerebilirse- ancak kendi ego boşluklarını dolduracak şeyler karalar (Pissa Kulesi ve ben, şempanzeyle kolkola ben, Niagara’ya bakarken ben, hamakta sallanan ben, denizde çimiyorken ben...). Seyahat yazarı ile “*tourist with typewriter*” (daktilolu turist) tam da burada ayrılırlar. Seyahat yazarı kaleme sarıldığında, tek rehberi yaşadıklarıdır; daktilolu turist ise, görmekten ve anlamaktan çok, bedenini gezdirmeye önem verdiği için, dışarıdan yardım almadan yazamaz. Allah’tan ki, Batı’da, en köhne kitapçının rafında bile, kendi seyahat-nâmenizi nasıl yazacağınızı öğreten birkaç kitap bulunur²⁹. Bunlar arasından son karıştırdığım, Sarah E. White’ın 2010’da basılan **Write Your Travel Memoirs** adlı kitabıydı ve seyahat tecrübelerinin metne dönüşmesinin beş adımını öğretiyordu. Buralardan alınan yardımla yazılan hatıraların ne seyahat metni ne de seyahat edebiyatı için bir önem taşıma ihtimâli var. Onlar, ancak kendi hesabına bastırılıp, eşe dosta dağıtılarak, egonun tatminine hizmet edebilirler.

Madem ki, itirazlarımdan bahsetmeye başladım; bu yazının belki de ilk satırlarında söylemem gerekeni sonda ifade edeyim: “*Seyahat*” kelimesinin yerine “*gezi*” denmesinden hazzetmiyorum; çünkü ikisinin ayrı durumları işaret ettiğini düşünüyorum. Herşeyden önce, seyahat’in ciddî bir amaç taşımak ve mesafesinin uzunluğu bakımından *gezi*’den farklı olduğu fikrindeyim. *Gezmek* fiilinin menzili kısadır; nasıl ki “*komşu gezmesi*” ne “*komşu seyahati*” denemiyorsa, aynı sebeple “*Asya gezisi*” ve “*Çankaya seyahati*” de denemez. Ancak “*journey*”in altgrupları *gezi*, *gezinti* gibi kelimelerle karşılanabilir (bana kalırsa, bunun için kullanılacak esas fiil olarak da “*gezmek*” değil, “*dolaşmak*” seçilse, daha isabetli olurdu). Kaldı ki, “*gezinti*” kelimesini kullanmak bile, dilimizin önemli dikkatlerinden birini kaybettiğimizi gösterir; zîrâ, Türkçe’de “*-Intl*” eki tarih boyunca hep olumsuz mânâlar kurmakta kullanılmıştır (*süprüntü*, *döküntü*, *çalıntı*, *kalıntı*, *akıntı*, *buruntu*...). Dil bilinciniz yerli yerinde duruyorsa, “*gezinti*”de de pek hayırlı olmayan bir *geziş* anlamı sezersiniz. Aynı şekilde, “*gezgin*” kelimesini de “*seyyah*”tan çok, “*seyyar*”a yakın buluyorum. Nitekim, “*seyyâre*”yi bugün “*gezegen*” diye karşılıyoruz³⁰. Diğer taraftan, *seyahat*’in *gezi*’den daha ciddî bir amacı vardır; çünkü, *gezmek* eğlenceden başka bir amaç taşımazken *seyahat* için önemli bir sebep vardır. Onun içindir ki, “*iş gezisi*” ne ve “*tatil seyahati*” ne çıkılmaz. Tatil gibi âtıl bir zamanın *gezmeleri* eğlenceliktir; meslekî yolculuklar ise *gezip dolaşmak* gibi bir maksat taşımazlar. “*Yolculuk*”ta ise, “*gezi*”den daha uzun bir süreyi ve yolu kasdederiz; lâkin, onda amacın ciddî veya eğlenceli oluşu dikkate alınmaz; daha genel ve kapsayıcıdır.

Nelerin seyahat kapsamına girdiğini iyi tesbit edersek, hangi metinlerin seyahat edebiyatına dahil edilebileceği hususu da açıklık kazanacak. Bu konuda birikmiş birkaç sorum var ki, bazısının cevabını ben de bilmiyorum; bazısı ise, ehliyetli okurun tasdikine muhtaç... Gerçi, 1992’de **Pur une littérature voyageuse** manifestosu neşredildiğinden beri, “*écrivain-voyageur*” (seyyah-yazar)ün naturası hakkındaki sorularımın büyük kısmı cevabını buldu; lâkin, hangi yolculukların bu yazarlık alanına dahil olduğu hakkındaki soru ve şüphelerim devam ediyor. Sanki en temel sorum cevaplanabilirse, diğerleri de kendiliğinden çözümlüverecek gibi... Sorum şu: Bir metnin seyahat literatürüne dahil edilebilmesi için, mutlaka seyyah-yazarın isteğiyle yapılan bir seyahati mi anlatması gerek? Şayet bu soruya müsbet cevap verilebilirse, o zaman mecburiyetten veya cebren çıkılan yolculukların metinlerini de seyahat edebiyatına katmamız mümkün olacak. Böylece göç, sürgün, iltica gibi sebeplerle yerini yurdu- nu terketmek zorunda kalanların hâtıratları da kısmen seyahat edebiyatının şemsiyesi altına girecek. Aklımdan geçenleri sıralamaya çalışayım:

Önce göç (*trek*)... Bana öyle geliyor ki, “*trek*” iki kolda seyahat metinleri oluşturdu ve oluşturuyor. Bunlardan ilki, henüz “*trek literature*” adını almayı başaramadı; fakat, bizdeki Rumeli göçleri, Kafkas göçleri, mübadele göçleri gibi mecburî yolculuklar hatırlanınca, böyle bir başlık altında, hiç de azımsanamayacak sayıda metinle karşılaşacağımızı tahmin ediyorum. Göçmen (*émigré*) edebiyatının hiç değilse kü-

çük bir kısmının seyahat metinleri kapsamına alınması mümkün görünüyor. Diğeri ise, mutlu zamanların “*trekking*” metinleri... Birkaç saatten birkaç güne kadar uzayan sürelerde, tabiat içinde yapılan yürüyüşlerin notları, seyahat edebiyatına katılmayı başardı. Gerçi gurbetçilerin (*expatriate*) hicret edebiyatı, henüz bir kategori oluşturacak kadar gelişmedi; fakat, eğitim seviyesi yükseldikçe, bu tür seyahatlerin de kaleme alınacağına umutla bekliyorum.

Diğer taraftan, şehir içinde veya şehir dışına ev göçleri, yazlığa göçler de bu gruba dahil edilebilir mi, bilmiyorum. Sözüün gelişi, havalar mutedil bir hâl almağa başladı mı, yalılara, koru içindeki köşklere, bağ evlerine taşınmak İstanbul’un yerleşik âdetlerindendi. Sultan bile, sahilhânelerinden birinde kalmak istediğinde, saltanat kayığına atlayıp taşınverir; buna da “*göç-i hümayun*” denirdi. Bilhassa Mısırlı Türk ailelerinin sıcak Kahire’den kaçmak için İstanbul’u sayfiye yeri olarak kullanmaya başlamalarından sonra bu âdetin hız kazandığı farkediliyor. Hâli-vakti yerinde olmayanların bile, modaya ayak uydurabilmek için bin zahmetle para tedarik edip yalı kiradıklarını, Mehmed Raûf’un *Eylûl*ünü okuyanlar da farketmişlerdir. Acaba diyorum, bu göçlerin hâtıraları da “*seyahat*” başlığı altına alınabilir mi? Küçük ev taşımalarından koca hâtıratlar çıkması beklenemez; fakat, Ahmed Rasim, Hüseyin Rahmi gibi şehir hayatını anlatmaktan hazzeden ediblerin, baharda üç-beş parça eşyayı bir kayığa doldurup yazlığa göçü anlatan hoş yazıları bu gruba sokulabilir mi? Kapsam biraz genişletilerek, seferberlik, mecburî iskân, köylerin yerini değiştirme gibi sebeplerle yapılan göçlerin anlatıları da buraya dahil edilebilir mi?³¹

Aynı şekilde sürgün, firar ve diaspora yolculuklarından artakalan metinlerin de seyahat edebiyatına dahil edilip edilmeyeceği açıklığa kavuşturulmalı. Büyük kısmı siyasî sebeplerle yollara dökülmüş insanların hâtıratlarının da kısmen seyahat edebiyatının çerçevesine girdiği düşünülebilir. Bunları iki grupta toplamak mümkün; yurtiçi ve yurtdışı seyahatleri... Yurtiçinde yeri değiştirilmek sûretiyle sürgün edilenler tarihte geriye doğru gidildikçe ciddi bir malzeme birikimini haber veriyor. Yurtlarını gönüllü olarak terkeden siyasî kaçakların ve mültecîlerin kaleme aldıkları ise, ayrı bir başlık... Gönülsüzce terk-i diyar edenler, devlet eliyle vatandaşlıktan çıkarılan haymatloslar, “*persona non grata*” ilân edildiği için sınırdışı edilenler bu kapsama dahil olmalı... Lâtince’deki “*exsul*” (kovulmuş adam), bugün “*exile*” (sürgün) kelimesinde yaşıyor. Sözüün gelişi, mültecî hâtıratları seyahat edebiyatına girer mi? İngiltere’den sürülenler genellikle İtalya’ya gittikleri için, Shelley 1818’de

Thou paradise of exiles, Italy!

(Sen, kovulmuşların cenneti, İtalya!)

diye yazıyordu³²; bizde de Cezâir-i Bahr-i Sefîd adaları öyledir. Tarihe şöyle bir bakınca Ovidius, Virgilius, Dante, Petrarch, Madame de Stäel, Mickiewicz, Shelley, Keats, Byron, Baudelaire, Hugo, Heine, Wilde, Henry James, Conrad, D’Annunzio, Yeats, Tristan Tzara, T. S. Eliot, Ezra Pound, James Joyce, Hemnigway, Henry Miller, D. H. Lawrence, Zweig, Brecht, Breton, Huxley, Thomas Mann, Nabokov, Bec-

kett, Kundera, Soljenitsin, Ionesco, Calvino, Selman Rüşdî gibi yüzlerce edib, başka başka sebeplerle yabancı bir ülkede yaşamak zorunda kaldılar³³. Bunların yazdıkları arasında, mecburî yolculuklarına dair olanlar seyahat edebiyatına dahil edilebilir mi? Bizde Niyâzî-i Mısırî'den Keçeci-zâde İzzet Molla'ya, Yeni Osmanlılar'dan Jön Türklere, Malta sürgünlerinden 150'liklere, Balkan ve I. Cihan Harbi'nde esir düşüp Yunanistan'dan Hindistan'a kadar kocaman bir coğrafyaya dağılmış kamplarda yaşamak zorunda kalan askerlere varıncaya kadar pekçok sürgün, esir, mahbus, kal'a-bend, firarî, mültecî aydının kaleme aldıkları eserler bu gruba da sokulamaz mı?

Cevabını bilmediğim bir başka sorum da hangi metinleri seyahat edebiyatına dahil edeceğimiz hususunda... James Clifford, "travelling theory"yi kurduğundan beri, antropolojiden başlayarak pekçok alanda kullanıldı; ama, edebiyatta pek işlemedi. Sebebi ortada... Her seyahat metni edebiyata dahil olamıyor. Kristin Kreer'in, seminer çalışması olan **Interaction between the Novel and Travelling**'de (Norderstedt, 2008), romanın seyahat edebiyatına ve seyahatlerin romana etkisini nasıl tartıştığını okuduktan sonra, sorum daha da netleşti. Acaba, seyahat metinleri gerçek yolculuk notlarından çıkarılırken, seyahat edebiyatı çalışma masasından hiç kıpırdamadan yazılmış metinlerden doğuyor olabilir mi? Madem ki, kurgunun olmadığı yerde sanattan ve edebî değerden söz etmek zorlaşıyor ve belli şartlara bağlanıyor, o hâlde tamamen kurguya dayalı yolculukların seyahat edebiyatına kesinkes dahil edilmesi gerekmez mi? Hem, edebiyat denen sanat, anlatılanların gerçek olup olmadığıyla niçin ilgilenir ki?...

Madalyonun arka yüzüne bakalım. Oradaki durumu anlatabilmem için, Nedim Gürsel'i iyi bir örnek sayıyorum. Gürsel, **Bir Avuç Dünya**'yı (İst., 2003) yayımlarken, baş tarafına da Halil Gökhan'la seyahat edebiyatı hakkında ettikleri sohbeti eklemiş. Orada Gürsel diyor ki,

"Seyahatneme türünü yolculuk edebiyatından ayırmak gerekiyor. Bu edebiyatın başlıca özelliği bir yazar tarafından ve genellikle roman ve öykü sınırları içinde gerçekleştirilmesidir. Yani yolculuk notları ya da izlenimleri bu türün tanımlanmasında yeterli değil."

Yazar bu iddiasını, kendi yolculuk edebiyatı türlerinden bir kısmını **Son Tramvay** adlı hikâye kitabında, gezi izlenimlerinin bir kısmını ise **Seyir Defteri**'nde yayımladığını söyleyerek savunurken, seyahat-nâmeyi edebî bir tür saymadığını; ancak roman, hikâye gibi kendisine edebî gelen bir formda yazılırsa, edebîliğine iknâ olabileceğini gösteriyor. Fransa'da öğrencilerine yıllarca edebiyat okutmuş bir "hoca"nın edebîlik'i formlara bağlı bir nitelik zannetmesi ve edebîlik'in hangi formda, ne yazıldığı ile değil, düşünülenin nasıl ifade edildiği ile ilgili bir tek temel kritere dayandığını farketmeyişi garip... Kendisine Şükûfe Nihâl'in **Domaniç Dağlarının Yolcusu**'ndan ve Nahid Sırrı'nın kitaplarından başlayan uzun bir okuma listesi çıkarmamı saygısızlık olarak algılamasından korkarım.

Evet, Vittorio de Sica'nın "*Gerçek olanda sanat yoktur*" cümlesi çok yerinde; lâkin, seyahat-nâmelere, birebir gerçek mekânlar hakkındaki gerçek tesbitlerin metin-

leri olarak bakılır ve yaratmaya, edebî ifadelere kapalı olduğu düşünülürse, büyük hatâ edilir. Herkes, mekânı kendi idrâkinin sınırları dâhilinde algılar ve intibâları çerçevesinde aktarır. Aynı yoldan yüz kişi geçip, yüzü de çevresine farklı dikkatlerle bakabilir; hafızasına farklı ayrıntıları kaydedip, gördüklerini farklı biçimlerde ifade edebilir. Aksi hâlde, aynı yerleri anlatan pekçok seyahat-nâmeden birini okumak, hepsini okumuş olmaya bedel sayılırdı. Kaldı ki, eskilere doğru gidildiğinde, seyyah-yazarın gördüğü, yaşadığı gerçekleri yeteri kadar ilginç ve okunmaya değer bulmadığı hâllerde, olağanüstü unsurlarla süslediğinden de yukarıda bahsettim. Bu da edebî yaratışın en kuvvetli işareti değil midir? Marco Polo'nun Doğu'ya seyahat edip etmediği hâlâ tartışılırken yahut Evliyâ Çelebi'nin mübâlâğalı ve bazen tarihî gerçekleri dahi altüst eden olağanüstü anlatım gücü ortadayken, seyahat-nâmelerin cümlesini elinin tersiyle edebiyat dışına itelemek o kadar da kolay değil.

Amerikalı seyyah Burton Holmes'ın 1903'te îcat ettiği “*travelogue*” (seyahat hakkında konuşma) kelimesini işime geldiği gibi kullanırsam, belki de edebî olan seyahat hâtıraları değildir de seyahat hakkında konuşup yazmaktır. Meselâ, 1690'dan beri yazılan “*interplanetary*” (gezegenlerarası) seyahat metinleri hangi başlık altına alınacak? Kepler'in **Sombium**undan ve Voltaire'in bizde de pek rağbet bulup defalarca tercüme edilmiş olan **Micromegas**ından itibaren başlayan fantastik uzay seyahatleri; Verne'in Dünya etrafında, denizin ve arzın altında yolculukları, Ay'a gidişi roman kılığına sokulmuş hâliyle birer seyahat-nâme değil midir? Ya Xavier de Maistre'i ne yapacağız? 1790'da, kırkiki gün süren oda habsi cezasına çarptırıldığında, seyahat yazarlığı geleneğinin parodisi için yazdığı **Voyage autour de ma chambre** (1794; Türkçe'ye **Odamda Seyahat** adıyla tercüme edildi) romanında, küçüçük bir odadan çıkmadan seyahat etmeyi başarması nasıl değerlendirilecek? Dante'nin **İlâhî Komedyası** -öte âlemde de yaşansa- özünde bir seyahat mesnevîsi değil midir?

Sorum, başka soruları doğuruyor. Belki de hepsinin çok basit bir cevabı vardır; Gürsel gibi, seyahat metinlerinden sadece kreatif olanları edebiyata dahil etmek... İyi de yaşanmış olanları nereye yerleştireceğiz? Hâtırat, günlük, mektup, biyografi nerede duruyorsa oraya, Ârafa... Ya onların arasında edebî bir değer ve güzellik taşımakta olanlar varsa?... Ne bileyim, belki onları da edebiyat cennetiyle âraf arasında kalan bir başka ârafa yerleştiririz; adını da “*Yarı Edebî (semi-literary) Eserler Ârafı*” koyarız. Pekâlâ, fakat, ya?... Sorularım yeniden ardiardına dizilmeye başlıyor. İyisi mi seyahat hakkındaki seyahatimi, bir menzile ulaşmadan, az gidip uz gidmeden, burada sonlandırayım.

* **Lingüística General**, Valencia, 1979, p. 47. İngilizce'ye tercümesinden meâlen Türkçesi, bir başka deyişle, tavşanın suyunun suyu şöyle:

Tek kelime, “yolculuk” ...

çağırır kadim hatıraları:

yola koyulduğu her menzildeki bütün seyyahlar

ve mecaz ekmiş bütün şairler

yerinden kımıldamaksızın, hayâlî bir yolculuğa çıkmış şehirler gibidir

¹ **Avcılık Üstüne**, İst., 2005, s. 96-97.

- ² **English Travel Writing from Pilgrimages to Postcolonial Explorations**, New York, 2001, p. 48-67.
- ³ **A Sentimental Journey Through France and Italy by Mr. Yorick**, Vol. I, 2. ed., London, 1768, p. 27-28.
- ⁴ **The Great Railway Bazaar: By Train Through Asia (1975)**, London, 1979, p. 379.
- ⁵ "Travel Fact and Travel Fiction in the Voyages of Columbus", **Travel Fact and Travel Fiction**, Leiden, 1994, p. 94-110.
- ⁶ **Travellers in Africa: British Travelogues, 1850-1900**, Manchester, 1994, p. 8.
- ⁷ **Théorie des genres**, Paris-Seuil, 1986, p. 158.
- ⁸ "Du texte au genre", **a.g.e.**, p. 179.
- ⁹ Mary Baine Campbell, **The Witness and the Other World: Exotic European Travel Writing 400-1600**, Ithaca, 1988, p. 6.
- ¹⁰ Jan Borm da bir müşterek kitaba dahil ettiği güzel bir yazısında, seyahat metinleri için "hybrid" sıfatını kullanıyor ("Defining Travel: On the Travel Book, Travel Writing and Terminology", **Perspectives on Travel Writing**, Burlington, 2004, p. 13 v.d.).
- ¹¹ **For Love & Money: Writing-Reading-Travelling 1968-1987**, London, 1988, p. 253-254.
- ¹² **Yürüme**, İst., 1992, s. 123.
- ¹³ **Sözün Gelişi**, İst., 2003, s. 208.
- ¹⁴ Axel Schuessler, **ABC Etymological Dictionary of Old Chinese**, Honolulu, 2006, p. 253, 269, 296...
- ¹⁵ Philip K. Hitti, **History of the Arabs**, New York, 1951, p. 562.
- ¹⁶ Wolfgang Viereck-Matthias Goldammer, "Ouvrier, Arbeiter, workman, rabo_ij, obrero, operaio", **Language in Time and Space**, Berlin, 2003, p. 409.
- ¹⁷ John Oswald, **a.g.e.**, p. 191.
- ¹⁸ Metin müstakil olarak negredilmediği için, adresini bir antolojiden vereceğim: Ebuzziyâ Tevfik, **Nûmûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye**, temsîl-i sâdis, Kostantuniye, 1329, s. 306-310.
- ¹⁹ "Düşlerin, Sevinçlerin, Hüzünlerin Adasına Yolculuk", **Babil'e Yolculuk**, İst., 2003, s. 63-82.
- ²⁰ George H. Tucker, **Homo Viator**, Genève, 2003, p. 5.
- ²¹ Paul Delany, **British Autobiography in the Seventeenth Century**, London, 1969, p. 116.
- ²² Winfred P. Lehmann, **A Gothic Etymological Dictionary**, Leiden, 1986, p. 108.
- ²³ **Essays**, London, 1962, p. 73.
- ²⁴ John Towner, "Literature, Tourism and the Grand Tour", **Literature and Tourism**, London, 2002, p. 227.
- ²⁵ Aksaray Orta Mektep Müdürü Sapançalı Muallim Hasan Hüsnü'nün **Hasan Dağı'nda İlmi Cevlân ve Aksaray Tarihçesiyle Âsâr-ı Atıkası** (Aksaray, 1928) adlı çalışmasında kullanılan "ilmi cevleân" tabiri de tam olarak bu mânâyı karşılar. 7-16 Haziran 1928 tarihleri arasında öğretmenlerin, öğrencilerin ve dışarıdan meraklıların iştirakiyle düzenlenen bu seyahat ayrıca araştırılmağa değerdir.
- ²⁶ James Boswell, **The Life of Samuel Johnson, LL. D.**, Vol. II, New York, 1837, p. 172.
- ²⁷ "Le Voyage et le Livre", **Arts et légendes d'escapes**, Paris, 1981, p. 153-169.
- ²⁸ Michael Hanne, editörlüğünü yaptığı kitaba yazdığı girişi bu iktibasla başlatır: **Literature and Travel**, Amsterdam-Atlanta, 1993.
- ²⁹ Sadece ABD'nde ve sadece son yıllarda basılanlardan görüp de adını kaydedebildiklerime birkaç örnek: Louise P. Zobel, **The Travel Writer's Handbook**, Chicago, 1997; Casey Blanton, **Travel Writing**, New York, 2002; Louisa P. O'Neil, **Travel Writting**, Cincinnati, 2006; Donald W. George, **Lonely Planet Guide to Travel Writing**, Oakland, 2009...
- ³⁰ Arapça'da bir işi yapan ile onu sürekli yapan, hattâ meslek hâline dönüştüren kişi ayrı kelimelerle karşılanır; ilki için "fâil", ikincisi için "fa'âl" veznine müracaat edilir. Meselâ, "katil" denen kişinin hayatı boyunca yanılıp şaşıp bir kere cinayet işlediği; "kattâl" in ise, seri katil veya kiralık katil olduğu hemen anlaşılır. Dolayısıyla, "seyyâh" kelimesinde de seyahat etmeyi sürekli bir meşgaleye çeviren kişiden bahsedildiği bilgisi gizlidir. Seyyah, dromomaniye yakalanmış gibi, yola çıkmadan huzur bulamayandır. "Gezgin" bu anlam genişliğini nasıl kucaklasın?
- ³¹ Fransızca'dan aldığımız "banlieu" kelimesinin eski anlamı oldukça farklıdır ve zorakî iskânla bağlantılıdır. Kelime, "ban" (sürgün) ve "lieu" (fersah) şeklinde iki parçalıdır. Eskiden, şehirde oturması istenmeyenler, bir fersah uzaklıktaki sürgün alanında yaşamaya zorlanırdı. Bostancıbaşının, Âsitâne'ye girmesini uygun bulmadığı kişileri Topkapı surlarının dışında ikamet ettirisi gibi... Şimdilerde, her sabah yaşadığı banliyöden çıkıp, şehirdeki işine gidenler, aslında "ply"dan fazlasını yapmaktadır. Onları günlük hicretler...
- ³² "Julian and Maddalo", **Posthumous Poems**, London, 1824, p. 7.
- ³³ Susan Rubin Suleiman'ın editörlüğünde hazırlanan **Exile and Creativity** (Durham, 1998), bu konuda çok zihin açıcı olabilir.

VEFA TAŞDELEN

FELSEFE: DÖNE DOLAŞA

Yolun ve yolculuğun felsefe açısından imaları nelerdir? Jaspers felsefenin yolda olmak olduğunu söyler; bu felsefenin akışkan doğasını konumlandıran bir tanımlamadır. Öncelikle söylemek gerekir ki, felsefenin kendisi, Thales'ten günümüze, içinde farklı duyguların, farklı heyecanların, farklı yönelimlerin yer aldığı uzun bir yolculuktur. Ama bu yolculukların indirgenemeyen yanı, varlığı ve insanı bilme isteğidir. Bilme isteğinin, dün olduğu gibi bugün de felsefeyi güttüğünü söylemek yanlış olmaz. Bu bilme sevgisinin hikâyesi, bizzat bir yolculuktur. Konunun bir başka yönü, felsefenin kendi içinde, başlangıç noktasından sonuç önermesine doğru, ayrıca bir yolculuğu simgelediği hususudur. Her filozof, felsefesini yaparken, bir filozof olarak kendi kişisel yolculuğunu sürdürür. Kimi zaman umutsuzluğa kapılır, kimi zaman yılgınlığa düşer, kimi zaman aradığını bulamaz; ama hep yolculuk halinde bulunur. Sonra bir ışık görünür gözüne; bir aydınlanma, ilham gibi bir şey: arayıp durduğu çıkış yolunu buluverir birden; Descartes örneğinde olduğu gibi: “Cogito ergo sum.”

Heidegger'deki “Holzweg” kavramı ne ifade eder? Felsefe bir bilgidir, ama kendi güntünün, kendi yolunun bilgisidir. Filozof, yürüttüğü yola kendini kattığı ölçüde yola girer. Başkasının izinden gittiği ölçüde kendini yitirir. “Holzweg”, ormanda, kendi yitiktini, kendi ağacını, kendi tomruğunu nakledebilmek için yeni bir yol denemektir. Filozof sadece yol yürüten kişi değil, yeni yollar açan kişidir de? Bu nedenle felsefenin bir değil, pek çok yolu vardır. Şunu söylemek mümkün: Filozof sayısınca felsefe yolu vardır.

Yolculuğun olabilmesi için, öncelikle yolun olması gerekir. Felsefede yolculuk, hep özgün ve kendine ait olandan hareket eder; böylece evrensel duyarlılığa katılır. Filozofun öncelikle kendi toprağı ve yolu olması gerekir. İşte bizim ülkemizde de bu tür yolculukların ayak sesleri yavaş yavaş duyuluyor. Bunlardan yalnızca birini anmakla yetinelim: Ahmet İnam, felsefi denemelerini topladığı kitabına, *Yol Hazırlıkları* ismini verir; belki iddialı konuşmamak adına “yolculuk hazırlıkları” diyor. Kazmasını vuruyor Anadolu'nun gönül toprağına. Bu da bir yolculuk. Öntüne neler çıkar yolda, nelerle karşılaşır; yürümeden bilinmez. Ama bu yolculukta, Türkiye'deki geleneksel “felsefe” ve “felsefeci” imajının kırıldığını da söylemek gerekir. Bu düşüncenin yola çıkmasıdır. Yola hazırlık yapmak bir aşamadır, yola çıkmak büyük bir aşamadır, yolda yürümek daha büyük bir aşamadır. İnam, yola çıkmış görünüyor. Bu çabasıyla gönülden dış dünyaya, gönülden kültür dünyasına, gönülden fiziksel dünyaya, gönülden metafizik ve manevi dünyaya, ama sonuçta gönülden gönüle bir yol arayışı içindedir.

Filozofun yolculuğu özgün bir yolculuktur. O, kendi varlığını daha önce denemiş yollardan gitmemeye, kendi yolunu açmaya da borçludur. Husserl şöyle der: Araştırmalarımız, dünyanın bilinmeyen bölgelerine yapılan bilimsel yolculuklar gibidir; keşfedilmemiş yollarda olduğumuzu belirtelim; bu yollar her zaman kestirmeye götürmez bizi.” Aslına bakılırsa filozofun denediği yol, kestirme bir yol da değil-

dir. Zira felsefi yol, kestirmeden gidilerek atlanılması gereken bir yol değildir, bizzat her santiminin yürünerek yaşanması gereken bir yoldur. O, tüm anlamını bu yaşantıda bulur. Felsefe kestirmeden gitmez, özet olarak söylemeye eğilim duymaz. Felsefe dar zamanların işi değildir, bizden sözü yayabileceğimiz geniş zamanlar ister. Felsefenin doğasında acele yoktur, bir an önce bir sonuca ulaşmamızı istemez bizden. Tefekkür eylemi, geniş zamanlı bir eylemdir. Sözü bitirmeyi değil sürdürmeyi ister. Yolculuğu bitirmeyi değil yeni yolculuklara açılmayı ister. Özetlemeyi değil derinleştirmeyi sever. Felsefe kestirme yolları, özetleyen ifadeleri sevmez. O sığrayarak değil adım adım yürütmeyi sever. Zira felsefe sadece söylenen değildir, nasıl söylendiği hangi duraklardan geçerek söylendiği de felsefeye dahildir. Felsefe bizzat bu yaşantıda ortaya çıkar.â Nasıl söylendiği ne söylendiğinden daha önemlidir. Yolda olmanın anlamı budur, yolu kestirmeden yürütmeye çalışmak, yolda olmanın ruhuna aykırı bir tutum olacaktır. O sözü yola çıkarmayı, daim yolda olmayı sever. Ama bu doğal bir şeydir. Zira felsefe (edebiyat da), bütün varlığını sözü özetlemede değil, zenginleştirmede bulur. Özet olarak söylemek, felsefeye ve edebiyata uygun değildir. Onlar için önemli olan sözü söylemektir, sözü yolculuğa çıkarmaktır.

1. Benim Felsefem Benim Yolum

Hece'nin "seyahat" sayısına, bu kavram sadece düşünce planında değil yaşantı planında da içinde oldukça yerleşik bir yere sahip olmasına karşın, "felsefe ve yol" hakkında, bütünlüklü bir makale üretemedim; belki de bunun için yeterli zamanım olmadı. Ama işin kolayını da buldum: müflis bir tüccar gibi hemen eski defterlerime saldırdım: kimi yerlerini *Döne Dolaşa* adı altında yayınlattığım *İstanbul Defterleri*'me, *Ankara Defterleri*'me, *Van Defterleri*'me ve diğerlerine. Bu defterlerden çıkarabildiğim birkaç parça yazıyı (yol ve yolculuk hakkındaki daha kapsamlı ve bütünlüklü yazımı, "yolculuk sevgisi", "meskenet sevgisi" ve "yolcu olmanın anlamı" içinde bir kez daha ertelemek suretiyle) değerli okuyucularımızın beğenisine sunuyorum; tabii ki onların affına ve hoşgörüsüne sığınarak...

1.1.

Hayatta hep bir yerlere doğru gidiyoruz; istiyoruz ya da koşullar gerektiriyor bunu: bir yol tutuyoruz. Zaman geliyor bir başka yol tutuyoruz. Ama hiçbir zaman tam olarak hayatın neresinde olduğunu anlayamıyoruz. Felsefe de hayat gibi, onun neresinde olduğumuzu da tam olarak anlayamıyoruz. Bildiğimiz şey, yolun bizi buraya getirdiği, bulunduğumuz noktanın şimdi yaşadığımız hal oluşu. Bugün buradayız, böyleyiz. Yarım nerede ve nasıl olacağız; bunu tam olarak bilemiyoruz.

1.2.

Felsefe sevgi ile yürünen bir yoldur. Zira aşkı (*philo*) ve bilgeliği (*sophia*), sevgiyi ve bilmeyi, sevgiyi ve öğrenmeyi birleştiren bir adlandırmadır. Neden "bilgi hırsları", "öğrenme isteği", "anlama merakı", fiziksel bir ifade ile "bilgi açlığı" denmemiş de "bilgelik aşkı", "bilgelik sevgisi" denmiş? Felsefe, neden aşk ve sevgi gibi, insa-

noğlunun yeryüzündeki en ileri ve en güçlü tutkusuyla yan yana getirilmiş? Bilgeliğin yanına ille de neden ‘aşk’ getirilmiş?

Anlaşıyor ki, aşk/sevgi, bilgeliği tamamlayan, onu üreten, izini süren güçlü bir duygu. Onunla bilgi yüceltiliyor ve kendi başına bir amaç haline getiriliyor. Aşk, biz-zat bilginin kendisine duyuluyor, bilgi sayesinde elde edilen, sözelimi teknoloji gibi maddi bir kazanıma değil. Oysa tekniğin ve uzmanlığın egemen olduğu dünyada, bilgi amaç olmaktan çıkarak bir yerlere ulaşmada ve bir şeyleri elde etmede araca dönüşüyor. Artık bu noktada bilgi aşkından veya aşkın bilgeliğinden söz etmeye de gerek kalmıyor. Böyle bir durumda bilgiyi karşılayabilecek, tanımlayabilecek, bilginin yanına konulabilecek en uygun sözcük ‘fayda’, ‘kar’ ve ‘yarar’ oluyor. Bilgi böylece kârın ve zararın dünyasına giriyor.

1.3.

Felsefe yoluna nasıl çıkarız, bunun bir yöntemi var mıdır? İlk önce sorularımız vardır, sonra sorunlarımız. Sorularımızdır bizi felsefenin yoluna çıkaran, sorunlarımızdır, dertlerimizdir. Sorun yoksa sorunum da yoktur, sorunum yoksa derdim de yoktur. Sorun yoksa yolum da yoktur. Yolda olmak demek soruların peşine takılmış olmak demektir.

Felsefi soru nedir? Öncelikle başkalarına sorduğumuz, bir kitaba, bir ansiklopediye bakarak cevaplandırdığımız sorular değildir. Zira sahip olduğumuz soruları başkalarına sorarak tüketemeyiz, başkalarına sorarak cevaplandıramayız, başkalarına sormakla onlardan kurtulamayız. Bizim sorumuz, başkasının da sorusu olmayabilir, bizde karşılığı olan soru başkasında bir karşılık bulmayabilir. Bu nedenle başkasına sorulmakta ısrar edilen soru felsefeyi şova dönüştürebilir. Oysa felsefe bir şov değildir, daha çok kişinin bizzat kendisine yönelik oynadığı bir oyundur. Dolayısıyla felsefi soru, onları ne kadar başkasına sorarsak soralım, öncelikle kendimize yönelttiğimiz, cevabının bizde olduğunu bildiğimiz sorulardır. Felsefi soru, bizde karşılık bulan, karşılığı bizde olan sorulardır.

Soru benim sorun, cevap benim cevabım olunca, yol da benim yolum, dünya da benim dünyam olmaya başlar. Bu nedenle felsefe yolunda hep kendime doğru giderim, kep kendime doğru yürürüm. İşte bu, doğru olan bir şeydir.

1.4.

Felsefe yolu, bizim kendi dünyamızdan geçer. Zira felsefe ile uğraşmak, sorun edinmektir. Felsefe yapmak, sorun bulmaktır. Sorunu olanın felsefesi olur. Bir sorun benim olmuşsa, bu felsefe de benimdir. Felsefe, sorunu olanı sever, sorun da felsefesi olanı. Sorun, sorunun kendisini çoğalttığı ve kendisi üzerine açık seçik konuşulup düşünülebildiği yerlerde bol ve bereketli ürünlerini verir. Sorun yoksa felsefe de yoktur. Felsefe yoksa derinlik ve tutarlılık da yoktur; eşyaya, varlığa ve hayata ilişkin bilinç de zayıftır. Felsefede “sorunun kadar konuş” dense yeridir. Sorun yoksa felsefe de yoktur, olsa olsa felsefeye ait bilgi vardır. Felsefe içimizdeki sorun oranında cisimleşir, içimizdeki sorun oranında güçlenir, içimizdeki sorun oranında kımıldar. Felsefe sorunlarla yüzleşmek ve onlar karşısında eleştirel bir tavır sergileyebilmek

demektir. Sorun üzerinden biz felsefeye, felsefe de bize kavuşur. Yolu yürüttüğümüz ölçüde felsefe içimizde yer tutar, gelişir. Gerisi, bizim ve bizden olmayan bilgilerin, malumatların taşıyıcılığını, emanetçiliğini yapmaktır. Çünkü felsefe esas olarak bir “bilme” eylemi değil, bilmeye giden yolda yürüme eylemidir.

Peki, sorunu olmak ne demektir öyleyse? Öncelikle bir şey söylenebilir: Sorunu olduğunun farkında olmak demektir. Sonra sorusu olmak, soru sormak demektir, varlık karşısında, yokluk karşısında, hayat karşısında, ölüm karşısında. İçinde değil, karşısında olabilmek, varlığın karşısında geçebilmek, ona dışarıdan bakabilmek, yukarıdan seyredebilmek demektir. Felsefe bu *seyirde* (*theoria*) açan çiçektir. Felsefenin bizdeki karşılığı ne midir? Bir soruya, bir soruna sahip olmaktır. Bu sorunla bir yolu yürütenin tecrübesine sahip olmaktır. Gerisi, gerisi ancak bir “bilgi”dir: derste anlatılan, sınavda sorulan, unutulmuş ve öğrenilen.

1.5.

Felsefenin bir değil, pek çok yolu vardır. Neden? Çünkü o bir bilim değildir. Çünkü o bir inanış değildir. Çünkü o bir yasa değildir. Çünkü o kendini mutlaklaştırmaz, ebedi hakikat olma iddiasında bulunmaz. Çünkü o bir “bakış” (*theoria*)’tır. İşte bu yüzden felsefe zordur, ama bence neyin felsefe neyin felsefe olmadığına karar vermek ondan daha zordur.

1.6.

“Felsefe yolda olmaktır.” Bu sözü tutuşumun nedeni, onun felsefeden ziyade edebiyata olan ifade yakınlığı değil. Bir benzetme, mecaz sanatı var burada. Kullanılan sözcükler, felsefe, yol ve olmak. Olunan şey, yolun dışında değil, içinde. Yolda olan felsefe. Yol nereye gidiyor? Hakikate, diyelim. Hakikat hemen iki metre ötemizde değil. Peki nerede? Çok mu ötelelerde? Hayır, belki çok yakınımızda, bulunduğumuz halde, “olmak”ta; yani “yolda olmak”ta, durumun kendi içinde, olmak fiiline içkin bir halde. Hakikat, yolda olduğumuz sürece bizimle. Yolu bitirdiğimizde bizden uzakta. Zira yolu bitirmek iddiası, hakikati tekeline alan ve onu tüketen bir iddiadır. Hakikat aradıkça çoğalır, buldukça azalır. Peki, filozofun yolculuğu hiç mi bitmeyecek öyleyse? Bu, en kolay cevaplayabileceğimiz sorulardan biridir: Evet, bitmeyecektir. Öyleyse “yolda olmanın anlamı” nedir? Yolda olmanın anlamı, bir yere varmak, yolu, yani hakikati tüketmek değildir; her an o hakikatin içinde olmaktır. Yolda olduğumuz ölçüde yaklaşıyoruz hakikate, yoldan çıktığımız ölçüde uzaklaşıyoruz ondan. Önemli olan yolun şurasında ya da burasında olmak değil, sadece yolun içinde olmaktır, yolda olmaktır. Esasında, yolun neresinde olduğumuzu da bilemeyiz. Çünkü yolun başı ve sonu yoktur. Bu nedenle, yolu tüketme hırsı, felsefe zevkini öldüren bir ruh haline sahiptir. Felsefe zevki, yolda olmanın her bir anından duyulan heyecandır. Yolculuğun her bir anının değerli olduğunu hissederek yürüme eylemidir. Hakikati yakalayıp hapsettiğimiz zaman, onu yolun dışına çıkarırız; işte bu hakikati öldürür. Oysa yolda olana hakikat canlı, parlak ve her an kendini yenileyen bir tarzda görünür. Ben Mevlana’nın şu sözünde “yolda olmanın heyecanını, hazzını ve mutlulu-

ğunu yaşarım: *“Her gün bir yerden göçmek ne iyi / Her gün bir yere konmak ne güzel / Bulanmadan, donmadan akmak ne hoş / Dünle beraber gitti cancağızım / Ne kadar söz varsa düne ait / Şimdi yeni şeyler söylemek lazım.”*

Peki, yolun başı ve sonu yoksa, yolda olmaktan elde edilen haz ve kazanç nedir? Yolun olgunlaştıran havasında sadece yaşamış ve yürümüş olmaktır belki. Zira ölüm bizi yolun dışına çektiğinde, ilk günkü kadar yolun başındayızdır hala, orada, başladığımız yerde. Geriye kalan ise yalnızca ve yalnızca “yaşamış ve yürümüş olmak”tır. Bu ise az bir şey değildir bence, “yaşadım” ve “oldum” diyebilmek açısından.

1.7.

Felsefe, sürekli yolda olmaktır. Belli bir mesafeyi yürüyüp yolu terk etmek değildir. Yola karışmaktır, yola yazılmaktır, yolu yazmaktır, yolda yol olmaktır. Felsefe eğitimi en iyi ifade eden deyim, “yolda olmak” ifadesi olmalı. Durakta beklemek değil, yolu terk etmek, yoldan çıkmak değil. O, bir yaşantıyı, bir seyahati, bir görüp geçirmeyi, bir yaşamayı ifade eder. Bu anlamda felsefe tümüyle “yürünmüş yol”dur. Felsefe sürekli kendini, kendi tarihini hatırlayarak yol alır. Unutmak, geride bırakmak onun için söz konusu değildir. Felsefe Heidegger’in dediği gibi bir “toplanma”dır. O hep en “son anda” toplanır. Ama bu son anda, kendisiyle birlikte kendisinden önceki bütün felsefeler de toplanır.

1.8.

Felsefe, birinci tekil şahısın ifadesiyle somutlaşmayı ve ifade bulmayı sever. Birinci tekil şahıs kadar olmasa da birinci çoğul şahıs da felsefi ifadelerin yerleşmek istediği kaptır. Üçüncü tekil ve çoğul şahıslara kaydığında felsefe bizden uzaklaşır. Benim/bizim değil, onun/onların malı olur; beni/bizi değil, onu/onları anlatmaya başlar, beni/bizi değil, onun/onları ilgilendirir. Benim/bizim sorununuz olmaktan çıkar, onun/onların sorunu haline gelir. Sonuç şudur: “Ben dedim/biz dedik”in yerini, “o dedi/onlar dedi” alır. Bu ise felsefe değil, olsa olsa felsefe konusunda rivayetler ve söylentilerdir. Ama şu da var: “Ben de bunu söylüyorum” diyebilmem için, onların ne söylediğini de bilmem gerekir. Bu durumda ifadem şu hale gelir: “Onlar şunu söyledi, ben de böyle düşüneyorum.” İşte budur benim yolum, benim felsefem.

1.9.

Felsefeci olmanın bilme ve unutma, yeniden bilme ve yeniden unutma ekseninde bir meslek olmadığına inanıyorum. Felsefeye anlam verme, felsefe aracılığıyla dünyaya bir anlam vermedir. Bu olmadığı zaman felsefe de olmaz. Felsefeci olma, bir meslek değil, ancak “felsefe yapma” eyleminde anlam kazanan bir haldir; bir meslek değil, bir sıfattır ve öz olarak bir mesleğe (felsefe öğreticiliği mesleğine) gönderme yapmaz, felsefe yapma eylemine gönderme yapar: Felsefeci olmak filozof olmaktır; gerisi boştur. Kendi hayatımızın anlamını aydınlatmayan, kendi yolumuzu göstermeyen, bizi şu ya da bu şekilde ilgilendirmeyen felsefe, doğru bir konumda bulunmuyor demektir. Zira felsefeyi salt bir “bilgi” işine indirgediğimizde, bir hayali kucak-

lamış gibi oluruz. Felsefe yürüdüğü yoldur, yürüdüğü yolun anlamıdır, yürüdüğü yolun kazanımıdır. Felsefe, hayat yolunda bir karşılığı olandır. Beni çepeçevre kuşatan evreni okumamda, bir dil ve bakış olarak bana katkı sağlayandır. Yolsuz felsefe neye yarar ki? Yolum yoksa felsefem de yok.

1.10.

Filozofların, kimi zaman ciltler dolusu felsefe tartışmalarını okuduğumuzda, bütün bunları nasıl düşündüler, nereden çıkardılar diye geçirebiliriz içimizden. Oysa onların bu tartışmalara özgün katkıları olmakla birlikte, bu sorun ve tartışma alanları onlara içinde bulundukları felsefi gelenek ve felsefe ortamı tarafından verilir. Bu nedenle, geleneksiz, tarihsiz ve ortamsız bir felsefe topluluğu yoktur. Sokrates olmasaydı Platon, Platon olmasaydı Aristoteles olmayacaktı. Felsefelerin ortaya çıkmasında, bir takımyıldızı bulunur. Hiç bir filozofun tek başına yıldızı parlamaz. Mutlaka bir öncesi ve sonrası vardır. Bu felsefenin, felsefi bulguların, felsefe arkeolojisinin en önemli ilkelerinden biridir. Felsefe bir ortam işidir. Bu ortam aynı zamanda, politik, ekonomik ve geleneksel bir ortamdır. Filozof kendi toplumunun ve döneminin koşulları ile çevrilidir. Bu koşullar onu etkiler. Aynı zamanda kendi döneminin bilimsel, felsefi ve sanatsal ortamı da onun için önemlidir. Ve filozof, her zaman başka filozoflara ihtiyaç duyan biridir. O yalnız olamaz. Bu nedenle bir yerde bir filozof varsa, onun yakınlarında en az iki filozof daha olmalıdır. Biri önden giden, diğeri de peşinden gelen.

1.11.

Ortam, yaşama ve varolma koşuludur. İnsanların da, hayvanların da, bitkilerin de bir ortamı var. Tohum önemli, ama ortam yetiştiriyor bitkiyi. İnsanın yetenekleri önemli, ama onları işleyip geliştiren yine ortam. Her hayvan her ortamda yaşayamıyor. Ortamını kaybeden canlıların nesilleri kesiliyor; bunun yüzlerce örneği var. Ortam besliyor, büyütüyor, eğitiyor, olgunlaştırıyor. Ortam var kılıyor. Ortam önemli. Şunu söylemek istiyorum aslında: Futbolun var, siyasetin ve edebiyatın var; ama felsefenin ortamı yok ülkemizde, yok galiba. Türkiye’de henüz felsefenin camiası, yetiştirici atmosferi oluşmamış, motoru çalışmamış. Felsefe kendine bir ortam bulup bir hareket ve ivme kazanmamış. Felsefe yoktan türemiyor. Onun yaşayabilmesi ve kendini sürdürebilmesi için bir ana maddeye, bir ortama ihtiyaç var.

Peki, hangi anlamda bir felsefe ortamına sahip değiliz? Üreten, birbirini okuyan, izleyen, tepki veren anlamında. Edebiyat camiasında bir yazar ailesi var, öyküden romana, denemeden şiire. Bunların düzenli bir okuyucu kitlesi de var, eleştirci kitlesi de. En önemlisi de aylık ve mevsimlik dergiler çıkıyor. Felsefe alanı, henüz bir camia haline gelememiş. Kendi içinde bir düzen ve işleyiş oluşmamış. Yapılan çalışmalar olduğu yerde kalıyor; tepki almıyor ve tepki vermiyor. Dikkatini Batı’nın kaynaklarına yöneltmiş, onları hazmetmeye çalışıyor. Refleks yok, diyalog yok, canlılık yok. Birbirimizin yaptığı çalışmalara tepki vermiyoruz, eleştirmiyoruz. Söylediğimiz şey felsefenin eleştirel bir faaliyet oluşu ve eleştirerek felsefe yapabileceğimiz. Ama eleştirmiyoruz. Daha çok akademik ilgilerden ötürü tekrarlıyor ve dipnot veriyoruz.

Bir şeyin camiasının olması için, izleyicisinin, oyuncusunun, destekçisinin, eleştiricisinin, yayıncısının olması gerekir. Sohbetinin olması gerekir, toplantısının olması gerekir, merhabasının olması gerekir. Gıdanın kana karışması, özümsemesi, okumaların bizde bir karşılık bulması gerekir. Bu anlamda felsefenin bir camiası yok; bir felsefe camiamız yok. Ama yine de şunu söylemek mümkün: Kısıtlı da olsa bir okuyucu ve yayıncı kitlesi var, camianın bu ayağı hazır. Nereden bakılırsa bakılsın, felsefe konusunda bir araştırma inceleme çabası da var, kökü eskilere doğru giden. Olmayan üretici ve eleştirici kitlesi. Sonra, şu dil meselesi, tarihi ve kültürü ideolojik perspektiften okuma çabaları. Felsefe tarihsizliği sevmiyor, geleneksizliği sevmiyor, taklidi sevmiyor; özgün bir nefes arıyor, hep tarihten ve gelenekten hareket ediyor ve kendini sahih bir dil alanında var kılıyor. Felsefe üretimine de, yapılan üretimlerin eleştirisine de ihtiyacımız var. Diyalog eksikliği ve isteksizliği giderildiğinde başlayacak felsefe ve salt akademik bir çıkar/ilgi olmaktan çıkarıldığında başlayacak.

1.12.

Nietzsche, felsefenin Yunanlılarda bulduğu şeyin, bir köken değil, ama bir ortam, bir çevre, çevreleyen bir atmosfer olduğunu söylüyordu. 'Felsefe, her zaman için gelişebileceği, kök salabileceği bir ortam arar. Bu husus, diğer alanlar da böyledir. Felsefe tek kişinin kendisiyle başlatıp yine kendisiyle bitirebileceği bir etkinlik alanı değildir. O, bir "süregeleme" bir "süredurma" etkinliğidir. O, kendi mirası üzerine, kendine uygun bir ortam içinde oturur. İllaki belirli bir toprak olması gerekmez. Ancak, bu toprak kendisini benimseyen bir toprak olmalıdır, özgür düşünen ve içinde özgür yaşayan bireylerin toprağı olmalıdır. Bu anlamda felsefe "gezinen", "yerini arayan" bir etkinliktir; kim kendine sahip çıkanlarsa, orayı yurt edinir, orda yerleşir. O, Yunanlılarda başlamıştır, ancak yunan topraklarını yurt edinmemiş, oradan ayrılıp Almanya, Fransa, İngiltere, Amerika gibi yerlerde kendine yurt aramıştır. Deleuze ve Guattari şöyle der: "Felsefe eğer Yunanistan'da ortaya çıktıysa, bu bir zorunluluktan çok bir olağanlığın sonucudur, bir köken-den çok bir çevre ve bir ortamın, bir tarihten çok bir haline-geliş'in, bir vakanüvisçilikten çok bir coğrafyanın, bir doğadan çok bir bağışlamanın sonucudur."

1.13.

Felsefe kesin çözümler sunmaz. Bu nedenle soruları ortadan kalkmaz. Filozof, sorunun çözümüne bir alternatif getirebilir ancak. Felsefe nihai çözümlere ulaşamadığı için sorular hep varlığını korur, sorulmaya devam eder. Her filozof kendi açısından, yeniden, kendisinden öncekilerden farklı ve kendine özgü bir biçimde hesaplaşır onlarla, Bunu, "bozmak ve yeniden yapmak" olarak değil, düşünme imkânlarının sınırlarını genişletmek ve farklı olasılıkları yoklamak olarak değerlendirebiliriz. Felsefe, bu anlamda, bir ders olmaktan çıkarak, içinde yaşanan zamana, düşünme ve yaşama biçimlerine katılır.

1.14.

Felsefe, genel anlamda varoluşçuluğa kadar gündelik hayatla olan bağıyı koparmış, gündelik hayatın doğasına uzak durmuş, varoluşu sorun edinmemiştir. Oysa fel-

sefeyi hayattan uzak tutmak ne kadar mümkündür? Zaman zaman içimizde uyanan, bütün bu olup bitenin anlamının ne olduğunu soran sorular felsefi değer taşımaz mı? Gündelik hayattan türeyen atasözleri, fıkra, türkü gibi bizi ortak bilince götüren “ilkelden-ifadeler”de felsefi değer taşıyan kıvrımlara rastlanmaz mı? Felsefe her zaman gündelik hayatta kendisine bir karşılık bulma eğilimi taşır. Bu en kuramsal, en sistemci felsefelerde bile böyledir. Sözelimi, spekülâtif ve sistemci yaklaşımın zirvelerinden olan Hegel felsefesinde bile felsefe ile pratik hayatın buluştuğu bir nokta vardır: “Her felsefe kendi zamanın felsefesidir” der. Önemli olan kendi zamanının felsefesine ulaşabilmem, kendi zamanımı felsefi olarak ifade edebilmem, kendi zamanımı felsefe dili ile anlayabilmem, dile getirebilmem; işte o da felsefenin bende ki karşılığıdır, benim yolumdaki yeridir. Gerisi, gerisi bir “araç-bilgi”dir: bir meslek bilgisi gibi derste anlatılan, sınavda sorulan, unutulmuş ve yeniden öğrenilen.

Yolculuklarda ara bölgeler de vardır. Bu ara bölgeler, kesişme noktalarıdır. Felsefe de bir ara bölgedir; bilim ve sanat arasında bir “ara bölge.” Bu bölgede yaşayanlardan bazıları bulundukları konuma göre edebiyata ve sanata, bazıları da bilime yakındır. Bilime yakın olanlar sanata yakın olanlara, sanata yakın olanlar da bilime yakın olanlara, onların tutum ve ruh hallerine yabancıdır. Bilime yakın olanlar felsefenin bilimsel, sanata ve edebiyata yakın olanlar ise sanatsal bir faaliyet olduğunu söylerler. Düşüncemiz, içinde bulunduğumuz konuma göre değişir. Banim yoluma gelince: sanırım edebiyata ve sanata daha yakındır.

1.15.

Wittgenstein gibi söylemeye özensem, şöyle derim: Felsefe resminin bizim açımızdan anlamı, içinde kendimizi, kendi yolumuzu görebilmemizdir. İçinde kendimizi, kendi yolumuzu, kendi öykümüzü görmediğimiz bir felsefe resminin, bizim açımızdan nasıl bir anlamının olabileceğinin sorgulanması gerekir.

Felsefe, benim açımdan tüm anlamını “benim felsefem” olmasında bulur. Akis halinde, kendimi felsefenin, felsefeyi kendimin dışında tuttuğumda, nesnel bir alana ulaşmış olurum ki, bu da felsefenin öznel bakışlardan beslenen doğasını kaybettiğim anlamına gelir. Bu nedenle felsefe bana benim felsefem olarak görünmeli, benim felsefem olarak gelmeli. Felsefenin anlamı, benim felsefedeki, felsefenin de bende ki karşılığıdır.

1.16.

Felsefe bir kişinin yolculuğudur. Kişi bu yolda kimi zaman heyecanla, kimi zaman yorgunlukla, ama her zaman bir ümitle yürür. Felsefenin uzun tarihine baktığımızda kendisinin bizzat yolda olduğunu görürüz. O tek tek bireylerin çabalarını kendisine katar, ama kendisi de bütün bu kişisel çabalarla uzun yolculuğunu, zamanın karanlıkları içinden süzülüp gelen yolculuğunu sürdürür. Biz yoldayız, bizimle birlikte o da yolda. Biz bir noktada trenden ineceğiz, o devam edecek; bizleri, bugünleri de kendi içine katacak.

1.17.

Galiba şöyle oluyor: Felsefe, akademik bir ciddiyetle kendisine yaklaşıldığında, akademik bir ciddiyetle öğretilmeye ve anlatılmaya çalışıldığında, bütün ciddiyetini

kaybediyor. Bu durumda felsefenin “felsefe olma” özelliği giderek azalır; felsefenin o büyük anıtları giderek bir söz yığına dönüşmeye başlar.

2. Yolcu Filozoflar

2.1. Dalgınlık

Filozofun eylemi, bir “seyir” eylemidir. Seyir, sadece yolda olmak değildir, baktığını görmektir de. O, seyrettiği manzara içinde yitip giderken, içinde yaşadığı pratik edimler dünyasına yabancılaşabilir, bu alanda bir “acemilik” gösterebilir. Zira gündelik dilin ve bakışın doğasının dışına çıkar. Bu da farklı bir bakışı ve farklı bir seyri gerekli kılar.

Platon, iç göz ve dış göz diye bir ayrıma gider. İç göz, ancak dış göz keskinliğini yitirince iyi görmeye başlar ona göre. Kişi, dış dünyadan ilgilerini derleyip toparlamadıkça, kendi iç gözü açılmaz ve bir “seyir” (*contemplation*) edimine girilemez. Kendi iç alemine çekilen filozof, doğal olarak dış dünyanın eylemlerinde yeterli “uyanıklığı” gösteremeyecek, hatta tuhaf bir acemilik durumu içine girecektir. Samsatlı Lukianos’un ve Erasmus’un eserlerinde dalga geçtiği acemilik ve dalgınlıktır bu.

Bu dalgınlığın ilk işaretini daha felsefenin kaynağında buluruz. Thales, “arke” sorununu, ilk kez bilimsel ve felsefi denilebilecek bir tarzda ele alan filozoftur. M.Ö. altıncı yüzyılda, pratik yarar için değil de kimi hakikatlere ulaşabilme adına sorular sormuş ve cevaplarını aramıştır. Fizik evrenin arkesini su olarak nitelemesi, onun cevabını, kosmogonilerden, mitolojilerden ayırmış ve “var olanı kendi içinde açıklayan bir tutum” olarak felsefenin ve bilimsel düşüncenin kaynağına yerleştirmiştir. Thales, astronomi ile de ilgilenmiştir. Gece gündüz demeden sık sık göz yüzüne bakar, gözlemlerde bulunmuş. Bir gün öğle saatlerinde yine gökyüzüne baka baka yürürken öntüne çıkan kuyuya düşüp boğulmuş. Bunu gören Trakyalı kadının şöyle dediği rivayet edilir: “Ne vardı göklere dalıp gidecek, biraz da önüne baksaydın ya!” Anlaşıyor ki, Thales yalnız arke sorunu ile ilgilenmemiş, felsefenin ruh halini de sergilemiş bir kişidir. “Dalgınlık” o gün bugün filozoflara yakıştırılan (yakışan) bir varoluş biçimi olmuştur.

2.2. Varoluşun Anlamı Sorunu

İnsan sorununun felsefeye sofistlerle birlikte girdiği söylenir; önemli ölçüde doğrudur da. Ancak, daha önceki filozoflarda da kısmi olarak bir “insan sorunu” olduğu söylenebilir. İşte bunlardan biri: Empedokles. Onun dört unsuru arke olarak kabul etmesi, ama aynı zamanda onlar arasına “sevgi” ve “nefret” gibi iki karşıt doğal öğeyi de eklemesi, insan varoluşu ile kosmos arasındaki özsel bağı, ortak paydayı kurar. Daha sonraları İbn Sina ve Yunus Emre de dört unsuru, insan varlığında, insanın ruhsal ve duygusal dünyasında anlamaya çalışırlar.

Empedokles’in kendisini Etna yanardağına attığı söylenir. Bu da bir yolculuktur. Kierkegaard’un yavaş yavaş Moria dağına doğru yol alan Hz. İbrahim için söylediği şu söz onun için de söylenebilir: Yolda ne hissetmiştir, ne yaşamıştır? Varoluşa ilişkin hangi soruları vardır? Hangi soruları çözememiştir ya da bu eylemiyle hangi soruyu cevaplamak istemiştir? Kendini yanardağın içine bırakırken, eyleminde hayatın anlamı bakımından ne fayda bulmuştur, nasıl bir çıkış yolu görmüştür? Hölderlin’in

*Empedokles'in Ölümlü'*nde söylediği gibi, hayatın hiçbir şeyini küçümsemeyen bu adam acaba volkanların içine karışmakla neyi ummuştur, hangi ateşi söndürmek istemiştir? Şarap ve zevk tanrısı olan Dionisos, acaba hayatın anlamı yönünde nasıl bir şenlik sunmuştur. Hayatın hiçbir şeyini küçümsememek üzere ant içen Empedokles, şenliği bitirirken, Kranz'ın deyişi ile, Antik Yunan "neşesi"nin karanlık köklerine ilişkin işaretler de verir. Soru onun bıraktığı yerden, yirminci yüzyılda, iki dünya savaşı ile derinden sarsılan insan vicdanında yeniden yankılanır: "Bir tek felsefe sorunu var" der Camus; "hayatın yaşanmaya değip değmediği sorusuna cevap vermek, felsefenin en temel sorusuna cevap vermektir..."

2.3. "Her şey değişir..."

Herakleitos, değişimin, oluşun filozofudur. Oluş demek, meydana gelmek ve bozulmak demektir. O fiziksel evrendeki değişimi en güzel, en şiirsel biçimde ifade eden kişidir. Ama bir ırmakta iki kez yıkanılmaz sözü yalnız fiziksel evrendeki değişimi vurgulamak için değildir, o insanın varoluşundaki değişimi de kucaklayan bir içerime sahiptir, onun değişimi insanın iç evrenini de ifade eder. Zira varoluş hallerimiz de değişmektedir; çok renkli ve çok parlak kanatlarıyla halden hale girmektedir. Bütün bunlardan anladığımız kadarıyla seyahat yalnız insanın dışında değil, içinde de var; ve belki asıl seyahat de o. Herakleitos her şeyin, varlığın, varolanın bir bütün olarak değiştiği konusu üzerinde durmuştu. Bu değişimi "ırmak" metaforuyla dile getirmişti. Değişim, varlıktaki ve varoluştaki en temel ilkelerden biridir. Varlık değişir, ruh halleri değişir. Varoluşçu filozoflar varoluş ve "an" arasında ilişki kurarken, varoluşun zamanı olarak "an" üzerinde vurgu yaparken, varoluşun doğasının ne kadar uçucu bir yapıda olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre yolda olmak, yolun sürekli geçmişe karıştığı anlamına da gelir. Buna göre geçen her an geçmişe karışır; gelen her anla varoluş yeniden tazelenir. Herakleitos, ismin, adlandırdığı nesneyi sınırladığını söylerken, sözdeki varoluş ile gerçeklik alanındaki varoluşun ne kadar birbirini karşılayabildiği sorununu da tartışmaya açmış olur.

Bu tema Mevlana'nın şiirlerinde de berraklaşır: Yukarıda verdiğimiz mısralarda da görüldüğü gibi, düne ait sözler dünkü varoluşa aittir, bugünkü varoluşu hala dünkü sözlerle anlamaya ve ifadelendirmeye çalışmak, varoluşun taze havası üzerine ölü toprağı serpmek gibi olacaktır. Şimdiki varoluşu, şimdinin haliyle söylemek, şimdiki varoluşun coşkusu ve ritmi içinde dile getirmek gerekir. Yeni varoluş anlarını, yeni sözlerle dile getirmek gerekir. Yine Mesnevide şu ifadeler yer alır: "Keşke varlığın bir dili olsaydı da varlardan perdeyi kaldırsa, hakikati anlatsaydı! Ey varlık nefesi, ona ait ne söylersen bil ki onun üstüne bir perde daha örttün." Bu şekilde Herakleitos, fiziksel evrendeki değişimi ırmak metaforuyla öne çıkarırken, Mevlana da, insanın iç değişimine, iç evrenindeki yolculuğuna dikkat çeker ve bu yolculuğu dil ve hakikat sorunu ile ilişkilendirir.

2.4. Theoria – Praxis Bağı

Platon'un İtalya'nın Sirakuza adasına yaptığı bir yolculuğu vardır. Amacı tasarladığı ideal devleti orada hayata geçirebilmektir. Peki, Platon ideal devletini kurmak üzere Sirakuza adasına gidip oradaki ileri gelenlerle işbirliği yaparken, aslında ne

yapmıştır? Bence şunu: Felsefe öteden beri hep teorik bir çaba olarak görülmüştür. Teori ve pratik arasına kesin bir ayrım koymak, felsefenin *theoria* ile başladığını söylemek, felsefecilerin hoşuna gider. Hatta biz bile bu yazımızda, Thales'i anlatırken onun “pratik yarar için değil de kimi hakikatlere ulaşabilme adına” hareket ettiğini vurgulamaktan geri kalmadık. Sanki aralarında çok kesin bir ayrım varmış gibi konuşmak, pratikle teoriyi bir araya getirmemek, bir adet olmuştur. Platon'un Sirakuza gezisi bu geleneksel ayrıma uymaz. Platonu burada, felsefi görüşlerini pratiğe geçirmek isteyen eylemci kişiliği ile de tanırız. Şunu söylemek mümkün: Platon, teori ve pratik arasına kesin bir ayrım koymaz. Hatta şu söylenebilir: Teori, *Devlet* diyalogunda da olduğu gibi pratik için, pratik yaşantı için, erdem için, mutluluk için, esenlik içindir. Sokrates, bilgiyi erdemin, eylemin temeli olarak görürken, teori ve pratik arasındaki yapay sınırı kaldırmaz mı? Aynı patirik ilgiyi, Marks'ın ideolojik yöneliminde de açıkça görebiliriz: teorik bilgi dünyayı değiştirmek içindir. Önemli olan dünyayı bilmek değil, ama aynı zamanda onu değiştirmektir. Kendi başına teorik bilgi, gerçekliği olmayan bir bilgidir. Yapay sınırlardan kaçınmak gerekiyor.

2.5. Sefer ve Seyahat

Savaş kim ister ki? Onun iyi bir şey olduğunu kim söyleyebilir ki? Bu, mümkün değil. İşte insanoğlunun bu en eski sanatlarından biri, onca zalimliğine ve barbarlığına karşın, tarih boyunca uygarlıkların gelişmesi açısından bir işlev de görmüş. Kültür ve uygarlıklar arasındaki iletişimi ve etkileşimi sağlamış. Savaşlarla insanlar birbirlerinden, birbirlerinin kültür ve birikimlerinden haberdar olmuş. Günümüzün hızlı teknolojisi karşısında tabii ki eski iletişim biçimlerini anlamak mümkün değil. Ama şu bir gerçek ki, bir yerden bir yere gitmek, uzak diyarlardan haberdar olmak, gerçekten zor işmiş.

Çağdaş dünyada bilimsel geziler düzenlenmekte, gidilen yerlerde belirli konular araştırılmaktadır. Onsekizinci Yüzyılda buharlı gemilerin ortaya çıkması, birimsel gezileri hızlandırmış, bilimsel sonuçlar daha hızlı bir şekilde yayılmış. Daha sonra tren de hızlı iletişim ve ulaşım araçlarına katılmış. Bu bilimsel gezilerden en önemlisi, kuşkusuz çağdaş dünyaya etkileri bakımından Charles Darwin'in Galafakos adalarına yaptığı gezidir. Ancak çeşitli ülkelerde yapılan bilimsel toplantılar da, hızlı ulaşım araçları sayesinde giderek çeşitli ülkelerden bilim adamlarının katıldığı bir ortama dönüşmüştür.

Büyük İskender'in seferi “seyahat” kavramı ile bağdaşmaz. O öncelikle bir “sefere” çıkmıştır, savaş yapmak ve fethetmek üzere yola çıkmıştır. Ancak kendi mahiyetinde götürdüğü söylenen bilginler heyetinin bir sefer halinde değil, bir seyahat halinde olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olur. Zira onlar savaşmak için değil, fethedilen topraklardaki bilimsel ve felsefi birikimi kayıt altına almak için kafilde yer almışlardır. Bu kafiye, Anadolu içlerinden Hindistan'a kadar olan geniş bölgede, bilim ve felsefe açısından bir tarama yapmış, kayıtlar tutmuş ve bunları Antik Yunan kültürüne katmıştır.

2.6. Bilmeye Duyulan Sevgi

Seyahat etmeyi göze almazsak, kendimizi geliştirecek enerjiyi de ateşleyemeyiz. Bu sözü en çok Lukianos'un eserlerini okurken hissettim. Acaba M.Ö. 200'lü yıllar-

da Samsat'tan kalkıp Ege kıyılarına, oradan Mısır'a, oradan da Atina'ya geçmeseydi, o felsefi, edebi, ironik yapıtları yazıp Kirilov tipine kaynaklık edebilir miydi? Erasmus'u ve Kierkegaard'u önceleyebilir miydi?

İslam uygarlığında da, bilgi sevgisi uğrunda uzun seyahatlere çıkan ulu insanların isimlerine rastlarız. Bağdat, Şam, Semerkant, Endülüs gibi ilim, kültür ve sanat merkezleri, başka yerlerden gelen bilgi ve hikmet sevdalılarına ev sahipliği yapmış önemli merkezlerdir. Bir yerden başka bir yere gitmenin aylar, mevsimler sürdüğü, hayati riskler taşıdığı eski zamanlarda, bu seyahati açıklayabilen tek şey, "bilmeye duyulan sevgi" olmalı.

2.7. Aziz

Acı, kösnü, melankoli, kavga, ayrılık, arayış: bütün bunları manihesit bir babanın ve Hristiyan bir annenin evladı olarak üçüncü yüzyılda dünyaya gelen Augustinus'ta görmek mümkün. Çatışkı, daha burada gelip oturur içine. Beklide bunun bir sonucu olarak haz düşkünlü bir hayat sürmeye başlar. Felsefe ve retorik okumanın ayrıcalığını da hisseder. Üstün zekası kendini kısa sürede tanınmış biri haline getirir. Annesi sürekli dua eder kurtuluşu için, Hristiyan olması için. Bulunduğu yerden İtalya'ya seyahat edip orada sürdürmek ister Hocalık mesleğini. Uzun bir yolculuk başlar. Yolda annesinin öldüğü haberini alır. Kendisini dualarından eksik etmeyen o şefkatli dil susmuştur artık. Bu durum ruhunda kıyametleri koparır. Bu fırtına Hristiyanlığı seçmesine değin sürer. *İtiraflar*'da, gençliğinde şehvet düşkünlü biri olduğunu söyleyen Augustinus, bu seçimi ile birlikte adım adım manevi dünyanın basamaklarını tırmanmaya ve bedensel yönlendirmelerinin etkisinden uzaklaşmaya başlar. Bu içsel yolculuğu onu Hristiyanlık dünyasının en önemli kişilerinden biri haline getirir; "aziz" olarak anılmaya başlar. Yazdığı onlarca eseriyle Hristiyan inancının temellerini, felsefi ve kavramsal yapısını oluşturur. *İtiraflar*, bu içsel yolculuğun tutkulu anlatısıdır. Bir dua, hep onun yolculuğuna eşlik eder: Annenin, oğlunun kurtuluşunu isteyen içtenlikli duası. Augustinus, yani Hristiyan dünyasının büyük azizi.

2.8. Felsefe Yapmanın Bir Başka Biçimi: Susku

Bu yönelimin iki ustası var. Her ikisinin de hayat hikâyesi birbirine çok benzer. Biri doğudan, diğeri batıdan: Gazali ve Wittgenstein. Onlar en verimli oldukları dönemde, ünlerinin doruğunda, hocalık yaptıkları medreseyi ya da üniversiteyi bırakarak uzlete çekilirler. Bunun nedeni sorulabilir. Sanki kitaplarda yazmayan, ancak insanların belirli tür bir yaşam biçimi ile ulaşabilecekleri bir bilgiyi, ancak sükût halinde elde edilebilecek bir bilgiyi elde etmek isterler gibidir. Onların kaderler, bu susku ve uzlet halinde birleşir. Biri bir köy ilkokulunda, bir kır kulübesinde, bir kilisenin bahçıvanlığında zamanını geçirirken, bir diğeri de bir caminin tuvalet temizlikçisi olarak çalışır. Onların bu tutumundan şunu anlamak mümkün: Her şey okuyarak öğrenilmiyor. Hayatı da, bilgiyi de aşan bir insanlık düzlemi vardır. Orda insanlar susarak konuşur, susarak felsefe yapar, susarak çoğalır, susarak çok şey söylerler. Bu iki filozof gömüldükleri susku halinde, kendi içlerindeki hiçbir kitapta yazmayan eksik bilgiyi tamamlamak

ister gibidirler. Ama Gazali'nin on yıl sürer uzleti, Wittgenstein'in da. Daha sonra susku orucu biter ve yeniden dönerler üniversitelerine. Peki, ne vardır bu iki nokta arasında; üniversiteyi bıraktıkları ve tekrar başladıkları nokta arasında? Ne değişmiştir, nasıl bir yolculuk ortaya çıkmıştır, neler yaşanmış, hangi sorunlar çözülmüş, hangi pişmanlıklar yaşanmış, hangi aşamalar kat edilmiştir? Kuşkusuz bunları onların eserlerinde görmek tam olarak mümkün değildir. En azından şu söylenebilir: İnsan denilen meçhul, sadece bilimin ve felsefenin sınırları içine sıkıştırılabilecek bir varlık değildir; böyle yapılmış olsa bile daha söylenmemiş pek çok söz kalacaktır geride.

2.9. Sevgiliyi Kurban Etme

Danimarkalı filozof Søren Kierkegaard, Hz. İbrahim ile kendi arasında bir koşutluk oluşturmaya çalışır. İbrahim, Tanrı için nasıl “en sevgili”den feragat etmişse ve Tanrısal inayet, bu feragatinin ürünü olarak “en sevgili”yi ona tektat ve sonsuza kadar geri vermişse ve İbrahim’in iman şövalyeliği nasıl bu feragat eyleminde sınılanmışsa, kendisi de böyle bir feragat eyleminde bulunmaya, “bıçağı çekmeye” hazırdır. Bilinçaltında yüce ve kutsal bir iş yaptığı duygusu vardır. Regine Olsen’le olan nişanını bozar ve Almanya’ya seyahat eder. Burada bir müddet kalır; felsefe, kültür ve sanat çevreleri içine girer. *Ya / Ya da*’yı yazmaya başlar. Regine Olsen’den ayrılmıştır ama bu ayrılık kendi gözünde bir “feragat”tır. Tanrı’nın onu kendisine, Tıpkı İbrahim’e oğlunu geri verdiği gibi vereceğini umar; hem de tümüyle, sonsuza değin. Almanya seyahati bu tuhaf ruh hali içinde şekillenir. Bu ruh halinin esin sağanağı ile peş peşe eserler kaleme alır: Korku ve Titreme, *Ya / Ya da*, Ölümci Hastalık ve diğerleri. Ama Regine’ye bir daha asla kavuşamaz. Bütün ömrü bu bozulan nişanlılığın çağrışımları altında geçmiştir. Almanya yolculuğu, bir tür “kurban etme” girişimidir; o bu eylemiyle sevgiliyi kurban etmiştir.

Sonuç

Felsefe, bir yol oluşturabilme, bir yolda olabilme çabasında ortaya çıkar. Bu nedenle felsefe yolu, hem özgün bir çabanın, hem de geleneğin, sürekliliğin, devamlılığın yoludur. Her felsefe, süreç içinden bir kesittir, ama kesinti değildir. Felsefe geleneğine bir halka olarak eklenilebilen düşünme faaliyeti, felsefe olarak geleceğe erişme, geleceğe doğru evrilme imkânı bulur. Aksi halde, kayaya yazılmış bir cümle gibi tek başına, tarihsiz ve geleneksiz bir başına kala kalır. Bu nedenle felsefe tarihi kendi içinde bir yol ve gelenektir. Her filozof yeni baştan başlar felsefe yolculuğuna, ama kendisinden önceki yolculukları da hesaba katar kendi yolunda yürüyebilmek için.

Görüleceği üzere, yol metaforu, birçok açıdan felsefeyi kuşatacak, onun karakterini görünür kılacak bir niteliğe sahiptir. Kuşkusuz bu yazıyı istediğimiz kadar uzatabilirdik. Zira her filozofun uzun bir yolculuğu, hatta yolculukları vardır. Yolculuk, yalnız dış dünyada olmaz; asıl içte, gönülde ve zihinde olur. Filozoflar kendi içlerinde de yolculuk yapan kişilerdir. Onların felsefi birikimleri, bu yolculuklar esnasında oluşur. Bu yazı, filozofların yolculuklarından küçük kesitler sunmayı amaçlar; yolculuğa çıkacaklar için küçük hatırlatmalarda bulunur.

NALÂN YILDIZ ÖZGÜL

KALEM SÜVÂRİSİNİN METAFİZİK SEYAHATI

*Hevâ-yı aşka uyup kûy-ı yâre dek gideriz
Nesîm-i subha refîkız bahâre dek gideriz
Nâilî*

Perpetuum Mobile /Sonsuz Döngü

Yol çağırınca durmak olmaz, semâ semâzenle döner... Yol gidenin hakkıdır, beklemek kalanın, âlem âlâmetle döner. Yolcusu olmayan yol, yol mudur? Tesbih subha ile döner. Kesretten vahdete bir çember döner. Kendine dönen bir yolda derviş kerâmetle döner. Yol döner, yolcu döner, gün olur devrân döner.

“*Perpetuum mobile /sonsuz döngü*” kavramının peşine takılan Leonardo da Vinci, ilk etki verildikten sonra, enerjisinden bir şey kaybetmeyen; aksine, enerji üreterek sonsuza kadar hareket edebilen bir makine üretmeye çalışmış, daire içindeki insan figürünün de ilk hareket verildikten sonra hiç durmadan dönebileceğini ileri sürmüştü. Rönesans âlimleri, bu dairesel hareket esaslarına göre devr-i daim makinesi yapmaya çalıştılar. Mendelssohn, Johann Strauss, Weber gibi pek çok besteci “*Perpetuum Mobile*” adıyla, aynı hızla baştan sona yeniden tekrar eden müzik formunu bestelerinde kullandılar.

Dönen, döngüye katlandı, devir, deverana... Dairevî bir hareketle dönmek anlamına gelen devir, astronomiden, matematiğe, müzikten, fiziğe pek çok alanda çemberin güzergâhı da olsa, her devir kendi zamanında tamamlanacaktır. Hayat seyranda devrandır. İnsan, evirip çevirip tur bitince devirdiği yolcusudur ölümün... Yelkovan mı akrebin peşindedir, akrep mi yelkovanın, kim bilir?

“Her şey, her an kendi başlangıcında baştan başlar. Geçmiş, geleceğin bir ön biçimlenişinden ibarettir. Hiçbir olay geri çevrilmez, hiçbir dönüşüm nihai değildir. Bir anlamda dünyada yeni hiçbir şeyin olmadığını söylemek mümkündür, zira her şey aynı ilk prototipin tekrarından ibarettir, bu tekrar, arketipik jestin ilk gösterildiği mitsel anı güncelleştirerek dünyayı sürekli başlangıçların aynı gün doğumu altında tutar”¹

diye anlatır, Mircea Eliade zamanın deveranını...

Deri değiştiren yılan gibi, ölümle yaşam arasındaki kurgusunu, varlık makamından yokluğa geçerek, zehri de panzehiri de kendi içinde barındırarak tamamlayan kalem ehli, yazarak dışarıdan içeriye, içeriden dışarıya kıvrılarak bir döngü oluşturmaktadır. Daire çizen bir pergel ayağının, daireyi tamamladığında başlangıç noktasına dönmesi gibi yazarın da kendi diyalektiği içinde dönüp durması bundandır. Kelâmla

derdi olan, kalemin sırtına atlayıp kanatlandığında, hem sîmurgu keşfeden otuz kuş, hem mâsivâ tozuna bulanmış, kendi kuyruğunu yutan ejder “*uroborus*” a döndüştür.

Uğurlu, kademli olması dileği ile başlanan her kalem denemesi bir yolculuk, yazar ise bütün yolculukları sonunda kürkçü dükkânına dönen tilkidir aslında. O, ne kadar uzun, zahmetli ve macera dolu olsa da her yolculuğun ardından, yorgun bedeniy-le ruhunu azat etmek için evine geri gelir.

Feridun Andaç kendi kaleminin döngüsünü şöyle özetler; “*Yazının çıkış noktası nedir diye düşündüğümüzde, bir im, bir imge olarak devinimden söz edebiliriz. Esin değil, ivme... Bunun getirdiği çağrışımlar, anımsamalar sonra da... Yazı, anımsama üzerine kurulur. Orada yazarın/ anlatıcının bilinci/ bilinçaltı yatar. Yazarken iç/ dış algılardan yola çıkarız. Bu kesin... Çağrışımsallık işini kolaylaştırır yazarın. Bununla uzandığı/ gittiği yerler ötede duranlara dair de olsa, bilinçaltının yansılarını süzgecinde geçirerek yazıya işler. İşlenen eylemsellikte biçimlenir. Yazar, anımsayarak gezindiği haritada kendi bilinçaltını işler tutar... Yazdığım pek çok öyküde bu belirgin hatta baskındır*”².

Sefer Makamının Sırları

“*At ayağı çabuk, ozan dili çevik olur*” diyen Dede Korkud gibi pek çok edebî metin insanın dünya yolculuğunu, “*varlığının anlamı*” nı arayan kahramanların yol hikâyeleri, yerinden yurdundan uzaklaşan, başına gelenleri anlatır. Yazar, kelimâtı/ kalem atı sayesinde zaten sıradan yolcunun, arasından geçemeyip ezildiği çarpışan kayalar (*symlegades*)dan kolaylıkla geçebilendir. Kalem atıyla yol alan ozan, cehen-nemin kapısından altın postu alıp döner.

Hayat da ölüme ve ötesine “*uzun ince bir yol*” sa, hicret, gurbet, uzlet, zulmet ve hasret kapılarından geçen yolcunun menzili sırat-ı müstakîm (doğru yol) değil midir? Batınî sefere çıkan insan mıdır, ruh mudur? İbni Arabî yolcu, “*fikriyle, inancıyla ve ameliyle yolculuk yapan insan*” diye tanımlar. Ona göre yolculuk etmeden de sülûk³ edilebilir, her yolcu sâliktir, fakat her sâlik yolcu değildir⁴. “*Allah Teala, ehlini niteleyen ‘seyahat edenler’ diye buyurdu. Seyahat, ibret almak ve Allah’a yaklaşmak amacıyla yeryüzünde dolaşmaktır... Böylece sadece kendisini sadece zatıyla ünsiyet edip benzerlerini görmekten uzaklaşacağı boş alanlara, dağlara, vadi içlerine atar ki ‘seyahat’ denen şey budur. Bu seyahat, onu maksadına ulaştırır ve kendi zatıyla ünsiyet eder*”⁵. Arabî’ye göre insan dünyada her zaman yolcu/ misafirdir, kalp zikirle yolculuk eder. Yolculuk, yolcunun hali, yol ise, üzerinde yürütülen, davranışlar, makamlar, hâller ve mârifetler ile aşılacak şeydir. Yolda yürüten insan hakikate ulaşır. Aşk yolunun erkânını bilen, ağızına gönülünü koyar, bilir ki sonunda menzile erecektir.

Âşıka ne ser ü ne server gerek
Başına buyruklara efser gerek
Devr-i felekten n’ola pervâneye

*Şem'i tavâf etmeğe bir per gerek
Kuvvet-i bâzû bu kapuda durur
Rüstem işi anlama Hayder gerek
Galib*

Ozan Taliesin'in Devri

Kelt mitolojisiinde ozanın⁶ metamorfoz yolculuğu, aynı zamanda şairlerin atası da sayılan Taliesin'in sembolik hikâyesinde anlatılır. Kötü cadı Cerridwen tarafından zehir kazanındaki iksiri karıştırmakla görevlendirilen genç Gwion Bach, kazandaki iksirden eline sıçrayan üç damlanın tadına bakar bakmaz değişir; geçmiş, gelecek ve şimdinin bilgisine vâkıf olur. Cadı tarafından öldürölmek istenen Gwion, iksir sayesinde elde ettiğı sihirle, yakalanmamak için kılıktan kılığa girer; önce tavşan, sonra balık, en sonunda buğday olur. Ancak bu kaçma kovalama sonunda cadı tarafından yakalanır; Gwion buğdaya dönüştüğünde, cadı da karatavuk olup onu yutar. Cadının karnına buğday olup düşen Gwion, dokuz ay sonra çok güzel bir bebek olup yeniden doğar. Gwion'u tanıyan cadı, onu suya atar. Bebek Gwion, zengin bir toprak sahibi olan Elphin'in balık ağına takılır. Elphin sudan çıkardığı bebeğe "güzel yüz" (taliesin) der. Gwion, artık çocuk şekline bürünmüş Taliesin'dir. Bir süre sonra çocuk kralın dikkatini çeker ve huzuruna çağırıp kim olduğunu sorar. Taliesin, krala bizdeki devriyyeleri⁷ hatırlatan bir şiirle cevap verir:

*En yüksek felekte efendimleydim,
Lucifer'in cehennem çukuruna düşüşünde,
İskender'in önünde bir sancak taşıdım,
Kuzeyden güneye yıldızların adını bilirim;
Dağıtıcı'nın tahtındaki toplantıda bulundum,
Absalom esir edildiğinde Kenan'daydım...
Görkemli piskopos asasının marifetiyle kanatlandım;
Konuşmayla ödüllendirilmeden önce bile gevezeydim,
Nemrud kulesinin yapılışında başyönetmen oldum;
Kökeni bilinmez bir mucizeyim,
Gemideki Nuh'la birlikte Asya'daydım,
Sodom ve Gomorra'nın yıkımını gördüm
Roma kurulurken Hindistan'daydım
Şimdi buraya Truva Kalıntısı'na geldim...
Kızıldeniz suyunda Musa'ya güç verdim,
Maria Magdalena ile semadaydım;
Caridwen'in kazanından esini aldım
Lochlinli Leon'a arp ozanı oldum
Bakirenin oğlu için açlık çektim...*

*Tüm akılların hocası oldum
Tüm evreni bilgilendirebilirim
Kıyamet gününe dek yeryüzünde olacağım;
Ve vücudum et mi set mi bilinmiyor...⁸*

Tasavvuf felsefesinde ruhun alemleri dolaşmasını konu eden şiirlerdir devriyeler... Yûnus Emre, Niyazî-i Mısırî, Harâbî, Gaybî, Salacıoğlu Şeyh Mustafa gibi şairlerin vahdet-i vücud anlayışını yansıttıkları devriyelerle zenginleştiren bu tür Hak'tan gelip Hakk'a gitmenin yol haritası gibidir.

*Katre idim ummanlara karıştım
Kaç bulandım kaç duruldum kim bilir
Devre edip âlemlere dolaştım
Bir sanata kaç sarıldım kim bilir...*

*Dünyayı dolaştım hep kara bataklık
Görmedim bir karar bilmedim durak
Üstümü kaç örttü bu kara toprak
Kaç serildim kaç dirildim kim bilir
Gufranî*

Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarından geçenlere sır kalmaz. Taliesin, bitki, hayvan, insan şekillerinde dondan dona girerek devir sırrına ulaşır. Gwion'dan, Taliesin'e yani kendinden kendine yapılan yolculuk, devriyelerdeki tekâmül bahsini hatırlatır. “Kişi eğer devrini bilemezse, rûh geldiği mertebede, yaratılmış (nefis) konomundadır. Yani Hakk'a dönmüş değildir. Fakat kendini bildiyse, onun bundan sonraki ismi Hâlîk'la birlikte anılır”⁹. Bir kere yola çıktıktan sonra, bütün yolcular birbirine benziyor demek ki...

Kahramanın Sonsuz Yolculuğu¹⁰

Yolculuk, tasavvufî mânâda yaşanmadığında da yolcuyu değiştirecektir. Marcel Proust'a göre “Gerçek yolculuk, başka diyarlara doğru yol almak değil, gerçek yolculuk başka gözlerle bakabilmektir”. Demek ki göz'ün yolculuğu gönlin yolculuğuna, lâbirentten çıkış, inisiyasyona bilinç açma eğitimine dönüştüğünde yolculuk amacına ulaşacaktır. Gitmek her zaman, kalmaktan zordur. Yolda olan bilinmeyi, görülmeyi, görülmeyi görmeye taliptir.

Campbell, kulübesinden ya da kalesinden yola çıkan mitolojik kahramanın, macera eşiğine cezbedildiğini, sürüklendiğini ya da kendi isteği ile ilerlediğini anlatır. Geçidi koruyan bir gölge varlıkla karşılaşan kahraman, bu zorluğu da atlatıp, ya karanlığın krallığına canlı olarak gidecek ya da rakibi tarafından ölüme sürüklenecek-

tir. Kahraman eşiğin ötesine geçtiğinde kimi sınavlardan bazen yardımcıları sayesinde, inanılmaz bir dünyada yolculuk edecektir. Mitolojik çevrimin en alt noktasına gelip, sıkıntıyı atlatan kahraman ödülüne ulaşacaktır¹¹.

İnsan, dergâh-ı muallâ'nın eşiğinde bekleyen derviş gibidir; o eşiği geçtiğinde yol makamında ilerleyecektir. İster derviş olsun, ister kahraman, eşiği aşanların hikâyesidir bunca zamandır anlatılan. Eşiğin ardında, o yola gireni değiştirecek yeni sınırlar vardır bilinmeyi bekleyen.

“Eşiği aştıktan sonra, kahraman bir dizi sınavdan geçmek üzere tuhaf biçimde akışkan, belirsiz biçimlerin düş dünyasında ilerler. Bu, mit-maceranın sevilen aşamasıdır; mucizevî sınavlar ve işkencelerle dolu bir dünya edebiyatı yaratmıştır. Kahraman bu bölgeye girmeden önce karşılaştığı doğaüstü yardımcının önerilerini, tılsımları ve gizli araçlarından yardım almaktadır. Ya da insanüstü yolculuğu sırasında kendisini her yerde destekleyen iyi kalpli bir güç olduğunu ilk kez burada fark edebilir”¹².

Kahraman, eşiğin gücünü ele geçirmek ya da onunla uzlaşmak yerine, bilinmeyen içinde kaybolup, ölümlü yaşar. Yazıda da bilinmeyen alanları, bilinçdışının yansıtıldığı serbest alanlardır.

“Sıradan insan belirli sınırlar içinde kalarak tatmin olmakla yetinmeyip bundan gurur duyar ve yaygın inançlar, keşfedilmemiş olana atılan ilk adımdan ürkmeye için ona her türlü nedeni verir. Bu yüzden Kolomb'un denizcilerinin, gözü pek gemileriyle -kozmosu kendi kuyruğunu ısırarak yılan gibi çevreleyen ölümsüz varlığın sınırsız okyanusunda yol alarak- ortaçağ zihninin ufkunu aşan o denizcilerin çocuklar gibi kandırılıp kışkırtılması gerekiyordu; çünkü öykülere geçen leviathanlardan, deniz kızlarından, ejderha krallardan ve derinliklerin diğer canavarlarından korkuyorlardı”¹³.

Hermes'in Asası ile “Oğorlamak”

Taocular yolu anlatan en iyi metaforun su olduğuna inanırlar, onlara göre “Tao” yol, hattâ su yoludur. Su ve yol birbiriyle ilişkilidir, yol da su da içine düşeni arındırır. Su gibi gidip gelmesi için yolcu, suyla uğurlanır.

Tibet'te evden ayrılan misafir dil çıkarılarak selâmetlenir. “Güle güle git, güle güle dön” demenin ritüelidir uğurlama... Yörükler, bahtının açık olması için, gidenin arkasından ayna kırarlar. Uğurlamak, yola çıkan kişinin başına kötü şeyler gelmemesi için onu kutsamak gibidir. **Dîvân ü Lûgati't-Türk**'te ve **Kitâb-ı Dede Korkud**'da “uğru (ogrı)”nun :gizli, yol kesen, hırsız anlamları verilir; “oğorlamak” da “ogrı” (hırsız)dan türetilmiştir. “Oğrak” bir tür kötü ruh, anlamı taşır. Yolcu edilen kişi, iyiliklerle karşılaşması, şansının yaver gitmesi ve “kır ugrusu” (haydut, yol kesici)na

rastlamaması için “oğorlanır”, uğurlanarak kutsanır. Aynı zamanda “ogri” (gizli) ise, “ogranmak” gizli olmayan, bilinen, bütün de kullandığımız biçimiyle ‘öğrenmek’ olabilir. Uğurlanan, yani kötülöklere karşı efsunlanıp yola çıkan, o yolun sonunda yeni bilgiler öğrenecektir.

Bilinmeyene gitmek tehlikelidir çoğu zaman, hele geceleri yolcuya yol gösteren çoban yıldızı da yoksa ortalarda... Yazar, okuyucuyu yeni dünyalara götüren kişi, ruhları öte dünyaya geçiren Hermes gibidir. Yolcuların koruyucusu, onlara rehberlik edip gizli yolu öğreten Hermes¹⁴, postacı, aydınlatıcı, haberci, rehber olarak da tanınır. Süryanîce âlim anlamına gelen “hermesü'l-heâmise”¹⁵, âlimlerin âlimidir; yedi ilim (gramer, mantık, hitabet, aritmetik, geometri, müzik, astronomi) ondan sorulur. Hermes'in ayaklarında ve asasında kanat bulunduğundan çok gezer. Eski Yunan'da, dört yol ağızlarına dikilip kutsal sayılan “hermae” (herme) denilen taş blokların, Hermes'in sembolü olduğuna, yolcuları yol göstererek koruduğuna inanılırdı.

Zeus'un insanlara gönderdiği uykuyu ve rüyaları “caduceus” denilen sihirli asasıyla insanlara iletmek de Hermes'in görevidir. Ruhsal uyanış anlamı taşıyan Hermes'in asası, hayatın esrarlı yönlerini, bir değnek etrafına sarılmış iki yılanla sembolize eder. Yolunu kaybeden yolculara refakat eden Hermes, onlara sırların anahtarını da vermiştir. Alfabeyi, yazıyı öğrettiğine inanılan Hermes, bu şekilde elindeki sihirli asanın gücünü devretmiş gibidir. Bugün yazarın elinde tuttuğu kalem, rüyaları okuyucusuna ileten, ona bilinmez yollarda refakat eden Hermes'in asasıdır. Sihir kalem, hikmet kalem sahibine geçmiştir.

Homo Peregrinus (Gezgin İnsan), dünyayı avare avare dolaşmaya devam edecek, o avarelikte gördükleriyle, asanın gücü sayesinde diğer insanları büyülemeyi başaracaktır. Dante, Swift, Cervantes Hermes'in asasını taşıyan yol neferlerinden; İlâhî Komedyâ, Guliver, Makamât-ı Harîfî bu yolun dört yol ağzında rastlayacağınız “herme”lerinden bazılarıdır. Hermes'in kalem-asası elinde, “yolda yürüyen insan” artık yazardır. Aşılacak yeni eşikler vardır ve asanın üstündeki yılanlar kıvrıldıkça yollar daima iyi ya da kötü diye ikiye ayrılacaktır. Yol, yolcuyu yoracak, yoldan çıkan “yol düşküni” sayılacaktır.

Yazar, Aylak Gezer ve Flâneur

Saint-Pierre Adası'nda, akıntıya bıraktığı sandalın içinde uzanıp yatan veya bir derenin çakıllar üzerinde mırıldanarak aktığı güzel bir kıyıda oturup, yalnız başına düşlere dalan Rousseau'nun duygudaşdır aylak gezer; “Değerli **far niente** (hiçbir şey yapmamak) tadını çıkarmaya koyulduğum en büyük zevkimdi ve orada yaşadığım sürece, yaptığım şeyler gerçekten, kendisini aylaklığa adanmış birinin o nefis ve eğlenceli meşgalesinden başka bir şey olmadı”¹⁶. **Yalnız Gezer'in Düşleri**, Rousseau'nun geçmişi ile yüzleştiği kır gezilerinde şekillenir.

Seyrederek dolaşan yalnız gezerin en iyi yazdıkları yolculuk metinleri olacaktır. Batı edebiyatında, önceleri göl kenarlarında çiçek toplarken rastladığımız “yalnız gezer”, 19. yüzyıl Avrupasında mağaza vitrinlerini seyreden “entellektüel aylak”, kısa süre sonra “avare yazar” a dönüşür. Siegfried Kracauer ve Walter Benjamin Fransızca “flâneur” diye adlandırılan bu “yazar gezer” tipinin ortaya çıkışını birbirine benzer ifadelerle tanımlarlar. Benjamin’e göre, “flâneur” yaya olarak dolaşırken düşünce üreten kişidir¹⁷. Yazarın gezinti alanı, eskiden olduğu gibi, kırlar, bahçeler değil, şehrin içi, kafeler, pasajlardır. Toplumsal temeli gazeteciliğe dayanan flâneur, aylak, boş gezen, olarak anılacak, bu şehirli kimlik, modern hayatın çözümlenmesinde önemli bir fenomen olarak karşımıza çıkacaktır. Benjamin, zamanlarını sanat çevrelerinin tam ortasında, ya da şehir manzaralarını seyrederek geçiren bu entellektüel aylakların sanatçılığını, asfaltta bitki incelemeye benzetir. Flâneur, bu doğal olmayan ortamın doğa bilimcisidir ve onları 19. yüzyılın Paris’i yaratmıştır.

1806’da Paris’te yayımlanan bir broşürde, Bonapart döneminin tipik bir flâneur’ü Mösyö Bon-homme’un günlük yaşamı tasvir edilir¹⁸ Mösyö Bon-homme Yalnızlık içinde geçen boş gecelerini doldurmak için, gezileri sırasında gördüğü veya duyduğu pek çok ilginç şeyi küçük günlüğüne kaydeden, işi gücü olmayan bir mirasyedir. Ailevî sorumlulukları da olmayan da Mösyö Bon-Homme, zamanının çoğunu şehir manzaralarını seyrederek geçirir; yeni buluşları inceler¹⁹.

Simgeler Ormanında Kısa Bir Gezinti

Sakin sen kûy-ı cananı uzakdur sanma ey Mecnûn

Seher yola giren âşık gece Leylâ’da akşamlar

Bursalı İsmail Belîğ

Her edebiyatçı bir seyyahdır; kalem atına binip dünyayı, yetmezse ayı, yıldızları gezip dolaşacaktır. Öyle ki, bu gezi bazen fiziksel mekân değişikliğine bile ihtiyaç duymadan, bir göz odada, hayâle açık bir zihnin yardımıyla gerçekleşir. Kalem atının adı “Esin” olunca, zihinde dörtlüyle seyahate çıkmak da mümkün olur. Dolayısıyla, tüm metin sertiveni yazarın imgelem seferinin ganimetidir. Yazar, tavşan deliğinden Harikalar Diyarı’na düşen Alice gibidir. Aynanın içinden veya tavşan deliğinden geçse de, nasılsa anlatılmaya değer olanı gittiği başka dünyalardan toplayıp getirecektir. **Yolda** adlı kitabında, “Genç bir yazardım ve hareket istiyordum. Yolda kızlar, güzellikler ve daha neler neler vardı, biliyordum, yolun bir yerinde inciyi tutuşturacakları elime ” diyen Jack Kerouac’ın ömrü de o incinin peşinde yollarda geçecektir.

“Tek başına yürüyen insanlar olarak yazmaya başlarız, içimizden bazıları gerçekten de doğuştan kimsesizdir; sanatımıza metanetle devam edersek, zanaatımızda cesaretimiz kırılmazsa, avuntuyu, edebiyatın, zamanın, mekânın, dilin ve ulusal kimliğin yapay sınırlarını aşan karşı dünyasında bulabiliriz”²⁰ diyor Amerikalı yazar Oates. Yazar için önemli olan, gezmekten çok, gezdiği yerlerde detayları yakalayan bir derin

görme biçimidir. “Çocukluğumda, kırlarda, komşu çiftliklerde, eski ambarların sahipsiz gömülerinde, terk edilmiş evlerde, tahtalarla gevşekçe kaplanmış sarnıç ve kuyular gibi belki de tehlikeli olabilecek her türlü arazide yorulmak bilmeden uzun yürüyüşler yapardım, aylak aylak dolaşırdım ve ‘keşfe çıkardım’. Bu etkinlikler masal anlatımıyla yakından ilişkili, çünkü böylesi ortamlarda bir ‘hayalet-kşi’ bir ‘kurmackişi’ vardır. Bu nedenle bütün sanat dallarının bir çeşit keşfetme ve sınırları aşma olduğuna inanıyorum”²¹. Yazarı, kendi kurgusuna ait ülke ve kent silüetleri arasında dolaşan bir koşucuya benzeten Oates’e göre koşmak da yazmak da bilinçle bağıntılı etkinliklerdir. Büyük İngiliz romantik şairleri Wordsworth, Coleridge ve Shelley uzun yürüyüşlerden esinlenerek yazmışlardır. Charles Dickens, uykusuz gecelerde arşındığı Londra sokaklarını **Gece Yürüyüşleri**’nde anlatır. “Walth Whitman’ın ağır adımlarla yürüyerek inanılmaz mesafeler kat etmiş olduğunu düşünmek şaşırtıcı olmaz, çünkü hafiften insanın nefesini kesen, büyümlü şiirlerinde bir yürüyüşünün nabız atışlarını duyabilirsiniz ama düzyazı biçemi, hareketin akıcılığından çok tuhaf tutkuların telaşlı karmaşasını anımsatan Henry James’in de Londra’da kilometrelerce yol yürümekten hoşlanmış olduğunu öğrenmek şaşırtıcı olabilir”²². Ebedî dönüşün sonu, onun aynı zamanda başlangıcıdır. Ya edebî dönüşün?

Mezarlıkta ısıklık çalması korku işaretidir, yazarın ısıklı kitaplarıdır ki o, ölüm korkusunu atlatmak için yazacaktır. **Öteye Adım Yok Ötesi**’nde Maurice Blanchot, uçurumun kenarından boşluğa bakan adamın gözleriyle yazar: “Yazmak, yapıt yokluğunu yapıta dönüştürmek, sadece öznenin yokluğundan yola çıkarak üretmek, damgaları ortadan kaldıran damgalar oluşturmak, sonsuzluğun yansızlığa oynamaya soyunduğu bir mastar bulmak: yazmak... Yazının sınırında yazmak: Aslında her şey tekrarlanan bu terimlerin ayrımında yatar... Yazı iz bırakır, kaydeder. Yazıya emanet edilen kalıcılığını sürdürür. Onunla birlikte tarih kitaplaşır, kurumsallaşır, zamanı yıldızların göğüne kayıt, topraktaki izlerde anıt ve eser haline getirir”²³

Blanchot’ya göre ebedî dönüş, geçmiş ve geleceği tek ve benzer zamanlara dönüştürerek, onu şimdiki zamandan kurtarır böylece şimdizsiz kalan geçmiş ve gelecek, sonsuzluk çemberine yerleşir. Yazar bu çemberde, yazmak ve ölmek arasında birbirine çok da uzak olmayan bu iki kelime arasında var olacaktır. “Yapıt, ölümden sonra, Nuh’un gemisinin güvercini gibi, anlamın yapraklarla dolu dalını geri getirerek, fazladan yaşayanların kim olduklarını çıkarmaya yollanmıştır ve geri dönmüştür- hep geri dönmektedir, belki bir kere iki kere, döne döne, tufandan önceki güvercine dönüşmüştür, tufan öncesini gösterir artık”²⁴.

Kendini ararken kaybedenlerden geçilmez yollar... Yazar, bir ömür süren yolculuğundan elleri bomboş mu dönmüştür, yolda başına başka bir hâl mi gelmiştir bilinmez. Sonunda,

San ol neylüferim kim suda bittim suda yittim ben

diyen Rehâyî’nin nilüferi gibi, yola giden yolda yitecektir.

Hayfâ Yolumu Vâdi-i Hicrâne Düşürdüm

Artık deniz aşırı bir seyahatin heyecanları değil, ünlü bir restoranın ya da otelin açık büfesidir merak edilen... Magazin yazıları, tatil izlenimleri, şehirde yaşayan insanın talep ettiği yeni yazı biçimidir. Gidilen bir düğünde kimin ne giydiği, kimin kiminle geldiği, gezilen sergideki tabloların desenleri, renkleri, izlenilen bir filmin röntgenidir istenen. Her adım başı rastlayacağınız gürültülü kalabalıkların görüntülerini aktarmaktadır şimdi yazar. Dünya küçülmüş, insanın merakları azalmış, seyahatnameler, gezi günlükleri artık eski merakla okunmaz olmuştur.

Okur, televizyon, görüntülü telefon, internet ve daha kimbilir hangi teknolojik imkânın ona sağladığı takma kanatlarla zaten istediği yere gidip gelebilmektedir. Kendisinin de gidebildiği, görebildiği yerlerde yazarın yol arkadaşlığına ihtiyaç duymayan yeni okur tipi, simülasyon dünyasındaki seyr ü seferi kendi bloğunda çoktan yazıp, yeni maceralar aramaya başlamıştır.

Yazar, “yalnız gezer”in hayâllerinden, “aylak gezer”in gündüz düşlerine uzun bir yol kat etse de, okur da onun eve dönmesini beklememiş, kendine yeni bir yol seçmiştir. Yollar da, yolcu da, yol hikâyeleri de değişmiştir artık... Sonunda, herkes eve dönmüştür. Bugün, modern insanın tavşan deliği bilgisayar ekranı; aşılacak eşik, klavyenin hemen ötesindedir. Sanal kahramanların macerasına ortak olurken yorulan imge avcısı gözlerimiz, biraz donuk bakıyor, nabzımız eskisinden daha yavaş atıyor sa sebebi ekranla kurduğumuz simbiyotik ilişkidendir.

Gitmediği yolların yorgunudur yolcu, sefer makamını terk edeli kendini de yolları da yolda olmanın güzelliğini de unutmuştur. Oysa, devran dönmeye devam ediyor. Belki de “Destûr!” deyip eşikten geçmenin, yeniden yollara dönmenin zamanı gelmiştir; “Yol odur ki önüne bir atlı çıka, atlı odur ki padişah ola, padişah odur ki seni şehre götüre”.

Başlarken ne demişsek bitirirken yol yine ona döner: Yol çağırınca durmak olmaz, semâ semâzenle döner... Yol gidenin hakkıdır, beklemek kalanın, âlem alâmetle döner. Yolcusu olmayan yol, yol mudur? Tesbih subha ile döner. Kesretten vahdete bir çember döner. Kendine dönen bir yolda derviş kerâmetle döner. Yol döner, yolcu döner, gün olur devrân döner.

¹ Mircea Eliade, **Ebedi Dönüş Mitosu**, 1994, İmge y., s. 92.

² Feridun Andaç, “Öykünün Dönemecinde”, **İmge Öyküler**, S. 5, Ekim-Kasım 2005, s. 61.

³ İbni Arabî, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, C. VIII, 2008, Litera y., s. 337.

Sülûk, en sağlam yol!

Dosdoğru olunca, sen de yürü o yolda

Lafzı (inci demek) anlamındaki ‘seleke el-leali’ den gelir

Onun kılıcının vuruşları keskindir

⁴ A.g.e., s. 340.

⁵ A.g.e., s. 93.

- ⁶ Keltler kahramanlık şiirleri söyleyen ozanlara “bard” derler ve çok saygı gösterirlerdi. Galya’da “bard”, Britanya’da “barzh”, İrlanda’da “fil” denilen bu ozanlar, ellerinde taşıdıkları asalara göre yedi dereceye ayrılırlar; altın, gümüş asa, ilk iki dereceyken, geriye kalan beş derece bronz asayla temsil edilir. Bardlar şiir okurken, “cruth” denilen bir tür lir de çalarlardı.
- ⁷ Devir fikri bir daire ile açıklanır. Bu dairenin aşağı doğru inen yayı kavs-ı nüzûl, yukarı doğru dönen parçası da kavs-ı urûc diye adlandırılır, bu makamda ruh bütün sıfatlarından sıyrılır. Taştan, bitkiden, hayvandan insana dönen yolcu insân-ı kâmil makamından sonra devrini tamamladığında Hakk’a kavuşur.
- ⁸ Joseph Campbell, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, 2. bs., 2010, Kabalcı y., s. 270.
- ⁹ Mustafa Tatcı, Cemâl Kurnaz, **Salacıoğlu Musrafa ve Devriyyeleri**, 2000, s. 28.
- ¹⁰ Joseph Campbell’in aynı adlı kitabında psikanaliz, arketipal dönüşüm ilkesinin insan bilincinde hâlâ canlı durduğunu ve çağdaş yaşamın her anında özünde mitsel olan dönüşümlerden geçtiğini anlatır.
- ¹¹ Campbell, **a.g.e.**, s. 273.
- ¹² **A.g.e.**, s. 113.
- ¹³ **A.g.e.**, s. 94.
- ¹⁴ Mecritî’nin **Gâyetü’l-hakîm** isimli eserinde “Biz seni bütün isimlerinle, Arapça ey Utarid, Farsça ey Tir, Latince Harus, Yunanca Ey Hermes, Hindce ey Budd diye çağırırız” deniyor.
- ¹⁵ Mısırlıların Theu/ Thout’u, Yahudilerin Enouch/ Ehnuhl/ Ahnûh/ Hanuch’u, Eski Yunan’ın Hermes’i, Roma’nın Mercurius’u, Kur’ân-Kerim’de adı geçen İdris peygamberle aynı kişi oldukları sanılıyor. Hanok, İbranice yolda yürüyen insan demektir.
- ¹⁶ J.J.Rousseau, **Yalnız Gezerin Düşleri**, 1999, Öteki y., s. 77.
- ¹⁷ Walter Benjamin, **Pasajlar**, 4. bs., 2002, YKY.
- ¹⁸ Chez M. Aubry, **Le Flâneur au Salon, ou M.Bon-homme**, 1806.
- ¹⁹ Elizabeth Wilson, “Invisible Flâneur”, **New Left Review**, Ocak-Şubat 1992, s. 191.
- ²⁰ Joyce Carol Oates, **Bir Yazarın İnancı; Yaşam-Zanaat-Sanat**, 2011, Kavis y., s. 17.
- ²¹ **A.g.e.**, s. 46.
- ²² **A.g.e.**, s. 45.
- ²³ Maurice Blanchot, **Öteye Adım Yok Ötesi**, 2000, Ayrıntı y., s. 52, 79.
- ²⁴ **A.g.e.**, s. 115.

ALİ K. METİN

HİKAYENİN ÖTESİ/ÖZÜ, HAKİKATİN TECRÜBESİ

Doğumla başlayan yolculuğumuz, yapacağımız diğer yolculukların döküldüğü bir delta. Deltasını bulamayan yolculuklar, buradaki anlamıyla pek de yolculuktan sayılmazlar. Daha gelip geçici, günübirlik hedeflere yönelik maddi arzu ve ihtiyaçlarla belirlenmişlerdir. Yolculuğu herhangi bir 'geliş-gidiş'ten ayıran şey, yolla yolculuk eylemi arasındaki varoluş bağında gizlidir. Yolu; yolcunun ufkundan, imgeleminden, kişiliğinden, arayış süreçlerinden ayrı düşünmemek gerek. Her yol, yolcusunun mühürünü taşır. Beraber yapılan yolculuklar, ya bizatihi beraberlik üzerine kurulu ilişkilerden zuhur eder ya da ortak ülküler, amaçlar etrafında kenetlenmekten. Arkadaşlık, dostluk veya aşk ilişkileri beraberliği bizim için zenginleştirici bir tecrübeye dönüştürebildiği 'süre boyunca' deltamızı besleyen bir yolculuk olma niteliği gösterir. Değilse zaten maddi zaruretlerle mukayyet hale gelmiştir. Akrabalık, hemşerilik, konu komşuluk ilişkilerine göre değerli tarafı da buradan gelir: Kişi(lik) olma yolundaki eylem ve çabalarımıza yoldaşlık ederler. Daha açık ifadeyle, farklı düzey ve şekillerde bile olsa karşılıklı bir kader birliği tesis edilir. Aşkta bu birlik daha yoğun, daha bire birdir elbet. Arkadaşlıkta da aşkta da uzlaşma değil birliktelik vardır. Uzlaşmaya dayalı ilişkilerde ise samimiyetin yerini mantık ve hesaplılık alır. Buysa ilişkiyi soğutarak yabancılaşmaya neden olur. Arkadaşlığı, dostluğu, aşkı sahte bir kılığa sokar, beraberliği gerçek bir tecrübe olmaktan çıkarır. Yolların şöyle veya böyle kesişmiş olması, yol arkadaşlığı yapmaya yetmez. Arkadaşlıkta da aşkta da daha derinden bir kaynaşma, bir ünsiyet icap eder, ancak o zaman beraberlikten bir yolculuk doğar. Sözde beraberlikler sözde yolculuklar getirir. Sözde beraberliklerle yolculuk ettiğiniz kişi en fazla ya kankanız olacaktır ya da erkek/kız arkadaşınız. Ortak ülkü ve amaçlar etrafındaki beraberliklere gelince, burada daha soyut, düşünsel bir buluşmadan söz ediyoruz. Burada gerçek yoldaşlıklarla uzlaşmaya dayalı beraberlikler ister istemez bir araya gelecektir. Daha doğru deyişle, tek tek kişilerden bağımsız bir beraberlik ilişkisi söz konusu olmaktadır. Zıt kişilikler hatta zıt çıkarlar bile, ülkü birliğine dayalı bir varoluş, bir seyr-ü sefer içinde buluşabiliyorlar. Böyle olmasaydı ne milletten ne de diyelim cemaat gerçeğinden bahsetmek mümkün olabilecekti. Belki siyasal partilerden, sivil toplum kuruluşlarından bahsedebilecektik ama milletten değil. Kader birliği yapmadan millet olamayacağımız bilinci, bizi aynı yolun yolcusu yapar. Ancak, maddi zaruretlerden kaynaklanan bir kader birliği milleti temayüz ettirecek bir geçer akçe niteliği taşımaz. Olumsuzluktan ülküsel, varoluşsal bir düzeye intikal ettiği nispette millet gerçeği anlamlı, seçkin bir kader birliğine dönüşür. Bu da sadece tek tek fertlerin şuur ve tasavvurlarında vuku bulur. Korunma içgüdüsünden kaynaklanan bir dayanış-

mayla değil, düşünce, ruh planında somutlaştırılan bir varlık olma iradesiyle karakterize olur. Millet aidiyeti uyruk/küttük meselesinden öteye, birlikte var olma şuuruyla çıkılan bir kader yoldaşlığını/yolculuğunu öngörür. Varoluşu tekilden genele doğru tebartüz ettiren bir şuur kaynaşmasıyla tebellür eder. Keza, aynı topraklarda yaşamakla aynı geminin yolcuları olmak başka başka şeylerdir. Milletin gemisi bir gaye ardında gider, gayesini kaybettiğinde de alabora olma tehlikesiyle burun buruna gelir. Daha kötüsü yaşayan bir ölüden farkı kalmaz.

Milletin millet olabilesi nasıl ki bir gaye yolunda bir araya gelmeyi ve aynı gemide kader yolculuğu yapmayı gerektiriyorsa, insanın insanlığı da bir gaye üzerinde tecessüm edebilir. Gayesi olmayan insan, hayatını (varlığını) oluruna bırakmış, doğrusuyla yanlışıyla, iyisiyle kötüsüyle dünyayı kabullenmiş birisi olarak kalır. Başka hayatlar da kendi hayatı da ‘hikaye’den ibarettir. Dahası belki de hikayeden habere, haberden gayeye gidecek bir varoluş yolculuğuna ihtiyaç duymamacasına uyku modunda kalakalmıştır. Bu yüzden varoluşsuz bir dünya yolculuğuna yolculuk dememeli. Şöyle demek de mümkün: Gayesiz bir özgürlük varoluşsuz, varoluşsuz özgürlükse hiçten ibaret bir hal arz eder. Gaye ile an arasındaki süreç insan olma yolculuğumuzda ifadesini bulur. Gaye, ölüm gerçeğine ne kadar galebe çalabilirse, o kadar değerli, anlamlı, muteber bir yolculuğa kanat verir. Gayesiz gaileler, insanın insana vereceği güzel veya ibretamiz hikayeleri, kıymetli tecrübeleri pek tabii içersinde barındırabilir. Fakat hiçbirimiz, hayatımızı başka hayatların varoluşuna malzeme yapma gayesine bağlamak istemeyiz; istemenin abesliğini bilemeyecek kadar şuursuz olamayız. Hikayemiz veya tecrübelerimiz öncelikle bizi kendi varoluş gayemize doğru tekamül ettirdiği ölçüde öneme sahiptir. Bu bakımdan her birimiz biricik varlıklarız: Ölümlümüzü varlığın kıyameti olarak karşılamayı gerektiren bir biricikliğe sahibizdir. Biricikliğimizin yegane nişanesiyse hayat yolculuğumuza mührünü vuran olan varoluş yolculuğumuzdur. Varoluş içermeyen deneyler, edimler, eylemler bize bir yolculuk vaat edemez. Yolla gaye arasındaki ilişkiyi mekanik, nesnesel bir ilişki haline getirir, yolculuğu harekete indirgerler. Oysa yol, ancak yolcunun varoluş ufkuyla istikamet kazanır. Aksi halde bir labirent içersinde döner durur. Ufku olmayan yolculuk, bizatihi yolun kendisine matah bir anlam, bir değer atfetmekle maldür. Hazcı, tüketici, parazit bir tarzı, bir kişiliği dışa vurur.

Öte taraftan yolculuğun bir deney olarak yaşanabileceğini yadsımam. Hatta bu anlamıyla deneylerin varoluş için elzem olduğunu, ufuk açıcı ve zenginleştirici olabileceğini kabul ediyorum. Ama deneyi, salt deneysel bir iş olarak görmemeli. Hayatımızı bir deneme/deney makinesi haline getirmenin cazibesine aldanmamak zorundayız. En azından deneylerimizi varoluş ırmağına kanalize etmenin bir basiret göstergesi olduğu unutulmamalı. Deneyin, ancak varoluşun ufkunda hakiki bir yolculuğa imkan vereceğini bilmek gerekiyor. Nereye gideceğiniz hakkında bir bilginiz veya fikriniz yoksa, yapacağımız yolculuk ya eğlence ya da belki bir işkence olacaktır. Bunun için aynı yollarda olduğumuz insanlarla aynı yolculuğu yaptığımız yanıl-

samasına düşmemeli. Diğerleri yol arkadaşımız da olsalar, varlıkları ve anılarıyla etkileyici tarafları da haiz bulunsalar, aslında herkes kendi, biricik yolculuğunu yapar. Dışımızdaki yollar sadece dağlardan ovalardan değil aynı zamanda bizim içimizden geçer, yolla yolcu, yolculuk boyunca birbirine karışıp giderler. Yol yolcuya dönüşür, yolcu yoldan feyz alarak tekamül eder. Bu yüzdendir, yolculuk dediğimiz her şeyden önce bir yaşantı hali, süreci ve tecrübesi olarak ayırt edilmeli. Bir tür “Mantıku’t-Tayr” eylemliliği diye düşünülmesi.

* * *

Yol, bize ruhunu kendimizle baş başa kaldığımızda açar. Asıl yolculuk da zaten bu açışla başlar. Konuşarak veya okuyarak geçirilen vakitler, içimizdeki yolculuğun ge-

nellikle iptaline yol açar. Yine de her zaman böyledir denemez. Bazen okuduğumuz roman, hikaye, şiir vs. yolculuğumuzla hemhal şekilde bizde başka duygular, başka heyecanlar oluşturur. Bazı romanların, şiirlerin yolculuk halindeyken başka başka anlam ve çağrışımlar edinmeleri hiç de tuhaf gelmemeli. Yolculuk halindeki duyarlılık ve ruh hallerimiz, hareket halindeki birinin dünyaya bakışındaki o enerjik durum, farklı bir pencereden kitapların dünyasıyla çok daha derin, özel bağlar kurmamızı sağlayabiliyor çünkü. Fakat aynı şeyi düşünsel, bilimsel içerikli kitaplar için söyleyebileceğimiz kanaatinde değilim. Bu da roman, hikaye ve şiirin yolculuğa müteakib bir yaşantısallığa davet edici özelliğinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu yaşantısallığı ne düzeyde tebarüz ettirirlerse yolculuğumuzla rabatası o derece artar. Müzik de aynı şekilde yolculuk duygumuza ve yol ufkumuza doğrudan tesir eder; yolculuk sırası bizi kanatlandırmakla kalmaz, tahayyülümüzü tahrik ederek daha geniş, daha büyük

ufuklar önümüze açar. Tabii bunlar için doğru müziği, doğru kitabı seçebilmek gerek. Bir de yolculuk öncesi zihin ve ruh dünyamız usul usul hazırlanmalı, hangi yol güzergahında, kimlerle ve hangi vasıtalarla seyr-ü sefer yapacağımız gibi önemli ayrıntılar atlanmadan yolculuğumuzun içsel istikameti ve tezahürleri şöyle böyle kestirilebilmelidir. Karadeniz yaylalarında yapılacak yolculuğun Anadolu bozkırlarındakinden farklı olacağını tahmin etmek zor olmamalı. Karadeniz’de ufkumuz daha metafizik bir plana yerleşir; doğanın sonsuzlukla temasını burada çok daha somut tasvirlerle duyumsarız çünkü. Anadolu bozkırları bizi benliğimizle, bireysel maceramızla karşı karşıya getiren bir boşluk duygusuyla sarıp sarmalar. Doğunun platolarında sosyal gerçeklik bir iki adım daha öne çıkar, zihnimiz daha aktüel bir bakış açısıyla çalışmaya meyleder. Ne ki doğayı ve hayatı okuyabilecek kadar bir uyanıklığa sahip değilsek gözlerimiz boş, hazcı bakışlarla yüzeye saplanıp kalacak, bize yolun-yolculuğun asıl verimlerini devşiremeyecektir. Yolla ve kendimizle baş başa kalmanın anlamını idrak edemeyecek kadar acınası durumdaysak, beklentilerimiz ve yapacaklarımız da aşağı yukarı belli gibidir: Şahane ve keyifli yolculuklar için ne gerekirse onlar. Daha konforlu ve lüks arabalarda daha eğlenceli vakitler. Hızlı trenler, motorlu kuşlarla daha çabuk erişimler: denebilirse işte sözde ‘yolculuk’lar.

İtirazım yolculuk şartlarının konforuna değil tabii, en azından burada ifade edilmek istenen nokta genel anlamda konforu reddetmek değil. Aksine konfor ve hizmet adına yapılan yanlışların (veya tercihlerin) fark edilmesinden ibarettir. Otobüslere konulan televizyon veya video monitörünün tahakkümcü, karıştırıcı özellikleri sebebiyle ‘yolculuk’ hakkımızı terörize edici bir aygıtla dönüştüğünü fark edebilecek gözlemlerimiz herhalde iyi kötü olmuştur. En son kulaklık sistemi imdada yetişti de, seyahatlerimizi şimdi hiç değilse daha ‘modern’ bir tarza kavuşturabildik. Buna olsun şükretmek lazım.

Ancak daha modern olmak daha insan olmak anlamına gelmiyor. Teknolojiden sonraki safhada, iş yine bize düşmekte. Yolculuğu araçlarla sınırlandırmak tam bir bönlük olsak gerek. Aracımızın tırmanabildiği yerden sonrasında, bizim belki en hakiki varoluş patikalarımız başlar. Kendi patikamızı yapar, kendimiz olur, kendiliğimizin yamaçlarında yer yer varoluşun baş dönmelerini yaşar, yer yer korkuyla istencimiz arasında gider geliriz. Saf özgürlüktür patikalar: saf kendilik. Baş döndürtücü olduğu kadar yorucudur da. Pes etmemek; kendiliğimizin doruklarına erişene kadar içimizdeki doğum acılarına katlanabilecek güçte olmak gerekir.

Patikalarda yürümek her yiğidin harcı değil. Bu yüzden çoğumuzun yaptığı ‘şo-se’ye geri dönerek herkesleşmek veya korunaklı bir kuytuya kendimizi bırakıvermek olmaktadır. Simurg’a gidecek otuz kuştan biri olmanın kolay, hazır bir yolu yok. Yaptığımız küçük küçük yolculuklardan varoluş/hayat yolculuğumuza bazı kanallar açmayı öğrenebilirsek, en azından imkanlarımızı heba etme anlayışsızlığından kurtulabiliriz. Küçük deneylerden büyük sırlar keşfetmek hayalcilik sanılmamalı.

SADIK YALSIUZUÇANLAR

BİR İLETİŞİM DİLİ OLARAK SEYAHATNAME

Seyr, seyahat, sefer...İçe, içte, dışa, taşra ve nihayet ‘kendinden kendine’ yapılan gezileri ifade eden kelimeler...İnsan bir yolcudur, bilinir ve söylenir. Üç müşkil mum-amma : ‘Necisin, nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun?’ Niyazi Mısri, ‘nerden gelip gittiğini anlamayan hayvan imiş’ der. Yolculuğun yani seyrin neresinde olduğunu, o anki algı düzeyince bilebilir insan. Nereden gelip gittiğini ancak, devr’in neresinde ise oradan görebilir. Seyahatnameler, taşraya yapılan, dışsal gezilerin veya yata-y seyahatlerin notlarıdır, devriyeler, ‘kendinden kendine’ gezinin notlarıdır.

Seyahatnamelerin, tarihsel dönemlerin iktisadi, siyasi, kültürel ve sosyal açıdan en gerçekçi ve ayrıntılı fotoğrafları olduğunu biliyoruz. Bunu en çok tarihsel roman yazarları bilir. Ne kadar eleştirilirse eleştirilsin, bugün hala, Evliya Çelebi’nin seyahatnamesi, yer, zaman, kişi ve olay aydınlanmasında ilk ve neredeyse biricik başvuru kaynağıdır.

Seyr yatay, seyahat dikey yolculuk için kullanılır irfani sözlüğümüzde. Gemi örneğin, seyr eder. Seyahat, aşağıdan yukarıya, seyr, bir uçtan diğer uca yapılan gezidir. Biri aşkın diğeri içkin olanla ilgilidir. Gezinin çift boyutlu tabiatını izhar eder.

İrfan geleneğimizde, yetkinleşme yolculuklarında tıkanan dervişleri üstadı geziye gönderir. ‘Selmana çıkmak’ tabiri bunu ima etmektedir. Selmana çıkan derviş, boynunda keşkülü, elinde asası, sırtında abası, ayağında çarığı, kendine doğru seyrini tıkayan nedenleri yok etmek üzere çırpınıp durur. Bazen saillik ettirilir, yol boyunca –yoksul olsun zengin olsun- keşkülünü insanlara uzatır. Hak ne verdiyse...tümünü karıştırır, kesreti bir kılar, tevhid eder ve afiyetle yer. Sail, burada dilenci anlamından çok, daha sembolik ama işlevsel bir eylem olarak düşünülmelidir. Ruh yordamı için ne gerekiyorsa yapılmalıdır. Gezisinde ilerleyemeyeni bazen üstadı halvete çeker. Halvette de kişi, kendi içine bir gezidedir. Kendinden kendine’liğin en zoru budur. Mısri’nin, ‘geceler ta subha (sabaha) dek inletir bu dert beni’ feryadı, halvette nefsiyle cenge giren dervişin çılgılığıdır. Bu gezide nefsin kapıları açılır, seyr ve seyahat boyunca insan aradığının içinde olduğunu görür. Dış dünyada aradığını içinde bulan yolcu için bu her anı bir hayret durağına uğrayan solukkesici bir gezidir. Hak bir gönül verdi bana, ha demeden hayran olur deyip durur. Benliğin kapılarının açıldığı yolculukta gün gelir akıl mat olur, dil ise lal. En sahih iletişim ortamı, insanın kendi derinliklerine doğru gerçekleşen gezide belirir. (‘Ve kalem en güzel anları, İnsanın kendisiyle geçirdiği anları yazdı’ Lale Müldür) Lal olan dil, sessizliğin gramerini de öğrendikten sonra asıl iletişim ortamına ulaşmıştır. Bu asli dil, şahit olunanları yansıtırken yine örtmek, sırlamak zorundadır. Dil, düşüncüyü örter diyen doğru söylemiştir. Gezide tanık olunanların aynen aktarılması sadece yeryüzünde yolculuk yapanların seyahatnamelerine özgüdür. Bir bilgenin dediği gibi, ‘yeryüzünde yolculuk yapanın ayakları, gökte yolculuk yapanların ise kalbi su toplar...’ Su toplamış olan kalpten hakikat çıplak çıkamaz. Bir örtüye bürünür. Daha doğrusu süre-

li dile gelmek ister, dile geleceğim derken örtünür. Örtünerek açılırsın, açılarak örtünürsün diyen de bunu ima etmektedir. Kendinden kendine gezilerin en görkemlisi, Peygamberimizin miracıdır. Uruc etmek, yükselmek, kendi nefsinin ufuklarında gezinmektir. Bunun insanlığın kozmik gezisi olduğu söylenir. Sadece bir nebiye değil, bütün kamilere özgü bir evrensel gezi. Dış gezi ile içteki gezinin uyumu, bilgelerin hayatından, yaşam öykülerinden izlenebilir. Onlar nereye hangi amaçla giderlerse gitsinler, içteki geziye bağlı bir ruh yordamının lineer olmayan, dairevi/kürevi seyr ü seyahatin peşindedirler. A'mak-ı Hayal, kurgusal bir anlatı değil, böylesi bir yetkinleşme yolculuğunun hikayesidir. Modern zamanlarda Denizli'nin bir köyünde yaşamış ve küçüçük bir risale ile yolculuğunu anlatmış olan Mehmet Emin Efendi'nin, gezisini anlatmaya, 'Bir zamân cânım pek sıkıldığından şu âlemleri bir seyir ve temâşâ edeyim diyerek yola revân oldum. Öyle bir gidiş ile ki bir saniyede milyonlarca kilometre mesafe kat ediyor idim. Yolda görmediğim şey kalmadı. Her şeyi gördüm ve olmadık şey de kalmadı. Her şey oldu. Türlü türlü tehlikeler ve büyük büyük belâlar ve nice nice tahammül olunamayacak dertler ve gamlar geçirdikten sonra bir yere vardım. Kulak verip dinledim...' şeklinde başlaması, bu hakiki geziyi literal bir formun malzemesi haline getirmesi kaçınılmaz olacaktır. Gerçekte ne canı sıkıldığından ne de başka sıradan bir nedenden değil, bizatihi kozmik yolculuğundandır bu yola çıkışı. Nitekim, A'mak-ı Hayal'de olduğu gibi, 'kendinden kendine' yolculuk hikayesi yaşandığı gibi, aynen, çıplak bir dille anlatılmaz. Bu doğası gereği böyledir. Mehmed Emin Efendi'nin seyr'inin devamına bakalım : 'Ki her şey, bütün zerrât-ı kâinât hiç durmadan "Allah Allah!" diyerek feryâd u figân ediyor. Hiçbir şey yok ki, Allah diye bağırmasın. İşte orada iyiyi ve kötüyü, hayrı ve şerrî, azı ve çoğu, güzeli ve çirkini, acıyı ve tatlıyı, gamı ve sürûru fark edemez oldum. Hiç kem ve abes ve şer, kötü ve çirkin ve dert ve gam ve belâ yok. Hemen zerrât-ı avâlim Allah diye feryâd ediyor. Hattâ "iblis" dediğimiz bile Allah diye yanıp yakılıyor. Gâyet yorgun ve aç olduğum için bir 'asâ keseyim ve bir meyve veya ot koparayım diyerek bir ağaca ve ota vardığımda Allah diye bağırarak titrediler ve kıyma cânıma diye yalvardılar. Geçtim oradan, gide gide bir yere daha vardıkça orada hiç asla ve kat'a Allah diyen yok. Hiç Allah'ın adını bile anan yok. Hak'tan başka bir şey yok ki Allah diyesin. Ne ses var ne sadâ, ne hareket var ne sükûn, ne makâm var ne mekân, ne yakın var ne uzak, ne hâl var ne mâzî ve ne istikbâl, ne yol var ne iz, korktum. İşte burada kendimi kaybettim. Eğer tesâdüfî ve zarfî bir geri dönüş olmaya idi, nâ-bedîd olup gittiğim günler idi. Nasılsa bir avdetle kendime geldim, ammâ berbâd oldum...' 1911 yılında kaleme alınmış olan bu metne benzer yüzlerce gezi anlatısı, kitaplıklarımızda mevcuttur. Müellif, 'Hakikatten Bir Bahis' adını vermiş. 'Hakikat'e ilişkin konuştuğunu açıkça söyleyen ve gezi tanıklıklarının en cüretkar olanlarından birini kaleme almış olan bilgeye göre, sahih bir iletişim ortamı olarak seyahat ancak bu kadar açık anlatılabilir. Olması gereken her şeyin olduğu ve akli mat dili lal kıldığı bu gezi metninin, bilindik seyahatnamelerden farkı, içe, içten içe yapılan bir gezinin şahitliği olmasıdır. Dışta yapılan gezi notlarına benzer yanının olması, dışta görünenlerin, iç'in temessülleri olmasındandır. İsmail Hak-ı Bursevi, dış alemdeki varlıkların (taş, bitki, hayvan), yetkin insanın nefsinin farklı

düzeylerdeki görünimleri veya yansımaları olduğunu söyler. İç alemdeki açılmalar, dış dünyanın da değişmesine yol açar.

Seyahat'ın içsel bir türü olarak 'sefer', İbn Arabî'nin, Seferler Kitabı'nda söz konusu ettiği üzere, seyr'in, insanın iç aleminde 'kendinden kendine' ilkesiyle gerçekleşmesidir. Bu bağlamda mesela, Kuran, okuyanın kalbine her an yeniden sefer eder. 'Ayetlerimizi, nefislerinizde ve ufuklarda seyr ettireceğiz' ayetindeki 'seyr' hem sefer etmek hem izlemektir. Esasen seyr-i sülûk'taki 'seyr' kelimesi, benliğinin kapıları gerçeğe açılan kişinin, nefsinin önceki hallerini seyretmesi, görmesi olarak açıklanır. Bu seyr'in, modern sözlüğümüzdeki seyr ile çok fazla bir anlam yakınlığı yoktur. Vakıa, müşahade (vizyon), temaya ve seyr arasında anlam ilişkisinden söz edilebilir. Bunların tümü, yolculuk esnasında yaşanan durumları ima eder.

Böylesi bir yolculuğu, irfan göğümüzün göz kamaştırıcı yıldızlarından Yunus Emre'nin bir nutkundan izleyelim : (Bu izlemeyi, daha çok, Mustafa Tatcı'nın Yunus yorumlarından yararlanarak gerçekleştirdiğimizi de belirtmek isterim)

Yunus Emre, bir nutkunda şöyle der :

'Gerçek sana kul olan gönlinü sana veren

Kendi de seni bulan kancaru sefer etsin'

Özellikle ikinci mısırda, Hakikati kendisinde bulanın sefer edecek bir dış dünyası olmadığından söz edilmektedir. Dış dünya ile iç alemin arasındaki 'sanal' ayrımın ortadan katlığını görüyoruz burada. Tatcı'nın da belirttiği gibi, sülûk yani yola girmek, yolculuk etmek, bağlanarak yürümek. Bu anlamda insanın kendini keşfidir. Keşif de açılmaktır. Keşfetmek, gerçeğe kendini açmak demektir. Gerçek anlamda bir yolcunun, birliğin hakkını vererek yürütmesi ve bağlanması halinde her şey bir haline gelir ve Hak olarak açılır.

Sülûk seyir iden aşkun erine

Niçe mezheb olur dînden içerü, diyen Yunus'a göre, yolculuğun bir yerinden itibaren artık ilke de, yasa da, sınır da, din de, mezhep de 'Hak'ka dönüşür ve birleşir.

Seyahatin ve yolculuk notlarının sahih bir iletişim dili olarak belirmesinde temel koşul, 'gönlin kılavuz olması'dır. Bunu bütün bilgiler söyler.

Tatcı hocanın da vurguladığı üzere, Yûnus Emre'nin Dîvânında bir şiiri vardır. O bu şiirinde, manevî yolculuğu/nu anlatır. Bizi sülûka, sûretten, hayâllerden hakikate çağırıyor. Bu çağırışı yaparken bir yoldan gidilip, kale/şehre ulaşmak; şehrin içinde bulunan bir ev (dergâh/sarây)in içine girip burada bulunan sultanı bulmak gerektiğini ima ve işaret ediyor. Fakat bu yolun kolaylıkla geçilemeyeceğini, pek çok acaplıklarla karşılaşılacağını, bunların hiç birisinde takılmamak gerektiğini, sülûkta vehme düşenin yoldan mahrum kalacağını söylüyor. Hülasa, yolun temizlenmesi; nefsin arındırılması gerektiğini öğütüyor...

Yûnus, söz konusu şiirinde şöyle diyor:

Sûretten gel sıfâta yolda safâ bulasın

Hayâllerde kalmagıl yoldan mahrûm kalasın

“Manâ yolunda safa bulmak istiyorsan, görünen bu sûret (şekiller)ten sıfata (o sûretle sıfatlanan gerçek vücûda) gel. Bu sûretler, birer hayâl (aslî vücûd olmayan birer gölge)den ibarettir. Bu gölgelerde takılırsan, manâ yolundan mahrûm kalır, hakikate ulaşamazsın!”

“Sûretten” kelimesi Divân’ın bazı yazma nüshalarında “Sırâtdan” şeklinde gelmektedir.

Beyitte iki ana kavram vardır: Sûretler ve hayâller.

Sûretler, dünya; hayâller de misâl (berzah) âlemine aittir. Her iki âlem de gayb (zat) âlemine engel ve perdedir. Bütün bu âlemler ise, sıfatlar âlemidir.

Sıfatlar, (görüntüler, renkler, desenler, şekiller) âleminden geçip zata yönelmelidir. Gerçekte, her sûret bir sıratır, geçilmesi gerekir.

Bu yolda acâib çok sen acâib anlama

Acâib anda ola dost yüzünü göresin

“Bu manâ yolunda şaşılacak pek çok şey vardır. Sen bunları acaip anlama (her şey yerli yerindedir!). Acaip, dost yüzünün tecellisini gördüğün zaman yaşayacaklarıdır. (Sen esasen, işte o zaman şaşırma!).

Dost yüzü, insanın ayân-ı sâbitesinden (yani, değişmeyen özünden) farklı değildir. Ayân-ı sâbitesine ulaşan kişi yakîn ile önceden bunu fark edemezse başka bir tecellî bekleyeceği için şaşırabilir. Yolcu, aynı gayr; aynadaki görüntüyü görünenden farklı zannetmemelidir.

Aşk kuşağın kuşangıl dostun yolunu vargıl

Mücâhede çekersen müşâhede edesin

‘Ey sâlik, aşk kuşağını kuşan, yani aşka yönel, aşktan başla, aşkla gayrete gel. Dostun yoluna aşk ile gidilir. Mücâhede edersen, nefsinin terbiyesine yönelirsen, müşâhede (Hakk’ın cemâline) yaşarken ulaşırsın!’

Manevi yetkinleşme yolculuğu ile bilinen anlamıyla seyahatname arasında diyebileceğimiz ‘türe’ örnek olarak Nabi’nin Hicaznamesi verilebilir. Burada kutsi yolculuğun zemininde manevi bir hava tüterken, Şair, aynı zamanda dış çevrenin de hikayesini anlatır. Seyr-i süluk hikayelerinin A’mak-ı Hayal gibi kurgulanması da buna benzer.

İçeride doğru gerçekleşen yolculuğun giderek bir tür ‘sefername’ye dönüştüğünü görürüz. Bu bağlamda sefernameler iki boyutu da kendinde birleştirir.

Hacı Bayram-ı Veli’nin birkaç nefes’inden biri olan, ‘Çalabım bir şar yaratmış / İki cihan aresinde / Bakıcak didar görünür / Ol şarın kenaresinde’indeki şar yani şehir, insandaki ilahi merkez, kalp, gönüldür. Şar, kamil insan ve cennet anlamına da gelir. Medeniyet, yetkin insanın ikamet ettiği mekanetten çıkar. Şehir ile gönül arasında kurulan ilişki, dış dünyanın ancak gönülle abad olabileceğini, imar edilebileceğini belirtir. Bu nefes de bir tür sefer şiiiridir : ‘Nâgehan ol şara vardum / Ol şarı yapılır gördüm / Ben dahi bile yapıldum / Taş u toprak aresinde’ Bu da bir yolculuk hikayesidir ve yolun sonunda (gerçekte son da yoktur, seyr-i ma-Allah yani Allah ile seyrin sonu yoktur) gönül iklimine ulaşılır. İnsanın şara katılması, şar’ın kamil insanın gönlü olması itibariyledir. Yunus’un dediği gibi, ‘dervişler uçar kuşlar/deniz ke-

narın kışlar...’ Hakikat yolcuları, kuşa benzer, (ehlullah kuş suretindedir) özellikle de göçmen kuşlara. Yetkinleşen insan, doğan gibi avcı kuştur. Leş yemeyen, temiz av peşinde koşan, Anka veya Huma gibi yüksekte uçan, Kaf dağının yani gönlün sevdalısı, Hak’ta hak olma iştiağı içinde kıvranan kuş...Göçmen kuş motifi, turna, leylek, kırlangıç vb. örneklerindeki gibi, daha çok deniz kıyısını seçenleri işaret eder. Deniz, vahdettir (birlik) orada sürekli kalınmaz. Yolcu, yolculuğunun sonunda kıyı-sız deniz’e yani mutlak birliğe ulaşır, oraya girip girip çıkar, denizle oynamayı öğrenir ama orada sürekli durmaz, kenarın kışlar yani kıyıda durur, gezinir.

Seyr olsun, seyahat olsun ve bu yolculukların tanığı olarak seyr-i sülûk risalesi veya seyahatname olsun bütün yol(culuk) metinleri/anlatıları, (sahih) bir iletişim dilinin kurulması yönünde imkan açmaktadır. Seyahatnamelerdeki ayrıntılar tarihi yani bugün dolayısıyla da yarını daha gerçekçi ve zengin kavramamıza yol açar. Tarihsel alanların aydınlanmasında seyahatnamelerin tartışılmaz bir işlevi vardır. Özellikle erken ve ortaçağdaki gezginlerin geleceğe emanet bıraktığı notlar, insanlığın ortak hikayesinin belirli bir bölümü açığa çıkarmaktadır. Diyalojik bir iletişim dilinin oluşmasında farklı gezginlerin farklı coğrafyalardaki gezi deneyimlerinin ürünü olan notlardaki izlenimler son derece işlevseldir. Biur bakıma kendisi için ‘öteki’nin izlenimi ayna işlevi görür. Merakı kamçılayan bir yanı da vardır seyahatnamelerin. Türk, Arap/Fars ve Batı’lı gezginlerin gezi notlarının ilgi devşirmesi bu meraktan da kaynaklanmaktadır. Sadece tarihçilerin değil, yazarların, siyaset adamlarının ve farklı din müntesiplerinin seyahatnamelere duydukları ilgi kendisini başkasının aynasından seyretme ‘ihtiyacı’ndan doğar. İbn Batuta, İbn Fazlan seyahatnameleri, Nerval’in Doğuya Yolculuk’u Joseph de Tournefort Seyahatname’si, Salomon Schweigger’in İstanbul Seyahatname’si, Puşkin’in Erzurum’a Yolculuk’u, Marco Polo’nun notları, Kolomb’un Seyir Defterleri ve Keşif Yolculukları Günlüğü ve daha niceleri, hem tarihin bazı loşluklarına ışık tutar hem de bir ‘yolcu’ olarak insanlık metaforunun yansıması biçiminde okunmalıdır. Çelebi’mizin Seyahatnamesi bir kez daha anılmalıdır. Çelebi, muazzam bir tarih tanığı, yorulmak bilmez bir gezgin, sonsuz merak hissiyle dolu mütecessis bir gözdür. Belki de O’nun diğerlerinden farklı, ‘iki göz bir bakar’ bilgeliğiyle dolu olmasında aranmalıdır. O taşradaki gezisinin yorgunluğuna ve yoğunluğuna rağmen, içteki duruluğun ve derinliğin en güzel örneğini sunmaktadır. Çelebi’nin izlenimleri, seyahatnamelerin nasıl bir iletişim dili oluşturduğuna ilişkin sahih bir fikir verebilen zenginliktedir.

Sözü, Mustafa Tatcı’ya bırakalım ve içteki yolculuğun ipuçlarını ondan öğrene-
lim : ‘Sülûk bir yoldan gitmek, bir şeyin içine girmek demektir. Bir tasavvuf ıstılahı olarak sülûk, “Allah’a vâsıl olmak için kabiliyeti artırmak, nefisten arınmak Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmak şeklinde açıklanabilir. Sülûktan gaye, Muhammedî ahlâk üzere olmaktır. O da güzel ahlâktan ibarettir. Allah’a vuslat, ancak sülûk ile mümkündür. Sülûk ehline “sâlik, “ sâlikin takip ettiği yol ve yöneme “meslek, “ menzile ulaşan sâlike ise, “vâsıl” (kavuşan) ismi verilir. Sülûk sırasında bir takım makâmlar geçilir, hâller yaşanır. Bunlar basiretle alakalı olduğu (gönül gözüyle seyredilerek algılandığı) için, sülûk kavramı seyr kavramıyla birlikte kullanılır. Seyr ü sülûk (görmek ve vuslat için bir yoldan gitmek) denmesinin sebebi budur. Sülûk sırasında yaşana-

cak olan makâm ve haller, kul ile Allah arasında manevî birer sırdır. Sülûk seyreden sâlik, sülûku esnasında, nefis merhalelerini sırasıyla yaşar, türlü menziller aşar, Hak ve hakikate ulaşır...Sülûk bir kâmilin murakabesinde gerçekleşir. Mâlum olduğu üzere, kılavuzsuz kuş uçmaz, karanlık yollarda ışıksız gidilmez...

Sâlik, aşk ve irfan kanatlarını takıp maddeden manâya, beşerî benliğinden hakikî benliğe, çokluk berrinden teklik bahrine doğru uçan bir göçmen kuşa benzer. Yahut, deryasını arayan bir ırmağa...

İnsan, hazret-i insana ulaşmak istiyorsa, sülûk etmeli, “kanatlanıp uçmalı”; bir der-ya (cem)’dan geçmeli, bir selâmet sahili (fark)ne ulaşmalıdır. Hak sırrı bir şaraptır ve bu şarap, ancak selâmet sahiline çıkanlarca içilebilir. Buna işaretten Yûnus şöyle der:

Bir kuş olup uçmak gerek bir kenara geçmek gerek

Bir şerbetden içmek gerek içenler ayılmaz ola

Sülûk, sûfilerin Mi’râcıdır.

Her sûfî, bu manevî yolculuğu, kendi enfüsünde yaşar. Hz. Peygamber’in Cebbrâ-il, Hz. Musa’nın Hızır ile yola çıkması gibi, sâlikler de manâ yoluna hakiki bir kamilin kılavuzluğunda giderler...

Sülûk çıkarmak kolay değildir...

Yol uzaktır, korkulu geçitleri vardır. İncedir, derincedir; kılıçtan keskincedir.

Bütün bu tuzaklardan, derin ve korkulu geçitlerden kolaylıkla geçmek için nefis terki gerektir, sabır gerektir, zikir, tefekkür gerektir, aç ve susuz çok çok emek çekmek gerektir...

Elest şuûruyla şuûrlanmak, tevhdî gerçekleştirip yeniden birlik âlemine dönmek için bu mücâhede şarttır.

Seyr ü sülûk, “başlangıç ondandır, dönüş onadır” ilâhî hükmünce, geçmiş ve geleceği bir noktada birleştiren yolculuktur. Bu yolculuk, burada, dünyada yaşarken tamamlanacaktır. Yûnus’un bu konudaki hükmü şöyledir:

Ezel benim ilimdir Elest benim yolumdur

Ezel ile Elest’i ben bunda göre geldim

Sülûk, nefsî vücûttan ilâhî vücûda (seyr ilallah); ilâhî isimlerden sıfatlara ve zâta (seyr fillah) bütün zıtlıklardan kurtulup Ka’be Kavseyn’e (aynû’l-cem) ve Allah ile Allah’ta seyre (seyr billah anillah) doğru bir silsile arz eder. Bu son makâm, tam velayet makâmı olup Hak’tan -Hak ile beraber- tekrar halka dönmeyi ifade eder. Artık vahdette kesret, kesrette vahdet yaşanacaktır.

Esasında bu vahdet âleminde tevhdî yaşayan şuûrlular için ne seyr edilecek bir sey, ne sefer edilecek bir yol vardır:

Gerçek sana kul olan gönlünü sana veren

Kendüde seni bulan kancaru sefer etsin

Sülûk bu manâda insanın kendinden kendine seferi; kendini keşfidir. Hem dahi sülûk seyreden âşkın -her şeyi birlediğinden ötürü- mezhebi de dini de Hak olmuştur:

Sülûk seyir iden aşkun erine

Niçe mezheb olur dînden içerti...’

KENAN ÇAĞAN

SEYAHATTEN TURİZME BİR DEVİNİM HİKAYESİ

*1970'lerde Yunan Ortodoks kilisesi yeni bir dua önerdi:
İsa, Tanrı'nın oğlu, dünyevi turist dalgası tarafından felakete uğrayan kutsal
manastırları olduğu kadar bu Ortodoks kentleri, adaları ve köyleri de esirge.*

Aktaran **John Urry**

İnsanların ömürleri boyunca tek bir mekâna sabitlenerek yaşamaları gibi bir zorunluluk neredeyse tarihin hiçbir döneminde ve hiçbir toplumda yoktu. Ancak kimi yaşamal nedenlerle yapılan göçlerin dışında insanların salt seyahat maksatlı mekân değiştirmeleri ve bunu hayatlarının bir parçası kılmaları çok yakın tarihli bir olgudur. Seyahatle turizm arasında bir ayrıştırma yaparak ve yeni olarak tespit ettiğimiz olgunun turizme karşılık geldiğini belirterek konuya bir açıklık kazandırmak zorundayız. Zira eski zamanların seyahatiyle modern zamanların turizmi arasında nicelik ve nitelik bazında büyük farklılıklar vardır. Aradaki büyük farklılığın öncelikle modern zamanlara özgü bir keşif/inşa olan boş zamanlar kurumuyla ilintili olduğu bilinmelidir.

Eski zamanlarda seyahat, özel görev ve dinsel amaçlar için veya üst tabakadaki insanların kültür ve eğitim seviyesini yükseltmek için yapılan bir faaliyetken bu durum sanayi devriminden sonra değişmeye başlamıştır. John Urry'nin (1999: 178) 'seyahatin demokratikleşmesi' olarak nitelendirdiği bu yeni durum seçkinler dışında geniş kitlelerin de çalışma dışı nedenlerden dolayı seyahat edebilmesini; insanların kendi ikamet ve çalışma yerlerinden başka bir yere devinimini ve orada konaklamalarını ve sonra tekrar "yuva"ya dönmelerini anlatır. Özellikle 19.yy'ın ortalarından sonlarına dek süren demiryolu gelişimi bu kitle devinimine/seyahatine olanak sağlamıştır. Bu yeni imkânların sunduğu katkıyla modern toplumlarda nüfusun önemli bir oranı, bu çeşit turistik pratiklerle ilgilenir hale gelmiştir. Belli oranda bir turist bakışı'na sahip olan her modern birey, bu bakışın dinamizmiyle seyahat deneyiminden yoğun bir haz beklentisi içine girmiştir.

Demiryolu gelişiminin yanı sıra işçilerin boş zamanlarının olması, ücretli tatil yasasının oluşması, trafik sistemi ve tesislerin düzenlenmesi gibi toplumun modernleşmesi süreci ile birlikte seyahat olgusuna turizm diye yeni bir kavram eklenmiştir. 19. yüzyılın başında¹ İngilizce'de, 1830 yıllarında Almanca'da yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan turizm sözcüğü eş zamanlı bir biçimde turizm olgusunun doğuşuna işaret eder. Turizm, "geçici boş zaman", "harcanabilir gelir" ve "yerel sakinler tarafından olumlu görüş ya da onayın olması" olmak üzere üç etmenin aynı anda ortaya çıkmasıyla meydana gelebilen bir faaliyettir (Takano, 2008: 6-7).

Anlaşıldığı üzere turizm ile seyahat arasındaki en önemli farklardan biri zorunlu bir neden olmadan insanların yola çıkmasını sağlayan "boş zaman"larıdır. Modern öncesi

zamanlarda geçerli bir boş zaman algısından bahsetmek mümkün değildir. Değerlendirilmesi ve içinin doldurulması gerekli bir boş zamanın kitlesel düzeyde yaratılması, kültür endüstrisinin yanı sıra, turizm gibi etkinlik alanlarının yaratılmasını da beraberinde getirmiştir. Modern olmayı tanımlayan niteliklerden biri olarak turizm, modern toplumlardaki toplumsal pratiğin ayrı ve düzenli alanları olarak çalışma ve boş zamanın nasıl örgütlendiğine ilişkin bir tezahürdür (Urry, 1999: 178). ‘Boş zaman’ın içinin doldurulması için gerekli maliyet ise harcanabilir gelir koşullarının yaratılmasıyla, yani belli bir refah düzeyinin kitleselleştirilmesiyle aşılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda modern sosyo-ekonomik örgütlenme insanların düzenli ve sistemli bir işlerinin olması gerektiğine inanmış ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi yönünde büyük atılımlar yapmıştır.

Boş zamanın değerlendirilmesi için tahsis edilebilir bir gelire sahip turistlerin seyahatlerindeki temel maksat, dinlenmenin yanı sıra eğlenmek ve zevk almaktır. Turistler gezilecek yerlerde kendilerinin normal hayatlarından farklı olan şeylere karşı güçlü bir zevk beklentisiyle yönelirler. Eğlence ve zevk güdüsüyle motive edilmiş turistik faaliyetin, en önemli özelliklerinden biri de onun bir tüketim faaliyeti olarak belirlenmesidir. Bu nedenle turizmi mal ve hizmet içerikli büyük bir ekonomik faaliyet olarak nitelendirmek doğrudur. Turistler bu ekonomik faaliyetin içinde sadece tüketiciler olarak bulunurlar. Para kazanma amacı olmaksızın çeşitli nedenlerle oturduğu yerin dışına geçici olarak çıkan turist, tüketici olarak belirli bir süre seyahat ettikten sonra evine dönen kişidir.

Turizm ve tüketim ilişkisine geçmeden önce modern bir olgu olarak ortaya çıkan turizmin, belki de modernizmden çok fazla bir biçimde postmodern tasavvurla ne kadar uyumlu ve ne kadar kullanışlı biçimde işletildiği meselesi üzerinde durmakta fayda var. Turizmin modern bir olgu olduğu gerçeği onun postmodern dönemde gerçek temsil ve yaşam koşullarını yakaladığı gerçeğini değiştirmez. Nitekim Zygmunt Bauman’ın (2000: 125-126) da ifade ettiği gibi postmodernizmi kendisinde somutlayan en önemli figür turistir. Çünkü postmodern yaşam stratejisinin özü olan sabitlikten kaçınma turistin özsel niteliğidir:

“Gerçekten de kendi geçimlerini sağlayan turistler, katıları buharlaştırma ve sabiti kararsızlaştırma sanatının şaheserleridir. Bir defa bunlar, ziyaret ettikleri yerlere ait olmamayı başarabiliyorlar; bunlarkı, aynı anda bir yerin hem içinde hem de dışında olma mucizesidir. Turistler mesafelerini muhafaza ediyor ve bu mesafenin yakınlığa dönüşmesini engelliyorlar. Bunlar geçişmenin (osmoz) sıkıca denetlendiği bir fanus içindeki madde gibiler. Sadece fanusu işgal edenlerin izin verdiği şeyler dışarıya sızabilir. Fanusun içinde turist kendini güvende hissedebilir. Dışarının çekici gücü ne olursa olsun, dış dünya ne kadar yapışkan ya da yutucu olursa olsun turist içerde güvencedir. Yabancı şeylerin insafsız havasına karşı korunmak için sadece birkaç şeye gereksinim duyan ve hafif yüküyle gezen turist, şeyler kontrolden çıkma tehlikesi gösterir göstermez, oradaki eğlence potansiyeli tükenir tükenmez ya da başka yerlerden daha heyecanlı macera kokusu alır almaz yola düşebilir. [Sonuçta] bu

oyunun adı hareketlilik (mobility): bu oyunda kişi, ihtiyaçlar ittiği ya da rüyalar çektiği an hareket edebilmelidir. İşte bu “hareket edebilme” yetisine turistler özgürlük, özerklik ya da bağımsızlık diyorlar ve bunu her şeyin üstünde tutuyorlar. Çünkü bu, kalplerinin arzuladığı her şeyin *conditio sine qua non*’udur (olmaza olmaz koşuludur). Ayrıca bu, turistlerin en fazla talep ettikleri şeyi anlamlandıran şeydir: “Daha fazla uzam/mekân istiyorum. Bana daha fazla uzam gerek”. Yani: benim şu anda bulunduğum yerden çıkıp gitme hakkımı hiç kimse sorgulayamaz.”

Turistin bu devinim talebi onun modernliğinden kaynaklanır. Çünkü modern özne devinim halindeki öznedir. Modernlik düşüncesinin merkezinde devinim, devinimin ve seyahatin doğasında ve deneyiminde modern toplumların çarpıcı değişimlere yol açmış olduğu düşüncesi yatmaktadır. Onun için modernliği simgeleyen temel karakter yaya olarak gezintilerini yapan *flaneur* değil, yeni ulaşım teknolojileriyle seyahatlerini yapan, tren yolcusu, otomobil yolcusu ya da uçak yolcusudur. Modernitenin ayırt edici özelliği bu tür uzun mesafeli seyahatin toplumsal örgütlenmesidir (Urry, 1999: 194).

Turist yaşamının temel amacı bir yere varmak değil, hareket etmektir. Çünkü yaşam gezilerinin sonunda onları çağıran herhangi bir amaç yoktur. Hareketin kendi başına bir amaç olması üzerinden geçilen mekânlarla teması, onlarla irtibatlanmayı güçleştirir. Gezi başlı başına bir yaşantı olmaktadır. Hızlı ve küçük dokunuşlar, hatırasız ve köksüz bir devinimden ibaret hale gelir. Yerel halkla sadece çok sığ ilişkilere girilir; tabii eğer girilirse. Hepsinden önemlisi de, gelecek asla ipotek edilmez, hiçbir zaman uzun vadeli yükümlülük altına girilmez ve yarını bugünden belirleyecek hiçbir şeye izin verilmez. Turistin bildiği haliyle dünya sınırsız ölçüde esnek, yumuşak ve denetlenebilir olmalıdır. Turistin hem kendisini ve hem de dünyayı kavramasına aracılık eden bakışı anlık ve seyyaldır. Derinliksiz ve itinasızdır. Aynı zamanda hep geçicidir. Onun için de en az düzeyde emek gerektirir. Ama yine de turistin gezi iradidir. Yani bizzat kendi seçimiyle yola çıkar. Yola çıkar çünkü yuvayı sıkıcı, fazlasıyla bildik, çok az sürpriz barındıran ve cazibesiz bulur ve gittiği yerde yuvadaki rutin yaşamın vaat ettiğinden daha heyecanlı ve daha derin duygular bulmayı umar. Ama yuvayı her an dönebileceği bir yer olmanın emniyet verici duygusuyla sabitler. Yani bir yanda yuvadan kaçır ve onun dışında macera arar, ama bir yandan da yuva özlemiyle yeni bir yaşam stratejisi yaratır (Bauman, 126-129). Turist belirsizlik ve tehlikenin egemen olduğu yolculuklarında bile en az risk talep eder. Macera yaşarken, sürprizlerle karşılaşmayı beklerken bile güven duygusunu yitirmek istemez.

Postmodern dünyada potansiyel turistler olarak herkes, kendi özgür iradesiyle dünyanın cazibesine kapılıyor. Dünyanın farklı tatlarını derine dalmadan tecrübe etmek istiyor. Daha doğrusu tüketmek istiyor. Turistin tükettiği dünyanın kendisine sunduğu her şeydir. Heyecan ve haz veren her şey; otantik bir eşyadan mekâna kadar her şey. Ama turistin peşinden koştuğu haz da, tıpkı seyahati gibi hızlı ve anlıktır. Turist yüzeyden dokunup geçer, çünkü derine inmeye ne niyeti ne de vakti vardır. Turistin tatmin etmesi gereken sadece arzularıdır. Duyguların veya hatıraların bir anlamı yoktur.

Antropoloji alanındaki ilk çalışmalarda turizm, kültürü ticari bir meta haline getiren bir olgu olarak değerlendirilir. Bu nedenle bir sanayi dalı olarak kabul edilen turizm, kültürün fast-food gibi paketlenmesiyle ilgili kabul edilir. Özellikle kitle turizminin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan bu yeni durumu eleştirel değerlendirenler, bunun nedenini turizmin bir tür yeni-sömürgecilik ya da emperyalizm olduğu kabulüne dayandırır. Parası ve boş zamanı olan turistlerin her şeyi ve her yeri satın alabilecekleri anlayışını eleştiren bu yaklaşım, turizmle ilintili nihai yaklaşım değildir. Zira turizmi olumlayan tam aksi yaklaşım ise, turizmin yok olma durumuna gelmiş kültürel gelenekleri koruduğunu iddia ederek, meseleye tamamen farklı bir açılım kazandırır. Bu iddia sahipleri turizm sayesinde yerel kültürlerin kendi kültürlerini nesneleştirerek de olsa koruduklarını ve yine bu sayede kendi kimliklerini yeniden oluşturma fırsatı bulduklarını ileri sürmektedirler (Takano, 2008; 12-13).

Buna ek olarak, turizmin toplumsal etkileşime olanak sağlayarak başka kültürlerin ve yerlerin bilinmesine olanak sağladığı da bir gerçektir. Bir tür kozmopolitizm yarattığı, farklılıkların önemine ve birlikte yaşamasına dikkat çektiği ifade edilebilir. Turizmin yararlarından bahsedenler, insanları eğlendirmek ve dinlendirmek gibi bir işlevin yanı sıra andığımız bu katkıları da sıralarlar. Ziyaret edilen yerlerin yerlilere ekstra bir gelir sağlaması turizmin başka bir olumlu yönü olarak anılır. Yine bazı turistik mekânların varlığı, bir anlamda turistlerin varlığına endekslidir. Turistler ve onların ilgileri olmadığında yok hükmünde olacak bazı mekânlar, turistlerin dikkatiyle göz önüne çıkarılırlar. Bir anlamda yeniden keşfedilirler. Benzer bir biçimde turistler sayesinde yeni bir çevre bilinci geliştirilir; örneğin bu sayede pek çok hayvan ve bitki türü korunmuş olur.

Ancak tüm ve bu benzeri iddialara karşın John Urry'in geliştirdiği itiraz mantıklı gözükmektedir ve üzerinde düşünülme hakkı etmektedir. Urry'e (1999: 304) göre: "seyahatin, boş zamanın ve turizmin; doğa'ya yönelik tehlikeleri düşündürme ve bu tehlikelerle mücadele etme kapasitesinin yaratılmasına yardım etmeleri bir paradokstur; çünkü bu tehlikeler elbette ziyaretçilerin çok fazla olmasından da kaynaklanmaktadır." Yani bir tehlikeden bahsedenler ve onu önceden haber verenler, ironik bir biçimde aslında bizzat tehlikenin kendisi konumundalar. Dolayısıyla tehditin bizzat kendisi olanların tehdit konusunda nasıl bir tedbir alacakları merak konusudur.

Turizmin olumlu bir içeriğe sahip olduğu iddiası elbette bütünüyle yanlışlanabilir değildir. Ancak turizmin yerel kültürleri -mekânlarda dahil olmak üzere bütün kültürel öğeleri- yeniden üreterek koruduğu ve sürdürülebilir kıldığı iddiası da sanıldığı kadar masum ve geçerli değildir. Çünkü yerel kültürlerin yeniden üretimini nesneleştirme ve içeriksizleştirme yoluyla yapmak, en hafif ifadesiyle pazara ticari bir meta sunmaktan başka bir anlam taşımamaktadır. Jon Purkis (1998: 204) *21. Yüzyıl Anarşizmi* kitabına yazdığı '*Sorumluluk Sahibi Anarşist*' yazısında turizmin sebep olduğu nesneleştirmeye dikkat çeker. Turistin kültüre, tarihe ve hatıraya karşı olan kayıtsızlığını, bütün yaşanmışlıkları herhangi bir şey, bir metaymış gibi algılamasını eleştirir. Jon Purkis'in bu bağlamda verdiği örnek manidardır. O'na göre bazı insanların güneş altında iki hafta geçirmek için Yunanistan'a giderken İkinci Dünya Savaşı'ndan beri

çok büyük acılar çekmiş bir Avrupa bölgesinden kayıtsızca geçmeleri ve üzerinden geçilen bölgenin ve hatıralarının rahatlıkla unutulabileceği hissini yaratmaları, turizmin yarattığı nesneleştirme ve içeriksizleştirme olayına çok iyi bir örnektir. Dolayısıyla turizmin yerel kültürlerle kurduğu ilişkinin perspektifi insani (tarihsel ya da kültürel) değildir, aksine tamamen ticaridir. Ticari bir ilişkiden üst düzey bir kültürel değerin yaratıldığını düşünmekse yanıltıcıdır. Bu ilişkinin gerçek bir tasvirini pazar, mal ve tüketim gibi kavramlar üzerinden yapmak daha doğru gözükmemektedir.

Turizm her zaman turistik faaliyet ve mekânların tüketilmesiyle ilgili olmuştur. Turistler her zaman genel olarak ufak süs eşyalarından tropilere kadar her şeyi satın almakla ilgilenmişlerdir. Ne var ki şimdi turizmin asıl amacının mal tüketimi olduğu durumlar çok daha fazla görülmüyor. Bunun en büyük gerekçelerinden biri artık büyük alışveriş merkezlerinin de turistik mekânlara dönüşmüş olmasıdır. Dünya genelinde turistlerin büyük bir çoğunluğu turistik ziyaretlerinde öncelikli mekânlar arasına büyük alışveriş mekânlarını dahil etmişlerdir. Bu tarz bir tercih yapılmasında alışveriş mekânlarının turistlere aynı anda çok şey sunmaları etkili olmuştur. Turistler bu mekânlarda hem alışveriş yapabilir, hem eğlenebilir, hem de bazı simülasyonlar yaşayabilirler. George Ritzer (2000: 172-173) turistlerin bu tercihlerine ilişkin çarpıcı örnekler veriyor:

“Mall of America’yı 1995’te 12 milyon turist ziyaret etti –‘Walt Disney Dünyası, Grand Canyon ve Graceland’in toplamından çok.’ Kanada’da en çok turistin ziyaret ettiği yer Niagara Şelaleri değil Edmonton Mall. Wahsington D. C.’nin dışındaki Potomac Mills’in 1995’te 4,5 milyon ziyaretçisi vardı. Tam tersine Arlington Ulusal Mezarlığı’nı 4 milyon kişi ziyaret etti, 2,5 milyon kişi Colonial Williamsburg’a gitti ve 1 milyon kişi Mount Vernon’a çıktı. Philadelphia’daki Franklin Mills 1995’te 6 milyon ziyaretçi çekti, yani Libert Bell’i ziyaret edenlerin dört katını. NikeTown Chicago’nun en çok turist çeken yeri. Birçok turist merkez fabrikadan satış mağazaları ya da indirimli alışveriş merkezleriyle çevrili, bunlar yalnızca alışveriş merkezi alanında değil seyahat sanayinde de en hızlı büyüyen kesim. İnsanlar bu tür yerlere neredeyse deniz ve hava için olduğu kadar alışveriş merkezleri için de gitme eğiliminde. Gerçekten de, çoğunlukla alışveriş merkezlerinde kumsallardaki kadar çok geniş insan varmış gibi görünüyor.”

Turizmin yarattığı en büyük maliyetlerden biri coğrafya ile ilgilidir. Boş zaman endüstrisinin en önemli kollarından biri olarak turizm duyarlı eko-sistemlere ekolojik olarak zararlıdır. Bazı araştırmacılar tarafından dünyanın en büyük endüstrisi olarak tanımlanan turizmin derin çevresel sonuçları vardır. Her ne kadar turizmin yeni içeriği ekolojik duyarlılık talebini yaygınlaştırsa da, turizm pratiğinin kendisi tahripkardır. Çünkü insanların kitleler halinde hareketi; sadece eğlenmek ve zevk almaya yönelmiş tüketici hareketi, dikkatini doğal biçimde bu güdülerden başka bir yöne yönelte-memektedir. Geçtiği yerlerde neden olduğu zararı görmesi bir turist için neredeyse imkânsızdır. Kalabalık turist kitleleri geçtikleri yerlerde kötü sonuçlar bırakırlar, doğayı tahrip ederler, çevreyi kirletirler; örneğin uzun mesafeli tatiller yaygınlaştıkça kullanılan fosil yakıt miktarında artış olmaktadır, bu da çevreyi kirletmekte, hatta ola-

sı iklim değışikliklerine neden olmaktadır. Turistler çevre kirliliğinin yanı sıra huzur ve sessizliği da bozarlar. Turistler az sayıda insanın tadına varacağı şeyleri, kitleler halinde tahrip ederler. Bir de turistler yerlilerin artık kendini oraya ait olma duygularını zedelerler. Kendilerine ait mekânların turistler tarafından yoğun biçimde kullanılmasıyla, yerliler o yerle olan irtibatlarının duygusal zeminini kaybedebilirler.

Bir tüketim edimi olarak turizmin sebep olduğu en büyük kötülüklerden biri yerel halkın kâr güdüsüyle donanıp ellerinde ne varsa satılabilir olduklarına inanmalarıdır. Talepkâr ve açgözlü turistlerin iştahını kabartacak ne varsa satılabilir. Bunun için de doğayı, kültürü, tarihi satmak olduğu kadar hatıraları, eşyaları, hatta insanları bile satmak vardır. İnsanı satmak vurgusuyla altını çizmek istediğimiz şey, örneğin seks turizmi üzerinden insan bedeninin pazarlanıyor olmasıdır. Bu nedenle turizm sadece alıcıları değil, satıcıları da ahlaki bir yozlaşmayla karşı karşıya bırakan bir olgudur. Bir yandan her şeye talip turistler, bir yandan da hiçbir kaygıya bağlı kalmadan her şeyi satan yerliler. Yerlilerin dejenarasyonu belki turistlerinkinden de büyüktür. Çünkü onlar konukseverliği, cömertliği, iyiliği ve onuru kaybetmekle yüz yüzedirler. Her şeyi satabilecek kötü satıcılar olma riski, her şeyi almaya teşne alıcınınkinden daha trajiktir. Bu noktada daha ilginç bir konuya işaret etmekte fayda var; ne alıcılar ne de satıcılar tercihlerinin gerçek sahibi değildirler. Boş zaman endüstrisinin beğeni inşacıları vardır. Onlar işaret ederler; alıcılar ona yönelir, satıcılar ise onları üretir ve satar. Böylece hem turistler hem de yerliler edilgen özneler olarak, broşürlere, işaret levhalarına, magazin dergilerine, tur rehberlerine, televizyon yayınlarına bağlı olarak tercihlerde bulunmaya devam ederler.

Jon Purkis (1998: 204) turizm eleştirisi yaparken, yirminci yüzyıldaki turistik faaliyetin hızına dikkat çeker. Ona göre hız hem seyahatin hem de tüketimin ortak eğretilmesidir ve bu yüzden hız, üzerinde seyahat edilen toprak ya da kültürle değil, daha çok bir yerden bir yere gitmeyle ilgilidir. Söz konusu hızdan dolayı bir kültürle ilişki kurmanın imkânı neredeyse yoktur. Bir ilişkinin olasılığından bahsedildiği durumlarda da hasıl olan şey çoğunlukla bir kültür şokudur. Başka kültürlerle baş döndürücü bir hızla karşılaşmak şok etkisi yaratır. Ama karşılaşılacak olanın farklılığı üzerinden geliştirilen bir beklenti, karşılaşılmanın farklılığını bir sergi nesnesine indirgeyerek yaşanabilecek şokun dozunu hafifletir. Seyirci, ekrana yansıyan ne olursa olsun, ne kadar şaşırırsa şaşırırsın, hazırlıklıdır. Görmenin şaşkınlığını yaşar, ama gördüğünü yaşantılaması gerekmez. Görülen nesneyle arada yaratılan mesafe bilinçlidir ve seyircinin güvenlik beklentisiyle paraleldir.

Turizmi tüketim ilişkileri bağlamında ele alan yaklaşımların eleştirel olduğu açıktır. Ancak turizm bahsini kapitalizmin yarattığı tüketim kültürünün bir arızası olarak kabul edip, eleştirilerini bununla sınırlı tutmayanlar da var. Örneğin Gündüz Vassaf (1996: 102) turizm olgusunu askeri bir jargon üzerinden değerlendirirken oldukça sertleşmektedir. Turizmi bir işgal hareketi, turistleri ise “sivil ordular” ve “modern zamanların yeni barbarları” olarak değerlendiren Vassaf, turistlerin kitle-sel turizm kisvesi altında çekirgeler gibi ortalığı kasıp kavurduğunu düşünmektedir.

Yine Vassaf'a göre turistler gittikleri her yerde dil, kültür, iman, ahlak, tarih, mimari ve doğayı silip yok etmektedir.

Kitle turizmini işgal ordularından daha tehlikeli bulan Gündüz Vassaf (1996: 104-105) bir karşılaştırma yaparak iddiasını ispat etmek ister:

“1. Ulusal kurtuluş savaşlarında iki taraf söz konusudur: İşgal orduları ve direnen halk. Kitleseel turizmde ise kişiler durmadan taraf değiştiriyor. Tatillerimizde işgalci turist iken, yılın geri kalan kısmında yerli halkız. Ulusal kurtuluş savaşlarının belkemiği, davasına inanmış bir halktı. Bu ‘savaş’ta ise herkes işbirlikçi, herkes çifte standartlı.

2. İşgal askerleri kurallara tabidir. Ordudaki ast-üst ilişkisi ve disiplin, askeri kontrol altında tutar... Turistler ise neredeyse her türlü taşkınlığı yapmakta serbesttir. Yıl boyunca çalışmanın acısını, birkaç hafta içinde çıkarmakta kendilerini haklı görürler. Haklılar da... Üstelik gittikleri yerlerde alkol, esrar, kumar, fuhuş kendilerine fütursuzca sunulurken, aynı şeyler askerde engellenir, cezalandırılır. Turizm ‘sanayii’ ise ancak yoz, hedonist davranışlarımızı teşvik ederek para kazanabilir.

3. Askerleri, hem kendi iç tüzükleri hem de uluslararası Cenevre konvansiyonları denetler. Turistler için böyle bir şey söz konusu olmadığı gibi, tersine, gittikleri ülkelerde genellikle imtiyazlı durumdadırlar.

4. İşgal orduları girdikleri ülkelerde halkın nefreti ve direnmesi ile karşılaşır, turistler ise davul zurnayla. Ülke ekonomisine katkısı olur düşüyle, toplum ve devlet onları ağırlamak için seferber olur.”

Gündüz Vassaf (1996: 104-105) turizmin kültürleri ve kimlikleri yeniden üreterek koruduğu fikrini de çok sert bir biçimde eleştirerek, gerçekte bu yeniden üretimin ya da yaratımın bir kendini ve kültürünü maskaralaştırma ve yozlaştırmadan ibaret olduğunun altını çiziyor. Bütün bu sert eleştirilerine rağmen Vassaf dünyayı dolaşma, yeni insanlar tanımak fırsatı veren turizmin engellenmesi değil, teşvik edilmesi gerektiğini düşünüyor. Ancak bunu turistlerin ehliyetli olması şartına bağlıyor. Nasıl ki bir çok işi yapmak için liyakat gerekiyor, turistlerin de gezerken belli bir liyakata haiz olması gerekiyor. Çünkü haklar, sorumlulukları da beraberinde getirir. Aksi taktirde ehliyetsiz turizm doğaya, tarihe, kültüre ve tüm canlılara zarar vermeye devam edecektir.

Gündüz Vassaf’ın duyarlılığı yerindedir. Turizmin olası tehditlerinden ve tehlikelerinden sakınmak için bu duyarlılığın yaygınlaştırılması ve işletilmesi gerekir. Ancak burada asıl sorulması gereken şey, ehliyetli turistler kimlerdir? Hangi donanımlar turistleri ehliyetliler kategorisine dahil edecektir? Bu konuda üretilecek cevapların bir çoğu spekülasyon olmaktan öteye gidemeyecek hiç kuşkusuz. Örneğin daha iyi eğitim almış olmak turistleri ehliyetliler kategorisine dahil eder mi? Ya da daha çok turizm tecrübesi olmak aynı işlevi görür mü? Ehliyetliler kategorisini yaratmak için her iki sorunun da olumlu cevapları yeterli gözüküyor. Zira hali hazırda milyonlarca turistin içinde hatırı sayılır oranda iyi eğitimli ya da turizm tecrübesi yüksek insanlar var; ama yine de turizm beraberinde yığınla sorunla var.

Bu nedenle sorunun çözümlerini başka yerlerde aramak daha makul görünüyor. Örneğin sorunun çözümünü belirsiz bir ehliyet talebinde aramaktansa, herkes için çö-

züm üretici bir ahlak vurgusuna dikkat çekmek daha makul gözüküyor. Ahlak, çok kabaca insanın kendi başına kaldığında bile uyulacak birtakım kuralların ya da değerlerin varlığına ve geçerliliğine işaret eder. Dolayısıyla ahlaklı insan kendine, ötekine, eşyaya ve çevresine karşı belli bir itina gösteren; onlarla ilişkisinde belli ölçüleri olan insandır. Bu bağlamda sadece zevk ve eğlenceyle güdülenmiş turistler için ahlaki bir takım ilkelerle kayıt altına alınmak koruyucu olacaktır. Üstelik bu koruma sadece turistlerden insanı, eşyayı ya da doğayı korumayı içermeyecektir; aksine bu koruma saldırgan, haz düşkününü tüketiciler olarak turistleri bizzat kendilerinden de koruyacaktır.

Geç kapitalizmin saldırgan pazarında ya da postmodernizmin yarattığı ahlaki belirsizlik ortamında, somut bir ahlak talebi dillendirmek ve onun gerçekleşmesini beklemek, elbette bazı güçlükleri beraberinde getiriyor. Ama yaşadığımız dünyada bireylerin (turistlerin) kendilerine ve dış dünyaya yönelttikleri tehdidin büyüklüğü düşünüldüğünde, yüzleşilmesi gereken güçlüğün büyüklüğü ikincil düzeyde kalmaktadır. Zira daha makul bir çıkar yol gözükmemektedir. Bütün güçlüklerine rağmen ahlaklı bireyler yetiştirmek, ehliyetli turistler oluşturmaktan daha acildir. Ayrıca ahlaklı bireyler, ehliyetli turistler için de iyi bir başlangıç noktasıdır.

KAYNAKÇA

- Bauman, Zygmunt** (2000), **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları**, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Purkis, Jon** (1998), "Sorumluluk Sahibi Anarşist", **21. Yüzyıl Anarşizmi**, çev. Şen Süer Kay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, George** (2000), **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek**, çev. Şen Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Takano, Akiko** (2008), **Türkiye'de Kültür ve Turizm**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.
- Urry, John** (1999), **Mekânları Tüketmek**, çev. Rahmi G. Ögdül, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Vassaf, Gündüz** (1996), **Cennetin Dibi**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

¹ "İlk önce, belirli örgütlenme yenilikleri, toplumsallaşma açısından seyahatin doğasını dönüştürmüştür. Buna ilişkin bazı örnekler şunlardır: 1840'lardan başlayarak, ilk büyük seyahat acentesi ve tur operatörü olan Thomas Cook ve oğlu; ondokuzuncu yüzyıl sonundaki anıtsal kent merkezlerinin yükselişi; savaş arası dönemde kitlesel turistlere çok üstün fırsatlar sunan tatil kamplarının gelişimi; ve savaş sonrası Kuveyt Avrupa'da kitlesel pazarın kullanımına açılan paket ya da her şeyi kapsayan tatillerin yükselişi." Bkz. John Urry, **Mekânları Tüketmek**, çev. Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 196.

ALİ GALİP YENER

FLÂNEUR'DEN TURİSTE DOĞRU: “AYLAK ADAM” ŞİMDİ NEREDE?

Seyahat etme kültürü üzerinde duran bir denemede ilk planda flâneur ve aylak adam kavramlarına yer vermek tuhaf görünebilir. Oysa postendüstriyel aşamanın da tüketildiği günümüz bilişsel devrimle karakterli medyatik hazcı kültür ortamında, insanın yalnız, avare, “aylak adam” pozisyonunu nasıl ve neden terk etmek durumunda kaldığının sorgulanması gereklidir. Yazıda işimiz turistle, turizmin “yeniden biçimlendirdiği”, sorgusuz sualsiz kendisine sunulanla yetinen, akvaryum balıkları gibi devinimsiz ortamda, steril bir tüketim avcısı olarak sınırlı sürede gezdirilen insanla değil. Şair Yücel Kayıran’ın deyişiyle “seyahat ederken mülkiyet duygusunu gezdiren” ile, evet sadece bu duygu nakli için gezen insanla işimiz yok.

Kültür tarihçisi Walter Benjamin’in başyapıtı *Pasajlar*’dan, onun şair-flâneur (flâneur: düşündür-gezer anlamında) Charles Baudelaire üzerine yazdıklarından bahisle, aylaklığın, avare olmanın kültürel dinamikleri üzerinde durmak istiyorum okuduğunuz denemede. Benjamin, hayata bakışını bir yerde sadece teolojik bir anlayış bağlamında saptadığını ve Talmud öğretisine göre düşündüğünü söyleyen, düşündür-gezerliği savunmuş, yazısını yalnızlığının kalesi halinde korumuş bir yazardır. Yahudi gizemciliğindeki döngüsel teorinin, “kusursuz çember”in peşinde, elitist bir tinsel metafiziğin derin etkisinde kalmış ve bu metafiziğe bağlanmayı “kendi yalnızlığının acımasız bir biçimde örgütlenmesi imkânını verdiği için kabul etmiş” bir düşünürdür.¹

Alegori ve melankoli kavram çiftini yeniden yorumlayan, kendini Alman ruhunun içinden tanımlayan, Kabalacılık ile Marksizmin karışımından tutarlı bir bütün oluşturmaya çalışan, Terry Eagleton’ın deyişiyle “Marksist Haham” olan Benjamin, Paris’te yazdığı ve tamamlamadığı başyapıtında, *Pasajlar*’da Baudelaire okumasıyla flâneur kavramına eğilir. Esasen Benjamin’de kitle kültürüne yönelik derinlemesine çözümsel bir eleştiriyi üç adımda okumak mümkündür. Bunlar, aura (hâle), hikâye anlatıcılığı ve flâneur (aylak adam) aşamalarıdır. Bu aşamaların modern dönemin tasviri ve şekleşme kavramı bağlamında ele alınması birincil bir önemdedir. Ünsal Oskay’ın aktarımıyla Benjamin’in -diyalektik düşünce ışığında- kültür çözümlemesinde ele aldığı modern döneme ait veriler şöyle sıralanabilir: 1- Modern dönemin betimleyici özelliği metaların kitlesel üretimi ve insan ilişkilerinin şeyselleşmiş oluşudur; 2- buna teknolojik değişim neden olmaktadır; 3- bunun sonucu ise, geleneğin ve geleneğe dayanan yaşama tarzının yıkılıp yok olmasıdır; 4- imgeler (imajlar) metalaşmışlar, algılamalarımızın nesneleri olmuşlar, fantazyalarımızın materyalize olmuş biçimlerine dönüşmüşlerdir. Yani, yaşam-deneyimlerimiz algılama ve fantazyaya düzeyinde de transforme olmuşlardır; 5- imgeler ve nesneler, algılamalarımızın nesnelerine, fantazyalarımızın materyalize olmuş biçimine dönüşüp metalaşmış bu-

lundukları için günümüzde çok önem kazanmışlardır; 6- günümüz yaşamının gerçekliğinin anlaşılmasında, bu nedenle, fantazyaların ve imgelerin tarih ve kültür açısından doğru bir biçimde açıklanması büyük önem taşımaktadır.²

Yukarıda genel hatları tasvir edilen modernleşme sürecinde, teknik ilerlemenin yol açtığı değişimin sanat yapıtlarını olumsuz yönde etkileyeceğini ileri süren Baudelaire gibi 19. yüzyılın dahi düzeyindeki sanatçıların düşünür-gezer olarak yaşamalarının kültür endüstrisi kavramı ile ilişkisini nasıl kurabiliriz? Bu konuda da Benjamin'in yorumlarına başvurmayı sürdürelim. Kendisi de bir düşünür-gezer olan Benjamin, *Pasajlar*'ın ana fikrini, ilerleme fikrini kendinde ortadan kaldırmış bir tarihsel maddeciliğin mevcudiyetini göstermek olarak görür. Bu çerçevede temel kavramın ilerleme değil, güncelleştirme ve edimli hale getirme olduğunu iddia eder. Benjamin, 19. yüzyıl Paris'ini anlatırken şehrin en önemli şairi Baudelaire'i okur; flâneur'u (aylak adam) tarif eder ve Baudelaire'in şiirlerindeki şok yaşantısının hâkimiyetini, onun melankoli esaslı dünya deneyimiyle, "spleen" ile temellendirir. Sokağı içselleştirmeyi başaran, özgür mekânları seven, mahrem hayatından asla vazgeçmeyen ve yalnızlığı ile başa çıkmayı sokakta, kalabalıklarda bulan aylak adamın tavrı hakikatte politik bir tutuma denk düşer.

Benjamin, modern toplumun dayattığı teknolojinin imal ettiği şehir hayatının endişe ve korkularıyla teçhiz edilmiş bir vücuda karşı farklı bir bedeni, flâneur'ün bedenini öne sürerek beden kavramını politikleştirir. Onun esas projesi yeni bir beden inşasıdır ve bu, beden-kavram diyalektiğine dayanan estetiğe ait bir gayreti temsil eder. Benjamin'in biyografisini yazan eleştirmenlerden biri olan B. Witte ise, *Pasajlar* çalışmasının fragmanter (parçalı) yapısını şöyle eleştirir: "Materyalist tarihçi Benjamin, nesneleri bağlamlarından koparıp, onları olumsuzluktan (contingency) başka bir bağlam içine sokamayan koleksiyoncu rolüyle sınırlı kalıyor."³ Oysa Witte bu eleştirisiyle, Benjamin'in bütün yapıtlarına sinen ve fragmanter yazısında da tezahür eden, elitist tinsel metafizikle koşullu diyalektik okumayı unutmış görünmektedir.

Benjamin, *Pasajlar*'da en erken endüstri ürünleri, mağazalar, pasajlar ve reklamların belirlediği tüketici davranışları hakkında çarpıcı gözlemler sunar. Bu yapıt, kitle toplumunda metanın dolaşımı ve düşünür-gezer'in yürüdüğü çerçevesinde derin bir ilgiyi hak etmektedir. O halde *Pasajlar*: "Serbest dolaşımı temel alan kitle toplumunun yücelttiği bir değer olarak moda olgusu, bu olgunun biçimlendirdiği 'aura'sız sanat yapıtı ile kendini modern toplumun boğucu ortamında ancak 'flâneur'lük, yani aylıklıkla özgür kılabilen kişiye ilişkindir."⁴ Flâneur, burada, avare gezen, Paris pasajlarında yaya olarak dolaşırken düşünen, düşünce üreten bir kişi anlamındadır.

Benjamin'e göre: "Flâneur tipini yaratan Paris'tir ve Paris türlü yaşamlarla dolu bir peyzaja dönüştürülmüştür. Bu kent, flâneur'ün önünde bir peyzaj olarak açılmakta ve onu oda gibi içine almaktadır. Bir yanda her şeyin ve herkesin kendine baktığını duyumsayan bir kişi, diğer yanda bulunması tümüyle olanaksız bir kişilik saklıdır. Bu, flâneur olarak gezinmenin yarattığı bir çelişkidir. Flâneur'ün gezdiği caddeler, kitlenin konutudur. Kitle her zaman tedirgin ve devinim içindedir. Flâneur, kitlenin tüketime çağrıldığı piyasanın gözlemcisidir. Bu anlamda flâneur, 'kapitalistin, tüketicinin imparatorluğuna göndermiş olduğu bir keşif yolu' olarak tanımlanmaktadır. Kitleden ayrı düşünilemeyecek olan

flâneur'ün toplumsal temeli gazeteciliktir. Gazeteci, kendini satışa sunmak amacıyla 'flâneur' olarak piyasaya çıkmaktadır. Flâneur'ün toplumsal boyutu bununla da sınırlı kalmaz. Marx'ın dile getirdiği gibi, her malın değeri, kullanım değeriyle maddeleşen niceliği ve üretimi için toplumsal bakımdan gerekli olan çalışma süresince ortaya çıkmaktadır. Gazeteci de flâneur olarak bunu bilmiyormuş gibi davranmayı yeğlemektedir. Gazeteci, bulvarda geçirdiği boş zamanları da çalışma zamanına katarak çalışmasının değerini artırmaktadır. Öyle ki bu değer, herkesin gözünde fantastik bir niteliğe bürünmektedir."⁵

Flâneur'e ve genel olarak kapitalistleşmiş kitle toplumunun kültürel tüketici olarak davranışına Benjamin'in nasıl baktığına dair eleştirel verileri yazının sonuna saklayarak şimdi flâneur-kartograf ayrımı bakımından ne söylenebileceğine bir bakalım. Ahmet Oktay, "Flâneur'den Kartograf'a" başlıklı denemede, Baudelaire'in Paris'i gibi coğrafi, tarihsel ve kültürel bir hâleye sahip fetiş-mekânların yaşayanlar ve üzerine yazanlar için bir problematik ürettiklerini ve böylesi şehirlerin her şeyden önce politik olduklarını vurgular.⁶ Oktay'a göre, Baudelaire'in Paris'i ve şimdilerin İstanbul'u gibi metropolleşen, devamlı çelişkiler üreten böylesi fetiş-mekânlarda, bütüncül bir bakış arayan entelektüellerin tercih ettiği iki davranış biçimi vardır: Flâneur'lük ve kartografılık (haritacılık). Oktay, Orhan Koçak'ın İlhan Berk'in şiiri ve poetikası üzerine kaleme aldığı bir denemede (*Defer*, sayı 19, Kış 1992) Berk'te flâneur'ü andıran bir şehir gezgininin ilk kez *İstanbul* adlı şiir kitabında (1947) görüldüğünü yazdığını belirtir. Oktay, flâneur-kartograf arasındaki ilişkiyi ve kültürel tüketim bağlamında şairin aylak adam (avare) ile ilintisi meselesini Berk'in *İstanbul, Galata* ve *Pera* adlı üç şiir kitabı bağlamında detaylı bir şekilde ele alır. Bir anımsatma: Türkçede romanda aylaklığın ilk temsilcisi, Yusuf Atılgan'ın 1958'de yayınlanmış ilk romanı *Aylak Adam* 'da görünür. Atılgan'ın *Aylak Adam* 'ındaki flâneur imgesi Benjamin'in Baudelaire okuması ile paralel bir biçimde ele alınabilir.⁷

Oktay'ın Berk'in şair-gezin olarak ne yaptığına dair yorumu, bizi okuduğunuz yazı bağlamında ilgilendirmiyor. Burada Oktay'ın üzerinde durduğu birkaç teorik tespiti yer vermek uygun olacaktır. Flâneur'ün, E. Wilson'ın vurgusuyla "alayıcı, melankolik ve röntgenci" üslubunun amacı, "yaşanan günün kurbanlarının durumunun fark edilmesi aracılığıyla ölümlerin anlamlandırılmasına olanak vermek" olarak saptanabilir. Oktay, bu tanımdan hareketle, flâneur'ün etkin seyrini, düşünür-gezerliğini, "her şeyi donuklaştıran, cansızlaştıran kayda ve çizime (yani kartografiye-AGY) karşı duygusal bir iç patlama, duygusal bir iç kanama" olarak betimler. Burada flâneur'ün sadece gözlemci tavrı reddedişi, metropole özgü techne'nin görünülerinin bir dehşet de içerdiğini sezdirecektir. Yine Oktay'ın, flâneur'ün metropolün tarihsel, toplumsal ve doğal varlığı karşısında, yaşamakta olan gerçekliğin tam içinde refleksiyona daldığı an ve yerde, kartografin çizime başladığını vurgulaması çok yerinde bir tespittir. Buna göre, kartografya yorumlayıcı ben ve deneyim ortadan kalkmış, ben artık sadece nesnelere takılmakla yetinmiştir.⁸ Bu durumda kartografya, günümüzün seyahat kültürü tüketicisi, steril ortamlarda meta bolluğu içinde adeta çıldırmış, düşünür-gezerlik deneyimini tamamen kaybetmiş turisti arasında belli ölçüde bir benzerlik saptamak mümkündür.

Yazının sonunda Benjamin'in Mesihçi tarih okumasının verilerine ve onun kitle kültürüne yönelik, aura, hikâye anlatıcılığı ve flâneur'lük kavramlarını içeren eleştirel çözümlemesinin eleştirisine değinmek istiyorum. Eagleton, G. Lukacs'ın sanat türünü metanın karşısına koyduğunu, Benjamin'in ise ustaca bir manevrayla "meta biçimin kendisinden devrimci bir estetik çıkardığını" yazar; ona göre, Benjamin, çok iyi bildiği Kabalacı yorum tekniğiyle Proust'un yapıtını, "Avrupalı aydının son fotoğrafını" temsil ettiğini iddia ettiği gerçeküstücülüğü, düşler dünyasını ve Baudelaire'in şair-flâneur olarak duruşunu fragmanlar halinde betimlemeyi başarmıştır.⁹ Benjamin'in flâneur'e yaklaşımı, Eagleton tarafından "nesnesine tümüyle gömülecek kadar içkin bir eleştiri biçimi" şeklinde tanımlanmıştır. Orhan Koçak ise, Max Horkheimer'dan alıntı ile içkin eleştirinin "tarihsel bağlamı içinde, varolanın karşısına kendi kavramsal ilkelere iddiaları ile çıkmak, böylece ikisi arasındaki ilişkiyi eleştirmek ve onları aşmak" anlamına geldiğini vurgular. Bu durum Koçak'a göre bir olguyu kendi ilkesiyle eleştirmek ve dayandığı varsayım, olgu ile kavram arasındaki indirgenmez gerilimdir.¹⁰

İçkin eleştirel tutum ile Benjamin'in kültür endüstrisine aura, flâneur vb. kavramlar bakımından getirdiği tanım, bir tür yenilenmiş "mikroskopik toplumbilimsel tarama"dır. Onun bu mikroanaliz tarzında tekil olay bir tür bilmece olarak algılanır ve bu, "daraltılmış imge türü" karmaşık bütünlük içinde anlaşılılmaya çalışılır. Benjamin'in yapıtları, bu eleştirel üslupla toplumsal analizin ve kültür endüstrisine yönelik çözümlemenin estette yeniden organizasyonunu temsil eder. Sonuç olarak, flâneur kavramını geniş tarihsel-toplumsal arka planı eşliğinde Benjamin'den okumak, günümüzde düşünür-gezer'in (aylak adamın) niye kaybolduğunu, seyahat ediminin neden tamamen turistik hale dönüştüğünü anlamak için gereklidir. Bu okuma, turistin gözü doymaz, şehvetli iştahının kapitalizmce nasıl beslendiğini ve bu iştahın kapitalist ilişkileri toplumda nasıl yeniden ürettiğini anlamak bakımından da elzemdir.

KAYNAKLAR

- 1 Bernd Witte, *Walter Benjamin*, çev. M. Tüzel, YKY 2002, s. 24
- 2 Bilge Aydın Sevim, "W. Benjamin'in Kavramlarıyla Kültür Endüstrisi: 'Aura', 'Öykü Anlatıcısı', 'Flâneur' içinde, Ünsal Oskay'dan alıntı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* cilt 3/11, Bahar 2010, s. 510
- 3 Witte, agy, s. 160
- 4 Sevim, agy, s. 515
- 5 Sevim, agy, s. 515–516
- 6 Ahmet Oktay, "Flâneur'den Kartograf'a", *Defter* 20, Bahar-Yaz 1993, s. 119
- 7 Tuğba Doğan'ın "Walter Benjamin'de ve Yusuf Atılgan'da Flâneur İmgesi Üzerine Bir Deneme"sine bakılabilir. (*Cogito* 52, Walter Benjamin Özel Sayısı içinde, Güz 2007, s. 101–112)
- 8 Oktay, agy, s. 148
- 9 Terry Eagleton, *Estetiğin İdeolojisi*, Haz. B. Gözkan, Özne Yay. 1998, s. 337
- 10 Orhan Koçak, "Horkheimer ve Frankfurt Okulu", Max Horkheimer'in *Akl Tutulması* 'na Önsöz, Metis Yay. 1986, s. 48

KÖKSAL ALVER

TEBDİL-İ MEKÂN: SEYAHATİN ANLAMI ÜZERİNE

Seyahat özel bir yolculuk halidir. Seyahati var eden yolculuk, insanın yalın bir gerçeğidir. Adeta insanı heceler, onu betimler. İnsan bir yolcudur gerçekte. Bir yerden gelip gene bir yere gidendir. Hep gidendir insan. Her dem yolcu. Her dem yolda. Her insan yolcudur bu bakımdan. Kendisi gitmese de zaman onu bir yerden bir yere taşır. Zamanın kanatlarından inemeyen insan zorunlu olarak bir yerden bir yere taşınır durur. Bundan olsa gerek, yolculuk sadece mekânlar ve yerler arasında gidip gelmekle eşleştirilmez. İnsanın en yalın hali olarak karşılık bulur. Yolculuk ile insan bütünüleşir. Dahası insanın kendine yaptığı, içine döndüğü, başkasına yöneldiği bir hal olarak varlık kazanır. Kendine giden insan da yolculuk yapar. Başkasına giden de. Kendi gönlünün divanına, başkasının kalbine varan da. Kendini bilme ameli de bir yolculuk halidir. Başkasını tanıma da.

Seyahat özel bir yolculuk biçimidir. Her yolculuk bir seyahat olmayabilir, ama seyahatin gerektirdiği ilk husus, yolculuktur. Yol ve yolculuk, seyahatin varlık zemini. Seyahatin gereği bir yola düşmek, yolda olmak ve yolculuk yapmaktır. Oysa başka türlü yolculuklar, yolculuğun başka biçimleri de vardır. Denebilir ki her insan yolculuk yapar, yapmıştır. Her insan bir yerden bir yere gitmiştir, bir yol katetmiştir, yola çıkmıştır. Ama bir yerden bir yere giden, bir yol kateden her insan seyyah olmadığı gibi, bir yerden bir yere gitme hali her zaman için seyahat kategorisinde değerlendirilemez.

Seyahati diğer yolculuk biçimlerinden ayıran özel bir yolculuk olması değildir sadece. Seyahatin amacı öncelikle bizzat kendisidir. Bir seyahati gerçekleştirme niyeti ve arzudur. Bu husus, seyahatin başka amaçları olduğu gerçeğini gölgelemez. Seyahatin türlü türlü amaçları ve nedenleri olabilir; türlü türlü sonuçları olduğu gibi. Her seyahat aynı amaca dönük yapılmaz. Ama her seyahat, öncelikle seyahat olmalıdır; yani bu tür bir yolculuk biçiminin, bu şekilde gerçekleşmesi için gerekli donanımları sağlamak durumundadır. Bu ise niyet ve amaçtır; bir seyahat gerçekleştirme arzusu, iştiağı, muradıdır. Bu bakımdan her yolculuk seyahat, her yolcu da seyyah olarak görülemez.

Seyahat, bir yer ve mekân değiştirme eylemidir. Bir yerden bir başka yere gitme, yeni yerler ve mekânlardan geçme durumudur. Seyahat eden insan, bir yer değiştirme eylemini gerçekleştirir. Seyyah yer değiştirendir. Bir yerden başka bir yere/yerlere giden, yerler arasında gidip gelendir. İç yolculuğunda insan, bir yerden bir başka yere gitmeyebilir. Kendi içinde bir yolculuğu gerçekleştirebilir. Ama seyahat somut anlamda mekânlar ve yerler arasında vukuu bulur. Bir yol katetme halidir. Seyahat, yollardan geçmek, türlü yollara sapmak, yollarda konaklamak, duraklamak ve yeniden yola revan olmakla mümkündür. Bu ise yerler ve mekânların gözlenmesini,

karşılaştırılmasını sağlar. Seyyahın farklı yerler ve mekânlara bakışını imler seyahat. Bir seyyah bakışını gerektirir, bir farklı bakışa yol verir.

Bir iletişim biçimi ve haberleşme tarzı olarak görülebilecek olan seyahat, kişinin başkalarıyla, başka mekânlarla, başka insanlık durumlarıyla iletişime geçmesini, onlarla haberleşmesini sağlar. Farklı insanlık durumları ve farklı yaşam alanları, seyahat eden kişinin dikkatini çeker. Kişi, seyahatte başkasıyla yüzleşir, başkasına bakar, onu görür, onu deneyimler. Kendisi ile başkası arasında bir karşılaştırma imkânı yakalar seyahatte. Böylece kendisine başka bir gözle bakma imkânı da doğar; başka bir diyarda olan seyyah, kendi diyarın uzaktan bakar. Kuşkusuz insanın kendine, kendi hayatına yakından bakması ile uzaktan ve dışardan bakması arasında müthiş farklar vardır. Olağanın dışına çıkma hali olan seyahat, insana yeni bir bakış sunar. İletişim iki yönlü gerçekleşir: kişi hem başkasıyla hem de kendisiyle iletişime geçer. Kendisi ile başkası arasında bir köprü kurar. Seyahat de olsa olsa bir köprüdür zaten.

Seyahatin *başkayı* ve *başkasını* devreye sokmasını nasıl okumalı? Seyahatin, gerçek haliyle, hep başka yerlere, başka mekânlara ve başka insanlara dönük yapılan bir yolculuk olduğu açıktır. Neden insan, hep, başka olana gider, başka yerleri dolaşır, başka insanlarla tanışır? Kendinde bulamadığını başka yerlerde mi arar? Kendi yitiğini bir başkasında mı bulmak ister? Başkası ile kendisi arasında nasıl bir bağ kurar? Yoksa seyahat, gerçekte, başkasından kişinin kendisine, başka yerlerden kişinin ait olduğu yerlere dönük bir bakışı mı doğurur. Yani seyahatte oraya, başka yerlere, başka insanlık hallerine bakan kişi, kendine mi bakar, kendini mi görür? Dışardan kendine mi bakar? Yoksa gerçek seyahat, başkasında kendini, başka yerlerde ise kendi konumunu görme yüceliği midir? Başkasının yüzünde kendini görme yüceliği! Başkasını kendine aynı kılma imkânı! Seyahatin bir iletişim hali oluşu bu şekilde algılanamaz mı?

Seyahatin bir dil ve iletişim oluşunu gene insanın kendine farklı gözle bakma ihtimali ve imkânı bağlamında değerlendirmek mümkün müdür? Şöyle ki, seyahat, kişinin kendi almış olduğu dünyanın dışına çıkmasını gerektirir. Kişi, bir süreliğine kendi alışkanlıklarını, kendi düzenini, kendi yaşam standartlarını terk etmek zorunda kalır. Alışkın olmadığı bir dünyada gene tanımadığı insanlar arasındadır. Dolayısıyla kendi alışkanlıklarını geride bırakmaktadır. Yeni hayat şartları ve yeni ritüellerle karşı karşıyadır. Bu durumda seyahat, kişiye kendini daha net görme imkânı sağlayabilir. Alışkanlıkların belli bir düzeyde tuttuğu insan, yeni açılımlar kazanabilir. Alışkanlıkların onu bir yere kapattığını, gitgide körleştirdiğini, duygu ve düşüncelerini belli şeylerle sınırlandırdığını fark edebilir. Galiba böylesi bir farkındalığı en iyi seyahat sağlayabilir. Kişi seyahatle alışkanlıklarını aşar, kalıplardan sıyrılma imkânı bulur ve yeni bir görüşe kavuşur.

İletişim ve haberleşme ortamı olan seyahat, bir halleşmedir aynı zamanda. Tanışma, konuşma, buluşma, görüşme, görüş alışverişinde bulunma gibi farklı düzlemlerde kişinin bir uzak dostla, bir uzak diyarla halleşmesi, dertleşmesi söz konusudur. Uzak olanlar arasındaki mesafeyi halleşme ile azaltma girişimdir seyahat. Seyahatin tarihinde vukuu bulan değişik seyahatler buna işarettir. İlim seyahatleri, arkadaş, ak-

raba, ahabap seyahatleri, tanışlar arasındaki seyahatler, ancak halleşme düzleminde karşılık bulur. Bu ise seyahatin iletişim özelliğinin başka bir boyutunu gösterir.

Bütün insan eylemleri gibi seyahatin de kendince bir amacı olabilir. Seyahati var eden amaç, niyet ve karardır. Her seyahat belli bir maksatla gerçekleştirilir. Seyahatler kadar amaçlar da muhtelifdir. Yüce amaçlar için yapılan seyahatlerin yanında tamamıyla kişisel kaygılar ve beklentilerden ötürü yapılan seyahatler de vardır. Seyahat gibi seyahat edenler de muhtelifdir. Dava erleri de seyahat eder, boş vaktini değerlendirmek isteyenler de; turist de seyahat eder, ilim adamları da. Ama seyahatin kendinde bir beklenti yatmaktadır. Beklenti, bütün seyahatleri çepeçevre kuşatır.

Keşif arzusu ve merak, galiba, seyahatin en önde gelen ereğidir. Başka diyarlar, başka hayatlar keşfetmek arzusu, seyahatin varlık zemini. Seyyah, keşfetmeyi arzulayan, keşfi bir hayat biçimi olarak hisseden biridir. Seyahati belli bir kıvama ulaştırın da bu keşif arzusu olsa gerektir. Keşif ve merak, yerler, mekânlar ve hayatlar arasındaki farkı yakalama adımıdır. Bunun için bakış ve görüş devrededir. Bakmak, gözlemlemek, ayrıntıları fark etmek, keşfin kapısını aralar ve keşif gerçekleşir. Seyyah, değişik yerler, bölgeler, şehirler arasındaki farkı ve ayrıntıyı yakalar. Değişik olgular arasında bağlar kurar. İlişkiler yakalar, ayrıntılara vakıf olur. Bu ise ancak kişiyi do-natan keşif arzusu ile gerçekleşir. Keşif ise seyahatin insana en değerli hediyesidir.

Kuşkusuz seyahat geçici bir haldir. Bir süreliğine gerçekleştirile yolculuktur. Bilingi gibi insan yerleşik bir varlıktır; o yerleşir ve hayatı bu şekilde ikame eder. Kültür ve medeniyet yerleşme eylemiyle inşa edilir, yayılır, dağılır, dönüştürülür. İnsan, oturan, belli bir yeri yurt yapan bir varlıktır. Ama insan aynı zamanda gezen, do-laşan, göç eden, yolculuk yapan, seyahat eden de bir varlıktır. Yerleşmek kadar seyahat da hayata dahildir. Hayatın temel hallerinden bir haldir.

İSMAİL SERT

YOLCULUĞUN İŞARETLERİ

murad

Yol/yolcu/yolculuk kavramlarının işaret ettikleri, bizzat anlattıklarından daha çoktur. Yol, yolcu ve yolculuk, yalnızca seyahat şirketlerinin evrakında kendileridirler. Yani yalnızca oralarda yol denildiğinde gidilen ‘mesafe’, yolcu denildiğinde ‘koltukta oturan kişi’, yolculuk denildiğinde yapılan ‘iş’ anlaşılır. Kalan her yerde, bu kelimelerle anlatılan yoldan, yolcudan ve yolculuktan fazlasıdır.

Üstelik hangi konuyu anlatırsak anlatalım, bu kavramları kullandığımızda, o alana hiç tahmin etmediğimiz kadar bol ışık düşer. Aydınlik her yanı kaplar ve düşüncelerimiz kanatlanır.

Kendine ait alanın dışında, bu derece izah edici ve ufuk açıcı olan başka kavramlar var mıdır, yol’un dışında, yolcu’dan gayrı, yolculuktan başka?

yol

Dünya bir yol, hayat bir yolculuk değil midir? Kader bir yoldan, ömür bir yolculuktan başka nedir? Yol, dünya kadar geniş, yolculuk hayat kadar karmaşık değil midir? **Doğmak, yürüyüşün başlangıcı; ölüm, bu dünyadaki yolun sonu; ‘yolcu’, insanın bir adı değil midir?**

Yolun, yolcunun, yolculuğun basit karşılıklarından tutun da en zengin çağrışımlarına kadar bütün hallerini kullanırız okurken ve yazarken! Halkın dilinde nice yol sözü, yolcu üzerine deyim ve yolculuk atasözü olanca canlılıklarıyla yaşar. Entelektüellerimizin donanımlarında da yolculuk kavramları yer alır. Edebiyatçılarımızın yazdıklarında da yol hikayeleri okuruz. Yol benzetmelerinin zenginliğine ve giderek daha da zenginleştiğine şahit oluruz. Edebiyat metinlerinin yamaçları, düzlükleri, uçurumları, zirveleri olduğu gibi yolları da vardır. İnce ince, kıvrıla büküle bütün dünyayı dolaşan, insanlara dokunan, insanların hallerine ulaşan yolları...

Bazen sorulur: **Yol mu öndedir, yoksa yolcu mu? Yol mu öncedir, yoksa yolcu mu?** Bu sorunun cevabı bizzat yürütenlerin hayatlarında ne kadar yer kaplayabilir? Sorarak devam edilir bazen: Yolcudan bağımsız yolculuk, yolcunun yürüdüğünden ayrı bir yol olabilir mi?

Ancak yolcular cevaplayabilirler bu soruları. Ya da cevapları kendilerinde saklı tutarlar da, bir an olsun duraksamadan yollarına devam ederler.

yolcu

Dünyaya geldik, yaşıyoruz. En yalın haliyle tarif etmeye çalışırsak yaşamayı; yürütüyoruz.

İki yürüme arasında beklerken, dinlenirken bile aslında yoldayız, yürütmeye devam ediyoruz.

“Acemi” diyorlarsa bize, yola henüz çıktığımıza bakarak yakıştırıyorlardır bunu. Tecrübeliysek, çok yol yürüttüğümüz içindir. Bizi afet sanıyorlarsa, yine yürüyüşümüze baktıklarındandır!

Sıkıntılıysak; yolumuzu kaybetmemizle ilgilidir. Sıkıntıdan eser yoksa üzerimizde, yolumuzu bulduğumuzdandır. ‘Bunalım’ sözü dolaşıma girmişse; yolumuza sahip çıkmakla ilgili daha derin sorunlarımız olduğundandır. **Anlatacağımız bir öykü varsa, yollarda topladıklarımızdır.**

Hasılı; Yoldayız, yolcuyuz, yürüyoruz. Zaman hep akıyor, yol hiç kesintiye uğramıyor. Zamanın durduğu, yolun bittiği hiç görülmemiş. Yolculuğu çözmeye dair kadim soru hep aklımızda. Nedir yolcu olmak? Büyük cevaba ulaşamasak da, onun yolunda gayret ederken edindiklerimizi alt alta yazıyor, tekrar tekrar okuyoruz.

yolcu’nun notları

Yolcu yolunu adımlarken yolculuğu kayda geçirir. Bazen gördüklerini, yediklerini, içtiklerini, yoluna çıkanları yazar. Bazen kendi portresine dair dağınık çizgiler çeker kalemiyle. Bazen de yola bağlı olarak zihninde hareketlenenleri kelimelerle resmetmeye çalışır.

Bakalım yolcunun defterine. Nasıl tanımlar yolu/yolculuğu:

Yolcu olmak, dünyayı en yalın haliyle görmeye çıkmak, dünyanın en hazırlıksız halini görmeye cesaret etmektir.

Yolcunun eşyasını düşünelim. **Hemen toplanacak, sırtta taşınacak kadar az değil midir? Sayılı günlere yetecek kadardır. Azdır, az olmasından korkmaz yolcu. Azdan biraz çoktur, yükünden yüksünmez.**

Yolcunun yolda gördüklerine verdiği değere bakalım. Sever, ama bağlanmaz yolda gördüklerine.

Yolda gördüklerine meyleden sevgisi, menzil sevgisinin öntüne geçmez.

Yolcunun bakışlarını anlamaya çalışalım. ‘Yolcu olma bilgisi’, içinde çoğalmış, derinlerde bir yerlerde demlenmiş ve bir parlaklık olarak gözbebeklerine yansımış değil midir?

Yolcu hemendir. Akıp gidenler arasından yakaladığımız an’dadır yolcu.

Yolcunun hali sürekli değişmektedir. Dünya da öyle değil midir? Sürprizlidir. Varlıktan yokluğa yuvarlanmak, yokluktan varlığa geçmek, bulmuşken kaybetmek, hep beklenmedik an’larda yaşanmaz mı?

Yönünü seçmek sorumluluğunu yüklenmiştir yolcu. Arada bir istikametini kontrol etmek, yol ayrımlarında yeniden seçim yapmak ve seçtiği yolların/yönlerin yüklerinin altına omzunu koymak. Bunlar da sorumluluğuna dahildir.

Yolculuk, yönünü seçmekle başlamaz mı zaten? Başka türlü olabilir mi? Yönü belli olmayan bir yolcu var mıdır? Nereye gideceğini bilmeyen, ancak kaybolmuş biridir. Tam tersi de aynıdır. Her yere/her yöne gidebileceğini düşünen de yol

zengini olmamıştır. “Hangi yol olursa olsun” deme aşamasındadır ki; bunun adı kaybolmaktır. Artık ünsiyet kuracağı bir toprak, üzerine insanlığını inşa edeceği bir kaidede bulamamaktadır.

Kısa kayboluşlarda ‘kayıp yolcu’ olarak aranır. Kaybolma hali uzun sürerse, o artık ‘kayıp yolcu’ değil, doğrudan kayıptır. Öylece geçer kayıtlara.

Yolcu, her şeyden önce yola aittir. Yolda olmak ona yeter. Yolcu başta kendisinin olanlara, yolda edindiklerini ekleyerek devam eder yoluna.

Yolda bir başımıza değildir. Başkaları da vardır. Karşılaştıklarımız, yollarımızın kesiştiği yolcular, istikametimizi paylaştığımız yoldaşlarımız...

Yollarda, bizden önce de nice yürütenler olmuştur. Dikkatli baktığımızda görürüz ki; ayak izleri çok ve çeşitlidir. Küçük izleri büyük olanlar takip etmiş, derin izlerden sonra daha silikleri gelmiştir. Doğrultusu sağlam izler..., karmaşası bol olanlar..., dönüp dolaşanlar..., bir o yana, bir bu yana sallananlar...

Yoldayız, hem istikametimizde yürüyoruz, hem de başkalarına yollar açıyoruz.

Yürümek, nelerin gerçekten bize ait olduğunu yaşayarak bulmak üzere yapılan cesur bir çıkıştır. Zira yolda ağırlıklarımızdan kurtulur, yeğnileşiriz.

Silkelenerek vehimlerden uzaklaşma imkanını yolculuk. Korunmalı bir merkez, bir sığınak olarak yığıldıklarımızdan, evlerimizden çıkmaktır öncelikle. Evin çok gerilerde kalacağı, ürpertiler duyacak kadar uzaklara, yolların kıyılara kadar gitmektir yolculuk.

hal

Yolculuk kişiye has, ona ait bir maceradır. Özel anlamların, özel kokuların, özel seslerin birbirine eklenmesinden oluşur. Bu haliyle yolculuk, anlatılmaz bir yekundur.

Yolcu yine de gördüklerini anlatmayı dener. Anlattıkları, yolculuğun asıl meyveleri değildir. Yolculuğun içine işleyen yanlarını, yolculuğun onu içine çektiği halleri anlatamaz yolcu. Onlardan sadece haber verir. Neye benzediğini göstermeye çalışır. Sadece budur yolcudan dinlediklerimiz.

Evet, bir hal’dir yolculuk. Kal’dan çok hal’dir. Dünyanın, tarihin, tabiatın, mimarinin, tek tek ve topluca insanın hallerine şahit oluruz yolculuklarda.

Evet, bir aynadır yolculuk. Her gördüğümüz bir ayna tutar bize. Yolculuk o aynalara bıkmadan, usanmadan bakma işidir. O aynada benzerlikleri buldukça mutlu oluruz. Bizim yaptıklarımızı, bizim yediklerimizi, bizim giydiklerimizi, bizdeki tavırları, yani bize benzeyenleri buldukça ferahlarız. Ancak yolculuklarda ferahlamakla yetinmek istemeyiz, şaşırmaya açarız kendimizi. İnadına farklılıklarla karşılaştığımız andaki şaşırmamızı severiz yolculukta. Her farklılığı gördüğümüzde önce yadırgar, sonra merakla üzerine eğiliriz. ‘Meğer böyle de oluyormuş’a ulaştığımızda dinginleşiriz. “Bunun böyle de olabileceğini neden önceden göremedim?” diye çıkışmayız kendimize. Anlarız: İşin sırrı yola çıkmakta, yolunda bulunmaktır.

yol'un sonu

'Yoldan çıkmak' diyoruz. Ve bunu söyleyerek ne çok şey anlattığımıza kendimiz de hayret ediyoruz. Yolumuzu yürütürken bir ara menzilimizi şaşıyor, peşinde olduğumuzun mülkiyet olduğunu zannedip istikametimizi bozuyor, yolumuzu değiştiriyoruz. Kaybettiğimizin iktidar olduğunu, güç olduğunu vehmedip yolumuzdan sapıyoruz.

Oysa; yeryüzü serüvenimizde, kendi varlığımızın da içinde anlam kazandığı yolun dışında 'yol' yok. Diğerlerine 'yol' demiyoruz. Ancak 'yolsuzluk' vasfını yakıştırıyoruz.

Modern dünya, 'rahat ettirmek' parolasıyla yolculuğun verimlerini elimizden almaya çalışıyor. Yola eklenen ve her geçen gün artan/artırılan hız, yolculuk hallerine en sert müdahale aslında.

"Siz yolla ilgilenmeyin. Sadece hedefe bakın." diyorlar bize. "Yoldan bir şey toplamayın." da demiş oluyorlar böylece. Hedef dedikleri 'toplam fayda' gibi içi boş bir büyüklük. Ya da 'karşılaştırmalı üstünlük' gibi itibari bir değer. Yani kalabalık, üst üste binmiş karmaşık görüntüler, birbiriyle çarpışan rakamlar ve istatistikler...!

Ve modern dünya, paket programlarla çıkıyor karşımıza. Güzergahı, mola yerleri, bakma noktaları ve yemek menüleri hazır edilmiş paketler sunuyor. Hiçbir şeyin bize bırakılmadığı, sürprizlerden arındırılmış konserve yolculuklar... Hakikatli yolculukların yerine ikame dilmeye çalışılan, dünyayı anlamamıza kapı açmayan yolculuk benzerleri...

söz'ün sonu

Teslim alamayız yolculuğu. Derin ve esrarlı olduğunu kuvvetle hissettiğimiz, sarsılarak yaşadığımız bir akıştır. Yolculuklarımız boyunca yolun anlamını taştan yontar gibi ele geçirmeye çalışırız.

Yolculuğun hayatımızdaki yeri ne kadar sağlamsa, dilimizdeki anlatımı o kadar uçucudur. Çok şey anlatacakmış gibi başlarız söze. Sonra susarız. Zorlarsak kendimizi; konuşmamız daha çok sayıklamaya benzemeye başlar. Cümlelerimizi düzeltemeden sıralarken, onları yolculuğun hızına ve ruhuna uydurmaya çalışırken yoruluruz.

"Değişmeyen tek şey değişimdir." diyoruz ya, bu ifade üzerinde rekonstrüksiyon çalışması yapıp, ondan soğukluğu ve belirsizliği çıkartalım. Yakışan bir elbise giydirelim üzerine. Elbisenin tarihten gelen köklerine yapılan vurguyu artıralım. Edebi hallerini koruyup, çağrışımlarının zenginleşmesinin yolunu açalım. Bütün bunlardan sonra baştaki söz başka bir ifadeye inkılap etmiş olur: "Değişmeyen tek şey, hepimizin yolcu olduğudur."

Bu sonuç, **öncelikle bu dünyada fani oluşumuza işaret ediyor elbette.** Yeryüzündeki hayatın bütün bileşenlerinin yolculukla eşleştiğini anlatıyor. Yolcu olmak üzere yaptığımız çabalar, bizi insan yapar demek istiyor. Baştan sona hayatı ve boyulu boyunca dünyayı yolculukla izah edebildiğimizi gösteriyor.

Yol'dan, yolcu'dan, yolculuk'tan murad, başka nedir ki?

YUNUS DEVELİ

MEDENİYETİMİZDE SEYAHAT DUYARLIĞI VE ANLAMI

Kuşkusuz, her medeniyet bir dünya görüşünün tezahürü olarak ortaya çıkar ve hayatı bütünüyle o dünya görüşü etrafında şekillendirir. Elbette bu şekillendirmenin odak noktasında da insan vardır.

Batı medeniyeti, kurucu ögesi akıl olan bir medeniyettir. (Her ne kadar işin içinde bir din varsa da, o da yine bu aklın kuşatması altındadır.) Bu nedenle hayata topyekûn salt aklın penceresinden bakar. Deyim yerindeyse akılla yatar, akılla kalkar. Akıl kadar akıllı, akıl kadar ahlâklı, akıl kadar vicdanlıdır o nedenle. Dolayısıyla hayat akılsal bir alandan ibarettir.

Oysa akıl, hayatı tek başına kuşatabilecek güçte bir meleke değildir. Aslında böyle bir sorumluluğu da yoktur. Çünkü hayat akıldan bağımsız olarak var olduğu gibi, yine ondan bağımsız olarak sürdürür bu var oluşunu. Yani aklın, var oluş iradesine sahip olmadığı, dahası kendinden önce ve doğal olarak da bilgisi dışında var olan bu hayatı bütünüyle kuşatabilmesi eşyanın tabiatına aykırıdır. İşte bu nedenle batı medeniyeti akla güç yetiremeyeceği bir sorumluluk yüklemiştir. Bu elbette bile isteye yapılan bir seçimdir. Tanrının kahrını çekmektense aklın çilesini çekmeyi tercih etmiştir batı medeniyeti.

İşte bu salt akıl sonunda batı toplumunu topyekûn bir bunalımın içine getirip bırakmıştır. Ama tuhaf olan, bütün aşkın damarları kesilmiş olan batılı insanın, içine düştüğü bu bunalımdan kurtulmak için çareyi yine salt akılda arıyor olmasıdır.

Evet, Tanrı yok ve her şey mübah!

Hayatın çerçevesini yalnızca bu dünya ile çizmek pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. İnsan, doğum ve ölüm aralığında bir zamana sıkışıp kalmıştır böylece. Öyle olunca da geriye alabildiğine yaşamak, doyasıya eğlenmek kalmaktadır. Eğlenmek ve her şeyi tüketmek...

Batı medeniyeti ürettiği yaşam tarzının ve insan tipinin elbette farkındadır. Bu hayat bu haliyle yorucu ve tüketicidir. Bu insan da bu haliyle dayanaksız ve güçsüzdür. Yapılması gereken şey, bu yorgun ve bunalımlı insanı bir şekilde ayakta tutmaktır. Her şey onu rahatlatmak, oyalamak ve mutlu etmek içindir. Bunu yaparken hiçbir ahlâki, vicdani kaygı gütmmez. Kendi insanını mutlu etmek için gerekirse bütün dünyayı gözünü kırpmadan ateşe verebilir. (Nitekim veriyor da.) Çünkü ürettiği bu marazi insan (evet, batılı insan tıpkı bir laboratuvar malzemesi gibi üretilmiştir) birtakım teknik ve ekonomik olanaklarla meşgul edilmezse, onu zapt etmek mümkün olmayacaktır. Çünkü Tanrısızdır ve Tanrısız insanın ne yapacağını öngörmek mümkün değildir. O halde parola, sınırsız özgürlük ve sınırsız tüketimdir.

İşte batılı insanın kendini eğlendirme, oyalama, erteleme alanlarından biri de seyahattir. Sık sık seyahate çıkar. Ülke içi, ülke dışı tatil programları eksik olmaz gündeminden. Bu elbette teşvik edilen bir şeydir. Sistem bunu seyahat acenteleri aracılığıyla yapar. Ne ki, bunun için ihtiyaç duyacağı ekonomik olanak zaten sağlanmış- tır. (Bu ekonomik olanağın nereden ve nasıl sağlandığı hiç önemli değildir. Bu, Afrikalı çocukların açlığı üzerinden elde edilmiş bir olanak da olsa önemli değildir.)

Bu anlamda bir batılı için seyahat, yorgunluk gidermenin, onu tüketen ortamdan uzaklaşmanın, eğlenmenin, yeni yerler görmenin ötesinde bir anlam taşımaz. Deyim yerindeyse hayata katlanma tedavilerinden biridir seyahat. Batılı insan hayatı ‘sürekli bunalım, sürekli tedavi’ parolasıyla yaşar adeta. Alkol, eğlence, tüketim, seyahat hepsi birer tedavi aracıdır. Çünkü Tanrı yoksa ve hiçbir aşkın değeri yoksa bu hayatın, böyle bir sonuç kaçınılmazdır. Bu açıdan bakıldığında bu insanları haklı ve fakat zavallı görmek gerekir. O nedenle çeşidi, özelliği ne olursa olsun bu gezilerden asla aşkın birtakım sonuçlar çıkmaz. Bir idrak parlaması, hayata yeni bir bakış, Tanrının izine rastlama gibi birtakım değerler üretmez bu seyahatler. Aklın diğer coğrafyalar- daki macerasına bir yolculuktur yalnızca.

Oysa Tanrısız alanda işler hiç de öyle değildir.

İslâm medeniyeti kurucu ögesi din olan bir medeniyettir. Bu medeniyet hayatı vahiy penceresinden algılar ve bütün pratiklerini vahyin yol göstericiliğinde şekillendirir. Tanrı vardır, hayat bütünüyle Tanrısız bir alandır ve dolayısıyla her şey mübah değildir. Bu nedenle akıl, vahyin kendisine sağladığı delaletle hayata karşı tek başına mücadele etmek zorunda kalmadığı gibi, yine bu sayede üstüne vazife olmayan işlerle uğraşmak zorunda da kalmaz. İnsan bir süreliğine bu Tanrısız alana misafir olarak gönderilmiştir. Evet, o bir Tanrı misafiridir. Eşref-i mahlûkattır ve fanidir. İşte bu anlayış, İslâm medeniyetinin hayata bakış açısının temelini oluşturur.

Mademki Tanrı, insanı eşref-i mahlûkat olarak yaratmıştır, öyleyse insan bu dünyadaki tüm yapıp etmelerinde bunu göz önüne almak zorundadır. Bu kıymete yakış- mayacak, ona halel getirecek hiçbir davranışta bulunamaz, bulunmamalıdır. Bu algı, hem insanın kendi iç dünyasıyla, hem de hayat ve diğer insanlarla ilişkisinde önemli bir ölçü vermektedir insana. Bu nedenle insan, ne kendine ne de topyekûn hayata key- fi bir gözle bakamaz. Çünkü nihayetinde o bir misafirdir ve bir süre sonra buradan çe- kip gidecektir. Böyle olduğu için de misafirlik hukukuna yakışmayacak davranışlarda bulunamaz. Örneğin, evin düzenini bozamaz, orayı tahrip edemez ve diğer misafirlerin hukukuna saygısızlık gösteremez. Bu çok yakışsız bir şeydir çünkü. Birazdan ev sa- hibi geldiğinde (ya da onun yanına çıkıldığında) ona hangi yüzle bakacaktır?

Öyleyse İslâm medeniyetinde seyahat, ne insanın kendinden kaçma aracıdır, ne de bunalımlı ortamlardan uzaklaşmak için başvurduğu bir çaredir. Çünkü İslâm me- deniyeti hayatı baştan sona insanın mutluluğu üzerine inşa etmiştir. İnsan, iç dünya- sıyla da dış dünyasıyla da barışıktır. Çünkü ancak Tanrı ile huzur bulabilir insanın

kalbi. Tanrıyı bildikçe, onu idrak edip yakınlaştıkça huzuru daha derinden hisseder. Tanrısal alanda huzursuzluk yoktur çünkü.

O zaman belki de kelimenin tam anlamıyla bir iz sürmedir seyahat. Çünkü hayat gerçekte bütünüyle Tanrının izini sürme çabasıdır. Tanrıyı kavrama, hakikate ulaşma yolculuğudur. Bu nedenle Müslüman, stres atmak, dünyayı öylesine gezip dolaşmak, eğlenmek için seyahatlere çıkmaz. Bir bilgiye ve idrake ulaşmak için yola çıkılır. Ne ki, İslâm tarihinde bu uğurda yapılan pek çok çileli seyahatler vardır. Bir tek Hadisi kaynağından öğrenmek için, bir bilgiyi teyit ettirmek için günlerce, aylarca meşakkatli yolculuklar yapılmıştır. Kaldı ki, Kur'an sürekli olarak insana, etrafına ibret nazarıyla bakmasını öğütlemektedir. "Sizden önce bu topraklar nice toplumlara ev sahipliği yaptı, nice olaylara sahne oldu. Şimdi bu diyarlarda gezip dolaşın da, Allah'ın ayetlerini yalanlayan o toplumların akıbetinin nasıl olduğuna ibret nazarıyla bakın." (Ali İmran, 137)

Bir de insan tüm seyahati (seyahatleri) boyunca yol arkadaşına dikkat etmelidir. Çünkü "Şeytan kime arkadaş ve yoldaş olmuşsa artık o kişinin hali arkadaşından yana pek yamandır." (Nisa, 38)

Aslında insanın dünya macerasını başlı başına bir seyahat olarak görmek gerekir. Başını ve sonunu tam da bilemediği bir seferde bulmuştur insan kendini. Bu İbn Battuta'dan, Evliya Çelebi'den ya da Marco Polo'dan çok önce başlayan bir seyahattir. Bir gün bir ağaca yaklaşmış ve seyahati başlamıştır. Yokluktan varlığa ve varlıktan tekrar yokluğa (!) giden bir seyahattir bu. İnsan bu büyük seyahatin büyük yolcusudur bir bakıma. O nedenle İslâm medeniyeti gerçek anlamda bir seyahat medeniyetidir. Çünkü hayatın temel kurgusudur seyahat. Diğerleri bir bakıma bu büyük yolculuğun içinde ara seyahatlerdir. Ama insan ister küçük seyahatten dönsün, ister büyük seyahatten, artık o, seyahate çıkan insan değildir. Olmamalıdır. Gördükleriyle, ibret aldıklarıyla bir adım daha yaklaşmıştır Tanrıya. Çünkü bu ara seyahatler gerçekte onun iç yolculuğuna bir takım parıltılar getirip bırakmıştır. Aslanan da bu iç seyahat değil midir zaten?

Hayat bütünüyle Tanrısal bir alan olduğuna göre, bütün yolların Tanrıya çıkmasından daha doğal ne olabilir?

Ama ne var ki, medeniyetler dirilikleri ve varlık sahnesinde oldukları sürece insanı ve hayatı kuşatırlar. Medeniyetler tarih sahnesinden çekildiklerinde (tamamen ya da bir süreliğine olabilir bu) artık onların izleri de, kuşatıcılıkları da yavaş yavaş silinmeye başlar. İnsan da hayat da melezleşir böyle zamanlarda. Böyle zamanlarda kimilerine gün doğar. Çünkü medeniyetin kuşatıcılığı böylelerine fırsat vermemiştir zamanında.

Müslümanlar medeniyetlerinden ayrı düşeli beri zihinsel bir melezleşme yaşıyorlar. Doğrusu bu pek çok Müslümanın tam da ayrımında olmadığı acı bir durumdur. Çünkü bu melez bakış Müslümanları küçük düşürdüğü gibi, yine pek çoğunun ayrımında olmadığı denli komikleştiriyor da onları. Bir gözü Tanrıda, bir gözü hayatta (üstelik bu hayat salt kendisi olan bir hayat da değil, başkalarının hayatıdır) olan bir insan elbette komik olacaktır.

İşte seyahat algısı da bu sorunlu alanlardan biridir. Artık o medeniyet eksenli, büyük seyahatin içinde küçük seyahatler olarak algılanan yolculuklar, yerini (tıpkı di-

ğerlerinde olduğu gibi) tatil ve gezi programlarına bırakmıştır. Artık Müslümanlar da yorulmaya ve stres yaşamaya başlamışlardır. Denizler, tatil köyleri, beş yıldızlı otel programları Müslümanlar için de kaçınılmaz hale gelmiştir. Tek farkla ki, Müslümanlar kendilerince kimi çerçeveler belirleyerek bu programları uygulamaktadırlar. Yani kendilerince bir gezi ve tatil kültürü oluşturmaya çalışarak yapmaktadırlar bunları. (Şaşılıkları da, gülünç durumlara düşmeleri de bundan kaynaklanıyor zaten.) Örneğin otellerde diğerleri gibi eğlence programları değil, dini sohbetler düzenlemek, kendilerince deniz kıyafeti ve mekânları oluşturmaktadırlar. Burada önemli olan elbette bu detaylar değil, Müslümanların medeniyet perspektiflerini yitirmiş olmaları ve bu yitiğin onlarda meydana getirdiği marazi durumdur. Artık Müslümanlar açısından da hayat tümüyle Tanrısal alan olmaktan çıkmıştır. Onlar da yavaş yavaş bu Tanrısal alandan kendilerine ait özel alanlar oluşturmaya başlamışlardır. Hatta bu melez algı Müslümanları o denli kuşatmıştır ki, dinin en önemli ibadetlerinden biri olan Hac ve Umre ziyaretleri de bundan payını almıştır. Artık o kutlu beldeler yüce bir anlayışın gereği olarak değil, bir tür gezi programı kapsamında görülür olmuştur.

Ama şunu da unutmamak gerekir: Nasıl göçlerin önemli toplumsal dönüşümlerdeki rolü inkâr edilemezse, bireysel anlamda da seyahatlerin insanın ufkunun açılmasında ve ruhsal dinginlik sağlamadaki rolü yadsınamaz. Çünkü durağan, tek düze bir hayat eğer dikkat edilmezse insan beynini kısırlaştırabilir. Ya da en azından beynin birtakım yeni tecrübelerden yoksun kalacağını söyleyebiliriz. “Seyahat edin sıhhat bulun” anlamındaki hadisi de, “Tebdil-i mekânda ferahlık vardır” sözünü de bu bağlamda görmek gerekir. Yeter ki insan yol arkadaşını iyi seçebilsin.

OSMAN BAYRAKTAR

YOLUN ÖĞRETTİKLERİ

Kelimelerin etimolojik kökleri bazen hiç beklemediğimiz ufuklar açar zihnimizde. Ben de bu yazı vesilesiyle merak edip öğrendim; seyahat kelimesinin kökü olan ‘seyh’ kelimesi, Arapçada, “suyun yerin üstünde sürekli akması” anlamına geliyor imiş. Demek ki yaptıkları eyleme bir asim ararken suyun akıp gitmesiyle, insanın bir yerden bir yere hareketi arasında bağlantı kurmuş insan zihni.

Bir hal, ancak başa bir hal ile karşılaştırıldığında anlam kazanır; oksijeni azalmış bir ortamda uzun süre kalmışsanız havanın ağırlaştığını farkedemezsiniz; ya dışarıdan gelen birisi “buranın havası çok kirlenmiş” diye uyarır sizi ya da dışarı çıktığınızda meğer ne kadar bunaltıcı bir ortamdan kurtulmuş olduğunuzu anlarsınız.

Seyahat, özünde amaçlanmış bir yer değiştirmedir; bir amaca bağlı olarak bir yerden bir yere gidersiniz. Bir yeri görmek, bir insanı görmek, bir bilgiye ulaşmak vb. amaçlarla. Amacınıza ulaşmışsanız, bu sizin için bir yenilenme, bir çoğalmadır. Yok, aradığınızı bulamamışsanız o zaman da yolun, yolcuğun kendisi bir ferahlık, bir genişliktir sizin için.

Akıp giden suyun yaşadığı, yaşattığı ferahlık.

Bazı tefsir bilginleri Kur’n-ı Kerim’deki ‘seyahat edenler’ (sâihûn) kelimesini, oruç tutanlar (sâimûn) biçiminde yorumlamış, orucun ve yolculuğun zorluklarından hareketle. Aynı bağlamda, Hz. Aişe’den nakledilen, “Bu ümmetin seyahati oruçtur” hadisi, seyahat ile oruç arasındaki çok anlamlı, tazeliğini her daim koruyan bir bağa işaret eder. Evet, orucun bir zahmet yanı var; bu kesin, ancak sadece oruçluya bağışlanan büyük bir de ferahlık var; oruç ibadetinin dışında hiçbir eylemle kazanılamayan.

Niyetlenilmiş bir zahmetin yeryüzündeki ilk ödülü.

Seyahat ile göç arasındaki temel fark, ikincisinin geri dönüşsüz olmasıdır. Göç bir kopuşu ifade eder; başka yerde yeni bir hayat kurma özlemini. Gidilen yerde daha ferah bir yaşam seviyesi yakalansa bile, sılayı bırakmış olmanın burukluğu bir ömür boyu yakıp kavurur insanı. Seyahatin birinci güdüsü bir yerlere gidip bir şeyleri görmekse ikinci güdüsü de geri dönüş amacıdır; sizi bekleyen bir yerin varlığını bilmek; sizi bekleyen insanları özlemek; sevdiklerinizin sizi özlediğini bilmek.

İnsanlık tarihindeki en anlamlı seyahatler kuşkusuz ki hac yolculuklarıdır. Hele geçmişin ulaşım koşulları düşünüldüğünde neredeyse bir ömür boyu bunun hazırlığı yapılır, bunun için imkân hazırlanır. Hac, ibadet olarak belli bir zaman ve belli bir mekânla sınırlı, ancak Müslüman zihni hac yolculuğunun kendisini de bir şölene çevirmiş. İslam dünyasının belli başlı kentleri, yolun uzatılması pahasına ziyaret güzergâhına eklenmiş. Türkistanlılar İstanbul’a gelmiş bu vesile ile; Anadolu’dakiler Bağdat, Şam ve Kudüs’e düşürmüş yollarını. Yol boyu edinilen izlemeler ile ortak bir

kültür harmanlanıp durmuş yüzyıllar boyu. Sadece yolda olanlar değil geride kalanlar da almış payını bu büyük yolculuktan.

Hava ulaşımı getirdiği kolaylıkla birlikte ne yazık ki bu İslam coğrafyasını tanıma deneyimini de ortadan kaldırdı. –Tabii ki, bu sadece hava ulaşımının bir sonucu da değil; Kudüs ve Bağdat gibi iki temel güzergâh işgal altında; diğer birçok yerde yol güvenliği ortadan kalktı.

Turizm çok sonra ortaya çıkan bir olgu. Hele turizmin sadece bir haz biçimine dönüşmesi nerdeyse yarım yüzyıllık bir olay. Bu yeni süreçte mekâna bakarak yeni bilgiler keşfetmenin yerini, mekân değiştirerek yeni hazları deneme özgürlüğü aldı. Salt kültürel açıdan bakıldığında ise bir takım obje, bina ve mekânlar, anlamsız bir biçimde yaşayan hayatın dışına çıkarılarak, adeta dondurulmuş bir zamana hapsedilerek yaşatılmaya çalışılıyor.

İbret alama değil de yeni bir kutsallık alanlarının oluşturulması. Bunun en uç görüntüleri, ünlü bir takım kişilere ait özel eşyanın müzayedelerde büyük bedellerle el değiştirmesi seanslarında ortaya çıkıyor. Kişilere özel açılan müzelerde bu nitelikte objeler ziyaretçilerin ilgisine sunuluyor.

Yeni çağın, yeni tapınma alanları.

Kura'n-ı Kerim'de yolculukla ilgili ikinci buyruk “yeryüzünü gezip görme” ile ilgilidir. Burada, hep ibret vurgusu öne çıkar. Geçmişe, eşyaya bu gözle bakmaya davet, o malzemeye, objeyi yüceltmek değil, insanın zihinsel dönüşümü için bir çağrıdır.

Yüceltilen eşya değil, insandır.

İslam tarihinde tüccarların seferleri, Batıdakilerden çok farklı sonuçlar doğurmuştur. Batıda, tüccarın gidişi hep sömürgeci güçlerle birlikte. Önce sömürgeciler gitmiş insanları köleleştirmiş, varlıkları yağmalamış, ticaret hayatı da bunun üzerine inşa edilmiştir. İslam tarihinde ise tüccarlar bizatihi yeni bir inanç, kültür ve yaşam biçiminin taşıyıcısıdır. T.W. Arnold'un “İntişâr-ı İslam Tarihi” bu konuda parlak örneklerle doludur. En güzel örnekleri de Uzak Doğunun Müslümanlaşmasıdır. Bugün dünyanın en kalabalık Müslüman nüfusunu barındıran bu geniş coğrafyada İslam, nerdeyse hiçbir askeri harekât olmadan, salt tüccarların gayretiyle yaygınlaşmıştır.

* * *

Zihnimizde tarih hep kurguya yakın bir yerde durur. Çoğu kere efsane ve abartmaların de katkısıyla hangi bilginin gerçek, hangisinin kurgu olduğunu karıştırırız ya da bir süre sonra önemsemeyiz. Oysa tarih yazıcılığı, insan bilimleri içinde oldukça erken dönemde ortaya çıkan bir disiplindir. Somut olanla karşılaşmak, zihnimizdeki kurgu kuşkusunu ortadan kaldırır; evet, şu tepenin tam üstündeki tapına iki bin beş yüz yıl öncesi insanın emeğine ait bir eserdir; bu taşları heceleyerek onların hayata bakışına, Tanrı algısına, dostluklarına, düşmanlıklarına dair birçok ipuçlarını yakalayabiliriz.

İnsanoğlu ne tuhaf bir varlık; bunca incelik mimari eserleri, nerdeyse hemen canlanıp yürüyüverecekmiş izlenimini veren bu heykeli ortaya çıkaran büyük sanatkar, diğer yandan da Tanrı'yı yine bir başka mermer parçasının içinde düşünebilecek kadar zihni bir sefalet içinde.

Estetik yanı ne kadar derinleşmişse derinleşmiş olsun, salt duygusal derinlik ve zihni yetenek, insanın imanı bulması için yeterli olamıyor.

Bir başka mekândayım, Viyana’da bir müzenin içinde; yerinden çıkacak gibi oluyor yüreğim; orada bir sancak duruyor, incelenebilse kaç yeniçerinin parmak izi, dahası kan izi var üzerinde. Ama büyükün bu trajedinin ortasında yine de coşkulanıyorum; sancağın üzerinde fetih ayeti var; bir muştı, bir çağrı olarak duruyor orada. Belki de onlar bir yitiği, gerçek sahipleri gelene kadar sadece bir emanet olarak saklıyorlar, farkında olmada.

Kızıl elma, şimdi bir sancak biçiminde orada, öylece bekliyor.

Kurtuba’dayım; büyük mescidin içinde. Nice alınlar secdeye kapandı bu büyük yapının toprağında. Bir kez de ben teşebbüs ediyorum ve durduruluyorum.

Oysa bilmedikleri bir şey var; ne kadar görüntülerini ortadan kaldırmaya çalışsalar da bu toprağın kendisi Müslüman oldu bir kez; insanlar sadece mimari bir yapıyı ziyaret için değil, hemen canlanıverecekmiş gibi bekleyen bir anlama katılmak için geliyorlar buraya.

İnsanlar, bazen bozkırın ortasında kalan bir tek türbe etrafında, bazen bir kent içindeki yıkık bir medrese binasında, bazen de böyle bir tapınağın etrafında oluşturmuyorlar diriliş düşlerini.

Selanik’teyim. İslam’dan kalan ne varsa her şeyi yıkmışlar; ama özellikle de minareleri.

Batılı insanın bakmaya tahammül edemediği en önemli simge; minare. Burada uygarlık minareyle temsil ediliyor.

Demek ki, en kısa sürece birkaç minarenin, onarıldığını gördüğümüz gün, bunu bir diriliş işareti olarak da algılamak yanlış olmayacak.

Sofya’da, Filibe’de kısık sesle de olsa minareler ses vermeye başladılar.

Balkanlar yeniden ezan sesine kavuşuyor.

Bulgaristan’dayım; burada tarih çok daha somut biçimde yaşıyor; Rodop dağlarının üzerinde, adıyla sanıyla Karabulak Köyündeyim, Türkçe konuşulan, dedemin gençliğinin geçtiği, hâlâ adının bilindiği yerde.

Otel odasında değil, bir evde misafirim burada. Şimdi yüzyıllık zaman açığı kapıyor; çünkü sadece yapılar değil, insanlar var burada.

* * *

Seyahat etmek, insana imkânsızlık, acizlik duygusunu aşıl原因 yapaylığının görmemizi mümkün kılıyor.

Seyahat, evet, ferahlatıyor ve genişlik veriyor bana.

Güneşin batma anında, orucumu açıyormuşum gibi.

Yeni oruç günlerini özleyorum şimdi.

Yeni zahmetleri, yeni ferahlıkları.

MURAT EROL

JÖN TÜRKLER'İN MODERNLEŞME SEYAHATLERİ

Osmanlı kültür hayatı üzerinde, Osmanlı-Alman yakınlığa rağmen Fransız etkisinin bu derece yoğun olması üzerinde müstakil bir çalışmaya rastlamak zor. Fransız İhtilali ile popülerliği artan Fransız kültür ve siyaset hayatı özellikle ülkemizde derin etkiler bırakmıştır. Cumhuriyetin kurulmasında da idari teşkilat Fransız modelini üzerinden yapılandırıldı. 19. yy. ve 20. yy. başlarındaki Osmanlı entelektüel hayatında Fransız etkisinin yoğunluğu gözden kaçmaz. Hatta bu etki o derecededir ki modernleşme süreciyle Arapça ve Farsça'nın yerini Fransızca almaya başlar.¹ Osmanlı modernleşmesi askeri alandan 19. yy. itibariyle sosyal alana taşınmıştır. Askeri alandaki eksikleri giderme amaçlı küçük rötuşların yerini Tanzimat ile sosyal bir değişim iradesi almıştır. Ancak bunun toplumda yerleşmesi karşısında yine farklı sesler yükselmiştir ki, yazı boyunca bir şekilde anılan Yeni Osmanlılar bu muhalefet hareketinin önemli bir örneğidir. Değişimin zeminin hazırlanmış ve bu zemindeki insanların da zaman içerisinde bu zeminle uyumlu bir hal kazandıkları aşıkardır. İlber Ortaylı'nın da dikkat çektiği gibi² mültecilerin ateşleyici olduğu modernleşme maceramıza diğer büyük katkı Avrupa görmüş aydınlar eliyle oldu.

Osmanlı kültürel modernleşmesinin öncüllerini Avrupa'da kurulan elçilikler üzerinde, bunların izini de yazılan sefaretnamelerde aramak yerinde olacaktır. Zira bunların Avrupa ile doğrudan temasa geçmenin yanı sıra, Batı medeniyetini yakından görmeleri, Batı dillerini öğrenmeleri, bu sürece paralel devlet adamlarının yetişmesi, bazı müesseselerin Batılı yaşayış tarzının sanat zevkinin ve bilimsel zihniyetinin toplum hayatımıza girip tanıtılması önemli bir fonksiyonu yerine getirdi.³ Seyahatnameler Osmanlı İmparatorluğunun yabancı ülkelere gönderdiği elçilerin o ülkelerle ilgi bilgileri verdikleri eserlerdir. Bunlara en güzel örnek Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin "Fransa Sefaretnamesi" gösterilebilir. Bu eser Çelebi'nin Paris sefiri iken Fransa'nın sosyal ve kültürel durumunu gözlemlerine dayanarak anlattığı, Avrupa'da Türklerin savaşı meydanlarının dışında da gelişmiş bir kültürel yaşama sahip olduğunu göstermesiyle önemlidir. Mehmed Çelebi, Paris'te on bir ay kaldı. Dönüşünde, seyahati sırasında gördüklerini bir kitap halinde padişaha sundu.⁴ 1776'da da yerinde Fransızca öğrenerek ve öğrenim yaparak memlekete dönüşünde Divan'da kullanılan Fenerli Rum tercümanlar yerine tayin edilmek üzere İshak adlı bir Türk öğrenci ilk defa Paris'e gönderildi. 1830'lardan sonra hükümet düzensiz aralıklarla da olsa genç Türk gruplarını okumak üzere Batı Avrupa ülkelerine göndermeye devam etti.⁵ Bu şekilde Osmanlı seçkinlerinin Avrupa macerası da başlamış oldu. Bu süreç sadece Osmanlı'yı etkilemiş değil, ayrıca Cumhuriyeti getiren sürecin olgunlaşması anlamı da taşımaktadır.

Osmanlı elitinde giderek bir Avrupa ve özelde de Paris sevdasının oluşması 19. yy. hareketliliğinde gözden kaçmaz. Örneğin Mülkiye'de okuyan Ali Kemal'in "Öm-

rüm” adlı hatıratında, üçüncü sınıftayken Paris’i görme isteğinin dayanılmaz bir hal aldığını belirtmesi ve Paris’e kaçması, o devir aydınları üzerinde özellikle Fransa’nın ne büyük bir cazibe merkezi olduğunu da göstermektedir.⁶ Bir diğer örnekte ise Ahmet Haşim, 1920 yılında yayımlanan bir yazısında bir “Paris’i Görmüş Zat” portresi çizer. Paris’i görmüş adam aslında Paris’i görmeyen yegâne adamdır; memleketinde hayret etmek için hiçbir şey bulamaz, fakat Paris’e ayak bastığı andan itibaren en sıradan şeyleri bile ‘başka bir yıldızın eşya ve eşhası’ gibi ömtir boyunca unutulmaya-cak olağanüstülükler olarak görür. 1860’lardan itibaren aşağı yukarı yüz yıl boyunca Türk aydınları için hürriyetin, düşüncenin, sanatın, edebiyatın kutsal şehri Paris’ti; ilk fırsatta soluğu orada almak için can atar, hatta bazıları Paris sokaklarında işportacılık yapmayı kendi ülkelerinde önemli bir adam olmaya tercih ederlerdi. Sırf Paris kaldırılmalarını çığnemiş olmak bile bir zamanlar hatırı sayılır bir itibar kazandırıyordu.⁷ Osmanlı’dan Cumhuriyete kadar süren bu Paris sevdası Yeni Osmanlılar’dan Jön Türkler’e, Yahya Kemal’den Necip Fazıl’a kadar bir çok ismi etrafında pervane etmiştir. Necip Fazıl’daki bohem durum, Yahya Kemal’de bir uyanışa dönüşmüş, Jön Türkler’in sefalet ve sıkıntı dolu bir modernleşme çabası kayıtlara geçmiştir.

Jön Türkler

Paris aşkını, Avrupa aşkını ateşleyen Jön Türkler ise bir milat kuşak niteliği taşımaktadır. Cami Baykurt anılarında “Jön Türk”ün, bir nesil evvelki Türk inkılapçıları’nın yabancı bir dildeki künyesi olduğunu belirtir.⁸ Jön Türkler’in ve Jön Türk modernleşmesinin Avrupa’da doğduğu söylenemese de, gücünü Avrupa’da artırdığı, Avrupa’dan Osmanlı’ya yoğun bir gündem taşıdığı söylenebilir. Jön Türkler’in Avrupa’da konumlanmasında Osmanlı’nın içinde bulunduğu şartların açık bir etkisi vardır. Zira Sultan Abdülhamid’in politikaları yeni “maceraları” gereksiz görüyordu. Jön Türkler ise baştan sonra “maceracı” bir profil çizmekteydi. Uzun ve farklı bir analiz gerektiren bu siyasal konjonktür Jön Türkler’in Padişah’ın gözündeki yurtdışındaki bir takım güç odaklarının paralelinde düşündüğü ve hareket ettiği izlenimini doğurmuştu. Sultan kendi izlediği politikaların Osmanlı’nın bekası için kaçınılmaz olduğu inancındaydı, haklıydı da. Ancak Jön Türkler ve benzeri hareketlenmelerin Sultan karşısında “maceracı” olduklarını tarih göstermiş olsa da, bu hareketlenmelerin de kaçınılmaz ve süregelen olay ve durumların bir neticesi olarak zaruri olduğu görülecektir. Dolayısıyla Abdülhamid’in haklılığı, Jön Türkler’in ve diğer hareketlerin hain olduğu anlamına gelmez. İnandıkları doğruların o zaman için Osmanlı’yı güçsüz düşürebileceğini fark etmemiş olmaları onları tarih karşısında mahkum edilmelerini gerektiriyor. Sonraki süreçte Abdülhamid’in yine haklı politikaları toplum ve zamanın getirdikleri karşısında geriye çekilmiş ve süreç kendini kabul ettirmiştir. Osmanlı yıkılmıştır evet, ancak ardında Cumhuriyet kurulmuştur. Bu anlamda Cumhuriyet’in kuruluşunun ön hazırlıklarının Tanzimatla başladığı ileri sürülebilir. Yeni Osmanlıların ve Jön Türkler’in sürecin olgunlaşmasına katkıları da ortadadır. Bu anlamda Osmanlı’nın

son döneminin ve sonrasında kurulan Cumhuriyetin belirleyicisi olan modernleşmenin Avrupa merkezli olması doğal bir durum olmuştur. Bir buçuk asra yaklaşan bu dönemin temel belirleyicisinin “Batı” yani Avrupa olmasının Osmanlı’daki tarihsel kökleri elbette geleneksel Osmanlı politikalarından da beslenmiştir. Batı bir hedefti, öncelikle fetih için bir hedefti sonrasında gelişme ve ilerlemede yakalanması gereken bir hedefti. “Muasır medeniyet” ülküsünün her zaman işaret ettiği yön Batı oldu. Batı dışında bir “muasır medeniyet” olabileceği, bu medeniyetin Batı’nın tamamen dışında olabileceği düşünülmeden sürdürülen bir modernleşme yaşadık.

Jön Türk hareketi de Fransız etkisinde şekillenmiş bir harekettir. Yeni Osmanlılar’daki İslami ton giderek azalmış, pozitivistimin etkisi öne çıkmaya başlamıştır. Sadece Jön Türkler değil, o devrin aydınlarının hemen hemen hepsi üzerinde Harbiye, Tıbbiye ve Mülkiye’de verilen eğitimin bir neticesi olarak pozitivistimin, Darvenciliğin ve biyolojik materyalizmin büyük bir tesiri görülür.⁹ Diğer yandan ise Namık Kemal ile bayraklaşan bir “hürriyet” söylemi vardır. Ancak hürriyet konusunda teorik bilgiden de yoksundular. Bir bütün olarak bakıldığında teorik olarak donanımlı değildiler. Sadece Prens Sabahattin bir dereceye kadar teorik bilgi sahibi idi.¹⁰ Jön Türkler’in Osmanlı’da padişahlığın kaldırılması gibi talepleri yoktu. Sadece Meşrutiyet eksenli bir yarı demokrasi olarak nitelendirilebilecek talepleri vardı. 19. yy.’ın ikinci yarısında Osmanlı düşündürdü bu gelişmelerin sonucu olarak daha demokrasi ve özgür bir rejim istemektedir.¹¹ II. Abdülhamid’in baskıcı rejiminin yumuşaması, daha özgür bir sistem talepleri yanında genel olarak İttihat ve Terakki’nin ipleri ele almaya başladığı dönemlere kadar baskın ideolojik karakter Osmanlılık idi. Jön Türklük, kendisinden evvelki ıslahat tecrübelerine kıyasen daha radikal bir yenilenme hamlesi, ama cumhuriyet değil imparatorluğu kendi çerçevesi içinde kuvvetlendirmekten başka bir şey istemiyordu.¹² Osmanlı’nın son yüzyılındaki tüm hareketler, tüm aydınlar gibi Jön Türkler’in temel amacı da devletin kötöye gidişine reçeteler üretmek, kendi ürettikleri çöküşten çıkma reçetesinin Padişah’ınkinden daha iyi olduğu iddiası idi. Şerif Mardin ifade ettiği gibi düşüncelerinin başlangıcı ve sonu, “devleti kurtarmaktı”. Jön Türkler için entelektüel zemini hazırlamış olan akımların incelenmesini zorlaştıran unsurlardan biri bu etkilerin bazen de payitahtın dışından gelmesidir.¹³ Belki de bu yüzden Abdülhamid bu hareketlere hiç güven duymamıştır. Zira görüntü dış devletlerin bu isimleri ve bu muhalefeti beslediği şeklinde oluşmuş olabilir. Ancak Jön Türkler’in hiç de beslenmedikleri, aksine sıkıntılı bir hayat sürdükleri kayıtlara geçmiştir. Üstelik Padişah’ın bunu biliyor olması da gerekir, zira Avrupa’ya Jön Türkler’le mücadele ve onları kontrol için gönderdiği görevlilerin bu kendisine anlatmış olması gerekir.

Jön Türkler Avrupa’da, özellikle başta Paris olmak üzere Cenevre ve Londra’da yoğun bir çalışma içine girdiler. Değineceğimiz gibi çok sayıda gazete ve dergi yayınladılar. Enteresan bir şekilde dönemin koşullarıyla düşündüğümüzde, bu yayınların ve hareketlenmelerin İmparatorlukta önemli bir yankı ve ses bulduğunu söylemek mümkün. Bunda içeriyle sürekli bir irtibatın olması yanında, Padişah’ın Jön Türkler

üzerinde titizlikle ve dikkatle durması da bize göre etkili olmuştur. Sultan Abdülhamid Jön Türkleri sindirmek isterken aslında farkında olmadan onların seslerinin duyulmasında araç olmuştur, onların karşısında durarak farkında olmadan onları güç haline getirmiştir. Abdülhamid'in gereksiz görünen ve bir türlü sonuç alamadığı çabaları kısa vadede Jön Türkler'in Avrupa günlerini çekilmez hale getirirken, diğer yanda ise Jön Türkleri Türk Modernleşmesi tarihinin önemli aktör hareketleri haline getirmiştir. Cumhuriyet modernleşmesini gerçekleştiren aktörlerin, Jön Türkler'in son kuşağı ile olan zamansal paralellikleri, sahip oldukları fikri hareketlilik bize ilhamlarını nereden aldıklarını da göstermektedir.

Burada bir konuya açıklık getirilmesi gerekiyor. Bir çok kitapta, yazıda ve makalede bir karışıklığın yaşandığına dikkat çekilmek zaruridir. Zira Yeni Osmanlılar ile Jön Türkler zaman, kişi ve akım olarak karıştırıldığı gibi, Jön Türkler ile de İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) karıştırılmaktadır. Jön Türkler üzerine yazılmış kitapların İTC'yi anlatması manidardır. İTC Jön Türklükten de beslenen bir akım, belki Jön Türklüğün bir alt kademesi, ama ikisinin bütünüyle aynı olduğunu söylemek zor. Burada Şükrü Hanioğlu'nun bu konuyla ilgili tespitleri önemlidir. Hanioğlu'na göre¹⁴ birçok insan Jön Türklerle Yeni Osmanlılar arasında bir fark olmadığını, bu iki hareketin birbirinin devamı olduğunu düşünüyor. Yeni Osmanlılık, bürokrasi içerisindeki yerlerinden rahatsız oldukları kadar toplumda Tanzimat sonrası siyasetlerin ortaya çıkardığı değişiklik ve dönüşüme duyulan tepkileri dile getiren bir hareket. Yeni Osmanlılık'ı, Jön Türkler ve İttihat Terakki hareketleri gibi lineer bir çizginin halkalarından biri olarak görmemek lazım. Hanioğlu Jön Türkler ile İTC arasındaki bariz farka ise değinirken Jön Türklüğün iki jenerasyona sahip olduğuna dikkati çeker. Birincisi Erken Jön Türk Jenerasyonu; 1880'lerin sonunda birtakım okullarda bu hareketleri örgütleyen insanların olduğunu vurgular. Temelde entelektüel bir hareket olarak kalıyor. Bu insanların dergilerini okuduğumuzda entelektüel kaygıdan izler görüyoruz. 1905'ten sonra yeni bir jenerasyon başlıyor. Enver Paşa gibi.

Şükrü Hanioğlu birkaç tane İttihat ve Terakki'den bahsetmek mümkün olduğunu ifade eder.

Bir tanesi öğrenciler arasında kurulan ve adı İttihad-ı Osmanî olan bir grup. Bu grubun çok da ciddiye alınacak bir tarafı yok. Her zaman görebileceğimiz türden bir oluşum bu.¹⁵ İttihad-ı Osmani Mayıs 1889'da Askeri Tıbbiyeli beş öğrenci tarafından kurulan İttihad-i Osmani Cemiyeti'nin en ünlüleri Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'dur. 1895'e doğru Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile temas kurdular ve onun telkinleri ile örgütün adını Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti diye değiştirdiler. Cemiyet 1908'den darbesinden sonra siyasi bir parti olarak faaliyetlerine devam etti.¹⁶ Hanioğlu'nun da dikkati çektiği gibi ciddiye alınacak olan ikinci dönemdir ve bu 1895'ten itibaren şekillenen İttihat ve Terakki Cemiyetidir. Şerif Mardin'e göre ise, İTC'nin tarih içindeki kökleri Yeni Osmanlılar hareketine dayanıyordu. İki grup arasındaki ilişki yalnız amaçlarının birleşmesinden değil, fakat İTC'nin Yeni Osmanlı-

lar hareketine dahil olmuş kimselerden yararlanması, sosyal desteğini bir kuşak önce belirmiş sosyal kıpırdanmalardan alması ve 1860'larda üretilmiş bir ideolojiyi kendine şiar edinmesinden doğuyordu.¹⁷ 1896 yılına gelindiğinde Abdullah Cevdet, Tıbbiyeli Rodoslu Süleyman, Fatihli İbrahim Nazmi Avrupa'daki Jön Türklerle münasebette bulunmak iddiasıyla yakalandılar. Abdullah Cevdet Trablusgarp'a, Süleyman Şam'a, İbrahim Nazmi de Manastır'a gönderildiler.¹⁸

Yeni Osmanlılar

Jön Türkler'i etkilemiş ve hatta onlara hareket imkanı, zemini ve cesareti veren Yeni Osmanlılar'ın düşünceleri, anayasacı liberalizmin çizgilerinden, modernist İslamcılığa, hatta olgunlaşmış bir Türkçülüğe ve sosyalizme kadar çeşitli görüşleri içeren renkli bir yelpaze oluştuyordu. Yeni Osmanlılar, Avrupa'nın kültür konularında taklit edilmesine karşı çıkıyorlardı. Yeni Osmanlılar toplumun genel olarak gerilemesinin nedeni olarak şeriate önem verilmemesini, "Frenkleşmeyi" ileri sürdüler. Jön Türklerle birlikte "ahlak-ı umumiye" yani genel ahlak konusu dillendirilmeye başladı. Bu sürecin Osmanlı'da ideolojilerin ve farklı yaklaşımların kaynağı olduğunu söylemek götünen anlamıyla mümkündür.

Yeni Osmanlılar'ın Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Mizancı Murad, Ebuzziya Tevfik, Çapanoğlu Agah Bey, Reşat Nuri Bey, Beşir Fuat, Ahmet Mithat gibi renkli isimlerden oluştuğu görülür.¹⁹ Yeni Osmanlılar içinde Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın gölgesinde kalmış önemli bir isim vardır: Mustafa Fazıl Paşa. Paşa aslında Yeni Osmanlılar'ın hem lokomotif hem de hamisi görüntüsündedir. 1867 yılına gelindiğinde ise Prens Mustafa Fazıl Paşa ortaya çıkarak devam etmekte olan muhalif hareketlere destek vermeye başladı. Paşa, 1862'de Maarif, 1864'te Maliye Nazırı olmuş; 1865 yılında Meclis-i Hazain Reisliğine getirilmişti. M. Fazıl Paşa, Mısır Hidivi İsmail'in kardeşi idi ve veliaht durumundaydı ancak Hidiv İsmail veraseti kendi soyuna bağlamak hesapları yapıyordu. 1865 yılında Mısır'da veraset usulünü değiştirme girişimi olmuş ancak, sadrazam Fuad Paşa bunu kesinlikle reddetmiştir. Bu aşamadan sonra Padişah ve Fuad Paşa Mısır'ın veraset meselesi konusunda fikir birliğine varmış ve yayınlanan bir ferman ile veraset İsmail'in soyundan gelenlere bırakılmıştır. M. Fazıl ise gelişen bu olaylar karşısında Padişaha açık bir mektup kaleme almıştır. Mektupta Osmanlı'nın ekonomik, mali bunalım ve memur yolsuzlukları gibi sorunlarına değinmiş; çare olarak da meşrutiyet yönetimine geçilmesinin gerekliliğini öne sürmüştür. Mektup, imparatorlukta geniş tepkilere neden olmuş; özellikle başkentte dağıtılması sonrasında aydınlar tarafından amaçlarının uygun bir ifadesi olarak nitelenmiştir. Mektup, 1890'larda Jön Türklerle de ilham kaynağı olmuştur.²⁰ Mustafa Fazıl Paşa sürgün kararı üzerine Paris'e yerleşmişti. Artık Mustafa Fazıl'ın gayretleri tekrar İstanbul'a yerleşerek önemli bir görev elde etmeye çalışmak olacaktır. Osmanlı ve Avrupa'daki gelişmeleri çok iyi izleyen Mustafa Fazıl, amacına ulaşmak için meşrutiyetçiliğin bayraktarlığını yapmaya karar vermişti. Paşa, bu konuda İttifak-ı Hamiyet üyelerini bir

araç olarak kullanma yolunu seçti. Bu arada Şubat 1867’de Paris’te yayımlanan bir dergide Mustafa Fazıl Paşa’nın Türkiye’deki reformcuların liderliğini ve “Genç Türkiye” adlı muhalif grubun yönetimini üzerine aldığı belirtiliyordu. Bu gelişmeler Âli Paşa hükümetini derhal harekete geçirmiş ve Namık Kemal Erzurum’a, Ziya Bey Kıbrıs’a atanmış; Ali Suavi ise görevsiz olarak Kastamonu’ya sürülmüştür. Ziya Bey ve Namık Kemal, İstanbul’da kalmak için çeşitli mazeretlere başvuruyorlardı. Bu durumdan haberdar olan M. Fâzıl bu aydınları kendisiyle çalışmalarını için Paris’e davet ederek onlara basın aracılığıyla Avrupa kamuoyunu da yanlarına alarak Âli Paşa’ya karşı muhalefetlerini sürdürmelerine maddi destek sağlama sözü verdi. Bunun üzerine aydınlar Paris’e gittiler. Burada “Yeni Osmanlı Cemiyeti” olarak adlandırılan cemiyet kuruldu ve başına da Ziya Bey getirildi. Ancak Cemiyet 1875’te Mustafa Fazıl Paşa’nın ölümü ve ayrılıklar ile etkinliğini kaybetmeye başladı.²¹

Mustafa Fazıl Paşa’nın yanı sıra Yeni Osmanlı hareketinde karmaşık bir portre çizen Ali Suavi’ye de dikkati çekmek gerekiyor. Namık Kemal’den daha İslamcı görünen ve parlamentoyu bile gerçek temsili bir organ olarak görmeyecek kadar otoriteye baş kaldıran Ali Suavi, bir çok yönleriyle Meşrutiyet reformlarının da ötesinde taleplerde bulunur.²² Ali Suavi ve arkadaşlarının Paris’e geldikleri tarih miladi olarak 30 Mayıs 1867’dir. Gelişleri bazı Fransız gazetelerine haber dahi olmuştur.²³ Yeni Osmanlılar’ın farklı yönlere dağıldıkları 1877-1889 yılları arasında hareketin devamı sayılabilecek önemli bir olay gerçekleşmiştir. Ali Suavi, V. Murad’ı tekrar tahata çıkarmak amacıyla Rumeli göçmenleriyle birlikte 20 Mayıs 1878 günü Çırağan Sarayını bastı ve bu sırada öldürüldü.

Yeni Osmanlılar, sürgüne gönderildikleri tarihte bile faaliyetlerini İTC’ne bağlayacak olan olaylar çıkıyor, daha sonra Jön Türkler arasında şöhret yapacak olan bazı kişilerin isimleri işitilmeye başlanıyordu. Bunlar arasında İsmail Kemal Bey, Jön Türk dergisi olan Şura-yı Ümmet’in başyazarlığını yapan Samipaşazade Seza-i ve daha bir süre gölgede kalacak olan ilk Jön Türk lideri Murad Bey vardı. Mardin’e göre, 1895 yılında İstanbul’da, Paris’te ve Londra’da en az dört grubun olduğu söylenebilir. Bir diğer önemli isim ise genç bir memur olarak Paris’e gelen Ahmet Rıza Bey’dir. 1889 yılında daha sonraları Jön Türkler’in liderliğini ele alacak olan Bursa Maarif Müdürü Ahmet Rıza Fransız Devrimi’nin 100. Yılı şerefine Paris’te açılan uluslararası sergiyi ziyaret etmek için Paris’e gitmişti, fakat dönmeye de niyeti yoktu, 1908 yılına kadar artık geri dönmemiştir.²⁴

Jön Türkler’de Ayrışma

Avrupa Jön Türkler’i arasındaki önemli ayrışmayı Ahmet Rıza Bey ve Murad Bey’in çevresinde toplananların varlığında net olarak görüyoruz. Sonrasında Paris ve Cenevre Jön Türkler’i olarak bu ayrım daha da barizleşmiştir. Zürcher göre Ahmet Rıza’nın liderliğine ilk büyük meydan okuma Mizancı Murad’ın 1896’da Paris’e gelişi ile oldu.²⁵ Murad Bey yada bilinen adıyla Mizancı Murad’ın Avrupa yılları hare-

ketli ve verimli idi. Ahmet Rıza'ya nazaran daha uzlaşmacı ve çözüm odaklı düşünen bir liderdi. Eleştiren duruşu onun önemini de artırmıştır. Murad Bey'in yayınlandığı Mizan'ın ilk sayısında Jön Türkler eleştiriliyordu. Murad Bey'in makalesinin konusu Paris ve Mısır Jön Türkleri'nin programsızlığı idi.²⁶ Bu yayın Sultan Hamit'i sinirlendirdiği kadar inkılapçı gençliğin de şevkini artırmıştır.²⁷ Murad Bey'in Avrupa'ya firarı Abdülhamid'in evhamını tahrik etti. Olayların akışından anlaşıldığına göre Murad Bey daha ilgili çekici bir portre. Ahmet Rıza Bey Murad Beyle uyuşamayacağını daha Murad Bey'in firarının ilk günlerinde anlamıştı. Murad Bey çevresindeki öbeklenme daha hareketli, daha dinamik. Murad Bey Paris'te sık sık gençlerle bir araya gelmiştir. Gençler bu toplanmaların birinde Ahmet Rıza Bey'e dargınlıklarını meydana vurdular, Murad Bey ise, onları teskine çalışmıştır.²⁸ Murad Bey, Paris'e vardıktan sonra Ahmet Rıza'nın yerine cemiyete başkan seçildi. 1897 yılı başlarında Murad ve bir grup taraftarı cemiyetinde yönetim merkezini Cenevre'ye taşıdı.²⁹ Bu sırada 1897 Türk-Yunan savaşı üzerine Ahmet Mithat Efendi vatan duyusunun yoğun olduğu bir yazı kaleme alır. Bu yazıyı Komite Murad Bey'den Mizan'da yayınlamasını ister ve makale Mizan'da çıkar. Ancak Ahmet Rıza Bey bu yazıyı Meşveret'te yayınlamayı reddeder. Bunun üzerine gelişen olaylar Ahmet Rıza Bey'in Cemiyetten çıkarılmasını, krizi yönetemeyen ve eleştirilere tahammül edemeyen Murad Bey'in istifasını getirdi. Jön Türkler'in içine girdikleri bu karmaşık durumda padişah tarafından Avrupa'ya yollanan Ahmet Celaleddin Paşa Murad Bey'i İstanbul'a dönmeye ikna etti. Cenevre Jön Türkleri liderleri Murad Bey'i kaybetmelerine rağmen, Paris grubuyla birleşme çabasına girişmedi. Murad Bey İstanbul'a döndükten sonra Çürüksulu Ahmet Bey Cenevre grubunun başında kaldı.³⁰

Jön Türk hareketinin bir diğer önemli ismi de Prens Sabahattin'di. Prens, hanedan ailesinin Avrupa'da yaşayan muhalif bir mensubu idi. Prens Sabahattin de Ahmet Rıza ile ihtilaf yaşayan isimlerden biridir. Prens entelektüel yönü önde olan bir liderdi. Prens'in de girişimleri ile iki Jön Türk kongresi toplandı. 1902 yılında kardeşi ile beraber I. Jön Türk Kongresini topladılar. 1907 yılında Paris'te II. Jön Türk Kongresi toplandı.

Sultan II. Abdülhamid de Avrupa'daki Jön Türklerle köprüleri yıkmış değildi. Onları kazanma politikasını bırakmıyordu. Buna karşın Paris kahvelerinde padişah aleyhine yazılar, şiirler okunuyordu.³¹ Jön Türkler'den çoğu için Avrupa'daki sefalet ve taziyat hayatı artık çekilmez raddeye gelmişti. Abdülhamid Avrupa'ya kaçanları memlekete iade etmek ve Avrupa'da kalacak olanları birer memuriyet kabulüne ikna etmek üzere serhafiye Ahmet Celaleddin Paşa'yı da Paris'e ve İsviçre'ye gönderdi.³² Ahmet Celaleddin Paşa Jön Türkler'in içinde bulundukları sefaleti yerinde görmüştü. Paşa bunlarla diyalogta idi, bir yandan da bunlara ziyafetler düzenliyordu. Amaç sıkıntılı süreçten geri dönmelerini, İstanbul'a dönerek muhalefeti bırakmalarını sağlamaktı.

Jön Türkler'in Avrupa yılları sefalet ve fakirlik yanında fikri hareketlilik açısından da oldukça verimliydi. Çok sayıda dergi ve gazete çıkardılar. Gazetelerin başlıcaları olarak şunlar sayılabilir: Cenevre'de Tunalı Hilmi Bey'in çıkardığı Ezan (1897), Londra'da Hür-

riyet (1896), Kahire’de Kanun-u Esasî (1897), İngilizce ve Türkçe Yıldız, Türkçe ve Ermenice Sadayı Millet, Cenevre’de Hakikat (1897), Meşrutiyet (1900), Emel (1900), Doğru Söz (1906), Paris’te ve Kahire’de Türkçe Şura-yı Ümmet (1902), Şura-yı Osmanî (1906), Kahire’de Mizan, Türk (1903), Saib Bey’in çıkardığı Sancak (1900), Londra’da Emin Hindiye tarafından Türkçe, Arapça ve Farsça çıkarılan Hilafet, Tuna, Terakki (1906), Kahire’de Enini Mazlum (1899), Mizahi Zaruri (1901), Ahali (1905), Anadolu (1903), Cenevre’de Mizahi Beberuhi (1898), Mizahi Davul (1901), İttihad, Hürriyet, Laklak, İntibah (1903), Cüheyne (1900), Havatım, İskenderiye’de Yeni Fikir (1907), El Ayyam, Arnavutluk, Selamet, Yıldırım, Hak (1900), İstikbal, Cenevre’de İntikam (1900), Kahire’de Mizan’ı Adalet (1900), Tokmak (1901), Fransızca Le Monitor Otoman, Le Liberal Otoman (1901), Şark, Muvazene, Albania, Le Federation Ottoman (1903).³³ Bunlarında yanında Abdülhamid’in bu yayınların karşısında durmak niyetiyle desteklediği Paris’te yayınlanan gazeteler de vardı. Bunlardan biri Mısırlı Ebu Nazare, diğeri Nikolaidis yönetiminde çıkıyordu.³⁴ Bu durum Abdülhamid’in mücadele tekniğine uygundu. Başka bir açıdan bakılırsa böyle bir entelektüel hareketlenmenin seviyesi, çok sayıda dergi ve gazetenin varlığı Osmanlı’nın da Avrupa üzerindeki etkisi olarak yorumlanabilir. Diğer yandan orada devletin yayınları desteklemesi ve yayınların çıkmasına öncülük etmesi de azımsanmayacak bir politik başarıdır. Bugün bile Avrupa’da bu derecede bir hareketliliğin yakalandığını söylemek zordur.

Sonuç

Jön Türkler’in Avrupa kültürü merkezli Türk modernleşmesinin önce toplum katmanlarında etkinleşmesinde ve yaygınlaşmasında açık bir etkisi vardır. Sürgünler, kaçmalar ve seyahatler ile Avrupa’yı yerinde gören, Osmanlı çökmesine karşı burada yeni formüller üreten çevreler dönem içerisinde azınlıkta olsalar da sonraki dönemdeki etkileri, hatta bir buçuk asra yaklaşan süreci etkilemeleriyle başarıya ulaştıkları söylenebilir. Şerif Mardin Jön Türklerin Avrupa yıllarını trajikomik tarafları ağır basan bir macera olarak tanımlamak gerektiğini ifade eder.³⁵ Öyle ya da böyle Abdülhamid’in sağlamcı politikaları karşısında Jön Türkler ile önemli bir dönemeç yaşayan modernleşmeci/modernleştirmeci hareket etkinleşmiştir, etkinlik alanını genişleterek teorik olarak bütün ideolojilerin besleyicisi konumuna gelmiştir. Bugün modernleşmemiz kadar muhafazakarlığımızın da Avrupa eksenli ve merkezli düşüncesinin nedeni, Yeni Osmanlılar’dan Jön Türkler’e kadar uzanan hareketlerin geniş bir fikri yelpaze taşımalarından aranabilir. İslamcılık, Türkçülük hatta sosyalist eğilimlerin varlığı yanında maneviyatçılık ile pozitivizm yan yana durmuştur. Bugün gelinen noktada Jön Türkler’in Avrupa yılları Türk düşünce hayatının belirleyici dönemlerinden olmuştur. Karmaşık bir fikri yapıya sahip olmaları yine çağdaş Türk düşüncesinin de karmaşık ve iç içe geçmiş bir yapı taşımasını getirmiştir. Diğer yandan ise Jön Türkler’in Sultan Abdülhamid ile olan mücadeleleri, Jön Türkler’in Sultan’a karşı tutumları, Sultan’ın onları kontrol altında tutma çabası ilginç bir olaylar zincirleri olarak tarihin kayıtlarına geçmiştir.

- ¹ Yunus Balcı: Osmanlı Aydınının Dönüşümü, Türk Yurdu Dergisi, Aralık 1999-Ocak 2000, Sayı: 148-149
- ² İlber Ortaylı, Tarihimiz ve Biz, Timaş Yayınları, 2008, s.103
- ³ Balcı: agm.
- ⁴ Sedat Maden: Türk Edebiyatında Seyahatnameler Ve Gezi Yazıları Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 15, Sayı 37 (2008). İsmail Doğan, Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İz Yayıncılık, 1991, s.15
- ⁵ Doğan, age., 1991, s.18
- ⁶ Balcı: agm.
- ⁷ Beşir Ayvazoğlu, Jön Türklerin Paris'i, Zaman, 13 Kasım 2008
- ⁸ Arı İnan (haz.), Cami Baykurt'un Anılarıyla Son Osmanlı Afrikasında Hayat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, 1. Baskı, s.30-31
- ⁹ Balcı: agm.
- ¹⁰ Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, 2011, 20. Baskı, s.99
- ¹¹ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yayınları, 2004, 18. Baskı, s.25
- ¹² İnan (haz.), age., 2009, 1. Baskı, s.31
- ¹³ Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, 2010, 16. Baskı, s.16-47
- ¹⁴ Prof. Şükrü Hanoğlu ile Söyleşi, Mostar Dergisi, Sayı: 43, Eylül 2008
- ¹⁵ Hanoğlu, age., Eylül 2008
- ¹⁶ Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yayıncılık, 2001, s.39. Mardin, age., 2011, s.97. Süleyman Kâni İrtem, Yıldız ve Jön Türkler, Yayına Haz.: O. S. Kocaoğlu, Temel Yayınları, 1999, s.12-36
- ¹⁷ Mardin, age., 2010, 16. Baskı, s.33
- ¹⁸ İrtem, age., 1999, s.11-66
- ¹⁹ Ortaylı, age., 2004, 18. Baskı, s.271
- ²⁰ Barış Demirtaş: Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri, U.Ü. Fen Edebiyat Fak. Sos. Bil. Dergisi, Yıl 8, Sayı 13, 2007/2. Akşin, age., 2001, s.29. A.Şerif Aksoy, Jön Türkler, Noktakitap, 2008, s.13
- ²¹ Mardin, age., 2010, 16. Baskı, s.39. Demirtaş: agm.
- ²² Ortaylı, age., 2004, 18. Baskı, s.25
- ²³ Doğan, age., 1991, s.197
- ²⁴ Mardin, age., 2010, 16. Baskı, s. 34-78-37. Akşin, age., 2001, s.40. Balcı: agm.
- ²⁵ Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, 1996, 2. Baskı, s.132
- ²⁶ Mardin, age., 2010, 16. Baskı, s.99
- ²⁷ İnan (haz.), age., 2009, 1. Baskı, s.17
- ²⁸ İrtem, age., 1999, s. 98-102
- ²⁹ Zürcher, age., 1996, 2. Baskı, s.132
- ³⁰ Mardin, age., 2010, 16. Baskı, s.111-113-141-143. İrtem, age., 1999, s.121
- ³¹ Mardin, age., 2010, 16. Baskı, s.54
- ³² İrtem, age., 1999, s.115-109
- ³³ İrtem, age., 1999, s.234
- ³⁴ İrtem, age., 1999, s.235
- ³⁵ Mardin, age., 2010, 16. Baskı, s.15

ALİ GÖÇER

DAĞLA FISILDAŞMALAR KENTLE KONUŞMALAR

Yıl 2000. Bir yurtdışı dönüşü uçakta uyuyarak geliyorum. Birden uyandım. San-ki kalbimde bir çarpıntı hissetmiştim. İçimde bir telaş var gibiydi. Gözüm dışarı iliş-tiğinde Ağrı Dağı'nın üstünden geçtiğimizi görüverdim. Güneşli bir gündü ve Ağrı Dağı bir tepsi de sunulan ölümsüzlük şerbeti gibi bütün masumluluğu, bütün heybeti ama bütün alçakgönüllülüğü ile öylece duruyor ve gizli bir fısıltıyla bana gel diyor-du. İçimden onun önerisine karşı dayanılmaz bir istek duyarak ayağa kalkıp bağır-mıştım: “Heyyy Ağrı, bekle beni, seneye sana geleceğim.” Yolcular önce ne olduğu-nu anlayamamış, sonra pencereden Ağrı Dağı'nı görerek bana kocaman bir alkış tut-turmuşlardı. Ağrı beni çağırmıştı. Elbet O'nun bu çağrısına kulak vermeliydim. Ama benim de ona hazır olmam gerekirdi. Tıpkı onun bana hazır olup da çağırdığı gibi.

Verdiğim sözü tuttum. 2001 yılının 11 Temmuz'unda Ağrı Dağı'nın 5.137 metre-lik zirvesine çıktım. Zirvede görüş mesafesi 30-40 metre seviyesine kadar düşmüştü. Yoğun bir sis tabakası altındaydı dağ. Yalnızca bastığımız yeri görüyorduk. Olabildi-ğince yoğunlaşmış bir dikkatle çıkmıştık zirveye. Havanın açık olduğu zamanlarda İran'daki Demavend Dağı ve Karadeniz Kaçkar Dağları'nın gözüktüğünü söylemiş-lerdi. Ama hiç hayıflanmamıştım havanın bunca kapalı oluşuna. O yükseklikte , Tür-kiye'nin çatısında, içimden sadece ezan okumak geçmişti. O noktada içimi sonsuz bir huzurun sükuneti kaplamıştı. Hava rüzgarlıydı, rüzgarın önünde ipek bir tül gibi akan ve boşlukta danseden bir sis vardı. Doğanın kendine özgü bir gürültüsü vardır: Tan-rı'nın haşmetli sessizliğidir bu. Çelişkili gibi de olsa bu böyledir. İçine düştüğümüz anaför gürültü mü yoksa sessizlik mi kavrayamayız. Zirvelerde duyumsadığım gör-kemli çelişki budur. Orada ancak sığınarak, teslim olarak güçlü olabilirdi insan. Yan-sımaları kişiden kişiye değişse de bende ki karşılığı buydu. Nietzsche: “Ancak şimdi yürüyorsun büyüklüğüne giden yolu: Doruk ve uçurum.” der. Düşünebilirsek, irdele-yebilirsek bu birbiriyle çelişen doruk ve uçurum duygusunu aynı anda yaşar ve tesli-miyetle uçurum duygusundan kurtulup doruğun mistik hazzına ulaşabiliriz.

Yükseğe çıkma, çıktıkça yücelme ve Tanrı'ya yaklaşma duygusu bir algı olarak hep vardır. Belki de bu yüzdendir tüm kutsal kitaplarda, tüm dinlerde dağların özel olması, önemli olması. Her kültürün, her dinsel inanışın, her ülkenin bir kutsal dağı vardır. Dağların bir bölümünün adı da Tanrı dağlarıdır. Tibet dilinde Everestin adı 'Ana Tanrıça'dır. Antik yunan inanışında Olimpos Tanrıların otağıdır. Uludağ'ın es-ki adı Keşiş dağıdır. Musa Tur Dağında Tanrı'yla konuşur, Peygamberimize ilk va-hiy Hıra Dağı'nda gelir. Hıra'yla konuşur, Uhud'la konuşur. “Uhud bizi sever, biz de Uhud'u severiz” der. Listeyi uzatabiliriz. Her dinde bir çok mabed yüksek yerlere in-şa edilir ve bu mabedler ötekiler içinde özel bir öneme sahiptir. Ellerimizi yukarı kal-

dırır dua ederiz. Neden? Tanrı kavramının yüce oluşuyla, Tanrı varlığının yücelerde oluşu algısı çoğu kez örtüşür ve gerçeklik duygusuna dönüşür. Dağla yücelik duygusu, kutsallık duygusu, mistik bir duyguyla hemen buluşuverir. Bu da hiç kuşkusuz Tanrı yüceliğinin, Tanrı'nın yücelerde olduğu algısının bir yansımasıdır.

Dağa çıkmak bir insanın yalnızlığına seyahatidir. Dağla konuşuruz. Dağla fısıldaşırız. Dağa sığınırız. Cahit Zarifoğlu "...biz artık dağımıza anneciğim.." derken 'anne' ve 'dağ' gibi insanın sığınabileceği iki kavramı aynı dizeye sığdırır. Necip Fazıl'sa dağlarda şarkı söylemeyi cücelikten kurutulmuş olarak betimlenmez mi? İlhami Çiçek için kentler kuşkuludur. Kentler güvensizlik yuvalarıdır. Oysa, dağa güveniriz. Dağdan bizi kabul etmesini dileriz. Dağ kimi zaman uğuldar, fırtınayla yoğun kar ve tipi altında geçit vermez zirvelerine. Dağ kimi zaman yüreğimizi ferahlatan narin rüzgarlarıyla ve pırl pırl güneşiyle gel der adeta, çağırır ve izin verir zirvelerine çıkmamıza. Dağla aramızda bir ünsiyet oluşur. O yizdendir dağın zirvesine ulaştığımızda ağlarız çoğu kez, duygusallaşırız, seviniriz, ayaklarımız yerden kesilir bulutların çok çok üstüne çıkarız. Dönerken de dönüp dönüp boynumuzu bükerek zirvelerine bakışımız, özlem duymamız aramızda kurulan aidiyet duygusundandır. Artık o dağ bizim olmuştur.

Dağ kültürüyle dağ gezginliğiyle kent kültürü ve kent gezginliği arasında bir paralellik kurabilir miyiz? İkisine de biçimsel olarak gezginlik diyebiliriz. Ne ki, önemli farklar vardır. Esasen gezginlik; kentle, uygarlıkla ilintilidir.

Dağı söylemek bir türküdür.

Kenti konuşmak bir bilgidir.

Türkü ruha dokunur bilgi ise akla.

Gezgin gezdiği yeri beğenir, oysa bir dağcı çıktığı dağa bağlanır.

Dağın ruhu vardır ve bizim ruhumuzla örtüştüğü zaman arada aşk gibi bir bağlılık oluşur.

Gezi bir hevestir, dağ bir tutkudur. Paran varsa, para biriktirebilmişsen görmek istediğin bir ülkeye, bir kente, bir coğrafyaya gider, gezer, keyif alıp dönersin. Dağ öyle mi? İçinde bir gitme duygusu oluşmuşsa, biz ona dağın çağrısı deriz, gitmek istersin ve gidersin. Başka ülkelerde değilse, dağ için, öyle biriktirmeyi gerektirecek paraya da gereksinmen olmaz. Sırt çantayı alır ve gidersin. Bu bir heves değil, bu bir tutkunun manevi hazzına yolculuktur. Ruhsal doyum yaşarsın dağda. Geziden dönen biri hevesini yerine getirmiştir, dağdan dönen biri bir çağrıya kulak vermiş ruhsal bir hazla dönmüştür. Gerçek bir dağcı için dağ bir sığınaktır. Bir aşktır. Bir sevgilidir. Tusunami riski olan bir kentten insanlar bulabildikleri tüm ulaşım araçlarıyla uzaklaşmaya çalışırken üçte biri ölümle sonuçlanan zirve çıkışı en zor zirvelerden K2'ye her yıl yüzlerce dağcı, ölüm riskine meydan okuyarak çıkmaya çalışır. Bu, insanın kendini keşfetme serüvenidir. Belki yüceyle buluşma, yüceye temas etme arzusudur.

Kuşkusuz ruhu olan kentler de vardır, gezginleri bu kentlere bağlayan duygu da bu ruhtur. Ne var ki dağlar gibi yalın ve katıksız değildir bu ruh.

Dağa çıkan insanın seyahati kendisinedir. Oysa gezginin gezisi dışarıyadır. Kimi gezginler bu dışarıyı alıp içselleştirerek iç dünyamızda bir artıya dönüştürebilir, bu-

nu da yadsımam. Bütün gezilerde farklı kültürleri, farklı coğrafyaları ve insanları tanımamın insana katacağı artılar vardır, olmalıdır da.

Bir dağcının görselliği kendi iç dünyasındaki yankıyı iyi dinleyebilmesiyle orantılıdır diye düşünürüm. Oysa bir gezginin görselliği çevresindedir. Bakar, sorar, konuşur ve onu yapabilirse, isteyebilirse içine aktarır.

İnsanın yeryüzündeki varoluşu kendini yapma ve kendini tamamlamama serüvenidir. Bunun için durmadan çabalar. Doruğa çıkanlar, daha yükseklerdeki zirvelere odaklanır hep. Bir sonraki dağım daha yüksek olmalıdır diye düşünür. Herkesin bir dağı vardır. Zenginin dağı, bir sonraki aşamada daha çok kazanmaktır. Hiçbir zengin yoktur ki, bu kazandığım, bana yeter artık, daha çok çalışmama gerek yok desin. Hiçbir şair en güzel şiirimi yazdım, bundan sonra yazmama gerek yok desin. Dostoyevski ömrünün sonlarına doğru yeni bir roman tasarlamaktadır. Yakın dostlarına, “ bu yazacağım en büyük romanım olacak” der. Ömrü yetmez. Ancak, eminim ki, o tasarladığı romanı yazabilseydi, en büyük romanı olacağını düşüneceği yeni romanlar tasarlayacaktı. Oysa, Karamazov Kardeşler, Cinler, Suç ve Ceza gibi doruk romanları yazmıştı. Herkesin kendine göre bir dağı vardır ve herkes o dağa tırmanmak ister. Bu insanın kendisini yeryüzünde eksiksiz olarak kurabilme uğraşı olsa gerek. Gezginlerin dünyasına da bu açıdan bakabiliriz. Zira gezginler de her gezi dönüşünde yeni yerler düşlemeye başlar. Bir bakıma her yeni yer de onların yeni zirveleri olacaktır.

Doğaldır ki, gezi kültürünün güncel, popüler, görsel albenisi vardır. Bu albeninin de sürükleyici bir yanı olsa gerek. Değişik kültürler, coğrafyalar, farklı insanlar görmek, tanımak kuşkusuz çekicidir.

Popüler kültür ‘Seyyahlık’ geleneğini gezi hobisine ya da tatil alışkanlığına dönüştürdü çağımızda. Dünyada milyonlarca insan özellikle yılın belli aylarında bir yerden başka bir yere mekan değiştirir hale geldi. Bunun adına gezi ya da tatil diyorlar. Oysa Evliya Çelebi, İbni Batuta, Marko Polo gibi seyyahlar planlayıp gezdikleri ülkeler arasında bir kültür köprüsü olmuşlardır. Gezdikleri ülkelerin, coğrafyalarıyla, kentleriyle, yerel kültürleriyle, insan karakterleriyle oluşan o ortak ruhu okumaya çalışmışlar, çoğu zaman da yeni keşifler de yaparak farklı medeniyetler arasındaki değerlerin taşıyıcısı olmuşlar ve insanlığın gelişimine katkı sunmuşlardır.

Hiç kuşkusuz insanlar gittikleri ülkelerin tarihlerinden, kültürlerinden, insanların etkilenir ve etkilerler. Bu anlamda popüler kültürün bile aktarılmasına katkı sağlayan gezilerin önemini yadsıyamayız. Globalleşme dediğimiz çağın yeni trendinin de bu anlamda belirleyici bir öge olduğunu belirtmeliyim. Ne var ki, artık kimse gezdikleri ülkeleri okumaya, anlamaya, kavramaya ve bütün bunları kendi ülkelerine taşımaya aday değil. Bütün bu insanlar gittikleri ülkeleri yalnızca görüyorlar. Daha çok kendileri için görmeye gidiyorlar.

Oysa bir dağ görmeye gidilmez. Dağcı dağı okumaya gider, dağı yaşamaya gider, kişi kendi ruhunu dağa sunmaya ve orada olgunlaştırmaya gider. Kuşkusuz bu işin bile popüler yaşamın bir parçası haline getirilmeye çalışıldığı da artık bir gerçek. Ancak biz ne kadar böyle düşünmeye çalışsak da dağ bütün doğallığı, çıplaklığı ve değişmezliği ile aynı görkemde, aynı hakim güç olarak oralarda durmaktadır. Sen nasıl gidersen, ne amaçla gidersen git, dağda tek hakim güç belirleyici güç, dağın kendisidir.

Gezginliğı yaşam biçimi haline getirmiş bir insan ile bir işadamına baktığımızda ikisinin de aynı yerlere gittiğini varsaysak: Gezgin, tarihsel ve kültürel ağırlığı olan kentler, folklorik özelliğı olan alanlar, nehirler, göller çevresinde gezisini oluştururken, işadamı aynı kentin lüks otelleri, kongre merkezleri, fuar alanları iş yemeklerini tercih eder. Çünkü aynı mekan üzerinde bu iki kişinin zirve algısı, kendini oluşturma, kendini tamamlama algısı farklıdır.

Bu yüzden dağda ne arıyorsun sorusu çok anlamlı bir soru değildir.

Toptancı bir cümle ile özetlemek gerekirse insan her ortamda, her eylemde bir bakıma kendini arar. İnsan her yaptığı işle bir bakıma o aradığı, o en iyi, o en büyük, o en mükemmel olan kendine doğru bir seyahat seriveni yaşar.

“En” dediğimiz şey bizim varoluş gerçekliğimizdir bir bakıma. En derin de en yükseğın ters çevrilmiş hali değil mi?

Dostlarım bana, dağlarda ne arıyorsun diye sorarlar. Yanıtlayamam. Ne diyebilirim ki? Kendimi arıyorum desem iddialı bir laf olur. Ama her insan kendini arayıp durmaz mı şu fani dünyada?

Bir dağın doruğunda, rüzgarın derin uğultusu içinde yalnızlığımızla başbaşa dururuz. İçinde birbiri üstüne binmiş binlerce sorunun akımı altında öylece durur ve kulağını iç dünyana uzatırsın. Senden başka kimse yoktur. Nietzsche’nin dediğı gibi ‘uçurum’ ve ‘zirve’ eşitlenmiş ve birbirine karışmıştır. Yücelere el açmakla uçurma kendini bırakmak arasında kalakalırsın. Tefekkür ediyorsan duyarsın bu ürperti-yi. Çünkü tefekkür sancılı bir durumdur. El açarsan sırtını uçuruma verir, güçlenir uzaklaşırsın. Çünkü dünyanın en güçlü silahı teslim olabilmektir.

Bir dağcı yalnızdır. Kendi doruğuna yalnız başına çıkar. Alkışlayanı yoktur. O yüzden belki de bilgece bir yanı vardır. Oysa gezginlik genellikle grup halinde yapılan bir eylemdir. O yüzden tefekkürü eksiktir. Bu tanımlı biraz da tur operatörlerinin organizasyonu ile yapılan popüler gezginlikten sözederken söylemeliyim. Gezginlik gözleme, dağcılık ise tefekküre yakın bir eylemdir. Tarihsel gezginlerin dünyayı ve insanı okumaya dönük gezileri de yalnızdır ve kendi yalnızlıklarıyla beslenerek gezirler dünyayı. O tür gezginlikle bilgeliğın ayrılmaz bir yanı vardır.

Dağda görüp göreceğimiz birbiri ardına ulanmış çıplak yükselteler, kaya blokları ve onları saran kar, sis ve yalnızca kendi sesinin uğultusundan oluşan sonsuz bir sessizliktir. Belki de bilgelik sadece içe döndüren bu mistik atmosferdir. Ve çekiciliğı bu sonsuz saydamlığın, sonsuz sessizliğın, sonsuz derinliğın gizemidir.

Şurası bir gerçektir ki, tüm dağcılar aynı zamanda dünyanın her köşesini gezip görmek, dünyayı okumak açlığını duyan gizli birer seyyahıdır. Ama her gezginin aynı ölçüde dağları merak ettiğini söyleyemeyiz.

İnsanın kendisiyle, en yalın, aracısız, dış etkenlerden soyutlanmış haliyle yüzleşebildiğı en dolanımsız mekan dağlardır. Belki de o yüzden en etkileyici manastırların dağ başlarına ya da bir kaya kovuğuna yapılması. Tefekkürün en dingini orada yapıldığı içindir. O yüzden şiirin en has kelimesinin, en çok kullanılan kelimesinin “dağ” kelimesi oluşu. Her şairin zirvesine çıkıp kendini dinlediğı soyut bir dağı vardır. En çok da orada kendini tanımlayabilir. Şairin dağı sessizdir. Gezginin da-

ğı ise gürtüldür. Gezin gözlem yapar ama tefekkür edemez bir dağı gibi. Burada dağı gezinliğı ile kent gezinliğıne ayrı ayrı bakarken ne yazık ki seyyah kavramını kullanamıyorum. Seyyahlardan, o, dünyayı, dünyadaki varlığımızı sorgulayan dünyayı okumaya çalışan bilge kişilerden söz edemiyorum. O nesil tükendi gitti. Günümüzün artık tematik hale gelen ve belli kalıplar içinde yapılan gezinlerinden söz ediyorum. Gezinlik tur rehberlerinin sıraladığı ansikloğedik bilgi yığına dönüştü ne yazık. Oysa seyyahlık yoğun bir gözlem ve tefekkürün ürünüdür. Tefekkür dış dünyaya dikkatten arınmayı gerektirir, tefekkür bir uçuşuma baş uzatmayı gerektirir. Gezin gözünü çevirdiğı yerde bir insan görür, bir kadın görür, bir mimari sanat eseri görür, bir şarkı duyar, bir araba sesi duyar. Bir dağı yalnız kendi iç sesini duyar. Ve baktığı yerde sonsuz çıplak bir hüzn ve çıplak bir yalnızlık görür. O yüzdendir dağı bir bilgelik kaynağıdır.

Kim ki dağı karşısına alır ona yalnızca bakar, bir şey görmemiştir. Kim ki dağını içine çeker, dağın içine bakar, bir uçuşum gibi hisseder, o zaman düşünür, varlığını sorgular. O yüzdendir dağlar mistik yoğunluğu olan bir mabed gibidir.

Geçmiş uygarlıkların soluk yüzlerini yansıtan gölgeli resimler gibi olağanüstü otantik dünya kentleri yok mu? Var kuşkusuz. İnsanlar bu kentleri gezerken yalnızca nostaljik varlıklar olarak bakar bu kültür zenginliklerine. Ve hormonlu ilişkilerin öne çıktığı ortamlarda şişkinlik veren lezzetler gibi yorulup lüks otellerine atarlar kendilerini. Buralarda bir arınma yaşanmaz ne yazık. Dağlara baktığımızda, dağlar hiç değişmeden öylece durur ve hep aynı duyguları verir insanlara. Çünkü dağlar yalnızdır ve insanların en saf biçimde yalnızlıklarını kucaklayabildikleri bir alandır.

Öte yandan günümüz medya olanaklarının sunduğı hazırcılıkla seyyahlık geleneğı görsel aktarma teknikleriyle ruhu yerinde kaldığı halde biçimi belgesellere dönüştürülen bir ucuzculuğa da dönüştü diyebiliriz. Popüler kültür, otantik kentleri bir kadavra dönuştürdü. The British Museum'daki Mısır mumyasına bakar gibi, insanlar olağanüstü zengin ve otantik kentlerin yalnızca biçimine bakıp hayret ediyorlar, şaşıp hayran oluyorlar. Ne var ki, bu kentler ruhlarını yitirmiş birer mumya gibi: Seyirlik. Hatta zaman kısıtlıysa seyir tepelerinden panoramik bakışlarla kent hakkındaki genel izlenimlerle yetiniyorlar. O kentin ruhu izleyen insanlarla yürümüyor, zenginleşmiyor, farklılaşıp dönüşmüyor. Çağımız tüketim toplumu 'seyyahlık' geleneğinin tüm yaratıcı zenginliklerini panoramik kent gezileriyle tüketiyorlar.

Masum dağlar hiç değişmeden öylece duruyor. Arif Nihat Asya, Ağrı için yazdığı şiirde çok yalın biçimde şöyle der: Bir âbide istersen eğer, Ağrı'ya git! Yükseklerden gelen büyük çağrıya git! Çıkmışken yolcu, Ağrı'nın zirvesine, Dönmek ne demek? Kanatlanıp Tanrı'ya git!

Şairin dediğı gibi insanın zirvelerde Tanrı'ya gidesi geliyor. Bu manevi yolculuk, bu soyut yolculuk içimizin sonsuz boşluğunda bir yapı kurarak, içimizi onararak, içimizi yaparak olgunlaşan, olgunlaştıran bir iç sertivendir. Bu zenginliğı içimizde duyamıyorsak hiç kuşku yok ki bu dağların zenginliğinden değil bizim yoksunluğumuzdandır. Çünkü dağlar hiç değişmeden duruyor.

MAHFUZ ZARİÇ

TURNA'DAN LEYLEĞE HALK ŞİİRİNDE GÖÇMEN KUŞLAR

Bir gelenekten gelen ve dil konusunda divan şiiri gibi bir kesintiye, değişime uğramayan halk şiirlerinde motif veya sembol değeri olan birçok canlı varlığa yer verilmiştir. Bu canlılardan önemli bir kısmı “deniz, nehir, su kuşları; şehirde yaşayan, doğada yaşayan, evcil kuşlar; av, avcı, leşçi” olarak sınıflandırılabilen “uçmak” gücüne sahip olan kuşlardır. Halk şiirlerinde yer verilen kuşların önemli bir kısmı da turna, leylek, kırlangıç, kaz, ördek gibi göçmen kuşlar” olmuştur. Bu göçmen kuşlar suya bağımlı olmakla birlikte âşıkların ovaya, dağa olan aidiyetleri doğrultusunda karasal kuşlardır. Bu yönüyle bu kuşlar bazı çağdaş/İstanbul şiirlerinin örneğin martılarından çok farklıdır. Ali Ekrem Bolayır’ın “Martı” şiirinde sözü edilen martı ile şair arasında hiçbir bağ ve iletişim söz konusu değildir. Şair;

*“Bahre düşmüş koca bir lâşeye mihman olmuş
Bir güzel martı, beyaz şuh... köpürmüş bir nur
Geliyor sinesine şevk-i baharî dolmuş,”*

diyerek martıyı sadece “kaanun-u hayat” dairesindeki göreviyle şiirleştirir. Bir başka şair Ayhan Hünel martı için “(...)Bir martı öttü/ Ötmese de olurdu.” derken Hüseyin Siret Özsever’in “Martı” isimli şiirinde bu kuşlar için sadece “konu verirler sırtına” denir.

Tahtalı gökgüvercin, Akdeniz martısı, keklik gibi bazı kuş türleri de kısmen av kuşları kısmen de göçmen kuşlar olarak göze çarpmaktadır. Halk şiirlerinde Hüma kuşu gibi “hayali/efsanevi kuşlar”, Hüdüd gibi “dini metinlerde yer alan kuşlar” karga, baykuş, gammaz kumru gibi “uğursuzluk veya kötülüğü simgeleyen kuşlar”, şahin, atmaca gibi “avcı kuşlar”, bülbül gibi “âşık/hasret çeken kuşlar”, Pervâne misali sevgili etrafında dönen güvercin, kumru cinsi “tutkun kuşlar” da yer almaktadır.

Şehirlerden nispeten kopmamaları münasebetiyle halk edebiyatı dışındaki günümüz şiirinde de leylekler halk şiirine benzer işlevlerle yer almaktadır. Leyleklerle şiirlerinde yer veren şairlerden Attila İlhan “bir üç ve beş leylekler artık gitti/ şimdi seni artık karanlıkta bir liman çekiyor” derken onların sonbahar habercisi oluşuna; Hüsrev Hatemi ise tarlalarda başakların eğildiği bir zamanda “Derin düşüncelerde iki leylek;” diyerek leyleklerin göç vaktine doğru hüznü oluşlarına ölüm temisi içerisinde işaret eder.

Halk şiirinin üçüncü kolu anonim ürünlerden olan mani, ninni benzeri metinlerde yer alan göçmen kuşlar ise daha çok “Arpalar evlek evlek/ Dadandı kara leylek/

Kış ı burda kışladık/ Yazın ayırdı felek” örneğindeki gibi kafiye düşürmek gayesine hizmet etmektedirler.

Şükri Elçin, “saz çalmak ve seyahat etmenin” gelenekte olduğu gibi Cumhuriyet sonrası halk şairlerinin de şiirlerini besleyen iki unsur olduğunu söyler. (Elçin, 1997b: 462) Bu yönü ile turna, leylek, kaz, kırlangıç gibi “göç eden ve çığırın” kuşların işlevinin şairlerinki ile benzer olduğu görülmür. Göçmen kuşlar, seyahat yerine geçen göçleri ve saz, söz yerine geçen çığlıkları, feryatlarıyla şairleri beslerler; tıpkı şairler gibi zamanın geçtiğini, devranın döndüğünü haber verirler; mutluluktan, aşktan, ayrılıktan dem vururlar.

Halk şairlerinin şiirlerinde en çok yer verdikleri ve folklor araştırmacılarının üzerinde en çok söz söyledikleri göçmen kuşlar turnalardır.¹ Turnalar danslarıyla da dikkat çekmişlerdir.

Ölen eşlerinin ardından uzun yıllar eş tutmadıkları; sevgide, bağlılıkta, dostlukta, sebat ve sadakat manasına gelen vefada en güzel örnekleri teşkil ettikleri; yaşlanan ana ve babalarının geçimlerini temin ettikleri turnalar ile ilgili söylenegelmiş rivayetlerdendir. Turnalara Anadolu’da tarih boyunca özel bir önem verilmiş; bu kuş “Turnatel, Durnalar” gibi şahıs isimlerine ve “Turnagöl, Turnalı” gibi yerleşim adına, deyimlere, tekerlemelere, bilmecelelere kaynaklık etmişlerdir. Turnalar, mübarek, akıllı, her hareketi doğru, mukaddes; öte yandan insanların fenalığından teessür duyan, bu fenalıklar yüzünden yolunu şaşırabilen bir kuş olarak görülmüştür. Halk edebiyatı eserlerini “lâ-dinî ve dinî-mistik tarikat eserleri olarak iki grupta toplayan Elçin, birinci grubun temsilcileri âşıkların turnaları hâkim olarak haber motifi ile işlediklerini bunun yanı sıra turnayı sevgiliye benzettiklerini, bazen turnaya bir av olarak hitap ettiklerini, bazen dönüşülen varlık/ metamorfoz olarak gösterdiklerini; İslam öncesinde bir ilah olarak görülen turnaların Alevi-Bektaşî şiirlerinde “ilahi aşkla iman-inkâr sahibi canları, turna katarlarının da ‘Ayn-ı Cem’i temsil ettiklerini; turna raksının Mevlevî semâ’ına kaynaklık ettiğini; turna motifinin Totemizm ve Şamanizm gibi inançların görüldüğü devirlerden itibaren bir sembol olarak yaşayageldiğini” söyler. (Elçin, 1997a: 63-75)

Turnalardan sonra halk şiirinde bahsi en çok geçen göçmen kuşlardan “leylekler” güzellik ve zarafetleri; gelişleri ile baharı, doğumu, tabiatın yeniden cavlınmasını müjdelemeleri yönleriyle; “kırlangıçlar” şefkat uyandıran görünüşleri ve insan özünden yuva yapma ustalıkları ile; “ördekler ve kazlar” ise boyunlarının, duruşlarının, tüylerinin güzellikleri, avcılarının gözdeleleri olmaları nedeni ile bir çok medeniyette sevilmiş, benimsenmiş hatta kutsal sayılmış; çeşitli kültür alanlarına, sanata ve edebiyata hem konu hem de malzeme olmuşlardır.

Halk edebiyatında yer verilen pek çok hayvan motifi için söz konusu edilebileceği gibi yazımızın konusu olan göçmen kuşlar da dinî-tasavvufî ve âşık tarzı halk şiirlerine anlam zenginlikleri katmanın yanı sıra bazı işlevler üstlenmektedirler. Hayvan motiflerinin şiirlerde üstlendikleri işlevler “eğitim ve estetik yönünden bir de “hayat ve sanat yönünden”, “hayvan sevgisi aşlamak, farklı insan karakterlerini tem-

sil ve tasnif etmek, insanın yapamayacağını yapmak, erişilemeyene ulaşmak, dinî-ahlakî değerleri şiir yoluyla öğretmek, benimsetmek; İslamiyet öncesi inanç unsurlarını geleceğe taşımak, mitik ihtiyaçları karşılama, estetik-güzellik ihtiyacını karşılamak; insanda var olan türlü eksiklik ve güçsüzlükleri tamamlamak, ölümsüzlük arzusunu karşılamak, benzetme ihtiyacını karşılamak, soyutu somutlaştırmak, imgeler oluşturmak; umut, şifa, bereket, mutluluk... kaynağı olmak; habercilik, sevgiliye postacı işlevi üstlenmek” biçiminde sınıflandırılabilirler.

1. EĞİTİM VE ESTETİK YÖNÜNDEN GÖÇMEN

KUŞLARIN ŞİİRSEL İŞLEVLERİ

1.1. Coğrafyayı Tanıtma-Tabiat Sevgisi Aşılama

Gezgin kuşlar üzerinden Anadolu’nun güzelliklerinin tasvir edilmesi halk şiirinde sıkça görülen bir durumdur. Suna ile konuşan bir halk şairi, Adana’dan Tekir Yayılasına kadar görülebilecek tabiat ve insan güzelliklerini şöyle anlatır:

*“Adana’da yükleteyim göçünü
Lale sünbül donatayım saçını
Bozantı ırmağın Kızkule’nin içini
Lale sünbül bürüsün de gidelim*

*Adana’dan kalktık da doğrulttuk yolu
Öter benli turaş da tatlıdır dili
Sehile mi dayanır Urum’un gölü
Allı sunam kalk Urum’a gidelim*

*Bozantı da akar akar bulanır
Yıkılası Mengen haylı dolanır
Fındıklı’da çok güzeller salınır
Allı sunam kalk yaylaya gidelim (...)* (Derleyen: Ahmet Şükrü Esen)

Pervâne mahlaslı âşık Sıtkı Baba (1865-1928) yirmi üç dörtlükten oluşan bir şiirinde turnaya seslenir. Şair, Anadolu’daki Bektaşî-Alevî dergâhlarının coğrafi sıralanışını dikkate alarak turnaya yapacağı yolculuğu, nerelerde durup nerelerden geçeceğini hangi ilde, hangi dergâhta, hangi şeyhin bulunduğu, bu tekke ve şeyhlerin öne çıkan kimi vasıflarını bir öğrencisine görevlerini okuyan hoca tavrıyla söyler; bir yandan da dervişine tarikat adabını öğretir. Şair, tarih boyunca Anadolu’ya dağıtılmış olan Alevî-Bektaşîler arasında tuma aracılığıyla bir iletişim sağlar; şiir boyunca saydığı “Amasya, Çetmi, Hacıköy, Merzifon, Harız köyü, Nacaklı, Kovay, Çorum, Kırklar Dağı, Hüseyin Gazi, Bozok, Malya çölü, Seyfe gölü, Harız...” gibi yerleşim adlarıyla adeta tekke ve dergâhların yerleşim haritasını çıkartır:

“(…)

*Pervaz vurup arş yüzünden dönünce
Dinlen tarif eden yolu turnalar
Hidayet Mevlâ’ dan kalkın deyince
Gözetleyin sağı solu turnalar*

*Varıncağız Amasya’ nın üstüne
Secde kılın Hamdullah’ ın postuna
Damanına, dergâhına, destine
Ezelden demişiz belî turnalar*

(..)” (Pervâne)

Karacaoğlan’ ın “leylekler” redifli şiirinde, memleketten memlekete bir seyahate çıkılır. Bu yerlerin birinde “ağaçta biten bir millet, leyleğe ok atan Deccal” vardır; birinde “sade çamurdan bir millet, yarısı altın yarısı çamurdan bir dağ”; bir başkasında “tepesinde gözü, devetabanına benzer izleri olan bir millet”; bir diğerinde “sade çakmak taşından bir dağ, yüksekliğinden aşılmaz bir dağ” vardır. Bir başka memlekette ise gökten yılanlar yağmaktadır. Bu şiirde leylek, gezdiği yerleri bir gezgin şairin hatta biraz da Evliya Çelebi’ nin üslubuyla anlatır:

“(…)

*Aden iskelesi Arap dağından
Hastalanmış ayrı düşmüş beyinden
Acem iskelesi Arap dağından
Ordan öte uçar gider leylekler*

(…)

*Kuh-i Kaf dağına varana kadar
Oradan yavruya kurbanlar adar
Sultan Süleyman’ ı ziyaret eder
Orda göz yaşını döker leylekler*

(..)” (Karacaoğlan)

Halk şiirlerinde yer verilen göçmen kuşlar sayesinde şairler bazen dinleyicileri tabiata karşı duyarlı olmaya da davet eder. Fakir Ednâ (18. yy) Kerbela faciasını işaret ettiği gibi mevsimleri ve canlıları gözetlemeye de davet eder:

*“Hesap eyle baharını yazını
Fark ideğör ördeğini kazını
Dinleyin turnanın ter âvâzını
Çağrışurlar İmam Hüseyin deyü”* (Fakir Ednâ)

1.2.Eğitcilik-Öğreticilik İşlevi

Nasihat Etme: Dinî-tasavvufî halk şiirlerinde daha çok doğrudan olmak üzere, türküler gibi anonim şiirlerde ise dolaylı olarak göçmen kuşlar üzerinden bazen de “nasihatler” edilmektedir. Bu nasihatler dinî-ahlakî nitelikte olduğu gibi dünyevî konularda da olabilmektedir.

Turnanın avcılara av olmaması için Kuloğlu (17. yy) şunları söyler:

*“Kasımın günlerin sakın fevt itmen
Vakıtsız çıkup da yollara gitmen
Avcılar duyarlar çağrışup ötmen
Sağ esen menzile inin durnalar”* (Kuloğlu)

Tekke adabını ve yolunu öğretme-Dinî-ahlakî eğitim: Tekkenin yolunu, pîrin yolundan ayrı düşülmemesi gerektiğini dervişlere anlatan Şah Sultan (19. yy) “gönlü” göl ile anılan ördeğe benzeterek şöyle seslenir:

*“Gönül ördek mevç vuruyu göllerde
Garip olan söyleniyi dillerde
Kervanı kesilmiş yüce bellerde
Karışam da giden Hakk’ın göçüne*

*Terkleştik kalubeladan
Talip olan hiç döner mi pîrinden
Yardım Muhammed’den imdat Ali’den
Umarım ki benim suçumdan geçe”* (Şah Sultan)

Turna motifiyle anlatılan dervişin, can’ın “seyyahlık görevinin kaynağı ve misyonu” hakkında şair Ahû (17. yy) şunları söyler:

*“Turnam size seyyah vermiş Murteza
(...)
Biri rehber olmuş mürşide gider
Sözünce sema’ın aşikâr eder
Muhammed Ali’nin erkânın güder
Nazlı nazlı söyler Horasan deyu
(...)
Vird edinmiş turnam dilinde yâ hû
Nazlı nazlı söyler Horasan deyu”* (Ahû)

Özellikle tekke şiirlerinde halka ve dervişlere “birlik olma bilinci” turnaların toplu uçma itiyatları üzerinden verilir:

*“Kater olun yola girin
Ceme gelin Bacı Kardeş
Hak Muhammed Ali deyin
Ceme gelin Bacı Kardeş” (Yediharf 20. yy)*

Karacaoğlu’nun “Behey kırlangıç nereden gelirsin” mısrasıyla başlayan şiirinde “dünyanın faniliğini, ölümün kaçınılmazlığını, ahirete götürülebilecek tek sermayenin iman olduğunu” anlatmak için kırlangıca hitap eder. Kırlangıç bu şiirde “Kâbe’yi imar eden İbrahim Halil’e ve yuva yapan bir anneye” benzetilir:

*“Behey kırlangıç nereden gelirsin
Hanı şimdi nettin Hind-ü Yemen’i
Ötme garip bülbül ben de garibim
Sen de bilir misin ahır zamanı*

*Altı aylık yoldan beri gelirsin
Aramış yavruyu burda bulursun
Dünyanın fani olduğunu bilirsin
Ev yaparsın çamurlayıp samanı*

*Beytullah’ı yapan İbrahim Halil
Kadir Mevla’m beni eyleme melil
Hakkın birliğine o da bir delil
Sen de bilir misin vakt-ü zamanı*

*Karac’oğlu’nun der ki nice olur halim
Gün geçtikçe artmaktadır vebalim
Az yaşa uz yaşa ahır ölüm
Ahirette karşı götür imam” (Karacaoğlu’nun)*

Şiir dinleyeni veya okuyanı farklı insan karakterleri hakkında bilgilendirmenin bir yolu da insanları türlü türlü hayvanlara benzetmektir. Halk şiirlerinde kırlangıçlar yerde sürünürcesine uçabilme yetenekleri dolayısıyla tevazu yönleriyle benzetmelere malzeme olabilmektedirler. Bu şiirler aynı zamanda dervişlere nasıl olunması gerektiğine dair tavsiyeler niteliğindedir:

*“(…)
Kimi karıncadır deve görünür
Kimi aslan çakal postun bürünür
Kimi kırlangıç tek yerde sürünür
Kimi Cibril ile hempervaz olur*

*Kimisi aç yatar kimisi toktur
 Kimisinin derdi Garip'ten çoktur
 Kiminin evinde hiç düzen yoktur
 Varır başkasına düzensiz olur
 (...)"*

(Kaynak: Mestî, Kocattürk, 1963: 413)

Güzellerin nazlı olduğu, güzellikleri elde etmenin sabır ve zaman gerektirdiği, bazı güzelliklere de ancak zamanla ulaşılabilceğini halk şairi şöyle öğütler:

*"Ördeğin sürüsü gazın gelir
 Baharın kokusu yazın gelir
 Yeğidin sevdiği güzel olursa
 Salını salını nazın gelir"*

(Kaynak: Fahri Kayahan, Derleyen: Sadi Yaver Ataman)

1.3.Estetik-Güzellik İhtiyacını Karşılama

Güzele ve güzelliğe herhalde sadece insanoğlu ilgi ve ihtiyaç duymamıştır. Edebi sanatların temeli olan mecazlar ve benzetmeler genellikle güzellik, güç ve üstünlük gibi niteliklerle ilgilidir. Halk şiirinde göçmen kuşların yer almasının bir nedeni de güzellik ihtiyacına dönüşüdür.

Ördeklerin en güzel türlerinden olan "suna"lar kırmızı, sarı, beyaz, kahverengi, siyah gibi renkleri; boyunlarının zarafeti, duruşları, salınışları ile güzellik ihtiyacına cevap verebilen canlılara örnek gösterilebilirler:

*"Seherde bir suna ile yar oldum
 Değdi hançer ile sineme benim
 Bülbül-ü şeydâya ah u zar oldum
 Vurdu hançer de sineme benim"*

(Hürremî 20. yy)

Sanatın, dansın ve edebiyatın büyüklüğü kelimesi şiiriyetin özünün "ritim, ahenk, uyum..." olduğu kabul edilirse, turna dansı başlı başına bir sanat şaheseri olarak görülecektir. Halk şiirinin rengârenk alımlı tiylere, etkileyen bir dans ve uçuşa yeteneğine sahip göçmen kuşları insanoğlunun estetik ihtiyacına da cevap vermiş olurlar. Bazen sevgili ile özdeşleştirilen bu kuşlar kendi güzellikleriyle de şiirde boy gösterirler:

*"Boynu uzun yeşil ördek
 Dal boynunu sundun gine
 Her bakışın bir kan eder
 Datlı cana kıydın gine"*

*Boynunda kırmızı hakik
 Zülüflün gerdana dökük*

Kalbi melûl kaşı yıkık
Yârim neler duydun gine(...) (Kaynak: Mehmet Beydilli, Derleyen: Ferruh Ar-sunar)

1.4.İslamiyet Öncesi İnanç Unsurlarını Geleceğe Taşıma

Turna kuşunun “Türklerde Gök Tanrı tasavvurunun dışındaki ilahlardan biri olarak hikmet sahibi ruhu temsil ettiği; turnanın yanı sıra kaz, tavus gibi başka kuşlarında ko-ruyucu ruhları temsil ettiği de bilinmekte, kabul edilmektedir.(Elçin, 1997a: 64, 65)

Ruh göçü veya don değiştirme kavramları genellikle İslamiyet sonrasında özün-de göçmen olmasa da bir yerden ötekine uçabilen, gerektiğinde uzak mesafeler kat edebilen güvercinler üzerinden yaşatılmıştır:

“Evveli Aliydi Pîr Veli oldu
Şeriat Tarikat yolunu kurdu
Güvercin donunda höyüğe geldi
Kırşehir’e geldi Pîr Hacı Bektaş” (Yediharf 20. yy)

Hacı Bektaş’ın güvercin kılığına girmesi onun Vilayetname’sine dayanır. Mahirî (20. yy) ise güvercine dönüşme motifini Pîr’ler adına şöyle anlatır:

“Atalar belinden madere geçtik
Ham ile hası eleyip geçtik
Güvercin donunda semaya uçtuk
Remzimizi her can bilmez gaziler” (Mahirî)

2.HAYAT VE SANAT YÖNÜNDEN GÖÇMEN KUŞLARIN ŞİİRSEL İŞLEVLERİ

2.1.Benzetme, Somutlaştırma, İmgeler Oluşturma

Âşık ve tekke tarzı halk şiirlerinde genellikle göçmen kuşlar ile sevgili, derviş, şair, pîr veya şeyh arasında benzerlik ilgisi kurulur ve haliyle göçmen kuşlar bu tür şiirlerde yer yer teşhis sanatına konu olurlar. Bu benzetmelerle bazen hayali bir sevgili görünür kılınır hatta imgeleştirilir.

Karacaoğlan bir dörtlüğünde arzuladığı sevgiliyi, beş ayrı canlı imgesinden yararlanarak şöyle tasvir eder:

“Güvercin duruşlu keklik sekişli
Kıl ördek boyunlu ceren bakışlı
Tavus kuşu gibi göğsü nakışlı
Şöyle bir güzel ver gönlüm eğleyim” (Karacaoğlan)

Pîr yerine turna: Şahım Sultan (19. yy) pîrini kastederek turnaya seslenir; turnaya onun yükseklerde uçuşundan, katar düzmesinden, adudan zalımdan korkmasından, gidişiyle şaire ayrılık acısı tattırmasından söz eder; gezgin kuşu iline davet eder:

*“Uzatıp başını açmış kanadın
Mah yüzünde semah dönmek muradın
Böyle miydi bana ahtın muradın
Gel bizim elleri gez, kerem eyle”*

Şair yerine turna: Halk şiirinde göğşe çekilme veya miraç olgularına gönderme yapacak şekilde “yükseğe çıkabilen ve göçebilen kuşlardan” yararlanılması yaygın bir tutumdur. Kul Nesimî (14. yy) şair olarak kendisinden şöyle söz eder:

*“Gâh çıkarım gökyüzüne, hükmederim Kaf be Kaf
Gâh inerim yeryüzüne, yar severim kime ne”*

İnsan ruhu yerine turna: Cinsi belirtilmeden kuş kavramının halk şiirinde “insan ruhu” yerine kullanılması da yaygın bir tutumdur. Bu tür şiirlerde kuşun göçmesi ise haliyle ölüm anlamına gelir:

*“Mürşidin nazarı müşkülü seçer
Kâmil olan rehber müşkülü seçer
Can kuşu kafesten akıbet uçar
Tenden uçan candan rehber isterler”* (Teslim Abdal 17. yy)

İnsan karakterleri yerine kuşlar: Şiirlerdeki hayvan motiflerinin önemli bir işlevi de benzerlik ilgisinden yararlanılarak “insan karakterini” temsil etmeleridir. Bilindiği gibi insanların cesaret, sağlamlık, şefkat, kıskançlık, tutku, fırsatçılık, kurnazlık gibi hasletlerini ifade etmek için Kelile ve Dimne masallarındaki gibi şiirlerde de hayvan motiflerinden yararlanılmaktadır.

Anne yerine leylek: Göçmen kuşlardan leyleğin çaresizlik anındaki şefkatini dile getiren aşağıdaki şiir hem içeriği hem de şiirdeki hatibin anne leylek olması yönüyle dikkat çekicidir. Yavrusu yumurtasından geç çıkan anne leylek, göç zamanı götüremediği yavrusuna, sonunu Allah’a tevekkülle bağladığı bir ağıt yakar: (Öztelli, 2002: 304)

*“Issız yuvalarda büyüttüm seni
Çayır çimenlerde yürüttüm seni
Sürüler içinde bey ettim seni*

*Kanadı bitmedik yavrum gelir mi
Ayağa uymadık yavrum gelir mi*

*Yuvamızın üstü de asma
Anam babam gider diye küsme
Yavrum sen Allah'tan ümit kesme(...)" (Seyit Küçükbezirci 1942-)*

Bir hatırlatıcı olarak leylek: Leylek, Âşık Ruhsatî'ye (v) hem dert dinleyicisi hem de Hakk'ı hatırlatıcı olur:

*"Eski derdim bana yeter
Gün-be-gün efkârım artar
Leylek gelmiş tak tak öter
Allah diyor o da şimdi" (Âşık Ruhsatî)*

Gezgin şair olarak leylek: Şair Kaygusuz Abdal (15. yy) gezginlik yönü ile kendisini çöllerde dolaşan bir leyleğe benzetir:

*"Yamru yumru söylerim
Her sözüm kelek gibi
Ben avare gezerim
Sahrada leylek gibi" (Kaygusuz Abdal)*

Koca-eş yerine turna: Turna ve ördek gibi göçmen kuşlara benzetme unsuru olarak ağıtlarda da rastlanır:

*"Devesi yüzde yayılır
Eline gazi sayılır
Turna bu ölen Battal Bey
Kızları telli soyunur" (Battal Bey Ağıdı, Derleyen Ahmet Z. Özdemir, Söyleyen: Eşi Hatun)*

Ölmüş çocukların yerine yeşil ördek:

*"Biri Fatma, biri Zala
Sulardaki yeşil ördek
Yaz gelir de kar kalkarsa
Üstüne tuturum çardak" (Kara Zala'nın Ağıdı, Derleyen Ahmet Z. Özdemir, Söyleyen Telli Hatun)*

Usta yerine kırlangıç: Yuva yapmadaki ustalığı ve üstün uçuş becerisinden ötürü kırlangıçlar halk şiirinde bazen benzetilen bazen de benzeyen unsur olurlar:

*“Başladı şiddetle esmeğe poyraz
Yoktan peyda oldu cüzi bir ayaz
Çıkageldi hemen kırlangıç cambaz
Haşır neşir dedi geçti ileri”* (Kaynak: Ali Kadri, Kocatürk, 1963: 408)

“Kırlangıç yapar yuvayı” gibi bazı mısralar da bazen şiirlerin başlangıç mısrası olarak aynen tekrar edilir:

*“Kırlangıç yapar yuvayı
Çamur sıvayı sıvayı
Ahmed bana yegen düşer
Babam başından dolayı”* (Derleyen: Veysel Erseven, Ahmet Şükrü Esen, Hüseyin’in Ağdı)

*“Kırlangıç yapar yuvayı
Çamur sıvayı sıvayı
Bana ince Memed derler
Zalim beylerden dolayı”* (Mehmet Köseoğlu, Derleyen: Yaşar Öztürküt)

Gelinlik çağıdaki genç kız yerine kırlangıç: Türkülerde kendisine talip olan oğlanı kendine denk görmeyen genç kızlar da kırlangıç benzetmesinden yararlanırlar:

*“Kırlangıçlar (aman) yüksek yapar yuvayı
İner düz ovaya sürer (aman) sefayı
Var git oğlan var git sana yar olmam
Anandan babandan intizar almam
(...)*

(Kaynak: Yahya Yahyabeyoğlu, Öztelli, 2002: 210)

2.2.Habercilik İşlevi

Karacaoğlan (17. yy) bir şiirinde turnayı mevsimin değiştiğini –dolaylı olarak da ömrün geçip gitmekte olduğunu- haber veren bir göçmen kuş olarak ele alır:

*“Turnalar katar katar yürürler
Yayla ummanı bürürler
Her dalmı soldururlar
İlkyazımı güz ederler”*

21. asır halk şairlerinden Âşık Mahsuni Şerif de turnayı “Hu” deyişiyle bir haberci, can, derviş olarak görür:

*“Gökyüzünde uçan turna
Hu hu Hacı Bektaş dost
Feryadı Şahlar Şahına
Hu hu Hacı Bektaş dost”* (Mahsuni Şerif)

Göçmen kuşların halk şiirlerindeki haberciliğin ilk işlevi ve anlamı ile bu kuşların baharın, yazın geldiğini veya geçtiğini bildirmeleridir:

*“Bülbül ne yatarsın, bahar yaz geldi?
Bizim göle ördek geldi, kaz geldi.
Sılada sevdiğim benden vaz geldi.
Ötme garip bülbül, gönül şen değil”* (Gevherî 18. yy)

Halk şiirlerindeki haberci göçmen kuşlar daha çok gurbette olan şairden sılaya haber götürmesi istenen kişi konumundadır:

*“Benden yâre selam eylen turnalar.
Turnam gider isen bizim illere,
(...)
Çıldır’da döğüş oldu diyessin.”* (Hayalî 16. Yy)

Haberciliğin boyutlarından birisi sırdaşlık bir diğer boyutu da dert ortaklığıdır. Turnanın halk şiirlerindeki bir işlevi de bu anlamda şaire dert ortaklığı yapmasıdır. Derviş Kemal, (20. yy) Kerbelâ faciasını turnadan sorar, orada yaşananları turnadan öğrenmek ister:

*“Kerbela’da uçan dertli turnalar
Bakın Hüseyin’e yarelendi mi
Zalim yezitlerin kanlı eliyle
Mübarek bedeni parelendi mi”* (Derviş Kemal)

Leylekler de turnalar gibi kendisiyle haber iletilen veya kendisinden beklenen kuşlardandır. Çocuklar için söylenmiş hissi uyandıran bir halk şiirinde Âşık Haydar Bektaş (20. yy), leyleğe soru sorar ve leyleği konuşturur:

*“Leylek benim senden bir sualim var
Zeynep’ten bir haber getir leylekler*

*Hasta mıdır ölmüş müdür ne haber
Zeynep'ten bir haber getir leylekler*

*Yolum yüce yüce dağlardan aştı
Cüceler çıkardım yuvadan uçtu
Geçerken yolumuz köyüne düştü
Öğlen uykusundan kalkmadı Zeynep" (Âşık Haydar Bektaş)*

2.3.Ölümsüzlük Arzusu, Kendini Gerçekleştirme ve Mitik İhtiyaçları

“Anka, Zümrüdüanka, Simurg, Hüma, Phoneiks, Kaknüs” gibi mitolojik kuşlar “ölüp yeniden dirilmeleri, küllerinden doğmaları, ab-ı hayat suyunu içmiş olmaları” yönü ile insanoglunun ölümsüzlük arzusunun simgeleri olmuşlardır.

Doğanın her bahar yeniden dirilmesi, bu yenilenmenin sadece göz önünde olmasından ötürü bir mucize olarak algılanmaz. İnsan, sudan habersiz deryadaki mahiler gibi bütün bir mucize olan hayatı sıradan görür. Yok oluştan sonra dönüşleri yönüyle göçmen kuşlar her baharla birlikte mitik kuşlar gibi yeniden doğarlar.

Sanattaki kuş sevgisinin nedenlerinden birisi de uçmak arzusu ile ilgilidir. Uçmak kendini tamamlamanın son basmağı olsa gerek. Maslow’un “kişinin amacını gerçekleştirmesi, kişisel potansiyelini ortaya çıkarması” olarak tanımladığı kendini gerçekleştirmek ihtiyacı Yunus’ta (13. yy) adeta “uçmak arzusu” motifiyle dile getirilmiştir:

*“Ben günahımca yanam
Rahmet suyuyla yunam
İki kanat takıp
Biraz uçasım gelir” (Yunus Emre)*

Halk inanışlarında önem verilen bazı sayılar vardır. Bu sayılardan biri de dört rakamıdır. Dört unsur (ateş, hava, su, toprak), dört melek, dört kitap, Bektaşilikteki dört kapı (şeriat, tarikat, marifet, hakikat) gibi. (Özmen, 1998c: 58) “Dört sayısına” olmasa da “dört mevsime” edebiyat sahasında da farklı bir önem atfedenler olmuştur. Mitos Kuramına dayanan Arketipsel Eleştiriyi geliştiren Nortrophe Fry’a göre edebiyat tarihinde bir takım yasalara göre işleyen bir sistem vardır ve bu edebiyat sisteminde “dört temel tür” bulunmaktadır. Bu türler de mevsim mitoslarıyla eşleştirilebilirler. Fry, bunları 1.güldürü (ilkbahar), 2.romans (yaz), 3.tragedya (sonbahar) ve 4.hiciv (kış) olarak ilişkilendirilmiştir. (Moran, 2005: 224, 225)

Görüldüğü gibi mevsimler ve edebi türler arasında bir bağ kurulabilmektedir. Dört temel edebi akım –klasizm, romantizm, realizm, natüralizm- için de düşünülebilecek olan bu ilişkinin temeli doğaya ve insan tabiatına dayanır. Konumuz olan “halk şiirinin göçmen kuşları” da mevsimlere bağlı olarak sahneye çıkar veya sahnedenden çekilirler. Bir göl kenarında bir turnayı, bir minarenin tepesine yuva yapmış bir leyleği, bir evin saçığında sığınmış bir kırlangıcı gören şair atalarının yaşadığını tekrar edecek; atalarinkine benzer duygulara ve heyecanlara tekrar tekrar kapılacaktır.

2.4.Umut, Şifa, Bereket, Mutluluk İhtiyacını Karşılama

Göçmen kuşlar her baharda gelişleri ile gerçek hayatta insanlara umut, mutluluk, bereket, müjde... getirdikleri gibi halk şairine de ilham getirirler. Kimi halk inanışında leyleklerin bebek müjdecisi olması, kırlangıcın bu anlamda kutsal kabul edilmesi, turnalara olduğu gibi diğer pek çok göçmen kuşa da zarar vermekten sakınılması göçmen kuşların insanın umut ihtiyacına cevap verebilmeleri ile ilgilidir. Karacaoğlan için havada gördüğü haberci kazlar yaylaya, dağa çıkma umudu demek olur:

*“Havada döner kumru kazlar
Acap yayla açıldı mı
Çıktı m’ola gelin kızlar
Dağlara düzen saçıldı mı”* (Karacaoğlan)

Leylekler yağmur duası gibi dua-şiiirlere de duanın kabulüne vesile olabilecek canlılar olarak girer:

*“Ekin ekdim evlek evlek
Sular döktüm külek külek
Yedi içti hacı leylek
Ver Allah’ım ver bir sulu sulu yağmur”* (Derleyen: Bela Bartok vd.)

Leylekler halk şiirlerinde sıkça “gevezelik” gibi bir vasıfla da öne çıkarlar; bazen de tarlalara dadanan “sorumusuz bir ortak” olarak şiire giren leylekler her şeye rağmen sevimli bulunurlar hoş karşılanırlar:

*“Yaylanın çimenini
Hep otlamış leylekler
Bizim işimize de
Ne karışır büyükler”* (Kaynak: Ahmet Cemil Erkin, Derleyen: H. Ferit Alnar vd.)

*“Soğan ekdim maşara
El vurmayın yeşere
Beni yardan ayıran
Dilene de döşüre*

*Soğan ekdim bir evlek
Dadandı kara leylek
Yazın beraber idik
Kışın ayırdı felek”* (Kaynak: Recep Uçar, Derleyen: Mustafa Uçar)

Sonuç

Halk inanışlarında sevgi gösterilen hatta kutsanan göçmen kuşlardan turna, leylek, kırlangıç, ördek ve kazlara âşıkların türkülerinde, derviş ve pîrlerin ilahî, nefes ve demelerinde, 13. yüzyıldan günümüze adeta kesintisiz bir şekilde, pek çok şiirsel işlevde yer verilmiştir. Göçmen kuşların şiirlerde üstlendiği işlevleri eğitim ve estetik yönünden bir de hayat ve sanat yönünden ele aldığımızda şunları görürüz:

Halk şairleri şiirlerinde yer verdikleri göçmen kuşlar sayesinde yeri geldikçe yaşadıkları, gezip gördükleri yerleri tasvir etmişler, doğayı ve çevreyi güzellikleri görüntür kılmakla sevdirmişler; tekke mensuplarına tarikatlarının ilkelerini, uygulamalarını yaymaya ve öğretmeye çalışmışlar; bir haberci olarak gördükleri bu kuşlarla sevgililerden, ölümden, ayrılıklardan haberler iletmışler; insanın yetersizliklerini onlardaki üstünlüklerle gidermişler; bazen hemdert ve sırdaş da olan bu kuşları iyi, güzel duyguların hem habercisi hem de kaynağı olarak görmüş ve göstermişlerdir. Şairler yaptıkları benzetmelerde göçmen kuşlarla dervişler, seyyah şairler, sevgililer; anne, genç kız gibi aile bireyleri; pîrler vb. arasında benzerlik ilgileri kurmuşlardır. Göçmen kuşlara halk şiirinin anonim ürünlerinde ise daha çok kafîye uydurmak üzere yer verilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Dinç, Abdülkerim, Deniz Şiirleri Antolojisi, Akçağ Yayınları, Ankara 2001
2. Elçin, Şükrü, Halk Edebiyatı Araştırmaları 1, Akçağ Yayınları, Ankara 1997
3. Elçin, Şükrü, Halk Edebiyatı Araştırmaları 2, Akçağ Yayınları, Ankara 1997
4. Esen, Ahmet Şükrü; Boratav, Pertev Naili, Anadolu Ağıtları, İletişim Yayınları, İstanbul 1997
5. <http://www.turkudostlari.net/>
6. Kocatürk, Vasfi Mahir, Saz Şiiri Antolojisi, Ayyıldız Matbaası Ankara 1963
7. Moran, Berna, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İletişim Yayınları, İstanbul 2005
8. Özdemir, Ahmet Z., Öyküleriyle Ağıtlar I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994
9. Özmen, İsmail, Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi 1-5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998
10. Öztelli, Cahit, Halk Türküleri Evlerinin Önü, Özgür Yayınları, İstanbul 2002
11. Öztelli, Cahit, Karacaoğlan, Bütün Şiirleri, Özgür Yayınları, İstanbul 1987
12. Özürcüt, Yaşar, Öyküleriyle Türküler 2, Ada Müzik Yayınevi, İstanbul 2003
13. Selvi, İnan, Halk Edebiyatında Turna Motifli Türküler, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2008
14. Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri), TTK, Ankara 1989

¹ Bozyiğit, A. Esat, "Halk Şiirimizde Turna", Türk Folklor Araştırmaları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974

Selvi, İnan, Halk Edebiyatında Turna Motifli Türküler, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2008

"Türk Halk Edebiyatında 'Turna' Motifi" Elçin, Şükrü, Halk Edebiyatı Araştırmaları 1, Akçağ Yayınları, Ankara 1997

Koç, Muhsin, Doğu Anadolu Âşık Edebiyatında Turna Motifi, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997

Ekici, Savaş, "Türkülerimizde Turnalar", Milli Folklor Dergisi, S.3, Ankara 1981

SELAHATTİN İPEK

OSMANLI PADİŞAHLARI VE SEYAHAT

Osmanlı devlet geleneğinde seyahat kavramı neredeyse yoktur. Daha çok biri diğerinin anlamını içeren “sefer” kavramı vardır. Seyahat sözlükte, isteğe bağlı olarak, bulunduğu yerden daha uzakta olan yerleri, ülkeleri görmek, gezmektir. Dolayısıyla seyahatte keyfilik, merak, görme isteği gibi durumlar önplandadır. Dünyada bilinen ünlü seyyahların hayatına ve seyahatlerine bakınca da onların seyahatlerini bir zorunluluk ya da zorlama sonunda değil, isteğe bağlı olarak gerçekleştirdikleri görülmür. “Sefer”se bir zorunluluğun, bir görevin sonunda yapılması gereken şeydir. Onun için de seferde “meşakkat” vardır. Bunu Bağdatlı Ruhi:

*Yaran-ı vatandan bizi özler bulunursa
Düştük sefer-i gurbete muhtac-ı duayız
şeklinde anlatırken Nedim:
Ya seferdir ya tahammül çünkü aşkın çaresi*

diye ifade etmiştir. İki örnek de göstermektedir ki “sefer” bir zorunluluktur.

Osmanlı padişahları içinde “seyahat” etmiş iki padişah vardır: Bunlardan Abdülaziz iki yurt dışı; Abdülhamit ise iki yurt içi seyahat yapmıştır. Bunların dışındaki durumları “sefer” anlayışı çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Padişahların hayatına bakıldığında, onların seyahat edecek zamanları ve konumlarının olmadığı da görülmür. Hayatları seferden sefere koşarak geçen, birçoğu da sefer esnasında ölen bu padişahların “seyahat etmek” gibi bir lüksleri de olamazdı. Ancak zorunluluk olarak yaptıkları bazı seferler belki “seyahat” olarak nitelenebilir. Bunun en ünlü örneği de Kanuni’nin, Şehzade Mustafa’yı boğdurtuktan sonra, kışı Halep’te geçirmek düşüncesiyle altı ay o topraklarda dolaşmasıdır. Buna da seyahatten çok, kendisiyle yüzleşmemek, acısını unutmak için bir kaçış, bir sefer denilebilir.

Osmanlı tarihinde “sefer” savaşı çağrıştıran, daha doğrusu savaş amacıyla yapılan büyük askeri yürüyüşlerin adıdır. Belirli amaçlarla yapılan bu seferler savaş olgusuna yöneliktir. Büyük savaşların hemen hepsi sefer ismiyle anılır: Mohaç Seferi, Çaldıran Seferi gibi.

ŞEHZADELİKTE BAŞLAYAN GURBET SEFERİ

Her Osmanlı şehzadesi, ileride padişah olacak düşüncesiyle yetiştirilirdi. Bunun için de 11, 12 yaşına geldiğinde sancağa gönderilir, orada bir yandan eğitimine devam edilir, diğer yandan da sancakta yöneticilik deneyimi kazanması sağlanırdı. Sancağın gelir ve giderleri merkez tarafından kontrol edilir, şehzade payitahttan izin almadan herhangi bir şey yapamazdı. Ancak günlük hayatın gereklerini yerine getirir, asker

toplamak, bir başka ülkeye veya beyliğe sefere çıkmak padişahın iznine bağlıydı. Ayrıca, padişah büyük seferlere çıkarken şehzadelerini ordularıyla beraber çağırır ve onların ordunun sağ ve sol cenahlarını idare etmelerini sağlardı. Şehzadelerin normal zamanlarda bir başka şehzadenin toprağına izinsiz geçmesi yasaktı. Çok katı kurallarla yetişen bu şehzadelerin, padişah olduktan sonra da bu disiplini sürdürmeleri doğaldır.

Şehzadelerin sancağına çıkmaları da büyük törenle olurdu. Şehzade bir devlet başkanı gibi uğurlanır, lalaları, hocaları ve diğer maiyetiyle, çıkacağı sancağına kadar üst düzey (genellikle vezir) bir görevli tarafından refaket edilir, oradaki faaliyetleri de yakından takip edilirdi. Şehzade sancağına çıktıktan sonra babası ve kardeşleriyle görüşmesi katı ve kesin kurallara bağlıydı. Bu durum ise padişah ile şehzade; şehzade ile kardeşleri arasındaki duygusal bağı zayıflatmış, yok edecek noktaya getirmiştir. Şehzadeler birbiriyle rekabeti sürdürürken, padişah da hepsinin rakibi olarak saltanatı sürdürmüştür.

Şehzadelerin seyahatleri ancak bir emirle yani padişahın gelecek emir-davetle mümkün olabilirdi. Şehzade Bayezit'in, babası Kanuni'yi Halep'te ziyareti ancak bir emir-davetle olmuş; Yavuz Sultan başa geçtikten sonra oğlu Kanuni'yi emir-davetiye ile Kefe'den İstanbul'a getirtmişti. Bundan çıkarılacak sonuç, şehzadelerin sancaklarının dışına ancak emirle çıkabilmeleridir. Babaları olan padişahla görüşmeleri de ancak yabancı bir devlet adamının kabul töreni gibi törenlerle mümkün olabilir; babalarının huzuruna çıkarken de hançerlerini çuhadara teslim ederlerdi.

CEM SULTAN

Kıldım diyar diyar koyup ben geda sefer

Allah ki nice müşkil imiş bi-rıza sefer

Cem Sultan

Osmanlı şehzadeleri arasında en talihsiz olan şehzade Cem Sultan'dır. Ağabeği İkinci Beyazitle girdiği taht kavgasını kaybettikten sonra Konya'dan Tarsus yoluyla Adana'ya gelmiş; Halep'e gidebilmek için Kayıtbay'dan izin istemiş, izin verildikten sonra da Halep, Şam, Baalbek, Gazze üzerinden Mısır'a ulaşmıştır. "Melik-ül Eşref Kayıtbay, Cem Sultan'ı resmen kabul ederken ona evlat muamelesi yapmış, güzel sözlerle bu bedbaht şehzadeyi teselli etmeye çalışmıştır." (Cem Sultan s24)

Cem Sultan, Mısır günlerinde hacca gider ve hacı olur. Bu yönüyle Cem Sultan, Osmanlı padişah ve şehzadelerinin tek örneğidir. Hacı olduktan sonra ağabeyi II. Beyazit'e sitem ve şikayet dolu;

Sen bister-i gülde yatasın şevk ile handan

Cem hecr ile balin idine harı sebep ne

Bu saltanat-ı dünya ola adle mükarin

Hac ül Haremeyn anı talep kılsa acep ne

dörtlüğünü gönderir. II. Beyazit buna karşılık;

*Çün ruz-i ezel kismet olunmuş bize devlet
Takdire rıza vermiyesin böyle sebep ne
Hac ül Haremeyn olduğuna razı olaydın
Bu saltanat-ı dünyeviye bunca talep ne*

dörtlüğüyle cevap verir. Olayın sonuçlarına bakıldığında Cem Sultan'ın zorunlu Mısır seyahati, Osmanlı Devlet'nin başına geçmek için fırsat ve zemin yoklamasıdır. Olayın Kayıtbay ve devlet adamları tarafından başka bir değerlendirmesi daha vardır: Mısır yönetimi Cem Sultan aracılığıyla Osmanlı'da bir karışıklık çıkarabilir miyim düşüncesindedir. Cem Sultan'ın akıbeti belli. Konuyu bu noktada daha fazla uzatmayacağız. Ancak, Yavuz Sultan Selim'in üç seferinden biri olan Mısır seferinin nedenlerini ve arka planını biraz da bu noktada aramak gerekiyor. Yavuz'un amacı olan Cem Sultan, güç ve saltanatı ele geçirmek için Mısır'ı seçerken ağabeyi Korkud da taht için Mısır'a kaçmıştı. Bir bakıma Mısır, Osmanlı Devleti için her zaman bir sorun kaynağı olmuştur. Yavuz, 1517'de Mısır seferini yaparak bu sorunu çözdü. Ancak 1820'li yıllarda Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır'ı yeniden Osmanlı için sorun haline getirdi. (Abdülaziz'i anlatırken konuyu daha geniş ele alacağız.)

ABDÜLMECİT'İN GEZİLERİ

Abdülmecit, Osmanlı padişahları arasında “seyahat” olayını başlatan kişidir. Çok yoğun ve sıkıntılı bir dönemde padişah olan Abdülmecit, önce halkı tanımak, halkın desteğini ve sevgisini kazanmak amacıyla 25 Haziran 1844 cuma sabahı Şirket-i Hayriye'nin bir vapuruyla İstanbul'dan yola çıkar. Gezi programı gizli tutulur ve Abdülmecit önce İzmit'e çuha fabrikasına gider. Burada yaptığı kısa konuşma Padişah'ın anlayışını göstermesi bakımından önemlidir. Padişah “Ben sizin huzurunuzu ve saadetinizi sağlamakla mükellefim, Tanrı sizi bana emanet etti. Mahşer günü Cenab-ı Hak bana bu emaneti ne yaptığımı soracak, ben de sizin mutlu olduğunuzu söyleyeceğim.” (Abdülmecit s70)

Bu gezi, halkın padişah'ı, savaş dışı durumlarda gördüğü ilk gezidir ve halk son derece memnun olur. Padişah daha sonra Mudanya'ya, oradan da Bursa'ya gider ve ilk iş olarak Osman ve Orhan Gazi'nin Gümüşlük'teki türbelerini ziyaret eder. Tekrar Mudanya'ya dönen padişah Çanakkale üzerinden Midilli, Sakız ve On İki Adalar'a gider ve aynı yoldan geri döner. Bu gezi iki açıdan önemlidir. Birincisi padişahın gittiği her şehirden o şehirle ilgili annesi Bezm-i Alem Valide Sultan'a mektup yazması, insanları tanıdıkça sanki yabancı bir ülkeye gitmiş gibi heyecanlanmasıdır.

İkincisi de Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'ya söylediği: “Paşa, bu mübarek top- raklar daha bir bu kadar ve hatta daha fazlasıyla halkı besler. Bizim güçsüzlüğümüz ca- hilliğimizden geliyor. Allah kismet ederse bundan sonra memleketin en uzak köşeleri- ne kadar giderek güçlüklerin önlenmesi için canımı vereceğim. Bu halk bize Allah'ın emanetidir ve her türlü mutluluğa layıktır. Sizden istediğim şey, memleketi zulüm ve

adaletsizlikten kurtarmak ve halkın rahatını temin etmektir.” (Abdülmecit s.72) sözleridir. Bu, Padişah’ın halk diye bir vakıanın varlığını fark etmesi bakımından önemlidir.

“Bu geziler Abdülmecit’in kafasında yeni ufuklar açmış, halkla sık sık bir araya gelmenin devlet yönetiminde büyük yararlar sağlayacağını anlamıştı.” (Abdülmecit s.75) Padişah ikinci büyük gezisini Edirne’den başlayarak bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Kızanlık, Gabrova’ya gelir oradan da Rusçuk’a geçer. Tuna yoluyla Silistre’ye dönüşte de Razgart, Şumlu, Yenipazar ve Varna üzerinden İstanbul’a döndü. “Bu ikinci gezi hünkar için çok yararlı olmuştu. Abdülmecit hemen bir hattı-hümayun yayınlayarak erzaktan ve hayvanlardan alınan vergiyi kaldırdı.” (Abdülmecit s.77)

ABDÜLAZİZ’İN AVRUPA SEYAHATI

Osmanlı padişahları arasında savaş amacı olmaksızın sınır ötesi seyahat eden ilk padişah Abdülaziz’dir. Dördüncü Murat’tan Abdülmecit’e kadar padişahlar İstanbul dışına bile çıkmamıştı. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması (1826) Tanzimat’ın ilanı (1839) Islahat Fermanı (1858) Osmanlı toplumunda batılılaşmaya bakışı olumlu yönde değiştirmiş, aydınlarda başlayan bu hareket halka doğru yayılmaya da başlamıştı. Özellikle Jön Türklerin Avrupa’da üstlenmeleri; 1850’li yıllardan itibaren Avrupa’ya (Fransa) öğrenci gönderilmesi yönetimin batıya ilgisini artırmıştır. Uluslararası ilişkilerin bugünkü boyutlarda olmadığı, devlet ilişkilerinin büyükelçiler aracılığıyla yürütüldüğü o dönemde bir padişahın yurt dışı gezisi önemli bir olaydır. Bu düşünceyle Abdülaziz, Osmanlı Devleti’ne hemen her batılı yeniliğin geliş yeri ve yolu ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa’dan bu yana gergin olan Osmanlı-Mısır ilişkilerini iyileştirmek amacıyla “Yusuf Kamil Paşa’nın teşvikiyle 3 Nisan 1863 tarihinde Mısır’a bir seyahat yaptı. Burada büyük bir tezahüratla karşılandı. Padişah, Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanından beri adeta ayrı bir devlet halini almaya başlayan bu Osmanlı vilayetine gitmekle Mısırlıların Osmanlı Devleti’ne bağlılıklarını kuvvetlendirmeyi amaçlıyordu. Mısır Valisi İsmail Paşa, tertiplediği muhteşem eğlence alemleriyle padişahın gözüne girmeyi başardı. Daha sonraki tarihlerde Mısır’ın Osmanlı Devleti’nden ayrılmasını kolaylaştıracak imtiyazları koparmak için uygun ortamı sağlamış oldu.” DİA c.1 s180

Mısır, Osmanlı Şehzadeleri Cem Sultan ve Şehzade Korkut için sığınma, güçlenme yeri olduğu kadar Kavalalı nedeniyle de Osmanlı Devleti’ni yıkılma noktasına getirmiştir. Kütahya yakınlarına kadar gelen Kavalalı, ancak yabancı devletlerin araya girmesiyle durdurulabilmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın ölümünden sonra da sorun bitmemiş, Mısır Osmanlı’ya bela olmaya devam etmiştir. Prens Mustafa Fazıl Paşa’nın Jön Türkleri desteklemesi, devletin uğraşmak zorunda kaldığı başka bir sorun olmuştur. Bu sorun da Abdülaziz’in Paris Seyahati sırasında çözüme kavuşmuştur. Daha sonraki dönemlerde İttihat ve Terakki taraftarlarından bir kısmı (Neyzen Tvfik) Mısır’a kaçmış; Mehmet Akif Ersoy da ömrünün son yıllarını Mısır’da geçirmiştir. Mısır’ın etkisini göstermek açısından, 1930’larda Türkiye’yi kaplayan Mısır

filmleri ve onların yerli benzerlerinin üretilmesi, film müziklerinin onlara benzetilmesi yeterli örnektir.

Abdülaziz'in ikinci büyük seyahati Avrupa'ya olmuştur. "Fransa İmparatoru III.Napolyon, Milletlerarası Paris Sanayi Sergisi'nin açılışı münasebetiyle Sultan Abdülaziz'i Fransa'ya davet etti. Bu vesile ile genel bakışı kuvvetlendirecek fikir alışverişinde bulunulabileceğini de İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla bildirdi. Bu sırada İngiliz Kraliçesi Viktorya da padişahı Londra'ya davet edince Abdülaziz her iki daveti de kabul ederek 21 Haziran 1867 tarihinde Avrupa seyahatine çıktı. Böylece Osmanlı tarihinde yabancı ülkelere seyahate çıkan yegane padişah ve hıristiyan dünyasına dost olarak giden ilk halife Abdülaziz oldu. Franssa ve İngiltereyi ziyaret eden, bu arada Belçika, Prusya ve Avusturya'ya da uğrayan padişah 7 Ağustos 1867 tarihinde İstanbul'a döndü.

Abdülazizin bu gezisi genel barışın sağlanmasında önemli rol oynadı. Avrupa ile olan ilişkiler iyi bir duruma girdi. (DİA c.1 s.180) ama sonuçları ağır oldu.

Girit, Bulgarların bağımsızlığı, Ruslarla yeniden savaş tehlikesi başgöstermesi, Romanya'da Karol'un prensliğinin tanınması, Sırbistan kalelerinden Türk askerlerinin çekilmesi gibi olumsuzluklar, Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden sonra gelişen olaylardır.

Abdülaziz'in Avrupa seyahatinin olumsuz sonuçları yalnız Balkanlarda ve Ege adalarında görülmedi. Yönetim anlayışında da önemli değişiklikler oldu.

"Padişah olduktan sonra, Abdülmecit'in kurduğu saray orkestra ve bandalarını kaldırarak yerine Türk Musikisi saz takımını koydurması, pek çok Türk bestekar ve hanendeyi koruması, opera ve tiyatro yerine orta oyunu seyretmesi, milli kültürü ihya edeceği konusundaki ümitleri kuvvetlendirmişti. Fakat Avrupa'ya gidip geldikten sonra onun bu yönünün de geliştiği görülmektedir. Avrupa'da gördüğü servet ve refahın nasıl elde edildiğine bakmaksızın sadece dış görünüşünün cazibesine kapılan Abdülaziz, onları taklide özendi. Bir yandan Avrupa'daki emsallerini aratmayacak saraylar ve köşkler (Çırağan Sarayı, Kağıthane Kasrı, Çekmece ve İzmit Av Köşkle-ri) yaptırırken diğer yandan da sarayda tekrar orkestra ve bando takımı kurdurdu, ordu bandolarını çoğalttı." DİA c1 /184

KAYNAKÇA

- 1 Diyanet, *İslam Ansiklopedisi* c. 1, Abdülaziz ve Abdülmecit Maddesi
- 2 Eroğlu, Dr. Halil, *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, Ankara 2004
- 3 Baysun, Cavit, *Cem Sultan*, İstanbul 1946
- 4 Cogito, *Osmanlılar Özel Sayısı*, İstanbul 1999
- 5 Kılıç, Filiz:, *Şahi Hayatı ve Divanı*, Ankara 2000
- 6 Ak, Coşkun, *Muhibbi Divanı*, Ankara 1987
- 7 Topuz, Hıfzı, *Abdülmecit*, İstanbul 2009

MAHMUT HAKKI AKIN

SEYAHAT VE DEĞİŞİM

İnsan hayatı, doğumdan itibaren başlayan bir seyahate benzetilebilir. Bu seyahat, toplumsallığın kazanılması ve toplumsal bir varlık olarak başkalarıyla kurulan etkileşimlerle devam eder. İnsanların belli amaçlar için başka köylere, şehirlere ya da ülkelere belli bir süre için gitmesi ise seyahat içinde seyahat olarak tanımlanabilir. Ancak seyahat, insanoğlunun yeryüzündeki hikayesinin önemli bir belirleyenisidir. Cennetten uzaklaştırılan Adem ve Havva'ya belli bir süre tanınmıştır. Cennetten uzaklaşma, geri dönüşü olan bir süreçtir. Bu yüzden farklı kültürlerde dünya hayatının kendisini bir seyahat olarak gören pek çok deyişe rastlamak mümkündür. Seyahat çok yönlü, farklı bakış açılarından tanımlanabilecek bir olgudur. Sadece beden bir yerden başka bir yere gitme olarak tanımlanamayacak kadar geniş bir olgu.

Seyahat göçten farklıdır. Göç, en azından terk edilen mekan açısından geri dönüşü hesap edilmeden yapılan bir eylemdir. Mekan ise insanın hayat algısını, dünyaya bakışını belirleyen bir hayat unsurudur. Bu yüzden mekanda üretilen toplumsallık, insanı kuşatır ve dönüştürür. Bu kuşatma, bazen öyle bir bütünleşmeye yol açar ki, insanın gündelik hayatını yaşadığı mekan bütünüyle dünyası. hatta her şeyi haline gelir. Yaşadığı çevre ile insan özdeşleşir. Bütün dünyayı orada yaşananlardan, konuşulanlardan ve inanılanlardan ibaret zannedebilir. Mekan kuşatması insan için bazen tehlikeli bir hal alabilir ve insan, mekanının ezeli ve ebedi, vazgeçilmez bir yer olduğunu da düşünebilir. Mekanın insanı kuşatmasını kırmanın yollarından birisi 'tebdil-i mekan'dır. Seyahat bir tebdil-i mekandır ve mekan kuşatmasının kırılmasına yol açtığı için toplumsallığın ve toplumsallıktan kaynaklanan algıların sorgulanmasında ve değişmesinde önemli bir rol oynar. Ancak, seyahat göç değildir; geri dönüşü olan bir yer değiştirmedir. Tabii, her dönüş yuvaya olsa da farklı bir dönüştür.

Anadolu topraklarında yaşayanlar, yaşlı erkeklerin askerlik anılarını ömürleri boyunca anlata anlata bitiremediklerini bilirler. Hayatı boyunca askerlik görevi dışında yaşadığı köyün yakın çevresi dışına çıkmamış pek çok insan geldi geçti bu topraklardan. Bu tecrübe, tecrübeyi yaşayan insanı diğerlerinden farklılaştırmış ve o insana ayrıca bir özellik katmıştır. Senelerce askerlik anıları, hac seyahatleri anlatmakla bitirilememiştir. Daha çok yer gezme ve görme, geleneksel toplumlarda insanları başkalarından ayıran bir özelliktir.

Başka bir dünyayı tanımak, başka yerleri görmek ve oradaki insanları tanımaktan geçer. Sürekli aynı şekilde yaşanan bir hayat insanlar için hazır cevaplar ve ezberler üretebilir. Başka yerlerde insanların yaşadıklarını görmek, farklılıkları görmenin, tanımının ve kendini sorgulamanın bir imkanındır. Burada sorular ve karşılaştırmalar

başlar: Onlar neden bizden farklı yaşıyorlar ve düşünüyorlar? Biz mi doğru yaşıyoruz, onlar mı? Bu sorular, cevaplamaktan önce sorulması zor sorulardır.

Modern öncesi dönemlerde seyahat, özellikle de hac seyahati, kutsal arınma ve din aidiyetinin güçlenmesi için yapılan bir seyahatti. Yüzlerce yıl farklı dinlerden müminler dinlerinin emirlerini yerine getirmek için çok zor şartlarda uzun yolculuklar yaptılar. Bilindiği gibi İslam, maddi ve bedeni gücü yeten Müslümanların hac yapmasını zorunlu kılmıştır. İslam, müminlerine seyahati zorunlu bir ibadet olarak tanımlayan ve belirleyen bir dindir aslında. Hac için seyahat etmek, zaten dünyanın geçiciliğini vurgulayan dinlerin ruhlarına da çok uygun bir eylemdir. Bir Müslüman için hayatın kendisi bir seyahatten ibaret değil midir? Bir mekan olarak bu dünya, sonsuz ikamet edilecek bir yer değildir. Dünyadan ayrılmak ve gitmek insanın kaderidir.

Hayatı seyahat olarak kabul eden anlayışa uygun olarak Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlara başka memleketleri gezmeleri, orada daha önce yaşamış milletlerin başlarına ne gibi akıbetlerin geldiğini görmeleri ve gördüklerinden düşünerek ibret almaları öğütlenir. Seyahati öğütleyen ayetler farklı surelerde geçmektedir ve toplamaları da on ayetten fazladır (Kur'an-ı Kerim'de insanlara seyahat yapmalarını ve gittikleri yerleri gözlemleyerek üzerine düşünmelerini öğütleyen ayetler şunlardır: Al-i İmran 137, En'âm 11, Yusuf 109, Nahl 36, Hacc 46, Neml 69, Ankebut 20, Rum 9 ve 42, Muhammed 10). Hiçbir millet bu dünyada kalmamış; hepsi yok olup gitmiştir. İçlerinde çok güçlü olanlarından kalan eserler bile asıl güç sahibinin kim olduğunu ve bu dünyada ebedi kalınamayacağını göstermektedir. Belki de seyahat etmeyi vurgulu bir şekilde öğütleyen ayetler, "seyahat içindeki seyahat"i görebilmeyi mümkün kılmaktadır. Çünkü, pek çok insan kendisinden farklı olanları, farklı yaşayanları görene kadar çoğunlukla hayatını, doğrularını sorgulamaz. Seyahatin geri dönüş yönü düşünüldüğünde, farklılıkları görmüş, kendisini bu tecrübenin ışığında hesaba çekmiş birisinin geri dönüşü bir kazanç olacaktır.

"Her dönüş yuvayadır". Elbette yuvaya nereden ve nasıl dönüldüğünün büyük bir önemi vardır. Seyahatin bilgiye açık bir bilinçle yapılması, yuvaya dönüşü farklı kılacaktır. Seyahat, bilinçle gerçekleştirilmesi gereken bir eylem olduğunda insan ve çevresi için olumlu sonuçlar üretebilir. Pek çok düşündürün hayatında ve eserlerinde seyahatin büyük etkisini görmek mümkündür. Her ne kadar Immanuel Kant gibi ömrü boyunca yaşadığı şehrin birkaç kilometre bile dışına çıkmamış filozoflar bulunsa da farklı şehirlere ve ülkelere yapılan yolculuklar bilginin üretilmesi ve paylaşılmasına daima etkide bulunmuştur.

Modern zamanlarda seyahat, insanlar için modern hayatın karmaşasından bir kaçış, yoğun hayat temposuna bir mola verme olarak görülmüştür. Seyahat, bugünün insanı için kendisine iyilik yapmak gibi bir işlev görmektedir. Modern kent hayatında da mekanın insanı kuşattığını tespit etmek mümkündür. Bu yüzden de kendisine zaman ayıran insanın seyahatten dönüşü, yeniden kuşatılmış hayata bir dönüştür. Bu dönüş, yine modern hayata özgü "pazartesi sendromu" gibidir. Tatilden dönen birisi, yeniden modern kentin

karmaşasının ortasına, gürültüye ve yorgunluğa kendisini teslim eder. Büyük ihtimalle bu şekilde yaşayanların seyahatlerinden dönüşleri giderken bıraktıkları hayatı yerinde ve değişmemiş bir şekilde bulmalarıyla sonuçlanmaktadır. Seyahate çıkan tatili, seyahat etmeyi zorunlu olarak dönülecek yerlerden bir kaçış olarak gördüğü için modern hayatın sıradanlığı üzerinden üretilen mekan kuşatmaları, her seyahatin ardından devam etmektedir.

İnsan için sadece seyahat etmek mekanın kuşatmasını aşmaya yetmeyecektir. Bu yüzden seyahatin niçin, hangi amaçla yapıldığının büyük bir önemi vardır. Eğer, seyahat insanın hayatında bir değişme sağlayabilecekse bunun imkanı yeniliklere açık bir bilinçle mümkün olabilir. Böylece bakanlar ile görenler arasındaki o ayırt edici fark, seyahatin insan üzerindeki etkisini belirleyen önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle seyahat edilen yer kadar seyahat edenin gittiği ve gezdiği yerleri nasıl gördüğü ve görebildiği de ayrıca önemlidir. Yukarıda zikredilen ayetlerin vurgusu da ders almayı amaç edinmiş dikkatli ve bilinçli kişilerin yapacakları seyahat üzerinedir.

Türkiye'nin modernleşme sürecinde aydınlarımızın Avrupa'ya yaptıkları seyahatler, tam da seyahat edenin bakış açısının ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından ilgi çekicidir. Mustafa Armağan, Heine, Dostoyevski ve Namık Kemal'in 19. yüzyılda Londra'ya yaptıkları seyahatlerdeki gözlemlerini paylaştığı "İki Şehrin Hikayesi" (Düşünen Siyaset, Sayı: 19, 2004) başlıklı makalesinde, üç ayrı Londra manzarası ortaya çıktığını söyler. Heine ve Dostoyevski, kendi memleketlerinden ve duruş yerlerinden tek düzeligi, sefaleti, cilalı ve ihtişamlı görüntünün arkasındaki acı gerçeği resmetmeye çalışmışlardır. Hatta Heine, karamsarlığı ve kötümserliği zirveye taşıyarak Londra'ya hiçbir şairin gönderilmemesi gerektiğini yazmıştır. Heine ve Dostoyevski'den sonra Londra'ya giden vatan şairimiz Namık Kemal ise şehri peri masallarından kopup gelen bir şehir olarak tasvir etmiş; nereye baksa medeniyeti, zenginliği, ihtişamı görmüş ve bu seyahatini Türkiye'deki okuyucularıyla paylaşmıştır. Ne yazık ki Namık Kemal, Londra'yı görmek istediği gibi görmüştür. Toplumumuzun yakın dönemde yaşadığı en önemli dönüşüm olan Batılılaşma macerasında Avrupa Medeniyeti üzerinden oluşturulan mitolojik yaklaşımlar ve büyülenmiş gözlerle Batıya bakmanın çok önemli bir yeri vardır. Batı kaynaklı düşünce akımlarına karşı çıkışların daha gür bir sesle çıkmaya başladığı yakın dönemlere kadar bu bakış açısının muhafaza edildiğini söylemek mümkündür. Bu bakış açısı, neredeyse iki asırdan fazladır bizim toplumsal, zihinsel, siyasi, iktisadi ve bilimsel seyahatimizin yönünü ve karakterini belirlemiştir.

Batıya kayıtsız ve şartsız bağlanan aydınların yaptıkları seyahatlerde var olan gerçekleri kısmen görmeleri ve gerçekliğin bir çok yönünü görememeleri, seyahatin bilinçlenme ve ezberleri bozma ihtimalini de büyük oranda ortadan kaldırmıştır. Tam tersine Avrupamerkezli zihinsel bir mekan kuşatması, gerçekleştirilen seyahatler dolayısıyla ezberlerin sorgulanmadan daha da güçlenerek kabul edilmesine sebep olmuştur. Bir mekan kuşatmasını yıkmak, başka bir mekan kuşatmasının tahakkümü altına girmekle sonuçlanmıştır. Bu tahakkümün sonucu, seyahat edilen yerin bir yuva olamayacağı hakikatine bağlı olarak pek çok aydınımızın asıl yuvalarına da yabancılaşmalarına sebep olmuştur.

Aydınlarımızın arada kalmışlık hali, dönüşü yuvaya, asıl olana gerçekleşecek bilinçli bir seyahate değil ama sürekli “gel-git”ler halinde bir hayat yaşamaya benzemektedir.

Her şeye rağmen seyahatte fazla ayrıntı gözlenemeyeceği ve yaşanamayacağı için seyahat edilen yerin büyümesine kapılmak kolaydır. Ayrıntıyı görebilmek ve yaşamak, seyahatin uzamasının ve oradaki toplumsal ve kültürel ilişkilere daha fazla dahil olmanın bir sonucu olabilir. Modern dünyada turizm sektörü, seyahati bir tür “yalancı cennet” yolculuğu ve gidilen yerde geçirilen süreyi “cicim günleri” olarak sunduğu ve pazarladığı için insanlarda büyülenmenin yaşanması gayet doğal bir gelişmedir. Gerçekte seyahat eden misafir gibidir ve gittiği yeri orada yaşayanlara göre dışarıdan gözleme imkanına daha fazla sahiptir. Dışarıdan bakmayı ve karşılaştırma becerilerini kazanmış bir insan, kendi hayatına ve çevresine kısmen dışından bakabilme şansına da sahiptir. Mekanın ve mekanda yaşadığı hayatın etrafına ördüğü kozayı delmenin ve o koza dışında da bir hayatın var olduğunu görebilmenin yolu belki de böyle mümkündür.

DİNÇER ATEŞ

SANAL DÜNYADA SANAL GEZİLER VE GEZİ/GEZİ YAZISI VE KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ

*“Erince vaktimiz yok uçaklar hemen kalkıp hemen varıyor...
Çabuk ol vakit dar uçaklar kalkıyor”*

Turgut Uyar

Bilgisayar teknolojilerinin hayatımızdaki yeri her geçen gün biraz daha artıyor. İlk etapta malûmat alma ve veri depolama amaçlarıyla kullandığımız bu teknoloji son zamanlarda sanallığın sınırlarını zorlayacak kadar gelişme kaydetti. Artık bilgisayar; hem devlet dairesi, hem alışveriş merkezi, hem sosyal organizasyonların merkezi, hem banka, hem kütüphane... oldu. Bilgisayar teknolojileri somut alanın sınırlarını zorlamaya başladı. Belki bu teknoloji henüz elimizle dokunacağımız, dilimizle tadını alacağımız, burnumuzla kokusunu hissedebileceğimiz hizmetler sunmuyor ancak gözümüze, kulağımıza ve zihnimize yeterince hizmet ettiğini kabul etmeliyiz. Bilgisayar oyunları ve sosyal paylaşım siteleriyle insanlar evlerinde, işlerinde, internet kafelerde hatta mobil durumdayken kurdukları bu kendilerine özgü sanal âlemin içine giriyor; eşzamanlı bir biçimde gerçek yaşamlarından farklı olarak kendileri için oluşturdukları bu sanal yaşamın da içinde yaşıyorlar. En özellikli örnekler arasında sanal âlemde hayvan besleme, çiftlik ya da işletme kurma sayılabilir. Öyle ki; akşam yemeğinde oturduğu sofradan ağzında lokmayla kalkan ve “bugün balıklarımı beslemeyi unuttum biraz daha gecikirsem ölecekler” diyen, ancak gerçek hayatta besleyecek balığı olmayan insanlara rastlamak hiç de sıra dışı sayılmıyor.

Seyahat kültürü de -pek tabii olarak- bu yaşam şekline nasibini aldı. Böylece gerçek yaşamla ilintili gezi imkânları oluşmaya başladı. Genelde “Google Earth, Google Maps” gibi herkesin faydalandığı sitelerden herhangi bir yapıyı, önündeki arabaya varıncaya kadar yakından ya da uzaydan bir yerleşim yerinin nasıl göründüğünü gözlerinizin önüne serecek kadar uzaktan görme imkânı oluştu. Trafik yoğunluğunu izleme, havanın durumunu ve sıcaklık değerlerini bilme gibi ayrıntılar da çabası. Uydu görüntüleri, yukardan görünüm sunduğu için sizi tatmin etmiyorsa etiketlere yönelerek görmek istediğiniz yerin farklı bakış açılarından çekilmiş fotoğraflarına da ulaşabiliyorsunuz. Özelde ise daha fazla kişi tarafından merak edilen birçok şehrin ve yapının üç boyutlu ortamda bir sanal geziye imkân verecek şekilde gezi yapmanıza hazır hale getirildiğini ve internet sitelerinde kendilerine seyahat etmenizi beklediğini de ekleyebiliriz.

Sanal âlemin seyahat kültürüne en önemli etkisi geziyi lokalize etmesi ve yeniliklere, sürprizlere kapatması olarak açıklanabilir. Günümüz insanı gezip görmek istediği yerle ilgili izlenimleri yukarıda değindiğimiz imkânları kullanarak ediniyor,

böylece aslında bir çeşit ön gezi yapmış oluyor. Bu kendisini tatmin etmemiş ve merak ettiği yeri hala gözleriyle görmek istiyorsa; önce yollar, takip edilecek rotalar sanal âlem üzerinden planlanıyor. Kalacak yerler internet üzerinden tüm hususiyetleriyle gözden geçirilip seçiliyor, nerede ne zaman ne yiyebileceğini, gezi anısı olarak nereden ne alabileceğini dahi yola çıkmadan belirlenmiş oluyor. Gidilecek yerde geçirilecek zaman ayrıntılarıyla planlanıyor. Zamanın kapalı uçlu olarak planlanması ve planlı bir zaman olmasının getirdiği darlık seyahat kültürünü önemli ölçüde kısıtlamış ve şablonize etmiş oluyor. Bu nedenle seyahate gerek vakit gerekse mekân olarak eklemeler ve çıkarmalar yapılamıyor. Bütün bunlar belirlenirken en önemli mihengi “güvenlik” oluşturuyor. Daha önce seyahat edenlerin fotoğraflar eşliğinde kaanatlerini yansıttıkları gezi siteleri taranıyor. Güvenli olduğu refere edilen ve uluslararası bir turizm metaı olarak pazarlamaya açılmış yerler gezinin ana güzergâhını oluşturuyor. Böylece gerçek hayatta yapılan geziler dahi sinema stüdyosu hüviyetinde dekorlaştırılmış surette bir çeşit sanallıkla katılıyor. Bu stüdyonun mizansenleri, orayı gezecek kişilere özel değişiklikler içermeksizin sahneye konuluyor. Gerçek yaşamsa; turistler için açılan güvenli stüdyoların dışında, şehirlerin dehlizlerinde, arka sokaklarda, köylerde, kasabalarda gezginlerden habersiz tüm canlılığıyla, sürprizleriyle ancak güvenlik algısının dışında akıp gidiyor. Böylece seyyahın elinden kendine haz keşfetme imkânları alınmış bir seyahat kültürü oluşuyor. Gittiğiniz oteller daha önce bildiğiniz şekilde yıldızlanmış, girdiğiniz marketlerde mekân olduğunuz yerlerdeki ürünler sıralanmış, Mc Danolds’lar gibi yaygın yiyecekleri yemeye devam ettiğiniz, sunulan dekor ya da animasyonlar dışında pek de “yeni” şeylere rastlamadığınız bir geziden nasıl bir gezi kültürü hâsıl olursa öyle içişi edilmiş bir seyahat kültürü tüm süslerine rağmen sıradanlığıyla sizi içine çekiyor.

Bu yıl UNESCO tarafından, Evliya Çelebi’nin doğumunun 400. yılı münasebetiyle dünyaya “Evliya Çelebi Yılı” olarak lanse edildi. Biz de, aslında ordunun müezzini olan Evliya’yı başında vezir kavuğu ve sırtında sefir kaftanı, belinde kılıcı, altında İngiliz atıyla resmedip Google’de birkaç saatliğine de olsa açılış sayfası yaptırmayı başardık. Bu yazı münasebetiyle Evliya’nın Hac Seyahati’ne tekabül eden cildini bir kez daha karıştırmaya imkân buldum. Şunu öncelikle belirtmeliyim ki bir yere uçakla giderek seyahatin büyük bölümünü baştan ıskalamış oluyorsunuz. Sanal âlem marifetiyle belirlediğiniz güzergâhsa bu ıskalamanın tuzu biberi oluyor. Belirtilmesi gereken diğer önemli nokta ise “dikkat”iniz. Birkaç yıl önce Kent Kültürü dergisinde 1920’lerde Mihail Vasilyeviç Frunze’nin Samsun- Ankara seyahatine dair yazdıkları üzerine iki bölümlük bir yazı kaleme almıştım. Frunze’nin ilginç bir dikkati vardı. Benzer dikkatleri Evliya Çelebi, İbni Batuta, Andrey Bel, Babür Şah, Hermann Keyserling ya da İzzet Molla’da da görebilirsiniz. Her bakış yeni bir keşif, her keşif seyyahın sahip olduğu kültürel kodların bakış açısıyla bir süzgeçten geçirilerek sunuluyor. Öyle ki; orada yaşayan insanlar dahi kendi mekânlarını seyyahların kaleminden okuyunca nasıl olup da hiç bu gözle kendilerine bakmadıklarını dü-

şünerek şaşırabilirler. Modern insan (küreselleşmenin etkisiyle) standartlaştığı ve kültürel kodlarını kaybettiği için seyahat yazılarının ilgi çekiciliği kaybolmaya başladı. Bu kısırlaşmada sanal âlemin ipuçlarıyla seyahat etmenin ne denli önemli etkileri olduğunu da gözden kaçırmamak gerekiyor. Çünkü günümüz insanını şekillendiren unsurların başında sanal âlem geliyor.

Bilgisayar deyimiyle, günümüz insanı “zip”lenmiş bir hayat yaşıyor. Bu o kadar hızlı bir hayat ki; sohbet etmek için birbirimizle görüşmek vakit kaybı addedilmeye başlandı. Cep telefonlarımıza kadar giren “online” sohbet, başka bir yerde, başka kişilerle beraberken bize o hayatın dışındakilerle; yazılı, sesli, hatta görüntülü iletişim kurmak için zemin oluşturdu. GPS’li cihazlar üzerinden tüm koordinatlarıyla kendimizin ya da birbirimizin anlık mekân koordinatlarını görmek de çabası. Yemek için internet üzerinden anında sandviç- hamburger siparişi verdiğimiz, ayakkabımızı, kazağımızı (tüm ürün özellikleriyle) internetten alıp ertesi gün üzerimize giyebildiklerimiz, ödemelerimizi deftere kaydedecek esnafla muhatap olmamızı, hatta domates-biber için pazara gitmemizi gerektirmeyen bir yaşam artık hayatımızın gerçeği.

Bu hayatın en önemli parametresi fonksiyonelleşmemiz. Sanal ya da gerçek hayatta her şeyin bir fonksiyonu var ve yapıp etmelerimiz hep “şey”lerin fonksiyonlarına binaen. Hepsi bir diğerine bağlı/bağımlı. “Dil öğreniyorum çünkü iş başvurusunda bulunacağım, yemek yiyorum çünkü kan şekerim düşüyor, spor yapıyorum çünkü ‘fit’ kalmam gerekiyor, müzik dinleyip yoga yapıyorum çünkü işimde daha başarılı olmak için enerjimi doğru kullanmam ve rahatlamam gerekiyor, şiir bilmeliyim çünkü beni daha etkileyici yapıyor (ya da sınavda şiirden soru çıkıyor), kitap okuyorum çünkü hayal gücümü geliştiriyor, seyahat etmeliyim çünkü kariyerime devam etmek için tatile ihtiyacım var, diksiyon kursuna gidiyorum çünkü sertifika veriyorlar, arkadaş edinmek benim için önemli çünkü farklı bağlantılar kurmamı sağlıyor...” Böylece bir fonksiyona matuf olmayan gerekçeler anlamsız kalıyor. Bu soruları seyahat kültürüne ve seyahat yazılarına uyarlarsak alacağımız cevap bize günümüzdeki durumu göstermek için yeterli olacaktır. Neden seyahat ediyoruz ve neden seyahat yazısı yaz(mı)yoruz?

Bir şey yapmak için zevklerinizden ya da merakınızdan öte nedenlere ihtiyacımız var. Böylesi bir vakit darlığında sanal âlem birçok fonksiyonu olabildiğince hızlı karşılıyor. Kozalarımızdan çıkmadan hızla ölüme koşuyoruz. Vakit dar ve “erince vakitimiz yok.”

NECATİ MERT

EDEBİYATTA ANLATIM TEKNİĞİ OLARAK GEZİ/SEYAHAT

Anlatı bütündür. Anlatılan olaysa, kimin başından, nerede, ne zaman geçmiştir; durumsa, nerede, ne zaman yaşanmıştır gibi soruları cevaplar öncelikle. Çok öğelidir. Anı veya gezi yazısı, anekdot, tarih de cevaplar bu soruları. Ne ki bununla da yetinir onlar. Ayrıca anı’da “kişi”, gezi’de “yer”, anekdot’ta “olay”, tarih’te “zaman” öndedir. Sürdürelim: Günlük ve günce’de “monolog”, mektup’ta “haber”, röportaj’da “diyalog”, fıkra’da “mizah”, söylev’de “heyecan” öne geçer. Öykü, roman veya oyunda ise bunlar birliktedir ve okurda bırakılmak istenilen etkiye göre seçilip düzenlenir. Yani, basit aktarmacılıkla yetinmez anlatı, fazlasını yapar.

Son Kuşlar’da (1952) istakoz avcısı Barba Apostol’un ölümünü anlatan bir öykü vardır: “Ağıt”; onunla örneklemek isterim. Zaman zaman Sait Faik’i de teknesine alıp avlanmaya çıkan yaşlı Apostol, bir gün, ağ döktüğü Kumbaros kayası civarında, sandalı içinde, istakoz ağını sımsıkı tutmuş olarak ölü bulunur. Ağ ellerinden çekip alırlar. Ağıyla yaşamış, yetmiş beş yıl ağıyla aç açık kalmamış Apostol’un, ağıyla gömülmek istediği o kadar belliyken ağının ondan esirgenmesi kahreder yazarı. Yakılan ağıt bunadır. Istakozun ağı da avı gibi zahmetliymiş, pahalıymış, kolay yapılamamış. Mazeret mi? “Bu kadarcık fedakârlığı çok görmemeliydi Apostol Efendi’ye. Hem, kendi eliyle örmemiş miydi bu ağı Apostol?”

Bu öyküyü güzel yapan, ne Apostol’un kendisidir ne de onun temsil ettiği. Hatta istakozun, zengin sofralara çıkana kadar Apostollara çektiği zahmet de değil. Pe ki Apostol’la istakoz arasında kurulan hayat paralelliği mi? Öyle ya biri “deniz böceği”, “deniz dibi hayvanı”; Apostol da tuttuğu istakozlardan belki üç tanecik bile yiyememiş bir başka deniz yoksulu. Bu da değil öyküyü güzel yapan. Öyleyse, vasiyetinin tutulmamasındaki acılık, burukluktur öyküyü güzel kılan. Değil, bu da değil. Yoksa, “Lezzetlidir köpoğlunun eti!” sözü mü? Ya da para kokusu üzerinden yapılan çeşitleme mi? Yahut “O yalnız ağıyla yaşamıştı” sözündeki kimsesizlik ile hayat mücadelesi anlamlarının iç içeliği mi?

Değil. Bir başlarına bunların hiçbiri değil. Hatta bunların bir aradalığı da değil. Eğer öyle olsaydı şimdi dediklerim de güzel bir öykü olurdu. Evet, bir öyküde bunlar ve benzerleri hep vardır. Ama öykü bir gergeftir. Bunlar yan yana, aralıklı, imalı, çağrışımlı, sessiz, nikteli, üst üste... öyle işlenir ki hissedilen anlatılamaz olur artık. Güzellik bu iğne iplik hünerindedir.¹

Yazar gerçek kişilerden, gerçek olaylardan da yararlırsa –ki Sait Faik ihtimal “Ağıt”ta böyle yapmıştır- anlatı onları kendi gerçekliklerinden alıp yeni bir gerçek-

liğe taşır. Yalnız kişiler, olaylar değil, mekân da, akıp giden zaman da yeni bir gerçeklik kazanır anlatıyla. Dahası, edebiyatın yardımcı türleri de. Sözelimi öyküdeki günlük/günce liseli bir delikanlının tuttuğu hatıra defterinden farklıdır. Hatta bir edebiyatçının, diyelim Nurullah Ataç'ın güncelerinden de farklıdır. Öykücü “tarz” alır onlardan: yaptıklarını eksiltir, tamamlar, değiştirir vb., düz günlük’e/günce’ye yeni bir anlatım imkânı kazandırır. Budur “teknik”. Öykünün amacına uygun olarak bir imkânın başka imkânlarla buluşmasının adıdır. Bu anlamda gezi de, mektup da, röportaj da, fıkra da, söylev de bir anlatım tekniği olarak kullanılabilir.

Şiir için de şarttır “teknik”. Düzyazıdakinden de belki daha fazla. Çünkü edebiyat biliminde, temelde iki estetik vardır: üretim estetiği, etki estetiği. İlki şairle, yazarla ilgilidir. İkincisi okurla, izleyiciyle. Yaratıcıların amaçladığı etki incelenip değerlendirilir burada. Paul Valéry de, başarılı eseri, yarattığı etkiyle ölçenlerden. Kendi ifadesiyle: “[S]anatın en yüksek hedefi, ancak okuyucusu, onun kendi üzerinde yarattığı etkiyi yaratacak daha mükemmel ve gerekli bir ifade tasavvur edemiyorsa, ulaşılmış demektir.” Böylesi “mükemmel ifade” ancak biçim’in sonucudur. Bunu da simetrik iki nokta arasında hareket eden sarkaç benzetmesiyle açıklar Valéry. Noktalardan biri ritmin gücünü, hecelerın tınlamasını, ilk kez yan yana gelmiş sözcüklerin yarattığı sürprizleri; öteki nokta da içeriğin ilettiği entelektüel etkiyi, canlandırdığı duyguları karşılar. Sarkaç arada gider gelir. Yahut şöyle: Biçimle içerik değerlerinin eşitliğini gösterir. Öyleyken nazımla düzyazıyı ayırır Valéry. İçerik anlaşıldıktan sonra biçimin düzyazıda silindiğini söyler; nazımda/şiiirde ise kalıcılığına inanır.²

Orhan Veli örnek olur mu acaba? *Destan Gibi* (1946) üçüncü kitabıdır, içinde “Yol Türküleri” başlıklı tek şiir vardır. Ama bir savaşın veya bir aşkın destanı anlatılmaz bu şiirde; bir yolculuk hikâye edilir. İkinci kitabı *Vazgeçemediğim*’deki (1945) “Yolculuk”, “İstanbul Türküsü” ve “Keşan” şiirlerini adeta geliştirir Orhan Veli. Herke’den çıkar yola, İzmit, Arifiye, Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu, Ibrıcık ve Gerede’den geçip Zonguldak’a varır. Gördükleri olur, anlatır, tasvir eder onları; fakat amacı, gördüklerinin uyandırdığı duyguları ve çağrışımları –halk türkülerinden de yararlanarak- dile getirmektir daha çok. Bu da “İstanbul özlemi”nde toplanır. Uğranılan yerler değişikçe biçim de değişir bu şiirde. Kimileyin ölçsüz olur, kimileyin hem ölçsüz hem kafiyesiz. Kümeleniş de değişir. İstanbul özlemi ve anılar ve hayaller öne çıktığında türkülerin yerini *Garip*’ten (1941) gelen “özgür koşuk” alır örneğin. “Böylece, söz konusu özlem, hem şiirin yüzeydeki parçalarını birbirine yapıştırır, bir eksen yerini tutar, iç dünya ile dış dünya arasında birlik sağlar, hem etkileyici bir biçimde sergilenmiş olur: şiir tekdüzeliğten kurtulur, kıvraklık ve zenginlik kazanır.”³

Gezi düzyazısının değil sadece, bütün bir gezi edebiyatının en başta anılmaya değer eseri, Evliya Çelebi’nin (1611-1682) on ciltlik *Seyahatname*’sidir. Kırk yılda yazılmıştır. Üç yüz küsur yıldır okunur. İstanbul, Amasya, Trabzon, Kafkasya, Azerbaycan, Suriye, Filistin, Bağdat, Basra, Bursa, Çanakkale, Bosna, Sofya, Avusturya,

Almanya, Baltık Denizi, Kırım ve Dağıstan, Anadolu Ege'siyle Anadolu Akdeniz'i ve Mısır anlatılır. Yazıldığı yüzyılın tarihine, coğrafyasına, zanaat ve folkloruna, gelenek ve göreneklerine tanıklığı mıdır bu eseri değerli kılan? Bu da var elbette; ama anlatım öyle yalın ve duru ve deyimlerle öyle yüklüdür ki atlanmamalı. Ayrıca uzak kavramlar arasında nükteli ilişkiler kurulur sık sık. Mübalağalı anekdotlar, fantastik hikâyeler olur mutlaka. Dil ve üsluba ve insana merkezde böyle yer verilmesi *Seyahatname*'yi anlatı edebiyatına sokar. Yani gezi türünün imkânlarından yararlanır Evliya. Yoksa anlatının imkânlarından gezi midir yararlanan? Sanırım, türler arası karışıklık geçişkenlik var *Seyahatname*'de.

Orhan Şaik Gökyay "Türkçede Gezi Kitapları" başlıklı makalesinde Ali Suat'ın *Seyahatlerim* (1914) adlı kitabı üzerinde de durur. Ömrünün önemli bir parçasını geçirdiği Necid'den dönüşü sırasında yaşadıklarını anlatır Ali Suat bu kitapta. "Kerbela, Medine ve Vadi-i Musu'yu [Musa –NM] ziyaret kitabın bellibaşlı bölümleridir." Fakat önsözünden "üzülerek" öğrenilir ki "çölde terk edilmiş hasta deve, mahpus nahiye müdürü, cahil kadı, öğle vakti sarhoş memur, ayda bir evi basılıp hurma rakısı küpü ve imbiği kırılan Yahudi" gibi merak ve ilgiyi daha fazla çekebilecek parçalar kitabın dışında bırakılmıştır. Gökyay, üzülmekte haklıdır ve şu yorumu yapar: "Anlaşıyor ki yazar seyahatnameyi 'edebi tasvir' olarak alanların sırasındadır."⁴ Bunu şöyle anlıyorum: Ali Suat'ta gezi, gezi olarak kalmış, anlatım tekniğine dönüşmemiş, anlatıya yükselmemiştir.

Ahmet Hâşim, gezi'yi deneme'ye dönüştürenlerden. Bu soyda iki eseri var: *Bize Göre* (1928) ve *Frankfurt Seyahatnamesi* (1933). Orhan Şaik Gökyay'ın değerlendirmesi: "Seyahat kitaplarının yalnız çıplak gözlemlere dayanmayarak, onun yanında okura ayrıca bir zevk vermesi gerektiğini bu iki kitaptan bir kez daha öğreniyoruz."⁵ Gezi, ilkinde "Bir Seyahatin Notları" adıyla ayrı bir bölüm olarak yer alır. Yorgundur Hâşim. Hava almak ve dinlenmek ihtiyacıyla geziye çıkar. Fakat tedirgindir de. Âdetlerini, kitaplarını, dostlarını, yatağını, geceliğini, hatta terliklerini bırakıp bir deniz seferinin zorluklarına katlanmanın hata olduğunu düşünür daha vapura binerken. Vapur Çekmece hizasına gelmeden de fikri değişir: "Bu muhtaç olduğum seyahati bana yaptırmak için şuuraltım, tembel ve ahmak şuurumu, topal bir merkebi yürütür gibi, sopa ile, tekme ile harekete getirmişti. Şuuraltımın baskı ve zorlamasından şimdi ne kadar memnunum." Bu seyahat notlarında olsun, *Frankfurt Seyahatnamesi*'ndeki parçalarda olsun, Türkiye-Avrupa, Doğu-Batı, yerli-yabancı, doğal-yapay vb. eksenlerde kültürel, sosyal kimi durumları karşılaştırır Hâşim, farklılıkların altını çizer. Gizlide veya kenarda duranları "şuur"a çıkarıp açık eder adeta.

Gezi yazılarının ve seyahatnamelerin yurt içinde ya da yurt dışında yapılan gezi-lerle sınırlı olduğu sanılır. Oturdıkları şehirleri tanıtan yazarlar da vardır oysa. Orhan Şaik Gökyay, Hafız Hüseyin Efendi'yi bu grupta anar, *Hadikatü'l Cevâmi* (1768) adlı eserini de seyahatname sayar –haklı olarak. Ahmet Hamdi Tanpınar da *Beş Şehir*'iyle (1946) böyledir. Anlattığı beş şehrin dördünde (Ankara, Erzurum,

Konya, İstanbul) oturmuş, Bursa'ya da değişik sürelerle birkaç kez gitmiştir. Fakat *Beş Şehir*'i şehir monografileri olarak kaleme getirmez. Tarihten, tasvirden çok, onları da sezdirenen kişisel gözlemleri ve insani değerleri öne alır. Her şehrin kendine özgü mimarisini, müziğini, sanat zevkini ve günlük hayatını duygusal ayrıntılarla ve kültür diliyle anlatır. Eseri felsefeye yakın durur. Gökyay *Beş Şehir*'e gezi edebiyatı içinde yer vermekte duraksar. Onu “beş eski Türk şehri üzerinde, tarihin derinliğine inilerek yapılmış bir inceleme” olarak götürür ve “deneme” sayar.⁶ Gezi edebiyatının, *Bize Göre* ve *Frankfurt Seyahatnamesi* gibi, gezi'yi teknik kılıp yükseltmiş eserlerinden sayılmalı değil midir?

Bir adım daha atıp şu sorulabilir sanırım: Öykü ve romanların içerik ve biçim öğelerinden “mekân”la tiyatrodaki “sahne/dekor” gezi edebiyatından mı bakiyedirler? Ya da şöyle: Konusu köyde, kentte veya tabiatda geçen, diyeceğini bunlar üzerinden diyen eserlerde mekân'ı, sahne ve dekor'u gezi'yle ilişkilendirmek çok mu mübalağa olur?

Abdülhak Hâmit, babasının devlet adamlığından dolayı yurt dışını daha çocukken götürür, kendisi de daha sonra aldığı görevlerle yurt dışında pek çok bulunur. Bundan mıdır acaba, yerli hayata ait tiyatro eserlerini “ahlak risalesi” görüp hafife alması? Hâmit'e göre, “milli tiyatro”, yabancı topluluklara, azınlık hayatlarına, İslam ve Osmanlı tarihinin parlak sayfalarına uzanmakla olur. Yazdığı yirmi bir dramın hemen tamamı böyledir.⁷ *Finten* (1916) bunlardan biri. Londra'da sefahat içinde yaşayan Kanadalı güzel Mrs. Cross, Avustralya'da altın madenleri işleten yaşlı kocası Mr. Cross, âşığı Lord Dick ve gayrimeşru çocuğunun babası Hintli uşak Davalaciro arasında geçen gerilimli bir hikâyesi vardır. Shakespeare'in özellikle *Macbeth*'i ve *Othello*'sunu çağrıştıran *Finten* için Gündüz Akıncı'nın yorumu şöyle: “(*Finten*'de) İngiliz topluluğundan çok şeyler buluruz: sarhoşuyla, dindarıyla, centilmeniyle, merasim severliğiyle İngiliz milleti kendini gösterir.”⁸

Tiyatro eserleri içeriğe bağlı olarak komedi, trajedi, dram, trajikomedî diye türlerle ayrılır. Ancak, eserin odak noktasındaki öğeye göre yapılan yeni bir sınıflama da vardır –Gürsel Aytac dikkat çeker. Kahraman, mekân veya olay'dan hangisi odağa yerleştirilmişse onun adıyla adlandırılır oyun. “Mekân dramı” burada özellikle anılmalı. Çünkü kişiler önemlerini yitirmiştir, yan öğeler durumundadır bunda.⁹

Mekân –ister gidilip gezilen olsun, ister yaşanan- öykü ve romanda da iki şekilde çıkar karşımıza. Ya olup bitenin sahnesi durumundadır, yahut hikâyesi anlatılan –ki “bu durumda öykü bizzat mekânın anlatısıdır.”¹⁰ Sait Faik'in kahvehane öyküleri böyledir örneğin. Gezi ile anı arasında yer alsada, Reşat Nuri'nin *Anadolu Notları* (1936, 1966) da burada hatırlanmalı. Yazarının, “romancılığın gelen keskin gözlemleri, küçük olayları zevkle okunacak hale yükselten tılsımı”¹¹ önemli elbette, ama *Anadolu Notları* odağına mekân'ı, bir yurdu almasıyla da önemli. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur*'u (1949) gibi. Fethi Naci, “*Huzur*, Türkçede okuduğum en güzel aşk romanı” der, “Üstelik sadece tek aşkın, bir erkeğin bir kadına olan aşkının ro-

manı da değil, iç içe iki aşkın romanı, birbirini besleyen, geliştiren iki aşkın: Müm-taz, Nuran'a olduğu kadar, İstanbul'a da âşıktır. *Huzur*'da İstanbul sadece bir güzel şehir, roman kişilerinin içinde yaşadığı bir çevre değildir; başlı başına bir roman kişisidir, bir sevgilidir."¹²

Sabahattin Ali'nin çocukluğu Balıkesir, Edremit yöresinde geçer. Başta romanı *Kuyucaklı Yusuf* (1937) olmak üzere pek çok öyküsünde mekân bu bölgedir. Tahir Alangu, *Kürk Mantolu Madonna*'nın (1943) yine aynı bölgeden çıkmış kahramanı Raif Efendi'den söz ederken şunları da yazar: "Ama burada bu bölgelerin olaylara da, kişilere de belli bir tesirleri gösterilmiyor."¹³ Mekânın Sabahattin Ali'de sahne olarak kaldığını söylüyor Alangu. Yani bölge bağlayıcı değildir, hikâyeye Balıkesir yerine Çankırı'da, Kayseri'de de geçebilir, bu deniyor. Özel ad bağlamında galiba haklıdır; ama genel'de pasif değildir Sabahattin Ali'de mekân. Kemal Selçuk *Yeni Dünya*'da (1943) yer alan "Isıtmak İçin" adlı öyküyü örnek gösterir.¹⁴ Öykü şöyle başlar: "Kon-ya'da Küllükbaşı dedikleri bir çöplüğün civarında, bir Ermeni kadının evinde oturu-yordum." Öykünün üçüncü kişisi, sekiz on yaşlarındaki çocuğunu evde, soğukta, yal-nız ve aç bırakıp anlatıcının çamaşırlarını on beş yirmi günde bir yıkamaya gelen, vak-tinden önce yaşlanmış bir kadıncağızdır. Öykünün ikinci ve üçüncü cümleleri de şöy-le: "Mobilyalı" ismi altında kiraya verilen odamda eşya namına bir siyah demir kar-yola, bir eski ve çekmeceli masa, iki de portatif demir iskemle vardı. Kış adamakıllı başlayınca küçük bir sac soba bunlara katıldı." İş sahibi anlatıcının odasındaki eşya-sızlık, öykünün sonrasında Ermeni kadının gaza ve oduna muhtaçlığı, sokaktaki bak-ımsızlık, "birkaç sucuk demeti, iki kalıp sabun, kavanoz içinde halka şekeri ve leb-lebi şekeri bulunan bir camekân"dan ibaret bakkal, çamaşırcı kadının oturduğu Arap-lar Mahallesinin ve evinin yoksulluğu... olarak sürer. Anlatıcı, kadının evine gider: "Kapıyı arkamdan kapadım. Bir müddet ikimiz de kımlıdamadan bekledik. Gözlerim karanlığa alışınca odanın bir kenarında yatak kılıklı bir şey gördüm. Parça parça oldu-ğu fark edilen bir yorgan, bir kenara yığılmış gibi duruyordu." Görüldüğü gibi, me-kân, öykünün dramatik yapısına uygundur Sabahattin Ali'de. Aktiftir.

Hatıralarla, özellikle yurt dışında yaşananlarla ve görülen yerlerle roman arasın-daki ilgiye, ilişkiye dair Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun dedikleri hem kestirmedir hem gayet açık. 1937 yılında, bir kongre vesilesiyle Bratislava'ya gelen Sadri Mak-sudi Arsal, kongreden sonra, hazır Çekoslovakya'dayken, büyükelçi olan arkadaşı Yakup Kadri'yi ziyaret için Prag'a da geçer –Arsal'ın yanında kızı Adile Ayda da vardır. Yakup Kadri, yazmakta olduğu *Bir Sürgün* romanından kimi yerler okur. "Pa-ris'teki Türk kolonisinin hayatından bahseden" sayfalar, gençliğini Paris'te geçirdi-ği için özellikle Arsal'ın ilgisini çeker, kimi kahramanlar pek tanıdık bulunur. *Bir Sürgün*, yazarını uğraştırmış bir roman: "Bu romanı uzun yıllardan beri yazmayı tas-arlıyordum. Nedense, Türkiye'de iken yapamadım. Burada, yabancı bir memleket-te, başka bir yabancı memleketteki hatıralarıma daha iyi dalabiliyorum." Ayda'nın

sorusu: “Bu romanda hep hatıralarımızı mı anlattınız?” Cevap: “Evet, fakat, tabii de-
ğiştirerek, mevzua uydurarak.”¹⁵

Bir Sürgün, “adı çok duyulmuş ama az okunmuş romanlardan”. Jön Türkler’in Pa-
ris yıllarının ve eylemlerinin anlatıldığı sanılsa, hatta edebiyat tarihçilerince böyle ya-
zılsa da, yanlış bu. “Paris’teki Jön Türkler’den sadece yedi sayfada söz ediliyor.” Ro-
manın kahramanı Hikmet, Sultan Murat taraftarı bir ailedendir. Okumaya düşkündür,
yabancılarla arkadaşlığı sever. Sırf bu gerekçelerle, Tıbbiye’yi bitirir bitirmez İzmir’e
sürülür; dayanamaz, 1904 Temmuz’unda da Paris’e kaçar. İlginçtir, “siyasal ya da dü-
şünsel sorunları yoktur” hiç olmamıştır. Tamam, dramlıdır Doktor Hikmet; ama “ki-
şisel bir dramdır” dramı.¹⁶ Öğrenimini tamamlayamaz. Ailesinin gönderdiği para gi-
derek kesilir. Yabancı bir ortamda iş araması, dost edinmesi kolay olmaz. Sevgilisi
Arlette’in ve ailesinin ilgisi de çıkar üzerinedir. Sonunda hastalanır, yatağa düşer. Fa-
kat Yakup Kadri –Ayda’ya dediğince- “hatıralarını mevzua uydurur” romanda. Güzel
de yapar. Paris gerçek Paris değildir artık. İşlev yüklenip kişileştirilir, Doktor Hik-
met’in haletiruhiyesini anlatma imkânı verilir kendisine. Örnek olarak: “Belki, biraz
da, bu düşüncelerin tesiriyledir ki Panthéon’un mahzeninden dışarıya çıktığı vakit yü-
reğinde yarım saat evvelki coşkunluğundan pek az eser kalmıştı.” “Bu suni ormanda
bütün ağaçlar, görünmeyen bir gardiyanın muhafazası altında, bir sürgüne gitmek için
sıra sıra dizilmiş mahkûmları andırıyordu.” “Paris’i elimde bir boş kâse gibi tutmak-
tayım.” “[B]urada da bir sürü cebirler ve tazyikler ferdin hür serazade inkişafına ma-
ni olmakta ise nereye gitmeli? Hangi ülkenin kapısına başvurmalı?”¹⁷

Üslubundan, ustalığından hiç şüphe edilmez bir başka isim de Refik Halit Karay.
İki kez sürgünlük yaşar; İlki beş (1913-1918), ikincisi on altı yıl (1922-1938) yıl sür-
rer; ““Birincisinde Anadolu’yu, ikincisinde dünyayı tanıdım” dediği bu iki ayrılık,
onu bir İstanbul edebiyatçısı olmaktan kurtarmış, konularını zenginleştirmiştir.”¹⁸
Fakat gezip gördüğü yerleri “mevzua uydurarak” ele almaz Refik Halit. *Nilgün*
(1950-1952) yedi yıl sürmüş inişli çıkışlı bir aşkın romanıdır, üç cilttir, Afrika ve
Hindistan limanları, Uzakdoğu adaları gibi pitoreski zengin dekor içinde geçer. Ki-
şilerin haletiruhiyeleriyle ilgisi yoktur dekorun. Olsa olsa maceraya kartpostallık et-
tiği söylenir. Nitekim romanın gazetede tefrika edildiği günlerin birinde Adile Ayda
yazardan öğrenir ki bu yerler yazarın gidip gördüğü yerler bile değildir. Ansiklope-
dilerden, turistik broşürlerden edinilmiş bilgilerle yazılmıştır.¹⁹ İlk romanlarından
Yezidin Kızı (1939) ve *Çete* (1939) ikinci sürgünlüğünün coğrafyasındandır, egzo-
tizm onlar için de geçerlidir. *Yezidin Kızı* Suriye’ye, babadan kalma evini görmeye
giden Hikmet Ali ile vapurda tanıştığı genç ve güzel kadın Zeliha arasındaki mace-
ralı ilişkiyi anlatır. Kadın Arjantinlidir, milyonerdir ve Yezidilerdendir, hatta Ye-
zid’in kızıdır, Arjantinlerden gelmesi de cemaat kurmak içindir. Yezid’den kalan
kutsal eşya ve emanetleri görmek için Sincar dağlarındaki hisara gittiklerinde, kadı-

nın Asuri rahibi kılıkli rehberi Şem'un, Zeliha'nın Yezidi değil hayalperest, kendisinin de aslında kocası Alfonso olduğunu söyleyip şaşırtır Hikmet Ali'yi. Arjantin'e, Mendoza'ya, Goşolara, Kevkeb volkanına, Babil ve Ninova toprağına ve Elcezire çölüne ait her ayrıntı vardır romanda, ne ki kahramanlarla içeriden ilişkileri asla kurulamaz. Keza *Çete* de maceralı bir aşk hikâyesidir; Fransız işgaline direnen bir Türk çete reisiyle bir Rus prensesi arasında geçer ve evlilikle sonuçlanır. İşlevsel tasvir *Çete*'de de yoktur. Refik Halit de bunun farkında. Kendini Amanosların güzelliklerine kaptırdığı bir yerde şunları yazıverir: "Dünyanın en güzel dağlarından biri derken romanımızın geçtiği bir yeri süslü göstermek için mübalağaya kapıldığımıza hükmetmeyiniz. Fizik ve tarih profesörü oryantalist rahip Henri Lammens diyor ki: 'Yemyeşil ve iç açıcı tabiat manzaraları görmek için merkezi Avrupa dağlarına tırmanmaya hacet yoktur. Amanoslarda bir gezinti sizi daha insan ayağının basmadığı misilsiz güzelliklere götürür.'" ²⁰

Refik Halit aşk ve kadının, tutkulu ve hafif maceranın ve renkli tasvirlerin daha çok romana yakıştığını düşünüyor sanırım. Öyküleri "trivial" değil. *Memleket Hikâyeleri*'ndeki (1919) öyküleri de eleştirel ve gerçekçi, *Gurbet Hikâyeleri*'ndekiler (1940) de. Tasvirler de öyküyle, öykünün amacıyla uyumludur. Sözelimi *Gurbet Hikâyeleri*'nde yer alan "Eskici"deki (1938) yetim Hasan, anası da ölünce uzak akrabaları ve konu komşu tarafından vapura bindirilip Arabistan'a, Hayfa'dan öteye, halasının yanına gönderilir. Vapurda önce eğlenir Hasan, oyalanır, fakat yolculuk ilerleyip tabiat ve dil değiştikçe sessizleşir, dilsizleşir. Halası yanında da sürer bu. Ta, çivileri avurdundan çıkarıp çıkarıp ayakkabıların altına mıhlayan bir eskiciyle –ki o da Türkçeye hasret kalmış biridir- rastlaştığında ona nerede ve kimlerle olduğunu unutup, "Çiviler ağzına batmaz mı senin?" diyene kadar.

Nurullah Ataç, *Prospero ile Caliban*'da (1961) yer alan "Bir Yolculuk" (1946) başlıklı denemesini bir Çukurova dönüşünde yazar; gördüklerini, yaşadıklarını anlatmaktır niyeti. Anlattıkları olur. Ama hepsi midir bu? Hele Yenice'den az ötede bir ağaca rastlar ki onu anlatmadan edemez: "Şimdi gözlerimi kapayınca Mersin'i de, Tarsus'u da, Adana'yı da göremiyorum, ama Yenice'den az ötede, demiryolu ile araba yolu arasında tek başına bir ağaç var, büyük bir ağaç, sanki sevinç içinde yaşıyor, işte yalnız o ağacı görüyorum. Bir ressam olsaydım, o ağacın resmini yapardım, çevresindeki ışığı da gösterebilirim, altına 'Çukurova' diye yazardım. Ama ressam değilim işte, gözlerimi kapatınca pırıl pırıl yapraklarıyla gördüğüm o ağacı kimseye gösteremeyeceğim, kimseye anlatamıyacağım. Ancak bilsin ki şimdi gönlüm ondadır, ömrüme bir daha unutamıyacağımı sandığım bir tad kattı, önünde diz çöküp eteğini öpemediğime yanyorum."

Neden bu ağaç? Sanırım, Nurullah Ataç'la, onun yazarken içinde bulunduğu ruhsal durumuyla örtüşen bir yanı var o ağacın. Gezide/seyahatte görülen yerler yazarla veya anlatı kahramanlarıyla ancak böyle buluştuklarında anlam kazanıyorlar işte.

- ¹ Fazlası için bakınız: Necati Mert, “Şiir, Öykü ve ‘Ağıt’”, *Adalı Sinağrit* [Hece, Ankara, 2006] içinde: s. 103-110.
- ² Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi*, Papirüs İstanbul, 1999, s. 44-45.
- ³ Fazlası için bakınız: Asım Bezirci, *Orhan Veli*, Altın Kitaplar, İstanbul, sekizinci basım: 1991, s. 91-98.
- ⁴ Orhan Şaik Gökyay, “Türkçede Gezi Kitapları”, *Türk Dili Gezi Özel Sayısı*, Mart 1973, Sayı: 258, s. 465.
- ⁵ Orhan Şaik Gökyay, a.g.m. s. 466.
- ⁶ Orhan Şaik Gökyay, a.g.m. s. 466.
- ⁷ Kenan Akyüz, “Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri”, *Türkoloji*, Ankara, 1965, Cilt: II, Sayı: 1, s. 45-47.
- ⁸ Gündüz Akıncı, *Abdülhak Hâmit Tarhan*, DTCF, Ankara, 1954, s. 215.
- ⁹ Gürsel Aytaç, a.g.e. s. 77.
- ¹⁰ Köksal Alver, “Öyküde Mekân, Mekânda Öykü”, *Hece*, Ekim-Kasım 2006, Sayı: 17, s. 39.
- ¹¹ Orhan Şaik Gökyay, a.g.m. s. 466.
- ¹² Fethi Naci, *Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek, İstanbul, 1981, s. 72-73.
- ¹³ Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman Cilt: I*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1959, s. 178.
- ¹⁴ Kemal Selçuk, “Öyküde Mekân”, *Adam Öykü*, Mayıs-Haziran 2005, Sayı: 58, s. 78-80.
- ¹⁵ Adile Ayda, *Böyle idiler Yaşarken*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1964, s. 43-45.
- ¹⁶ Fethi Naci, a.g.e. s. 93-96.
- ¹⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, İletişim, İstanbul, İletişim’de üçüncü basım: 1998, s. 87, 95, 133, 239.
- ¹⁸ Rauf Mutluay, *Çağdaş Türk Edebiyatı (1908-1972)*, Gerçek, İstanbul, 1973, s. 197.
- ¹⁹ Adile Ayda, a.g.e. s. 116-117.
- ²⁰ Refik Halit Karay, *Çete*, İnkılap, İstanbul, 2009, s. 87.

ABDURRAHİM KARADENİZ

SEYYAHIN DİLİ; GERÇEKÇİLİĞİ VE İMKÂNLARI

Bir seyyah, dinleyicisinin zihnini kuşatmaya, onun düşüncesini belirlemeye yönelmez; dinleyici de ‘Bir seyyahı dinledim, dünyam değişti!’ demez. Bir dinleyici, en çok anlatılan mekân(lar)ı merak edip kendisi de buraları görmek isteyebilir. Bu durum; destan, masal, hikâye, roman gibi edebî türlerde belki daha açık görülen, anlatı dilinin ‘gerçeklik’ algısı sonucu varılan bir uzlaşma durumudur. Örneğin masal gerçekliğiyle, destan gerçekliği, hikâye gerçekliği birbiriyle aynı gerçeklik değildir. Okur, metnin türünden (masalda tekerleme bu işe yarar örneğin) yola çıkarak nasıl bir gerçekliği, hangi düzlemde algılaması gerektiğini bilir. Metni okumaya başladığında anlatının gerçeklik algısıyla kendisi arasında bir uzlaşma gerçekleşmiştir. Bu yüzden bir masaldan roman gerçekliği beklemeyiz. İşte -tam olarak aktaramadığım- bu metin-okur uzlaşısı, gezi türünde, ‘metin-okur’ ilişkisinden çok ‘anlatan-dinleyen’ ilişkisine dönüşüyor. Çünkü her türlü yapmacılıktan uzak, içten ve yalın ama kendine özgü bir güzellikle üretilip tüketilir bir seyyahın anlattıkları. Seyyahla dinleyicisi, iddiasız bir uzlaşıyla buluşur sayfalarda. Bu yüzden edebî türler içinde gezi yazıları; en yalın, en iddiasız, en içten metinlerdir.

Ancak bu iddiasız tür, her zaman ‘bilinmeyen’e yapılmış ‘dikkatli’ ve ‘gerçek’ bir yolculuk özeti olmak zorunda... Yani hem bir yaşanmışlığı hem de bilinmeyenin ince bir duyarlılıkla keşfini anlatmalı iyi bir seyyah. Bilinmeyen mekânın dil, din, kültür, coğrafya, tarih düzleminde; politik ve ekonomik ayrıntılarıyla hem de gerçekçi bir yaklaşımla anlatıldığı bir metin, bütün okurlar için iddiasız bir metin olmayabilir... Çünkü bazı okurlar, bir iddianın dayanağı, bir sorunun çözümü, ticarî atılım imkânı... vb. gibi de algılayabilir seyahatnameyi.

Seyyah Dilinin Gerçekçiliği

İbn Fadlan, seyahatnamesinde ‘... Sonra Oğuzlar denilen kabileye vardık. Taştan, ahşaptan, kamıştan inşa edilmiş bir şehirleri var. İçinde putlar olmayan bir ibadethaneleri bulunur. Onların vergi alan büyük bir hükümdarları var. Hind’e Çin’e ticaret yaparlar. Sadece buğday yerler. Bakliyat yetiştirmezler. Erkek ve dişi koyunkeçi eti yerler. Ketten, pamuklu elbiseler giyerler. Yünlü elbise giymezler. Onların ülkesinde karın ağrısına iyi gelen beyaz bir taş, kılıç üzerine sürünce keskinliğini ortadan kaldıran kırmızı başka bir taş vardır. Onlar arasında bir ay emniyet ve selamlele yürüdük.’¹ cümleleriyle anlatır Oğuzları. Bu anlatımda rahatlıkla görüldüğü gibi kurgu, düş, sanat edebiyat kaygısı yoktur. Görüp yaşadıklarını son derece yalın bir dille aktaran seyyah, Oğuzlar hakkında bir anda dondurulamayan, hareketli, bir dizi fotoğ-

raf karesi sunar. Âdeta canlı fotoğraf karelerini andıran böyle bir üslup seçilmesinin nedeni, gerçekçilik ya da samimiyet endişesi değildir. Anlatacağı, kurgu ürtintü olmadığından böyle bir endişesi de olamaz seyyahın. Ancak görüp yaşadıklarını dinleyicilerine ‘göstermiş gibi anlatmak’ zorunda kalışı, ona hem kronolojiye, hem mekâna, hem de kişilere (Oğuzlar) bağlı bir anlatımı dayatır. Böyle bir metin hem kurmaca metnin gerçekliğini hem de kurmaca gerçekliğini aşan bir gerçekçilik kazanır. İşte bu yüzden *İbn Fadlan*’ın Oğuzlarla ilgili aktardıklarının inandırıcılığından hiçbir okur kuşku duyamaz. Hatta bazı okurlar, aradan geçen bunca yüzyıla rağmen –Anadolu’da bile– ‘Oğuzlar hâlâ böyledir!’ diyebilir. Neden? Çünkü seyyah ‘Oğuzların durumu’nu, ‘nasıl’ sorusuna tam bir cevap olacak şekilde yalın, dolaysız bir dille anlatıyor. Fotoğrafladığı hareketli, akışkan karelere dinleyicileri/okurları da tanık kılmayı başarır. Bir seyyahın bütün derdi, gidip gördüklerini gidemeyip göremeyenlerin, önce dinleyerek, sonra (belki) giderek görmesini sağlamaktır.

Seyahat dilinin gerçekçiliğinde, inandırıcılığında, aktardığı yaşanmışlığın büyük katkısı vardır. Anlatıya duygularını karıştıran bir seyyahın dili bile gerçekçiliğinden bir şey yitirmez. *Cengiz Çandar*’ın, *Cebeli Tarık Boğazi*’ni geçerken anlattıklarına kulak verelim:

‘... Buraya adını veren İslam ordularının Berberi komutanı *Tarık Bin Ziyad* da İspanya’yı fethine Tanca’dan başlamıştı. O da bu sulardan geçti. O da soluna döndüğünde gözünün önünde uçsuz bucaksız uzanan Anlantik’in kapısını görmüştü. Sağında ise uygarlıklar beşiği Akdeniz’in girişini. Ardında Tanca’yla birlikte tüm bir Afrika kıtası uzanıyordu. Önünde ise İspanya ile birlikte koca Avrupa. Bundan 1263 yıl önce, 711 yılının bir Mart günü *Tarık Bin Ziyad* geminin gidiş yönüne göre sol çaprazda uzanan kara parçasının üzerinde tarihte en derin izlerinden birini bırakan bir uygarlığın, *Endülüs*’ün kapısını açacağına farkında mıydı acaba?’²

Çandar’ın anlatımında iki husus öne çıkıyor. Birincisi, anlatıda seyyahın duygularını da öğreniyoruz. İkincisi, Cebeli Tarık Boğazi’nde seyyahla birlikte hissediyoruz kendimizi. Yani seyyahın duyguları, kişisel duygular değil: Kültürel aidiyet bildiren duygular. Seyyahın dinleyicisiyle paylaştığı duygular, mekân tarihî boyutuyla, oluş süreciyle hissediş biçimimizi aktarıyor. Çandar’ın, Cebeli Tarık Boğazi’nde hissettiklerini hissederek ‘biz’ olmanın sızısıyla kederleniriz. Okur da seyyahla aynı hisleri paylaşarak bazen de ‘biz’ olma erincini yaşar. Ama duygu paylaşımı her zaman ortak bir paydayı aktaran anlam yoğunluğunda odaklanır: Cebeli Tarık Boğazi’nde Endülüs’tür bu anlam odağı. Dünyanın bir yarısı, bu anlam yoğunluğunu seyyah gibi içi burkularak algılamak; seyyahın hissiyatını benimseyip onunla aynı duyguları paylaşırken dünyanın diğer yarısı da Çandar’ın hissiyatına, 1492’de Endülüs’ün yıkılışını hatırlayarak karşılık veriyor olabilir...

Çandar’ın *Cebeli Tarık*’ta hissettiklerine benzer hisleri Edmondo de Amicis İstanbul’a girerken hissetmiş olmalı. Marmara’dan İstanbul’a yaklaşan seyyah, yaşadıklarını şöyle anlatıyor:

‘Beyler işte gözüktü...

Bu, alt tarafını henüz göremediğimiz beyaz bir nokta, çok yüksek bir minarenin tepesiydi. ...

Az sonra şehrin iki mil uzunluğundaki bir kısmı ortaya çıktı, fakat doğrusunu söylemek gerekirse, beklediğim manzara bu değildi. Lamartine’in: “İstanbul bu mu?” diye sorduğu ve “Ne hayal kırıklığı!” diye bağırdığı yerdeydik. ... Bir gemici: “Ayasofya!” diye bağırdı, genç Atinalı hanımlardan biri alçak sesle: “Hagia Sophia!” (Aziz Hikmet) dedi, baş tarafta oturan Türkler ayağa kalktılar. Artık büyük bazilikanın etrafında, sisler arasından başka kocaman kubbelerle, dalı olmayan dev gövdelerden meydana gelmiş bir ormana benzeyen oraya buraya dikilmiş minareler ortaya çıkmaya başlamıştı. Süvari eliyle işaret ederek bağıırıyordu: “Sultanahmet camii!”, “Beyazıt camii, Lâleli camii, Süleymaniye camii!” Ama artık kimse dinlemiyordu onu. Sis süratle dağılıyor, her tarafta camiler, kuleler, yeşillikler, evler ve yine evler peyda oluyordu; biz ilerledikçe şehir yükseliyor ve girintili çıkıntılı, durmadan değişen, beyaz, yeşil, pembe, pırıltılı çizgilerini iyice görüyorduk, bütün Saray tepesi uzakta kalan sisin kurşunî zemini üzerinde zarif bir şekilde belli oluyordu. Şehrin dört millik kısmı, İstanbul’un Marmara denizine bakan her tarafı önümüzde uzanıyor, karanlık surları ile rengârenk evleri ayna gibi berrak ve temiz suya aksediyordu.³

Falih Rıfkı Atay’da *Gezerek Gördüm*lerim’de *Makadonya*’yı tarihî arka planıyla, siyasal sorunları ve coğrafi özellikleriyle şöyle anlatıyor:

‘Bir Arnaut diyordu ki:

— Bize eski zamandan bahsediyorsunuz. Şimdi otomobile binsem, on saat sonra sınırdayım. Kara listeler, gümrük, pasaport, karşıma aşılmaz bir duvar çıkıyor. İmparatorluk devrinde kollarımı sallaya sallaya Mekke’ye ve Basra’ya ve Erzurum’a kadar giderdim. ...

Makedonya, o korkunç isim, bu güzel ve sevgili tabiatı nasıl hatıra getirebilir? Karadeniz tabiatı bundan bin kat daha korkunç değil midir?

Aşağıya bakıyorum. Sırplar önünde geri gelen ordu, o zaman bu yol olmadığı için, işte bu dağların böğrüne saplanıp kalmıştı. Bataklık ve çamur vardı. Askerler at leşinden at leşine basarak yürümekte idiler. Sabahleyin bütün Osmanlı ordusundan, birlikte götürebilecek bir tek cebel topu kalmıştı. Subay koca Osmanlı imparatorluk ordusunun bu tek topuna hareket emri verdi.

Şimdi o toprakların üstünde bahar, bir gül gibi, bir karanfil gibi açıyor.

Eski Türk şarkılarının aksettiği ve çarıklarının çürüdüğü dağlar, işte şu ufuk çizgisinin arkasında Manastır, Eyüp kadar Türk olarak alıştığımız Manastır, ötede Kosova, Üsküp, başımın içini Osmanlı hatırasının sert dalgaları karıştırıyor.⁴ Görüldüğü gibi seyyahların iddiasız anlatıları, aslında dünyamızın bugünkü yaşanılabilirliğini derinden etkileyen metinlerdir. Dünyanın bugünkü durumuyla ‘biz’ ve ‘onlar’ seyyahların Haçlı Seferleri’nden beri anlattıklarıyla oluşturdukları bir dünyadır.

Seyyah Dilinin İmkânları

Devamlılığıyla belgesel özellikler taşıyan seyahat yazıları, sıra dışı ve keskin bir dikkat gerektirdiğinden ayrıntının anlatımıdır; hareketli yapılarıyla da macera niteliği kazanırlar. Ancak gezi edebiyatının imkân olarak ortaya koyduklarını *Cebeli Tarık* ve *Mekadonya* anlatımlarından hareketle ‘dışarıdaki kendimiz’in keşfi gibi okumak mümkündür. Bu metinlerde bizi, ‘biz’ yapan medeniyetimizin sızlayan yerleri ‘nasıl’lıklarıyla paylaşıyor. Çandar, *Tarık Bin Ziyad*’ı unutmamamıza, daha canlı hissetmemize neden oluyor. Bu hatırlayışın bir imkân sunmadığını söyleyebilir miyiz?

Falih Rıfki’nin aktardıklarından hareketle ‘kaç Arnavut’un elini kolunu sallayarak Mekke’ye, Basra’ya ve Erzurum’a gitmek istediği’nin araştırılması, bilinmesi ve gerekenlerin yapılması bir imkân olarak hem *Mekadonya* sorunu hem de ‘biz’ oluşumuz bağlamında, her zaman, anlamlı değil mi? Bu durum, güncel siyasal dikkatlere ‘biz’ kavramıyla ilgili bir şey hatırlatmaz mı?

İbn Fadlan’la *Edmondo de Amicis* de ‘öteki’ni keşfediyor. ‘Öteki’nin nasıllığı konusunda hayati değerde bilgiler buluyoruz bu anlatılarda da. İşte tam burada şöyle bir tespit yapabiliriz: Seyahat yazıları, doğuş ve gelişim dönemlerinden sonra Batı’da sömürgeciliğin dayanağını ve hareket noktasını oluşturur: Seyyah, sömürünün keşif eridir... Sömürgecilik, seyahat metinleriyle yetinemeyecek düzeye geldiğinde Batılı seyyahlar, folklor araştırmacısına evrilir. Batılıların tabiriyle ‘gelişmekte olan halklar’ın dil ve kültürleriyle ilgili antropolojik çalışmaları seyyah bozması folklor araştırmacıları yapar. Folklorcunun evrimi de durmaz, seyyahın turiste evrildiği modern ve postmodern dönemlerde tanıtım amaçlı seyahat rehberlerine dönüşür seyahatnameler...

Bütün bunlardan sonra gezi edebiyatı; tarihî, dinî, coğrafi, kültürel, antropolojik, etnoğrafik ve siyasal-politik içeriğinden ötürü pek çok disiplinin yakın ilgisini çeker. Bir okur olarak ‘Bir gezi yazısı okudum, dünyam değişti!’ diyemeyiz belki ama dünyanın bugünkü hâliyle oluşumuna gezi edebiyatının sunduğu imkânların büyük katkısı olduğunu yadsıyamayız.

¹ *İbn Fadlan Seyahatnamesi* (Haz: Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN), s. 66, Yeditepe Yay., İst. 2010.

² ÇANDAR Cengiz, *Güneşin Yedi Rengi*, s. 7-8, Boyut Yay., İst. 1987.

³ AMICIS de Edmondo, *İstanbul*, Türk Tarih Kurumu, Ank. 1993.

⁴ ATAY Falih Rıfki, *Gezerek Gördüklerim*, MEB, İst. 1970.

ERTAN ÖRGEN

EDEBİYAT TARİHLERİ VE GEZİ TÜRÜ

Edebiyat sanatı, hayatı dönüştürüp söze, yazıya geçirirken yaratıcı faaliyet devreye girer ve ortaya zengin bir semboller dünyası çıkar. Hayatı olduğuna yakın bir tarzda anlatmak bakımından hatıra, gezi gibi kurgusal tarafı daha az olan türler, andığımız tarzda bir işleme çabasıdan biraz daha uzaktır. Bu nedenledir ki konumuz olan edebiyat tarihlerinde türlerin gelişimi bir tasnif sistemi ile tespit ve analiz edilirken bu türler belli başlıklar olarak yer tutmazlar. Hatta eleştiri türü, mizah ve hiciv türü bile çok daha önde gelir. Doğallıkla edebiyat tarihlerinin birçoğunda Türk seyahat veya gezi edebiyatının yapısal veya tematik gelişimini takip edemeyiz. Edebiyat tarihlerinde gezi kitaplarının ancak döneme ilişkin bir tespitte yer vermek veya yazarın edebi kişiliğinin gelişiminde yaptığı seyahatlerin nasıl bir aşama olduğunu göstermek bakımından ele alındığı söylenebilir. Bu haklı bir yaklaşım olmakla beraber bu tür eserlerin taşıdığı sembolik dönüşümlerin çok dikkate alınmadığı gibi bir sonucu da içermektedir. Bu tür üzerindeki literal çözümlemeler az olduğundan dönemlere ilişkin değişim ve dönüşümler şiir, roman gibi türlere hasredilerek yapılmaktadır. Bir örnek olmak bakımından Jale Parla'nın *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik* araştırması bize çok zengin bir anlamlar dizisinin bu metinlerden okunabileceğini göstermiştir. Hemen buna ek olarak Ahmet Mithat'ın Avrupa seyahatini, oksidental bir bakışla değerlendiren Findley'in çalışmasını da anabiliriz. Bu genel girişten sonra Türk edebiyat tarihçiliği ve gezi kitapları arasındaki ilgilere geçebiliriz. İlk olarak İsmail Habib Sevük'ün edebiyat tarihine yer vermek ve konuyu daha çok yenileşme dönemi ile birlikte tespit etmek istiyoruz.

İsmail Habib Sevük, *Yeni Edebi Yeniliğimiz* adıyla yayımladığı tarihinde her dönem için “Seyahat Edebiyatı” diye bir başlık açarak Tanzimat öncesinden *Mir'at-ı Memâlik*'e ve ardından Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sine değinir. Çelebi'nin kitabına dair ilginç de bir bilgi verir: “*Abdülhamid devrinde sersemnin biri 'Menâkıb-ı Evliya Çelebi' diye o kitaptaki masal cinsinden rivayetleri bir risale halinde toplayıp neşretti. Memleketteki umumî cehalet yüzünden Evliya Çelebi'nin kitabını sadece palavra sandık ve onun ismini telaffuz etmek dudaklara bir tebessüm verdi. Halbuki onun o muazzam eseri yalnız bizim edebiyatımızda değil, cihan seyahat edebiyatında da eşsiz denecek bir kıymet taşımaktadır.*” (Sevük, 1940: 293). Bunun ardından sefaretnamelerin bu türe girebileceğini Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Ahmed Resmî, Ahmed Azmî ve Vahid Paşa'nın sefaretnamelerinin gezi türünde olduğunu söyler. Tanzimat döneminde ise haklı bir tespitte bulunarak yaklaşık biri üç diğeri beş yıl Avrupa'da kalan Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın ve de hayatı yurt dışında geçen Abdülhak Hâmid'in, Sezai'nin bu türde hiç eser vermemelerine işaret eder. Ahmet

Mithat'ın *Avrupa'da Bir Cevelân*'ındaki tarzını alelâde bulur. Direktör Âli'nin *Seyahat Jurnalı*'ni ise yapılan seyahatin uzunluğuna ve yazarının zekâsına rağmen kuvvetli bulmaz. Dönemin edebî üslup ve objektif tasvirle Avrupa'ya ait ilk ve tek nümunesi ona göre Sadullah Paşa'nın iki yazısıdır. Onların önemi de Berlin civarındaki bir şato ve bahçenin tasviri ile Paris'teki büyük serginin anlatımıdır. İstibdat devrinde ise seyahat türüne ilişkin olarak Servet-i Fünûn sahibi Ahmet İhsan'ın matbaacılık incelemesi için yaptığı seyahati içeren *Avrupa'da Neler Gördüm?* adlı eserini, Abdülhamit'in Afrika'ya gönderdiği siyasi bir heyetin başı olan Sadık-ul-Müeyyet'in *Afrika Sahrayı Kebirinde Bir Osmanlı Zabiti* isimli kitabını kısa kısa değerlendirdir. Meşrutiyet dönemi için Cenab Şahabettin'in *Hac Yolunda* adlı gezi eserini başarı olarak kaydeder. Hatta onu "*tam manasile edebî olarak ilk seyahat kitabı*" (Sevük, 1940: 504) diye iddialı sayılabilecek tarzda öne çıkartır; ancak üslûbunu külfetli bulur. Dönem içinde zikrettiği diğer seyahat kitapları Ferik Ahmet Muhtar Paşa'nın *Asya-yı Osmanîde Bir Cevelan*, Ali Suat Bey'in *Seyahatlerim*, Şerafettin Mağmumi'nin *Seyahat Hatıraları*, Falih Rıfkı'nın "*Ateş ve Güneş*", *Faşist Roma*, *Deniz Aşırı*, *Yeni Rusya* ve *Taymis Kıyıları*'dır. Ahmet Haşim'in *Frankfurt Seyahatnamesi*'ni ise subjektif bulur. Cumhuriyet döneminden ise Şükûfe Nihal, Sadri Ertem, Yunus Nadi, Peyami Safa ve Celaleddin Ezine'nin adlarını sayar.

Subjektif tarafları vurgulanan Sevük'ün edebiyat tarihi, gezi edebiyatını dönem dönem ele alış ve değerlendirişi, ona müstakil bir yer tanınması itibarıyla önem arz eder.

Mustafa Nihat Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi* çalışmasında "Coğrafya ve Seyahat" adıyla bir başlık açmış ve seyahat kültürünün bizde gelişmediğine dair şu tespiti yer vermiştir: "*Osmanlı İmparatorluğunun geniş sınırları içinde görmek için dolaşmışlar ve dolaşanlar arasında da gördüklerini yazıp bırakmışlar çok azdır.*" (Özön, 1941: 325) Sefaretnameler, geçici olarak yurt dışına gönderilenlerin raporları biçimindedir, diyerek onları bu kategoriye dâhil etmez. Diğer edebiyat tarihlerinde rastlamadığımız tercüme edilmiş seyahat kitaplarının bir kısmını zikreder. Üç eserin adı verilir ancak mütercimlerinin sadece adı vardır. Sonra Tanzimat dönemi sanatkârlarının bu türe ilişkin yazılarına, kitaplarına temas eder. Özellikle Cenab Şahabettin'in *Hac Yolunda* eserine o da Sevük gibi ayrı bir değer tanır. Bu şahsiyetler ve eserleri noktasında kısa değerlendirmelerden ibaret bir yaklaşımdır. Falih Rıfkı Atay'ın *Edebiyat-ı Cedide* yazarlarının tuttuğu yolu "*intibaların tesbitinde, dikkati çeken noktaların intihabında*" farklı bir yol izleyerek değiştirdiğini söyler.

XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nde Tanpınar, öncekilerin ansiklopedik taraflarını aşar ve eserlere dair farklı değerlendirmelere yer verir. Yenilik yolundaki adımların anlatıldığı bölümde Evliya Çelebi'nin Viyana gözlemleri ile bir dikkate sahip olusunun altı çizer. O, Çelebi'de bulunmayan mukayeseyi Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin 1721'de gördüğü Batı'ya bakışında bulur ve onun metninin neredeyse bütün bir programın idare ettiği yargısına varır. Tanpınar'ın iki Çelebi dolayısıyla asıl tes-

piti son derece çarpıcıdır: “Ahmed III’ün sefîri Yirmisekiz Mehmet Çelebi 1721’de gittiği Paris’i, Evliya Çelebi’nin Viyana’yı seyrettiği gibi Kanunî asrının şanlı hatıraları arasından ve bir serhad mücahidinin mağrur gözü ile görmez. O, XVIII. Asır Paris’ine Karlofça’nın ve Pasarofça’nın millî şuurda açtığı hazin gediklerden ve devlet işlerinde pışmış zeki bir memurun tecrübesiyle bakar.” (Tanpınar, 2006: 54). Ayrıca tarihinde andığı Batılı seyyahlara da doğallıkla bu yenileşme dolayısıyla yer verir. Bunlardan biri olan Jacques Dallaway’dan III. Selim dönemine ilişkin Batılılaşma çabalarını aktarır ve padişahın bu enerjiyi taşıyıp taşımadığına dair onun dilinde yakaladığı tereddüdü iletir. (Tanpınar; 2006: 68). Mac Farlane’ın hatıratında geçen yenileşmeye ilişkin tespitlere yer verisi ise askeri bandonun Avrupalı İtalyan ve İskoç müziklerini çalmasından dolayıdır (Tanpınar; 2006: 74). Ayrıca Boppe’den aldığı Boğaz yaşayışına dair tespitler, Castellan’ın verdiği bilginin yanlışlığını teyit etmesi, Madam Montagu’nün mektuplarından gelen “Turquerie” adlı Avrupa’da yayılan Türklere ait zevk, giyim kuşam, dekor modası tespiti (Tanpınar; 2006: 55) o dönem için Batılı gözler ve bizdeki değişim açısından farklı bir sese kulak verme anlamında değer taşımaktadır.

Tanpınar’ın bu Batılı isim ve eserler üzerinde sadece eserine ilişkin taraflarla ilgilenmesi doğaldır. Buraya bu seyahatnamelerin o dönem basılmış Fransızca metinler olması münasebetiyle girmiş olabileceğin, ama yanı sıra Lord Byron, Nerval vb. Batılı şairlerin, yazarların gözlemlerinin yer almayışı meselesinin ise hem hacim, hem o eserlerin Türkçe veya ilgili dildeki yaygın neşirlerinin bulunmaması ile ilgisi olsa gerektir.

Tanpınar’ın bizdeki ilk seyahat eserlerine dair teması kısa bilgilerden oluşur. Ahmet Mithat Efendi’nin Stockholm Müsteşrikler Kongresi dolayısıyla gezdiği Avrupa’ya değinir, geçer. Aynı şekilde Namık Kemal, Ziya Paşa’nın Avrupa maceralarının küçük dökümleri olan yazılarına da bir göndermesi olmaz.

Nihat Sami Banarlı’nın edebiyat tarihinde türe yer verışı, isimler dolayısıyladır. Kısa bölümler açarak ilgili kişi ve gezi kitabı hakkında ansiklopedik bilgi vermekle yetinir. Örneğin Yirmisekiz Mehmet Çelebi’yi ele alırken ona attığı başarı, Türkleri Fransa’da başarıyla tanıtmaları ve oğlu Said Paşa’nın bizde ilk matbaayı kuran adlardan birisi oluşu üzerinedir.¹

Edebiyat tarihleri bir bilim dalı olarak edebi eser kriterini şiir, roman, hikâye, tiyatro, eleştiri, mizah, deneme vb. türlere münhasır kılmış ve buna bağlı olarak röportaj, hatıra gibi türlerde olduğu üzere geziyi biraz daha arka planda tutmuştur. Ele aldığımız sayıca az edebiyat tarihlerinde başta da söylediğimiz üzere gezi türü ya döneme ilişkin bir saptama ya sanatkâra ait bir özellik söz konusu ise dile getirilmiş ya da toptan sayılabilecek bir değerlendirmeye gidilmiştir. Buna göre gezi kitapları edebiyat tarihlerinin faydalandığı kaynak eserler arasındadır. Diğer türlerde olduğu gibi dönemlere paralel bir nicelik artışına sahip değildir. Ancak onların içerik olarak yeterince üzerinde durulan ve tartışılan eserler olmadığı da ortadadır.

KAYNAKÇA

- Banarlı, Nihat Sami (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Findley, Carter V. (1999), *Ahmet Midhat Efendi Avrupa' da*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Levend, Agâh Sırrı (1984), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Özön, Mustafa Nihat (1941), *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Parla, Jale (2002), *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sevük, İsmail Habib (1940), *Yeni Edebî Yeniliğimiz*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2006), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

¹ Burada Agâh Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı ilk cildde kalan çalışmasında kaynaklar bakımından "Edebiyat Tarihçisi Gözüyle Edebî Eserlerimiz" başlığı altında geziye de kısa bir bölüm açtığını da anmak yerinde olur.

ŞAHİN KÖKTÜRK

HALK EDEBİYATINDA SEYAHAT

“Yeryüzünde gezip dolaşın da (...)” (Ankebût/20)

“Çok gezen mi bilir çok okuyan mı?”

Aramak varoluşun bir gereği miydi? Kimler neleri aradı da asırlar boyu seyahat etti? Kurmaca dünyada zihnen-hayalen, gerçek dünyada bedenlen yaşandı seyahatler... Hem kurmaca dünyada hem arz üzerinde bu arayış kesintisiz devam etti.

Önce destanlarda dolaştık yeryüzünü... Oğuz Kağan’la atlanıp eski dünyanın dört yanına sefer eyledik. Sibirya’dan Hind’e, Çin’den Urumeli’ne (Karluk’tan Masar Kağan’a, Sind’den Urum Kağan’a)... Sonra, kutsal kayasına sahip çıkamadığımız memleketin öfkesine duçar olduk ve “göç göç” diyen kurt-kuşun, dağ-derenin feryadına uyup göç ettik. Bununla bitmedi, Yesevî Ocağı’nda pişen erenlerin göç macerası yaşandı. Anadolu ve civarı vatan tutuldu. Neredeyse millî karakterimiz haline gelen bu seyahat, bazen ekmek parası ardında, bazen idealler uğruna devam etti, ediyor.

Destanlar ve masallar seyahati öncelikle zihinde ve muhayyilede yaşattı. Geniş halk kitleleri halk anlatıcıları ile tanıdılar gerçek veya fantastik beldeleri, mekânları. İlk onlardı hayalhanemizi seyahat ettirenler. İlk onlardı hızlı seyahat etmenin hayalini kuranlar ve ilk onlardı hızlı seyahat vasıtalarını tasavvur edenler. Kahramanlarını zümürdü ankaya, Kırat’a, Boz At’a, uçan haliya bindirip masal diyarlarını gezdirenler, Kaf dağlarına götürenler, yerin yedi kat altına indirenler...

Halk edebiyatında “seyahat”i anlatmaya hangi renginden başlamalı? Yukarıda bahsettiğimiz gibi muhayyel olandan mı, yoksa gerçekten yaşanmış olanlardan mı? Millet olarak maceramızdan mı, dâhil olduğumuz ve birlikte yoğrulduğumuz yeni medeniyetlerin kültürümüze kattıklarından mı?

Kendi coğrafyamızın ilk tarihî gerçek/somut bilgilerini Orhun Abideleri’nde buluruz. Sıfatları bilge olan Kağan ve veziri Tonyukuk, Cihan hâkimiyeti idealiyle Ötüken’den dört yöne başlıya baş eğdirmek, dizliye diz çöktürmek için ordular sevk ettiler. Dört yöne seyahatlerini “bengü taş”a nakşetmeyi de ihmal etmeden...

Göktürk Kitabeleri’ndeki tarihî, Oğuz Kağan Destanı’ndaki destanî kaydıyla seyahati seven millî karakterimiz, yeni bir medeniyet ve kültür dairesine dâhil olunca seyahatini ulvî gayelerin emrine verdi. Dünyevî cihangirliği mânevîliğe yüceltip yine seyahatine devam etti. Bu değişimde en büyük ızdırıp sebebi, yeni mensup olduğu dinin Hatemül-Enbiya’sına hem-asır olamayış idi. Halbuki severek kabul ettiği bu yeni dinini, Yesevî ocağında O Habîb’in sevgisiyle pişen erenler sayesinde tanıdı. Üç-dört yüz yıl gecikmişlik nasıl telafi edilebilirdi? Halk anlatıcıları efsane, destan ve hikâyelerinde bunun çaresini, zihnimizi asr-ı saadete doğru seyahat ettirmede buldular.

Önce Horasan Erenleri'nin Pîr'i Ahmet Yesevî devrine gidelim. Efsaneye göre bir gazveden dönen Hz. Peygamber ve ashabı aç kalır. Cebrail (as) cennetten bir tabak hurma getirir. Bu hurmalardan biri yere düşer. Hazret-i Peygamber der ki bu hurma sonra gelecek ümmetinden Ahmed'in nasibidir. Bu emaneti ona kim götürür. Kimseden ses çıkmaz. Arslan Baba der ki, Yâ Rasullallah ben götürürüm. Hz. Peygamber hurmayı onun dilinin altına koyar ve ağzı "yar"ından hurmaya sürer. 400 yıl sonra Arslan Baba yedi yaşındaki Ahmed'i bulur ve selam-aleyküm selamdan sonra Ahmet hemen (hurma) emanetini ister. Bu seyahatin bilinmeyenleri Arslan Baba'nın Yesi'ye ne zaman-nasıl geldiği ve bu uzun ömrünü nasıl geçirdiğidir.

8. yy.da yaşadığı tahmin edilen fakat halkımız arasında 11-12. yy.larda destanlaşan Battalgazi'de de yukarıdaki gibi bir peygamber devrine yakınlştırma söz konusudur. Destana göre ashabdan Abdülvahap Gazi, Rum (Bizans) ilini çok över. Peygamber (as)ın gönlü bu yerlere meyleder. Cebrail (as) haber getirir ki, bu yerleri senin neslinden Ca'fer adında bir yiğit fethedecektir. Abdülvahap Gazi'nin de Ca'fer'i (Battalgazi'yi) göreceğini, hatta onunla gazalara çıkacağını haber verir. Yine Allah'ın emri üzere Hz. Peygamber Abdülvahap Gazi'nin başını sıgar ve ona bir mektup verir. Ağzı "yar"ını da A. Gazi'nin ağzına koyar. A. Gazi, Battal Gazi zamanına kadar yaşar ve hatta onunla gazalara iştirak eder.

Bir başka yakınlştırma örneği de ilk defa ozanlar piri Dede Korkut'un düzüp koştuğu belirtilen Dede Korkut Hikâyeleri'nin mukaddimesinde yer alır. Mukaddime şöyle başlar: "Resul aleyhisselam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er koptu. Ol kişi Oğuz'un tamam bilicisiydi. Ne derse olur idi". Dedem Korkut'un tarihî hayatının araştırıldığı eserlerde de 300 yıla yakın yaşadığı ifade edilir.

Sözün özü, halk anlatıcıları ya anlatılarını manen muteber kılmak ya da içlerindeki peygamber sevgisini dışa vurmak için hikâyelerini peygamber devrine veya ona yakın zamanlara götürürken dinleyicilerini de zihnen o zamanlara seyahat ettirdiler.

Halk anlatıcısı girmiş olduğu yeni medeniyet dairesinde mevzu repertuvarını hayli zenginleştirmiştir. Arap-Fars kaynağından yerli ve millî hale getirilen efsane, destan, hikâye fıkra vs. diğer anlatılar yanında peygamberler tarihi ve Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssalar, onlara yepyeni seyahat alanları açmıştır.

Dünya üzerinde anlatılan birçok halk anlatısına peygamberlerin hayatı, kıssaları kaynaklık eder. En çok onların seyahat maceraları hikayet edilmiştir. İbrahim as.ın Harran'dan Mekke'ye Hz. Hacer ve İsmail ile göçüşü, Yusuf (as)'ın Ken'an'dan Mısır'a gidişi... Bir sepet/sandık içinde Nil'e bırakılıp Firavun'un sarayında büyütülen; asâsının bir darbesiyle açılan Kızıldeniz'den Sina'ya geçen Hz. Musa ve inananları. Yine O'nun Tur'a Kelimullah olmak için gidişi. Üst üste gelen ıztırapların bir mükafatı olarak Mekke'den Mescid-i Aksa'ya ve oradan "Ulu Hazret'e yapılan seyahat... Hemşehrilerinin eziyetinden bunalınca hasretle bekleyen Medinelileri şerefyab eden Nebi'nin hicreti... Halk, anlatılardan ve okuyanlardan bunları dinledi. Belki de asıl macerada olmayan ayrıntıları ile...

Türk halkı, “Son Nebi”nin maddî ve manevî seyahatlerini 600 yıldır Süleyman Çelebi’nin “Mevlid (Vesiletü’n-Necat)”inden takip etti. Neden halkımız başka mevlidlere (Ahmediye, Muhammediyelere) o kadar iltifat etmedi de altı asır boyunca hep ona meyletti. Neydi “Mevlid”deki cazibe? Neydi bu metnin esrari? Rivayete göre bunun sırrı Süleyman Çelebi’nin samimi Peygamber sevgisindeydi. Mevlid’den “Hicret”i, hele hele “Rihlet”i (Şanlı Nebi’nin “Refikü’l-A’lâ”ya diyerek ahirete seyahatini) değil de “Mirac”ını dinlemeyi sevdik.

Miraç Bahri’nde Süleyman Çelebi söze aşk nedir, âşık-mâşuk kimdir sorularıyla başlar. Ümmühani’nin evinden başlayan o kutlu yolculuğun aşkla mümkün olduğunu daha ilk beyitlerde vurguyla beyan eder. Sadece Hz. Peygamber’in Âlemlerin Rabbi’ne olan aşkı değildir hissettirilen, Hz. Peygamber’in ismine âşık olup hasretini çekenler de vardır. İşte “tarfetü’l-ayn içre (bir göz kırpmında)” Mekke’den Mescid-i Aksa’ya, oradan Sidretü’l-münteha’ya varıp nihayette “Ol Ulu Hazret”in yüce huzuruyla şereflenen bu seyahatte Hz. Peygamber’i Kudüs’ten Sidretü’l-münteha’ya götüren binek, “kırk bin yıldır” “Muhammed” ismine âşık olan “Burak”tır. S. Çelebi’nin, “Burak”ı -destanlarımızda uçsuz bucaksız coğrafyaları hakimiyet altına almayı tahrik eden- o bildiğimiz at gibi cennette otlar, “Murassa tac”ı urunan, “hulle”yi giyinen ve “altın kemer”i kuşanan” “Ol Şah-ı Cihan”ı alır ve kanatlarını açarak, Cibril-i Emin’in delaletinde göğün katlarından geçirerek Sidretü’l-münteha’ya varır. “Cevlangeb”i burada son bulan, bir adım ötesinden haberdar olmadığını, bir adım öte geçerse yanacağını ifade eden Cebrail (as) ile yolları ayrılır. Resul (as) yoluna, aşkının refakatinde Refref ile devam eder. Yetmiş bin hicab/perde geçilir, huzur-ı ilahîde doksan bin kelam edilir ve yine -“tarfetü’l-ayn içre” Ümmihani’nin evinde bu seyahat son bulur. Lakin yankıları o günden bugüne asla son bulmaz.

Yusuf (as)ın başlangıcı trajik, sonu mutlu biten macerası sadece Müslüman milletleri değil diğer semavî dinlere mensup toplumları da derinden etkilemiştir. Kur’anı Kerim’in de her dem tazelemesiyle- Yusuf (as) kıssası, -çok defa hikâyeleşerek- manzum ve mensur halk hikayeleri şeklinde çağlar boyu okunmuş, anlatılmış ve dinlenmiştir.

Yusuf kıssası, seyahatler toplamıdır. Yusuf (as) 11 kardeşin kıskançlığının kurbanı olarak kuyuya atılır ve seyahatine ardında hasretiyle mahzun bir baba bırakarak başlar. Bir kervan tarafından kuyudan kurtarılır ve Mısır Azizi’ne satılır. Ona bu hicran yüklü mecburi seyahati yaptıranlar da muhtaçlık zaruretiyle onun ayağına kadar seyahat etmek zorunda kalırlar, hem de iki defa.

Yusuf (as) sadece güzellik timsali olarak değil, Ken’an ilinden Mısır’a olan yolculuğu ve Mısır’da yaşadıkları ile de edebiyatımızın her dalına -özellikle- halk edebiyatına konu olmuştur. Bunu bir mani dördlüğü halinde sorulan ve cevabı “*buğday*” olan şu bilmece de görürüz: “*Hey bulutlar bulutlar/Yusuflu yedi kurtlar/Ayağından su içer/Tepesinden yumurtlar*”. Meçhul bir halk şairinin nazmettiği bu mani-bilmecenin cevabını bulabilmek için Yusuf (as) ın yukarıda bahsi geçen macerasını ayrıntılarıyla bilmek gerekiyor.

Hız. Ali, Türk Halk Edebiyatı için ayrı bir vakıdır. Hayber Kalesi'ni onunla fethettik, Kan kalesi cengine çıktık. Devler, cinler ve canavarlarla savaştık. Reel ile ir-reelin, gerçek ile hayalin iç içe girdiği nice kahramanlık maceralarını onunla yaşadık.

Seyahatin hem gerçek hem hayalî örneklerinin her türünü görebileceğimiz diğer bir halk edebiyatı dalı ise “Âşık Edebiyatı”dır.

Âşıklar için diyardan diyara gezmek vazgeçemeyecekleri bir ihtiyaçtır. Çünkü saz sairliği/âşıklık sadece şöret ve manevi tatmin için değildir. Aynı zamanda geçim sağlayan bir meslektir. Gezginci şair; “görgü, bilgi ve tecrübe sahibi olmak, tanınıp şöretlenmek, para kazanıp geçim sağlamak” gibi maksatlarla gurbetin yollarına düşer.

Âşık-hikâyeciler, gerçek hayatta yaşadıkları yahut hayal ettikleri seyahatleri kendilerinin veya ustalarının düzüp koştuğu halk hikâyelerinde olay örgüsünün olmazsa olmazı halinde dinleyicilerine naklettiler. Bu gerçeği âşıklık geleneğinin ilk temsilcileri olan ozanlarda, onların varlıklarını da Dede Korkut Hikâyeleri'nde buluruz. Şöyle diyor boy boylayan, soy soylayan ozan, Dede Korkut dilinden: “İlden ile beğden beğden ozan gezer, er cömerdin er nakesin ozan bilir. İleytünüzde çalıp aydan ozan olsun”. Dede Korkut Hikâyelerini Oğuz beyleri/hanları önünde ozanların anlattığını “hânım hey” hitaplarından anlarız. Sadece ozanlar değil, her bir Oğuz beyi-hanı da hi kolca kopuz götürüp derdini hem dile hem tele döker. “Yahşı sakla aşığı bednamcıdı(r) el gezer” (Âşıkları iyi ağırlayın halk arasında gezen odur, adınızı kötüye çıkarır) Âzerî atasözü de aynı noktaya işaret eder.

Âşıkların bu seyyahlık kaderi hâlâ da değişmiş değildir. Bugün de nerede bir saz söz meclisi duysalar yahut davet edilseler üçe-beşe bakmadan, çoğu zaman boğaz tokluğuna ama gönül hoşluğuna meclisleri şenlendirir, ta ezelden ataları olan ozanlardan devraldıkları halkın hafızası olma sorumluluklarını nice zorlukları içinde barındıran yolculukları seve seve göze alarak yerine getirirler. Sanatlarını bazen bir âşıklar şöleninde halka, bazen bir üniversitede okumışlara, bazen de bir mahremiyette birbirlerine icra ederler. Gün olur bir âşıklar şöleninde bir türkü bir şiirini okumak, ya da bir deyişme yahut atışma için kilometrelerce yolu erinmeden kat ederler.

Âşık seyahat eder; düzüp koştuğu, ustalardan devraldığı halk hikâyeleri de seyahat ettirir. Anonim veya musannif âşıkların telifi, zengin hikâye külliyyatında kimlerin maceraları yoktur ki... 12 boy Dede Korkut Hikâyeleri'nden 24 kol Köroğlu'ya, Kerem ile Aslı'dan Aşık Garib'e bizim muhayyilemizin ürünü bu hikâyelere, Arap-Fars kaynağından gelip yerleşen Leyla ile Mecnun'u, Ferhat İle Şirin'i, Yusuf İle Züleyha'yı ve daha nicelerini katabiliriz.

Bütün bu kaynaklardan biriktirdiğimiz halk hikâyeleri külliyyatımızda seyahat, entriğin/olay örgüsünün olmazsa olmazıdır. Çünkü halk hikâyeleri bir “durum” hikayesi değil “olay” hikayesidir. Şimdiki gibi, gidemediğimiz yerleri ekrandan ayağına getirme imkanı olmayan o eski zaman insanına farklı coğrafyalar gezdirmeyen, yepyeni tasavvurlar sezdirmeyen bir hikayenin ne kıymeti olabilirdi. Seyahat ettirmeyen bir halk hikayesi düşünülemezdi ki.

Âşıklar/halk şairleri gezdiler, musannif-âşıklar gezdirdiler. Kaderinde gurbet iller yazılı âşık/saz şairleri -başta İstanbul ve Anadolu olmak üzere imparatorluk coğrafyasını baştan başa kat ettiler. Yukarıda da belirtildiği gibi zaruretler çeşitliydi.

Âşıkların gerçek hayatlarındaki yolculukları şiirlerine de yansımıştır. “Gezdim Urum ile Şam’ı/Yukarı ille kamu”, “Mevlana meclisinde saz ile işret oldu/Arif mânaya daldı çün bilebilir ferişte” diyen Yunus, -anlaşıyor ki “Halka Tapduk ma’nisi saçmak için”- Anadolu’yu karış karış gezmiştir.

Gerçek hayat ile kurmacanın birbirine karıştığı Kerem ile Aslı Hikayesi’nde, Kerem’e yar olmasın diye Aslı’nın babası keşişin, Aslı’yı kaçırdığı şehirleri -Erzurum, Kayseri, Muş, Tiflis’i ... - Kerem’le birlikte dolaşırız.

Köroğlu Kollarında ya Ayvaz’ın kaçırılıp Çamlıbel’e getirilmesini takip eder, ya “Turna Teli” bulmak için Bağdat’a gideriz. “Telli Nigar” için Dağıstan’a, keleşlerini kurtarmak için de Erzurum’a sefer ederiz. Ama ille de her seferden sonra “Hemen Mevla ile sana dayandım”, “Mürüvvetli beğden yeğdir dört köşen/Bizim eller Çamlı beller aşk olsun” dediği Çamlıbel’e avdet ederiz.

Gurbet elin kahrından hikayet etmeyen âşık/saz şairi var mıdır? Meşhur âşıklardan hangisinin hayat hikayesine göz atsanız “ok gibi yaydan yabana atılmış”lığın akislerini görürüz.

“Gönül gurbet ele varma/Ya gelinir ya gelinmez” diyen Karacoğlu, hangi sebeplerle bilinmez, “İnmiş seyran etmiştir Firengistan’ı” lakin “Hasta oldum hatırcığım sorulmaz/Vatan tutup bu yerlerde kalınmaz/İlleri var bizim ile benzemez” diyerek kendi “il”ine geri dönmüştür.

Âşık Dertli 19.yy.ın çoğu âşığı gibi İstanbul âşıklar ortamını görmüş, Mısır’a gitmiş, Konya’da karar kılmış, Ankara’da Âlişan Bey’in evinde teslim-i ruh etmiştir. Erzurumlu Emrah Niksar’da son uykusuna yatmış, Seyranî sivri dilinin ucundan İstanbul’da barınamayıp soluğu Halep’te almıştır. “Kalktı göç eyledi Avşar elleri” diyen Dadaloğlu zaten konar göçerdir. Bir yere kondurulmaya/iskana isyanı, seyahat hürriyetinin elinden alınmasıdır.

Âşıkların seyahati bitmeyecektir. Hele de günümüzde ulaşım vasıtalarının hızı, âşıkların hitap ettikleri kitlelerin dünyanın çeşitli ülkelerinde mevcudiyeti, onları eskiye nazaran çok daha uzak diyarlara sevk ediyor. Misallere son yüzyılın önemli ismi ile nokta koyalım.

Âşık Veysel, Ahmet Kutsi Tecer’in teşvik ve himayesi ve saz öğretmenliği vesilesiyle, görmese de gören gönül gözünün refakatinde Anadolu’yu dolaştı. Ama O dünyaya gelişle başlattığı şahsî seyahatinde bizi tefekküre davet etti, etmektedir: “Uzun ince bir yoldayım/Gidiyorum gündüz gece” “Dünyaya geldiğim anda/Yürüdüm aynı zamanda/İki kapılı bir handa/Gidiyorum gündüz gece” mısralarında topyekün insanlığın geliş-gidiş macerası özetlenir. Vasiyeti üzerine anası Gülizar’ın dünyaya getirdiği yere defnedilen Veysel, dünya hanının doğum ve ölüm denen iki kapısını teke indirmiş, “topraktan geldik” toprağa gideceğiz” hükmünü, “Benim sadık yarım kara topraktır” mısrasına sadakatle her dem hatırlatır.

Velhasıl halk edebiyatı bir seyahatler cümbüşüdür. Masallarda kahramanlar, olağan ve olağanüstü vasıtalarla Kaf dağlarına masal ülkelerine gitmek, mutlu sona ulaşmak için nice engelleri mağlup ettiler.

Asya kıtasına sığmayıp soluğu Roma önlerinde alan Attila'dan; Asya'nın dört yanını hükmü altına alan Oğuz Kağan'a, nice cihangirler asker sevk edip coğrafyalar aşıtlar. Türk dünyasının hemen her noktasında Köroğlu/Güroğlu, Kırat'ı ve keleşlerinin maceraları anlatıldı. Destanlaştılar.

Oğuz Kağan'ın yeryüzündeki fâtihome seyahati, Yunus'un Risaletü'n-Nushiye'sinde yerini bir velinin derunî âlemine bıraktı. Biri ne kadar dışındaki mesafeleri arzu ettiyse, diğeri de adeta bir o kadar içindeki istikametlere yöneldi.

Devir nazariyesine göre Levh-i mahfuzdan ayrılan "ilahî nur", sırasıyla "akl-ı küll"den, "dokuz akl"a, "dokuz nefis"e, "dokuz felek"e, "dört tabiat"e "dört unsur"a geçer, dünyaya iner. Şuhûd âlemine inen varlık, cemadat, nebatat, hayvanattan sonra insan suretinde tecelli eder. İnsan-ı kamilden Hak Taalaya ulaşır. Bu macera da bir başka yolculuğun hikayesiydi. Salıklar de dört kapı kırk makamdan geçtiler, yakîn ve terk mertebelerini aşıtlar, hayret vadilerine ulaşıtlar, vuslata kavuştular. Âşıklar, ya saz ve söz meclisleri için ya da bir muhayyel sevgilinin ardınca coğrafyalar dolaştı, kültür hafızamız olup nesilden nesile birikimlerini aktardı.

Gezmekten yazmaya fırsat bulamamış olsak da kulaktan kulağa aktaranlar sayesinde halk seviyesinde gerçeği ve hayalîsiyle bir seyahat zenginliğine sahip olduk. Eğer bu zenginliği modern zamanlarla mukayese edersek; halk edebiyatında gezi, modern zamanlardaki geziden farklıdır, diyebiliriz. Modern zamanlarda gezi, "mekan-coğrafya" kavramlarıyla ilgilidir. Görülen yerler bir fotoğraf tasviriyle "kayda geçirilir". Yeni mekânlar/coğrafyalar görme isteğinin amacı dünyevîdir/sekülerdir. Halk edebiyatında ise gezi mekândan ziyade coğrafyadır ve tasviri irrasyoneldir. Tayy-ı mekân, tayy-ı zaman bu gezinin önemli kavramlarındandır. Modern zamanlara nazaran gezinin, halk edebiyatında dinî/ilahî yönünün biraz daha ağır bastığı görülür.

SEYFEDDİN DUMAN

SEYAHATİ TERCÜME-İ HAKİKAT OLARAK ALGILAMAK YAHUT TANZİMAT VE SERVET-İ FÜNUN EDEBİYATINDA SEYAHAT

*“İnsan, hayatının tatsızlığından ve etrafında
görü� bıkıdığı şeylerin o yorucu alelâdeliğinden
bir müddet kurtulabilmek ümidiyle seyahate çıkar.
Bu itibarla seyahat harikulâdelikler avı’ demektir.”¹*

Ahmet Haşim

İhtiyar bir nineye sorarlar: “Dünya neresidir?” diye. Nine “Aşağı köy ve Yukarı köy” diye cevap verir soruya. Aşağı köyde doğmuştur, yukarı köye de gelin gitmiştir. Ninenin algısında biriken o küçücük dünyada bile seyahatin dünyayı genişleten esenliğini bulmak mümkündür. Bu bağlamda, seyahat etmek, yeni dünyalar ve hayatlar elde etmektir. Seyahatle biriken ilgiler ve bilgiler, insanla ve hayatla ilgili deneyimlerin ve karşılaştırmaların imbiğinden süzölen hikmetleri ihtiva ederek, bakış açımızın içindekiler kısmını geliştirir.

Dünya kendimizle doludur ve biz de dünyayla doluyuzdur. Gezdikçe görmemiz ve gördükçe bulmamız bu iki doluluğun zıfafını temin eder. Bir anlam ve inanç sağanağı, varoluşumuza iç benimizin harikalarını açar. Böylece daha fazla ben’e sahip olmak ya da ben’e daha fazla sahip olmak imkanı doğar. Seyahat, imkan dairemizi genişleterek, olasılıklarımızı ve alternatiflerimizi zenginleştirir.

Seyahat, bütün nedenleri, sonuçları ve çağrışımlarıyla insan tabiatının yerinde duramayan çocuğudur. Daha fazla dünyalanmayı sağladığından, onu, insana çeşitli seçenekler sunan çok katmanlı bir menü olarak görebiliriz. Kendi çehresiyle ölçölü ve sınırlı bir dünya algısıyla alışveriş eden insana, dünyanın en büyük ithalat ve ihracatçısı olarak kültürlerin, medeniyetlerin ve beşeri her türlü oluşumun terkiibini sunar. Doğuyu Batı yapan, Batı’yı da Doğı kılan değişimin sırrı ondadır.

İnsanlar ihtiyaçlarının, beğenilerinin, karakterlerinin, okuduklarının ve hayallerinin yönlendirmeleriyle seyahate çıkarlar. Dolayısıyla gezmek gezilen yerin biriktirdiklerinden daha çok gezenin daha önceki birikimlerine bağılı bir şekilde seyrederek. Alem kendi sanını, insanın şanından aldığı için bizim algımıza göre yepyeni düzenler alır.

Kutsal yerleri ziyaret etmek, doğal güzellikleri ve tarihi eserleri görmek değişik kültürlerle ait örf ve adetleri bilmek, şifa bulmak, huzur bulmak, iş ya da hayat kurmak, ilim aramak ya da mürşit bulmak seyahatin birçok nedeninden bazılarını oluşturur. İnsanlığın kaderini derinden etkileyen göçler, savaşlar, coğrafi keşifler ve çeşitli misyonerlik faaliyetleri de sayısız niyetle şekillenen seyahatin örüntüleri arasın-

dadır. Seyahate yönelik nedenleri saymak insana yönelik ihtiyaçları saymak olduğundan her seyahatin bir ihtiyaçtan mütevellit olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç itibarıyla seyahat hayatın önünde gittiği büyük izi izlemektir.

Seyahat nedir?

Seyahat dünyayla ilişki kurmaktır, insanın kendisini özgürce saçmasıdır arzın mev'uduna. Sefalara ve cefalara gark olmuş dünyayı teşhir ve tefsir için, gözün gönlüne göre giriştiği bir tercümedir seyahat. Hayatın tekamülü, aklın tecessüsü, hayallerin tecessümü ve umutların tezahürü için devasa bir imtihanlara silsilesidir seyahat. İbn Arabî'ye göre "...eski ümmetlerin ve geçmiş çağların kalıntılarına ibret nazarıyla bakmak üzere arzı kat etmektir."²

Doğuya göre yaratandan ötürü yaratılanı temaşa etmek, Batıya göre ise ukbayı dünyada kurmaktır. Her zaman bir arayıştır seyahat: Kiminin öbür dünyayı aradığı, kiminse bu dünyaya saplanıp kaldığı. Mumunu asırlarca tüttüren mahir yalancıdır bazen de. Her durumda biraz ummak, biraz bulmak, biraz kalmak, biraz inanmak ve biraz da kaybolmaktır. Her şeyin birazlığında biriken çokluktur seyahat.

Değişik milletlerden ve medeniyetlerden birçok seyyah, birbirinden farklı birçok niyetle arşınlamıştır yeryüzünün ihtiyar kabuğunu. Bu seyahatler, rüzgârın bitkilere yaptığı çöpçatanlığı medeniyetlere yapmış ve insanlığı birbirine birçok açıdan dölemiştir. Böylece dünyanın talimi ve tedrisi olan seyahat, her türden bilgiye sahip müfredatıyla tüm insanlığa okul olmuştur. Bu okulda nice seyyahın dokuduğu birbirinden farklı birçok medeniyet gergefi, envai çeşit ayrıntısıyla insanlığa fâş olmuştur.

Bilgi, tarihin her döneminde gücün ruhu olmuştur. Seyyahın, bu güce bizzat kaynağında, görerek ve deneyimleyerek sahip olması seyahatin ehemmiyetini ortaya koyar. Medeniyetlerin dünyayı algılama biçimlerini, seyahatnamelerin engin bilgi deryasından öğreniriz. Aynı zamanda dünyayı algılayıştaki paradigmaların, seyahat algılarını etkilediğini de biliriz. Böylece medeniyetlerin dünya algısını tespit etmek, seyahatin de algısını ortaya koymuş olur.

Müslüman Doğunun dünyaya bakışı uhrevi vaatlerin ve inançların beklentileri ve bekllemeleriyle çepeçevredir. Dünya, sabredilmesi gereken bir sızı, dinene kadar dişimizi sıkmamız gereken bir ağrı ve ebediyeti elde etmek için üç günlük bir fırsattır. Yani dünya değerini kendinden değil, ahiretle sonuçlanmasından almaktadır. Dolaşısıyla Müslüman Doğunun telakkisine göre dünya, her yönüyle zemme müstehak bir olumsuzluklar abidesidir. Dünyaya bakış o kadar ahiretle doludur ki buna dünyaya bakış yerine dünyadan ahirete bakış demek daha doğru olur.

Dünyayı bu şekilde gören 'bir dünya görmemezlik' seyahati Müslüman Doğu için Allah'ın hikmetlerinin arandığı ve tamamıyla uhrevi amaçların taşındığı bir eyleme dönüştürür. "İslami deneyim söz konusu olduğunda seyahat her zaman ötekine doğru bir hareket, ötekiyle bir yüzleşmedir diyemeyiz. Bunu ancak kimliğini geçmişle veya gelecekle yabancıyla veya yurttaşıyla bir ilişki içinde yapılandırışına göre se-

yahat yazımını veya onun mirasçısı olan budun bilimi de bir öteki yorum-bilim olarak tasarımıyan Batı söyleyebilir. Batılı için Yunanistan veya İtalya seyahati ataları olarak benimsediği Yunanlılar ve Romalılarla taşlar ve ölümler aracılığıyla sohbete koyulduğu bir zaman yolculuğuydu. Egzotik seyahatler, özellikle de yeni dünyaya yapılan seyahatler Batı'ya, aynasında kendi yaşlılığını ve tekilliğini sorgulayabildiği başka bir ötekilik kurma olanağı vermişti. İslam'da ise seyahat ve onun söylemsel ürünleri, anlam düzeyindeki sonuçlarını öteki ile kurulan böylesi –tarihsel ve insan-bilimsel- bir ilişkiye dayandırmıyordu. Onlar ötekiliğe yönelik bir yorum-bilimden çok metin yorumlarına dayanan bir aynılık inşasının sonuçlarıydı.”³

Müslüman Doğu'nun tarihte azametinin borusunu en son öttüren devleti Osmanlı'dır ve Osmanlı tasavvurunda ya da düşüncesinde Avrupa daima bir ötekileştirmenin koyu gölgesinde idrake mazhar olabilmıştır. “Osmanlı ibaresinde Avrupa sebze ve meyve ismiyle özdeşdir. Avrupa arpası, eriği, inciri, lahanası, maydanozu, patlıcanı, turpu, üzümü, gömleği ve sicimi... Avrupa karşılığı olarak kullanılan Frenk kelimesi, aynı zamanda bir hastalık ismi (frengi) olarak da kullanılır. ...gayrimüslimleri niteleyen gavur kelimesi ve bu kelimeye bağlı olarak gavur eziyeti, gavur icadı, gavur inadı...”⁴ gibi deyimlerin çizdiği olumsuz Hristiyan Avrupa imgesi Osmanlı'nın uzun tarihi boyunca bir çok eserde kendini gösterir. Osmanlı, Aşıkpaşazade'nin 'kafir kıran' olarak nitelediği bir devlettir. Seyahatname türünün öncüsü olan gazavatnamelerde ve Divan şiirine ait birçok mısra da kafir ve gavur olan Avrupalı Hristiyanlar, birer melundur ve onlara dindarâne bir heybet göstermek bir fazilettir.

“‘Batı’, ‘Doğu’ ile cinsellik ve egzotizm bağlamında ‘düzenli bir çağırışım’ kurar. ‘Doğu’, eserlerde egzotik, şatafatlı, gizli eğlencelerin, günahların mekanı olarak çizilir. Batı, Doğu için ne kadar klişe üretip kendini bu karşı konumlandırma üzerine inşa ediyorsa, Doğuda aynı şeyleri yapmaktadır. Bu karşı konumlandırmaların ilerisi de kendini iktidar merkezi olarak çizip ‘erkekliğine’ ve gücüne vurgu yaparken karşındakini güçsüz ve ‘dişil’ olarak algılar. İkili karşıtlıklar üzerine kurulan bu söylemin Doğu kanadında, Batı güçsüz, dolayısıyla dişil, Doğu güçlü dolayısıyla erildir. Eril ve dişil üzerine kurulu bu alanda iki bakış da kendini erkekle özdeşleştirir.”⁵

John M. Honson'un Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri adlı eserinde Batı'nın Doğuya karşı oryantalist ve ataerkil bakışı şu şekilde tabloleştirilmiştir:

Dinamik Batı

Yenilikçi, becerikli, hareketli
Akılcı
Bilimsel
Disiplinli, düzenli, özdisiplinli
Mantıklı, duyarlı
Akıl-odaklı
Otoriter, bağımsız, işlevsel

Değişmeyen Doğu

Taklitçi, cahil, pasif
Akılcı olmayan
Batıl, geleneklere bağlı
Tembel, dengesiz, doğal
Mantıksız, duygusal
Beden odaklı, egzotik ve alımlı
Çocuksu, bağımlı, işlevsiz

Özgür, demokratik, anlayışlı, dürüst
Medeni
Ahlaki ve ekonomik olarak ilerlemeci

Esir, despot, anlayışsız, ahlaksız
Barbar
Ahlaki olarak geri, ekonomik
olarak durağan

6

Yine aynı kitapta Max Weber'in Doğu ve Batı'ya oryantalist bakışı şu şekilde tablolatırılmıştır:

Batı (Modernite)

Rasyonel (kamu) yasalar
Çift girişli saymanlık
Özgür ve bağımsız şehirler
Bağımsız şehir burjuvazisi
Rasyonel-yasal (ve demokratik) devlet
Rasyonel bilim
Protestan ahlak ve akılcı bireyin doğuşu

Batının temel kamusal yapılanması

Bütün gruplar ve kurumlar arasında
sosyal gücün dengesiyle bölünmüş
medeniyet (örn. çoklu devlet sistemi
ya da çoklu yönetici sistemi)
Kamusal ve özel alanların ayrılması
(rasyonel kurumlar)

Doğu (Gelenek)

Kişiyeye göre (özel) yasalar
Akılcı saymanlık olmaması
Siyasi/ıdari kamplar
Devlet kontrolünde tüccarlar
Otoriter (Doğu despotizmi) devlet
Mistisizm
Baskıcı dinler ve ortak bilincin
üstünlüğü

Doğunun temel kamusal yapılanması

Gruplar ya da kurumlar arasındaki
toplumsal güç dengesi yokluğuyla
birleşmiş medeniyet (örn. tekli
devlet sistemi ya da imparatorluk
Kamusal ve özel alanların
kaynaşması (irrasyonel kurumlar)

7

Batı'nın "Seyahat felsefesinde ilk belirgin değişiklikler, 18.yy.ın aydınlanmacı düşünme kıvılcımlarıyla Avrupa hayatına gir(er). Zenginleşen yeni burjuvaların yanı sıra Locke, Herder ve Lessing gibi düşünce adamlarının üniversite şehirleri arasında mekik dokumaları, dönemin ruhuna uygun bir kültürel değişim programı inşa etmeye başlamıştı(r). Hiç şüphe yok ki böyle bir programın içinde sanatçılar da yer alacaklardı(r). Horace Walpole'un 1739-1741 yıllarında arkadaşı şair Thomas Grey ile birlikte yaptığı gezi, Avrupa'nın yalnızca bir antik malzeme deposu değil, aynı zamanda bir imge hazinesi olduğunu da kanıtla(mıştır).

Juan Goytisolo, 'Osmanlı'nın İstanbulu' adlı eserinde 1600'lerin Avrupalı okuru için İstanbul'un topografyasının bugün bizim için sinema sayesinde New York ya da Paris'in olduğu kadar aşina olduğundan bahseder. Batı'nın düşünce tarihinden ziyade düşgücü tarihinde kendine yer bulabilen Türkiye ve Osmanlı İslam Dünyası hakkında 16.yy.da kaleme alınan eserlerin iki bini aştığını söyleyen Goytisolo, Avrupa

için arzusunun mekanına dönüşen Doğu'nun yanlış anlatıldığını söyler ve yazılan bir çok gezi eserini fazlasıyla edebiyat koktuğu için ciddiye almaz.

Yeni dünyanın keşfiyle o zamana kadar sahip olduğu maddi zenginliği fersah fersah aşan ve altına boğulan Avrupa, yeni kazandığı müreffehliğin bayrağını siyasi bir egemenliğe dönüştürmek ve sahip olduğu maddi gücün daha fazlasına sahip olmak için sömürü niyetli bir seyahat ve keşif güder. Bir zamanların mutsuz Avrupa'sının bilinçaltında muğlak ve egzotik bir şekilde cennetleşmeye başlayan Doğu, artık Batı'nın fantezilerini tatmin için gururunun gaffleti içindeyken avlanacak ve biçimden biçime sürülerek Batı'nın oyuncacı olacaktır.

Kapitalizminin pençelerini törpüleyen ve ilerleyişinin dinamiklerini müesseseseleştirilen Batı, kendi değerlerini ve imkanlarını Doğu'ya pazarlamak için yola koyulduğunda, çoktan yolda kalmış olan Doğu, Batılılaşmaya çalıştıkça Avrupa'nın kucağına yerleşmiştir. Cemil Meriç'in 'kültür orospulaşması' olarak değerlendirdiği bu durum, Batı ile Doğu arasına sıkışan Osmanlı'yı bir medeniyet krizine sürüklemiştir.

Seyahatlerle Batı, ahiretini dünyalaştırmış ve yeryüzü cennetini kurmak için kendisi dışındaki dünyayı kendi cennetine hizmet eden bir cehenneme dönüştürmeye hizmet eden süreçleri planlamıştı. Onlar bu planın adımlarını atarken zaten oldukça uhrevi olan dünya algısıyla Doğu, seyahatleriyle kendini kendiyi demleyerek kendisi dışındaki ötekileştiren bir içsel inkişafın tekrarını yaşamaktaydı. Batı'nın asırlar boyunca kendini doğurmak için çektiği ve çektiği zahmetler bu kendi içine kapanmışlık yüzünden Doğu'ya göz açıp kapayıncaya kadar ki bir süre içinde gerçekleşen ilerleme gibi gözüktü. Artık Osmanlı'da seyahatin poetikası değişecekti. Nitekim 1625'te bir Osmanlı seyyahı Ömer Talip şöyle demektedir: “Şimdi Avrupalılar bütün dünyayı öğren-diler; gemileri her yere gönderiyorlar ve önemli limanları ele geçiriyorlar. Eskiden Hindistan, İndus ve Çin malları Süveyş'e gelir ve Müslümanlar tarafından bütün dünyaya dağıtılırdı. Fakat şimdi bu mallar Portekiz, Felemenk ve İngiliz gemileriyle Frengistan'a taşınıyor ve oradan bütün dünyaya dağılıyor. Kendilerinin ihtiyaç duydukları şeyleri İstanbul'a, diğer İslam ülkelerine getiriyorlar ve fiyatların beş katına satıp para kazanıyorlar. Osmanlı Devleti Yemen kıyılarını ve oradan geçen ticareti ele geçirmelidir; aksi halde çok geçmeden Avrupalılar İslam ülkelerine hükmedecekler.”⁸

Seyahatler medeniyetlerin gözüdür. Ömer Talip'in gerçekleşen bir kehanet gibi çok önceden gördüğü dönüşüm daha sonra yazılan birçok seyahatnamede mukayese-li bir şekilde ortaya konmuştur. Hatta 19.yy.ın arifesinde birçok sefaretnamede ve seyahatnamede Batı medeniyetinin kaydettiği irtifa çarpıcı örneklerle ele alınmış ve çözüm önerileri sunulmuştur. Lakin sadece askeri ve hukuki alanda atılan modernleşme adımları Osmanlı'yı kurtaramamıştır. Çünkü Batı'da seyahatlerle başlayan algı değişikliği ve sonrasında meydana gelen emperyalist pragmatizm, zembereğini çok sağlam temeller üzerine kurmuştur. Eğer kapitalizm bir yerde üretim üzerine çarklarını kurmuşsa diğer yerlere tüketimin çarkları düşmektedir. Dönülmez akşamın ufkuna giren Osmanlı, seyahatlerle derdini de devasını da bulmuş olmasına rağmen

hastalığını iyileştirmeye vakit bulamamıştır. Başta söylediğimiz gibi yozlaşmanın kaçınılmazlığı Osmanlı'yı esir almıştır. Bir tarihçinin de vurguladığı gibi dünyanın deri değiştirdiği dönemlerde olaylar bir kader halini alır.

Seyahatnameler, İnsan Bakışının Tebdilhaneleridir

Gezi yazısı metinleri, oluşturdıkları beklentiler, önyargılar ve düşlerle birçok açıdan seyahatin sıhhatini zedeler ve bakış açılarının esnekliğini budar. Bu durumu dedikoduların daraltıcı etkisine benzetebiliriz. Hakkında herhangi bir malumatımızın olmadığı bir kişiye yönelik fikrimiz ham ve saftır. Genel olarak birçok seçeneği barındıracak şekilde onun nasıl biri olduğunu düşündürken, birden birisinin yanımıza gelip o kişiyle ilgili “Çok cimridir, parasını namusu gibi harcar.” demesi o kişiyle ilgili düşüncelerimizi sakatlar. Genel olarak nasıl birisi olduğunu düşündüğümüz ve bir olasılıklar evreni olan kişi birden iki seçeneğe indirgenmiş olur. Artık bu kişinin cimri birisi mi, yoksa cimri olmayan birisi mi olduğunu düşünmeye başlarız. Seyahat metinleri de bir nevi seyyahın gördüğü yerle ilgili dedikodularıdır ve bu dedikodular “16.yy.dan bu yana, İstanbul’a yaklaşmak, her şeyden önce bir yazılı bütüncüyü özümsemek anlamına gelmekte(dir).”⁹ diyen Juan Goytisolo’nun bu tespitiyle birleştirildiğinde seyahat metninin seyahatin kendisinden bambaşka bir şey olabileceğini ortaya koymuş olur.

Seyahat metninin seyahati biçimlendirme etkisi, gözüün algısını ve tepkisini değiştirdiğinden olsa gerek zencilere ait bir atasözü şöyle der: “Akıllı yolcu gönlünü evde bırakır.” Seyahat metninin bu özelliğiyle ilgili çok önemli tespitler yapan Goytisolo, “...Türkiye’ye ve Doğu’ya giden sahici ya da sahte gezginlerin geliştirdikleri melez bir edebiyat türü (gezi türündeki eserler, tarihi ve coğrafi eserler), hep daha öncekilere gönderme yapan başı sonu belirsiz bir alıntılar zincirine bağlanarak, kendi anlatısının nesnesini yine kendisi oluşturmakta; öyle ki başlangıçta metin var, sahici örnekler değil. ...Yazılı kanıtın zorba gücü karşısında kişisel görüş ya da doğrudan deneyim pek cılız kalıyor. Gerçeğe bağlılık kopya işlemine gösterilen özenle ölçülüyor: gerçek Türk, kitaplarda yazılı olandır.”¹⁰ diyerek Batılı seyyahların seyahat metnindeki sakatlığını gözler önüne serer. Goytisolo’ya göre Batılı seyyahın kendi mak-sadı çerçevesinde yapıp yakıştırdığı Doğulu ruhunda kadercilik, tembellik, şehvet birinci planda rol oynamaktadır. Bu yüzden “Ziyaretçiler Osmanlı İmparatorluğunun başkentini ve insanlarını, oraları kendilerinden önce gezmiş seyyahları çizdikleri tabloyla karşılaştırıyorlar ve o çerçeveye sığmayan ne varsa güvensizlikle bir kenara itiyorlar. Böylelikle, İstanbul salt basmakalıp görüntülerden oluşan bir koleksiyona, Türk insanı da yöresel renkleri yansıtan baskı resimlere indirgeniyor.”¹¹

Gezi yazıları, onları yazarların dâhil oldukları medeniyetin birer zihni temsidir. Seyahat, medeniyetin gözüdür bir yerde. Öyle ki birçok seyahatnameye, ferasetname gözüyle bakılabilir. Bu tür seyahatnamelerde, seyyahlar kendi medeniyetlerinin ruhunu iyi bilerek, bu ruhla gezdikleri medeniyetlerin ruhlarıyla karşılaştırarak ortaya, geleceğin şifrelerini çözen bir önsezi abidesi koyarlar. Örneğin birçok Osmanlı seyyahı ve se-

firi, devletin içinden çıkamadığı bunalımı, bu bunalımın nedenlerini ve kendilerini geçen medeniyetlerin tekâmüllerindeki özü ve bu özün nasıl kendi devletlerine uygulanabileceğini herkesten önce ve doğru bir şekilde tespit edebilmişlerdir. Batıda ise birçok seyyah, Doğu'nun dünyanın güneşi olduğu zamanlarda kendi yenilgilerinin sebeplerini doğru tespit etmiştir. Yine Osmanlı'nın görünüşteki büyük ihtişamının arkasında saklanan çürüme emarelerini ilk gören Batılı seyyahlar olmuştur. Gezilen yerlerin birçok yönden dökümünü veren ve oldukça ciddi bir bilgi birikimini toplayan ve hatta zamanı geldiğinde değişimlere kaptanlık yapan seyahatnameler olduğu gibi saçma sapan uydurmalarla ve önyargılarla birer kehanetnameye ya da palavranameye dönüşen seyahatnameler de vardır. Seyahat metninin değersizleşmesine yol açan bu tür nameberduşluklar daha çok seyyahın özneliliğiyle bağlantılı bir düzeysizlik olarak ortaya çıkar.

Seyahatnameler, yazıldıkları dönemleri gösteren aynalardır. Bu yönleriyle tarihi, coğrafi ve siyasi birer belgeye dönüşebilirler. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin Osmanlı tarihine yönelik araştırmalarda kendisine en çok başvurulacak kaynak olması boşuna değildir. Seyahatnameler, geçmiş toplumların yaşamlarını çok yönlü bir şekilde muhafaza eden korunaklı ambarlardır. Kimi zaman bir istihbarat raporu, kimi zaman bir reçete, kimi zaman bir misyonerlik faaliyetinin dökümü, kimi zaman ticari ve siyasi hükmetmenin emperyalist planı, kimi zamansa bir ilginçlikler antolojisi olan seyahat yazıları, yazıldıkları döneme şahit olan ölümsüz abidelerdir.

Tanzimat Dönemi Öncesinde Seyahatname ve Sefaretnameler

Tanzimat dönemine kadar edebiyatımızda birçok sefaretname ve seyahatname yazılmıştır. Özellikle sefirler tarafından gerçekleştirilen seyahatlerin çokluğu, bu gezi külliyatı içerisinde hatırı sayılır oranda çoktur. Bu çokluk seyahatin, bireysel amaçların çok ötesinde niyetlerle gerçekleştirildiğini ve devletin âli amaçlarını ihtiva ettiğini göstermektedir. “İlki muhtemelen XV. yüzyılın ortalarında kaleme alınmış olan sefaretnamelerin çoğu XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra yazılmıştır. Osmanlı devletinde sefaretname türünde bilinen ilk vesika Avusturya'ya gönderilen Hacı Zağanos'un raporudur. Bu rapor Fatih döneminin ilk on yılına rastlar.”¹² “İlk bilinen sefaretname, (ise), Vasvar antlaşmasını imzalanmasından sonra Osmanlı ve Nemçe arasındaki dostluk münasebetlerini yeniden kurmak maksadı ile 1665'te Viyana'ya gönderilen Bostancı Odabaşılığından çıkma, müteferrika zümresinden Kara Mehmet Paşa'nın sefaretnamesidir.” Oldukça kalabalık olan elçilik heyetinde, katip sıfatıyla bulunan Evliya Çelebi, Kara Mehmet Çelebi'nin, elçilik heyeti karşılanırken gösterdiği “Osmanlı gururunu zevkle anlatır. Paşa, şehre mehterle girme isteğini azametle kabul ettirip, Viyana'da kaldığı süre içerisinde bol bol mehter müziği çaldırarak, şehirdeki Osmanlı varlığını estetik bir şekilde kulaklara nûş eder. Seyahatlerin ve sefaretnamelerin medeniyetleri birbirine döllediğini söylemiştik. Nitekim mehterlerin Mozart ve Beethoven'in eserlerinde açıkça görülen etkisi buna bir örnektir. Kara Mehmet Paşa'nın sefaretnamesinde Viyana ile ilgili bilgilerin birçoğu 1683 Viyana

Kuşatması'nda Osmanlı askerinin işine yaramıştır. 12 sayfalık bu küçük sefaretnameye sığmakta güçlük çeken Osmanlı gururu ne yazık ki II. Viyana Kuşatması'ndan sonra Batı karşısında duyulan aşağılık duygusuna dönüşmeye başlayacaktır.

Kara Mehmet Paşa'ya ait bu ilk sefaretnamenin ardından yazılan diğer sefaretnameler şunlardır: 1688-1692 yıllarında II. Süleyman'ın tahta geçişini bildirmek amacıyla, Rumeli Beylerbeyi unvanıyla Viyana'ya elçi tayin edilen Zülfikâr Paşa'nın Viyana Sefaretnamesi, İsveç Kralı XII. Şarl'ın Prusya yenilgisiyle Osmanlı'ya sığınması üzerine meydana gelen sıcak gelişmelerin izahı için 1711'de Viyana'ya gönderilen Seyfullah Ağa'nın Viyana Sefaretnamesi, Pasarofça antlaşmasında Avusturya'yla karşılıklı elçi gönderme hükmünün gereğince Rumeli Beylerbeyi sanyla 1719'da, Viyana'ya giden İbrahim Paşa'nın sefaretnamesi, 1720-1721 yıllarında Fransa'yla ilgili daha geniş malumata sahip olmak ve dostane ilişkiler peydah edebilmek amacıyla Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi, I. Mahmut'un tahta geçişini bildirmek üzere 1730'da Lehistan'a giden Mehmet Efendi'nin Lehistan Sefaretnamesi, elçilik göreviyle 1732-1733 yılları arasında İsveç'te bulunan Mehmet Said Efendi'nin İsveç Sefaretnamesi, 1748'de Viyana'da elçilik yapan Mustafa Hattî Efendi'nin Viyana Sefaretnamesi, III. Osman'ın tahta geçişini bildirmek için Lehistan'a giden Ali Ağa'nın Lehistan Sefaretnamesi, 1757-1758'de Viyana elçisi olan Ahmet Resmî Efendi'nin Viyana Sefaretnamesi, III. Osman'ın tahta geçişini bildirme göreviyle 1757'de Lehistan'a gönderilen Mehmet Ağa'nın Lehistan Sefaretnamesi, 1763-64'te Berlin'de elçilik görevinde bulunan Ahmet Resmî Efendi'nin Prusya Sefaretnamesi, 1787-1788 yıllarında sefir olarak İspanya'ya gönderilen Ahmet Vasıf Efendi'nin İspanya Sefaretnamesi, 1790-92 yıllarında Berlin'de elçi olarak bulunan Ahmet Azmi Efendi'nin Prusya Sefaretnamesi, 1791-92 yılları arasında Viyana'da sefirlik yapan Ebû Bekir Râtib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi ve Lâyihası, ilk daimi elçi olarak Londra'da bulunan Yusuf Âgâh Efendi'nin 1793-96 yıllarında kaleme aldığı Havâdisnâme-i İngiltere'si, Yusuf Âgâh Efendi'nin isteğiyle, onun sır kâtibi olan Mahmut Râif Efendi'nin 1793-96 yıllarında Fransızca yazdığı Journal du Voyage de Mahmoud Raif Efendi'si, 1797-1802 yıllarında Paris elçisi olan Moralı Seyit Ali Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi, 1797-1798 yılları arasında Berlin'de elçilik yapan Ali Aziz Efendi'nin Prusya Sefaretnamesi, 1802 yılında Paris'de elçilik yapan Mehmet Saîd Gâlip Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi, 1806 yılında Paris'te elçilik görevinde bulunan Seyyid Mehmet Emin Vâhid Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi'dir. Bunlara 1721 tarihli Ahmet Dürri Efendi'ye ait olan ve metni elde bulunan İran'la ilgili ilk sefaretname olan İran Sefaretnamesi'ni katmak da gerekir.

Kısa bir dökümünü verdiğimiz seyahatname ve sefaretnameler, gezilen yerlerin coğrafi, siyasi ve folklorik özelliklerini vermelerinin yanı sıra ecdadımızın kendine ve kendi dışındakine bakışını yansıtmaları açısından elzem derecesinde vazgeçilmezdir. Bu yapıtlarda sadece tarihe ve coğrafyaya ait geçmiş dönemlerin hususiyetleri yoktur, aynı zamanda bir çoğunda geleceğe yönelik tasavvurlar ve saptamalar da vardır.

Tanzimat Ve Serveti Fünun'da Gezi ve Seyahat

Şinasi'nin kendine has üslubuyla söylediği “Asyanın akl-ı pirânesi ile Avrupa'nın bîkr-i fikrini izdivaç ettirmek”¹³ eylemi Tanzimat neslini bu sentezin gerçekleştirmesine kilitler. Çünkü “Her Tanzimat yazarının içinde bir ‘mürebbi-i efkâr’ gizlidir; her satır ‘nazende tıfl’ın terakkisi içindir.”¹⁴

Devlet kendine iyi gelebilecek bir model arayışının peşine düşer. Tabî ki şifa dünya nimetlerinin yeni ve güçlü efendileri olan Avrupa’da aranır. Böylece değişiminin iplerini Batı’ya teslim eder Osmanlı. Seyyahlar ve sefirler bu değişimin yolcularıdır. Osmanlı Batı’da kendini kendine getirecek bir ihyanın arayışı için Batılılaşmayı ivedi bir seferberliğe dönüştürür. Seyahatname ve sefaretnameler, işte bu olağanüstü halin olağana dönüşmesi için yapılan gözlemler, mukayeseler ve çıkarımlar topluluğudur.

“Hayrullah Efendi’nin Yolculuk Kitabı, Tanzimat Edebiyatının ilk seyahat kılavuzudur. ...Tanzimat ricali içinde sırf tedavi ve seyahat için Avrupa’da bulunan sadece Hayrullah Efendi’dir. Avrupai anlamda Osmanlı’da ilk gezgin şüphesiz odur.”¹⁵ Tarihçi, edip, eğitimci, tıpçı ve devlet adamı olmak gibi birçok vasıfla mevsuf olan Hayrullah Efendi’nin kitabı ‘...hem bir rehber hem bir adab-ı muaşeret hem de devlet düzeni için yazılmış bir layihâ niteliğindedir.’ Seyahati, Avrupa medeniyetinin Osmanlı’ya nakliyesinde bir araç olarak gören Hayrullah Efendi, Avrupa’yı seyahati esnasında birçok yeni fikre ve gözleme sahip olur. Avrupa’yı gezerken Roma’da Avrupa devletlerine ait güzel sanat akademilerini görür ve bir Osmanlı akademisinin olmayışından müteessir olur, buna ilaveten burada bir Osmanlı elçiliğinin bulunmayışı da onun teessürünü hepten ziyadeleştirir. Daima bir mukayese içerisinde ve her detayı gözlemleyen bir titizlikle Paris’i, Viyana’yı, Roma’yı ve Londra’yı gezer.

II. Abdülhamit döneminde 8. Şarkiyatçılar Kongresine Osmanlı temsilcisi seçilen Ahmet Mithat Efendi’nin Avrupa’da Bir Cevelan’ı bakış açısıyla, değindiği meselelerin genişliğiyle ve bin sayfalık hacmiyle hiç kuşkusuz seyahatname türünün Tanzimat Edebiyatındaki en önemli eseridir. Bu eserle Avrupa’yı Osmanlılara tanıtmaya amacı güden Ahmet Mithat Efendi, yetmiş bir günlük seyahati boyunca Avrupa’nın birçok yönünü müşahade ederek devasa bir seyahatname vücuda getirir. Özellikle Şarkiyatçılar Kongresinde ve o dönem Avrupa’sının tekamülünü ve şaşaasını gösteren, 32 milyon ziyaretçinin gezdiği ve çeşitli milletlerin kendilerine has imkanlarla medeniyetlerini teşhir ettiği dünya sergisinde bulunur. “Önce gemiyle İstanbul’dan Marsilya’ya, trenle Kopenhag’a, sonra da vapur ve trenle Stockholm’e”¹⁶ gider. “Daha sonra, Rus arkadaşlarından bir ya da bir kaçıyla Berlin’e (üç günde), Paris’e (on iki günde) İsviçre’den geçerek Viyana’ya (beş gün) git(er) ve trenle Trieste’ye dönerek oradan da vapurla İstanbul’a”¹⁷ ulaşarak seyahatini noktalar. Ahmet Mithat önce yürüyeceği sokakları bir gün önceden bir program halinde düzenler ve erkenden güne başlar. Daha sonra kaldığı otele dönüp seyahat arkadaşlarıyla buluşarak onlarla birlikte bulunduğu şehrin önemli eserlerini görmeye gider. Geceleri tiyatrolara gitmeyi ihmal etmez ve daha çok yer görebilmek ve daha fazla gözlem imkanına sahip olabilmek için çoğunlukla yürüyerek gezmeyi tercih eder.

Ahmet Mithat'ın eserlerindeki coğrafya aşağıdaki tabloda şu şekilde geçer:

Eser	Coğrafya	Yayın Tarihi
Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar	Cezayir-Fas-İspanya	1874
Hüseyin Fellâh	Cezayir-İstanbul	1875
Yeryüzünde Bir Melek	Paris	1875
Paris'te Bir Türk	Paris	1876
Süleyman Muslî	Kudüs	1877
Kafkas	Kafkasya	1877
Acaib-i Alem	İstanbul-Rusya Memalik-i Şimaliye-Londra- İstanbul	1882
Cellâd	Fransa	1884
Hayret	Hindistan-İstanbul-Roma-Paris	1885
Haydut Montari	İtalya	1888
Demir Bey yahut İnkişafı Esrar	Paris	1888
Fenni Bir Roman yahut Amerika Doktorları	Amerika	1888
Arnavutlar Solyotlar	Balkanlar	1888
Gürcü Kızı yahut İntikam	Kafkasya-Gürcistan	1889
Rikalda yahut Amerika Vahşet Alemi	Amerika	1890
Avrupa'da Bir Cevelan	Avrupa	1890
Ahmet Metin ve Şirzat yahut Roman İçinde Roman	Akdeniz (Yunan Adaları-İtalya)	1892
Gönüllü	Arnavutluk	1897
Mesâil-i Muğlaka	Fransa	1898
Retaifi Rivayat	Avrupa-Kafkasya-Afrika	1870-1894

yılları arasında
yayınlanan 30
hikaye

(Merhaba Ey Muharrir, 's.219-220')

Sonuç olarak “Paris'teki gezilerinde olduğu gibi kimi zaman kendini alamayarak çocukça bir heyecana ve hayrete kapılsa da Ahmet Mithat'ın Paris penceresinden Avrupa'ya bakışı önce kontrollü bir algılama çabası, ardından kıyaslayıcı, gerektiğinde eleştirici bir seçicilik diye tanımlayabiliriz.”¹⁸

1871'den 1874'e kadar Avrupa'da kalan Gaspıralı İsmail izlenimlerini bir kitap haline getirdiğinde eserine şu adı verir: “Avrupa Medeniyeti'ne Bir Nazarı Muvazene” İşte Ahmet Mithat ve gelenekçi birçok sanatçımız bu nazarı muvazenenin mura-kabesiyle ve kılavuzluğuyla algılar Avrupa'yı.

Abdülhak Hamit, Tanzimat yazarları arasında Avrupa'yı görme imkanını en fazla bulan edebiyat adamımızdır. Çocukluk yıllarından itibaren çeşitli sebeplerle seyahatine başladığı Avrupa'yla ilgili herhangi bir seyahatname yazmamıştır. Onun Avrupa'yla ilgili seyahat intibalarını mektuplarından, hatıralarından ve şiirlerinden izlemek mümkündür. “Abdülhak Hamit’in Avrupa hatıraları arasında Paris çok geniş yer tutar. Onun Paris’i ilk görüşü çocukluk yıllarında yaptığı bir Avrupa seyahatinde gerçekleşir. Seyahat sırasında çocuk Hamit’in ‘Cenneti ne vakit ve nerede göreceğiz?’ şeklindeki sorusuna, yanlarındaki Hoca Tahsin Efendi: ‘Paris’e vardığımız zaman orada göreceğiz.’ cevabını verir ve şu beyti okur: ‘Paris’e git birgün evvel aklı fikrin var ise / Aleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris’e!’ (III, s.29) Sabaha karşı uzaktan gördükleri Paris’in gaz lambaları henüz söndürülmemiştir ve şehir yıldızlar, ışıklar içindedir. Paris’te Ecole Nationale’e yatılı olarak giren Hamit’in ilk gözlemleri kendisini çok etkilemiştir.

1876-1878 yıllarında Paris’e elçilik katibi olarak atanan Hamit, bu yıllara ait hatıralarını mektuplarında ve hatıralarında anlatmasının yanı sıra Hep yahut Hiç ve Belde adlı şiir kitaplarında anlatır. Paris’le ilgili izlenimleri şunlardır: “Burası gayet zihniyetli ve cemiyetli bir memleket. Havası güzel. Suyu dahi içilmez derecede değildir, fakat İstanbul’un nefis sularına benzemiyor. Yine Boğaziçinin tabii olan latif manzarası, hazin sükûneti, rûhani mâhtâbı burada yoktur. Bizim memleketin letafeti kudreti ilahiye ile olmuş. Burasını insanlar tezyîn etmişler. Eğer halkımız tembel olmayıp da Frenklerin Paris’i imar ve inşada gösterdikleri sabru gayreti kendi vatanımızın mamuriyeti yoluna biz dahi sarfedeydik, burası bizim memleketin bin kerre dûnunda kalırdı.(I, s.39)” “Şimdilik Paris benim için değildir. Paris güzel bir karı, benim için güzel bir kızdır. Yahut bir kızdır ki bana göre resim gibi cansızdır. İnsan resme yalnız bakar, yalnız bakmaktan ise elbette bıkar. Evet, Paris bakir bir güzeldir. Hem de süslü, ziynetlidir. Hem de marifetli, dirayetlidir. (I, s.42)” diyen Hamit, Paris’in her yanıyla para emen bir mesirelik güzelliğinde uzun süre oturmayı gözünde kestiremez, çünkü Paris’te hemen her şey para iledir. Şair, Paris’le ilgili zaruret içinde bulunmasından dolayı ve İstanbul’a duyduğu özlem nedeniyle olumsuz izlenimlere de yer verir. Uyanıkken Paris’teyse uykuda daima İstanbul’dadır. Bedeni Paris’i idrak ederken ruhu İstanbul’un hasretiyle doludur. 29 Mart 1877 tarihli bir mektubunda Paris’le ilgili şunları söyler: “Tiyatroların, baloların kapısından bakıp meyusane avdet etmekle iktifa ediyoruz. Sükunet denilen hali de hakikaten göreceğim geldi. İnsan ne tarafa gitse bir nehir şırıltısı işitiyor. Bu da araba gürültüsüdür. İşte bu medeni ve sûn’i medeniyetin enharı böyledir. Kuşları da, muzika âlâtıdır. Kilseden ziyade bankaları mukaddes biliyorlar. Papazları sarraflar, mabûdları da paradır. Tabiat denilen sâ’ni-î ezeli basîr olsa bu memleketin kendi asarından olmadığını götürdü. Fransızların cenneti de cehennemi de Paris’tedir. Kimin bir külliyyetli iradı varsa o adam cennetlik addolunuyor. (s.68)”¹⁹

Hamit, Divaneliklerim’de yer alan Engen başlıklı dokuz bentlik manzumede Paris’ten kurtulmak için gittiği Engen Köyü’nü anlatır. Burayı çok sevdiği Çamlıca’dan

bile güzel bulur. Şairi azam Londra’da elçilik görevlisi olarak bulunduğu yıllarda bu-
rayla ilgili izlenimlerini mektuplarında ve hatıralarında anlatarak Londra’dan “Buha-
ristan-ı kemal hem de baharistan-ı cemaldir. (III. s.174)” diye bahseder. Hamit Lon-
dra’yı çok sever ve buradan başka bir yere gidecek olsa ağlaya ağlaya gideceğinden
dem vurur. Şairin rindmeşrep yapısı Londra’yı sevmesinde etkili olur. Çünkü Hamit
Londra’yı kentsel özelliklerinden çok eğlence hayatının güzelliğinden dolayı sever.
“Recaizade Ekrem’e yazdığı 14 Ocak 1888 tarihli mektubunda Londra’nın kötü ha-
vasından şikayet eder. Şikayetin yanı sıra Londra’da kötü havaların bile çalışmaları
aksatmadığını, bütün işlerin kesintisiz devam ettiğini belirtmesi de enteresandır: ‘Ah
Ekrem! Bu ne havadır! Tamam beş gündür gece! Beş gündür gaz yanıyor da yine ka-
ranlık! Yine kimsenin vazifesinde değil, medeniyet susmuyor, terakki durmuyor. Yi-
ne arabadan, şimendiferden geçilmiyor. Bir yanda güneşin cenazesi kalkıyor, bir
yanda güzeller mahşeri! Şimdi gazlar içinde yemeğe gideceğim. (I, s.447-448)’” Ba-
şı paradan yana pek bollaşmayan Hamit için Londra lükslerle dolu bir şehirdir. Ka-
dınlara yönelik ciddi masraflara girmesi ve israfının boyutlarının zevkleri yüzünden
her geçen gün artması Hamit’i zor duruma düşürür. Londra’yı sahip olduğu her mey-
dan, saray ve benzeri yapılarla ve diğer yönleriyle düşünen ve düşündüren bir şehir
olarak görür. Bu şehirde “...güneş, ay, yıldızlar, ağaçlar, evler her taraf, her şey dü-
şündür, her şey İngiliz ve her İngiliz bir İngiltere’dir. Orada oteller değişir, sokaklar,
evler tevessü ve terakki ederek değişir. Yalnız bu sima değişmez. Maziye ve hal ve
istikbale ait, tarihi ve efsanevi bir sîmâyı ebediyet-nümâdır.(III, s.184)”²⁰

Henüz on yaşındayken ağabeyi ile birlikte Avrupa seyahatine çıkan ve Roma’ya
uğrayan Hamit, Roma’nın abidevi yapılarından unutulmaz intibalar koyar zihnine.
Roma, sahip olduğu tarihi ve mimari birikim ile görkemin Avrupa’sıdır.

Abdülhak Hamit, Venedik’e iki defa seyahat eder. 1920’de Lüsyen’den boşanın-
ca, Lüsyen’in yeni eşi Kont Soranzo ile Venedik’e yerleşmesi üzerine onları ziyaret
amacıyla Venedik’e gider. Bu ziyaretinde 25 gün kalır. Bundan sonraki birkaç yıl
içinde Venedik’e bir kere daha gider. Venedik şehrini mühim ve muazzam rüyalara
benzeterek tâ’zim eder. Şehirde bulunan Osmanlı izlerini şöyle anlatır: “Vaktiyle
Anadolu’dan nakledilmiş birer şahika-ı sanat gibi teselsül eden mebâni-i âliyesinde
mazimizin ukûs-ı mefâhiri duyulur. Ve her biri bir meşher-i fenn ü hüner olan kili-
selerinde tavaf edilirken Bâki’nin Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş yahut Nâ-
kus yerlerinde okuttun ezanları yolundaki sânihâtı hatıra gelir. (III, s. 366)” “Mede-
niyet orada yıkanır! Fakat ahlâk-ı mülevvese bir kat daha nâ-pâk oluyor. (III, s.367)”
diyerek de şehrin uygunsuz eğlencelerini belirtmiş olur.

Hamit’in 1880’li yıllardan 1920’li yıllara kadar uzanan zaman diliminde çeşitli
nedenlerle uğradığı Viyana hakkında izlenimleri mektup ve hatıralarında yer alır. Şa-
ir Viyana’nın mamurluğunu ve medeniyetini kalemle anlatmanın imkansız olduğunu
vurgulayacak derecede şehri beğenir. Viyana’yı pahalılık noktasında Paris’e göre da-
ha ucuz bulur. Şairin Viyana’daki maddi durumu hiç de iç açıcı değildir. Şehri eğ-

lence yerleri, gezinti mekanları, otelleri ve lokantalarıyla anar. Şairi Azam adlı şiirinde kendini “Viyana’da paçavralar içinde ve elinde keşkül gibi kullandığı eski fesiy-le dolaşan bir dilenci gibi tasvir eder.”²¹

Hollanda’nın Lahey kentinde de bulunan Abdülhak Hamit, Londra’nın ardından geldiği bu şehirde sıkılır. “Dünyanın en büyük ve en müzdahim şehirden çıkarak bir kabristana (III, s.278)” girdiğini belirtir. Lahey sefiri olarak bu kentte iki yıl kalan Hamit, Hollanda’nın diğer büyük kentlerini de gezme imkanı bulur. Hemen her şehir birbirine benzemektedir. Hollandalıların sömürgelerine karşı İngilizler gibi zalim olmadığını söyleyen şair, hatıralarında oldukça olumsuz anlattığı Lahey yıllarını, mektuplarında tam tersi olumlu bir şekilde dillendirir.

Avrupa medeniyeti, kültür ve sanatı üzerine de gözlemler yapan Abdülhak Hamit, tiyatro ile ilgili Avrupa’yı gezen diğer seyyahlar ve edebiyat adamlarından daha farklı yorumlar yapar. Avrupa’yı birçok yönüyle zaten kanıksamış olan şairimiz, karakteri itibarıyla canlı eğlencelere ve kadınlara müpteladır. Buna karşılık tiyatro gibi muntazam eğlenceler şairin ruhunu sıkar. Ona göre “insanların arasına karışıp, olayları canlı olarak yaşamak yerine tiyatroya gitmek doğru değildir.”²² “O esrarengiz memleketin seyyie, o hayalhane hakikatin sahnesinde binlerce facia ve mudhikeler, nazarı ibretü ibtisara bir anda ve birlikte maruz oluyordu. Ben neden kemali itina ile giyinip de mahdut ve mürettep bir oyun, muhayyel bir vaka veya muharref bir rüya görmek için zavallı kuvvei fikriyemi yaldızlı bir mecliste saatlerce tevkif edeyim? Tiyatroda göreceğim şeylerin envaını ise beşeriyetin derdini ve rüzgarın germüserdini bilenler kendi başlarında görmüşlerdir. (III, s.219)”²³ Tiyatroyu ‘Peri-i sanat’ olarak değerlendiren Hamit “Tiyatro bir sanai-i nefise meşheri, bir darıbedayi ve edebiyat sahnesidir. Oraya sahtelik girmemeli. Hatta sahtelik bile tabii ve hakiki olmalıdır. (III, s.369)”²⁴ der. Zaten kendi tiyatrolarını da oynanması için değil, okunması için yazan Abdülhak Hamit’in tiyatroyla ilgili bu görüşleri onu Avrupa’yı gezen diğer seyyahlardan ayırır.

Avrupa’da toplumun her alanına yayılan bir adabı medeniye vardır. Sokaklarda, kulüplerde, davetlerde, tiyatrolarda çeşitli davranış kalıpları muhakkak surette riayet olunması gereken kurallar bütünü oluşturur. “Bütün insan ilişkilerinde hatta karı koca arasında bile katı görgü kuralları söz konusudur.”²⁵ Abdülhak Hamit “Hane sahibi sahibi hanenin misafiridir. Zevç ile zevce kesbi resmiyet ederek esnai taamda yek diğere ikram ederler. (III, (s.305))”²⁶ der.

Hayatın uzun bir bölümünü Paris ve Londra gibi Avrupa medeniyetinin ana tezhür yerlerinde hariciye memuru olarak geçiren Abdülhak Hamit, zevk meşrep yapısı nedeniyle özellikle Avrupa’nın gece hayatına, eğlence meclislerine ve kadınlara bir başka vakıftır. Şair, Samipaşazade Sezai’ye yazdığı bir mektupta Londra’daki kadınların güzelliğini şöyle anlatır: “Bilirim, bilirim, bilirim ki oranın kadınları hüsn ü cemalde benim teşbihatımla vasfolunacak derecelerden bâlâdır. O nur-ı laciverde benzeyen hevayi gözlerinde bir subh-ı nâmütenahinin ibtisamından mün’akis bir hâl gö-

rünü; ulvi bakışları hep semâviyatı ihtar eder; şaşaa-nisâr olan saçlarına nazar olunsa zannedilir ki, başlarına nur inmiştir. Yürüyüşlerinden terbiye ve marifet, kıyafetlerinden letafet ve zarafet anlaşılır. Düşünmeli ki kendileri latifliğin, zarıflığın de fevkinde olmak lazım gelir. Denizdeki serv-i sîmînler onların âlem-i âbında olan safâ kadar şevk-engiz değildir. Gökteki amûd-ı nûranîlere benzettiğin endamları mir'at-ı kâinatın suver-i mehâsininde bî-hemtâdır. (I, s.205)”²⁷ Hamit’e göre insan vücudunun güzelliği, güzel havalı mevkilerde ve güzel mevkili havalarda gelişmesine rağmen kötü iklimine karşın tabiate muhalefet eden İngiliz güzelliğine hayran kalır: “(Londra’da) her şey gibi güzellik dahi terakki ediyor. (I, s.206)” diyen Hamit, Londra’yu güzellerinden hareketle ‘buhar içinde dolaşan melekler’ cenneti olarak görür.

“Şair-i Âzâm, İngilizlerin Noel yortusu eğlenceleri hakkında bilgi verirken ironik ifadelerle başvurur. İngiltere’de Noel yortusu en büyük bayram sayılır. Aylarca beklenen bu gecede bir aylık eğlenceye bedel olacak kadar çok eğlenceler tertiplenir. ‘Kadın erkek herkes sevinç delisi olur. Hemen her ev bir tımarhanedir. Şiddet-i bürûdet düşünülmez. Para verilerek soğuk alınır. O gün bütün dükkânlar kapalıdır. Yalnız kiliselerde hastaneler ve bir de mezarlıklar açılır. Gülen gülene ve ölen ölene bir âlemdir. (III,s.331)”²⁸

Samipaşazade Sezai’nin Avrupa’yla ilgili izlenimleri hatıralarından, mektuplarından ve Rûmuz ül Edep’deki seyahat yazılarından çıkartılabilir. Samipaşazade’nin Avrupa’ya ilk gidişi 1881 yılında Londra elçiliğinde ikinci katip olması dolayısıyladır. İngiltere’ye giderken Paris’e uğrayan ve orada on beş gün kalan Sezai, bir gece yarısı trenden şehri ilk gördüğünde, İstanbul’dan ayrılmasının hüznünü aydınlatan Binbir Gece Hikâyelerinden bir şehir gibi görünen Paris’in etkileyici ve ışıklı manzarasında ruhunu yıkar. Geç vakitlerde şehre varan Sezai, ışıkların bolluğuna ve insanların kalabalıklığına şaşırır.

Samipaşazade Sezai’nin Avrupa’ya ikinci gezisi 1901-1908 yılları arasındaki İstibdat idaresinden kaçışı dolayısıyladır. Sanatçı bir zamanlar “genç, bahtiyar ezvakı şebabetle emniyeti istikbalin kendisine tehyic ettiği ikbal ile mest” olarak geldiği şehirde çok sevdiği memleketinden kaçmak zorunda kalan bir mürteci ve muhacir psikolojisi içindedir. Yazarın 1881’deki Londra elçilik katipliği görevi ile Londra’da kaldığı dört yıl ona çok fazla şey yazdırmaz. Hiç kalkmayan bir sis tufanı içinde şehir devamlı çalışmaktadır. Sezai cevabını içinde barındıran şu soruyu sormadan edemez: “Her gün beş yüz bin erbab-ı ticaretin mahalli mesai ve içtimai ve ticareti alemin merkezi olan site ne oldu! İlk seyahatin tesiri olarak Londra’nın şu hali birkaç yüz sahifelik kitap için aranmakla bulunmaz bir mevzu değil midir?”²⁹ Şehri kaplayan sis tabakası ortadan kalkınca “Bir icaz mümayi kudret”in kendisine bir “mahşeri medeniyet gösterdiğini” sanır Sezai.

Birinci Dünya Savaşı esnasında 1916 yıllarında İsviçre’de bulunan yazarın özellikle dağlar dikkatini çeker. Çeşitli ağaçlarla donanmış olan bu dağları gezen Sezai, İsviçre’yle ilgili daha çok pastoral izlenimler aktarır.

1909-1914 yıllarında Madrid elçisi olan Samipaşazade, buradaki eski İslam medeniyetini ve bu medeniyetin eserlerini kısaca anlatır. Canlı bahar tasvirleri ve toprağın

bir gelin gibi donanmış muhteşem hali ona bu toprakların altında gömülü olan saltanatların hatıratını düşündürür. Elhamra sarayını gezen Sezai, “İnce, zarif mermer sütunların baş üstünde tuttıkları dehlizler mabeyn-i hümayunlarındaki büyük ve birbirlerini takip ederek bitmek bilmeyen küçük kubbeler, Arabın icat ettiği istilaktitler, kırmızı, koyu mai altın sarısı renkler, nakışlar o kadar ince, o kadar zarif ve şeffaf ki onlar da muhtevi olan cevheri sanatla bu güzelliklerin nebaan ettiği Arap ruhu görüntüyordu.”³⁰ der. “Sezai bunun yanı sıra sarayın bütün duvarlarındaki ‘Lâ-galibe illallah / Allah’tan başka galip yoktur’ levhalarını yadırgar ve bunun, ‘Şark’ın en büyük derdi olan elîm ve zelîl tevekkül’ün bir görüntüsü olduğunu söyler. Sezai’ye göre Endülüslülerin gerilemesinin, ‘âsâr-ı medeniyelerinin hâkisâr’ olmasının sebebi de bu tevekküldür.”³¹

Samipaşazade Sezai, Londra’daki katiplik yıllarında İngilizlerle ilgili intibalarını Hamit gibi hatıra ve mektuplarında anlatır. O da Hamit gibi düşünür. “İngiltere’de ise her şey İngiliz! Bir Fransız lirasını tanımayanlar, bir Florin’den korkanlar nadir olmadığı gibi, dünyada İngilizce’den başka lisan söylendiğini tahaccup edenler de vardır. Para, et’ime, lisan hatta hava bile İngiliz!”³² der Sezai. İngilizlerin nezaketine, terbiyesine ve namus hususundaki uygunluğuna dikkat çeken Sezai “... bir Pazar sabahı bir kahvede çay içmek ister, fakat iş saatinin başlamasına daha beş dakika olduğu için kahveci ona beklemesi gerektiğini, çalışma saati başlamadan ona kahve veremeyeceğini söyler. (Buradan hareketle yazar) İngilizler hem ‘muhafazakar’ hem de ‘kanunlara ve kaidelere bağlı, çok düzenli’ insanlardır.”³³ der.

İngiltere’deyken sefarette görevli olan genç bir mesai arkadaşının İngiliz bir kızla muaşakasından sonra evlenmeyi düşünüp daha sonra kızın başka birisiyle olduğunu öğrenmesi üzerine her şeyi bırakıp memleketine dönmeyi planlaması Sezai’yi üzer. Hyde Park’taki bir gezintisinde İngiliz kızlarının güzelliklerine şahit olan Sezai “Mevzun endamı dilrubaları amudı nuranilere, koyu mai gözleri semayı hüsnâ teşbih olursa mübalağa değildir.”³⁴ der. Ancak İngiliz kızlarının hafifmeşrepliği ve serbest tabiatlı oluşları da gözünden kaçmaz.

“Avrupa izlenimlerini okuyucu ile paylaşmak isteyen ve bu amaçla seyahatname yazan seyyah tipi yanında, Avrupa izlenimlerini ayrı bir seyahatname yazmayıp mektup, (hatıra) ve makalelerinde işleyen seyyah tipi de vardır. Bu tipin en iyi örneği şüphesiz Namık Kemal’dir. Onun İbret gazetesinde yayınladığı ‘Terakki’ başlıklı makalesi Londra’yı anlatan bir seyahat izlenimidir. Namık Kemal, özellikle babasına gönderdiği mektuplarda Avrupa’da Yeni Osmanlıların faaliyetlerine yer verir. Bu mektuplarda Avrupa izlenimleri hemen hemen yok gibidir. Buna karşın Namık Kemal özellikle İbret’te yazdığı ‘Maarif’, ‘İbret’, ‘Vatan’ isimli yazılarında Avrupa izlenimlerini dile getirir.”³⁵ “Namık Kemal, ‘Terakki’ başlıklı makalesinde Londra sokaklarının hareketliliğini ulaşım vasıtalarıyla birlikte ele alır. Londra’da günlük hayat çok hareketli bir şekilde sürüp gitmektedir; şehir, bir tarafından diğer tarafına insan akıp duran geniş bir girdaba benzer. ‘Şehir içinde kırk bini mütecaviz olan ev arabalarından başka, otuz beş binden ziyade kira arabası ve on beş binden ziyade om-

nibus vardır. Bununla beraber şehirde olan demiryollarının büyük merkezinde yevmî on dört saat, her iki dakikada altmış arabalı bir vapur hareket eder. Bu hal ile dahi gene şimendifere veya omnibüse binmek için nöbet beklemek ve şehrin pek kalabalık yerinde araba bulamamak, ara sıra herkesin başına gelir hallerdendir. Şehrin içinde yer vardır ki, üç kara vapuru köprülerle birbirinin üzerinden geçer.”³⁶ Yine aynı makalede Londra’daki hayvanat bahçesiyle ilgili şunları söyler Namık Kemal: “Bir hayvanat bahçesi var: kafeslerinde bulunan mahlukat birer birer nazardan geçirilse, sefi-ne-i nuh henüz tufandan kurtularak oracıkta karaya vasil olmuş da derûnunda her ne mevcut ise kenara uğramış tasavvurunda bulunulur.”³⁷

Namık Kemal, bir fikir ve aksiyon adamı hüviyetiyle bulunduğu Londra’da kütüphanelere de dikkat eder. ‘Terakki’ adlı makalesinde gözlemlerini şöyle aktarır: “(Londra’nın) kütüphanelerine girilse, her lisandan iki, üç milyon kitap ve onları bulmak için hemen ‘allame-i her-fen’ vasfına layık yüzlerce hafızı kütub mevcuttur. Ashab-ı mütalaa ise en hâli vakitte sekiz yüz kişiden noksan olmaz ve içlerinde doksan yaşında hocalar, on sekiz yaşında kızlar bulunur. -hele numune-hane derununda olan Düru’l-kütub, her kim giderse, ne kadar nâ-mâ’ruf bir lisanda olursa olsun, matbû bir kitap isterse vermeye ve mevcûd değilse sür’at-i mümkinine ile getirtmeye mecburdur. Parlamentoda bir hizânetü’l-kitap var; yalnız bir lord ona otuz bu kadar bin cilt kitap vakfetmiş.”³⁸

Makalelerinde Avrupa’nın çalışkanlığıyla sahip olduğu zenginliğin yalnız İngiltere’de olmadığını belirten Namık Kemal, bu Avrupa’ya sığmayacak denli büyük zenginliğin derece derece Avrupa’nın diğer memleketlerine de dağıldığını söyler. Bu zenginlik ve bereket sayesinde küçük çocukların bile sağlıklı ve kuvvetli olduğunu, hayvanların gürbüz ve ağaçların verimli olduğunu belirtir. Avrupalı elindeki toprakların kıymetini bilerek ziraatte ve tarımda bilime bağlılıkla ve çalışkanlıkla toprağın-dan bire elli oranında verim almaktadır.

Namık Kemal’in Avrupa medeniyetine, sanayisine yani topyeğin terakkisine yönelik olumlu düşünceleri söz Avrupa’nın ahlakına gelince birden kesilir. Namık Kemal’in Avrupa’da medeniyet ve terakki adına gördüğü her durumla memleketinin durumunu karşılaştırıp da memleketini ak ve üstün çıkarabildiği tek nokta ahlaki bağlamdaki üstünlüktür. İngiltere’de kaldığı yıllarda özellikle fabrikalardaki devasa makineler, dükkanlardaki teşhir unsurlarının bolluğu ve çalışanların çokluğu Namık Kemal’i şaşırtır.

Maarif kelimesini topyeğin medeniyeti de kapsayan bir anlam genişliğiyle ele alır Namık Kemal. Maarif yazısında “Oraların adi gemicisine, hamalına varıncaya kadar okumak yazmak bilir denilen adamların cümlesi (...) bazı fûnûna mahsus olan şeyler müstesna olmak üzere her okuduğunu layıkıyla anlayacak ve her düşündüğünü imlasıyla yazacak kadar lisanlarını bilirler. Bir veya daha ziyade ecnebi lisanı anlar, söyler, okur, yazarlar. Coğrafyanın, tarihin, hesabın, cebirin, hendesenin, hikmeti tabiiyenin, kimyanın, hey’etin ve tarihi tabiinin mükaddematını okumuşlardır.”³⁹ der. Ona göre “Avrupa’da ‘maarifin mertebe-i terakkisi’ni anlayabilmek için sadece orada bu sahada yapılan çalışmalara değil başka şeylere de dikkat etmek gerekir.

‘Üstümüze giydiğimiz elbise, kullandığımız saat, yazı yazdığımız kağıt, denizde gezdiğimiz vapurlar, karada bindiğimiz tramvaylar, demiryolları Avrupa maarifinin ulaştığı noktayı göstermeye yeter.’”⁴⁰

“Şinasi’nin özellikle Tasvir-i Efkar’da yayınladığı ‘Dilencilerin Kaldırılması ve Himayesi’, ‘Muhtaçlara Yardım’, ‘Sokakların Aydınlatılması ve Temizlenmesinin Lüzumu’ ‘Osmanlı Sanayi Sergisi’ gibi, yazıları Avrupa ile Osmanlı’nın karşılaştırdığı yazılardır.”⁴¹

“Ziya Paşa’nın Avrupa düşüncesi ve izlenimlerini de özellikle Hürriyet gazetesinde yazdığı ‘Hatırat’, ‘İdare-i Cumhuriyet ile Hükümet-i Şahiye’nin Farkı’ yazıları ve Rüya isimli ütöpik eserinde takip etmek mümkündür.”⁴²

19. asrın medeniyet gümrüğü ve penceresi olan geziler içinde edebiyatçı kimliği olmayıp da devletin çeşitli kademlerinde görevli bulunan birçok Osmanlı aydınının da çok kıymetli gezi eserleri vardır. *⁴³

Servet-i Fünun’da Gezi

“Servet-i Fünun Edebiyatı, Abdülhamit idaresi altında doğmuş, büyümüş ve ölmüş bir edebiyattır.”⁴⁴

Cenap Şehabettin, kendi hususiyetleriyle, dahil olduğu Servet-i Fünun akımının hususiyetlerini bir çok yönden belirlemiş bir edebiyat adamıdır.

Plevne’de şehit düşen Binbaşı Osman Şehabettin Bey’in oğlu olan Cenap, doktor yüzbaşı olarak tıbbiyeyi iyi bir derece ile bitirir. Bu sebepten cilt hastalıkları üzerine uzmanlık okuması için Paris’e gönderilir. Paris’te dört yıl kalan Cenap, burada Parnasizm’den ve Sembolizm’den etkilenir. “... biz hala anlayamadık ki edebiyat bir musikidir, sözün ve lisanın musikisi.. ondan yalnız zevk-i bedi’i beklemek hakkına malikiz. Edebi nazm ve edebi nesr bir nevi beste, bir nevi tablo, bir nevi heykeldir ve münhasıran güzelliğe istihdâf eder.”⁴⁵ diyen Cenap, edebiyattan maksudun yalnızca edebiyat olabileceğini belirterek kendi alî edebiyatının alî cenaplığını vurgulamış olur.

Afak-ı Irak, Suriye Mektupları, Avrupa Mektupları ve Hac Yolunda gibi gezi türünde birçok eser veren Cenap Şehabettin’e Servet-i Fünun’un seyyahı diyebiliriz. İsmail Habib’e göre o, “Edebiyatımızda tam manasıyla edebi olarak ilk seyahat kitabı olan”⁴⁶ Hac Yolunda’nın edibidir. Bu kitapta Arabistan’da sağlık müfettişi olarak bulunduğu yıllarda (1896) Kızıldeniz kıyısındaki Cidde’ye yaptığı seyahati anlatır Cenap. Bu geziler 1896-1898 yılları arasında yayımlanan on altı mektupla okura ulaşır. Bizi yazımızda ele alacağımız Avrupa Mektupları ise Cenap Şehabettin’in Tasvir-i Efkar gazetesi adına 1917-18 yılları arasındaki Avrupa seyahatine dair gözlemlerine dayanır. Yolculuk notlarına Sofya’da başlar şair. Daha sonra Bükreş’e geçen ve burada tuttuğu seyahat notlarında Bükreş ve Sofya ekseninde Bulgarların ve Romanların gelişmelerini karşılaştırarak çeşitli çıkarımlar yapar. Ardından Peşte’ye oradan da Viyana’ya geçen şair, kendine has süslü üslubu ve ayrıntılara yer veren gözlem gücüyle adeta Avrupa’yı tablolastırır eserinde. Daha sonra Berlin çevresinde

Almanları ve Alman ilerlemesini ele alan şair, Viyana'ya ait gözlemlerine geçer. Son olarak Peşte izlenimleri etrafında Macaristan'la ilgili bilgiler veren Cenap, Türk ve Avrupa uygarlığını karşılaştıran önemli bir seyahat eserine imza atmış olur.

Cenap Şehabettin'in seyahat cetvelinde Almanya, bir medhü senâ çizgisinde derece derece beğenilerle ele alınır. "Cenap'a göre Almanya dört şubeli bir dairedir. Mektep, kışla, fabrika, banka şeklinde sıralanan bu dört şube birbiri için ve birbirleriyle bağlantılı olarak çalışır. Bunların hepsi de 'fen' tarafından idare edilir. Almanya bunun yanında esas olarak iki kuvvet üzerinde durur: askerî ve iktisadî güç. Gerek kurumlar, gerekse şahıslar devlet ve millet menfaatine çalışır. Bunlar bazı alanlarda birbirleriyle yarış halindedir fakat bu yarışın sonunda kazanan yine Almanya olur. Bili-me ve çalışmaya büyük önem veren Almanlar son zamanlarda ticaret alanında da büyük ilerleme göstermişlerdir. Sanayi ise başlı başına dev bir sektördür; hiç durmaksızın devam eden bir üretim faaliyeti gözlenir Alman fabrika ve atölyelerinde. Ziraat alanındaki gelişme imrenilecek derecededir. Aydınlanma köylere kadar yayılmış, köylüler en yeni tarım tekniklerini öğrenip kullanır duruma gelmişlerdir. Sosyal sınıflar arasında büyük farklılıkların görülmediği Almanya'da umumi kaidelere herkes aynı şekilde uyar. Kendi milletlerini bir aile gibi gören Almanlar, meydana getirdikleri çeşitli sosyal dayanışma kurumlarıyla toplumu daima bir arada tutmak amacındadırlar. Halk arasında güzel sanatlara karşı yaygın bir ilgi vardır. Çalışma ve eğlence, her ikisi de Almanya'da yerini bulmuştur."⁴⁷ Almanya ve Almanlarla ilgili Cenap'ın yaptığı saptamalar diğer seyyahların gözlemleriyle örtüşür. Şaire göre "Her Alman, midesindeki açlığı hissederek gibi vicdanında mesuliyetini duyar. Vazife ve mesuliyet, bu iki fikir her Alman'ın nâsihi ve müsteşârıdır; her hatvede emru ihtihar onlardan beklenir."⁴⁸ Cenap, Avrupa'nın başkentlerini bir alıntıyla şu şekilde karşılaştırır: "Bir Fransız muharriri 'Nefazet-i belde itibariyle Berlin'e kıyas edilince, Paris bir ahır, Londra bir lağım ve New York bir domuz yuvasıdır!...' (s.119) diyor. Ardından Berlin'i şu şekilde değerlendirir Cenap Şehabeddin: "Berlin bir tarih değil, bir şiir de değil, fakat bir gazete, süslü ve güzel bir gazete: Manzarası dimağımızı bugünkü hüzn ve kubhu içinde, sanki hudud-ı ceride ile hapsediyor; ne bir hatıra ile evâile çekiyor, ne bir hayal içinde âfâk-ı âtiye götürüyor; burada hemen hemen tahattursuz ve tahayyülsüz, münhasıran bir daire-i meşhudat ortasında kalıyorsunuz."⁴⁹ Şairin Almanya'da gezdiği bir başka şehir Postdam ile ilgili gözlenimleri şunlardır: "(Postdam'da insan) Su içinde bir güzel beldenin aks-i menazırını seyrediyor gibi(dir). (s.112)" Avrupa seyahati bitimine doğru Viyana'da bulunan şair "Viyana'da biraz Paris ve biraz Beyoğlu rayihası vardır. Bu cihetle bir Türk ruhuna Avrupa şehirlerinin hepsinden ziyade munis gelir. Ben kendi hesabıma orada hiçbir yabancılik hissetmedim. Hatta 19-20 yaşlarında ilk defa olarak geçtiğim zamanda bile..."⁵⁰ der. Tarihin geçmek bilmeyen geçmişinin şimdiki zamana kazındığı ve sahip olduğu her bir eserle açık bir abidevi tarih müzesi olan Viyana'da şaire göre "... geçmiş zamanları, tarihin eski dönemlerini hatırlatan eserlerin sayısı hayli fazladır. Romain, Germen, Rönesans ve Gotik

üslupları Viyana mimarisinde iç içedir. Meydanlar ve caddeler değişik stillerdeki binalarla ve anıtlarla doludur. Berlin ve Paris'te olduğu gibi bulvarların sonu boşluk değildir, bu kısımlarda da mutlaka birer sanat eserleri görülür. Yaz mevsiminin çok kısa sürdüğü Viyana'da Ağustos ayından itibaren devamlı bir yağmur havası kendini gösterir. Fakat manzaranın bu kapalılığına rağmen Viyana'da hayat asla kasvetli değildir, insanlarda daima bir neşe görülür. Nezaket halk arasında yaygındır. Sokaklar bizdeki gibi pis ve bakımsız değildir. Temiz kıyafetli, güler yüzlü, şen ve şuh Viyana halkı pırıl pırıl caddelerde dolaşır, büyük dükkanların zengin vitrinlerini seyreder. Gertnerstarsse gibi büyük caddelerde eğlence yerleri ile kiliseler arasında fazla mesafe yoktur. Eğlence yerlerinde günaha giren insanlar, pek uzak olmayan kiliselere giderek günah çıkarırlar! Viyana kahveleri ise kendilerine özgü güzellikleri, sevimlilikleriyle insanı etkiler. İstanbul kahvelerine hiç benzemeyen Viyana kahvehaneleri aynı zamanda hem dinlenme yeri, hem kütüphane, hem kulüp, hem lokanta ve hem de salondur. Kahvehanelerde ve daha pek çok yerde musiki Viyana halkının ayrılmaz bir parçası gibidir. Bilhassa tiyatrolarda hemen daima müzikli oyunlar sahnelenir.”⁵¹

Macaristan'ı da gezen Cenap, bu ülkeyi köyleri çok şehirleri ise az olan ve gelişmeye devam eden bir ülke olarak betimler. Avrupa'nın çalgılı eğlencelerine müzisyen yetiştiren bir kaynaktır burası. Avrupa Mektupları'nda gezdiği yerlerden olan Balkan ülkelerine de değinir Cenap. “Bulgaristan'ı hiç beğenmez. Bulgaristan adeta büyük bir köydür, en gelişmiş şehirlerinde bile köy havası sezilir. Şehirdeki insanlar köylü zihniyetli kişilerdir. Bulgaristan'da ziraat alanında hayli ilerleme kaydedilmiş bilhassa ormanlar zenginleştirilmiş, hayvancılık geliştirilmiştir. Sanayi de önemli sayılır. Bilhassa tekstil imalatı yapan fabrikalar kurulmuştur. Buna karşılık ticaret hiç gelişmemiştir. Okulların sayısının gittikçe artması ve halkın çocuklarını okula göndermesi de eğitim öğretim alanında ilerleme sağlamıştır. Halk büyük Bulgaristan hayali ile sürekli olarak çalışmakta, Balkanlarda etkin bir güç olmayı arzulamaktadır.”⁵² Bulgaristan'ın başkenti Sofya ise “Şark ile garp arasında kalmış belde-i avam”dır.

Avrupa medeniyetine, kültürüne ve sosyal hayatına yönelik tespitlerinde Cenap için “Bir memleketin mi'yâr-ı zevki büyük caddesidir.”⁵³ “Mesela Tünelden Taksim'e kadar iki tarafını süzerek geçen bir adam, eğer benden daha dikkatsiz değil ise bizim esrarı zevkimize nüfuz etmiş olur.”⁵⁴ diyen Cenap'a göre Avrupa'nın büyük caddelerinde insanın gezerken gördüğü hemen her şey zihnini açmaktadır, her manzara insana dersler veren bir hoca gibidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine doğru Avrupa'da bulunan Cenap Şehabettin, mimari eserlere de dikkat çeker. Sofya'daki Nevsky Kilisesi'ni anlatırken “Kremlin Sarayı'ndan kopartılmış bir parçaya benzeyen bu mabede bakınca hatırıma din-i ibadetten evvel duvarcılar, bankerler ve ...şekerciler gelir. Manzarayı hariciyesi itibarıyla mermerden bir Moskof pastasıdır. Altın kaplı kubbeleri çil lira gibi parlıyor: Bir büyük bankanın kasaları boşalmış zannedersiniz.”⁵⁵ der. Şair, Sofya Çar Sarayı'nı incelerken sarayın pencerelerinin sokağa değil ufka bakmasından hareketle

“Anlıyorsunuz ki Çar’ın gözleri ecâ nibde, ancak kulakları millettendir; Sofya’yı dinler fakat nazarını diyar-ı ecnebiyeden ayırmaz.”⁵⁶

Cenap Şehabettin, Viyana’da İstanbul Güllü adlı bir opereti seyretmeye gider. Oyunun bestekârı Leo Fal ile birlikte operayı seyreden Cenap, sahnede ortaya konulan bilginin realiteye uzak olduğunu belirtir. Osmanlı gerçeğini anlatmaktan uzak olan bu operayı sahnelenişi yönünden beğenir: “İstanbul Güllü, hiçbir rayiha-ı hüznü melal neşretmiyordu. Her nota kulaklar için bir katre-i neşat ve her cümle dimağlar için bir nağme-i şetaretti. (...) Eser bir şems-i musiki gibi etrafı şuaâti şâdi ile doldurmuştu. Tiyatrodan çıktığım zaman kulağında kahkahalar ve alkışlar çınlıyordu.”⁵⁷

Cenap Şehabettin, Avrupa Mektupları’nda gezdiği ülkelerin sanayi ve tarım noktasında gösterdiği gelişmeleri gözlemler. Avrupalı kadınlara dair çeşitli detaylar verir. Avrupa’nın eğlence hayatına dair bazı izlenimlere sahip olur. Avrupa Mektupları, Batıya seyahat eden son Osmanlılardan olan Cenap Şehabettin’in edebiyatımızdaki seyahat türüne önemli bir katkısıdır.

Seyahat izlenimlerine mektuplarında, hatıralarında ve romanlarında yer verir Halit Ziya. Seyahatlerinden edindiği intibalar, roman kahramanlarının batılı tarzdaki yaşamlarını destekleyen altyapılara dönüştür. Halit Ziya, 1889’da amcası Sadık Bey’in Paris’teki büyük sanayi sergisini görmek üzere Avrupa seyahatine çıktığında onun yanındadır. Henüz yirmi yaşlarında olan Halit Ziya, Paris’e gitmeden önce okuduklarının etkisiyle şehri gözünde oldukça büyüttüştür. Bu yüzden şehri ilk gördüğünde hayal kırıklığına uğraması kaçınılmaz olur. Bu ilk gezisinden yıllar sonra Balkan savaşları sonucunda Paris’teki barış müzakerelerine Osmanlı Devleti’ni temsilen giden Halit Ziya, seyahat izlenimlerini Saray ve Ötesi adlı hatıra kitabında anlatır. Ancak siyasi amaçla Paris’te bulunması gittiği yerlerle ilgili intibalarını özgürce ifade etmesini engeller. Halit Ziya’nın Paris’e ilk gidişinin seyahat izlenimleri ise Kırk Yıl adlı hatıratında geçer. Romancı Paris’te özellikle Eyfel Kulesinden etkilenir: “Hele Eyfel Kulesi o zamanın bir harikasıydı. Bir gece, beklenilmeyen bir dakikada üç yüz metrelik demir kule bir elektrik cereyanı ile ansızın demir alevlerle boyanıp, altında birikmiş bir yığın halinde duran binlerce halkın göğsünden ellerinde olmayan dehşete kapılmış bir şaşkınlık çığlığı koparınca, o kalabalığın içinde sıkışıp kalmış olan benim de teessürden kemiklerimi sarstı.”⁵⁸

Halit Ziya’nın Almanya Mektupları, seyahat izlenimlerinin en geniş yer bulduğu edebi bağlamdır. Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın müttefikimiz olması, birçok noktada Halit Ziya’nın Almanlarla ilgili yorumunu subjektif yapar. “Halit Ziya’ya göre Almanya, Avrupa medeniyetinin bütün özelliklerini bünyesinde taşıyan hatta pek çok konuda bu medeniyete öncülük eden ve ‘garp memleketinin en şaşaa-lı’ göstergesi olan bir memlekettir. ... Almanya’da bulunan şeyler, Batı ülkelerinin çoğunda insanın karşısına çıkar; fakat ‘Almanya’da terakkiyat ve kemalatın, bilhassa maddiyat ile maneviyatın ahengi’ söz konusudur. Bu ülkede köyden kente, küçük cemaatlerden büyük merkezlere, fakirlerden zenginlere, en aşağıdan en yukarıya bir ‘âheng-i tām vardır ve bütün Alman hayatı asıl kaynağını onda bulur.”⁵⁹

Almanya'nın küçük şehirlerini de gezen Halit Ziya, Passau ile ilgili şunları söyler: "Zamanın açmaya cesaret edemediği sokaklar, yıkmaya kuvvet bulamadığı binalar, güneşin nazar-ı cüst ü cûkârından asırlardan beri saklanabilmiş pencereler arasından geçerken size Avrupa hayat-ı kadimesine ait bir serencam nakleden bir kitap okuyor gibisinizdir. Nagehan bu cihan-ı atıktan sizi asrınıza çıkarıveren bir köşeyi dönersiniz, geniş caddeler, muntazam hadîkalar, sayedâr şehráhlar, mükellef binalar, zengin mağazalar görürsünüz. Burada ezmine-i mutavvasıtaya yirminci asır kullarını dolamış onu sinesine çekmiştir ve onu sinesinin üzerinde dindarâne bir merbutiyet ve muhabbetle saklar. Zamanın dest-i tahribinden kurtulan bu yadîrgârlar bugünün fikri sanatkâranesiyle ibtilayı kadim perestanesiyle halelden muhafaza olunan birer servet-i tarihiyedir."⁶⁰

Almanya'yla ilgili oldukça geniş bilgiler veren Halit Ziya, ülkenin her yanını saran tren yollarından da bahseder. Halit Ziya, Almanya'nın demiryolu bakımından mamurluğunu şu sözlerle ifade eder: "Katar koşarken bakılır, takip olunan hat bir nehir kenarıdır, biraz gidilir, ötede diğer bir hattın parlak çubuklarını yayararak bir ormanı yarıp geçtiğine dikkat olunur, aradan on dakika geçmez; yolun üstünden bir köprü ile yahut altından bir tahtelarz yol ile diğer bir hatta tesadüf olunur ki başka bir istikamet takip eder ve bunların üzerinden birbirini kovalayan, biri altından geçerken diğeri üstünden uçan; biri müthiş bir yılan gibi kıvrılıp yamaçtan tırmanırken öbürü pür-telaş bir tehlikeden kurtulmuş gibi ormanların içine dalıp saklanan katarlar, hep yekdiğerine çarpacak, birbirini çiğneyip ezecek korkusu vererek kaçırlar. (...) öyle zannediyorum ki demiryolu inşaatı cedidesi Almanya'da kapanmış bir fasıldır. Yarılmamış orman, üzerinden atlanmamış uçurum, geçilmemiş nehir, tırmanılmamış dağ kalmamış..."⁶¹

Almanya'daki çeşitli mimari yapılara da geniş yer ayırır Halit Ziya. Özellikle Münih, Bavyera, Würzburg, Nürnberg ve Dresden'deki saraylar üzerinde durur. Gezdiği yerlerde kiliselerin mimari yapısını da inceler. Bu esnada resim ve heykellerle ilgili çeşitli bilgiler vermeyi de ihmal etmez. Münih'teki büyük sarayı gördükten sonra büyülenen Halit Ziya, sarayı gezdikten sonra dışarı çıkınca kendini bir rüyadan uyanmış gibi hisseder.

Almanya'daki eğitim sistemi hakkında da yüklü malumatlar veren Halit Ziya, Almanya'da "sınıf-ı ibtidaiye, idadiye, âliye" şeklinde üçe ayrılan okulların mükemmel eğitim verdiğini ifade eder. Soru cevap yöntemiyle işlenen dersler, sınıflara düşen makul sayıdaki öğrenci miktarının, eğitime olan olumlu katkısı, derslerin hiçbir suretle boş geçmemesi, birçok dersin hoca ile öğrenci arasında münazaralı bir şekilde işlenmesi, deneysel ve uygulamalı eğitimlerin verilmesi Halit Ziya'nın üzerinde durduğu meselelerdir. Almanlar, okullarda öğrencilerin fazla bilgi öğrenmesinden çok iyi bilgi öğrenmesine dikkat ederler. Ayrıca bu okullarda milli dil, tarih ve musikinin öğretilmesi de temel amaçlardandır. Halit Ziya'ya göre Alman çocuklarından zeka noktasında hiçbir farkı olmayan Türk çocukları da Alman okullarında okuyup Almanların tedrisinden geçerek mükemmel olabilir.

Almanya Mektupları'nda Avusturya-Macaristan'dan da bahseder romancı. Halit Ziya, Almanya Mektupları'nda Avusturya-Macaristan devletinin Viyana'dan sonraki

en önemli kenti olan Budapeşte'den de bahseder. Bu şehir de Avrupa'nın diğer kentleri gibi oldukça mutantan bir şehirdir. Mimarisi, bahçeleri, devlet binaları ve mesire yerleriyle Avrupa medeniyetinin tezahürüne sahne olan önemli beldelerdendir. Yazar, Macaristan'daki seyahati esnasında Türklerle Macarların tarihi ilişkilerine yer verir ve bu topraklarda Türklerin bıraktığı en değerli tarih parçalarından biri olarak hala özelliğini koruyan Gül Baba Türbesi'nden bahseder: "Macarlık Gül Baba'yı merkadıyla de-ğil mânen de muhafaza eder; bu, bir sevimli simadır ki başında sarığı, sırtında cübbe-si, ayaklarında yemenisiyle ve daima güller arasında, beyaz sakallı, nûrânî yüzlü, mü-tebessim bakışlı, hayâl-i muhib şeklinde küçük çocukların, genç kızların, ihtiyar kadın-ların ruhunda dolaşır; şairleri, ressamaları, muharrirleri işgal eder; onun için hikâyeler yazılmış, efsaneler tertip edilmiş, melih ve beşûş çehresinin etrafı şirin hurâfâtan mü-teşekkil bir şiir ile kuşatılmıştır. Bestekârlar bile onu teganni eder, edebiyat-ı temaşa bi-le onu sahne-i izzasına alır. / Bu suretle Gül Baba adeta esîrî bir vücut olmuştur ki ne-simden ve ziyadan örülmüş gibidir. Macarlık istila devresine başlarken tarihin o sene-lerini Gül Baba'nın bu menşûr hayali arasından bir tayf-ı rengîn şaşaasıyla görür."⁶²

1920'lerin başında İtalya'nın Napoli kentine seyahat eden Mehmet Rauf, seyahat izlenimlerini Napoli Tahâssusatı adlı eserinde anlatır. Gazete tefrikası olarak kalan Napoli Tahâssusatı adlı seyahat hatıraları, Mehmet Rauf'un Vakit Gazetesi'nin mu-habiri olarak yaptığı gezilerden oluşur. Seyyahların "Napoli'yi göreyim; sonra öle-yim!" sözünü abartılı bulan Mehmet Rauf: "...işte bir haftadır ki Napoli'deyim, bir haftadır, bu meşhur güzelliği bî-hûde arıyorum; ve şairleri, âşıkları, fatihleri meftûn ve meshûr bırakan bu bedâ'î'ye bedel, pek maddi bir bezirgân şehirden başka bir şey göremiyorum"⁶³ der. Mehmet Rauf'a göre "Napoli'nin güzelliği, şehir güzelliği, çar-şı, sokak güzelliği değil, iklim, hava, mevki güzelliği"⁶⁴dir. Mehmet Rauf, İtalyanla-rı oldukça gürültülü bulur. Ona göre alçak sesle konuşmayı bilmeyen İtalyanlar, ba-sit bir sohbeti bile gürültülü bir kavgaya dönüştürebilir. Napoli'deki insan sürüsü ve gürültüsü, ciddi boyutlarda rahatsız edicidir. Özellikle seyyar satıcılar Mehmet Rauf'un dikkatini çeker. Bunların çalışma biçimini ayrıntılı bir şekilde elen alan Meh-met Rauf, bazılarının mağazalardan bile çok kazanç elde ettiğini belirtir.

Mehmet Rauf, şehrin bankalarının çokluğu yönünden Avrupa'nın en önde gelen şehri olduğunu iddia eder. Bu durumu kentin para işleriyle çok hemhal oluşuna bağ-lar. Kentteki eğitim ve öğretim üzerine de kısaca değinen romancı, buradaki 'Elsine-i Şarkiye Mektebi'nden bahseder. Bu okulun, İtalyanların sömürgecilik siyaseti nok-tasında önemli olduğunu vurgular. Napoli'deki eğlence kültürü üzerinde de duran Mehmet Rauf, müziğin halkın eğlenmesi bağlamında olmazsa olmaz olduğunu ifade ederek en sık rastladığı çalgının 'laterna' olduğunu vurgular ve şunları ilave eder: "Buranın laternaları piyano şeklinde ve iki tekerlekli araba üstünde müteharrik olup her sokakta her köşede bir tanesini görürsünüz. Çalarlar, çalarlar sonra evlerden, dükkânlardan ve geçenlerden parsa toplarlar. Çaldıkları havalar, Napoli'nin avam şarkılarıdır. O kadar zamandır, bir opera parçası çaldıklarını duymadım; hatta opera-

lardan avamın haberi bile yok. Onlar için var mı kañonato yok mu kañonato.”⁶⁵ Napoli halkının akşamları veya sabahları dışarı çıkıp dışarıda eğlendiğini ve biraz da pisboğaz olduğunu anlatan yazar, Napoli kahvehanelerinin İstanbul’a benzemediğini, “İstanbul’dakiler gibi tembelhane olmadığını” söyler. Bu şehirdeki kahvehaneler daha çok bar tarzında olup ayakta bir şeyler yenilerek gidilen yerlerdir.

Napoli’deki cenaze törenleri üzerinde de duran Mehmet Rauf, cenaze kaldırmaktan sorumlu kuruma ödenen ücrete göre cenazenin tantanalı bir hale geldiğini söyler. En adi hamalın bile ölüstünün kaldırılmasına önem verildiğini ifade eder. Kentin sokakları ve caddeleri ile ilgili bilgiler veren Mehmet Rauf, şehrin kenar mahallelerini de gözlemler. Şehrin “öyle sokakları vardır ki içine girmeye değil bakmaya iğrenirsiniz. (...) bu cendere içinde ezilmekten korkarak yürürken, iki tarafınızda canavar ağzı gibi karanlık deliklerin içinde canlı mahlukat bulunduğunu insan seslerinden anlarsınız... Caddelerde sizi iz’âc eden taaffün-i tabii bu sokaklarda o dereceye gelir ki ne yapacağımızı şaşırarak, bir ayak evvel çıkıp kurtulmak için koşarsınız...”⁶⁶

Kenar mahalle sokaklarını da ele alan Mehmet Rauf, her evin balkonundan sarkan çamaşırların bu tür yerlerin alamet-i farikası olduğunu söyler. Balkonlardan aşağı sarkan alışveriş sepetleri de bu alamet-i farikayı tamamlar. “Balkonlarda ve pencere kenarlarında duvara çakılmış çivilerden sarkan domates, soğan, kavun hevenkleri göze çarpar. Kenar mahalle dükkânlarının önü, satılan malların sergileriyle kaplıdır.”⁶⁷

Sonuç

Yaşlı bir bilge, bazen de palavracı bir ihtiyardır seyahatnameler. Her türden bilginin cirit attığı bir arena, bir arşivdir. Asırlara giydirilen kıyafetlerin terzisidir kimi zamanlar. İnsan gibidir seyahatnameler de. İyisi vardır kötüsü vardır. Tarihin arka sokaklarında fink atan falan filanların kendine vatan bulabildiği bir metin cumhuriyetidir. Seyyahın günlüğü hatta dünyanın günlüğüdür bir yerde. Çoğu zaman medeniyetlerin biyografisini okuyoruz onlarda. İnsanın insana bakışına dair birer antoloji hepsi.

Batı, mahrumiyetlerinin mecburiyetlerinden kurtulabilmek için düşmüş yollara. Gözleri doymamaya bakışlı bir açlıkla avuçlamış dünyayı. Sadece almak için çıkmış yola. Verecek bir şeyi olmadığını bildiğinden hiçbir seyahatinin karşılığını vermemiş dünyaya. Sonra elde ettikleriyle elde edilesi bir imrenmenin kıblesi olmuş. Seyahatlerini, kendinin vurgusuna dönüştürmüş. Aldıklarıyla yoksun ve yoksul bırakmış seyahatinin öznesini, yani nesneleştirmiş, metalaştırmış. Doğu ise ilim aramış kimi zaman. Seyahatle rahle-i tedrisine kurulmuş görerek öğrenmenin. Bazen de mürşitler aramış kendine. Zaten doğru bildiğini ve yaşadığını müşahade etmiş. Seyahatle murakabesinin zihniyetini somutlaştırmış. Fani dünyayı gönlünden temizlemek için gezmiş. Aldığı manalarla verdiği manaları kendi tezahürünün meali yapmış.

Her iki medeniyette dirilmek için öldürmüş yerinde durmayı. Bir merakla ve hevesle düşülmüş yollara. Envai çeşit duygunun birbiriyle yarışından geriye çeşitli karşılaştırmalar kalmış kimi gururlu kimi yaslı. Bazı seyahatler Batı’ya haddini bildirmiş, bazıları ise Doğu’ya öz muhasebesini yapma fırsatı vermiş. Geri kalanlar, seyahatle

anlamış yolun ötesini berisini. İleriye gidenler, değiştirmiş yolun seyr ü seferini. Kimi düştüğü yollarda, medeniyetinin ilerlemesini keşfetmiş mutlulukla, kimi geri kalışının sebeplerini görmüş acı tebessümler ve karşılaştırmalı hayranlıklar içerisinde.

Tarihin iplik iplik yollarındailmekilmek dokunmuş ebediyetin tezgâhında her gezi. Herkes kendine göre bir renk bir düğüm atmış beşeriyetin halısına. Halısı dokundukça geçmişin, seyre hak kazanan bir teşhir dekor olmuş levha levha. Kimisinde aklın objektif olmaya çalışan tarafsızlığı, kimisinde hayalin gerçeği yenen umarsızlığı sazı eline almış.

Uzunca bir dönem seyahat edilesi bir dünyanın hakimi olan Doğu, her anlamda güneşin memleketi olmuş. Aydınlık, sıcaklık ve bereketlilik kuşatmış var oluşlarını. Batı'nın zamanı gelmiş sonra. Sahnede başroller artık Batı'nın eline geçmiş. Doğu, kendisine izin verildiği kadar var olabilmış ışıkların altında. Tüm alkışlar çalınmış Batı'ca. Doğu'da başlayan tüm akışlar bir nostalji şemsiyesinin altında ve egzotik zevklerin harmanında bir fantezinin değerine indirgenmiş. Batı, ilerleyişini hiç aksatmadan sürdürdükçe sadece kendi tarihini değiştirip yazmamış, dünyanın da tarihini değiştirip yeniden yazmış. Artık tüm ulvi başlangıçlar Batı'dan kimlikliymiş. O çalmış, o oynamış.

Seyahatler "Görünmeyen anıları olan biz insanların" tarih peteğine doldurduğu ballar olmuş. Bin bir çiçekten derlenmiş bir tatlar armonisi gelmiş geçmiş tüm insanlığın emeğine hürmet olarak bilginin rahmetini asırların belleğine nakşetmiş. Osmanlı bağlamında seyahat, ilk önce büyüğün küçüğe tenezzülü, iltifatıymış. Sonraları ise küçülmeye başlayan büyüğün, kocamaya başlayan aslanın, çocuk gibi, gördüğü her şeye hayret etmesine, hayran kalmasına ve artık zamanının geçtiğini öğrenmesine yönelik bir izlenimler silsilesine dönüşmüş. Osmanlı kendine gelmek istemiş. Eski günlerinin haşmetine duyduğu hasret, titremek ve titretmek isteğiyle onu yolların tozuna boğmuş. Eski tozlarından silkinmek isteyen Osmanlı için bu seyahatlere ait yeni tozlar, dirilişe dair bir umut vesilesiymiş. Ancak kaderde yazılı olan, Osmanlı için sıraya koyduğu ya da Batı için sıraya koyduğu gerçeğin kazasından hiçbir şekilde vazgeçmemiş.

Dünyayı değiştiren adımların güzergâhlarını vermiş seyahatnameler. Milletlerin ve medeniyetlerin karakterlerindeki aşamaları ve hem kendilerine hem de kendileri dışındakilere yönelik bakışların demetini toplamış kendinde. Seyahat, kendini bilmenin azim bilgisine dönüşerek bütün bilgilere kaynaklık eden bir umman olarak, ruhlara ait oldukları vatani vermiş.

Tanzimat devri öncesinde seyahatnameler ve sefaretnamelerle algılanan ve alınılan hususlar, Osmanlı'nın içinde bulunduğu duruma göre şekil alır. İlk zamanlar Osmanlı'nın kendi dışındakine bakışı kendine has bir gururla ve karşılaştırmayla doludur. Batının coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform hareketleriyle kaydetmeye başladığı ilerleme seyyahlar tarafından gözlemlense de Osmanlı'nın değişiminde ve dönüşümünde yapıcı bir faaliyete dönüşmez. Devletin gerilemeye başlamasıyla birlikte padişaha sunulan çeşitli raporlar, risaleler, layihalar ve sefaretnameler artık Osmanlı gururundan ziyade Batı karşısındaki bir aşağılık duygusu içermeye başlar.

Tanzimat dönemiyle birlikte Tanzimat öncesindeki seyahatnamelerle ve sefaretnamelerle atılan temeller aynen devam eder. Bu temelde gerilemekte olan bir devletin ilerlemekte olan medeniyetlere yönelik hayranlığı vardır. Servet-i Fünun'a gelindiğinde ise Batıya yönelik bu hayranlığın devam ettiğini görürüz. Zaten Batılı okullarda eğitim görmüş ve Batıyı onun dilinden okumuş olan bu kuşağın edebiyatçıları da Tanzimat öncesi ve Tanzimat'ta serpilmeğe başlayan Batı hayranlığını ve Batıyı örnek alma girişimlerini desteklemişlerdir. Osmanlı, gerilemeye başladığı andan itibaren kendini düzeltmek için çareler aramaya başladığı andan itibaren tüm seyahatname ve sefaretnameler kendilerine göre bir reçete yazar. Bu reçetenin içeriği her üç dönemde de bir bütünlük gösterir.

- ¹ Frankfurt Seyahatnamesi, Ahmet Haşim, s. 7
- ² İbn Arabi Kibrit-i Ahmer'in Peşinde, Claude Addas, Çev. Atıla Ataman, Gelenek Yayıncılık, 2004 s.138
- ³ Houari Touati, Ortaçağ'da İslam ve Seyahat, YKY, İstanbul 2004, s.10
- ⁴ İbrahim Şirin, Osmanlı İmgeleminde Avrupa, s.48-49-50
- ⁵ Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi, Haz. Numan Tezcan, (Seyahatnamede 'Öteki'ne Bakış, Arzu Ereklî) s.148
- ⁶ John M. Honson, Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri, Çev. Esra Ermert, YKY, İst. 2011, s.23
- ⁷ A.g.e. s.30
- ⁸ İbrahim Şirin, Osmanlı İmgeleminde Avrupa, Lotus Yayınevi, 2009, Ankara, s.101
- ⁹ Juan Goytisolo, Osmanlı'nın İstanbulu, Çev. Neyyire Gülşık, YKY, İst. 2008 s.15
- ¹⁰ A.g.e. s.17
- ¹¹ A.g.e. s.17
- ¹² Dr.Hasan Korkut, Osmanlı Elçileri Gözü İle Avrupa, Gökkuşbu, İstanbul 2007, s.19
- ¹³ Mehmet Kaplan, Namık Kemal, s.47
- ¹⁴ Jale Parla, Babalar ve Oğullar, s.19
- ¹⁵ Osmanlı İmgeleminde Avrupa, s.258-259
- ¹⁶ Carter V. Findley, Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da, s.15
- ¹⁷ Carter V. Findley, Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da, s.15
- ¹⁸ Merhaba Ey Muharrir s.261
- ¹⁹ A.g.e. s.71-72
- ²⁰ A.g.e. s.95
- ²¹ A.g.e. s.148
- ²² A.g.e. s.330
- ²³ A.g.e. s.330
- ²⁴ A.g.e. s.331
- ²⁵ A.g.e.s.389
- ²⁶ A.g.e. s.389
- ²⁷ A.g.e. s.414
- ²⁸ A.g.e. s.513
- ²⁹ Baki Asiltürk s.94
- ³⁰ A.g.e. s.307-308
- ³¹ A.g.e. s.308
- ³² A.g.e. s.309
- ³³ A.g.e. s.389
- ³⁴ A.g.e. s.416
- ³⁵ Osmanlı İmgeleminde Avrupa s.275
- ³⁶ Baki Asiltürk s.224

³⁷ A.g.e. s.249

³⁸ A.g.e. s.376

³⁹ A.g.e. s.479

⁴⁰ A.g.e. s.479

⁴¹ Osmanlı İmgeleminde Avrupa s.279

⁴² A.g.e. s.279

⁴³ Yazımızın, özellikle Tanzimat'ta seyahat bağlamında ihtiyaca vermek istediği cevabın tamlığına gölge düşürse de bu isimlerin ve eserlerinin muhtevasına giremedik. Takdir edersiniz ki, bu isimleri de ele almış olsaydık çok önemli bir hizmeti yerine getiren bu özel sayının hacmine uygun düşmeyen oldukça genel bir yazıya tevessül etmiş olacaktık. Tanzimat dönemi içinde Batı'yı tanıma gayretinin önemli merhalelerini ve mertebelerini oluşturan birçok seyahatname ve risale Batı'yı kendi irfanlarının perspektifiyle gören devlet adamlarımız tarafından kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra kendi teşebbüsleriyle Avrupa'ya gidip seyahatname yazarlar da vardır. Sadık Rıfat Paşa'nın İtalya seyahatnamesi ve Avrupa'nın ahvaline dair risalesi, Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa Risale'si, Mehmet Rauf'un Seyahatname-i Avrupa'sı, Ömer Faiz Efendi'nin Sultan Abdulaziz'in Avrupa Seyahati adlı eseri, Mühendis Fakih'in Seyahatname-i Bahri Muhit adlı eseri, Sadullah Paşa'nın 1878 Paris Ekspozisyonu adlı yazısı ve mektupları, Ebuzziya Tevfik'in seyahat izlenimleri, Ali Kemal'in Ömrüm adlı eseri, Asmai'nin Seyahat-i Asmai'si, Ahmet İhsan'ın Avrupa'da Ne Gördüm adlı eseri, Doktor Hüseyin Hulki'nin Berlin Hatıratı, Ubeydullah Efendi'nin izlenimleri, Fağfurizade Hüseyin Nesimi'nin Seyahat'i, Mehmet Enisi'nin Avrupa Hatıratım adlı eseri, Mizancı Murat'ın Mücadelei Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri adlı eseri, Doktor Şerefeddin Mağmumi'nin Seyahat Hatıraları adlı eseri, Süleyman Şükrü'nün Seyahatü'l Kübra'sı, Şirvanlı Ahmet Hamdi'nin Seyahatname'si, Seyyah Mehmet Emin'in İstanbul'dan Asyâyı Vustâ-ya Seyahat adlı eseri, Sadıkul Müyyed'in Habeş Seyahatnamesi, Yenişehirizade Halit Eyyüb'ün Kayıkla Bir Cevelan'ı, Dünyunu Umumiye müfettişi Âli Bey'in Seyahat Jurnalı, İbrahim Abdüsselam'ın Yemen Seyahatnamesi, Ömer Suphi'nin Trablusgarp ve Bingazi ile Sahra-i Kebir ve Sudan Merkezi adlı eseri, Mehmet Muhsin'in Afrika Delili adlı eseri ve daha bunun gibi birçok eser Tanzimat Dönemi kapsamında ele alınabilecek gezi türündeki eserlerin deryasını oluşturur.

⁴⁴ Mehmet Kaplan, Tevfik Fikret, Dergah Yayınları, İstanbul, 1987 s.30

⁴⁵ Celal Tarakçı, Cenab Şehabeddin'de Tenkid s.53

⁴⁶ İsmail Habib Sevük, Tanzimattan Beri s.380

⁴⁷ Baki Asiltürk, Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa, Kaknüs Y. İst. 2000, s.101-102

⁴⁸ A.g.e. s.398

⁴⁹ A.g.e. s.107

⁵⁰ A.g.e. s.147

⁵¹ A.g.e. s.147

⁵² A.g.e. s.191

⁵³ A.g.e. s.202

⁵⁴ A.g.e. s.203

⁵⁵ A.g.e. s.297

⁵⁶ A.g.e. s.309

⁵⁷ A.g.e. s.339

⁵⁸ Kırk Yıl s.263

⁵⁹ Baki Asiltürk, Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa, Kaknüs Y. İst. 2000 s.101

⁶⁰ A.g.e. s.113-114

⁶¹ A.g.e. s.238

⁶² A.g.e. s.156

⁶³ A.g.e. s.127

⁶⁴ A.g.e. s.128

⁶⁵ A.g.e. s.531

⁶⁶ A.g.e. s.563

⁶⁷ A.g.e. s.563

SALİH NURDAĞ

Gezinin Cumhuriyeti ve Cumhuriyetin Gezisi CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATINDA GEZİ

İnsanoğlunun yaptığı yer değiştirmelerin hepsi gezi ya da seyahat olarak adlandırılır ve her gezi bir yer değiştirmeyi işaret eder. Tek tek bireyler, topluluklar ya da kavimler olarak ele alabileceğimiz bütün bu yer değiştirmeler, şahıslar ve toplulukların hayatında değişikliklere neden olmuştur. Bu hareketlilik aynı zamanda bilgi paylaşımını da sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Paylaşma gerekliliği de insanları arayışa sürüklemiştir. Esasen gezi yazılarının kökeninde de “arama” eylemi yatmaktadır. “İnsan, hayatının tatsızlığından ve etrafında görüp bıktığı şeylerin o yorucu aleladeliğinden bir müddet kurtulabilmek ümidiyle seyahate çıkar. Bu itibarla seyahat ‘harikuladeliğe avı’ demektir.”¹ Tabii ki gezilerin gerekçeleri sadece bununla açıklanamaz. Gezilerin amaçları dönemden döneme ve toplumdan topluma değişiklikler gösterir. Batı toplumlarında gezi daha çok bir keşif ve zenginlik vesilesi olarak görülürken Doğu toplumlarında gezi daha çok dinî bir motif olarak karşımıza çıkar. Hadis öğrenmek için yapılan gezileri bunlara örnek teşkil eder.

Gezi yazısının tür olarak özelliklerine geçmeden önce bu türün ortaya çıkışına bakmak gerekir. İnsanların yaşadıkları dünyayı öğrenme isteği, mitolojik çağlardan beri mitlerin oluşmasında da etkili olan bu merakı arketipsel olarak gezinin, gezme/görme/öğrenme isteğinin başlangıcına koyabiliriz. “Uzaklara duyulan özlem ve bilinmeyene duyulan merak, insanların giderek daha uzun yolculuklara çıkmasına, ciltler dolusu seyahatname ve sayısız

harita yazılmasına, özellikle de yazarların, sanatçıların, kâşiflerin, bilgili çok yazarların ve tüm dünyayı karış karış dolaşan seyyahların, bugün bile yolculuklarımıza eşlik eden sayısız gezi yazısı kaleme almalarına neden oldu. Gezi yazısı, edebiyatın kendisi kadar eskidir. Biri seyahatini anlatırken, diğerleri de onunla birlikte yolculuğa çıkmış olurlar!”²

Bütün bu sayılandan başka insanların başka coğrafyalara ilgi ve merakı gezinin temel sebeplerinden birini oluşturur. Bu geziler neticesinde ortaya çıkan eserlere ise gezi yazıları denmektedir. Yalnız Türk edebiyatı açısından baktığımızda ise ilk gezi yazısı aynı zamanda bir sefaretname olarak da anılabilecek olan ilk eser Hoca Gıyaseddin Nakkaş’ın Acâibü’l-Letâif’idir.³ İlk olarak anılabilecek bu eserden sonra da geziler ve buna bağlı olarak gezi yazıları devam edegelmiştir. Fakat Osmanlı ekserinde düşünüldüğünde gezi yazıları daha çok sefaretnameler şeklinde ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet dönemine kadarki gezilerde Avrupa’nın ve Anadolu şehirlerinin dışında Afrika ülkelerinin ve Orta Doğu ülkelerine de gidildiği görülür ki buraların Osmanlı toprağı olması bu seyahatlerin sebeplerindendir. Tanzimatla birlikte başka

bir medeniyet dairesine girme isteğinde olan Osmanlı Devletinde geziler daha çok Avrupa merkezli olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte geziler devam etmiştir fakat gezilerin amacıyla bazı değişiklikler de olmuştur. “Memleketi ve dünyayı daha yakından tanıma isteği, dahası, bunun gerekliliğinin kavranmış olması seyahatlerin artmasındaki önemli etkenlerdendir. Ayrıca, yeni kurulan devletin ilkelerinden biri de diğer ülkelerle barış içerisinde yaşamak ve bu arada Avrupa’ya, Batı’ya mümkün olduğunca yaklaşmaktır.”⁴ Cumhuriyetin ilanı ile birlikte gezi yazılarının coğrafi yönünde de bir çeşitlilik göze çarpar. “Cumhuriyet Dönemi, yurt içi ve yurt dışı gezilerin iyice arttığı, gezilen coğrafyaların çeşitlendiği, farklı bakış açılarının getirildiği, bu türün pek çok değişik örneğinin olduğu bir dönemdir. Artık gezi türünün sınırlarının rahatlıkla ayırt edilebileceği söylenebilir. Özellikle 1930’lu yıllardan sonra kitap sayısındaki artış dikkat çeker. Yurt içi ve yurt dışında değişik amaçlarla seyahat eden yazarlar, eğitimciler, politikacılar, gazeteciler, sanatçılar izlenimlerini genellikle paylaşmayı tercih etmişlerdir.”⁵ Özellikle 1960 sonrasında Rusya’ya yapılan gezilerin arttığı görülmektedir.

Gezilerin içeriğinin değişmesiyle birlikte gezilerin gerekçeleri de değişmiştir. Yazarların görmek ya da anlatmak amacıyla yaptığı gezilerin dışında, resmi görevle yapılan gezilerin dışında, eğitim, ticari ve sürgün gibi nedenler de gezilerin temel sebeplerini oluşturmaktadır.

Asıl önemli olan bu gezilerin neticesinde ortaya çıkan birikimin nasıl zuhur ettiğidir. Çünkü herkes az veya çok gezmekte fakat herkes gezdiği yeri yaz(a)mamaktadır. O halde gezi yazısını sanatın dışında da tutamayız. Çünkü gezi yazısı yazmak da sanatçı duyarlığı isteyen bir iştir. Bir kamera gibi ya da bir belgesel havasındaki gezi yazıları daha çok kamu tarafından verilen bir iş neticesinde tutulan raporlara benzetilmektedir. Her seyahate çıkanın notları eser olma niteliği taşımaz. Gezi türünün tarihi gelişimi içinde değerlendirdiğimizde ise sadece gezen değil oturan için de gezi yazıları çok önemlidir. Gezenlerin eserlerini okumak okuyucular için bir ihtiyaçtır. Gezi yazarı sadece coğrafyada değil kelimelerle de bir gezinti yapmak zorundadır. Bunun en güzel örneği aynı bölgeyi gezmiş ve anlatmış olanların eserlerinde görülür. “Oraları bize, kimi kez, kendi gözlüklerinin rengiyle de olsa, tanıtmaya çalışıyorlar. Bunların hepsinin bir değerde olduğunu, okurun bilgisine aynı oranda katkıda bulunduğunu söylemek olmaz elbette. Olsun! Bu seyahatnameler, bir bakıma körlerin fil hikâyesine benzerler; her yazar gördüğü memleketi ve insanları bir başka yerinden tutup anlatmaya çalışır.”⁶ Bütün bu anlatmalar gezi yazılarının tam anlamıyla olmasa da tarihi ve sosyolojik belge niteliğini de ortaya koyar. “Gezi notları, geçmişten bugüne ve dünyanın çeşitli yerlerinde ahlaki değerlerin belgeleri gibidir. Bilgilerden ötesinde eğitici de olabilen gezi notları edebiyatın estetik boyutunu yakalayabildiği anda faydalıyla güzeli birleştirmekte, bir edebî tür oluşturmaktadır.”⁷

Gezi ve Edebiyat

Çok sayıda gezi yapılmasına ve hala da yapılmakta olmasına rağmen bunların pek çoğu edebiyatın dışındadır. Bu gezilerin hepsi de yazıya dökülmemektedir. Bu

yazıda daha çok edebî nitelik taşıyan gezi yazıları ve gezi türünün özelliklerinden faydalanılarak oluşturulan diğer edebî türler üzerinde durulacaktır. Gezi türünde yazılmış edebî eserlere geçmeden önce gezi türünün kendisi üzerinde durulduğunda görülecektir ki bu tür üzerinde henüz tam bir uzlaşmaya varılmış değildir. Uzlaşılama-yan nokta bunun edebî bir ürün olup olmaması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu ise gezinin kurmaca bir özellikten ziyade gerçeklikle olan sıkı ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Edebiyat tarihlerine bakıldığında bu türe özgü bir başlıktan ziyade bu türün diğer türler üzerindeki etkileri ve gezi ile coğrafya ve sefaretnamelerle birlikte anılmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde “ayrı bir ‘Gezi’ başlığı kullanmamıştır. Ancak gezinin Türk edebiyatındaki türleri nasıl etkilediğini hatta bize göre türlerdeki belirleyicilik rolünü ifade etmiştir. “Garphılama Hareketine Umumi Bir Bakış” başlıklı kısımda Tanpınar, Türklerin Avrupa ile teması ve bu temasın sonuçlarının edebiyattaki izleri üzerinde durmuş, Sefaretnamelere göndermelerde bulunmuştur.”⁸ Buna karşılık Ahmet Kabaklı'nın edebiyat tarihinde “seyahat” ayrı bir başlık altında verilirken “Seyahat eserlerinde, gezilen çevrelerin dar ve geniş manzaraları, şehirlerin iç ve dış tasvirleri, milletlerin yaşayışları, kılık kıyafetleri, töre, âdet ve gelenekleri, hukuk düzenleri, ahlak, refah, iş durumları anlatılır.”⁹ Röportaj ve hatıralar da gezi türü ile karıştırılan diğer türler arasında yer alır. “Geziyi yapan kişinin, gezdiği coğrafyayla ilgili hatıralarını anlattığı düşünülerek seyahatnameler zaman zaman hatıratlarla bir tutulur, hatta hatıratın bir alt türü olarak kabul edilir. Oysa seyahatname ayrı bir edebiyat türüdür. Hatıratlarla seyahatnameler arasındaki farkı yaratan, eserin yapısından ziyade içeriğidir. Seyahatnamede hatırat gibi olaylar, belli kişiler ve anılar değil öncelikle coğrafyalar temel alınır; seyahat eserlerinin asıl önemi bu noktadadır. Ele alınan coğrafyanın doğal özelliklerinin yanı sıra yapılar, insanlar, insanların geçim şekilleri, yaşam biçimleri... söz konusu edilir.”¹⁰ Bütün bu tanımlamalara rağmen gezi yazısının varlığı yadsınamazsa da bu türün sınırları ile ilgili tartışmalar da son bulmuş değildir.

Gezi Edebiyatı ve Türleri

Gezi yazısının bile tam olarak tür olarak tanımının üzerinde uzlaşılammaya varılamamış olmasının yanında gezi edebiyatı ve türleri tanımı kafa karıştırıcı bir adlandırma gibi gözükebilir. Böyle bir tanımlamadan gezi yazılarının kendisiyle birlikte gezi tarzında yazılmış roman, hikâye, şiir, denem ve tiyatro türleri kastedilmiştir. Yani roman her şeyden önce roman olmakla birlikte kurgusal olarak gezi özellikleri taşımaktadır. Diğer türler için de bu geçerlidir. Bu yazıda gerek Cumhuriyet dönemindeki gezi yazıları ve gerekse gezi tarzında yazılmış edebî ürünleri ele alacağız. Bu kargaşanın önüne geçmek ve gezi tarzında yazılmış edebî ürünler tanımlayabilmek için öncelikle gezi yazılarının teknik özelliğini bilmek gerekir.

Gezi yazılarında mekân oldukça önemlidir. Her şey mekân çevresinde şekillenir. Bunu coğrafya olarak da adlandırabiliriz. Gezen için bir nesne konumundadır bu coğrafya ve bu nesne olmadan gezi türünün olması mümkün değildir. “Seyahatnamelerde yazarın çıkış noktası “baştan geçenler” değil, “coğrafya”dır. Buna bağlı olarak,

o coğrafyanın iklimi, insanları, tarihi eserleri, eski-yeni yapıları, yol ve ulaşım özellikleri, günlük hayatı meydana getiren ayrıntıları vs. seyahatnamelerin konusunu oluşturur.”¹¹

Gezi yazısının içeriğine yönelik olan bu özelliklerinden başka bu türün kendisine has dil ve üslup özellikleri de vardır. Özellikle diğer edebî türlerden ayrılmasını sağlayan bu özellikler, “gerçeksilik (gerçek gibi), devamlı müşahhas unsurların varlığı (tabiat, hayvanlar, bitkiler, şehirler, insanlar), birinci şahıs ağzından yazılması, kapalı devre bir yapısının olması, (çünkü yola çıkışla başlar, dönüşle biter), ötekine anlatırken başvurulmuş başlıca yolların zıtlştırma veya karşılaştırma, benzetme olması ve tasvirin çok çok önemli olmasıdır.”¹² Bütün saydığımız bu örnekler bütün gezi yazılarının özellikleri değil bir gezi yazısında olması gereken özelliklerdir.

Cumhuriyet ve Gezi

Cumhuriyet dönemi gezilerinin tipik özelliği Tanzimat ve Servet-i Fünun’da olduğu gibi Batı’ya yönelik olmasıdır. Batı’ya yapılan gezilerin en önemlilerinden birisi Ahmet Haşim’in Frankfurt Seyahatnamesi’dir. Yirmi bölümden oluşan kitapta Haşim, İstanbul’dan çıkıp Frankfurt’a kadar geçen yolculuğunu kronolojik bir şekilde anlatmıştır. Tedavi amacıyla gittiği bu şehirdeki izlenimlerini aktaran Haşim, bu eserinde mekânlara dikkati çekmekle birlikte (şehir ve hayvanat bahçesi, kahveler, şehirlerin düzenliliği ve temizliği) bu eserin önsözü de en az içindekiler kadar önemlidir. Önsözünde “seyahatname hiçbir lisan hünerine muhtaç olmaksızın bir şiir kitabının kardeşidir.”¹³ diyerek şiirle gezi yazısı arasında bir ilişki kuran Haşim, eserine seyahatname adını verirken de bundan dolayı olacak “bu edebiyatın rengini ve lezzetini pek iyi bildiğim için dıştan ziyade içten bahseden bu renksiz ve vak’asız küçük kitabıma ‘seyahatname’ ismini vermekle okuyucuyu aldatmış olmaktan”¹⁴ korkar. Bu kitapta Ahmet Haşim’in şair hassasiyetini ve karamsarlığını gezdiği yerleri anlatırken kullandığı kelimelerden, tasvirlerinden de görmek mümkündür. Bunda biraz da, aynı zamanda gezinin sebebi olan sağlığının bozuk olmasının da etkisi vardır.

Geziler için yeni açılan bir kapı da Rusya’dır. Özellikle 1960’larda. “1917 Ekim’indeki büyük ihtilalden sonra dünyaya kapılarını kapatan Sovyetler Birliği, devrimin 50. yılı münasebetiyle Doğu’dan ve Batı’dan çeşitli ülkelerin yazarlarını, sanatçılarını, gazetecilerini ve politikacılarını ülkeye davet etmeye başlamıştır.”¹⁵ Aynı zamanda bir propaganda vesilesi olan bu gezilere Türkiye’den de resmi davetliler gitmişlerdir. Şevket Rado’nun *50. Yılında Sovyet Rusya*, Metin Toker’in *Rus Geldi Aşka Rus’un Aşkı Başka* adlı gezileri bu döneme rastlar. Bu dönemdeki gezilerde Rus şehirlerindeki izlenimler aktarılırken rejimle ilgili bilgiler de verilir.

Yurt içi gezilerden bugüne kadar belki en çok okunan ve hala da okunmakta olan Reşat Nuri’nin *Anadolu Notları*’dır. Cumhuriyet dönemindeki gezilerde Anadolu da ihmal edilmemiştir. Anadolu’da yaptığı gezilerini anlattığı kitapta kronolojik bir sıralama yerine konuya göre sıralama yapmıştır. İki cilt halindeki kitabın birinci cildinde tiyatrolar, kahveler, ulaşım vasıtaları ve yollar konu edinilirken, ikinci ciltte Anadolu’daki eğlence yerleri, geçim sıkıntısı ve kalacak yer sıkıntısı gibi daha çok

problemler dile getirilmiştir. Bu kitapta Reşat Nuri'nin romancı hassasiyetleri kullanılan üslupta kendisini gösterir. Reşat Nuri, bu gezilerde adeta yazacağı romanları için malzeme toplamış, gördüğü mekânları romanlarına anlatmıştır. Ayrıca gezi yazılarındaki coğrafi merkeze karşılık Anadolu Notları'nda insan merkezli bir anlatımın tercih edildiği görülmektedir.

Cumhuriyet dönemi gezi yazarları içerisinde en üretken olanlardan birisi de Falih Rıfkı Atay'dır. *Deniz aşırı* adlı kitabında Brezilya, *Yeni Rusya*'da Rusya, *Yolcu Defteri*'nde ise San Fransisco gezilerinin anlatan yazarın *Taymis Kıyıları*, *Bizim Akdeniz*, *Tuna Kıyıları*, *Hind* ve *Gezerek Gördüklerim* adlı gezi kitapları bulunmaktadır. Bütün bu gezi kitaplarında dikkati çeken ilk özellik gezilen coğrafyaların çeşitliliğidir. Falih Rıfkı gezdiği yerlere Kemalist bakış açısını da beraberinde götürmüş gibidir. Özellikle yurt dışı gezilerinin ülkesine ve Kemalizme ne gibi faydaları olacağını düşünerek bir devlet görevlisi gibi gezer. Bu bakış açısını bütün gezi kitaplarında görebiliriz.¹⁶ *Bizim Akdeniz* adlı kitabında da Anadolu gezilerini anlatan Falih Rıfkı burada da Kemalist bakış açısını ihmal etmez. Dolaştığı şehirlerde Cumhuriyetin insanlara neler getirdiğini ispatlama çabası ve öngörülerde bulunmaktadır.

Özellikle edebiyat tarihi alanında çalışmalarıyla tanınan İsmail Habib Sevik, edebiyat tarihlerinde sanatlı dili (bu konuda eleştirilse de) gezi yazılarında da sürdürmüştür. Gezdiği yerlere ait bilgileri kuru didaktizmden uzak olarak verme gayreti içerisinde. İsmail Habib, “gözlemlerinin yanında tarih, mitoloji, efsane, şiir, hikâye ve masal unsurlarından, karşılaştırma ve soru yoluyla anlatma yöntemlerinden faydalanarak dün, bugün ve yarın bağlantısını kurmuş ve gezi türünün zevkle okunan eserlerinden birini ortaya koymuştur.”¹⁷

Cumhuriyet dönemindeki bütün gezi yazıları bunlarla sınırlı değildir. Bu yazıda Cumhuriyet döneminin önemli bazı gezi yazılarına kısa bir şekilde değinilerek Cumhuriyet paradigması ortaya konulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet devri gezi yazılarının bir özelliklerinden birisi de gezi yazarlarının içerisinde gazetecilerin önemli bir yer tutmasıdır. Burhan Arpad, Fikret Adil, Abdi İpekçi, İlhan Selçuk, Nail Güreli bu yazarlardan bazılarıdır.

Gezinin Romanı/Romandaki Gezi

Her edebî türün kendisine has özellikleri olmasına rağmen bunları birbirlerinden kesin hatlarıyla ayırmak mümkün değildir. Belki de edebiyatı edebiyat yapan da budur. Edebiyatın doğasında olan bir şeydir bu. Bunu geçişkenlik olarak da adlandırabiliriz. Romanların kurgulanmasında gezi türünün hangi özelliklerinden yararlanılacağı romanda anlatılanlarla ilgilidir. Bu konuda yazılanın roman mı yoksa gezi olduğunu belirleyen temel özellikler de vardır. Her şeyden önce gezi türü eserlerde gezen, anlatan ve yazan aynı kişidir. Romanda ise gerçek varlık olarak sadece yazardan bahsedebiliriz. Gerisi kurmaca kişilerden oluşmaktadır.

Romanlarda gezi tarzının tercihi daha çok aksiyonla ilgili bir konudur. Romandaki aksiyonu sağlamak ve canlı tutmak için kahraman veya kahramanlar sürekli gezdirilir. Bu geziler yurt içi, yurt dışı olabileceği gibi (özelikle polisiye kurgularda tercih edilen bir özelliktir) şehrin içinde de gezdirilir. Hemen aklımıza Tanpınar'ın Hu-

zur adlı romanı gelmektedir. Tanpınar adeta İstanbul'un kültür haritasını çıkarmasını bir anlamda Mümtaz'ı gezdirmesine borçludur. Zira buraları görmek için gezmek gerekir. Böylece Tanpınar, hedefine ulaşırken aynı zamanda romanı da tekdüzelikten ve sıkıcılıktan kurtarmıştır. Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu romanı da ülke içerisindeki gezilere örnek olarak gösterebilir. Feride bir aile bunalımı sonucu soluğu Anadolu'da alır. Ve gerek görev icabı gerekse kendisini rahatsız eden durum ve kişilerden uzaklaşmak için Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezerek oralarda öğretmenlik yapar. Gittiği yerlerden birinde Feride'ye Gülbeşeker adını verirler. Tabu adın verilmesinde Feride'nin güzelliği kadar gittiği yerin tanıtılmasının da payı vardır.

Romanlarda geziden yararlanma gerekçesinin sadece aksiyonla da sınırlanmayacağı, anlatılan olaylara bir gerçekçilik katmak için de gezi yazısının özelliklerinden faydalanılmıştır. Günümüzde de gezi yazısının özelliklerinden faydalanılmaktadır. Orhan Pamuk'un "Yeni Hayat" adlı romanında roman kahramanı sürekli otobüslerle şehirlerarası yolculuklara çıkar. "Arama" eylemi devam ettirilir. Bu arama eylemi roman ve gezi yazılarının ortak kaderini oluşturmaktadır.

Gezi yazıları "içerikleri bakımından, çok güvenilir olmamakla birlikte tarih, coğrafya ve sosyoloji bilimlerini destekleyen belgeler olarak"¹⁸ değerlendirilse de bu tartışma yaratır bir konudur. Özellikle gezi romanı özelliğini taşıyan eserlerde, meydana getirilen eser eğer bir gezi ise kurmaca olmaması gerekir, yok eğer bir romansa bunun birebir gerçekle örtüşme oranı ve derecesi tartışma yaratır. Birebir gerçeğin anlatılması romanın kurmacalığını ortadan kaldırır. Ayrıca bir de dil ve anlatım bakımından da karşılaştırıldığında bunun o kadar kolay bir iş olmadığı görülür. Yaşar Kemal'in baştanbaşa Çukurova'yı anlattığı *İnce Memed*'i, Zerrin Koç'un Buha-ra'dan göçüp Samsun'a kadar gelen bir ailenin başından geçenleri anlattığı *Islak Kentin İnsanları*, ya da Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* adlı kitabıyla önünü açtığı ve köy edebiyatı olarak nitelendirilen bir edebiyatın eserleri ne kadar bir gezi yazısı gibi bilgi kaynağı olarak alınabilir?

Gezinin Hikâyesi/Hikâyedeki Gezi

Klasik anlamda olay etrafında gelişen bir tür olarak nitelendirilen hikâyede kişiler sürekli bir gezi/seyahat halindedir. Bu seyahat kısa süreli olabileceği gibi uzun süreli de olabilir fakat uzun süreli bir gezi hikâyesinin hacmine sığmayacağı için daha çok zamansal kırılma yöntemiyle bu uzun seyahatler gerçekleştirilir ki bu daha çok teknikle ilgili bir konudur. Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen "At ayağı külüg (çabuk) ozan dili çevik olur" ifadesi zamansal kırılmanın sağlanmasına örnek verilebilir.

Türk edebiyatında hikâyedeki seyahatten çok seyahat vesilesiyle yazılan hikâyeler daha çok bilinir. Bunların içinde en çok bilineni ise *Refik Halit Karay*'ın Gurbet Hikâyeleri'dir. Yüzellikler listesinde olan yazar, Halep ve Lübnan'daki sürgün hayatında vatan hasretinin somut bir ifadesi olarak ortaya çıkan bu kitap içindeki sekiz hikâye kadar bu hikâyelerin yazılış vesilesi yönüyle de Türk edebiyatında önemli bir yer tutar. Memleket Hikâyeleri'nde ise Anadolu'nun farklı bölgelerindeki insanların yaşayışlarını ortaya koyan yazar bu hikâyelerinde de gezi tarzının özelliklerinden faydalanmıştır.

Konu olarak bir geziyi veya seyahati anlatan hikâye kitabı olarak ise Mustafa Kutlu'nun "Mavi Kuş"u gösterilebilir. Hikâyede Mavi Kuş'la (Mavi Kuş bir otobüsün adıdır) tren istasyonuna giden insanların yolda başlarından geçen ilginç olaylar ve bu insanların hayatlarına dair görüntüler manzara eşliğinde anlatılır. Diğer türlerde olduğu gibi hikâyede de gezi bir amaç değildir. Yani gezilen yerleri anlatmaktan ziyade gezi bir fon olarak kullanılır. Gezi yazarın niyeti bakımından kullanılan bir araçtır.

Gezinin Şiiri/Şiirdeki Gezi

Şiir ve gezi yazısı yazın türleri olarak birbirinden oldukça farklıdır. Özellikle şekil açısından ve dilin imkânları dâhilinde bakıldığında bu fark oldukça bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar Ahmet Haşim, şiirle geziyi yakın türler olarak görse de bir şiirde gezi yazısının imkânlarından faydalanmaya kalkmak oldukça meşakkatli ve tehlikelidir. Zira şiiri, kendisinden başka bir şeye dönüştürme tehlikesi vardır. Şiirde hangi türün imkânların kullanılırsa kullanılsın öncelikle şiirdir. Bu konuda Yahya Kemal'in *Yol Düşüncesi* adlı şiiri gezi yazısının bir şiirde ancak böyle olabileceğini göstermek için yazılmış gibidir. Bu şiirde Yahya Kemal, Mısır ve Suriye üzerinden ölüm, medeniyet ve vatan muhasebesi yapar. Bunları yaparken gezi yazısının özelliği olan coğrafyayı da ihmal etmez.

Faruk Nafiz, *Han Duvarları* adlı şiirinde ise gezi yazısının özellikleri halk şiirinin sadeliği ve doğallığı içerisinde verilirken halk şairlerinin şiirlerine de yer vermeyi ihmal etmez. Bu şiirde hanlar mekân olarak özellikle dikkatleri çekerken yolculuk bu hanları birbirine bağlayan yollarda gerçekleşir. Yollar üzerinde Anadolu'nun kaderi de anlatılır.

Abdurrahim Karakoç'un *Anadolu Gezisi* adlı şiirinde ise Abdurrahim Karakoç'un mekândan çok mekânda yaşayan insanın kaderini ele aldığı görülür. Bu şiirde Çukurova, Şırnak, Karadeniz ve Ege bölgeleri ile birlikte oralardaki insanların durumları Karakoç'un insanî olan üzerine eğilmesiyle verilir.

Cahit Zarifoğlu'nun "Afganistan Çağıltısı" şiiri ise bir geziden çok bir eleştiriyi içinde barındırır. Afganistan bu şiirde sadece bir cüzdür. Bütün ise İslam dünyasıdır. Özelde Türkiye'nin, genelde de İslam dünyası'nın Afganistan'daki olaylara duyarsız kalması eleştirilir. Gezi aynı zamanda siyasi eleştiri, propaganda ya da durumun ortaya konulması için bir araç görevini de yüklenir. Falih Rıfkı'nın da gezilerini Kemalizm gözlüğüyle yaptığını bu vesileyle bir kere daha söylemek gerekir.

Gezinin Denemesi /Denemedeki Gezi

Gezi yazısının içtenliği ve karşılıksızlığıyla belki de en çok uyuşan tür denemedir. Bu yüzden deneme ve gezi yazısıyla olarak biri diğeri şeklinde yazılmış diye bir kanaatte bulunmak oldukça zordur. Fakat, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir*'ine değinmek gerekir. Baki Asiltürk'e göre "Beş Şehir doğrudan doğruya bir gezi kitabı olmamakla birlikte, şairin şehir gezilerinin izlenimleriyle de beslendiği için, seyahat edebiyatı alanına"¹⁹ dahil ederken, Orhan Şaik Gökyay, bu kitaptaki izlenimlerin geçmiş zamana ait izlenimler olduğunu yani anlatılan bu şehrin şimdiki zamanını değil de geçmişini anlattığı için deneme türüne daha yakın bulur. "Bu kitabı ben herhangi bir amaçla yapılmış belli bir gezinin ürünü olmaktan çok beş eski Türk şehri

üzerinde, tarihin derinliğine inilerek yapılmış bir inceleme, duyulmuş ve yaşanmış bir geçmiş olarak alıyorum ve deneme sayıyorum.”²⁰

Her iki değerlendirme de kendi açılarından haklılıklar arz eder. *Beş Şehir*’in ne türde bir eser olduğundan ziyade içeriği önemli olsa da eserin türü üzerinde bu farklı değerlendirmeler gezi türünün sınırlanırının tam olarak belirlenmemesi ve türler arasındaki geçişten kaynaklanmaktadır.

Gezinin Mektubu/Mektuptaki Gezi

Gezi tarzındaki mektuplardan ziyade mektup tarzında yazılmış olan gezilere Türk edebiyatında daha çok rağbet edilmiştir. Bu pek de sık ve alışık olunmayan bir gezi yazısı yazma yöntemidir. Gezilerin mektup şeklinde yazılması yazarın niyetinden kaynaklanacağı gibi gezinin niteliğinden de kaynaklanabilir. Ayrıca mektup türünün daha samimi olması ve kişiye özgü olması da gezi yazılarının mektup şeklinde yazılma tercihlerinden birisi olabilir. Türk Edebiyatı’nda Cenap Şehabettin’in “*Hac Yolunda*”, “*Avrupa Mektupları*”, “*Afak-ı Irak*”; Ahmet Rasim’in “*Romanya Mektupları*” böyle yazılmıştır.

Gezinin Tiyatrosu/ Tiyatrodaki Gezi

Edebî türler içerisinde gezi tarzında yazılması pek tercih edilmeyen türlerin başında tiyatro gelmektedir. Sahneleme tekniği bunun önündeki en büyük engel olarak görülebilir. Fakat okunmak için yazılmış tiyatro eserlerinde bunun önüne bir nebze olsun geçebilmişlerdir. Özellikle Turan Oflazoğlu’nun tarihi tiyatro metinlerinde seyahatlere yer verilmiştir. Bu seyahatler gezi amaçlı değildir elbette.

Bir gezi neticesinde gezilerin bir tiyatro şeklinde anlatılmasına ise Türk edebiyatında fazla kullanılmamıştır. Nazım Hikmet’in *Bu Bir Rüya*’dır adlı eserdeki olaylar bir gemide geçerken gemi de yol almaya devam etmektedir. Yine olayların konusunun Anadolu’da geçtiği *Yolcu* adlı oyunun adı bile bir gezi ile ilgilidir. Fakat olaylar Anadolu’da bir istasyonda geçer. Yani hareketin geçici bir süre durduğu bir yerdir istasyon. Gezi tarzının tiyatro eserinde baştan sona kadar kullanılmasından ziyade gezilerde karşılaşılan olayların bir bölümünün bir tiyatro eserine konu olmasında veya gezilerden alınan ilham neticesinde yazılan tiyatro eserleri daha çoktur.

Gezinin Sonu

Gezilerin edebî türlerle etkisi nasıl olmuştur sorusuna bütün bu geziler edebî türlerde bir imkân olarak kullanılmasını sağlamıştır cevabı verilebilir. Geziler, sadece bununla da kalmayıp edebî türler için bir malzeme, kaynak veya fon olmuştur. Gezideki hikâye, roman, şiir, deneme, mektup ve tiyatrodan ziyade bu türler içindeki gezilere daha çok rastlanmaktadır. Bütün bu geziler baştanbaşa bu türlerin içinde kullanılmakla birlikte bu türlerin içinde belli bölümleri de kapsadığı olmaktadır. Ayrıca yukarıdaki örneklerle bakıldığında gezinin özellikle eserdeki durağanlığın önüne geçmek aksiyonu diri tutmak için kullanıldığı görülür ki bu gezilere sadece dışsal gezileri değil insanın iç dünyasına yaptığı gezileri de ekleyebiliriz.

Dışarıya ve ya içeriye veya hangi yöne yapılırsa yapılsın bir gezi yazısı neticede başlangıç noktası olan toprağa düşer. Gezi yazıları bugün de yapılmakta veya gezi tar-

zında meydana getirilmiş eserler bugün de verilmektedir. Gezinin kendisini ele aldığımızda günümüze kadar yazılmış olan gezi yazılarının öncelikle geziden ziyade bir anı gözüyle okunduğunu görülür. Bunun nedeni hem yazılan zamanın geçmişte kalması hem de gelişen iletişim ve ulaşım imkânlarıyla bu yerlerin okunmaktan ziyade görülmesinin tercih edilmesidir. Yani artık görsel bir dünyada yaşamının getirdiği bir sonuçtur. İnsanlar için egzotik mekânlar, uzak ülkeler eskisi kadar hayal ürtünü ve merak edilen yerler değildir. Televizyonlarda da gezi programlarının artmasıyla birlikte buralar, merak edilen yerler özelliklerini kaybetmeseler bile artık görüntü daha önemli ve gerçekçi bir hale gelmiştir. Peki bütün bunların gezi yazılarını bitirmiş midir? Hayır. Gülten Dayıoğlu'nun "*Kaf Dağının Ardına Yolculuk*", Yavuz Bülent Bakiler'in "*Üsküp'ten Kosova'ya*", Fürtüzan'ın "*Balkan Yolcusu*", Nedim Gürsel'in "*Bir Avuç Dünya*"sı gibi gezi türünde eserler yazılmaya ve okunmaya devam etmektedir. Bu devamlılığı sağlayan şey ise her şeyden önce gezen/anlatanın üslubuyla ilgilidir. Yani okuyucu gezilen yerleri görmüş veya daha önce de okumuş olabilir fakat farklı bir gözle daha bakmak ihtiyacı içerisindedir. Yoksa okuyucu belgeler okumaya meraklı değildir.

Gezi türünün edebî eserlerin meydana getirilmesinde de kullanımı devam etmektedir. Zira insan sonsuz bir "arama" uğraşı içerisindedir. Gerçekçi mekânlar artık merak duygusu uyandırmadığı için olsa gerek günümüzde fantastik türlerde gezi oldukça önemli yer tutmaktadır.

- ¹ Ahmet Haşim; *Bütün Eserleri, Frankfurt Seyahatnamesi / Mektuplar-Mülakatlar*, Hz. Enginün İnci, Kerman Zeynep, Dergâh Yay, İst., 199, s. 7.
- ² LÖSCHBURG, Winfried; *Seyahatin Kültür Tarihi*, Akt. Yasemin Dinç KURT, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Gezi Türünün Gelişimi*, Gazi Üniv, Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 2.
- ³ Baki Asiltürk, "*Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler*", *Turkish Studies*, 2009, s. 914.
- ⁴ A.g.y. , s. 970.
- ⁵ Yasemin Dinç KURT, a.g.e. , s. 63.
- ⁶ Orhan Şaik Gökyay, "*Türkçede Gezi Kitapları*", *Türk Dili Gezi Özel Sayısı 1973*, Sayı: 258, s. 458-459.
- ⁷ Gürsel AYTAÇ, *Edebiyat Yazıları III*, Gündoğan Yay., Ankara, 1995, s. 90.
- ⁸ Yasemin Dinç KURT, a.g.e. , s. 12.
- ⁹ Ahmet KABAKLI, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İst. 2002, s. 565.
- ¹⁰ Baki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs Yay., İst. 2000, s. 17.
- ¹¹ Baki Asiltürk, "*Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler*", *Turkish Studies*, 2009, s. 912.
- ¹² Yasemin Dinç KURT, a.g.e. , s. 40.
- ¹³ Ahmet Haşim, *Bütün Eserleri, Frankfurt Seyahatnamesi / Mektuplar-Mülakatlar*, Hz. Enginün İnci, Kerman Zeynep, Dergâh Yay., İst. 1991, s. 8.
- ¹⁴ A.g.e. s. 8.
- ¹⁵ Baki Asiltürk, A.g.e. , s. 980.
- ¹⁶ Yasemin Dinç KURT, a.g.e. , s. 321.
- ¹⁷ A.g.e. s. 818.
- ¹⁸ Baki Asiltürk, A.g.e. , s. 912
- ¹⁹ Baki Asiltürk, A.g.y , s. 980.
- ²⁰ Orhan Şaik Gökyay, A.g. y., s. 466.

NECİP TOSUN

BİR ANLATIM TEKNİĞİ OLARAK HALK HİKÂYESLERİNDE SEYAHAT

Gezi yazılarının çıkış noktası, keşif, görme ve izlenimdir ve sonuçta gezip görülen yerlerin bir başkasına aktarılması, anlatılmasıdır. Gezginin temel amacı yeni yerler görme ve tespit etme arzusudur. Yazma gerekçesi ise kendisinin tanıklık ettiği şeyleri, gezip gördüğü yerleri, kendince önemli gördüğü anları üçüncü bir kişiye anlatmaktır. Gezgin, gezdiği yerlerin yaşayışını, inançlarını, özelliklerini kaleme getirir. Kuşkusuz gezi yazıları dediğimizde sadece coğrafi özelliklerin sergilendiği bir gezi rehberinden değil, analiz ve tespitlerle yorumların yer aldığı, giderek bir üslubun sergilendiği yazılardan bahsediyoruz demektir. Bu anlamda gezi yazıları, coğrafya, sosyoloji, tarih ve edebiyat disiplinlerinin birleşimiyle nitelikli bir düzeye ulaşır. Çünkü özellikle bir dil ve üslup geliştirebilmiş gezi yazılarının daha kalıcı olduğunu biliyoruz. Bir başka deyişle gezi yazıları sadece gezip görülen yerlerin anlatılması değildir, önemli dikkatlerin, keşiflerin bir biçimle, üslupla yazıya geçirilmesidir.

Kimi gezi yazılarında yazarın birinci amacı gezmek, görmek ve yazmaktır. Dolaşısıyla geziye sadece bunun için çıkar, başka ülkelere gidişinin temel amacı gezmek, görmektir. Kimileri ise gezme amacıyla değil, görev itibarıyla bulundukları şehirlerde yaşadıklarını yazarak ortaya bir gezi yazısı çıkarırlar. Örneğin görevi elçilik olan birinin yıllarca çalıştığı yerlerde yazdığı izlenimleri gezi yazıları olarak ortaya çıkar. Ya da bir denizcinin anılarını yazması sonuçta bir seyahat yazısı niteliğine bürünür. Pirî Reis'in *Bahriye*'si bu bağlamda anılabilir. Bu anlamda anılarla gezi yazıları arasında net sınırlar çizmek her zaman mümkün değildir. Ancak Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi kelimenin tam anlamıyla bir gezi yazısı niteliğini taşır. Çünkü hem amaç hem de sonuç böyle bir türü ortaya çıkarır. Yine bizim kültürümüzde yer alan Hac seyahatleri de önemli bir gezi yazısı birikimi oluşturur. Bu tür yazıların hem sosyolojik hem coğrafi hem de tarihi önem taşıdıkları ve belgesel nitelikte oldukları açıktır.

Günümüzde gezi imkânlarının her alanda gelişmesi (uçak, karayolu, tren yolu) ve teknik olanakların yaygınlaşmasıyla (bilgisayar, gazete, televizyon vb.) birlikte gezi yazılarında büyük bir artış yaşandığı görülür. İşin ticari boyutu da hesaba katılırsa böylesine büyük bir artışın nedeni daha iyi anlaşılır. Turizm artık bir sektördür ve devletlerarası bir meseledir. İnsanların yer değiştirmesi, özellikle kendi ülkelerine gelmesi bir devletin öncelikli amaçları arasındadır. Bu bağlamda günümüzde gezi yazıları niteliğinde sayısız kitap, broşür ve metin yazılmıştır. Yine dünyanın her köşesiyle ilgili fotoğraftan video görüntüsüne kadar pek çok seyahat bilgisi kitaplarda, internette yer almaktadır. Ancak gezi yazıları bu ticari ortamın işleyişinden farklı bir düzlemde akmaktadır. Çünkü bakmak görmek değildir ve derinlikli gözlemler, keşif ve fark etme ve aktarma biçimi her zaman önemini korumaktadır. Anlatım ustalığı bu yazıların neredeyse olmazsa olmazıdır. Bu

anlamda gezi yazıları daha çok edebiyatçıların elinden çıkan bir türdür. Zaten uzun ömürlü gezi yazılarının gazeteci yazarların, rehberlerin değil edebiyatçıların elinden çıktığını görürüz. Çünkü kalıcılığın birinci şartı bir üsluba sahip olmalarıdır. Gezi yazarının kim-
senin görmediğini, bilmediğini yeni bakış açısıyla görmesi, yorumlaması gerekir. Bu yazıyı sıradan bir gezi izleniminden farklılaştırmak için yazarın ilginç, tuhaf ve yeni şeyler anlatması gerekir. Gezi yazılarının bu anlamda önemi, yazarın bakış açısından o coğrafyanın yeni bir yorumu olmasıdır. Bunun için de elbette bir sanatçı duyarlılığı ve bakışı gerekir. Bu anlamda tüm kalıcı gezi yazılarının öncelikle bir edebiyatçı elinden çıkması hiç de şaşırtıcı değildir. Çünkü sanatçı/yazar ayrıntıları, yaşanmışlıkları daha iyi seçer ve kaleme getirir. Sanatçılar nereye bakacaklarını iyi bilirler ve eşyaya, insana, mekâna kısa sürede süratle nüfuz ederler. Düşüncelerini ve duygularını metne bir üslupla yansıtırlar.

Gezi yazılarının en temel özelliği gerçeklikle kurduğu ilişkidir. Tüm gezi yazıları öncelikle gerçekliğe sıkı sıkıya bağlıdır. Ne var ki gezmek, görmek sadece bu tür yazılarda değil, kurmacada da yer alır. Peki buradaki geziler kurmacada nasıl bir görünüm arz etmektedir? Şiirlerde, hikâyelerde, menkıbelerde kahramanlar geziler yaparlar. Pek çok seyahat kitabında gördüğümüz özellikleri bu türlerde görmemiz mümkündür. Ancak bu gezilerde görülenler ve dikkatler, kahramanın “yola çıkış” niyetiyle doğrudan ilgilidir. Gezi her hikâyede farklı bir görünümle yer alır. Özellikle halk hikâyelerinde seyahate çıkan kahramanların birinci amacı gezip görmek değildir. Kahramanlar çoğunlukla aşk acısının bir yansıması olarak gurbete çıkarlar. Buradaki tanıklıklar, kahramanın gezip gördükleri ise gezi yazılarının kimi özelliklerini bünyelerinde taşımakla birlikte gerçekliğin değil, bir kurmacanın yapısını yansıtırlar. Oysa gezi yazıları kurmaca değil gerçektir. Evliya Çelebi’nin abartılarını saymazsak belgesel bir özellik taşırlar. Yani gezi yazılarında yapılan seyahatler, gezip görülen yerler bire bir gerçekliğe denk düşerken, halk hikâyelerindeki seyahatler doğaldır ki kurmaca bir özellik taşır ve gerçekliğe denk düşmezler. Bu anlamda halk hikâyelerinde yapılan geziler, anlatılan yerler çoğunlukla muhayyeldir ve gezi yazıları bağlamında değerlendirilemez. Dolayısıyla bir kurmaca hangi ilkelere bağlıysa burada da o ilkelere hareket edilir. Yazar, gerçeği, hayal, düş, olağanüstü ve fantastiğin penceresinden yorumlar. Dünyevi olan gerçekler, dünyevi olmayan bir işleyiş ve kavramlarla izah edilir; böylece yeni bir kurmaca gerçekliği yaratılır. Bilindiği gibi kurmaca da gerçeklikten farklı olarak okur, dinleyen sanki öyleymiş gibi yapar ve öyle oluyormuş gibi kabullenir. Halk hikâyelerinde gezilen yerler kuşkusuz muhayyel de olabilir, gerçek de. Bu anlamda hikâyeye giren her şey kendi gerçeklikleriyle değil, kahramanın ihtiyacına göre şekil alır.

Dilden dile dolaşan halk hikâyeleri, halkın, aşklarını, acılarını, özlemlerini, sevgilerini, hikâyelere dökmüş, gelecek kuşaklara böyle aktarmıştır. Damlarda, ay ışığının altında, hurma ağaçlarının gölgesinde, uzun kış gecelerinde; muhayyilenin ipi sonuna kadar gerilip, olağanüstü olayların, maceralı yolculukların, müthiş aşkların, ölümüne coşkulu, imanlı gönüllerin peşine düşülmüştür: *Arzu ile Kamber, Tahir ile Zühre, Kerem ile Aslı, Yusuf ile Züleyha, Köroğlu, Ferhat ile Şirin, Zal Oğlu Rüstem...* Bu halk hikâyeleri kahramanları bir şekilde yol macerasına atılırlar. Gurbet onların mekânı olur. Sevgilinin peşinde diyar diyar gezilir. Halk hikâyelerinin pek çoğunda, mutsuz

olan, çocuksuz olan insanların, gamlarını, kederlerini birazcık olsun dağıtmak için seyahate çıktıklarını görürüz. Yolda gördükleri bir ihtiyarın yönlendirmesiyle amaçlarına kavuşurlar. Bu hikâyelerdeki ikinci seyahat ise seçeneksizlikle baş başa kalan âşıkların başlarını alıp gitmeleri, gurbete çıkmalarıyla gerçekleşir. Bu seyahat bildik bir gezme değil, daha çok “kendini şehirlere vurmak”, aramak, derdini unutmak amaçlıdır.

Arzu ile Kamber halk hikâyelerinin en ünlülerindendir. Hiç oğlu olmayan Ahmet, bir gün derede bir sandığın yüzdüğünü görür. Sandığı açınca içinden bir erkek çocuk çıkar. Onu evlatlık edinir ve adını da Kamber koyar. Kamber babalığının kızı Arzu ile birlikte büyür. Bir süre sonra Arzu’nun kardeşi olmadığını öğrenince ona âşık olur. Büyüdükçe onların aşkı da büyür. Ama araya kötü kadın “kocakarı” girer. Türüli hilelerle onları birbirinden ayırır. Bir keresinde Arzu’nun öldüğünü söyleyerek Kamber’e Arzu’yu unutmamasını önerir. Bu arada diyar diyar dolaşan Kamber, Arzu’nun aşk ateşiyle yanıp tutuşmaktadır. Bir gün Arzu’nun bulunduğu yere gelir. Ettiği dua sonucu Arzu’nun dizlerinde ölür. Sonra Arzu da ölür. İki âşık, tam kavuştukları ânda ölmüşlerdir. Bunu öğrenen Ağa, iki sevgilinin kavuşmasını engelleyen kocakarıyı öldürür. Ağa, Arzu ve Kamber’in mezarlarını yan yana yaptırır. Hikâye şöyle biter: “Anlatıldığına göre, her yıl, bu iki âşığın mezarında biri beyaz, diğeri kırmızı olmak üzere iki gül çıkmaktadır. Ancak, bu güller büyüyip de tam birbirlerine kavuşacakları sırada, arada bulunan kocakarının kanı bir karaçalı olarak bu kavuşmaya engel olur.” Burada Arzu diyar diyar dolaşırken bir çile, bir arınma, yanma süreci yaşar.

Kerem ile Aslı da benzer bir iz üzerinde yürütür. Bir Müslüman aile ile Hristiyan aile çocukları olursa onları evlendireceklerine dair birbirlerine söz verirler. Müslüman ailenin erkek, Hristiyan ailenin ise kızları olur. Müslüman genç, rüyasında bir kız görür. Sonunda onunla bir yerde karşılaşınca bunun hayatının kızı olduğunu anlar. Bu Hristiyan ailenin kızıdan başkası değildir. Birbirlerine Kerem ve Aslı adını verirler. Bu görüşmeden sonra Kerem, kızı ailesinden ister. Ancak Kerem’in Müslüman ailenin oğlu olduğunu öğrenen Keşiş, kızlarını kaçırmalar. Sevgilisinin kaçtığını duyan Kerem, dağ bayır dolaşarak Aslı’sını arar. Bu arada pek çok engelle karşılaşır. Sonunda Aslı’yı bulur. Aile ancak gerdek gecesi kızlarının istedikleri elbiseyi giymesi şartıyla bu evliliğe razı olur. Baba kızına bir sihirli elbise diktirir. Gerdek gecesi Kerem elbisenin düğmelerini açtıkça elbise tekrar kapanmaktadır. Sonunda düğmeleri açamayan Kerem derin bir “ah” çeker ve ağzından çıkan alevle tutuşur, yanmaya başlar. Kerem’in küllerini saçıyla toplayan Aslı’da yanıp tutuşur.

Kerem’in yolculuğunu şöyle izleyebiliriz: “Anne-babasından izin alan Kerem, Aslı’nın peşinden gurbete çıkar. Yolda rastladığı kızlara türkü söyleyip Aslı’yı soran Kerem, onun Hoy’a gittiğini öğrenir. Hoy’a gelince, Aslı ile ailesinin buradan da ayrıldığını öğrenen Kerem, Gence’ye doğru yola koyulur. Her gittiği yerde türküler söyleyen Kerem, Gence’de sevdiğini bulamaz. Bu defa Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun pek çok şehrini gezen Kerem, Van’a giderken Kırk Harâmiler’e yakalanır. Ancak, Hak âşığı olduğunu ispatlayınca ölümden kurtulur. Aslı’nın peşinden Tiflis, Van, Ahlat, Muş, Ganlı Kilise gibi Doğu Anadolu şehirlerini gezen Kerem, yollarını kesen Nemrut Dağı, Süphan Dağı, Murat Suyu ve Çoban Köprüsü ile; tuzağa düşmüş bir ceylanla söyleşir ve birkaç defa ‘Hak âşığı’ olduğunu ispat etmek mecburiyetinde kalır. Erzurum’a

gelen Kerem ve Sofu, Laleli Dağı'nda, borana tutulurlar. Onlara burada ak sakallı bir ihtiyar yardım eder ve kısa süre zarfında Erzurum'a getirir. Orada Alık Paşa'nın kahvesinde bir süre türkî söyleyen Kerem, kahvecinin ısrarlarına rağmen tekrar gurbete, Aslı'yı aramaya çıkar. Çünkü Keşiş ve kızının Erzincan'a doğru yola çıktıklarını haber almışlardır. Bu arada Erzurum'da, Aslı'yı hamamdan çıkan kızlar arasında görürse de Aslı, Kerem'den kaçır. Oltu, Tercan ve Erzincan üzerinden Aslı'yı takip eden Kerem, yolda bir kuru kafa ile de karşılaşır. Erzincan'dan Engüri'ye doğru yol alan Kerem, Aslı'nın Ayaş'a gittiğini haber alır. Zile'ye doğru giderken, Kızılırmak'a rastlayan Kerem bu nehre de şiir söyler ve Yıldız Dağı üzerinden Ürgüp'e gelir. Aradıklarını Sivas'ta, Zile'de ve Ürgüp'te bulamayan Kerem ile Sofu, Erciyes Dağı üzerinden Kayseri'ye doğru yola çıkarlar. Keşiş'in Kayseri'de oturduğunu öğrenen Kerem, yolda karşılaştıkları cenazeye türkî söyleyince imamla tartışır. Daha sonra Kerem, Kayseri'ye ulaşır. (...) Tekke, Karapınar, Belen, Antakya üzerinden Keşiş'i takip ederler. Halep'e gelen Kerem orada bir külhanbeyinin yardımıyla Aslı'yı bulur.”¹

Görüldüğü gibi Kerem'in seyahatinin gerekçesi aşkıdır ve Aslı'ya kavuşmak için neredeyse Anadolu'yu adım adım dolaşır. Hikâyeye göre Kerem'in dolaştığı yerleri şöyle sıralayabiliriz: “İsfahan, Hoy, Şuşa, Gence, Revan, Çıldır, Ahıska, Kars, Oltu, Narman, Bayazıt, Tiflis, Aliat, Süphan Dağı, Nemrut Dağı, Muş, Malazgirt, Hasankale, Erzurum, Aşkale, Tercan, Erzincan, Engüri, Ayaş, Zile, Yıldızdağı, Sivas, Deliklitaş, Ürgüp, Karadağ, Erciş Dağı, Kayseri, Feke, Karapınar, Belen, Antakya, Halep, Şiraz, Tiflis, Van, Erzurum, Maraş, Kayseri.”² Bu yörelerde Aslı'yı arayan Kerem, dağlarla, taşlarla konuşur, aşkını doğaya, insanlara anlatır: “Nireden bilürsün Şiraz İlini/Söyle Aslı'm bu yollardan gitti mi.” Karşılaştığı insanlara Aslı'yı sorar, kentlere ilişkin düşüncelerini belirtir. “Çoktan yol vermedi Acem dağları/Yitirdim Aslı'mı ben de ağladım/Vefasız dilberi sever neylerim/Acap Aslı'm Kars eline vardı mı?” Ama kendisini hep gurbette hisseder, o ancak Aslı'ya kavuşunca varacaktır. “Gezmedik de şunda bir Bağdat kaldı” derken haklıdır. Çünkü “Dertli Kerem dünyaları dolaştı / Genç yaşında dürlü derde bulaştı..”

Tahir ile Zühre hikâyesinde birbirlerini seven iki gencin aşkı anlatılır. Padişahın Arap kölesi, Tahir ve Zühre'nin aşkını görür ve Zühre'nin annesine haber verir. Zühre'nin annesi de kızını Tahir'e verdirmez. İki sevgili yeniden kavuşacakları sırada yine Arap köle durumu padişaha bildirir. Padişahta onu Mardin'e sürer. Âşık Tahir'in şiirleri, türküleri bütün ülkede dilden dile dolaşır. Yedi yıl süren sürgünde kalan Tahir'in aşkıyla Zühre de türküler söylemektedir. Bir gün kervancı Zühre'nin Tahir için söylediği türküyü duyar. Yolu Mardin'e düşen kervancı, Tahir'in orada olduğunu öğrenince Zühre'den haberler getirir. Allah'a yalvaran Tahir'in duası kabul olur ve Hızır onları buluşturur. Ama Arap köle yeniden padişaha haber verir ve sevgilileri ayırır. Bu arada Tahir, Allah'a dua ederek ölmeyi ister. Duası kabul olur. Aynı şekilde Zühre'de ölmeyi ister. Onun ki de kabul edilir: “Yediden yetmişe herkes Tahir ile Zühre için gözyaşı döker. Mezarlar yaptırılır. Aradan bir müddet geçince Tahir'in mezarında kırmızı, Zühre'nin mezarında ise beyaz bir gül biter. Ancak, Arap kölenin mezarında da bir karaçalı bitmiş ve kırmızı gülle beyaz güllün arasına girmiş, kavuşmalarına engel olmuştur.”

Ferhat ile Şirin, aşkın gücüne ilişkin bir başka halk hikâyesidir. Kadın Sultan Reba, kızı Şirin'i Ferhat'a ancak, başıboş akan nehri ülkesine getirirse vereceğini bildi-

rir. Ferhat da büyük çabalarla bunu başarır. Ancak araya giren cadı, fakir adama kız mı verilir, diyerek sultanı sözünden caydırır. Bunun üzerine şehir ahalisi ikiye bölünür. Bir kısmı Ferhat'ı bir kısmı sultanı desteklemektedir. Sonunda daha fazla kan dökülmesini önlemek için Şirin ve sultan şehir dışına çıkarılır. Ferhat ve Şirin tam kavuşacakları sırada, araya yine cadı girer ve bir şekilde bu kavuşmayı önler. Nihayet Ferhat cadıyı öldürtür ve Şirin'e kavuşur.

Ferhat'ın bu hikâyedeki yolculuğu ise cadıyı takip etmekle gerçekleşir. Hindistan'da, Bağdat'ta cadının izlerini arar: "Hint halkından özür dileyen Ferhat, yanındaki yiğitlerle beraber cadıyı takip etmeye başlar." Bağdat'ta karşılaşırlar. Cadı oradan da kaçır. "Bağdat halkı cadının peşinden gitmek isterse de Ferhat buna müsaade etmez. Yalnız başına Cadı'yı takip eden Ferhat, Halep'e doğru yola çıkar. Cadı da Sultan'la Şirin'i alarak Halep yakınlarındaki bir dağa konar. (...) Ferhat, Erzurum'a gelir. Fakat Cadı da onu takip ederek aynı yere gelmiştir." (Alptekin, A.g.e., s. 268.)

Leyla ile Mecnun, halk hikâyelerinin klasiklerindendir. Kays, aynı okulda okudukları Leyla'ya âşık olur. Bunu öğrenen Leyla'nın babası onu okuldan alır. Kays, Leyla'nın aşkından artık "mecnun" olmuştur. Karasevdaya düşen Mecnun, kurtlarla, kuşlarla, dağlarla konuşmaktadır. "Desinler baba, Mecnun desinler. Doğrusu da bu. Kurtla kuşla konuşuyorsam keyfimden mi? Çöllere vuruyorsam zevkimden mi? Avcıydım. Avım önümden kaçtı. Delilik bir zincirse, buna bana kader vurdu. Kadehim billurdu, kırıldı." Babası Leyla'yı Mecnun'a ister. Ancak, Leyla'nın babası karasevdaya düştüğü gerekçesiyle kızını Mecnun'a vermez. Babası iyileşmesi için Mecnun'u Kâbe'ye götürür ama Mecnun iyileşmek için değil, sevdasının artması için Allah'a dua eder. Sonunda Leyla'nın bir başkasıyla evlendirilmesi üzerine Mecnun yeniden çöllere düşer. Artık kimseyi tanımayacak kadar mecnun olmuştur. İnsanların dünyasında değil başka bir âlemde yaşamaktadır. Birkaç kez görüşmeler de kavuşma olmaz ve önce Leyla sonra Mecnun ölür.

Karacaoğlan Hikâyesi'ndeki seyahatlerde aşk acısı nedeniyledir. Babasından izin alıp gurbete çıkan ve türkü çağırıp gezen Karacaoğlan, Çukurova'nın değişik bölgelerini gezer. Bu gezmeleri sırasında aşklar yaşar ve bölge insanlarıyla tanışır. Memleketine dönüp evlense de mutlu olamaz ve sazını alıp yeniden gurbete düşer, birçok Doğu ülkesini gezer. "On bir yıl gurbette gezen Karacaoğlan, Erzurum'da bir buçuk yıl kadar kalır. Şehirde dolaşırken sevgilisine benzettiği kızlara türkü söyler. Daha sonra memleketine doğru yola çıkar. Günler süren yolculuktan sonra Gaziantep'e gelen Karacaoğlan, orada Halep Ağası'nın tarlasını ekip biçmektedir." Karacaoğlan diyor diyar dolaşır ve türkülerini söyler. Kimi para verir kimi karnını doyurur. Ama geçtiği her yerde bir iz bırakır: "O zamanlar da dizeleri dillerde, şarkıları gönüllerdeydi Karaca'nın. Geçtiği yerlere, türkülerini bırakır, genç kızların kalplerini alır gider. Karacaoğlan geçmişse bir yerlerden, aşk kalmıştır orada, sevgi kalmıştır. Oraların genç kızları yaşamaktan zevk almıştır."³ Onlara gezip gördüğü yerleri anlatır: "Dolandım geldim ben, Rum ile Şam'ı/Sevdiğim yüzünün nuru kalmamış." Bu halk hikâyeleri kahramanları aslında belli bir coğrafyanın ortak dilini, duygularını ve görüşlerini ifade eden sembolik bir prototiptir. Onları halk biçimlemiş, yaratmış, dillendirmiştir. Bu geziler hem bir haberleşme hem de ortak duyguların tescilli görevini gö-

rür. Pek çok bölgede o yöreye has farklı versiyonlarının bulunması da kahramanı kendilerine dönüştürme amacından kaynaklanır.

Âşık Garip Hikâyesi de benzer bir iz üzerinde yürütür. Güzel şiir söyleyen Resül, sevgilisi Senem'i bulmak için gurbete çıkar. "Yolu ilk defa Tiflis'e düşen Resül'ün adı Garip olarak değişir. (...) Günlerce süren yolculuktan sonra Erzurum'a gelen Garip, oradan Halep'e geçer. (...) Yola çıkan Garip yolda çeşitli engellerle karşılaşır. Ancak Hazreti Hızır'ın yardımıyla Garip bütün engelleri aşar ve göz açıp kapayıncaya kadar Erzurum'a, Kars'a, Tiflis'e gelir." (Alptekin, A.g.e., s. 222.)

Kırmanşah Hikâyesi de yolculuklar yapılır. Kırmanşah'da yol boyunca pek çok macera yaşar ve olağanüstü engellerle karşılaşır, bu engelleri de Pir'in yardımıyla aşar. Herat'a, oradan Kaf Dağı'na geçer. Devlerle savaşı. Sonra yolu Tiflis'e düşer.

Tuba Özkan, "Bey Böyrek Anlatılarının Kahramanın Yolculuğu Açısından İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinde şöyle der: "Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* eserinde, halk anlatılarındaki kahramanların macerasını bir erginlenme yolculuğu olarak düşünür ve bu düşüncesini Orta Doğu'dan Hindistan'a Güney Afrika'dan Sibiry'a uzanan bir coğrafyanın mit ve masal örnekleri üzerine uygular. Eserde kahramanın macerası, dünyanın yıllık hareketi olarak tanımlanan *monomit*in, erginlenme ayinlerinde tekrar edilen *ayrılma-erginlenme-dönüş* biçimindeki çekirdek yapısının bir taklidi olarak düşünülür. Evrendeki devrim, dairesel bir hareket sonucu başlangıç noktasına dönüş, tasavvuf inancında da zengin bir metafor dünyası yaratmıştır. İnsanın yeryüzündeki varlığını, öncesini ve sonrasını açıklamaya çalışan "devir nazariyesi" böyle bir düşüncenin ürünüdür. Tasavvuftaki, "döngüsel zaman" anlayışı ve "seyr ü sülûk" süreci ile birlikte insanın "varlık" nedeni ve aşamaları ile ilgili olarak geliştirilen "devir" düşüncesini" bu eserlerde görebiliriz. (...) Halk anlatılarındaki kahramanlar da tıpkı inisiyasyon ritlerindeki gibi ailelerinden uzakta, bir takım zorlu sınavlardan geçerek erginlenip, dönüşerek tekrar memleketine dönmektedir. Bamsı Beyrek ve Bey Böyrek'in öyküsü de bu inisiyasyon ritlerinden farksız bir seyir izler. Bu erginlenme öyküsü Bamsı Beyrek örneğinde şekildeki biçimde özetlenebilir."⁴

Gerçekten de halk hikâyelerindeki seyahatlerde bir "tamamlanma" söz konusudur. Kahraman süreçte, test edilir, tamamlanır. Zaten seyahat, halk hikâyelerinde, gezmek, görmek, tanıklık etmek için değil, kavuşmanın önündeki engelleri aşmak için yapılır. Yani bildik gezi amaçlarından tümüyle farklıdır. Bu süreç bir anlamda kahramanın aşkını sınamaya, hayatı tanıma ve içsel yolculuğunu tamamlama serüvenidir. Dolayısıyla eğer kahraman aşkına kavuşmuş olsaydı bu gezi hiç olmayacaktı. Bu seyahatte kahraman gezdiği yerlerde tüm insanları aşkına tanıklık ettirir ve aşkının büyüklüğüne herkesi inandırır. Kahraman bu maceraları yaşayarak, bilgi ve erdem sahibi olmuştur. Bu gezi aynı zamanda aşkın bütün bir coğrafyaya yayılarak anonimleşmesi sonucunu doğurur.

¹ Doç. Dr. Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı 1977, s. 234.

² Prof. Dr. Şükrü Elçin, *Kerem ile Aslı Hikâyesi*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı 2010, s. 208.

³ Ergun Sav, *Halk Hikâyeleri*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım 1998, s. 7.

⁴ Tuba Özkan, "Bey Böyrek Anlatılarının Kahramanın Yolculuğu Açısından İncelenmesi" Yüksek Lisans Tezi.

İKBAL KURAL

TÜRK ROMANININ DOĞUŞUNDA ROMAN VE SEYAHAT

Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Seyahat

Seyahat, TDK Türkçe Sözlük'e göre ülkeden ülkeye veya bir ülke içinde bir yere gidiş veya geliş, gezi, yolculuk anlamına gelmektedir. Emel Kefeli, seyahati dünyayı tanıma ve kültürlerarası etkileşim kurmanın yollarından biri olarak görür.¹ Seyahat, Türk edebiyatındaki birçok romanın da merkezinde yer alan ve kurguyu etkileyen bir olgudur.

İlk Türk romancısı olarak kabul edilen Ahmet Mithat Efendi, 1844-1912 yılları arasında yaşamıştır. Türk romanında pek çok ilki gerçekleştiren romancı; köy romanı, polisiye ve cinayet romanlarının edebiyatımızda ilk örneklerini vermiştir. Ahmet Mithat, *Acayib-i Âlem* ve *Ahmet Metin* ve *Şirzat* romanlarında ise seyahati merkez almış, *Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar*, *Zeyl-i Hasan Mellah*, *Hüseyin Fellah*, *Süleyman Musli* gibi romanlarında seyahate tali olarak yer vermiştir.

Seyahatin, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarına neden ve ne şekilde girdiğini, kurgu ve üslubu etkileyip etkilemediği konusunu ortaya koymadan önce Ahmet Mithat Efendi'deki "hayali seyahat" fikrine değinmemiz yararlı olacaktır. Ahmet Mithat Efendi, İstanbul dışında geçen romanlarını; o yeri hiç görmeden, şehir planları, seyahatnameler ve haritalar yardımıyla yazmıştır. "*Bir Acibe-yi Saydiye*" hikâyesinin önsözünde "*Bir mahallin ahval-i coğrafiyyesine enzar-ı kariani celp etmeyi seyahat-i fikriye tabir ederim.*"² sözleriyle tanımladığı "hayali seyahat" fikri ve bu konuda yapmış olduğu açıklamalar seyahati işlediği romanlarının önsözünde ve içinde pek çok kez karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bir romanın önsözünde şu açıklamayı görürüz:³

Seyahat-i fikriyyemiz payitahta da münhasır kalmadı. Zaman oldu ki sevgili karilerimi vilayat-ı şahanede de dolaştırdım. Hudud-ı mukaddese-i Osmaniyyemizin haricine bile çıkarttım. (...) Kâh Süleyman Musli'ye terfikan karilerimizi Mezopotamya çöllerinde, Filistin vadilerinde gezdirip İstanbul'un Rum-ı Şarki âlemlerinde bulundurdum. Kâh Hüseyin Fellah ile beraber Cezayir dayıları içine saldırıp kâh oldu ki Hasan Mellah'ın seyahati-i berriye ve bahriyesine refik ederek Akdeniz'in gerek derununda ve gerek sevahilinde cvelanlar ettirdim. Kah seyahat meftunu bir Suphi Bey refakatiyle memalik-i şimaliye kadar gönderip acayib-i âlemi nazar-ı hikmetine arz eyledim.

Kendisini "seyahat-i zihniye delili bir hizmetkâr-ı sadık"⁴ olarak gören Ahmet Mithat Efendi, çeşitli kaynaklardan yararlanarak yazmış olduğu romanlarını "hayali seyahat" fikriyle kaleme almıştır. Ancak pek çok kez romancılık üzerine tartıştığı

Ravi müstearıyla yazılar kaleme alan Nabizade Nazım'la bu konuda fikir ayrılığına düşmüştür. Nabizade Nazım'a göre romancı, iyi bir eğitim alıp pek çok sanata vakıf olduktan ve tüm dünyayı tanıyıp öğrendikten sonra roman yazmalıdır. O, Ahmet Mithat Efendi'nin yaptığı gibi haritalardan, rehberlerden bakıp okunarak bir roman kurgulanamayacağını, romanın geçtiği bölgenin çok iyi tanınıp incelenmesinin gerekli olduğunu söyler. Ahmet Mithat Efendi, Ravi'nin bu görüşünü reddetmemekle birlikte her zaman, her bölgeye seyahat edilemeyeceğini, bunun kolay bir süreç olmadığını ve çok zaman alacağını belirtir.⁵

Tettebbu denilen şey de seyahatte dâhil olduğu halde bizim onu külliye ve katiye reddedişimiz iddia olunamaz. İmkân müsait ise bizzat seyahatle ikmal-i tettebbu etmesi nurü'n- ala- nur hükmünü alır. (...) Bir tecrübe buyururlar ise anlarlar ki muntazam rehberleri, filanları olan yerlerde bir ehl-i tettebbu için on beş günde müyesser olan tettebbuat sadece seyahat edenler için bir buçuk senede müyesser olamaz. Bu halde seyahat eder ise tettebbuat-ı vakıasını bir de reyül- ayn tatbik etmiş olur.

Ravi'nin, imkânı olan romancı adayının genel, imkânı olmayan için kendi ülkesi içerisinde özel seyahatler yapıp bölgeye, bölge halkının yaşam şekline tam anlamıyla vakıf olduktan sonra eserler yazmasını gerekli gören düşüncesine karşılık Ahmet Mithat Efendi ülkeleri her yönüyle tanıtan, değişik bilgiler veren kitaplar olduğunu, bunlardan yararlanılarak da roman yazılabileceğini ileri sürer. Bu kitaplardan birinin Fransız Kralı Louis Philip'in isteğiyle birçok seyahatname ve kitabın birleştirilerek oluşturulduğu *Unitover Pitoresk* olduğunu söyler. Ahmet Mithat Efendi bu ve benzeri kitaplardan yararlanarak bir bölgeye seyahat etmeden de o bölgede geçen bir roman kurgulamanın mümkün olduğunu belirtir: ⁶

Bu kitapta her milletin vatanı hakkında kadim ve cedid malumat-ı mükemmel-i coğrafiyeden maada usul-i maişetine, ahlakına, adatına, elsinesine, edebiyatına dair istihali mümkün olabilen malumat cem olmuştur. (...) Şunu da arz edelim ki bu ciltlerde ahalinin kıyafetleri, eslihası, hane eşyası... vs. dair hem resimler hem tafsilat-ı tarihiyyede bulunduktan maada zunun-u batıllarına, durub-u emsaline filana kadar da imkanın müsaadesi mertebesinde malumat verilmiştir.

Romancı, *Arnavutlar Solyotlar* ve daha pek çok eserini "Unitover Pitoresk" ve onun gibi geniş kapsamlı eserlerden yararlanarak kaleme aldığını söyler. *Gerçekten de romancı, okurlarına atlaslar, coğrafya ve tarih kitapları, şehir planları, sözlükler ve ansiklopedilerden edindiği bilgilerle oluşturduğu bir dünya sunar. Hiçbir zaman seyahat etmediği bu yerlerde okuyucularının zihnini dolaştırır ve onlara "hayali seyahat" yaptırır. Bunu eserlerinin mukaddimelerinde ve içinde sürekli olarak vurgular:*⁷

Paris'te Bir Türk romanımızda bu hallere dair birçok esrardan bahsetmiştik. O roman ki Elsine-yi Şarkıye mektebinde tedris olduğu zaman muallim: -Bunu yazan Osmanlı, Paris'i iyi görmüş, tanımış demişti de o derste hazır bulunan meşhur Diyojen ve Hayal gazeteleri sahibi Teodor Kasap Efendi, muharririn Memalik-i Osmaniye'den harice çıkmamış olduğunu dermeyan ettiği zaman ne muallimi ne şakirtleri inandıramayıp iş Paris'te, Osmanlı ve İstanbul'da Fransız Sefaretlerine kadar intikal eylemişti.

Ahmet Mithat Efendi'nin roman kişileri de "hayali" seyahatler gerçekleştirir ve bu seyahatleri çevresindekilerle paylaşır. *Paris'te Bir Türk* romanının başkışısı Nasuh'un, Catherine ile konuşurken söylediği şu sözler dikkat çekicidir:⁸

Catherine: Bu seyahat ilk seyahatiniz midir Nasuh Efendi? Başka seyahatleriniz var mıdır?

Nasuh: Maddi olarak zikre sayan başka bir seyahatim yoktur Mademoiselle.

Catherine: Acayip! Seyahatin maddisi, manevisi olur mu?

Nasuh: Niçin olmasın efendim? Manevi tabiri yakışık almaz ise "hayali" tabiri yakışık alır ya? Hayali seyahatlerimden tıpkı şu maddi seyahatim kadar mütelezziz olmuşumdur.

Acayib-i Âlem romanının kahramanları Suphi ve Hicabi de "hayali seyahatler" yapmaktadır:⁹

Suphi: Ben şimdi hiç olmazsa hayalen olsun seyahate çıkacağım. İşte harita elimde değil mi? İstedğim yerlere gidip gezeceğim.

(...)

Hicabi: Bu gece bütün geceyi kâh balonlarla gökyüzünde, kâh vapurla denizi seyahat ederek geçirdim.(...) Âlem-i tabiatı tetkik seyahatinde değil miyiz ya? O halde zihinler kendi kendilerine balona dahi teveccüh ederler. (s.23)

Ahmet Metin ve *Şirzat* romanının başkışısı, seyahatname okuyarak bir filozofun nasıl seyahat ettiğini ve nerelere "isal- fikr" ettiğini öğrenmeyi amaçlar. Dünyanın yalnızca görünen ve bilinenden ibaret olmadığını, sürekli bir değişim halinde olduğunu, önemli olanın görünmeyen, bilinmeyen araştırılması ve öğrenilmesi olduğunu söyleyen Ahmet Metin, "cihanın her köşesine isal-i fikr etmek gerekir." der. Romanın anlatıcısı da seyahat için "efkârın cevelanı" ifadesini kullanmıştır.

Örneklerde de görüldüğü üzere roman kişileri de Ahmet Mithat Efendi gibi çeşitli kitap ve haritalardan yararlanarak "hayali seyahat"ler yaparlar. Ahmet Mithat'ın yaptığı; çeşitli kaynaklardan yararlanarak gerçekleştirdiği bu hayali seyahatleri roman biçiminde kurgulamaktır.

Seyahat, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarına üç şekilde girmiştir:

1) Merkezinde bir seyahatin yer aldığı veya amacın seyahat etmek olduğu romanlar (*Paris'te Bir Türk*, *Acayib-i Âlem*, *Ahmet Metin ve Şirzat*)

2) Seyahatin kaçış, arayış, takip amacıyla yer aldığı romanlar (*Hasan Mellah Yahut Sır içinde Esrar*, *Zeyl-i Hasan Mellah*, *Süleyman Musli*, *Hayret*)

3) Roman kişinin seyahatinin anlatılmadığı, okuyucuya zihni seyahat yaptıran romanlar (*Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, *Bir Acibe-i Saydiye*)

1) Merkezinde bir seyahatin yer aldığı veya amacın seyahat etmek olduğu romanlar

Bu romanlar Ahmet Mithat Efendi'nin roman kahramanının seyahati aracılığıyla okuyucusuna tarihi, coğrafi, toplumsal konularda yoğun bilgi aktarımı yaptığı ve seyahatle ilgili görüşlere geniş yer ayırdığı romanlardır.

İstanbul'da çıkan bir gazetenin muhabiri olarak Paris'e yolculuk eden ve bu şehirde pek çok olay yaşayan Nasuh'un başından geçenlerin anlatıldığı *Paris'te Bir Türk* romanında Paris'in belli başlı yerleri, milli parkları, ünlü sanat eserleri ve toplumsal yaşamı hakkında bilgi aktarımı yapılmıştır. Roman kahramanı diğer seyahat merkezli romanlarda da göreceğimiz gibi Avrupa insanının kafasındaki Türk imajını değiştirebilecek kadar kültürlü, nazik ve donanımlıdır. Romancının amaçlarından biri, roman kahramanına bir seyahat yaptırarak bu vesile ile çeşitli bilgiler vermek olsa da *Paris'te Bir Türk* romanında daha yoğun olarak yaptığı, fonda Paris'in renkli dünyası ve ilginç sosyal yaşamının yer aldığı bir macera oluşturmaktır.

1882 yılında yayımlanan *Açayib-i Âlem* romanında ise romancı, farklı coğrafyaları özellikle dönem okurunun hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığı "Rus Coğrafyası"nı merkeze almıştır. Bu romanda işlenen seyahat, roman kahramanlarının seyahat etmiş oldukları coğrafya ve özellikleri, tarihi ve toplumsal bilgiler o kadar yoğundur ki olay hemen hemen hiç yoktur. Romanın başkahramanları Suphi ve Hicabi seyyahıdır. Rus coğrafyasını tanımak için yola çıkarlar. Gezi esnasında tanıştıkları İngiliz seyyah Miss Haft'la birlikte yolculuklarını sürdürürler. Suphi ve Miss Haft evlenmeye karar verince Miss Haft'ın halasından izin almak için İngiltere'ye giderler ve İstanbul'a geri dönerler. Suphi ve Hicabi'nin *Paris'te Bir Türk* romanındaki Nasuh'tan tek farkı; Nasuh için gezip görmek araçken, onlar için amaçtır. Anlatıcı onların tanıtımında insani ve fiziki özelliklerine neredeyse hiç yer vermemiş bununla birlikte seyahate olan düşkünlüklerini sürekli olarak vurgulamıştır. Suphi, seyahatin önemini Kuran ayetleriyle de vurgulayacak kadar seyahat aşığıdır. "Allah bile Kuran-ı Kerim'de seyahati tavsiye buyurmuş." diyen Suphi'nin düşüncelerini yazar şöyle aktarmıştır:

Onlara de ki: "Arzda seyretsinler! Evvelinin akıbeti ne olduğunu görsünler!" mealinde olan ayet-i kerime hatırına gelip tefsirde, hadiste, kelimada olan behre-i azimesi kendisini ve ayet-i celilenin hikmetlerini göz önüne almak vadisine dahi sevk edince artık Hicabi seyahat şevkiyle Suphi'den ziyade çıldırmaya başladı. (s.32)

Roman kahramanı kendini seyahat fikrine öyle çok kaptırmıştır ki seyahat ve seyahatler hakkında en ufak detayları bile bilir:

- A gözüml! Seyahat denilen şey bir bina değildir ki kaç kuruş masraf gidecek diye bir keşif defteri yapılsın. Eğer bazı kibarın seyahatleri gibi seyahat edecek olursak o zaman bir tahmin mümkün olursa da bu tahmin dahi doğru olamaz. Zira seyahatte adam ne kadar parası varsa o kadar sarf eder. Hâlbuki seyahat hususunda bir de Asya-yı Vusta'dan ibret alınmalıdır. Herifler dilenerek cihanı dolaşırlar. (s.29)

Romanın bir diğer kahramanı Hicabi de seyahatin dünyayı tanımadaki gerekliliği ve önemi hakkında şöyle der:

Aksaray'da bir oda içinde dünyaya gel. İstanbul'dan harice çıkmaksızın büyü! Bu yaşa geldiğin halde henüz İzmit'e bile gidip görmemiş ol! Füsul-u Erbaa yirmi otuz defa yekdiğerini takip eylesin de seni hep İstanbul ufku içinde görsün. Ey insanoğlu! Bir coğrafya haritasına hiç nazar-ı dikkatle bakmıyor musun? Dünya yalnız

senin bulunduğun noktadan mı ibaret? Daha bu kadar karalar, denizler var. (...) Cenab-ı Hakk'ın insana iki göz vermesinden maksadı eğer "görmek" ise insanın seyahat etmesi vaciptir. (s. 31)

Acayib- i Âlem romanında seyyahların İstanbul'dan bir İngiliz vapuruna binmeleriyle başlayan yolculuğu, ana noktaları Odessa, Moskova, Petersburg ve Novaya Zemlya Adası olan bir güzergâh takip eder. Baltık Denizi üzerinden İngiltere'ye gider, oradan İstanbul'a dönerler. Okuyuculara Rus coğrafyasını tanıtmak amacıyla kaleme alındığı için İngiltere'den ve İngiltere yolculuğundan hiç söz edilmemiştir. Ancak Rusya; coğrafi, tarihi ve toplumsal pek çok özelliğiyle okuyucuya tanıtılmıştır.

Acayib- i Âlem'in seyahat merkezli romanlardan ayrılan en önemli yanı verdiği coğrafi bilgilerin niteliğidir. *Paris'te Bir Türk* ile *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında sadece gidilen şehrin tanıtımına yer verilirken bu romanda gidilen yörenin iklimi, bitki örtüsü, doğa koşulları hatta yetişen ürünler hakkında da yoğun bilgi aktarımı yapılmıştır. Doğrudan doğruya tarihi bilgiler verilmesi de tarihi eserler ve yapılar tanıtılırken ufak tefek bilgilendirmeler yapılmıştır.

Acayib- i Âlem'in seyahat merkezli romanlardan ayrılan diğer bir yanı da roman kahramanlarının sadece tarihi ve kültürel mekânları değil sosyal yapıyı yansıtan Nebat Bahçesi ve yetimhaneyi de dolaşması ve buralarla ilgili bilgiler verilmesidir.

Bu romanda da diğer seyahat merkezli romanlarda olduğu gibi örnek kişilikler sergileyen ve Avrupalılardaki Müslüman ve Osmanlı algısını değiştiren kahramanlar vardır.

Kısaca romancının seyahat, seyahatin önemi, seyahat yazıları, seyahatlerde yaşanan zorluklar, seyahate çıkılacak araçlar gibi seyahatle ilgili pek çok fikre yer verdiği eserde Rus coğrafyasını tanıtmak fikri ön plandadır. Emel Kefeli'ye göre "Rusya ve Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki emelleri ve bunun Osmanlı insanına yaptığı baskı; yazarı, okurlarını Rus coğrafyası hakkında bilgi verme zorunluluğuna sevk etmiştir."¹⁰ Bu coğrafyanın her yönüyle okuyucuya tanıtılmaya çalışıldığı eserde tahkiye geri planda kalmış coğrafi, tarihi, toplumsal bilgiler öne geçmiş ve okur değişik yaşam biçimleriyle tanıştırılmıştır.

Romancının 1892 yılında kaleme aldığı ve ilk olarak *Tercüman-ı Hakikat*'te tefrika edilen *Ahmet Metin ve Şirzat* adlı romanı da bu grupta incelenmesi gereken romanlardır.

Varlıklı ve iyi eğitilmiş Ahmet Metin'in, okuyup etkilendiği Şirzad-ı Selçuki hikâyesinin geçtiği yerleri görme amacıyla planlarını da kendisinin hazırlayıp yaptırdığı Meliketü'l Bahr gemisiyle çıktığı Akdeniz yolculuğu romanın konusunu oluşturur. Bu yolculuğun geçtiği mekânlarla Şirzad-ı Selçuki'nin kahramanlıkları da birleştirilmiş ve iç içe geçmiş iki olay örgüsü yaratılmıştır. *Ahmet Metin ve Şirzat* romanının başkışisi de yukarıda bahsettiğimiz diğer roman kahramanları gibi kusursuz ve örnek bir karakterdir. Seyahate çıkış amacı hem okumuş olduğu romanın izini sürmek hem de bu coğrafyalarda zaman içinde meydana gelen değişiklikleri tespit etmektir.

Seyahat merkezli olduğunu belirttiğimiz *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında hem roman kişisi hem de anlatıcı seyahatle ilgili çeşitli görüşler bildirir. Ahmet Metin'e göre dünyayı gezmek isteyen bir kişinin tüm engellerden uzak ve bekâr olması gerekmektedir. Bilgi kazanmayı ve yeni yerler görmeyi amaçlayan Hasan Basri ile yaptığı konuşmayı bu konuda örnek gösterebiliriz: ¹¹

Hasan: (...) Ah şu cihanı gezmek ne tatlı, ne nafi şeydir. İnsan seyahatle öğrendiği şeyleri başka hiçbir mektepte öğrenemez.

Ahmet: Hakınız vardır. Kemalat-ı insaniyyenin en büyük mektebi mektebi seyahattir. Seyahatle edilen tettebbu hiçbir şeye benzemez. (s.60)

Ayrıca Ahmet Metin, coğrafya ve tarihi en güzel biçimde anlamının, değişiklikleri fark etmenin yolu olarak da götür seyahati. Ona göre seyahat, öğrenme, araştırma ve kendini yetiştirme yolunda olanlar için en uygun araçtır.

Romanın anlatıcısı da Ahmet Metin'in peşinde olduğu bu tarz coğrafi ve tarihi bilgilerin yanı sıra bir seyahatin gerçekten dikkatli ve titiz bir biçimde, belli bir plan dâhilinde ve "bir suret-i müdekkikane"de yapılması taraftarıdır. Aksi halde yapılan, seyahat olmaktan çıkar, bir yerden bir yere intikal etmeye benzer:

Seyahat denilen şeyin asıl fevaid ve lezaiz-i maddiye ve maneviyesi işte o suret-i müdekkikanede icra edilenlerindedir. Eğer arz üzerinde herkes bir koyunun hatta bir arslanın gezmiş olduğu gibi gezmiş olsa idi maarif ve medeniyet-i beşeriyenin bu seyahatlerden hiçbir fayda hâsıl edememesi ve nev-i beşerin dahi bir nevi sürü halinde kalması lazım gelirdi. Bizim kitab-ı semaviyemiz olan Kuran-ı Azimüşşan'da "Yeryüzünde gez, gez. Sizden evvel gelenlerin akıbet-i halleri ne olduğunu görünüz." Diye ferman buyrulur ki işte seyahat bu tavsiyenin müveccib olduğu suret-i müdekkikane olur ise binlerce seneden beri kırk elli metre toprak altında kalan Ninova, Babil ve Truva harabeleri vesaire makin-i kadime-i beşeriye ve mütemeddinenin meydana çıkarılması derecesinde menfai-i maddiye ve katiye husule gelir. (s. 328- 329)

Güzergâhın başlıca noktaları İzmit, Pire, Zanta Adası, Preveze Limanı, Korfu Adası, Otranto, Gelibolu, Messina, Palermo'dur. "Yol haritasında belirlenen bu noktalara tarih, medeniyet, mitoloji açısından bakılmaktadır. Tarih ve medeniyet yazarın diğer eserlerinde de görüldüğü gibi ön plandadır. Romanda coğrafya, Türk tarih ve medeniyetini merkez alan karşılaştırmacı bir yaklaşımla incelenir.¹²

Romanda Akdeniz ve Yunan sahilleri hakkında pek çok coğrafi bilgi verilmiştir. Şirzad-ı Selçuki hikâyesi aracılığıyla da dönemin tarihi atmosferi yansıtılmış ve tarihi bilgiler verilmiştir. Romancı, seyahati işlediği romanları içerisinde ilk kez bu romanda mitoloji ile ilgili görüşlerini ortaya koymuş ve mitolojik bilgiler de vermiştir.

Ahmet Metin ve Şirzat romanında da *Açayib-i Âlem* romanında gördüğümüz seyahat, seyahatin yararları, gerekleri ile ilgili konuşmalara ve tartışmalara yer verilmiştir.

Romanda diğer romanlardan farklı olarak çağın seyahati kolaylaştıran yanlarından da söz edilmektedir. Örneğin günün seyyahları gezip gördükleri yerlerde bulunan dikkat çekici eserleri eski çağlardaki seyyahlar gibi resimlemek zorunda kalma-

yıp fotoğraflayabilmektedirler. Yine o çağın seyyahları haritacılıktaki gelişmelerin sağladığı kolaylıklardan da yararlanabilir. Limanların yerlerini gösteren “portolon” mecmualarının, konserve ürünlerle zenginleştirilebilen kumanyaların, pusula, barometre ve tehlike anında yararlanılabilecek pek çok araç olmasının yeni seyahatlere ne kadar fayda sağladığı da belirtilmektedir.

Özetlemek gerekirse, okuyucularına bir “seyahat-i fikriye” yaptıran Ahmet Mithat Efendi’nin “seyahati fikriyesinin esası ise tarihten romana doğru uzanan çizgide yer almış olmasıdır. Romandaki seyahat-i fikriyenin diğer önemli boyutu, Türk ve İslam tarihinin savunulması, Türk tarihinin başlangıçlarından söz edilmesi ve Avrupa’daki Müslüman ve Türk imajının yanlışlığının ortaya konulmaya çalışılmasıdır.”¹³

2) Seyahatin kaçış, arayış, takip amacıyla yer aldığı romanlar

Ahmet Mithat Efendi’nin roman kurgusunda seyahate yer vermesindeki ikinci amacın gidilen yerler hakkında tarihi, coğrafi, sosyal birtakım bilgiler vermek yanında okuyucunun merak ve heyecan duygusunu tahrik etmek olduğunu da söyleyebilmemiz mümkündür. Özellikle edebiyat araştırmacılarının macera romanı kategorisinde değerlendirdiği pek çok romanda romancının seyahati “heyecan unsuru” olarak kullandığı görülmektedir.

Romancının *Monte Cristo* romanının gördüğü ilgi üzerine kaleme aldığı *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*’ı bu romanlara örnek olarak gösterebiliriz. Temelinde Akdeniz coğrafyasında gerçekleşen bir maceranın yer aldığı *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar* romanında seyahat aracılığıyla verilen bilgilerin azaldığını, maceranın arttığını görürüz. Hasan Mellah, hem babasının ölümüne sebep olan, hem de sevgilisi Cuzella’yı kaçıran Dominico Badia’yı aramak üzere güzergâhı Cartegena, Marsilya, Mallarco ve Minorca, Cadiz, İskenderiye, İstanbul, Şam, Malta, Cartegena, Cezayir olan bir deniz yolculuğuna çıkar. Bu arayışı esnasında pek çok macera yaşar, yeni insanlar tanır. Romanın sonunda sevgilisine kavuşur. Romanda sadece başkişinin değil hemen tüm roman kişilerinin bir seyahat gerçekleştirdiğini görüyoruz. Hasan Mellah, Dominico Badia ve Cuzella’nın peşinden Avrupa’ya, oradan Mısır’a, İstanbul’a ve Şam’a; Dominico Badia ve Cuzella, Hasan’dan kaçmak amacıyla Hasan’ın önünden aynı merkezlere, Esmâ ve Timur köle ticareti nedeniyle bulundukları yerden önce İstanbul’a sonra İskenderiye’ye ve Timur oradan tekrar İstanbul’a Mösyo ve Madam İlia Marsilya ve çeşitli bölgelere seyahat etmiştir. Ancak romanın temelinde yatan seyahat Dominico Badia ve onun peşindeki Hasan Mellah’ın yapmış olduğu seyahattir. Gidilen yerler hakkında verilmiş olan bilgiler sınırlıdır. Berna Moran’ın ifadeleriyle “Ahmet Mithat eğitici olmak kaygısı ile her ne kadar olayların geçtiği yerler hakkında tarih ve coğrafya bilgisi vererek okurun kültürünü arttırmak istese de *Hasan Mellah* her şeyden önce iyi vakit geçirtmek için yazılmış bir romandır ve bu bakımdan kaçış edebiyatı içinde alır yerini.”¹⁴

Romancının 1875 yılında kaleme aldığı *Zeyl-i Hasan Mellah*’da entrik olaylar ve *Hasan Mellah* romanının kahramanı Dominico Badia’nın, Hasan Mellah’tan, Carbo-

naria Cemiyeti'nden ve aldattığı kişilerden kaçmak amacıyla yapmış olduğu seyahatler ön plandadır. Bu sebeple tarihi, coğrafi ve toplumsal bilgi aktarımı sınırlıdır. Seyahat, merak ve heyecanı arttıran bir araç olarak romanın içerisinde yer alır.

Emel Kefeli "Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası" adlı yazısında *Fünun-u Coğrafya* adlı bir eser kaleme alan Ahmet Mithat Efendi'nin seyahati, dünyayı tanıma aracı olarak gördüğünü belirtir.¹⁵ *Hasan Mellah* ve *Zeyl-i Hasan Mellah* yukarıda da belirttiğimiz gibi bir seyahat romanı olmaktan çok bir macera romanı olduğu için romanda gerçekleşen seyahatler dünyayı tanıma amacının ötesinde maceraya hareket katmak, okuru eğlendirmek amacına hizmet etmektedir.

İstanbul'dan başlayıp Cezayir'e uzanan bir macera romanı olan *Hüseyin Felah*'da da seyahat, okura gidilen yerler hakkında bilgi vermekten çok aksiyon sağlayıcı bir unsur olarak kullanılmıştır. Mısır'a yolculuk eden roman kişinin binmiş olduğu gemi, Cezayir dayıları tarafından saldırıya uğrar. Bu, okurdaki merak duygusunu harekete geçirir. Bunun ötesinde herhangi bir bilgilendirme amacı yoktur.

Romancının "tarih üzerine mübteni" bir roman olarak tanımlandığı *Süleyman Musli* romanında da kısa bir fikri seyahatin ardından roman kahramanı Süleyman'ın seyahati başlamıştır. Ancak bu seyahat de bilgi değil olay ağırlıklıdır. Cezayir ve Cezayir dayıları ile Hasan Sabbah hakkında tarihi bilgiler verilmiştir ancak anlatıcı o yöreye ait bilgileri okuyucuya seyahat vesilesiyle aktarmamıştır. Süleyman Musli, tıpkı Hasan Mellah'da gördüğümüz gibi seyahat için değil sevgilisini kurtarmak için Hasan Sabbah'ın sarayına yolculuk etmiştir.

Kaçış, arayış, takip sebebiyle gerçekleşen bu seyahatler okuyucunun merak duygusunu canlı tutmuş, romanlardaki tekdüzeliği engellemiş, romana aksiyon katmıştır. Seyahat bir deniz seyahati ise zorlu hava koşulları ve korsanlarla, kara seyahati ise harami ya da hırsızlarla karşılaşılır.

3) Roman kişinin seyahatinin anlatılmadığı, okuyucuya zihni seyahat yaptıran romanlar

Bu romanlarda roman kahramanının yapmış olduğu belli başlı bir seyahat yoktur. Romancı okuruna zihni bir seyahat yaptırarak, hem eğlendirici hem öğretici olmaya çalışır.

Ahmet Mithat Efendi'nin 1890 yılında, okuyucuya insanlığın eski durumu ile romanın yazılmış olduğu dönemdeki durumunun aynı anda izlenebilmesinin mümkün olduğu Amerika kıtasında geçen bir hikâyeyi anlattığı *Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi* romanı bu kategoride değerlendirilmesi gereken bir romandır. Romancı, romanın önsözünde bu amacını açıklamıştır:¹⁶

Amerika'ya "Yeni Dünya" tabirinin bir başka türlü olma üzere "cihan-ı cedid" dedimse de malumdur ki oranın bir sınıf ahali-i cedidesi bulunduğu gibi bir sınıf dahi ahali-i kadimesi vardır. (...) İnsanlığın ahval-i atikasıyla cedidesi bir kıta üzerinde tesadüm eylemiş olur da o kıta şayan-ı seyahat görülmez mi? (s. 622)

Ahmet Mithat Efendi, Amerika'daki vahşilerin yaşam şekilleri ve medenilerle giriştikleri mücadeleyi işlediği romanda okuyucuya zihni seyahat yaptırarak hem konu hakkında bilgi vermeye hem de okuyucuyu eğlendirmeye çalışır:

... *Karilerim bu romanın mütalaasıyla kendilerini şimdiye kadar henüz girmemiş oldukları bir âlem-i cedidde bularak ve hayal ve hatıralarından bile geçirmemiş bulundukları birçok ahval-i acibe görerek taab ve zahmet ve mütalaaları boşuna gitmemiş ve hem eğlenip hem istifade etmiş olacaklarını itiraf buyuracaklardır.* (s.623)

*Letaif-i Rivayat'*ın yirminci cüzünü oluşturan *Bir Acibe-i Saydiye*'yi de bu kategoride değerlendirmemiz mümkündür. Bu uzun hikâyede de romancının amacı bir hikâye oluşturma ötesinde bir romana hatta coğrafya kitaplarına bile konu olmamış Afrika'nın orta kesimlerini ve bu bölgede yaşayan şempanze ve maymunları konu edinmektir.

Romancı *Bir Acibe-yi Saydiye*'nin önsözünde *Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi* romanının önsözünde olduğu gibi okuyucuya yaptıracağı zihni seyahatten bahsetmiştir. Bu seyahatin, *Acayib-i Âlem* ve *Paris'te Bir Türk* romanındaki seyahatlerden farklı olduğunu da:¹⁷

Tahririne şüru eylediğimiz bu hikâyede dahi karin-i kiram hazeratını bir seyahat-i fikriyeye davet ediyorum. Lakin bu seyahat asar-ı sabıkamdan Acayib-i Alem romanında mebsutan ve mufasssalar tasvir olunan Rusya ve Avrupa-yı Şimali seyahti gibi değildir. (...) Bu sefer efkar ve hayal-i kariini davet eylediğim seyahat Afrika kıtasına ait bir seyahat olacak ise de taalluk edeceği mahaller "Hasan Mellah", "Hüseyin Fellah" romanlarında bir dereceye kadar bahsolunan Fas ve Cezayir, ve Tunus ve Trablus ve Mısır'dan müteşekkil Afrika'yı Şimali de değildir. Karilerimi işbu muhtasar ve latif hikayecikte Afrika'nın öyle bir parçasına doğru seyahat-i fikriyeye davet ediyorum ki kudemadan Herodot'un hayali bile oralara varamayıp Herodot zamanında oraları cehennem add ile ervah-ı habiseyi ca-yı ceza olmak üzere itikat edilir idi.

Bir Acibe-yi Saydiye kişi kadrosu bakımından zengin değildir. Ayrıca gerçekleşen belli başlı bir olay da yoktur. Kongo Nehri'nin Orta Afrika için önemi, iklim, bitki örtüsü, tarım ürünleri, halkın yaşam biçimi ve inanışları hakkında bilgiler verilir. Ancak hikâyenin önemli bir kısmını burada yetişen şempanze ve goriller kaplamaktadır. Çeşitli seyahatnamelerden de yararlanarak goril ve şempanzeler hakkında pek çok bilgi verilir.

Ahmet Mithat Efendi'nin seyahate çıkan tüm kahramanlarının yurt dışında sergiledikleri örnek kişilikleriyle, taraflı yazılmış seyahatnameler nedeniyle yanlış anlaşılan Müslüman ve Osmanlı imajını değiştiren, mükemmel özelliklere sahip roman kişileri olduğunu görüyoruz. *Hasan Mellah*, *Hüseyin Fellah*, *Süleyman Musli* gibi Türk olmayan ancak Müslüman olan roman kişilerinin ise savaşçılık yetenekleri, kahramanlıkları ve dinlerine olan düşkünlükleriyle romanlara yansındığını söyleyebilmemiz mümkündür. Romancının İstanbul'da geçen romanlarında başkışiler alafranga tipler karşısında almış oldukları sentezci tavırla ön plana çıkmışlardır. Seyahat merkezli ya da seyahatin işlendiği romanlarda ise Batılılaşmayı doğru algılamış roman kişileri seyahat ettikleri ülkelerdeki Osmanlı ve Müslüman algısını değiştirmektedir.

Seyahatin işlendiği romanlarda kadın seyyahlar da karşımıza çıkmaktadır. *Acayib-i Âlem* romanında kültürlü ve birikimli Miss Haft'ın benzerini *Ahmet Metin ve Şirzat* romanındaki Neofari karakterinde görürüz. Tam anlamıyla bir seyyah olmasa da seyahatle ilgilenmektedir hatta memleketine döndüğünde gezi yazıları yazmaya başlar.

Ahmet Mithat Efendi seyahat merkezli romanlarında da diğer romanlarında olduğu gibi roman kişilerinin ruh tahlillerine yer vermez. Neofari dışında tüm karakterler statiktir.

Romancı, yukarıda incelediğimiz romanların hepsinde yanlı yazılan seyahatname ve kitapları eleştirir. Bu kitapların Batı'ya hem Osmanlıyı hem Müslümanlığı yanlış tanıttığını düşünür.

Diğer romanlarında verdiği ansiklopedik bilgi aktarımını azaltır, seyahat edilen bölgeyle ilgili bilgilendirmeler yapar.

Tarihi, coğrafi, toplumsal bilgiler vermek amacıyla kaleme aldığını söylediğimiz bu romanlarda romancının en çok coğrafi bilgi verdiğini, şehir tanıtımı yaptığını görüyoruz. Bununla birlikte zaman zaman yörenin iklimi, bitki örtüsü ve geçim kaynaklarından da bahsetmiştir. Tarihi bilgiler verirken ise romanın geçtiği coğrafyanın sancılı ve sıkıntılı dönemleri üzerinde durmuştur. Savaşlar, anlaşmalar, Müslüman- Hristiyan çatışmaları, romancının okuduğu ilginç tarihi olaylar ve bu yerlerin mimari yapıları hakkında bilgi aktarımları mevcuttur. Seyahat edilen coğrafyanın sosyal özellikleri- özellikle- Paris'in toplumsal yapısı ile ilgili bilgi aktarımı dikkat çekici düzeydedir.

Romancı, yukarıda da bahsettiğimiz gibi "seyahat"i okuruna çeşitli bölgeler hakkında bilgilendirmeler yapmak için kurguya yerleştirir. Vermiş olduğu bu bilgiler romanın kurgusal zeminini aksatıp olay akışını kesse de romancının faydalı olma amacına hizmet eder. Romanlarda bilgi aktarımının seyahatle doğru orantılı olarak arttığını görüyoruz. Bu anlamda en çok bilginin, temelinde bir seyahatin yattığı *Ahmet Metin ve Şirzat* romanıyla *Acayib-i Âlem*'de olduğunu söylememiz mümkündür. Macera arttıkça bilgi aktarımı da, gidilen coğrafyaya yönelik dikkatler de azalmaktadır. Singapur, Napoli, Amerika, İstanbul gibi oldukça geniş bir coğrafya da geçmesine rağmen bir macera romanı olan *Hayret*'te olduğu gibi.

Ahmet Mithat Efendi, girift kurgulu romanları her zaman daha makbul ve değerli bulsa da genellikle sade ve basit kurgulamalara gitmiştir. Temelinde bir seyahatin yattığı *Acayib-i Âlem* romanının olay örgüsü düz bir çizgi halinde ilerlemiş, olay tek bir zincir halinde nakledilmiştir. Romanda hiç geriye dönüş gerçekleşmemiştir. *Paris'te Bir Türk* romanında da olaylar düz bir çizgi halinde aktarılmaktadır. *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta iç içe geçmiş iki hikâye bulunmasına rağmen bu hikâyeler kronolojik sıra içerisinde verilmiştir. Yani seyahat merkezli romanlarda girift kurgulamalardan kaçınmıştır. Romanlar seyahate karar verilme süreci ve seyahate çıkışla başlar, seyahatin bitmesiyle sona erer.

Macera ve tarihin ön planda olduğu *Hasan Mellah* ve *Zeyl-i Hasan Mellah* romancının girift kurgulu, geri dönüşlere fazlaca yer verdiği romanlarıdır. Seyahatin bu romanlara dâhil olması roman kurgusunda herhangi bir farklılık yaratmamış; seyahat sadece heyecanı arttırma işlevinde kullanılmıştır.

Seyahatin bir konu olarak işlendiği romanlardaki anlatıcı da Ahmet Mithat Efendi'nin diğer romanlarında da kullandığı 3. şahıs anlatıcıdır. Roman kişilerini tanıtır ve olay aktarma görevi ona aittir. Ayrıca gidilen coğrafya ile ilgili bilgiler de çoğunlukla anlatıcı tarafından verilir. *Acayib-i Âlem* ve *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında seyyah olan roman kişileri de gidilen yerler hakkında bilgi aktarımı yaparlar, o yerler üzerine sohbet ederler. Romancı, böyle yaparak anlatıcının sürekli bilgi vermesinden doğan monotonluğu kırmaya çalışır.

Ahmet Mithat Efendi bahsettiğimiz tüm romanlarında meddah üslubunu sürdürür. Olay akışına müdahale eder, sorular sorar, senli benli konuşur. Seyahatin romana dâhil olması yazarın meddah üslubunu terk etmesine neden olmaz. Yazar yine olay akışına müdahale eder, senli benli konuşur, bolca bilgi verir. Seyahat merkezli olmayan romanlarında daha çok yaşanan olaylar üzerine fikir beyan eden anlatıcı, seyahat merkezli romanlarda seyahat ve seyahat edilen yerler hakkında görüşlerini ortaya koyar. Sanat eserleri ve mimari yapıları tanıtırken daha kitabi bir üslup kullanmakla birlikte sosyal yaşam ve şehir tanıtımlarında yaşanmışlık izlenimi vermeye özen gösterir.

- ¹ Emel Kefeli, "Kültürlerarası İlişkiler Açısından Seyahatler ve Seyahatnameler", 08.05.2003 tarihinde Lefke Avrupa Üniversitesi'nde düzenlenen Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu'nda sunulan bildiri.
- ² Ahmet Mithat Efendi, Bir Acibe- yi Saydiye, *Letaif-i Rivayat*, (Haz. Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s.788.
- ³ Ahmet Mithat Efendi, *Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, (Haz. M. Fatih ANDI) TDK Yayınları, Ankara, 2003, s. 5,6.
- ⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, (Haz. M. Fatih ANDI) TDK Yayınları, Ankara, 2003, s. 6.
- ⁵ Ahmet Mithat, "Ravi'ye Mukabele", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3552, 8 Nisan 1890. İki yazar arasındaki bu tartışmanın bir değerlendirmesi için bkz. Fazıl Gökçek, "Romana ve Romancılığa Dair Bir Tartışma" *Ömer Faruk Hüyugüzel'e Armağan*", İzmir, 2010, ss. 235- 250.
- ⁶ Ahmet Mithat, "Ravi'ye Mukabele", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3552, 8 Nisan 1890.
- ⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, (Haz. Kazım Yetiş) TDK Yayınları, Ankara, 2003, s. 128.
- ⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, (Haz. Erol Ülgen) TDK Yayınları, Ankara, 2000, s.48.
- ⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Acayib-i Âlem*, (Haz. Kazım Yetiş), TDK Yayınları, Ankara, 2000. Yapmış olduğumuz alıntıların sayfa numaraları eserin bu baskısına aittir.
- ¹⁰ Emel Kefeli, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınları, İstanbul, 2006, s.224.
- ¹¹ Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat- Yahut Roman İçinde Roman*, İstanbul, 1892. Yapmış olduğumuz alıntıların sayfa numaraları eserin bu baskısına aittir.
- ¹² Emel Kefeli, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınları, İstanbul, 2006, s.141.
- ¹³ Hülya Argunşah, "Ahmet Mithat Efendi'nin Tarihi Romancılığı", *Merhaba Ey Muharrir*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 136- 137.
- ¹⁴ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış – I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 39.
- ¹⁵ Emel Kefeli, "Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası", *Merhaba Ey Muharrir*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 219.
- ¹⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, (Haz. M. Fatih Andı) TDK Yayınları, Ankara, 2003, Yapmış olduğumuz alıntıların sayfa numaraları eserin bu baskısına aittir.
- ¹⁷ Ahmet Mithat Efendi, "Bir Acibe-yi Saydiye", *Letaif-i Rivayat* (Haz. Fazıl Gökçek- Sabahattin Çağın), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 788.

AYKUT ERTUĞRUL

YOLA DÜŞEN ÖYKÜ

İnsanın macerası yola “düşme”siyle başlar; mekânsal ve manevi olarak ilk yolculuk da pek tabi, cennetten dünyaya doğru olandır. Ayrıntılarından habersiz olduğumuz o ilk hikâyede; dünyaya düşen, ilk defa ayrılığı tadan Âdem’le Havva’nın birbirini arayışı, korku ve tedirginliği, insanlığın hafızasında asla silinmeyecek izler bırakmıştır. Yazılısaydı eğer bu trajedisi yüksek hikâye, aynı zamanda Âdem ve Havva’nın birbirlerini ararken maruz kaldıkları yolun onları değiştirip dönüştürerek dünyaya alıştırmamasının da hikâyesi olurdu herhalde; düşüşten sonraki olası ilk hikâyeyi bilmiyoruz. Ama ilk travmanın etkisini genlerinde taşıyan Âdemoğlunun, bir daha ne yazarsa ve ne yaparsa yapsın; cennetten ayrılığın ve vuslat arayışlarının izini sürmekten kendini alamadığından haberdarız.

Yol, insanın yaratılışıyla birlikte onun kaderinin bir parçası olmuştur.

Ekmeğini hayattan çıkaran öykü de bu travmadan nasibini bihakkın almıştır. Travma öyle derindir ki, her öykü, daha yazarının zihninde şekillenirken, sırtını kendinden önce yazılanlara, her kuşak yazar ve okurun (tüm aktarıcıların) ayak izleriyle genişleyen, bereketlenen, insanın ebedi alinyazısı olan yolculuğa yaslamaktan kendini alamaz. Bu yazıda insanın ebedi alinyazısı olan yolculuğun öykümüzdeki tezahürlerini üç başlık altında incelemeye çalışacağız.

Mekânsal Yolculuk

Mekânsal yolculuğun ana anlatıyı beslediği hikâyelerde, genellikle kahramanın, çatışmasının/macerasının başlamasıyla birlikte yolculuğu da başlar; çözüme/finale ancak uzun bir yolculuğun sonunda ulaşılabilir. Roman, destan ve mitlerin vazgeçilmez ögesi olan yolculuk temasına, modern öyküde türün sınırları gereği pek fazla rastlayamayız. Çünkü roman, bölümlerin, mekânların, karakterlerin birbiri ardı sıra dizilip ulanmasına, olayların uzun uzadıya anlatılmasına, karakterlerin oluşturulup (yolun yolcuyu değiştirmesi) gelişmesine tür olarak daha münasıptır. Romanı bu yönüyle rahvan giden bir ata benzetebiliriz. Oysa öykü, sıçramalarla ilerler ya da donmuş bir ânı anlatır; yol geri çekilir, zaman-sızlık-a teslim olur; öykü ise okurundan olayın öncesini ve sonrasını kendi muhayyilesinde kurup bitirmesini ister.

Ali Aycıl’ın kendi deyiimiyle “birbirinden bağımsız olmayan birbirine bir üzüm salkımı gibi bağlı” *Sur Kenti Hikâyeleri* mekânsal yolculuğun tipik örneklerini verir. *Sur Kenti Hikâyeleri*’nin karakterlerinden biri olan seyyah İbn-i Battuta’nın “yolların açtığı yarayı kadınlarla, kadınların açtığı yaraları yollarla sarıp, ne birinin ne ötekinin sonunu düşünmeden” vardığı *Sur Kenti*’nin olağanüstü karakterlerinin birer birer anlatımından oluşur öyküler. Mekânsal yolculuğu merkeze alan öykülerde anla-

tıcının gözü dış dünyaya, fiillere çevrilidir; anlatıcı dünyayı eşya üzerinden tanımlar. Ayçil'in öyküsündeki kendisine has muazzam şiirselliği de katarsak bu göz, olağanüstü ayrıntıları kolaylıkla görmemize yarar:

"Sıcağı ve sineği insan yutan Akdeniz sahilleri",

"Seyyah, minarelerin boyunun, gölgelerinden kısa kaldığı bir vakitte girdi kente",

"Sur Kentini ilkin yolculuğumun beşinci gününün ortasında yüksekçe bir dağın yamacından gördüm. (...) Onun ovanın ortasındaki hali büyükçe bahçesinin ortasındaki evinde kendi zamanını doldurmakla meşgul olan dul bir kadının haline benziyordu" gibi tasvirler, okurun mekânı hızlıca algılayıp, öykünün atmosferine kolaylıkla girebilmesini sağlar.

Mekânı merkeze alan öykülerin diğer özelliği de, çoğu zaman mekânın nefes alan yaşayan bir karaktere bürünerek kahramanlaşması, öyküye katılması, yazarın kendisini mekânın hikâyesini de yazmaya zorunlu hissetmesidir. Bu yönüyle mekân her an karakteristikleşmeye meyyaldır. Öyküdeki varlığı kuvvetlendikçe, öykünün diğer karakterlerini değiştirmesi de kaçınılmaz hale gelir. Yani yol, mekânlar vasıtasıyla yolcuyu değiştirip, dönüştürmeye başlar. Bilge Karasu'nun *Bir Başka Tepe* öyküsüne bakalım:

"Bu tepe ülkenin en yüksek yerlerinden biri. Biliyorum. Kendine güvenenlerin çıkmak, doruğuna ulaşmak isteğini kuşaklar boyunca gönüllerinde taşıdıkları bir yer. Biliyorum. Oradan ülkenin tümü, bütün gelmişi, geçmişi, geleceğiyle görünür, diye eski mi eski bir söylenti vardır çünkü kuşaktan kuşağa aktarılan",

"Şu koca düzlüğü aşmaktan vazgeçeyim diye az mı korkuttular beni? Niye vaz geçirmek istedilerdi sanki? Kendileri yapamadı da ondan diye düşünmek çok ucuz bir yorum. Şimdi uslu, boş, yalnız, geniş, kupkuru uzanıyor düzlük altımda, savaş alanı olmağı bekleyen bir takım adanmış topraklar gibi."

Mekânsal yolculuğun nadiren kullanılmasının modern bir tür olan öykünün odak noktasının kente sıkışmış, yerinden kıpırdıyamayan, doğaya, nesnelere karşı körleşmiş, derinlikten yoksun bireyler olmasının bir alakası var mıdır?

Cemal Şakar'ın bir yazısında belirttiği gibi; *"Çünkü seyahatin özü alıp vermek; giden yanında kendi kültürünü götürür, oranın kültüründen de alarak döner. Ancak modernliğin sonuçlarından biri olan turizmde durum böyle değildir. Turist almak-vermek derdinde değildir. Kendisi için belirlenmiş bir sürede, belirlenmiş bir rotada, belirlenmiş vakitlerle, belirlenmiş kişilerle gezip izler. Bol bol çektiği fotoğrafların çerçevesinde genellikle kendi de vardır. Çünkü dönüşte onan inanmayacak arkadaşları için en kesin delil fotoğraf karesine girmektir."*

Yolculuğun turistik bir gezi halini aldığı, yolun yolcuyu değiştirmek şöyle dursun, fotoğraflar yardımıyla hatıra biriktirmenin ötesinde bir anlamının olmadığı çağlarda öykü de bu sıklıktan nasibini almıştır.

Manevi Yolculuk

Kaynağını tasavvufi anlatıdan alan metinlerin gerek geleneksel hikâyede gerek modern öyküde pek çok iyi örneğine rastlanabilir. Karakterin gizli ya da açık bir seyr-i sû-

luk yolculuğunun öznesi olduğu bu anlayışın temsilcisi olan öykülerde; sembolik anlatım, tekrarlar ve daimi bir sonsuzluk vurgusu göze çarpar. Ki bu üç öge modern öykünün, her kuralı bir biçimsel yeniliğe çeviren damarına geleneksel anlatıdan miras olarak kalmıştır diyebiliriz. Manevi yolculuğun, az sonra mevzu bahis edeceğimiz içsel yolculuktan farkı, burada karakterin kendi içine döndükçe, yalnızlaşıp, kötümserleşeceğine bilakis sosyalleşmesi, daha doğrusu halka yaklaşmasıdır. Çünkü tasavvufun temel kaidelerinden birisi de ‘Halvet Der Encümen’ yani halk içinde Hak’la beraber olmaktır. Seyr-i süluk karakterinin, yolculuğunda ilerledikçe bireysel sıkıntılarından, yalnızlığından kurtulması, fena’yı tatması gerekir. Gelgelelim, manevi yolculuk daima bir geri dönüşü de barındırır bünyesinde; konuyla ilgili Rasim Özdenören’in *Köpekçe Düşünceler* kitabında İmam Rabbani’nin bir mektubundan şu parça alıntılanmıştır. “*Zati muhabbet, fena’nın alametidir ve yok olmaksa masiva âlemini unutmaktan ibarettir, ta bütün bilgiler gönülden boşalıp mutlak bilgisizlikzuhura gelinceye kadar.*”

Burada Özdenören’in deyiimiyle mutlak bilgisizlik aynı zamanda mutlak bilgiye de dönüşüyor. Böylece “bilmekle bilmemek bir araya geliyor; kişinin kendisi bilgiye dönüşüyor. “ Oysa hakikatten yoksun modern karakterlerin yolculuğunda bilme eylemi kişiyi bireyselleştirip halktan uzaklaştırmaktadır.

Manevi yolculuğun merkezinde olduğu öyküler, ekseriyetle mekândan münezzehtir. Karakterler, olaylar, “şimdi”ye asılı kalmış gibilerdir. Karakter, daha yere düşen suyun kurumasına bile fırsat bırakmadan sonsuz bir şimdide yola düşüp, yolculuğunu tamamlayabilir. Rasim Özdenören’in “*Bir Kapının Önünde*” öyküsünün ilk paragrafı, manevi yolculuğun zamanla ilişkisini tipik bir şekilde ortaya koyar:

“*Gecenin karanlığı aralanıyor ağır ağır: her şey bir önceki gün gibiydi, bir önceki sabah gibi-*

(Daha önceki gün

ve

daha önceki gün –ler gibiydi-

Işık

-bu saatlerde ışık değil loşluk olurdu

gene öyleydi.

Ve

birileri gene paldır küldür geçip gidiyordu

sokaktan. Kabaraları parke taşlarını döve-

rek..

Alıştığı sesler.)

Duvarlara bakındı: elbisesini duvardaki çiviye asmıştı. Korkak sinsî bir karanlık duvarın pürüzlerine, pürtüklerine müzmin bir hastalık gibi bulaşmış kalmıştı.

(...)

Hep aynıydı.

Hiç değişmemişti.”

Manevi yolculuğun anlatıldığı öyküler; bir nevi insanın kendisiyle hesaplaşmalarının da öyküleridir. Tüm yolculuk boyunca sembolik ve imalı anlatım, yazarın vazgeçilmez silahıdır. Köpek, nefsin simgesidir örneğin, ateş azabın ve pişmanlığın simgesidir, kapı ise yeni ve daha “doğru” bir hayatın... Aynı öyküden örnekler vermeye devam edebiliriz:

“Rüzgârda sallanan bir korkuluk: tepesinde bir köpeğin kuru kafası, yani iskelet ve ne güzel bir dizi inci dişleriyle”,

“Sonra

ateş

çarpıntı

içbayıltan krizler

başdönmesi

helezonlar

ve dehlizlerde onun saydam giysileri içindeki duruşu

karışıklık.”,

“Dışarıdan bakan biri, adımlarının nerdeyse önceden yapılmış bir hesaba göre ölçüyle, tartıyla atıldığını düşünebilirdi, öylesine kendinden uzaklaşmış, yitmiş olarak yürüyordu. Kapının önündeydi.”

Manevi yolculukların merkeze alındığı öyküler; insanın dünyada yitiğini aradığı, insanın eksik olduğu, hakikatin peşinde olduğu bir anlayışın ürünüdürler. Sanat ancak insanı iyiye ve doğruya yöneltiyorsa sanattır. Bu bağlamda Ali Şeriatî’nin de *Sanat*’da altını sık sık çizdiği gibi sanat ilahi olana açılan penceredir. İnsan aramakla yükümlüdür.

İçsel Yolculuk

1940’lı yıllarda Sarte, Camus ve Heidegger’in yapıtlarıyla ortaya çıkan varoluşçuluk (egzistansiyalizm)akımı, sonraki yıllarda tüm dünyada akis bulan büyük bir dalga oluşturmuştur. Akıllı bir varlık olan insanın, kendi dışında olan dünya ile ilişkisini konu alan varoluşçuluk; doğadaki iradî varoluş edilgenliğinin insan bilinciyle olan savaşımına dikkat çeker. Bu mantığın bir sonucu olarak: Bireysel özgürlük ve sorumluluk Varoluşçuluk’un iki temel ögesi olarak ortaya çıkar. Varoluşçu düşünce, idealizmdeki tinsel ve doğrusal varoluşu reddeder, birey olmadıkça hiçbir şeyin olmadığı bulgusuna varır. Böylece “hiçlik” akımda önemli bir doktrin halini alır. Sonuç olarak, “var oluşun kendinden olduğu -varoluşun özden önce geldiği- varsayımına ulaşılır. Varoluşçuluk genelde kötümserlik, bunaltı, özgürlük, başkaldırı ve umutsuzluk felsefesi olarak düşünülür.

1950’li yıllarda Türkiye’de ve Türk öykücülüğünde aks-i sedasını bulan varoluşçuluğun anahtar kelimesi birey ve bireyciliktir. Bireyin, toplumdan koptuğu, bil-dikçe toplumdan uzaklaşıp daha sonra kendini oradan aşağı atacağı fildişi kuleler inşa

ettiği varoluşçu karakterlerin anlatıldığı öykülerde kahramanın dış dünyayla olan ilişkisinin minimum düzeyde olduğunu, dış dünyaya ait olan her “şey”in kahraman tarafından hiçliğe çarpılarak yok edildiğini, alaysandığını, aşağılandığını görürüz. Dışsal vakalar, varoluşçu karakterin iç dünyasında suya atılmış bir taş etkisi yapar. “Sıradan” insanın önemsemeden geçip gideceği bir olay, varoluşçu karakterin ruhunda büyük infiallere sebep olup dalga dalga yayılabilir. Sonunda ortaya “absürt” bir sonucun çıkması işten bile değildir. Albert Camus’nün Mersault’unu düşünelim. Dışarıdan bakıldığında Mersault, Cezayirli bir Arabı; yalnızca gözüne güneş geldiği için öldürmüş değil midir?

Varoluşçu karakterin yolculuğu, dışsal olmaması hasebiyle manevi yolculuğa benzetilebilir fakat varoluşçu karakter, seyr-i süluk kahramanının aksine gittikçe yalnızlaşarak, dünyadan koparak, gözden kaybolarak, bir çeşit hiçlik keşişi halini alırken; öteki, her adımda halkın içine biraz daha karışır, birey olmaktan uzaklaşarak “bir”likte çokluğu bulur. Varoluşçu karakterlerin en büyük sorunu sahicilik ve inandırıcılık sorunudur. Okurun kendisini karakterle aynı yolculukta gibi hissedebilmesinin yegâne çaresi yazarla aynı kaynaktan beslenip, aynı “bunalımları” yaşıyor olmasıdır. Yazar, okurlarından karakteri patlama noktasına getiren süreci birkaç imayla anlamasını ister; öykü zamanında karakter, gergin bir yay gibidir. Tek bir kelime eder ve absürt okun yayından çıkışı gibi hayatına (öyküye) doluverir. Ferit Edgü’nün *Yitik Gün* öyküsündeki Ahmet Hırçın’a kulak verelim:

“Yüzüme baktı: kızgın.

‘Bugün işe gitmesem mi?’ dedim.

‘Zırvalama’ dedi.

‘Ama sıkılıyorum’ dedim. ‘Her Tanrı’nın günü...’

(...)

‘Para bilmem neme, gitmeyeceğim bugün işe’ dedim kendi kendime. Yolu değiştirip deniz kıyısına indim.”

İçsel yolculuk, bireyin yolculuğudur. Bir çıkış yolu bulamayan ruhun boğuntusunun, saçmaya teslim oluşun, intihara sürükleniş yolculuğunun resmidir. Aynı hikayede Ahmet Hırçın’ı bekleyen son, pek çok varoluşçu karakterin başına gelmiştir.

“Bu başlığın altında kendi adımı gördüm. Daha küçük harflerle; ama gene de büyük, AHMET HIRÇIN İNTİHAR ETTİ. EVİNDE DÜN GECE ASILI BULUNAN... bir de fotoğraf. “

Diğer yandan bu içsel yolculuklar ve varoluşçu dalga, modern öyküye bir çok yeni biçimsel imkan kazandırmıştır. Mızrağı çuvala sığdırmak için çuval şekilden şekile sokulmuş; bu süreçte öykücülerin deney arzusu depreştikçe depreşmiş; bilinç akışı, farklı bakış açıları kullanımı, metinlerarasılık, gibi pek çok yenilik bu sayede türün imkânlarına katılmış, öykümüzün boyut değiştirmesine, yepyeni bir yola girmesine sebep olmuştur.

Sonuç Yerine

Manevi yolculuk ve içsel yolculuk merkezli diye adlandırdığımız öyküler, soyutluğu ve nispeten dışa kapalı olması yönüyle birbirleriyle benzeşmekle birlikte hakikatle olan ilişkileri, dünya tasavvurları vs. ile de birbirinden keskin bir şekilde ayrılmaktadır. Lakin son otuz yılda garip bir şekilde bu iki merkez, birbirinin içine girerek modern öyküde belki de ayrıca incelenmesi gereken bir terkip oluşturmaya başlamıştır. Varoluşçu içe dönüşle tasavvufi öz, bir sentez oluşturarak öykücülüğümüzde yeni bir mecra oluşturmuştur.

1950 sonrası, mekânlar da kendisi olarak değil, ancak bir imge olarak varolabilmişlerdir; mekanlar, karakterlerin yaşadığı ruh hallerinin okuyucuya daha iyi verilmesi için birer araca dönüşmüş neredeyse etkisizleşmişlerdir. Karakterin psikolojisi nesnelere aktararak verilmeye başlanmış, mekan adeta kendisi olmaktan çıkmıştır. Örneğin; yorgun bir tren, tedirgin ev, coşkulu nehir gibi dışlaştırmalarla yazar artık mekandan değil, karakterin ruh halinden bahsediyor hale gelmiştir. Bu bize kahramanın sosyal çevresinin önemini yitirdiğini, bireyselliğin hayatımız ve öykümüzde yükselen bir değer olmaya devam ettiğini göstermektedir. Girişte; yolculuk, insanın alınyazısıdır ve öykü ekmeğini hayattan çıkarır dedik; öyleyse sonuç olarak bu uzun ve çileli yolculukta hayata bakış açımızın, yolculuk etme biçimimizin, yolu algılayış şeklimizin edebiyat algımızı da değiştirip dönüştüreceğini söylemekte bir beis görmüyoruz.

VEFA TAŞDELEN

TÜRKÜ VE YOL: “İLK ELDEN DİL”/ “İLK ELDEN YAŞANTI”

Yolda olmak tam da insanın yeryüzündeki bulunuş tarzına işaret eder. Dünyada olmak, yolda olmaktır. Bu yolculuk ömür boyu devam eder, ömür sürdükçe yol da sürer. Uzun yol araçlarının üzerinde yazdığı gibi: “Ömür biter yol bitmez.” Ömrümüz yolda geçecek, yolu yürüterek geçecek. Yolda olmak, yazgımızdır. Bunun bir anlamı da şudur: Bir türlü yerleşemeyeceğim dünyaaya, kendimi sabitleyemeyeceğim. Hep hareket halinde olacağım, hep bir yere doğru gideceğim. İçimdeki eksiklik devindirecek beni. Yol, kımıldanıp duracak içimde, bir yerlere doğru alıp götürecektir beni. Hayatıma bir gelişim çizgisi atmak isteyeceğim; huzura doğru, iyiliğe doğru, güzelliğe doğru, varlığa doğru gitmek isteyeceğim. Su, bir bardaktan diğerine boşalacak. Bir yandan dolarken diğer yandan eksileceğim. İçimde bir “yol sevgisi” olacak hep; “yarın” derken, “gelecek hafta” derken, “önümüzdeki ay” derken, “iki sene sonra” derken, yol sevgisi büyüyüp duracak. Hayal kurarken yol sevgisi büyüyüp duracak, tasarlarda bulunurken, planlar yaparken yol sevgisi büyüyüp duracak. Hayat yolu, bir ömrün bilgisini ifade eder; bir ömrün iyi ve kötü günlerini. Herkes kendi hayat yolunda yürür. Hayat yolunda birlikte olsalar da, hiç kimse bir diğerinin yolunu yürütmez. Herkes kendi yolunu yürütür, kendi yolundan yürütür. Yol hayatında vardır insanın. Bazen uzar, bazen kısalır. Bazen kavuşturur, bazen ayırır. Yollarla büyür insan; yollarla yaşar, yollarla ölürüz.

Yol sözcüğünün dilimiz ve kültürümüz içinde derin anlamları vardır. Yol ve yolcu, seyir ve seyyah gibi eş anlamlılarını da hesaba katarsak, adeta bir yol felsefesi oluşturmak bile mümkün. Tabii ki, bir de yol ve yolculuğun mecazi anlamları var, göz ardı edemeyeceğimiz. Yol, gerek anlam, gerekse çağrışım alanları ile varoluşu bir baştan öbür başa kuşatabilecek nitelikte. Bu yazıda, yol ve türkü konusunu ele alacağız: Yol türküne nasıl düşer? Yol, türkü açısından, bu ilk elden dil açısından ne ifade eder; bunu anlamaya çalışacağız. Kuşkusuz bu yazı, daha önce yayınladığımız “Türkü ve Mektup” başlıklı yazımızla birlikte okunduğunda bir bütünlüğe kavuşacaktır.¹

1. Türkü: İlk Elden Dil

Türküler, hayatımızın en sahih, en içtenlikli, en doğal, en yalın ve en doğrudan ifadeleridir. Onlar bizi anlatırken, bizle kendi ifadeleri arasına bir engel, bir perde, bir filtre koymazlar; aksine bizi biz olarak, ne isek o olarak anlatırlar. Türkülerin ifade biçimi (söz, melodi, ritim, ahenk) karşısındaki beğeni ve tutumumuzda, kendimizi kendi halimize yabancılaşmış hissetmeyiz; aksine hep kendimiz olarak bulunuruz orada; sesimiz en içtenlikli, en yapmacıksız, en gösterişsiz, en sahih şekliyle çıkar. Onların ilk elden dil olması, kültür ortamına uzak oldukları anlamına gelmez. Aksi-

ne hep “başkası gerçeğini” göz önünde bulundururlar, onu sever ve ona bağlanırlar; başkası gerçeğinden dolayı var olurlar, başkasına yönelirler, bir toplum duygusuna sahiptirler. Sosyal ve törel bir dünyada var olurlar. Başkasına düşmanlık, kin ve nefretle değil, dostluk ve sevgi duyguları ile bağlanırlar. Türkülerin ilk elden dil olması, aşına bir dünyada kalplerin kendi dilleri ile konuşmasındandır. Bu konuşma biçimi mümkün olduğu kadar dış dünyanın yarara ve çıkara dayalı ilişki biçimlerini paranteze alır. “İlk elden dil”i konuşan kişi bu nedenle bize yabancı gelmez; aksine o kadar yakın gelir ki, bir an onun sesini kendi içimizde, sanki kendi sesimizmiş gibi hissederiz. Türküler artistik bir iddia taşımamalarına karşın yine de onların söyleyiş biçimlerindeki güzelliğe, sadeliğe, yalınlığa, derinliğe ve içtenliğe hayranlık duymadan edemeyiz; sahip oldukları his ve mana boyutu karşısında hayrete düşeriz. Ve bu söylem biçiminin her türlü takdirin üzerinde olduğu duygusuna kapılırız. Olsa olsa insan kendi içinde, kendi dünyasında bulur onları, başka yerde değil.

İlk elden dili herkes kendi yaşam deneyimi ölçüsünde anlayabilse de, konuşabilmek herkese nasip olmaz. Bu dili konuşabilmek insanlığın yeryüzündeki varoluşuna ilişkin içsel tecrübe ve empatiyi gerekli kıldığı gibi bunu ilk elden dilin yalın formuna dönüştürebilme yeteneğini de gerektirir. Türkülerin ilk elden dil olması duyguları yabancılaşmaya uğramadan, sanatın, kültürün, törenin, yasanın ayıbın örtüsü altında gizlemeden, salt kendisi olarak yansıtmayı başarmasındandır. Bu ilk elden dili konuşabilmek, varoluşu, acıyı ve sevinci kendinde hissedebilmekle alakalıdır. Bu dili konuşabilen insanlar, gönülleri durulanmış, zihinleri aydınlanmış olan insanlardır. Bu da sanatsal bir duyarlılık ve yeterlilik değil, yaşama içtenliğidir. İnsan, ilk haliyle, denilebilirse ilk yaratış haliyle, bu dilin konuşulduğu yerdedir, bu dili konuşan insandır. Bu konumda, kimliğine sonradan eklenmiş bütün statü ve unvanlar, bütün kazanımlar paranteze alınmıştır. “İlk insan bu duyguları, acıları, sevinçleri, ayrılıkları kuşandığında nasıl konuşurdu acaba?” diye bir soru sorulsa, “türküler gibi konuşurdu” diye cevaplayabiliriz. Dolayısıyla ilk elden dil, Hazreti Âdem’in konuştuğu dildir, insanın doğal dilidir, ortak dilidir.

Türkülerde ilk elden dil, ilk elden sesle birleşir. Varoluştan bir kıvılcım kapan, gönülden bir söz koparıp dışa doğru taşan bu ses, türkülerin ilk elden sesidir. Bu nedenle türkülerin ilk elden yapısında, ilk elden dil ve ilk elden ses birleşir. Bu gerçeklik, insanın yeryüzündeki ilk elden gerçekliğidir. Gerisi sonradan eklenmiş, sonradan edinilmiştir. Zenginliği fakirliği, güzelliği çirkinliği, gençliği yaşlılığı, okumuşluğu cahilliği, iyiliği kötülüğü bütün bunlar sonradan bu ilk elden yapıya eklenmiştir. Bu açıdan bakıldığında türkülerdeki insan gerçekliği, insanın özünü, insanın yalın halini yansıtır. İnsanın türkülerde yer almayan özellikleri ise onun ilinekleridir. Türkülerin bu ilk elden dil yapısına “sahih dil” diyebiliriz; çünkü yabancılaşmaya uğramamıştır, çeşitli ekler alarak karmaşık hale gelmemiştir. Bu ilk elden dil, bu haliyle evrensel bir dildir. Onun anlamını, tavrını ve yansımasını, kendi saflığını koruyabilen, kendi suyunu bulandırmayan herkes anlayabilir. Zira orada “artistik” bir çaba görül-

mez, saklama ve gizleme görülmez. Halin dilidir, o an orada olanın dilidir. Dinleyenler de onu kendi hali içinde yeniden bulgularlar, yeniden üretirler. Orada konuşan aklın, zihnin dili değil, gönlün dilidir. Yaşanarak elde edilenin, saf ve doğal bir yaşantıdan süzülen deneyimin, gönlün diliyle ifadesidir. Türkülerde hayatımız vardır, alınyazımız vardır. Türkülerde yaşama biçimimiz, varolma tarzımız vardır. Türküler aynamızdır, türküler tanışımızdır, türküler duygularımızın çiçeğe durmasıdır. Türküler bizim şiirimizdir, öykümüzdür, romanımızdır. Sevgilerimiz ve nefretlerimiz orada açığa çıkar, bilicimiz ve bilinç dışımız orada dile gelir. Türküler bilincimizin ırmağıdır. Sesimiz orada yabancılaşmaya uğramaz, gönlümüz orada kendi sesini duyar. Türküler bizi biz olarak anlatır. Türküler insanın özsellemesidir; yalın, berrak, arı duru hale gelmesidir. Türkülerin dünyası insanın yüce değerlerinin dünyasıdır, erdemlerinin dünyasıdır.

2. Türkü ve Yol

Yol, insanın sahih yaşantılarından biridir. Bu yaşantıda insan özü yabancılaşmaya uğramadan dile yansır. İnsan, yolda bulunurken kendi yazgısını, kendi varoluşunu yaşar. Türkülerdeki yol, ister doğrudan, ister dolaylı bir anlamı ifade ediyor olsun, sahih, yapmacıksız bir yaşantıdır. Alınyazısının dipten su yüzüne çıktığı bir yaşantıdır. Türkülerin berrak suyunda, dipte ya da yüzeyde, en basit ve en yalın bir şekilde insanın yeryüzündeki varoluşu görünür; hayatı ve ölümüyle, sevinci ve huzuruyla, düğünü ve derneği ile, aşkı ve acısı ile; yol hayatın kendisidir. Yollar bazen uzar, bazen kısalır, bazen kavuşur, bazen ayrılır. bazen düze iner, bazen yokuşa vurur. Ve yol, hep türkü ile birlikte yer eder insanın yüreğinde. İnsan yolu türküye, türküyü yola yazar. Yolda türküyü, türkide yolu dinler. Yolu türküye, türküyü yola katar. Yol, türkülerle güzelleşir, türkülerle anlamlanır, türkülerle yaşanır. Hiçbir türkü yoktur ki, içinde yol olmasın, yolculuk olmasın. Hiçbir türkü yok ki sevgiyi yol ve ayrılıkla sınımasın. Türküler yollarla, yolculuklarla örülüdür, çünkü hüznlerle, ayrılıklarla örülüdür. Bu nedenle insanın yeryüzündeki varoluşu daha bir net, daha bir açık görünür türkülerin berrak sularında.

Hangimiz yola revan olup giderken, kimi zaman acılar içinde kimi zaman umutla türküler kendimizi, türküler kendimize katmadık; hangimiz türkülerin ince nakışlarında, içsel ritminde kendimizi, kalp atışlarımızı hissetmedik? Türküler yolları değiştirmede mi, yolların duygularını netleştirmede mi? Hangimiz yolları türkülerle yaşamının heyecanına coşkusuna kaptırmadık kendimizi, hangimiz yolları türkülerle yeniden keşfetmedik, yollar hangimizin yüreğine ince ve uzun yazılar olarak, kader yazıları olarak yazılmadı? Yolun ayrılığa çevirdiği sevgi, türküler candan kopan bir seda olarak yansır. “Kış ola bağlana yolların, dostum!” diye inleyen türkü, her şeyden önce bir gönlün bir başka gönülde nasıl yer ettiğini, sevginin iki varoluş arasında nasıl derin ve güçlü bir bağ oluşturduğunu ve bu şekilde iki farklı varoluşun birbirinin koşulu haline getirdiğini gösterir. Böyle bir niyazda bulunan bir kişi, canın

candan kopmasını istemez. Niyazı odur ki, kar yağsın, yollar kapansın ve yolcular yola çıkamaz olsun. “*Koyun olsam yayılsan ardın sıra*” diyen türkü de sevgilinin ardından, ona duyulan derin bağlılığı ilk elden dilin sesi ile duyurmak ister. “neredesin sen” diyen türkü de, ayrılık halindeki hasreti ve duygusal yakınlığı dile getirir. “Dön gel” çağrısı da ayrılık acısının bilinç üzerindeki baskısının bir ifadesi olarak dile yansır. Ayrılık budur: Sevgi ile kaynaşmış gönüllerden biri gider, diğeri kalır geride. Varoluşun ender hissedilme anlarından biridir bu. Kendi başına yaşanan bir anlık sessizlik; işte o da ilk elden dile aittir.

Türkülerde, sevgi ayrılıkla denenir, yolla denenir. Yol teması, türkülere ayrılıkla yansır. Bu nedenle “gitmek”, “gelmek”, “yola düşmek” temalarının yansımadığı türkü yok gibidir. Her türkü az ya da çok yola düşer, her türküde az ya da çok yol vardır. Her türküde ayrılık vardır; çünkü ayrılık insanın alinyazısında, “varoluşunun sınırı durumları”nda vardır. Ayrılık, kaderde olandır, yol kaderde olandır. Kader yolu bizi bazen birleştirir, bir araya getirir. Bazen üç saat, bazen üç gün, bazen üç ay, bazen üç yıl, bazen bir ömür. Ama bizi bir araya getiren kader ayırmasını da bilir. Yolların ayrılması, canların bir birinden kopmasını da ifade eder. Ama bir şey vardır: Fiziksel olarak birbirinden ayrılan insanlar, sevgileri ile bağlı kalırlar, gönülleri ile bağlı kalırlar, duygu ve düşünceleri ile bağlı kalırlar. Yol, sevgiden dolayı yoldur, gurbet sevgiden dolayı gurbettir. Bazen yollar giden sevgiliyi getirmez geriye: “*Söğüdüün erenleri çağırın gidenleri*” diye yakarır yüreğin saf, içtenlikli ve ilk elden sesi. “Kırşehir Sürmelisi”, yar yoluna sılayı terk etmekten söz eder. “*Uçar gider bir gözleri sürmeli*” derken, giden sevgilinin ardından ezilen yüreğin acısı yansır ilk elden dile, ilk elden sese. Emir Dağ’la Urfa arasında yaşanan “goygun acılar”, insanının insana nasıl bağlanabileceğini, hayatın bu bağlılık durumunda nasıl şekillenebileceğini en kırılgan şekliyle dile getirir. “*Urfa Urfa içinde/Kavruldum yağ içinde*” diyen türkü de bu yakıcı ayrılık acısını terennüm eder.

Yollar hep sevgiyi anlatmaz, bazen de sevgisizliği anlatır, sevgi eksikliğinden kapandır. Buna örnek, “Yenice Yolları”dır. “*Yenice yolları bükülür gider/Zülüf ak gerdana dökülür gider*” der türkü. Aslında yollarının bükülüp gitmesi önemli değildir. Önemli olan, bütün bunları bir hadise haline getiren, bu şekilde kendi öyküsünü oluşturan bir acılı bilincin varlığıdır. Hadiseyi hadise, türküyü türkü yapan da bu bilincin öyküsüdür. “Yenice Yolları” sevgilinin kadir kıymet bilmezliğine karşı bir sitemdir. “*Dünyayı kalbura koysan elesen / Sen de benim gibi yar bulamazsın*” ifadesi, söylenebilecek son sözdür. Burada kalpler birbirine ulaşamamış, gönüller arsından yol açılamamıştır. Bu gerçek bir engeldir. Türkü bize yolun sevgiden değil, sevgisizlikten dolayı kapandığını söyler; ama bir başka şey daha söyler: Yolun ayrılık olabilmesi için daha önceden gönüllerin kavuşmuş olması gerekir. Yol, tek kalbin değil, kalplerin öyküsüdür, kalplerin yazgısıdır. Bu güzel türkünün bizde bıraktığı imaj, bir peyzajdır: Dümdüz ovada, bükülüp giden bir yol. Ama bu yola anlamını veren, yolun kendisi değil, yolun şurasında ya da burasında duran, yolu bir noktadan seyreden bir sevdalı bilinçtir.

Türkülerde yol ve yolculuk teması, genellikle “hüzün”le, “ayrılık”la geçer. Yolculuk denilen her bir anda, ayrılık da denilmiş olur, sevgilinin sevgiliden ayrılması da ifade edilmiş olur. Yolculuk ve gurbet temaları, kendi içlerindeki olumsuz çağrışımlara karşın, sevgi, hasret, dostluk gibi olumlu duyguların ifadesine imkân tanınması açısından da olumlu bir nitelik gösterirler. Tabii ki bir de şu var: Yollar hep ayırmaz. Giden sevgili, gittiği yoldan geri dönmesini de bilir. “Karan Tren” türküleri, sadece ayıran bir unsur olarak yansımaz türkülere, birleştiren bir unsur olarak da yansır. Ayırırken kara trendir, ama kavuştururken de “allı tren, pullu tren” olur. Ayıran yollar zalim, kavuşturran yollar kurban olunasıdır. Bu açıdan yol çaredir, şifadır, imkândır. Yol biterse çare de biter. Yol biterse imkân da biter. “Bağlandı yollarım kaldım çaresiz” diyen türkü, çarenin ve imkânın bittiğini söyler. Bu, yolun kesilmesidir. Yunus’un şiirlerinde de böyle bir tema vardır: *“Harami gibi yoluma aykırı inen karlu dağ/Ben yârımdan ayrılı düşdüm sen yolunu bağlar mısın/Karlu tağların başında salkım salkım olan bulut/Saçın çözüp benim için yaşın yaşın ağlar mısın?”* Yolunu kesmek çaresini tüketmektir, yolunu kesmek imkânını yok etmektir. Yolunu kesmek varoluşunu kesmektir. Yolunu kesmek, art niyetli bir tutumdur. Kötü niyet insanın insana salgıladığı zehirdir.

Sonuç

Türkülerin kahramanları kendi yurtlarına, kendi evlerine, kendi ocaklarına, kendi topraklarına bağlı kişilerdir. Onlarda “meskenet sevgisi” ağır basar. Bu sevgiden dolayı, ayrılık “ayrılık” olur, bu sevgiden ötürü yol “gurbet” olur. Türkülerde ayrılığın sesi, yüreğe ateş düşünce yürekte çıkan ses gibidir. Yol, bir ayrılık durumu olarak, bu ilk elden sesi ve ilk elden dili yansıtır. Kendi başına şu ya da bu şekilde bir anlamı olmayan yol, aşkla bir değer kazanır: ayırır ya da birleştirir, kavuşturur ya da ayrılık acısı verir. Türkülerde sevinç ve neşe de vardır; ancak bundan daha çok hüznün vardır. Onlar hüznün acı meyvesi olarak ortaya çıkarlar, bu nedenle dinleyenlerin yüreğinde derin izler bırakırlar. Bu nedenle bir türlü yürekte herkes kendi türküsüymiş gibi dinler ve söyler. Türküde kendini ve kendi öyküsünü yeniden yaşar. Türküdeki anlamı, kendisinde, kendi varoluşunda yeniden tecrübe eder. Bu açıdan bakıldığında elbette şu söylenebilir: Türkülerdeki yol, daha çok ayrılık yoludur, ayrılığın yoludur. Bu nedenle kıvrılıp giden yollardan söz edilirken, tabii ki ayrılıklardan söz edilir. Ama unutulmalıdır: bir ayıran yollar bir gün kavuşturur da. İşte bu türkülerdeki umudu oluşturur.

¹ Burada tekrardan kaçınmak adına o yazıda geçen yol ve yolculukla ilgili kimi temalara değinilmemiştir. Söz konusu yazı için bkz. *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*, yıl: 2006, sayı: 114-116, s. 178-188.

HİLMİ UÇAN

AMİN MAALOUF VE OSMANLI COĞRAFYASI

Madame de Stael coğrafyayı sanat ürününün doğuşunda en önemli etken olarak görür. Bu görüş tartışılabilir, tartışıldı. ‘Sanat ürününü belirleyen coğrafyadır’ şeklinde bir genelleme yapmak elbette doğru değildir. Bunun yerine, anlatıyı kuran önemli öğelerden biri uzamdır demek daha doğrudur.

Uzam, anlatıyı kuran, atmosferi oluşturan önemli bir öğedir. Yerli yerinde yapılan bir uzam betimlemesi metni daha okunur, daha görsel hatta daha yazınsal duruma getirir. Sözgelimi Balzac bu betimlemelerden hiçbir zaman vazgeçmez; olayı ve oyuncularını ortaya koymadan önce ayrıntılı, okuyucunun belleğinde kalacak bir uzam betimlemesi ile anlatılarına başlar. *Sefiller*’de Paris uzamı, Maupassant’da Normandiya uzamı anlatıyı kuran önemli öğelerdir. Eugénie Grandet’yi Saumure’deki evinden ayır- rı düşüneyiz. Neriman’ı Fatih’e, Macit’i Beyoğlu’na yerleştiren Peyami Safa da Fatih’teki, Beyoğlu’ndaki evlerle bu kişilerin düşünce dünyalarını özdeşleştirir.

Amin Maalouf Ortadoğu coğrafyasından, Lübnanlı bir romancıdır. Hristiyan’dır ve 1976 yılından beri Fransa’da yaşamaktadır. Romanlarının çoğunda Osmanlı, Selçuklu coğrafyası, Ortadoğu uzamı vardır. Bu coğrafyaya yerleştirilen anlatı kişileri, bu coğrafyada geçen olaylar betimlenir; sadece betimlenmez, aynı zamanda, bu coğrafya, bu coğrafyadaki tereddütler, çarpışmalar, kimlik arayışları verilmeye çalışılır.

Biz bu yazıda Amin Maalouf’un yapıtlarında, çerçeveyi sınırlı tutarak, ikisi roman, biri düşünce kitabı olan üç kitabı çerçevesinde bu coğrafyayı, bu uzamı, bu uzamdaki insanın özelliklerini izlemeye; bu coğrafyadan hareketle Amin Maalouf’un söylemek istediklerini anlamaya çalışacağız. Hemen belirtelim ki Amin Maalouf’un romanlarında Osmanlı coğrafyası var, ama bu coğrafyada tarihsel olaylar daha ağırlıklı olarak işleniyor. Başka bir deyişle Malouf, coğrafyadan daha çok, bu coğrafyadaki tarihi kurgu malzemesi olarak kullanıyor. Semerkant romanında da Selçuklu tarihi roman malzemesi olarak kullanılıyor. Batı’da yazan, Doğu’yu bilen bir romancının yazdığı roman, Batı’da bir hayli ilgi görür. Çünkü Doğu, Batılı bir sanatçı için her zaman ilginçtir. Günümüz Doğu insanı da Batı’dan gelecek her sese, her söze kulak verir. Bu bağlamda A.Maalouf ismi hem Doğu hem Batı insanı için ilginç bir isimdir. Fransa’da önemli bir ödül olan Goncourt Ödülü’nü alan Maalouf’un kitapları Türkiye’de de çok sayıda baskı yapar.

SEYAHAT ETMEK/KEŞFETMEK

Az seyahat eden, bu nedenle de dünyayı, farklı coğrafyaları seyahat ederek, gö- rek, gözleyerek, somut olarak keşfetmek yerine sözel olarak tanıyan; tarihi ve coğraf- yayı önyargılı, iktidar yanlısı kitaplardan soyut olarak kavramaya çalışan insanlarız.

Osmanlı coğrafyasını ve mirasını reddeden Fransızcayı kendi ülkesinde öğrenen ama Osmanlıcayı, Osmanlı coğrafyasını hiç merak etmeyen bir anlayışın bize kaybettirdiği birçok güzellik olsa gerek. Tarihimizi ve coğrafyamızı hep reddettik. Kendimizi dar sınırlara hapsettik, ufukumuz daraldı. “Kemalist Türkiye Osmanlı tarihine pek sahip çıkmadı, onu anlamaya çalışmadı”¹. Aydınımız yolun yarısını geçtikten sonra bu acıması durumun ayırımına vardı: “Yolun yarısını geçtikten sonra kendi ülkesinin geçmişiyle ilgilenmeye” başlayan “eski yazıyı Paris’te, Sorbonne Üniversitesi’nde” söken, “oysa Fransızcayı İstanbul’da Galatasaray Lisesi’nde”² öğrenen aydınlarımız az da değil.

Enis Batur da kendi tarihine, coğrafyasına yabancılaşmasını şöyle dile getirecektir: “Yabancı bir müziği öğrenir gibi Dede Efendi’yi dinlemeye başladım. Bu, Cumhuriyetin talim terbiyesinin yarattığı bir sonuçtur. Orada derin bir dünya olduğunu anlıyorum; ama o dünyanın bileşkeleri benim yabancıım... Bizim eğitim sistemimiz, bu toprakların arkasında yatan kültürü öğrenmemizi engelleyecek bir şekilde kurulmuş”³.

J.Derida ülkemize gelir, gezer, düşüncelerini anlatır. *İstanbul Mektubu* adlı önemli, çarpıcı gezi yazısında hem seyahati tanımlar hem bu değişime dikkat çeker. Seyahat “asla boş zamanla, aylıklıkla, hatta aktif turizmle, ziyaretle, merakla” ilişkilendirilemez. Seyahat “keyif almanın, keşfin, yabancı olana maruz kalmanın aslında sır olan bir şeyin korunması”dır⁴. İstanbul seyahatindeki gözlemlerini “travmatik” sıfatıyla vurgular; “harf darbesi” şeklinde bir sıfat tamlaması kullanır, şöyle der: “Un coup de lettre (harf darbesi), bu şans veya bu darbe belki de her olayda bize vuruyor. (...) Bu harf değişiminin şiddeti bütün İstanbul sokaklarını kuşatmış; deşifre ettiğim her şeyin üzerinde, işporta tezgâhlarında, yüzlerde, mimaride, yürüyüşe çıktığım her yerde veya birçok göstergenin Cezayir’le ilgili anılarımı canlandırdığı ve hatta Fas, Yunanistan, Filistin ve İsrail anılarımı da canlandırdığı her yerde yaralar açıyor”⁵.

AMİN MAALOUF VE OSMANLI COĞRAFYASI

Amin Maalouf’un *Doğu’nun Limanları*⁶ adlı romanının özgün adı *Les Échelles du Levant*’dır. ‘Échelle’ merdiven; ikinci olarak da Türkçe’deki ‘iskele’ anlamını karşılayan bir sözcüktür. ‘Levant’ ise eski karşılığı ile söylersek ‘Maşrık=Doğu’ anlamına gelen bir sözcüktür. Doğu’nun ‘merdivenleri’ (=limanları) Akdeniz kıyısındaki bütün Osmanlı limanlarına Fransızlar bu adı veriyor. İstanbul, Adana, Beyrut, İskenderiye, Hayfa, Kahire... Doğu’nun merdivenleridir, limanlarıdır.

Merdiven ile yukarı çıkılır ya da aşağıya inilir. Fransızlar da Doğu’ya, Osmanlı topraklarına, Yakın-Doğu’ya, Kuzey Afrika’ya indikleri ya da çıktıkları, dinlendikleri limanlara bu adı vermişlerdir. Bu limanlar aynı zamanda ticaretin kasaları olarak da düşünülebilir. Yazarın kendisi de Lübnan asıllı, Fransızca yazan bir yazar, başka bir deyişle doğulu, doğulu bir Hristiyan; ‘doğunun limanları’nı biliyor.

Bu romandaki anlatıcı dört gün Paris’te kalacaktır. Roman Paris uzamı ile başlıyor. Anlatı zamanı dört günlük bir zaman. Roman Çarşamba günü başlar, Pazar gü-

nü biter. Anlatıcı bu kısa zaman diliminde Paris'te direnişçilerin* adını taşıyan 39 caddeyi ve sokağı gezecektir. Gezerken de düşüncelerini, duygularını dile getirecektir. Anlatıcı bu dört gün içinde kendi yaşamını anlatır.

Anlatıda adları verilen coğrafyadaki kentler gerçek kentler. Beyrut, Paris, Lübnan, Montpellier, Kahire, Hayfa... Okuyucu bu uzamları haritada bir bir gösterebilir.

Romanın başında Paris'te bir metro uzamı var. Romandaki özne yaşamöyküsünü anlatmaya başladığı ikinci günde İstanbul'a, Boğaziçi uzamına geçiyor. Boğaziçi'nde bir 'delilik'ten, 'delilik dalgası'nda, 'genç bir kadının attığı çığlık'tan söz ediyor. Bu uzamda bir padişah hal ediliyor, Yerine yeğeni tahta çıkıyor. Tahttan indirilen padişah, kenarda bir yerde oturmaya zorlanan, ülkesini yeniden ayağa kaldırmayı, 'yeniden ilerleme'yi, 'eski azametli' günlere kavuşmayı düşünen bir padişah.

Kendisine karşı koyabilecek, kapısını korkmadan açabilecek tek kişi ise kızı İffet'tir. O kadar ki bu kız babasının "huzurunda Avrupalılar gibi giyinmeye bile cesaret" edebilecektir. Babasının yanına gelir. İffet, babasını boğazı morarmış, giysileri kanı çoktan emmiş bir durumda görünce bir 'çığlık' atar: İntihar ya da bir cinayettir bu. "Aklını yitirir."

Yaşlı bir acem hekim olan, delilik belirtileri görülen kişileri tedavi eden Kitabdar'a başvurulur. Kitabdar Galata civarında oturmaktadır. Galata'nın yolları "gürültülü"dür. İffet'in annesi, kızını asla bir tımarhaneye vermeyecektir. Kitabdar, İffet'i uzun sürecek bir tedavi için Anadolu'ya, Adana'ya götürmeyi önerir. Götürür. İffet, Kitabdar'dan gebe kalır. Nikâh da yapmıştır ama yaptığı meslek ahlakına sığmamaktadır. Herkes ona kızar, 'vebalı muamelesi' yapar.

Romanda Üsküdar kıyılarında İstanbullu kızların gezilerinden, Trabzon'dan söz edilir. "Üsküdar kıyılarında İstanbullu kızların gezisini anlatan bir Türk şarkısı" söylenir. Adana'daki ev ise kerpiçtendir; yüksek duvarları, içinde büyük ağaçları olan bir bahçesi vardır. Bu eve gelip gidenlerden oluşan bir topluluk 'fotoğrafçılık derneği' adı altında bir dernek kurarlar. Zaman 1901-1910'lu yıllardır. Bir Ermeni olan Fen öğretmeni Nubar bu derneğin en yetenekli üyesidir.

Anlatıcının babası ile Nubar arkadaşlardır. Bir Türk ile bir Ermeni arasındaki arkadaşlık tepki ile karşılanır. Adana'da Ermeni ayaklanması başlar. Ermeni mahallesi yağmalanır. Nubar'ın evi de yakılır. Nubar, Kitabdar'ın evine sığınır. İsyancılar, Adana'dan İstanbul'a gelirler. Nubar bu durumu "kaplanın pençesinden kaçıp ağzına sığınmak" olarak niteler. Birlikte Lübnan'a giderler. Kitabdar, Nubar'ın kızı ile evlenir.

Romanda Adana'da ve bütün Anadolu'da yapılan bir kıyımdan söz edilir. "Doğu toprağı en kötü günlerini" yaşamaktadır; İmparatorluk, "utanç içinde can çekişmekte"dir; herkes kendi tanrısına, diğerlerinin duasını susturması için yakarmakta"dır. Bu savaş yıllarında Nubar, Amerika'ya gitmeyi düşünür. Ama kızı evli ve çocuğı vardır.

Osmanlı torunu olan anlatıcı ümmet bilincini yaşamış, Osmanlı coğrafyasını görebilen birisi. "Her kökten insanların yaşadığı Doğu limanlarında, yan yana yaşanan ve dillerin birbirine karıştığı o dönem"ın yokoluşuna, anılarda kalışına üzüldür. Babası

“soluk renkli bir dünyada bir Türk ile bir Ermeni’nin kardeş olması”na inanır. Çocukluk anılarını, oturdukları evi, evin iç dekorunu unutamaz. Daha sonra yaşanan uzam değişikliğini de vurgular. Anlatıcının çocukluk yıllarında oturdukları “geniş evde duvar halıları, oymalı kılıçlar, Osmanlı ibrikleri ile işlemeli örtüler” vardır ve anlatıcı hep bu işlemeli örtülerin altında yatmıştır. Ama daha sonra “güzel, yüzme havuzlu, gazinolu, balolu otellere gider olmuştur” ve “çocukluk anıları uçup gitmiş”tir.

Kültürün dışı yansıması olan mimari, tereddütleri, çatışmaları anlatan bir başka sanat alanıdır. Bir ev betimlemesi var. Çamlıktepe’deki kâgir ev: “Hiçbir eve benzemezdi: ne tam anlamıyla çağdaş, ne dağ evi, ne Osmanlı idi, bütün üslupların bir karışımı idi. Yine de hatırlayabildiğim kadarıyla hoş...”. Hiçbir eve benzemeyen bir ev: Kimliksiz bir mimari. Necip Fazıl Kısakürek hiçbir şeye benzemeyen, bir kişilik, bir kimlik sahibi olmayan mimari için “piç” mimari der.

Romanın ikinci bölümünde İsyân’ın Paris’te Direniş örgütündeki mücadelesinden söz edilir. Dolayısıyla bu bölümdeki coğrafya, uzam Paris uzamıdır. İsyân, direniş içinde ünlü biri durumuna gelir. Gelecek, sonsuzluk anlamına gelen BAKÜ adıyla anılır. Direniş örgütünden Clara ile tanışır. Daha sonra da bu kızla evlenir.

İsyân üçüncü bölümde tekrar Ortadoğu coğrafyasına, Beyrut’a döner. Aile dağılmıştır. Uzun süredir kimse kapılarını çalmamaktadır. Adana’daki gibi, “vebalı” gibi görülmektedir.

Romanın dördüncü bölümünde İsyân ile Clara’nın evliliğinden söz edilir. Bu evlilik aynı zamanda Arap-Yahudi birleşmesini sembolize eder. Clara, Araplarla Yahudileri birleştirmeye çalışan birisi. *Filistin Arap ve Yahudi İşçiler Birliği* adlı örgütün üyesi. Bu örgüt romanda bir hayli önemseniyor. Clara, İsyân’a yazdığı bir mektupta Filistin’le ilgili olarak “çözülmesi gereken trajik bir anlaşmazlık” diyor. Bu çift, kendilerini ne Ortadoğu’ya ne de bir başka coğrafyaya ait hissederler. İsyân ile Clara nerede yaşayacaklarına karar veremezler: “Nerede yaşayacaktık. Emin olduğumuz tek şey, birlikte olmamız gerektiği idi. Evet ama nerede? Bu kararı bugün almam gerekseydi, ne yapacağımı çok iyi biliyorum. Yaz sonu Montpellier’ye dönerdik, ben tıp tahsilime, Clara da tarih derslerine devam ederdi”. Ama bu yaşta, yıllar sonra Hayfa ile Beyrut arasında bir yere yerleşmek isterler. Bu coğrafyada pipolarda Halep vişnesi kokar; Osmanlı döneminden kalma deniz kıyısında evler vardır. Bir Osmanlı torununun geldiği nokta: Ne Adana’da ne Beyrut’ta yaşamak istiyor. Onun yaşamak istediği coğrafya Fransa’dır, Montpellier’dir.

Romanda Mısır coğrafyasından da kısaca söz ediliyor. Mısır’da İsyân’ın kız kardeşi ve eniştesi Mahmut var. Ama ağırlıklı olarak anlatıcının diliyle söylersek ‘Arap-Yahudi coğrafyası’ var. Bu coğrafya’da kardeşlik öneriliyor: “Bütün dünya Araplar ile Yahudilerin yıllar boyu, hatta yüzyıllar boyu birbirlerini öldürmelerini bekliyordu, herkes bir karara varmıştı bile... İngilizler, Sovyetler, Amerikalılar ve Türkler... Herkes. Biz ikimiz dışında! Biz bu anlaşmazlığı önlemek istiyorduk, aşkımızın simgesinin ‘bir başka yol’ olmasını istiyorduk”. Romanda bu coğrafyanın Yahudilerle

Müslümanlar arasında paylaşılması çözüm olarak öneriliyor. İsyân'ın babası da Clara'yı çok seviyor, bölüşmeye simgesel bir katkı yapıyor.

İsyân, kardeşi Salem'den her zaman korkuyor. "Onda köpek dişleri ve tırnakları" vardır. İsyân, ben "hep uzlaşmadan, barıştan yana oldum. O öldürmek için doğmuştu" der. Onu "yaban köpeklerine" benzetir. Bu bölümde Ortadoğu coğrafyasındaki savaş okuyucuya derinden hissettiriliyor.

İsyân ile Clara. Birbirlerini seviyorlar. Biri Osmanlı prensinin torunu, diğeri Yahudi. "Size, çevremizdeki gerginliklere, öfkelerle karşı Clara ile aramızda hiç kavga, tartışma olmuyordu gibi bir izlenim verdim belki de.. Tabii ki oluyordu ama sanılan konularda değil. (..) Bu bir uzlaşma, iyi geçinme anlaşması gibi bir şey değildi, içten gelen samimi bir davranıştı. Her birimiz kendimizi diğerrinin yerine koyuyordu." Herkesin bir yakınının öldürüldüğü bir savaş ortamında bu cümleler trajik, romantik, abartılı cümleler. Savaş ortamı. Hatta şöyle bir cümle var: "Birkaç gün önce, Paris radyosunda bir Yahudi ile bir Arap arasındaki tartışmayı dinlemiştik. İtiraf edeyim ki utanmıştım. Her biri kendi takımı adına konuşan, kötü niyetli bir rekabet içine giren kişileri karşı karşıya getirmek düşüncesi, beni utandırıyor ve tiksindiriyordu." Bu coğrafyadaki kavgada "ahlaklı ve kibar" olan sadece Clara ile İsyân'dır.

Romanda sürgün, anılar, nostalji anlatıyı okunur kılan temel izlekler. İsyân'ın ve Nubar'ın Adana'dan Lübnan'a sürgünleri; İsyân'ın buradan Fransa'ya gidişi; Hayfa'lı bir Müslüman olan Mahmut'un Kahire'ye gitmek zorunda kalması; İsyân'ın akıl hastanesine konulması hüznü öne çıkaran sahneler.

Beşinci bölümde İsyân, babasının ölmekte olduğunu söyleyen bir telgraf alır. Okuyucu yine Beyrut coğrafyasındadır. İsyân'ın babası ölür; karısı Clara'dan ayrılır. Bir cinnet durumunu yaşamaktadır. Karısının gönderdiği mektuptaki şu cümle onu hıçkırığa hıçkırığa ağlatır: "İyileşir iyileşmez konuşuruz". Hâlbuki İsyân, Clara'nın varlığı ile iyileşeceğini, onun buluşalım demesini beklemektedir.

'Serseri' dediği, kaçakçı olan kardeşi Salem onu akıl hastanesine koydurur; 'mirasına el koyma yetkisi' alır. Bakan olur. "İşte geldiğimiz nokta! İşte Soylu Kitabdar aile ocağının akıbeti." Osmanlı hanedanının akıbeti de böyle değil mi? İsyân böyle bir ruh hâli içinde intihar gelgitleri yaşar. İsyân hem Arapça hem Fransızca okuyabilen birisi. Bu aynı zamanda hem Doğu hem Batı demek. Doğu ile Batı arasında bir konum demek. İsyân "otuz yaşında bir baltaya sap olamadığını" düşündür; "erken gelen bir yaşlılık"tan söz eder.

Ortadoğu/İslam coğrafyası nasıl dağılmışsa Kitabdar ailesi de öyle dağılır. İsyân'ın eniştesi Mahmut da bir başka Osmanlı coğrafyasında, Mısır'da huzursuzdur, "başı dertte" dir. Ortadoğu'dan, kendi coğrafyasından "olanca uzağa göç etmeye karar" verir. Avustralya'ya, Melbourne'a gidecektir. Bu tutum, Servet-i Fünûn kuşağına, Tevfik Fikret'teki kaçış sendromuna ne kadar benziyor. Kimliğini kaybeden insanlar kendi coğrafyalarının dışında yaşayabilecekleri bir başka coğrafyalar arıyorlar. Bu coğrafya'daki ayrılık ve kavga, İsyân'ın kızı ile buluşma sahnesinde trajik bir

dille anlatılıyor. İsyân ile kızını ayıran “lanet olası bir sınır, kin ve anlayışsızlık duvarı”dır.

İsyân, romanın sonunda Paris’e döner. Horloge rıhtımında Clara ile buluşur. Roman bu buluşma ile gözyaşları içinde son bulur.

Tanios Kayası’ndaki⁷ olay örgüsü 1830’lu yılların Mısır coğrafyasında, Lübnan’da ve Kıbrıs’ta geçiyor. Bu yıllarda Osmanlı, İngiltere, Mısır bu topraklarda ege-men olmaya çalışmaktadır. Mısırlı paşa da Osmanlılara karşı savaşılmaktadır. Mısır hıdivi olan Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti’nin zayıf düştüğü anlarda, “balkanlardan Nil’in kaynağına kadar yeni bir devlet kurmak ve Hindistan yolunu denetimi altına almak” ister. İngilizler bunu istemezler; Fransızlar ise M.Ali Paşa’yı, Doğu’yu “miskinlikten kurtaracak ve Mısır’da, Fransa’yı model alan bir yeni devlet kuracak deha olarak görüyorlardı.” Tıpkı başkent İstanbul’da olduğu gibi Mehmet Ali Paşa da “Fransız doktorlar, Fransız mühendisler getirtmiş ve ordusunun başına, Napolyon’un eski bir subayını geçirmişti. Fransız ütopyacıları, Mısır’da ilk sosyalist toplumu kurmak ümidiyle oraya gitmişlerdi”.

Tanios Kayası’nda bir yeniyetmenin kimlik arayışı, bir aşk ve intikam hikâyesi Mısır coğrafyasında söylensel bir dille anlatılır. Kitaba ad olan kaya bir yasağın, bir uğursuzluğun sembolüdür. Köydeki gençlerin bu kayaya, Tanios Kayası’na tırmanması yasaktır.

Francis, bir Hristiyan köyü olan Kfaryabda köyünün sahibi, şeyh. Kâhyası var; Gerios. Francis’in, Gerios’un hanımı Lamia’da gözü var. Francis şehvet düşkünlü bir kişidir. Raad adında bir oğlu var. Göz koyduğu Lamia “doğal, yapmacıktan uzak, saf, iddiasız, içten pazarlıklı olmayan” bir kadındır. Tanios’un Lamia ile Francis’ten olduğu yaygın kanı. Tanios’a ilk verilen ad Abbas. Şeyh Francis’in ailesi yüzyıllardır Hristiyan. Ama “cetleri arasında Peygamber’in amcası Abbas” da var. Bu kurgu Malalouf’un diğer yapıtlarında da görülen insanlığı uygarlıklara değil, tek bir insanın uygarlığına indirgeme; medeniyetler çatışması yerine insanın kardeşliği düşüncesi çerçevesinde açıklama çabasıdır.

Tanios, köy halkının kendisine şüpheyle, hor görerek bakması nedeniyle köyün dışına çıkar ve köydeki insanlarla arasına bir mesafe koyar. Bu aradan Francis’in eski kâhyası olan Rukoz, Tanios’a baba gibi davranır. Tanios bu eski kâhyanın kızı Esma’yı sever.

Roman’daki ilk uzam olan Kfaryabda köyü Francis’in yönettiği bir köy. Bunun üstünde Dağ Emiri, Emir’in üstünde “Trablus, Şam, Saida ve Akka eyaletlerinin paşaları var. Daha da yukarıda Gökyüzüne yakın yerde İstanbul’daki Sultan var”dır. Bu köy coğrafyası Osmanlı coğrafyasıdır. Burada “siyah şalvar, beyaz çizgili mintan, toprak rengi takke”den oluşan bir giyim-kuşam ve “bıyıkları yukarı kıvrık, pos bıyıklı insanlar” vardır. Bu insan betimlemeleri Osmanlı coğrafyasındaki insan betimlemeleridir. Romanda bir yanda kilise var, diğer yanda Osmanlı’nın sembolü “altı yüz yaşında çınar” var.

Amin Maalouf dünyanın çivisinin çıktığını düşünüyor. Bunun bir açmaz olduğunu düşünüyor. Bu zıvanadan çıkışın nedenleri üzerinde öznel, kendi penceresinden çevresini gözleyerek, düşünmeden bir çözüm yolu üretiyor. Çözüm için ‘hoşgörü’yi öneriyor ve ‘gelin ey Araplar, ey Yahudiler kardeş olun’ gibi sıradan, altı doldurulmamış bir öneri getiriyor.

Maalouf, kendisini “aydınlanma Çağı’nın bocaladığını, zayıfladığını ve kimi ülkelerde sona ermek üzere olduğunu gören bir Aydınlanma yanlısı”⁸ olarak tanımlıyor. “Gelecek kuşakların da modern yaşamın meyvelerinin tadını çıkarabilmelerinden emin” olmak istiyor.

Aydınlanma da, bu felsefeye inandığını söyleyen Amin Maalouf da, aydınlanmanın doğurduğu modernizm de kimliksiz özneler istemektedirler. Bütün insanları aynı şemsiye altında, aynı coğrafyada, küresel bir köy anayasası altında toplamak gibi bir kimliksizlik. Clara ile İsyân böyle bir kimliksizliği kabullenerek evlenirler. Biri Hayfa’da diğeri Beyrut’ta yaşar. Yaşamak istedikleri yer ise yine Avrupa’dır, Montpellier’dir. Ne var ki bu şemsiyenin bir adı olmadan toparlanmak, bir araya gelmek bir ütopyadır.

Maalouf Lübnanlı bir oryantalist gibi Ortadoğu coğrafyasını ve dünyayı değerlendiriyor. Ortadoğu coğrafyasından olmasına karşın dünyaya Batı’dan bakıyor; Avrupa merkezli bir çıkış yolu düşünüyor. Şöyle bir soru soruyor: “AB, bugün, geçmişte olduğundan daha fazla, kimliğini, sınırlarını, gelecekteki kurumlarını, dünya üstündeki yerini sorguluyor; yanıtlarından hiç emin değil. Nereden geldiğini, bu halklarla birleşme gereksiniminin doğmasına ne tür trajedilerin yol açtığını bilse de, hangi yöne gitmesi gerektiğini artık kestiremiyor. Amerika Birleşik Devletleri’ninkine benzer, onu oluşturan ulusların yurtseverliklerini aşan ve kendi içinde eriten bir ‘Kıta Avrupası yurtseverliği’nin hayat verdiği; yalnızca ekonomik ve diplomatik olarak değil, siyasal ve askeri açılardan da dünya çapında önemli bir güç konumunda görülen bir federasyona mı dönüşmeli?”.

Bu sorunun yanıtını, olumlu çözüm önerilerini yine Avrupa’dan bekliyor. Ona göre dünyanın yaşadığı kaosta Avrupa’nın pek sorumluluğu yok. Afrika’yı iliklerine kadar Avrupa sömürmedi. Ortadoğu’da Avrupa’nın manipülasyonu yok... Diğer ulusların salgın hastalıklarla, kaçakçılıklarla, yozlaşmasıyla, işsizlik sorunlarıyla boğuşmasında hiç suçu yok. Kuzey Afrika ülkelerindeki sömürüden hiç sorumlu değiller.

Maalouf, suçu Ortadoğu coğrafyasında yaşayan insanlara, Araplara, Müslümanlara yıkmakta son derece kararlı bir romancı. Şöyle diyor: “İşlerin bu hâle gelmesinde Amerika ile İsrail’in bir sorumluluğu yok mu diye sorulabilir bana. Var, kuşkusuz; ama bu, Arap âlemi için, değersiz bir mazeret. (...) Asıl vicdan muhasebesi yapması gereken Arap âlemidir”. Maalouf, Ortadoğu/Osmanlı coğrafyasında dökülen kanların sorumlusunun “İslam âleminin barbarlığı olduğu” düşüncesini “ön doğru olarak” kabul etmek gerektiğini düşünüyor ve Irak örneğini veriyor. Saddam için “eli kanlı zorba” dedikten sonra İsrail vahşetini aklıyor; hiçbir yoruma yer bırakmayacak

şu açık cümlelerle Hristiyanların, Yahudilerin yanında yer alıyor; bir avuç cesur Yahudi kaldığını söylüyor: Hristiyan azınlıklar “Müslümanlığın başlangıcından beri, hiçbir zaman bu derece toplum dışına itilmiş, ezilmiş, hatta (...) yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda hissetmemişlerdi kendilerini; yüzyıllardır yaşadıkları topraklarında yabancı hâline gelen bu topluluklar önümüzdeki 20 yıl içinde yitip gidecekler. (...) Arap âlemindeki Yahudi topluluklarının ortadan kaldırılması işi zaten tamamlandı; yalnızca bazı yerlerde, yetkililerin ve halkın hâlâ küçük düşürmeye ve işkence etmeye çalıştığı bir avuç cesur Yahudi kaldı o kadar”.

Ona göre Batı “hâlâ, insanlığın bütünü için, model ya da en azından başvuru kaynağı olmayı” sürdürmektedir. Ona göre Batı, daha çok evrensel değer üretebilir. Bu nedenle Avrupa için çok fazla endişelenmez. Çünkü Avrupa, “çözümler getirebilmek amacıyla bu meydan okumalarla mücadele edebilecek insanlara ve mercilere sahiptir.” İslam dünyası ise “bir daha çıkmamacasına tarihsel bir kuyuya gömüldükçe gömülmektedir”. Batı’nın suçu, ürettiği değerleri “başkalarına gerektiği gibi aktarmayı başaramamasıdır. Bunun da nedeni “öteki halkların böyle bir aşya hazır olmamaları”ndadır. Ortadoğu coğrafyasındaki insanların neye, ne zaman hazır olduklarına da Batı karar verecektir: Demokrasi gerekiyorsa onu da zamanı gelince Batı kendisi önerecek, yerleştirecektir.

Batı için böyle düşünürken Ortadoğu coğrafyasında yaşayan İslam toplumlarından endişe duymaktadır: Ona göre köktendincilik yükseliştir. Berlin Duvarı’nın yıkılmasından sonra köktendincilik “entelektüel bir ağırlık” kazanmıştır; “şiddetle Batı karşıtı bir çizgi benimsemeye” başlamıştır.

Maalouf, kendini batılı hisseder, Batı uygarlığını “benim”, benim uygarlığım diye niteler. Batı’nın hayâsızlığına örnek olarak Gureyb Hapishanesini gösterir. Ne var ki bunu hazırlayan, ona göre, yine de Irak’ın kendisidir: Saddam’dır. Saddam’ın zulmünün Ebu Gureyb’deki sistemli işkenceyi, cezası verilmeyen sayısız suçu, ırz düşmanlığını aklamayacağını söylemez. Kolu taşla kırılan Ortadoğu coğrafyasındaki insanı, çocuğu ile birlikte çöp bidonunun arkasında öldürülen bir babayı görmez. Tarafsız, yansız gibi görünen bir pencereden bakarak ‘ikiniz de haklısınız’ gibi tutarsız bir tavırla Batı’yı haklı bir konuma yerleştirir. Var olan durumda İsrail ve Amerika’nın da sorumluluğunu kabul eder; ama bunun “Arap âlemi için değersiz bir mazeret” olduğunu söyler. İki uygarlığı da eleştirir. Kimlikten, aidiyetten çokça söz eder. Ama kendisi de iki coğrafya, iki uygarlık arasında bir seçim yapamaz; her iki uygarlığın da iflas ettiğini düşünür. İki arada bir derede kalmışlığı yaşar. ‘Yeni evrensel değerler’ arar. Bu değerleri de Batı’nın üreteceğini düşünür. Filistinlilerden, Yahudilerden söz ederken ‘onlar’ dediği bir yerde, ‘bizler de diyebilirdim’ der. Hoşgöründen söz eder, ama ne adına hoş görülebileceğini söyleyemez. Ona göre “dinsel ya da dindışı bütün öğretiler dogmatizmin ve hoşgörüsüzlüğün tohumlarını taşırlar içlerinde”⁹.

Maalouf Ortadoğu coğrafyasındaki Müslümanlara şöyle güzel bir soru da sorar: “Arap-İslam âleminin modernlik yanlısı seçkinleri (...) Cava’dan Fas’a kadar ülke-

lerine hükmeden ve kaynaklarını denetim altında tutan Avrupalı güçlerin hegemonyasına boyun eğmeden nasıl Avrupalılaşılabirlerdi?” Ardından bir soru daha yönelir ve bir durum saptaması yapar: “Arap-İslam âlemindeki gizil modernlik yanlısı, laik insanlar Batı’ya karşı mücadele ettiler; bu yüzden de çıkışı olmayan bir yolda maddi manevi anlamda yollarını şaşırdılar.”

Amin Maalouf, köktendincilikten endişelidir. “Yükselmekte olan dinsel köktendincilik karşısında yapının daha ne kadar dayanabileceği”ni soruyor. İslam dünyayı tanzim eden bir dindir. Maalouf bunu biliyor ve bundan endişe duyuyor; şöyle diyor: “İslamiyette din ile siyasetin ayrılmaz bir biçimde birbirlerine bağlı olduğu, bunun kutsal metinlerde yazılı olduğu ve değişmez bir özellik oluşturduğu düşünüldüğünde, sözü geçen çatışmanın asla bitmeyeceği akla geliyor, ne otuz yıl, ne yüz elli yıl, ne de bin yıl içinde; üstelik iki farklı insanlıkla karşı karşıya bulunduğumuz izlenimi doğuyor. Cesaret kırıcı ve yıkıcı bir düşünce bu, ama her şeyden önce kolayca kaçan, tahmini, üstünde düşünülmemiş bir düşünce.”

Savaş son çaredir. Amerika ise savaş, yaşama ve sömürme, varlığını sürdürme yöntemi olarak benimsemiş bir ülkedir: Afganistan, Irak, Panama, Somali, Haiti, Bosna-Hersek, Kolombiya, Sudan, Pakistan coğrafyaları... Irak’ı bombalayan sürecin, hareketin adı “Çöl Tilkisi” idi. Tilki. Kurnaz, sinsî, hırsız... Amerika, dünyanın farklı coğrafyalarında güç kullanmazsa çökeceğini biliyor. Amerika hoyratça bir savaştan diğerine geçiyor, sanki savaş son çare olmaktan çıkmış, küresel yetkenin ‘yönetim yöntemi’ne dönüşmüş durumda”dır.

Ne Amerika ne Avrupa, başka ülkelerden getirdiği varlığı kendi coğrafyasının dışına taşımadı: Ortadoğu coğrafyasını, Afrika’yı sömürdü ama varlık paylaşımını, refahı Cebel-i Tank Boğazı’nın öbür yakasına geçirmede. Bu coğrafyaya sadece tüketip atılacak ürünler getirdi. Amerika, Afrika’dan köleler getirdi ama refahı, sözgelimi kapı komşusu Meksika’ya, Guatemala’ya Honduras’a taşıyamadı, taşımadı. Fransızlar Kuzey Afrika coğrafyasına Renault’yu, Peugeot’yu getirdi. Ortadoğu petrolünü Schell, BP, Total.. ile işletti, sömürdü. Ama aynı Fransa Cezayir’deki eyaletlerinde yaşayan Müslümanların bütün haklara sahip olmasını engellemek için, onları “Müslüman Fransızlar” statüsüne aldı; laik bir cumhuriyet için oldukça akıl dışı bir adlandırmadır bu. Maalouf bu çerçevede Batı’nın bazı tutarsızlıklarına da dikkat çekiyor.

İnsanlığın bugün geldiği noktanın, huzursuzluğun, hırsın, hasedin, bencilliğin temelinde bu felsefenin olduğunu bir kenara bıraktıktan sonra; başka bir deyişle tanıda yanılınca, bundan sonra üretilecek hiçbir reçete insanlığa bir yarar getirmeyecektir.

Şöyle bir soruyu da sormak gerekiyor: Sadece sömürenler mi suçlu? Yıllarca böyle bir mazeretin arkasına sığınıldı: Amerika her şeyi yapacak güçtedir. Bu tarz düşünme biçimi mağlup insanların ve uygarlıkların düşünme biçimidir. Bu düşüncede meşrulaştırma mantığı ağırlıklı olarak devrededir. Maalouf da bunun farkındadır: “Yenik düşmüş öğretilerin bütün yandaşları, çok da kendileriyle ters düştikleri duyusuna kapılmadan, siyasal anlamda yön değiştirmeyi becerdiler. (...) Fransa kendi-

ni uzun zamandan beri Katolik bir ülke olarak görmekten kuşkusuz vazgeçti. Gerçekten de inanç açısından, ahlaki buyruklar açısından çok da Katolik sayılmaz. Ama kültürel kimlik açısından hâlâ. Tıpkı Stalin Rusya'sının Ortodoks ya da Atatürk Türkiye'sinin Müslüman kalması gibi."

SONUÇ

Biz neyimizle övünüyoruz? Bugün yaptıklarımızla övünmüyoruz. Geçmişte yapılanlarla övünüyoruz. "Sıfır"ı biz bulduk, "cebir", "algoritma" bizim. İbn-i Sina, İstanbul'un fethi vb... Övünmek için Selçuklu'ya, Osmanlı'ya veya İslam'ın ilk yıllarına gidiyoruz. İlginçtir, çağa ayak uyduramamanın mazereti olarak da geçmiş suçluyoruz. Ama şimdiki zamanımız başarısızlıklarla doluyorsa, dünyanın dört bir yanında itilip kakılıyorsak geçmişle övünmek ya da geçmiş yermek anlamsız. Kaldı ki geçmişle övünmek geçmiş yapanların hakkıydı; onlar ise yaptıklarıyla övünmediler, örnek oldular. Askeri zaferlerle övünülecekse Batılılar daha dün 1999'da, 2003te, 2001'de Ortadoğu'yu dövdüler, zaferler kazandılar. Geçmiş, bir tapınak ya da ağlama duvarı değildir.

Ortadoğu insanı özgüvenini yitirdi. Avrupa, Amerika, Japonya maddi bir başarı kazanmışsa onları öykünme yoluna gitti; onları örnek gösterdi; 'onlar gibi olmak gerek' dedi. Bir kör taklit furası başladı. Başkalarının ekonomik mucizelerine hayranlık duyuldu; kendi uygarlığından nefret duygusu gelişti. Kendinden nefret duygusunu çıkış, düşüniş noktası olarak kabul eden bir aydın zümresi oluştu. Bu kompleks, aşağılık kompleksinin bir başka adı idi.

Maalouf Ortadoğu coğrafyasını tanımlarken şöyle bir saptamada bulunuyor: "Bugünün dünyasında Araplar kendi ülkelerinde, neredeyse diasporadaki kadar sürgünde, kendilerini her yere yabancı; yenilmiş, gözden düşmüş, aşağılanmış hissediyorlar; bunu söylüyor, haykırıyor, bundan yakınıyor ve sürekli olarak açık ya da kapalı biçimde, tarihin akışını nasıl tersine çevirebileceklerini sorguluyorlar". Maalouf, bu tersine çevrilmenin de gerçekleştirilemeyeceğine inanıyor: "Arap-İslam âlemindeki gizil modernlik yanlısı, laik insanlar Batı'ya karşı mücadele ettiler; bu yüzden de çıkışı olmayan bir yolda maddi manevi anlamda yollarını şaşırdılar".

İsyan (Ossyane) Türk bir babadan, Emeni bir anneden doğan birisi. Daha sonra da bir Yahudi olan Clara ile evlenecektir. Her iki kişi de Osmanlı coğrafyasında yaşıyor. Bu evliliğin sembolik bir anlamı var: Doğu ile Batı'nın birleşmesi. Romana ad olan 'Liman' sözcüğünün karşılığı olan 'échelle' (=merdiven) bir sembol. Merdiven ile girişi veya çıkışı zor olan bir yere inilir çıkılır. Başka bir deyişle merdiven işi kolaylaştıran bir araçtır. Bu 'merdivenler' Doğu ile Batı arasında bir bağı, bir köprüyü, kurulması zor bir köprüyü simgeler. Maaalouf'a göre bu olanak vardır: Tıpkı Clara ile İsyan'ın aşkı ve evliliği gibi. Bu evlilikten de bir kızları olur. Merdiven Osmanlı coğrafyasının limanlarıdır, şehirleridir. Bu şehirlerde "her kökten insanlar yan yana yaşayacaklar, dilleri birbirine karışacaktır". Ne dersiniz bu bir ütopya mı?

Amin Maalouf, aydınlanmaya inanır. Aydınlanma, din bağından kurtuluşun, akla bağlanmanın adıdır; bozulmuş bir Hristiyanlığın yerine bütün bencilliği ile aklı öne çı-

karmanın adıdır. Aydınlanmanın alt yapısında Rönesans ve reform hareketleri, kartezyen felsefe vardır. Aydınlanma, matematik bir kesinliği, seküler bir yapıyı önerir, metafiziği gündemden kovar, akli hareket noktası olarak belirler, rasyonel bir uslamlamayı öne çıkarır. Aydınlanma; tanrısal otoritenin insana, insan aklına bırakılmasıdır.

Aydınlanmanın doğal sonucu olarak ortaya çıkan modernizmle yüzleşmek isteyen İslam dünyası kendi kültürel birikimlerine dönüp karşılaştırma yapabilecek bir gücü bile kendilerinde bulamadı. Günümüz Müslüman aydını da kendi uygarlığının birikiminden habersizdir; kendi uygarlığı girift, ayıklanamaz bir yumak olarak karşısında durmaktadır. Bu bir dilemmadır. Bu durumda kendini bilmeyen aydın, kendi tarihini, kendi uygarlığını başka uygarlıkların peşine takmaktan başka çare bulamamıştır. Bu aydın tipi, kendi din anlayışı, modernizmi onayladığı ölçüde, onu meşrulaştırdığı ölçüde dindardır.

Biz nedense hep Peregrini'lerle Rabia'ları, Kitabdar'larla ile Clara'ları evlendirmeye can attık; sentezciliği benimsedik. Peregrini ve Clara olmadan var olamayacağımızı düşündük. Kendi coğrafyamızda kişilikli bir varoluştan çok hep kendi ezikliğini, aşağılık kompleksini yaşayan bir ruh dünyasını yansıttık. Romanda, yer yer bir kardeşlik coğrafyası Ermeni'ye de Yahudi'ye de hakkını veren, hakk'ı tutan, haklıyı kollayan, kendinden utanmayan bir ümmetin, bir yönetimin varlığı özleniyor.

Amin Maalouf, İslam'ı değil Osmanlı coğrafyasını tanıyor. Bu coğrafyada yaşanan tarihi kurgu malzemesi olarak kullanıyor. İyi bir romancı kumaşı var. Ali Milani, Tanpınar'ın Sultanahmet Camii penceresinden içeri bakarken ağladığını görmüş. Cemil Meriç Tanpınar için "içine giremez camiin"¹⁰ der. Maalouf, her iki coğrafyada dolaşan, bu coğrafyaları tanıyan bir romancı. Ama ne camiye ne kiliseye girebilmiş. İnsan, insanın kurdudur. Romanlarında insanı, yine bir başka insana teslim ediyor. Clara'lar ile İsyân'ları evlendirerek sorunu çözmeye çalışıyor. Camiinin içine girmek gerek.

¹ N.GÜRSEL, "Tarihsel Roman Üzerine", **Tarih ve Toplum**, Haziran 2000, C.33. Sayı:198, s.17.

² N.GÜRSEL, "Tarihsel Roman Üzerine", agy. s.17

³ Enis Batur'dan aktaran T.KORTANTAMER, "Türk Edebiyatında Gelenek ve Modernlik Tartışmaları Üzerine", **Kitap-lık**, Sayı:38, Güz 1999, s.166.

⁴ J.DERRIDA, "İstanbul Mektubu", **Cogito**, YKY, İstanbul, 2006, Sayı:47-48, , s.31.

⁵ J.DERRIDA, "İstanbul Mektubu", agy, s.20.

⁶ A.MAALOUF, **Doğunun Limanları**, YKY, 1996. Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

* Nazilerin Fransa işgaline karşı koyan 1940-1944 yılları arasında karşı eylemlerde bulunan eylemciler.

⁷ A.MAALOUF, **Tanios Kayası**, YKY, İstanbul, 1995. Alıntılar bu baskıdan n yapılmıştır.

⁸ A.MAALOUF, **Çivisi Çıkış Dünya**, YKY, İstanbul, 2009, s.11. Bundan sonraki alıntılar bu kitaptan yapılmıştır.

⁹ A.MAALOUF, agy. s.152

¹⁰ **Cemil Meriç ile Sohbetler** (Haz. H.AÇIKGÖZ, Seyran Yay. İstanbul, 1993, s.44.

MUSTAFA ZEKİ ÇIRAKLI

İNGİLİZ EDEBİYATINDA SEYYAHLAR VE SEYAHAT

Seyahat yazıları doğuş ve gelişme dönemlerinde karmaşık bir edebi tür oluşturur. Karmaşıktır çünkü gerek belgesel gerekse kurgusal özellikler taşır. Aynı karmaşıklık seyyahın turiste evrildiği modern dönemde de devam eder. Profesyonel tanıtım amaçlı seyahat rehberleri bazı edebi özellikler taşıyabileceğinden ticari amaçla ortaya çıkmış profesyonel gezi yazılarına edebi bir alt tür gözüyle bakılabilir.

Ancak, seyahat edebiyatının yereli aşan tarihsel, coğrafi, kültürel, antropolojik, etnoğrafik ve politik özellikler taşıması sebebiyle farklı disiplinlerin ilgi alanına girebileceği unutulmamalıdır.

Biz bu yazıda, doğuş ve gelişme dönemlerinde ortaya çıkan seyahatnameleri ele alacağız. Ayrıca, seyahatin yazınsal bir motif olarak edebiyattaki yerine değinecek, seyahat edebiyatının kuramsal bir mesele olarak ele alındığı post-kolonyal edebiyat teorisini kısaca tartışacağız.

Seyahatnamelerin Doğuşu ve Modernlik Öncesi Seyyahlar

Seyahatname deyince batıda ilk akla gelen örnekler Marco Polo ve John Mandeville'in yazdıklarıdır. Kimi kaynaklar seyyahın orijinal isminin Jehan de Mandeville olduğunu belirtir. Mandeville'in yazdıkları türün ortaya çıkmasında büyük önem arzeder (1357-1371). Eserin birçok dile çevrili yapılmış, uzun süre seyyah ve kâşiflere ilham kaynağı olmuştur. Örneğin Kristoph Columbus'un, Marco Polo'nun *Il Milione* ve Mandeville'in *The Travels of Sir John Mandeville*'den çok etkilendiği söylenir.¹

Mandeville kitabını her ne kadar gözüyle şahit olduğu olaylarla oluşturduğunu iddia etse de eserde sayısız fantastik olay ve hikayeye yer verir. Bütün Avrupa, Hindistan, Kuzey Afrika, İstanbul, Anadolu ve Orta Doğu, Çin ve Uzak Doğu'ya kadar birçok yeri gezmiş, sultanların hizmetinde bulunmuştur. Seyahatnamesinde "el-katran," "fulful" gibi gittiği ülkelerin dillerine ait birçok Arapça kelimeyi de Avrupaya taşımıştır.²

Mandeville, aynı zamanda dünyanın şekli konusunda gerçeğe yaklaşmış kişilerden biridir. Kutupların varlığından da haberdardır. Kitabında, gençliğinde duyduğu bir hikayeden söz açar. Buna göre, adamın biri sürekli doğuya doğru yelken açmış ve sonunda evine geri dönmüştür. Dönemin astronomi bilgisi dikkate alındığında bu ufuk açıcı bir bilgidir. Gel gör ki, aynı Mandeville, Kudüs'ü dünyanın merkezi olarak tanımlamaktan da geri kalmamıştır.³

* * *

İşte meçhul ülkeler *Terra Incognita*

Uzanıyör önümüzde uçsuz bucaksızca

Geride bıraktığımız Vahşiler bize hayran
Buzdan tepelerde *Tenerif*’ten bakan
Şişir yelkenlerini, yol al kuzeyden
Geç tacirlerin geçtiği geçitlerden
Dön dolaş, dön dolaş.. ve nihayet
Bir göçmen kuş gibi senindir avdet..

Seyahatnameler, okurlar kadar yazarlar için de heyecan kaynağıydı. Özellikle, onca maceradan sonra eve dönüş fikri ve yaşadıklarını kaleme almanın coşkusu çoğu seyahatnamenin itici gücüydü.

İşte meçhul ülkeler *Terra Incognita*
Uzaniyor önümüzde uçsuz bucaksızca
Geride bıraktığımız Vahşiler bize hayran
Buzdan tepelerde *Tenerif*’ten bakan
Şişir yelkenlerini, yol al kuzeyden
Geç tacirlerin geçtiği geçitlerden
Dön dolaş, dön dolaş.. ve nihayet
Bir göçmen kuş gibi senindir avdet..

John Dunton’ın *A Voyage Round the World* adlı seyahatnamesine yazdığı epigraf.

* * *

Hristiyanlar için önemli bir ibadet olan hac yolculukları ve Haçlı seferleri zamanla salt yolculuk niteliği kazanmıştır. Bunda gözleme dayalı tecrübe birikimi, dış dünyaya ve başka yaşam biçimlerine yönelik merak ve uzak ülkelere ve oraların zenginliklerine duyulan egzotik tutku rol oynamıştır.

Profesyonel olmayan ilk seyahatname örnekleri hacılara aittir. Hristiyanlıkta hac ibadetini yerine getirmek için ziyaret edilen kutsal mekanların sayısı oldukça fazladır. Bu da gidilen yerlerin çeşitliliğini arttıran bir unsur olmuştur. Henry Timberlake’in *True and Strange Discourse of the Travels of Two English Pilgrims* (1603) adlı yapıtı bunlara bir örnektir.

Tüccar ve kâşiflerin alana katkıları inkar edilemez. Kaptan Columbus’un anılarına dayalı olarak Richard Edens tarafından kaleme alınan *The Decades of the New World* (1555) İngilizce’ye tercüme edildiğinde adada büyük ilgi uyandırmıştır. Yine Edward Hayes’in *Expedition to Newfoundland* (1576) bu meyanda zikredilebilir.

Bu arada köleler ve tutsaklar zoraki seyyahlar olarak hatırlamaya değer. Bunlardan, Richard Hasleton, *Strange and Wonderful Things Happened to Richard Hasleton* (1595) adlı seyahatnamesinde tutsak bulunduğu dönemde İspanyollarca nasıl işkenceye maruz kaldığını, Türklere karşı savaşmaya zorlandığını, önce İspanyollarca Katolikliğe sonra da Türkler tarafından zorla İslam’a döndürülmeye çalışıldığını ama kendisinin kahramanca nasıl direndiğini anlatır.⁴

Richard Hakluyt erken dönem seyyahlarının unutulmaz editör ve çevirmenidir ve aynı zamanda seyahatname yazarı olarak tarihe geçmiştir. Hakluyt, Yeni Dünya’nın İngilizler arasında popülaritesini arttıran, ayrıca İngilizlerin dünyayı keşifte zannedildiğinin aksine ne kadar aktif olduğunu anlatan kitaplar yazmıştır. Dönemin ruhuna uygun olarak, tanıklık ve birebir gözleme önem veren birisi olarak karşımıza çıkar. Yeni Dünya’ya sadece bir kez seyahat etmiş olmasına rağmen, önemli coğrafi ve etnoğrafik bilgilere yer verdiği görülür.⁵ Bunlardan Özellikle *Divers Voyages Touc-*

hing the Discoverie of America (1582) ve *The Principall Navigations, Voiages, Traffiques and Discoveries of the English Nation* (1589–1600) sayılabilir.

Şair, yazar, diplomat ve gezgin Sir Walter Raleigh *Discovery of the Large, Rich, and Beautiful Empire of Guiana*'da (1595) otobiyografik öğeleri gezi notlarıyla birleştirmiştir. Raleigh coğrafi ve etnoğrafik özelliklere özel önem veren ilk yazarlardan biri olarak göze çarpar. Guiana (Guyana)'nın keşfinde bulunmuş ve bunu İngiltereye döndüğünde *The Discovery of Guiana* (1596) adıyla kitaplaştırmıştır. Mahut *El Dorado* efsanesinin doğuşuna bu kitabın hizmet ettiği söylenir.⁶

Thomas Harriot'ı da burada özellikle anmak gerekir. Dönemin en renkli seyahatnamelerinden biri olan *A Brief and True Report of the New Found Land of Virginia*'yı kaleme almıştır (1588). Bu eserde ticaret mallarından, tarım ürünlerinden, yerlilerin adetlerinden ve onlarla ilişkilerden bahsetmiştir. William Sherman, Harriot'ın Virginia yerlilerine görece daha içerden baktığı için övüldüğünü belirtir. Harriot yerlilerin kimi adetlerini övmüş, bazı nesneleri tanımlamak için onların kelimelerini ödünç almış, seyahatnamesinde kendisine tercümanlık yapan yerlilere teşekkür etmeyi unutmamıştır.⁷

Ayrıca Kolonici seyyahlardan Kaptan John Smith'in de Amerika'nın kolonileştirilmesinde önemli rolü olmuştur. Bir yandan yerleştikleri toprakların tarım ve hayvancılığa açılması, bir yandan yerlilerle gergin ilişkilerin verdiği kaygılarla dolu maceralarını anlatmıştır. Kurucusu olduğu Jamestown ve daha sonra gittiği New England ile ilgili anılarını biraz da kurgusal bir içerikle dile getirmiştir (Powhatanlar, Pocahontas, vs. (1609).

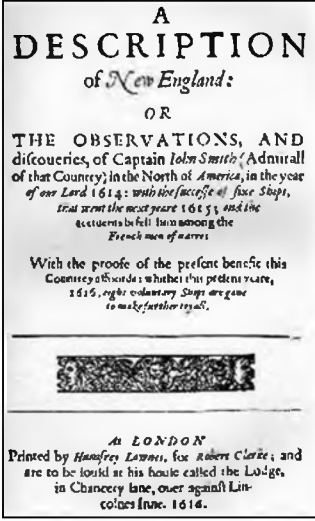
Özellikle *Generall Historie*'de Pocahontas kabilesiyle birlikte yaşadıklarını anlattığı bölümler ilginçtir. Güya Kaptan, Pocahontaslar tarafından öldürülmüş sonra yeniden dirilmiştir. Tabii bunun ritüel içinde temsili olarak öldürülüp, sonra yeniden dirilme olduğu açıktır. Ancak bu dirilişten sonra kabilenin bir ferdi olarak kabul gören John Smith, kabile üyesi olduktan sonra bile koloninin selameti için uğraşmaktan yeri geldiğinde batılıların silahlarının *gücünü* hatırlatmaktan geri kalmaz. Kızılderililerle dostça ilişkiler kurmaktan çekinmez ama asıl amacı, Virginia kolonisi ve Jamestown'un gelişerek varlığını sürdürmesidir. Onun uzlaşmacı siyaseti son bulduğunda, kolonicilerle yerliler arasında husumet baş gösterdiğini anlatır. Powhatanların reisi için bir “şeytan” (devil), yerliler içinse “barbar” sıfatlarını kullanmasına rağmen, Smith aradaki farkın insanlık değil uygarlık farkı olduğunu da belirtmeden geçemez.⁸

Hakluyt'un The Principall Navigations, Voiages, and Discoveries of the English Nation (1589) adlı seyahatnamesinin ilk sayfası.

Profesyonel anlamda ilk İngiliz seyyahı “Topoğrafik Tipoğrafik Thomas” namıyla meşhur Thomas Coryate’dır. Tipoğrafik Thomas hem İngiltere’yi hem Hindistan’ı gezerek gözlemlerini *Crudities* (1611) adlı eserinde kaleme almıştır.

Aynı dönemde William Lithgow’un *Most Delectable and True Discourse* (1614) George Sandy’nin *Relation* (1615), Fynes Moryson’un *An Itinerary* (1617) adlı eserleriyle bir çığır açılmış ve bu seyyahların, Avrupa, Hindistan, Uzak Asya, Afrika, diğer Britanya Adaları ve İskoçya’ya yaptıkları geziler kitaplaşmıştır.

Kaptan John Smith'in *A Description of New England* (1616) adlı kitabının ilk sayfası.

Seyahat edebiyatının gelişmesine yaptıkları katkı bakımından elçilerin yazdıklarını da unutmamak gerek. Dr. John Covel'in elçi olarak Avrupa, Yunanistan, Anadolu ve İstanbul'da bulunduğu döneme ilişkin yazdıkları önemli detaylar ve çizimler içerir. Bu seyahatnamede coğrafi özellikler, şehirler, anıtlar, dil ve kültür özelliklerine yer verilmektedir.⁹

17. ve 18. yy.'da Britanya Kraliyet Akademisi (Royal Society)'nin seyyahları doğa tarihine katkıda bulunmaya ve tabiat laboratuvarındaki sonsuz çeşitliliğe dair gözlem ve bulguların kayda alınması yolundaki teşvikiyle Samuel Smith ve Benjamin Walford Yakın Doğu gezilerinden doğa ve bitki çeşitliliğini yansıtan illüstrasyonlarla dönmüşlerdir. Doğa tarihine ilişkin seyyahların kuşkusuz en önemlisi 19. yy.'da Charles Darwin olacaktır.

Bu bağlamda ilginç bir karakter hem korsan hem de kâşif bilim adamı hüviyetiyle dikkat çeken William Dampier'dir. Nitekim Gabriel Garcia Marquez *The Last Voyage of the Ghost Ship*'te ona atıfta bulunur. Jonathan Swift'se *Gulliver's Travels* doğrudan ismini vererek anar onu. Samuel Taylor Coleridge'in meşhur "The Rime of the Ancient Mariner"'daki denizcinin de Dampier'e gönderme olduğunu söyleyenler vardır.¹⁰

Dampier, dünyanın etrafında üç kez tur atmış, Yeni Dünya'ya gitmiş, Java adalarını görmüş, Jamaika'da çiftlik kurmuş, Meksikalı ormancılarla çalışmış, karayip korsanlarıyla gezip dolaşmıştır. Bütün bu yaşadıklarını *A New Voyage Round the World* (1691) adlı eserinde anlatmıştır. Bu seyahatname insan, hayvan ve bitkileri detaylı olarak anlatan ilk eserlerdendir. Eserin daha sonraki baskılarında su ve meteorolojiyle ilgili ayrıntılarla zenginleştirmiştir. Dampier'in seyahatnamesi canlı ve akıcı anlatımı açısından da önem arzeder. Ayrıca, Restorasyon dönemi aydınının kitaplar yerine gö-rerek yaşayarak öğrenmeyi önceleyen yaklaşımlarıyla örtüşmektedir. Dampier'in yaptığı gözlem ve doğa tarihine ilişkin analizler Charles Darwin ve Alexander von Humboldt'un çalışmalarına ışık tutmuştur. Yön bulmayla ilgili keşifleri ise daha sonra Kap-

tan James Cook tarafından geliştirilmiştir. Dampier'in yazdıklarının Daniel Defoe'yu bile etkilediği söylenir. Ayrıca İngilizceye de bir çok kelime kazandırmıştır. ¹¹

Aynı yüzyılda Laurence Stern'ün *A Sentimental Journey*'i izlenimci seyahat yazarlığı ile kurguyu buluşturan romansı bir seyahatnamedir ve 18. yy.'da seyahatname yazarlığının popülerleşmesinde önemli rol oynamıştır.

* * *

Anlatım Tekniği ve Seyahatnameler

İlk dönem seyahatnameleri genellikle bir tür rapor niteliğindeydi. Olayların kronolojik bir sırayla anlatılması, anlatırken mümkün mertebe yalın bir dil kullanılması esastı. Coğrafi ve etnoğrafik gözlemlerin abartılmadan anlatılması benimsenmişti. Çoğunlukla 1. Tekil Şahıs anlatım kullanılıyordu fakat 3. Tekil Şahıs anlatıma da yer veriliyordu. Roman sanatına özgü algılama, odaklama, alımlama, çerçeveleme gibi kurgusal sanatlara pek yer verilmiyor, anlatım dışarıdan bir bakış açısı kullanıyordu elbette. Ancak fantastik öyküler -üstelik doğruluğuna yeminler edilerek- ballandıra ballandıra anlatılıyordu. Fantastik öğelerle sansasyonel nitelik kazanmış öyküler okurlarda büyük bir heyecan ve merak uyandırıyor, türün popülerleşmesine katkı sağlıyordu.

John Mandeville'in çizdiği pamuk illüstrasyonu.

Mandeville, Hindistan'da harikulade bir pamuk türüne rastladığını, bitkinin uçlarından pamuk lifleri yerine küçük kuzuların filizlendiğini, narin ve esnek dalların kuzular acıktığında otlanmaları için eğildiğini anlatır. ¹²

* * *

Anlatıcı seyyahların retoriğe yönelik en önemli kaygıları inandırıcı olmaktır. O dönemde hâlâ tam anlamıyla roman gelişmediği için anlatılara ilişkin moral sınırlamaların devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu sınırlandırmaların en önemlisi "yalan söylememek" kriteriydi. Anlatıcılar, velev ki uydursalar ya da abartsalar bile, genellikle anlatımlarını ikna edici söylevlerle süslüyor, anlattıklarının öncesinde veya sonrasında açıklamalar yaparak durumu kurtarmaya çalışıyorlardı. Bir yandan zevk vermek, okuru eğlendirmek, bir yandan da onlara pratik bilgiler sunmak çabasıydılar. Dolayısıyla, seyahatnamelerde gerçek/uydurma (factual/fictional) ayrımı önemli tartışma konularından biridir. Doğrusu, bu ayrımı sağlıklı bir şekilde yapmak neredeyse imkânsızdır. Bu bağlamda, seyahatnamelerin kurgusal ve fantastik öğeleriyle roman türünün oluşumuna katkı yaptığı da söylenebilir.

* * *

Seyahatnamelerin tarihî belgeler olduğu su götürmezken, her ciddi tarihçinin seyahatnamelere belgesel niteliği açısından anlaşılabilir bir kuşkuyla yaklaşması ve tarihçi muhayyilesi ve karşılaştırmalarla hüküm vermesi gereklidir.

Bir seyyahın ne zaman bir gezgin, ne zaman bir gözlemci, ne zaman bir kâşif, ne zaman bir bilim adamı, ne zaman bir romancı olduğunu; doğruların ne kadarını anlattığını, üstelik doğru veya yanlış, bunların neye hizmet ettiğini kestirmek güç olabilir.

Seyyaha bilim adamı payesi vermek için, bir tarihçi ya da fen bilimcisi geçerli birçok sebep bulabilir; bir romancı da seyyahın nerelerde kendine öykündüğü konusunda elbette fikir sahibidir.¹³

* * *

Yazınsal Bir Motif Olarak Seyahat/Yolculuk

Yolculuk...Her zaman düşündüm onu..

İçimde bu azgın davet ne demek?!

Eski çağlardan günümüze, “yolculuk” edebiyatın vazgeçilmez motif ve temalarının biri olmuştur ve elimize aldığımız hemen her kitapta yolculuk/seyahat motifine rastlamak mümkündür. Edebiyatın konusu, modern dönem de dahil, içsel ya da dışsal, bir noktadan diğerine hareket ve değişim (hatta dönüşüm), ve bu değişim yaşanırken yapılan iç/dış gözlem, spekülasyon ve etkileşimlerdir çünkü. Edebiyat gücünü durağandan değil, durağanı aşan değişimden alır. Kimi zaman yolculuk çok belirgin bir dış dünya arkaplanı sunar okura, kimi zamansa, özellikle modernist romanlarda olduğu gibi, bu arkaplan üzerinden yürütülen içebakışlar ön plandadır. Sonuç itibarıyla edebiyatın ilgisi hemen her zaman “seyir halindeki” karakterler üzerindedir.

* * *

Neil Rennie seyahat edebiyatıyla ilgili yazdığı başucu kitabında¹⁴ Homeros’tan en az bin yıl önce Mısır’da gemisi batan bir denizcinin harikalarla dolu bir adadaki maceralarını anlatan hikayesinden söz açar. Kuşkusuz, mezkur hikayeden çok daha eski hikayeler de olsa gerektir. Nitekim, Peter Hulme’un da belirttiği gibi, gerek antik dönem metinleri gerekse dinsel metinler bu açıdan zengindir.¹⁵ Örneğin Eski Ahit’in *Exodus* (Mısırdan Çıkış) bölümü bir çeşit destansı yolculuk hikayesidir. Yine, Truva savaşlarından eve dönen Odysseus’un zor, uzun ve serüvenli yolculuğu “odyssey” kelimesini sözlüklere bir tür ismi olarak geçmesine sebep olmuştur. Odysseus da bu yolculuklara çıkan karakterler için bir “arketip” haline dönüşmüştür zamanla.

* * *

Hristiyanlık anlayışına göre aslında hayatın kendisi bir yolculuktan ibarettir. Ortaçağ’da yolculuğu bir motif olarak kullanan en önemli eser kuşkusuz *Everyman*’dır. Yine Edmund Spenser’in Faerie Queen’i yolculuk¹⁶ motifi üzerine kurulmuştur. John Bunyan’ın *Pilgrim’s Progress* (1678)’i bu bağlamda zikredilebilir.

Rönesans dönemiyle birlikte *Canterbury Tales* önemli bir örnektir ve dünyevileşen hayatın renkli karakterleriyle unutulmazlar arsındadır.

Sir Thomas More'un *Ütopya* (Utopia)'sı Ameriko Vespucci'nin yanında seyahat eden Raphael Hythloday'in kurgusal anlatımına dayanır. Hythloday'in Yeni Dünya'da gözlemlediği muhayyel ideal dünyanın anlatıldığı bu eser aynı zamanda dönemin İngilteresinin bir taşlaması olarak okunabilir.

Bir başka taşlama örneği, çok daha sonra Jonathan Swift tarafından yazılacak olan *Gulliver'in Seyahatleri*'dir (1726). Adından da anlaşılacağı üzere bu hikayede de yolculuk, seyahat, başka dünyalar, başka kültürler önemli öğeler olarak karşımıza çıkar. Ama anlatılan aslında İngiltere'den başka bir yer değildir.

Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'su gözlemle kurguyu en iyi buluşturan örneklerden biri olarak karşımıza çıkar. Bir seyahatname biçiminde ele alınmış roman, seyahat edebiyatına ait birçok unsur (ve sorunu) içinde barındırır.¹⁷

Joseph Conrad'ın *Heart of Darkness*'ı seyahatı bir motif olarak ele alan hatta bu motif üzerinden yolculuk, değişim ve dönüşüm temalarına yer veren önemli bir eserdir. Bu romanda da yine bir denizci yaşadığı bir hikayeyi anlatmaktadır. Bir yandan iki yüzü batılı sömürgecilerin ruh açlığı ve kuraklığı, uygarlaştırma/batılılaşma fikriyatının tutarsızlığı ve boşunluğu, *öteki* dünyanın artık kolay kolay tedavi edilemeyecek arada kalmış yozlaşmışlığı, ve kara kıtanın içlerine doğru ilerledikçe yüzleşmek zorunda kaldığımız insanın iç dünyasındaki karanlık anlatılır. Bir yere varamayan, ya da vardığı yerde artık insanı bulamayan bir yolculuktur Conrad'ın anlattığı.

Orient'e İçerden Bakmak: Postkolonyal Edebiyat Kuramı

Yabancı ülke diye bir şey yoktur.

Yabancı, seyahatın kendisidir.

Robert Louis Stevenson

Postkolonyal edebiyat teorisi, seyahat edebiyatı üzerinden geliştirilmiştir demek pek yanlış olmaz çünkü postkolonyal teori özellikle kolonyal dönemde yazılmış seyahat edebiyatının farklı bir gözle yeniden okunmasına dayanır. Kolonyal tarih, siyaset, psikoloji, dil ve bu dilin retorik özelliklerini ele alan çok sayıda kitap yazılmış, bu dil üzerinden postkolonyal edebiyat teorisi üretilmiştir.

David Spurr, *Rhetoric of Empire*'da batılı yazarların geliştirdikleri dışlayıcı söylemi irdelerken kolonyal retoriğin kendi ideolojisini yarattığını belirtir. Bu ideoloji batımerkezli ya da daha doğrusu Avrupamerkezlidir. Buna göre batı tartışmasız üstündür. Gidilen görülen yerler, insanlar, kültürler ve diller batınlara nispetle önemsizdir ya da ikincil bir öneme sahiptir.¹⁸

Post-kolonyal (Sömürgecilik Sonrası) edebiyat kuramının doğup gelişmesinde Edward Said'in *Orientalism* eseri dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Said'e göre batılı "göz" tarafından anlatılan "Doğu" (Orient) bir hakikati değil, batılı muhayyilesinin ürettiği bir fanteziyi ve çarpıtılmış bir imgeyi yansıtır.¹⁹ Ve tabii *Orient*, Batı (Oxidant) olmayan her yerdir. Dolayısıyla *Orient* coğrafi bir terim olmaktan ziyade ideolojik ve politik bir kavramdır.

Andrew Bennet ve Nicholas Royle, post-kolonyal'ı sömürge sonrası duruma işaret etmesinin yanında, bizzat “koloni” kelimesinin etimolojik açıdan ataerkil çağrışımlarına dikkat çekerler. Koloni sadece “exploration” yani keşfi değil, “exploitation” yani sömürmeyi de anımsatır. “Koloni” kelimesi salt coğrafi (uzamsal) ve tarihsel bir anlam taşıırken, “post-kolonyal” artık hem coğrafi ve tarihsel, hem de kültürel ve kuramsal bir kavramdır²⁰

Homi Bhabha *Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse* (1996) adlı eserinde, aydınlanma sonrası İngiliz Kolonyalizminin sömürülen öteki için aynı zamanda bir dil meselesi ve taklit sorunu olduğunu ileri sürer.²¹ Sömürülen sömürenin dilini, âdetlerini ve kültürünü taklit etmek zorunda hisseder kendini. Bunda geçmişten günümüze üretilen retoriğin büyük etkisi vardır. Ancak, Bhabha'ya göre bu taklit, öykünme nesnesinin birebir aynısıyla sonuçlanmaz. Ortaya çıkan şey hibrit, karışık, en önemlisi de yine Bhabha'nın tabiriyle “münafık, kararsız ve belirsiz” (ambivalent) bir şeydir. Bhabha'nın düşüncesine göre, kolonyal retoriğin altının oyulması ve yıkılması yine batılı dil ile mümkün olabilir.²²

Kamil Aydın, *Images of Turkey in Western Literature*'da, batılıların *exotic* fantezilerinin, kafalarında yarattıkları muhayyel bir Doğu'nun bilinçaltı korkularını nasıl beslediğini özellikle seyahat edebiyatından örnekler vererek anlatır ve seyahat içerikli metinlerin farklı gözle yeniden okunmasının gerekliliği üzerinde durur. Yine Susan Bassnett, harita, çizim ve tasvirlerle zenginleştirilmiş seyahatnamelerin masum metinler olmadığını ve diğer kültürlerin ötekileştirilmesine hizmet ettiğini belirtir.²³

İngiliz elçisi Rycout'nun Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak söyledikleri batı zihniyetini yansıtmaları bakımından önemlidir: “Osmanlılara barbar diyebilirsiniz çünkü hemen hemen her şeyleri bizim adetlerimizden ve davranış biçimlerimizden farklı. Fakat sonuçta bunlar, yani Türkler de bizim gibi insan evladı. Dolayısıyla zannedildikleri kadar vahşi olamazlar.”²⁴

Postkolonyal teoriyle birlikte, bir çok kolonyal dönem metni yeniden okumalara tabi tutulmuştur. Bunlardan ilk akla gelenlerden biri, Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe'sudur. Robinson, tahmin edileceği gibi, sömürgeci zihniyeti benimsemiş, bireyci, ahlakçı ve kapitalist medeni insan prototipinin en güçlü temsilcilerinden biridir. Sınırlarına mahkum olmayı kabul etmeyerek, çıktığı yolculukta gemisi batıp sığındığı adada verdiği yaşam mücadelesi dikkate değerdir. Onun, özellikle adada karşılaştığı yerliyle (Cuma) ilişkileri postkolonyal açıdan yeni okumalara tabi tutulmuştur. Hatırlanacağı üzere, yerliyle gayet “tabii” olarak mülkiyet ilişkisi (efendi-köle) kurmuş, adayı üzerindekiyle birlikte “tesahüp” etmeyi kendi en doğal hakkı olarak görmüştü. Aynı zamanda çok rasyonel bir ahlakçı olan Crusoe, yerlinin adını öğrenmek yerine ona kendisi bir ad vermiş, daha sonra ona dilini öğretmiş, üstelik onu hristiyan yapmıştı.

Jean Rhys'in *Wide Sargasso Sea* adlı romanıysa kolonyal öğeler barındıran 19. yy. romanı meşhur *Jane Eyre*'e bir cevap niteliğindedir ve postkolonyal okumalar açısından önemli örneklerden biridir.

Jean Rhys, *Wide Sargasso Sea*'de *Jane Eyre*'de Rochester'ın Karayipler'de evlenip İngiltere'ye getirdiği ve sonra da tavan arasına hapsedtiği deli (delirtilmiş?) ka-

dının hikayesini anlatmaktadır. Okur öncelikle adını öğrenir bu kadının (Antoinette) ve bir melez olarak Jamaica’da kölelik dönemi öncesi ve sonrası yaşadıklarıyla onu içerden tanımaya başlar. Böylece, “uygar” batılı erkeğin ötekileştirilmiş ve yalnızlaştırılmış kadını yakından tanımış olur. Okur, Jane Eyre ve Rochester karakterlerinin şahsında Batılı retorik, ikiyüzlülük ve kibrin farkına varır. Ancak modern ve batı etkisindeki okur için, tavan arasındaki kadının “irrasyonel” ve fazlaca “exotic” dünyası yine de ürkütücüdür. Dolayısıyla postkolonyal okumalar, yaraları sarmaktan çok, sadece onları fark etmeye ve belki biraz olsun teşhis etmeye hizmet eder.

* * *

Sonuç olarak, Seyahat yazıları çok eski çağlardan bu yana oluşum ve gelişim süreci içinde tür açısından karmaşık özellikler sergileyen verimlerdir. Roman türünün ortaya çıkmasında önemli katkısı olmuştur çünkü gerek belgesel gerekse kurgusal özellikler taşır. Hemen hemen her eserde, seyahat ve yolculuk yazınsal bir motif olarak karşımıza çıkar. Seyahat edebiyatı çerçevesinde yazılanlar, ayrıca post-kolonyal edebiyat teorisinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Seyahat edebiyatının yereli aşan tarihsel, coğrafi, kültürel, antropolojik ve etnoğrafik ve politik özellikler taşıması sebebiyle farklı disiplinlerin ilgi alanına girdiği unutulmamalıdır.

¹ Adams, Percy G. *Travel Literature Through the Ages*. New York: Garland, 1988.

Higgins, Ian M. *Writing East. The “travels” of Sir John Mandeville* (Philadelphia, University of Pennsylvania Press) 1997.

² A.g.e.

³ A.g.e.

⁴ Sherman, W. H. “Stirrings and Searchings”; Hulme, P. & Youngs, T. *Cambridge Companion to Travel Writing*, 2006, s.26. Ayrıca bkz. 17-33.

⁵ Hakluyt, R. “Introduction”; John Winter Jones (ed.) *Divers Voyages Touching the Discovery of America and the Islands Adjacent* (Hakluyt Society; 1st Ser., no. 7) [1850]’de.

⁶ *The Lost World: Travel and information on the Gran Sabana, Canaima National Park, Venezuela* web page. Retrieved 5 July 2008.

- ⁷ Sherman, A.g.e. s. 26-28. Ayrıca bkz. *Norton Anthology of American Literature*.
- ⁸ Smith, John. *The Generall Historie of Virginia, New-England, and the Summer Isles*." *The Heath Anthology of American Literature*. Ed. Paul Lauter. 6th Edition. Boston: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 2009 [1624]. 276-281. s.277. Ayrıca bkz. Lemay, J.A. Leo. *The American Dream of Captain John Smith*. Charlottesville: University Press of Virginia, 1991. s.9.
- ⁹ Sherman, a.g.e., s. 28.
- ¹⁰ Preston D. M., *A Pirate of Exquisite Mind. The life of William Dampier*. (New York: Walker and Co.) 2005.
- ¹¹ A.g.e.
- ¹² A.g.e.
- ¹³ Kurgusal unsurları ve abartmaları dikkate alarak, gelişmekte olan bu yeni türle dalga geçen eserler de yazılmıştır. Seyahat edebiyatının *parodisini* yapan ilk önemli örnek Joseph Hall'un *Another World and Yet the Same* (1605) adlı eseridir. Bu eserde seyahatin aslında ne kadar tehlikeli ve kitaplardaki bilgilerin insana yeterli olduğu, seyyahların işlerinin güçlerinin başka ülkelerdeki tuhaflıkları ve kötülükleri memleketlerine taşıdıkları ifade edilir. Bkz. John Millar Wands, Ed. Tr., *Another World and Yet the Same: Bishop Joseph Hall's "Mundus Alter et Idem"* (New Haven: Yale U.) 1981, Hulme, a.g.e.'de.
- ¹⁴ *Far-Fetched Facts: The Literature of Travel and the Idea of the South* (Oxford: Clarendon Press) 1995, Hulme&Youngs, *Cambridge Companion Travel Writing*'de.
- ¹⁵ A.g.e. s. 2.
- ¹⁶ İng. Travel, Journey, Quest.
- ¹⁷ Daniel Defoe, gerçek seyahatnamesini kendi ülkesi hakkında yazmıştır: *A Tour through the Whole Island of Great Britain* (1726).
- ¹⁸ Bennett&Royle, "The Colony", *An Introduction to Literature, Criticism and Theory* (London: Prentice Hall) 1999. ss. 205-214.
- ¹⁹ Said Edward, *Orientalism* (New York: Vintage) [1977] 1979.
- ²⁰ Lois Tyson, *Critical Theory Today* (New York: Routledge) 2006. ss. 420-21, 429-31.
- ²¹ Bennett&Royle, a.g.e. s. 220.
- ²² Ayrıca, Bhabha, sömürenin sömürdüğünü retorik yoluyla kendinden iyice farklılaştırmaya çalışmasının altında öteki'nin öteki olmaktan çıkarak/kurtularak sömürenle aynileşmesi korkusunun yattığını düşünür. Hilmi Yavuz bir yazısında bu konuyu Naipul bağlamında tartışmış, ve onun bir İngiliz kadar iyi İngilizcesinin İngilizler ve Naipul için ne manaya geldiği üzerinde durmuştu.
- ²³ Aydın, Kamil. *Images of Turkey in Western Literature* (H. Cambs Cambridgeshire: Eothen Press) 1999. ss. 8-30.
- ²⁴ (Sherman, a.g.e., s.28.

İSHAK YETİŞ

FRANSIZ EDEBİYATINDA GEZİ

Geziyi doğuran iki etkenden biri gereksinimse öteki de meraktır.

“İhtiyaç keşfin anasıdır” diye bir söz vardır. Yeni yerlerin keşfi, yeni aletlerin bulunuşu gezileri arttırmış, geziler anlatılmaya başlanmış, bir süre sonra da bu geziler yaygın şekilde yazıya geçirilmiştir.

Avrupa’da gezi yazılarında belli bir edebi düzey tutturana ilk kişilerden biri Marco Polo olmuştur. Marco Polo gezilerini 13. yüzyılın sonlarında yazılı hale getirmiştir.

Yalnızca gezileri anlatan kitaplar olduğu gibi, anılarda, kitaplarda da gezilip görülen yerleri anlatan bölümlere rastlamak mümkündür.

İpek yolu seyahatleri, ticari geziler, coğrafi keşiflere ilişkin geziler, Haçlı Seferleri ve Kudüs’e Hac Yolculuğu, Rönesans ve Antikitenin keşfiyle, İtalya’ya yapılan kültürel seyahatler, dini misyon gezileri, ondokuzuncu yüzyılda Avrupa’nın sömürgeciliği ve yayılma siyaseti, Doğu’ya ve dünyanın başka yerlerine yapılan gezileri arttırmış, buna bağlı olarak da bir “gezi edebiyatı” doğmuştur.

Rönesans sonrası matbaanın bulunuşu, kağıdın kullanımının yaygınlaşması gezi edebiyatında gözle görülür bir artışa yol açmıştır.

Aydınlanma ile birlikte Avrupa’nın bir uygarlık taşıyıcısı konumuna yükselmesi, bunun düşünsel altyapısının oluşması seyahatle ilgili de bir düşünsel dönüşüme yol açmıştır.

Rönesans sonrası Avrupa’daki düşünce, edebiyat, sanat, siyaset adamları, aristokratlar kendi kültürel kodlarının keşfi için İtalya’ya, Ege ve Akdeniz kıyılarına, Antik mekanlara geziler yapmaya başladılar.

Öte yandan Avrupa’nın büyük devletleri ordularından önce bilim ve düşün adamlarını, diplomatlarını, din adamlarını sömürgeleştirmeyi düşündükleri ülkelere göndermeye başladılar.

Napolyon 1798 Mısır seferine yanında bilim adamı ve sanatçılardan oluşan bir heyetle gitmiştir.

18. yüzyılın sonunda gelişen Romantizm döneminde düz yazı edebiyatının önemli bir bölümünü seyahatnameler oluşturmuştur. Çünkü romantikler doğaya hayranlık duyan, akla karşı duyu ve duygunun yüceltimine önem veren sanatçılar olarak farklı ülkelerde ve yörelerde gezip gördükleri yerel renkler, farklı yöreler, doğal güzellikler onlar için hep çekici olmuştur.

19. yüzyıldaki oryantalist dalga yazarları yolculuğa sürüklüyordu, özellikle Doğu, Asya, Ortadoğu ve Afrika gezileri revaçtaydı.

1. Dünya Savaşından sonra gezi edebiyatı, savaşı yaşamış kuşağın bilinmeyen yerlere yaptıkları gezilerle kendini yeniden keşfetme boyutu kazanmıştır.

Ulaşım olanaklarının artması, televizyonun ve sinemanın beslediği merak turizmin özendirilmesi ve yaygınlaşması gezileri de arttırıyordu. Bazı yazarlara göre ise 20. yüzyılda gezinin çok yaygınlaşması gezi edebiyatının önemini azaltmıştır.

15. yüzyıldan beri Fransız yazarların dünyanın farklı yörelerine yaptıkları gezileri kitaplaştırdıkları görülmektedir. Bu kitaplarla bir “gezi edebiyatı”nın doğduğu söylenebilir.

Fransız edebiyat tarihinde Doğu’ya, İstanbul’a, Osmanlı topraklarına yapılan gezilerle ilgili yazılar, kitaplar gezi kitaplığında önemli bir yer tutmaktadır.

1400’lerde İstanbul’a ticari amaçlarla gelenlerden bu gezilerini kitaplaştıranlar olmuştur; Tavernier... gibi.

Yine dini amaçlarla, diplomatik görevle gelenlerden gezilerini, toplumsal gözlemlerini yazanlar da olmuştur; Kont Choiseul-Gouffier... gibi.

17. yüzyılda Galland Binbir gece Masallarını Fransızca yayınlamıştır. Bu yayın Fransa’da hem doğu zevkini yaygınlaştırmış hem de doğuya yolculuğu özendirmiştir.

1789 Fransız Devriminin de başka topraklara gitmeyi, görmeyi, bazen başka topraklara göçmeyi özendirdiği söylenebilir.

18. ve 19. ncü yüzyıllarda bilimsel görevlerle, amaçlarla seyahatler çoğalmıştır. Bu gezilerin önemli bir bölümü yazıya dökülmüştür.

18. yüzyıldan itibaren de büyük ressamlar yeni yollar, yeni renkler, yeni doku- nuşlar arayışına girdiler, bu arayışlarını yurtdışı gezilerle beslemeye başladılar. Örneğin; Eugene Delacroix Fas’a gitti, Paul Gauguin Tahiti’ye.

Fransız edebiyatında “Gezi edebiyatı” içinde değerlendirilebilecek kitaplara belli bir tarih sıralaması içinde şöylece değinebiliriz.

16. ncı yüzyılda Jean de Léry: Brezilya gezilerini anlatmıştır. (1534-1613)

Montaigne 1580’de denemeleri yayımlandıktan sonra 17 ay süren İsviçre, Almanya ve İtalya’ya geziye çıkmıştır. Montaigne “zevki için geziyordu.” Ama yine de “geziyi; gezilen yerlerdeki eşyayı, manzarayı, alışkanlıkları, düşünceleri yaşadıklarıyla karşılaştırma fırsatı veren bir etkinlik olarak” görüyordu. Yayımlanacağını düşünerek “gezi günlüğü” tutuyordu. “1580-1581’de Montaigne’in Almanya, İsviçre yoluyla İtalya’ya Yolculuk Günlüğü” 1774’te yayımlandı. Günlükte; İtalya’daki harabelerin keşfini, antik kalıntıları, Mikelanj, Rafael, Titien, Palladio... gibi sanatçıların ürünlerini, yerinde gördüğü son iki yüzyılın sanat ürünlerini anlatır.

Doğu’ya karşı ilginin arttığı bir dönemde Montesquieu “İran Mektupları”nda (1721) iki İranlının Avrupa’da, Paris’ten İran’daki dostlarına yazdıkları, Fransız toplumuna ilişkin gözlemlerini mektupla anlatışı yer alır. Toplumsal Hayat, kadınlar, moda, kahvehaneler, salonlar, dini sorunlara ilişkin Fransız toplumunun, yanlışları, gülünç yanları ince yergilerle anlatılır.

Voltaire’in İsveç Kralı XII. Karl’ı anlatan kitabı (1731); Kralı ve Kralın yaşadığı dönemle birlikte İsveç’le ilgili coğrafi açıklamalar, gelenekler ve kurumlara ilişkin gözlemlerini dile getirir.

Yine Voltaire’in; “İngiltere Üzerine Felsefi Mektuplar”(1734)’ında; İngiltere’deki gelenekler, siyaset, hukuk, din, edebiyat, bilim ve felsefeyle ilgili gözlem ve görüşleri anlatılır.

Voltaire İngiltere’yi bir özgürlük ülkesi olarak görür.

Jean-Jacques Rousseau'nun 1782'de yayınlanan "Yalnız Bir Gezginin Düşleri" Kitabı, 10 geziden oluşur. Yalnızlık köşesine çekilmiş yazarın duyguları, düşleri, düşünceleri ve anıları gezilerin konusudur. Beşinci gezi gerçek bir gezi olarak değerlendirilir. Burada, Saint-Pierre adasında geçirdiği günleri anlatır, doğa betimlemelerine yer verir.

Louis Antoine de Bougainville 1766'dan 1769'a kadar Boudeuse adlı gemiyle dünya çevresini dolaşmıştır. Bu gezide Polinezya'da çok sayıda ada ve takımadayı bulmuştur. 1771'de yayınladığı "Dünya Çevresinde Gezi" adlı kitabıyla "İyi yabancı" söylencesinin yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Antoine-Louis Castellan ressamdır, gezi kitapları yazmıştır, bu kitapları gravürlerle süslemiştir. "Mora Mektupları" iki cilt halinde 1808 yılında yayınlanmıştır. Yine "Yunanistan, Çanakkale ve İstanbul Mektupları" 1811 tarihini taşımaktadır. 6 cilt halinde yayınlanan "Osmanlıların Gelenekleri, Görenekleri ve Giysileri" kitabı 1812 tarihli'dir. Alanının ilk ve en kapsamlı kitaplarından biridir. "İtalya Mektupları"nı da 3 cilt halinde 1819 yılında yayınlamıştır.

18. yüzyılın sonları ile 19. 'ncü yüzyıl Doğu'ya ilginin arttığı yıllardır. Volney, Suriye ve Mısır'ı dolaşmış, "Suriye ve Mısır'a Seyahat"i (1787) yazmıştır.

Chateaubriand 1789 Fransız Devrimi günlerinde Fransa'da bulunmak istemedi. Bu yüzden Fransa'yı terk ederek Amerika'ya gider. 1800'de tekrar Fransa'ya döner. Hristiyanlığı canlandırmaya yönelik, düzyazı türünde yazılmış çağdaş bir destan yazmaya girişir. Bu amaçla Osmanlı topraklarına, Kudüs'e gitti ve İspanya üzerinden ülkesine döndü. 1811'de yayınlanan "Paris-Kudüs Yolculuğu"nda bu serüveni anlattı. Romantik bir duyarlılığın, anlatımın ilk örneklerini verdi. 1827 yılında yayınlanan "Amerika'ya Yolculuk" ta Amerika gezisini anlattı.

Chateaubriand Stendhal ile birlikte aydınların, "yeni Fransa'nın" düşünen sınıfının toplumdaki gücünü kavrayan ve açıklayan ilk yazarlardan biri oldu.

Fransız Devrimi çağında, Fransız yazarların çoğunun İspanya gezisine çıktığını görüyoruz.

Yazarlar bu gezilerde, İspanya'daki kurumları, farklı sosyal sınıflardan insanların zihniyetini, yörelerin durumlarını eleştirel bir gözle gözlemlerler. Yazarların gözlemlerinde; inançları, önyargıları baskındır, değerlendirmeleri ulusal kolektif görüşün sloganlarını içerir.

Romancı Stendhal de bu dönemde İspanya'ya giden yazarlardandır. İspanya'da Kadiz'e kadar gitmiştir. 1838'de yayınlanan "Bir Turistin Anıları"nda bu geziye kısaca değinmiştir. Stendhal genel görüşlerin tersine İspanyollara ayrı bir değer verir: "İspanyol kimseyi taklit etmeyen bir tiptir. Avrupa'da artık uzakta kalan son tiptir. " Stendhal İspanya dönüşü Don Kişot'u tekrar okur, Kızıl ve Kara romanındaki Julien'de bu okumanın etkisinin görüldüğü söylenir.

Stendhal ayrıca görev yaptığı İtalya günlerini de anlatmıştır: "Roma, Napoli ve Floransa" (1817) ve "Roma'da Gezintiler"(1829) kitaplarında.

1854 yılında da Stendhal'in "Fransa'nın Güneyine Yolculuk" kitabı yayınlanmıştır. Adolph Blanqui de 1826'da "Madrid'e Seyahat" kitabını yazmıştır.

Romancı Mme de Stael de Krallığın devrilmesinden sonra Paris'ten ayrılanlardandır. Zamanla Paris'e dönse bile siyasal nedenlerle Paris'i uzun süreliğine terk etmiştir. Yaşamının bir bölümünü Weimar, Berlin ve İtalya'da sürdürdü. "Almanya'ya Dair"(1810-1813)kitabında

Almanya'yı ve Almanları anlattı.

Romancı George Sand 1841'de "Avrupa'nın Ortasında Bir Kış: Mayorka" adıyla bir dergide Mayorka gezisini anlatmıştır.

Baba Alexandre Dumas "Le Corricolo" kitabında, Pompei, Napoli ve Herculanum gezilerini anlatmıştır, kitap 1843'de yayınlanmıştır. Yine yazarın "Tüm Eserleri"nin yayınlandığı dizinin 22. cildinde "Gezi İzlenimleri" yer alır: Speronara, Kapitan Arena, Corricolo, Sina'da 15 Gün, Mutlu Arabistan, Çölde Hayat" A. Dumas'nın 1846 tarihli "Paris'ten Kadiz'e" kitabında da İspanya gezisi anlatılmıştır.

Yine aynı tarihlerde Prosper Merimée'nin "İspanya Mektupları" yayınlanmıştır, kitap 1831 tarihini taşımaktadır.

Téophile Gautier de 1846 tarihli "İspanya'ya Seyahat" kitabında, Madrid'den Granada'ya, oradan da Sevilla'ya yaptığı gezileri anlatmıştır.

T. Gautier'nin ayrıca "İstanbul'u anlattığı bir kitabı vardır. Bu kitap 1990 yılında yeni bir biçimle tekrar basılmıştır.

Romantik yazarlardan Victor Hugo Fransa içinde ve Belçika'da zaman zaman gezilere çıkmıştır. Bu gezileri anlattığı yazı ve elyazmaları ölümünden sonra kitaplaştırılmıştır. 1890 yılında "Alpler ve Pireneler", 1892 yılında da "Fransa ve Belçika" kitapları yayınlanmıştır.

Guy de Maupassant da "Sicilya'da" kitabında, 1885 yılında Palermo, Vulcano, Taormine, Etna, Sirakuza'ya yaptığı gezileri anlatmıştır. Bu kitap 1886'da basılmıştır.

Ünlü romancı Gustave Flaubert arkadaşı Maxim du Camp'la birlikte, 1847 yılında Bretagne ve Normandiya'yı gezip dolaşmıştır. Flaubert'in bu geziyi anlattığı "Kırlardan ve Kumsallardan" kitabı 1885'de ölümünden sonra yayınlanmıştır.

İki Arkadaş 1849-1851 yıllarında bu kez doğu yolculuğuna çıkmışlardır. Flaubert bu yolculuğu "Mısır'a Yolculuk" kitabında anlatır.

Flaubert 1858'de Cezayir'e de bir yolculuk yapar.

1948'de "Bütün Eserleri" dizisinde bu gezileri anlatan yazıları yayımlandı. "Bütün Eserler"de: Bordeaux, Bask Yöresi, Pireneler, Languedoc, Marsilya, Toulon, Korsika gezilerini anlatan yazılar yer aldı.

Romantik yazar Alphonse de Lamartine; "Bir Doğu Yolculuğundan İzlenimler, Düşünceler ve Görüntüler (1832-1833)" kitabında Osmanlı topraklarında, Lübnan, Suriye ve Kudüs'e yaptığı geziyi anlatmıştır. 1863 yılında yayınlanan "Bütün Eserleri" içinde "Doğuya Yeni Seyahat" yer almıştır. Zamanında Fransa'da katıldığı Başkanlık seçimlerinde büyük bir yenilgiye uğrayınca Türkiye'ye yerleşmeyi düşündü ama sonra vazgeçti.

Yazar ayrıca 1855 tarihinde Türkiye Tarihi'ni yayınlamıştır.

Bu Bağlamda Pierre Loti'yi anmamak olmaz. Bir dönem İstanbul'da yaşamış bir Fransız deniz subayı olan yazar "Aziyade" ve "Bir Sipahinin Romanı"nda Osmanlı

insanlarını ve İstanbul'u anlatmıştır. Yazarın "Doğu Düşleri" kitabı 1892'de yayınlanmıştır. Yine İstanbul'u anlatan yazıları aynı adla 1991 yılında kitaplaştırılmıştır. Deniz subaylığı görevi dolayısıyla gezdiği Japonya'yı 1890'da yayınlanan "Japon Sonbaharı" nda anlattı.

Aynı yıl "Fas'ta" kitabı,1895'te "Çöl" ve 1901'de "Pekin'de Son Günler" gezi kitapları yayınlanmıştır.

Gérard de Nerval'in büyük aşkı Jenny Colon 1842'de ölmüştür. Nerval ertesini yıl epeydir düşündüğü Doğu seyahatine çıkmaya karar verir. 1 Ocak 1843'te Marsilya'ya hareket eder. Oradan Malta'ya, ardından İskenderiye'ye varır ve sonunda Kahire'ye ulaşır. Uzun süre Kahire'de kalır Nerval. Sonra Suriye, Lübnan üzerinden deniz yoluyla Kıbrıs ve İzmir'den Temmuz sonlarında İstanbul'a ulaşmıştır. Yazarın bu gezilerini anlattığı "Doğu'da Yolculuk" kitabı 1851'de yayınlanmıştır. Kitap, Nerval'in Paris'ten yola çıkarak Cenevre, Constance, Münih, Viyana gibi Avrupa kentlerini içine alan gezisini anlattığı "Doğuya Doğru" bölümüyle başlar. Türkçesi Yapı Kredi Yayınlarından çıkan kitabın çevirmeni Selahattin Hilav kitabın başında bir tanıtım ve değerlendirme yazısına yer vermiştir. İkinci olarak da Ekrem Işın;"Doğu'ya Açılan Kapının Eşiğinde Bir Romantik:Gérard de Nerval" başlıklı bir yazı yazmıştır. Ekrem Işın yazısının bir yerinde;"Nerval,Doğu insanının henüz saf kalabilmiş ruh dünyasını,kendi kaybettiği hayalleri karşısında yüceltir. 'Voyage en Orient',19. yüzyıl başlarında kırılmaya uğramış Batılı seyahat düşüncesinde bir dönüm noktası sayılmalıdır. Oryantalizmin etkisini bütünüyle silememiş,ancak özgürlük tutkunu bir sanatçının kaleminden hayal ile gerçek,rüya ile arzu arasında gidip gelen Doğu mitinin modern dünya tasarımı içinde yeniden canlanmasına yol açmıştır. " der.

Fransız Edebiyatında Gezi'den söz ederken Jules Verne'e de özel bir yer ayırmak gereklidir. Jules Verne kuşkusuz alışlagelen bir gezi yazarı değildir. O yazdığı düşsel gezi kitaplarıyla yeni bir tür oluşturmuştur. Bu yazım tarzı bilimkurgu türünü doğurmuştur. J. Verne'in kitaplarını bugün okuyanlar yazarın kitaplarında sezgi ile anlattıklarının gerçekleşmiş olduğunu görürler. Verne'in "Balonda Beş Hafta" sı önce bir dergide tefrika edildi, 1893'te kitap olarak yayınlandı. Yazarın; "Arzın Merkezi ne Seyahat" (1864), "Aya Seyahat" (1865), "Denizler Altında Yirmi bin Fersah" (1870), "Seksen Günde Devriale" (1873) kitaplarında zaman ve mekanda olağanüstü yolculuklara çıkar, yıldızlararası seferlere konuk olur, dipsiz uçurumlara ineriz.

Romancı André Gide 20. yüzyılın en önemli Fransız romancılarından biridir. Birinci Dünya Savaşı ve sonrası Avrupa değerlerinin sorgulandığı, Avrupalı düşünürlerin de sorgulayıcı bir tutum aldıkları görülmektedir. André Gide'in Afrika'ya yaptığı gezilerden sonra yayınlanan "Kongo'ya Yolculuk" (1927), "Dindiki"(1927) ve "Çad'dan Dönüş" (1928) kitapları sömürge kapitalizmine yönelik saldırılar olarak değerlendirilmiştir.

Komünist idealin çekiciliğine kapılan A. Gide S. S. C. B'ne yaptığı geziden düş kırıklığıyla dönmüş ve "SSCB'den Dönüş"ü (1936) ve "SSCB'den Dönüşüme Düzeltilmeler"i(1937) yazmıştır.

Yirminci yüzyıl Fransız yazarları, düşünürleri aşınan değerlerin yerine yeni değerler önerilememesi, yaşanan hayatın değerler bütününtü sürekli parçalayarak tutunulacak değer bırakmaması karşısında “Varoluşçuluk” gibi düşünsel akımlar üretmişler, ancak içlerini dolduramamışlardır. Yazarlar ve düşünürlerce “Saçma”, “Bunalım”, “Hiçlik”, gibi kavramlar irdelenmiş ancak bu kavramlar hayata tutunamamıştır, tersine “Tutunamayanlar”ı çoğaltmıştır.

Albert Camus “Saçma” kavramıyla anılan bir yazardır. Camus, siyasal tavır olarak iki bloklu dünyadan, ABD ve SSCB’den birini tercih etmeyi reddetmiştir. Camus 1946 yılında ABD’de bulunur. 2001 yılında yayınlanan Camus’nün “Gezi Günlükleri” nde bu gezi ile ilgili yazdıkları yayınlanır. Yazar, Amerika seyahatinin kendisine çok şey öğrettiğini, ancak güçlü, büyük bir ülke olan ABD’nin bir çok şeyden de habersiz olduğunu, Avrupa konusunda bilgisiz olduğunu yazar. Camus 1949 yılında da Güney Amerika’da bulunur. Bu geziyle ilgili yazdıkları da “Gezi Günlükleri” nde yer almıştır.

Camus’yle aynı yıllarda yazmış Jean-Paul Sartre’ın gezmeyi pek sevmediği söylenir. Yine de 1954’de SSCB, İskandinav Ülkeleri, Afrika, ABD ve Küba’yı kapsayan bir geziye çıktı. Gezi sonrası izlenimlerini, düşüncelerini, betimlemelerini Le Figaro, Combat, Les Temps Modernes gibi gazete ve dergilerde yazmıştır. Daha sonra bu yazılar “Durumlar” adıyla çok sayıda cilt halinde yayınlanan kitaplarında yer almıştır. Sartre “gezen kişi” ile “Gezgin Yazar”ı ayrı tutar, yazdıklarını bu ikisinin etkileşimi ile zenginleştirir.

Yirminci yüzyılın başında Joseph Kessel, Albert Londres gibi yazarlar, gazete yazarları, dünyanın farklı bölgelerine giderek dünyadaki farklı anlayışları, nesnel tanıklıkları dile getirdiler.

Joseph Kessel, romancılığı yanında çeşitli Fransız gazeteleri için hazırladığı röportajlarla adını duyurdu. Dünyanın bir çok yerine gitti ve yazılarında oraları anlattı.

Albert Londres Fransız gazetecisi ve yazardır. O meraklı bir gözlemcidir, dünyanın gölgede kalan yerlerini, merkezden uzak mekanlarını anlatır. Yine o çocuklarla, kimsesizlerle, açlarla konuşur. A. Londres iktidarın ilgisizlikleri, saçmalıkları ve adaletsizliklerine karşı yazılarıyla mücadele eder. Günceli yazarken tarihten yararlanır.

A. Londres 1902’de “Doğu’dan Görünüm” i yazar. 1920’lerde, Rusya’da Bolşevizmin ilk yıllarını gözlemler. Yazar izlenimlerini “Sovyet Rusya’da” (1920) kitabında anlatır. 1927’de “Buenos Aires Yolu” nu yazar. Yine aynı yıl “Güneyin Kapısı Marsilya” yı yayınlar. A. Londres’un ölümünden önce 1932’de son yazdığı “Balkan Komitacıları” dır.

Claude-Lévi Strauss, Alexandre David-Neel gibi etnologlar, yazarlar eski uygarlıkları araştırmak üzere yola düştüler, edinimlerini, gözlemlerini kitaplarda anlattılar.

Strauss Brezilya’da çalıştı, ABD’de, New York’ta bulundu. Yazar “Üzgün Tropikler” de (1955) izlediği düşünsel yol ve Brezilya’yla 1949’da görev yaptığı Pakistan’daki etnografya çalışmaları hakkında açıklamalarda bulundu.

Birinci ve ikinci Dünya Savaşları “Avrupa değerleri” kavramının sorgulanmasına yol açtı.

Tüm iddialı söylemlere rağmen Avrupa’da savaşların olması ve savaş ortamının tüm insani ve ahlaki değerleri sorgulanabilir hale getirmesi Avrupalı, bu arada Fransız entelektüelleri nezdinde yeni bir arayışa yol açtı. Bu yüzden ülke dışına çıkmak, oraları gezmek ve oralarla ilgili izlenimlerini yazmak bir bakıma da yeni arayışlar demektir.

Louis-Ferdinand Céline “Gecenin Sonuna Yolculuk” kitabının girişinde şöyle der: “Yolculuk etmek, çok işe yarar, düş gücünü çalıştırır.

Gerisi yalnızca düş kırıklığı ve yorgunluktan ibarettir. Bizim yolculuğumuz ise tümüyle düşseldir. Gücünü buradan alır.” der. (Yapı Kredi Yayınları Yiğit Bener çevirisi)

Kitaba Ferit Edgü’nün yazdığı Önsöz’de; “Céline, iki dünya savaşını, sömürgecilği en korkunç boyutlarını, palazlanmaya başlayan kapitalizmin acımasızlığını yaşayan yirminci yüzyıl batı insanının bireysel bozgununu, devrimci inancın yükselişini ve çöküşünü, ne Malraux gibi yücelterek yazdı, ne de Sartre gibi “Varlık ve Hiçlik” açılarından.” der.

“Gecenin Sonuna Yolculuk” bir romandır, yazarın söylediği gibi düşsel bir yolculuktur.

Céline, kitabında, 20. yüzyıl başında Avrupa, Amerika ve Afrika’yı dolaşır.

Şair Henri Michaux da ilk şiir kitaplarında gerçek ya da hayali yolculuk merakına yer verir. 1929’da “Ekvator” u, 1933’de “Asya’da Bir Barbar” ı yayınlar.

Michaux ,1936’da yayınlanan “Büyük Garabagne’a Yolculuk” ta, tamamen düşsel bir dünyadaki insanları, hayvanları, bitkileri anlatır. Michaux’ ya göre; “Yolculuğu çıkmanın iki türü vardır: İnsanı özgürlüğe kavuşturan ve sözcüklerden kurtaran resimle içe götüren uyuşturucu.”

20. yüzyılda gazetecilerin, muhabirlerin gezi yazılarına daha çok rastlıyoruz. Bir de gezi yazarları ülkeler, kentler hakkında rehber kitaplar, el kitapları hazırlamaya başlıyorlar.

Son yıllarda ise yeni bir gezi yazarları kuşağı doğdu. Bu yazarlar gezi serüvenlerini, zaman zaman romanlaştırarak anlatırlar. Burada Olivier Rolin’in adı anılabilir. Yazar, Méroé romanında; gizemli bir arkeologu Sudan’da, pek tanınmayan ülke zenginliklerini keşfederken buluruz, arkeolog bir aşk acısını unutmak üzere oralara gelmiştir.

Olivier Rolin 1987’de “Rusya’da” kitabını yayınlar. Öteki iki yazarla birlikte 1989’da “Havana”yı yazarlar. Kitapta: Şiirsel bir gezi anlatılır, görülenlerle ilgili izlenimlere yer verilir. 1997 sonunda 12 yazar farklı ülkelere gidip izlenimlerini yazarlar: “Batı’da Gezi” adlı kitapta Rolin Baltık Cumhuriyetlerini anlatır.

Nicolas Bouvier İsviçrelidir, Fransızca yazmış bir yazar, gezgin, çizimci ve fotoğrafçıdır.

1948’de bir gazete adına Finlandiya’ya, 1950’de ise Cezayir sahrasına gider. 1951’de 3 gazeteci birlikte uzun bir yola çıktılar: Venedikten İstanbul’a geçtiler. Bouvier 1953’te, Belgrat’tan yola çıktı, Yugoslavya, Türkiye, İran ve Pakistan’dan geçerek Kabil’e gitti. Bu geziyi “Görgü Kuralları” (1963) kitabında anlattı. Bu kitap, gezi edebiyatının başeserlerinden biri kabul edilmektedir. Kitap birçok gezgin ve ya-

zarın başucu kitabıdır. N. Bouvier Kabil'den sonra Hindistan, Çin ve Seylan'a gider. Bu geziyi de "Balık-Akrep" (1982) kitabında anlattı.

Yazar sonraları Asya ve Avrupa'da birçok ülkeyi daha dolaşmıştır.

Çağdaş yazarlardan Blais Cendrars'ın kitapları, tüm dünyanın hızı, karışıklığı ve belleği olarak özetlenebilir. 1919 yılında yayımlanan "Bütün Dünyadan" kitabı ile 1948'de yayımlanan "Bourlinger" kitabı Napoli'den Çin'e, Rusya'dan Hindistan'a kendi isteğiyle koşup durmakla geçen hayatını aktarır.

1912'de "New York'ta Paskalya" da Amerika'yı, New York'u anlatır. 1913 yılında ise "Boydan Boya Sibiryaya Anlatısı" yayınlanır.

Amerika günleri 2003 yılında "Amerika Yolculuğu" adıyla yayınlanır.

1930'lu yıllarda Avrupa değerlerinin krize girdiği, ekonomik krizin boy verdiği, kuşaklar arası çatışmanın olduğu bir dönemde değerlerin aşınması yeni bir hayat tarzı arayışını başlatmış belki de hızlandırmıştır. Böyle bir dönemde Paul Nizan Yemen'e gitmiştir. Gezi sonrası izlenimleri, 1960'da, J. P. Sartre'ın önsözüyle "Aden, Arabistan" adıyla yayınlandı. P. Nizan sömürge edebiyatına karşıdır, kitapta bilinen bilgileri alt üst etme estetiğini dener.

P. Nizan, 1935'te, ikinci kitabında gezip gördüğü "Tacikistan, Sindebod"'u anlatır.

Çağdaş Fransız romancı Michel Butor; "Benim için yolculuk etmek yazmak, yazmak da yolculuk etmektir" der. Bu söz Butor'un yapıtlarının anahtarlarından biridir: Dünyada yolculuklar, yazıda yolculuklar.

Butor, 1958'de "Yer Tanrısı" adlı gezi ile ilgili romansı denemesinde Kordoba, Selanik, İstanbul ve Mısır üzerine izlenimlerini anlatır.

Butor ABD'ne yaptığı yolculuk ve orada bulunduğu zamanlarla ilgili izlenimlerini bir kitapta anlatır. Kitabın sayfalarında yerel gazete kesiklerine, pankart yazılarına, şehirlere ait başka simgelere, Amerika yer adları ile yaptığı oyunlara yer verir, bunlarla Amerikan yaşam tarzının kopukluğunu, dağınıklığını, düzensizliğini yansıtır. "Yer Tanrısı" kitabı dizi halinde, 5 kitap olarak gezi anlatılarına yer verir. İkinci kitap: "Ou"dur. (1971) Bu dizinin üçüncü cildinde de (Boomerang, 1978) Avustralya'yı anlatır. Sonraki ciltler "Transit, 1992", "Gyroscope, 1996" dır.

Yazarın bir de beş ciltlik (1975-1985) "Düş İşleri" vardır. Yazar bu ciltlerde de düş anlatılarına yer verir.

Michel Butor'un yazdıkları çağdaş bir müzik parçası gibi okunabilir: Tekrarlanan kelimeler, tarihe, güncele ve farklı coğrafyalara ait öğelerin eşlik ettiği melodik ve ritmik anlar.

Bir zamanlar Doğu gizemliydi, bir zamanlar yeni keşfedilen kıtalar, bölgeler gizemliydi. Ülkelerindeki siyasal, toplumsal havadan bunalan yazarlar, aşk acısı çeken yazarlar buralara çekip giderlerdi. Yazarlar, düşünürler yeni bir şeyler ararlardı. Şimdi artık her yer gizemli, ya da hiçbir yerin gizemi kalmadı. "Aramakla bulunmaz, ancak bulanlar arayanlardır. "

ŞABAN SAĞLIK

GEZİ TEKNİĞİ VE EDEBİYAT

*İnsanın hayalgücü kadar
dur durak bilmez başka bir gezgin yoktur.*
Hilmi Yavuz

Gezi/Seyahat

İnsanlar çok değişik sebeplerle yaşadıkları yerden başka yerlere uzun ya da kısa süreli ziyaretlere gidebilirler. En geniş manada bu ziyaret işine gezi ya da seyahat adı verilir. Söz konusu geziler, genellikle tatil yapmak, eğlenmek, ilmi anlamda inceleme çalışmaları yapmak, askerlik, diplomatik görev, sürgün, ticaret, eğitim ve merak vb. amaçlarla yurt içine veya yurt dışına yapılır. Gezi yapmanın bunlar gibi daha pek çok sebebi vardır. Bunlardan biri de dini ibadetlerdir. Bilhassa Hac'lar ya da Hac yolculuklarıdır. Bu işi yapan kişi, gerçekleştirdiği geziden edindiği izlenimlerini çok değişik yazı formlarıyla kaleme alabilir. Bu tür metinlerin adı da “gezi” ya da “seyahat” tir. Gezi yazıları, düşünle gerçeğin, hayal edilenle yaşananın birbiriyle örtüştüğü, birinin ötekinden ayrılmadığı yazılardır.¹

Gezi yazılarının da pek çok işlevi vardır. Bu metinler, gezilen yerlerin, tabii güzelliklerini, insanların yaşamlarını, giyim tarzlarını, örf ve adetlerini, inançlarını, siyaset yapısını, ekonomik durumlarını ve gezilen yerlerin coğrafi (doğal) özelliklerini anlatması bakımından önemli birer bilgi kaynağıdır. Bu eserlerde ayrıca gezilen yerlerin tarihi, coğrafyası, hukuku, sosyolojisi, dili, sanatı ve edebiyatı hakkında da geniş bilgiler yer alır. Gerek gezilerin gerekse gezi yazılarının işlevlerinden biri de, insanların “keşif” merakları tatmin etmesidir. Ayrıca gezi, gezen açısından “mukayese” imkanları içerir. Çünkü seyyah, kendi memleketi ile gezip gördüğü yerler arasında ister istemez mukayeseler yapar.

İnsan hayatında böylesine işlevlere sahip olan gezi yazılarının kendine özgü bazı retorik özellikleri vardır. Mesela, gezi metinlerinde bilinen şeylere değil de okura ilginç ve orijinal gelebilecek ayrıntılara etkileyici bir dille yer verilir. Ayrıca gezi yazıları, gözlem ve izlenimlerini daha çok tasvirî bir üslûpla kaleme alırlar. Bazı yazarlar, olay ve olguları olduğu gibi aktarırken, bazıları günlük, mektup, röportaj gibi türlere ait tekniklerle yazma yöntemini tercih ederler. Kimi yazarlar da, gittikleri ülkelerden gönderdikleri mektuplarda bulundukları ülke ile ilgili bazı bilgiler de vermişlerdir.

Gezi yazılarında, gezen kişinin bakış açısı (nelere ilgi duyduğu, neleri merak ettiği, neleri sevdiği ya da sevmediği gibi hususlar) geniş yer tutar. Yani burada gezi ile “bakış açısı” arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamak gerekir. Bakış açısının öznel (kişisel) esasını içerdiğini dikkate alırsak, gezi yazılarında anlatılanların gezilen yerlerin “bütün” özelliklerini yansıtmayı yansıtmadığı tartışılabilir. Acaba gezgin

gezip gördüğü yerleri bir kamera gibi kaydetti mi, yoksa kendi bakış açısına göre bir “seçme ve ayıklama” yaptı mı? Bu soru gezi yazılarının “olguyu” yansıtır yansıtmaması açısından tartışılmalıdır. Gezginin beğenmediği bir yeri, bir başkası pekala ilginç bulabilir, hatta beğenebilir. Gezgin şayet, tanıdığı bildiği bir yeri gezmişse, orada dikkate değer hiçbir şey göremeyebilir. Ancak söz konusu yeri ilk defa görecek olan kişi için bu durum ne ifade eder? Yani gezi yazılarının, “bilgi” değeri, daima yarım ve ayıklanmışlık problemi ile birlikte düşünülmelidir. Bir de gezinin “zaman” (çağ) kavramıyla sınırlı olmasını burada hatırlatmakta fayda görüyoruz. Çünkü eskiden gezilip görülen ve beğenilmeyen birçok yer, zamanla gelişip kalkınabilir. Söz konusu yer, zamanla gezi yazısında anlatıldığından başka bir görünüme sahip olabilir. Gezi yazılarının bilgi kaynağı oluşuna bu durumlar dikkate alınarak bakılmalıdır.

Gerek geziler gerekse gezi yazıları bu ve benzer özellikleriyle edebiyatta her zaman önemsenmiştir.

Edebiyat ve Gezi

Burada öncelikle belirtelim ki, edebiyat en genel manada “kurmaca” (fiction) esasına dayanır. Gerçeklik düzleminde şekillenen “gezi” ve bir anlamda “gerçekleri” anlatan gezi yazıları edebiyatta sadece “malzeme” olur. Hatta yazar gerçek malzeme-yi bile hayal gücüyle “gerçeklik” düzleminde koparabilir. Dolayısıyla edebiyat ve gezi ilişkisinde “anlatılanların gerçekliği” genellikle sorun teşkil eder.

Gezilerde görülenler ile gezinin tahayyül ve tasavvur ettirdiği şeyler aynı değildir. Daha açık bir ifadeyle söyleyecek olursak, gezilip görülmeyen yerler hakkında önceden yapılan tahayyül ve tasavvurlar, söz konusu gezi gerçekleştikten sonra bozulabilmektedir. Bu durum için “hayal kırıklığı” tabirini de kullanabiliriz. Hilmi Yavuz gezi-edebiyat ilişkisine işte bu açıdan bakar. Şair “Gezgin Hayalci Olmalı” adlı yazısında “gezi-edebiyat ilişkisi”ne örnek olacak bir kısa hikayeden de bahseder. Söz konusu hikaye Oscar Wilde’a aittir ve Wilde bu hikayeyi Andre Gide’in “De Profundis” adlı kitabına yazdığı önsözde anlatır. Hikaye şöyledir: “Adamın biri hikaye anlattığı için köyünde çok sevilmiş. Her sabah köyden ayrılır, akşamüstü döndüğünde de bütün gün çalışıp yorulmuş olan köylüler etrafına toplanıp sorarlarmış: Neler gördün bugün? Hadi anlat. Anlatırmış o da: ‘Ormanda flüt çalan bir keçi-tanrı gördüm, etrafında küçük periler halka olmuş dans ediyorlardı.’ Başka ne gördün? Anlat, dermiş köylüler. Anlatırmış: ‘Deniz kıyısına vardığımda, dalgaların üzerinde üç denizkızı gördüm; altın bir tarakla yemyeşil saçlarını tarıyorlardı.’ Köylüler bu hikayeleri anlattığı için seviyorlarmış onu. Bir sabah, her zamanki gibi köyden ayrılmış. Deniz kıyısına geldiğinde bir de bakmış ki, dalgaların üzerinde üç denizkızı altın bir tarakla yeşil saçlarını tarıyorlar. Gezintisine devam etmiş; ormana yaklaştığında, flüt çalan bir keçi-tanrı ve halka olup dans eden periler görmüş... O akşam köyüne döndüğünde, köylüler her akşamki gibi ‘Neler gördün?’, ‘Hadi anlat’ deyince, ‘‘Hiçbir şey görmedim.’ demiş.”²

Hilmi Yavuz bu hikayeden hareketle iki “gezgin” tipinden söz eder. Biri “düşlediklerini yaşamayan, ama sanki yaşamış gibi anlatan”; diğeri ise “düşlediklerini ya-

şayan, ama sanki yaşamamış gibi anlatmayan"dır.³ Hilmi Yavuz'un aktardığı hikayede kişinin hayal ya da tasavvuruna kavuşmasının "kutsal"lığı (metafiziki) öldürdüğü anlamı çıkmaktadır. Rene Girard da, tıpkı Hilmi Yavuz'un dikkat çektiği hikayedekine benzer bir söz sarf eder. Ona göre nesne elde edildiği anda kutsallığını yitirir ve nesnel özelliklerine geri döner.⁴

Rene Girard, "Romantik Yalan ve Romansal Hakikat" adlı kitabında, bir anlamda "romantik" kelimesini gezgin (seyyah), "romansal" kelimesini de "gezi (seyahat)" anlamında kullanır. Girard bu konuda meşhur Don Kişot romanını örnek verir. Bu romanda Don Kişot'un yaşadığı bütün maceralar "romansal" bir olguyu gösterirken, Don Kişot'un bizzat kendisi de gezgin bir şövalye olarak "romantik" bir kişiyi yansıtır.⁵ Rene Girard, Batı romanında kullanılan her bir unsurun Don Kişot'ta tohum halinde bulunduğunu da söyler.

Hem Hilmi Yavuz hem de Rene Girard dikkat edilirse, gezi-edebiyat ilişkisinin bir "anlatma" (kurgulama, estetik) meselesi olduğuna dikkat çekerekler. Dolayısıyla edebiyat, 'anlatmağa değer bir husus' ve 'bu hususun anlatılma biçimi' esasına dayanır. Genel anlamda 'sanat'ın da bu kategoriyle izah edilebilmesi mümkündür. Bunlardan "anlatmağa değer husus" için "malzeme" kavramını kullanabiliriz. Bu, bir başka ifadeyle malzeme, "Ne anlatılıyor?" sorusunun cevabıdır. Söz konusu malzemenin anlatılma biçimi için de "estetik" kavramını kullanabiliriz. Estetik ayrıca "Nasıl anlatılıyor?" sorusuna da karşılık gelir. Burada hem "malzeme" hem de "estetik" kavramları için daha başka ifadeler de kullanılır; nitekim kullanılmıştır da. Kısaca bir sanat eserinin genel anlamda burada söz konusu ettiğimiz "malzeme" ve "estetik" kavramlarından oluştuğu söylenebilir. Sanat eserinin malzemesi ne olursa olsun önemli olan, o malzemenin nasıl işlendiği ve muhataplarına nasıl yansıtıldığıdır. Yani burada sanatta belirleyici olanın malzemeden çok estetik olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuya "öykü" açısından bakan Rasim Özdenören "Öykü, anlatmaktır" der. Ona göre "ne" anlatıldığından çok "nasıl" anlatıldığı önemlidir. Anlatılan şeyi (konuyu) alelade hale getiren ya da onu olağanüstü kılan, yazarın o konuya yaklaşım tarzıdır; yani "nasıl" anlattığıdır.⁶

Sanatçılar, malzemelerini estetiğe dönüştürürlerken "dil"i o kadar farklı şekillerde kullanırlar ki, bu kullanım anlatılanı zevkle dinlenir/okunur hale getirir. İşte buna "dil estetiği" diyebiliriz. Dil estetiğinin içinde neler yoktur ki... "Alışılmadık bağdaştırmalar", "içten söyleyiş, konuşma dili rahatlığı, kısa, eksilteli anlatım", "göstergeler (sıfatlar)", "isimleri çok farklı tarzlarda kullanma (özel, cins, eşanlamlı, zıt anlamlı vs.), "cümleleri çok farklı tarzlarda kullanma (soru, devrik, isim, fiil, ünlem, şart...)", "yapım ve özellikle çekim eklerini çok farklı işlevlerde kullanma", "çağrışımlı bol kelimeler (soyutlama)", "benzetmeler, mecazlar, diğer edebi sanatlar, "ata-sözleri ve deyimlere yer verme", "dil sapmaları (imgeler)", "kelime tekrarları", "devir-metin dili ilişkisi (zamansal söylem)" vs... Buna, "metinde konuşan ses", "diğer sanat alanlarının anlatım tekniklerinden faydalanma (müzik, sinema, resim vs.)", hecelerın uzunluğu kısalığı", "ses (nakarat, aliterasyon, asonans)", "ikilemeler", "ünlemler", "kelime tekrarları" vs. gibi şekil unsurlarını da ekleyebiliriz. Bu unsurlar

ayrıca metne ahenk (ritim) de katar. Dil estetiği ile ilgili bütün bu unsurlara “anlam unsurları”nı da ekleyebiliriz. Nedir bu anlam unsurları: “Tema (izlek)”, “metnin epistemolojik kaynakları”, “kültürel derinlik ve göndermeler (metinlerarasılık ve diğer göndermeler)” vs.⁷

Yazar malzemesini estetiğe dönüştürürken, nasıl bir tavır sergiliyor? Daha doğrusu nasıl bir bakış açısı seçiyor? Bir defa bakış açısında üç temel husus vardır. Birincisi “bakan”; ikincisi “bakılan obje”; üçüncüsü ise “bakanın baktığı obje hakkındaki hükümü”. Bakış açısı denilince şunlardan biri akla gelir. Bakan, baktığını yüceltebilir; yerebilir; gerek gördüğü yerleri yüceltirken gerek gördüğü yerleri de yerebilir (objektif tavrı). Bakan ayrıca baktığını eksiltebilir; ona yeni bir şeyler ilave edebilir; hatta onu abartabilir. Bu bağlamda objeyi “başka anlamlara gelecek şekilde yeniden kurgular.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, gezi yazılarında esas olan bakış açısı kavramı, edebiyatın neredeyse “temeli” mesabesinde. Bu durumda gezi yazılarındaki anlatım tekniği ile edebiyattaki anlatım tekniği aynı ortak paydada buluşabilmektedir. Kısaca edebiyat, gezi tekniğinden hem içerik hem de biçim açısından faydalanabilir.

Gezinin edebiyatla ilişkisinde gündeme gelen en önemli kavram “mekan”dır. Yani gezi-edebiyat ilişkisinde asıl vurgulanan bir anlamda “mekan” ve “uzam”dır. Acaba edebiyatta mekan ne ifade eder? Mekanın ne ifade ettiği, bir başka ifadeyle “mekanın işlevleri” gezinin edebiyat açısından ne ifade ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle de söyleyebiliriz: Gezi tekniğinin edebiyattaki anlamı, mekanın işlevselliği ile anlaşılabilir. Bu durumda şu soruyu soralım: İnsan-mekan ilişkisi bağlamında mekan neyi ifade eder? Bu soruya cevap teşkil eden şu başlıkları sıralarsak, gezi ve edebiyat ilişkisini daha açık bir şekilde görebiliriz: “Bilinen / tanınan bir yer olarak mekan”; “inşa edilen bir yer olarak mekan”; “değeri bilinen / önemsenen / yüceltilen bir yer olarak mekan”; “aranan / özlenen / idealize edilen bir yer olarak mekan”; “hissedilen bir yer olarak (estetik) mekan”; “tarihsel / kültürel bir yer olarak mekan”; “hatıraları saklayan bir yer olarak mekan”; “nefret edilen bir yer olarak mekan”; “içinde yaşanılan bir yer olarak mekan”; “içinde yaşanılmak istenen bir yer olarak mekan”; “içinde yaşanılmak istenmeyen bir yer olarak mekan”; “adı duyulan bir yer olarak (uzak) mekan”; “psikoloji inşa eden bir yer olarak mekan. (Moral bozan / moral veren)”; “hamasi bir değer olarak mekan (Vatan)”...

Daha da artırılabileceğimiz bu başlıklar “mekan-insan” ilişkisinde hep gündeme gelmektedir. İşte gezgin gerçekleştirdiği gezide bu başlıklarda belirtilen herhangi bir durumu hissedip yaşayabilir. Mikhail Bakhtin, mekana bu gözle bakar ve “mekan-insan” ilişkisine üçüncü bir kavram olarak “zaman”ı da ekler. Bu üçlü yapıya (insan-zaman-mekan) da “koronotopos” adını verir. Kronotoposu Bakhtin, zaman ile mekân arasındaki ayrılmaz bağlar olarak da tanımlar.

Tiyatroda dekor önemlidir; masal, destan, hikaye, halk hikayesi ve roman gibi türlerde de “mekan” önemlidir. Söz konusu önemi “gezi” kavramı ile bir arada düşündüğümüzde karşımıza “gezi tekniği” kavramı çıkar. Herhangi bir gezi yapan kişi (gezgin), bu süreç içinde neler yaşamış ve hissetmişse, onları tek tek yazdığı metinde anlatır. Gezinin özellikle heyecan, merak, şaşkınlık, korku, imrenme, hasret, gur-

bet vb. duygular içinde olduğu görülür. Bütün bu duygular bilhassa şiirlerde çokça işlenir. Söz konusu duygular, hikaye ve romanlarda ise dramatize edilerek gösterilir. Yani roman ve hikaye kahramanları, yaşadıkları olayların etkisiyle burada söz konusu ettiğimiz duyguları yaşayabilirler. Bir roman ya da hikayede bu duyguların tamamı bir arada olmayabilir. Ancak duyguların birçoğu roman ya da hikayenin temel izleği olarak karşımıza çıkabilir. İşte seyahat sürecinde ortaya çıkan ve seyahati yapan-da gözlemlenebilen bu duyguların edebi metinde işlenmesi “edebiyatta gezi tekniği” olarak adlandırılabilir. Daha doğrusu gezi-insan ilişkisine şiir, hikaye ve romanlarda bir şekilde yer verilmesi, bizi edebiyatta gezi tekniği ile yüz yüze getirir. Yukarıda mekanın işlevleri hakkında sıraladığımız başlıkların her biri, edebiyatta bir şekilde karşımıza çıkar. Bu da edebiyattaki gezi tekniğinin önemini ortaya koyar.

Edebiyatta Gezi Tekniği ve Türk Edebiyatı

Şairler, hikayeciler ve romancılar, yazdıkları edebi metinlerde, hem kendi gezi ve gözlemlerinden hem de okudukları seyahat kitaplarından faydalanırlar. Edebiyatın özellikle “anlatı” türleri (hikaye, roman, masal, destan vs.) hep gezi üzerine kurgulanır. Bu bağlamda gezi anlamı içermeyen anlatı yok gibidir. Bu bağlamda sözü Rene Girard’ın “Romantik Yalan ve Romansal Hakikat” adlı kitabına getirelim. Kitapta geçen temel kavram “üçgen arzu”dur. Üçgen arzu, “arzulayan kişi (özne) – arzulanan nesne – öznenin nesneyi arzulama sebebi (dolayımlyıcı)” esasına dayanır. Bu üçlü yapı karşımıza “gezi” eylemini çıkarır. Çünkü özne nesnesine varmak için yola çıkacak, çok uzun yollar kat edecek, pek çok macera yaşayacak, sonunda da nesnesine ya ulaşacak (mutlu son) ya da ulaşamayacaktır. Özne nesnesine ulaşsa da ulaşmasa da büyük bir yol kat edecektir. Bütün bu “yolculuk” sürecinde epeyi bir zaman geçecek, yolculuk yapan (seyyah) özne bu yolculuk sürecinde belirli bir tecrübe de kazanacaktır. Tecrübe kazanmak ise kişinin değişimi anlamına gelmektedir.⁸ Bu yönüyle gezi, roman ve hikayelerde “tecrübe edinme süreci”ni ifade etmektedir. Edebiyat bilminde “bildungsroman (gelişim romanı), “eğitim romanı” ve “değişim romanı” gibi adlandırmalar da gezi kavramı ile irtibatlıdır.

Pek çok yazar, yaptıkları gezileri yazmış; bu gezilerden arda kalan izlenimleri de şiir, hikaye ve romanlarında “malzeme” olarak kullanmışlardır. Bizim edebiyatımızda bu konuda “Finlandiya” adlı kitabıyla Şükufe Nihal’i, “Bir Vagon Penceresinden” ve “Ankara-Bükreş” adlı kitaplarıyla Sadri Ertem’i, “Tuna’dan Batıya” ve “Anadolu Notları” adlı kitaplarıyla Reşat Nuri Güntekin’i, “Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan” adlı eseriyle Melih Cevdet Anday’ı, “Canım Anadolu” adlı eseriyle Bedri Rahmi Eyüboğlu’nu, “Avrupa’da Türk İzleri” adlı kitabıyla Yavuz Bülent Bakiler’i anabiliriz.

Edebiyatta daha çok “yol” ve “yolculuk” olarak adlandırılan geziler (gezi tekniği) hakkında Türk edebiyatından şu örnekleri verebiliriz:

Yol ve Yolculuk üzerine yazılan şiirlere örnek: Adnan Özer “Yol Şarkıları”, Ahmet Muhip Dranas “Yoldan Geçenler”, Arif Damar “Yol Yorgunu”, Ataol Behramoğlu “Bir Yolculuktu”, Behçet Necatigil “Küskün Yolcunun Türküsü”, Cahit Kü-

lebi “Sivas Yollarında”, Hilmi Yavuz “Yolculuk ve Sorular”, Munis Faik Ozansoy “Yollarda”, Abdurrahim Karakoç “Yol”, Özdemir Asaf “O Yolda”, Ahmet Haşim “Yollar”, Mehmet Akif’in Safahat’ın da bir bölümü olan “Berlin Hatıraları”, Abdülhak Hamit Tarhan’ın “Sahra”sı, Makber’i ve Divaneliklerim’i, Cahit Külebi’nin “Paris” adlı şiiri, Faruk Nafiz Çamlıbel’in, “Han Duvarları” (Han Duvarları şiiriyle adeta Cumhuriyet öncesi iç Anadolu’daki gezi konakları olan “han”larda hissederiz kendimizi), Orhan Veli’nin “Yol Türküleri” vb...

Yol ve yolculuk üzerine yazılan öykülere örnek: Sabahattin Ali “Asfalt Yol” (Hikayenin başında “Bir köy öğretmeninin notlarından” ifadesi yer alır.), Cemal Şakar “Hikâyât”, Buket Uzuner’in yedi öyküsünden oluşan “Yolda” adlı kitabı, Refik Halit Karay “Memleket Hikayeleri”, “Gurbet Hikayeleri”; Yaşar Kemal “Yolda” hikayesi, Mustafa Kutlu “Mavi Kuş” ve “Ya Zafer Ya Hiç”, Rasim Özdenören “Ansızın Yola Çıkmak”, Oğuz Atay “Demiryolu Hikayecileri”, Sevinç Çokum “Rozayla Ana” (Bu hikayede Kırım Türkleri anlatılır) vb...

Yol ve yolculuk üzerine romanlara örnek: Murathan Mungan “Şairin Romanı”, Elif Şafak “Şehrin Aynaları”, Ahmet Hamdi Tanpınar “Huzur”, Tuna Kiremitçi “Yolda Üç Kişi”, Orhan Pamuk “Yeni Hayat”, “Kar”, Tezer Özlü “Yaşamın Ucuna Yolculuk”, Server Bedii (Peyami Sefa “Amerikada Bir Türk Çocuğu” (Romanın logosunda “Büyük seyahat romanı” ifadesi yer almaktadır) Nazım Hikmet’in ilk romanı “Yeşil Elmalar” (Pınar Yayınevinde yapılan 1965 tarihli baskısının Ş.H. imzalı ön-sözünde roman şu cümlelerle tanıtılmıştı; “Olayları İstanbul’da ve Yeni Gine’de geçen bu cinayet ve macera romanının İstanbul’da geçen heyecanlı sahnelerinden sonra, romancı bizi sömürge memleketlerin egzotik hayatı ile yakından temasa getiriyor.)

Ahmet Mithat Efendi’nin hemen hemen bütün romanları yazarın gezi izlenimlerinden sonra yazılmıştır. Mesela Hasan Mellah’ta Cezayir, Fas ve İspanya; Hüseyin Fellah’ta Cezayir; Yeryüzünde Bir Melek’te Paris; Süleyman Musli’de Kudüs; Acaib-i Alem’de Rusya ve Londra; Haydut Montari’de İtalya; Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları’nda Amerika mekan olarak işlenmiştir. Sevinç Çokum’un “Bizim Diyar” adlı romanında Rumeli, “Hilal Görününce” adlı romanında da Kırım anlatılır.

Bazı yazarların eserleri de okuyucularda “gezi” izlenimi uyandırır. Cengiz Aytmatov ve Cengiz Dağcı gibi yazarların eserleri Türk okuyucusunun gözünde Rusya’ya yapılan gezileri andırır.

Hekimoğlu İsmail’in “Minyeli Abdullah” romanında Abdullah’la beraber, Hollanda’yı gezeriz; “batı”nın ilim ve tekniğinden faydalanma tavrını öğreniriz. Yaşar Kemal’le birlikte Çukurova’yı adeta adım adım gezeriz. Mahmut Makal’ın köy izlenimlerini anlattığı “Bizim Köy” ve bu manadaki diğer kitapları da Türk edebiyatında “köy romanları”na dekor olmuştur.

Şiir, hikaye ve romanlar dışında gezi tekniği başak edebiyat türü ve sanatlarında da kullanılmaktadır. Mesela Ömer Lütfi Mete de birçok gezi yapmıştır. Yazar bu izlenimlerini daha sonra yazdığı senaryolarda da kullanmıştır. Nazan Bekiroğlu ise “Yol

Hali” son deneme kitabında hem kendi gezilerini hem de okuduğu metinlerdeki gezilerin kendisinde bıraktığı tesirleri denemeleştirmiştir.

Sonuç

Şair ve yazarlar yaptıkları gezileri edebi metinlerde “malzeme” olarak kullanırlar ama, bu metinlerin pek çoğunda bakış açısı (estetik) sorunu vardır. Sanatçı kendi malzemesine “yabancımln gözüyle” bakar. Faruk Nafiz’in “Memleket Türküsü” adlı şiirinde yer alan “El gibi dolaşma Anadolu’nda / Arkadaş, yurdunu içinden tanı.” mısralarında da işaret ettiğı gibi, edebiyatımızda kendi değerlerine karşı “oryantalist” bir gözle bakılma sorunu vardır. Bu manada pek çok sanatkar kendi memleketinde “yerli” biri değil de adeta yabancı bir “turist” gibi gezmektedir. Bu da gezi-edebiyat ilişkisinde tartışılması gereken bir husustur.

Türk edebiyatında çokça geçen “gurbet-sıla” diyalektiğı ve “Hicret” (göç) kavramı da gezi (zorunlu seyahat) ile ilişkilidir. Birçok yazarımız, “kaybedilen coğrafyalarımıza” eserlerinde dikkat çekerler. Özellikle Sevin Çokum’un bazı romanları buna örnektir. Göç edebiyatı (yurt dışına yapılan göçler ve yurt içine yapılan göçler), bu durumda gezi tekniğine dayanan bir edebiyattır, desek yanlış olmaz.

Mekan ve coğrafya ilişkisinin geziyle irtibatını dikkate alırsak, insanlardaki “ge-nişlik/darlık hissi”nin de edebiyatta gezi tekniğine bağlandığını söyleyebiliriz.

Modern zamanlarda gezi, dıştan çok içe kaymıştır. Modernizm, insanın mekansal alanını darlaştırdığı için, insan (birey) gezi rotasını “iç”e çevirmiştir. Mutasavvıflardaki içsel yolculuk da gezinin rotasını içe çevirmesine rağmen, bu durum modernizmden farklıdır. Bu durumlar da gezi tekniğinin edebiyatla ilişkisine dayanır.

Son olarak gezi tekniğinin edebiyatla ilişkisindeki “felsefi” boyuta da dikkat çekmek gerekiyor. Mesela “Alice Harikalar Diyarında” adlı masal, gezi felsefesinin en iyi örneğidir. Bizim edebiyatımızdaki “Mantıku’t-Tayr” ise, gezi felsefesi, bilhassa insanın “içsel yolculuğı” anlamında önemli bir metindir. Batı edebiyatında Jules Verne’nin “Aya Seyahat” ve “Dünya’nın Merkezine Seyahat” gibi romanları da belirli bir felsefi / düşünsel niyetin yansımasıdır. Daha da artırabileceğimiz bu örnekler, gezi ve gezi yazılarının edebiyat açısından ne kadar vazgeçilmez bir “malzeme” olduğunu göstermektedir.

¹ Hilmi Yavuz, *İnsanlar Mekanlar Yolculuklar*, Boyut Kitapları, İst. 2001, s. 132.

² Hilmi Yavuz, a.g.e., s. 129.

³ Hilmi Yavuz, a.g.e., s. 130.

⁴ Rene Girard, *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*, (Çev. Arzu Etensel İldem), Metis Eleştiri, İst. 2001, s. 86.

⁵ Rene Girard, a.g.e., s. 59.

⁶ Rasim Özdenören, *Ruhun Malzemeleri*, Risale Yay. İst. 1986, s. 142.

⁷ Bu konuda bk. Şaban Sağlık, “Yahya Kemal’in Şiir Estetiğı”, *Hece / Yahya Kemal Özel Sayısı*, Ocak 2009, Sayı: 145, (s. 208-232)

⁸ Rene Girard, a.g.e., s. 235.

FİRDEVS CANBAZ YUMUŞAK

GEZİ EDEBİYATINDA KADINLAR

“Gıce yarısı gezme dönüb düzd-i şeb-reve
Koğlar babana komşu konu hayda gel eve
Olma sokak süpürgesi kadın kaduncık ol”

Enderunlu Vasıf

Dünya edebiyatında gezi türünün ilk örnekleri, başka ülkelerde görevlendirilen memurların ya da coğrafi keşifler yapmak amacıyla dolaşan gezginlerin yazdığı metinlerdir. Türk edebiyatında Piri Reis’in “*Kitab-ı Bahriye*”si ve Katip Çelebi’nin “*Cihannüma*”sı, evet gezi veya seyahat dediğimizde ilk aklımıza gelen eserlerdir; ama kuşkusuz Evliya Çelebi’nin (1611-1685) “*Seyahatname*”si bu türün bizdeki ilk örneğidir. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde özellikle Avrupayı tanımaya yönelik girişimler seyahatnamelerde izlenebilmektedir. 1838’de Parise atandığında oraya giderken Avrupa’yı gezerek izlenimlerine yazan Mustafa Sami Efendinin notları bu bakımdan ilk ve ilginç örneklerden biridir. Eser, M. Fatih Andı tarafından *Bir Osmanlı Bürokratinin Avrupa İzlenimleri: Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risalesi* adı ile yayımlanmıştır. Tanzimatla birlikte Avrupaya yapılan geziler artmış, Avrupa’yı anlatan eserler yayımlanır olmuştur. “Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm/ Dolaştım mülk-i islâmı bütün viraneler gördüm” diyen Ziya Paşa gibi Tanzimat ile birlikte edebiyatçılar yaptıkları gezilerin izlenimlerini kitaplaştırmışlardır. Ahmet Mithat Efendi, “*Avrupa’da Bir Cevelan*” (1890), Ahmet İhsan, “*Avrupa’da Neler Gördüm*” (1891), Cenap Şahabeddin, “*Avrupa Mektupları*” (1919), Reşat Nuri Güntekin, “*Anadolu Notları-I*” (1936), Ahmet Haşim, “*Bize Göre*” (1928) ve “*Gurabahane-i Lâklakan*” (1928) isimli kitaplarda gezi yazısı türünde metinlerini toplamışlardır. Ahmet Haşim’e bu türde başarıyı getiren ise 1930’ların Almanya’sını ve Türkiye’sini karşılaştırdığı, Alman uygarlığı ve toplum yapısını anlattığı 1933 tarihinde yayımladığı “*Frankfurt Seyahatnamesi*”dir.

Edebiyatımızda gezi türünde yayımlanan eserlerde, yazarların elçilik veya memuriyet dolayısıyla gittikleri yerlerde gördüklerini anlattıklarına şahit oluyoruz. Yani sadece görüp gezmek ve anlatmak için yollara düşenler pek az. Kültürümüzde hâlâ en büyük gezginimiz Evliya Çelebi. Hatta çok fazla seyahat edenlere onun adından mülhem “Çelebi misal” deniliyor. Öbür türlü, yani gezmenin kendisini amaç edinerek “yollara düşmek” kültürümüzde avarelik olarak değerlendirilip pek hoş karşılanmıyor. Avareliğin anlamının “gezerken düşünen ve çevresini farklı bir gözle değerlendiren”e dönüşmesi Benjamin ile mümkün oluyor. Fransızca’da “avare gezgin” anlamına gelen flaneur, Walter Benjamin’in, pasajlar üzerine denemelerinde görülüyor. “Yusuf Atılgan’ın ‘Aylak Adam’ında flaneur (‘düşünü-gezer’) temsil edildiğini

gördüğümüz ‘C’, Tanzimat’ın ‘aşırı Batılılaşmış ‘Alafranga züppe’lerinin Oryantalist Cumhuriyet Modernleşmesindeki devamıdır” diyen Hilmi Yavuz, kavramı şu şekilde değerlendirerek boş boş bakarak gezmek ve “görerek” gezmek arasındaki farka da işaret ediyor: “Zira flaneur, kalabalıkların adamıdır ve Benjamin’in belirttiği gibi, Bu kalabalığa bir ruh kazandırmak, flaneur’ün asıl dileğidir.”

Pekala gezi edebiyatında kadınlar nerede?

Epigraf mısraları Enderunlu Vasıf’ın “Bir Annenin Kızına Öğütleri”ni adlı şiirinden. Kadınlar söz konusu olduğunda hemen tüm dünyada “gezmek” hoş karşılanmayan bir durum. Şiir de böyle bir geleneğin içinden sesleniyor. Bunun pek çok sebebi var. Belki de en öncelikli sebep dünyanın bir kadının yalnız başına gezebilmesi için güvenli bir yer olmaması. Adiy b. Hatem’e: “Eğer ömrün uzun olursa (Kûfe yakınındaki) Hîre’den bir kadının deve üzerinde gelip Ka’be’yi ziyaret edeceği günleri göreceksin. O kadın (Yolculuğu esnasında) Allah’tan başka hiçbir kimseden korkmayacaktır.” diyen (Buhari, menakip hadis no: 3365) Peygamberimizin, bu hadisi ile medeniyetin ölçüsünün kadınların yaşam pratikleri üzerinden işaret ettiğini de görmüş oluyoruz. Demek oluyor ki dünya “yaşanabilir” bir yer haline geldiğinde kadınlar da daha “özgür” hareket edebilecekler. Nil Karaibrahimgil’in “Ben Özgürüm” şarkısında her ne kadar “ Dünya çizgi çizgi değilmiş ben gördüm/ Ermiş deme değilim gezgin deme değilim/ ben özgürüm sadece özgürüm/ Özel olduğumdan değil çekip gittiğimden değil dedim ya ben özgürüm” dense de, pekâlâ kadınlar için “gezin” olmak ve özgürlük arasında doğrudan bir ilişki olduğu ima ediliyor. Bir kadının tek başına ve özellikle de herhangi bir ana amaca ulaşmaksızın seyahati amaç edinerek “gezmeye çıkması” çok ender rastlanan bir durum. Elbette bunlar, üzerinde düşünülmesi gereken konular. Sadece farklı kültürler tanımak için ya da serüven peşinde “sürekli seyahat halinde olmak” bir tercih; ancak bir yerde yerleşip orada meskûn olan insanlığın dertleri ile dertlenip onlara hizmet ederek yaşamaya çalışmak da son derece saygı uyandıran bir durum. Hatta ilki biraz daha bencilce bile değerlendirilebilir kimilerince. Buket Uzuner, *Şehir Romantizminin Günlüğü* adlı kitabında “Serüven tutkusu, öğrenme merakı, keşfetme heyecanı zaten erkeksidir ve kadınlar için ahlâksızlık, aylaklık ve ayıp/ günah durumları oluşturur.”(17) derken cinsler arası eşitlik lehine bir dengelemeye gitmeye çalışsa da, bu sefer de eylemler ve hayata dair seçimler arasında bir iyi, daha iyi hiyerarşisi kurduğunun farkında değil belki! Yaşadığımız dünyada bir insanın her şeye rağmen durduğu yeri terk etmeden orada insanlık için bir şeyler yapmaya çalışması da bence başlı başına bir serüven haline geldi; ve lev ki serüven çok şahane bir şey olsun!

Kadınların gezi alanında ürünler vermeleri memurların ya da gezginlerin eşleri olarak bu gezilere dâhil olmaları ile mümkün olmuş. Gelelim dünyadaki gezgin kadınların yazdığı örneklerle. Bizde olduğu gibi genelde de durum çok farklı değil. Dünya edebiyatında kadınların ürettiği gezi yazılarının ünlü örneklerinden birisi

Lady Mary Wortley Montagu'nun farklı dillere *Turkish Embassy Letters* ya da *Şark Mektupları* adı ile yayımlanan mektuplarıdır. Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762) 1716'da Osmanlı döneminde İngiltere tarafından İstanbul'a elçi olarak atanan Edward Wortley Montagu'nun eşi. Lady Montagu, eşi ve oğluyla birlikte İstanbul'a gelir. Lale Devrinin başlangıcına rast gelen bu dönemde iki yılını İstanbul'da geçirir. 18. yüzyıl başlarındaki Osmanlı toplumunda İstanbul'da ve diğer Osmanlı şehirlerinde gördüklerini, yaşadıklarını mektup şeklinde kaleme almıştır. İngiltere'deki arkadaşlarına İstanbul'daki izlenimlerini en ince ayrıntılarıyla anlatan birçok mektuplar yazar. Bazı görüşlerinlerden dolayı feminizmin ilk savunucularından biri olarak kabul edilmektedir. Lady Montagu'nun İstanbul'da yazdığı mektuplar ölümünden sonra 1763 yılında kitap halinde yayınlanır ve Avrupa'da ilgiyle okunur. Bu mektuplar genelde Osmanlı toplumunu olumlu bir şekilde yansıtmaktadır. Avrupa'lının Osmanlılar hakkındaki önyargılarını düzeltmek için çaba göstermiştir. Bu alanda ürün veren bir başka kadın yazar Mary Wollstonecraft (1759–1797) da ilk kadın feministlerdendir. 1792'de yayımlanan *A Vindication of the Rights of Woman* (Kadın Haklarının Savunması) feminist literatürün ilk ve önemli başucu kitaplarından. Mary Wollstonecraft, *A Short Residence in Sweden* (1796) ve *Letters Written in Sweden, Norway, and Denmark* (1796) adlı kitaplarında gezdiği coğrafyalar hakkında izlenimlerini kaleme almıştır.

Türk edebiyatında kadınlar tarafından gezi türünde örnekler daha geç dönemlerde yazılmaya başlandı. Edebiyatımızın ilk kadın yazarlarından Halide Edip Adıvar (1884-1964), 1935 yılında Hindistan'a, bir seri konferans vermek üzere davet edilmiştir. Bu gezisindeki intibâlarını, buradaki gözlemlerini ve çeşitli konular hakkındaki düşüncelerini not ederek bunları *Inside India* (Hindistan'ın İçinden) adını verdiği eserinde toplamıştır. Yazarın bu eseri henüz Türkçeye çevrilmemiştir; ancak Prof.Dr. Ali Fuat Bilkan, bu eser ile ilgili kapsamlı bir makale yayımlamıştır. Bilkan makalesinde şöyle aktarıyor: “Halide Edip Adıvar'ın Hindistan'a davet edildiği 1935 yılı, Hindistan'da yaşayan farklı etnik ve dinî gruplar arasındaki çatışmaların ve anlaşmazlıkların ön plana çıktığı bir dönemdir. 12 Mart 1935'te Salı günü Bombay'a dönen Halide Edip, 14 Mart 1935'te İstanbul'a hareket eden bir gemiyle Hindistan'dan ayrılmıştır. Ancak Hindistanlı dostlarını asla unutmamış ve onlarla çeşitli konularda mektuplaşarak fikir alışverişlerinde bulunmuştur”. Şüküfe Nihal (1896-1973) de aynı yıllarda Finlandiya'da bulunmuş ve gördüklerini *Finlandiya* (1935) isimli bir kitapta kaleme almıştır. Öte yandan Samiha Ayverdi (1905-1993), *Yeryüzünde Birkaç Adım* (1984) adlı eserinde 1969-1980 yılları arasında bazı Avrupa ülkelerine yaptığı seyâhat notlarını toplamıştır. Bu eser, Ayverdi'nin, gördüklerini ve yaşadıklarını kendi süzgecinden geçirmesi bakımından anlam taşıyor.

Türk edebiyatında gezi türünde en çok yazan isim, yazar Buket Uzuner (1955), Günsu Bertan müstearı ile *Varlık Dergisi*'nde gezi yazıları kaleme almaya başlar: “Yazdığım gezi yazıları insan portreleriydi ve başka ülkeleri ve kentleri anlatmak ye-

rine, o coğrafyaların, o renklerin, ses ve kokuların orali insanların yüzlerine yansımalarını resmediyordu” (*Bir Siyah Saçlı Kadının Gezi Notları*, xi). Uzunur, *Gezi (National Geographic-Traveller Turkey)* dergisinde “Sokak Portreleri” yazdı. 1989-92 arasında *Rapsodi* adlı kadın dergisinde gezi ve kadın dünyası ile ilgili sayfalar hazırladı. 1998-99’da Sabah gazetesinde “Yeryüzü Portreleri” başlıklı dizi yazılar yayınladı (Karaca, 82). Uzunur’i gezmeye iten sebepler yerleşik bir hayat yaşayarak başkaları gibi tekdüze olmak korkusudur. Küçükken tuttuğu günlüklerinde bile bu korkuyu bulur daha sonra. Uzunur kendisini bir gezgin olarak tanımlıyor:

“Ya hep aynı kentte, ülkede, hep aynı insanlarla, aynı işte çalışarak, kuralları ve biçimi çoktan başkalarınca belirlenmiş bir yaşam düzeninin bir parçası olarak kalırsam?.. Ya önümdeki haritayı keşfe çıkamazsam? Ya çevremde tekdüze yaşayan insanlar gibi olursam?.. Bugün gezi notlarımı yazarken, güncelerimi okuyor, yer, kişi ve zaman konularında onlardan yararlanıyorum. Güncelerimi okurken, o bilinmez güç, bazen sıkıntılı ve ürkütücü, bazen heyecanlı, sürprizli, ama çoğunlukla yalnız yolculukları nasıl yaptığımı sık sık soruyorum kendime. Yanıtı hemen ardından çıkıyor karşıma; buluş çağında dünya atlası karşısında hissettiğim ‘sevinçli hüznün’, artık çoktan hücrelerime sinmiş ‘şiddetli gezgin ruh’un en kapsamlı açıklamasıdır. Bu duyguyu bilinmez, yeni, heyecanlı, ilginç kapıları açmaya korkusuzca giden bütün gezginler iyi tanır. Bu ‘gezgin ruh’ can çıkmadan çıkmaz insandan!” (60).

Uzunur kendi yazdıklarını görüp gezdiği coğrafyaları anlatmaktan ziyade oralar da tanıştığı kişileri ve hikâyelerini anlatmak noktasında kurar metinlerini:

“Mütevazılık olsun diye değil, ama ne Himalayalar’ın tepesine bayrak diktim, ne Antartika’ya (balık sesli) izlerimi bıraktım, ne de dünyayı denizlerden dolaştım. Benimkisi daha çok, farklı kültürlerdeki insan coğrafyalarının keşfiydi. İnsan manzaralarına yönelik kâşiflik dürtüm, daha rahat yaşamamı sağlayacak olanak ve meslekleri itip tamzamanlı yazarlığı yaşama geçirme mücadelesi verdiğim edebiyat tutkumla açıklanabilir” (6-7).

Kitap Haber dergisine verdiği röportajda Ayşe Sevim’in “Seyahati seviyorsunuz; Danimarka, Norveç, İspanya, Cezayir, Kanada... Neden döndünüz?” sorusuna şöyle cevap veriyor Uzunur: “Dönmek mi dediniz? Gitmedim ki döneyim. Bir yolculuğa çıktım ve hâlâ yollardayım” (*New York Seyir Defteri*, 220).

“O yıllarda maceracılar arasında kadın kahramanı pek rastlanmadığı için, örnek alabileceğim, o yaşların gereksinimi olan bir prototipim yoktu” diyen (*Şehir Romanlığının Günlüğü*, 4-5) Uzunur, yirmili yaşlarının ilk yıllarında seyahat ederken şu soruyu soruyor kendine: “Şimdi, şu anda okul arkadaşlarımdan pek çoğu gibi, bir erkeğin ve evliliğin sunacağı konfor ve güvence içinde rahat bir yatakta uyuyor olmak ve erken yaşta yavrulamak (!) varken, seni kendi arzulan bu ıssız ve güvensiz yerde tren beklemeye iten güç nedir?” (5). Bu ifadelerde kendisi gibi olmayana öteleyen ve küçük gören bir ifade olduğunu tek hisseden ben miyim? Uzunur, kendi seçimi ile evlenip çocukluğa karışan çoğunluğu ya da farklı bir söyleyişle “geleneksel kadınlık

rollerini” reddedip küçümsüyor biraz da. İnsan doğası, kendi seçimini haklı kılmak için neden seçtiği yolun dışındaki yolu kolay ve o yolu seçenleri kolaycı diye küçümser çoğunlukla! Uzuner, tutumunu şu noktaya kadar vardırıyor: “*Zaman Gazetesi*’nden gelen genç bir kadın gazeteci, benimle edebiyat yerine seyahatlerim üzerine bir söyleşi yaptı. Tesettüre uygun giyinmiş, son derece heyecanlı ve kibar olan bu genç kadın, tıpkı benim gibi uzun tren yolculukları yapıp, uzak, bilinmedik ülkelere gitmek, keşfetmek, tanımak ve kişisel serüvenini yaşamak istiyordu. *Oysa henüz saçlarını açması, seyahate uygun hafif ve rahat giysiler giymesi* bile yasaktı. (Ya ailesi/ çevresi ya da kafasının içindeki otorite tarafından yasak!) Kim bilir, belki bir gün içindeki gezgin kan alevlenir ve onu gerçekten yakar. Kim bilir belki bir gün o da kendi duvarları yıkıp karakterini yaşayacak kadar cesur davranabilir. Kim bilir?” (17-18, vurgular bana ait). Yani “*Oysa henüz saçlarını açması, seyahate uygun hafif ve rahat giysiler giymesi*” cümlelerinin gezdiği hangi coğrafyada karşılığını bulduğunu çok merak ediyorum Uzuner’in: Ve o çok anlamlı soru tekrar geliyor aklıma: Çok okuyan mı bilir çok gezen mi? Bilmek iyi de, buna “ilim kendin bilmektir”i de eklemeli!

Yazımı bitirirken her duruma sosyolog bakış açısı ile derinlik kazandıran ve ayırtıları ustalıklı yakalayan yazar Fatma Barbarosoğlu’nun ve şair Bejan Matur’un yurtiçi ve yurt dışı gezilerine dair izlenimlerini ve paylaşımlarını çok değerli bulduğumu ve yazıklarının pekala gezi literatürü içinde değerlendirilebileceğini de ekleyeyim. Her bakan göremiyor malum!

KAYNAKLAR

- Benjamin, Walter, *Pasajlar*, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul: YKY, 2002.
- Bilkan, Ali Fuat, “*Halide Edip Adivar’ın Inside India Adlı Eseri ve Hindistan Ziyareti*”, *bilig*, Bahar 2005, sayı : 33, s.119-136.
- Karaca, Nesrin, *Edebiyatımızın Kadın Kalemleri*, Ankara: Vadi Yayınları, 2006.
- Mary Wortley Montagu, *Şark Mektupları*, , Tercümesi Ahmed Refik, İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.
- Uzuner, Buket, *Bir Siyah Saçlı Kadının Gezi Notları*, 1989.
- Şehir Romantiğinin Günlüğü*, 1998.
- New York Seyir Defteri*, 2000.
- Yavuz, Hilmi, “‘Alafranga Züppe’den ‘Alafranga Aylak’a”, *Zaman*, 12 Ocak 2011.

İBRAHİM DEMİRCİ

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİNDE TÜRKÇE: RENGÂCENK BİR DİL

Lise birinci sınıfta edebiyat dersi kitabımız Nihad Sami Banarlı'nın hazırladığı *Metinlerle Türk ve Batı Edebiyatı I* idi. O kitapta Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin 7. cildinin 297. sayfasından “kısmen sadeleştirilerek” alındığı belirtilen Temâşâ-yı Garîbe-i Küheylân adlı metin şöyle başlıyordu: “*Vaktâki iki baş atları bizim ahır kalfaları siyah şapkaklı kâfirlere teslim edip gittiler; hemen eyersiz olan dîbâ çullu Tarîfî denilen ünlü küheylân gördü ki siyah şapkaklı kâfirler içinde kalıp, gördüğü, bildiği Müslüman kıyâfetinde adam yok. Hemen bir kere iki ayağı üzere kalkıp, yularını tutan iki aded kâfirin başlarındaki şapkaları üzerine ön elleriyle nice urdu ise ol an iki nefer kâfirin beyinleri taşra çıkıp, canı cehenneme, mürd oldular.*”

Bu canlı, renkli ve hayvan psikolojisini gerçekçi biçimde yansıtan anlatımda atın ön ayaklarından “ön eller” diye söz edilmesi, bir yönüyle geleneğin “teşhis” sanatına bağlanabilir ama daha kuvvetli olarak yazarın espri (mizah, fantezi) anlayışını yansıtmaktadır.¹

“İki aded kâfir”in “iki nefer kâfir” şeklini alması da, bir yönüyle kimilerine gereksiz götürebilecek pekiştirmeci, tekrarcı anlatımı; bir yönüyle de, aynı nesneyi veya kavramı farklı kelimelerle dile getirme tutumunu göstermektedir.

“... ol an iki nefer kâfirin beyinleri taşra çıkıp canı cehenneme, mürd oldular.” ifadesinde ise, hem Müslüman yazarın/halkın kâfire bakışındaki küçümsemeyi, hem de Evliya Çelebi hakkında sıkça söylenen “mübâlağa/abartma” özelliğini bulabiliriz.

Metin şöyle sürer: “*Hemen ‘Çâsar önünde cür’ et göstereyim*” diye, birkaç kâfir at üzerine hücum edip yularından ata yapışam zannettiler.” Bu cümle bize dikkatli ve insan psikolojisinden anlayan bir yazarın gözlem gücünü göstermektedir.

“*Onlardan dahî dört kâfir tepelendi. Dümiün² bünâgûşuna havâle eyleyüp (kuyruğunu kulak tozuna indirip) bu saray meydanında biriken kâfirler içinde küheylân at fakir girip cümle küffarları birbirine katıp, cümle küffarlar birbirlerin çiğneyip, at, tam yarım saat, kâfirler üzere göz kamaştıran şimşek gibi seğirdip gezdikçe bu saray meydanında Âl-i Osman’ dan gelme bir at, yüce Tanrı’nın emriyle ol kadar kâfiri helc ü melc edip, kırıp geçirir, ol kadar kâfir mecruh olmuştur ki, hâlâ kâfiristanda destandır.*”

Bu ifadelere baktığımızda Osmanlı nesrinin birtakım özellikleri dikkatimizi çekiyor:

Sözü bağ-fiiller ile uzatmak: Yukarıdaki ifadede, “havâle eyleyüp”ten “kırıp geçirir”e varıncaya dek yedi tane bağ-fiilin sıralandığını, “gezdikçe” ile bu sayının sekize çıktığını görüyoruz ki, sadeleştirilmemiş metinde bu sayı daha da artmaktadır. Nihad Sami’nin “*Onlardan dahî dört kâfir tepelendi.*” diyerek bağımsız hâle soktu-

ğu cümle, Seyahatnâme’de, “... *depelenüp*...” şeklinde sonraki cümleye ulanmaktadır. “...*kırıp geçirir*”ın aslı da “...*kırıp geçirüp*”tür.

Bu yazış tarzı, Osmanlı nesrinin baskın özelliklerindendir ve epeyce eleştiri konusu olmuştur. Ancak Seyahatnâme’in tümünün böyle uzun cümlelerle örüldüğü söylenemez.

Üç dilin (Türkçe, Arapça, Farsça) sözlüğünden ve kurallarından yararlanmak: Atın, kuyruğunu kâfirlerin kulaktozuna savuruşunu, “*Dümün bünâgûşuna havâle eyleyüp*” şeklinde ifade eden Evliya Çelebi, Farsçanın ve Arapçanın kelimelerini de Türkçenin kelimeleri kadar rahatlıkla kullanmaktadır. Kuşkusuz, burada anlamı herkesçe ve kolayca bilinmeyen kelimeleri seçmede, anlatılan olaya bir çeşit ayırtıcılık, üstünlük, olağanüstülük katma gibi bir yönelişten de söz etmemiz gerekir.

Özgün metinde Arapça Farsça kelime ve ibareler daha çoktur. Nihad Sâmî Banarlı’nın “iki baş atlar”ı Evliya Çelebi’de “iki re’s atlar”dır. “Tarîfî denilen ünlü küheylân”ın aslı “Tarîfî nâm küheylân-ı be-nâm”dır.³ “Canı cehennem”nin aslı “can-bercehennem”dir. “Cür’et göstereyim diye” asıl metinde “Arz-ı cür’et edem deyü” şeklindedir. “Bu saray meydanında biriken kâfirler” yerine “bu saray meydan-ı izdihamında olan kâfirler” denmiştir. Evliya Çelebi, “tam yarım saat” dememiş, “kâmil nîm sâat” demiştir. “Göz kamaştıran şimşek”in aslı “berk-ı hâtıf”, “yüce Tanrı’nın emriyle” sözünün aslı da “bi-emri’lâhi Te’âlâ”dır.

Anlatmak istediklerini Türkçenin yanı sıra hem Arap, hem Fars kökenli sözcük ve tamlamalarla dile getirme hevesi, *Seyahatnâme*’de sık sık karşımıza çıkar. Eserin başında, yazarımızın gezginliğe başlamasına gerekçe oluşturan rüya sahnesinde peygamberlerin ve sahabenin elleri hem Türkçe “öpülür”, hem Farsça “bûs” edilir, hem de Arapça “takbîl” edilir. Hattâ, yazar bununla da yetinmeyip her birinden ayrı bir güzel koku aldığı o mübarek ellere “leb urur” (dudak vurur).⁴ (c.1, s. 10-11)

Çeşitli fetihlerin çeşitli kahramanlar “eliyle” gerçekleştiğini anlatan yazar, Yemen’in yeniden fethi için “be-dest-i Sinan Paşa”, Kıbrıs’ın fethi için “be-dest-i Lala Kara Mustafa Paşa” demişken, Tunus’un fethi için “an yed-i Kılıç Ali Paşa” demekten kendini alamaz. (c.1, s. 84/1).

Çoban Köprüsü’nden hem “geçilir”, hem “ubûr” edilir, hem de “güizer” edilir.⁵ (c.2, s. 113/1)

Evliya Çelebi’nin kelime hazinesinin kaynakları, bu üç dille sınırlı değildir. Gerek gezip gördüğü yerde karşılaştığı halkların dilleri ve lehçeleri, gerekse okuduğu kitaplar, kitâbeler, mezar taşları, çeşitli biçimlerde onun eserine malzeme sağlar.

Robert Dankoff’un büyük emek vererek hazırladığı *Evliyâ Çelebi Seyahatnâme-si Okuma Sözlüğü*, bu konuda çok sayıda örnek içermektedir.⁶

Evliya Çelebi, Türkçe, Arapça ve Farsçanın sadece kelimelerini değil, kurallarını da birbirine katıp katıştırmaktan çekinmez. Meselâ, “ibadet yeri” anlamına gelen

Arapça “ma’bed” kelimesine Farsça “-gâh”ı ekleyerek, “ma’bed-gâh” diyebilmektedir. Aynı durum, “mesîre-gâh” kelimesinde de karşımıza çıkar.

Gezginimiz, Tebriz’in mahallelerini anlatmaya şöyle başlar: “*Evvelâ bu diyarda mahalleye derveze derler.*” Sonra “Derveze-i Dımışkîyye”den başlayarak dokuz “derveze” sayar. Ama onuncuya “Mahalle-i Çârminâre”, on birinciye “Mahalle-i Mırmır” demeyi tercih eder; on ikinci birimin adını ise iki kelimeyi aynı anda kullanarak dile getirmekten kendini alamaz: “mahalle-i derveze-i Ser(ay).” (c.2, s. 127/1) “Mahalle-i derveze-i Ser” bir süre sonra, “Derveze-i Ser mahallesi” şeklinde karşımıza çıkacaktır. (s. 128/2)⁷

Bu durumu rahatsızlık verici bir tutarsızlık veya özensizlik de sayabilirsiniz, bir çeşit zenginlik de.

Konya’nın Meram bağlarında “konuşan bin bülbülün binlerce ezgisinin sonsuz hayat verdiğini” şu cümleyle ifade eder: “*Husûsan bülbül-i gûyâ-yı hezârın hezâran neğamâtı hayât-ı câvîdân verir.*” (c.3, s. 20/2) Çelebi burada hem bülbül, hem bin anlamına gelen “hezar” kelimesiyle oynamaktadır.

Seyahatnâme’de câmilerdeki “maslûbât âvîzeler” (ilki Arapça “asılmışlar”, ikincisi Farsça “asılmış”!) veya “nısfü’l-leylin şeb-i muzlimi” (gece yarısının karanlık gecesi!) veya “senevî be-her-sene” (yıllık, her yıl!) gibi ifadeler sıkça görülür ve titiz okuyucuda bir “gereksizlik, fazlalık, gevezelik” etkisi uyandırabilir.

Malatya yöresinde erkek hizmetçi / köle (çâkerân) isimlerini sayarken “Hudâverdi ve Allahverdi ve Çalabverdi”yi peş peşe sıraladığını görünce, Çelebi’nin şaka yaptığını düşünebilir, “Tanrıverdi”yi neden atladı demekten kendinizi alamazsınız. (c. 4, s. 15/1)

Kalelerin çevresini genellikle “germe adım” ile ölçen Evliya Çelebi, Payas kalesinin çevresinden söz ederken Arapçadan “hatve”yi de ekler ve “*sekiz yüz germe hatve adımdır.*” der. (c.3, s. 31/1)

Seyahatnâme’de Arapça ve/veya Farsça kurallara göre çoğul yapılmış kelimelere Türkçenin çokluk eki “-ler, -lar” getirilerek ikinci ve gereksiz bir çoğul yapıldığını gösteren yüzlerce örnek vardır: kâfir’den “küffarlar / kefereler”, hediye’den, “hedâyâlar”, emîr’den “ümerâlar”, nefer’den “neferâtlar”, hayvan’dan “hayvânâtlar”, sahr (kaya)’dan “suhûrlar”, bustân’dan “besâtînler”, ganimet’den “ganâimler”, haşeb’den “ahşabâtlar”, vb.

Evliya Çelebi’nin bu husustaki cesareti, Arapça çoğul kelimeye Farsça çokluk eki getirecek dereceye de varır. Câmî’ kelimesinin çoğulu olan “cevâmi”e Farsça çokluk eki -hâ’yı ekleyerek “cevâmi’hâ” kılığına sokar.

Arapça “meczûb” kelimesini “mecâzib” şeklinde çoğul yapmakla yetinmez, bir de “-ûn” ekleyerek “mecâzibûn” yapar.

Yazarımız, Kur’ân-ı Kerim’i ezberleyenler için kullanılan “hamele-i Kur’an” (Kur’an taşıyıcıları) sözünü “hâfız-ı hamele-i Kur’ân” şeklinde karşımıza çıkarır. Böylece tekil bir kelime olan “hâfız” ile çoğul kelime “hamele”yi aynı takımın içine sokmuş olur.

Çelebi, aynı cesareti Arapçanın te'nis (dışileştirme) ekini Farsça kelimelere getirek de gösterir. Meselâ, “kubbe-i ser-bülende” der. Daha da ileri gidip sultan hanımlardan “selâfîneler”, zengin kadınlardan “zenâne-i zengîneler” diye söz eder. Bu işlemleri Avrupa kökenli kelimelere de uygular. Böylece kralın dışısı “krale” olur.

Dillerin kurallarını çiğneyerek bu kelimeleri yakıştıran yazarın “denenmiş ilaçlar” anlamına gelen “edviye-i mücerrebe” yerine “edviye-i mücerreb” yazabilmesi tuhaftır. (c. 4, s. 14/1)

Arapça tesniye ekinin bir biçimi olan “-eyn”i, Farsçanın “birader” kelimesine ekleyerek Fırat ve Şat sularını “nehreyn-i birâdereyn” (iki kardeş nehir) diye anar. (c. 4, s. 33/2) Ancak, yazarımızın bir süre önce Şatt’a “Fırat’ın karındaşı” demiş olduğunu da hatırlatmalıyız. (c. 4, s. 32/2)

İkilik eki kullanımının en uç noktası, yazarın Zigetvar ve Kaniye kaleleri hakkında ettiği şu dua cümlesinde karşımıza çıkar: “*Cenâb-ı Allah düşmandan bu kal’ ateyni ve gayrilereyni hıfzeyn eyleye.*”⁸

Bugün de kullandığımız “kahvaltı” kelimesi, Çelebi’nin dilinde “tahte’l-kahve” şeklinde karşımıza çıkar. (c. 5, s. 15/1) Arapçada kahvaltı anlamına gelen “fetûr” kelimesini “tahte’l-fetûr” kılığına sokarak Türkçeninkine benzetme çabası ilginçtir.⁹ (c.2, s. 112/2)

Dördüncü Murad’ın matrakçılıkta ustası olduğu söylenen Taslak Kapudan’ın sıfatları sayılırken kullanılan “levend-i elvend (c. 1, s. 105/2’de ‘levend (ü) elvend) öyle sanıyorum ki, Farsça “levend” kelimesinin Arapça imiş gibi “ism-i tafdîl” kalıbına sokulmasıyla ortaya çıkmış ve Evliya bu tuhaf yakıştırmasıyla “leventler levendi, leventlikte ileri” gibi bir anlamı amaçlamıştır.¹⁰

Arapça “mektûb” kelimesinin çoğulu “mektûbât”tır. Oysa Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*’nin birçok yerinde “mekâtîbler” demektedir. Mekâtib / mekâtîb, yazı masası, kitaplık, büro anlamına gelen “mekteb/mektebe” kelimelerinin çoğuludur. Yazarın bu tasarrufunu bilgisizliğe mi, özensizliğe mi bağlamak gerekir?

Arapça veya Farsça cümleler:

Her Osmanlı yazarı gibi Evliya Çelebi de eserine, “vâcib olan” “besmele, hamde ve salvele” ile başlar. Allah’ın adının anıldığı, O’na hamd edildiği, Peygamber’e salât ve selâmın dile getirildiği bu cümleler Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu başlangıç cümlelerinde yazarlar, genellikle kendi durumlarına uygun sözler seçerler. Çelebi’nin hamd gerekçeleri arasında, kendisine “seyahat”ın nasip edilmiş olması da yer alır. *Seyahatnâme*’nin yedinci cildi dışında bütün ciltlerin başında bu “besmele-hamdele-salvele” geleneğine uyulduğu görülür.

Peygamberler, sahabe, veliler ve padişahlar anılırken söylenmesi gelenek hâlini almış Arapça dua cümlelerine *Seyahatnâme*’de de sık sık rastlanır: Aleyhi’s-selâm, rahmetu’llahi ‘aleyh, kuddise sirruh, ‘azze nasrahu, tâbe serâhu, vb.

Yeri geldikçe âyet ve hadis metinleri, kelâm-ı kibar denen vecizeler veya atasözü niteliği kazanmış özlü sözler, Arapça olarak karşımıza çıkar. Evliya Çelebi, üzerinde durduğu konuya uygun âyetleri hatırlamada ve hatırlatmada oldukça isteklidir. Meselâ, geçit törenine katılan yemişçiler esnafı, Kur'an-ı Kerim'den "üzüm, zeytin, hurma" gibi meyvelerin anıldığı âyetleri okurlar. (c. 1, s. 263/2)

Seyahatnâme'de bulunan Arapça cümlelerden bazıları: "Erâde'llahu şey'en heyyee esbâbehu" (Allah bir şey murad ederse sebeplerini hazırlar), "El-kerîmu izâ 'ahide vefâ" (Onurlu kişi, söz verince yerine getirir.), "El-umûru merhûnetün bi-evkatihâ" (İşler vakitlerini bekler.), "El'uhdetü 'ale'r-râvî" (Sorumluluk söyleyene aittir.), "El-'afvu zekâtü'l-feth" (Bağışlama fethin zekâtıdır.), "El-'abdü yüdebbir va'llahu yükaddir" (Kul tedbir alır, Allah takdir eder.), "El-emru emruküm" (Buyruk, sizin buyruğunuz.), "El-garîbu ke'l-a'mâ" (Yabancı, kör gibidir.), "Elsinetü'l-halk aklâmü'l-Hak" (Halkın dilleri / sözleri, Hakk'ın kâlemleri / yazgısıdır.), "El-harîsu mahrûmun" (Hırslı yoksun kahr.) vb.

Arapçadan Türkçeye geçmiş ve çoğu kalıplaşmış ifadeler *Seyahatnâme*'nin hemen her sayfasında rastlamak mümkündür: "'ale't-terfîb (sırayla), 'ale'l-fevr (bir-denbire), 'alâ rağmi'l-a'dâ (düşmanlara rağmen), 'ale'l-gafle (habersizce), ba'de'l-mağrib (akşamdan/akşam namazından sonra), bi-emri'llâhi te'âlâ (Yüce Allah'ın buyruğuyla), hakîkatü'l-hâl (işin aslı), kaviyyü'l-bünye (sağlam yapılı), zekiyyü'l-fehm (anlayışı güçlü), bedî'u'l-beyân (anlatımı etkili), fasîhu'l-lisân (dili düzgün), müstecâbü'd-da've (duaların kabul gördüğü), dâiren mâ-dâr (çepeçevre), ilâ yevminâ hâzâ" (günümüze dek), vâhidün ke-elf (elif gibi tek), vb.

Ayrıca medrese eğitiminden kaynaklandığını söyleyebileceğimiz "ma'an" (birlikte), "ke-enne" (gibi), "mâ-vaka'a" (olduğu gibi/üzre), se-yecîü (gelecektir) gibi Arapça ifadeler, Türkçe anlatımın arasında karşımıza çıkmaktadır.

Seyahatnâme'de Arapça kadar olmamakla birlikte Farsça ifadeler de yer almaktadır. Bunların bir bölümü, Osmanlı Türkçesine girmiş kalıp sözlerdir: "Ez-în cânib" (bu yönden), "hah u nâ-hâh" (ister istemez), "her çi bâd âbâd" (Ne olursa olsun), "leb-ber-leb" (ağızına kadar), "engüşt-ber-dehen" (parmağı ağzında: hayran), "zer-ender-zer" (altın içinde altın), vb.

Evliya Çelebi, Dördüncü Murad'ın bir sözünü şöyle nakleder: "*Evliyâ şimden gerü mahrem-i râz-ı nihânımızsın, fâş me-kun!*" buyurdular. (c.1, s. 100/2)¹¹ Padişah, "(Sırrımızı açıklamal)" yerine Farsça "fâş me-kun!" demiştir. Benzer bir durumu Evliya Çelebi'nin koruyucusu Melek Ahmed Paşa'ya söylediği şu cümlede görürüz: "... *İpşir'in size intikamı var, gâfil mebâş...*" (c. 4, s. 9/2) Yazar, Türkçe "gafil olma!" yerine Farsça "gafil mebâş!" demektedir. Bu ünlem cümlesine *Seyahatnâme*'nin çeşitli yerlerinde rastlanmaktadır.

Sık kullanılan ifadelerden biri de "*Mübârek bâd!*" (Kutlu olsun!) cümlesidir.

Seyahatnâme'de Farsça kitabelerin ve bazı beyit nakillerinin yanı sıra, "*Şeniden key buved mânend-i dîde*" (İşitmek nasıl görmek gibi olabilir?) dizesi de birkaç kez anılmaktadır.

Seyahatnâme’de görülen Arapça ve Farsça unsurlar, onun öncelikle ve özellikle Türkçe olduğunu, bu büyük eserin hem Türkçenin tarihinin derinliklerinden, hem de coğrafyasının genişliklerinden yararlanılarak yazıldığını unutturmamalıdır.

Kelime oyunları ve yakıştırmalar:

Evliya Çelebi, kelime oyunlarını sever. Gebze’de (*Seyahatnâme*’de Gekbize ve “Gel bize”den galat!) Sinan’ın başhalîfesi mimar Hüsam’ın bina ettiği câmi-i anlatırken şöyle der: “*Ve bir vâ’iz (u) nâsih kürsisi var kim sad-efkârî-i Hind anın yanında se-efkârîdir.*” (c. 2, s. 89a) Yazarımız, “sade-fkâr” (sedef işleyen) kelimesini aynı anda “sad-efkâr” (yüz düşünce) şeklinde anlamamızı istiyor ve Hintli sedef işlemecilerinin ancak “se-efkâr” (üç düşünce) olduğunu söylüyor.

Evliya Çelebi, dolaştığı yerlerin adlarının nereden geldiğini açıklarken, ilginç yakıştırmalar yapar. Bu yakıştırmaların kimileri, folklor kaynaklı olabilir ama çoğu, onun zekâsının eseri olsa gerektir. Bu konuda birkaç örnek sunalım:

Çoruh ırmağının adı nereden geliyor? “*Nehr-i Çoruğ “cûy-ı rûh” dan galatdır. Cûy-ı rûh ya’ nî Rûh ırmağı demekle meşhûr bir âb-ı hayevândır.*” (c. 2, s. 56/1)

Acemlerin Aspuzan dedikleri Malatya’ya bu adın verilişini Efrasiyab’ın “Mal âtiye” (Mal geliyor) demesine bağlar. (c. 4, s. 12/2) Efrasiyab’ın dilinin Arapça olmasının önemi yoktur!

Gazi Süleyman Paşa, Bolayır’ı fethetmeye çalışırken “Rum keferesi” ile “İslâm askeri” “kızıl kana müstağrak ol”up birbirine karışınca Gazi Mihal, Süleyman Paşa’ya gelip durumdan şikâyetçi olur. Bunun üzerine Süleyman Paşa: “*Bire Lala, var şu asker-i İslâm’ı bul ayır da sonra kal’ ayı feth eyle!*” der. Öyle yaparlar ve kale feth edilir; “*ismini ‘Bul Ayır kal’ ası’ korlar. Ba’ dehû elsine-i Yörükân-ı Türkân’da galat-ı meşhûr evlâ olmak ile “Bul Ayır” dan galat “Bolayır” kasabası derler.*” (c. 4, s. 166/2)

İpsala, Cuma günü fethedilip salâ verildiğinden “İptidâ salâ”dan galat, İpsala olmuştur ve halkı bu yüzden “gayet musallîdir”. (c. 4, s. 167/2)

Evliya Çelebi’nin kelime oyunlarına düşkünlüğü ses benzerlikleriyle sınırlı değildir. Kelimelerin çağrışımlarına kapılarak tuhaflikler ettiği de olur. İstanbul hamamlarını sayar ve her birini bir topluluğa tahsis ederken, “Çukur Hamamı” için “mülhidler” (sapkınlar, dinsizler) taifesini uygun görmesi, “çukur” kelimesinin cehennemi çağrıştırmasından ibaret görünüyor. “Zalimler” için “Zincirlikuyu”, “Ağalar” için “Küçük Ağa” (birkaç satır sonra “cüceler” için de aynı yer), “müneccimler” için “Yıldız”, “köşeler” için “Kösem Vâlîde” hamamlarının tahsis edilmesi de aynı eğilime bağlanabilir. (c. 1, s. 136-137)

Seci düşkünlüğü:

Edebiyatımızda sözün, şiire de çerçeve oluşturan nazım hâli, “mevzûn ve mukaf-fâ” (ölçülü uyaklı) olmuş, dize sonlarında (musammatlarda dize ortalarında da) kafiye, vazgeçilmez âhenk unsuru sayılmıştır. Nesirde de seci denen iç kafiye, Osmanlı yazarlarının pek sevdikleri bir uygulama olmuştur.

Evliya Çelebi de hemen her fırsatta sözü müsecca' (secili) kılmak için elinden geleni yapmıştır. Böylece “Evliyâ-yı bî-riyâ” (riyasız Evliya), “kral-ı dal” (sapkın kral), “Timûr-ı bî-nûr” (nursuz Timur), “Rûs-ı menhûs” (uğursuz Rus), “Arnavûd-ı anûd” (inatçı Arnavut), “Azerbaycan-ı pür-can” (can dolu Azerbaycan), “kal’a-i Keşan sahib-i şân” (Şan sahibi Keşan Kalesi), “Bağdâd-ı dâd-âbâd” (adalet yurdu Bağdat), “Erzurûm-ı pür-gumûm” (gam dolu Erzurum), “İpşîr-i bî-şîr” (Sütsüz İpşir), “Kal’a-i Van sedd-i îman” (İmanın seddi Van kalesi) gibi âhenkli tamlamalar kurmuştur.

Fırsat buldukça secileri çoğaltabileceği kadar çoğaltmıştır:

“Ve dendân-ı tığdan geçen küffâr-ı hâksârın hâlâ küştelerinin üstühânları püşte püşte olup yatırlar.” (c. 1, s. 30/2)

“... deryâ-yı ma’ânî, gûyâ Nu’mân-ı sâni, yani müfessir ve muhaddis Vâni Efendi” (c.2, s.107/1)

“... bir yaylım tüfenk ve bir yaylım top-ı pür-renk ve alay-ı cenk eyledi...” (c.2, s.112/1)

“Bir zirâ’ kazılsa suyu çıkar, bataklık ve çatak yerdir.” (c.2, s. 112/2)

“... niçe yaylağ ve dağ u rağ u bağlar aşup...” (c.2, s. 116/1)

Malatya’da Battal Gazi ziyaretgâhından söz ederken, “Âyende vü revende fukarâ-yı Bektâşîyândan mâh ü sâl bi’l-gudiüvvi ve l-âsâl fukarâları eksik değildir.” (c. 4, s.18/2)

Seci hevesi bazen tuhaflıklara da yol açmıştır. Birçok kez “Sultan Murâd-ı Râbi” (Sultan Dördüncü Murad) olarak andığı padişahı, sadece “Fâtih-i Bağdâd” ile seci oluşturmak için “Râbi-i Sultan Murâd” şeklinde ters yüz etmekten çekinmez. (c. 4, s. 19/1) Bu son uygulama, belki de bir çeşit “şaka”dır.

Kendisini sık sık “Evliyâ-yı bî-riyâ” diye anan seyyahımız, dervişlerin hâllerinden söz ederken “pür-riyâ” olduğunu itiraf eder: “Yohsa hakîr Evliyâ-yı pür-riyâ-yı sahib-i bûriyâ-yı pür-taksîr” kâmil mürşid aramaktadır. (c. 1, s. 215/2) Elbette bu cümle, dervişçe bir alçakgönüllülük olarak da okunabilir.

Seyahatnâme’nin çeşitli yerlerinde karşımıza çıkan “pesend ahsend (etme)” ifadesinde, Arapçanın “ashen” (güzel, daha güzel) kelimesi, Farsçanın “beğenme, seçme” anlamına gelen pesend’iyle ses benzerliği sağlasın diye değiştirilip “ahsend” kılığına sokulmuştur.

Seci bahsini İznik hakkında söylenen şu cümle ile bitirelim: “Cümle hânelerinin enseleri dağlardır ve dağlar üzre bağlardır ve âb (u) havâsının letâfetinden halkı sağlardır ve reng-i rûyları ağlar(dır)”. (c.2, s. 40/1)

Ses benzerlikleri:

Evliya Çelebi, eserinde secilerin sağladığı âhenkle yetinmemiş, başka ses benzerliklerini de fırsat buldukça sergilemiştir. “Gavri Han bu gazâda âhiret gavrına irüp şehîd olup” (c.1, 61/2) derken, Gavri adıyla “gavr” (çukur) kelimesinin yakınlığın-

dan yararlanmıştır. “... *Rakofçı la’ın ol ‘arbede içre mecrûhan firâr idüp Varat’a can atar.*” (c. 1, s. 121/1) cümlesinde hem “r”lerin aliterasyonundan yararlanır, hem “Varat’a can atar” ile bir çeşit cinas yapar.

Sivas’tan söz etmeye başlarken, Allah’ın Sivas’ı “vesvas”tan koruması için dua eder. “*Hâlâ Sivas’ın harâbistânı âbâdânistânından çokdur.*” (c. 4, a. 10/1) “*Şiddet-i şitâdan gidemeyüp bu karye-i Çökeç’de çökdük.*” (c. 4, a. 10/2)

Seyahatnâme’de anlatıma belli bir çekicilik kazandıran böylesi örnekler pek çoktur.

Değişik söyleyiş ve yazışlar:

Evliya Çelebi, veziriazam Ayas Paşa’dan söz ederken, “*Arnabûdü’l-asl idi*” demektedir, Arnavud kelimesini “arsız” anlamına gelecek şekilde bozmaktadır. Bunun bilinçli bir kelime oyunu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim birkaç satır sonra veziriazam Lütü Paşa hakkında “*bu dahî Arnavud-ı ‘anûd kabilesinden idi.*” derken kelimeyi doğru yazmaktadır. (c. 1, 68/3) Ama bu kez de “anud” (inatçı) sıfatını eklemekten kendini alamamıştır.

Bugün “armut” dediğimiz kelime Evliya Çelebi’de “emrud” (belki “amrud” okumalı) şeklindedir. Ancak, yazarın lezzetli ve sulu “emrûdlar”ını övdüğü “*dağı taşı emrûd şecerleri ile müzeyyen*” dediği Bursa yakınlarındaki kasabayı, “*Anınçün Ar-mudlu derler*”. (c. 2, s. 36/2) şeklinde yazmış olması ilginçtir.

Defterdar Mehmed önce “Kalıçacızâde” sonra “Halıcızâde” lâkabıyla anılır. (c. 4, s. 8/2-9/1) Aynı kelime “Kalıçızâde” şekline de girer. (c. 4, s. 11/1)

Torba (tobra), çorba (çobra) gibi kelimelerde görülen metatez (göçüşme)ler, cirid (cilid), hercümerc (helcümlelc) gibi kelimelerde ses değişiklikleri, “avam” kelimesinin “avân”, “âferîn”in “âferim” şeklinde yazılması, vb. örnekler Robert Dankoff’a göre bilinçli yapılmış tasarruflardır.¹²

Terekeme, Avşar ve Gök dolakların “lehçe-i mahsusları”ndan söz etmek üzere açılan başlık, “*Der-ta’rif-i ahâlî-i lisân*”. “Lisân-ı ahâlî” (halkın dili) yerine “ahâlî-i lisân” (dilin halkı) demeyi özensizlik mi saymalı, bilinçli bir tercih mi? (c. 2, s. 127/2)

Boşluklar:

Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*’nde iki tür boşluktan söz edebiliriz. İlki, yazarın sonradan doldurmayı düşündüğü fakat tahmin edebileceğimiz veya edemeyeceğimiz sebeplerle doldurmadığı, dolduramadığı boşluklardır. *Seyahatnâme*’de bu tür boşluklar, eserin tamamlan-a-mamış olduğunu düşündürecek ölçüde çoktur.

İlk boşluk, Konstantin’in annesi tarafından Kudüs’te yaptırılan Kamame tapınağından söz edilirken karşımıza çıkar: “*Bu deyr-i bî-direk evsâfî Seyâhatnâme-i cild (—)mizde mastûr olmuştur.*” (c.1, 18/2) *Seyahatnâme*’nin ilk cildinin Evliya Çelebi tarafından gözden geçirilip –en azından iki kez- yazıldığını gösteren bu ifadede anlaşıldığına göre, yazarımız, bu direksiz tapınağı eserinin hangi cildinde anlatmış olduğuna bakıp bu boşluğu doldurmayı düşünmüş ama buna fırsat bulamamıştır. İkinci-

ci boşluk, Konstantin'in saltanat süresinin kaç yıl olduğu hakkındadır: “*Cümle saltanatı sene (—) olup*” (c. 1, s. 21/2) Üçüncü boşluk, Koca Bayram Paşa'nın İstanbul kalesini tamir tarihidir. Dânişî'nin tarih beyti yazıldıktan sonra bırakılan bu boşluk, küçücük bir ebced hesabı işlemiyle kolayca doldurulabileceği hâlde boş bırakılmıştır. Çalışkan yazarın anlaşılmaz tembelliği!

Seyahatnâme'de kişi adı, yer adı, ay, gün, yıl, sayı, vb. boşluklardan başka, çeşitli satır boşlukları da bulunmaktadır. İstanbul'un tılsımlarının anlatıldığı bölümde önce 15 satırlık, sonra 12 satırlık boşluklar bırakılmıştır. (c.1, s.26/1-2) Evliya Çelebi, herhâlde bu boşlukları ne ile ve nasıl dolduracağını biliyordu ama bu işi gerçekleştirmedi. Vakit mi bulamadı, hevesi mi kalmadı?

Dördüncü Murad dönemi yüksek bürokratlarını bir bir sayan Evliya Çelebi, Sultan İbrahim dönemi şeyhülislam, kazasker, molla, hekimbaşı, müneccimbaşı, defterdar, vb. yerlerini boş bırakmıştır! (c. 1, s. 110)

Süleymaniye Câmiinde Kara Hisârî'ye ait hatlardan kubbede, kible kapısı üzerindeki yarım kubbede, minberin sağındaki pencere üzerinde, sol yan kapı üzerinde yazılanlar nakledilmiştir de, sağ yan kapı üzerinde ve kible kapısı üzerinde yer alan hatların ne olduğu aktarılmamış, sonradan kaydedilmek üzere boş bırakılmıştır.

Seyahatnâme'nin bütün ciltlerinde böyle boşluklar görüyoruz. Bunlardan bir kısmı, istenir ve çalışılırsa doldurulabilir ama çoğu boşluğu Evliya Çelebi bile dolduramaz.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde görülen ikinci tür boşluk, okuyucunun dolduracağı boşluktur.

Bu tür boşlukların ilki, İstanbul'un onuncu kez kuşatılmasını anlatmaya başlarken karşımıza çıkar: “... *Yıldırım Han yıldırım gibi şakıyup babasının intikamın almağçün diyâr-ı deyr-i küffâristâna kılıç urup sene (—) târihinde*” dendikten sonra cümle bitmeden yeni başlığa geçilir: “*Muhâsara-i 'âşir-i Medîne-i Kostantiniyye*” (c. 1, s. 34/2) Burada böyle bir boşluk bırakan yazarımız, fethin gerçekleşmesini anlatacağı bölümde boşluk bırakmak şöyle dursun, tekrardan bile zevk alır: “... *Sultan Muhammed Han yer götürmez deryâ-misâl asker ile İslâmbol'ı muhâsara itdiğin beyân eder. / Onuncı Fasıl / Âl-i Osmâniyân'dan Ebü'l-feth Sultan Muhammed Hân'ın Mahrûsa-i Kostantiniyye'yi on birinci kerrede muhâsara itdiğin ayân ve beyân ider.*” (c. 1, s. 36/2)

Çelebi, “Onbirinci Fasıl”a da yine bitirilmemiş bir cümle üzerinden geçiş yapar. (c. 1, s. 39/2)

Gezginimiz, geçtiği yerleri sıralarken, çoğu kez cümlesini tamamlamadan “andan” (ondan/sonra) veya “andan sâ'at” diyerek sonraki menzile geçiş yapar. Boşlukları doldurmayı okuyucuya bırakmıştır.

Çeşitli padişahlar döneminde görev yapan kimselerin isimlerini sayarken, görev adlarını tam olarak yazmak yerine “Anadolu”, “Rum” gibi görev yerlerini belirten işaretlerle yetinmiştir.

Konuşma dili:

Nihad Sâmî Banarlı, çalışmamızın başında sözü edilen ders kitabında, Temâşâ-yı Garîbe-i Küheylan metninden sonra verdiği “Kısa Bilgiler”e şu cümleyle başlar: “XVII. yüzyılda Türk elçisi Kara Mehmet Paşa vasıtasıyla, Avusturya İmparatoruna gönderilen bir Türk atının hikâyesini, Evliya Çelebi’den dinlediniz.” Bir ders kitabındaki metni “okumak” yerine “dinlemek”ten söz etmek, o metnin sahibi Evliya Çelebi ise, çok yerinde bir davranıştır.

Yazarımız, uzun tamlamalarla ve secilerle yüklü cümleler kurarak bir “münşî” olmaya özendiği yerlerde bile, dilbilgisi kurallarının şu veya bu şekilde dışına çıkmaktan kurtulamamıştır. Yazı disiplini içinde hoş görülemeyecek kusurlar, sözlü anlamda -hele konular da çekici ve ilginçse- hoş görülür, hattâ sevimli bulunur. Nitekim, Evliya Çelebi hakkında çok önemli ve değerli çalışmalara imza atmış bulunan Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi’nin Dünyaya Bakışı* adlı eserinde onu “İstanbul İnsanı / Dünya İnsanı / Sultanın Kulu / Çelebi ve Derviş / Meddah / Ravi ve Musahip” olarak değerlendirmiştir.¹³ Durum böyleyken Dankoff’un onu “nazım konusunda umursamaz olsa da düzyazıda usta” ve “Türkçe’nin en büyük nesir yazarlarından biri” sayması, tartışmaya açık bir yargıdır.

Evliya Çelebi’ye sevgi ve sempatiyle eğilen Robert Dankoff, onun “edebî becerilerinin temeli” olarak şunları göstermektedir: “1) Sultan, vezir ve paşaların musahibi olarak yıllar içinde gelişen, eğlendirici bir anlatı yeteneği; 2) Kur’an ve Kur’an tefsiri, seyahatnâmeler ve münşeat vb. de dahil olmak üzere, Osmanlı ve İslam kültürü üzerine üstün bir eğitim.” (s. 204)

Bu iki maddeden ilki ne kadar doğruysa, ikincisi de o kadar abartılı görünüyor. Evliya Çelebi’nin “üstün bir eğitim” almak şöyle dursun, “ciddi bir eğitim” aldığı bile kuşkuludur. Çünkü, ciddi eğitim almış bir kimse, Evliya Çelebi gibi/kadar cesur ve pervasız yazamazdı, yazamaz. Evliya Çelebi’nin ve Seyahatnâme’nin başarısı ve çekiciliği, biraz da, -hattâ büyük ölçüde- geleneksel eğitimin öngördüğü kuralları cesaretle ve pervasızca çiğneyebilmiş olmasından doğmuştur.

Aşağıdaki örneklerde, Dede Korkut Hikâyelerinden beri alışık olduğumuz konuşma üslûbunun hâkim olduğunu söyleyebiliriz:

“Lâkin bânisi Sultan Hasan oğlu Ziyâeddin binâsıdır.” (c.2, s. 114/1)

“Hakîr eyitdim, “Ey vâlide efendilerim, ne ağlarsız?” dedim.

Anlar eyitdi, ‘Ey Evliyâ Efendi, ikimizin de oğulları Siyâvuş ve Mehmed İslâm-bol denizinde boğuldular. Lütf eyle, bu haberi Erzurûm’da sizin Melek Ahmed Paşa’ya bu haberi söyle. Anların derdine birer dermân edüp anları boğulmuşken diri eylesin’ dediler.”

“Hemân hakîr hâbdan bîdâr olup tecdîd-i vuzû’ edüp vakt-i Şâfi’î olmağıle Paşa huzûruna varınca selâm verüp aleyke aldıkda, ‘Evliyâm, Erzurûm’da ne vâki’ a gördün?’ dedi.”

“*Hakîr eyitdim, “Hele sultânım, Erzurûm’a varalım” dedim.*” (c. 5, s. 26/1)

Evliyâ Çelebi, Edirne’nin hamamlarından birkaçını saydıktan sonra “*Andan ve Mezid Beğ Hamamı*” diyerek devam eder. “Ondan sonra ve...” diyebilmek, bir yazara değil, olsa olsa bir konuşmacıya, hattâ yorgun bir konuşmacıya yakıştırılabilir. (c. 3, s. 260/2) Bir cümle sonrasındaki şu cümleler de öyledir: “*Ve Bâyezid Hân Hammâmı, câmi’ e karîb Tunca nehri kenârındadır, ammâ sehel sovucakdır, ammâ pâkdir.*”

“Sehel” yazarın çok sık ve genellikle “biraz” anlamında kullandığı bir kelimedir.

Sonuç olarak, Evliya Çelebi’nin Osmanlı nesir geleneğinin bir halkası olmakla birlikte, birçok yönden bu geleneğin sınırlarını ve kurallarını zorlayan ve aşan bir yazar olduğu; *Seyahatnâme*’nin sadece tarih, coğrafya ve folklor açısından değil, dil ve edebiyat açısından da ilginç ve zengin malzemeler sunduğu söylenebilir.

¹ Zuhuri Danişman’ın “ön eller”i “ön ayaklar” diye değiştirmiş olması ne tuhaf! Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c. 11, s. 86, Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul, 1970.

² YKY neşrinde bu kelime nedense “Dümmin” biçiminde şeddeli yazılmış! Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, c. 7, s. 115, YKY, İstanbul, 2003

³ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c. 7, s. 115/2’de atın adı “Tureyfi”. YKY, İstanbul, 2003.

⁴ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap, Orhan Şaik Gökyay, YKY, İstanbul, 1996.

⁵ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, YKY, İstanbul, 1999.

⁶ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü /Katkılarla İngilizceden çeviren: Semih Tezcan, YKY, İstanbul, 2008, 291 s.

⁷ Eseri yayına hazırlayanlar, nedense burada “Ser(ay)” şeklinde bir tamamlama yapmamışlar!

⁸ Robert Dankoff’un Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü’nde verdiği bu cümleyi, gösterdiği yerde bulamadım. s. 18. YKY, İstanbul, 2008.

⁹ Kitapta “tahte’l-fütur” yazılmış.

¹⁰ Robert Dankoff, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü’nün “elvend” maddesinde şu açıklama-yı yapmıştır: “sadece ‘levend’ ‘sefiş, ahlâksız’ ile yanaştırma (uyak) kelimesi olarak kullanılmıştır.” Dankoff’un “levend”in Osmanlıda deniz askeri anlamına geldiğini hatırlamaması veya göz ardı etmesi tuhaftır. s. 107 YKY, İstanbul, 2008.

¹¹ Kitapta “fâş me-kun” “faş-mekin” yazılmış ve tırnak içinde olması gerekirken dışarıda bırakılmış.

¹² Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü, s. 17-29.

¹³ Çeviren: Müfit Günay, YKY, İstanbul, 2010.

SEYİT ALİ KAHRAMAN

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE HALK TEMASI

Türk ve Dünya tarihinin en büyük seyyahı ve en geniş kapsamlı seyahat yazarı olan Evliya Çelebi 25 Mart 1611 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası ise Sarayı Âmire'nin ser-zergerân-ı hâssa, yani kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zillî Efendi'dir. Annesi Abaza'dır, Eserinde ve hayatında önemli yer tutacak olan Sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın akrabasıdır. Ailesiyle ilgili açık bilgiler veren Evliyâ Çelebi baba tarafından soyunu büyük velî Hoca Ahmed Yesevî'ye ulaştırır. Ayrıca Germi-yanoğulları ile de irtibatlandırır.

Evliya Çelebi, babasının Sarayda nüfuzlu kişilerden olması dolayısıyla zamanın önemli hocalarından etimin almıştır. Şeyhülislâm Hamid Efendi Medresesinde 7 yıl okuduktan sonra Müderris Ahfeş Efendi'den ders almıştır. Sadîzade Dârülkurrâsı'nda 11 yıl okuyarak hâfız olmuştur. Padişah emriyle Saray'a alındıktan sonra eğitime devam etmiş ve hat dersleri almıştır. Musiki eğitimini de Saray'da Derviş Ömer Efendi'den alarak iyi bir musiki bilgisine sahip olmuştur.

Evliya Çelebi zamanının yüksek tahsilinin olmazsa olmazı Arapça ve Farsçayı öğrendikten sonra Rumca ve Latinceyi de öğrenmiştir. Babasının dükkân komşusu olan Rum kuyumcu Simyon'dan Rumca dersleri almış, kendisi de ona Şâhidî Lüga-ti'ni ve Arapça öğretmiştir.

Hayatını, eserinde bir film şeridi gibi bütün ayrıntılarıyla anlatır. Hayatına dair bildiklerimizin tamamı kendisinin anlattıklarıdır. Zira 10 cilt boyunca neredeyse her gün için not tutmuş, nerelere gittiğini, ne yaptığını, kimlerle görüştüğünü uzun uzun yazmıştır. Dünyayı dolaşan bu derviş adam hiç evlenmemiştir. Evliliğin baş belâsı ve bekârlığın sultanlık olduğunu beyan eder. Sakal bırakmamıştır, bıyık ise tartışmalıdır. Eserinde, 40 yıldır cevallaki dervîşi gibi saçtan sakaldan bir eser yoktur diye ifade eder, bazı yerde de yine mutarraş, yani tıraşlı olduğunu yazar. Ancak hangi tarihte ve nerede öldüğü kesin olarak tespit edilememiştir. 1685 tarihinden sonra Mısır'da öldüğü tahmin edilmektedir.

Seyahatname boyunca defalarca ifade ettiği üzere Rum, Arap ve Acem'de, İsveç, Leh ve Çek'te 51 yıl yedi iklim ve 18 padişahlık yeri gezip dolaşmıştır.

Evliyâ Çelebi kendisini âlem seyyahı ve insanların dostu (seyyâh-ı âlem ve nedim-i benî âdem) olarak tanıtır. Her türlü bilgiden haberli, çok iyi bir musiki bilgisine sahip, hoş-sohbet, tatlı dilli, güler yüzlü, şakacı, sırdaş, can dostu bir çelebidir. Kimi zaman padişahlara, kimi zaman paşalara arkadaş olmuş, halktan insanlarla oturup konuşmuş, tekelerde şeyhlerle, kiliselerde papazlarla sabahlara kadar can sohbetleri etmiştir.

Evliyâ Çelebi çok iyi bir gözlemci olduğu gibi çok iyi bir eleştircidir. Her durumda yanlış gördüğü şeyleri en acı bir şekilde eleştirmekten geri durmamıştır. Padişahı, paşaları, devlet adamlarını ve yeri geldiğinde her şeyi eleştirmiştir.

Eseri: Eskiden bir işi bir sebebe bağlamak gibi bir gelenek vardır. Özellikle bir işe başlanacağı zaman genellikle bir rüya görülür ve ona göre hareket edilirdi. Evliya Çelebi de 20. yaş gününde (10 Muharrem 1040) bir rüya görür. Rüyasında Ahi Çelebi Camiinde Peygamber Efendimizi sahabesiyle birlikte görür ve kendisinin ne yapacağı hakkında sahabeden Sad bin Ebi Vakkas kendisine rehberlik eder. Toplantıda olanları tek tek tanıtır ve Peygamberden şefaate dilemesini söyler. O da “*Şefaate diycek yerde seyahat yâ Resulallah*” der. Peygamber Efendimiz tarafından hem şefaate ve hem de seyahate nail olacağı müjdelendir. Rüyaadaki dil sürçmesiyle istenen seyahat bir ömür boyu devam eder, böylece elimize dünyanın en kapsamlı seyahat kitabı kalır. Bu rüyada Sad bin Ebi Vakkas tarafından seyahatte ne yapacağı bir bir söylenir.

İlk rüya sonrası İstanbul’u gezip dolaşır, İmparatorluğun bu büyük başkenti İstanbul ile ilgili kitapları okuyup özetler çıkarır ve bugün hiçbir yerde bulamayacağımız kadar İstanbul bilgileri bırakır.

İkinci seyahati yine bir Osmanlı başkenti olan Bursa’yadır ve orayı gezip dolaşır. İstanbul’a döndüğünde babası bütün dünyayı gezip dolaşması için öğüt verir. İyilerle arkadaş olması, iyilik edenleri gözetmesi, dedi-kodu yapmaması, sır saklaması, büyüklere saygı göstermesi, harama el uzatmaması, dünya malına tamah etmemesi gibi herkes için hayat dersi olacak öğütlerden sonra dünyayı gezip dolaşması ve bütün gördüklerini bir bir yazarak Seyahatname adlı bir kitap meydana getirmesi tavsiye edilir.

Bundan sonra gerçek seyahati başlar. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 51 yıl boyunca sürecek olan seyahat notları 10 ciltlik devasa bir eserde toplanır. İstanbul’da başlayan seyahat, buradan sonra en büyük Osmanlı şehri ve aynı zamanda çok eski bir başkent olan Kahire’de son bulur.

Eserinin yazılması: Evliya Çelebi, seyahate başladığı çok güzel bir şablon hazırlayarak yola çıktığı anlaşılmaktadır. Zira her gittiği yerde, orada kalış süresine göre aynı noktalara dikkat etmiş, aynı özelliklerini yazmıştır. Gezi sırasında aldığı notları Mısır’a yerleştikten sonra bir düzene koymuş ve eserini kaleme almıştır. Zira bazı yerlerde “*müsevvedâtımız tebyize geçtiği zaman*” veya “*evrâk-ı perişan arasında kaybolmuş*” (cilt: 10) gibi ibarelere rastlamaktayız.

* * *

Dünyada eşi benzeri olmayan bir eserin, seyahatnamenin yazarı Evliya Çelebi seçkin bir ailede dünyaya gelip yine seçkin bir eğitim aldıktan sonra saraya intisap etmiştir. Böyle olmasına rağmen kendi ifadesinde karakterinin belirtildiği gibi “İnsanların dostu, arkadaşı”dır. Toplum katmanlarının hiç birisiyle ilişki kurmakta zorlanmamıştır. Saray’da padişahla sohbet etmiş, hatta şakalaşmış, günün yöneticileri olan paşalarla yakın ilişkiler ve dostluklar kurmuştur.

Evliya Çelebi, halkla da yakın ilişki içindedir. Büyük çoğunlukla kapalı toplum hayatının yaşandığı o dönemlerle her gittiği yerde ilişki kurmakta zorlandığı görülmemiştir. Hatta bugün bile hâlâ kapalı toplum hayatı yaşayan yörelere gittiğinde de oranın insanıyla konuşup görüşebilmiş, çoğuyla da dost olmuştur. Bu husus kişiliğini göstermesi açısından çok önemlidir.

Çok iyi bir eğitim almış, çok iyi bir Müslüman’dır, mutaassıp değil Numan ibn Sâbit mezhebinde bir Müslüman’dır. Haram olan şeylerden ve keyif vericilerden hiç birisinin tadına bakmamıştır.

Evliya Çelebi çok iyi bir gözlemcidir. Gittiği yerlere ait verilebilecek her türlü bilgiyi, ulaşabildiği ve yerinin müsait olduğu kadarıyla vermiştir. Ancak o yöreyi, o halk topluluğunu veya inanç sistemini akılda kalacak en çarpıcı noktaları tespit ederek bize aktarmıştır.

* * *

Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde halk kültürüne, halk hikâyelerine, efsanelere ve halk şivelerine geniş yer verir. Devlet yöneticisi olmamıştır, ama yine de devlet adamıdır. Buna rağmen insanlarla iç içe olup onlarla kaynaşabilmiştir. Halkın ihtiyaçlarının ve şikâyetlerinin ne olduğunu veciz bir şekilde bize intikal ettirmiştir.

Burada şunu açıkça belirtelim ki kendi düşüncesiyle adalet ve hak ne yönde ise onu istişab etmiş, onun tarafında olmuştur. Devletin zulme varan baskılarını ve ağır vergilerini çok acı bir şekilde dile getirmiştir. Karada kaçan, deryada yüzen, havada uçan ne varsa şeklinde ifade ederek devletin ağır vergi yükünü anlatmıştır. Bu kadar vergi alındıktan sonra halkta derman mı kalır vs.

Eğer halk isyan etmiş ve vergi vermekte zorluk çekiliyorsa onu da devletle harbe ucuyla söyleşirler, gibi ifadelerle dile getirmiştir.

Anadolu'yu kasıp kavuran celali isyanlarında fukara halkın acısını ve isyanını dile getirirken gözümüzün önüne çok iç acıtıcı manzaralar serer:

Şeyh Hazret-i Bardaklı Baba hikâyesi

Adı geçen beldenin yakınında Bardaklı Baba adlı bir aziz ziyareti var. Hacı Bayram Velî müritlerinden imiş. Nice keşifleri ve kerametleri görülmüştür. Bunlardan biri, kendileri geçimlerini sağlamak için bardak yaparlarmış ve daima abdest yenilemek için bir bardak taşırlarmış. Bütün fukaraları o bardaktan abdest alırlar, ancak yine bardak tatlı su ile dopdolu dururmuş. Hâlâ o bardak mübarek kabrinin içinde asılı durur. Bundan dolayı Bardaklı Baba derler.

Hakir türbedarın izniyle bardağı indirip su ile doldurup teberrüken abdest yenileyim derken, onu gördüm, ibrik tatlı su ile dolu. Ama üzerinde kırk yıllık toz var. Tekkenin şeyhi, paşa imamı ve nice paşalı bu ibriğin bu kadar seneden beri dopdolu olduğuna hayran kalıp türbedara ve diğer fukaralara yemin verdiler ki;

“Siz bu ibriğe su komadınız mı?” diye yemin ettirdiler. Onlar;

“Hâşâ ve kellâ, kırk elli seneden beri bu türbede asılı durur. İşte bu Evliya Ağa indirip teberrüken abdest alam derken Tanrı'nın hikmeti ve pîrin sırrı, ibriği dolu buldu”. İmam İbrahim Efendi ve diğer dostlar;

“Evliyâ Çelebi, gel imdi, bu ibriği suyile yine yerine asalım” dediler.

Taraf taraf makuldür, dediler. Hakir tazelik dolayısıyla inat edip;

“Elbette bu azizin ibriğinden abdestimi yenilerim” diye Bismillah ile şartları ve usulüyle abdest adabı üzere Resûlullah'ın sünneti ve bize farz edilen şeklini yerine getirip ibrikten abdest aldım. Kullanılmış suyu leğen içinde burcu burcu zemzem suyu gibi kopardı. Ama ibrik öncesi gibi dopdolu durup hayrette kaldım. Paşa imamı da cür'et edip;

“Evliyâ Çelebi! Ben de teberrüken abdest alayım” deyip o da abdest yeniledi.

Kısacası dört kişi o bardaktan abdest aldık. Yine ibrik temiz su ile dopdolu durup hepimiz şaşırdık ve hayretler içinde kalıp yine dua ve sena ile anılan ibriği kubbede yerine astık.

Leğen içindeki kullanılmış suyu Şeyh Bekir Dede alıp sakladı. Ama anılan ibrik bir kırmızı renkli temiz topraktan yapılmış. İbriğin karnında; “Allah gökten yağmur indir-miştir, vadiler kendi miktarınca (sel olmuştur)” [Ra’d, 17] âyeti yazılmış olup altında da rakamlarla 66.622 ve 3 kâf, 2 cim, 1 mim, 1 kadeh resmi ve 1 bardak resmi var idi.

Hemen hakir Allah rızası için ve aziz pîrin mübarek ruhu için bir hatm-i şerife başlayıp ruhaniyetinden yardım talep edip âşinalık kazandık

Onu gördüm, kutlu türbesinden dışarı kapıdan bir hatun belirdi. Bir pâk masum bebeği kucaklayıp azizin kabrinin önüne koymuş, başını açıp saçlarını dağıtıp gözü-nü ve yüzünü parça parça edip;

“Oğul!” diye feryat etti. Meğer seyisler hatunun hanesine konup masum yavrusu-nu kar üzere atınca o gece ölmüş. Hatunun ardı sıra yine bu ziyarete nice fakirler ve zayıflar, balta darbesiyle yaralanmış, ihtiyar ve vakar sahibi kimseler hor hakir olup tekkeye gelerek kabre girip dediler;

“Bak-a Bardaklı Baba Sultan’ın Tanrısı! Eğer burada yatan aziz pir senin gerçek erin ise bunun yüzü suyuna olsun hey Çalap Allah ve âhir zaman Yalavacı Muham-med Mustafa’nın aşkına olsun bize zulmeden bu paşalı celâflerini bu günde ve bu saatte bir belâya uğratıp alçaklıklarından kurtulak” diye o kadar sağu sağılıp Bardak-lı Baba’nın mübarek kabri üzerine ağlayıp yalvardılar, yakardılar, ağlayıp sızlayıp beddualar ettiler ki hakire bir dehşet gelip bir korku ve titreme başlayıp vücudum güz yaprağı gibi tir tir titredi.

Bildim ki bedduaları hedefini buldu. Bir kere derin ah çektim. Hemen hakir fu-kara reayaların yanına varıp nicesinin ellerini öperek, yüzlerine gülerek yanakların öperek dedim;

“Ey ümmet-i Muhammed! Ben de o askerdenim. Vallahi paşanın zulme rızası yoktur. Ama çaresiz baş kurtarmak için başına bu kadar adam toplayıp kışta kıyamet-te ne konacak, ne duracak ve ne yatacak yer vardır. Beddua ona gerektir ki bu kış ve kıyamette bu kadar askeri sizin üstünüze kondurmaya sebep olan İstanbul veziri Ah-med Paşa’dır” deyince hepsi;

“Bre gerçek dedi” diye feryatlar edip hemen aralarından yüz yaşında kuvvetsiz bir ihtiyar, gücü ve dermanı kalmamış o pir-i fânî baş açıp;

“İstanbul veziri, Çalap Allah kılıcına düş gele, rahatlığının (karısının), kızanlarının (çocuklarının) ve kendinin devri döne. Bu yatan gerçek er demine hû diyelim hû” diye kabir yakınında sakın oldular. O ihtiyarın hakir, hakirce mübarek elini öpüp dedim;

“Sultanım! Ben imam efendinizin evine kondum. Adamlarım ve atlarım kar üze-re yatıp ben bir hayat altında yatarım. Lütf eylesen bana ve paşaya beddua etmen” di-ye rica eyledim.

“Seni biliriz. İmam sana bulamaç ve yalamaç ve kölemeç aşısı getirmiş, kabul edip aşamışsın. Paşanı da seni de Allah karadan, kadadan ve yavunculu düşten ve aşır yortu-ğun yerde yaramaz işten saklasın. Ama ağaları ve sarıcaları ve sekbanları ve karakul-

lukçulara hemen Çalap Allah belâlarını vere. Ne deyelim, kor giresi boğazları doyduktan sonra ıssı dama girip şarap hörpüldediler. O kızıl kekremesi başlarına birer çanak çekip ‘bre ev ıssı, bize kasık mancası getir’ diye baltalar ile urup avret ve oğlan isterler. Cümle ehl ü evlâtlarımızı bir dama tıktık. Geceyle damımı kurcalayıp bir yanından delip avret ve oğlan çıkarmışlar. Hemen onları Allah’a saldı” diye beddua edip gittiler.

Hakir bu içler acısı hâli görüp;

“Yâ Rabbi! Sana sığmırım. Benim bu işlerden haberim yoktur” diye mübarek kabir üzere yine gelip bir Fâtiha okudum, veda ziyareti edip doğru Mehmed Paşa efendimize gelerek bu kötü olayları bir bir anlattığımda kethüdası Ali Ağa’yı çağırıp;

“Ne kadar fazlalık yük var ise onları bu köy halkına yediğimiz zahire karşılığına verip gönüllerini alın” diye sıkı sıkı tembih eyledi.

Gerçekten, paşanın akrabalarından Hazinekar Ali Ağa, reayaların iş bilir adamlarını çağırıp otak sokakları, bazı yağ testileri ve nice eme seme yaramaz taşra kiler sandıkları şekilli şeyler verip gönülleri biraz alınmış şekilli oldular, ama önceden bedduaları hedefini bulmuştur.

Sözün kısası Kızılırmak’ta bu kadar mal u menâl ve bu kadar hayvanların ve insanların suda boğulmasının aslı Allah bilir o fukaraların Bardaklı Baba Sultan’da ettikleri bedduanın etkisidir ki Kızılırmak geçidinde o kadar hasar olmamıştır, o kadar çaresiz aziz canlar boğulmamıştır. Tanrı’nın kullarının kalblerine dokunup beddua almanın sonu öyle olur, *Allah saklasın*. Beyt:

Sakın mazlûmun âhından sehergâh

Ki ana perde koymamıştır Allah

Burada halkın fevranının devlete olduğunu, ancak bunda devletten çok isyancı paşaların suçu olduğunu anlatır.

Yine Anadolu’nun ve devletin baş belâsı olan isyanda insanların haksız yere zulme uğradığı ve hatta suçsuz bir Anadolu delikanlısının, kan dökmeye meraklı Sultan IV. Mehmed huzurunda katledilmek istenirken kılıç kesmediği ve sonradan araştırıldığında gencin suçsuz olduğu ortaya çıkmıştır.

“Sabahleyin padişah divanı olup otağ önünde kös-i hâkânilere tarralar vurulup, eyalet eyalet hüccet-i şer’iyeler ile celâlîliği sabit olmuş kimseleri her vilâyetten müfettiş paşalar bağlayarak padişah huzuruna gönderdiklerinde kösler önünde divandan sonra nice yüz adamları sürü sürü getirip sıra ile felek cellâtları bu kadar Allah’ın binasını dizip hünkâr bir eline kılıcını ve bir eline dört mezhep fetvalarıyla hareket edip acımasız cellâtlara işaret edince, hemen Kasab Cömerd köçekleri gibi cellâtlar, Dahhâk’ın ateş saçan çıplak kılıcıyla bu kadar İlâhî binayı otağ önünde dilim dilim ve şilim şilim ettiklerine münasip beyt:

Cellâd-ı felek boynun urup bir nice şahsın

Gördüm kafesi başka yatar başka kafası

beyti anlamı üzere hepsi kelle paçaları naaşlarıyla öbek öbek olup Budin’de Peşte Ovası gibi insan cesetleri ile Üsküdar Ovası süslenirdi.

Celâlîlerin değişik kimselerinden olanları güzellikle, dokuz tâkli otak içinde huzurunda söylete söylete kelle uçurtulup nice kere padişahın üzerine kan sıçrayıp hünkârılığı (kan dökücülüğü) icra ederdi. Otağ önü insan kanı ile tâ bu merteye oldu ki

birkaç günden bütün çemenzar lâle ve erguvan gibi kızıl olup insan kanı koyun mez-bahasında akar gibi sel olup aktığından bir pis ve kötü koku hasıl olup tüm çadır ve otaklarında oturan divan erbabı mustarip olduklarından başka sayısız ve sınırsız sinekler insan kanı üzerine konup kana bulaştığında çadırlarda konaklayanların üzerlerine sinekler konup herkesin esvabı ve sarığı kanla nakışlanırdı.

Bundan başka bir kılıç sahibi olan adamların çadırında insan kanının kötü kokusundan ve kana bulaşmış sineklerin saldırısından hiç bir kimse yemek yiyemezdi. İslâm Ordusu üzerine sinek o kadar musallat oldu ki öğlen vaktinde âlemi aydınlatan güneşin zemine etkisi olmayıp sinek sürüleri güneşin ışıklarını karartırdı.

Hikâye

Cellâtlar bir adama kılıç üşürüp bere bere ettiler, ama yara yara ve parça parça edemediler. Herif ise kâh sağa ve kâh sola kaçıp,

“Aman padişahım, bir mazlum, günahsız, hanedan sahibi bir kişinin muradını almamış mazlum evladiyım” diye feryat edince hemen adaletli Padişah:

“Tez şu herifi huzuruma getirin ki bu kadar cellâtlar buna kılıç üşürdüler. Zerre kadar kestirmeye kâdir olmayıp görelim nicesi vefk ve tılsım taşır?” deyince nice zâlimler,

“Belki padişahım, sihirbazdır yahut simya ilmi bilir, hele görelim” deyip herifi padişah huzuruna getirip,

“Tez soyun şu herifi, nice tılsım ve büyü taşır görelim” dediklerinde, herifi soyup hamayıl, heykel ve tılsım cinsinden herifin üzerinde bir şey bulamadılar. Zarif herif:

“Vallahi padişahım, ben Anadolu Eyaleti’nde Uşak Şehri’nde Uşşakî tarikatından bir sâdık âşık, garip, soyu soppu belli seyyidim. Ama leventler ile görüştüğümden eyi çöğür çalıp yanık sesli eyi türküler çağırduğımdan Hasan Paşa beni huzuruna Bursa’ya gelirken getirtip bile idim. Gördüm ki isyan ediyor. Sonunda iki kere kaçtım, yine kurtulamayıp beni tuttular. Üçüncü defa onlar Konakçı Ali Paşa ve Çavuşoğlu Mehmed Paşa ile dövüşürken ben yine kaçıp Uşak Şehri’nde 105 yaşında bir şerife anacığım vardır, onun yanında 8 aydır saklı iken beni Karahisar beyi tuttu. Kurtarmak için benden bin gurusu istedi, bir bakır bile vermediğim için bağladı. Bu mahalle gönderirken anam dedi ki,

‘Korkma oğul, bu bahaneyle arş gölgesinden halk olmuş padişahın yüzünü gör, o da senin yüzünü görüp, seni soyup mühürlü ceddin vücudunu görünce acıyıp seni serbest bırakıp çok ihsanlar eder. Ben seni ceddin Hazret-i Muhammed’in himayesine saldım ve ben sana asla abdestsiz ve bismillahsız süt vermedim. Temiz soydansen, var git, ama bana tez gel’ dedi.

“Yohsa padişahım bende ne tılsım, ne vefk vardır ve ne başımda yeşilim var. Fermanın padişahımdır” deyince, cellâtlar:

“Padişahım, hele kılıçlarımızı görün” diye padişah huzuruna kılıçlarını bıraktılar. *Al-lah’ın büyüklüğü*, sanki kılıçların yüzleri kurşun gibi yassı yassı olup padişah ve tüm oradakiler, padişah musahipleri parmaklarını ağızlarına götürüp hayretler içinde kaldılar.

Hemen saadetli padişah “Azat edin şu çelebiyi” deyince o anda bağlarını çözüp sırtına bir kat kıymetli elbise, don gömlek, bir küheylân at, iki köle, bir yük beygiri, bir kese gurusu, 100 altın ve bir samur kürk ile 20 akçe mütekaid fermanı verip,

“Beni sevenler riayet eylesin” deyince bütün vezirler, beyler, musahibler adı ge-

çen çelebiye o kadar ihsan ve ikramlar ettiler ki çelebi üç günde çadır, katar ve mehar sahibi olup sevinçten öleyazdı. Daha sonra şiirinde çöğür çalarken mahlasını “İtâkî” yazdı. Bu hâllere bütün divan erbabı ve padişah ordusu adamları şaşırıp parmaklarını ağızlarına götürüp hayretler içinde kaldılar. Meğer adı geçen İtâkî Emir Çelebi, Kalenderî Mehmed Efendi’nin hazinedarı olan silâhdar sipahisi halifesi Gedüslü Halife’nin akrabalarından imiş.

Koroğlu, Kuloğlu, Demiroğlu, Köroğlu, Fartıloğlu, Kayıkçı Mustafa, Kayıkçılar Mustafası, Gedik Süleyman, Dişlen Süleyman, Gedâ Musli, Tûrâbî, Gedâî, Kâtibî ve diğerleri bunun deprettiği çöğürü ve bunun söylediği âşıkâne temiz şiirleri birisi söylemeye kâdir değildir, zira sözünde tesir var idi ki üstaddan feyz alıp Davudî nefesli tasavvufâne güfteli, güzel söz söyleyen şairdi. Cenâb-ı Kibriyâ padişah öfkесinden kurtarıp esenlikle ve zengin olarak vatanına vardı *vesselâm*.”

* * *

Evliya Çelebi, halkın yiyecekleri, giyecekleri, yüz renkleri, işleri kazançları, huy-ları, inançları, kadın ve erkeklerin isimleri, bölge şiveleri hakkında da her gittiği yerden tespit edebildiği kadarıyla yazmıştır. Aşağıda, bunlara örnek olabilecek parçaları, rasgele bölgelerden seçtik.

İnsanların yüz renkleri

Kayseri: Bu eski şehir Erciyes Dağı eteğinde olduğundan havası soğuktur. Bütün halkı zinde ve yiğitlik kârı özünde, kimi yüz’ünde ve kimi yüz altmıştan yüz yetmiş yetmiş buğday enli (benizli) ve siyah püskürme benli yaşlı ve genç adamları vardır. Bütün cesur, genç ve yiğit erler birbirinden yeğ server ve hünerverlerdir” (Cilt: 3)

Malatya: Havasının tatlılığından erkekleri sağlam yapılı olup ömür müddetleri yetmişe altmışa ermişken dişleri parlak inci gibi tane tanedir ve son derece yaşlanmışlarken yüzlerinin renkleri biraz kırmızıca dinç ve zinde adamlardır. (Cilt: 4)

Belgrad: Bu şehir halkının yüz renkleri genellikle kızıldır, zira kış memleketidir. Erkek ve kadını, özellikle Latin ve Sırp kızları gayet güzel ve hoş olurlar, ama oğlanları hoş değildir. (Cilt: 5)

Belgrad eşraf ve ayânı: Sayısız ve kıyas dışıdır, ama velinimetlerimiz bunlardır ki zikrolunur. Evvelâ Koca Musa Paşalı Koca Yusuf Ağa, Ramazan Ağa, Dizdar Mehmed Ağa, Hancızade, Kaptanzâde Efendi, Ahaveyn Çelebi Efendiler ve Şit Efendi bunlardandır. (Cilt: 5)

Erkeklerin ve kadınların giyecekleri:

Malatya: Seçkinleri samur kürk ve renkli sof lar giyerler. Orta hâlli olanları renk renk çuka, Malatya bezi mavi kaftan giyerler. En yoksulları şal ve şapık giyerler. Zengin kadınları muhayyer ferâce ve yassıbaşı ile gezerler. Ancak genellikle yoksul kadınları beyaz car ve burka bürünüp sivri takke giyerler. Elbette ayaklarına sarı ve kırmızı çizme giyerler. (Cilt: 4)

Belgrad: Erkekleri, bütün seçkinleri samur, atlas ve hârâ giyerler. Orta hâlli olanlar sade çukalar ve tilki nâfesi kürkler giyerler. Yoksulları yine çuka libas ve bogası kaftan giyerler. Bütün reaya şayak, kırmızı, beyaz abâ ve Boşnak kalpağı giyerler.

Kadınları, genellikle çuka ferâceler ve yassı başlı terpuş takke giyip yüzleri peçeli ve yaşmaklı edeplice gezerler. (Cilt: 5)

Erkek isimleri

Malatya: Bektaş Ağa, Hasîn Ağa, Halim Bay Ağa, Kutlu Ağa, Ata Bey, Rıza Bey, Sinan Bey ve Şâdî Bey. Ulemaları nisbet yâ'sı ile bilinirler. Mesela Molla Bîrdinîcî, Molla Harbîrîdî, Molla Şekâkî, Molla Sûrânî, Molla Halîlî ve Molla Habîbî derler. (Cilt: 4)

Belgrad: Genellikle isimleri Efozâde, Lâfîzâde, Şîtzâde, Çüvüzâdeve Yağcızâde lakablarıyla anılırlar. (Cilt: 5)

Edirne: Evvelâ namılı yiğitlerinden Sehî Bey, Sıyâmî Bey, Kubad Bey, Polad Bey, Kasım Bey, Sührab Bey, Haydar Bey, Memî Can Bey, Resul Ağa, Kadri Ağa, Hüda-verdi Ağa, Şehsüvar Ağa ve Ahmed Ağa. (Cilt: 3)

Kadın isimleri

Malatya: Havvâ, Hümâ, Tenzile, Ünzile, Kelîme, Âlime, Rukiyye, Emine, Kezziban, Gülsüme, Fatîme, Hâtîme, Meryem, Ümmühan, Nisakadın, Zaliha, Meşkure, Âtîke, Zuhûrîfe, Seniyye, Hâşîme ve Hatice hanım. (Cilt: 4)

Belgrad: Havvâ, Meryem, Hümâ, Mîrim Münîre, Ümmühân, Bânûya, Sâliha, Râbiye, Âsiye ve Rukiye gibi isimlerdir. (Cilt: 5)

Edirne: Kadınlarının isimleri, Emetullah, Afife, Emine, Mihrimah, Zühre, Abide, Zübeyde, Gülşah, Ümmühan ve Havva. (Cilt: 3)

Kölelerinin isimleri

Malatya: Dilâver, Server, Hünerver, Yusuf, Beşîr, Terîr, Ayvaz, Rüstem, Fikirli, Selmân, Kerrâr, Siyavuş, Zülficâm, Zülfikâr, Zülüyezen, Eleşkîr, Hudâverdi, Allahverdi, Çalapverdi, Canverdi, Canbezdi ve Canmerd. (Cilt: 4)

Belgrad: Bayko, Zehrâb, Siyâmî, Zoko, Zâfir, Hâfir, Handan, Şîr, Nezo ve Siyavuş. İsimleri budur. (Cilt: 5)

Edirne: Ferhad, Ken'an, Tezgel, Kademli, Kutlubay, Laçın, Şahin, Çelderdi, Çalapverdi, Allahverdi, Sevindik, Hüda-verdi, Gündoğdu, Yaşar, Müyesser ve Muzaffer. (Cilt: 3)

Câriyelerinin isimleri

Malatya: Tâbende, Hâkime, Sâbite, Tirfil, Goncabûy, Nergis, Gülşaha, Sünbûle, Havvâre, Fidâye, Verdiye, Malike, Mihrî, Fahrî, Yasemen, Gülistan, Üftâde, Şâhîma, Bânuya, Demirhan, Bedahşân, Gülgûn ve Cânfedâ. (Cilt: 4)

Belgrad: Genellikle Giriyo, Süniye, Fişâre, Mihrî, Gülbû, Semâhî, Verka, Âsiye, Azre, Güleş ve Cânân isimlidirler. (Cilt: 5)

Edirne: Çiğdem, Gülnar, Gülizar, Gülbûy, Gülfam, Gülrüh, Evecan, Peymâne, Lâlebûy ve Verişah. (Cilt: 3)

Ürünleri, yiyecekleri, içecekleri

Edirne hububat ürünleri, buğdayı: Yedi çeşit deve dişi namıyla bilinen buğday olur, ama kılçıksız, kızılca ve beğlerce buğdayı ancak Şam Havranı'nda olur. Baklası, mercimeği, böğrülcesi ve diğer tahılları çok olur ama arpası az olur. (Cilt: 3)

Edirne yiyecekleri: Türlü türlü misk ve amber kokulu helvası dünyanın hiç bir yerinde olmak ihtimali yoktur. Meğer Basra şehrinde Hamevî helvası ve Kureyşî helvası ola. (Cilt: 3)

Edirne meyveleri: Evvelâ bir okka gelir türlü türlü ekmek ayvası, papa ayvası ve misk kokulu ayva perverdesi, şeftalisi, ama et şeftalisinin al tebekânî yanaklısı beğenilir. (Cilt: 3)

Edirne, keyif verici içecekleri: Evvelâ kırmızı renkli şarabın damlası haramdır, Ancak günahkâr ve sapkınlar arasında beğenilen yılan zehiri gibi şırası vardır. Ve Muaviye ve Saltık Bay'ın icat ettiği cüllâb gibi (gülsüyu gibi) koyu bozası olur. Vişne suyu, bal suyu, hardaliyesi ve poloniyesi (rakısı) meşhurdur, ama misk kokulu ayva perverdesi (reçeli) Amasiyye perverdesinden daha iyidir. (Cilt: 3)

Bitlis, yiyecekleri: Evvelâ beyaz ekmeği, beyaz levaşa yufkası, beyaz gül-pembe gibi çakıl ekmeği, kahık halka çöreği, katmer şeref çöreği, mâhîcesi, baklavası, keklik böreği, ıskını, mastaba çorbası, cacıhlı ve kılılı peyniri, kaymağı, gömeç balı, keklik kebabı, levaşalı keklik yahnisi ve keklik pilâvı meşhur yemeklerdir. (Cilt: 4)

Bitlis, meyveleri: Evvelâ bu şehir içinde *sicillâtta* yazılı 11 çeşit armudu olur ki Malatya Şehri'nde olmaz. Bunlardan biri, lezzetli, yemesi güzel ve sulu Abbasî armududur ve meleçe armudu beğenilenlerdir. Türlü türlü sulu üzümleri olur ki Zirikî Şehri'nde olmazdır. (Cilt: 4)

Bitlis içecekleri: Evvelâ bu şehrin 27 adet tatlı su kaynaklarından başka nice yüz kaynak âbıhayatları vardır ama bunlardan İskender Deresi âbıhayattır ve Sendefe Deresi hekimler arasında beğenilen ve övülen berrak sudur. Keyif verici içeceklerinden köknar şerbeti, nar şerbeti, avşıla şerbeti, reybas şerbeti, müselles-i şer'iiyesi, kayısı cüllâbı ve baldıran şerbeti. Bunlar beğenilenlerdir. (Cilt: 4)

Sivas, yiyecek ve içecekleri: Evvelâ has ve beyaz kirde ekmeği, kete çöreği, tavuk böreği, herisesi ve tovga çobrası yeryüzünde yoktur. Narı Maraş'tan, pekmezi Ayntab'dan, üzümü Amasya'dan gelir. (Cilt: 3)

Silistre, yiyecek ve içecekleri: Beyaz ekmeği, semiz kıvrıcık koyun eti ve sığır eti gayet semiz ve lezzetli olur. Ve şalgam gibi bir tür şey olur, ona alabaş derler, gayet lezzetlidir. Semiz et ile pişirirler. Gayet güçlendirici ve hazmı kolaydır. Şalgam lezzetine benzerliği var ama görünüş rengi alaca olduğundan alabaş derler. Gerçekten de yine adam başı kadar vardır.

Ve Tuna balıklarından morina balığı, çığa balığı, sazan balığı, lom balığı ve nice yüz bin çeşit balıkları vardır ki her biri ayrı bir taddadır.

Ve içeceklerinden; lezzetli keyfiyeti var bal suyu olur ama gayet sarhoşluk verir. Muaviye icadı beyaz darı bozası sanki cüllâbdır. Genellikle fukaraları bozaya ekmek doğrayıp yiyerek açlıklarını giderirler. Ve sulu, sıralı ve lezzetli üzümü olur. Al renkli vişnesi ve kirazı beğenilir. (Cilt: 5)

Lehçeleri:

Türk bölgelerini gezerken Türkçe'nin bölge ağızlarından örnekler vermiştir. Bolu-Dörtdivan, Gediz, Maraş gibi birkaç bölgeden geniş örnekler verdiği gibi neredeyse her yerde oranın özelliğini yansıtacak birkaç örnek vermiştir. (Cilt: 9)

Gördüs Etrak Lehçesi

<i>azık</i> ekmek	<i>tahıl</i> buğday	<i>dehle</i> gözet
<i>zıbar</i> yat	<i>gaglı</i> araba	<i>ün</i> avaz
<i>rahatlık</i> avrat	<i>ketmec</i> kız	<i>kızan</i> oğlan
<i>cılız</i> küçük	<i>cıbar</i> arık	<i>göblez</i> köpek yarusu
<i>taraş</i> zağar	<i>çomar</i> koyun köpeği	<i>mastı</i> fino köpek
<i>yetegen</i> tazı	<i>cınak</i> arslan	<i>saplıca kızıl</i> kiraz
<i>dik dük</i> kiraz kurusu	<i>kişne</i> vişne	<i>ballıdarı</i> incir
<i>kelem</i> lahana	<i>kızılağaç</i> havuç	<i>hınza</i> kereviz
<i>yelli saz</i> turp	<i>oğlan pabucu</i> armut kurusu	<i>tüglice donbak</i> dikenli kestane
<i>tülüce yumru</i> şeftali	<i>kaplıca burka</i> yumurta	
<i>beğ aşı</i> yumurta	<i>çoğaş</i> güneş	

Bunun yanında kısaca birkaç örnek verdiği yerler vardır. Kayseri’den bir örnek:

Halkın dillerinin anlatılması: Evvelâ şehir zarifleri Farsça ve Arapça konuşurlar, ama halkın dili Etrak dilidir. “Abba”, “Bre alatla”, “Bre götüberi” şekilli sözleri vardır. Genellikle Ermeni dilini reâyâlarıyla konuşurlar, ama Kürt dilini ve Rum lisanını konuşamazlar” (Cilt: 3)

<i>Hışır</i> kavun	<i>hışırka</i> karpuz	<i>çoğaç</i> güneş	<i>kalayık</i> cariye
<i>kavra</i> getir	<i>baytal</i> at	<i>baytalı akıt</i> atı sula	<i>kopayın</i> dibelik
<i>napayın</i> ne işleyim	<i>defke</i> cariye kızı	<i>çalma</i> sarık	<i>meçikli</i> taun
<i>börk</i> kalpak	<i>ön beni</i> bekle beni	<i>aydı ver</i> söyleyi ver	<i>ocak</i> ateş
<i>göyün</i> ocak	<i>ocak kavra</i> ateş getir	<i>keremin aydı vereyin</i> iyiliğini söyleyi vereyim	<i>selâm ayıttım</i> selâmünaleyküm
<i>Çorbacı ne apar ayd</i> Ağan ne işler söyle	<i>tahırla</i> ertele	<i>şikast oldum</i> hasta oldum	<i>yundum kolunudur</i> kısrağım tayıdır
<i>urup</i> at hayası	<i>baytal cavi</i> at zekeri	<i>çıldı ver</i> iyi ver	<i>Kademli Morvan</i> adam ismi

Dobruca, yani Çıtak taifesinin dilleri

Bu yiğitler, cesurlar ve kahramanlar taifesi, Yıldırım Bayezid Han bu diyarı Sırp, Bulgar, Eflâk ve Boğdan kavmi elinden fethedip Tatar ile Anadolu kavminin askerî taifesi koymuş, bu anılan taife birbirleriyle karışıp çoğalmışlardır. Aralarında bir çeşit kelimeler ve deyimler meydana getirerek birbirleri arasında konuşurlar, herkes anlayamaz. O kelimelerden bazıları bu sözlerdir. (Cilt: 3)

Evliya Çelebi Türkçe dışında dillere de örnek vermiştir. Bunlar da genellikle Osmanlı coğrafyası içinde yaşayan insanların dilleridir.

Türkçe dışındaki dillere örnek: Ladino, Yahudi İspanyolcası (cilt: 3)

<i>Un</i>	<i>dos</i>	<i>tire</i>	<i>kotra</i>	<i>çinko</i>
1	2	3	4	5
<i>sey</i>	<i>sete</i>	<i>ot</i>	<i>neve</i>	<i>dec</i>
6	7	8	9	10
<i>kim anda</i>		<i>venki</i>		<i>un dos</i>
<i>ne dersin</i>		<i>gel</i>		<i>nerede idin</i>
<i>inkaza</i>		<i>miyalom</i>		<i>ki kaziyan</i>
<i>evde idim</i>		<i>canım</i>		<i>ne işlerdin</i>
<i>avra porte</i> <i>aç a kapuyu</i>			<i>serele porte</i> <i>kapa kapuyu</i>	
<i>Miyaloma sinyor vamoş sadaka</i> <i>Canım ağa! Git sadakaya.</i>			<i>Miyaloma ono pa çüz dami</i> <i>Canım bana bir ferc ver</i>	
<i>miyaloma bono andam</i> <i>Canım bana güzel bak.</i>			<i>Miyaloma andami sinyor sî</i> <i>Canım bak ağam benim</i>	

Yabancı dilleri ve lehçeleri yazarken bir seyyahın bunları bilmesi gerekir, kendisine iltifat mı ediliyor veya hakaret mi ediliyor onu bilmesi gerekir, diyor ve uygunsuz söz yazarken de edepte sözünü ekliyor. Sözün kısası, dervişler seyahat sırasında böyle dilleri de bilip kendine sövdükleri yere varmayıp rahat edeler.

Seyyahlara (gezgincilere) bu çeşit küfürleri de bilmek lâzımdır ki kendine sövdüklerini bilip orada herkesle güzel geçinip bir yoluyla esenliğe çıka. (Cilt: 2)

* * *

Kitâbiyat

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, cilt: 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, cilt: 3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, cilt: 4, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, cilt: 5, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, cilt: 9, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, cilt: 10, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

EJDER OKUMUŞ

EVLİYA ÇELEBİ'Yİ OKUMAK VE ANLAMAK

Giriş

Seyahatnâmeler, bilhassa tarih ve sosyoloji araştırmaları için paha biçilmez eserlerdir. Gezilen yerlerin tarihî, sanatsal, sosyo-kültürel, ekonomik, dinsel ve siyasal yönleriyle ilgili çok önemli bilgiler veren bu kaynaklar, özellikle tarihin ve sosyal hayatın çoğu kimseye gizli kalan yönlerini ifşa etmeleri bakımından kıymetli hazinelerdir.

Bu hazinelerin en önemlilerinden biri, on yedinci yüzyılın büyük İslam gezgini Evliya Çelebi'nin (1611-1682?) *Seyahatnâme*'sidir. Evliyâ Çelebi uzun yıllar gezdi, gördü, yazdı ve geride bizim için çok güzel ve önemli bir kaynak eser olan on ciltlik *Seyahatnâme*'yi bıraktı. Seyyah, eserini öyle canlı bir dille kaleme almış ki insan, bu eseri okuduğunda onun görüp gezdiği yerleri adeta tek tek görüyor, Evliya Çelebi gibi seyyah oluyor.

Seyahatnâme'de; yazarının uğrayıp gezdiği sayısız yerin coğrafi yapısı, tarihi, folkloru ve sosyo-kültürel, dinî, demografik, siyasî, ekonomik, antropolojik, etnolojik ve sosyolojik durumları hakkında geniş ve ayrıntılı bilgiler bulursunuz. Denilebilir ki, bu eser, Osmanlı toplum yapısını, ekonomisini, siyasî-idarî-askerî vechesini, dinî yapısını anlamak bakımından sosyal ve beşerî bilimciler için vazgeçilmez bir kaynaktır. *Seyahatnâme*'yi yazmakla çok önemli bir iş ve büyük bir eser bıraktığının farkında olduğu anlaşılan Evliya Çelebi (tıpkı İbn Haldun gibi), eserinde, gördüğü ve gözlem yaptığı yerleşim birimlerinin toplumsal yönlerini ustalıkla tasvir etmektedir; gündelik hayatı, kadın-erkek ilişkilerini, yiyecek ve içecekleri, isim kültürünü, şehir-ciliği, toplumsal farklılaşmayı, zevk, eğlenme ve dinlenme kültürünü, toplumun çeşitli tabakalarının kıyâfet kültürünü, müzik, sanat, meslek ve zanaatı, inanç ve din durumunu, aşk yönünü, tabiat-insan ilişkisini, sosyal problemleri, nüfusu, ekonomik kaynakları, yönetici-yönetilen ilişkilerini, adalet-zulüm durumlarını, isyan ve çatışmaları kendine özgü yöntem ve yaklaşımıyla ele almaktadır.

Kimdir Evliya Çelebi? Saray kuyumcubaşısı Derviş Mehmet Zillî'nin oğlu olan ve özellikle Kur'an hafızı olması ve sesinin de çok güzel olması münasebetiyle Saray'la ilişkileri erken yaşlarda başlayan Evliya, aslen Kütahyalı olup Fetih'ten sonra İstanbul'a yerleşmiş olan bir aileye mensuptur. Evliya Çelebi İstanbul'da 1020/1611'de dünyaya gelmiş ve "doğduğunda kulağına ilk Ezan-ı Muhammedî Şeyhülislam Sun'ullah Efendi tarafından okunmuştur." Evliya Çelebi (1314a: 361), hiç evlenmemiştir. Hafızdır, sesi güzeldir, musikişinastır. Hafız ve güzel sesli oluşu, onun erken yaşlarda Saray'la ve Osmanlı Padişahıyla tanışmasında önemli bir etkidir.

Evliya Çelebi, kendi ifadesiyle (Bkz. 1314a: 361; 1314b: 3; 1996: 9; 1999b: 7; 2001a: 9; 2005a: 1 vd.) abd-i fakîr ü hakîr ü pür-taksîr Evliyâ-yı bî-riyâ, 17. yüzyıl Osmanlı insanıdır. Hayatı boyunca I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad, İb-

rahim ve IV. Mehmed'in padişahlık dönemlerini tecrübe eden Seyyâh-ı âlem Evliya, Osmanlı Devleti'nin çok mühim bir çağı olan 17. asrına tanıklık etmiş bir entelektüel olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.Seyyah Olma Öyküsü

Evliya Çelebi'nin seyahat serüveninin başlangıç öyküsü oldukça ilginç ve manidardır. Gezginiimiz, hep seyahatler yapmayı arzu eder ve bu arzusunu bir rüyasında Hz. Peygamber'e iletmek ister; fakat bu rüyasında “Şefaât ya Rasulallah” diyeceğine “Se-yahat ya Rasulallah” der (1314a: 27-33); 1314b: 4) böylece gezi macerasını başlatır. Evliya Çelebi rüyası ile seyyahlık öyküsünü kendi diliyle şöyle anlatmaktadır:

Şi'ir:

Tebâreke men ecre'l-umûre bi-hükmihi

Kemâ şâ'e lâ-zulmen erâdü velâ hazmeâ.

Ve ba'de du'â ve hayr-ı sena ol zıllu'llâh-i rüy-i zemin, nizâm-ı intizâm-ı 'arız olan es-Sultân ibnü's-Sultân es-Sultân Gazi Murâd Hân-ı Râbî' ibnü's-Sultân Ahmed Hân ibnü's-Sultân Muhammed Hân ibnü's-Sultân Murâd Hân-ı Sâlis ibnü's-Sultân Selim Hân-ı Sâni ibnü's-Sultân Süleyman Hân b. Selim Hân-ı Evvel b. Bâyezid Hân-ı Sâni b. Ebü'l-feth Sultân Muhammed-i Sâni *rahmetullahi 'aleyhim ecmaîn* {üzerlerine olsun}. Amma bu müsveddâtımıza şûrû' itdiğimiz mahalde hıdmeti şerifiyle şeref-yâb olduğumuz pâdişâh-ı cem-cenâb fâtih-i Bağdâd-ı Behişt-âbâd Sultân Murâd Hân Gazi *tâ-be serâhut* ğark-ı garik-i rahmet ola. Anların zamân-ı saltanatlarında Hicret-i Nebevî'nin sene 1041 târihinde piyadece Belde-i Tayyibe ya'ni Mahmiye-i Kostantiniyye etraflarında olan kurrâ ve kaşabâtları ve nice bin hadfika ve gül gülistânlı bağ-ı iremleri seyr ve temaşa iderek hâtıra seyâhat-ı kübrâ arzuları hutur idüp aya peder ve mâder ve üstâd ve birader kahırlarından nice halâs olup cihân-geşt olurum diyü her ân Cenâb-ı Bârî'den “Dünyâda sıhhat-i beden, seyâhat-i tam, âhır nefesde imân” recâsında idim. Ve dâ'imâ derviş-i dil-rişân ile hüsn-i ülfet idüp şeref-i sohbetleri ile müşerref olup, ekâlîm-i seb'anın ve çâr-güşe rüy-i zeminin evsâfın istimâ' itdikde can u gönülden seyahate tâlib [ve] râğib olup âyâ 'âlemi temaşa idüp “Arz-ı Mukaddese'ye ve Mısır [ve] Şam'a ve Mekke ve Medine'ye varup ol Mefhar-i Mevcudat hazretlerinin Ravza-i Mutahharası'na yüz sürmek müyesser ola mı?” diyü zar ü giryân ve serseri ve nâlân olur-dum. Hikmet-i Huda sebeb-i seyahat ve geşt ü güzâr-ı vilâyet olan mahlası hakîr-i fakir ve dâ'i-i kesîrî't-taksir seyyâh-ı âlem ve nedim-i âdem, Evliyâ-yı bî-riyâ b. Derviş Muhammed Zilli dâ'imâ ed'iyey me'süre-i istihareye tâlib ve müdavim ve esniye-i mevfüre-i müşerrefeye râğib ve mülâzım olup Hikmet-i Rabbani ve hidâyet-i Yezdânî, süre-i kerîm-i Furkâniyye ve âyât-i 'azîme-i Kur'aniyye berekâtiyle dil-i çeşm-i 'alîl Cenâb-ı Hazret-i Celil tarafından istimdad taleb idüp maskıt-ı re'isimiz olan İslâm-bol'da künc-i mihnehanemizde girde-bâliş-i nâliş üzre hâb-ı murâd yasanup biîf kırk muharreminin leyle-i 'aşuresi idi kim bu hakir beyne'n-nevm ve'l-yakazada iken gö-

rütümki Yemiş iskelesi kurbında Ahi Çelebi câmi'i nâm cami' kim helâl-i zülâl mâl ile inşâ olunmuş bir müstecâbü'd-da've câmi'-i 'atıkdir. Menâmımda hakîr kendümi ol cami'de gördüm. Derhâl cami'in kapısı küşâde olup pür-silâh 'asker ile câmi'-i münevverin içi nür-ı münevver-i cemâ'at-i keşireyle mâlâ-mâl olup şalât-ı fecrin sünnetin edfi idüp salâvât-ı şerîfeye meşgul oldılar. Meğer hakir minber dibinde sakın olup bu münevver vech-i hasenli cemâ'ati temaşa itmede hayran oldum. Hemân cenbimde olan cana nazar idüp "Benim sultânım cenâb-ı şerifiniz kimdir, ism-i şerifiniz bize ihsan buyurunuz" didim. Anlar eyitdi "Aşere-i Mübeşşere'den kemankeşlerin pîri Sa'd Vakkas'ım" didikde dest-i şerifin büs itdim. "Ya sultânım, bu sağ cânibde nura müstağrak olmuş cemâ'at-i mahbûb kimlerdir" didim "Anlar cümle ervâh-ı enbiyâdır. Ve gerü safda cümle ervâh-ı evliya ve eşfiyâdır ve bunlar ervâh-ı sahebe-i kiram ve muhacirin, ensâr ve erbâb-ı şuffa ve şehidân-ı deşt-i Kerbelâ ve aşdıkâdır. Ve bu mihrabın sağında ki Hazret-i Ebâ Bekr ve Hazret-i 'Ömer'dir. Ve mihrabın solunda Hazret-i 'Osman ve Hazret-i 'Ali'dir. Ve mihrâb önindeki külâhlıca âdem Hazret-i Risâlet'in dünyâ ve âhîret karındaşı Hazret-i Veysel Karânî'dir. Ve cami'in solunda divâr dibinde siyah çerde âdem senin pirin Hazret'in mü'ezzini Bilâl-i Habeşî'dir. Ve bu ayağ üzre cemâ'ati saf saf bozan ve düzen kasırtı' l-kâme âdem 'Amr-i Âyyâr Zamîrdir. İşte bu 'alem ile gelen 'askerki kızıl kanlı esbaba müstağrak olmuşlar Hazret-ı Hamza-i ba-saia ve cemi'ı ervâh-ı şühedadır diyü cümle cami içindeki cemâ'atı birer birer bu hakire göstertip her kankısına nazarım ta'alluk itdi ise dest-ber-sine idüp nazar aşinalığı idüp taze can buldum. "Yâ sultanım bu cemâ'atin hu câmi'de cem' olmalarının aslı nedir" didim. Azak câniblerinde cuyûş-ı muvahhidinden Tatar-ı sabâ-reftâr "askeri muztâribü'l-hâl olmağ-la Hazret'in himayesinde olan bu İslambol'a gelüp andan Talar Han'a imdâda gideriz; şimdi Hazret-i Risalet dahi İmam Hasan ve imam Hüseyin ve on iki imâmlar ile ve bizden gayrı Aşere-i Mübeşşere ile gelüp sabah namazının sünnetin eda idüp sana kamet eyle diyü işaret buyururlar; sen dahi savt-ı a'la ile ikamet-ı tekbir idüp ba'de's-salam Âyelü'l-kürsi'yi tılavet eyle, Bilâl Sübhanallah desin, sen Elhamdüli'llah, Bilâl Allâhü ekber desin, sen amin de. Ve cümle cemâ'at 'ale'l-'umûm tevhd ideriz. Ba'dehii sen Ve sallı 'âlâ cemi'ı'l-enbiyâ-i ve'l-mürselin ve'l-hamdüli'llâhi rabbi'l-'alemin diyüp kalk, neman mihrâbda Hazret-i Risâlet otururken dest-i şerifin büs idüp "Şefâ'at yâ Resûlü'llâh" diyüp recâ eyle" diyü Sa'd Vakkas yanımda oturup cümle ta'lim eyledi. Anı gördüm, cami' kapusından bir nür-ı mübin berk urup cami' içi nur iken nürin 'ala nur olunca cümle Şaha.be-i Kiram ve ervâh-ı enbiyâ ve evliya ayağ üzre hazır durdılar. Sa'âdetle Hazret-i Risâlet yeşil 'alemi dibinde, yüzinde nikahıyla, elinde 'aşâsiyla, belinde kılıcıyla, sağında İmâm Hasan ve solunda İmâm Hüseyin ile zahir olunca mübarek sağ pâyi şeriflerin câmi'-i münevver içre b'ism-i ilâh ile koyup mübarek vech-i şerifinden burka'n küşâde kılup "Esselamü 'aleyk ya ümmeti" buyurdılar. Cümle Huzzâr-ı meclis "Ve aleyküm es-salam yâ Resûlü'llâh ve ya Seyyide'l-ümem" diyü selâm aldılar. Hemân Hazret mihraba geçüp iki rek'at sünnet-i fecri eda idüp hakire bir dehşet ve vücuduma bir lertzân vâki' oldu. Amma Hazret'in cemi'-i eşkâline nazar eyledim. Hil-

ye-i Hâkânî'de tahrîr olunduğı üzre idi. Ve yüzinde burka'ı al şal idi. Ve destâr-ı şerifi on iki kolanlı beyaz şaş idi. Ve hırka-i şerifleri şaruya mayii deve yüninden idi. Ve gerdeninde aşfaru'1-levn sof şalı var idi. Ve pây-i sa'âdetlerinde sarı çizmeleri var idi. Ve ser-i sa'âdetleri destan üzre bir misvak sokulmuş ot» idi. Ba'de's-selâm sağ cânibde hakire nazar idüp mübarek yed-i yümnâları ile zânü-yı şerifine urup hakire hitaben kamet eyle didiler, hemân hakir Sa'd Vakkâş'ın ta'lîmine göre derhâl makâm-ı Segâh'da *Al-lâhümme sallî âlâ seyyidînâ Muhammedin ve 'âlâ âl-i Muhammed ve sellim 'aleyh* deyü kamet idüp tekbîr idtim'. Hazret dahi makâm-ı Segâh'da savt-ı hazin ile Fâtîha-i şerifi tilâvet idüp zamm-ı süre, süre-i Sâd-ı şerîfden ve "Davud'a Süleyman'ı bahsettik; o ne güzel bir kuldu. Doğrusu o dâima Allah'a yönelirdi" (Sa'd, 30) asr-ı şerifin tilâvet idüp cümle cemâ't at sâmi'inden olup Hazret imamet itdi. Ba'de's-selâm hakir *Ayetü'l-kürsi*. Bilâl *Sübhannallâh*: hakir *Elhamdû'dî'llâh* ve Bilâl *Allâhü ekber* diyüp Bilâl-i Habeşi ile müselsel müezzinlik hıdmetinde olup ba'de'd-du'â bir tevhd-i sultânî ol-mısdır kim 'aşk-ı ilâhî ile mest [ü] medhüş olup güya hâbdan bidâr idim. Hulâşa-i menâm Sa'd Vakkas ta'liiniyle edâ-yı hıdmeti tamâm idüp Hazret-i Risâlet mihrâbda savt muhrık ile 'Uzzâl makamında bir *Yasin-i şerif* ve üç süre-i *Izaicâ'e* ve süre-i mu'avvizetevnleri bi't-tanâm tilâvet idüp Bilâl Fatiha diyüp Hazret mihrâbda ayağ üzre dururken hemân Sa'd Vakkas hazretleri destinden yapışup huzûr-ı Hazret'e götürüp "Aşk-ı sâdıkın ve ümmet-i müştakın Evliyâ kulan şefâ'atin recâ'idir" diyüp Hazret'e götürüp "mübarek dest-i şeriflerin bûs eyle" deyince bükâ-âltüd olup mübarek dest-i şerifine küstâhâne leb urup mehabetinden "Şefâ'at yâ Resûlu'llâh" diyecek mahalde hemân "Seyahat yâ Resûlu'llâh" demişim. Hemân Hazret tebessüm idüp "Şefâ'ati ve seyahati ve ziyareti ve Allâhümme yessir bi's-sıhhati ve's-selâme" diyüp Fatiha didiler. Cümle sahâbe-i kiram Fatiha tilâvet idüp cümle huzzar-ı meclisin dest-i şeriflerin bûs iderdim. Ve her birinin hayır du'âsın alup giderdim. Kiminin dest-i şerifi müşk gibi, kimi 'amber ve kimi sünbül ve kimi gül ve kimi reyhan ve kimi zaymîrân ve kimi benefsec, kimi karanfil gibi kokardı. Amma bizzat rayiha-i Hazret-i Resul za'ferân-ı verd-i handan gibi kokardı. Ve mübarek sağ elin bûs itduğümde güya pembe-misâl kemiksiz bir dest-i şerif idi. Amma sâ'ir enbiyânın dest-i şerifleri ayva râyihası kokardı. Hazret-i Ebâ Bekr-i Şiddîk'ın dest-i şerifleri kavun gibi şemm olunurdu. Hazret-i "Ömer ke-râyihati'l-amber gibi idi. Hazret-i 'Osman benefşe gibi râyihası var idi. Hazret-i 'Ali ke-râyihâ-yâsemen idi. İmam Hasan karanfil gibi İmâm Hüseyin verd-i ebyaz gibi kokardı. *Rıdvâu'llâhî Te'alâ 'aleyhim ecma'in*. Bu hâl üzre cemâ't-i huzzâr-ı meclisin dest-i şeriflerin bûs idüp yine Hazret-i Risâlet bir fatiha diyüp cümle ashâb-ı güzîn savt-ı â'lâ ile seb'ü'l-mesânîyi tilâvet idüp hemân Hazret-i Risâlet-penâh mihrâbdan "*Esselâmü 'aleyküm eyâ ihvanün*" diyüp cami'den taşra revüne olunca cümle sahâbe-i kiram hakire günâ-gün hayır du'â ve iltiyâm ildiler. Ve câmi'den çıkup gıtdiler. Hemân Sa'd Vakkas hazretleri belinden sadağın çıkartıp hakirin beline kuşadup tekbîr idüp "Yürü; sehm ü kavs ile gaza eyle ve Allah'ın hıfz-ı emânında ol ve müjde olsun sana bu meclisde ne kadar ervah ile göüşüb dest-i şeriflerin bûs itdinse cümlesini ziyaret etmek

müyesser olup seyyâh-ı âlem ve ferid-i adem olursun. Amma geşt ü güzâr itdiğin memâlik-i mahrusaları kılâ'-ı büldânları ve âsâr-ı 'acibe ve garibeleri ve her diyarın memdûhât, sanayi'ât, me'kûlât ve meşrubatını ve 'arz-ı beledi ve tûl-ı nehârların tahrir idüp bu sevr-i garibe ile ve benim silâhımla amel edüp dünyâ ve âhiret oğlum ol, tarik-ı hakk-ı elden koma, gîll u gışdan beri ol, nân u nemek hakkın gözle, yâr-ı sadık ol yaramazlarla yâr olma, iyilerden iyilik öğren" diyü va'z u bendler idüp ve alnım bûs idüp Ahi Çelebi cami'inden taşra çıkup gitdiler. Hakir mebhut olup hab-ı râhatdan bildir olup 'Aya bu benim vâki'am mıdır, yohsa vaki'-i halim midir, yohsa rü'ya-yı salihim midir" diyü guna-gûn tefekkür ile inşirâh-ı sadr. zevk-i derûna na'il oldum. Ba'de hü 'ale's-sabah pak abdest alıp salât-i fecri eda idüp İslâmbol'dan Kasım Paşa'ya 'ubur idüp mu'abbir İbrahim Efendi'ye rüyamız ta'bir itdirüp "Cihân-ârâ ve 'âlem-geşt seyyah-ı 'âlem olup hüsn-ı hatimeyle işin itinâm bulup Hazret'in şefa'ati ile dâhil-i huld-i berin olursun" diyü tebşir idüp el-fâtîha didi. Andan Kasımpaşa Mevlevihânesi Şeyhi Abdullah Dede'ye varıp dest-i şerlilerin bûs idüp vâki'amı anlara dahi ta'bir itdirdim. "On iki imâmın destin bûs itmişsin, dünyâda hümâm olursun, 'Aşere-i mübeşşere ellerin öpmişsin, dâhil-ı cenan olursun, sen çâr-yâr-i güzînin yed-i mübareklerin bûs itmişsin, dünyada cemi'-i pâdisâhların şeref-i sohbetleri ile müşerref olup nedim-i hasları olursun. Ola kim Hazret-i Risaletin cemâlin görüp dest-i şeriflerin takbil idüp hayr du'asın almışsın sa'adet-i dâreyne vâsıl olursun. Ve Sa'd Vakkâs'ın nasihati üzere ibtida bizim İslambolcığazımızı tahrir itmeğe bezl-i himmet idüp var makdûrun sarf eyle, "el-mukadder kâyi" fehvasınca saha dahi takdir olan nasibin elbette gelir diyü yedi cild tevarih-i kütüb-i mu'teber-i nefise ihsan idüp yürü işin rast gele, el-fâtîha diyüp du'â-yı haydarı ile behremend olduk. Ba'de hü hakir-i fakir anca hâne-i bi-minnetimiz olan savma'amız küncinde gencine kitaba malik olup ba'zı tevârihat tettebbu' iderek masakat-ı re'simiz olan hasreti'l-müluk ve limân-ı bahr-ı fülûk olan vilâyet-i Makedon'un hışn-ı hasini ve sedd-i metini olan İslâmbol'un tahrirâtına sürtü' eyledik.

Hamd-ı bîhadd ü sipâs ve senâ-yı bî-'add ü bîkıyâs

Ol perverdigâr-ı 'alemin üzerine olsun kim hitâb-ı kün ile bu (1996: 9-11).

Bu hikayede anlattığı gibi seyahat hayatını başlatan Osmanlı seyyahı, sadece gezmekle yetinmez, gezip gördüklerini başka insanlarla ve gelecek kuşaklarla paylaşmak ister ve bu nedenle yazar ve anlatır. Necib Asım (1314a: cim-dâl), bu konuda şöyle der:

"Çok yaşayanımız mı bilir, çok gezenimiz mi?" sualine "çok gezen" cevabını veren Osmanlılar içinde çok çok gezenler çokca görülmüş ise de gördüklerini yazan az görülmüştür: Zira şu sayub dökdüğümüz eserler meyanındaki sefaretnameler birer memuriyet-i resmîyeye mebni olub tercümeler de kendi mahsulümüz demek olmadığından sırf Osmanlı seyahatnamelerinin adedi pek de onu geçmez. Fakat hangi millete mensup olsa cidden medar-i iftihar olacak bir seyyah-i Osmanî vardır ki o da namını sernâme-i mekâl edindiğimiz Evliya Çelebi Hazretleridir."

Denilebilir ki, seyahat etmek ve gezilerini kitaplaştırmak, belki de Evliya Çelebi'nin en önemli özelliği ve zevkidir (Evliya Çelebi, 1314a: 27-33). Gezilerinin en

güzel ve en anlamlı ürtünü olarak da *Seyahatnâme* gibi boşluğu başka bir şeyle doldurulamayacak şahane bir eseri bize bırakmıştır.

Evliya, İstanbul dışına ilk yaptığı Bursa gezisinden sonra babasının rüyasında da seyahat edeceğinin teyid edildiğini belirtir. İkinci ciltte anlattığına göre (2005b: 71-74) ailesine haber vermeden Bursa'ya yaptığı seyahatten dönüşte babası, 1050 Muharrem'in aşurası (02.05.1640) gününün gecesinde rüyasında Bursa'da olduğunu gördüğünü ve o gece pek çok evliyanın gelerek Evliya Çelebi'nin seyahatine izin vermesini istediklerini söyler. Babası seyahatine izin çıktığını belirttikten sonra oğluna nasihatte bulunur. Nasihatinde seyahatlerinde dikkat etmesi gereken hususları, örneğin yaşlılara saygı göstermesini, namazlarını kaçırmamasını, iyi insanlarla dost olmasını, kanaatkâr olmasını, büyük velileri ziyaret etmesini, belli başlı kitapları okumayı ihmal etmemesini vs. öğütler. Babasının nasihatinde dikkati çeken önemli bir husus, gezip gördüğü yerlerdeki “ziyaretgâhları, ovaları, çölleri, dağları, taşları, ağaçları, yöreleri, havasını, suyunu, görmeye değer eserlerini, kalelerini, fatihlerini vs. özellikleriyle yazıp *Seyahatnâme* adıyla bir kitapta toplamasını istemesidir. Evliya Çelebi, babasının rüya ve nasihatini şöyle aktarır (2005b: 71-74):

“Hakir de 1050 Safer'inin 25'inci [16 Nisan 1640] günü Belde-i Tayyibe yani İstanbul'a girdik. O gün kederler içindeki evimize varıp babamızın ve annemizin mübarek ellerini öpüp huzurlarında el bağlayıp durduğumuzda aziz babamız;

“Safâ geldin Bursa seyyahı, safa geldin” diye buyurdular.

Hâlâ ki bir tarafa gideceğimden bir kimsenin haberi ve bilgisi yok idi. Hakir babama dedim,

“Sultanım, hakirin Bursa'da idiğimiz nereden bildiniz” dedin Buyurdular ki,

“Sen 1050 Muharrem'inin aşurası [02.05.1640] gününde kaybolduğun mübarek gecede nice etkili dualar okuyup ve *Kevser suresini* bin kere okuyup o gece rüyamda seni görürüm. Bursa'da Emir Sultan hazretlerini ziyaret edip ruhanîyetinden yardım olmasını isteyip seyahat rica edip ağlardın. O gece bana nice büyük evliyalar rica edip senin seyahata gitmen için izin istediler. Ben de o gece hepsinin rızasıyla sana izin verince Fatiha okudular. Gel imdi oğul, simden gerü sana seyahat götündü. Allah mübarek eyleye. Ama sana nasihatim var...” diye elimden yapışıp huzurunda diz çökerek oturup sağ eliyle sol kulağıma berk yapışıp nasihata başladı.

Muhterem babamın öğüdü: “Oğul, âdem yoksul olur, Besmelesiz yemek yeme. Ser verecek sözün var ise sakın avretine deme [241b] Cünüp olup yemek yeme.

Elbisenin söküüğünü üstünde dikme. İyi adını kötüye takma ve kötüye yoldaş olma, zararını çekersin.”

“Yürü ileri gözüm, kalma geri. Alay bozma, tarla bası dostların ayağına sarkma. Komadığın yere el uzatma. İki kişi söyleşirken dinleme, ekmek ve tuz hakkını gözet, nâmahın bakıp ihanet etme.

Davetsiz bir yere varma, varırsan güvenilir yerde dürüstlere var. Sır saklar ol, her mecliste duyduğun sözleri sakla.

Evden eve dolaşıp söz gezdirme, kınamaktan, koğuculuktan ve çekiştirmekten uzak ol. İyi huylu ol, herkesle güzel geçin inatçı ve sivri dilli olma.

Senden ulular önünde gitme, ihtiyarlara saygı göster. Devamlı temiz olup yasaklanmış her kötülükten kaçın. Beş vakit namazını kıl, iyi halli ol, ilimle meşgul ol.”

Öğüt beyitleri

*Sormağa ey yâr, eyleme gel ar
Anla ne kim var ilm-i tamâmı
Fârsî'yi bilgîl, ehlini bulgîl
Afsah-ı nâs ol, Arab u Acamı
Vakt-i namaz et, Hakka niyaz et
Halıkı yâd et, gözle imâmı
Bildiğin öğret, dersini fikr et
Eyleme hiç red, hâs u avamı
İlme haris ol, şugle enîs ol
Ehl-i celîs ol, görme melali
Damla-be-damla, göl olur arıla
Sözümü dinle, temm ü kelâmı”*

“Oğul, dünya için öğüdüm odur ki, daima zarif olup tok gözlü ol ki oturup kalktığı vezirlere, devlet adamlarına ve büyüklere karış dünya için bir şey isteme, bu yüzden senden nefret edip seni küçük görmesinler.

Rıza lokmasına kanaat eyle, eline giren malı da israf etme, Itanaatle geçin. “*Kanaat tükenmez bir hazinedir*” demişler, iğlik ve sayrılıkta lâzım olur, dünyalık akçeyi lokma ve hırka için saklayıp nâmerde muhtaç olma. Beyt;

Düşmana kalırsa kalsın dosta muhtaç olma tek

Gezip dolaştığın yerde iki yerden gayret kuşağını beline bağlayıp kendini daima koru.

Su uyur, hizmetkâr, gaddar ve hain düşmanlar uyumaz.

Büyük velileri ziyaret et. Bütün ziyaretgâhları, her diyarda olan ovaları, çölleri, yüce dağları ve taşları, ağaçları ve yöreleri özellikleriyle kaydet, havası ve suyunu, görmeye değer eserleri ve kalelerini, fâtipleri, yapıcıları ve büyüklükleriyle yazıp *Se-yahatnâme* adıyla bir kitap telif eyle. Sonun hayır olsun.

Düşman şerrinden güvende olup Hak Taalâ yardımcın ve güvencin olup dünyada esenlikte, son nefeste iman nasip edip Peygamber Sancağı dibinde haşır olasın. Bu öğütlerimi kulağına küpe eyle” deyip enseme bir pehlivan sillesi vurarak kulağımı burup “yürü sonun hayır ola, el-Fâtîha” dedi.

Hakir sille sarsıntısından sersem olup gözümlü açtım. Evimi-ı içi pür-nur olmuş. Hemen babamın yine elini öpüp sessizce durdum. Derhâl onu gördüm, babam bir heybe içine bir *Kitâb-ı Kâfiye*, bir *Kitâb-ı Safiye*, bir *Molla Camı*, bir *Kud ûrî*, bir *Mültekâ*, bir *Kitâb-ı Kûhistanî*, bir *Hidâye*, bir *Gencîne-i Râz*, kısacası 12 adet nefis kitaplar ve 200 sikkeli küçük altın harcırah verip;

“Yürü, ne yana gidersen sana desturdur, ama gurbet ellerde tedârik sahibi olup merd ol ve dert ehline yâr ol” buyurup alnından öptükten sonra Çarşamba pazarında Abdülahad Efendi’ye götürüp onların hayır dualarını aldı.

Babasının öğütünden sonra Evliya Çelebi (2005b: 74), babasıyla birlikte on iki büyük şeyhin elini öptüğünü ve onların hayır dualarını aldığını da belirtmektedir.

Evliya Çelebi, güzel eserinin bazı yerlerinde seyahat mesleğini ayetlerle de delillendirir. Bu ayetleri, bazen de bazı büyüklerinin kendisine nasihat ederken hatırlattıklarını belirtir. Bu bağlamda “De ki yeryüzünde dolaşın ...” diye başlayan veya buna benzer ayetleri (mesela 34/Seb’e, 18; 6/En’am, 11; 30/Rûm, 50) zikreder (2005a: 6).

2. Seyahatnâme’nin Konuları

Tamamı 10 cilt olan eserini fasıllar veya konusuna göre çeşitli başlıklar halinde düzenleyen ve her bir başlık altında görüp gezdiği yerlere göre farklı bir konuyu ele alan gezginimiz, gezi edebiyatı ve kültür tarihimiz açısından son derece önemli bir kaynak olma özelliği taşıyan *Seyahatname*’sinde çok önemli konulara yer verir. Bunlar arasında hikayeler, menkıbeler, rivayetler, temsiller, türküleri, mani, halk şiirleri, mitoloji, masal, etimoloji, halk oyunları, giyim-kuşam, eğlence, komşuluk ilişkileri, ekonomik durum, siyasî ve idarî yapı, din ve inançlar, yaşam biçimleri, adetler, toplumsal yapı, sanat ve zanaatlar, zevkler, nüfus, dil, ağız farklılıkları, etnik yapı vs. sayılabilir. Bunlara ek olarak gördüğü yerlerin fizikî ve mimarî yapısından, evlerinden, camilerinden, mescidlerinden, çeşmelerinden, kiliselerinden, manastırlarından, havralarından, hanlarından, saraylarından, konaklarından, hamamlarından, kulelerinden, kalelerinden, surlarından, yollarından vs. de söz eder (Okumuş, 2006). Bu konular arasında eserin bütünü içinde sosyal konulara geniş bir yer verir.

Evliya Çelebi, gördüklerini anlatır ve yorumlarken sıklıkla ayet ve hadisler getirmeye ayrı bir önem vermektedir. Evliya Çelebi, ayrıca gördüğü yerler hakkında bilgi verirken oralar hakkında daha önce yazılı kaynaklarda gördüğü bilgilere de başvurmayı ihmal etmez. Ele aldığı hususlara bakılacak olursa, Evliya Çelebi, sosyal tarih açısından çok önemli bilgi ve belgeler bırakmıştır (Okumuş, 2007b).

Evliya-i seyyah-ı âlem’in eserinin bir diğer özelliği de, şiirle anlatımdır. E. Çelebi, gerek kendi şiirleriyle, gerekse başka şairlerin şiirlerinden yaptığı alıntılarla eserini daha da güzelleştirmektedir.

Seyahatnâme’nin yazarı, görüp gezdiği yerlerde dostlar edinmeye özel bir önem verir. O yerlerin önemli ve mümtaz şahsiyetlerini ziyaret eder, onlarla tanışır. Gezerken ve notlarını alırken tanıştığı ve ilişki kurduğu insanlarla bir tür röportaj yapar, onların bilgilerini değerlendirmeye alır. Bu durumu *Seyahatnâme*’nin pek çok yerinden anlamak mümkündür (Okumuş, 2007a).

3. Seyahatnâme’yi Okuma Yöntemi

Osmanlı Devleti’nin en önemli ve en hassas dönemlerinden 17. yüzyılda yaşamış olan Evliya-yı biriyâ, *Seyahatnâme*’yi zamanına göre kolay anlaşılan bir dille yaz-

mıştır. Ahmet Mithat'ın (1314a: kef) “Ne açık bir lisan ile yazılmış? ...” diyerek anlaşılabilirliğini belirttiği bu dil, akıcı, sürükleyici ve yer yer eğlencelidir. Bu üslubuyla Evliya Çelebi, nâm-ı diğer Evliyâ-yi bâriyâ, sanki karşınızda sizinle konuşuyormuşçasına konuları canlı bir biçimde ele alır ve sunar. Son çözümlemede denilebilir ki seyyahımız 50 yıllık bir gezi serüveniyle gördüğü yerlerde yaptığı gözlemleri, açık bir dille ve yorumlar katarak *Seyahatnâme*'sinde yazmış ve böylece sonraki kuşaklara çok önemli bir bilgi kaynağı bırakmıştır. Seyyah-ı âlem, *Seyahatname*'sinde aktüaliteyi ele alır, ama ele aldığı güncel olmayan konuları da güncelle ilişkilendirmeye, bir bakıma güncelleştirmeye ayrı bir önem verir. Geçmiş, şimdi ve geleceği öylesine bir iç içelik içinde ele alır ki sizin dışınızda olan olayları veya nesneleri sizinle bir şekilde bağlantılandırır. (Okumuş, 2006; Okumuş, 2007a).

3.1.Öncelikle *Seyahatnâme* okunur ve hakkında yorum yapılırken Evliya Çelebi'nin kendine özgü bir zihniyet ve inanç dünyasına sahip olduğu ve olaylara bu dünyadan baktığı unutulmamalıdır. Buna bağlı olarak Evliya'nın dilinin, dinsel, tasavvufi, sembolik boyutlarının olduğu hususu, hep göz önünde tutulmalıdır. Aksi halde onun kullandığı sözcük, kavram, terim ve ifadelerin anlam dünyalarına girmek ve doğru manalarına erişmek mümkün değildir, örneğin rüyaya yaklaşımı doğru anlaşılmaz.

Bu çerçevede eserinde ayetlere sıklıkla ve çok miktarda yer vermesi önemlidir. Örneğin seyahat etme yönünü, 34/Seb'e 18; 6/En'am 11; 27/Neml 69, 29/Ankebut 20, 30/Rûm 50 ayetleriyle izah etme yoluna gidiyor. Mesela Ashaf-ı Kehf'ten bahsediyor, hemen onunla ilgili ayetler zikrediyor. Yine diyelim ki helal kazançtan bahsediyor, hemen faizle ilgili ayet getiriyor (Âyet, Bakara 275: Allah alış veriş helal ve faizi haram kılmıştır (orijinali Arapça)). Yeme içmeden bahsediyor, 2/Bakara 60 ayetini getiriyor.

3.2.Ayrıca gezginimizin eserinin mitolojik boyutu da dikkatlerden kaçmamalıdır. Onun anlatımında mitoloji önemli bir yer tutar. Örneğin gezdiği yerlerin isimlerinin menşei, birçok isim, sözcük ve kavramın etimolojisi vs. hep mitolojiden yararlanılarak ele alınır.

3.3.Başka bir husus, eserin genelde popüler kültür, özelde ise halk müslümanlığı unsurlarına önemli ölçüde yer vermesidir. Ayrıca Evliya Çelebi, halk etimolojisine büyük bir yer verir.

3.4.Evliya Çelebi'nin güzel eserini doğru anlamada en önemli hususlardan biri de, onun bir 17. yüzyıl Osmanlı İslam entelektüelinin kaleminden çıktığını göz ardı etmemektir. O dönemin şartlarında yazılmış, o dönemin şartlarında yaşamış bir insan tarafından yazılmış olan bir eseri okurken elbette o dönemin şartları, o zamanın kendine has özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

3.5. Seyahatname'de Gözlem Tekniği

Anlaşılmaktadır ki Evliya Çelebi eserinde gözlem tekniğini bir “sosyolog” edasıyla kullanmıştır. Gözlem tekniğinin, seyyahımızın sosyolojik okuma biçiminin en önemli özelliklerinden biri olduğu söylenebilir. Evliya Çelebi, gittiği yerlerde gözlemler yaparak oraların sosyal, kültürel, siyasal, eğitimsel, ekonomik, askeri, idari, dinî vs. yönleri hakkında ayrıntılı “sosyolojik” bilgi ve analizler ortaya koymaktadır.

3.6.Seyahatname’de Mülakat Tekniği

Seyahatname’nin ayırt edici yönlerinden biri de, mülakat tekniğinden yararlanılarak yazılmış olmasıdır. Gezginimiz, gidip gezdiği yerlerde insanlarla görüşmeler yapmış ve o görüşmelerden elde ettiği verileri eserine kaydetmiştir.

3.7.Kaynaklar: Evliya Çelebi, öncelikle yazılı kaynakları kullanır, ondan başka sözlü kaynakları vardır. Sözlü tarih kaynakları tarihî şiirler, hikâyeler, efsaneler, mitoslar, destanlar, menkıbeler, fıkralar ve atasözleri vs.dir. Evliya Çelebi bunlardan yararlanır ve ayrıca bulunduğu yerdeki bilirkişilerle konuşur, görüşür. Ayrıca gözlemler yapar.

Yazılı kaynakları kullandığı açık. Bunu neredeyse gittiği her yer için yapmaktadır. Ayrıca resmi belgeleri de kaynak olarak kullanmaktadır. Yerel ve merkezi idarenin sağladığı kaynakları kullandığı anlaşıyor. Bunun dışında yerel bilir kişilerin verdiği bilgileri kullanmaktadır.

3.8.“Sosyolojik Yaklaşım”: Seyyahımızın, eserinde gezip gördüğü yerlere dair bu ve benzeri konuları ele alırken ortaya koyduğu kendine özgü üslubu içinde bir tür “sosyolojik bakış açısı”nın varlığı kendini hissettirmektedir. Gerçekten de “Evliya Çelebi’nin olay ve olgulara yaklaşımında “sosyolojik okuma” önemli bir yer tutar. Seyyahımız, gördüğü yerlerde geçerli toplumsal ilişki biçimlerini, kültürel yapıyı, dinî durumu, bazı teknik gelişmeleri, bazı olay ve olguları vs. bazen sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ve en ince ayrıntılarıyla bir tür okumaya tâbî tutmaktadır ki biz bunun *sosyolojik okuma* olarak adlandırılmasının uygun olacağı kanaatindeyiz. Evliya Çelebi, “sosyolojik okuma” bağlamında örneğin iklim ve tabiatın bazı durumları ile insanların bedenleri ve bazı şahsiyet özellikleri arasında ilişki kurmaktadır. Bu modern klasik sosyolojide önemli bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde Seyyah, Diyarbakır örneğinde cerrahlığın gelişmesini kavga ve savaşın çokluğuna bağlar (2001a: 30). Yine namus ve kadın anlayışı ile din ve dindarlığın yoğunluğu arasında ilişki kurar. Ev hamamlarının oluşmasında da bu namus yaklaşımının etkisini belirlemeye çalışır. Kadınların çarşı ve pazara çıkmamalarıyla namuslu olmaları arasındaki ilişkiyi tespit eder. Benzer bir bakış açısıyla Evliya Çelebi, insanlara lakap takılmasını Diyarbakırlıların eğlenceye düşkün ve şakacı insanlar olmasına bağlar (Okumuş, 2006). Kütahya örneğinde de *Seyahatnâme* müellifi, iklimle, su ve havanın güzelliğiyle Kütahya insanının bedeni, yüz kıvrıllığı, zekiliği, ehl-i safa oluşu, aşık ve maşuk oluşu arasında bağ kurmaktadır. Tabii ki bunlar tartışmaya açıktır, ama önemli bir tartışma konusudur. İşte bu çalışmada Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde var olduğu kabul edilebilecek sosyolojik yaklaşımın işaretleri, onun söz konusu eseri temel kaynak alınmak suretiyle, ama yardımcı kaynaklardan da yararlanılarak incelenmektedir.

Onun yönetici, alim ve halk (yönetilen), zengin-fakir, Müslüman-kafir, avam-havas, köle-hür, farklı dinî gruplar, çeşitli meslek grupları gibi, tasnif ve tipolojilere dayanan toplumsal yaklaşımı, ekonomik yaklaşımları, lider ve büyük adama dair yorumları, toplumu çeşitli kategoriler dahilinde değerlendirmesi, sosyal gruplarla ilgili verdiği bilgiler vs. Evliya Çelebi’nin sosyal konulara ilgisinin büyüklüğünü göstermektedir.

Onun eserlerini sosyolojik açıdan ele almak; gezginimizi daha doğru anlamaya, onun temsil ettiği çizginin zihniyet dünyasını daha iyi kavramaya ve 17. yüzyıl Osmanlı toplumunun bazı özelliklerini doğru okumaya çok önemli katkılarda bulunacaktır.

Evliya Çelebi'nin "sosyolojik okuması"nda dikkati çeken ve üzerinde düşünülmesi gereken husus, iyi bir gözlemcilik niteliğiyle gözlemlerini titizlikle yapmasıdır. Elbette Evliya Çelebi, dinî tasavvufî yaklaşımıyla olay ve olgular hakkında değerlendirmeler yapmıştır; ancak dikkatle bakılırsa bu değerlendirmelerin dışında ve içinde gezdiği yerlerde olan gerçekliği olduğu haliyle okumaya, anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır.

Topluma bakış açısı, toplumdaki çeşitli dinsel gruplara yaklaşımı, çeşitli sosyal ve dinsel gruplarla ilgili yaptığı tipoloji ve çözümleme, çeşitli hususlara getirdiği açıklamalar vs., Gezgin'in konulara "sosyolojik" okuma biçimiyle yaklaşımını göstermektedir.

Evliya Çelebi'nin eserinde sosyolojik okuma ve bakış açısı çerçevesinde zikre değer bir husus da, "büyük adam sosyolojisi" yapmasıdır.

4. Evliya Çelebi ve "Sosyoloji"

Evliya Çelebi, Osmanlı "sosyoloji" geleneğine yabancı olmasa gerektir. Bunun en açık göstergesi, eserindeki toplumsal üslubudur. Sosyal olaylara yaklaşımı, sosyal olay ve olguları sosyal izaha tabi tutması vs. onun "Osmanlı sosyolojik evreni" içinde yer aldığını göstermektedir. Ayrıca kardeşi Katip Çelebi'nin (1609-1657) İbn Haldun'u tanıması, kitabında ondan bahsetmesi, ondan etkilenmesi de Evliya Çelebi'nin İbn Haldun'u bildiğinin, onun *Mukaddime*'sini okumuş olduğunun, ondan etkilenmiş olabileceğinin göstergesi sayılabilir. Sadece Katip Çelebi'yle yakın ilişkisinden değil, bilakis daha da önemlisi, on yedinci yüzyıl Osmanlısında Osmanlı entelektüellerinin "İbn Haldunculuk" denilecek düzeyde İbn Haldun'un *Mukaddime*'siyle temas halinde olmaları, onu okumaları, ondan etkilenmeleri dolayısıyla da Evliya Çelebi, o dönem entelektüel evreninin bir üyesi olarak İbn Haldun'u bilen, okuyan biri olsa gerekti. Bilindiği gibi o dönemde Katip Çelebi'nin dışında, Koçi Bey (17. yüzyıl), Hezarfen Hüseyin Efendi (ö.1691), Müneccimbaşı Derviş Ahmet Lütfullah Dede Efendi (1631/32-1702), Mustafa Naîmâ (1655-1716), Defterdâr Sarı Mehmed Paşa (ö. 1717) gibi Osmanlı düşünürleri, İbn Haldun'un görüş ve yaklaşımlarından, onun ilm-i umranında ortaya koyduğu "sosyoloji"den etkilendiklerini eserlerinde ve düşüncelerinde ortaya koymuşlardır (Bkz. Okumuş 2009a). Evliya Çelebi'nin bu entelektüel atmosfer dışında kalması çok anlamlı görünmüyor. Dolayısıyla Evliya Çelebi, "sosyoloji/umran ilmi" geleneğini bilen ve ondan yararlanan, hatta ondan etkilenen bir isim olarak tespit edilebilir.

4.1. Toplumsal Hayatın Doğal Çevre ile İlişkisi

Evliya Çelebi, ünlü eserinde sosyal hayat ile doğal çevre arasında ilişki kurar. *Se-yahatnâme*'de gözden kaçmayan önemli bir husus, Seyyah'ın eserinin birçok yerinde yaptığı gibi iklimle, su ile insanların bedenleri, davranışları ve sosyal ilişkileri arasında ilişki kurmasıdır. Aslında sosyal olayları, nedensel boyutlarıyla, sebep-sonuç

ilişkisi içerisinde izah etmek, Evliya'nın bir özelliğidir. Bu çerçevede örneğin insanların su ve havadan etkilendiklerini zikreder. Maraş örneğinde *Seyahatnâme* müellifi, iklimle, su ve havanın güzelliğiyle Maraş insanının bedeni, yüz kızılığı, zekiliği, ehl-i safa oluşu, zinde ve muhabbet oluşu arasında bağ kurmaktadır. Evliya ayrıca Maraş'ta din büyüklerinin çokluğunu Maraş'ın kadimliğiyle izah etmektedir ki bu da ilginç ve önemli bir tespit olarak kabul edilebilir (2005a: 176).

Büyük seyyahımız (1999b: 11), gözlemlerine dayanarak Eskişehir'in su ve havasının letafetinden mahbub ve mahbubesinin memduh olduğunu söyler. Kütahya için de benzeri durumlardan bahseder (2005a: 17).

Tabii ki bunlar tartışmaya açıktır, ama önemli tartışma konularıdır.

4.2. Sosyo-kültürel Yapı

Seyyahımız gördüğü yerleşim yerlerinin sosyo-kültürel yapısı hakkında çoğu zaman ayrıntılı bilgiler verir. Toplumsal gruplar, din, ekonomi, siyaset, eğitim, aile, kadın erkek ilişkileri, meslekler vs. hakkında sosyoloji açısından kayda değer açıklamalar yapar. Bazı yerlerde yaşayan halkın genel karakterini tasvir etmeye çalışır. Örneğin bu çerçevede Maraş halkının genel durumunu ve özelliklerini ortaya koyar; Maraşlıları cana yakın, genci ve yaşlısıyla hayata tutunan, cömert, misafirperver olarak anlatır (2005a: 175-176). Yine Malatya halkının genel bir tasvirini yapar (2001a: 18).

4.3. Demografik Yapı

Evliya Çelebi, gezdiği yerlerin demografik yapısıyla ilgili önemli bilgiler verir. Yerleşim yerinin Müslüman olup olmadığını, kaç haneli olduğunu ve tek inançtan veya farklı inançlardan insanların yaşadığı yerlerde inanç sahiplerinin nüfusunu belirtmeye çalışır. Bu bağlamda Maraş'ın 42 mahallesinin olduğunu ve 11 bin haneden oluştuğunu ifade eder (2005a: 175). Ayrıca Maraş'ın İslam öncesi dönemde Ermenilerin önemli merkezlerinden biri olduğuna işaret eder (2005a: 174). Antep'in 32 mahalle ve 8067 mamur evden (2005a: 178) ve Besni'nin 9 mahalleden oluştuğu bilgisini verir (2005a: 177). Malatya şehri, gezginimize göre o dönemde 32 mahalledir. 7 Ermeni mahallesi vardır. Yahudi yoktur (2001a: 13).

Göksun'dan Kayseri tarafına giderken geçtiği Künek köyünün Ermeni köyü olduğunu söyler (1999b: 105). Aynı şekilde Değirmen Boğazı köyünün 500 haneli mamur ve deyrli Ermeni köyü olduğunu belirtir (1999b: 119). Elbistan, 1000 haneli bir kasabadır (1999b: 119). Elmalı köyü 50 haneli Müslüman bir köydür (2005a: 176).

Evliya Çelebi, bazen gördüğü yerlerin etnik yönüyle ilgili bilgiler de verir. Bu çerçevede Maraş halkının ekseriya Türkmân olduğunu ve Türkçe konuştuğunu söyler (2005a: 175). Elbistan'ın ekseriya ahalisinin Türkmen olduğunu belirtir (1999b: 119). Ayrıca Maraş civarında, özellikle Antep'e doğru çeşitli beldelerde Türkmen kavimlerinin yaşadığını ve bunların eski dille konuştuklarını anlatır (1999b: 102-103). Hısın-ı Mansûr'un köy ve kasabalarında yaşayan insanların Türkmen olduğunu da belirtir (1999b:101). Malatya'nın "ekseriyyâ kavmi Ekrâd u Etrâk'dir, amma İzolî Kürdü ve Türkmânî çokdur." (2001a: 18).

4.4.Toplumsal Gruplar

Büyük gezgin, gezip gördüğü yerlerde yaşayan insanlar arasında var olan çeşitli sosyal gruplardan söz eder, onları tasvir eder. Mesela Maraş'ın "şeyhülislâm ve nakîbüleşrâf ve sipahiyan kethudâyeleri ve yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli serdarı ve dizdarı ve a'yân [u] eşrafı ve ulemâ' ve sulehası"ndan bahseder (2005a: 175).

Çorum'da "maarif erbabı, nükteci çelebileri, âlimleri, sâlihleri, şeyhleri, kadıları, yarandan gönül ehli gurbete düşmüş adamları, temiz hâl ile bilinen mü'min ve muvahhid kimseleri vardır (2005b: 494, 219; 1999a: 213).

Evliya Çelebi, bazı yerlerde halkı tabaka yönüyle taksim eder. Örneğin Van halkının altı fırka iş ehli olduğunu belirtir. Ona göre bir fırka, padişah kuludur, kale hizmetinde görevlidir. Hiç bir kazanç sahibi olamaz. İkinci fırka, başka diyarlara gidip meta getiren sevdagerandır. Bir diğeri, ehl-i hireftir, diğeri defterdar kalemlerini zapt eder ayan-ı hizmettir ve bir taifesi de ulema ve ehl-i cihettir ve bir bölümü bağban u huddamanlardır (2001a: 124).

4.5.Din

Evliya Çelebi, eserinde din sosyolojisi çalışmaları kapsamında değerlendirilebilecek önemli bilgiler verir. Dinsel mekanlar, dinsel gruplar, dinler, mezhepler, inançlar vs. hakkında kayda değer bilgiler ortaya koyar.

Seyyahımız, Maraş merkezin *dinî yapısına* ilişkin bazı bilgiler de verir. Çevresindeki yerleşim yerlerinin, örneğin Ayntab ve Malatya'nın dinî yapısı hakkında da yararlı ve önemli bilgiler verir. Örneğin camileri, mescidleri, darulkurraları, medreseleri ve derviş tekkelerinden bahseder (2005a: 178-181; 2001a: 13-14). Gittiği yerlerin dinlerini de ortaya koyar. Meselâ Göksun'dan Kayseri tarafına giderken geçtiği Künek köyünün Ermeni köyü olduğunu söyler (1999b: 105). Aynı şekilde Değirmen Boğazı köyünün 500 haneli mamur ve deyrli Ermeni köyü olduğunu belirtir (1999b: 119).

Maraş'ın dinî durumu bağlamında camilerle ilgili orijinal bilgiler verir (2005a: 175). Seyyah, Antep'in dinî yönüyle ilgili olarak da tarihî bilgiler verir. Antep'te örneğin 40 tekke (2005a: 179-180) ve pek çok cami ve mescit (2005a: 178) bulunduğunu anlatır.

4.6.Popüler Kültür, Halk Dindarlığı ve Dinî Ziyaretgahlar

Evliyâ-yi bâriyânın gördüğü yerleri anlatırken ihmal etmediği konulardan biri popüler dindarlıktır. Seyyah-ı alem Halk dindarlığını bazen en ince ayrıntılarıyla vermektedir. Tatvan ve çevresinde yaptığı geziyi anlatırken de popüler dindarlığa oldukça büyük bir yer ayırmaktadır. Halkın inançlarına, dinî uygulamalarına, ziyaret yerlerine, kerametlere geniş bir yer vermektedir (Okumuş, 2008a). Bu çerçevede Çelebi, gittiği yerlerde halk kültürü veya dininin önemli parçalarından olan *ziyaretlerden* bahsetmeyi ihmal etmez. Babasının nasihatına uyarak büyük şeyhlerin ve diğer dinî şahsiyetlerin medfun bulundukları, kültürel ve dinî açıdan önemli yerleri ziyaret eder ve onları kitabına kaydeder. Bu çerçevede örneğin Elbistan'ın Ashab-ı Kehf'inden

“Ziyaret-i Ashâb-ı Kefh” başlığı altında bahseder. Elbistan’daki Ashab-ı Kefh’i daha önce gördüğü diğer iki Ashab-ı Kefh ziyaretiyle karşılaştırır ve asıl Kefh Ashabı’nın kendilerine ait olduğu konusunda Tarsus ulemasıyla Maraş uleması arasında büyük tartışmaların yapıldığını söyler. Maraşlıların “Bizim Elbistan’daki Kefler de hayatta olup niçe kerre kelblerinin sedası istimâ olunmuşdur” dediklerini, ama kendisinin çok dikkatle incelemesine rağmen orada bir ses işitmediğini belirtir (1999b: 119). Maraş’a son gelişinde de ziyaret ettiği Ashab-ı Kefh’in Maraş’ta olmasının doğru olmadığını, gerçek Ashab-ı Kefh’in Tarsus’ta olduğunu söyler (2005a: 168).

Evliya Çelebi (2005a: 176), Maraş’taki ziyaretleri “Ziyâretgâh-ı Mar’aş” başlığıyla bazı ayrıntılarıyla vermeye çalışır ve serçeşme-i fukara Velî Fakîh Sultân, Omuzlu Küçi Dede, Derdmend Baba, Çomaklı Sultân, Mâlik Eşter, Karlı Baba, Cem Çerez Baba, Hazret-i Ukkâşe, Şeyh Çümcemeddîn, İbrâhîm Dede hazretleri, Sa’deddîn-i Teftazânî hazretleri ve Manav Ali bin Balı Efendi ziyaretlerini sayar.

4.7.Dinî ve Etnik Gruplar

Evliya Çelebi’nin dikkati çeken önemli yönü; eserinde dinî ve etnik gruplardan, örneğin Sünniler, Aleviler, Müslümanlar, Ermeniler, Hristiyanlar, Rumlar ve Yahudilerden, Türk, Arap, Kürt ve Acem’den vs. mutlaka bahsetmesi, onlar hakkında tarihî, sosyal ve istatistiki bilgiler vermesidir. Örneğin “Diyarbakır şehri Osmanoğlu ülkesinde öyle bir yerdir ki, Hz. Yunus’un hayır duasının bereketiyle yaratılmış olan her cinsle doludur. Ama halkının çoğunluğu Kürt, Türkmen, Arap ve Acem’dir. Reayası ve berayası Ermeni olduğundan dolayı Ermeni diyarı da sayılır. (...) Bütün halkı Kürtçe, Türkçe, Arapça, Acemce ve Ermenice konuşur.” (2003c: 282; 2001a: 40). “Cümle (—) aded şehir mahalleleridir. Kırk yedi mahallesi müselmânlardır, yedi mahallesi Ermenilerdir, amma Rûm ve Fireng ve Kıbtî ve (—) (—) mahalleleri yoktur. (—) Evvelâ İçkal’a mahallesi ve Balıklı mahallesi ve Sarulı mahallesi ve Şeyh mahallesi ve Cami-i Kebîr mahallesi ve (...) Meşhur mahallâtlar bunlardır” (2001a: 28).

4.8.Diğer Konular

Bütün bunların dışında Evliya Çelebi, *eğlenme, dinlenme ve boş zaman kültürü; yeme-içme ve kıyafet kültürü; dil; isim kültürü ve büyük adam veya kahramanlardan* da her biri ayrı başlıklar altında ele alınabilecek düzeyde ayrıntılı bir biçimde bahseder.

4.9.Sosyal Olayın Sosyal Olayla İzahı

İnsanlara lakap takılmasını Evliya Çelebi, Diyarbakırlıların eğlenceye düşkün ve şakacı insanlar olmasına bağlamaktadır; kendi ifadesiyle “(Diyarbakır), eğlenceye düşkün ve şakacı insanların yeri olduğu için lakaplı insanı çoktur. Meselâ Çömezzâde ve Gammazzâde adlı adamları vardır.” (2003c: 272). Belirtilmelidir ki bu son derece ilginç bir tespittir. Burada Seyyah’ın sosyal olayları sosyal olaylarla izahının bir örneğini görmek mümkündür.

Evliya Çelebi’nin Diyarbakır’ın kültürel yapısını ve üzerine bina edildiği sosyal ilişkileri anlamak bakımından namus anlayışı ve kadına bakışına bakmak gerekir.

Evliya Çelebi'nin gözlem ve tespitlerine göre; “Önde gelen âyan “Şehrimizde yüz kırk altı saray ve başka ev hamamı vardır” diye övünür. Çünkü kadınları çok namuslu, kapalı ve ırz ehli olduklarından, çarşı ve pazara çıkmayıp ev hamamlarına girerler (2003c: 272). *Namus algısı ve namusa düşkünlük*, Diyarbakır'da kadınların toplum içindeki yerinin belirlenmesinde temel etkidir (Bkz. 2003c: 282).

Çelebi'ye göre (2001a: 30) Diyarbakır'da cerrahlığın gelişmesini kavga ve savaşın çokluğuna bağlaması da, dikkati çeken bir yaklaşım olarak gözükmektedir. Van'da cerrahlığın gelişmesini de şehir halkının cesur olmalarına ve gece gündüz cidal içinde bulunmalarına bağlamaktadır (2001a: 123).

Seyyahımız başka bir yerde (2001b: 41) de Tokat halkının genellikle tüccar oldukları için herkese karşı hüsn-i ülfet ettiklerini söyler. Burada ticaret mesleğinin ve esnaflığın insanlarla ilişkileri nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Netice itibariyle burada ele alınan konularla işaret edilen hususların gösterdiği üzere, *Seyahatnâme*'yi okuma zevkine ermenin ve doğru anlamının yolu, özellikle Evliya Çelebi'nin üslup ve yöntemini, yaşadığı dönemin hususiyetlerini ve en önemlisi de İslâmî-tasavvufî zihniyet dünyasını bilmek, anlamak ve Evliya Çelebi'yle empati kurmaktan geçmektedir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

- Ahmed Midhat (1314a). “Necib Asım'a Hitaben”, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*. c. 1. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. vav-mim
- Ahmed Midhat (1314b). “Necib Asım'a Hitaben”, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*. c. 1. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. fe-şın
- Bruinessen, Martin van (2000) “Kurdistan in the 16th and 17th centuries, as reflected in Evliya Çelebi's *Seyahatname*”, *The Journal of Kurdish Studies*. 3, 1-11 (http://www.let.uu.nl/Martin_vanBruinessen/personal/publications/Evliya_Celebi_Kurdistan.htm. 01.08.2007
- Bruinessen, Martin van (2007). “Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde 16 ve 17. Yüzyıllarda Kürdistan” Çev. Ahmet Akşit. <http://www.diyarbakir.net/cgi-bin/index.pl?mod=news;op=author id;id=476>, 17.08.2007
- Bruinessen, Martin van (2003). “Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi”. Evliya Çelebi Diyarbakir'de. Haz. Martin van Bruinessen-Hendrik Boeschoten. Çev. Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yay., ss. 25-38
- Bruinessen, Martin van ve Boeschoten, Hendrik (2003). *Evliya Çelebi Diyarbakir'de*. Çev. Tansel Güney. İstanbul: İletişim
- Dankoff, Robert (1990). *Evliya Çelebi in Bitlis*. Leiden, New York: E. J. Brill
- Evliya Çelebi (1314a). *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*. c.1. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası
- Evliya Çelebi (1314b). *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*. c.2. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası
- Evliyâ Çelebi (1996). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. 1. Haz. O. Şaik Gökyay.. İstanbul: YKY

- Evliyâ Çelebi (1999a). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c.2. Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (1999b). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. 3. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (2001a). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. 4. Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (2001b). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. 5. Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (2002). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. 6. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (2003a). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. 7. Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (2003b). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. 8. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı- Robert Dankoff. İstanbul: YKY
- Evliya Çelebi (2003c). “Günümüzün Diliyle Evliya Çelebi’nin Diyarbakiri”. Haz. Martin van Bruinessen, Hendrik Boeschoten. Çev. T. Güney. *Evliya Çelebi Diyarbakir’de* İstanbul: İletişim
- Evliyâ Çelebi (2005a). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. 9. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı- Robert Dankoff. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (2005b). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. 2: Birinci ve İkinci Kitap, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (1938). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. 10. İstanbul: Kültür Bakanlığı
- Evliya Çelebi (1993). *Tam Metin Seyahatnâme*. c. 1-2. Sad. Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş. İstanbul: Üçdal Neşriyat
- Evliya Çelebi (1986). *Tam Metin Seyahatnâme*. c. 3-4. Sad. Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş. İstanbul: Üçdal Neşriyat
- Necib Asım (1314a). “Bibliyografya –Evliya Çelebi Seyahatnâmesi-”, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*. c. 1. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. elif-vav
- Necib Asım (1314b). “Ahmed Midhat’a Cevap”, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*. c. 1. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. mim-fe
- Necib Asım (1314c). “Ahmed Midhat’a Cevap”, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*. c. 1. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. şın-the
- Okumuş, Ejder (2006). “Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde Diyarbakır”. 2. *Uluslararası Osmanlı’ dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sempozyumu*. 15-18 Kasım 2006. Diyarbakır
- Okumuş, Ejder (2007a). “Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde Tatvan ve Çevresi”. *Uluslararası Tatvan ve Çevresi Sempozyumu*. 31 Ağustos-2 Eylül 2007. Tatvan
- Okumuş, Ejder (2007b). “Evliya Çelebi Kütahya’da”, *DEÜİFD*, XXVI/2007, ss. 83-120.
- Okumuş, Ejder (2008a). “Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde Tatvan ve Çevresi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, ss. 187-216.
- Okumuş, Ejder (2008b). “Evliya Çelebi *Seyahatname*’sinde Mersin”. *Mersin Sempozyumu*. Mersin Valiliği ve Mersin Üniversitesi. 19-21 Aralık 2008 Mersin.
- Okumuş, Ejder (2008c). “Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde Çorum ve Çevresi”. *Uluslararası Osmanlı’ dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu*, 23-25 Kasım 2007. Haz. M. Söylemez, M. Okumuş, İ. Yiğit. Çorum Belediyesi Kültür Yay. Çorum, ss. 103-127.
- Okumuş, Ejder (2009a). *Osmanlı’nın Gözüyle İbn Haldun*. 2. bs. İstanbul: İz.
- Okumuş, Ejder (2009b). “Evliya Çelebi’nin Gözüyle Kahramanmaraş”. *Yazarların Şehri Kahramanmaraş*. Ed. Duran Boz, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Valiliği Yay.

SEYFEDDİN DUMAN

FANTASTİK BİR SEYAHAT KİTABI:

Seydi Ali Reis ve Mir'atü'l-Memalik

*“İş Bu Kısım Seydi Ali Reis'in Hayatını
ve Mir'at-ül Memalik'in Hülasasını Anlatır”*

16.yy.ın başlarında doğan Seydi Ali Reis'in asıl adı Ali İbn Hüseyin el Katibî'dir. Katibî Rumî olarak da bilinir. Nesebi Sinop'a dayanan Seydi Ali Reis'in “Babası Tersane Kethüdası (Bahriye Müsteşarı) Hüseyin Reis'di(r), büyük babası da Fatih zamanında aynı vazifede bulunmuştu(r).”¹ Görüldüğü gibi denizci bir ailenin ferdi olan Seydi Ali Reis, tabiri caizse anadan doğma bir denizcidir. Genç yaşında Rodos'un fethine katılıp, denizcilik adına önemli tecrübelerle sahip olan Seydi Ali Reis, “...bütün Türk tarihinin en büyük iki deniz zaferinde, Preveze'de ve Cerbe'de, 22 yıl ara ile amirallik” yapmış büyük bir derya kaptanıdır. Preveze'de Barbaros Hayreddin Paşa'yla, Trablusgarp'ın fethinde de Turgut Reis'le tarihi zaferlere imza atan Seydi Ali Reis daha sonra ataları gibi tersane kethüdalığına tayin edilmiştir. Denizcilikteki tarihiliğe şayan başarılarının yanı sıra şair ve bilgin kişiliğiyle de Kanuni'nin muhabbetini ve mazhariyetini kazanmıştır. Kanuni doğu seferine çıktığında sohbetinden zevk aldığı Seydi Ali Reis'i de yanında götürür.

Çağının müspet ilimlerine vakıf olmuş büyük bir denizci, kaptan ve ilim adamı olan Piri Reis'in Osmanlı'ya ait Süveyş donanmasıyla Hint denizine çıkıp Maskat'ı zapt edip 70 parçalık düşman donanmasını bozarak onları Hürmüz kalesinde sıkıştırması ancak Hürmüz'ü alamaması, sonra Basra'ya geçip buradayken Portekizlilerin Basra körfezini kapayacakları yönünde haber alması üzerine diğer gemi ve askerleri orada bırakarak üç kadirge ile denize açılıp Mısır'a varması İstanbul'a bildirilir. Gemileri ve askerleri Basra'da bırakıp gelmesinden dolayı İstanbul'dan gelen emir ile Mısır divanında başı kesilir ve malları müsadere edilir. Piri Reis'in ardından Süveyş kaptanlığına Katif Sancak Beyi Murad Reis getirilir. Hürmüz boğazında Portekiz donanmasıyla giriştiği mücadelede çok zayıp verip birçok meşhur kaptanını kaybeden Murad Reis, Basra'ya geri dönmek zorunda kalır. Bunun üzerine Murad Reis, görevinden azledilir ve donanma Basra'da mahsur kalır. Kanuni'yle birlikte doğu seferine çıkan Seydi Ali Reis, Halep'teyken padişahın emriyle 150 akçe gündelikle Süveyş kaptanlığına tayin edilir. Görevi Basra'daki donanmayı alıp Mısır'a getirmektir. Zaten bu göreve getirildiğinde namını bütün Akdeniz'e duyurmuş büyük bir amiraldir Seydi Ali Reis. 7 Aralık 1553'te Halep'ten ayrılan Seydi Ali Reis, 58 gün sonra Bağdat yolundan giderek 3 Şubat 1554'te Basra'ya ulaşır. Burada hazırlıklarını tamamlayıp 4 ay 27 gün sonra 2 Temmuzda Basra'dan hareket eder. Emrindeki 15 kadir-

gayla Portekiz donanmasına yakalanmadan kıyıları teftiş ederek ağır ağır ilerleyen Seydi Ali Reis, Basra körfezine ulaşır. Daha sonra Hürmüz boğazından Aden körfezine çıktığında Basra'dan ayrılalı 38 gün olmuştur. 25 gemiden oluşan bir Portekiz donanması ile karşılaşır. Yapılan muharebede bir gemisini kaybeden Portekizliler muharebe alanını terk ederler. Aden körfezi ile Umman denizinin sularının birbirine karıştığı yere gelindiğinde bir sabah vakti 34 gemiden müteşekkil olan daha büyük bir Portekiz donanmasıyla karşılaşır Seydi Ali Reis. Henüz 16 gün geçmiştir Hürmüz vuruşmasının üzerinden, 18 saat devam eden vuruşmanın ardından 7 Türk ve 6 Portekiz gemisi batar. Preveze ve Cerbe gibi deniz muharebelerinin birkaç saat sürdüğü hatırlanırsa bu savaşın ne kadar zor geçen bir savaş olduğu ortaya çıkar.

25 gemiden oluşan Portekiz donanmasıyla yapılan ilk çarpışmayla ilgili "Öyle bir top ve tüfek savaşı oldu ki dille anlatılamaz, sonunda Allah'ın yardımı ile Portekizlilerin bir kalyonu topla vurulup kendisini Fekkulerdad adasına baştanka etti, fakat kurtulamadı, içindekilerle beraber batıp gitti."² diyen Seydi Ali Reis, Mesihî'nin "Galiba görmedi çeşm-i encüm / Bu kadar hadise-i uzmayı / Bilmezem kim nice tâbir ideyim / Sana bu vakı'a-yı kübrayı." dörtlüğünü söyleyerek savuşturdukları büyük belayı vurgular. Ardından Aden körfeziyle, Umman denizinin birleştiği Maskat açıklarında sabahleyin aniden ortaya çıkan 34 gemilik Portekiz donanması ile çıkan muharebeyi şöyle anlatır Seydi Ali Reis: "Biz yine Yaratan'a sığınıp kıyıda onların gelmesini bekledik. Barçalar gelip kadırgalara yanaştı. Şiddetli bir top, tüfek, ok ve kılıç mücadelesi yapıp öyle bir savaş oldu ki anlatılamaz.

Birbirine çatışan gemilerden pencere büyüklüğünde delikler açılıyor, yelkenlere ve gemilere atılan oklar, onları kirpiye döndürüyordu. (...) Allah şahidimdir ki merhum Hayreddin Paşa ile beraber bulundum. Andrea Doria ve Cend Dal'la yapılan savaşlarda böyle bir gemi savaşı olmamıştır."³ Birbiriyle yenilemeyen iki donanma da birbirinden uzaklaşır. 11 gemisi kalan Seydi Ali Reis, İran'ın Mekran kıyılarına gelir. Buradan güneybatıya inip Umman kıyılarından ve Masıra adası yakınlarından geçer. Buradan Hadramût kıyılarına yaklaştığı esnada tûfân-ı fil denen korkunç bir Hint okyanusu tayfunuyla karşılaşır. Bu zorlu fırtınadan da kurtulan Seydi Ali Reis, Umman denizini baştan başa geçerek Hindistan'a erişir. Ardından Gücerat'a varır. Karaya vuran 3 kadırganın ardından tamire ihtiyaç duyan 8 gemiyle kalan Seydi Ali Reis kalakalır. Elindeki gemilerin en ağır şekilde yaralı olanlarından ikisini ve toplarını, Portekizlilere karşı kullanmak koşuluyla o sırada ölmüş bulunan Gücerat Sultanı Şah III. Mahmut'un oğlu Şah II. Ahmet'in Demen valisi Melik Esed'e bağışlar. Son anda Demen'de Portekiz donanmasının elinden kurtulan Seydi Ali Reis, Demen'den 60 km kuzeyde bulunan Surat limanına gelir. Elindeki 6 gemiyi buranın valisi olan ve Osmanlı Türklerinden olan Hüdavend Han'a bağışlar. Yanında kalan 50 levendiyle Hindistan'ı kuzeybatıya doğru geçmeye başlar. Türkiye ve İran'dan sonra yeryüzünün üçüncü büyük devleti olan Hindistan Türk İmparatorluğu'nun taht şehri Delhi'ye varır. Burada Gücerat şahından pek bir alaka göremeyen Seydi Ali Reis, Babür Şah'ın oğlu Hümayun Şah'tan büyük iltifatlar ve mazhariyetler görür. Uzunca bir süre bura-

da kalan Seydi Ali Reis, Hümayun Şah'ın bir çok iltifatına ve ihsanına nail olur. Seydi Ali Reis'in Çağatay lehçesiyle söylediği şiirlerden hoşnut kalan Hümayun Şah, ona II. Ali Şir Nevai ünvanını verir. Hümayun Şah'ın ölümüyle Delhi'deki siyasi vaziyet birden karışık bir hal alır. 1556 Şubatı'nda Delhi'yi terk eden Seydi Ali Reis, 15 ay sürecek büyük seyahatine başlar. Delhi'den batıya doğru yol alarak Tar çölünü kuzeyden geçip İndus nehrine, yani bugün Pakistan toprakları olan Sind eyaletine ulaşır. Nehri kuzeydoğuya doğru çıkarak Pencâb eyaletinin merkezi olan Muntân şehrine varır. Buradan Sin nehrini geçerek Hindistan'ın en kuzeyine, Peşâver'e gelir. Hayber geçidini aştıktan sonra Afganistan'a girer ve Kabil şehrine ulaşır. Ardından 5140 m.ye yükselen Hindukuş dağlarını geçip kuzeye çıkarak Amu-Deryâ nehrini geçer. Bedaşaâh üzerinden Zerefşân ırmağına ulaşan Seydi Ali Reis, Türkistan topraklarında yol almaya başlar. Semerkand ve Buhara'da bulunur. Ardından Harzem'in merkezi olan Hive şehrine ulaşır. Oradan güneye inerek Karakum çölünü kuzeyden güneye geçip Türkmenistan'da Horasan'a dahil olur. İran Türk Safevî İmparatorluğu'nun önemli şehirlerinden olan Horasan'dan çıkan Seydi Ali Reis, İran'ı kuzeydoğudan güneybatıya doğru baştan başa aşarak Bağdat'a gelir. Nihayet Osmanlı topraklarına ayak basan Seydi Ali Reis, Halep'ten ayrılalı tam 3 yıl 5 ay geçmiştir. İstanbul'a varan Seydi Ali Reis, o sırada Edirne'de bulunan Kanuni'nin yanına varır ve hemen huzura kabul edilir. Başından geçen bütün macerayı padişahın huzurunda usulünce aktaran Seydi Ali Reis, Türkistan Hakanının, Gücerat Şahının, Hint racalarının ve diğer bir çok hükümdarın Kanuni'ye yolladığı namerleri takdim eder. Seydi Ali Reis'den razı ve memnun olan Kanuni, zaten oldukça zengin olan Seydi Ali Reis'e o zamana kadar birikmiş olan bütün maaşlarını öder. Ayrıca Seydi Ali Reis'e o zamanki rütbesine göre oldukça fazla olan büyük bir tahsisatı da bahşeder. Galata'daki meşhur ve mutantan konağına kavuşan Seydi Ali Reis, hayatına kaldığı yerden devam ederek evinde ilim ve edebiyat mensuplarının yanı sıra amirallerin de bulunduğu sohbet meclisleri tertip eder. Yeni yetişen bir çok denizciye ve ilme, sanata gönül veren bir çok kişiye maddi ve manevi yardımlarda bulunmaya devam eder. Takriben 65 yaşlarında Galata'daki muazzam konağında huzur ve şeref içinde gözlerini hayata yumar.

Seydi Ali Reis, büyük bir denizci olmasının yanı sıra büyük bir alim de olan Piri Reis'in hayatını kaybettiği ve Murad Reis'in de başaramayıp azledildiği bir görev ve atanmıştır. Bu görev Hint denizinin zorlu şartlarından ve Portekizli denizcilerin tehdidinden dolayı zor olduğu gibi mazisi itibariyle de ayrı bir zorluk ihtiva etmektedir. Nitekim Seydi Ali Reis de gemileri Basra'dan Mısır'a getirmeye muvaffak olamaz. Kulun tedbiri Hakk'ın takdirine ram olup da kaderin sillesi iradenin mücadelesini yerle yeksan ettiğinde Seydi Ali Reis için maiyetindekilerle birlikte oldukça zorlu bir kara yolculuğuyla İstanbul'a dönmekten başka çare kalmamıştır. Bunun üzerine Seydi Ali Reis de başlarından geçen zorlu maceraları, ilginç olayları anlatan bir eser kaleme alır. Maiyetindekilerin "...işitenler, keder dolu maceramızı anlayıp halimize acısnlar"⁴ demeleri üzerine Mir'at-ül Memalik'i yazar. İlk başta eserine Mihnetname adını koymayı düşünse de, yazdığı eser, gezdiği memleketlerin durumunu anlattığından Mir'at-ül Memalik adında karar kılar. Eserdeki olaylara baktığımızda

bir çok riskli durumda ya da bir çok güzel vaziyette Seydi Ali Reis'in kendi anlatımıyla kötü vaziyetleri nasıl aştığını, iyi durumlarda da efendisi Kanuni'ye nasıl bağlı kaldığını görürüz. Hareketleri ve sözleriyle, Kanuni'yi temsil ettiğini hiç unutmayan büyük denizci bir çok durumda Osmanlı'nın şanına yaraşır eylemleriyle gidiş ve dönüş yolculuğunda padişahı en güzel şekilde temsil eder. Kelle koltukta yapılan bu yolculukta başlarına gelen bir sürü musibet ve atlatılan bir sürü kaza, bir yönüyle bakıldığında görevini kendisinden istendiği gibi yerine getiremeyen Seydi Ali Reis'in mazeretleri olarak görülebilir. Kendinden önceki büyük denizcilerin uğradığı akıbetlere düşmek istemeyen büyük denizci, bu açıdan bakıldığında aslında bir mazeretname yazmıştır diyebiliriz. Lakin içten ve duru anlatımıyla başına gelen her durumda efendisine olan sadakatini ifade etmeyi iyi başaran büyük denizci, hangi niyetle olursa olsun seyahatname türüne mükemmel bir klasik kazandırmıştır. Eser boyunca oldukça büyük bir yekun tutan ziyaretler ayrıca zikre değerlidir. Bunun yanı sıra Seydi Ali Reis'in gördüğü birçok rüya da olayların seyrini yorumlamaya hatta değiştirmeye yönelik önemli intibalar verdiğinden ayrıca anlatılmaya şayandır. Seyahatnamelelerin olmazsa olmazlarından olan ilginçlikler de Seydi Ali Reis'in gözlemleri arasında hatırı sayılır bir yer tutar. Hint diyarıyla ilgili ilginçlikleri anlatırken "Eğer Hint diyarının şaşılacak şeylerini anlatacak olursak, mevzu dışına çıkmış oluruz."⁵ diyen Seydi Ali Reis'in gözlemleri arasında yer alan bir çok ilginç şeyi eserin bütünlüğünü bozmak istemediği için anlatmadığını düşünebiliriz.

“İş Bu Kısım Seydi Ali Reis'in

Mir'at-ül Memalik'teki Ziyaretlerini Anlatır”

Ziyaret, seyahatin erzak-ı mühimmesindendir. Dinimizde de kabir ziyaretleri teşvik ve takdir edilmiştir. İnsanın hayat ile ölüm arasındaki muvazenesine yönelik murakabeler içerdiğinden ölümleri ziyarette envai çeşit dirilişler vardır. Ziyaretler beraberinde dua ve ilticayı da getirdiği için birer münacat yeridir. Kişinin dünyadaki bulunuşuna yönelik bir iç hesaplaşmaya giriştiği ve aslının nerden gelip nereye döneceğine ilişkin hatırlamalara yöneldiği bir makamdır ziyaret mekanları. Mir'at-ül Memalik'te Seydi Ali Reis, imkanı nispetinde bulunduğu yerlerdeki ziyaret makamlarında bulunur. Eser ziyaretler açısından oldukça zengindir. İlk önce Kanuni'nin yanında doğu seferine çıkan Seydi Ali Reis, Bursa Yenişehir'de Seydi Gazi Türbesini ziyaret eder. Sonrasında Konya'da Mevlana'nın babasının, Şems-i Tebrizi'nin, Şeyh Sadreddin-i Konevî'nin kabirleri ziyaret edilir. Kayseri'ye varıldığında Şeyh Evhaud-din Kirmanî, Şeyh Burhaneddin Muhakkîk, Şeyh Baha-uddin oğlu Şeyh İbrahim Aksarayî ve Davudi Kayserî ziyaret edilir. Seydi Ali Reis'in Hint kaptanlığı görevine getirildiği Halep'e varıldığında ise Hz. Davud, Zekeriya ve Belkîya peygamberlerin kabirleri yanı sıra eshabı kiramdan Sa'd Ensarî, Sa'id Ensarî'nin kabirleriyle birlikte bazı salihlerin kabirleri de ziyaret edilir. Halep'te kendisine tevdi edilen Süveyş kaptanlığını aldıktan sonra Basra'ya doğru yola çıkan Seydi Ali Reis, Urfa'da İbrahim (a.s.)'ın makamını ziyaret eder. Nusaybin'den Musul'a geçtiğinde burada da Hz. Yunus ve Cercis peygamberlerin, Şeyh Muhammed Gurabili, Musullu Fetih ve Musullu

Gadibilbâ'nın kabirleri ziyaret edilir. Bağdat'a yola çıkıldığında Tikrit kalesinden Samire'ye uğrayan Seydi Ali Reis, İmam-ı Aliyy-ül-Hadi, İmam Hasan-ı Askerî'yi ziyaret eder. Bağdat'a varıldıktan sonra Dicle geçilir ve burada da Yuş'a Nebi (a.s.), İmam-ı Azam Ebu Hanife, İmam Ahmet İbn-i Hambel, İmam-ı Yusuf, İmam-ı Muhammet, İmam-ı Muhammet Gazali, Ays İbn-i İshak, İmam Musa Kazım, İmam-ı Muhammet Ta-kî, Kamber Ali, Şeyh Abdülkadir Geylanî, Cüneydi Bağdadî, Ma'ruf Kerhî, Şeyh Şibli, sırı-u Sakat'ı, Hallac-ı Mansur, Biş-i Hafî, Cömert Kasab, Behl-ül Divane, Fudayi ibn-i ıyaz, Şehabeddin Sühreverdi ve Davud-u Taî ziyaret edilir. Kerbela'da Hz. Hüseyin ve diğer şehitlerin makamları da ziyaret edilir. Necef'e varıldığında ise Hz. Adem, Hz. Nuh ve Şem'un peygamberleri, Hz. Ali ziyaret edilir. Hüseyeniye kalesine gelindiğinde Harun ve Zülküf peygamberler ziyaret edilir ve oradan Hille'ye geçilir. Burada İmam-ı Muhammet Mehdi'nin makamı ziyaret edilir ve İmam-ı Ukeyl ve Şems Mescidi ziyaret edilir. Ammare boğazı geçilip Zekiye'ye varıldığında Üzeyir (a.s.)'ın kabri ziyaret edilir. Ardından Basra vilayetine gelindiğinde 5 ay orada kalan Seydi Ali Reis, burada Mescid-i Ali'yi, Hasan-ı Basrî'yi, Talha, Zübeyr, Enes Bin Malik, Abdurrahman Bin Avf ve diğer şehit sahabelerin kabirleri ziyaret edilir. Basra limanından yola çıkan büyük denizci, Hızır (a.s.)'nın makamını ziyaret eder. Harek'e gelindiğinde Hz. Ali'nin oğlu İmam Muhammet Hanefi ve diğer sahabe şehitleri ziyaret edilir. Gücerat'ın başkenti Ahmedabad yakınındaki Cerkeş denilen yerde Şeyh Ahmed Ma'ribî ziyaret edilir. Sind vilayetinde Oçi'ye gelindiğinde Şeyh İbrahim'le görüşüp onun duasını alan Seydi Ali Reis, burada Şeyh Cemalî ve Şeyh Celalî'yi ziyaret eder, bunun yanı sıra Sind şeyhlerinden Şeyh Abdülvehhab görüşüp hayır duasını alan büyük denizci, Şeyh Mirin'i de ziyaret eder. Hindistan'a vasil olan Seydi Ali Reis, Multan şehrinde Şeyh Bahaeddin Zekeriya, Şeyh Ruknettin ve Şeyh Sadruddin'i ziyaret edip, Şeyh Muhammed Racu ile görüşme yaparak onun hayır duasını alır. Kaşkar tarafında bulunan Hotland ilinden Delhi'ye ulaşan Seydi Ali Reis, burada Mir Seyyid Ali Hemadani'yi ziyaret eder. Maverâünnehir'e girildiğinde Çarşamba kasabasına vasil olan büyük kaptan, Hoca Yakub Çerhî'yi ziyaret eder. Semerkand'da Danyal ve Hızır peygamberleri ziyaret eden Seydi Ali Reis, peygamberimizin hırkasını ve nalınlarını ve Hz. Ali'nin hattıyla yazılmış Kur'an-ı Kerim'i de ziyaret eder.

Bir çok alim ve şeyhin ve hidayet sahibi kişilerin kabirlerini ziyaret eden Seydi Ali Reis, Şeyh Ebu Mansur Maturîdî, Şah Zende, Hoca Ubeydullah Ahrad, Hoca Abdi Birven, Hoca Abdi Derven Çorpan, Kadızade-i Rumî'yi ziyaret eder. Burada "4440 mezar ziyaret ettik"⁶ diyen Seydi Ali Reis, Acduvan'a geçip orada da büyük mutasavvıf Abdülhalik Acduvanî'yi ziyaret eder. Buhara'ya geçen büyük kaptan burada da Bahaeddin Nakşibendî, Kadı Han, Çar Bekir, Hoca Ebu Hafs-ı Kebîr, Sadruş Şeria, Tac'uş Şeria, Şeyhül Alem, Seyyid Mürkelam, Pir Hoca Bahaüddin Nakşibendî, Sultan İsmail Samanî, Ka'b'ul Ahbar ve Şems-ul Eimmet'ul Serahsî ve Hz. Eyyub'ü ziyaret eder. Bin bir güçlülük kat edilen yollar Hîve'ye vardığında burada da Mahmud Pîr Yarvulî, Şeyh Necmeddin Kübra, Şeyh Ali Ramtını, Şeyh Helvetiyan, İmam Muhammed Bargî, Sahibi Kudurî Caru'llah Allame, Seyyid Ata ve Hekim Ata'yı ziyaret eder. Ayrıca Mahdum-u Azam ve Şeyh Abdüllatif'i ve diğer büyük tasavvuf pîrlerini ziyaret eden

büyük denizci ruhu şeriflerine Kur'an-ı Kerim hatmedip onların ruhaniyetlerine sığınarak yola devam eder. Tus şehrine gelindiğinde burada İmam Muhammed Hanifi hazretleri ve Firdevsî-i Tusî ziyaret edilir. Horasan'a varan büyük denizci burada İmam Ali Musa Rıza'yı ziyaret eder ve denizde tufana yakalandıkları zaman nezrettiği adaklarını yerine getirir ve bir çok yere sadaka dağıtır. İran topraklarına ayak basıldığında Demavend dağı eteklerinden Bestam'a gelen Seydi Ali Reis, burada İmam Muhammed Eftah, Şey Bayezid-i Bistamî ve Şeyh Ebu Hasan-il Harkanî'yi ziyaret eder. Rey şehrinde ise İmam Abdül Azim ve İmam Hüseyin'in zevcesi olan Bibî Şehriban ziyaret edilir. Kazvin'de ise İmam Şehzade Hüseyin ziyaret edilir. Oradan Bağdat'a yola çıkıldığında Ebhur şehrine vasıl olan büyük denizci burada da Pîr Hasan bin Ahi'nin harap olmuş türbesini ziyaret eder. Kurkan'ı aşınca orada da Hoca Ahmed Yesevî'yi ziyaret eder. Hemeddan'da Ayn'ul Kudat Hemadani hazretleri ve peygamberimizin bayraktarı Mekke'li muhacirlerden Pîr Ebu'l Ala'yı ziyaret eder. Luristan eteklerinden Bistan dağlarına gelindiğinde İmam Kasım, oradan da Veysel Karanî ziyaret edilir.

Dönüş yolunda "önceden ziyaret ettiğimiz ziyaret yerlerini tekrar ziyaret edip yola koyulduk."⁷ diyen Seydi Ali Reis, Ergani, Malatya, Sivas, Hacı Bektaş, Kırşehir, Ankara, Göynük ve İzmit'te de çeşitli kabir ziyaretlerinde bulunur. Mir'at-ül Memalik'te geçen ziyaret mekanları ve bu mekanların birer ziyaret mahalli olarak önemi seyahat adına eseri önemli bir rehberle dönüştürür.

"İş Bu Kısım Mir'at-ül Memalik'teki İlginçliklere Dairdir"

Bir 'harikuladeliğe avı' demek olan seyahat, gezmenin hayret ve hayranlık duygularını temsil eder. Seydi Ali Reis de Mir'at-ül Memalik'te gezdiği yerlerle ilgili birçok ilginçliğe ve olağanüstülüğe temas eder. Hürmüz denizine açılan Seydi Ali Reis, Bahreyn dolaylarında denizin sekiz veya daha fazla kulaç derinliğinden tulumlarla çıkarılan soğuk, tatlı ve hoş suya hayret eder. Buradaki sular için Rahman suresinde bahsi geçen suları acı ve tatlı olan iki denizin birbirine kavuştuğu ama sularının birbirine karışmadığı yerdir diye bilgi verir.

Hint okyanusuna çıkıldığında ise "iki kadirge uzunluğunda hatta daha büyük balıklar"⁸ gören Seydi Ali Reis, Çekid körfezinde karaya yakın olmanın bir işareti sayılan "deniz atları, kocaman yılanlar, harman büyüklüğünde kaplumbağalar ve rişte-i bahr gördük."⁹ der.

Gücerat eyaletinde gördüklerini ise şöyle anlatır büyük denizci: "Bu şehirde Tarı ağacı demekle bilinen hurma nevinden bir ağaç vardır. Bunun her budağına bir su testisi asarlar. Budağın ucunu kesip testinin içine sokarlar. Buradan kan renginde bir su akar. Bu su, güneşin hararetiyle az zamanda bir nevi şaraba döner. Her ağacın altında bir meyhane vardır. Halk devamlı orada yiyip içerler."¹⁰ Gücerat'ın taht şehri Ahmedabad'a doğru yola çıkan Seydi Ali Reis "Yollarda tuhaf ağaçlar gördük. Mesela her birinin tepesi semaya varan ve üzerlerinde bir kanadından diğer kanadına 14 karış büyüklüğünde her ağaçta sayısız yarası vardı. Bu ağaçların kökleri yüksekte toprağa iniyor ve indiği yerden tekrar bir ağaç büyüyordu. Bu tarzda bir ağaçtan on, yirmi hatta daha fazla ulu ağaçlar meydana gelmişti. Bu ağacın ismi o yerde Tûb idi.

Bu ağaçlardan her birinin gölgesinde binlerce adam gölgelenebilirdi. Yollarında zakumdan başka bir şey yoktu.”¹¹ der.

Güicerat’tayken karşılaştığı diğer bir ilginçliği şu şekilde anlatır Seydi Ali Reis: “Bu şehirde olan Banyan keferesinin gayet bilginlerinden Bat ismiyle bilinen bir topluluk varmış. Tüccar ve diğer yolcuları bir şehirden öbürüne götürmekle mesul imişler. Karşılığında da az bir ticaret alırlarmış. Şöyle ki: Yollarda Rajput kafiri, yani Hintlinin atlısı, gelip kervanı soyup talan etmek istese, bu Batlar hançerlerini çekip göğüslerine dayarlar ve “biz bunlara kefiliz. Kervana zarar verirsiniz, kendimizi öldürürüz” deyince, Rajput onlara hümeten kimseye dokunmaz, oradan taarruza uğramadan sıhhat ve selamete gidilir.”¹²

Kervana bir zarar gelip Batlar kendini öldürtünce, batıl olan ayinlerinde Rajput çok büyük şiddet gösterir ve yapanların ölümüne sebep olurmuş. O vilayetteki Rajput beyleri, topluca, orada olan Rajputları, oğulları, kızları ve kendine tabi olanları tamamen öldürürlermiş.”¹²

Sind vilayetinde koca koca timsahları gören Seydi Ali Reis, bu yüzden kıyılarda hiçbir zaman birbirlerinden ayrı gezemediklerini anlatır. Yine bu vilayetin çöllerinde “serçe büyüklüğünde karıncalar seyrettik.”¹³ diyor Seydi Ali Reis acayıplıkları ve gariplikleri bol olan Hindistan diyarındaki olağanüstülükleri anlatır. Burada “Birisi ölüncce, ölüyü sahibine yükleyip su kenarına getirip ateşte yakarlar. Erkek ölüp kadın geride kalırsa, eğer ihtiyar ise, onu yakmazlar. Eğer kocaya varmaya muktedir ise ister istemez yakarlar. Kadın kendi isteğiyle yansa, kavmi sazlarla eğlenceler yaparlar. Eğer ehl-i İslam’dan bir takım kimseler toplanıp yanmak isterken ellerinden zorla alsalar alanın mülkü olur, ırk davasında bulunamazlar. Onun için padişah tarafından yanarken halk mani olmasın diye adamlar hazır bulunur.”¹⁴ diyor Seydi Ali Reis, sözlerine şöyle devam eder: “Buranın tuhaf adetlerinden birisi de şudur: Burada talimli ceylanlar vardır. Bunların boynuzlarında kement olur. Vahşi ceylanların yanına salarlar, vahşi ceylanlar bunları görünce, ‘cins cinsi çeker’ kabilinden, onların yanına gelip baş başa verirler. O zaman talimli hayvanlar boynuzlarındaki kementi onların boynuzlarına geçirip kendilerini yere atarlar. Ceylan hareket ettikçe kement sıkılır ve kaçamaz. O zaman gidip onu yakalarlar. Bütün Hint diyarlarında ceylanı bu usulle avlarlar.

Çölde çok sayıda cemiş bulunur. Bunları da fillerle avlarlar. Mesela fillerin üzerinde kapalı duracak yerler yaparlar. Bunların içerisine adamlar girer ve sahalar da dolanırlar. Fil camışa erişince, iki dişiyle onu yere bastırır, avcılar da üzerinden inerek keserler. Camışın çölde yaşayanını da bu suretle yakalarlar. Fakat bunun kuvveti, diğer hayvanların kuvvetine benzemez. Bunun dilinde öyle bir kuvvet vardır ki, atlı bir kimseye vursa atından düşürür.” diyor Seydi Ali Reis, Hümayun Şah’tan “Hayvan adamın topuğundan başına kadar her tarafını yaladı diye yemin ettiğini işitmişim.”¹⁵ der.

“Eğer Hint diyarının şaşılacak şeylerini anlatacak olursak mevzu dışına çıkmış oluruz.”¹⁶ diyor Seydi Ali Reis, kitabına başından geçen ilginçliklerden çok zorlukları yazarak devam eder. Çünkü kitabını gezdiği yerlerin ilginçliklerini anlatan bir seyahatname olarak değil, başlarından geçen zorlukları ve bu esnada gördükleri memleketlerin bir takım özelliklerini anlatmaya yönelik tertip etmiştir.

SONUÇ

Sade bir dille başından geçen zorlukları anlatan Seydi Ali Reis, eserinde oldukça samimi ve candan ifadeler kullanır. Eserin birçok kısmında onun şairlik yönünü görürüz. Büyük denizci başına gelen çeşitli olayların kıssalarını hisseleştirir bazı dize-lerde, bazılarında ise hükümdarlara sunulan gazeller ve çeşitli meclislerde söylenen şiirler vardır. Bazen arkadaşlarını teselli edip onlara şiirle nasihat eden Seydi Ali Reis, yaşadığı birçok önemli olaya tarih düşürme şeklinde de şiirler yazar. Bunların dışında atasözü değeriinde çeşitli beyitler de söyler. Kitabının birçok yerinde Sadî, Yetimî, Mesihî ve Necatî gibi şairlerden çeşitli dizeler alıntılar. Eserdeki şiir yekununa bakıldığında Mir'at-ül Memalik için manzum mensur karışık eser diyebiliriz.

Eserde geçen rüyalar Seydi Ali Reis'in olayları ve geleceği yorumlaması açısından ve onun bakış açısını vermesi noktasında önemlidir. Alacağı galibiyetleri uğrayacağı mağlubiyetleri ve dönüş yolunda memleketine sağ salim varabileceği noktasında rüyalar gören Seydi Ali Reis, rüyaları gerçekleştiğinde meydana gelen durumları kimi zaman tevekkülle, kimi zaman da şükürle karşılar.

Mir'at-ül Memalik'te Seydi Ali Reis, ziyaretinde bulunduğu büyük zatların isimlerini verirken o döneme has bir ifadeyle ve halk diline yakın bir söyleyişle bu zatların isimlerini telaffuz eder. Örneğin Mir'at-ül Memalik'in 111. sayfasında Şeyh Abu'l Hasan el-Hırkanî olarak telaffuz ettiği zatın ismi birçok kaynakta ve günümüzde Ebu Hasan el-Harkanî olarak geçmektedir. Bunun dışında yer adları içinde geçen ve günümüzde Çarşamba diye telaffuz ettiğimiz bir yer adı da Çarşanba olarak geçer. Bu iki örnekten hareketle Mir'at-ül Memalik'te geçen yer ve kişi adlarının söylenişleri günümüze göre çeşitli farklılıklar göstermektedir.

¹ Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, Dördüncü Cilt, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983, s.105

² Seydi Ali Reis, Mir'at-ül Memalik, Tercüman 1001 Temel Eser, s.39

³ A.g.e. s.40-41

⁴ A.g.e. s.29

⁵ A.g.e. s.83

⁶ A.g.e. s.90

⁷ A.g.e. s.121-122

⁸ A.g.e. s.44

⁹ A.g.e. s.44

¹⁰ A.g.e. s.52

¹¹ A.g.e. s.54

¹² A.g.e. s.56-57

¹³ A.g.e s.65

¹⁴ A.g.e. s.82

¹⁵ A.g.e. s.83

¹⁶ A.g.e. s.83

M. MURAT ÖZKUL

DEVİR-İ LÂLE ‘DE ALATURCA İLK TANGO: 28 Mehmet Çelebi’nin Fransız Sefaretnamesi

Osmanlı sefaretnameleri, padişahı temsilen ülke dışına gönderilen daimi ya da geçici elçilerce, 15 yüzyıldan 19 yüzyılın sonlarına kadar imparatorluğun ihtiyaç duyduğu alanlarda eksiklikleri gidermek ve “öteki”nin durumunu öğrenmek maksadıyla hazırlanan raporlardır. İçinde bulunan sorunların aldığı karmaşıklığa göre asker ya da sivil kökenli isimlerden seçilen elçiler, görev aldıkları ülkelerin özelliklerini, yaptıkları diplomatik görüşmeleri ve konuları padişah veya sadrazam makamına bildirmekle vazifelidirler. Geleneksel düzenin bozulduğunun ilk görüldüğü 1595 tarihten 1700 lere kadar yapılanların hiçte iyi neticeler vermemesi, geçici olarak gönderilen elçi tipolojisini de etkilemiş, eskinin getirilmesi görüşündeki yetersizliklerin anlaşılmasıyla bu sefer *eskiden yeniye geçme* sorununa yardımcı olacak isimleri gündeme getirmiştir.

18 yüzyıldaki reform çalışmaları, askeri ve teknik alanlara yönelik olduğundan elçiler ağırlıklı olarak asker kökenli ve devletin büyüklüğünü en iyi şekilde temsil edecek şekilde diplomasiyi de bilen isimlerden seçilmiştir. İmparatorluk, Batı’da karşılaştıkları zorlukları kendi parlak dönemlerini oluşturan kurumlara ve düzene geri dönüş fikriyle aşamayınca elçilerden meded ummuş ve ilk batılılaşma, modernleşme hareketleri bu isimlerin imparatorluğun gören gözü olmaya başlamasıyla yeni bir yola girmiştir. Artık, 18 yüzyılla birlikte elçiler, Batı ile ilgili meselelerde imparatorluğun gören gözü oluyorlar ve takip eden iki yüzyıl boyunca özellikle on dokuzuncu yüzyılda aldıkları pozisyonda ise padişahlara¹ ya da sadrazamlara yapılması gerekenleri söylemeye kadar iş alanlarını genişletiyorlardı. Elçilerin önerdikleri ve anlattıkları şeyler, Osmanlı’nın ilk yüzyıllarında gibi merkezi tayin eden güç olmanın çok ötesine geçmiş ve Batı’nın duruşuna göre bir anlam ve değer bulan konular etrafında şekillenmeye başlamıştır. “Sefirlerin gözü ve kalemyle Batı” üst başlığı, hayatımızın Batı’ya endeksli olarak yeniden inşasını ve her basamakta Batı’nın ölçü alınması alt başlığını getirmiştir². Elçiler, gezip gördükleri yerlerin idari, sosyal, askeri, kültürel ve teknik yapıları; eğitim, sanayi ve medeniyet seviyeleri hakkında önemli bilgiler aktararak imparatorlukta Batı tandanslı niteliksel değişimin başlatıcıları olmuşlardır.

18 yüzyıldaki sefaretnamelerin muhtevası önceki yüzyıllardaki Osmanlı üstünlüğünü Avrupa’ya karşı sürdürme gayretini ve izlerini satır aralarında vermektedir. Ancak asıl yazılış amaçları bu değildir. Şu ana kadar elimize geçen kırk dokuz sefaretname arasında bir istatistiki dağılım yapıldığında en fazla çalışmanın bu yüzyılda ve Avrupa’ya yönelik olması tesadüf olmasa gerektir³. Devrin Avrupa geleneklerini iyi bilmek, anlamak ve ayrıca bu devirde Avrupa’da siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelerin ortamı hakkında sefaretname yapraklarına düşülen notlar; Osmanlı sefirlerinin neyin peşinde olduklarına dair bize sınırlı da olsa fikir vermektedir. Devlet sırrı olarak nitelen-

dirilen bilgiler sefirlerce devletin üst makamına ayrıca bildirildiği düşünüldüğünde her şeyin de yazılı hale getirilmediğini anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mekanik ve çok sade bir gözleme dayanan bu seyahatnamelerde yolculuk, yabancı ülke saray adetleri, teknik yenilikler ve gidilen ülkenin başkentine varıncaya kadar karşılaşılan kale, gemi, liman vs anlatımlarıyla sınırlı bir tecrübeyi içermesi doğal karşılanmalıdır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, birtakım özel görevlerle görevlendirdiği sefirlerini, gezip gördükleri yerlerdeki ilginç ve önemli hadiseleri dikkatle gözlemlmelerini de istemiştir. Bundan murad, kuşkusuz Osmanlı dışında cereyan eden yeni gelişmelerden haberdar olmaaktır. Zira bu gelişmelerin takibi, dünya güçleri arasında imparatorluğa sahip olduğu konumu sürdürme imkanı sağlayacaktı. Bu şartlı bakış sefirlerin de dış ülkelere gittiklerinde işin teknik ve görünen kısımlarına yönelmesine neden olmuş ve Batı'daki gelişmelerin arkasındaki temel paradigma ile ilgilenmemelerini beraberinde getirmiştir. Temel paradigmayı oluşturan *Batılı dinamiklerin* ıskalanmasında bir başka faktör elçilerin sahip olduğu mesleklerdir. Elçi seçiminde teknik bilgi ve becerisi olan kişilere ve sınıflara ağırlık verilmiştir. Teknik kadro ağırlıklı seçimler, Osmanlıya özgü ve gerçekçi bir modernleşme projesinin hayata geçirilmesini engellemiştir. İmparatorluk, sefirlerin seçiminde ihtiyaca binaen tercihler yapmakta ve bunun doğal neticesi olarak sefirlerin Osmanlı bürokrasisindeki görev alanları (askeriye, ilmiye, kalemiye), entelektüel ilgileri, elçi olarak görev yaptıkları zaman dilimi ve gittikleri ülkeler sefaretnamelerde öne çıkardıkları konularda farklılıklar oluşturmaktadır.

Düzenlendikleri zaman ve koşullar hakkında birtakım yararlı bilgiler vermeyi amaçlayan sefaretnamelerden birisi de 28 Mehmet Çelebi'nin İstanbul'dan Paris'e kadar yaptığı seyahati ve yolculuğu boyunca misafir edildiği şehirlerde, kalelerde, saraylarda ve başkentte kaldığı süre içinde tanık olduklarını anlatan Fransız Sefaretnamesidir.

Fransız Sefaretnamesi

18 yüzyıla yenilgiler alarak giren Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ile ilişkilerini düzenleme ihtiyacı duyar. İstanbul'da 1718 ile 1730 yılları arasında Lale Devri yaşanmaktadır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Avrupa'yı daha yakından tanıma düşüncesiyle bir heyet oluşturunca, bunun başına kültürü, iradesi ve kibarlığıyla ün salan Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi atar. Çelebi, Pasarofça (1718) görüşmeleri sırasında diplomatik becerileri; bugün sayıtaş başkanlığına denk önceki kariyerine diplomasıyı de eklemesini sağlamıştır. 1716-1724 arasında Fransa'nın İstanbul'daki büyükelçisi olan Marquis de Bonnac, Paris'te yayınladığı anılarında, onun Pasarofça'daki diplomatik becerilerinden bahseder. Müzakerelere katılan Avrupalı soylular arasında büyük itibar kazandığını vurgulamaktadır. Yeniçeri Ocağının 28'nci bölümünde yetiştiği için "28 Çelebi" olarak tanınan bu Osmanlı aydını, eğitim döneminde hızla yükselmesi ve sarayın gözüne girmesi tesadüf eseri değildir. Önce Çorbacı Mıhırbaşı yani mahkemeye işi düşenlerden ve hukuk işlerinden sorumlu idareciliğe yükseldi. Aldığı medrese eğitimi sayesinde Hocalık rütbesi alarak "Çelebi" unvanını kazandı. Daha sonra sefaretnamesine eşlik eden beyitleri yazacak düzeyde Farsça

öğrendi. Yeniçeri Efendisi olan Yirmisekiz Çelebi, seçkin bir heyetin başında Fransa elçisi olarak atandığında, Tophane Nazırlığı ya da kumandanlığı yapmaktaydı.

7 Ekim 1720 yılında 28 Mehmet Çelebi, III. Ahmet'in sefiri olarak dört yüz kişilik bir heyetle yola çıkmış ve 16 Mart 1720'de Fransa'nın başkenti Paris'e ulaşmıştır. Salgın hastalıktan dolayı bekletildikleri gerek liman gerekse şehirlerde Fransız devlet görevlilerinin sıcak ilgisiyle karşılaşmışlardır. Bu durumu oluşturan alt yapı birazda Osmanlı ricalinin dışarıdan gelen yabancılara gösterdiği ihtimamdan kaynaklanmaktaydı. Hatta gelen yabancıların istemesi halinde para yardımı bile yapılmaktaydı. Fransızlar, Osmanlı misafirperverliğine sefire iyi davranarak misli ile mukabele etmektedir. Fakat Fransa'nın gittiği yoldan gitmeyen devletlerde vardı. Örneğin, 1722 de Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya ya gidişi esnasında Rusların ülkelerine gelen elçi ve misafirlere zahire (yiyecek, içecek vb) vermek yerine para verme adetinden dolayı zorluklar yaşamıştı. Rus karşılama heyetinin elçiye para vermek istemesini de devlet-i Aliye'nin şanına yakışmayacağı düşüncesiyle Rusların para verme uygulamasını her seferinde reddetmeyi yeğlemiştir. Rus karşılama heyetindeki yetkililerin Osmanlı elçisindeki fazla erzakı Rus halkına satarak paraya dönüştürme teklifini de küçük düşürme girişimi olarak görüp erzak fazlasının başta askerler olmak üzere halka yedirilmesi emrini vermesiyle sorunu aşabilmiştir⁴. Bu örnekte göstermiştir ki, sefirler kişisel yanlarını mümkün olduğu kadar geri çekip, devleti temsil eden karakteristik nitelikleri her karşılaştıkları ritüel, gezi, kabullerde öne çıkarma gayreti içindedirler. Bu açıdan sefaretnameler, elçilerin yabancı devlet ziyaretleri sırasında verdikleri tepkiler ve ilgi çeken gözlemleri üzerinden Osmanlı toplum ve devlet düzenini anlamada ciddi birer kaynak olarak görülebilirler.

Rusların elçi ağırlama ritüellerindeki eksiklik "büyükler" arasına girme yolundaki bir devlet için henüz çok önemli ve gözden kaçırılmaması gereken bir ayrıntı olarak görülmemektedir. Oysa, Fransa ve Osmanlı 18 yüzyılın erken dönemlerinde hâlâ Avrupa'daki dengelerde önemli aktörler olarak görülmektedir. Bu nedenle de bütün devlet diplomasisi gerektiren işlerde büyüklüklerini her fırsatta göstermeye ayrı bir önem veren iki denk devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük devlet olmanın dışında elçilerin iyi ağırlanış ritüeli yabancıya bakışla da ilişkisi olsa gerektir. Toplum ölçeğinde misafir, bulunduğu yerin yabancısıdır. Neyi nerede bulabileceğini bilemez. Bunun yanı sıra normalin üzerinde fiyatlarla da karşılaşma sorunu da söz konusu olabilir. Nitekim, Rusya ya giden sefir Mehmet Ağa bu sorunlarla sıklıkla muhatap olur.

Göze çarpan bir diğer husus karşılama ve uğurlamadır. Çelebi, bu törenlere iştirak ediyor ve istisnasız şekilde, nerede, kaç parelik atışlarla karşılanıp uğurlandıklarını anlatmayı ihmal etmiyor. Tulon Şehrini Nazarto Limanına demir atıldığında Fransızların Osmanlı elçi için tahsis ettikleri ticaret gemisinden 10 parelik selam topuna karşılık liman etrafından üç yüz kadar topla mukabele edildiğinden büyük bir memnuniyetle bahseder⁵. İlk karşılama gemide olur ve yol boyunca gerçekleşecek ağırlamaların ilki; Fransız kralına ait bahçede mehteranların ve bir kaç bin görevlinin eşliğinde gerçekleşir. Ayrıca, Osmanlı sefirinin Fransa'da olmasından duyulan memnuniyeti her daim yineleyen Kralın iyi niyet elçileri; uzayan yoldan kaynaklanan meşakkatleri sözleriyle

hafifletmekte ve kalan konak sayısını elçiye bildirmek suretiyle Osmanlı sefirini hoşnut tutmaya büyük gayret sarf etmektedir. Karşılama yerlerinde Fransız beyzadesinin Osmanlı sefirine hitabı bunun en güzel örneğini teşkil eder: “Halen efendim France padişahı devletlu, saadetlu Efendi Hazretleri’nin kendi memleketlerine saadetle girdiklerini duymakla çok memnun olduklarından, kendisine hizmet edenler arasından seçtiği bu kullarını otuz konak öteden karşılayup hoş geldiniz demek için göndermişlerdir. Bu hareketin eskiden beri iki devlet arasında akdedilmiş olan dostluk ve samimiyet kuvvet vereceği muhakkaktır. Zira Cenab-ı Saadetleri bilhassa seçilip gönderilmiştir. Bu hususun uhdesinden gelmeğe kudretim yettiği kadar can-u gönülden çalışacağım. İnşallahuteala görürsüz’, diyerek sözüntü bitirdi”⁶

Bu üst düzeyde sıcak karşılanmanın devletlerin çıkar ilişkileri açısından bazı alt okumaları yapılabilir. Osmanlı İmparatorluğu, 16 yüzyılda Akdeniz’de hakimiyetini kesinleştirip güvenliği sağladığında Portekiz ve İspanya uzak denizlere açılmış ve yeni sömürgeler elde etmeye başlamıştı. İki ülkeye yetişmesi ve onları durdurma ihtimalini düşük bulan imparatorluk başka bir yola başvurdu. Avrupa’da barış halinde olduğu ülkeleri uzak denizlerde ticaret yerine tekrar Doğu Akdeniz ve bölgesindeki limanlarda ticarete teşvik etti. Bu ülkelerin başında da Fransa ve İngiltere geliyordu. Bu sayede yoğun ticaretin yapıldığı tüm Osmanlı limanları ve şehirlerinde kısa sürede zenginleşti. Ayrıca, bu hamlesiyle düşmanlarının ittifakını da kendiliğinden parçalamış oluyordu. Fransa ve İngiltere’nin de 18 yüzyıl imkanları içinde bu sunulanlar arayıp ta bulamayacağı karlılıkta bir ticareti işaret ediyordu. Bu iki ülke gün geçtikçe ticaret filolarını artırıp güçlendiriyor ve yeni pazarlar arıyorlardı. Bu kadar yakında korsanlardan arındırılmış bir bölgede düşük gümrüklerle yapılan alış-veriş memnuniyeti artırıyordu. Fransa ve İngiltere, Osmanlı ile 18 yüzyıl ortamında bile iyi geçinmeye hala mecburdu. Osmanlı elçisinin iyi karşılanmasında dostluğun ötesinde çıkarların belirleyici olduğu şüphesizdir.

Veba hastalığından dolayı gemide bir hafta kadar bekletilişi bile bu memnuniyetine gölge düşürmüyor. Çünkü bu bekletmeyi bir tedbir olarak görmektedir ve anlayışla karşılamaktadır. Yalnızca Marsilya’da vebadan ölenlerin sayı seksen bin kadar bir nüfustur. Yol boyunca vebadan dolayı karantina bölgelerinde bekletilirler. Bunların en uzun süreni Puka Kalesinde vuku bulur. Dört yüz kişilik Osmanlı heyeti burada kırk gün bekletilir. Ancak saraylarda ağırlandırmaları ve kralı adına heyete eşlik eden kişilerin temsil ettikleri makamın tüm gereklerini yerine getirmelerinden dolayı Osmanlı sefiri sabırla yolculuğunu sürdürme kararlılığındadır. Osmanlı heyetinde bir an yolculuğun iptali söz konusu olmuştur. Ancak, Name-i Hümayunun Paris’te krala verilmesi görüşü ağırlık basınca sabırla yolculuğa devam kararı alınmıştır. Süper güç olma yolundaki Fransa’nın sağlıkla ilgili ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğuna dair ilginç bir kayıttır.

Sefir, cezir ve meddin gemilere akıntı ile gitme imkanı verdiğini gözlemler ve hayret eder. Bahr-i muhit’ten ⁷med ettikçe Bordo’dan yukarıya doğru nehir suları çıkıyor; cezir ettikçe de nehir akıntısı geri dönüyor; gayet sürat ve yüksek şiddette nehir sularının denize doğru aktığını müşahade eder.

Altı çizilebilecek ikinci bir husus da, yol güvenliğidir. Elçinin anlatımlarından Marsilya'dan Paris'e kadar uzun süren yolculuklarının büyük bir kısmını nehir üzerinden teknik imkanlar marifetiyle kat ettikleri anlaşılmaktadır. Bu nehirler kanallarla beslenmiştir. Bu sayede büyük masraflarla yapılan kanallar hem ticaret ehline kolaylıklar sağlıyor, hem de mesafeleri kısaltıp devlete ek gümrük geliri sağlıyordu⁸. Nehirleri ve kanalları taşımacılıkta işlevsel hale getiren şey nehirlerin içinden geçtiği toprakların her iki tarafını gelişmesidir. Bu açıdan yol boyunca ipin üzerindeki boncuk taneleri gibi dizilen kale ve sarayların en gösterişli olanları Osmanlı sefirinin geçtiği nehir yolu üzerinde yapılmıştır. Nehir yolunu kullanarak Paris'e gitmeleri istenen yabancıların hayret ve takdir duyguları içinde başkente girmeleri Fransız diplomasisinin başarısı olarak görülebilir.

Kadınlara gösterilen itibar da sefirin dikkatinden kaçmamıştır. Fransa'da kadına gösterilen hürmet, itibar ve seyahat özgürlüğü elçinin iki toplum arasında gördüğü farklılıklardan biridir. Elçiyi karşılamaya gelenler bir şekilde devleti temsil eden üst tabaka kadınlarıdır. Mücevherler ve aşırı süs içinde gördüğü kadınlara tezat bir görüntü av partisi sırasında karşısındadır. Buradaki kadınlarsa erkek kıyafeti içinde karşısına çıkması yine elçinin hayretine mucip olur. Orta ve alt tabaka Fransız kadınlarının üst sınıf kadınları kadar rahat hareket edip etmediğini öğrenemiyoruz.

Osmanlı elçisi, geçtiği şehir yapılarını da gezi notlarına dahil etmiştir. Toulouse ve Bordeaux gibi şehirler hakkında da sefaretnamede ayrılan satırlar vardır Toulouse'un büyük bir şehir olmasına rağmen ticaret yeri olmadığından harap olduğu yorumunda bulunur. Çelebi'nin asker kökenli bir sınıftan gelmesine rağmen şehirlerin gelişiminde ticaretin önemini iyi kavradığı anlaşıyor. Buna karşılık, Garona Nehrinin de içinden geçtiği Bordeaux şehri, gördüğü diğer Fransız şehirlerinden üstündür. Hatta nehrin şehrin önünde genişleyen kısmını geldiği İstanbul şehrinin limanına benzetmektedir⁹. Bordo'da, nehirden oluşturulan limanda 600 kalyon ve yaz aylarında da dört bin yelkenlinin barınabildiği bilgisini aktarır.

Başkent Paris'te de sokaklarının genişliği ilgisini çeker. Altı at arabası genişliğinde mahalleler olduğu kadar üç araba genişliğinde mahallelerin de varlığından bahseder¹⁰.

Osmanlı sefirinin şehir kıyaslamalarını Fransız şehirleri arasında ya da İstanbul'la sınırlı tutmasında ilk kez Osmanlı ülkesinin dışına çıkıyor olmasının payı büyüktür. Yine aynı nedenle de başka yerlerle yorumları ve kıyasları sınırlı kalmaktadır.

Giyim kuşamda Fransız kralına hizmetlisi tefrişat nazırından silahtarına ve kadınlara kadar birçoğunun mücevherden adeta elbiseleri görünmeyecek kadar çok takı ve süse düşkün oluşlarından dem vurmaktadır. Hatta bu mücevher merakının Hintovları¹¹ çeken binek hayvanlardan, av sahasında kullanılan hayvanlarına kadar nasıl yaygın bir sahada kullanıldığını gözlemiştir. Kralın hazine dairesinde gördüğü 15 Louise'e ait elbiselerden birinin tamamen inci, lal ve yakut; bir diğer elbisenin inci ve elmas; gördüğü son elbisenin de elmas ile donatılmış olduğunu bildirir. Yine hazine dairesinde değerli taşların emsalsiz büyüklükte ve çeşitlilikte olduğunu yapılan teşhir sırasında ve Kral tacını incelerken müşahade eder. Yine asilzade aileleri ve saray

çevresindeki kadınların mücevher düşkünlüklerini dile getirir. Aslında Avrupa için 1700 ler; merkantalist dönemin zirvesidir ve gidilen yeni ülke ve sömürgelerden getirilen değerli taşlarla hem Asya'nın değerli malları satın alınmaktadır hem de asillerin üzerinde varlıklarını gösteren bir süs objesi olarak durmaktadır.

Kralla görüşme ise ayrı bir seremoni içinde geçer. Name-i Hümayun Fransız kralı 15. Louis'e (çocuk-kral) verilir. Kral adına ülkenin yönetimine lalası yardım etmektedir. Osmanlı elçisi padişahının sevgi, itibarını beyan ederek kralın huzurundan çekilir. Osmanlı sefiri, on bir yaşlarındaki kral ve lalasının daha sonraki günlerdeki av ve diğer davetlerine de icabet ederek elçilik görevini layıkıyla icra eder ve sıcak ilişkiler geliştirir¹². Küçük kral, hançerli elbisesiyle elçiyi temaşa etmiştir. Elçi de Fransız lalanın cesaretlendirmesiyle 11 yaşındaki kralın saçlarına dokunmuştur. Osmanlı sefirinin Fransa devletine diğer elçilerden farklı ve daha imtiyazlı bir ziyaret gerçekleştirdiği her halinden bellidir.

Sefirin kendisi de asker sınıfından olunca askerlerin gösterileri ve merasimleri sırasında sergiledikleri ayrı bir merak konusunu oluşturur. Askerlerin bir davul sesi ya da bir mendil işareti ile nasıl kütleli olarak harekete geçtikleri de seyahat notları arasına girmiştir¹³.

Sefaretname'de Fransa'daki kale içi hayatı şematize eden 125 resme de değinilmiştir. Sefir, kale maketlerinin faydalarını sıralar: Kalelerin istikam isteyen ve zaaf içeren yerlerin takviyesi bu sayede kolaylaştığını söyler¹⁴.

Osmanlı sefirine, Fransız askerlerinin tedavilerinin yapıldığı beşyüz ya da altyüz yatak kapasiteli bir hastane-saray gezdirilir. Arkasından kralın sarayı gezdirilir; Devahaneler¹⁵ gösterilir. Buradaki envai türlü ilaç, hayvan ve ecza ile ilgili araçlar kendisine seyretilir. Kubbesi yaldızlı ve içinde orgların ve resimlerin bulunduğu bir kiliseyi de saray gezisi sırasında görmüştür. Sefirin ziyaret ettiği başka saraylarda olmuştur. Sarayların ortak özelliği; kütüphanelere yer vermeleri, bahçe düzenine, yeşile ve ağaca önem verişleri, içlerinde fiskiyeli havuzlar barındırmaları, kuşhanelere ve hayvan kümeslerine yer ayrılması, köşkler ve saray odalarının kıymetli eşyalarla donatılmış olmasıdır. Sefir, bu saraylardan birini teşkil eden Marly Sarayını dolaşırken gördüğü bahçe(ler) karşısında "Dünya müminlerin hapishanesi, kafirlerin cennetidir" sözünün Fransız sarayında cisimleştiğini ifade eder¹⁶. Versailles Sarayı da birçok sarayın ortak niteliklerini üzerinde toplayan saraylardandır: "Versal bir bahçedir ki, dört saray ve dört bahçeden ibarettir. Hepsinin dolaşması yedi saat kadar mesafe imiş"¹⁷. Diğer saraylardan farklı olarak içinde ağaçlara şekil verilmesiyle elde edilmiş düz sokaklar vardır. Odalar ve duvarlar küçük hahırlarla ve odaların içinde horozlu mekanik saatler bulunmaktadır. Krala ait ahırların kalgir duvarları bile ince işçiliğin mahsulüdür. Sarayların abartılı teşrifatının en büyük nedeni Fransızların Alman Kayser'i¹⁸ ile yarış halinde olmalarıdır.

Yine Versailles Sarayındaki koruların içinde de her biri Farsça hikayeler anlatan tek bir kitaptan esinlenerek oluşturulmuş 39 tane şadırvan bulunmaktadır ve şadırvan hikayeleri levhalara kazınmış haliyle hayvan şekli verilmiş şadırvanların altına yerleştirilmiştir Saraydaki havuzlardan haç şeklinde bir nehir bile oluşturulmuştur¹⁹. Kilise, haç,

org gibi dini sembollerin gündelik yaşantıdaki ağırlığını hala koruduğu anlaşılmaktadır. Dini yaşamdaki laikleşmenin henüz saray aristokrasisini etkilemediği yorumu yapılabilir. Asya hikayelerinin Fransız saray korularında kullanılmasından şu anlaşılmaktadır ki, Oryantalist unsurlar 18 yüzyıl başında Fransız saraylarına taşınmış ve benimsenmiştir. Bir başka Asya'dan taşınan şey envayi çeşit bitkilerle oluşturulmuş yerlerdir: “Geldik bahçeye. Geziüp dolaştıkta, tıp kitaplarında adı geçen yazılı ne kadar nebat var ise, toplamakta o mertebe ihtimam etmişler ki, Acem ve Özbek diyarlarında hasıl olan nebatlardan getirtüp dikmişler. Ve Hind'den Çin'den ve bilhassa Yeni Dünya'dan ol kadar ağaç, çiçek ve nebatlar getürmüşler ki, sayısı belli olmayan garip ve acib görülmedik ağaç, çiçek ve nebatatlar gördük ki, görmeyenlere tarif ve tavsif ile ifade mümkün değildir”²⁰ Taşınan diğer canlı türü ise hayvanlardır. Sefiri şaşkınlığa uğratacak çeşitlilikte hayvanat bahçesinde canlı türü görür. Aynı yüzyılın içinde de diğer bir canlı türü insanlar başka kıtlardan örneğin Afrika kıtasından yola çıkarılacaklar ve Amerika kıtasındaki değerli madenleri Avrupalılar için çıkaracaklardır.

Çelebi'nin sanat alanında Fransızların yaptıklarına mana vermekte zorlandığını söyleyebiliriz. Özellikle karşılaştığı yağlı boya resimleri yorumlayamaz ve tuhaf bulur. Yabancı ülkelerdeki sanata mesafesini belli eden en güzel örneği opera için söyledikleri özetler: “Paris şehrine mahsus bir oyun var imiş. Opera derler imiş”. Oyun ve sahnenin düzenlenişi hakkında ve bu oyuna gelenlerin profili ile ilgili bilgi nakleder. Fransızların operada toplumsal tabakalarındaki yerine göre izleyici koltuklarına oturmalarından da bahsederek dönemin toplum yapısı hakkında da fikir sahibi olmamıza yardım edecek ip uçlarını vermektedir²¹. Asillerin boş zaman değerlendirme alışkanlıklarından birisi de bu tür etkinliklere ya izleyici ya da oyuncu olarak katılmalarıdır. Bütün bu asillerle ilgili tasvirlerini Kral locasından yapar; Osmanlı padişahını temsil eden sefir, operayı kralın yanında seyretme ayrıcalığını elde etmiştir.

Osmanlı elçisi, teknik, fizik, mekanikte Fransa'nın kat ettiği mesafe hakkında bize bilgi vermektedir. Kilim ve ayna atölyelerinde yapılan üretimden bahseder. Ve buradaki ticaretin krala ait olduğundan bizi haberdar eder²². Bu saraylarda üretimi yapılan eşyalar sanayi devrimi öncesi safhayı hazırlamaktadır. Daha sonra büyük fabrikalarda artık asillerin değil, yükselen yeni sınıfların kontrolünde kütleli üretim yapan yerler açılacaktır.

Rasathane ve diğer teknik buluşların ilgiyle ve yakından batılılar tarafından takip edildiği bir dönem başlamıştır. Artık, icatlar yalnız bilim adamları arasında değil halkın üst katmanları içinde merak konusudur ve tabana doğru bilimsellik giderek yayılmaktadır. 18 yüzyılda, girdiği rasathanede gelişmiş dürbünden uzaya bakan ilk Osmanlılardan olma ünvanını da elde eden 28 Mehmet Çelebi; Batı modernleşmesinin kırılmalarını yaşayan kişilerden biri olacak ve bunu Osmanlı ülkesine taşıyan “ilk”ler arasında yer alacaktır.

Yolculuk boyucunca Çelebi'nin en fazla ilgilendiği yapılardan biri de kalelerdir. Kalelerin sağlamlığı ve estetik tarzlarda yapılışını kayda değer bulmuştur. Kale içi bahçe düzenlemelerinin isabetinden ve yüksek köşklerden çevrenin temasının gü-

zel olduğundan bahseder. Fransız kalelerinin, Osmanlı kalelerinden farklı bir tarzı benimsedikleri ve bunun da elçi tarafından hoş karşılandığı anlaşıyor.

Bir Osmanlı devlet adamının Paris'e gelmesi Fransız halkı için çok ilginç ve önemli olmalıydı ki, tüm halkın sefiri karşılamak üzere yollara döküldüğünü okuyoruz. Fransız sosyetesinden, ordusundan ve kralın akrabalarından kaynaklanan aşırı ilgiden sıkılmaktadır. Ancak, kişisel hoşgörüsünden ziyade temsil ettiği değerlerden ve devletten hareketle seyirlik hale gelişlerini hoş karşılama eğilimi içindedir. Osmanlı heyetinin ve yemek yeme, namaz kılma, tesbihat, giyim kuşam biçimleri bu kesimler için merak konusudur. Sefirden sürekli müsaade alıp Doğu kültürü alışkanlıklarını yakında görme gayreti içine girerler. Hatta bu Paris'te geçirdikleri aylardan birinin Ramazan ayına denk gelmesi bu sıkıntıyı biraz daha artırmıştır. Bunun temel sebebi Osmanlı'da zaman içinde meydana gelen üst düzey güven ve üstünlük duygusu olabilir. Böyle bir gerekçeden hareketle, Osmanlı elçileri diplomasi dışında başka bir ilişki biçimini yabancı halklar düzeyinde geliştirme gereğine ihtiyaç hissetmemiştir.

Sonuç Yerine

18 yüzyıl Batı Dünyasının içinde bulunduğu sosyolojik konumu ve yaşadığı sosyokültürel değişimleri az ya da çok yansıması bakımından önemli bir sefaretnamedir.

Şevket Radop'a göre, Çelebi'nin Fransa seyahati, batılılaşma serüvenimizde önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Çelebi'nin gezip gördüğü eğitim ve bilim kurumları ile saraylar, parklar ve bahçeler hakkındaki izlenimlerinin Osmanlılar için model olduğu vurgulanmaktadır. Tanpınar gibi medeniyet ve kültür üzerine çalışan isimler ise, batılılaşma çabamızı; plansız, programsız, sistemsiz ve batıya nüfuz edememiş ve bunun doğal neticesi olarak ta "eşik"te kalmış olarak görürler.²³ Tanpınar, Avrupa'dan dönen elçilerin getirdiği malumatı bir programa dönüştürecek iradeyi dönemin yöneticilerinde göremez. "yazık ki, ne Damat İbrahim Paşa bir yenileşme programını hazırlayabilecek kadar iradeli bir şahsiyetti, ne de devri buna müsaitti. Bu itibarla, bu ilk temas daha ziyade zevk ve sanat sahasında eser verir"²⁴

Bu sefaretnamede bahsedilen konular Osmanlı İmparatorluğu nihayete erene kadar tartışılmıştır. İlk önce Osmanlı devlet ricalinde batıya karşı bir gevşeme ile başlayan bu ilk batılılaşma hamlemize bir süre sonra aydın, bürokrat ve halk katmanlarından da katılımlar olacak ve topyekun bir batılılaşma macerasına doğru sürüklenmeye yol açacaktır. Modernleşme ve Batılılaşma ile ilgili uzun soluklu koşumuz Osmanlıyla bitmez, ardından gelen Türkiye Cumhuriyeti de aynı paradigmadan güç alarak modernleşme sevdasını devam ettirmiştir. Bugün hala batılılaşma ile ilgili net bir program ve hedefimizin oluştuğu söylenemez. Bu uzun süreye yayılan batılılaşma çabamızda temel eksikliğin bakış açısından kaynaklandığında hemen birçok bilim adamı hem fikirdir. Batı'daki gelişmeyi sağlayan ve ilk etapta görünmeyen dinamiklerle (nedenler) ilgilenmek yerine üstte kalan yani görünürdeki eşyaya (sonuçlar) daha sıkı sarılmakla neticelenecek tüketen bir batılılaşmayı beraberinde getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Prof Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan yayınevi İstanbul 2003
- Şevket Rado, *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, İş bankası kültür yayınları, İstanbul 2010
- Altunış Gürsoy, *Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü*, Türk Dünyası Sosyal Bilimler (Bilig) Dergisi, sayı 36, Ankara, 2006,
- Dr Hasan Korkut, *Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, sayı:2, 2003.

-
- ¹ Şevket Rado, "Paris'te Bir Osmanlı Sefiri; Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi", İş-bankası kültür yayınları, İstanbul 2010
- ² Altunış Gürsoy "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü" Türk Dünyası Sosyal Bilimler (Bilig) Dergisi, sayı 36, Ankara, 2006, ss 160
- ³ Dr Hasan Korkut, "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar " Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, sayı:2, 2003, ss 493.
- ⁴ Fahri Çakı "Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi üzerine Sosyolojik bir tahlil denemesi" Kardelen dergisi, sayı:14, Mart 1992, İstanbul.
- ⁵ A.g.e. s 13
- ⁶ A.g.e. s 18
- ⁷ Cebel-i Tarık Boğazının Okyanusa bakan kısmı
- ⁸ A.g.e. s 20
- ⁹ A.g.e. s 25
- ¹⁰ A.g.e. s 32
- ¹¹ Üstü kapalı ve atla çekilen araçlar
- ¹² A.g.e. s 37-39
- ¹³ A.g.e. s 43
- ¹⁴ A.g.e. s 50-51
- ¹⁵ Eczahaneler
- ¹⁶ A.g.e. s 66
- ¹⁷ A.g.e. s 71
- ¹⁸ Alman İmparatoru
- ¹⁹ A.g.e. s 61
- ²⁰ A.g.e. s 75
- ²¹ A.g.e. s 52
- ²² A.g.e. s 76-79
- ²³ Altunış Gürsoy "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü" Türk Dünyası Sosyal Bilimler (Bilig) Dergisi, sayı 36, Ankara, 2006, ss 160
- ²⁴ Prof Ahmet Hamdi Tanpınar, "19.uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi" Çağlayan yayınevi İstanbul 2003

CEMAL ŞAKAR

İBN BATTÛTA'NIN RİHLE'Sİ

Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî Tancî; bilinen adıyla İbn Battûta, 17 Recep 703/25 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca şehrinde doğmuş; 770/1368'de Tâmesna-Merrâkeş kadısı iken vefat etmiştir. Bilinen adıyla *er-Rihle*, tam adıyla *Tuhfetü'n-Nuzâr fî Garâbi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* (Yapı Kredi Yay., çev., A. Sait Aykut, 3. baskı 2004) eseriyle dünyanın en önemli seyyahları arasında sayılmaktadır. *Er-Rihle*, Mağrib Sultanı Ebû İnan el-Fâris'in arzusu üzerine, Endülüslü edebiyatçı İbn Cüzeyy el-Kelbî tarafından seyahatnâme formatında 756/1355 yılında kayda alınmıştır. İbn Battûta ve İbn Cüzeyy'in bu eseri ortaya koyabilmek için yaklaşık olarak iki yıldan fazla birlikte çalışmışlardır.

Henüz 22 yaşında iken, 2 Receb 725/14 Haziran 1325 tarihinde Tanca'dan hacetmek niyetiyle yola koyulan İbn Batuta, takriben yirmidokuz yıl boyunca yaptığı yedi ayrı seyahatinde; İspanya, Kuzey Afrika, Orta Asya, Anadolu, Doğu Avrupa, Hindistan, Maldivler ve Çin'e kadar gitmiş, gezip gördüğü yerler hakkında önemli bilgiler nakletmiştir. "Kutsal evi hacetmek ve Yüce Peygamberimizin mezarını ziyaret amacıyla Yediyüzyirmibeşte Tanrı ayı Receb'in ikisinde, Perşembe günü doğum yerim olan Tanca'dan hareket ettim. (...) O zamanlar 22 yaşındaydım" (s. 9).

Battûta bu gezilerini üç seferde yapmıştır. Bunların hepsinin toplamı yirmidokuz yıldır. Gezilerinin en uzununu mağrib ve meşrik ülkelerinin tümünü içine alan ilk seyahatidir. İbn Battûta'nın gezileri sırasında uzun süre kaldığı ülkelerden biri Hindistan, diğeri de Çin olup bunların ilkinde iki yıl, ikincisinde ise bir buçuk yıl kalmıştır. Arapça bilmesi ve derviş gibi giyinmesi nedeniyle birçok ülkede kadılık makamına getirilmiş; Farsçayı iyi bilmesi, Türkçeden epey anlaması kendisine diplomatik görevler teklif edilmesinde etken olmuştur.

Ortaçağ'ın en büyük seyyahı kabul edilen Marko Polo'nun önemli rakiplerinden- dir. Hatta Marko Polo'dan daha geniş bir alanı gezmiş olması ve üç kıtada önemli kültür merkezlerine ulaşması nedeniyle onu geride bıraktığı da söylenir. Yetmişüçbin (yüzonyedibinbeşyüz km.) mil mesafe kat etmesi ve gezdiği beldelerde toplumsal hayata katılması, evlilikler yapması, resmi görevlerde bulunması seyahatnamesine olan güveni de arttırmaktadır.

"Yola koyuluşum müminleri emiri, dinin destekçisi, kutlu önder Ebû Yusuf oğlu Ebû Saîd'in saltanatı zamanına rastladı" (s. 9). Kuzey Afrika sahillerini takip ederek İskenderiye'ye varan İbn Battûta'nın ruhunda, Şeyh Burhâneddîn'in telkinleriyle Hint, Sint ve Çin gibi Doğu memleketlerini görme hevesi uyanır. İskenderiye'den Kahire'ye, oradan da güneye yönelip Yukarı Mısır diye bilinen Saîd bölgesine gider. Kızıldeniz kıyısındaki Ayzâb limanından, deniz yoluyla Cidde'ye geçmeyi planlar. Ancak bölgedeki siyasi istikrarsızlık nedeniyle Kahire'ye geri döner.

15 Şaban 726/18 Temmuz 1326 tarihinde Bilâdu's-Şam'a (Lübnan ve Suriye) tarafına yola koyulur. Kudüs, Aclûn, Akkâ, Sûr, Sayda, Taberiye ve Antakya şehirlerini gezer. 9 Ramazan 726/10 Ağustos 1326'da Dımaşk'a varan seyyah Ramazan'ı burada geçirir. Şam'dan hareket eden kabileyle Hicaz'a geçer ve ilk haccını yapar. 20 Zilhicce 736/ 19 Kasım 1326'da Mekke'den yola çıkarak Irak'a yönelir; Kadisiye, Necef, Bağdat, Basra, Übülle, Abadan, Tüster yoluyla İsfahan'a varır.

Şiraz'da Şeyh Mecdüddîn İsmail'in İlhanlı sultanı Muhammed Hudâbende'yi (Olcaytu Han) Şîîlikten Sünnîliğe geçmesine vesile olur. Şiraz'dan Kâzerûn'a, oradan Kûfe ve Kerbelâ'ya yönelir. Bu arada Tebriz'e gider ve döner. Bağdat'tan Samerra ve Tıkrît'e'ten geçerek Cezîre-i İbn Ömer (Cizre), Nusaybin, Sincar ve Mardin'i gezer. Tekrar Bağdat'a dönen İbn Battûta, 727-730/1327-1330 yılları arasında üç kez hacca gider.

730/1330 yılında Cidde'den Kızıldeniz üzerinden Yemen'in Zebîd şehrine ulaşır. Cible, Taizz, San'a ve Aden'e gelir. Sonra Aden limanından Doğu Afrika (Swahili) sahilleri etrafındaki gezisine başlar. Zeyla', Mogadişu (Somali), Monbassa (Kenya), Kulva (Tanzanya) sonrası deniz yoluyla Yemen Zafâr limanına gelir ve bugünkü Umman sınırları içerisinde kalan Nezva'ya ulaşır.

Umman'dan ayrılan seyyah, Hürmüz limanından Kevristan (Guristan), Sîrâf gibi Fars Körfezi'ni gezip Arabistan'a döner; 732/1332'de dördüncü haccını eda eder.

Hindistan'a niyetle Mekke'den çıkar, ancak Kızıldeniz'de fırtınaya tutulunca Ayzâb yakınlarındaki Re'südevâir burnundan karaya çıkar ve Nil Boyunca ilerleyerek Kahire'ye varır. Oradan Gazze'ye giderek Beyt-i Makdis, Remle ve Akkâ yoluyla Lazkiye'ye ulaşır. Bir Ceneviz gemisine atlayıp Türkiye'ye doğru denize açılır. 732/1332'de Alanya'da karaya çıkar. Antalya, Isparta, Akşehir, Denizli, Tavâs, Muğla, Milâs ve Barçın'dan sonra; Konya-Erzurum seyahatini gerçekleştirir. Daha sonra Birgi'den yola çıkarak Ayasluk, İzmir, Manisa, Bursa, İznik güzergâhını takip eder. Mekece, Geyve, Sakarya, Göynük, Bolu, Kastamonu yoluyla Sinop'a varır. Sinop'tan denize açılarak Kırım'ın Kerç limanına çıkar.

10 Şevval'de Bizans imparatorunun kızı ve Sultan Uzbek'in üçüncü hatunu olan Beylun'un kabilelerinde Ukek, Sudak, Baba Saltuk (Dobruca) yoluyla Konstantiniye'ye gelir. İstanbul'dan tekrar Deşt-i Kıpçak'a döner. Uzbek Han'ın ülkesini Çin'e bağlayan ticaret yolu üzerinden Ural nehrinin Hazar'a kavuştuğu yerde Sraycuk şehrine ulaşır ve kırk gün süren bir seyahatin ardından 'Türklerin en güzel şehri' dediği Harizm'e varır. Daha sonra Kat, Vabkent, Nahşeb yoluyla Semerkand'a gider.

Herat ve Cam'a uğrayan seyyah, Tûs, Serahs, Bistam şehirlerini dolaşır Hindu kuş dağlarına uzanır; oradan Gazne-Kabil yoluyla 1 Muharrem 734/12 Kasım 1333'te İndus vadisine gelir. Sonra 734 Safer/1334 Temmuz'una kadar Delhi'de kalır. Daha sonra Delhi'den güneye uzanıp Dehfattan gibi güneybatı sahil şeridinden geçerek Kalikut'a varır.

Malabar sahillerinden Maldivler'e açılır. Maldiv'de birbuçuk sene kaldıktan sonra gemiyle Seylân'ın Puttalem şehrine gelerek Serendîb dağına çıkarak Hz. Âdem'e ait olduğu söylenen ayak izini görmüştür. Buradan ayrılp Bangladeş kıyılarını geçen

seyyah, Bengal sultanı Mübarek Şah ile görüşemez. Daha sonra Berehnekâr ülkesine geldiğini, bura halkının erkeklerinin köpek ağızlı olduğunu söyler. Sonra Cava'ya oradan da Sumatra'ya geçen seyyah, Malakka boğazında tur atarak Kakula (Malezya; Kuala Terengganu) limanına gelir.

Denizde bir ay mahsur kaldıktan sonra Tavalisi ülkesine varır. Tavalisi'nin neresi olduğu konusunda *Rihle* şârihleri farklı görüşler öne sürer: Borneo'daki Şampa kıyıları, Kamboçya ve Tongking.

Buradan Çin'e geçen seyyah 17 gün sonra Zhangzhou limanına varır, resmi görevli olduğu için el üstünde tutularak Hanbalık'a (Pekin) götürülür. Çin'den ayrılıp Sumatra'ya, oradan Cava'ya geçen seyyah; Malabar kıyılarına yönelir ve bir daha Delhî'ye uğramaz. Fars Körfezi üzerinden giren İbn Battûta Bağdat ve Suriye yoluyla Mısır'a varır ve beşinci haccını ifa eder.

Mekke'den tekrar Mısır'a geçen İbn Battûta, İskenderiye'den denize açılarak 750 Safet/1349 Nisan ve Mayıs aylarında Tunus'a varır. Oradan da bir Katalan gemisine atlayarak Sardunya adasının büyük limanına (Cagliari) ulaşır. Sardunya'dan Cezâyir'e açılan seyyah, Tenes'te karaya çıkar ve 750 Şaban/1350 Kasım ayında Fas'a döner. Burada fazla kalmadan Endülüis'e geçer. Marbella, Malaga, Hammam yoluyla Gırnata'ya varır; aynı yoldan geri dönerek Merrâkeş'e gider.

Tekrar yola çıkan İbn Battûta Malli'ye yönelir; Büyük Sahra'yı kuzeybatıdan güneybatıya doğru geçerek Nijer'e varır. Merinî sultanından gelen emirle 754 Zilkade/1353 Aralık ayında Sicilmasa'ya döner ve nihayet Fas'a gelmiştir.

8/14 yüzyılda İslâm dünyasını dolaşan İbn Battuta'nın farklı anlatım tarzlarını içeren bu seyahatnamesi, pek çok tarihî, coğrafi, edebî ve antropolojik bilgiyi içermesi açısından önemli kabul ediliyor. Diğer taraftan gezileri esnasında tuttuğu notların, Hindistan'da soyguna uğraması ve Kalikut Limanı'nda binmiş olduğu geminin batması nedeniyle zarar görmesi ve sonrasında eserin yazılması bazı konularda sadece gezginin hafızasında barındırdığı bilgileri aktardığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu arada eseri yazan İbn Cüzey'in kendiliğinden eklediği parçalar da eserin güvenilirliğini zayıflattığı iddia edilmektedir. Eserdeki tarihî kopukluklar, önemli bir eksiklik olarak kabul edilmiş ve esere yapılan ilaveler, aşırıya kaçan tasvirler kuşuklara neden olmuştur.

İbn Battûta sadece bölgenin idareci ve ileri gelenleri ile tanışmakla kalmamış; dağ, tepe, göl, ırmak, dere, deniz, bitki örtüsü, madenler, elde edilen ziraat ürünleri gibi coğrafi özellikleri, şehirlerinin fizikî yapıları, sâkinlerinin dinî hayatları, ahlakî yapıları, örf, âdet ve gelenekleri, geçim kaynakları, yaşayış biçimleri, dil, mimârî, protokol kuralları, ulaşım araçları, kurumları, kadın erkek ilişkileri vb. beşeri nitelikleri, sosyal ve iktisadî hayatı, yenilen-içilen ve giyilen şeylere kadar ilgisini çeken hususlarda bilgiler vermiş, zaman zaman da kendi bakış açısıyla bunları değerlendirmeye çalışmıştır.

Rihle'ye yukarıda andığımız türden kuşuklarla yaklaşılsa da, birçok bakımdan ana kaynak hüviyetindedir. Gezdiği yerlerle ilgili olarak iktisadi, siyasi, kültürel birçok unsur detaylı olarak anlatmasıyla birbirinden farklı bilimsel disiplinlere kaynaklık etmektedir.

ALİ EMRE

MARCO POLO'NUN GEZİLERİ VE GEZGİNLİĞİ

Marco Polo, bütün dünyada tanınan bir gezgin, bir serüven adamı ve dahası tarihi bir aktör olmakla birlikte, hakkında konuşup yazmanın, görüş ve hüküm bildirmenin son derece zor olduğu bir isimdir. Hayatı ve gezileri hakkında oluşan efsaneler, onun gerçek kişiliğini ve rolünü örtmüştür, gölgelemiş gibidir. Günümüzde bile çeşitli tartışma ve spekülasyonlarla örülü olan bu Marco Polo algısında, ana hatlarıyla öne çıkan üç etkenden söz edilebilir: Birincisi bizzat Marco Polo'nun cerbezeli hayatından ve gezilerini anlatma tarzından kaynaklanan sıkıntılardır. İkincisi verdiği bilgilerden ve Hristiyanlığın anlatılanları algılama biçiminden kaynaklanan sorunlardır. Üçüncüsü de gezilerin anlatıldığı eser(ler)in el yazmasının aslının kaybolmasından, tarihi süreç içerisinde bu anlatılara yapılan ekleme ve çıkarmalardan kaynaklanan zorluklardır.¹

Ünlü tacir, serüvenci ve gezgin Marco Polo'nun, kesin olmamakla birlikte, 1254 yılı Eylül'ünde Venedik'te doğduğu kabul edilmektedir. Bazı kaynaklarda, aslında Macar olduğu ve Dalmaçya'nın Korcula adasında doğduğu, bu ada o dönemde Venedik protektorası olduğu için Venedikli ve İtalyan bilindiği iddia edilmektedir. Çocukluğunda, Karadeniz ve Akdeniz'deki ticaret merkezlerine uğrayan babasıyla yolculuklar yapmıştır.

Marco Polo'nun şöhretinin ve başarısının arkasında ailesinin, özellikle de babası Nicolo ve amcası Maffeo'nun daha önceki seyahatleri vardır. Ortadoğu'da uzun süre ticaret yapan bu aile, bu sayede önemli bir servet ve ün kazanmıştır.

Konstantinopolis'te siyasal bir değişim olacağını sezen Polo kardeşler, yaklaşık 1260'ta buradaki mallarını elden çıkardılar ve servetlerini değerli taşlara yatırdılar. Ardından Moğol İmparatorluğu'nun batı topraklarını yöneten Berke Han'ın idaresi altındaki Volga kıyılarına doğru yola çıktılar. Mahiyeti tam bilinmemekle birlikte servetlerini iki katına çıkardılar. Siyasal gelişmeler onların Venedik'e dönmelerini bütünü zorlaştırdı doğuda Buhara'ya doğru yöneldiler. Yolculukları dört yıl sonra (1265) Moğol İmparatorluğu'nun başkenti ve büyük olasılıkla da Kubilay Han'ın yazlık merkezi olan Shangdu şehrinde sona erdi. Polo kardeşler, Kubilay Han'la dostça ilişkiler kurdular. Sonunda, Kubilay Han'ın elçisi olarak ve "Yedi Sanat'ı bilen" 100 akıllı adam göndermesi için papaya yazdığı mektuplarla birlikte ülkelerine döndüler.²

Marco'nun doğumu ve çocukluğu bu döneme rastlamaktadır. Venedik'te geçen çocukluk yılları hakkında elde ciddi hiçbir bilgi yoktur. Babası 1269'da doğudan döndüğünde, 15 yahut 16 yaşlarında bir delikanlı olarak onunla ilk kez karşılaştığı söylenmektedir.³

MARCO POLO'NUN ASYA GEZİSİ

Marco Polo'nun babası Nicolo ve amcası Maffeo, ülkelerine döndüklerinde Papa IV. Clemens'in öldüğünü öğrendiler. Yaklaşık iki yıl yeni papanın seçilmesini bek-

lediler. Sonunda beklemekten bıkmınca, genç Marco'yu da yanlarına alarak 1271'de yola çıktılar. Filistin'deki papalık elçisi Piacenzalı Tebaldo onlara Moğol hükümdarına götürmeleri için mektuplar verdi. Pololar yola çıktıktan birkaç gün sonra Tebaldo'nun X. Gregorius adıyla papa seçildiğini haber aldılar. Bunun üzerine Akkâ'ya dönerek papadan resmi belgeleri ve yanlarına da iki rahip olarak Hanbalık'a (Pekin) doğru yeniden yola çıktılar. Rivayetlere göre, kısa bir süre sonra cesaretlerini yitiren rahipleri bırakarak yollarına yalnız devam ettiler.

Ayas (bugün İskenderun Körfezi'ndeki Yumurtalık) üzerinden kuzeydoğuya yönelerek 1272 başlarında büyük olasılıkla Erzurum'dan ve Tebriz'den geçtiler. Ardından haydutlarla dolu tehlikeli çölleri aşarak Basra Körfezi kıyısındaki Hürmüz'e ulaştılar. Fakat Hindistan ve daha ötesine kadar uzanacak bir deniz yolculuğunu göze alamadıklarından, Moğol başkentine karadan gitmeye karar verdiler.

İran'ın doğusunda kalan Horasan bölgesinden sonra daha dostça karşılandıkları topraklara vardılar. Afganistan'daki Bedeşan'da bir yıl kadar kaldılar, yörenin yumuşak iklimi uzun süredir çektikleri hastalığın (muhtemelen sıtma) geçmesini sağladı. Bu arada Marco'nun Afganistan'ın öbür bölgelerini, Hindukuş'taki Nuristan'ı, Çitral'i ve bir olasılıkla Keşmir'i dolaştığı ileri sürülür. Fakat hangi yöreleri gerçekten dolaştığını, hangilerini yolda edindiği bilgilerle anlattığını belirlemek zordur.⁴

Bedeşan'dan ayrılan Pololar, Vahan vadilerini izledikten sonra Pamirler'in kuzeydoğu yamaçlarından inerek Kaşgar'a ulaştılar. Böylece asıl İpek Yolu'na çıkmış oldular. Taklamakan Çölü'nün güney ve doğusundaki Yarkent, Hotan, Charchan ve Lop Gölü vahaları boyunca ilerleyerek Çin sınırındaki Shazhou'ya vardılar.

Daha önce küçük Nasturi, Hristiyan, Budacı, Manici ve Zerdüştü toplulukların da yaşadığı Müslüman ağırlıklı yörelerden geçmiş olan Pololar, Gansu topraklarına girince, Çin kültürünün etkilerini taşıyan bir Budacılıkla biçimlenmiş, bütünüyle farklı bir uygarlıkla karşılaştılar. Bir rehberle sürdürdükleri yolculuğun bu kesiminde, Ningxia yöresine geçmeden önce büyük olasılıkla Suzhou ve Ganzhou'yu dolaştılar. Sonunda, 1274'te yeniden Kubilay Han'ın Shangdu'daki yazlık sarayına ulaştılar. Koruyucuları Kubilay Han'a, Kudüs'ten getirdikleri kutsal yağı ve papanın mektuplarını sundular.

MARCO POLO'NUN ÇİN'DE GEÇEN YILLARI

Pololar, izleyen 16 ya da 17 yıl boyunca Hitay (bugün kuzey Çin), Mangi (bugün güney Çin) ve Moğollara bağlı başka topraklarda yaşadılar. Shangdu ile kışlık sarayın bulunduğu Pekin arasında imparatorla birlikte dolaştılar.

Marco, Hitay'a vardığında ancak 20 yaşlarındaydı. Hemen hiç Çince bilmemesine rağmen, Moğolların konuştuğu Koman lehçesi, Arapçalaşmış Farsça, Moğolca ve Uygur Türkçesi gibi o dönemde Doğu Asya'da konuşulan birçok dili konuşabiliyordu.⁵

Genç gezgin, yabancı ülkeler hakkında anlatılanları dinlemekten büyük zevk alan Kubilay Han'dan yakın ilgi gördü ve onun tarafından, araştırma yapmak üzere sık sık

imparatorluğun uzak bölgelerine gönderildi. Bu gezilerin birinde Çin'in güneybatısına, Yunnan'a ve belki de Birmanya'daki Tagaung'a kadar gitti. Başka bir gezide Çin'in güneydoğusunu dolaştı. Sonradan büyük bir coşkuyla anlattığı Quinsay kentiyle Moğolların yeni fethettiği bölgeleri gördü.

Marco'nun, anılarında kişisel konulara girmemesi nedeniyle ortaya çıkan boşluk, onu parlak bir saray gözdesi düzeyine çıkaran bir efsaneyle doldurulmuştur. Buna karşılık eldeki Çin kayıtlarında adının hiç geçmemesinden ve olayları aktarma biçiminden hareket eden bazı kişi ve çevreler, gerçekte önemli görevler üstlenmediğini ve verdiği bilgilerin sağdan soldan duyduklarına dayandığını öne sürmüşlerdir. Büyük olasılıkla gerçek bu iki uç görüşün arasındadır. Çin kayıtlarında Marco adına rastlanmaması, daha sonra Çin'e giden İtalyan misyoner Matteo Ricci ve ressam Giuseppe Castiglione gibi bir Çin adı kullanmış olmasından gelebilir. İmparator adına yaptığı gezilerin dışında, tuzla ilgili konulardaki geniş bilgisi bu alanlarda bazı sorumluluklar üstlenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Fakat gezilerin yer aldığı Il Milione'nin bazı metinlerinde 1282-87 arasında üç yıl "Yonju" kentini yönettiği anlatılırsa da bu bilgi güvenilir olmaktan uzaktır ve bütünüyle tek bir sözcüğün belli bir biçimde okunmasına dayanır.

VENEDİK'E DÖNÜŞ

Pololar 1292 dolaylarında, Argun Han'la evlenmek üzere İran'a gönderilen bir Moğol prensesine eşlik etmekle görevlendirildiler. Kubilay Han'ın onları yollamak istemediği ama sonunda izin verdiği sanılmaktadır.

Poloların ve prensesin yanı sıra yaklaşık 600 saraylı ve denizciyi taşıyan 14 gemilik filo Quanzhou limanından yola çıktı. Katile, sertiven ve tehlikelerle dolu bir yolculuktan sonra Hürmüz'e ulaştı. Oradan Horasan'a giden katile, Argun'un öldüğünü öğrenince, prensesi oğlu Gazan Han'a teslim etti.

Birkaç ay Tebriz'de kaldıkları sanılan Pololar, Hristiyan ülkesine ayak bastıktan hemen sonra, büyük güçlüklerle kazanmış oldukları servetin çoğunu Trabzon'da çaldırdılar. Birçok gecikmeden sonra Konstantinopolis'e ve sonunda 1295'te Venedik'e vardılar.

IL MİLIONE

Marco Polo Venedik'e döndükten hemen sonra, Akdeniz'deki bir çatışma sırasında Venediklilerin denizdeki en büyük rakipleri Cenovalılara tutsak düştü. Ardından Cenova'daki hapishanelerden birine kapatıldı.

Hapishanede, tanınmış romans yazarı Rustichello (Rusticiano) ile karşılaştı. Ona Asya'da geçirdiği 25 yılın öyküsünü yazdırmaya başladı. Rustichello öyküyü 13. ve 14. yüzyılda yaygın olarak kullanılan Fransızca ve İtalyancanın karışımı bir dille kaleme aldı. Bazı kaynaklar Rustichello'nun özellikle çarpışmalara ilişkin bölümlerde katkılar yaptığını öne sürerler. Kısa bir süre sonra özgürlüğüne kavuşarak Venedik'e dö-

nen Marco Polo, evlendi ve üç çocuk sahibi oldu. Babası 1300'de ölmüştü. O da önemli bir miktar tutmayan servetiyle sakin bir yaşam sürdü ve 1324'te 70 yaşında öldü.⁶

Il Milione basıldıktan sonra büyük bir ilgi gördü. 16. yüzyıl İtalyan coğrafyacısı Giovanni Battista Ramusio'nun deyişiyle "birkaç ayda bütün İtalya'yı dolaştı." Kitabın bu denli tutulmasının nedeni fantastik bir romans olarak görülmesiydi. O sırada henüz matbaa olmadığından kitabın çıkarılan kopyalarında ve çevirilerinde birçok çıkarma, ekleme ve yanlışlıklar yapıldı.

Kitabın özgün kopyası bugüne ulaşamamıştır. Farklı dillerde ve lehçelerde 140 farklı yazma metninin olduğu ileri sürülmektedir. Çok karmaşık ve çelişkili bir malzeme oluşturan bu kopyalar, ortaçağdan günümüze değin filolojik bakımdan çözülmesi en zor sorunlardan biri olmuştur.

Marco Polo'nun, yaşamının son yirmi yılında kitabın çeşitli kopyalarında eklemeler ve düzeltmeler yaptığı sanılmaktadır. Özgün metnin başarılı bir Latince çevirisini yapan rahip Pipino gibi bazı yazar ya da çevirmenler, Marco'nun anlattıklarının ve yorumlarının çoğunu dinen sakıncalı ya da heretikliğe tehlikeli ölçüde yakın bulduklarından metnin önemli bir bölümünü sansüre uğratmışlardır.

Marco Polo kitabını, doğrudan deneyimlere dayanan büyük bir kozmografi olarak değerlendiriyordu. Kitabın özgün adının Divisament dou Monde (Dünyanın Hikâyesi) olması da dikkat çekicidir. Marco Polo kişisel anılarını çoğu yerde kuramsal tutkusuna feda etmiştir. Kitapta gezilerle, arada geçen süre ve mevsimlerle ilgili ayrıntılara pek rastlanmaz.

Kitabın genel havası –tartışmalı ve çarpıtılmış kimi verilere rağmen– nesnel ve geniş bir bakış açısını yansıtır. Marco Polo, kitapta belirli bir tarih ve yol sırası izler. Fakat sık sık, muhtemelen akraba ve tanıdıklarının gördükleri yerleri de ayrıntılarıyla anlatır. Bu sapmalara Mezopotamya, Sabbahiler, Semerkand, Sibirya, Japonya, Hindistan, Etiyopya ve Madagaskar üzerine bilgilerin verildiği bölümlerde rastlanır.

Kitabın yaygın adı olan Il Milione'nin kökeni belli değildir. Bu sözün, "uzun öykü" düşüncesiyle ilişkisi olabileceği gibi, aile lakabı Aemilione'nin (Büyük Emil) bozulmuş biçimi olabileceği de söylenmiştir.

Şair Dante Alighieri'nin ünlü çağdaşı Marco Polo'dan hiç söz etmemesi dikkat çekicidir. Büyük olasılıkla kitabı bir fabl, uydurma ve bu nedenle de tehlikeli derecede heretik olarak değerlendiriyordu. Marco Polo'nun, o dönemin geçerli görüşüne göre kimsenin yaşamadığına inanılan Ekvator'un aşağısındaki bölgede yaşayan insanları anlatması özellikle tehlikeli görülmüş olabilir.

Polo'nun anlattıklarının ortaçağ düşüncesine yeni bir bakış açısı getirdiği açıktır. Batı'nın ufukları genişledikçe onun etkisi de giderek artmıştır. Japonya betimlemesi, Kolomb'un 1492'de güneşin doğduğu yere doğru yaptığı yolculukta belirleyici rol oynamıştır. Baharatların kaynağı olan bölgeler hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler, Batılı tacirleri bu topraklara ulaşmaya ve Arapların baharat ticareti tekeline kırmaya yöneltmiştir.

MARCO POLO VE ESERİ HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR

Marco Polo'nun, gezileri sırasındaki gözlemlerini içeren ve Batı'da edebiyat, kültür ve doğubilim alanlarında önemli bir yere sahip olan eserinin asıl metni henüz ele geçmemiştir. Kimi bölümleri olağanüstü olaylarla süslenen eserde diğer bazı gezgin, misyoner ve tüccarlar tarafından yazılan kitaplardan alıntılarının bulunması anlatılanların gerçekliği konusundaki kuşkuları artırmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi, bazı bölge ve halklar hakkındaki görüşleri ve söz gelimi Çin Seddi ve çay hakkında hiçbir bilginin var olmaması araştırmacılar tarafından garip karşılanmıştır. O kadar ki Marco Polo'nun Çin'e hiç gitmediğini ileri sürenler, eserde yer alan bilgilerin tamamen uydurma olduğunu söyleyenler bile çıkmıştır.

Marco Polo'nun anlatılarında çok sayıda millet ve toplulukla ilgili bilgi ve anekdotlara rastlamak da mümkündür. Eserde Türklerin yaşadığı bölge Turcomannia olarak adlandırılır. Hayvancılıkla geçinen bölge halkının dünyanın en güzel ipek hahırlarını dokudukları dile getirilir. Ermeni ve Rumların ticaret ve zanaatla uğraştıkları söylenir. Erzincan'da mükemmel pamuk (bambagia) imal edildiği belirtilir. Gürcistan sınırı yakınlarında Hz. Nuh'un gemisinin bulunduğu yazılır. Akkoyunlular ve Karakoyunlular arasındaki çatışmalardan söz edilir. Daha sonra İran ve bütün Orta Asya kat edilir. Pamir Dağı ve Gobi Çölü aşılar. Moğolistan ve Türkistan'a inilir ve 1275'te Kubilay Han'ın huzuruna çıkılır. Polo ailesinin dönüş güzergâhı, Çin sahilinden deniz yoluyla İran körfezi ve oradan kara yoluyla Trabzon ve tekrar denizden İstanbul, Eğriboz adası ve Venedik şeklindedir.

Kitabın, çeşitli dillerde çoğaltılan nüshalarından sonra, matbaanın Venedik'te kurulmasını takip eden yıllardan başlayarak çok sayıda basılı metin oluşmuştur. Bazı yazmalar minyatürlerle, bazı basılı kitaplar da gravürlerle birlikte yayımlanmıştır.⁷

Çeşitli dillerde ve birbirini tam olarak tutmayan 140 el yazması bulunan Marco Polo'nun kitabı, o zamanlar, Batı'nın ilerisinde olan Çin uygarlığını gerçekçi yahut övgüye kaçacak şekilde anlattığı için Hristiyanlığı küçük düşürmeye çalışan bir abartı ve uydurma diye karalanmak istenmiştir. Ayrıca kitaptaki bilgilerin, Ortaçağı yaşayan Avrupalıların inanamayacağı denli olağanüstü ve yeni olduğunu belirtmek gerekmektedir. Marco Polo'nun ölürken, "Gördüklerimin yarısını anlatmadım, çünkü kimse inanmayacaktı." demiş olması bu bakımdan düşündürücüdür.⁸

Ünlü gezginin gözlemlerine ve işittiklerine dayanarak verdiği birçok bilginin yüzyıllar boyunca uydurma sanılmasına rağmen çağımızdaki bilgilerin ışığında gerçeğe epeyce yakın olduğu anlaşılmıştır. Ancak Hristiyan koşullanmalarından dolayı Müslümanlarla, Doğu halklarıyla ilgili konulara kimi zaman önyargılı yaklaştığı da açıktır. Anadolu'daki Türkmenler hakkında şu sözleri dikkat çekicidir söz gelimi: "Türkmenlerin oturduğu bölgede halk üç kesime ayrılmıştır. Muhammed'i sayan ve onun öğretisine uyan Türkmenler kaba ve cahil kimseledir. Bunlar dağlarda ve başlıca geçim kaynakları olan hayvanları için güzel otlaklar buldıkları ulaşılması güç yerlerde otururlar. Burada turki denilen eşsiz atlar ve yüksek fiyatlara satılabilen ka-

tırlar yetiştirilebilir. Halkın diğer kesimleri kentlerde ve belli yerlerde oturan, ticaret ve el sanatlarıyla uğraşan Rumlar ve Ermenilerdir. En önemli kentler olarak Konya, Kayseri ve Sivas sayılabilir...”

Musul ve civarından söz ederken de Kürtlerle ilgili yine kişisel gözlem ve yorumlarına yer verir Marco Polo: “... Dağlık yörelerdeyse Kürtler diye adlandırılan bir bölümü Nesturi ve Jakobit sekteine bağlı, bir bölümüyse Müslüman olan bir halk oturur. Bu kimseler yasa tanımazlar, yoldan gelip geçen tüccarları soyarlar. Bu yörenin yakınında adlarına Muş ve Mardin denen başka iller de vardır. ...”

POLO VE ALAMUT EFSANESİ

Marco Polo’ya atfedilen bu kitabın en çok tartışılan bölümlerinden biri de Hasan Sabbah, Alamut ve Haşişiler üzerine anlatılanlar olmuştur. Ünlü gezgin, açık bir cehalet ya da saptırmayla, Nizarilerin Suriye’deki koluyla ilgili efsaneyi aynen alıp Alamut Kalesi’ndeki İran Nizarileri için kurgulamıştır. Avrupa’da “assassin” teriminin ve İsmaililerle ilgili efsanenin yaygınlık kazanması da Polo’nun seyahatnamesinin etkisiyle olmuştur.

Polo, Alamut Kalesi’ndeki gizli bahçeyi, bu sahte cennetteki hurileri, afyonla uyuşturulup gözünü cennette açan müritlerin Şeyh’e nasıl sadakatle bağlanıp ölümcül görevlerine hazırlandıklarını ballandıra ballandıra ve kendi gözleriyle görmüşçesine canlı bir şekilde anlatır. Marco Polo, bu hikâyeyi karşılaştığı İsmaililerin anlattıklarına dayandırmıştır. Oysa genç gezginin İran’da bulunduğu 1273 yılında Alamut Kalesi Moğollarca yıkılışı 17 yıl olmuş, İran’daki bütün kale ve yerleşimleri yerle bir edilmiş, İsmaililer İran’ın dört bir yanına dağılıp gizlilik dönemine girmiştir. Muhtemelen, Marco Polo Suriye İsmailileriyle ilgili önceden duyduğu hikâyeyi, mezhebin İran’da varlığını öğrendiği koluna uyarlamıştır. Bunu yaparken de hayal gücünden epeyce yararlandığı, anlatısını sayısız uydurma ve dedikoduyla doldurduğu bellidir.⁹

Marco Polo’nun, İran coğrafyasından ve halklarından söz ederken yer verdiği bu efsanevi ve art niyetli aktarımın bir bölümü şöyledir: “... Bu yöre halkı da Mulehetiler yani sapık inançları olan kişiler diye anılırlar. Buranın yöneticisi iki dağın çevrelediği güzel bir koyakta, içinde en lezzetli meyvelerin ve en güzel kokulu çiçeklerin yetiştiği güzellerin güzeli bir bahçe yaptırmıştı. Ayrı büyüklüklerdeki ve biçimlerdeki birkaç saray kat kat düzlükler üzerinde birbiri ardınca yükselmekteydi ve bu saraylar altın kaplamalarla, resimlerle ve zengin ipekli kumaşlarla döşenmişti. Bu yapılar da, içinde billur gibi su fışkıran havuzlar olduğu gibi şarap, süt ve bal akan havuzlar da vardı. Saraylarda şarkı söylemeye eğitilmiş ve her türlü çalgıyı çalabilen, rakslarıyla büyüleyen ve tüm eğlenceler için hazır durumda bekleyen dünya güzeli kızlar bulunmaktaydı. Zengin giysiler içinde dolaştıkları bahçeleri ve saray pavyonlarını sürekli neşe ve güzellikle doldururlardı. Bu kızların gözcüleri sarayların içine gizlenmişlerdi ve gözcülerin kendilerini göstermeleri yasaktı. Bu büyüleyici güzellikteki bahçeyi hükümdarın hiçbir amaç gütmeksizin yaptırdığı söylenemez. Muhammed koyduğu

kurallara uyanların tadılabilecek tüm zevkleri cennette huri kızlarıyla birlikte tadabileceklerine söz vermişti. Şeyh de yandaşlarını kendisinin de peygamber olduğuna ve seçtiği kişilere cennetin kapılarını açacak gücü olduğuna inandırmak istemekteydi. Kendisinden izinsiz bu büyüleyici koyağa kimse giremesin diye koyağın girişine ancak gizli bir yolla geçit veren geçilmez bir kale diktirmişti. Sarayında komşu dağların yerlileri arasından seçerek getirttiği savaşı görünümülü, korkusuz ve atılgan, yaşları on ikiyle yirmi arasında değişen oğlanlar bulundurmaktaydı. Her gün onlara peygamberin vaad ettiği cenneti ve kendisinin onları cennete götürmeye gücü olduğunu anlatıp durmaktaydı. Belirli zamanlarda on ya da on iki oğlana uyuşturucu verir ve onları ölüme benzer bir uyku durumuna soktuktan sonra saray bahçelerinin çeşitli yerlerine taşıtırdı. Bu oğlanlar derin uykularından uyandıklarında gördükleri çekici şeyler akıllarını başlarından alırdı. Her oğlan kendini şarkı söyleyen, oynayan ve büyüleyici güzellikte, insanın bakışını üzerlerinden ayıramayacağı huri kızlarıyla çevrilmiş bulurdu. Ayrıca cennetteki zevklerin doyum olmaz çokluğuyla kendilerinden geçinceye, bu zevklerden ayrılamayacak duruma gelinceye dek kızlar en lezzetli yiyecekleri ve şarapları sunarlardı. Dört beş gün böylece geçtikten sonra yine derin bir uyku durumuna geçirilirler ve bahçeden çıkarılırlardı. Sonra Şeyh'in katına çıkarlardı. Nerede oldukları sorulunca "yüksek lütuflarınız sayesinde cennette" yanıtını verirlerdi. Onları ilgiyle ve şaşırarak dinleyenlere Şeyh'in önünde olağandışı yaşantılarını anlatırlardı. Şeyh sonra diğerlerine döner ve şöyle derdi: "Biz peygamberimizin buyruğuna uygun olarak efendisine hizmet edenlerin cennete girmesini sağladık. Benim yasalarım uyar ve buyruklarımı yerine getirirseniz sizlere de böyle bir mutluluk nasip olacaktır." Onun bu sözlerinin etkisinde kalan gençler efendilerinden buyruk almayı ve onun için ölmeyi mutluluk sayarlardı. Bir komşu ülkenin kralı bu şeyhi öfkeli edilecek olursa hükümdarın eğiterek aklını başından aldığı katiller tarafından öldürülürdü. Biri Şam'da diğeri Kordestan'da oturan ve onun izinden giden iki adamı daha vardı. Bunlar da onun göstermiş olduğu gibi gençleri her buyruğu yerine getirecek biçimde eğitiyorlardı. Kocamış Dağlı'yı kızdırıp da gizlice öldürülemeyecek denli güçlü bir hükümdar kalmamıştı. Onun ülkesi Büyük-Kağan'ın kardeşi Hulâğu'nun imparatorluğunun toprakları içinde kalıyordu. Hulâğu bu hükümdarın çevirdiği kirli işleri öğrenince Kocamış Dağlı'yı sarayında kuşatmak için 1262 yılında bir ordusunu yolladı. Ancak Kocamış Dağlı'nın kalesi öyle güçlü çıktı ki üç yıl dayandı. Sonunda açlık yüzünden direnişi bırakmak zorunda kaldı ve ele geçince de anında idam edildi. Sarayları ve o güzelim cennet bahçeleri yerle bir edildi."

Vladimir İvanov, Henry Corbin, Marshall Hodgson gibi araştırmacıların yanı sıra akademik kariyerinin çok önemli bir bölümünü Nizari çalışmalarıyla geçirmiş olan Bernard Lewis de bu efsaneyi reddetmiş ve Marco Polo'nun da yanlışlarını göstermeye çalışmıştır.¹⁰

Dünyayı kasıp kavuran, bütün doğuya dehşet salan Moğolları genelde öven ve saygıyla yad eden Marco Polo'nun, Hristiyanlar dışındaki toplulukların çoğunu küçümse-

mesi, kötülemesi ve gerçeklikten uzak bir bakış açısıyla betimlemesi ilginç ve anlamlıdır. Bu kitabı büyük bir ilgiyle okuyup notlar düşen, 1492’de gemilerinin burnunu batıya çevirdiği zaman amacı Marco Polo’nun söz ettiği ülkelere ulaşmak olan Kristof Kolomb ise gittiği yerlerde yöre halkını küçümsemek ve kötülemekle kalmayacaktır.

- ¹ Türkiye’de ve Türkçede ise durum sanıldığından daha da sıkıntılıdır. Bu sıkıntı, hem Marco Polo ve gezileri hakkında yetkin ve yol gösterici çalışmaların azlığından hem de onun gezileri ve eseri hakkında nitelikli çevirilerin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu yazıda, ağırlıklı olarak, 1985’te Ömer Güngören tarafından çevrilen ve “Marco Polo’nun Geziler Kitabı” adıyla yayımlanan kitap esas alınarak aktarmalarda bulunulmuştur.
- ² “Yedi Sanat” ya da “Yedi Bilim” olarak nitelendirilen alanlar şunlardır: gramer (dil bilgisi), lojik (mantık), retorik (belagat), aritmetik, geometri, müzik, astronomi.
- ³ Marco Polo’nun kitabında, Nicolo’nun karısının doğum sırasında öldüğü belirtilmektedir.
- ⁴ Polo Marco, Ana Britannica, C. 18, s. 68.
- ⁵ Genç Marco’nun, oldukça kısa bir sürede bu kadar dili öğrenip konuşabilmesi her şeye rağmen şaşırtıcıdır ve bu verilerin doğruluğu tartışmaya açıktır.
- ⁶ Marco Polo, San Lorenzo Kilisesi’ne gömüldü. Yaşadığı ev, Venedik Belediyesi tarafından koruma altına alındı ve mahalleye de onun adı verildi.
- ⁷ Mahmut H. Şakiroğlu, Marco Polo, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 28, s. 41-43.
- ⁸ Ömer Güngören, Marco Polo’nun Geziler Kitabı, Yol Yayınları, İstanbul 1985, s. 6.
- ⁹ Baha Okar, Efsaneler ve Gerçekler / Hasan Sabbah ve Nizariler, Bilim ve Gelecek, nr. 86 – Nisan 2011, s. 10-34.
- ¹⁰ Bernard Lewis, Haşîşîler, Kapı Yayınları, İstanbul 2005.

LÜTFİ BERGEN

ARZIN MERKEZİNİ ARAMAK: NECİP FAZIL

“Debdebe kulesinden azametın kübüne.” Necip Fazıl’ın seyr ü seferini bu kavramlarla izah etmek mümkün görünüyor. Necip Fazıl, seyahat tasavvuru açısından günümüz ya da çağımız insanı tarafından anlaşılamayacak bir yolcu idi. Bu bir seyahat olmanın çok ötesindedir: arayıştır.

Debdebenin Kulesi: Paris

Necip Fazıl’ı çöken bir medeniyetin ardından çatısız hatta evsiz kalmış bir adamın kaldırımlardaki yersiz yurtsuzluğu nazarından ele almak belki O’na ve sanatına yönelik değerlendirmeleri bir nebze değiştirecektir. Şair’in Paris’te yaşadığı bohem ve savruk hayat şiirinin üstüne gölge etmiş; Şair de şiirinin üstündeki bu gölgeyi söküp kaldırmayı mesele etmemiş gibidir. Mehmet Kaplan, Üstad’ın “Kaldırımlar” şiirini tahlil ederken telaffuz ettiği cümlelerde: “O şiirlerinde ‘bunalım’larını anlatan son ‘kuşak’ şairlerine yaklaşır. Fakat onlara hayatı boş, karanlık ve karışık gösteren ruh sıkıntısı daha ziyade sosyal sebeplere bağlı görüldüğü halde, ‘Kaldırımlar’ şairinin ızdırabı, daha çok ferdî ve metafizik bir mahiyet taşır (...) Bilhassa nesirlerinde toplum problemleri daha geniş bir yer tutar, fakat onu tahrik eden esas âmil, dıştan ziyade kendi içindedir. O bir mizacın şairidir” (Kaplan, 1988: 71) diyor. Kaplan’ın değerlendirmesi, Necip Fazıl’ın, baştan beri madde ötesi hayatın fısıltısının peşinde bir arayışın içinde yürüdüğünü görmemeyi; tek dâvâsı olan O’nu bulmak, bulduracak olanı bulmak için binbir istikamette, sağa sola bükülerek helezonlar çizen hayatı yaşadığını anlamamayı ifade ediyor. Bu nedenle Necip Fazıl’ın 1922-1934 yılları arasındaki ilk dönemini Baudelaire çizgisinde bir bohemlik, düşkünlük, günah ve tutku zamanı halinde görmek gerçeği elden kaçırmaktır. Baudelaire modernizmin buhranını derinden yaşamış ve yer yer Necip Fazıl’ın hayatıyla benzeşen bir hayat sürmüş görünüyor. Buna rağmen Baudelaire’in bohemliği bir intikam iken, Necip Fazıl’ın bohemliği bambaşka bir yürüyüşü adımlamaktadır.

O şiire başladığı ilk andan itibaren Büyükbabası’ndan ve Bahriye Mektebi’ndeki Edebiyat Muallimi İbrahim Aşkî Bey’den aldığı tasavvufa dair “deri üstü deri bir satır plânında da olsa ilk temasım” dediği bilgiye yaslandı (Kısakürek, 2011: 62). Necip Fazıl’a ilk dinî telkinleri veren de büyükbaba Hilmi Efendidir. “Yatakta da büyükbabamla beraberim ve kürkünün içindeyim... İlk dinî telkinlerimi ondan aldım. Yatakta ondan hep dinî menkıbeler dinliyorum. İşte üçüncü katta, büyük yatak odasında, kocaman ceviz karyolada büyükbabamın yanında ve kürkünün içindeyim. Hazreti Ali’ye, onun misilsiz kuvvet ve şecaatine dair bir menkıbe dinlemiş bulunuyorum? (Kısakürek, 2011: 21) diyerek bunu dile getirir. Büyükbaba’yı kaybetmek

Necip Fazıl'ı yıkar, bir çatıyı kaybetmiş “sokakta” kalmış gibidir: “Büyükbabam öldü. Olanca desteğim, koruyucum, kürkünün içinde barındırıcım, sema, toprak, güneş, dünya, Allah, Peygamber, bütün kâinat öğreticim, büyükbabam öldü” (Kısakürek, 1984: 133).

Paris öncesi şiirini Şeyh Galip'e kadar Divan şiirine ve Anadolu halk şiirinin soylu mecrasına bağlayan Necip Fazıl, Tanzimat ve Tanzimat sonrası edebiyatta ruhunun kalıbını bulamamaktaydı. 1921 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne kaydolan şair, 1922 yılında ilk şiirleri çeşitli dergilerde yayımlamaya başlar. Üniversitede hocalarından biri Mustafa Şekip Tunç Şair'in hayranlarındandır: “Sınıfta kendisini dinlediğim Mustafa Şekip, evinde sabahlara kadar beni dinliyordu. Gitgide hocalık ve talebelik tersine döndü ama, onun, ileride bir hayli yumuşattığım ruhunu bir türlü pazarlıksız imana çekemedim” (Kısakürek, 2011: 58). Daha çocuk denebilecek kadar genç yaşta zamanının şairlerini hayran bırakan Şair, içindeki boşluğu çözememekte ve “işin gayesi Allah” diyeceği sanatına dair çıkışı bulamamaktadır: “Üstün nizam ve topluluk derken başıboşluk ve serserilik... Üniversite talebeliğinden Paris dönüşüne kadar geçen yılların özü. Ondan sonra bu hal bende büsbütün azdı. Şiirimdeki özenme ve tasavvufî edâ ve Anadolu şiirinin ‘Koşma’ şekline bağlı iptidâî hassasiyet de gittikçe silinip dipsiz bir korku, sınırsız bir gurbet duygusu, devamlı bir ihtilâç, vecdini kaybetmiş büyük şehirlerin boğucu kâbusu geçti” (Kısakürek, 2011: 65). Bu nedenle şiiri Baudelaire'i takip etmeyecek, hikmetin kapısını karanlıkta arayacaktır.

Baudelaire'i “intikam” kelimesiyle tanımlamak hususunda ifrata kaçtığımız ya da haksızlık yaptığımız da söylenemeyecektir. Yirmi altı yaşındaki bir anne ve altmışındaki bir babanın çocuğu olarak dünyaya gelen Charles Baudelaire, altı yaşına basar basmaz babasını yitirir. Annesi generalliğe kadar yükselecek bir binbaşıyla evlenir. Bir aşk evliliği olan bu ikinci evlilik yüzünden Baudelaire annesini kaybetmek ve yatılı okullara sürülmek zorunda kalır. Annesini kaybetmişliğin tesiri ile üvey babasının parlak geleceğini tehlikeye sokmak için sokak kadınlarıyla düşer kalkar, onlardan frengi kapar. Krallığa karşı tepkili olup Cumhuriyetçilerin saflarına katılır. Hatta Baudelaire, “bir devrim olsa da General Aupick'i kurşuna dizsek” diyecek kadar ileri gider. Baudelaire *Kötülük Çiçekleri'nde* kendi iç dünyasındaki karmaşayı, toplumsal ve inanç düzeyindeki çelişkileri, bir türlü yatıştıramadığı arzularını, hıncını, yaşamdan çekip koparılması gereken en çılgın zevklerini, düşünle gerçek arası bir izlekte şiirleştirir. Bunu yaparken kesintisiz bir tatminsizlik, olumsuzluk ve bedbinlik içindedir. Anlamsız ve anlaşılmaz bir evrende, insanın acımasızlığını, aczini ancak düş kurmanın sonsuz keyfiyle avutmaya, unutmaya çalışır (Baldıran, 2006: 305-310). Baudelaire'i modern tasavvuru ortaya çıkaran ve yansıtan ilk sanatçı olarak gören Gültekin de makalesinde, şair ile kent arasındaki ilişkileri başka bir düzlemde ele alır. Gültekin'in makalesinde Baudelaire kentteki “sıkıntı” ya da hafakanı yansıtırken bile gerçekte modern zamanın “kahraman”ının özelliklerini anlatmaktadır.

O'na göre Baudelaire, toplumu egemen bakış açısına göre ele almaz. Toplumu bir bütün olarak, görüntüsü ve varoluşu ile ele alır. Toplum ve Paris karşılıklı çatışan süreçler merkezinde değil, karşılıklı süreçlerin ortak ürünüdür; burada şair kamusalığa odaklanır. Yine Gültekin'e göre Baudelaire, moderniteyi modernistlerin aksine, soyut süreçlerin bireye ve topluma egemenliği bağlamında anlamaz. O moderniteyi, modern koşullar altında bir araya toplanmış bireylerin somut aktiviteleri ile kavramak istemektedir. Moderniteyi ilk kuranlar, geleneksel hayattan beri yerlerini, yurtlarını, geçmişlerini terk etmeyi göze alanlardır. Paris'i ilk kuracaklar, modernitenin ilk mekânlarından birini kuracak olan ilk dünya vatandaşlarıdır; kozmopolitizmin öncüleridir. Meçhul mesleklerin ve toplumsal rollerin fedaileridirler. Bu kalabalıklar ve bu kalabalıkların giderek evlerden sokaklara, gündüzden gecelere taşan ve modern kente kamusal karakterini kazandıran eylemleri de kargaşadır. Onlar kargaşa içinde tüm şehri yeniden organize etmişlerdir. Onu farklı bir ilişkiler yumağı haline dönüştürmüşlerdir. Baudelaire'in kalabalıkları, kozmopolitizmi, metropolü, bulvarları, devingenliği, modernitesi, flâneuru, modern hayatın ressamı hep aynı başlık altında toplanmıştır. Bunların hepsi aynı koşulların bir arada hem nedeni hem sonucudurlar. Tüm modern süreç, maddi ve sosyal koşulların organik etkileşiminin bir bütünüdür. O'nun için bulvarlar, yüzyıllardır varlığını sürdürmüş mahalleleri ortadan kaldıran, binlerce insanı evlerinden eden; ama şehrin tümünü, tarihte ilk kez tüm sakinlerine açan yapılaşmalardır. Yüzyıllardır birbirinden yalıtılmış hücreler halinde yaşayan Paris, ilk kez birleşik bir fiziksel ve insani mekândır. Metropol, modern gündelik hayat kültürüyle yeme, içme, giyim, kuşam, haz, cazibe, moda, lüks; vitrinler, barlar, bistrolar, panoramalar, sergiler şeklinde tezahür eder. Yine metropol, kalabalıklar ve onların biteviye devinimidir. Modern hayat büyük bir moda gösterisi, baş döndürücü görünüm, parlıtlı yüzeyler, ışıltılı süslemelerdir. O zaman modern hayatın sanatçısı da ilgi ve enerjisini, modernliğin 'modaları, görenekleri, duyguları' üzerinde, gelip geçen an ve içerdiği sonsuzluk çağrışımları üzerinde yoğunlaştıran kişidir. Benjamin'in kavramı ile Flâneur'dur, ve o aktif olarak caddelerin yaşamını araştırıp ortaya koyar. O asfaltta bitki örnekleri toplamaya gider. Kentin içinde, kente katılan tüm insanlar modern hayatın kahramanları olarak ortaya çıkarlar. Baudelaire'in resmettiği kahramanlar, sosyete hayatının ve devasa kentin yeraltına musallat olmuş binlerce köksüz hayata ait manzaralar, caniler, fahişeler, yosmalar, lezbiyenler, haydutlar, komplocu- kumarbaz-sihirbaz- hokkabaz- akrobat- dilenciler, kenar ve aşağı mahallelerin- yeraltının berduşları- avareleri- aylakları- serkeşleri- çapulcularıdır. Bunlar modern kent hayatını doldururlar ve onunla bütünleşerek ona gereken estetik görünümü kazandırır. Baudelaire, "Paris hayatı, şiirle ve harikalarla dolup taşmaktadır. Harikalar, tıpkı hava gibi bizi sarıp içimize işliyor, ama biz onu görmüyoruz", derken kastettiği harikaları yaratan kahramanlar bunlardır. O, bu şekilde modern insanı yaratan aşırı uygarlığın gelişimini, acılı ve derin ruhuyla, güçlü ve özgün biçimde resmeder (Gültekin, 2007, s: 82-94). Baudelaire'in, modernizmi yı-

kıcı bulunduğunu da ifade eden Gültekin, modernizmin akıl ekseninde ilerleyen süreçler silsilesine dönüşmesini eleştirdiği hatta ona karşı çıktığını düşünmektedir. Baudelaire'e göre, "Güzellik" içinde bulunduğumuz evrenin bütünlüğü ilkesine dayanır ve herkesin ondan yararlanabileceği bir potansiyele sahiptir. Baudelaire'in güzelliği, ondan yararlanılabilir olan yönünden ayrılmıştır.

Gültekin, Baudelaire'in bu yararlanılabilir yönün her topluma kendi karakterini kazandıran sanat, estetik ve kahramanlık ilkeleri bütünlüğünü oluşturduğu düşüncesini benimsettiğini söyler. Baudelaire, her toplumun kendine göre sanat ve kahramanlık biçimleri olduğu gibi, modern toplumun da sanat ve kahramanlık biçimlerinin olması gerektiği fikrindedir. Bireylerin statü basamaklarında yükselme çabalarından çok, gündelik yaşamlarını zenginleştirme çabası içinde olmaları, müzik, eğlence ve tüketim gibi genişleyen bir sektör içinde hayat oyununda yer almayı tercih etmeleri, çeşitli aktüel oluşumlar etrafında popüler kültüre katılmaları gibi kültürel içerikli talepler, modernitenin akılcı ve ilerlemeci kodlarını zayıflatmıştır. Böylece moderniteyi, ilerlemeci evrimci düşüncenin egemenliğinden kurtarmaya çabalamaktadır. İlerleme O'na göre şeytan icadıdır. Baudelaire, birkaç sanatçı ile ilerlemenin yıkıcılığıyla başa çıkılamayacağını belirtir. O zamanın hızla aktığı bir zamanda, akan zamanı durdurma teşebbüsüne girişmiştir. Ve bu tutumunun sonucu olarak büyük oranda zamanı aşma ve modernistlerin arzularına inat geleceği yakalama şansına kavuşmuştur. Baudelaire, tarihe bir süreklilik olarak bakmak yerine, gerçek bir modernist olarak *o an'ı* ele alır. O'nun tasavvurunda Şark'ın ilerlemediğine ilişkin kabul, modern toplum tasavvurlarını Şark'tan koparıırken, modern sanatı Şark'a bağlar. Modern toplum nezdinde Şark'ı tarihsizleştirirken, modern sanat nezdinde çağdaşlaştırır. İlerlemenin olmadığı yerde, Baudelaire'in mucizesi de gerçekleşmiş ve zaman durmuş olur (Gültekin, 2007, s: 82-94).

Baudelaire hakkında bu değerlendirmenin Necip Fazıl'ın Paris hayatına dair bir izah getirmediği açıktır. İslam'ın toplumsal hayattaki biçimlenmesi ile ilgili özgüvenini yitirdiğini anlamayan eleştirmenler Üstad'ı yanlış anlamış, kendisinin bohem hayattan "şiir devşirdiğini" düşünmek istemiştir. Baudelaire'in "şiir"i ile ilgi kurmak kolay bir izah imkânı "bahşetmişti". Hatta belki bu hayatın nefsi gıcıklayan cezbisine kapılıp gitmek, bu zevkten kâm almayı lütûf bilmek o dönem edebiyat muhitinin şiarıdır. Üstad'ın ilk dönem şiiri, bu muhitin algılayamayacağı ölçüde modernleşme buhranına yakalanmışlığın ifadesini bulduğu bir şiir telakkisi ile de okunabilir. Ancak bu kriz, Baudelaire'in yakaladığı kriz değildi. Necip Fazıl ilk dönemde Medeniyet krizinin, Müslüman toplumun siyasi kubbesindeki yıkılışın etkisindedir ve büyükbaşasının vefatı ile de "mahalle", "konak", "aile" gibi değerleri yitirmenin hırçınlığını mısralarında, zaman ve mekân algılayışında yaşar. Kaybedilmiş bir dünyanın ağırlığından kaçmakta, realite ile yüzleşmekten korkmakta, gündüzden bunalmakta, gecenin sessizliğinde sokaklar kadar kimsesiz kalmaktadır.

Daha henüz Paris'e gitmeden evvel ferdi ve içtimai hayatının alt üst oluşu hakkında derin kaygılara düştüğünü ifade edecek, ruhunu daraltan yıkılış ve darmadağın

oluşla ilgili mengeneye işaret edecektir: “Babam annemden ayrılmış ve başka kadın almıştır. Yeryüzünde yalnız çile çekmeye ve en genç çağından sonra bir daha erkek yüzü görmemeye mahkûm annem, küçük dayımın yanındadır. (...) Sokaklarda elvan elvan, biçim biçim, İngiliz, Fransız, İtalyan askerleri; gittikçe açılan (Tango) çarşaf-lı kadınlar, İstanbul’un içine birer fuhuş şeytanı halinde düşen beyaz Ruslar, nereye gideceklerini ve ne yapacaklarını şaşırılmış beyaz sarıklı hocalar, yere eğik astragan zabıt kalpakları ve fesler, hummasız ve meselesiz kafalar üzerinde kırmızı fesler... Hiçliğe doğru uğul uğul akan bir cemiyet...” (Kısakürek, 2011: 48). Bu satırlarda Necip Fazıl’ın yeni bir kent/ kozmopolitizm arzusu hissedilmez; yıkılmış bir âlem tasavvuruna karşı koyamamanın teessürü ve çaresizliği itiraf edilir. Hatta bir günah biçimi olarak içki ve kadından çok kumara yönelişte, “masada ütölmüş bir medeniyeti yeniden kazanma arayışı” olduğu söylenebilir. Nitekim kadın hakkında: “Bana mahmurluğumu anlatmaktan başka bir şey getirmiyordu”, derken; içki hakkında da: “Zaten marazi çaptaki coşkunluğumu kamçılama muhtaç olmadığım için onunla bağdaşmıyor, anlaşıyor, onu fitrattan sevmiyordum”, demiştir (Kısakürek, 2011: 73). Necip Fazıl, büyükbabasını kaybetmekle konak ve mahallesini, Osmanlı Devleti’nin yıkılışı ile de medeniyet algısını yitirmişliğin buhranı ile bohemliğe yakalanmıştı. Bohemliğinin vardığı sınırları anlatmamış, haya duymuş ama ondan bahsetmek ihtiyacı hissetmiştir: “Kadını, kumarı, içkisi, bohem hayatı, şüpheli felsefesi, sara nöbetleri içinde sanatı; çözmeye çalıştıkça dolaşan ve büsbütün meseleleriyle Paris... Kâbus şehrindeki hayatımı anlatmaya hicabım ve İslami edebim manidir. Yalnız üç beş çizgi; aylarca şehrin gündüzünden habersiz bir gece yaşayışı... Oteldeki odamın aynası karşısında, yanaklarımı tırnaklayarak döktüğüm gözyaşları... Çok defa otelin sabah kahvaltısından ibaret günlük gıda... Ve ıstırap, ıstırap, ıstırap” (Kısakürek, 2011: 64). Dolayısıyla O’nun Paris seyahatini Yahya Kemal’in inkâr ve inançsızlığa bulanmış rindliği gibi ele almamak gerekir. Bu en başta Kısakürek’in kendi beyanlarında böyle yansıdığı için ifade edilmelidir. İkinci olarak da resmini çizdiği içtimai hayata dair taşıdığı ızdırapların arka planındaki hissiyatı anlama çabası böyle teslim edilmelidir.

“Bana konaktaki çocukluğumdan kalan ve ilerideki basamaklarda gittikçe kıvamlanan bu hassasiyet, sonunda Büyük Veli’nin eşiğine yüz süreceğim ana kadar- otuzuma yaklaşınca dek- mücerret, müphem, formülleşmemiş ve sisteme girmemiş, hayat üstü bir hayat, ideal hayat hasretinin, kulaklarıma devamlı fısıltısını akıttı” (Kısakürek, 2011: 38) derken, büyükbabasını kaybettikten sonra aradığı Büyük Mürşid’in “bilmeden hasretini yaşadığı iklim” doğru çekilmektedir. “Hayatım, başından beri muazzam bir şeyi bulmanın cereyanı içinde akıyordu” (Kısakürek, 2011: 39) cümlesiyle ifade ettiği “arayışı” kabul etmek zorundayız. Baudelaire’in topluma yönelik eleştiri ve kusmuğunu takip etmeyecektir. “Kaldırımlar” şiirini yazmış ama gece karanlığından çıkmamış olan Necip Fazıl’ın, Baudelaire gibi Flâneur’a dönüşmediği, kenti caddelerde ya da vitrinlerde yaşayan bir anlatıcı/ resmedici olmadığı, söylenebilir. Benjamin’in Baudelaire odak-

lı kavramlarından biri olan “Flâneur”ün Fransızcadaki anlamı “düşünen aylak gezen”dir. Aylakça dolaşırken kent (çevre) hakkında düşünce üreten kişi anlamındadır. Caddeler, sokak lambaları, mağazalar gibi modern kente dair kavramlar, Baudelaire’in şiirinde telaffuz edilmektedir. Bu kentteki kalabalık, bir model oluşturmaya da gizli bir figür olarak etkisini hissettirmektedir. Paris, burada bir kent değildir; alegorik bir bireyin yabancılaşmış bakışlarını taşımaktadır. “Flâneur”, sanat piyasasının içinde doğmakta ve derebeyi kökenli sanat koruyucusu için değil, burjuvazinin anonim kitlesi için çalışmaktadır. Aydın denen kimse de “flâneur”ün kişiliğinde piyasaya çıkmaktadır. “Flâneur”ün gezdiği caddeler, kitlenin konutudur. Kitle, her zaman tedirgin ve devinin içindedir. “Flâneur”, kitlenin tüketime çağrıldığı piyasanın gözlemcisidir. Bu anlamda “flâneur”, “kapitalistin, tüketicinin imparatorluğuna göndermiş olduğu bir keşif yolu” olarak tanımlanmaktadır (Sevim, 2010). Ünsal Oskay, “Flâneur” ve Paris hakkında Benjamin’den aldığı tanımlamalara yer verir: Paris, Benjamin’e göre, “Yahudi olarak/yabancı olarak kalma” sorununun daha az hissedildiği ve “her yurtsuzun kendini yurdunda sayabildiği” bir kenttir. 1850’lerin arkadlarındaki küçük dükkânlarda artık porno yayınları, hatıra eşyalar, posta kartları ve incik boncuk gibi burjuva yaşamının açıkça onaylamadığı şeyler teşhir edilmekteydi. Ama bu dükkânlara “görmesini bilen biri” olarak bakmak, modern burjuva yaşamının burjuvazinin kendisi için bile baskılanarak inşa edildiğini göstermektedir. Kentte yabancı bile olsa, evindeymiş gibi yaşamakta ve kendine göre bir Paris oluşturabilmektedir. Yaşamak için yaşayan biri gibidir; herkese kalabalıklara karışmayı, kalabalıkla birlikte gezinmeyi öneren “Flâneur”lük, aileden gelen parayla yaşamaktadır. Gezinirken seyretmek, seyrederken düşündürmektir. Kalabalıkların hayatın hay huyu içinde göremediklerini görmeye çalışmaktır. Daha başka bir ifadeyle “yürümenin ve düşünmenin gizli biçimidir”. Bu da Baudelaire’in yaptığı gibi, içinde yer alınan, fakat olumlanmayan, değiştirilmeye ise güç yetirilemeyen bir tür toplumsal protestodur ve sanat biçimlerinden biridir (Oskay, 2007: 21- 22).

Necip Fazıl’ın, Paris’e Baudelaire’in “protestosu”nu andırır bir mecrada bakmadığı, “Kaldırımlar” şiirini başka saikler çerçevesinde yazdığını metnin içinden çıkmaktadır. “Flâneur” kalabalıklardan bahsettiği halde “Kaldırımlar” geceden ve yalnızlıklardan dem vurur: *Sokaktayım, kimsesiz bir sokak ortasında/ İn cin uykuda, yalnız iki yoldaş uyanık; Biri benim, biri de serseri kaldırımlar/Gündüzler size kalsın, verin karanlıkları*. “Kaldırımlar” şiirinin mısralarında şair, geceleyin “yürüyen bir yolcudur” ve menzili de ölüme doğrulmuştur. Hiç doğmasını istemediği sabahı, ölümle tamamlamak istemektedir: *Ne sabahı göreyim, ne sabah görünüyüm/Uzanıverse gövdem, taşlara boydan boyda/Ölse, kaldırımların kara sevdalı eşi; dizelerinde bohem hayatın izlerini yakalamak mümkün görünmüyor*. Zaten şair de bu şiirinin yanlış değerlendirildiğini ifade etmiştir: “Şu benim herkese parmak ısırtan “Kaldırımlar”ı göklere çıkarıyorlar. Bense yerin dibine indirdikleri fikrindeyim. Zannediyorlar ki, o şiir, kaldırımlarda geceleyen evsiz barksız, sefil bir sınıfın destanı... Hâlbuki o, belki şato sahibi, en nâdide ağaçtan yontulu karyolasında gözü uykuya tutmaz, mustarip fikir pren-

sinin, çilekeş (entelektüel)in şiiri... Yirminci asır (entelektüel)ine bağlı, ruhunu ve gâyesini yitirmiş bir cemiyette bunalımlar yaşayan öncü kişiliğin şiiri... Bu kadarını bile anlayan yok... İnsan çürümez, pörsümez, lif lif dağılmaz da ne olur bu cemiyette?" (Kısakürek, 2010: 19). "Bâbîâlî" isimli kitabının ilerleyen sayfalarında "Kaldırımlar"ı yazdıran saikin hikâyesini de veren Necip Fazıl, bu şiirde kendisini dipsiz bir uçurum olan kumara düşüren sırrı anlattığını ifade etmiştir: "Çatılardan ve bacalardan süzül-gü gizli mâna yüzünden (vis)lerin en zehirlişine yakalanmış bulunuyor. Bütün bir mevsim, Paris'te gündüz ışığını görmedim. Paris'te gündüz nasıldır; haberim olmadı. Gün doğarken yatıyor, gecenin başlangıcında da hafakanlarla yatağımdan fırlayıp klü-be koşuyordum (...) Bütün yiye içtiği, sabahları otelin kahvaltısı... Bir de geceleri klüpte bedava tarafından verilen çerezler (...) parasını çekip aldılar (oyunu kaybet-miştir- LB). O da arkasını döndü hiçbir şey olmamış gibi kapıdan süzülüp çıktı. Pırıl pırıl cadde... Paris kaynıyor... O, Genç Şair, şehrin kapkara çatıları, esrarlı bacaları ve her ân göz kırpan ışıkları ortasında, kaybolmuş bir çocuk gibi kimsesiz ve on pa-rasız... Ve "Işık Beldesi" diye anılan Paris'te, hiçbir yerden hiçbir ümit kıvılcımı gös-termez bir karanlıkta... Gözleri kaldırımlarda "Kaldırımlar" şiirini içinde biriktire bi-riktire saatlerce, yayan, otele gitti. Odasına çıktı, aynanın karşısına geçti, uçları sim-siyah tırnaklarıyla yanaklarını kanatırcasına tarayarak ağlamaya başladı: Allahım be-ni kendimden kurtar!" (Kısakürek, 2010: 30- 33).

Necip Fazıl'ın Paris seyahatinin arka planı kaybedilmiş bir "medeniyet" telakki-si idi. Diğer bir tabirle bu, "medeniyet buhranı" idi. Şair'i çürüten, şahsiyetini solu-canlar misali ezen, su ve ekmek ihtiyacından fazla ruhunda ve cisminde gedikler açan, cüceler dediği ruh sefillerine karşı müdafaalarını düşüren, taklitçi ve buudu kü-çük aydınların haz ve lezzete batmış ve yırtılmış idraklerine bir cevap üretmeyen, onu felç olmuş bir uzun yol koşucusu misali çamura (kumar masasına) mihlayan şey, bu buhranın bizatihi kendisi idi. Bunu "O ve Ben" kitabında yazmıştı: "Hiçbir şeyle doymayan, kanmayan, yetinmeyen, ne şiirimdi, ne fikrim, ne kültürüm... Çocuklu-ğumda görür gibi olup kaybettiğim çarpıcı renk, çekici ses, tılsımlayıcı edâ... Buy-du aradığım... Şiirin, fikrin, bilginin üstünde bir âlem-den, kapılarımı tırmıklıyan, pencerelerimi zingırdatan işaretler almış ve artık onları bir daha bulamaz olmuştum" (Kısakürek, 2011: 72). Paris, ciğerlerinin muhtaç olduğu basık bir gök katmanı ol-muştu. Büyük mustarıpler dediği Paskal, Baudelaire, Goethe, Tolstoy, Rimbaud hak-kında "Bunların hepsi Allah'ın pervaneleriydi, yol bilmeyen yanık pervaneler" de-mektedir. Onlar, "Allah'ı aramanın, bulur gibi olup bulamamanın veya büsbütün kaybetmenin, belki en ileri, fakat ümitsiz cehdini temsil ediyorlardı" (Kısakürek, 2011: 71). Bütün dış hayatı başının üstünde alçak tavanlardan ibaret görür, onları yıktıkça çıkan ikinci, üçüncü katın tavanı da kendisine alçak görünür ve bir türlü ne-fes alacağı havaya çıkamaz; çatıyı ise yıkmayı başaramamaktadır. Fikirde ruhçu, tec-ritçi, sezici, sır idrakine bağlı ve ilahi vahdeti tasdikçi olduğu halde bir türlü bu hal-lerin içine giremez, ötesine geçemez. Olamamanın ve tam bulamamanın içine yerleş-

tirdiği huzursuzluğu dağıtamayınca cam duvara çarpıp gerisin geriye düşen böcek gibi karanlığa batar, nefes esareti yaşar. Nitekim tarihçi Emin Ali, onun kumara kapılmasındaki sırrını yüzüne çarpacaktır: “Ben senin ruhunda o kapıyı arıyorum. Param, pulunu, sıhhatini, haysiyetini, istikbalini, sanatını hep kumara feda ettiren sır kapısını (...) sen bir yalancısın! Sefil âdetine bir özür tedarik etmek için elaleme ruh ince-liklerine dair masallar uyduruyorsun. (...) Sabit fikirlerinden kurtulmak için kumar oynuyorsun, öyle mi?.. Mutlak olanı arayan, aradıkça kaybeden, kaybettikçe bütün dayanaklarını yitiren, yitirdikçe cımbız cımbız lifleri sökülün beynini susturmak için, öyle mi?.. Aslında bu da bir yalan... Sen yalnız meçhûlü kurcalamak şehveti yüzünden kumara yakalandın. (...) Kendini aşmaya bak!” (Kısakürek, 2010: 51). Kendini aşmak nasıl olur? Diye sorar: “Yolunu ve çaresini bilmiyor değil... Ama kuru lâfta, boş kelimedede: Tasavvuf”. Bilir ama O’nu büyük bir yolculuğa çıkaracak, özüne döndürecek, ancak mürşid kapısında üflenen nefesin çarpmasıyla çözülebilecek sır, henüz alabildiğince uzaktadır. Necip Fazıl, Büyükbaba’sının vermeye çalıştığı dinî değerleri bir süre korusa da, ailesinin dağılması ve neslinin eğitim kurumlarında gördüğü eğitimle devrini ve neslini yakalayan imansızlığı yenemez.

Azamet’in Kübû: Kâbe

Şair’in Hacc yolculuğu Abdülhakîm Arvasî ile tanışıp fikrine, hayatına, sanatına yön verilmesiyle başlıyor. Abdülhakîm Arvasî ile tanışmasının 1934 ve Hacc’a gidişinin 1973 senelerine isabet ettiği düşünülürse, Şair’in arada geçen bunca sene içinde kendini bir arınışa, buluşmaya, teslimine doğru hazırladığı daha iyi anlaşılır. 30 yıllık mücadelesinin zirvesi halinde gördüğü Hacc ibadeti ve mukaddes toprakların manası diğer insanların algılamalarına nazaran çok farklıdır: “Bense sırf ve mutlak, Allah için hacdan başka hiçbir istek gütmüyor ve 30 yıllık mücadelem bakımından, bazı çetinelikleri kolaylaştıracak ve elimden tutup çukurlardan atlatacak bir himaye eli beklemekte kendimi haklı görüyordum” (Kısakürek, 2009: 7). Kendini bu ibadete öyle hazırlamıştır ki Türk hacılarının seviyelerinin düşüklüğü ona ıstırap vermektedir. “Sürtiye katılma içgüdüstünden başka bir şuur taşımıyordu ve bu karakter, belki bütün Türk hacılarını kuşatıcı bir keyfiyetti” (Kısakürek, 2009: 12). Şecaat sahibidir ve Hacc farızasını eda ederken meselenin ruhuna uygun bir hizmet beklemektedir. Uçakta ihrama gireceklerdir, hostesler abdest almanın yasak olduğunu suyun biteceğini ifade ederek tuvaletlere girişi engeller. Buna rağmen tavrını koyar: “Girdim ve mükemmelen abdestimi alıp çıktım”. Uçak Cidde’ye inince Peygamber ikliminin kapı eşiğine sağ ayağını kondurur. Yazarın verdiği ayrıntılar, Hacc farızasına hazırlandığını, Peygamber’e ve Allah’a giderken bu işin nasıl olacağına dair okumalar yaptığını gösteriyor. Bu hazırlığın Abdülhakîm Arvasî ile tanıştıktan sonra aşama aşama geliştiği söylenebilir. Zaten Hacc kitabının içinde Abdülhakîm Arvasî’nin memleketi olan Van’ın Arvas köyüne yaptığı ziyaretini almasını Hacc ziyaretinin arka planında mürşidine bağlılığının izleri okunmalıdır. Bu nedenle bu arka planı kısa da olsa vermek gerekir.

Necip Fazıl bir akşamüstü çalıştığı bankadan çıkıp, Şirket-i Hayriye vapuruna biner. Adamın birinin sürekli kendisine baktığını fark edip rahatsız olur. Ancak adam selam verir ve kendini tanıtır. Dinî bir sohbete başlarlar. Kısakürek ızdırabı olan irşad meselesine girerek irşada ehliyetli bir kimseyi tanıyıp tanımadığını sorar. Adam Necip Fazıl’a Beyoğlu Ağa Camiinde Cuma günleri ders veren Abdülhakîm Arvasî’nin adını verir. Bu bir değişimin başlangıcı olur: “Bir zar deliniyordu. Altından muazzam, kâinat çapında muazzam bir vaadin adresi çıkıyordu. Hep klişe ezberciği halinde tanıdığım bir sıfatın, müşahhas, gözle görülür, elle tutulur zatı... Bir veli, bir mürşit, bir rehber... Öylesine donmuştum ki, artık adamcağızın anlattıklarını dinleyemez hale gelmiştim.” Konuştuğu adam vapurdan inmiştir. Onu aramaya başlar, bulamaz. “Evet, onu, vazifesini bitirmiş olan Hızır tavırlı adamı ömrüm boyunca bir daha görmedim” (Kısakürek, 2011: 76-82) diyecek ve kendisiyle konuşan adamın aslında bir insan olmadığını düşünecektir. Necip Fazıl’ın değişiminin başlangıcı olan bu olay aynı zamanda nefsi ile giriştiği savaşın da eşliğidir. Zira o güne dek “Allah’ı bulur gibi olup bulamamanın veya büsbütün kaybetmenin, belki en ileri, fakat ümitsiz cehdini” teşkil eden arayış, konusuz kalacak; “bulma” kendisinden edim bekleyecektir.

Bir Cuma vaazında Arvasî’yi dinleyip etkilenir, hatta O’nunla tanışır. Arvasî, Necip Fazıl’ı evine davet eder. Abidin Dino ile birlikte giderler. O buluşmadan sonra büyük bir manevî buhran ile sarsılır: “Bu, büyük bir mânevî buhran, (metafizik) kıvranış, yepyeni bir kuruluşa doğru temelinden sarsılıştı; en kısa zamanda sezdiğime göre, onun, Efendi Hazretleri’nin tek nazarıyladır ki, beni bu hale getirmişti. Avlanmıştım. Beni avlamışlardı (...) basit ve suflî ruh ihtilaçlarıyla alâkası yoktu bu halin... Ulvî mi ulvî, bir çile” (Kısakürek, 2011: 103). Vehim ve şüpheye yakalanır: “Allah bana kendisini kendi elimle buldurmak için taş kırıcı bir balyoz gibi enleme nasıl bindi, bilseniz!” (Kısakürek, 2011: 99). Bir yıl süren bir uykusuzluğa tutulur, inkârla iman arası gidip gelir. Efendisinin kitabını sobaya atacak, yanar halde çıkıp elleriyle söndürecek. Efendisinin huzurunda teskin olsa da ayrılınca buhranın pençesinde kıvrınmaktadır (Kısakürek, 2011:110). Bu Necip Fazıl’ın yakalandığı birinci bunalımdır ve adını kendisi koyar: vehim ve şüphe. Ancak asıl bunalım, ruhsal arayışını hitama erdirdikten sonra yaşadığı değişimi davranışlarına aktarması gerektiği ile ilgili iç hesaplaşmasında ortaya çıkar. “Nefsime müddet üstüne müddet, vâde üstüne vâde bağışlayarak, sefil ve perişan, sürünüyorum. Kırk yaşına kadar tesellim: Ellisinden sonra inşallah” (Kısakürek, 2011: 143). Efendi hazretleri “her halleriyle derhal namaza başlamasını hissettirir” (Kısakürek, 2011: 126) ise de namaza başlayamaz; öyle ki bir gün sual eder: “Namaza ne vakit başlayacaksın?”. Necip Fazıl, Ramazan’da başlayacağını ifade edince de “Hayır, 14 Şaban günü başla!” ikazı alır. Bu ikazı yerine getirememektedir. 1940-41’de tekrar soracaklardır. Cevap Efendi Hazretlerini memnun etmez: “Vaktinde yetiştiremiyorum efendim, fakat akşamları evde, yatsı namazının edasıyla beraber bütün günü kaza ediyorum. Ve, bir kere daha olduğum gibi, memnuniyetsiz bir sükûtle susacaklardır. Henüz o tarihlere vaktimiz var”

(Kısakürek, 2011: 156) diyecektir. Dinî yaşamı hayatına nakşetmek hususunda zorlanmaktadır. Dost ve arkadaş olduğu sanat çevrelerinin içinden hemen çıkamamıştır. Dolayısıyla O'nun Hacc yolculuğu, değişimine ve değişimin İslam yolunda mücadele misyonunun zahir ve batında yaşanmasına dair kararın tezahürü idi.

Necip Fazıl, Hacc farızasını nefis murakabesine dönüştürmenin vesilesi kılıyor. Sürekli duada ve gözlemde. Duasında “Lütfunla Yarabbî, fazlınla, kereminle, benim ruhum gölgelenemez ve her uzvum ayrı ayrı ve atom atom doğransa, son zerrem tozdan bir nokta gibi Sevgilinin bastığı kumlara konar ve izinden gider. Bana bütün sınırları ayırd etmeyi ve İslam’a liyakatsizlerle liyakat yolunda olanlar arasındaki farkı ortaya dökmeyi, Müslümanlara nefis murakabesi aşlamayı, O’nun aşkına nasip eyle!” (Kısakürek, 2009: 7) diyecektir.

Necip Fazıl’ın Hacc seyahatini anlatışında hem bir adanış, hem ibadetlerini usulünce eda endişesi, hem problemleri çözmeye yöneliş ve hem de bir dâvâ adamının mahviyetkâr ızdırabı bir aradadır. “Keremli Mekke”ye huşû içinde girer ve Avrupa kübik (beton- arme) mimarisi üstüne püskürtülmüş Arap üslûbunda çizgileri olan yeni binalarla dolu şehrin içinde “Beytullah’ı arar. Göremez. “Sanıyordum ki, Keremli Mekke’ye girer girmez ilk göreceğim, dünyanın en büyük ve haşmetli mabedi olan ‘Mescid-i Haram’ ve onun ortasında, başı göklerde ‘Beyt-i Muazzama’, Muazzam ev’dir” (Kısakürek, 2009: 23). Konaklayıp, az bir uyku uyuduktan sonra arkadaşlarıyla “dairelerin kapandığı saatte Kadıköyü vapuruna yol ararcasına insan seline katılıp” eski usûlde “Bâb- üs Selam kapısından girmek gerekse de buna imkân bulamayıp başka bir kapıdan ayakkabıları ellerinde, yalınayak Mescid- il Haram’a girerler. Paris’e gitmiş, debdebe, zenginlik, izzet, taltif, mevki ve makam görmüş şair ve yazar ayakkabıları elinde, yalınayak huzura Kabe’ye varmaktadır! “Onu görür görmez mihlanıp kaldım; tekbir, tehlil ve yol boyunca devam eden ‘Lebbeyk’lerden sonra ellerimi açtım ve ne kadar muradım varsa döktüm. Bu dua Allah ile aramızda kalsın... Bilinmesi faydalı tarafı, duanın yalnız İslam için, İslamî izzet, kuvvet, şevket için olduğu ve ondan sonra âciz şahsıma ve müminlere ait isteklerin hep bu merkez noktası etrafında çevrelendiği” (Kısakürek, 2009: 27). Necip Fazıl’ın bundan sonra ayak basacağı yerleri maddesi, tarihi ve manasıyla izah ettiği görülüyor. Peygamberleri tarihin içinden çıkararak kendi zamanına taşıyor. Okuyucu Kabe’nin inşasını Adem (as)’in eliyle yaptığını, zamanla yerinin silindiğini, bu yerin İbrahim (as) Peygamber’e vahiy ve meleklerle bildirildiğini, İbrahim ve İsmail (as) ile yeniden inşa edildiğini, Zemzem’in İsmail (as)’in kudüm (ayak basışı) şerefine çıktığını, Kainatın Efendisinde bütün manaların tamamlandığını ve Hicrî 1030 tarihinde Mekke dağlarından inen sel ile harap olup Osmanlı Sultanı Dördüncü Murad eliyle yeniden bina edildiğini öğrenir. Bu söylem bir anlamda Peygamberler zincirinin tebliği ile Osmanlı’nın nizam arayışının bir şekilde buluşturulmasıdır da. Kudüm tavafı sonrası merkezden çevreye dönen nazar ile, dünya Müslümanlarının ve en başta Türk hacıların zerafet-siz, itişmeli, hissiz, hacc ruhuna ters ve tavaf etmeden Kabe etrafında lamelif çizip dönmeyi Hacc sanan gayretlerine dair hüznü anlatmaya başlar. Arafat’ta bir buçuk

milyon kefenli diye andığı hacıların görüntüsü İsrail'in sûru çalınmış da kabirlerinden fırlamış insanlık hissi verir ve O'na mahşer yerini hatırlatır. Ancak etrafında sararmış benizler, çukura kaçmış gözler, ağlamaktan şişmiş gözkapakları, yere mihli nazarlardan bir eser bekler, bulamaz (Kısakürek, 2009: 45). O satırlarda yer almaz ama ileriki sayfalarda Necip Fazıl'ın duygu çıtasının çok yükseğe çıktığını düşünebiliriz. O, ağlayamamasının sebebinin “ağlayabilmenin de nefsanî huzurun iklimine” tabi olmasıyla açıklar; o huzuru bulamaz. Ancak bir kadın ve mühendis kocası o kadar güzel ağlamaktadır, o derece halistirler ki insan onlara insan diyemez, der.

Kadın erkeklerin bir arada ve ihtiyaçlarını birbirinin gözleri önünde görmekte olması, Mina'da hacıların birbirini ezmeleri Necip Fazıl'da hacc hissiyatını kırsa da Şeytan taşlama sırasında maneviyatının şahikasıdır: “Bütün kuvvetimi elimde toplamış, şeytana ve onun arkasında nefsim atom bombası yağdırır gibi hınç içindeyim (...) az ve seçkin müminler dışında hemen hiç kimse, şeytana öz nefsin ve kör nefsin Allah'a ait ‘aks- i dâva: anti tez’lerini taşıdığının farkında değildir” (Kısakürek, 2009: 53- 54). Mustafa Miyasoğlu, Necip Fazıl'ın Hacc ziyaretindeki kurban ve şeytan taşlama ibadetlerini O'nun sufi temayülleri çerçevesinde izah ediyor: “Necip Fazıl vacip olan kurban kesme emrini de herhangi bir hikmete ve dolayısıyla yoruma bağlamaksızın, doğrudan Allah emri olarak değerlendiriyor. Tasavvufi anlayış burada da görülüyor: “Kurban... Allah için dökülen kan... Kesene de, kesilene de mutlu!.. Fakat bu nazik işi de, kör çakı ile yerine getirmeye çalışanlar hesabına, tersinden anlayış olarak ne felaket!.. Şeytan taşlama işinde de aynı şey!.. Çok az ve seçkin mü'minler dışında hemen hiç kimse, şeytanı öz nefsin ve kör nefsin Allah'a ait “aks-i dâva: antitez”lerini taşıdığının farkında değildir. Şeytan taşlamayı da nefsin öğretmeninden kurtulma biçiminde değerlendiren Necip Fazıl, Müzdelife'de gece üşüdüğü ve rahatsızlandığı için ilk taşlamadan sonra ikici ve üçüncü taşlama işine dostlarını vekil ederek Mekke'ye dönüyor ve bayram günlerini Kâbe etrafında geçiriyor. Çünkü Cidde'den beri zaman zaman düştüğü “hatarat: gönle gelen sıkıntılar” türünden haller yüzünden manevi bir rahatsızlık da yaşamaktadır. Böylece yaşayıp yazarak Hz. İbrahim'le Hz. İsmail'in yaşadığı şeytanla mücadelenin hâlâ geçerli olduğunu ortaya koyuyor” (Miyasoğlu, 2009: 224).

Tavafi bitirir, Haccı kemale erer. Artık Medine ziyareti arzusundadır. Arkadaşları Bayram'ın dördüncü günü gelip O'nu Medine'ye ulaştırırlar. Medine ile Mekke karşılaştırmasını şöyle yapar: “Mekke sert çehreli ve çatık kaşlı, Medine, ise güler yüzlü ve tatlı bakışlı”. Başkalarından naklettiği buluş da şu: “Mekke'de celâl, Medine'deyse cemal tecellisi”. Medine karşısındaki hissiyatı Mekke'ye nazaran daha yoğundur: “Peygamber kabrinin yeri, dünyanın her noktasından ve arş ve kürsüden de üstündür. Müthiş! Kâbe ise mukaddes Kabir hariç tutulmak şartıyla Medine'den üstündür.(Yani Kâbe, mukaddes kabirden üstün değildir. Müthiş!) Mekke ile Medine'den hangisinin üstün olduğu ihtilaflı, fakat bu iki belde, bütün dünya şehirlerinden üstün. Bu bilgiler önceden malumum olarak Nurlu Medine'ye girer girmez ne hissetmem gerektiğini takdirinize bırakırım.” (Kısakürek, 2009: 79). Necip Fazıl, bu beyanıyla Hacc farızası öncesi ilmi manada kendini hazırladığını ifade ediyor. Kar-

şılaştığı madde ve tarihe gerekli manayı verecek bilgiye baştan haizdir. Öyle ki, bu bilgi vesilesiyle üstüne inen mana yağmurları artık Allah Rasûlü'nün huzuruna çıkarırken cezbeye girmesine neden oluyor: "İçimde bu manalardan bir çağlayan, mukaddes Ravza'yı halkalayıcı parlak, sarı parmaklığın bir buçuk metre yakınında, yine içimden çılgılığı basmaktayım: Essalâmü aleyke yâ Rasûlallah!.. Essalâmü aleyke yâ Habibullah! Essalâmü aleyke yâ Safiyallah! (...) Burada, bu Arş ve Kürsüden faziletli yerde, toprak altında, yüzü Kâbe istikametinde, hayy (diri) olarak her şeyi ve beni seyrettiğini bildiğim Allah'ın Sevgilisi ve benim aşk sermayemin top yekûn sahibi yatıyordu. Bana öyle geldi ki, o kalabalık içinde, bomboş bir düzlükteyim... Ne eşya, ne insan... O, yere uzanmış, sağ elini sağ yanağına dayamış, beyaz aydınlığa "sön" emrini veren siyah aydınlık gözleri ve bir hayal edilemez güzelliğiyle bana bakıyor. Çıldırarak gibi oldum; fakat kimse gözlerimden boşanan soğuk yaşlardan başka bir şey göremedi...İçimden yalvarıyordum: Peygamberim, Peygamberim, yüzü-suyu hürmetine hayat kazandığım Sevgili Peygamberim!..(Allah- LB) Bana ve müminlere sıhhat ve kuvvet versin!...Kıyamet gününe kadar bâki dininin zaferini, ya da zafere doğru yol buluşunu dünya gözüyle görmeden ruhumu kabzetmesin. Duamız bu; bunu istiyor ve bu duanın kabulü için muazzam ruhaniyetine yapışıyoruz! (...) (Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in huzurunda da- LB) ben yine içimden çırpındım, yırtındım, kavruldum; ve can çekişen bir insan tonuyla: Essalâmü aleyke yâ Halifeti Rasûlüllah!.. Essalâmü aleyke yâ Halifeti Rasûlüllah!.. Diye inledim durdum. Girdiğimiz kapıya (Cebraîl kapısı) geldik. Ayakkabılarımızı nasıl bulup, nasıl giyebildiğimizi, nasıl yürüyebilip, nasıl istikamet tutabildiğimizi bilmeden otelimizin maroken koltuklarına çöktük. Gece... Medine'nin semasında, içinde yıldızları öğüten bir hüniden boşalırcasına bir nuranilik... Necip Fazıl!.. Meğer bu günü görmek için dünyaya gelmişsin!.. Secdeye kapan ve hamdet!.." (Kısakürek, 2009: 88- 89).

Necip Fazıl'ın Hacc ziyareti Medine'deki duygu patlamasıyla bitmiş oluyor. Hacc kitabının sonraki sayfaları Hacc organizasyonunun düzenlenmesi ile ilgili fikirlerine ve Suud yönetiminin mezhebi bağlanışına dair yaklaşımlarına ayrılıyor. Bir de önemli bir bahis açıyor: İslam Dünyası'ndaki mütefekkir eksikliği!

Buhrandan İnşâya: Mütefekkir

Şair'in Paris'te başlayıp Hacc ve Medine ziyareti ile noktalanmış seyahati, Cumhuriyet projesinin "uygarlığa erişmek" iddiasının başarısızlıkla sonuçlandığını ispat eden bir olay halinde kavranmalıdır. Bu nedenle Hac kitabının içinde ayrı bir bahis halinde "Mütefekkir Eksikliği" meselesine değinilmesi rastlantı değildir. Necip Fazıl, uzun bir mücadele sonunda yakalandığı buhrandan çıkabilmiş; önce aradığı ve sonra inandığı değerleri hayata geçirebilmek noktasında istikamet tutmayı Hacc farızası ile taçlandırmış bir "hareket" adamı. Siyasi yakınlıkları nedeniyle İslamcılık Düşüncesi içinde zikredilmemesine rağmen milliyetçiliği, Turancı çizgiden ziyade Anadolu çizgide yürütmektedir. Yeni bir gençlik ideali inşa etmek için sarfettiği çabalar sonucu görmezden gelindiği, yok sayıldığı bir vakıdır. Rasim Özdenören'in tesbitleri, O'nun İs-

lamcılık düşüncesi içindeki yerini ve mücadelesinin hakikatini teslim ediyor: “Necip Fazıl, entelektüel planda Müslümanca düşünmenin Cumhuriyet dönemindeki ilk örneğidir. Bunu iddia ediyoruz, çünkü bu alanda onun bir öncüsü ve öncesi yoktur. O, kendi geleneğinin başlatıcısıdır (...) Günümüz Müslüman düşüncesinin temelinde onun gayretinin kurucu nitelikte payı olduğu kabul edilmelidir. Bu günden geriye bakıldığında onun fikirlerinde tartışılacak unsurlar bulunması veya tamamen reddedilmeye çalışılması, onun, bu kurucu ve oluşturucu niteliğini haleldar etmez. Necip Fazıl’ın (...) İslam’ı tenzih konusunda niçin bu kadar duyarlı davrandığının sebebini, onun ortaya çıktığı şartların (...) özelliğinde arayabiliriz. O, İslam’a dil uzatmak isteyen, ona burun kıvrıran herkese, (...) cevap vermeyi kendine bir görev saymıştır” (Özdenören, 2005: 143). Yalnızdır. Ancak tasavvuftan aldığı hikmetle bu yalnızlığı tahavvül eder, bir idrake varmıştır: *İnsan, yaklaştığına yaklaştığından ayrı/ Belli ki, yakınınız yoktur Allah’tan gayri*. “Hem yalnızlığını anlıyor, iki ten arasındaki uçurumu görüyor, hem de yalnızlığını, su yerine gaz içercesine dış dünya ile hallihamur olmakta gidermeye bakıyorsun!.. Tuh sana, bir elini cemiyete uzat, öbürüyle öz nefsini kavra, boğ ve topyekûn Allah’a ver” (Kısakürek, 2010: 216). İslam dünyası için önerdiği mütefekkir tipini kendi şahsı üzerinden yansıtmaktan çekinmemiştir. Bu nedenle İslamî hassasiyetleri ifade edecek şekilde her tür ve konuda eser vermiş, “genç adam” diye hitap ettiği kitleye nazariye, şekil ve mana taşımış, Batı ideolojisinin buhran üreten nazariyesine karşı Müslümanca “ideoloji”yle direnebilmiştir. Entellektüelin tarih ve toplumu değiştiren rolü konusunda haysiyet sınavı verebilmiştir.

İslâm dünyasındaki “mütefekkir eksikliği” tesbitini şöyle izah eder: “Dünyamızın en büyük derdi mütefekkir noksanıdır. Beklenen büyük mütefekkir, Rönesanstan itibaren yoktur. Tahrip iki koldan ve iki istikametten gelmiştir. İlki, eşya ve hadiselere tahküm kuvvetine eren ve akıl hakkıyla maddeyi teshire başlayan Batı’nın, dışarıdan taarruzu ve Osmanlı İmparatorluğunu bir daha belini doğrultamaz şekilde tasfiye edişi. İkincisi, bu tasfiye işinde tam muvaffak olmak için İslam’ı bütün Müslümanlara tepeletmek gayesiyle Batıcılık reçetesi seviyesinde hareketler. Dört asırdır Doğu ve İslam âleminden fikirle aksiyonu meczedeci bir mütefekkir çıkmamış ve bugün maddemiz ve ruhumuz yoluna yoluna acıklı hale düşmüştür. Büyük mütefekkinden kastım, en haysiyetli tecrit ile en katı teşhisi evlendirebilmiş ameliyecidir. Dava tektir ve İslam’ı görmek, bilmek, anlamak ve pazarlıksız benimsemekten ibarettir” (Kısakürek, 2009: 112- 114). Mütefekkir yokluğunu anlatmakla yetinmez mütefekkirin sorularını da hazırlayıp verir:

1) Tek tek parçalar ve bütün halinde İslâm davası nedir? 2) Kaideleri, yani halkı umumiyetle mümin, zirveleri, yani güdücileri de umumiyetle İslama aykırı birer ehrama benzeyen İslâm ülkelerini, evvelâ zirveye hâkim kılmak, sonra da topyekûn maddî ve manevî Hristiyan ve Yahudi Emperyalizmasına karşı koruyabilmek, hatta zafere ulaştırmak için yollar nelerdir? Bu dâvanın, İslâmî gayeyi fert ve cemiyet halinde çizici, İslâmî bütün saffet ve asliyetiyle meydana koyucu ve topyekûn insanlığı davet edici, gergef gibi işlenmiş ideolocyası nerededir? 3) Bugün Batının ruh bu-

nalımını köklerine kadar tahlil ve terkipten geçirmiş, muazzam bir (sentez)e bağlamış, madde keşifleri ve makina ejderhaları karşısında ruhun hâkimiyet şartlarını bil-lûrlaştırmış tefekkür örneklerine fidelik nasıl kurulur? Yüz milyonlarca müslümanın şahsî, hususî ve münzevî ittikası (din bağlılığı), içtimaî, umumî ve alenî ittikaya nasıl döndürülebilir? 4) İslâm, içinden nasıl temizlenebilir ve dışından, boşlukta mekân işgal etme hassasını nasıl kazanabilir? 5) İç ve dış düşmanların, sistemli suikastçıların, metodlu çökdürtücülerin; gerçek ve sahte kahramanların ve 14 asırlık tarihin tam muhasebesi ve geleceğe anahtar makamında geçmiş üzerinde kıymet hükmü? 6) Bütün bu temel suallerin cevaplarına bağlı ince siyaset, kırılmaz hamle, yılmaz gayret... Bütün bu mucerretlerin, radyo, televizyon, tiyatro, sinema, kitap, broşür, dergi, gazete gibi aletleri ve: daha nice buluş?” (Kısakürek, 2009: 110- 111).

Necip Fazıl Batılılaşma cereyanının iman köklerine yönelik tahribine muhatap olmuş bir dönemin çocuğu idi. Onun mücadele ile geçen ve kendisinin “Çile” diye adlandırdığı fikir ve aksiyonunun terkiibi, “metafizik ürpertiye” çok şey borçludur. Başlangıçta ölüm, korku, sıkıntı içeren metafizik “titreme” zamanla sistemleşir, Allah’a varır. Modern zamanlar dervişine ait sayılabilecek bir yürüyüşü sürdürdüğü söylenebilir. Bu yürüyüşün hem yatay yani Paris- Haremeyn izleğinde sürdüğü, ama sufi tasavvura yaklaştıkça dikey, yani Allah’a yükselen başka bir yolu tuttuğu ifade edilmelidir. Tek başına edebiyattan siyere, tiyatrodan ilmi hale, kelimadan biyografiye birçok eser vermiştir. İslamcılar içinde bu değin fikre yoğunlaşmış, geniş ilgi alanında eser vermiş bir başka yazar olmadığı eklenebilir.

KAYNAKÇA

- Baldıran Galip, Baudelaire ve Kötülük Çiçekleri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, 2006, s: 305- 310
- Gültekin Metin, Charles Baudelaire ve Modernizm, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış, c:6, s:19, s:82-94, 2007
- Kaplan Mehmet, *Şiir Tahlilleri II*, Dergâh Yayınları, 1988
- Kısakürek Necip Fazıl, *Bâbîâli*, Büyük Doğu Yayınları, 2010
- Kısakürek Necip Fazıl, *Hac’ dan Çizgiler Renkler ve Sesler*, Büyük Doğu Yayınları, 2009
- Kısakürek Necip Fazıl, *Kafakağıdı*, Büyük Doğu Yayınları, 1984
- Kısakürek Necip Fazıl, *O ve Ben*, Büyük Doğu Yayınları, 2011
- Miyasoğlu Mustafa, *Necip Fazıl Kısakürek*, Akçağ Yayınları, 2009
- Oskay Ünsal, *Walter Benjamin Üzerine*, *Walter BENJAMİN, Estetize Edilmiş Yaşam* (içinde), Derin Yay, 2007
- Özdenören Rasim, Necip Fazıl Kısakürek, *Modern Siyasi Düşünce: İslamcılık* içinde, İletişim Yayınları, c: 6, 2005
- Sevim Bilgen Aydın, *Walter Benjamin’in Kavramlarıyla Kültür Endüstrisi: “Aura”, “Öykü Anlatıcısı” ve “Flâneur”*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s: 3/ 11, 201
- Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Galip Baldıra

CEMİLE SÜMEYRA

FRANKFURT SEYAHATNAMESİ

Ahmet Haşim, Türk şiirinin köşe taşlarından biridir. Şiirlerinin yanı sıra denemeleriyle de dikkat çeker. *Frankfurt Seyahatnamesi** adlı eseri ise onun hem şair hem de denemeci yönünü gözler önüne serer. Şair, kendine has üslubu ve gözlemleriyle bu eserini özgün bir seyahat eseri haline getirmesini bilir. Bu bakımdan *Frankfurt Seyahatnamesi*, gelişkin bir gezi edebiyatı örneğidir. Ahmet Haşim, 1932’de tedavi amaçlı Frankfurt’a gider, döndükten sonra notlarını kitaplaştırır. Ertesi yıl ise hayata gözlerini yumar. Geriye, harikulade bir gezi edebiyatı örneği kalır.

Ahmet Haşim, bir sonbahar günü, trenle, İstanbul Sirkeci’den yola çıkar. Bütün gece yol alır. Ertesi gün Bulgar kırlarında uyanır. Kırları uzun uzun seyrederek Bulgar kırları, “beyaz koyun sürüleri, temiz köy evleri, sulu boya ile renklendirilmiş gibi sıhhatli köylüler, çalışan ve yahut dinlenen yanık yüzlü sayısız işçi kümeleriyle dolu bir hayat yeridir” (s. 172). Yol, istasyon istasyon, şehir şehir devam eder. Benzer yollar, benzer dereler yolun iki yanından akıp gider. Tren yolculuğu şairi biraz yorar ve sıkır. Trenin anlatılmaz can sıkıntısından söz eder.

Ahmet Haşim, eserin mukaddimesinde, insanın seyahat etme niyetini açıklar. Ona göre “insan, hayatının tatsızlığından ve etrafta görüp bıktığı şeylerin o yorucu aleladeliğinden bir müddet kurtulabilmek ümidiyle seyahate çıkar. Bu bakımdan seyahat ‘harikuladelikler avı’ demektir” (s. 169). Bu harikuladelikleri fark etmek, onların ayrıntılarını gözlemek de bir şairlik yeteneği gerektirir. Bundan olsa gerek, Ahmet Haşim, seyyahı ‘geçici bir şair’ olarak görür. Şair ve seyyah akrabadır, bu yüzden, seyahat yazısı da şiir kitabının kardeşidir. Her ikisinde de hayret esastır. Her ikisi de olağanüstü bir yeti ister. Ahmet Haşim’in söz konusu yorumuna dayanırsak seyyahın da bazı özelliklere sahip olması gerekir. Harikuladeyi görebilmek gibi. Şairin kardeşi olan seyyahın, etrafındakini fark etmesi gibi. “Bu ameliye, hayal, yaratıcı şairin her dakika yaptığı ameliyedir. Hele geçici bir şair olan seyyah, yabancı alemler içinde kendisine arız olan cahillik sayesinde etrafını daima uydurucu bir gözün hayretiyle görecektir. Evliya Çelebi’nin eski Türkiye’si, Conte de Cobineu’nun Afganistan’ı ve İran’ı, Pier Loti’nin İstanbul’u, Paul Morand’ın New York’u, ancak seyyah gözünün yoktan yaratıp görebileceği birer harikulade hayaldir” (s. 170). Seyyah üstün bir ruha sahip olmalıdır. Seyahat, sıradan bir eylem ve yolculuk değildir çünkü.

Endişe seyyahın taşıdığı olmazsa olmaz duygulardan biridir. Zaten zorunlu bir seyahati yaşayan insan, aidiyet duygusunun verdiği güven ve huzur duygusundan kurtaramaz bir türlü kendini. İnsanın seyahat halindeyken yaşadığı endişe ve tedirginlik duyguları bu açmazdan doğar. “Seyahat ne kadar rahat ve eğlenceli olursa olsun yine için için, anlaşılmaz bir endişe tohumu taşır. En iptidai ve ağır kervan yürüyüşlerin-

den en süslü ekspres ve tantanalı vapur seyahatlerine kadar yolculuğun bütün çeşitlerini denedim, hepsinde de aynı gizli acının içimi ısırdığını duydum” (s. 174).

Almanya, şehirlerinden önce şairin dikkatini çeker. Bulgaristan, Macaristan ve Avusturya’nın yanında Almanya, farklı bir medeniyettir ona göre. Almanya, “başka kudretlerle mücehhez bir insanın yaşadığı bir alem”dir. Şairi bunaltan ve sıkran tren dahi bu sınırdan sonra değişmiştir: tren ansızın büyümüş, genişlemiş, eşya somlaşmış ve kibarlaşmıştır (s. 177).

Önemli bir ticaret ve sanayi şehri olan Frankfurt, binaları, caddeleri ve kalabalığı ile diğer Avrupa şehirlerine benzemektedir. Ahmet Haşim’in şehirleri birbirine benzeten hükmü ortadadır: “Hayatında büyük bir Avrupa şehri gören bir adam, kendini, sonradan göreceği bütün büyük Avrupa şehirlerini evvelden görmüş sayabilir: Bu şehirler o kadar birbirinin eşidir” (s. 180). Bu yüzden, Frankfurt’un adı pekala Paris, Londra, Viyana veya Budapeşte de olabilir der.

Frankfurt’ta fırsat buldukça dolaşır; bir kent gezgini gibi şehri adımlar. Deli gibi caddelerde çılgın yürüyüşler yapar. Bir seyyah gibi gördükleri karşısında heyecanlanır, gözleri etrafı görmek için yerlerinden fırlar. Bahçeler, caddeler, ormanlar, müzeler, büyük kahveler... Caddeler ve vitrinler ilgisini çeker. Caddelerin mükemmelliğini ayrıca vurgular. Caddelerin iki yanına dizilen binalar ve özellikle binaların pencerelerine dalar. Hastane, kışla, köşk, mağaza ve mektep pencereleri burada hep Alman kadınlarının eliyle, ruhu aynı mahrem hülyalarla deli edecek gizli bir saadet hüneriyle süslendirilmiştir (s. 183). Frankfurt, mükemmel bir sokak dekoru ile Haşim’i büyüler. Goethe’nin olduğu gibi korunan evini gezmeye gider ve evin halinden etkilenir. Özellikle Faust’un yazıldığı çalışma odası bir şair ve yazar olarak Ahmet Haşim’i başka türlü etkiler.

Gündüz gezip dolaşacak türlü yerler ve mekânlar bakımından zengin olan şehir, gece olunca kendi kabuğuna çekilir. Kapılarını kapatır. Ahmet Haşim, Frankfurt gecelerinin tekdüzeliğinden şikayet eder ve gidilecek, eğlenecek bir yer bulamamaktan söz eder. Almanya’nın eğlence şehri Berlin’dir. Frankfurt bir aile şehridir, nihayetinde taşradır ve ahali saat onda uykuya geçmektedir. Şehirleri birbirine benzeten Ahmet Haşim, bu gerçek karşısında şaşırması olmalı. İlk bakışta aynıymış gibi görünen şehirler, aslında içlerine girdikçe değişik varlıklar olduklarını söylemekten geri kalmazlar. Bu bakımdan her şehre ayrı bir gözle ve itina ile bakmakta fayda var.

Zaman zaman şehir dışına çıkan Ahmet Haşim, dağları, ormanları, bahçeleri gezmekten hoşlanır. Şehri bir de bu yerlerden görmek ister belki de. Ancak buralara giderken bile şehrin düzeni ve yapısı onu gene hayrete düşürür. “Gün Pazar... Bir dağ gezintisine gitmek üzere saat onda Rumplmeyer kahvesi önünden kalkan tramvaya biniyoruz. Hareket: iki tarafımızdan meydanlar, bahçeler, mağazalar, binalar, renkli renkli resimler akıp gidiyor. Yarabbi! Bu şehirde ufak bir yıkıntı, bir küçük ihmal, yerine konulması unutulmuş bir taş, kapatılmamış bir çukur yok mu? Bıçak gibi keskin hatları her tarafta yükselen bu kusursuz geometri içinde insan nefes darlıkları duyuyor” (s. 206). Frankfurt: kusursuz geometri!

Caddelerde dolaşan şair, dikkatini sadece binalara ve yapılara vermez; en az binalar kadar insanlar da onu çeker. Şehri gecesinde bütün caddeleri dolduran ‘fahişeler’ onun Almanya hakkında olumsuz düşünmesine yol açar. Ona göre “Almanya pembe ve büyük bir elmadır. Fakat içi kurtludur” (s. 184). Bir de dilenciler... Caddelerde en çok garibine giden dilencilerdir. Onların bakımlı halleri ve temiz giyimleridir. Profesörler de şairin ilginç bulduğu insanlardır. Ona göre “Almanya, ‘profesör’ ve ‘doktor’ denilen acayip bir insan cinsinin vatanıdır. Bunlar Hindistan’daki rahip sınıfı gibi, bir nevi kutsiyetle çevrili olarak hemşehrileri arasında yaşarlar” (s. 207). Peki, sayılamayacak kadar çok olan bu insanlar ne iş yapar? “Çoğu dar kafalı ve cahil, miyop oldukları için gözlüklü ve refah içinde olduklarından pembe ve sıhhatli olan bu insan cinsi, dip notları birçok kitap isimleri ve sahife numaralarıyla dolu, incir çekirdeği doldurmaz meseleler hakkında, karınca sanıyla cilt cilt uyutucu kitaplar yazmaklar ömürlerini geçirirler” (s. 207). Yetkin bir şair ve edebiyatçının müthiş bir alaycı yaklaşımı! Edebiyatçıların akademisyenlere, akademisyenlerin de edebiyatçılara yaklaşımı bir yönüyle aşıkâr eden ironi.

Seyahat metninin bir düşünce metni olduğu Ahmet Haşim’in eserinde daha net görülür. Seyahat yazısı, bir düşünce yazısıdır aslında. Sadece görülen yerler, mekânlar, şehirler ve insanlarla ilgili kırık-dökük notlardan ibaret değildir. Hayata ve insana dair konuşmadır; onun sorunlarıyla hemhal değildir. Ahmet Haşim de seyahat dolayısıyla pek çok konuda özgün fikirlerini zikretmekten kendini alamaz. Hayat, insan, kitap, okumak, yazmak, tabiat, zaman, mekân hakkında kendi görüşlerini açıklar. Seyahat metni, böylece, sadece mekânlarla kendini sınırlamaz. Tıpkı seyahat gibi, seyahat metni de değişik öğeleri, insanlık durumlarını, insan gerçekliğini özgürce dolaşır ve onlara ilişkin keskin notlar düşer. Bu bakımdan seyahatname, bir düşünce eseridir. Ahmet Haşim’in eseri, bunun tipik bir örneğidir.

Haşim, eserini, müthiş benzetmeler, tasvirler, betimlemelerle süsler. Bu da onu eserini klasik seyahat metni olmaktan çıkarıp bir edebiyat eserinde dönüştürür. “Trenimizin bir an içinde geçtiği büyük istasyonlar ve bir iki dakika içinde bitirdiği şehirler, penceremin karanlık camı üzerinde korkunç birer kibrit gibi büyük bir hissiyetle parlayıp sönüyordu. Dışarıda gök gürültüleri ve şimşek parıltıları zannettiğim şeyler, sadece yanımdan akıp geçen fabrikaların müthiş gürültüsü ve körletici aydınlığı idi” (s. 178). Akşam karanlığının ve gecenin yolcu üzerindeki etkisiyle ilgili olarak şunları kaydeder: “Akşam yolculuğun en keskin duygu saatidir. Yolcu üzerinde karanlığın bu tesiri nereden geliyor? Uzaklardan, insanlığın ta ilk hayvani gecelerinin hatıralarından. Gece korku vaktidir. Göz artık vazifesini yapamadığı için yanlış şeyler görmeye başlar. Her gölge oyunu, her ot titreyişi, her yaprak kımlıdayışı bir düşman hissini verir... Gecenin karanlıkları içinde seyyah nedir? İnine girmeşi, yolunu şaşırmış ve her ana bir düşmanın pençesine av olmak tehlikesi karşısında kalmış titrek ve zavallı bir hayvandır” (s. 175). Ahmet Haşim, seyahatnamesini böylesi bir yaratıcılıkla dizayn eder. Hasta olduğu halde, belki psikolojik açıdan yıpranmış

olduğu halde, keskin gözlemleri ve üstün betimlemeleriyle çok farklı bir seyahatname ortaya koyar. “Bu sırada gözüüm kıvılcımlı, dumanlı semada ne tarafa gideceğini ni şaşırın bizim zavallı aya ilişti. Bu sarı ve perişan çehre bir gurbetzedenin acınacak çehresiydi” diyen Ahmet Haşim, eserinin, tıpkı o ay gibi seyahatname tarihinde bir fener olduğunu belki görememiştir. Ama bugün, eser, gücüyle, güçlü diliyle ve mümtaz bir örnek olmasıyla ortadadır. *Frankfur Seyahatnamesi*, seyahat edebiyatının şüphe götürmez bir burcudur.

* Ahmet Haşim, *Frankfurt Seyahatnamesi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 1969.

ERHAN AKDAĞ

GEZEREK GÖRDÜKLERİM'DE SİYASAL VE TOPLUMSAL GÖZLEM

*Bu şehri-i İstanbul ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yek-pâre Acem mülkü fedâdır*
Nedim

‘Çok gezen mi bilir, çok okuyan mı?’ . Hep tartışılmalıydı bu konu. Her iki eylemin de görme duyusuna bağlı olarak gerçekleştirilebilmesini göz önüne alarak bu tartışmaya girmemek sanırım en doğrusu. Hele bir de gönül gözü açıksa, iyiyi, güzel olanı görebilip çevresine de gösterebiliyorsa insan, ister çok gezsin, ister çok okusun...

Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatında gezi yazısı dendiğinde karşımıza hem çok gezen hem de çok okuyan bir yazar olarak Falih Rıfkı Atay çıkar. 1922-1950 yılları arasında aralıksız sürdürdüğü milletvekilliği görevi Atay’ın çok farklı kıtaları ve ülkeleri gezip görmesine olanak sağlar. Yazar Akdeniz’den İngiltere’ye, Arnavutluk’tan Irak’a, Makedonya’dan Hindistan’a, Amerika’dan Brezilya’ya uzanan gezilerini 1970’te basılan *Gezerek Gördüklerim*¹ adlı kitabında okurla paylaşır. Atay gezdiği yerleri ustaca gözlemlemekle yetinmeyen, bu gözlemlerine söz konusu coğrafyanın tarihini ve mitolojisini katmayı başaran ender yazarlardandır. O, anlattıklarıyla okurunu açık havada hem bir gezintiye hem de geçmişe dönüşlerle zaman yolculuğuna çıkarır. Söz gelimi, Antalya’yı anlatacaksa eğer, “Kaleleri, sarayları ve mezarları ile oyma kayadan, kapılarında İskender’i durduran Termessus, işte şu tepenin üstündedir. Atina’ya kadar gülyâğı ve balsam yollayan Phaselis, karşı kumsalın biraz yukarisındadır. Eski Olbiya, ağaçlarını gördüğümüz çiftliğin yanlarında idi”² der. Antep’ten bahsederken “Ondokuzuncu asrın başlarında, Osmanlı Rumelisinin sonlarına doğru, bir tarih seferine çıkınız. Tuna boyuna yaklaştıkça, içinde yepyeni bir hissin ürpermeğe başladığını duyarsınız. Serhat havası içine giriyorsunuz”³ demeyi ihmal etmez.

Geçmişle bugünü bir arada yansıtmaları Atay’ın tarihî ve mitolojik bilgilerinin zenginliğinin göstergesidir. Yaşamı boyunca II. Meşrutiyet, Balkan Savaşı, I. Paylaşım Savaşı ve Millî Mücadele gibi pek çok önemli dönüm noktasına tanıklık eden Atay’ın, zengin bir gözlem gücü vardır. Edebiyatımızda daha çok gazeteciliğiyle, fıkra ve makale yazarlığıyla tanınan Falih Rıfkı’nın gözlem gücüne ilişkin olarak İnci Engin’in şu saptamada bulunur: “Falih Rıfkı arka arkaya, bir haber üslûbu ile sıraladığı vak’alara hiçbir süs katmaz. Onun yazılarında tek bir vak’anın barizleşmesine değil, birbiri peşi sıra gelen faciaların yoğunlaşmasına şahit oluruz”⁴.

*Batış Yılları*⁵’nın önsözünde Atay kendisini Osmanlı İmparatorluğu’nun son çocuklarından biri olarak niteler. Kendi kuşağından olup da ömürlerini tekrarlamaya

cesaret edebileceklerin çıkacağına ihtimal vermez. Atay'ın şu sözleri onun oldukça görmüş geçirmiş bir yazar olduğunun delilidir: “İnsan Osmanlı İmparatorluğunun 1911 yılını ve biraz sonrasını bir kuş bakışı altında alabilse, türker. İki eli ile gözlerini kapamak ister. Kargaşa denen şeyin daha öğretici bir örneği bulunamaz”. Aslında bizde bu kargaşa Tanzimat'ta zirveye çıkar. Neyin ‘doğru’ neyin ‘yanlış’ olduğuna bir türlü karar veremeyen, ‘eski’ ile ‘yeni’ arasında kalmış zihinler silsilesi her yanı kuşatır. Falih Rıfkı da elbette yaşamı boyunca görüp geçirdiği kargaşalardan, savaşlardan pek çok şey öğrenmiştir. Dünyaya nam salmış koca bir imparatorluğun yok olup onun küllerinden yeni bir devletin ortaya çıkışına tanık olmak ona büyük bir gözlem gücü kazandırmış olmalı. O yüzden Atay, bu gözlem gücüyle çevresindeki devrim ve değişimi anlamaya çalışır. Etrafında olup bitenleri kendi zihninde nasıl şekillendirip yorumladığını açıklar.

Remzi Oğuz Arık, ‘vatan’ niteliği taşımayan bir coğrafyanın kuru bir toprak parçası olmaktan öteye geçemeyeceğinden söz ederken, “Bir memleketin coğrafyası, ilk bakışta, ne kadar aşağı, ne kadar zavallıdır! Bu coğrafya, ister esrarlı dağlar, ister yalçın kayalar, ister cennet gibi ovalar, ister kuş uçup kervan geçmez bozkırlar olsun: İnsanın, hayvanın çiğnediği bir ölü âlemdir”⁶ der. Toprağı değerli kılan, ‘vatan’ olabilme özelliği taşımasıdır. Bir coğrafya istediği kadar doğal güzelliklerle, zenginliklerle dolu olsun, eğer ortak değerlerle yoğrulmuş insanlarca benimsenmiyor, sevilmiyor ve savunulmuyorsa bu güzelliklerin ve zenginliklerin hiçbir değeri kalmaz.

Atay, *Gezerek Gördüklerim*'in “Arnavutluk Hatıraları” başlıklı bölümünde Balkanlardaki vatan toprağını elden çıkmış bir hâlde görünce kalp kırıklığı yaşar. Zira bir zamanlar Osmanlı mülkü olan Balkanlar'ın elimizden çıkmış olması onu bir hayli içlendirir: “Her adımda bir kalp kırıklığı bırakıyorum. Florina artık Türk değildir. Şuradan buradan, Türk evinin bir duvar parçası, bir kerpiç penceresi, kirli çamaşırlar gibi sarkıyor. Arap harfli Florina badana edilerek Rumcası yazılmış. Yeni yazının çerçevesi altında eski yazının badanası, akmış bir kan gibi kurumuştur. Rumeli'yi unutalım”⁷.

Atay'ın yazılarında onun yurt sevgisini belirgin bir biçimde gözlemleriz. Yurt dışında gezip gördüğü ve zihninde yer eden güzellikleri kendi yurduyla özdeşleştirme-yi de ihmal etmez. Örneğin Antalya'ya bakınca, “İsviçre'deki dağ karşımızda, Riviera'daki kıyılar önünüzde, Macaristan'daki ova arkanızdadır”⁸ der. Doğal güzellikleriyle büyük bir zenginlik taşıyan farklı ülkelerdeki ‘dağ, deniz ve ova’yı Atay Türkiye'deki tek bir ilde -Antalya'da- görebilecek kadar vatan sevgisiyle doludur. ‘Beyaz, mavi ve sarı’nın iç içe geçtiği bir Akdeniz ilimizde tüm bu güzelliklerin görülebileceğini savunur.

Gezerek Gördüklerim'de Atay'ın, okuru coğrafyadan hareketle bir geçmiş yolculuğuna çıkardığını söylemiştik. Onun gezi yazılarının bir başka özelliği de gittiği yabancı memleketleri İstanbul'la, Anadolu'yla anlatma çabasıdır. Buna ‘hârici, dâhil’ ile anlatmaya çalışmak da diyebiliriz. Örneğin San Francisco için yazar şu değerlendirmede bulunur: “Denize doğru sırtlar üzerinde, cumbalı, alçak ve ahşap evleri ile

bazı mahallelere o kadar ısınıverdim ki Gedikpaşa veya Aksaray'ın temiz ve sakin sokaklarında gibiyim"⁹. Yazarın Ağra Sarayı'nı Topkapı Sarayı'na benzetmesi, San Francisco'daki on üç tepeden bahsederken İstanbul'da da yedi tepenin bulunduğunu belirtmesi, Hollywood'un İstanbul'daki Fatih gibi, Los Angeles'in içinde bir semt hâline geldiğinden söz etmesi onun, gördüğü yerleri İstanbul'la özdeşleştirerek anlatma gayreti içinde olduğunu gösterir. Bu yönüyle Falih Rıfkı tam bir İstanbul âşığıdır. Yahya Kemal'in "Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer" diyerek seslendiği İstanbul için o, "Öyle şehirler vardır ki beş dakika görmek, bütün ömrünüzce onu unutmamağa yeter: İstanbul gibi..."¹⁰ övgüsünde bulunur. Yeri gelir Atay, soluğu havayı, teninde hissettiği rüzgârı bile İstanbul'daki havayla, rüzgârla açıklamaya kalkar. *Zeytindağı*'nda bunu açıkça görürüz: "Lübnan'a kar yağdığı zaman, otomobille yarım saatte inilen Beyrut şehrinde baharların en güzeli vardır. Beyrut bir cehennem gibi yandığı vakit, bir iki saatte çıkılan Sofar'da İstanbul nisanının serin sabahları bulunabilir"¹¹. Yeri gelir Kaliforniya'da Batı Anadolu hissi ve havası bulunduğunu söyler. Böylece çok sevdiği İstanbul'un yanına Anadolu'yu da ekler.

Atay'ın gezi yazılarının belirgin bir özelliğini de usta bir gözlemcinin gezip gördüğü yerleri aynı ustalıkla anlatabilmesi oluşturur. Onun yazılarında sözcüklerle resim çizme sanatı olan betimlemenin ayrı bir yeri vardır. Yazar, "İngiltere Hatıraları" başlıklı bölümde betimlemedeki hünerini şöyle gösterir: "Kır ve ev, bütün İngiliz sadeti bu iki kelimenin içindedir. Sessiz ağaçlar arkasında yeşil, sarı, mavi bengovalar, çimenler üstünde karı koca, baba kız, oğlan ve kız kardeş en seçme erkek ve dişi cinsi, kimi kayıkta kimi tenis ağı arkasında, kimi hamakta: Bu bir yağlı boya resimler sergisi, bu bir hayal parçası!"¹²

Falih Rıfkı, gezilerini kaleme alırken dil ve üslubunda özenlidir. Ustaca yaptığı betimlemeleriyle, sade cümleleriyle dikkat çeker. Dil ve üsluptaki bu özen onu başarılı bir gezi yazarı kılar. Yazar aynı özeni düşünce dünyasında da gösterir ve gözlemlerinden hareketle geleceğe yönelik kestirimlerde bulunur. 1945'te -ki II. Paylaşım Savaşı'nın son yılıdır- kaleme aldığı "Amerika Hatıraları"nda kendisi yaşadıkça eski Amerikan rüyasının gerçekleşmesine doğru daha birçok savaşlar verildiğini göreceğini söyler¹³. O günlerden günümüze, dünyanın birçok noktasında menfaatleri uğruna kan döken bir Amerika'nın varlığı Atay'ın tespitinde ne kadar haklı çıktığının delilidir. Atay'ın 1927'de "Brezilya Hatıraları"nda yazdığı şu cümle de onun ileri görüşlülüğünü göstermeye yeter: "Tâ İstanbul barlarına kadar bütün dünyayı musikileri ve sanatları ile eğlendiren, profesör, sanatkâr, bilgin, her sınıf insan yetiştiren zenciler nihayet Kuzey Amerika'da da mukadder mevkilerini alacaklardır"¹⁴. Tiyatroda beyazlara mahsus yere oturmak istediği için linç edilen bir zenciyi göz önüne getirip de XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde zenci bir başkanın yönetimi devraldığı bugünün Amerika'sını düşünecek olursak Atay'ın bu görüşünden, siyasi gelişmeleri iyi gözlemleyip doğru değerlendirdiği sonucuna ulaşabiliriz.

SONUÇ

Gazetecilikle, fıkra ve makale yazarlığıyla Türk edebiyatında öne çıkan bir isim olan Falih Rıfkı Atay aynı zamanda usta bir siyasetçi ve gözlemcidir. Gezi yazılarında dünyanın pek çok ülkesini dolaşarak buralarda edindiği izlenimleri insanımızla paylaşan Atay'ın bu yazılarında iki özelliği dikkatimizi çeker: İlki, Atay'ın gezip gördüklerini anlatırken o yerlerin tarihi hakkında derin bir bilgi birikimine sahip olduğudur. Taç Mahal'den, Bağdat'a; Amerika'dan Brezilya'ya uzanan yazılarında tarihe adeta tanıklık ederiz. İkinci özellik ise Atay'ın gezdiği ülkeleri, özellikle İstanbul'la ve kimi zaman da Anadolu'yla özdeşlikler kurarak anlatma çabasıdır. Onun, ülkesine derin sevgi duyması 'hârici, dâhil' ile anlatmasının altında yatan önemli bir etmendir.

¹ F. Rıfkı ATAY, *Gezerek Gördüklerim*, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1970.

² F. Rıfkı ATAY, agy. s. 4.

³ F. Rıfkı ATAY, agy. s.7.

⁴ İnci ENGİNÜN, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 6. baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007, s. 511.

⁵ F. Rıfkı ATAY, *Batış Yılları*, İstanbul: Bateş Atatürk Dizisi, 2000, s. 36.

⁶ R. Oğuz ARIK, *Coğrafyadan Vatana*, 2. baskı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, s. 11.

⁷ F. Rıfkı ATAY, *Gezerek Gördüklerim*, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1970, s. 200.

⁸ F. Rıfkı ATAY, agy. s. 4.

⁹ F. Rıfkı ATAY, agy. s. 225.

¹⁰ F. Rıfkı ATAY, agy. s. 268.

¹¹ F. Rıfkı ATAY, *Zeytindağı*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2010, s. 93.

¹² F. Rıfkı ATAY, *Gezerek Gördüklerim*, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1970, s. 45.

¹³ F. Rıfkı ATAY, agy. s. 211.

¹⁴ F. Rıfkı ATAY, agy. s. 293.

TİMUR ÖZKAN

22 YIL SONRA BİR KEZ DAHA ADRIYATİK VE BALKANLAR

Dünyada öyle her yer iki kere gidilecek kadar enteresan değildir, bazı yerler de gerçekten birçok defa gitmeye değer ama oralara da her zaman yolunuz düşmez. Ben bu şansını hem dünyanın sayılı turistik merkezleri arasında sayılan hem de ortak tarihimizden izler taşıyan Adriyatik kıyılarında buldum. İlk defa 1986 yılında otomobille yola çıktığımda bugünün Hırvatistan'ı, Bosna Hersek'i, Karadağ'ı, Makedonya ve Kosova'sı Yugoslavya'nın birer parçası idi. Yunanistan üzerinden geldiğimiz Yugoslavya'yı gezmeye Üsküp'ten başlamış Piriştine, Saraybosna, Mostar üzerinden Dubovnik'te sahile inmiştik. Daha sonra Adriyatik kıyılarınca kuzeye devam ederek Split, Lübljana yoluyla İtalya'ya geçmiştik. Dönüşte Avusturya üzerinden bir kez daha Yugoslavya'ya giriş yaparak Zagreb, Belgrad ve Niş'i gezmıştık.

Bu defa uçakla geldiğimiz Saraybosna'dan başladık gezimize. 22 yıl önceki rotamın tersine Mostar ve Dubrovnik'i takiben Karadağ'a geldik. Burada eski Yugoslavya'dan ayrılarak Arnavutluk'un başkenti Tiran'a yöneldik. Arnavutluk'a da ikinci kez geliyordum. İlk kez geldiğim 2004'tan bu yana çok zaman geçmemişti ama buradaki değişim de eski Yugoslavya'dan daha az değildi. Gezimizin bundan sonraki bölümünde Struga, Ohri ve Manastır üzerinden Makedonya'nın başkenti Üsküp vardı. İkinci Balkan gezimizin son durağı Kosova oldu.

Yakın zamanın en büyük savaşlarına sahne olan Yugoslavya'dan bugün itibariyle yedi yeni ülke ortaya çıkmış durumda. Ancak en az iki ülkenin (Sancak(Novi Pazar ve Vojvodina/Novi Sad) daha bağımsızlık hazırlığı içinde olduğu söyleniyor. Ayrıca taşların yerine oturma sürecinin bununla kalmayıp bu defa bazı birleşmelerin (Örneğin Arnavutluk ve Kosova) gündeme gelmesi de sürpriz olmayacak.

Böyle karışık bir bölgeyi 2008 Temmuz'unda gezdik. 2008, Yugoslavya'nın dağılma sürecinin en vahşi soykırımının yaşandığı Srebrenica katliamının 15'inci anma yıldönümü idi. Böyle anlamlı bir dönemde gerçekleşen gezimiz aynı zamanda bu katliamın sorumlusu olarak aranan Sırp lider Karadzic'in yakalandığı günlere denk gelmişti. Her yerde karşımıza çıkan "Srebrenica'yı Unutma" yazılarını veya Karadzic'in yakalanmasını yağmur altında sabahlara kadar kutlayan Saraybosnalıları artık daha iyi anlıyorduk.

Sırp-Boşnak Savaşı'nın en acımasız günlerine sahne olan Saraybosna'nın Sırp keskin nişancılarınca kuşatıldığı dönemde burada hayat kurtaran bir tünelin varlığını biliyorduk. Ancak bu tünelin, Saraybosna havaalanına inen uçağımızın tekerlekleri altında kaldığını ertesi gün tüneli görmeye gittiğimizde öğrenecektik.

Önce Türk Mahallesini Gezmelisiniz

Böyle bir atmosferde başladığımız Adriyatik gezimizin ilk durağı ve genç Bosna-Hersek Cumhuriyetinin başkenti Saraybosna tarihi bir kent. 1992'de bağımsızlığına

kavuşan Bosna-Hersek'in 4 milyon nüfusunun 400 bini burada yaşıyor. Saraybosna, Dinar Alpleri'nin çevrelediği bir vadi içinde **Miljacka** nehrinin iki kenarında kurulmuş. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Saraybosna'ya Saray Ovası deniliyormuş, bugün de Boşnaklar, başkentlerine Saray Ovası anlamında **Sareyevo** diyorlar.

Bosna-Hersek Federasyonu; çoğunluğunu Boşnak ve Hırvatların (Bosna-Hersek), kalanını ise Sırların (Sırp Cumhuriyeti) oluşturduğu ve 8'er aylık dönemler halinde dönüşümlü bir başkanlık sistemi ile yönetilen bir ülke. Boşnaklar (Bosnalı Müslümanlar) aralarında Sokullu Mehmet Paşa'nın da bulunduğu çok sayıda devlet adamı yetiştirmiş bir toplum. Müslüman Boşnaklardan başka Katolik Hırvatların, Ortodoks Sırların ve Musevilerin birlikte yaşadığı Saraybosna Avrupa'nın Kudüs'ü olarak da anılıyor(du).

Saraybosna 1914'de I. Dünya Savaşı'nı başlatan tarihi olayın da geçtiği yer. Avusturya Prensi Ferdinand bir Sırp genci tarafından burada öldürülmüş. Bu cinayetin işlendiği Miljacka nehri üzerindeki **Latin Köprüsü**'nün girişinde olayı hatırlatan bir yazı bulunuyor. Öte yandan Ferdinand'a adanan bir müzenin bulunduğu **Ferhadije Caddesi**'nin sonunda II. Dünya Savaşı'nın bitişi anısına yapılan **Sönmeyen Ateş** anıtı görülebilir. Ferhadiye aynı zamanda kentin en canlı alışveriş ve eğlence merkezi olan güzel bir yaya bölgesi.

Saraybosna'nın savaşın en acımasız yüzü ile tanıştığı ve tarihinin en zor günlerini yaşadığı yıllar 1992-1995. Çevresindeki dağlara yerleşen Sırp keskin nişancılarının ateşi altında geçirdiği dehşet günlerini tüm dünya televizyonlardan izlemişti. Bugün kuşatma günleri çok geride kalmış. Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde ve daha sonra Yugoslavya'da barış içinde yaşayan halk, savaşın tüm dehşetini yaşadığı zor günleri unutmaya çalışıyor

Buraya ilk gelişimde Saraybosna'nın gezilecek yerlerini sorduğum otel görevlisi "Önce Türk mahallesini gezmelisiniz" demişti. Halk arasında "**Türk Mahallesi**" diye tanımlanan yer, bugün de Saraybosna'nın kalbi sayılabilecek Başçarşı, onların deyişle **Başçarşıya**. Başçarşı, her şeyden önce çok iyi korunmuş bir tarihi merkez, evlerin mimarisinden, sokak isimlerine hatta bakır cezvede ve yanında su ile birlikte lokum eşliğinde ikram edilen Türk kahvesine kadar her şey çok tanıdık. Tek katlı, kiremit çatılı ahşap evlerin çevrelediği ve ortasında tarihi bir şadırvanın yer aldığı meydana hem hiç yabancılık çekmiyoruz, hem de Türkiye'de bile bu kadar iyi korunmuş bir 17.yy mahallesinin bulunmayışına şaşıp kalıyoruz. Abdülhamit döneminden kalan bir **Saat Kulesi**'nin de bulunduğu Başçarşı'da kuyumcular, saraçlar, çizmeciler aynı adı taşıyan sokaklarda mesleklerini bugün de sürdürüyorlar. Saraybosna'daki diğer önemli Osmanlı eserleri arasında **Fatih, Ali Paşa** ve **Gazi Hüsrev Bey** camileri, **Morica Han** ile **Gazi Hüsrev Bey Bedesteni** sayılabilir.

Saraybosna'nın her ikisi de ayrı ayrı kendi öyküleriyle özel iki binası var, bunlardan ilki **İnat Evi** (İnat Kuca). Evinin bulunduğu yerde yapılacak Belediye binasına direnen ve ancak evinin olduğu gibi taşınması karşılığı izin veren inatçının adı Benderija. Nehrin karşı kıyısındaki evi şimdi turistik restoran olarak kullanılıyor. İkinci bina ise İnat evinin bulunduğu yere yapılan Belediye. (**Vijecnica**) daha sonra kütüphaneye çevrilen ve içindeki milyonlarca kitabın iç savaşta yandığı bina İslam mima-

risini tanımak için Kahire'ye gönderilen ve orada gördüğü II. Hasan Camii'nden çok etkilenen Wittek tarafından yapılmış. Bugün binanın cephesinde savaşın izlerini görmek mümkün. Ancak savaşın izlerinin en iyi görüldüğü yer mezarlıklar. Neredeyse Saraybosna'nın her tarafında var ama mezarlıklar daha çok **Sarı Tabya** yolunda. Bunlar arasında Bosna-Hersek'in efsanevi lideri **Bilge Kral** Aliye İzzetbegoviç'in (1925-2003) anıt-mezarı bulunuyor. Sade ama etkileyici anıt-mezarın önünde hilali andıran bir formda yapılan havuzun içinden dağlardan gelen su akıyor.

Savaşı ve Saraybosna'yı anlatırken **Tünel**'i anlatmamak olmaz. Bir dünya rekoru sayılabilecek 1300 gün süren kuşatma boyunca kente yardım sağladıkları 860 m uzunluğunda, 1 m genişliğinde ve 1.60 m yüksekliğindeki tünel bugün bir turistik yer gibi geziliyor. Kent dışındaki bir müze-evden (**Kuca Kularevihi**) girilen ve havaalanı pistinin altından geçen tünel ve müze, kuşkusuz savaşın dehşetini en iyi anlatan yerlerden biri...

Mutfak konusuna gelince, burada öncelikle kıymalı, peynirli, ıspanaklı veya karışık Boşnak böreği (burek) yeniliyor. Ayrıca Başçarşı'nın tarihi atmosferindeki lokantalarda cevapcici yazıları dikkat çekecektir ki burada yediğimiz cevabi bizim İnegöl köftesinden başka bir şey değil.

Saraybosna yakınlarındaki **Visegrad** kenti bir başka önemli Osmanlı eserine ev sahipliği yapıyor. Nobel ödüllü Sırp yazar Ivo Andriç'in bir romanına adını veren **Drina Köprüsü**, 1577'de Sokulu Mehmet Paşa döneminde yapılmış bir Mimar Sinan eseri ve bugün de kullanılmaya devam ediyor.

Saraybosnalıların zaman zaman dile getirdikleri bir özellikleri, Türkiye'den üç önemli kent ile kardeş olmaları. Saraybosna, çeşitli tarihlerde Ankara, İstanbul ve Bursa'nın ile ayrı ayrı kardeş kent ilan edilmiş. Ankara'da bir Bosna-Hersek caddesi (Bahçelievler'deki 90. sok) bulunmasına rağmen burada Ankara veya Türkiye adı ile karşılaşmıyoruz ama Türkçe kelimelerle ve isimlerle pek çok kez karşılaşmıyoruz. Boşnaklar Hırvatça, Sırpça ve Türkçe karışımı bir dil kullanıyorlar. Bazıları küçük değişiklikler göstermekle birlikte Boşnakça'da kullanılan Türkçe sözcüklerden bazı örnekler şunlar; Dünyah (dünya), kapiya (Kapı), lampa (lamba), sedirvan (şadırvan), bakalin (bakkal), küfte (köfte), merhaba, piliç... Ayrıca Saraybosna'daki otelimizin adı Yıldız, sahibi Sadık, çocuklarının adları ise Meryem, Leyla, Ayşe, Fatma, Emine, Meryem. **Sadık Miraşçıya** gerçek bir Türk ve Türkiye dostu, birçok kez Türkiye'ye gelmiş ve hemen hemen her tarafını gezmiş. Aynılacağımız gece geç saatlerde bilgisayarındaki **Sevdalinka**'ları (Balkan Aşk Şarkıları) kopyalayıp bize hediye eden bu dost insanı her zaman hatırlayacağız.

Mostar, Eski Mostar Değil...

Sevdalinka'ları seslendiren **Mostar Sevd Runion**'un memleketi Mostar, Bosna-Hersek'de Saraybosna'dan başka mutlaka görülmesi gereken diğer bir kent. Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin Hersek kesiminde yer alan ve 100 bin nüfusu ile Bosna-Hersek'in 4. büyük kenti Mostar'ı tüm dünya savaşta yıkılan ve bir süre önce aslına uygun olarak yeniden yapılan tarihi köprüsü ile tanıyor. Mostar'ın ünlü köprüsü Mimar Sinan'ın kalfası Mimar Hayrettin'in eseri 2005 yılında UNESCO Kültür Mirası

Listesine alınan ve daha önce 1986'da Ağa Han Mimarlık Ödülü alan tarihi kent merkezi Neretva Nehri'nin iki kenarında kurulmuş. Mostar'ın (Most, köprü demek) adını Köprü bekçisi anlamına gelen Mostari'den aldığı söyleniyor. Çok sayıda cami, medrese, çeşme, tekke ve türbenin bulunduğu Mostar, geleneksel evlerinin doğaltaş kaplı çatılarıyla da oldukça özgün bir görüntü veriyor.

İç savaş sırasında yıkılan ve Mostar'ın simgesi olan 1566 yapımı tarihi köprünün betonarme tıpkı yapımı; eski kent merkezinin iki yakasını birbirine bağlıyor. Nehir kotundan oldukça yüksekte yapılan köprünün ortası daha da yüksek olduğu için karşıya geçmek için önce yukarı sonra aşağı doğru yürümek gerekiyor. Köprünün iki tarafındaki küçük dükkanlarda Türk veya Çin malı hediyelik eşyalarla birlikte bazı dükkanlarda savaştan kalan kovanlar, kasaturalar, apoletler vb satılıyor.

Kente adını veren Mostar Köprüsü aynı zamanda Mostar'da yaşayan çeşitli din ve milliyetten halkın birlikteliğinin sembolü idi. Sırp ve Hırvat saldırılarında yıkılan köprünün Neretva'ya yuvarlanan taşlarının bir kısmı Macar dalgıçlarca çıkarılarak yeni köprüde kullanıldı. Orijinali gibi 30 metre uzunluğunda ve 24 metre yüksekliğinde yapılan köprü 2004 yılında açıldı. Orijinal adı Stari Most yani Eski Köprü olan Mostar Köprüsü'nün artık o eski köprü olmadığı gibi Mostar da eski Mostar değil.

Sırpalar Mostar'ı savaştan sonra terk etmişler, Hırvatlar nehrin batısına çekilirken, Müslümanlar doğusuna yerleşmişler. Mostar'da kaldığımız pansiyonun sahibi Jasmin batı tarafındaki Bulevar'dan geçerken bu caddenin resmi olmayan bir yeşil hat olduğunu söylüyor. Sadece Bosna-Hersek'in 250 bin vatandaşını kaybettiği ve 4 milyon nüfusunun bir milyonunun yer değiştirdiği savaşın izleri her yerde olduğu gibi Mostar'da da görülüyor. Duvarlardaki mermi izleri, yıkık binalar ve "93'ü Unutma" yazıları biraz da olsa savaşın dehşeti ile yüzleşmemize neden oluyor. Bütün bunlara rağmen Mostar'ı gezerken dikkat çeken hilal veya haç amblemlili ölüm ilanlarının (eskiden olduğu gibi) aynı panolarda yer alması; bugünkü beraberliğin sırrını bir ölçüde de olsa açıklıyor.

Köprüyü gezerken, üzerinde Neretva'ya atlayan gençlere denk gelebilirsiniz. Bu gençler eski bir geleneğe uyarak cesaretlerini evleneceği kızın ailesine kanıtlamaya çalışan Mostarlılar olabileceği gibi, bu gösteri turistik bir etkinlik de olabilir. Zira Mostar Dalgıç Kulübü üyeleri isteyenler için ücret karşılığı böyle atlayışlar yapıyorlar. Köprüden ayrılmadan önce yapılması gereken bir şey daha var.

Köprünün iki tarafında bulunan kafelerden birinde kahve içmek. İster Türk kahvesi deyin, isterseniz Boşnak kahvesi (Bosanski Kava) diye ısmarlayın, bakır cezvede, lokumu ve suyu yanında ve küçük bir tepsi içinde servis edilen kahvenin keyfini unutamayacaksınız. Rahat Lokum ve Tahan Helva, Bosna-Hersek'te sık karşılaşacağımız tanıdık lezzetlerden... Mostar köprüsünün gece görüntüsü çok daha etkileyici, iki başındaki kuleleri (Halebiye ve Tara), hilale benzeyen kemeri ve bunların suya yansması benzersiz bir görüntü veriyor.

Mostar'ın UNESCO listesinde yer alan bir köprüsü daha var. Neretva'nın karşı tarafındaki evlerin arasından (bazı evlerin altından) akan kollarından biri üzerindeki diğer tarihi köprü Mostar köprüsünün de adeta küçük bir modeli. Criva Kuprija 1558'e tarihlenen bir Osmanlı eseri.

Mostar'da köprüler dışında görülecek yerler arasında; bir Mimar Sinan eseri olan Karagöz Bey Camii (1557) ile Köşki Mehmet Paşa Camii'nin de (1618) aralarında bulunduğu çok sayıda cami ile birlikte bir diğer Osmanlı eseri olan 15 metre yüksekliğindeki Saat Kulesi (1636'dan önce) sayılabilir. Büyük kısmı iç savaşta zarar gören ve restore edilen bu camilerden başka Mostar'daki Türk kültürünün görülebileceği bir diğer yer ise Hersek Müzesi. Mostar'daki bazı evler müze olarak düzenlenmiş ve küçük ücretlerle gezilebiliyor, bunlar içinde en çok gezilenler Biscevic ve Müslibegović evleri.

Mostar'a 12 km uzaklıktaki Blagaj, Sarı Saltuk Tekkesi olarak bilinen 15.yy eseri Blagaj Derviş Tekkesi'nin bulunduğu yer. Burası aynı zamanda Buna nehrinin kaynağı. Avrupa'nın en önemli temiz su kaynakları arasında kabul edilen Buna kaynağı, etrafındaki kafe ve restoranların bulunduğu dingin bir mesire yeri.

Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna (135 km) ile Hırvatistan'ın Adriyatik kıyısındaki turistik kenti Dubrovnik (145 km) arasında yer alan Mostar'a ulaşım için pek çok alternatif bulunabilir. Bosna-Hersek Türklere vize uygulamıyor. Tarih, doğa ve yerel mimarinin mükemmel birlikteliğini görebileceğimiz Adriyatik'in bu güzel kenti Türk dostlarını bekliyor. Ve böyle geziler, savaşın acılarını turizmle unutmaya çalışan ev sahiplerimize olduğu kadar -inanın- bize de çok iyi geliyor.

Trenle geldiğimiz Mostar'dan otobüsle ayrılıyor. Yemyeşil bir bölgede ve güzel manzaralar eşliğindeki yolculuğumuz Hırvatistan'ın Dubrovnik kentinde sona ermeden önce iki defa gümrükten geçiyoruz. Hırvatistan'a giriş yaptıktan sonra Bosna-Hersek'in Adriyatik'e açılan tek kasabasını geçmek üzere bir kez daha Bosna-Hersek'e giriş-çıkış yapmak gerekiyor. Hudut işlemlerinin ikincisi otobüste pasaport kontrolü şeklinde geçirtilse de son tahlilde iki ayrı ülke geçildiği anlaşıyor. Yugoslavya (Yugo: Güney, Yugoslavya: Güney Slavya) dağılırken Bosna-Hersek için denize bir çıkış bırakıldığı anlaşıyor. Şimdi geldik, Dubrovnik'e.

Dalmaçya'nın İncisi Dubrovnik

Hırvatistan'ın Adriyatik sahilinde bulunan 70 bin nüfuslu küçük kenti Dubrovnik eski Yugoslavya döneminden beri bölgenin en turistik kenti olarak tanınıyor. Eski adı **Ragusa** olan Dubrovnik aynı zamanda UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde bulunuyor. Hırvatça kelime anlamı **Meşe Ağacı** olan Dubrovnik adını çevrede bulunan meşe ormanlarından alıyor. Dubrovnik 1991'de Yugoslavya'dan ayrılırken yaşadığı iç savaşın yaralarını hızlı bir şekilde sararak eskiden olduğu gibi turizme açılmış. Eski kent merkezini çevreleyen surların giriş kapılarındaki yer alan ve 1991-92 yıllarında bombalanan ve bir kısmı da yanan binaların işaretlendiği haritalar da olmasa burada yakın zamanda bir savaş yaşandığını anlamak zor.

Ortaçağdan kalan görüntüsü hiç bozulmadan yaşatılan eski kent merkezinin ana caddesi **Stradun**'a kemerli bir kapıdan (**Pile Kapısı**) giriliyor. Çok iyi korunmuş ve 2,5 km uzunluğundaki surların çevrelediği eski kent merkezinin (**Stari Grad**) bulunduğu yarımadada yer alan tarihi çeşmeler, kiliseler, kafe ve restoranlar her zaman çok kalabalık. Taş merdivenler ve mermer sokaklar üzerindeki yürüyüşler her zaman Stradun'a çıkıyor. Stradun caddesinin iki başında yer alan **Onofrio** çeşmeleri 1438'e tarihleniyor. O yıllarda kente su getirilmesinin anısına yapılan küçük ve büyük Onoforius'lar, Dubrovnik'in 1667 ve 1979'da geçirdiği depremlerden etkilenmemiş. Dubrovnik'in bir başka ünlü ve tarihi çeşmesi **Sponzo Sarayı**'nın bahçesinde bulunuyor. Sponzo Sarayı aynı zamanda, aralarında bir zamanlar düzenli olarak haraç ödediği Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan yazışmaların da yer aldığı ve bir milyondan fazla olduğu söylenen tarihi belgenin saklandığı yer. 1391'den beri faal ve Avrupa'nın en eski üçüncü eczanesinin bulunduğu **Franciscan** manastırı Pile kapısında. Ploce kapısındaki **Dominican** katedrali, halen Kültür Tarih Müzesi olarak kullanılan **Rector Sarayı** ile küçük Onofrio çeşmesinin önündeki **Orlando Sütunu** da Dubrovnik'in görülmesi gereken yerlerinden.

Hırvat mutfağında İtalyan yemekleri çoğunlukta, pizza ve makarna çeşitleri yanında deniz ürünleri de tercih ediliyor. Öte tandan bu yıl 59'uncusu gerçekleştirilen dünyaca ünlü **Dubrovnik Yaz Festivali** her yıl 10 Temmuz-25 Ağustos arasında düzenleniyor. Dubrovnik sokaklarında gezerken çok sayıda kravat dükkanı dikkat çekiyor. **Kravat** dünyaya Fransa'dan yayılmış ama kravatın atavatanı olarak Hırvatistan kabul ediliyor 1618-1648 yıllarında gerçekleşen 30 Yıl Savaşlarında Fransa'ya kadar gelen Hırvat askerlerinin boyunlarındaki bağları gören ve beğenen Fransızlar bunları sahiplenerek bugünkü kravatı yaratıyorlar.

Hırvatistan'ın Adriyatik Denizi ile Bosna-Hersek arasında kalan bölümünün adı **Dalmaçya**. (Benekli köpeklerle Adriyatik'in bu bölümünde yer alan irili ufaklı çok sayıda adaya gönderme yapılarak Dalmaçyalı deniliyor.) Dubrovnik'in hemen karşısında bulunan ve yarım saatte bir kalkan motorlarla ulaşılabilen **Lokrum** adası da bunlardan biri, çıplaklar plajı da dahil pek çok plaj ile birlikte adada bulunan bir botanik bahçesi turistleri buraya çekiyor. Lokrum'da kumsal yok ama ağaçların altı serin ve deniz çok temiz. Üstelik plaj girişi ayrı, şezlong, şemsiye kirası ayrı ücrete tabi plajlardan değil burası...

Tarihi yarımadaanın doğu tarafındaki eski limandan **Elafiti** adalarına (**Sipan, Lopud, Koločep**) günübirlik turlar düzenleniyor. Bunlardan başka doğası ve gece ha-

yatı ile ünlü **Hvar**, Marco Polo'nun doğum yeri **Korcula**, Elafiti adalarına (Sipan, Lopud, Kolocep) günübirlik turlar düzenleniyor. Bunlardan başka Antik Roma kalıntılarının bulunduğu **Mljet** Dalmaçya'nın diğer önemli adaları. Bu adalara Dubrovnik'in Gruz limanından sürekli vapur seferleri düzenleniyor.

Split, Dubrovnik'in kuzeyinde ve Adriyatik'in diğer turistik adalarından **Trogir** ve **Brac**'ın karşısında yer alan bir başka tatil kenti. Bu arada Trogir bir köprüyle Split'e bağlanarak ada özelliğini yitirmiş. Split, bir zamanlar Doğu Bloku'nun Rive-ria'sı olarak tanımlanan Adriyatik sahillerinin bugün de çok turist çeken yerlerinden.

Hırvatistan da Türklere vize uygulamıyor. George Bernard Shaw'ın dünyada ceneti arayan her kimse buraya gelmeli dediği Dubrovnik'e Zagreb üzerinden uçakla veya Bosna-Hersek üzerinden karayolu ile ulaşılabilir.

Adriyatik kıyıları Antalya'nın Kaş-Kemer-Fethiye kıyılarına benziyor, yollar virajlı ve turizm sezonunda trafik çok yoğun. Buna karşılık manzara güzel, bu güzel manzaraları seyretmek için araba ile gelinebilir veya araba kiralananabilir ama gümrüklerde uzun kuyruklar oluştuğu için otobüsle gezmek daha iyi bir tercih oluyor. Otobüs seferleri düzenli ve otobüsler gümrüklerde bekletilmiyor. Otobüs gümrüğe gelmeden tüm yolcuların adlarının, ülkelerinin ve pasaport numaralarının yazıldığı bir liste yapılıyor. Yolcular otobüsten indirilmeden liste kontrol ediliyor ve gerekli görülenlerin pasaportları bilgisayara kaydedilmek üzere toplanıyor ve kısa bir bekleyişten sonra pasaportlar bizlere dağıtılmak üzere kaptanlara geri veriliyor. Genellikle komşu ülkelerin vatandaşlarına işlem yapılmadığı için oldukça kısa sayılabilecek bir bekleyişten sonra yola devam edebiliyoruz.

Programımıza göre Dubrovnik'ten sonra Karadağ'ı gezeceğiz. Çok yeni bir ülke olan Karadağ'ın Türkiye'de temsilciliği yok. Gelmeden okuduğumuz gezi yazılarında Türklere vize uygulanmadığını öğrenmiş ama resmi bir bilgi alamamıştık. Çok az da olsa böyle bir endişe ile bindiğimiz otobüs Dubrovnik'ten hareket ettikten az sonra küçük bir şok yaşadık. Bizim Türk pasaportların gören yardımcı kaptan "problem, problem" diye söylenerek pasaportumuzu kaydetmek istemedi ve kaptana seslenerek bizi indirmesini istedi. Biz, sınıra kadar götürmesini, bir problem olmayacağını olsa bile orada inebileceğimizi anlatmaya çalışıyoruz ama anlatamıyoruz. Adam İngilizce anlamadığı gibi otobüste yardım edecek kimse de çıkmadı. Neyse ki kaptan otolda duracak bir yer bulamadı ve aralarındaki "göttürelim de sınırdaki ne yaparlarsa yapsınlar" diye anladığımız bir konuşmadan sonra listeye yazıldık. Sonuçta ne mi oldu? En kolay girişimizi Karadağ'a yaptık, pasaportlarımız bilgisayara kaydedilmek üzere aşağıya bile indirilmeden (tıpkı bilge vatandaşları gibi) otobüste damgalandı.

Dünya Turizminin Yükselen Değerlerinden Karadağ

1991'de başlayan Yugoslavya'nın dağılma sürecinin son halkalarından olan Karadağ 2006'da Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan etti. İtalyancası **Montenegro**, Sırpçası **Crna Gora** olan Karadağ'ın başkenti **Podgorica**. Yugoslavya'yı uzun yıllar bir arada tutmayı başaran Tito'nun adını taşıyordu; **Titograd** yani Tito'nun kenti. Yeni adıyla Podgorica aynı zamanda 750 bin nüfuslu Karadağ'ın en büyük kenti. Başkent olduktan sonra nüfusu hızla artan Podgorica'da 140 bin kişi yaşıyor. Kent merkezi-

ne bakan küçük bir dağın (Gorica) eteğinde kurulan Podgorica, “Podgoritsa” diye okunuyor ve **Gorica’nın Altında** anlamına geliyor.

Adını, bir zamanlar üzerinde bulunan koyu renkli ormanlardan veya Dinar Alp-leri’nin kara bulutlar arkasındaki görüntüsünden alan Karadağ, dünya turizminin yükselen değerleri arasında kabul ediliyor. Karadağ’ın sahil kesiminin merkezleri Kotor, Budva, Sveti Stefan ve Bar. **Bar** küçük bir liman kenti, **Sveti Stefan** Karadağ’a ince bir yol ile bağlanmış ve ünlülerin tatil tercihi olan bir turistik ada. Aynı zamanda Karadağ’ın en gelişmiş sahil kenti olan **Budva** ise bir yarımada üzerinde yer alan tarihi merkezi ile Dubrovnik’i andırıyor. Öte yandan Budva da aynı Dubrovnik gibi 1667 ve 1979 depremlerinden etkilenmiş ve yeniden inşa edilmiş.

Karadağ’ın bir başka turistik kenti olan **Kotor**’un kalesi görmeye değer. Deniz kenarından başlayan ve kartal yuvası gibi bu kalenin eteğinde ve kaleyi korumak için yapılmış geniş bir su kanalının kenarında kurulmuş olan Kotor, arnavut kaldırımli sokaklarında taş yapıların yer aldığı, çok iyi korunmuş bir Ortaçağ kenti. Üç kapısı bulunan surlar 13 ve 15. yüzyıllarda yapılmış. Deniz Kapısı olarak bilinen Batı Kapısı 1555’e, Nehir Kapısı olarak bilinen Kuzey Kapısı 1540’a tarihleniyor. Kalenin üçüncü kapısı olan Güney Kapısı’nın ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmiyor.

UNESCO Dünya Mirası Listesinde yer alan Kotor Kalesi’nin içindeki en eski yapılar **St. Triphun Katedrali** (1166) ve **St. Luke Kilisesi** (1195). Kotor’da bunlardan başka tarihi **Saat Kulesi** görülebilir, **Denizcilik Müzesi** (Eski Grgurina Sarayı, 1732) gezilebilir.

Karadağ’ın sahil kesiminden içeri doğru coğrafya birdenbire yükseliyor. Sahildeki sıcak ve güneşli hava yerini serin ve yağmurlu bir havaya bırakıyor. Dağlar üzerindeki yolculuğumuzun ilk durağı **Çetinje** (Çetinye diye okunuyor) Kotor’a bir saat uzaklıkta. Karadağ’ın daha önce bir süre bağımsız kaldığı yıllarda başkentliğini yapan Çetinje’de eski büyükelçilik binaları ve Balkanların en büyük silah koleksiyonuna sahip **Montenegro Ulusal Müzesi** görülebilir.

Daha sonra ulaştığımız **Podgorica**’da gezilecek, görülecek fazla bir yer yok. **Moroca** nehrinin kenarındaki kent geniş caddeleri, heykellerle süslenmiş büyük parkları ile eski Demirperde ülkelerinin kentlerine benziyor. Bu heykeller arasında Partizan anıtı ile Puşkin ve hemen karşısındaki Kral Nikolay heykelleri ilk anda dikkat çekenler. Podgorica’da az sayıda otel olduğu ve pansiyonculuk gelişmediği için konaklama oldukça pahalı.

Karadağ’ın görülecek diğer yerleri arasında **Ostrog** manastırı, Peter II Petrovic-Njegos anıtmezarı ve Skadarsko gölü sayılabilir. Karadağlıların ulusal kahramanı Peter II Petrovic bir şair, piskopos ve prens, anıtmezarı Kotor’un arkasındaki **Lovcen** dağının tepesinde. Önce arabayla sonra yürüyerek çıkılan 1600 metre yükseklikteki manzara için biraz zahmet gerekiyor. **Skadasko** gölü, Karadağ ile Arnavutluk arasında bulunan ve bir kısmı Arnavutluk’a ait olan bir tatlı su gölü ve bir ulusal park. Çevresinde çok sayıda şato ve manastır bulunan göl, avcılar ve kuş gözlemcilerinin de tercih ettiği bir yer.

Bosna-Hersek, Sırbistan, Kosova, Arnavutluk ve Adriyatik Denizi ile çevrili küçük bir ülke Karadağ Cumhuriyeti. En önemli gelir kaynağı turizm. Karadağ’a kom-

şuları Saraybosna, Dubrovnik, Tiran ve Priştine üzerinden gelinebiliyor. Karadağ ile Arnavutluk arasında otobüs veya tren seferleri olmadığından bu tarafa devam etmek için biraz da mecburen geline Podgorica'dan sınra ancak taksi ile (25 km, 20 Avro) gidilebiliyor. Karadağ'da para birimi olarak Avro kullanılıyor.

Bu gezide ilk ve son defa sınırı yürüyerek geçtiğimiz yer Arnavutluk girişi oldu. Taksiden indikten sonra önce Karadağ gümrüğüne geldik. Sıradan bir çıkış işleminden sonra 30 metre kadar yürüyerek Arnavutluk sınır kapısına vardık. Arnavutluk girişi de kolaydı. Halbuki dört yıl önce geldiğimde, Tiran havaalanında bir zorlukla karşılaşmamak için önceden isimlerimizi bildirmiştik. Gümrük işlemleri esnasında yanıma gelen taksici iki alternatif sundu, Sınra yakın İşkodra veya doğrudan başkent Tiran. Tercihimiz Tiran oldu. (155 km, 40 Avro)

Öte yandan sınır kapılarında otel rezervasyonu sorulduğu için hazırlıklı geldiğimiz iki yerden birisi Arnavutluk diğeri Makedonya idi. Her ikisinde de sorulmadı ama bu rezervasyonların faydası olmadı değil, en azından daha sonra Üsküp'te olduğu gibi Tiran'da da otel aramakla uğraşmamış olduk.

Kartallar Ülkesi'nin Kardeş Kenti Tiran

Balkanların 3,5 milyon nüfuslu küçük devleti Arnavutluk'un Arnavutça adı Shqiperia, kelime anlamı ise **"Kartallar Ülkesi"** Arnavutluk'un 350 bin nüfuslu başkenti ve aynı zamanda en büyük kenti Tiran, Adriyatik Denizi'nden 27 km içerde kurulmuş. Başkent Tiran'ın adının Yunanca kökenli olduğu ve "mutlak güç sahibi yönetici" anlamına geldiği veya kenti kuran İran savaşı komutanlarından Osmanlı paşası Süleyman Bey tarafından verilen Tahran adının zamanla Tiran'a dönüştüğü şeklinde iki farklı rivayet varsa da Arnavutluk kaynaklarında Tiran adının, kentin yakınındaki Dajti dağında bulunan 6. yy yapımı Tirkan kalesinden geldiği ifade ediliyor.

Tiran (Lana) ırmağın (çayı da denilebilir) iki kıyısı boyunca uzanan caddeler ile bunu kesen İstasyon - Üniversite arasındaki Şehitler Bulvarı ve çevresi kentin merkezi kabul ediliyor ama asıl merkez İskender Bey Meydanı. Burası tarihi **Gazi Ethem Bey Camii** (1794) ile yine tarihi bir saat kulesinin (**Kulla Sahatit**, 1821) süslediği devasa bir meydan. Cephesindeki süslemelerle dikkat çeken Ethem Bey Camii'nin içindeki süslemeler de ilginç, başka camilerde göremeyeceğimiz manzara resimleri arasında İstanbul'a pek benzemeyen bir İstanbul manzarası da resmedilmiş. Sosyalist ülkelere özgü büyüklükteki meydanın çevresinde ayrıca **Ulusal Tarih Müzesi** (Cephesindeki "Arnavutluk" adlı dev mozaik panoda ülkenin savaşlarla geçen tarihi anlatılıyor), **Kültür Sarayı** (Opera ve Ulusal Kütüphane) ve Arnavutların ulusal kahramanı **İskender Bey**'in heykeli yer alıyor.

İskender bey'in heykelinin kaidesinde **Györgi Kastrioti** yazıyor. 1405 yılında, Tiran'a 55 km uzaklıkta, şimdi adını taşıyan görkemli bir müzenin de bulunduğu Kruje'de doğan Kastrioti Osmanlı İmparatorluğu tarafından rehin alınır. Yeniçeri Ocağı'nın devşirmeleri arasında her zaman ön plana çıkan Kastrioti'nin adı İskender Bey olarak değiştirilir. Daha sonra paşa unvanı alarak, uzun süre Yunanlılar, Sırp ve Macarlara karşı savaşan İskender Bey 40 yıl sonra Niş'te savaştığı sırada Osmanlı'yı terk ederek, memleketi Kruje'deki kaleye ilk Arnavutluk bayrağını çektiğinde; artık Osmanlı'nın bir numaralı düşmanıdır. Arnavutluk'un çift başlı kartal motifli bayrağı bugün de kullanılmaktadır. **İskender Bey**, artık kendi milletinin emrinde, kendini yetiştiren milletinse tam karşısındadır. İlk iş olarak dağıntık Arnavut prenslerini birleştirmiş ve tam 25 yıl, arasından geldiği için çok iyi tanıdığı Osmanlı Ordusu'nun seferlerine direnmiş. Öyle ki 1453'de İstanbul'u alan Fatih Sultan Mehmet 1465'de Elbasan'da bir kale yaptırarak, eski askerini ele geçirmek istediye de başaramamış. 1468'de **İskender Bey** 63 yaşında öldüğünde yerine geçen oğlu Jean da, Osmanlı'ya direnmiş ve Arnavutluk'un tamamen fethi, İskender Bey'in ölümünden ancak 12 yıl sonra, 1480'de gerçekleşmiş.

Hatırası bugün de özenle yaşatılan İskender Bey'in aksine, Arnavutluk'ta önceki devlet başkanı **Enver Hoca**'ya ait bir iz bulamazsınız. Tiran'dan çıkıp yollara düştüğünüzde özellikle dağlarda ve sahillerde göreceğiniz ve adeta turistik bir öge gibi duran Enver Hoca hatırası beton koruganların sayısı eskiye göre çok azalmış. Öte yandan Enver Hoca'nın Tiran kent mezarlığındaki sıradan mezarını bulmak için bile pek çok kişiye sormak gerekiyor. Bir anıt veya heykeli olmadığı gibi, Arnavut mezarlarında sık sık görülen bir fotoğraf bile çok görülmüş o zamanki adıyla **Rehber**'e. Arnavutluk; Enver Hoca'nın adını çoktan unutmuş ama İskender Bey gibi unutulmayan bir isim daha var burada...

Balkanlarda yaşayan toplam 7 milyon Arnavut'un % 70'ini teşkil eden Müslüman kesiminden olan **Gonca Boyacı**'nın doğum yeri bugün Arnavutluk'un dışında; Arnavut nüfusun azınlık olarak yaşadığı Makedonya'da. **Gonca** gençlik yıllarında Katolik misyonerler ile tanışmış, Kardeşlik adında yerel bir grupla başlayan çalışmaları hayatını değiştirmiş ve 17 yaşında rahibe olmuş. Kilise camiasında hızla yükselen ve yolu Hindistan'a kadar uzanan genç rahibe artık Tanrının emrindedir. Müslüman Arnavut kızı Gonca'nın adı, misyonerlik faaliyetlerini yürüten Loretta Hemşireleri'ne katıldığında **Teresa** olmuş. Teresa, bir yandan yoksul çocuklara ders verir-

ken, diğer yandan tıp eğitimi almış, hastalara bakmış. 1991 yılında anavatanı Arnavutluk'a geldiğinde Nobel Barış Ödülü (1979) başta olmak üzere pek çok ödülün sahibidir. Teresa'nın, 1997'de bu dünyadan ayrıldığında Arnavutluk'tan çok uzaklarda ve memleketi için pek bir şey yapmamış olmasına rağmen; dünyanın her tarafındaki faaliyetleri ile memleketine çok hizmet ettiği kabul edildi. Bugün Arnavutluk'un tek uluslararası havaalanı, **Rahibe Teresa**'nın adını taşımaktadır. (Aeroporti Nene Tereza) Enver Hoca zamanında Batı ile ilişkilerini tamamen kesen Arnavutluk bugün hızla Batıya açılmaktadır. Bu havaalanı Batı'ya olduğu kadar; Türklere vize uygulayan sayılı ülkelerden biri olan Arnavutluk'un bizlere de açık bir kapısıdır.

Tiran sokaklarında gezerken **Mustafa Kemal Atatürk Meydanı** (Ruga E Kavares caddesinde) ve aynı caddenin devamında bir Türk restoranı (Sofra) ile de karşılaşırız. Tiran'da görülebilecek diğer yerler arasında; yarım piramit şeklinde olmasına rağmen **Piramit** olarak anılan Kültür ve Kongre Merkezi ile bahçesindeki **Barış Çanı** (İşkodralı çocukların topladıkları ve 91 isyanında halka sıkılan kurşunların eritilmesiyle yapılmış) sayılabilir. Piramit'in karşısındaki küçük parkta ise Arnavutların İskender Bey'den sonraki en önemli ulusal kahramanları olan **Freşari** kardeşlerin büstleri yer alıyor. Kardeşlerden Sami Freşari'yi ilk Türk romanı Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat'ın yazarı **Şemsettin Sami** olarak tanıyoruz. Freşari kardeşlerle biraz daha ilerde, üniversitenin arkasındaki büyük parkta (Park Reina) tekrar karşılaşacağız.

Tiran'ın yakın çevresinde görülebilecek yerler arasında **Türk Köprüsü**, **Petrela Kalesi** ve **Arnavutluk Anası** heykeli ile Bektaşî Tekkeleri not edilebilir. (Arnavutluk'ta 100'den fazla Osmanlı eseri olduğu ifade ediliyor)

1995'den beri Ankara'nın kardeş kentlerinden olan Tiran'ın sokaklarında hiç bir güvenlik endişesi taşımadan dolaşmak, Arnavutluk'un Anadolu'ya çok benzeyen diğer kentlerini (Berat, Kruje, İşkodra ve Elbasan) görmek, Adriyatik sahillerinde denize girmek, meraklılar için Bektaşî tekkelerini ziyaret etmek, Makedonya ile arasında yer alan Ohri Gölünün kenarında balık yemek veya bunların hepsi için gidilir Arnavutluk'a...

Makedonya'da Tanıdık Ezgiler ve Tanıdık Kentler

Sırada Makedonya var, Tiran'dan bindiğimiz otobüs Makedonya'ya doğru yol alıyor. Otobüsün ekranında tanıdık Balkan ezgileri izliyoruz. "*Karanfil Deste Gider...*" bunlardan bir tanesi. Tanıdık ezgilerle yolculuğumuz Makedonya'nın birbirinden güzel kentleri Struga, Ohri ve Bitola'da (Manastır) da devam etti. Tiran'dan her akşam kalkan ve Üsküp ve Priştine'ye giden otobüslerin ilk durağı Struga.

Struga, Arnavutluk sınırındaki Ohri gölünün ve buraya dökülen Kara Drim ırmağının kenarında yer alan turistik bir kent. Ohri gölünün kıyısında plajlar bulunuyor. İki kenarında kafelerin yer aldığı Kara Drim üstündeki köprülerden birinde (tarihi olanında) dünyaca ünlü "Struga Şiir Akşamları" düzenleniyor. Struga'yı, her yıl Ağustos'un son haftasında düzenlenen ve Türkiye'den de önemli şairlerimizin katıldığı bu etkinlik sayesinde tanıyoruz ama Makedonya'ya girdiğimiz andan itibaren içten bir ilgi gördüğümüz Makedon halkını tanımaktan ayrıca memnun oluyoruz. Otobüsten inerken tanıştığımız bir aile, gece saatleri olmasına rağmen bizi bir otele yer-

leştirmeden evine gitmiyor. Çarşıdaki ayakkabı tamircisi para almıyor vb. Üstelik hemen herkes Türkçe konuşuyor.

Arnavutluk ve Makedonya ile yarı yarıya paylaşılmış Ohri Gölü'nün Makedonya tarafında kurulan Ohri (yerel deyişle Ohrid) bölgenin tarihi kentlerinden. 60 bin kişinin yaşadığı Ohri bir kısmı hala ayakta duran tarihi evleri ile Anadolu'ya çok benziyor. Ohri sokaklarında dolaşırken bir anıt ağaç karşımıza çıkıyor. Ohri meydanını süsleyen ve 1100 yıllık tarihi çınar bugün artık kurumaya yüz tutmuş ama Ohri'nin simgesi olmaya devam ediyor.

Yaklaşık 550 yıl Osmanlı egemenliğinde alan Ohri'de Ortaçağ'dan olduğu gibi, Osmanlı'dan da izler görülüyor. Kale içinde ve kalenin doğusunda yer alan eski kent merkezinde 10 kadar caminin bulunduğu ifade ediliyor. UNESCO'nun koruma listesinde yer alan Ohri'de, buradaki camilerin en eskisi olan İmaret Camii korunamamış her nedense... Buna karşılık 500 yıllık Zeynel Abidin Paşa Camii, Ohrid meydanındaki tarihi çınarın karşısında görülebilir. Ohri'deki camilerin en eskisi olan Hacı Turgut Camii (1466) Otogar yakınında ve bir diğer Osmanlı hatırası Hacı Hamza Camii (1560) ise çarşı merkezinde yer alıyor.

Mükemmel manzarası olan Ohri Kalesi aynı zamanda buradaki önemli tarihi eserleri barındırıyor. St. Virgin Mary (Ohri İkonaları Galerisi), St. Sophia (Osmanlı zamanında camiye dönüştürülmüş), St. Clement kilisesi ve Panthelemon kazı alanı ile bugünde kullanılan bir Roma eseri olan amfiteyatro kalede görülebilecek başlıca yerler arasında sayılabilir. Ayrıca sokak aralarında burada yaşayan ailelerin kendileri için yaptırdıkları neredeyse kulübe ölçeğindeki kiliseler de dikkat çekiyor. Ohri'de ve göl çevresinde o kadar çok kilise var ki sayılarının 365 kadar olduğu söyleniyor.

Göl kenarındaki Mareşal Tito caddesinde bugün Slav ülkelerinin kullandığı alfabeği bulan Kiril ve Metodî'nin bir heykeli bulunuyor. Çünkü Ohri aynı zamanda onların da memleketi. (Bazı kaynaklara göre ise Kiril alfabesini, Makedonya'nın ilk üniversitesi olan Ohri Üniversitesi'ni kuran Clement geliştirmiş ve bu alfabeye hocalarının adını vermiş.)

Deniz seviyesinden 695 m yükseklikteki Ohri gölü de Ohri kenti gibi UNESCO koruma listelerinde, buradaki kafelerde çay veya Türk kahvesi içmek gerçekten çok keyifli. Ohri, bir tatlı su gölü, Ohri'nin balığı Pastrmka yani alabalık Somon kıvamında lezzetli. Makedonya'da genel olarak fiyatlar düşük olmasına rağmen Pastrmka biraz pahalı, 1800 Denar/kg (1 Avro = 60 Makedonya Denarı) Makedonya'da tadılması gereken bir diğer lezzet börek (özellikle ıspanaklı olanı). İçecek olarak ayran, yoğurt kıvamında da olsa tanıdık bir diğer lezzet. Makedonya'nın şarapları ve üzüm rakısı da meşhur.

Göl manzaralı tarihi evlerden oluşan mimari dokusuyla ve dingin atmosferi ile her zaman Avrupalı turistlerin ilgi odağı olmuş Ohri, bugünlerde eski turist yoğunluğundan biraz uzak ama böylesi Ohri'ye daha çok yakışıyor.

Ohri'den Bitola'ya giden yol "*Resne'nin kızları elma dizerler, Ohri'nin kızları gölde yüzerler*" diye başlayan Rumeli türküsünde adı geçen Resne'den geçiyor. Bundan sonraki durağımız Bitola, Türkçe adıyla Manastır (Yunanlar Manastiri diyor-muş) Atatürk'ün sevdiği türküler arasında sayılan "*Manastır, ortasında var bir ha-*

vuz” diye başlayan Balkan türküsünde adı geçen havuzu göremedik ama Atatürk Müzesi’ni herkes biliyor.

Binanın girişindeki tabelada “Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti’nin yaratıcısı ve ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 1899 yılında Askeri İdadi’yi bu kışlada bitirdi” yazıyor. Bugün Bitola Müzesi olarak kullanılan binanın içinde bir “Atatürk Anı Odası” oluşturulmuş. Atatürk’ün öğrenci üniforması ile canlandırıldığı balmumu heykel Eskişehir Belediye Başkanı Prof. Dr. Yılmaz Büyükerşen’in eseri. Yakın zamanda yeniden düzenlendiği için ne yazık ki tarihi atmosferi kaybolan salondaki ziyaretçi defterini incelerken rastladığımız bir sayfa günün sürprizi oluyor. “Cumhuriyetimizin hamisi Gazi Mustafa Kemal’in ilk kurmaylık eğitimini aldığı okulu ziyaret etmek gerçekten mutluluk verici” diye başlayan sayfanın altında “Emine Erdoğan T.C. Başbakan eşi” imzası yer alıyor.

Müze binası ile Manastır’ın Türk Çarşısı’nı birleştiren ve “Geniş Cadde” veya “Şiroke Sokak” olarak anılan cadde yaya bölgesi olarak düzenlenmiş. Manastır’daki Osmanlı eserleri arasında yer alan İshak Camii ve Yeni Cami ile birlikte tarihi Saat Kulesi, Hamam ve de Bedesten eski çarşıda yer alıyor. Saat Kulesi’nin önündeki bir bankta Manastır’ın yaşlıları ile başlayan sohbetimiz çarşı esnafından Türkiye dostu genç işadamları Kemal Raifoski ile Ayço restoranda devam ediyor. Bu defa radyoda “Kalenin Bedenleri” çalıyor.

Balkan ezgileri ile yolculuğumuz burada bitmeyecek, Başkent Üsküp’ün içinden geçen Vardar nehrinin üzerindeki tarihi Taşköprü’de “Vardar Ovası”nı hatırlarken, Makedonya’nın komşusu Kosova’nın Prizren kentinde denk geldiğimiz bir düğünde “Ormancı”yı dinleyeceğiz.

Vardar Nehri, Türk Çarşısı, Taşköprü, Üsküp Kalesi

2 milyon nüfuslu Makedonya, bağımsızlığına kavuştuğu 1990’da Türkiye tarafından derhal tanınmasıyla birlikte bu konuda komşuları ile çeşitli sorunlar yaşayan bir ülke. Öncelikle kendi ülkesindeki Makedonların birleşme talep edeceğinden endişe eden Yunanistan tarafından tanınmıyor. Hatta bu nedenle, Birleşmiş Milletler nezdindeki adı “Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti”. Diğer komşularından Bulgaristan Makedonya’yı tanımakla birlikte Makedonca’yı Bulgarcanın bir lehçesi saydığı için iki-

li anlaşmaları imzalamıyor, Sırbistan ise Makedonya'yı tanıyor ama sınırlarına itirazı var. Bir başka komşu ülke olan Arnavutluk, Batı Makedonya'da özerklik istiyor. Öte yandan Makedon Ortodoks Kilisesi de bugüne kadar sadece Antakya Ortodoks Kilisesi tarafından tanınmış.

Makedonya'nın başkenti Üsküp'ün nüfusu 500 bin. Makedonca söyleyişle **Skopje**, **Vodno** dağının eteklerinde, dillere destan **Vardar** nehrinin iki yakasında kurulmuş. Üsküp'ün bir yanındaki Türk Mahallesi ile karşısındaki Hristiyan Mahallesi birbirine bağlayan tarihi köprüden geçip de Türk tarafına geldiğinizde dar sokakları, kiremit çatılı tek katlı evleri, çarşısı vb her şeyi ile tanıdık bir yerdesinizdir. Eski Çarşı, **Türk Çarşısı** olarak da anılıyor. Sokaklardan birinin adı **Evliya Çelebiya**. Çarşının her yerinde Türkçe konuşuluyor, kahvelerinde Türk kanalları izleniyor, demleme çay ince belli cam bardakta sunuluyor, restoranlarında Türk yemekleri yapılıyor...

Eskiden ve eskinin Bursa'sına benzetilen yeşil Üsküp şimdi 1963'de yaşadığı depremin de etkisi ile hızla betonlaşmakta. 15. yy'da yapılan ve depremde ayakta kalan az sayıdaki yapıdan biri olan 13 kemerli **Taşköprü** bir Mimar Sinan eseri ve aynı zamanda Üsküp'ün simgesi. Vardar üzerinde araç trafiği için yeni köprüler yapıldığından Taşköprü artık sadece yayalar tarafından kullanılıyor. Taşköprü'nün bir tarafında kalan **Makedonya Meydanı**, Vardar kıyısı boyunca yerleşen modern kafe ve restoranlara açılıyor.

Üsküp'ün görülecek yerleri arasında Osmanlı eserleri ön plana çıkar. Halen sanat galerileri olarak kullanılan **Davut Paşa** Hamamı ve **Çifte** Hamam ile müze olarak kullanılan **Kurşunlu** Han'dan başka restoran ve otel olarak restore edilen **Kapan** Han ve de birçok cami bunlar arasındadır.

Sultan Murat Camii (1451) Üsküp'teki 37 ve Makedonya'daki 580 camiden biri, bahçesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı söylenen **Saat Kulesi** (1566) bulunuyor. Bu bilgileri veren ve çok güzel Türkçe konuşan cami imamı **Liman İsmail**, pencereden eski evlerin arasındaki başka bir camiyi gösteriyor ve anlatmaya

devam ediyor. Sigara içen kardeşinin aksine içmeyen diğer kardeşin biriktirdiği sigara parası ile yaptırdığı caminin adı **Tütünsüz Camii**. Bir diğer 15. yy eseri **Mustafa Paşa Camii** Türkiye (TİKA) tarafından restore ediliyor.

Bizans eseri **Üsküp Kalesi** de Üsküp'ün mutlaka görülmesi gereken yerlerinden. Buradaki diğer Hristiyan eserlerinden **St. Spas** ve **St. Dimitriya** kiliseleri gibi tarihi olanlar eski kent merkezinde, modern iki örnek olan **St. Klemen** ve **Katolik** kiliseleri ise kentin yeni kesiminde yer alıyor. Depremde yıkılan **Gar** binası bugün **Ulusall Müze** olarak kullanılıyor, duvardaki saat depremde durmuş ve o günün anısına deprem saatini göstermeye devam ediyor.

Üsküp'te tanıdık yemekler arasında, bizim simitlerin büyüğü "gevrek", güveçte kuru fasulye ve köfte sayılabilir. Makedonca, Türkçeye oldukça uzak, daha çok Rusçaya benziyor. Merhaba: Zitrova, Su: Voda, Ekmek: Lib, Teşekkürler: Fala, Günaydın: Dobrovtro, Evet: Da, Hayır: Mojebi bazı örnekler. Türkçe kelimeler de yok değil, pencere, cezve, fincan, buyurun, şeker, patlıcan vb Türkçe kelimelerin en çok duyulduğu yer ise Türk Çarşısı olarak adlandırılan Üsküp pazarı.

Üsküp aralarında Fransa'dan Dijon, ABD'den Pittsburgh, Kanada'dan Ontori-o'nun da bulunduğu dünyanın bir çok kenti ile beraber Türkiye'den İstanbul, Kocaeli ve Ankara ile de kardeş kent olarak ilan edilmiş. Bu arada, Çankaya'daki **Çevre** sokağın adının **Üsküp Caddesi** olarak değiştirilmiş olmasına rağmen Üsküp'te bir Türkiye caddesi göremiyoruz.

Üsküp, aynı zamanda Türk Edebiyatının önemli isimlerinden Yahya Kemal Be-yatlı'nın doğum yeri. Üsküp'ün hemşerileri arasındaki bir başka ünlü isim Nobel ödüllü ve Müslüman kökenli bir Arnavut olan Rahibe Teresa.

Makedonya gibi kuzey komşusu Kosova da vize ve dil sorunu olmadan gezilebilecek ve İstanbul'dan bir otobüse atlanıp gidilebilecek kadar kolay bir ülke. Karayolu ile gelişler Yunanistan veya Bulgaristan üzerinden gerçekleştiği için Schengen vizesi gerekiyor. Vize ile uğraşmayım derseniz Üsküp ve Priştine'ye düzenlenen uçak seferlerini tercih edebilirsiniz. Safranbolu veya Beypazarı gibi Anadolu'nun nispeten korunmuş kentlerine benzeyen mimarisi, yemekleri böyle bir gezi için tercih nedenleri olabilir. Kısacası sı-nırlı bütçe ile Avrupa'ya gitmek isteyenler için ideal iki seçenek Makedonya ve Kosova...

Dünyanın En Genç Ülkesi Kosova

Bitola'dan trenle geldiğimiz Üsküp'ten Priştine'ye doğru otobüsle ayrılıyoruz. Kosova deyince bizim de aklımıza önce 1. ve 2. Kosova Meydan Savaşları geliyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun Haçlı ordularını iki kez yendiği Kosova Meydan Muha-rebelerinin gerçekleştiği topraklarda bugün Kosova Cumhuriyeti egemen. Tahmini 2 milyon nüfusa sahip Kosova genç bir cumhuriyet. 1999'dan beri Birleşmiş Milletler tarafından yönetilen Kosova, 17 Şubat 2008'de tam bağımsızlığını ilan etti ve dağı-lan Yugoslavya'nın Sırbistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya ve Karadağ'dan sonra yedinci ülkesi oldu. Arnavutların çoğunlukta, Sırpçılarla, Türklerin azınlıkta olduğu Kosova'da Arnavutçanın yanında Türkçe, Sırpça ve Makedonca yaygın olarak konuşuluyor.

Kosova'da bayrak bolluğu dikkat çekiyor. Mavi zemin üzerinde Kosova haritası ile 6 yıldızın yer aldığı (Kosova'da yaşayan halkları temsil ediyor) Kosova bayrağının bulunduğu hemen her yerde AB, ABD, NATO ve Arnavutluk bayrakları da hep birlikte dalgalanıyor.

Kosova toprakları, uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde (1389 Kosova Savaşı'ndan-1912 Balkan Savaşı'na değin) ve yakın zamana kadar da Yugoslavya bünyesinde (1943'den itibaren) kalmış. Başkent **Priştine**'de (yerel deyişle Priştina) 600 bin nüfus yaşıyor. Girmia Dağı'nın eteğinde kurulan ve tipik bir Balkan kenti olan Priştine'nin merkezi tüm Arnavutların gurur kaynağı Rahibe Teresa'nın adını taşıyan trafiğe kapalı bir cadde boyunca uzanıyor. **Rr. St. Ul. Nene Tereza**'yı kesen caddesinin adı ise **Rr. St. Ul. Bill Clinton** yani Bill Clinton Caddesi. Yugoslavya'nın dağılma sürecindeki NATO desteğinin anısına verilen bu isim biraz abartılı bir minnet ifadesi olsa gerek. Nene Tereza'nın oldukça sade bir heykelinin bulunduğu yaya bölgesinin sonunda bir başka ünlü Arnavut olan **İskender Bey**'in gösterişli bir heykeli yer alıyor.

Buradan itibaren **Medrese Mahallesi** başlıyor. Osmanlı dönemine ait cami, medrese, konak, hamam ve çarşıların bulunduğu bu bölgenin en önemli yapıları **Fatih Camii** (1462) ve yanındaki hamam ile karşısındaki **Saat Kulesi** (26 metre yüksekliğinde). Büyük Cami olarak da anılmakta olan cami TİKA tarafından restore ediliyor. Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı ve Kosova'daki en eski cami olan Fatih veya Fetih Camii'ni beraberce gezdiğimiz, restorasyon ekibinden Enver, Lenda ve Süleyman ile sohbetimiz caminin kubbesinde ve hatta minaresinde devam ediyor. Ana kubbenin çelik tel iskeletinin çamurla sıvanmasına tanıklık ediyor, minarenin şerefesinden şehri fotoğraflıyoruz. Bitişikteki metruk hamamın restorasyonunu İsveç üstlenmiş ama henüz başlanmamış. Restorasyon nedeniyle Fatih Camii bugünlerde kapalı ama karşısındaki **Yaşar Paşa Camii** (1835) açık. Bu caminin iki yanında ise şimdi Güzel Sanatlar Akademisi ve Kosova Müzesi olarak kullanılan iki eski konak bulunuyor.

Kosova Meydan Savaşı'nın yapıldığı yer Priştine'nin 12 km kuzeyinde, Mitroviça yolu üzerindeki **Mazgit** köyünde. Burada, savaş alanında şehit olan **Sultan I. Murad**'ın türbesi bulunuyor. Diyanet tarafından restore edilen türbe ve çevresi Özbekistan göçmeni Türbedar Ailesi tarafında özenle korunuyor. Türbenin iki km kadar gerisinde ise Sırlar tarafından dikilen bir anıt bulunuyor.

2004 yılından beri Ankara'nın kardeş kenti olan Priştine'de karşılaşamadığımız Ankara adı, Kosova'nın ikinci büyük kenti **Prizren**'de karşımıza çıktı. Priştine'ye sadece 80 km uzaklıktaki Prizren, **Bistriça** nehrinin iki kenarında kurulmuş ve Priştine'ye göre daha turistik sayılabilecek bir kent.

Nehir kenarında yer alan ve Prizren'in merkezi kabul edebileceğimiz **Şadırvan Meydanı** kenarında bir Mimar Sinan eseri olan **Gazi Sinan Paşa Camii** yer alıyor. İşlemeleri ile dikkat çeken caminin önündeki son cemaat bölümü yıkılmış. Gazi Sinan Paşa Camii de TİKA tarafından restore ediliyor. Prizren'deki Osmanlı eserleri arasında Diyanet tarafından restore edilen ve **Namazgah** (1455) olarak bilinen **Açık Cami** ve **Osmanlı Mezarlığı** da bulunuyor. Ayrıca aralarında tarihi **Taşköprü**'nün de yer aldığı pek çok cami, medrese, hamam, saat kulesi ve kütüphanenin bulundu-

ğu Prizren'deki Hristiyan eserleri arasında; tepedeki **Holy Manastırı** ve şehirdeki **Holy Virgin Kilisesi** sayılabilir.

Buradaki Osmanlı eserlerinin Türkiye tarafından restore edilmesi gibi Sırp eserleri de AB tarafından restore ediliyor. Ayrıca, Türk bölgelerinde kalan Sırp eserlerinin hepsinin de NATO askerleri tarafından korunuyor ve içine girilmesine izin verilmiyor olması da not edilmesi gereken bir nokta.

Osmanlı Mezarlığı'nın karşısındaki **Şehir Parkı**, Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından yeniden düzenlenmiş. Bu park düzenlemesi ile birlikte Prizren'in Türk nüfuslu **Mamuşa** kasabasına da "Ankara Parkı" yaptıran belediyeye bir jest olmak üzere kentin girişindeki caddeye Ankara (**Rr. Ul. Cad. Ankara**) adı verilmiş.

Prizren caddelerindeki yürüyüşümüz esnasında, burada KFOR (Kosova Force) olarak bilinen NATO Birlikleri arasında 1999'dan beri görev yapan **Türk Taburu**'nun askerleri ile karşılaşıyoruz. Zaman zaman yaptıkları devriye görevi esnasında konuştuğumuz askerlerimiz burada çok sevdiklerini söylediler. Zaten Prizren'de hemen herkes Türkçe konuşuyor, yol sordüğümüz herkes gideceğimiz yere kadar götürüyor. Kısacası Prizren'de askerlerimiz gibi biz de hiç yabancılık çekmiyoruz.

Bu coğrafya'nın köftesi meşhur, bizim İnegöl köftesine benziyor ancak hem köfteleri hem de porsiyonları daha büyük. Kosova'da ise özellikle **Prizren köftesi** tavsiye ediliyor, nehir kenarındaki restoranlarda köfte yemeden ve üzerine bir Türk kahvesi içmeden dönmek olmuyor.

Prizren – Priştine yolu kalabalık ve oldukça yorucu olmasına rağmen yer yer çok güzel doğa manzaraları veriyor. Prizren, Priştine'ye kadar gelmişken mutlaka görülmesi gereken bir yer. Kosova, kendisini tanıyan ilk ülkelerden olan Türkiye vatandaşlarına vize uygulamıyor. Karadağ'da olduğu gibi burada da Avro kullanıyor. Buna rağmen konaklama, yemek ve ulaşım fiyatları -en azından şimdilik- Avrupa ortalamasının altında. Kısacası dünyanın en genç devleti ve dost insanlar ülkesi Kosova'yı görmek hiç de zor değil.

13 günde altı ülke gezdiğimiz Adriyatik gezimiz Priştine'de sona erdi. Zamanımızın azlığından, eski Yugoslavya'nın diğer ülkeleri Sırbistan ve Slovenya (şimdilik sadece bu iki ülke Türklere vize uyguluyor) ile Dubrovnik kentini gezemediğimiz Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'i görmedik. Buraları da kapsayan bir program için en az üç hafta gerekiyor.

Mutlaka siz de soracaksınız, Priştine'den İstanbul'a uçarken kendime sordum; 22 yıl sonra ortak bir tarihi paylaştığımız ve gerek doğal gerekse kültürel değerler açısından çok zengin bir coğrafyayı tekrar gezmek neler hissettiriyor?

Çok şey dedim kendi kendime ama neler olduğunu anlatamadım. Size de anlatamam, anlatmak istemediğimden değil, sözcüklere, cümlelere dökemediğimden anlatamam. Burası Osmanlı olduğu kadar Yugoslavya, Burası Avrupa ama aynı zamanda Akdeniz ve hatta bir o kadar da Balkanlar. Ben size sorayım, Osmanlı'yı, Yugoslavya'yı, Avrupa'yı, Akdeniz'i, Balkanları bir arada anlatmak kolay mı?

MUSTAFA ŞERİF ONARAN

SARI DEFTERLER

Yaşadığım zamanın değişik evrelerinde günlük tutmayı alışkanlık edinmişimdir. Özellikle hekimlik mesleğine girdiğimde, günlük tutmak, çevremi daha iyi anlamaya, kendimdeki değişimleri göstermeye yarayan bir alışkanlık olmuştur.

Günlük tutmanın anıları canlı kılan bir özelliği var. O zamanlar kalın, saman kâğıtları olan sarı defterler vardı. Bunca anı yükünün altından kalkacak bir bellek var mı?

Ziya Paşa'nın dizesini bu anlamda yorumlamak gerek:

Zira bu terazi bu kadar sıkleti çekmez.

Aradan yıllar geçip de o günlüklere daldığım zaman, belirsiz anılar yeniden biçimlenmeye başlıyor. O anıların ışığında kendimi tanımaya çalışıyorum.

HİCAZ GÜNLÜĞÜ

Bu günlükler arasında üçü ayrı bir bütün oluşturuyor. Çünkü bu günlüklerin Yol Notları olmak gibi bir özelliği var.

Şükrü El Kuvvetli'nin Suriye'sinde yönetim sorunları yaşandığı dönemde, Mamak'ta 5. Zırhlı Tugay'da topçu taburu hekimiydim. Tugay'ın Hatay'a göç etmesi gerekti. Bu olayı Yürüyüş Kolu adı altında ayrıntılarıyla yazmışım.

Annem Emine Hoca, inanmış bir kadındı. İzmir'de, Uzunyol'da, Demircili Hacı Mustafendi adında bir şeyhi vardı. Beni elimden tutar, birlikte ona giderdik. Beyaz sakalları olan, temiz yüzlü, yumuşak bir insandı. Annem Nakşi olmanın inanmışlığı içinde ibadetini yapan, küsleri barıştıran sabırlı bir kadındı.

Anneme dedim ki:

“Senin Hacca gitmen, şu gelinin Dr. Leziz'in elinde.”

Çünkü dönemin Kızılay Genel Müdürlü Muzaffer Bey eşim Dr. Leziz Onaran'ın hastasıydı. O zamanlar ben Yüksek İhtisas Hastanesi'nde cerrah olarak çalışıyordum. Leziz, Gastroentoroloji Bölümü'nün sorumlu hekimiydi.

Ben Kızılay Kafilesi'nin cerrahı olarak Hac yolunda görev alınca, annem de Hacca gitmek olanağına kavuştu. Çünkü yaşlıydı. Ona oralarda göz kulak olmam gerekiyordu.

O Hac yolculuğunu Hicaz Günlüğü adı altında ayrıntılı olarak anlattım.

Bizim kafileye *Lebbeyk* çekmeyi de ben öğrettim. Tanrı'ya bu yakarışın anlamı şöyle: *Senin emrini yerine getirmeye hazırım, maksadım daima sensin, muhabbetim, ıhtılasım, kulluğum sanadır.*

Hac zamanı bütün Mekke “*lebbeyk*” sesleriyle dalgalanır.

Annemi önceden uçakla yolucu ettik. Sonra Mekke'de buluştuk. Bir yapının yedinci katında, genişçe bir odada, 7 kadın Hacı yer yataklarında yatıyordu.

Biz Kızılaycılar Suriye üzerinden Hicaz'a uzun bir kara yolundan gidiyorduk. Tebuk'ten Medine'ye çözü geçeceksiniz. Hicaz Günlüğü bu yol notlarıyla uzar.

Kızılay Sağlık Kuruluşu'nun olumlu bir etkisi vardı. Mekke Emiri'ni bile ameliyat etmiştim.

Bize ayrılan geniş yere annemi de konuk olarak aldık.

Annem şeytan taşlamaya gidemeyeceğini söylemişti. Bana el verdi. Onun adına da şeytanı taşladım.

Ama biz asıl içimizdeki şeytanı taşlamıyor muyuz? İslam'a tasavvufтан bakınca, yaşamının kendini iyileştirme süreci olduğunu, cemel sahibi bir kişilik kazanmak gerektiğini anlamaya çalışmalıyız.

Hac dönüşü aynada kendimize baktığımız zaman, nice kirlerden arınmış olmanın bilincine varmalıyız.

Hicaz Günlüğü'nde öyle ayrıntıları not etmişim ki, Sahiden bunları yaşamış mıydım? diye şaşırp kalıyorum.

Hac dönüşü insan kendisiyle ödeşebilmeli. Hiç değişmedik mi? İçimizdeki şeytanı öldürebildik mi? Haccı kişisel çıkarlarımız için kullanmayı alışkanlık haline mi getirdik?

BİR UÇTAN BİR UCA AMERİKA

Hekimlik toplantıları için çıktığım yurt dışı gezileri en çok Avrupa'ya oldu. Herhangi bir sorumluluk almadan çıktığımız Akdeniz gezileri de var.

Ama Kanada'daki bir hekimlik toplantısının uzantısı olarak Arjantin'e kadar gittiğimiz gezi notlarını Bir Uçtan Bir Uca Amerika diye yazmışım.

Kanada'dan Arjantin'e uzanan bu yolculuk Niyagara'dan İguasú'ya bir başka anlam kazanıyordu. Niyagara yüksekliği, İguasú genişliği olan birer çağlayandı. Doğanın görkemi karşısında insan ne denli küçük kaldığını daha iyi anlıyordu.

İguasú'nun döküldüğü Rio de Plata ırmağı Buenos Aires körfezine açılırken İstanbul Boğazı'ndan daha geniş bir çatalağı vardı.

Tango edebiyatına yakınlık duymasaydım ne işim vardı Buenos Aires'te? Carlos Cardel, Libertad Lamarqué gibi yaşama serüveni söylencelere karışan tango yorumcularının anısına duyduğum yakınlık olmasa Buenos Aires'e gitmek ister miydim?

Genişliği 10 kilometreyi bulan ırmağın çatalağzında Caminito tangosunu dinlemenin büyüüne bırakırsınız kendinizi.

BUENOS AIRES MEZARLIĞI

Buenos Aires mezarlığının çok ünlü olduğu söylenir.

Yol notlarına bakıyorum:

“Buraya mezarlık demek doğru değil, Kentin içinde, ölümlerin yaşadığı bir başka kent demek gerekir. Sokaklar düzgün, ölümlerin uykuya çekilip dinlendiği küçük evler var. Sokaklarında oynayan çocukları, yol kıyısına konmuş sıralarda oturan sevgilileri görünce insanın içine ürküntü gelmiyor.

Sevgililere bakıp bir öykü kuruyorsunuz: Onlara sevinçli bir yaşama serüveni yaşıyorsunuz.

Burası mezarlık gibi değil, bir gezinti, bir dinlenme yeri gibi.

Kimi evlerin pencerelerinden baktığınızda örtüleri düzgün bir yatak, yatağın yanında bir beşik görürsünüz. Belki de ölenin ruhunun o odada dinlendiğine inanıyorlar.

Bu mezarlık 1881’de kurulmaya başlamış. Eva Peron’un mezarı da burada. Demek ki bu ölümler kentini bir çeşit müze gibi kullanıyorlar.”

Tasavvuf ehlinin inandığı gibi, ölüm, bir halden bir hale geçmek’se neden korkularımızdan kurtaramıyoruz kendimizi? Arjantinlilerin bu ünlü mezarlığı gezdirmelelerinde gizemli bir anlam olmalı.

YOL EDEBİYATI

Yıllar sonra bu Sarı Defterler’i yeniden okuduğum zaman, bir ışık çakımında beliren yüzleri anımsıyorum. Birbirine karışan sesler var. Kimbilir kaç kez geçtiğimiz sokakları tanımakta zorlanıyorum.

Yüzler, sesler, sokaklar...

Bir sarı deftere notlar yazmak, bu anıların silinmesini önlemeye çalışmak neye yarar!

Gene de yolculuklardan, yeni insanları tanımaktan arta kalan bir şey var. Belki de kişiliğimizi oluşturan bir şey.

Yeni yerler görmek, yeni insanlar tanımak belki de kelimizi öğretiyor bize.

Gezi notlarımdan üç başlık seçtim: Yürüyüş Kolu, Hicaz Günlüğü, Bir Uçtan Bir Uca Amerika. Her yer, her insan yaşama sorumluluğunun önemini düşündürüyor.

Hekimlik mesleği ile yazarlık birleşince bu sorumluluk daha da artıyor.

Mekke’de kalbi sıkışan bir hastayı iyileştirmeye çalışıyorum. Biraz takılacak ol-
dum:

“Tanrı’ya en yakın topraklardasın. Can verecek olsan doğrudan cennetliksin. İyi olacaksın, ama, bu dünyadan göçecek olsan bile korkulacak bir şey yok.”

Hacı ellerime sarıldı: “Aman oğlum beni kurtar. Köyüme dönmeliyim. Bu yaban ellerde bırakma beni.”

Ne Buenos Aires’teki görkemli mezarlık, ne Mekke çöllерinin Tanrı’ya yakın olması insanı avutmuyor. Yaşamakta direnmek istiyor insan.

Nâzım Hikmet’in dediğı gibi:

*“Düşmana inat
bir gün fazla yaşamak”*

Sabah uyanıp da bir günü daha kurtardığınıza sevinirken yaşamının sorumluluk olduğu bilincine varırsınız.

Yeni yerler görmek, yeni insanlar tanımak bu bilinci pekiştirir. Belki de yaşama serüvenimiz bir yol edebiyatı olarak özetlenebilir. Yeter ki uzun yola hüküm giyme’nin bilincinde olalım. İnsanın kurtuluşu adına yaşadığımızın anlamına varalım.

DIONYSIOS BYZANTIOS

BOĞAZİÇİ'NDE BİR GEZİNTİ*

(ANAPLOUS BOSPOROU)

Giriş

1. Boğazda, Karadeniz'e ve *Stoma* adlı ağzına yol alanlar için manzara enfes ve muhteşem olduğundan, görenler için sözler kifayetsiz kalır. Boğaz, darlığı, denizin her iki yaka ile olan içli dışlı ilişkisi ve koy ve limanların sahile kadar derin olması gibi nedenlerle kendisine hayranlık kazandırır ve muhteşem manzarayı tamamlar. Boğazdaki koylar, hem gemilerin rahatlıkla sığınabileceği hem de balık avı için ideal yerlerdir. Akıntı bütün gücüyle boğazda ilerler ancak bazı yerlerde engellere takılır: Zira birbiri ardından gelen koştur burunların çıkıntıları, boğazda düz bir seyir izleyen akıntının şiddetini azaltır. Ancak Boğaz'la ilgili bilgiler, Boğazın görseiliğinden aşağı kalmadığından, kanaatimce Boğaz hakkında bir eser yazmak zaruri bir hal almıştır. Böylece Boğazı görenler boğazla ilgili bütün bilgilerden yoksun kalmayacak; görmeyenler de boğaz hakkında bilgi sahibi olacaklardır.

Boğaz ve Karadeniz

2. İstanbul Boğazının ve Marmara Denizinin kaynağı hem yazılı kaynaklardan hem de bölgenin yapısından anlaşıldığına göre Karadeniz'dir. Karadeniz, büyüklükte diğerlerini geride bırakır ve diğer denizler onunla karşılaştırılmaz. Karadeniz'in üstünde Mai- otis Gölü [Azak Denizi] vardır. Onun, Karadeniz'in anası ve dadısı olduğu eskiden beri söylenegelmiştir. Çapı 2000 stadiadır [=370 km]. Maeotis'in de sınırı, Avrupa ve Asya arasında sınırı teşkil eden Tanais Nehri'dir [Don], ki kimsenin yaşamadığı yerlerden çıkarak çok soğuk bölgelerden geçer. Azak Denizi'nin ağzı, Kimmer Bosporos'u [Kerç] olarak bilinen boğazda dardır. Karadeniz, Azak Denizi'nin çoğalan sularını bu boğazdan alır ve her iki kıtaya [Asya ve Avrupa] doğru geniş bir şekilde uzanır. Karadeniz'in kıyılarında, Byzantion'un kuruluşundan sonra Hellenlerin kurduğu Hellen şehir-devletleri yer alır. Karadeniz'in iç kısımlarında ise sayısız ve büyük barbar halklar yaşamaktadır. Karadeniz, Azak Denizi'nin bu özelliğini paylaşır [yani birçok nehrin dökülmesi]. Karadeniz'e her iki kıtadan dökülen birçok büyük nehir, Karadeniz sularının doğal acılığını tatlandırır. Karadeniz suları nihayet Trakya Bosporosu'na ulaşır ve Boğazdan geçerek [Marmara Denizi ne] çıkar.

3. Boğaz'ın ağzında akıntı oldukça güçlüdür. Boğazın uzunluğu 120 stadia [22.2 km], genişliği ise en dar yerinde 4 stadiadır [=740 m]. Boğaz sularında yırtıcı hayvan [*therion*] yoktur: Ya bazılarının söylediği gibi Herakles bölgeyi temizlediğinden ya da akıntının gücünden. Boğaz düz değildir; birbirini izleyen paralel görkemli burunlara ayrılmıştır. Bu yüzden Boğazda sürekli anaförler ve aynalar [*anakopai*] mey-

dana gelir. Akıntı, dar alanda çalkalanır ve her iki kıyının arasındaki mesafenin daralmasıyla oluşan baskı sonucu, hızlanarak şiddetle akar. Boğazdaki burunlar birbirleri ile örtüşürler ve gemicileri neredeyse yanıltırlar ve sanki ilerlemelerini engellerler. Kanaatimce kayaların Symplegades adını almasının ardında bu durum yatar. Zira [= Birbirleriyle çarpışanlar] yaklaşınca ayrıldıkları, uzaklaşınca da bir araya geldikleri izlenimi verirler. Nitekim son olarak görünen şey, yeni bir başlangıçtır.

Boğaz Akıntısı

3. Boğaz, kıvrımlı bir şekilde ilerler ve yoğun bir şekilde akan akıntı, doğanın ilk elverdiği yerde, Bosporos Burnu [Sarayburnu] civarında ikiye ayrılır. Avrupa'nın uç kısmı olan bu burun (ki şehir duvarlarının da ilerisine uzanır) ile Asya'nın uç kısmı [Üsküdar] arasındaki mesafe 7 stadia [=1295 m] uzunluğundadır.

Akıntı, Haliç

4. Akıntı bu burnun [Sarayburnu] uç kısmında iki bölüme ayrılır. Daha büyük ve şiddetli olan akıntı, Marmara'ya yönelir, daha zayıf olan diğer akıntı ise balık sürtülere ile Bosporos Burnunun hemen yanı başında yer alan Keras [Haliç] adlı körfeze akar. Bu körfez, bir demirleme yerinden daha derin olup, 60 stadia [=11 km] uzunluğundadır. Keras tıpkı güvenli bir liman gibidir çünkü etrafı tepelerle çevrili olduğundan rüzgâra kapalıdır. İç kısmında ise dereler körfeze altıvyon taşırlar. Körfezin ağzı ise, üzerinde Byzantion'un olduğu tepenin yanında yer almaktadır.

5. Anakara ile birleştiren kıstak hariç, Byzantion denizle çevrilidir. Kentin çevresi, 35 stadia [=6.5 km], kentin ada olmasını engelleyen kıstak da 5 stadia [=925 m] uzunluğundadır. Trakya Duvarından [yani batıdaki kara duvarı] Marmara ve Haliç e doğru tatlı bir şekilde uzanan yer hariç, kentin dalgalarla yıkanan kısmı, denize doğru eğilir. Ortada, uç kısımlara doğru olan bölgeler hariç, düz sayılabilecek bir alan [*homales*] ve bu alanda her iki denize de uzanan bir düzlük [*fiedia ges*] vardır. Kentin etrafı kıyıya kadar derin ve akıntılı deniz ile çevrilidir. Karadeniz'den akan sular dar Boğaz boyunca kıyından kıyıya çarparak şehre varır ve Bosporos Burnunda ikiye ayrılır. Boğaz sularının bir kısmı, balığın oldukça bol olduğu körfeze yönelir ve körfezin sonundaki sığ ve bataklık bölgede son bulur. Körfez, boynuz şekline benzediği için Keras [= "Boynuz"] olarak adlandırılmaktadır. Keras, tahmin edileceği üzere, büyüklükte ve limanlarının kullanışlılığında benzerlerini geride bırakır. Körfezin etrafındaki yüksek tepeler, körfezi güçlü rüzgârlardan korurlar. Polis ve körfez boyunca uzanan karşı sahillere, körfezin ağzından başlayarak onu hapseder ve güçlü akıntılardan ayırırlar. Etrafını çeviren [bu kıyılardan] dolayı, körfez dardır. Bu genel bilgileri daha ziyade bunlarla yetinenler için yazdım. Bundan sonra ise yukarıda yazılanların detaylarını vereceğim.

Byzantion

Bosporos olarak adlandırılan burnun ismi hakkında iki söylence [logos] öne çıkmaktadır. Bazılarına göre at sineği tarafından ısırılan bir inek, Boğaz'ı geçerek bura-

da karaya çıkmıştır. Başkaları da abartılı olarak Inakhos'un kızı Io'nun Hera'nın öfkesine maruz kalarak kaçmasının ardından buradan Asya'ya geçtiğini söylerler. Bu iki hikâyeden daha tanrısal olanına inanılır. Kanaatimce, lokal bir olay, hem Kimmer ve hem de Thrakia boğazlarına, Bosporos adı verilmesine neden olmamıştır; tabii yerel bir olaydan daha büyük bir şey olmamışsa. Burun adını [burada] meydana gelen olayın hatırasından almaktadır.

Athena Ekbasia Tapınağı

8 Bosporos Burnunun biraz yukarısında Athena *Ekbasia* Sunağı vardır. Koloni kurucuları tam burada karaya çıkmış ve tıpkı vatanları için çarpışanlar gibi savaşmışlardı.

* Boğaziçi'nde Bir Gezinti, YKY. İst. 2008

İBN FALDAN

İBN FADLAN SEYAHATNAMESİ*

...

Sonra *Oğuzlar* denen kabileye vardık. Taştan, ahşaptan, kamıştan inşa edilmiş bir şehirleri var. İçinde putlar olmayan bir ibadethaneleri bulunur. Onların vergi alan büyük bir hükümdarları var. Hind'e, Çin'e ticaret yaparlar. Sadece buğday yerler, bakliyat yetiştirmezler. Erkek ve dişi koyun-keçi eti yerler. Keten, pamuklu elbiseler giyerler. Yünlü elbise giymezler. Onların ülkesinde karın ağrısına iyi gelen beyaz bir taş, kılıç üzerine sürünce keskinliğini ortadan kaldıran kırmızı başka bir taş vardır. Onlar arasında bir ay emniyet ve selametle yürüdük.

Sonra *Tokuzoğulların* ülkesine vardık. Onlar boğazlanmış hayvan eti yerler, pamuklu ve keçe elbise giyerler. Onların mabedi yoktur. Ata hürmet ederler, onu gayet iyi bakarlar. Onların ülkesinde, burnu ve başka bir yeri kanayan insan üzerine asılınca kanamayı durduran bir çeşit taş vardır. Onlar gökkuşağını görünce bayram yaparlar. Batıya dönerek namaz kılarlar. Kalemleri siyahtır. Onların ülkesinde 20 gün büyük korku içinde yürüdük.

Sonra *Kırgızlar* denen kabileye vardık. Karacaları, pirinç, deve eti hariç, sığır, koyun, keçi ve diğer hayvanların etlerini yerler. Onların bir mabedi, yazı yazdıkları alfabeleri vardır. Onlar fikir, düşünce sahibi kişilerdir. Yanacak maddesi tükeninceye kadar lambalarını söndürmezler. Namaz vakitlerinde okudukları manzumeleri vardır. Onların az miski ve yılda üç bayramları bulunur. Bayrakları yeşildir, güneye doğru ibadet ederler. Satürn ve Venüs yıldızlarına saygı gösterirler. Merih yıldızını uğursuz sayarlar. Çocuk doğunca ona secde ederler. Onlar tüccardır, mevsimleri, zamanı ölçen takvimleri vardır. Ülkelerinde yırtıcı hayvan çoktur. Onlar geceleyin lamba yerine yakılan bir çeşit taşla sahiptirler. Bu taş başka yerde yanmaz. Onların aralarındaki anlaşmazlıkları halleden âlim ve itaat edilen bir hükümdarları bulunur. Onun önünde ancak kırk yaşını geçenler oturabilir. Bunlar arasında bir ay emniyet ve bolluk içinde geçirdik.

Sonra *Karluklar* denen kabileye vardık.¹ Bunlar nohut ve mercimek yerler. Karacalarından bir içki yaparlar. Tuzlanmış et yemezler. Yünlü elbise giymezler. Duvarlarında eski hükümdarlarının resimleri olan bir mabedleri vardır. Bu mabed ateşte yanmayan bir ağaçtan yapılmıştır. Bu ağaç onların ülkesinde çoktur. Aralarında zulüm, işkence yaygındır. Birbirlerini yağmalarlar. Zina onlar arasında açıkça yapılır, mahzurlu görülmez. Onlar kumarbazdırlar. Bir kişi diğerinin karısını, kızını, oğlunu, anasını ütebilir. Eğer kumar meclisi dağılmamışsa ütilen fidye verip kendini kurtarabilir. Üten meclisten ayrılırsa üttüğü onundur. Onu tüccarlara istediği gibi satar. Kadınları güzel, fakat ahlaksızdır. Onlar az kıskançtır. Ülkelerine kabileler gelince kadın, kızı, kız kardeşi veya başka biri kabile reisine veya diğerlerine gelir yüzlerine bakar. Bir adamı beğenirse onu evine götürür, evinde ağırlar. Kocasını, çocukları, kar-

deşleri de adama hizmet ederler. Yabancı adam evde kaldıkça kocası karısına yaklaştırmaz. Ancak, bir hizmet varsa onu yapar. Sonra kadın ile adam yiyip içmeye dalar. Kocasını adama karşı kıskanmaz, onun yaptığını kötü görmez.² Onların ipek elbiseler giydikleri bir bayramları vardır. İpek elbise giyme imkânı olmayan elbisesine bir ipek parçası yamar. Onların ülkesinde cıva ile çıkarılan gümüş madeni bulunur. Onların ülkesinde helile ağacı yerine kullanılan, gövdesi dik bir ağaç vardır. Onun usaresi (suyu) ateşli şiş yaralar üzerine sürülürse hemen iyi eder. Onların ülkesinde ululadıkları, yanında muhakeme yaptıkları, uğruna kurban kestikleri büyük bir kaya bulunur. Bu taş yeşil ve düzdür. Bunlar arasında 25 gün emniyetle gittik.

Sonra *Kutluk* denen kabileye vardık. Onlar arasında 10 gün yürüdük. Onlar sadece buğday, kesilmemiş hayvanların (öldürülmüş hayvan) etini yerler. Türkler arasında onlardan kahraman görmedim. Etraflarındaki kabileleri yağmalar, talan ederler. Onlar arasında yetişen kişiye bir şey yapmazlar. Kız kardeşleriyle evlenirler. Kadın hayatı boyunca bir erkekten fazlasıyla evlenmez. Kocasını ölürse tekrar evlenmez. Onlar fikir, tedbir sahibidirler. Bir adam onların ülkesinde zina ederse adam ve kadın yakılır. Onlar arasında boşanma yoktur. Kadına adamın bütün malı mihr verilir. Ayrıca, evlenen kadının velisine bir sene hizmet eder. Onlar adam öldürene kısas tatbik ederler. Yaralamalarda tazminat verirler. Eğer yaralanan tazminatı aldıktan sonra ölürse bir şey talep edemez. Onların hükümdarı kötülüklerden meneder, evlenemez. Evlenirse öldürülür.

Sonra *Kitaylar* denen kabileye vardık. Onlar arpa ve mürdümek, boğazlanmış hayvan eti yerler. Doğru bir şekilde evlenirler. Onların hükümleri akli hükümlerdir. Buna göre ceza verirler. Hükümdarları yoktur. Onlardan her kişi anlaşmazlıklarının halli için bir ihtiyara (şamana) başvurur.³ Onun huzurunda mahkeme olurlar, verdiği kararları kabul ederler. Ülkelerinden geçenlere eziyet etmezler, öldürmezler. Bir ay, daha çok veya az itikâfa çekildikleri bir mabedleri vardır. Boyalı elbise giymezler. Onların ülkesinde makbul misk bulunur. Ülke dışına çıkılınca değişir, etkisi kalmaz. Onların çok faydalı bakliyat cinsi yiyecekleri vardır. Ülkelerinde, görenleri öldüren yılanlar bulunur. Yalnız, bu yılanlar dağlardadır, dışarı çıkmazlar. Onlar arasında ateşli hastalıkları teskin eden bir çeşit taş vardır. Başka yerde etki etmez. Onların ülkesinde yeşil damarlı panzehir taşı vardır, mumludur. Bunlar arasında 20 gün yürüdükten sonra Behi ülkesine vardık.⁴

* (Haz: Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN) Yeditepe Yay. İst. 2010.

¹ Ebu Dülef, normal olarak Maverâünnehr'den sonra Karluklara varmalıydı. *Karluklar* bu sırada *Karahanlı Devleti*'nin halkıydılar.

² Burada yine anaerki evliliğe temas edilmiş olmalı. Yazar meseleyi anlamadığı için bambaşka bir şekilde anlatıyor. Öyle anlaşılıyor ki, bildikleri kulaktan dolmadır. Ayrıca, bu sırada *Karluklar* genellikle Müslüman olmalıdır.

³ Buna benzer bir adet *Suvarlar* arasında vardı.

⁴ *Behi* ülkesi Çin sınırları içinde olmalı.

EVLIYÂ ÇELEBİ

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ*

Peşpehil şehri menzili

Burada bir hafta zevk sürüp eğlendikten sonra onurlu çasar tarafından baş tercüman Meykel ve baş komiser gelip,

“İmparator hazretleri sultanıma selamlar etti. ‘Sabahleyin mübarek pazarımız günüdür. İnşallah alay ile şehre teşrif buyurursunuz’ dediler. Ancak ‘Ağırlık arabaları ve bütün ağırlıklar önce gitsinler’ diye çasar hazretleri buyurdular” dediklerinde hemen paşa,

“Bizim ağırlığımızda kimsenin hükmü yoktur. Padişahımızın içinde emanet hediyeleri vardır. Ağırlık bizden ayrılmaz” dedi.

Elçi paşanın tercüman ve baş komiser ile tartışmasını bildirir

Kefereler: “Sultanımın ağırlığı ileri gitsin demekten murat odur ki sultanımın konağı kalenin dışındadır. Sultanım siz saadetle alayınızla kale kalabalığından geçersiniz. Onun için ağırlık önce gitsin, dedik.” Paşa,

“İmdi arabalar ve develer taşradan gitsin, katırlar benimle gitsin” dedi. Komiser,

“Sultanım çasar hazretleri azametiyle buyurdular ki” deyince hemen paşa,

“Vallahi melun ve dinsiz, bir dahi senin ağzından ‘çasar azametiyle şöyle buyurdu’ lafzını işitmeyim, yoksa seni hançer kabzasıyla tepelerim. Azamet, bir Allah’a mahsustur. Bizim Mekke ve Medine padişahı bile azametiminle diyemez de sen ikide birde azametiyle dersin” deyince kâfirin konuşmaya dermanı kalmayıp hayretler içinde donup kalınca Meykel tercüman:

“Sultanım, çasarin size bol bol selamları odur ki ‘Alaylarıyla kalemize girerken sancakları, bayrakları ve alemlerini açmasınlar, sancak sırtıklarını kaldırmassınlar ve omuzlarında götürmesinler, zira kale kapısı alçaktır. Ve mehterhanesini çalmasınlar ve benim mehterhanem paşanın öntü sıra çalınsın. Ve bizim sultanzâdeler ve vezirzâdeler paşanın öntü sıra gitsinler ve paşanın ardı sıra benim iç oğlanlarım yürüsünler. Ve tüm atlılarım, goroflar, kaptanlar, irşekler ve beylerim paşanın öntü sıra gitsin’ diye çasar buyurdular” deyince o an paşa bir ateş parçası olup:

“Bak-a kâfirler, beni bu şehirde bir hafta oturtmanın aslı, fer’i ve neticesi buna mı çıktı? Bu sizin ettiğiniz anlamsız teklifler bize saygıdan mıdır, yoksa hakaret için midir?” deyince kâfirler,

“Hâşâ sümme hâşâ bu cevaplar sultanıma hakaret için ola. Ancak tüm gelen elçi paşa kardeşlerinize de böyle ederiz. Ungurus kanun ve kuralı böyledir” dediklerinde zorlu paşa,

“İmdi sizin kanununuz öyle ise o dinsiz kâfirin kanunsuz geçersiz törenleridir, ama biz İslâm padişahının vezirleriyiz. Bizim İslâm üzere kanunumuz böyledir ki ben Rumeli beylerbeyisiyim, teşrifat kanunumuz budur ki padişah tarafından 12 yük akçe hass-ı hümayûnum vardır. İster azledilmiş olayım, isterse görev başında olayım, dava dinleyip suçluları cezalandırarak ve yedişer kat mehterhanemi çalarak alay ederim ve alayımın içine yabancından bir adam koymam, girerlerse vur emrini veririm.

Ben Mekke ve Medine, Kudüs-i Şerif, Bağdad, Mısır, Şam ve Haleb padişahının elçisi olam, niçin Resulullah Sancağı’nı açmam, niçin mehterhanemi çalmam ve niçin alayımın içine kâfirleri koyup bütün ağalarımı dağıtayım? Ve niçin alayımda kâfirlerin borularını, davullarını ve deccallarını çaldırayım.

Ey imdi sizin niyetinizi ve maksadınızı anladım. Biz sizin bu teklifiniz üzere krala varmam ve Âl-i Osman kanununu bozmam. Ve beni diğer elçilere kıyas etmeyin. Onlar Kaniye Eyaleti ve Tımışvar Eyaleti pâyesiyile gelirler idi. Mal elde etmek için Osmanlı’nın namusuna eksiklik getirip kral elinden şarap dedikleri haram şeyi içerdilerdi. Bana ise ne mal, ne menâl ve ne batasica şarap gerek. Ancak padişah namusu ve İslâm onuru lazımdır.

Eğer kanunumuz üzere 560 adet adamlarıma birer kıyye ekmek, birer okka et, 500 baş atıma birer yem ve diğer gereksinimlerimizi verirsiniz kabulümdür. Yoksa kanunumuza uymayıp bize hakaret ederseniz ben burada on yıl tüm adamlarımla otursam şir-i hurma ve katırnebat yedirip hepsine diba, şib ve zerbaft giydirip otururum ve sizin bana iltifat etmediğinizi Sadrazam’a arz ederim. Sizin de elçinizi İstanbul’da köpek yerine komayıp rağbet ve iltifat etmeyip Galata’da meyhaneler içinde pağurya, yengeç, kerevit, sagorine, midye ve stiridye adlı süprüntüleri, sümüklü böcekleri, kaplumbağa ve ahtapot balıkları yesin” dedi. Paşa devam edip,

“Tez divan efendisini çağırın, Sadrazama hâlimizi bildirip arz edelim, askeri ve Tatar askerini dağıtmasınlar” diye divan efendisine arz yazmayı tembih buyurduklarında hemen tercüman ve komiser keferelerin akılları başlarından gidip paşanın ayağına düşüp,

“Aman sultanım lütfeyleyin, arzı yazmayın. Varalım bir kere çasara danışalım” dediklerinde paşa,

“Bre hey, melun ve dinsizler, söze gelse ‘Çasar şöyle Cemhaşmetli ve şanı yüce filan falandır’ dersiniz. Bunu çasara danışacak ne var, çasardan gayri iş bilir ve söz bilir adamlarınız yok mudur? Bizim Âl-i Osman vezirleri işler görür, kaleler alır, bozar bozulur, Erdel krallarını ve Eflak ve Boğdan beylerini azledip Erdel’de Yanova ve Varat kalelerini fethederler, padişahın haberi olmayıp sonra fetihname haberini gönderirler, ama sizler elçiye bir ekmek ve bir okka et fazla verelim mi diye hemen çasara danışırsınız ve yine Âl-i Osman ile denklik satarsınız” deyince tüm kâfirlerin özürleri kabahatinden büyük olup sus-pus oldular.

Kısacası, bu hâl üzere nice çeşit dedikodu, ileri geri sözler ve uğraşlar oldu, ancak elçi paşamız yere gelesi kâfirlerin sözlerine zerre kadar uymayıp tüm söylediklerine karşı çıktı.

Sonunda bir hafta direnmeden sonra elçi paşanın her ne istekleri var ise kral,
 “Makbul-ı hümayunum olmuştur. Safa geldin ve hoş geldin, kadem getirip yüzü-
 müz basa geldin, ama kale içinden alay ile geçerken sancaklarını biraz eğsinler” di-
 ye rica etmişler. Ancak daha önce, sancakları açmasınlar ve baş aşağı etsinler demiş-
 ler idi. Şimdi birazca eğsinler demişler. Hemen Paşa,
 “Hâşâ ben sancağı aşağı alıp bu işi sahibi olam, meğer burada ölem” diye ağır ye-
 minler etti. Sonunda kâfir çasar çaresiz kalıp hiçbir ricaları geçmedi.

Beç Kalesi’ne alay ile girdiğimiz düzeni bildirir

Sabah olunca baş meykel, baş komiser ve ikinci vezir paşa huzuruna gelip yer
 öpüp,

“Çasar size selâmlar etti, buyurun alayınız sizin istediğiniz şekilde olsun” diye
 kraldan bir cevahirli ve sekiz atlı bir hınto araba getirdiler. Gerçekten de çasar krala
 mahsus murassa arabadır ki gören insanın gözleri kamaşır. Hemen Paşa,

“Ben arabaya binmem ve biz Osmanlı’yız. Bizim mutadımız küheylân atlara bi-
 nip cirit oynayıp gazalara gitmektir. Bizim İstanbul’da böyle arabalara avratlar biner,
 bize lazım değildir” deyince,

“Siz bilirsiniz sultanım” deyip kefereler bir tarafa durup tüm İslâm askeri alaya
 hazır olup yedişer kat mehterhane ve tamamen cebe ve cevşene gömülmüş olup ha-
 zır durdular.

1074 yılı Zilkade ayının (Haziran 1664) (...) gününde Cumartesi günü tüm ağır-
 lıklar ile tuğları konakçıbaşı Beç’e götürüp konaklarımıza tüm hizmetçilerimiz ko-
 nakladı. Sonra bütün hizmetçiler silâhlandı. Donanımlı ve mükemmel hazinedar ağa
 ile geride gök demire gömülmüş çârkâb tirkeşli iç ağaları, hazine katarları, arabaları
 ve develerin ardala ve çanlarını çalarak, bütün katarların havut ve hataplarına bay-
 raklar süsleyip köslerini çalarak bütün çaşnigirler ve kılarcılar pür-silâh küheylan at-
 lar üzerinde ellerinde mızrakları üzere çeşit çeşit ipek bayraklarını süsleyip ve bütün
 ağırlıkları yüklü olan Nemse arabalarını da bayraklar ile donatıp konağa gittiler, tüm
 ağırlıkları yerleştirip sabahleyin Pazar günü konağa gidip yerleştiler.

Ardından seyis ve harbende sınıfı kalıp konakçıbaşı, hazinedarbaşı ve bütün hiz-
 metçi karakullukçular yine Peşpehil şehrine gelip bütün ağalar atlara binip öğleden 3
 saat evvel İslâm askeri hazır durdular.

Hepsinden önce akkâmlar ve bütün meşaleciler meşalelerinin saplarına renk renk
 atlaslar sarıp ve meşaleler boğazlarına kıymetli nakışlı yağlıklar bağlayıp ve meşale-
 lerin içlerini lâle, sümbül, menekşe ve erguvanlar, gül, ful ve reyhanlarla süsleyip
 usul üzere *illâ yansuru’s sultan* diyerek geçtiler.

Ardından Tatar askeri, ardından çaşnigirler, ardından taşra kılarcılar, sonra aşçı-
 lar, sonra müteferrikalar, ardından Tatar askeri, sonra riayet edilen ağaları, sonra bi-
 zim ile tayin olunan Budin, Eğri, Kaniji, Ustolni-Belgradı ve Üstürigon ağlarının ile-
 ri gelenleri, bunlar da pür-silah, zırh, zereh-külâh, kaplan postu ve kartal kanatları ar-

kalarında, başlarında Salihli, Yahyalı, Porçalı, Gerz-İlyaslı ve Evrenos taçlar ve yelken takkeler giyip, Haseni, Hüseyini ve Tunageçti kınalı atlar ve yedekleri olup ellerinde kurt tüyü sarılı kosdaniçse sııklar üzerinde türlü türlü ipek filandıra bayraklar ile ellerinde ve bellerinde karabina tüfenkler ile at başı beraber geçtiler.

Ardından paşanın delileri ve sonra gönüllüleri yine böyle pak silahlı ve donanımlı geçtiler.

Sonra bu asker içinde altı çift alay çavuşları ve korkunç görünüşlü silahlı, donanımlı, altınlı mintan kaftanlar, altın ve gümüşlü kemerler, mükellef gümüş çevgan ve kadife çarkap düğme şalvarlar, başlarında renk renk serbendler üzerine anka simurgu tüyleri ve nice çeşit ablak telekler, turna telleri ve şahin tellerini başlarına süslemişler. Atlarının başlarında da ablak teller, boyunlarında ziller ve altı parça geyim yancıklar tamamen Nahçıvan demirinden olup bahri hotaslar ve kaplan postları ile asker arasında çavuşlar Allahu Ekber narasını vurarak ve tüm askere “İkişer ikişer ağlar” diye bağırarak geçerler.

Ardından iskemle sahibi, katar ve katır sahibi kapucubaşılar pür-silah altınlara gömülmüş olarak samur kürklerle atları bahri hotas ve yancıklarıyla küheylan atlar üzerinde yan yana ve yular yulara giderken artları sıra her ağanın pür-silah kantar sııklı köçekleri ile geçtiler.

Bu ağaların önleri sıra birer ve ikişer küheylan at yedeklerini süslü ve giyimli yedekçileri bir sıra yedekler çekilip geçerler.

Ardından bu kapucubaşılardan ardı sıra tuğlar ve yüğrük bayrakların öntü sıra imam, müezzin, hakir, paşanın şeyhi, kadı efendi, divan efendisi, kapucular kethüdası ve paşanın oğlu beyefendi de tamamen giyimli ve muhteşem geçildi.

Ardından bu askerin ortasında 40-50 kadar kırmızı şalvarlı biniciler atlar üzerinde ayakta durarak ve bazısı atlar üzerinde tepesi üzere durup çeşit çeşit silahşorluklar ederek birbirlerine topuzlar atıp tutup at üzerinde bağdaş kurup diz üzerinde eyer hanesinde oturup şimşek gibi at koştururlar. Atlarının karnı altından girip öte tarafından çıkıp at boynuna asılıp yine ata yularsız sıçrayıp binerler. Yine at koştururken atın kolanını çözüp at yıldırım gibi şakıyıp giderken eyeri altına alıp çıplak at ile koştururken yine eyeri altına koyup atı eyerleyerek gidip at üstünde ayak üzere namaz kılarlar. Ara sıra at üzerinde bir ayak üzere durup kimisi at üzerinde uyurlar. Her bir cündîler birer çeşit oyunculuk ve silahşorluklar ederek geçerlerken kâfirler bu ustalıkları görüp hayretler içinde kalırlar.

Ardından yine bu asker ortasında çeşitli pehlivanların gürcüleri, yaycıları, matrakçıları, kılıç ustaları, at ve deve sıçrayan çapük-bâz pehlivanları ve nice çift yağlı meşin tuman giymiş iriyarı çıplak pehlivanlar sığır boyunduruğu kadar demir yaylar çekerek ve bazı yerlerde güreşçi pehlivanlar birbirleriyle güreş ederek nice çeşit oyunlar edip türlü türlü ustalıklar yaparak geçerler.

Sonra tuğların ardı sıra paşanın mirâhûr ağası bütün saraçları ile ellerinde kargı kantar sııklıkları ile geçip ardından sonra padişahımızın çasara hediye gönderdiği 12

baş küheylân ve safinatu'l-ciyad gibi atlar ki her biri Âl-i Osman ahırında birer mu-teber attır, pak ve Pakize gümüşü çullar üzeri diba sağırupuş ile atları süsleyip her atın başlarında çeşit çeşit santalı saçak perçeli çatal zincirli yularların her birini beyaz külâhlı yedekçi halifeler, her atı ikişer adam zapt edip bazı atların ayaklarında zincir bağları kığış kığış öterek her bir at yedi başlı ejder gibi sıçrayıp dans edip kişneyerek ve yanları sıra üstad Arap seyisleri yaya geçip her atların başlarında ablak sorguc-ı şahî teller ve çelengler ile her atın yanları sıra ikişer adet yine beyaz külâhlı hasâhûr halifeleri ve beyaz külâhlı yaya yardımcıları atların yanı sıra geçerler. Sonra başhalife krala verilecek iki adet mücevher, murassa ve altınlara gömülmüş cevahir eyerli, cevahir koşumlu, tamamen inci, la'l ve yakut ile süslenmiş diktik ve uyanlı iki baş küheylân atlar geçerken bunların da yanlarında yine pak giyimli ahır yamakları beyaz yedekçi külâhlarıyla geçtiler.

Ardından bunların ardı sıra paşanın Ahır Kethüdası ile paşanın 9 adet zer-ender-zere gömülmüş pür-silâh mücevher koşumlu ve 9 nefer yedekçiler küheylân atlar üzerinde zırh ve zereh-külâhlı ellerinde yedekleri ile birer birer geçtiler.

Bunların ardı sıra altın taslı, başları beyaz ablak telli ve elleri Ebu Müslim balta-lı on nefer şatırların her biri dîbâ, şîb, zerbâf ve çârkâb inci dikme hil'atler, zerdûz eteklikler, inci dikme kanturalar, bellerinde debdevî, dehdehî, zilbem ve âfitâbeler, murassa cevahir kuşaklar ve cevahir gaddare kılıçlar ile ikişer ikişer geçerler.

Ardından bizzat paşanın sağında ve solunda mataracılar ve tüfenkçiler kırmızı çuka dolamalar ile cevahirli Sinan Paşa matarası ki 40 bin guruş kıymet takdir olunmuş-tur ve mücevher zernişaneli ve sade-fkâr kundaklı dalyan tüfenkler ve başlarında sırma zerdûz keçe üsküfler üzere beyaz otağalar ile olup vakarlı paşa ise zer-ender-zere gömülmüş küheylân at üzerinde Rüstemane oturup başında Selimî sarığı üzerinde murassa hü-mâ kuşu sorgucu ve sırtında samur kabaniçse üzere murassa kılıç çarkab ok-luk kuşanıp ardı sıra kırmızı keçe üsküflü silâhdar ve çukadar, ardı sıra yüz çift pür-silâh iç ağaları tamamen pür-silâh olup küheylân atlar üzerinde yancıklı ve bahri ho-taslı iç ağaların ellerinde gümüş sarılı siyah sağırlı hıştlar ile ikişer ikişer geçtiler.

Ardından 50 çift iç mehterleri, bunlar da pür-silâh tokmak tüfenkler ile geçince ardından paşa kethüdası tabileriyle pür-silâh geçtiler.

Sonra sancaklar ve bayraklar, sonra yedişer kat usta çalıcı mehterleri segâh makamında bir hoş-hava peşrev faslı edip geçtiler.

Ardından iç ağaların saraçları, ellerinde kargı sırkaları ile pür-silâh geçtiler.

Ardından sakalar meşkerlerini ve atlarını rengârenk çiçekler ile süsleyip kendileri siyah meşin dolama esvapları ile geçerken kırbalarında miskli bal şerbetlerini iki taraflarında olan seyirci kâfirlere dağıtarak geçtiler.

Bu padişah alayı düzeni üzere Süleyman Han Otağı bahçesi önüne varılınca baş-veziri olan Rudolfoş adlı zat, kraldan paşaya bir cevahir eyerli küheylân at getirip paşanın göğsünü öptü. Diğer prensler, vezir çocukları ve diğerleri atlarından inip paşanın eteğini öptüler. Paşa da yüz bin naz ve istigna ile kralın gönderdiği ata binip bi-

raz gidince yine attan indi. Zira melun kâfirler kötü huylu at getirmişler. Yine paşa kendi atına bindi. Bütün gelen kâfirler bizim alayımızdan ileri gittiler. Vezir de çasara gitti. Ancak bizim alayımızda paşa yedekleri önünde altı vezir ile altı adet kâfir borusu çalınıp zorunlu olarak paşa iç ağaları içine vezir oğulları ve prensler ki her biri birer güneş ve ay parçası oğlanlar, iç ağaları içinde kaldılar.

Bu anlatılan şekilde bütün askerimizle yavaş yavaş gidip iki tarafımızda denizler gibi kara şapkallı kâfir askerleri içinde kalıp Beç Kalesi'nin Peşpehil Kapısı'ndan içeri girerken sancakları, bayrakları ve tuğları kukalarından çıkarıp sancakları omuzlara alıp kale kapısından içeri girdik, gerçekten kapısı küçük imiş. Hemen yine sancakları açıp "Allah'tan yardım ve yakın bir fetih" (Kur'an, Saff 13) âyetleri zerdûz kâr ile gözükererek giderken Beç Kalesi'nin tüm sokakları, bütün dükkânları ve altışar yedişer kat yüksek saraylarının pencereleri, damları, çatıları, bütün balkonları ve taraçaları insan deryası olup alaylarımızı seyredelerdi.

Bu hâl üzere kale içinde bizi bir saat boyunca kâh kuzeye ve kâh güneye sokak sokak gezdirdiler. Daha sonra kütür kütür mehterhanemizi çalarak şehir içi güm güm öterek Beç Kalesi'nin kuzey tarafında üç kat demir kapılardan dışarı çıkıp Tuna Nehri üzerinde bir ağaç gemi direklerinden yapılmış köprüden hepimiz geçtik. Ada varoşunda paşayı konağına koyup tüm ağa ve 6 adet kral vezirlerine ki onlar bizi alay ile kılavuz olup getirmişlerdi, onlara ve prenslere paşanın büyük bir ziyafeti olmuştu ki yemeklerin misk ve amber kokusundan kâfirlerin ve diğerleri beyinleri kokulandı. Yemekten sonra kraldan baş komiser ve Meykel tercüman gelip,

"Çasar size bol bol selâm ettiler, yoldan gelmişlerdir, şu meyveleri, şekerleri macunları, içecekleri, bu zerdûz dîbâ, şîb ve zerbâf çarşaf, yorgan ve pijamaları kabul edip bir hafta istirahat edip yine gelesi Pazar günü inşallah onlar ile görüşürüz" dedi diye bu haberle 400 adet kefereler ile bu kadar yiyecekler, içecekler, değerli giyecekler ve az bulunur meyveler geldi ki hepimiz ondan yararlanıp zevk ettik.

Sonra paşa bu hediyeleri getiren keferelerin her birine onar altın bahşiş verip bütün kâfirler gittiler. Bizler de konaklarımızda huzur içinde olup her gün türlü türlü sevirler ile eğlenip Beç Kalesi'ni gezip dolaşırdık. Ama bu hakirin Tuna kenarında bir şahane geniş konağım var idi.

* (Haz. Seyit Ali Kahraman) 7. Kitap, 1. Cilt., YKY.,İst. 2010

ABDURREŞİD İBRAHİM

YOKOHAMA'DA ARABLAR*

Sabah erken gezmeye çıkmıştım, sokakta gitmekte iken bütün caddeyi kapatmış kırmızı fesli bir sürü adam, bazıları efendi kıyafetinde iseler de çoğunun işçi olduğu görülmekte idi. Her kim olursa olsun fesli olunca kendimde bir sevinç hissettim. Hemen bunlara doğru yürümüştüm, ikisi birden bağırarak 'Esselâmu aleykum' deyince âdeta kendimi Türkiye'nin bir yerinde gibi bir duygu ile 'Ve aleykumu's-selâm' diye mukabele ve hepsiyle de musafaha ederek 'Hoş geldiniz arkadaşlar, nereden geldiniz?' deyince, biri cevaben *Nahnu mâ na' rifu lisâne' t-Turk* [biz Türkçe bilmiyoruz] demesiyle, hemen Arabça nereli olup ve nereden geldiklerini sordum.

"Biz Adenliyiz, buraya Fransız gemisi Mesajeri Maritime şirketiyle geldik, gemide bulunuyoruz. Elhamdülillah bir Müslüman gördük" diyerek memnuniyetlerini gösterdiler. Ben de fevkalâde memnun oldum. Doğrusu benim için hakikaten şükre sayan bir haldi. Ben hemen bunları çayhaneye davet ettim. Birbirlerine baktılar, aralarından biri saate bakarak "Falanların nöbeti geliyor, onlar gemiye gitsinler, biz Efendi ile biraz sohbet ederiz..." diyerek on beş-yirmi adam da bana refakat ettiler.

Çayhane ufacak bir yerdi, hıncahınc dolu fesli, artık o saatte kendimde hissetmiş olduğum memnuniyet doğrusu unutulmayacak bir hatıra idi. Böyle Yokohama'da Arablara tesadüf edeceğim hiç hayalime bile gelmezdi, zaten ecnebi gemilerinde Arabların hizmet edebilmeleri kimin hatırıma gelir?

Ben bu adamlarla iki saat kadar vakit geçirdim ve bazı malumat aldım.

Bu gemide Arablardan, toplam 72 adam bulunurmuş, bunların tümü işçi, ağır vazifelerde istihdam olunur adamlar olup kendilerinden reisleri de bulunurmuş, böyle olmakla beraber derece derece 40 franktan 200 franga kadar maaş alırlarmış. Diğer taraftan da bunlar ile aynı vazifede olan Fransızların nispeten iki kat maaş ile ayrıca tahsisatları da olurmuş.

Gemi Yokohama'da tam bir hafta kalırmış, ben de gemiye geleceğimi vaad ederek efendilerle veda ettim.

YOKOHAMA ETRAFINDA:

Mutadım olduğu üzere Yokohama etrafında gezmeye çıktım, köyleri dolaşıyorum. Japon köylerinde dolaşmak gayet güzeldir. Millet medenî/görgülü ve çalışkan. Bunlar içinde en basit/sıradan adamlar bizim malumatlı adamlarımız kadar fikir sarf ediyorlar. İş zamanı tarlalarda, çalışma zamanları asıl gündüzleri köylerde koca karırlar ve ihtiyarlar bulunuyor. Bir köye geldim, sekiz-on hânedan ibaret ufak bir köy idi. Bir ihtiyara tesadüf ederek sordum:

— Köyünüzün adı nedir?

— Asahi.

İhtiyar ile biraz sohbet edince bana bakarak dedi ki:

— Sen Rus olacaksın değil mi?

— Hayır, Rusluğu kabul etmem, ben Tatarım.

— Yâ! Siz İbrahim'siniz değil mi?

— Nereden biliyorsunuz, beni nerede gördünüz?

— Şahsınızı şimdi görüyorum, resminizi pek çok gördüm, konuşmalarınızı çok okudum.

— Rus olacağımı nereden tahmin ettiniz 'Sen Rus olacaksın' dediniz ya?

— Rus askerleri (burada) esir (olarak) bulundukları zaman onların içinde birçok neferlerin başlarında sizin başınızdaki gibi bir şey vardı, sizin başınıza gözüm ilişince o hatırıma geldi. Ben o zaman onların hizmetlerine tayin olunmuştum.

— Yâ! Çok güzel, siz bana o esirlerin ahvalinden malumat verebilir misiniz, Rus esirleri nasıl vakit geçirdiler, ahlâksızlıklarda bulundular mı?

— Yok, benim bulunduğum dairede (olanlar) pek güzel adamlardı. Hiçbir şekilde edepsizliklerini görmedim; nadiren bir-iki adam sarhoş bulunurdu, içlerinde biri vardı 'molla' diyorlardı, o da o sarhoşları çok azarlardı, bunların lisanları da Rus lisanından başka bir lisandı. Molla o sarhoşlara sövdüğü zaman kendi lisanlarında azarlardı, o sarhoşlar da çok vakit sarhoşluklarını molladan gizlerlerdi. Daima okurlar yazarlar, içlerinde pek çok okur-yazar adamlar bulunurdu. Ama Awasaki'de bulunan esirler çok fena olmuşlar, daima sarhoş, her zaman kendi aralarında kavga ederlermiş. Komşu köylere gider, hırsızlık ederlermiş, sonra hükümet onları kendi başına hiç çıkarmadı. Daima nöbetçi askerle çıkarlardı. Ama benim nezaretimde olanlar serbestti, fenalıkları da görülmedi. Bir ay da geceleri bütün gece ibadet ederler, (gündüzleri) yemek yemezlerdi. Hepsini bir araya toplanır, molla kumanda eder; arkasında hepsi birden molla ile beraber hareket ederler, yatıp kalkarlar, bunların ibadetleri de Rusların ibadetlerine benzemezdi. Sonra tekrar yemek yerler, sabaha kadar türkü çağırmak ile vakit geçirirler, sonra bir daha toplanırlar, ibadet ederler, akabinde hepsi birden yatıp uyurlardı. Bazıları gündüz saat birde kalkar, bir daha ibadet eder, biraz gezer tekrar tekrar uyurdu ve bazıları da hiç kalkmadan uyurlardı. Güneş batır batmaz tekrar pek çok yemek yerlerdi. Bir ay hep böyle vakit geçirdiler. Hiç fenalıklarını görmedim, memleketlerine gittikleri zaman bize pek çok hediyeler göndereceklerdi, mektuplar göndereceklerdi. Fakat bunların hiç birini yapmadılar, bilmem ne içindir. O molla çok güzel adamdı, 'Mektup yazacağım' diye çok vaad etmişti, lakin yazmadı. Her zaman hatırıma geliyor, çok güzel adamdı, adresimizi de almıştı, nasılsa mektup yazamadı.

— Çok güzel, memnun oldum, tabii asker neferi onlar, burada söylemeler de döndükten sonra yazamazlar. Birçok mazeretleri olur falan...

Bir köylü ihtiyardan bu kadicik havadis, esirler hakkında tesadüfi olarak bir malumat alabilirim.

Bir taraftan zihnim Aden Arablarıyla meşguldü. Kendi kendime onlarla görüşmemi de düşünmekte idim. Onlar evlâd-ı Arabtan, ben Tatar, çark-ı felek bizi Yokoha-

ma'ya getirdi birleştirdi, ilahi yârabbi bir kere “esselâmu aleykum” denince aramızda o kadar samimi bir yakınlık oluştu ki... Esasen Sibiryalı bir Tatar ile Adenli bir Arab arasında ne gibi bir münasebet olabilirdi? Orada pek çok Amerikalılar götürdüm, Fransızlar, hatta lisanlarını bildiğim Ruslara da tesadüf ederdim. Bunlarla vatan cihetinden de pek güzel münasebetimiz var, böyle olmakla beraber ne ben onları görmek arzu ederdim ve ne de onlar beni görmek isterlerdi. Hâlbuki Adenliler ile birden bire tereddütsüz ‘selâmın aleykum ve aleykumu’s-selâm’ kardeş gibi bir memnuniyet, her iki tarafta görüşme anında bir güler yüzlülük ve kalplerde de tekrar görüşme arzusu, artık ben bunu hiç bir şekilde tefsir edemiyorum. Mutlaka burada benim aklımın idrak etmediği bir şey var. Bunu pek çok düşündüm. Asahi (köyün)den ayrılışımdan sonra dağlarda dereden-tepeye dolaşarak geç kaldım, bütün gün yaya gezmekten biraz da yorulmuşum. Bir köyde yattım uyudum.

Japon köylerinde ekseriyetle misafirlere yatmak için yer bulunur, o veçhile ihtiyaç da görülmez, fakat ben biraz da gazeteler vasıtasıyla münasebet peyda etmiş olduğumdan her köyde biraz hal u vakti yerinde olanlara misafir olurum, ikram ederlerdi. İcap ettiğinde 346. sayfada⁷⁵ fotokopisi bulunan tavsiyeyi de gösterirdim; bu suretle daima ayrıca ikramlarda bulunurlardı.

Bu kere gece kaldığım köyde Kacora San dedikleri köyün ileri gelenlerinden birinin evinde bulunuyordum, sabah erkenden kalktığımda bir çocuk geldi, “Sıcağa giderseniz hamam var” dedi. Ben de memnuniyetle hamama girdim, hamamları da Şafii mezhebinde ‘çok su’ sayılabilir bir banyodan ibaretti. Bununla beraber benim için gayet güzeldir, dört mezhepten birine uyuyor ya, esas maksat odur.

Hamamı müteakip bir çay, yumurta falan ile karnımızı tam doyurduktan sonra aheste aheste dolaşarak ancak saat birlere doğru Yokohama’ya geldim, sokakları kapatmış kırmızı fes âdeta İstanbul’un bir mahallesini teşkil etmişti. Biz bir daha ‘selâmın aleykum ve aleykumu’s-selâm’ bir tebessüm ve güler yüzle musafaha. Doğrusu hiç şüphesiz kardeşlerimiz. Zannederim bu maneviyat da büsbütün inkâr olunamaz.

Bu kardeşlerim ile de biraz hasbihal ettikten sonra gemilerine varacağımı söyledim, bir-ikisi bize refakat ettiler, doğruca iskelede bulunan gemiye geldiğimizde evvelki gün görüşmüş olduğumuz efendilerden Hasan Kasım ve Ahmed Bâciş biraderlerimiz merdiven başında bekliyorlardı. Büyük bir samimiyet ve ihtiramla bizi karşılayarak doğruca kendi kamaralarına götürdüler. Bu arada bütün müslümanlar *Merhaba, ânestünâ şereftunâ [merhaba, hoş geldiniz-bizi sevindirdiniz, bize şeref verdiniz]* diyorlar; bu merhabalar her iki tarafımdan tekrar ediliyordu... bir sevinç ki tarifinden âcizim. Hasan Kasım Efendi kamarasına kapıdan içeri ayak attığımda hemen büyük levhada asılmış Mustafa Kâmil Paşa’nın (rahmetullahi aleyh) resmi gözüme çarptı, sağa baktım Gazi Osman Paşa’nın resmi, Namık Kemal ve Muallim Naci’nin resimleri, bende memnuniyetin nihyeti yok... Baktım masa üzerinde *el-Ehram, el-Liva, el-Müeyyed, el-Menar* (ve) daha birçok dergi ve gazeteler, bir de Mushaf-ı Şerif; ufacak bir raf üzerinde de *Nevâdir-i Kalyôbî* ve *Rivâyât-ı Cedîde*. Artık (bendeki) memnuniyeti sorma, yahu ben bunları gözümlle gördüğüme âdeta inanacağım gelmezdi.

Yemen kahveleri, tatlılar âdetâ bir müslüman evinde bulunuyoruz. Büyük bir sevinçle Hasan Kasım Efendi'nin kamarasında bir saatten fazla vakit geçirdikten sonra [Hasan Kasım] dedi ki:

— İsterseniz gemiyi gezeriz, müslüman kardeşlerimizin yerlerine bakarız.

— Müslümanlara ait olan cihetleri görelim; memnun olurum.

Bunun üzerine geminin başında bir kamara tabaka tabaka yapılmış, yataklar gayet temiz, orta yerde bir açık meydan. Seyr ü temaşa ettik, Hasan Kasım Efendi “Bu açıktâ cemaatle namaz kılıyorruz” dedi. Doğrusu iftihar olunur, maşallah. Dînin yine şu Arablarda olduğuna insan kanaat getirir. Bunların mutfakları da kendilerine mahsus. “Frenkleri kendi mutfağımıza hiç sokmayız” dediler. Geminin her tarafını gezdik dolaştık, tekrar Hasan Kasım Efendi'nin kamarasına geldik, tekrar kahveler içtik, o arada ben Hasan Kasım Efendi'ye dedim ki:

— Eğer müsaade ederseniz şu gazeteleri de bir gözden geçireceğim. Çoktan (beri) Kâhire gazeteleri görmemişim, eski gazeteler olsa da bir bakayım...

— Rica ederim, öyle ise ben de vazifeleri taksim eder gelirim, bir saat kadar bana da müsaade ediniz, buraya kimse gelmez.

Ben orada bulunan gazeteleri gözden geçirdim, bir saatten fazla mütalaa ile meşgul oldum. Bazı mühim makaleleri de tercüme ederek Kazan'da neşrolunan *Beyân-ı l-Hak* gazetesine gönderdim.

Derken orada gemi üzerinde Arab sadâsıyla bir Ezân-ı Muhammedî okundu, artık ben kendimden geçtim. Bütün gençliğimde Hicaz'da geçirdiğim vakitler hatırıma geldi, doğrusu öyle bir sadâ ki neredeyse Yokohama'nın her tarafında işitilmiştir zannettim. Ben de hemen abdest aldım; orada yirmi-otuz kişi cemaatle bir namaz kıldık, Saîd adında biri imam oldu. Ben Japonya'da ilk defa olarak cemaat namazı kıldım. İmam da orada bir aşr okudu, o kadar hoş, o kadar güzel ki memnuniyetimden şaşırılmışım.

Biraz sonra ben gidecek olmuştum, Hasan Kasım Efendi “Mümkün değil” dedi, “biz bugün senin için özel koyun kestik; Arabistan koyunu, şimdi yemek hazır olacak, açılarımız kendi evlatlarımız, yemek yeriz, beraber de namazı kılarız, sonra bizim çocuklar sizi yerinize kadar götürürler”.

Biz de tabii muvafakat ettik, önce tas getirdiler, ellerimizi yıkadık, yemek geldi; kızartmalar, dolmalar... acaip! Japonya'da Fransız gemisinde Arabistan koyunlarından Arab usûlünde hazırlanmış yemek Sibiryalı bir Tatara nasip oluyor. Her ne kadar Avrupalılar buna ‘tesadüf’ derlerse de bizim itikadımızda buna “nasip, kısmet, taksim olunmuş rızık” derler. Biz böyle itikat ederiz. Ben yemek esnasında Hasan Kasım Efendi'den bazı haberler aldım. Evvelâ şu Avrupalılara hizmette bulunan Arabların miktarını ve hallerini sordum.

Dedi ki:

— Pek çoktur ve çoğalmaktadır. Büyük Okyanus'ta gezmekte olan gemilerin çoğunda çalışanların çoğu; Yemen, Aden, İb, Hadramut/Hadremevt Arablarıdır. Yalnız İngiliz gemilerinde Hindistan müslümanları bulunur, diğer şirketlerin hepsinde Arab-

lar istihdam olunuyor. Bazı gemilerde tayfanın çoğu Arab olduğu gibi makinelerde falan da anbar memurları hep Arabtır. Fakat çoğu ağır hizmetlerde bulunur. Yüksek maaş alanlar hep Frenklerdir. Halimize gelince: Vazifelerimiz ağır olduğu gibi yaşantımız da pek zordur. Hristiyan işçisiyle her zaman çatışma içinde bulunuyoruz, tabii kalabalık, geminin bir başında bakarsın kavga kıyametler kopar, mesuliyet hiç bir vakit hristiyanlara ait değil, hep Arabların reislerine, bize ait. Hristiyanlar dînimize hakaret ediyorlar, insan ne kadar tahammül etmek isterse de olamıyor, dîni hamîyyet galeyana geliyor, bir defa bizimkiler bir anbar memurunu kaldırdığı gibi denize atmışlar, bereket versin gebermedi. Bu cihetle çok fena... Bizimkiler hep bu sanata alışmışlar, başka hiç sanatımız da yok, millet fakir. Ne çare ister istemez gidip geliyoruz. Ben 33 senedir bu şirketin gemilerinde gezmekteyim, 14 senedir reislikte bulunuyorum. Böyle ömrümüz geçti gitti. Fakat elhamdülillah kendimiz öyle bir hakarete hedef olmadık, bizim Arablar, önce gemilerde olan ameleye aşçı, çamaşırcı olarak hizmet ederler, sonra amele sınıfına geçer, derken gemilerin iş ve hususiyetlerinin hepsini öğrenir. Bu suretle çekirdekten yetişirler, kabiliyeti de yok değil, istikametleri de var, çapkınlık, sarhoşlukta falan bulunmazlar, dinlerinde sebat ederler. Gemilerde bizim gibi hizmet eden nadir bulunur. Fakat müslüman olduğumuz cihetle bize hizmetimize layık maaş vermezler, gitmeyelim falan diyoruz, ama fukaramız çok, tahammül edemiyoruz, müslüman gemileri yok, ne çare bir sene Aden, İb müslümanları ittifak ederek gitmedik. Yalnız bir sefer dolgun maaş aldık, sonra ikinci-üçüncü sefer hep gemiler Avrupa'dan dolu işçi ile geldiler, iki kat maaş verdiler, üç kat maaş verdiler, tam altı ay bizden kimseyi kabul etmediler. Sonra biz kendimiz evvelki maaşlarımızın üçte-ikisine razı olup bir daha grev falan yapmamak üzere söz vererek bu hizmeti seçtik, ne yapalım memleketimizde iş yok. Şimdilik bu yüzden geçinmekteyiz.

— Lisan meselesini ne yapıyorsunuz, Fransızca bilenleriniz var mı?

— Gemiye ait olduğu kadarı hepimiz biliyoruz, mükemmel Fransız lisanı bilenlerimiz de var, gençlerde okuyup yazanlar da var. Çoğunluk bizde olduğundan onların da çoğu bizim lisanımızı biliyorlar. Mükemmel Arabça bilenler var.

— Arabça okuyup yazanlar çok mu?

— Yazanları az ise de hepsi okurlar, bizim Adenlilerde, Hadramutlularda/Hadramevtlilerde okuma bilmeyen bulunmaz, hiç olmazsa Kur'ân okuyacak kadar bilirler. Yemenliler, İblilerde hiç okuma bilmeyen adamlar da bulunur.

Yemekten sonra tekrar ellerimizi yıkadık, kahveleri içtik. Nargile getirdiler, bu suretle gayet güzel bir misafir olduk. Ben bu kere bu adamları gördüğümünden ziyadesiyle memnun oldum. Böyle Arablarda hiç iş adamı olduğunu zannetmiyordum. Doğrusu garip bir tesadüf oldu. Orada cemaatle akşamı da kıldık, akşamın ardından tekrar yarım saat kadar sohbet ettik. Bu arada Aden'de İngilizlerin mevkillerini sordum.

— İngilizlerin Aden'e gelmeleri yirmi seneyi geçti. Fakat Aden de şimdi tam yirmi yaşında bir gelindir, bundan sonra İngilizlerin elinden zor çıkar. Aden gençleri

hep hizmete girdiler; kimi şurada, kimi burada hep para kazanıyorlar. Bütün gençler şimdi İngiliz-perest⁷⁶ oldu, İslâmiyet'i bir tarafa attılar.

— Bu cihetler çok fenadır. Ama şehri de imar ettiler. İngilizler geldi geleli Aden günden güne gelişti. Herkes para için çalışıyor. Ailesini terbiye edecek parayı koskolarla tedarik ediyor. Yarım saatlik yolda Aden'in bize tâbi olan ciheti bütün harabe, viraneliktir. Bunlar hep gözümüzün önünde. Bunları gören avam İngilizlere meylediyor. Bizimkilerin ise hiç bir şeyden haberi yok, işlerin neticelerini düşündükçe, Aden'in Arabistan'ın kapısı olduğunu hatırladıkça ümitsiz oluyoruz, bizim Arablarda zaten eskiden beri ahlâk fesadına meyil var, Muaviye'lerin, Sa'd b. Ebî Vakkas'ların⁷⁷ Fars ve Acemlerin debdebelerine kapılarak sefahate döküldükleri, sonunda Arabların hâkimiyet kuvvetlerini de muhafaza edemedikleri tarihen tesbit edilmiş olan hâllerdendir.

— Siz nerede tahsil gördünüz, bu kadar seneler gemilerde bulunmuşsunuz da tarihi nasıl muhafaza ediyorsunuz?

— Ben tarihi zaten gemilerde mütalaa ediyorum. Özellikle bu son senelerde bizim Aden'de Şialar zuhur etti. Bunlar, bizi, tarihimizi ezberlemeye mecbur ettiler. Şialardan pek âlim adamlar var, onlar bizim ulemamızı tazyik altında bulunduruyorlar. Münazaralarda bizimkiler hep mağlup oluyorlar, ben Basra körfezine bir kaç sefer yaptım. Acemler içinde aylarca kaldım, Şialar ile pek çok münakaşalarda bulundum.

— Sizin gemide akşam geç kalırsam ziyan yok mu? Meselenin tatlı yerinden açtınız.

— Hayır, ne vakit isterseniz gece burada da kalabilirsiniz.

— Öyle ise bir saat oturacağım. Aden'e Şialar nerden gelmiş acaba?

— Eskiden Bağdat (ve) Basra'dan gelme, Acemistan'dan gelme Şialar bulunmuş, fakat o zamanda onların ehemmiyeti yoktu. Sonradan bu İngilizlerle beraber Hindistan'dan geldiler. Bunların uleması da çok, zenginleri de gayet zenginler. Kendi mezheplerini yaymak için külliyetli para da sarf ediyorlar. Bizim Aden'de Şiaların istikbali parlaktır. İngiltere hükümeti de onları himaye ediyor. Acemlerin Behre dedikleri İsmâîlîler pek dehşetli millettir.

— Siz kendiniz bunlar hakkında ne fikirdesiniz ve Aden uleması ne gibi fikirde bulunuyor?

— Bizim ulemamız zaten fikre sahip değildir. Zannedirim bizim İslâm ulemasında ve bilhassa Ehl-i Sünnet ulemasında fikir tamamen ölmüştür. Onlar bütün kuvvetlerini i'rab'a, bina'ya ve müfredat-ı kelime'ye sarf etmişler de her ilimde esas meseleden mahrum olmuşlardır. Benim kendi fikrim: Ashâb-ı kiram arasında geçen meşhur vaka, gayet tabii olarak ahvalin cereyanı gereği, her ne olmuşsa olmuş geçmiş... Sonradan gelenlerin inatlarında/inatlaşmalarında mübalağa olundukça mesele tecesüm etmiş, nihayet bizimkiler Ali'ye selamı haram etmişler ve onlar da (Ali taraftarı olmayan sahabîlere) lanet etmeyi ibadet olarak kabul etmişler de... Her iki taraf kabirlerle de mübalağa ettikçe iki mezhep şeklini almış, ben başka türlü mana veremiyorum.

— Yâ! Sizin Aden'de böyle sizin fikrinize iştirak eden adamlar var mı? Maşâallah sizin bu kadar ilmî kuvvetiniz varken nasıl oldu da ilmiye mesleğini terk ettiniz?

— Benim üstadım eş-Şeyh Ebû Sa’îd (rahmetullahi aleyh) Hadramut/Hadremevt ulemasındandı. O, bize daima kazanç ve kâr ile tavsiyede bulunurdu. Biz gemi üzerinde dahi ders ile meşgul oluyoruz, haftalarca deniz üzerinde gittiğimiz zaman günde bir ders mutlaka okuruz. Bizim bu gemi üzerinde yedi-sekiz kabiliyetli talebemiz var.

— Doğrusu birader yaşayınız, sizin halinize çok gıpta ettim. Muhabbetinize doyamadım. Müsaadenizle gideyim, yarın işlerimiz var, belki vakit bulabilirsem yine gelirim. *Fiemânillah [Allah’a emanet olunuz], Ehlen ve sehlen ve merhaba...*

Musafaha ve kucaklaşma ile ayrıldık. Ben de doğru misafirhaneme geldim. Adenli Hasan Kasım Efendi biraderimizle geçirdiğim vakitler hakikaten hatırdan çıkmaz tatlı muhabbetlerdi. Gecenin yarısına kadar bütün fikirlerim bununla meşgul oldu; biri Adenli ulemadan olduğu halde ne gibi hizmetler iltizam ederek Japonyalara kadar geliyor, diğeri de Batı Sibiry’a dan sürüne sürüne gelir de Japonya’da birleşerek bu suretle birbirleriyle dünyada unutulmayacak hatıra olur. Doğrusu şükran lisanıyla yad olunursa layıktır.

75 Bu sayfa numarası eserin Osmanlıca baskısına aittir. (E.Ö)

76 Eserin orijinalinde “İngiliz putperest” şeklindedir. (E.Ö)

77 Halife ya da melik olması itibariyle Muaviye için belki bir dereceye kadar böyle söylenebilirse de; Sa’d b. Ebî Vakkas için, “Fars ve Acem debdebelerine kapılarak sefahate döküldü” ithamı hiç de insafıca olmaz. (E.Ö)

* Âlem-i İslâm, İşaret Yay. 2003.

MUSTAFA SAMİ EFENDİ

BİR OSMANLI BÜROKRATININ AVRUPA İZLENİMLERİ*

...

Bu şehrin halkı da Katolik mezhebindedir ve İtalyanca konuşur.

Deniz yoluyla yaptığımız seyahat burada son bulduğundan Rebûl-evvel'in on dördüncü günü¹ akşamüzeri, karadaki yolculuğumuz neticesinde, Rim-Papa hükümetine bağlı, deniz kıyısındaki Derraçine² adlı kasabaya girdik ve o gece orada geceledik. Ertesi gün Rim-Papa'nın hükümet payitahtı olan Roma şehrine ulaşıldı.

Bu şehir Avrupa'nın en eski, büyük ve meşhur beldelerindendir ve ondaki imâretler ve kiliseler sayısızdır, ahalisi ilim, olgunluk ve savaşçılıkta bütün Avrupalılar'a üstündürler. Hal böyle iken, bu şehit bir süreden beri metrûk kalmıştır. Fakat şimdiki hâlde ressamlık fennindeki maharetleri ve *mozaik* tabii" eyledikleri ufak ufak renkli taşlarla îmâl ettikleri tasvirler başka bir diyarda yapıyor şey olmadığı meşhurdur.

Bu şehrin içinde, aynen İstanbul'da Sultanahmet meydanındaki Dikilitaş ve yine Elçi Hanı'ndaki Çemberlitaş'a benzeyen taşlar ve başka dikili taşlar vardır. Bunlar geçmiştekilerin eserlerindendir ve Romalıların nazarında mücevherden daha kıymetlidir. Bu yüzden çoluk çocuğun hasar vermemesi için etraflarına tunç parmaklıklar çevrilerek korunmaktadırlar.

Öteden beri bizde insanların dilinde duyduğumuz Kızıl Elma, San Petro³ adındaki tarihî kilisenin ismi olup, bu kiliseye Kızıl Elma denilmesi, dışarıda kubbesinin tepesinde elma renginde bir alem bulunması dolayısıyladır.

Bu kilisenin civarında bulunan kütüphanenin, Avrupa'daki bütün kütüphanelerden eski ve muteber olduğu meşhurdur. Burada her bir dil ve dîne ait ve geçmiş ve şimdiki bütün bilimlere dair çeşitli kitaplar sayısızdır. Yine buranın bir tarafında, *müze* dedikleri tasvîrhanede nice sayısız nadîde tasvirler ve hayretle seyre değer, Avrupalılar nazarında her biri birer hazîne kıymetinde pek çok şaşkınlık uyandırıcı nadir eserler vardır ki, görülmüştür.

Şimdi bu *antika* tabiri yukarıda da birkaç yerde zikredilmiş ve ne olduğunun açıklanmasından sarfınazar kılınmış ise de, bu konunun bir nebzecek açıklığa kavuşturulması sadede münasip görünmekle, aşağıda tarife çalışılmıştır.

Şöyle ki: *Antika* kelimesinin aslı Latin lisanında eski olan şey mânâsınadır. Bugün Avrupalıların dilinde antikadan murad, altından toprağa varıncaya kadar her ne cins eşya olursa olsun, benzeri bulunmayan veyahut nadir bulunan eski şey demektir. Meselâ Hazreti Adem Aleyhisselâm zamanından kalmış bir altın tas yahut bir toprak fincan bu çağda ele geçmiş olsa, Avrupalılar sırf bunların eski olmalarına bakarak, ikisini de bir tutup, pek çok para vererek satın almaya talip olurlar. Bu sûret-

te bundan faydaları nedir diye şüphe vâki olursa, bugün Avrupalıların gerekliliği herkesçe kabul edilen bunca icatları ve her bir işin kolaylaşması için gün-be-gün gelişen düzenlemeleri ve sanatları ancak bu gibi geçmişin eserlerine itibar edip, onları taklit ederek ve bir taraftan da kendi ilim ve fikirlerini onlara ekleyip yaygınlaştırarak ortaya konulmuştur. Ayrıca, nice insan aklının alamayacağı harikulâde şeyleri ve bilhassa buharlı gemiyi ve buharlı makinalar vasıtasıyla imal edilen, bütün dünyanın ve bu arada İslâm memleketlerinin de tam mânâsıyla, şiddetle ihtiyaç duyduğu kâğıt, tülbent, cam, saat ve şâir her türlü eşya ve kumaşları ve daha şaşılacak olanı, birkaç seneden beri havada uçmak ve yer altından teller vasıtasıyla beşyüz mesafe mahalle bir anda haber göndermek gibi harikulâde durumları büsbütün bu antika dediğimiz eski zamanlarda gelen olgunluk ve sanat erbabı kimselerin eserlerini zâyî etmeyerek ve bir taraftan dahi kendi ilim ve marifetlerini onlara ekleyerek icat eyledikleri teslim olunursa, antikanın nasıl itibara şayan olduğu itiraf olunur.

Büyük Ayasofya câmiinin içinde bulunan kanatlı iki melek resminin ve yine bu câmi-i şerifin sâir bazı mahallerinde olan resimlerin, ayrıca İstanbul'da başka bazı semtlerde mevcut olan dikili taşlar ve benzeri şeylerin, bunlar eski zamanlardan kalmış, denilip de, yıkılıp tahrif edilmeyerek, Ebu'l-feth ve'l-megâzî Sultan Muhammed Hân-ı Gâzî⁴ merhum tarafından eskiden nasılsalar öyle korunmalarına bakarak, eskiden İslâm toplumunda da bu gibi inceliklere vukûfun ve antikaya itibarın var olduğu anlaşılr.

Eskilerin bu gibi eserlerinin böyle muteber tutularak bir yerde korunmasında, yukarıda yazılmış olan faydalardan başka bir fayda daha vardır ki, o da şudur: Tarih kitaplarının çoğunda görüldüğü üzere, mesela meşhur ressam Manî⁵ ve Bihzâd⁶ın naksettikleri resimler sihir ve îcaz derecesinde imiş veyahut filân padişah sikkesini öküzerisinden bastırmış ve bunun gibi meselâ filân kavmin kılık kıyafeti ve silâhları şöyle böyledir, İmâd⁷ın ta'lik hattı gibi yazı yazılmamıştır, denilmektedir.

Şimdi gerek bu saydığımız şeyler ve gerekse benzerleri bugün bir yerde korunmakta olup da bu şekilde tarih öğrenimi ile meşgul olanlar bu gibi şeyleri yalnızca işiterek bilmek yerine, bizzat görerek öğrenmiş olsalar, bunun daha hayırlı olacağı şüphesizdir.

Şu kadarı da var ki, Avrupalıların, bazı kararmış ve simsiyah kesilmiş eski binaları, artık antikaya olan muhabbetlerinin abartısı yüzünden, o haliyle yani kireç badanasız ve boyasız öylece kapkara bırakmaları da şaşılacak bir şeydir.

Biz yine sadede dönelim:

Böyle Roma'ya ulaşmış olduğumuz Papanın kulağına gidince, gerçekleşen davet üzerine sarayına kadar gidilip, bir çeyrek saat kadar sohbet edilmiştir.

Bu Papa, Katolik mezhebinde olanların inançlarına göre güya Hazreti İsa aleyhis-selâmın vekili makamında imiş. Bir zamanlar, Katolik Avrupalıların taassup devrinde pekçok kralın azledilmesi yahut tahta çıkartılması bayağı Papanın izin ve fikrine havale kılınmış gibiymiş. Fakat bugün nihâyet başka devlet ve hükümette nüfûzu olmamakta ve fakat İtalya'da kendi ülkesinin yani üçyüz mil uzunluğunda ve yüz mil genişliğinde bir arazinin kralı hükmündedir.⁸

Bu Papa'lar, papazlık yoluyla derece derece *kardinal* dedikleri vekillik mertebelerini kazanır, ondan sonra da seçilerek *papalık* rütbesini elde ederler ve hayatları boyunca evlenmekten kaçınırlar.

Bu Papanın donanması yoktur, kara askerlerinin sayısı da sekiz bin kadar neferden ibarettir.

* (Haz: M. Fatih Andı), Bir Osmanlı Bürokratinin Avrupa İzlenimleri, Kitabevi, İst. 1996.

¹ 7 Haziran 1838 Çarşamba günü.

² Terracina

³ San Pietro Kilisesi: Roma'da Vatikan şehrindeki bu kilise Hristiyanların en büyük ve önemli tapınaklarından. İnşasına 1450'de başlanmış, 1614'te tamamlanmıştır. Yapımında Michelangelo, Bramante, Raffaello, Bernini ve Carlo Maderno gibi sanatkarlar görev almışlardır.

⁴ Fatih Sultan Mehmed Hân

⁵ Çin asıllı olduğu iddia edilen meşhur bir İranlı ressamdır. Takriben 240-276 yılları arasında Sâsânî hükümdarı Şahpur zamanında yaşamış, peygamberlik iddiasıyla yeni bir din geliştirmek istemişse de Şahpur tarafından idâm edilmiştir. Yapmış olduğu resimleri toplayan Erteng adlı mecmuası meşhurdur. Mani, Divan şiirimizde de adı sık geçen bir tarihî şahsiyettir.

⁶ Kemaleddin Bihzâd: Meşhur İranlı ressam ve minyatür ustası. 1450 yılı civarında Herat'ta doğmuş, 1537'de Tebriz'de ölmüştür. Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında ve vezîri Ali Şîr Nevâî'nin himâyesinde yetişmiştir. Sonraları Tebriz'e giderek Safevî hükümdarı Şah İsmail ve Şah Tahmasb'ın saaylarında bulunmuştur. Divan edebiyatımızda Mani ile birlik adı resmin ve minyatürün ustası olarak geçer.

⁷ İmâdu l-Hasenî: Meşhur İranlı hattat. 1554'te Kazvin'de doğmuş, 1615'te İsfahan'da ölmüştür. Ta'lik yazı üstadıdır. Kendine has bir hüsn-i hat üslûbu meydana getirmiştir. İstanbul'a geldiği de rivayet edilen İmad, Hanefî mezhebindedir ve Nakşibendî tarikatine bağlıdır. İmam-ı Rabbânî'den de tasavvufî feyzler almıştır. Şah Abbas tarafından öldürülmüştür. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde yazılarından müteşekkil bir murakka (albüm) mevcuttur.

⁸ Vatikan Devleti kasedilmektedir.

BAĞDATLI ABDURRAHMAN EFENDİ

BREZİLYA'DA İLK MÜSLÜMANLAR
BREZİLYA SEYAHATNAMESİ**Amerika'daki Siyahîler*

Durumları hakkında yaptığım araştırmalara göre, Amerika'daki siyahîler Afrika halkındandırlar. Bundan altmış yıl önce, Frenk korsanları Afrika kıyılarına giderek, “melik” adını verdikleri reislerinden çok sayıda kimseyi satın almışlar. Çünkü reisler sürekli birbirleriyle savaş hâlindeymişler. Birbirlerinden aldıkları esirleri de yürlükteki kuralları gereği dışarıya satıyorlarmış.

İşte bu yolla, Amerika ülkelerinde siyahîler pek çoğalmış.

Siyahîlerin esareti konusundan dolayı, birkaç yıl önce Amerika'da Kuzeyliler ile Güneyliler arasında büyük bir savaş olmuş. Sonunda siyahîlerin alınıp satılmamaları şartı üzerinde anlaşarak barış yapmışlar. Şimdi Amerika'da yaşayan siyahîlerin büyük çoğunluğu kölelik zincirinden kurtulmuş durumdadır. Köle olanlar da belirli bir süre sonra özgür insanlar arasına katılacaklardır.

Amerika'daki siyahîlerin içinde Müslüman olanların sayısı çok azdır. Müslüman olanlar da memleketlerinden küçük yaşlarda ayrıldıkları için, cehalet hastalığına yakalanmışlardır.

Bu Müslümanlardan bazıları, beni görünce son derece memnun oldular. Beni, kendilerine İslâm'ın buyruklarını öğretmem için evlerine dâvet ettiler.

Evlerine Gidiyorum

Siyahîlerin durumlarını ve isteklerini anlatıp kumandandan izin alarak evlerine gittim. Kentin dışında kiraladıkları büyük bir evi mescit hâline getirmişler, burada gizlice ibadet ediyorlarmış. Tercüman da benimle birlikte gelmişti. Bu adam meğrese Yahudi'ymiş. Kendinin bütün kötü hâllerini, ahlâksızlığını ileride anlatacağım.

Akşam namazında imamlık yaptım. Farzı ifa ederek selâm verdikten sonra cemaat sünnette de bana uydu. Çünkü cemaatle namaz kılmayı bilmez, namazları daima tek başlarına kılarılarmış.

İçlerinden birini tek başına namaz kılariken gördüm. İftitah tekbirini aldıktan sonra, bir kez sağına, bir kez de soluna eğildi, rükûya gitmeden secdeye varıp yeri öptü. Bunu birkaç kez tekrar etti. Sonra da aklına geleni söyleyip selâm vermeden namazdan çıktı.

Namazı kılariken, bir ara kendini öksürük tuttu. Ağzında biriken, önceden özel olarak hazırladığı bir kâseye tükürdü. Sonradan bu gayri meşru hareketi, tercümanlık yapan Yahudi'nin öğrettiğini anladım. Çünkü ona son derece saygı gösteriyorlar, her konuda ona başvuruyorlardı.

Bir fırsatını bulup tercümana hangi dine mensup olduğunu sordum. Adam, Müslüman olduğunu, ama İslâm'ın temel bilgilerini öğrenmeden memleketinden ayrıl-

dığını, buna karşılık yine de siyahîlerden iyi bildiğini, yabancı bir ülkede olduğu için dini görevlerini gereği gibi yerine getiremediğini, buraların sıcağı çok şiddetli olduğu için geçen yıl ramazanda zorunlu olarak on beş gün oruç tutamadığını, bu konuda mazur olduğundan Allah indinde sorumlu sayılmayacağını söyledi.

Adamın anlattıklarını şaşkınlık içinde dinledim. Kendine olan zorunlu ihtiyacım nedeniyle tepkimi açığa vurmadım. Kendisinden, siyahîlere bundan sonra bütün söz ve davranışlarına uymalarını anlatmasını istedim. Her şeyden önce, Allah'ın tevhid ve kudretini, selâmların en yücesi üzerine olan ulu Peygamber'in sonsuz mucizelerini anlatarak vaaz ve nasihate başladım. Böylece tam on üç gün yanlarında kalarak dinin emir ve yasaklarını mümkün mertebe anlatmaya çalıştım.

Ne var ki, bu süre içinde harcadığım nefes ve emeğin hiçbir etkisini göremedim. Bunun, tercümanın Portekiz dilini yeterince bilmemesinden ileri geldiğini sanıyordum. Ama daha sonra, Portekiz dilini öğrenince, nedenin yalnız bu olmadığını anladım. Meğer tercüman, mayasındaki habâset gereğince, ifadelerimi başka şekillerde anlatırmış.

O zaman, gücüm daha fazlasına yetmediği, özellikle de iznim olmadığı için gemiye döndüm.

Kumandanın Korku ve Endişesi

Gemiye gelince hemen kumandanla görüştüm. Bunca zaman ortalarda görünmediğim için beni paylayarak, “Sana izin verdiğime pişman oldum. Bundan sonra yerli Müslümanların yanına gitmeyeceksin. Eğer Brezilya hükümetinin haberi olursa, Osmanlı Devleti'nin halkları arasında ayrılık çıkarmak için gemilerle misyonerler gönderdiğini öne sürerek sorun çıkarırlar. Bunun nedeni de ben olacağımdan, sorumlu tutulurum. Burada bulunan Müslümanların korkularından Müslümanlıklarını gizlediklerini haber aldım. Bu ülkenin halkı tam bir bilgisizlik içindedir ve hâllerinin kötülüğüyle tanınmışlardır.” dedi.

Buna karşılık ben de Müslümanların gördüğüm durum ve niteliklerini, temel dini bilgiler hakkındaki bilgisizlik ve sapkınlıklarını anlatarak dini duygularını harekete geçirmeye çalıştım. “Eğer sana izin veririm, devletimiz tarafından sorumlu tutularak hesaba çekilirim. Eğer izin vermezsem, İslâm kardeşliği şartlarını yerine getirmemiş olurum. İslâm'ın ortaya çıkışından beri bu diyara bizden bir Müslüman ayak basmamış olduğu için, bu topluluğun dinî bakımından eksikliklerini gidermek üzerimize farz-ı aynıdır” dedi. Tam üç gün, üç gece konuyu bütün yönleriyle düşündük, gözden geçirdik.

Müslümanlar Kumandandan Bir Adam İstiyorlar

O sırada, siyahîlerden birkaç kişi gemiye geldiler. Kumandan İngilizce bildiği için, yanlarında İngilizce'yi ve Portekiz dilini bilen bir tercüman da getirmişlerdi. Kumandanın yanına girdiler. “Biz şimdiye kadar dünyada mevcut beyaz insanların tümünün Hristiyan ve yalnız siyahîlerin Müslüman olduğunu sanıyorduk. Sizleri görünce, diğer ülkelerde de Müslümanlar olduğunu anladık. Bundan dolayı çok memnun olduk.” diyerek kendilerine İslâm'ı öğretecek bir adam bırakılmasını rica ettiler.

Kumandan Kalmama İzin Veriyor

Kumandan, siyahilerle konuştuktan sonra, orada kalıp kalmamayı benim seçimi-me bıraktı. Ben de Allah'ın hoşnutluğunu umarak kalacağımı söyledim.

Ertesi günü, Allah'a tevekkül ederek kayığa binip karaya çıktım. Karşılama için iskeleyle gelenler, beni görünce, sevinç gösterilerinde bulundular.

Hiç oyalanmadan trenle kent dışında bir yere gittik. Tanışmamıza yardımcı olma-sı için, yukarıda sözünü ettiğim Yahudi tercümanı da yanıma getirdiler. Yahudi ter-cümandan, Portekizce'den öğrenilmesi zaruri kelimeleri yazarak ezberlemeye başla-dım. Kendi dilimle konuşabileceğim kimse olmadığı için, bu dili az bir zaman için-de meramımı anlatacak kadar öğrendim.

Bu sırada gemilerimiz hedeflerine doğru hareket ederek gitmişler. Hareketlerinden önce kumandan, Brezilya hükümet yetkililerine, benim gezmek amacıyla memleket içlerine gidip kalmış oluşumu bildirmiş. Onlar da, bulunduğum takdirde gereği gibi ağırlandırak gönderileceğim karşılığını vermişler. Bunu çok sonradan öğrendim.

Müslümanlara Ders Vermeye Başlıyorum

Benim için önceden hazırlanan eve yerleştim. Başıma beş yüze yakın insan top-landı. Bu nedenle, günde birkaç kez olmak üzere, değişik zamanlarda ders vermeye başladım.

İçlerinde Kur'an'ın Amme cüzünden yukarısını bilenler yoktu. Amme cüzüne ka-dar bilenler de ekâbir takımındandı. Bunlara, büyük bilgin anlamında "Fa" unvanı veriyorlardı.

Dilleri gayet ağır olduğu için, Arap harflerini telaffuz yetenekleri yoktu. Arala-rında Frenk alfabesi kullanıyorlardı. Bunda ise *se, ha, hi, zel, sad, dad, ayın, gayın* ve *he* harfleri bulunmuyordu.

Kur'an'ı son derece yüksek fiyatlarla alıp satıyorlardı. Ama bunu, okumak öğren-mek için yapmıyorlardı. Aldıkları Kur'an'ı, sırf teberrik¹ için sandıklarda tutuyorlardı.

Gençleri, büyüklerden de istekli olanları seçerek eğitim-öğretime başladım. İs-lâm'ın temel kurallarını öğretmek amacıyla, her gün öğleden sonra genel toplantılar yapıyordum. Beş vakit namaz hakkındaki hadisleri büyük küçük hepsi ezberledi.

Arap harfleriyle Portekizce küçük bir kitap hazırladım. Bu kitapçıkta, çevirmeye güç yetirebildiğim ölçüde Allah'ın sıfatlarını, peygamberleri -tümüne selâm olsun-, abdesti, namazı, oruç, hac ve zekâtı anlatıyor, bazı öğütler veriyordum. Öğrencileri-min büyük çoğunluğu bu kitapçığı ezberlediler ve gereği gibi amel ettiler.

* (haz: Ahmet Özalp) Brezilya'da İlk Müslümanlar Brezilya Seyahatnamesi, Kitabevi, İst. 2006.

¹ Kutsallık, uğur.

GERARD DE NERVAL

DOĞU'DA SEYAHAT*

Sultan

Limana inerken benzersiz bir gezinti arabasıyla Sultan'ın geçtiğini gördüm; geniş üstlüğü bir gölgelik gibi kare şeklinde olan ve önünde altın tel saçaklı kadife bir cibinlik eteği sarkan bu iki tekerlekli arabanın okuna iki at koşulmuştu. Sultan'ın üzerinde, Tanzimat'tan beri Türklerde gördüğümüz yakaya kadar düğmeli sade bir redingot vardı ve kimliğini belirten biricik işaret, kırmızı fesi üzerinde pırlantalarla işlenmiş imparatorluk alameti idi. Solgun ve seçkin yüzünde bir hüznün izleri vardı. Kendisini selamlamak için hiç düşünmeden şapkamı çıkardım; aslında bu bir yabancı kibarlığıydı, yoksa Balık Pazarı'nın Ermenisi gibi bir muameleye maruz kalacağım korkusu değil kuşkusuz... Törenlerin cahili olduğumu belirtiyordum ben ve bundan ötürü Sultan bana dikkatle baktı. Sultan'a selam verilmezdi aslında.

Kalabalıkta bir an için gözden kaybettiğim arkadaşım şöyle dedi bana: "Sultan'ı izleyelim, bizim gibi o da Pera'ya gidiyor; ama onun, Haliç üzerindeki dubalı köprüden geçmesi gerekiyor. Bu en uzun yol, ama kayığa binmek gereksiz; üstelik şu an deniz biraz dalgalı."

İki yanında camiler ve göz kamaştırıcı bahçeler bulunan uzun bir yoldan ağır ağır inen gezinti arabasının arkasına takıldık. Birkaç dönemeçten sonra, bu yolun bitiminde Fener'e ulaşılıyordu Burada, seçkin Rum tüccarlar ve prensler yaşıyor. Bu mahallenin birçok evi saray gibi ve özellikle Türklerin yaşadığı, İstanbul'un içinde, duvarları parlak renkli resimlerle süslü bir kaç kilise, büyük camilerin gölgesine sığınmış.

Yolumuza devam ederken, Sultan Abdülmecid'in hiç beklemediğim görünüşünün ve kendisini sıradan bir hükümdar gibi selamlamamandan ötürü sitem ediyormuşa benzeyen bakışındaki içe işleyen yumuşaklığın üzerimde yarattığı izlenimden söz ediyordum arkadaşşıma. Bu ince uzun ve solgun yüz, uzun kirpikler arasından, iyi yüreklilikle yumuşamış şaşkınlık dolu anlık bir bakış yönelten bu badem gözler, bu rahat davranış, bedeninin narin biçimi; evet bütün bunlar, onun hakkında iyi şeyler düşünmeye yöneltmişti beni. Balık Pazarı'nda başı kesilmiş cesedini gördüğüm zavalı adamın infazını o, nasıl emretmiş olabilir diyordum?

Arkadaşım şöyle dedi bana: "Bu konuda hiçbir şey yapmazdı; sultanın iktidarı, bir meşrutî monarkın iktidarından daha sınırlıdır. Sultan, ülkenin hem hukuk hem de din alanında söz sahibi olan zümresini oluşturan ulemayı ve de protestoları, protestoları ayaklanma ve yangın çıkarmayla sonuçlanan halkı hesaba katmak zorundadır. Elinin altında bulunan ve atalarını sık sık zora koşmuş olan silahlı kuvvetlerle keyfî bir hareket yapabilir kuşkusuz; ama daha sonra, çevresinde bulunanların silahı olan zehire ve herkesin silahı olan kastedilmeye karşı kim savunacaktır onu? Her mahalle, onu sırasıyla görsün diye, kentin camilerinden birinde namaz kılıp halkın karşısına çıkmak zorundadır. Bugün Mevlevilerin Pera'daki tekkesine gidiyor."

Arkadaşım, bu Sultan'ın yüzündeki melankolik havayı belli bir noktaya kadar açıklayan ve durumuyla ilişkili olan başka ayrıntılar da anlattı bana. Gerçekten de o, belki de bütün Türkler arasında, toplumsal durumlardaki eşitsizlikten şikâyet edebilecek tek kişiydi. Müslümanlar, gerçekten demokratik bir düşünceyle, topluluklarının başına, hem herkesin üstünde, hem de herkesten farklı bir insanı getirmişlerdi.

Yasal olarak evlenmek, imparatorluğunda, sadece ona yasaklanmıştı. Bunun nedeni böyle yüce bir evlenmenin belli birtakım ailelere kazandıracağı kuvvet ve etkiden korku duyulmasıydı, ayrıca Sultan yabancı bir kadınla da evlenemezdi. Dolayısıyla, Muhammet'in, müminlere bakabilme gücü varsa alma hakkı tanıdığı dört meşru kadından da yoksun kalmış durumdaydı. Onun, yasal eş diyemeyeceği sultan kadınları da, aslında köle kadınlardı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün kadınları, Ermeni, Rum, Katolik ya da Yahudi olanlar gibi özgür olarak kabul edildikleri için, haremine yalnızca hükümdarları, Sultan'la resmi ilişkileri olmayan ve İslamiyet'e yabancı ülkelerden kadınlar alınabilirdi.

Babîlî'nin Avrupa ile savaş halinde olduğu dönemde, Osmanlı padişahının harem, hayranlık uyandıracak kadar doluydu. Tiyatro'dan başka yerde de yaşamış olan minicik ve kalkık burunlu Fransız Roxelane'ın da tanıklık ettiği gibi beyaz ve sarışın güzeller eksik olmuyordu haremden. Roxelane'ın Süleymaniye camisinde, eşinin yanında kaşmirlerle örtülü ve sorgucların gölgelediği sandukası da var. Ama bugün, bizim kara talihi Sultan için Fransız kadını, hatta Avrupalı kadın bile yok. Pazar gezmelerinde son moda Avrupa giysileriyle şişinerek boy gösteren Pera yosmalarından birini aparmak istese bile, yabancı sefirlerin ve konsolosların diplomatik notalarının altında ezildiğin görececek ve bu da belki, bir zamanlar Helene'nin kaçırılmasının başlattığı savaştan daha uzun bir savaşın açılmasına vesile olacaktı.

Sultan'ın, Pera'da, onu görmek isteyen yığınla Rum kadınının arasından geçerken, bir hevese kapılmaması için bakışlarını başka yöne çevirmesi gerekiyordu; çünkü makamı, geçici bir metres edinmesine izin vermiyordu ve özgür olarak doğmuş bir kadını haremine kapatmak hakkından yoksundu. Köle durumunda olabilecek Çerkeslerden, Malezyalı ve Arnavut köle kadınlardan da bıkmış ve birkaç sarışın İngilizli ya da nüktedan Fransızlı özlemiş olmalıydı; ama bunlar, yasaklanmış meyvelerdi.

Arkadaşım o gün, sarayda kaç kadın bulunduğu konusunda da bana bilgi verdi. Bu sayı, Avrupa'da sanılandan çok farklıydı. Sultan'ın haremde, sadece üçü gözde olmak üzere otuz üç kadın bulunuyordu. Saraydaki kadınların geri kalanı odalık'tı, yani oda hizmetkârıydı. Demek ki, Avrupa, odalık terimine yanlış bir anlam yüklemiş. Sultan kadın olma düzeyine, efendilerinin bir kaptisi sonucunda ya da kurallara aykırı davranarak ulaşabilen dansözler ve şarkıcılar da vardı. Bir sultan yalnızca köle kadınlara sahip olabildiği için, Sultan'ın kendisi bir kölenin oğlu oluyordu, halkın, memnun olmadığı dönemlerde, Sultan'ın yüzüne vurduğu bir gerçektir bu.

Zavallı Sultan, deyip durarak konuşmamıza devam ediyorduk. Ne var ki, Sultan, Fener rıhtımında arabadan indi, çünkü en dar noktalarından birinde, Haliç'in iki yakasını birleştiren dubalı köprü, arabayla geçilemiyordu. Köprüde, teknelerin geçmesi için iki yüksek kemer bir engel oluşturuyor. Sultan ata bindi ve öte kıyıya geçin-

ce, koskoca servilerin gölgelediği Küçük Mezarlık'tan Galata'nın dış surları boyunca uzanan keçi yollarına yönelip Pera'nın büyük caddesine ulaştı. Dervişler, avlularında sıraya girmiş halde onu bekliyorlardı, ama biz oraya giremedik. Uzun süre Osmanlı ordularının başında olan ve Almanya'da Hristiyan ordularına karşı çarpışan ünlü dinden dönme kont de Bonneval'in mezarı bu tekkededir. İstanbul'a onunla birlikte gelen Venedikli karısı, savaşlarında, ona yaverlik ediyordu.

Biz tekkenin kapısında durdurulup beklerken, başlarında Rum papazları olan bir cenaze alayı, mahallenin öteki ucuna yöneliyordu. Sultan her an dışarı çıkabileceği ve bir cenazeyle karşılaşması uygun olmadığı için, muhafızlar, geri çekilmelerini emrettiler papazlara. Birkaç dakika tereddütle geçti. Sonunda, imparatorlarınkini andıran tacıyla ve pullarla işli uzun Bizans giysisiyle Charlemagne kadar kurumlanıyor gibi görünen başpapaz, muhafızların başına sert uyarılarda bulundu; ardından öfkeli bir havayla, papazlarına, yürümeye devam etmek gerektiğini ve eğer Sultan o anda dışarı çıkacak olursa cenazenin geçmesi için onun beklemesi gerektiğini belirten bir el hareketi yaptı.

Bunu, Konstantinopolis'te, farklı dinlere gösterilen hoşgörünün bir örneği olarak yazdım.

Büyük Mezarlık

Hareketli ve yemyeşil ufuklarıyla, renkli evleriyle, kurşun kaplı kubbeler ve kırılğan minarelerle donanmış camileriyle sadece haz ve tatlı hülyalar vermesi gereken gülyeryüzlü ve göz kamaştırıcı bir kent olan Konstantinopolis'e ilişkin olarak cenazelerden ve mezarlıklardan bu kadar sık söz etmem, biraz tedirginlik veriyor bana. Ama bu ülkede, ölümün bile bir bayram havasına büründüğünü söylemeliyim. Biraz önce sözünü ettiğim Rum cenaze alayının bizim kasvetli toprağa verme törenlerimizle hiçbir ilişkisi yok. İşlemelerle ışıldayan elbiseler giymiş aydınlık yüzlü papazlar, arkalarından gelen genç din adamları, onların ardında göz alıcı giysileriyle dostları ve ortada, balmumu gibi solgun, ama yanaklarına düzgün çekilmiş, çiçeklerin üzerine yatırılmış, güllerden kendisine taç yapılmış, kadifeden ve atlastan en güzel süslerle donatılmış kıyafetiyle ve herhalde mezar çukuruna kadar ona eşlik etmeyen çok sayıda elmasla örtülmüş ve henüz genç olan ölü kadın, işte bütün bunların cenaze alayında sunduğu görünüm, içe işleyici olmaktan çok hüznle doluydu.

Mevlevi tekkesi, iki yanında koca servi ağaçlarının bulunduğu esrarlı yollar deniz kuvvetleri binalarına kadar uzanarak denize inen Küçük Mezarlığa bakıyor. Neşeli mizaçlı ve oldukça konuşkan dervişlerin seve seve geldikleri ve nargile ya da çubuğun yanında kahve içilen kahvehane, sıra sıra masaları ve tabureleriyle tekkenin karşısında bulunuyor. Burada oturup, gelen geçen Avrupalıları seyredebilirsiniz. Zengin İngilizlerin ya da sefirlerin arabaları, yerli kadınların bindiği arabalar da bu sokaktan geçiyor çoğunlukla bunlar, boyanın ve yaldızın eklediği hoş görüntüler sayılmazsa, bizim çamaşırcı kızların iki tekerlekli arabalarına benziyorlar. Kadınların bindiği arabalar, öküzlerle çekiliyor. Kıra çıkan bütün bir haremi kolayca taşımak gibi bir elverişliliği var bunların. Bu gezintiler, Türklerin tatili olan Cuma günü yapılıyor çoğunlukla ve koca, karılarına gezintide hiçbir zaman eşlik etmiyor.

Kalabalığın hareketliliğine ve seçkinliğine bakarak, mahallenin dışında, herhangi bir yerdeki bir şenliğe yöneldiğini anladım. Arkadaşım, kendisine bir tablo ısmarlayan Ermenilerin evine yemeğe gitmek üzere beni bıraktı; ama, Pera'nın yukarı kısmında bulunan bir Viyana restoranını salık vermekten de geri kalmamıştı. Tekkeden ve sokağın öte yanına yayılan yeşil alandan sonra, insan kendini, tam anlamıyla bir Paris mahallesinde buluyor. Bir kilometre boyunca sadece, modayı izleyen satıcıların pırıl pırıl dükkânlarıyla, kuyumcularla, şekercilerle, yağlıkçılarla, İngiliz ve Fransız otelleriyle, kıraathaneler ve kahvehanelerle karşılaşılıyor. Konsoloslukların çoğunun cephesi de bu sokağa bakıyor. Rus konsoloslğunun tamamen kâgir, koskoca bir saraya benzeyen binası, özellikle dikkati çekiyor. Konsolosluk, gerektiğinde, Pera, Tophane ve Galata gibi üç yere egemen olan bir kale niteliğinde. Fransız sefaretisi ise Tophane'ye inen bir yolun üzerinde daha az elverişli bir şekilde konuşturulmuş ve milyonlara mal olan bu koskoca bina, henüz bitirilmemiş.

İlerledikçe, sokağın daha uzakta genişlediği görülüyor ve solda, haftada sadece iki defa açık olan İtalyan tiyatrosuyla karşılaşılıyor. Daha sonra göz alıcı bahçelere bakan güzel burjuva evleri var, ardından Türk yüksek okulu ve özel okullar geliyor; onlardan sonra da daha ileride ve solda, Fransız hastahanesi yer alıyor.

Mahalle, bu noktanın ötesinde sona eriyor ve genişleyen yolda aşçılardan ve manavlardan, karpuzlardan ve balıklardan geçilmiyor; varoş dışındaki meyhaneleri, kent içindekilerden çok daha özgür bir hava içinde burada. Boyutları da şaşılacak kadar büyük. Girdiğim meyhane, bir tiyatronun içi kadar geniş bir salon; ahşap merdivenlerle çıkılan bir balkon da var. Bir tarafında, kulplu bardaklarla verilen ve içecek kimse'nin seçtiği masaya götürdüğü kırmızı-beyaz şarapların alındığı bir tezgâh var; öteki tarafta da, yine masanıza kadar bir tabak içinde götürmeniz gereken et yahnisinin dağıtıldığı koca bir fırın görülüyor. Ondandan sonra da, dizlerinizin yüksekliğinde bile olmayan küçük bir masa üzerinde atıştırmaya alışmanız gerekiyor. Bu tür yerlerde üst üste yığılan kalabalık, Türklerinkinden daha küçük fesleriyle tanınan Rumlardan, üzerine gri bir kumaş sarılmış küçükbaşlıklı Yahudilerden ve yukarı tarafı şişmiş bir kumbaracı askeri başlığına benzeyen koskoca kalpaklı Ermenilerden oluşuyor sadece. Bir Müslüman, bu içkili yerlere açıkça girmeye cüret edemez herhalde.

Özellikle halk içinde, her ırkı birbirinden ayırt eden bu başlıklara bakıp da, Türkiye'nin eskiden olduğu kadar bir eşitsizlik ülkesi olduğuna inanmamak gerekir. Eskiden başlıklar gibi pabuçlar da ülkede oturan her bir insanın dinini belirtiyordu. Sadece Türkler sarı çizme ya da pabuç giyebiliyordu; Ermenilerinki kırmızı, Rumlarınki mavi, Yahudilerinki siyahtı. Parlak ve süslü giysiler de ancak, Müslümanların giyebileceği şeylerdi. Bu farklar, evlerde de görülüyordu; Türklerin evleri canlı renklerle ayırt ediliyordu. Ötekilerinki ancak farklı koyu renklerle badana edilebilirdi. Ama bugün bunlar değişmiş: İmparatorluğun bütün uyrukları, Tanzimat'ın öngördüğü Avrupalı denebilecek her elbiseyi ve bir bölümü, gök mavisi bir saç havası verecek kadar ipek saçaklarla kaplı bir kırmızı fes giyebiliyor.

Böyle giyinmiş, yaya ya da at üstünde ilerleyerek, gerçek Türklerin pek gözükmeyen Pera'nın Avrupalı gezinti yerine çok sayıda insanın yöneldiğini görünce, bu

konuda gerçekten kuşku kalmadı. Cilalı çizmeler de, her ırktan kibarlar, yani **çelebiler** söz konusu olduğunda, ayakkabıların ortaya çıkardığı eski eşitsizliği ortadan kaldırmış. Ne var ki, bağnazlığın, Müslümanlarda olduğundan çok, reayada daha da dirençli olarak görüldüğünü de dikkate almak gerekir. Alışkanlık ya da yoksulluk, bir bakıma, ırkları sınıflandıran eski giysilerin kullanımına devam edilmesine yol açıyor.

Ama bu Frenk gezintisinin canlı görünümü karşısında hayranlık duyan kimse Konstantinopolis'in hoşgörüsüz olduğuna nasıl inanabilir? Mahallenin çıkışında, her çeşit araba hızla ilerleyip birbiriyle karşılaşıyor, atlar çark ediyor, süslü püslü kadınlar, orada burada, denize inen bir ağaçlığa ya da sol taraftan, tüccarların ve bankacıların keyif çattıkları evlerin bulunduğu Büyükdere yoluna yöneliyor. Dümdüz giderseniz, birkaç adım sonra, iki yanında çalılıkların bulunduğu ve köknarlarla kara çamların gölgelediği çukur bir patikaya varıyorsunuz ve oradan, açılan bulutlar arasından, denizi ve Üsküdar ile İstanbul'un bitimi olan Sarayburnu arasında Boğaz'ın girişini fark ediyorsunuz. Türklerin Kız kulesi dediği Leandre kulesi, solunuzda bir ırmak gibi uzanan deniz kolunun ortasında, iki kentin arasında yükseliyor. Uzaktan bir nöbetçi kulübesine benzeyen ve bir kayalık üzerinde olan kare şeklinde ufak bir yapı bu; daha ötede, Marmara denizinin girişinde, Prens Adaları, belli belirsiz bir görünüm çiziyor.

Böylesine pitoresk, esrarlı ve serin bu korunun da mezarlık olduğunu söylemem gerekmez sanırım. Konstantinopolis'teki bütün eğlence yerlerinin, mezarların arasında bulunduğunu kabul etmek gerekir. Sık ağaçların arasında, sıralanmış olan ve yer yer bir güneş ışının apaçık göz önüne serdiği şu beyaz hayaletlere bakın. Başlarının yerinde sarıklı bir yumru bulunan, insan boyunda ve beyaz mermerden yapılmış sütunlar bunlar; bazıları göz yanılmasını tamamlamak için boyanmış ve yaldızlanmış; sarığın şekli, ölünün toplumsal sınıfını ya da eskiliğini belirtiyor. Bazıları da en son moda uygun değil. Belli şekiller sergileyen bu taşların çoğunun başı kırılmış; bunlar Yeniçerilerin mezarları ve bu askeri kuvvet ezilerek ortadan kaldırıldığında, halkın öfkesi yaşayanları hedef almakla yetinmeyip kabirlerdeki taşların başını koparmak için bütün mezarlıklara gidilmesine de yol açmış.

Kadınların mezarlarında da taşlar dikili, ama onların başlarının yerinde işlenmiş ve yaldızlanmış kabartma gül bezekler var. Bu mezarlık ağaçları altında yankılanan gürültülü gülüşleri de dinleyin; sevgili varlıkların mezarları başına ailece toplanmış dullar, analar, kızkardeşler bunlar.

Dini inanç bu ülkede öylesine güçlü ki, ayrılık anındaki ağlamalardan sonra, hiç kimse, ölümlerin, Muhammet'in cennetinde yaşayacağı mutluluktan başka bir şeyi düşünmüyor. Aileler, yemeklerini mezarın yanına getiriyorlar, çocukların neşeli çığlıkları duyuluyor her yandan; ölünün payına düşen yiyecekler de titizlikle ayrılıyor ve her mezarın önünde bu amaçla yapılmış kovuğa konuyor. Her zaman buralarda hazır ve nazır olan başıboş köpekler, çocukların atacağı yemek artıklarını bekleyerek karnınlarını doyurma umuduyla uslu uslu duruyorlar. Ne var ki, ailenin, kendisine sunulan yiyecek tabağından, ölünün yararlanacağına inandığını sanmamak gerekir; antik-çağa kadar uzanan eski bir âdet bu. Eskiden, kutsal yılanlar bu dindarca sungularla besleniyorlardı; ama Konstantinopolis'te köpekler de kutsal.

Büyük oranlarda yapılmış bir topçu kışlasını çevreleyen bu korudan çıktıktan sonra, kendimi, Büyükdere yolunda buluyorum. Kışlanın ön tarafında, çimenlerle kaplı işlenmemiş bir arazi uzanıyor; burada, öncekinden ayrı tutulamayacak bir manzarayla karşılaştım; sabırsızlıkla ve şikâyet edercesine bağırان yüzlerce köpek çayırdı toplanmıştı. Biraz sonra, omuzlarına aldıkları uzun bir sırkla, ikişer ikişer, koskoca kazanları taşıyan topçu askerlerinin dışarı çıktığını gördük. Köpekler, sevinçle ulumaya başladılar. Kazanlar yere konulur konulmaz, bu hayvanlar içlerindeki yiyeceklerin üzerine atıldılar; askerler de ellerindeki sırkılarla bu yiyecekleri dağıtmaya koyuldular. Yanımdan geçen bir İtalyan, “Köpeklere verilen çorba bu; şanslı bu yaratıklar”, dedi. Aslında, askerlerin yemeğinden kalan artıklar olmalı bunlar. Köpeklerin, Konstantinopolis’te gördüğü itibar, yollar, genellikle oralara atılan hayvansal maddelerden temizlemelerinden kaynaklanıyor. Onlarla ilgili dini vakıfların, köpeklerin camilerin girişinde ve çeşmelerin yakınında kolayca buldukları su yalaklarının başka bir amacı yok kuşkusuz.

Çok daha çekici gösterilere yetişmek söz konusuydu benim için. Kışlanın cephesini geçtikten sonra, Büyük Mezarlığın girişinde buluyorsunuz kendinizi; burası, yalancıların ve çamların gölgelediği çok geniş bir alan. Önce, Frenk mezarlarının ortasından geçiliyor; bunlar arasında oymalı armalarıyla İngiliz yazıtları göze çarpıyor; hepsi uzun ve düz taşlar üzerinde yer alıyor ve herkes de, bunlar birer mermer sandalyeymiş gibi gelip çekinmeden üzerine oturuyor. Köşk şeklinde bir kahvehane, denizi gören açık bir alanda yükseliyor. Buradan, sanki Ren’in bir yakasından öteki yakasına bakıyorsunuz gibi, renkli evler ve camilerle dolu Asya kıyısını belirgin olarak görüyorsunuz. Ufuk, uzakta, profili bulutlarla kaplı Bithniya Olympos’unun güdük doruğuyla sona eriyor. Sol kıyıda, Grek üslubu sütunları, zikzaklı damları ve güneşte parıldaayan yaldızlı parmaklıklarıyla, Sultan’ın yazlık sarayının binaları uzanıyor.

Biraz ilerilere gidelim. Burası, Mezarlığın Ermenilere ayrılmış bölümü. Dümdüz mezarlar Ermeni dilinin alfabesindeki harflerle kaplı ve mermer üzerinde, her birinin hayattayken yaptığı ticari işleri simgeleyen kabartmalar işlenmiş; mücevherler, çekiçler ve gönyeler, teraziler ve çeşitli zümrelerin meslek aletleri her yanda göze çarpıyor. Sadece kadınların mezarlarında tekdüze çiçek demetlerinden süslemeler yer alıyor.

Avrupalı için her zaman kasvetli olan bu izlenimleri bir yana bırakalım. Kalabalık korkunç; kadınlar peçeli değil, Avrupa şapkaları ve başlıkları altında olduğu gibi Levanten başlıklar altında da açıkça görünen yüz çizgilerinden, neşe ve sağlık okunuyor. Yalnızca bazı Ermeni kadınları, kemerli burunlarının hayranlık verici şekilde tuttuğu ince bir tülle kapamışlar yüzlerini ve bu, yüz çizgilerini zar zor kapattığı için pek genç olmayanlar için kendini beğendirme yöntemi oluyor. Peki, bu süslü püslü ve neşeli kalabalık nereye gidiyor? Her zaman Büyükdere’ye...

* Doğu’da Seyahat, YKY, İst. 2004.

ALEKSANDR PUŞKİN

ERZURUM YOLCULUĞU*

Erzurum. Asya ihtişamı. İklim. Taşlama. Seraskerin sarayı. Türk paşasının haremî. Veba. Burtsov'un ölümü. Erzurumdan çıkış. Dönüş yolu. Rus dergisi.

Erzurum (yanlış olarak Arzerum, Erzrum, Erzron denen bu şehir) 415 yılına doğru, İkinci Feodosya zamanında kuruldu, Feodosiyepol diye adlandırıldı. Hiç bir tarihî hatıra onun adına bağlanmamaktadır. Onun hakkında bildiğim yalnız, Hacı Babanın söylediğine göre, burada bir hakaret tarzı olarak İran elçisine insan kulağı yerine dana kulağı sunulmuş olmasıdır.

Erzurum, Asya Türkiyesinin baş şehiri sayılmaktadır. Nüfusu 100.000 hesap ediliyor, ama galiba bu çok kabartılmış bir sayı. Evler taş, damlar çimle örtülü, yüksekten bakılınca şehire çok acayip bir manzara veriyor bu.

Avrupa ile Doğu arasındaki başlıca kara ticareti Erzurum yoluyla yapılır. Ama şehirde az mal satılıyor; burada bu malları ortaya çıkarmıyorlar; şehirde çuvallarla râvent olduğu halde bir kaşık râvent bulunamaması yüzünden bir hastanın Erzurum'da ölebileceğini yazan Tournefort da bunu görmüştü.

Asya ihtişamı: Bu deyimden daha mânâsız bir söz bilmiyorum, ihtimal ki bu deyim, yoksul şövalyelerin kendi şatolarının çıplak duvarlarını, meşe sandalyeleri bırakıp ilk defa kırmızı kanapeleri, renk renk halıları, kabzaları renkli taşlarla süslü hançerleri gördükleri zaman doğmuştur. Şimdi Asya yoksulluğunun, Asya kabalığının, sözü edilebilir ama ihtişam, şüphe yok ki Avrupanındır. Pskov vilâyetinin rasgele bir kaza kasabasında küçük bir dükkânda bulabileceğiniz bir şeyi ne kadar para verirsiniz, Erzurum'da satın alamazsınız.

Erzurum'un iklimi serttir. Şehir denizin yüzünden 7000 kadem yüksekteki bir derede kurulmuştur. Onu çevreleyen dağlar yılın büyük bir kısmı karla örtülüdür. Toprak ormansız, ama verimli. Pek çok kaynaklar onu sulamakta; her taraftan su kemerleriyle örülür. Erzurum suyu ile ün salmıştır. Fırat şehrin üç verst ötesinden akar. Çeşmeler her yerde bol. Hepsinde zincirle bağlı madenî taşlar var; iyi yürekli müslümanlar içip dua ederler. Kereste Sagan-lu'dan getiriliyor.

Erzurum'un silâh deposunda birçok eski silâhlar, ihtimal daha Godefroy zamanında paslanmış çelik başlıklar, cebeler, kılıçlar bulduk.

Camiler alçak ve karanlık. Şehrin dışında bir mezarlık var. Anıtlar, genel olarak, sarıklı mezar taşlarından ibaret. İki veya üç paşanın türbesi üstün bir işçilikle öbürlerinden ayrılıyor, ama onlarda da bir incelik yok: Hiç zevk yok, bir mâna yok... Bir gezmen bütün Asya şehirleri içinde yalnız Erzurum'da bir saat kulesi gördüğünü, onun da saatinin işlemediğini yazar.

Sultanın giriştiği yenilik hareketi daha Erzurum’a girmedi. Asker hâlâ o pitoreks şarklı kıyafetini taşımakta. Erzurum’la İstanbul arasında, tıpkı Kazan’la Moskova arasında olduğu gibi, rekabet var. İşte yeniçeri Eminoğlu’nun söylediği taşlamanın başlangıcı:

*Göklere çıkartıyor gâvurlar bugün İstanbulu,
Demir bir ökçeyle yarın,
Ezerler de uyuyan bir yılan gibi,
Çekip giderler, öylece bırakarak.
Felâket karşısında İstanbul uykuda.
İstanbul ayrıldı yolundan peygamberin;
Gerçeğini eski doğunun
Kararttı orada hileci batı.
Kötü zevklere İstanbul
Sattı dini de kılıcı da.
İstanbul unuttu terini savaşın,
Şarap içiyor ibadet saatinde.
Söndü iman ateşi orada.
Evli kadınlar mezarlıklarda dolaşüyor.
Sokak başlarına yollanıyor kocakarılar,*

*Hareme alıyor onlar erkekleri, Elde edilmiş h-aremağası uykuda.
Bizim dağlık Erzurum değil öyle ama,
Yolları çok Erzurumumuz bizim,
Uyumuyoruz yüzkarası şatafatın içinde biz,
Daldırmıyoruz o ele avuca sığmaz şarap çanağını Şarabına sefahatin, ateşin,
uğultunun.*

*Oruç tutuyoruz: kutsal suyun oluşunda Gideriyoruz susuzluğumuzu kana kana;
Korkusuz, atak, dalga dalga
Savaşa atılıyor yiğitlerimiz.
Girilmez haremlerimize.
Haremağaları uyanık, elde edilmezler,
Oturuyor evlerde usluca karılarımız.*

Ben seraskerin sarayında, haremın bulunduğu odalarda kalıyordum. Sayısız giriş yerlerinden girip çıkarak, odadan odaya, damdan dama, merdivenden merdivene geçerek bütün gün dolaşıp duruyordum. Saray talana uğramışa benziyordu; serasker kaçmayı önceden tasarlamış, ne kaçırabilmişse kaçırmıştı. Kanapeler sökülmiş, halılar kaldırılmıştı. Şehirde dolaşırken Türkler beni yanlarına çağırıyor, dillerini çıkarıp gösteriyorlardı. (Bütün frenkleri onlar hekim sanıyorlardı). Usandırdı beni bu; nerdeyse ben de onlara aynı şekilde karşılık verecektim. Akşamları akıllı, sevimli Suhorukov’la geçiriyordum; işlerimizin benzerliği bizi birbirimize yaklaştırmıştı. O bana kendi ebedî taşanlarından, bir zamanlar o kadar aşkla, başarı ile başlamış olduğu

tarih araştırmalarından söz ederdi. İsteklerinin, dileklerinin azlığı gerçekten de dokunaklı. Yerine getirilmezlerse yazık.

Seraskerin sarayı sürekli bir canlılık manzarası gösteriyordu: asık yüzlü paşanın karılan, sayısız içoğlanları arasında sessizce tütün içtiği yerde, onu yenen, generallerinin zaferleri üstüne raporlar alıyor, pašalıklar dağıtıyor, yeni romanlar üstüne konuşuyordu. Muş paşası yeğenine yanında bir iş vermesi için kont Paskeviç'e gelmişti. Bu kurumlu Türk sarayda dolaşırken odaların birinde durdu, heyecanla birkaç söz söyledi, sonra düşünceye daldı: babasının başı, seraskerin emriyle, bu odada kesilmişti. İşte gerçek doğu izlenimleri! Şanlı Beybulat, bu Kafkasya fırtınası son savaşmalar sırasında ayaklanan iki çerkes köyünün ağasıyla Erzurum'a gelmişti. Kont Paskeviç'te öğle yemeği yiyorlardı. Beybulat 35 yaşlarında, alçak boylu, geniş omuzlu bir erkekti. Rusça bilmiyor yahut bilmez görünüyordu. Erzurum'a gelişi beni çok sevindirdi: Dağları, Kabarda'yı tehlikesizce aşmakta benim için artık o bir inancaydı.

Erzurum dolaylarında esir edilerek seraskerle birlikte Tiflis'e gönderilen Osman paşa Erzurum'da bıraktığı haremının güvenlik altına alınması için kont Paskeviç'e rica da bulunmuştu. İlk günlerde bu unutulmuştu. Bir gün öğle yemeğindeydik, 10.000 kişilik bir ordunun işgal ettiği, halkından hiç birinin bir tek erin kötü bir davranışından tek bir şikâyetle bulunmadığı bu müslüman şehirindeki güvenlikten söz edilirken kont Paskeviç, Osman paşanın haremını hatırladı. B. Abramoviç'e paşanın evine gitmesini, memnun olup olmadıklarını, bir kötülük görüp görmediklerini karılarından sormasını emretti. Ben de B. Abramoviç'le birlikte gitmek için müsaade rica ettim. Yola çıktık. B. Abramoviç macerası meraklı bir Rus subayını tercüman olarak yanına aldı. 18 yaşında İranlılara esir düşmüş. Onu hadım etmişler, şahın oğullarından birinin haremında 20 yıldan çok haremağalığı yapmış. Uğradığı talihsizliği, İran'daki yaşayışını dokunaklı bir saflıkla anlattı. Anlattıkları fizyolojik bakımdan değerliydi.

Osman paşanın evine geldik; bizi çok iyi, hattâ zevkle döşenmiş açık bir odaya aldılar. Renkli pencerelerde Kur'an'dan alınmış yazılar vardı. Bunlardan biri bana müslüman haremı için çok derin mânalı geldi: *Bağlamak ve çözmek sana yakışır*. Gülmüş zarflı fincanlarla kahve getirdiler bize. Ak ve hürmetlice sakallı bir ihtiyar, Osman paşanın babası kadınlar adına kont Paskeviç'e teşekkür etmeğe geldi, ama Abramoviç, Osman paşanın eşlerine gönderildiğini, kocaları yokken hepsinin memnun edildiklerine kendilerinin onu inandırmaları için onları görmek istediğini kesin olarak bildirdi. İran esiri tercümesini bitirir bitirmez ihtiyar dilini öfkeyle şapırdattı, isteğimize aslâ razı olamayacağını, paşa dönüşünde eşlerini yabancı erkeklerin gördüğünü öğrenirse kendisinin ve bütün harem hizmetçilerinin başlarını vurduracağını söyledi. Aralarında haremağası bulunmayan hizmetçiler ihtiyarın sözlerini tasdik ettiler. Ama B. Abramoviç ayak diriyordu:

— Siz paşanızdan korkuyorsunuz, — dedi, — ben de kendi seraskerimden korkarım, emrini dinlememeğe cüret edemem.

Yapılacak bir şey yoktu. Bizi iki cılız fıskiyenin fışkırdığı bir bahçeden geçirdiler. Küçük bir taş binaya yaklaştık. İhtiyar bizimle kapı arasında durdu, sürgüyü elin-

den bırakmaksızın kapıyı dikkatle açtı; başından sarı pabuçlarına kadar beyaz bir çarşafla örtülü bir kadın gördük. Tercümanımız soruyu ona tekrarladı: Yetmişlik bir kocakarı mırıltısı duyduk; B. Abramoviç onun sözünü kesti: «Paşanın anası bu, — dedi. — Bizi eşlerine gönderdiler, birini getiriniz». Gâvurların bu anlayışına şaşıtı herkes; ihtiyar kadın gitti, bir dakika sonra onun gibi baştan ayağa örtülü bir kadınla döndü, örtünün içinden hoş bir kadın sesi yükseldi. Kocasız kalmış zavallı kadınlara gösterdiği ilgiden ötürü konta teşekkür etti, Rusların davranışlarını övdü. B. Abramov onunla konuşmayı uzatmanın yolunu bilirdi. Bu sırada etrafıma bakınırken birdenbire kapının ta üstünde yuvarlak bir pencerecik, bu yuvarlak pencereciğin içinde meraklı bakışlar, 5 veya 6 kara gözlü baş gördüm. Bu keşfimi B. Abramoviç'e söyleyecektim, ama başlar, gözler sesimi çıkarmamamı anlatır yollu işaretler yapmağa, parmaklar tehdit etmeğe başladılar. Boyun eğdim, buluntumu paylaşmadım. Hepsinin yüzleri hoştu, ama içlerinde bir tek güzel yoktu. Kapının yanında B. Abramoviç'le konuşan ihtimal ki haremın gülü, melikesi, bir gönül hazinesiydi, hiç değilse bir aşk çiçeği, ben böyle düşündüm.

Nihayet B. Abramoviç sorularına son verdi. Kapı kapandı. Penceredeki yüzler kayboldu. Bahçeye, eve baktık, elçiliğimizden çok memnun bir halde döndük.

Haremi böyle gördüm: Çok az Avrupalıya nasip olmuştur bu. İşte size bir doğu romanı konusu.

* Erzurum Yolculuğu, Yeni Gün Yay., İst. 1970

GELİBOLULU MUSTAFA ALİ

MISIR*

Mısır İlinin, sonradan yeşeren güzelliklerini, iyi yönlerini anlatır.

İrfan erbabına gizli ve akıllı olanlardan saklı değildir ki Mısır'ın nitelikleriyle ilgili âyetler kesindir ve Peygamberin Mısır hakkında birçok hadisleri vardır ve bunlar tekrar edilmiştir. Kimi anlamı kesin âyetlerde Mısır sözü açık ve nicesinde lam-ı ta'rif ile bildirilen «arz» sözü ile¹ Mısır'ın söylenmek istendiği müfessirlerin açıklamalarıyla gerçekleşmektedir. Birinci sırada olan âyetlerden ilki «Mısır»a, Allahın iradesiyle hepiniz güven ve huzur içinde girin» âyetidir. İkinci sırada, o ülkeyi elinde tutan ve Firavunların yoluna yönelmiş olanların dilinde, onların sevinç içinde olduklarında ve gururlandıkları zamanlarda inen şu yüce âyettir: «Firavun kavminin içinde şöyle bağırdı: Ey kavmim, Mısır padişahlığı benim ve şu ırmaklar benim altımdan akıyor değil mi?». Bu âyetin sonunda «artık gözünüzü açsanıza» denmektedir. Yani, bunu inkâr edenlere, «Haliç'in kıyılarındaki kusursuz köşkleri görmez misiniz?» diye güzel bir işaret ve iyma vardır.

Sözün kıyası, şam yüce olan Allahu Taâlâ, Mısır'ı anlattığı gibi başka bir diyarı anlatmamıştır. Bunlardan başka yüce hadislerdeki «Cîze cennet bahçelerinden bir bahçedir ve Mısır yeryüzünde Allahın hazinelerinden bir hazinedir deyen güzel sözlerden, Kahire'nin bir yanı sayılan Cîze vilâyetinin cennet bahçelerinden bir bahçe ve Mısır'ın Allahın yer yüzündeki hazinelerinden biri olduğu açıkça söylenmiştir. Bir de «Mısır bereketler anasıdır, onun bereketleri yaygındır» hadisinde Mısır ülkesinin bereketler kaynağı olup onda çıkan ürünlerin ve onun güzelliklerinin şehirlerin çoğuna yayıldığı anlatılmıştır.

Bu verilen ayrıntılardan başka Mısır'ın ilk anlatılacak yanı Nil Nehri Suyudur. Bu su, son derecede tatlıdır; bulanık görüldüğü halde bile sonsuz güzellikte ve hazmı kolaylaştıran, temiz mi temiz ve pek tatlı bir sudur. Cennetten çıktığı Peygamberin hadisi ile sabittir. Hemen yıldan yıla belli bir zamanda Nil'in suyunun günden güne artması, eskiden Abbâsî Halifelerinden Memûn Halifenin yaptırdığı M i k y a s'dan belli olmuştur. Aslında onu yapan peygamberliğe ve hikmet ilmine ermiş olan İdris Peygamber'dir. O bu mikyâsı bulmuş, ekip biçme zamanı Mısırlılara bildirip Nil Suyunu zamanında akıtmıştır. Giderek bir hayli zaman geçip de Mikyas ortadan kalktığından onarılp yerine konması Memûn'un halifeliğinde gerekli görülmüştür. Ama şehrin Haliç'i, Yusuf-ı Sıddık'm bir mucize olan işidir. İşte Nil Nehri'ne bu iki peygamberin güzel himmeti, onun eksiksiz güzelliğinin macerasına tanıktır. Kısacası, Nil'in kabarması zamanı gelir, Mikyas'taki şeyhler, günde kaç parmak artarsa ilkin zamanın hakimine, sonra Mısır halkına bir günden bir güne bildirir. Bu kaide, feyezana zamana dek yürütür. Bundan dolayı bu mazmunu nazm etmişlerdir, ya'ni bunu şu yolda anlatmışlardır:

Nil Mikyası, çevresine suyunu bol bol verir; Mısırlılara yine parmak hesabını gösterir.

Nesir. Doğrusu, zamanın az bulunur işlerinden, tılsımı andıran şaşılacak eserlerindendir. Nehrin suyunun artması son kerteye vardığı, ya'ni denemelere göre çevreye ve köylere salınacak miktarda şiştiği zaman, ülkenin başında bulunan, soylu ve adlı-sanlı kimseler gemiler donatırlar. Üç-dört gün önce Mikyas'ın yanına varırlar. Gecelerce ateş donanması yaparlar; özel kandil gemileri donatıp ortalığı aydınlatırlar; davullar, borular ve zurnalar çalınır; toplar, tüfekler atılıp şenlikler ederler. Nil Nehri'nden Halic'e su akıtacakları gün de büyük ziyafet sofraları kurulur. Su ilkin şehrin Halic'ine, sonra köylere ve çevrelere ulaştırılır. Bundan sonra nice bin köy halkı ekinlerini ekip o yerlerin kıtlığı ve pahalılığı, bolluğa ve ucuzluğa döner. Bir de Peygamberin Mısır ülkesiyle ilgili bir hadisinin sonunda «Sübhanehu Hak Taala, Nil Nehrine yılda iki kez güzel vahyini ulaştırır; birinde, buyurulduğu üzere «ak» denilmiştir. İkincide, suların alçalması ferman olunup azalarak akması irade edildiği kendisine duyurulmuştur».

Mısır'm ikinci nadiresi Eham Dağı'dır. Hiç böyle eserler ve şaşılacak şeyler başka bir ülkede yoktur. Hüsn-i Mahazara'da anlatıldığı üzere Tufan olayından üç yüz yıl önce Mısır'a hükümdar olun Sûrid Hakîm adındaki kâhin ve herkesin ululadığı hükümdar bir korkunç düş görmüş; rüyasında yeryüzü değişip altı üstüne gelmiştir, işte bu korku ile uyanıp yine uyudukta yine bir düş daha görmüştür. Gökyüzünden bütün yıldızlar yeryüzüne dökülüyor; bunlar ak kuşlar şekline girip âlem halkını bir bir kapşıyorlar, götürüp iki büyük dağın arasına döküyorlar. Sonra o iki dağ birbirine bitişiyor; aradaki yaratıklar bütünüyle yok olup gidiyor. Sûrid vaktâki uykusundan uyanıyor, sıkıntıdan korku ve dehşet ateşlerine yanıyor. Hemen kâhinlerini getiriyor, bu düşlerin tabiri nedir, deye herbirine ayrı ayrı soruyor. Onlar da kehanetle bu düşleri, Tufan yüzünden dünyanın batacağı şeklinde yoruyorlar. Bunun üzerine Sûrid'in buyruğu ile üç Ehamı yaptırdılar ve içlerine Nil Nehri'nden birer kol akıttılar. Tufan olunca dağlara sığınsınlar, nehrin suları herkesin ayağına gelip susuzluk sıkıntısı görmesinler deye...

İlkin Büyük Ehamı yaptırdı. Hazineslerin içindeki paraları, değerli nesneleri, tılsımları, gömüleri, tıb ve hendese ilmi kitaplarını, sözlükleri, hesap bilimini ve başka fenleri yazdırıp tarihi ile oraya koydurdu. Bu Ehamın içinde «hazinedar» kılığında bir heykel yaptırdı; bu heykel hazinedeki paraya kasd edenleri öldürüp toprağın altına yollardı; o tılsımın adını Melhebes koydu. İkinci olarak Batı Ehamı binası yapıldı. Oraya otuz mahzen dolusu para, savaş silâhlan, dopdolu kıymetli taşlar, pas tutmayan âletler ve heykel konuldu. Çakmak taşından, elinde harbesi bulunan ve parayı almak isteyenlerle savaşa hazır bir tılsım yerleştirildi, ona da Melhûye denildi. Sonra Doğu Ehamı yaptırdı. Hattâ dokuz kat gök benzeri kat kat kubbeler yapıldı. Bunların herbiri, birbirinden kemerbendlerle ayrıldı. Ve yine herbiri kokulu, yararlı kökler, yararsız öldürücü zehirler, dünyanın önemli nesneleri olan timsallerin bir arada toplu bulunduğu yerler haline getirildi. Sonra siyah boncuktan hazinedar tılsımı düzölüp eline bir harbe verildi; bir kürsinin üzerine oturtulup çevresine öfkeyle bakıyor olarak gösterildi; onun adına da Ebülhevi denildi. Hepsinin yapıları tamamlan-

nınca o üç Ehrama ihram yerine dibalar giydirdi. Tamamlandıktan sonra şu anlamda bir kıt a kitabe yazılıp kondu:

Ben, Mısır ülkesine sahip olan Sûrîd'im. Bütün bu yer, bu ülkeler benimdir. Bu üç Ehramı yapan da benim. Bunların bir ikincisi yoktur. Bunların yapılması altı yılda tamamlandı. Sen hüner göster de, gücün yeterse yık onları. Ko, altı yüz yılda temelden yıkılsın. Hele yapmaktan yıkmak kolaydır.

Yapılıp tamamlanınca ben bunlara dîba giydirdim; ey hakîm, sen onlara hasır giydir.

Üçüncüsü. Mısır'ın Peygamberler yatağı olduğu konusudur.

Hüsn-i Muhazara yazarının araştırıp bulduğu üzere peygamberlerden Hazret-i Şî't ve Hazret-i İdris, kirden ve günahattan arıtılması gerekli olan Hazret-i Halîlullah, özellikle Hazret-i Lût, Hazret-i Yûsuf, Hazret-i Ya'kub, Hazret-i Hârûn, Hazret-i Mûsa, Hazret-i Yûşa, Hazret-i Danyal, Ermiya, Hazret-i İsa -ikisinin üzerine selâm olsun- o zamanda Mısır'ın paytahtı olan şehre girmişlerdir. Ama *Mir'atü'z-zaman* kitabına ve kimi tarih kitaplarına, *Sükkerdan* kitabına göre Hazret-i Hızır ve Dâvud ve Süleyman ve İskender-i Zülkarneyn ve Lokman da Mısır'a girmişlerdir. Mevlânâ Celâlüddin Suyûtî, hepsi otuz iki nebiyy-i mürsel'in. Mısır'a girdiklerini haber vermiştir. Bunun gibi Peygamberin es-hâbından üç yüz kırk makbul kişinin Kahire'ye girdiğini Mevlânâ Muhammed b. Rebî Cîzî, kitabında, başkalarından alarak söylemiştir. Özellikle abdestinde, namazında dört hatun, kimilerine göre kadın peygamber sayılan dindar, iyi hâtûn da Mısır'a girmişlerdir.

Bunlar Hazret-i İsa'nın anası Meryem, ikincisi Hâlîlullah'ın eşi olan Sârâ, üçüncüsü Firavun'un karısı olan Âsiye, dördüncüsü de Hazret-i Mûsa'nın anası olan Rû-hâne'dir, derler, Allah onlardan razı olsun.

Dördüncüsü, Cami-i Ezher'in uğurlu sayılması. Bu cami'- de edilen duaların kabul edileceğine inanılmasıdır.

Çoğu zamanlar ehli'l-Lah, Haremeyn-i şerifeyn'de bulunup ibadet ettikten sonra ilkin Kuds-i Şerîf'de, ikinci olarak Ezher Camii'nde, üçüncü Ümeyye Camii'nde toplanırlar. Beş vaktin hiç olmazsa birini hergün onda kılarlar. Fâtımî halifelerinden, Muizz li-Dinillâh'm (931-975) başkumandanı olan Habeşli Cevher, bir mikdar askerle Mısır'a gelip orasını fethetmişti. Bir zaman sonra Cami-i Ezher'i onlar yapmıştı (970-972). Mevlânâ Suyûtî'nin *Kitâb-ı Sükkerdan*'dan alarak Kahire'yi o yapmıştır demesi, hele Kostantaniyye Sûrunu ilk yaptıran Kostantin'in müneccimlerin söz birliği ile temel attırması, bir uçar kuşun o niyyeti başka bir şekle döndürmesi tarihçilerle bilindiği halde onun 'bunu kumandan Cevhere isnad etmesi, doğrusu şaşılacaklardır.

* Haletü'l-Kahire Mine'l Mine'l Adatiz Zahire, KTB Yay. Ank. 1984.

¹ Arapçada kelimeler 'ma'rife' ve 'nekre' olarak ayrılır. Ma'rife olanların başında Arapçada 'lâra-ı ta'rif' denilen ve 'el' deye okunan bir tanıtmak eki vardır. Bu türden kelimelerin ne olduğu bellidir. Burada da Kur'an-ı Kerim'den. 'arz-yer' sözcüğünün 'el-ard' olarak geçmesinden dolayı müfessirler, bunun belli bir yeri, daha açıkçası Mısır'ı gösterdiğini ileri sürmektedirler; Âli, onu söylemek istiyor.

EDMONDO DE AMICIS

İSTANBUL *

VARİŞ

İstanbul'a girerken duyduğum heyecan Messina boğazından İstanbul boğazına kadar süren on günlük deniz yolculuğunda gördüğüm her şeyi neredeyse unutturdu bana. Bir göl gibi durgun ve mavi İon denizi, güneşin ilk ışıklarıyla pembeleşmiş uzak Mora dağları, gün batışıyla yaldızlanmış Ege, Atina sahilleri, Selânik körfezi, Limni, Bozcaada, Çanakkale boğazı, yolculuk boyunca beni meşgul eden herkes ve herşey, Altınboynuz'u¹ gördükten sonra zihnimde öyle karıştı ki, bunları şimdi tasvir etmeye kalksaydım, hatırımda kalanlardan ziyade hayalen yazmaya mecbur olacaktım. Kitabımın ilk sayfasının canlı olabilmesi için gemi süvarisinin benimle arkadaşım Yunk'a yaklaşp ellerini omuzumuza koyarak, Palermo şivesiyle: "Beyler! yarın sabah, gün ağarırken, İstanbul'un ilk minarelerini göreceğiz!" dediği andan, Marmara denizinin ortasındaki son geceden başlamam gerekecek.

Ah! Tebessüm ediyorsunuz, sevgili okuyucularım, cebi para dolu olan ve iç sıkıntısından bunalan sizler, bilmem ne zaman, aklınıza İstanbul'a gitmek fikri estiği vakit, yirmi dört saat içinde kesenizi doldurup denginizi hazırlayarak, kır gezmesine gidermiş gibi, rahatça yola koyulmuş ve son dakikaya kadar da Baden-Baden'e gitseydim daha iyi olmaz mıydı diye düşünmüşünüzdür! Süvari bize dediği gibi size de: "Yarın İstanbul'u göreceğiz" deseydi, hiçbir şey hissetmeden: "Memnun oldum" cevabını verirdiniz. Fakat "Yarın şafakta İstanbul'un ilk minarelerini göreceğiz" sözünün manasını anlayabilmek için bu arzuyu on yıl beslemiş, uzun kış gecelerini Şark haritasına hüznle bakarak geçirmiş, yüz cilt kitap okuyarak hayal kurmuş, diğer yarısını görememiş olmaktan teselli bulmak için Avrupa'nın öteki yarısını katetmiş olmak, sadece bu gayeyle küçük bir masaya bir sene çivilenip kalmış, ufak tefek bin türlü fedakârlıkta bulunmuş, hesap üstüne hesap yapmış, şato üstüne şato kurmuş, evde uğraşıp durmuş, gözü'nün önündeki bu kocaman ve ışıklı hayalle, geride bırakılan sevgili varlıkları düşünerek hemen hemen vicdan azabı duyacak kadar mesut bir halde deniz üzerinde dokuz uykusuz gece geçirmiş olmak gerekir. O zaman soğuk soğuk: "Memnun oldum" diye cevap verecek yerde geminin küpeştesine müdhiş bir yumruk indirirdiniz.

Hayal sukutuna uğramayacağımızdan mutlak surette emin olmamız bana ve arkadaşşıma büyük bir zevk veriyordu. İstanbul üzerinde müşterek bir görüş vardır: en güvensiz seyyah bile bu şehre güvenerek gider; hiç kimse İstanbul'da hayal kırıklığına uğramamıştır. Büyük eserlerin sihri ile bunların karşısında duyulan hayranlığın bununla bir âlâkası yoktur. İstanbul, önünde şair ile arkeologun, sefir ile tacirin, prenses ile gemicinin, kuzeyli ile güneylinin, hepsinin aynı hayranlık duygusuyla haykırdığı âlemşümül ve son derecede büyük bir güzelliştir. Bütün dünya bu şehrin dünyanın en

güzel yeri olduğu fikrindedir. Seyahat hatıralarını yazanlar buraya gelince şaşırıp kalırlar. Perthusier'nin dili dolaşır, Tournefort beşer dilinin âciz kaldığını söyler, Poqueville cennette olduğunu sanır, La Croix sarhoş olur, Marcellus vikontu kendinden geçer, Lamartine Tanrı'ya şükreder, Gautier gördüğü şeyin hakikat olduğundan şüphe eder ve hepsi de tasvir üstüne tasvir yığarak, pırıl pırıl bir üslûpla yazarak, düşüncelerinin yanında fakir kalmayacak ifade tarzını bulabilmek için boşuna kafa yorarlardı. Sadece Chateaubriand İstanbul'a girişini şaşırtıcı bir zihin rahatlığı ile anlatır ama bu manzaranın dünyanın en güzel manzarası olduğunu söylemeden edemez; eğer meşhur Lady Montague, aynı hükmü dile getirirken, bir "belki" ilâve ediyorsa, bunu kendi güzelliğini zımnen birinci sıraya çıkarmak için yaptığına inanmak gerekir. Soğuk bir Alman, en güzel gençlik hayallerinin ve ilk aşk rüyalarının bu cennet diyarını görür görmez ruha dolan saadetle mukayese edilince sönük kaldığını söyler ve bir Fransız âlimi İstanbul'un uyandırdığı ilk tesirin ülküttücü olduğunu iddia eder. Yüz kere tekrarlanmış bu ateşli sözlerin yirmi dört yaşındaki kendi halinde bir ressamla yirmi sekiz yaşında kötü bir şairin beyninde husule getireceği kaynaşmayı artık okuyucu tasavvur etsin! İstanbul'a yapılmış bu meşhur medhiyeler bize kâfi gelmediği için denizcilerin fikrini öğrenmek istedik. O tahsil terbiye görmemiş zavallı adamlar da, bu güzellik hakkında bir fikir verebilmek için, fevkalâde bir şekilde konuşmak ihtiyacını hissediyor ve gözlerini oraya buraya çevirerek, ellerini ovuşturarak anlatmaya çalışıyorlardı; uzaktan geliyormuş gibi bir sesle ve halkın, duyduğu hayranlığı ifade etmeye kelimesi yetmediği zaman yaptığı şekilde ağır ve kocaman el kol hareketleriyle tasvir etmeye gayret ediyorlardı. "İstanbul'a güzel bir sabah vakti girmek, dedi serdümen, inanınız beyler, *insanın hayatında güzel bir andır*".

Hava da yüzümüze gülüyordu; gece ılık ve sakindi; deniz hafif bir mırıltıyla geminin yanlarını okşuyordu; kımıldamadan duran direkler ve en ufak halatlar yıldızlı semanın altında olduğu gibi görülüyordu; yol almıyormuşuz gibi geliyordu. Geminin baş tarafında, beyaz sarıklarının kenarına gümüş ışıklar takan mehtaba karşı uzanıp yatan ve uhrevî bir saadetle nargile içen Türkler, kıç tarafında ise, aralarında gemiye Pire'den binmiş açbülâc bir Rum tiyatro kumpanyasının bulunduğu yetmiş iki buçuk milletten insan vardı. Anneleriyle beraber Odesa'ya giden küçük Rus kızlarının ortasında duran, dilini anlamadığım için şaşırıp kalan ve üç defa aynı suali sorduğu halde anlaşılır bir cevap alamadığından pek sıkılan Olgacığın zarif yüzü halâ gözümün önünde. Bir tarafında, devrilmiş bir boruyu andıran serpuşuyla iri ve pis bir Rum papazı elindeki dübünle Marmara takımadalarını arıyor, öbür tarafında, üç gündür ağzından bir lâf çıkmayan ve kimsenin yüzüne bakmayan sert ve heykel gibi soğuk bir İngiliz din adamı duruyor, önümde ise, küçük kırmızı bereli, uzun saç örgülü genç güzel iki Atinalı kız var, birisi onlara doğru bakar bakmaz ikisi birden yüzlerini denize çevirip kendilerini profilden gösteriyorlar. Daha ötede, teşbih çeken Ermeni bir tacir, eski tarz kıyafetlerini giymiş bir Yahudi kalabalığı, beyaz etekli Arnavutlar, hüznülmüş gibi duran bir Fransız muallime, ne memleketi ne de işi bilinebilen ne beyaz ne siyah birkaç yolcu ve

bütün bu insanların içinde fesli bir baba, peçeli bir ana ve şalvarlı iki küçük kızdan ibaret bir Türk ailesi, dördü de bir çadırın altında, rengârenk yatakların, yastıkların arasında, ıvır zıvır, çeşit çeşit, renk renk eşyanın ortasında çömelip oturmuşlar.

İstanbul'a yaklaştığımız ne kadar hissediliyordu! Gemide alışılmamış bir canlılık başlamıştı.

Fenerlerin ışığında zar zor seçilebilen çehrelerin hemen hepsi sevinçliydi. Küçük Rus kızları annelerinin etrafında İstanbul'un Rusça eski ismini söyleyerek: "Zavegorod, Zavegorod!" diye sıçıyorlardı. Kümeleşmiş insanların yanından geçerken, orada burada, ateşlenmeye hazır büyük bir havaî fişegin ilk kıvılcımları gibi hayalimde parlayan Galata, Pera², Üsküdar, Büyükdere, Tarabya adları duyuluyordu. Denizciler de, hayatın bütün elemelerinin hiç değilse bir saat için unutulduğunu söyledikleri bu şehre yaklaşımdan memnundular. Geminin bilhassa baş tarafında, bütün bu beyaz sarıkların arasında, tuhaf bir hareket vardı: bu sakın Müslümanlar bile, Kur'an'ın "bir tarafı karaya, iki tarafı denize bakan şehir" dediği *Ümm-i Dünya*, dünyanın anası olan şehrin hayret verici çizgilerinin ufukta dalgalandığını kalp gözüyle görüyorlardı. Gemi, buhara lüzum kalmadan, kendiliğinden, güvertesinde peyda olan arzu ve sabırsızlık gücüyle ilerleyebilecekmiş gibi geliyordu. Aradabir denize bakmak için küpeşteye dayanıyor ve birbirine karışmış seslerin suların şıptısıyla konuştuğunu zannediyordum. Bu sesler beni sevenlerin sesiydi, "Haydi! Haydi! oğul, kardeş, dost, haydi! git sevgili İstanbul'unun keyfine bak; istediğine kavuştun; bahtiyar ol ve Tanrı seninle beraber olsun!" diyorlardı.

Ancak gece yarısına doğru yolcular aşağıya inmeye başladılar. Son ve ağır ağır inenler arkadaşım ben olduk, Marmara denizinin dar geldiği bir sevinci gidip dört duvar arasına kapatmayı istemiyorduk. Merdivenin yarısına gelince, bizi ertesi sabah için geminin kış güvertesine davet eden süvarinin sesini duyduk: "Güneş doğmadan evvel yukarıda olun, diye bağıırıyordu mahzen kapağından, gecikenleri denize attırırım!"

Dünya kuruldu kurulalı bundan daha lüzumsuz bir tehditte bulunulmamıştır. Gece gözümü kırpmadım. Constantinus şehrinin hayaliyle heyecanlanan genç II. Mehmed'in bir o tarafa bir bu tarafa dönerek döşegini altüst ettiği o meşhur Edirne gecesinde, yatağımda bekleyerek geçirdiğim şu dört saatte benim döndüğüm kadar dönmediğini sanırım. Asâbımı teskin etmek için bine kadar saymayı, gözümü geminin yardığı suların kamaramın lombar deliğine kaldırdığı saçak saçak beyaz köpüklere dikmeyi, buhar makinasının yeknesak gürültüsüne uygun havalara söylemeyi denedim: ne yapsam boşunaydı. Ateşim vardı, nefes alamıyordum, gece bitmeyecekmiş gibiydi. Günün doğduğunu görür görmez yataktan aşağıya atladım. Yunk kalkmıştı, çarçabuk giyindik ve üç sıçrayışta güverteye çıktık.

Lânet olsun! Sis vardı.

Kesif bir sis bütün ufku kaplıyordu, neredeyse yağmur yağacaktı, İstanbul'a girişin muhteşem manzarası kaybolmuş, en büyük arzumuz mahvolmuştu, seyahatin, tek kelimeyle, keyfi kaçmıştı.

Perişan olmuşum. O sırada her zamanki belli belirsiz tebesstümüyle süvari çıkageldi. Konuşmaya lüzum yoktu, bizi görür görmez ne olduğunu anladı ve elini omuzumuza koyarak teselli etti:

“Bir şey yok! bir şey yok! Korkmayın beyler, üstelik şükredin bu sise. Bu sayede İstanbul’a hayali mümkün olmayan en güzel şekilde gireceksiniz. İki saat içinde hava fevkalâde olacak. Sözüme inanıp rahatınıza bakın”.

Yeniden doğuyormuşum gibi oldum. Geminin kış güvertesine çıktık.

Baş tarafta, bütün Türkler seccadelerinin üzerine bağdaş kurmuş, İstanbul’a doğru oturuyorlardı. Bir iki dakika sonra, ellerinde çeşit çeşit dürbünlerle öteki yolcular gözüktüler ve bir tiyatro balkonunun parmaklığına dayanmış gibi, uzun bir sıra halinde, iskele tarafındaki küpeşteye abandılar. Serin bir meltem rüzgârı esiyordu, kimse konuşmuyordu. Bütün gözler ve bütün dürbünler yavaş yavaş Marmara denizinin kuzey sahiline çevrildi. Halâ hiçbir şey görülmüyordu.

Sis, bu sırada, ufukta, beyazımsı bir yığın gibiydi ancak, tepemizde tertemiz ve pırıl pırıl bir güneş vardı. Önümüzde, gemi provası istikametinde, eskilerin *Demonesi* dedikleri, Bizans sarayının safa, bugün İstanbul halkının buluşma ve eğlenme yeri olan dokuz adadan meydana gelmiş küçük takımada, Prens adaları³ seçilir gibi oluyordu.

Marmara’nın iki kıyısı halâ hiç görünmüyordu. Ancak bir saat sonra görüldü.

Şehrin umumî şekli sarıh olarak bilinmiyorsa, İstanbul’a giriş hakkında yapılacak tasviri iyi anlamak mümkün değildir. Okuyucu, önünde, Boğaz’ın Asya’yı Avrupa’dan ayıran ve Marmara denizini Karadeniz’e bağlayan deniz kolunun bulunduğu farz etmelidir. Böylece sağ tarafında Asya, sol tarafında Avrupa sahili yer alır: bir tarafta eski Trakya, bir tarafta eski Anadolu. İlerleyince, yani Boğaz’a girer girmez, solda bir körfez, Boğaz ile aşağı yukarı dik açı teşkil eden çok dar bir liman vardır. Bu körfez Avrupa toprağının millerce derinliğine sokularak öküz boynuzuna benzeyen bir kavis çizer, bu yüzden ve Bizans’ın limanı olduğu vakitlerde üç kıt’anın serveti buraya aktığı için adına Altınboynuz veya bereket boynuzu derler. Bir tarafını Marmara denizinin, öbür tarafını da Haliç’in kuşattığı Avrupa toprağının zaviyesinde, köhne Bizans’ın bulunduğu yerde, yedi tepe üzerinde, Türk şehri İstanbul yükselir. Haliç ile Boğaz’ın kuşattığı öteki zaviyede ise, Frenk şehirleri olan Galata ile Beyoğlu vardır. Haliç’in karşısında, Asya sahilinin tepelerinde Üsküdar şehri görünür. İstanbul demek, birbirinden denizle ayrılmış, üçüncüsü diğer ikisinin karşısında olmak üzere, birbirine bakan üç büyük şehir demektir. Bu şehirler, bir sahilden bakınca ötekinin binaları rahatça görülebilecek kadar birbirine yakındır, aşağı yukarı Seine nehri ile Thames nehrinin Paris ve Londra’da en geniş iki kıyısında olduğu gibi. Üzerinde İstanbul’un yükseldiği ve Haliç’e doğru dönmüş üçgenin ucu o meşhur Sarayburnu’dur. Bu burun, Marmara denizinden gelen yolcuların gözünden, son ana kadar, Boynuz’un iki yakasını, yani İstanbul’un en büyük ve en güzel kısmını saklar.

Denizci gözüyle İstanbul’u ilk gören süvari oldu.

İstanbul’a ilk defa giden iki Atinalı kız, Rus ailesi, İngiliz rahip, Yunk, ben ve diğerleri süvarinin etrafında birbirimize sessizce sokularak sisin arkasını görmek için

gözümüzü boşboşuna dört açıp bakarken, o, kolunu sol tarafa, Avrupa yakasına doğru uzatıp bağırdı :

“Beyler işte gözüktü...”

Bu, alt tarafını henüz göremediğimiz beyaz bir nokta, çok yüksek bir minarenin tepesiydi. Herkes dürbünlerin üstüne atlayarak sisin bu ufacak açık yerini genişletmek istemiş gibi gözleriyle araştırmaya koyuldu. Gemi süratle ilerliyordu. Birkaç dakika sonra, minarenin yakınında, yavaş yavaş ev şeklini alan belli belirsiz bir, sonra iki, sonra üç, sonra bir sürü yığınlar gördük, yığınlar uzuyor, uzuyordu... Önümüzde ve sağımızda, herşey halâ sis altındaydı.

Ancak, Marmara denizinin kuzey sahilinde, Sarayburnu ile Yedi- kule arasında aşağı yukarı dört millik bir kavis çizerek uzanan İstanbul’un bir kısmını seçebiliyorduk. Saray tepesi halâ görünmüyordu. Evlerin gerisinde, birbiri arkasına, yüksek, beyaz ve tepeleri güneş ışığında gül rengine girmiş minareler gözükiyordu. Evlerin altında, deniz dalgalarının vurduğu ve şehrin bütün etrafını kuşatan, eşit aralıklı koca kulelerle tahkim edilmiş, karanlık, mazgallı eski surları görmeye başlamıştık. Az sonra şehrin iki mil uzunluğundaki bir kısmı ortaya çıktı, fakat doğrusunu söylemek gerekirse, beklediğim manzara bu değildi. Lamartine’in: “İstanbul bu mu?” diye sorduğu ve “Ne hayal kırıklığı!” diye bağırdığı yerdeydik. Tepeler halâ örtülüydü, ancak deniz kenarı görünüyor, evler sonsuz bir dizi halinde sıralanıyor, şehir dümdüzmiş gibi geliyordu. Ben de: “Süvari! İstanbul bu mu?” diye haykırdım. Süvari kolumdan yakalayıp elini ileriye doğru uzattı: “Ümitsizliğe kapılmayın! dedi, şuraya bakın”.

Bakar bakmaz hayretle bağırdım. Kocaman bir gölge, halâ bir sis tabakasıyla örtülü pek büyük, yüksek ve zarif bir bina bir tepenin üzerinden semaya doğru yükseliyor ve uçları güneşin ilk ışıklarıyla gümüş gibi pırıldayan upuzun ve ipince dört minarenin ortasında ihtişamla yuvarlaklaşıyordu. Bir gemici: “Ayasofya!” diye bağırdı, genç Atinalı hanımlardan biri alçak sesle: “Hagia Sophia!” (Aziz Hikmet) dedi, baş tarafta oturan Türkler ayağa kalktılar. Artık büyük bazilikanın etrafında, sisler arasından başka kocaman kubbelerle, dalı olmayan dev gövdelerden meydana gelmiş bir ormana benzeyen oraya buraya dikilmiş minareler ortaya çıkmaya başlamıştı. Süvari eliyle işaret ederek bağırdı: “Sultanahmet camii!”, “Beyazıt camii, Lâleli camii, Süleymaniye camii!” Ama artık kimse dinlemiyordu onu. Sis süratle dağılıyor, her tarafta camiler, kuleler, yeşillikler, evler ve yine evler peyda oluyordu; biz ilerledikçe şehir yükseliyor ve girintili çıkıntılı, durmadan değişen, beyaz, yeşil, pembe, pırıltılı çizgilerini iyice görüyorduk, bütün Saray tepesi uzakta kalan sisin kurşunî zemini üzerinde zarif bir şekilde belli oluyordu. Şehrin dört millik kısmı, İstanbul’un Marmara denizine bakan her tarafı önümüzde uzanıyor, karanlık surları ile rengârenk evleri ayna gibi berrak ve temiz suya aksediyordu.

Gemi birden durdu.

Herkes süvarinin yanına koşup niçin durduğumuzu sordu. Süvari bunu, daha ileriye gidebilmemiz için sisin dağılmasını beklememiz lâzım diye izah etti. Sis, haki- katen, Boğaz girişini kapalı bir perde gibi gizliyordu. Fakat hemen hemen bir dakika sonra yolumuza çok ihtiyatla devam edebildik.

Eski Saray tepesine yaklaşıyorduk. Heyecandan titriyorduk.

“Başınızı çevirin, dedi süvari, ve bütün tepe karşımızda görününceye kadar bekleyin”.

Döndüm ve gözlerimi dans edermiş gibi görünen bir iskemleye *diktim*.

Süvari bir lâhza sonra “İşte geldik!” diye haykırdı.

Geri döndüm. Gemi durmuştu. Tepenin karşısında ve hemen yakınındaydık.

Büyük bir tepeydi bu, dalları mazgallı surlardan denize gölge düşecek kadar aşmış, selvi, sakız, çam ve dev gibi çınarlarla örtülü bir tepe; bu yemyeşil yerden, tesadüfen saçılmış gibi, düzensiz, ayrılmış, toplanmış köşk çatıları, üstü örtülü balkonlarla süslenmiş küçük kasırlar, gümüş renkli ufak kubbeler, demir parmaklıklı pencereleri ve arabeskle donatılmış kapıları olan zarif ve tuhaf küçük binalar yükseliyordu; hepsi de beyaz, küçük, yarı gizlenmiş olan bu yapıların arasında, içinden çıkılmaz bahçeler, dehlizler, avlular ve gizli köşeler bulunduğu tahmin ediliyordu; bu, olduğu gibi bir ormanın içine kapanmış, dünyadan ayrı, sır ve hüznü dolu bir şehirdi. Üstüne güneş vurduğu halde, halâ ince bir pus tabakasıyla örtülüydü. Hiç kimse görülüyor, en ufak bir ses duyulmuyordu. Bütün yolcular gözlerini dört asırlık bir şan ve şeref, zevk ve safa, aşk, suikast ve kanla örtülü bu tepeye dikmiş bakıyorlardı; hünkâr sarayı, hisar ve büyük Osmanlı hükümdarlığının mezarı olan tepeye; kimse konuşmuyordu, kimse kıpırdamıyordu, geminin ikinci süvarisi birden bağırdı : “Beyler, işte Üsküdar!”.

Hepimiz birden Asya sahiline doğru döndük. Koca tepelerinin zirvelerine ve yamaçlarına göz alabildiğine dağılmış ve bir perinin sihirli değneğinden doğmuş bir şehir gibi lâtif ve ışıklı Üsküdar, Altınşehir⁴ oradaydı. Bu manzarayı kim tasvir edebilir? Kendi şehirlerimizi anlattığımız dille bu hudutsuz bir renk ve manzara çeşitliliği, bu fevkalâde bir şehir ve köy, neşe ve ciddiyet karışıklığı, bu Avrupalı, Şarklı, acaip, zarif ve haşmetli halita üzerinde bir fikir vermek mümkün değildir! Aralarından kar gibi beyaz camilerin yükseldiği sarılı kırmızılı on bin küçük köşkten ve on bin çayırılık çimenlik bahçeden meydana gelmiş bir şehir tasavvur edilmelidir; yukarıda koca koca selvilerden bir orman, Şark’ın en büyük mezarlığı⁵ vardır; kenarlarda muazzam beyaz kışlalar⁶, ev ve selvi kümeleri, tepelerde birbirine sokulmuş küçük köylerle bunların arkasında yarı yarıya yeşilliklere gizlenmiş başka köyler bulunur ve her yerde, ufku büyük bir perde gibi örten bir dağ sırtını yarısına kadar be- yazlaştıran minareler ve kubbeler görülür; bu tarafta akça ağaçlarla kaplı dik uçurumlarla oyulmuş, o tarafta yemyeşil setler halinde alçalan ve gölgeli, çiçekli küçük körfezler teşkil eden bir sahilin üzerinde, koskoca bir bahçeye dağılmış koskoca bir şehir ve Boğaz’ın bütün bu güzelliği aksettiren gök renkli aynası.

Üsküdar’ı seyrettiğim sırada arkadaşım keşfettiği başka bir şehri haber vermek için dirseğiyle dürttü. Hakikaten, Marmara denizine, yine aynı Asya sahiline dönünce, Üsküdar’ın öbür tarafında, geminin önünden geçtiği, ama o zamana kadar sis altında kalan uzun bir ev, cami ve bahçe dizisi gördüm. Dürbünle bakınca kahvehaneler, çarşılar, avrupaî evler, merdivenler, bahçe duvarları, kıyı boyunca oraya buraya dağılmış küçük sandallar iyiden iyiye görülüyordu. Burası, vaktiyle Bizans’ın rakibi olan eski Khalke-

don'un harabeleri üzerine yerleşmiş, *kadıların köyü*, Kadıköy'dü; bu Khalkedon, Delphoi kâhininin İstanbul'un yükseldiği karşı sahil yerine burayı seçtikleri için körler diye adlandırdığı Megara sâkinlerince milâttan altı yüz seksen beş sene önce kurulmuş. "Üç şehir, dedi süvari, parmak hesabı yapın, zira az sonra başka şehirler göreceksiniz".

Gemi Üsküdar ile Saray tepesinin arasında halâ duruyordu. Sis, karşımızdaki Galata ile Beyoğlu'nu örttüğü gibi, Boğaz'ı da Üsküdar'ın ötesinde tamamen kapatıyordu. Yanımızdan küçük sandallar, buharlı gemiler, kayıklar, filikalar geçiyordu ama kimsenin onlara baktığı yoktu. Gözlerimizi Frenk şehrini örten kurşunî sisin üzerine dikmiştik. Sabırsızlıktan ve duyduğum zevkten ürperiyordum. Az sonra, insanın ruhundan bir çığlık kopartan o fevkalâde manzarayı görecektim! Dürbünü gözlerimin önünde zar zor tutabiliyordum, ellerim titriyordu. Zavallı süvari bana bakıyordu! heyecanıyla eğleniyor ve ellerini ovuşturarak tekrarlıyordu:

"Tamam! tamam, işte!"

Nihayet pusun arkasından önce beyazımtrak yığınlar, sonra çok yüksek bir şeyin belli belirsiz şekli, sonra güneşin aydınlattığı camların kuvvetli pırıltısı ve sonunda bir dağ, birbiri üstüne, rengârenk, bir sürü küçük ev, ışık içindeki Galata ile Pera gözlük-tü; minare, kubbe ve selviler altında kalmış çok yüksek bir şehirdi bu, tepenin üstünde gayet büyük sefaret konakları ile kocaman Galata kulesi, eteğinde ise Tophane'nin büyük top dökümhanesi ile bir gemi ormanı vardı. Sis sıyrıldıkça şehir Boğaz'a doğru süratle uzuyormuş gibi oluyor ve tepelerin üstünden denize kadar, oraya buraya dağılmış ve camilerin beyazlığı ile minelenmiş köyler peşpeşe ortaya çıkıyordu; gemi dizileri, küçük limanlar, sahil saraylar, kasırlar, köşkler, korular; uzaktaki sisin içinden, sadece, güneşin parlattığı çatıları görünen hayal meyal başka köyler; insanı çılgınlar gibi bağtıracak bir renk cümbüşü, bir nebatat coşkunluğu, önceden düşünülmemiş bir şey, bir haşmet, bir haz, bir zarafet. Gemide, herkesin ağzı şaşkınlıktan bir karış açılmıştı: yolcular, denizciler, Türkler, Avrupalılar, çocuklar. Çıt çıkmıyordu. Ne yana bakacağımızı bilmiyorduk. Bir tarafımızda Üsküdar ile Kadıköy, bir tarafımızda Saray tepesi, karşımızda Galata, Pera ve Boğaz vardı. Hepsini birden görebilmek için fırıl fırıl dönmek gerekiyordu ve her tarafa ateşli gözlerle, gülere, elimizi kolumuzu konuşmadan sallayarak, zevkten nefesimiz kesilmiş bir halde döne döne bakıyorduk.

Ne güzel anlardı, ulu Tanrım!

Bununla beraber, en büyüğünü ve en güzelini az sonra görecektik. Sarayburnu'nun berisinde halâ hareketsiz duruyorduk. İstanbul'un en fevkalâde manzarası Haliç'dedir ve Haliç'i görebilmek için Sarayburnu'nu geçmek gerekir.

"Dikkat, beyler! diye bağırdı süvari hareket kumandasını vermeden önce, işte dikkatli olunacak an. Üç dakika sonra İstanbul'un karşısında olacağız!"

Üşüyormuşum gibi geldi. Biraz daha bekledik. Ah! kalbim nasıl da çarpıyordu! O mesut sözü ne türlü bir humma içinde bekliyordum : İleri!

"İleri!" diye bağırdı süvari.

Gemi sarsıldı.

Krallar, prensler, Krezüs, dünyanın kudretli ve zengin insanları, o anda hepinize acıdım; gemide bulunduğum yer sizin bütün hazinelerinize bedeldi ve İstanbul'a bir bakışımı bile bir imparatorluğa değişmezdim.

Bir dakika... bir dakika daha... Sarayburnu'nu geçiyoruz... son derecede büyük, ışık içinde bir saha, sonsuz şeyler ve renkler görür gibiyim... burunu geçtik... İşte İstanbul! Muhteşem, muazzam, ulu İstanbul! Yaradana hamdolsun, yaratılmışa şan! Böyle bir güzelliği rüyamda bile görmemiştim!

Şimdi anlat bakalım zavallı, bu ilâhî hayali anlatabilmek için kâfi gelmeyen kelimelerinle günaha gir! İstanbul'u anlatmaya kim cüret edebilir? Chateaubriand, Lamartine, Gautier, diye mi mırıldandınız? Tasvirler, tabirler akla doluşurken kalem-den kaçıp uzaklaşıyor. Ümitsizce, ama beni sarhoş eden bir hazla hem görüyor, hem konuşuyor, hem de yazıyorum. Haydi bakalım! Önümüzde, geniş bir nehir gibi Altınboynuz görülüyor. İki yüksek sahilinin üzerinde birbirine muvazi olarak uzanan ve sekiz millik tepeleri, vadileri, körfezleri, burunları içine alan sıra sıra kasabalar var; kat kat yükselen yüzlerce bina ve bahçe; renk renk ev, cami, saray, hamam, köşk setleri ve bunların arasından upuzun fildişi kuleler gibi semaya yükselen bir sürü parlak külâhlı minare. Köyleri ve iskeleleri çelenk çelenk saran selvi korulukları tepelerden denize kadar karanlık çizgiler halinde iniyor; her tarafa dağılmış, her taraftan fışkıran gür bir yeşillik tepeleri süslüyor, çatıların arasından kıvrılıyor ve kıyıları doğru meylediyor. Sağda, Galata, geride, bir direk, seren ve bandıra ormanı, Galata'nın üstünde, avrupaî konaklarının kuvvetli hatları belli olan Beyoğlu, önde, rengârenk kalabalıkların karşılaştığı ve iki sahili birleştiren bir köprü. Solda, herbirinden kurşun kubbeli ve altın minareli dev gibi bir caminin yükseldiği kocaman tepelere yayılmış İstanbul : beyaz ve pembe Ayasofya; altı minareli Sultanahmet; on kubbeli Süleymaniye; denize akseden Valide Sultan Camii⁷, dördüncü tepede, Fatih Camii; beşinci tepede, Sultanselim camii; altıncı tepede ise Tekfur sarayı⁸ var; hepsinden yükseği de, Çanakkale'den Karadeniz'e kadar, iki kıt'anın kıyılarına hâkim Serasker kapısı'ndaki⁹ beyaz kule¹⁰. Galata ile İstanbul'un yedinci tepesinin ötesinde, mavimsi bir ufukta hemen hemen kaybolmuş, belli belirsiz çizgiler, şehir ve şehir dışı mahalleler, liman, filo ve orman hayalleri görülüyor, bunlar sanki hakikat değilmiş de serapmış gibi geliyor. Bu harikulâde manzaranın hususiyetlerini nasıl kavramalı? Bir an yakın kıyılara, bir Türk evine veya yaldızlı bir minareye bakıyorum, ama hemen sonra nazarlarım bu ışıklı büyük derinlikte yeniden dolaşıp dururken, gözlerimi takibedemeyen perişan zihnimle şu iki dizi hayal şehrinin içinde kaybolup gidiyorum. Bütün bu güzelliğin üstüne son derecede huzurlu bir haşmet yayılmış; bu. binlerce peri masalını ve çocuk rüyasını hatırlatan genç ve sevdalı, ne olduğunu bilmediğim bir şey; hayali hakikatin dışına sürükleyen, hava gibi, esrarlı ve büyük bir şey. Süt renginde, gülmüş parlaklığında şeffaf semanın altında herşey fevkâlâde bir açıklıkla ortaya çıkıyor; erguvanı şamandıralarla dolu safir renkli denizde minarelerin uzun beyaz akisleri titriyor, kubbeler pırıldıyor; uçsuz bucaksız nebatlar sabah rüzgârıyla sallanıp tit-

reşiyor; camilerin etrafında güvercin bulutları uçuyor; binlerce boyalı ve yaldızlı kayık suyun üstünde kayıyor; Karadeniz'den gelen rüzgâr on bin bahçenin kokusunu getiriyor ve geri kalan herşeyi unutmuş, bu cennetle sarhoş olmuş bir halde arkaya bakınca, yeni bir hayranlıkla, Üsküdar'ın debdebeli güzelliği ve Bithynia Olympos'unun¹¹ karlı zirveleriyle panoramayı kapatan Asya sahili görüldü; içinde yer yer adalar olan, yelkenlerle beyazlaşmış Marmara denizi, sonsuz iki dizi halindeki köşkerlerin, saray ve yalıların arasında yılan gibi kıvrılan ve Şark'ın en lâtif tepelerinin içinde esrarlı bir şekilde kaybolan gemilerle örtülü Boğaz. Oh! evet! bu, dünyanın en güzel manzarasıdır; bunu inkâr eden Tanrı'ya karşı nankörlük eder ve küfretmiş gibi olur; bundan daha büyük bir güzellik insan aklını aşar!

İlk heyecan geçince yolculara baktım: dilleri tutulmuş gibiydi. İki genç Atinalı kızın gözleri nemliydi, Rus hanım, şu tantanalı anda, küçük Olga'yı göğsüne bastırmıştı ve buz gibi soğuk İngiliz rahip ilk defa sesini duyuruyor, zaman zaman "Wonderful! Wonderful!" (Fevkalâde!) diye bağırıyordu.

Gemi köprüye yakın durmuştu, bir anda etrafımızı küçük sandallar çevirdi ve güvertenin üzerinde, anlaşılmaz, acaip bir İtalyanca konuşarak eşyamızın ve bizim üstümüze atılan Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi hamallar gördük. Beyhude bir mukavemet teşebbüsünden sonra, Olga'yı öptüm, süvariye kucakladım, yol arkadaşlarımın hepsiyle vedalaştım ve arkadaşımın beraber bizi gümrüğe götürecek olan iki çiftte bir kayığa bindim, sonra Pera tepesinin en yukarısındaki Bizans oteline kadar, birbirine dolaşmış küçük sokakları tırmadık.

* İstanbul, Türk Tarih Kurumu, Ank. 1993.

¹ Haliç. Bizanslıların Khrysokeras (Altınboynuz) dedikleri İstanbul iç limanı. Bu adı mitolojide bereketi temsil eden meyvalarla, çiçeklerle dolu boynuzdan almıştır.

² Beyoğlu.

³ Avrupalıların Prens adaları dedikleri Kızıladalar takımadası dokuz adadan meydana gelir: Kınalıada, Burgazadası, Kaşıkadası, Heybeliada, Büyükada, Tavşanadası, Sedef- adası ve daha açığı Sivriada ile Yassıada.

⁴ Khrysopolis.

⁵ Karacaahmet mezarlığı.

⁶ Selimiye kışlası.

⁷ Eminönü'nde, Turhan Hatice Sultan camii, Yeni Valide camii veya halk arasındaki adıyla Yenicami.

⁸ Edirnekapısı ile Eğri kapı arasında, Blakhernai semtinin yukarısındaki Bizans sarayı. Bugüne harabeleri kalmıştır.

⁹ Harbiye nezareti.

¹⁰ Beyazıt yangın kulesi.

¹¹ Bursa, Uludağ.

J.W. GOETHE

İTALYA SEYAHATI*

Roma, 9 Temmuz.

Bundan sonra vakit buldukça hafta anasında da sizlere yazacağım. Tam posta günün fazla sıcak olmasının veya herhangi diğer bir tesadüfün, beni sizlere doğru dürist bir kaç kelime yazmaktan menetmesini istemiyorum. Dün pek çok yeni şeyler gördüm ve tanıdığım birçok şeyleri yeniden ziyaret ettim. Aşağı yukarı on iki kadar kilise gezdim, hepsinde de pek güzel mihrap levhaları gördüm.

Sonra, Angelika ile birlikte ressam Moore'u ziyaret ettik.¹ bu İngiliz peyzaj cismin resimleri umumiyetle pek iyi kompoze edilmiş. Bunlar arasında bilhassa bir tufan tasviri var (ki, eşsiz bir eser. Diğer ressamların daima açık deniz, geniş fakat derin olmyan bir su tasvir etmeleri adet olan bu mevzuda. Moor kapalı ve derin bir vadi tahayyül etmiş.

Gittikçe yükselen sular nihayet içeri akıyorlar. Kayaların şekilleri suların zirvelere yaklaşmakta olduğunu gösteriyor. Arka Plânının çaprazlanmasına kapalı oluşu ve kayaların sarplığı resme korkunç bir hava veriyor. Resim tamamen gri tonlar içinde, kabaran bulanık sularla, çiseleyen yağmur çok iyi imtizaç ediyor. Kayalardan boşalan sular, sanki bütün bu muazzam kaya kitleleri de eriyip su olacakmış hissini veriyor. Güneş donuk bir ay gibi su sathına aksediyor, fakat aydınlatmıyor, ona rağmen, ortalık karanlık değil. Ortada ön plânda etrafı sulakla çevrili düz bir kaya tabakası, tam suların hücum edip onları örteceği sırada ümitsizlikle bu kayanın üzerine sığınmış bir kaç insan. Resim oldukça büyük 7–8 ayak genişliğinde ve 5–6 ayak yüksekliğinde. Harikûlade bir geceyi muheşem bir sabahı tasvir eden diğer resimler hakkında bir şey söylemek istemiyorum.

Franziskan tarikatine mensup iki Azizin ruhlarını tazim için Ara Coeli'de² tertip edilen şenlikler tam üç gün, üç gece sürdü. Kilisenin dekorasyonu musiki, donama ve fişek oyunları, gece bir sürü halkı yukarıya çekiyor. Yakında bulunan Kapitol'u da aydınlatıldılar, fişek oyunları Kapitol meydanında yapılıyor. Bu St. Peter kilisesinde gördüğümüz şenliklerin bir tekrarı olmasına rağmen, gene de bize güzel göründü. Böyle gecelerde, kocalarının veya dostlarının refakatinde gezintiye çıkan, Roma kadınları, beyazlar giyiniyor ve bellerine siyah bir kemer bağlıyorlar. Hepsi de güzel ve zarif.

Şimdi Corso'da da geceleri piyasa ediyor veya arabalarla gezintiye çıkıyorlar. Gündüzleri sıcaktan evden çıkmağa imkân yok. Buna rağmen sıcak hiçbir zaman tahammül edilmez bir hale gelmiyor. Son günlerde hep seroin bir rüzgâr esti. Ben vaktimin çoğunu salonumuzda geçiriyorum; sakinin ve hayatımdan memnunun.

Çalışkanlığım devam ediyor, "Egmont" iyice ilerlemekte. Benim on iki sene evvel yazdığım sahnenin, tam bu sırada, Brüksel'de oynanması çok garip. Şimdi birçok şeylere hiciv nazarıyla bakacaklar.

Roma 16 Temmuz.

Gecenin epeyi ilerlemiş bir saati, fakat insan bunu hissetmiyor. Sokaklar insan dolu; gezinenler, gitar veya keman çalanlar, konuşarak veya şarkılar söyliyerek aşağı yukarı dolaşanlar. Geceler serin ve ferahlatıcı, fakat gündüzler de çekilir gibi.

Dün Angelika ile birlikte, Psyche efsanesinin bir tablosunu görmek için Farnesina'ya gittik³. Bu resimleri, Alın ariyada odamda sizlerle beraber ne kadar çok ve nasıl değişik ruh halleri içinde seyretmişim! O kopyeler sayesinde bu resimleri adeta ezbere tanıyorum. Bu salon, daha doğrusu bu galeriler, gördüklerimin dekorasyon bakımından en güzeli; hem de birçok yerleri hasara uğramış ve yeniden restore edilmiş olmasına rağmen. Bugün Augustus'un mezarında hayvan dövüşü vardı⁴. İçi boş ve üstü açık olan bu dairevi binayı bir amfi tiyatro haline getirmişler. Burada boğa dövüşlerine mahsus bir nevi Arena meydana gelmiş. İçerisi dört beş bin insan alacak genişlikte. Bu seyir pek hoşuma gitmedi.

17 Temmuz çarşamba akşamı Albacini'ye gittim, kendisi antik heykelleri restore ediyor. Maksadım Farnesina koleksiyonuna ait, Nopoli'ye gönderilmesi mukarrer olan bir heykeli görmektir. Oturan bir Apollo torsosu. Güzellikte eşine nadir tesadüf edilir bir parça, herhalde mevcut antik eserler arasından en güzellerinden biri.

Kont Friess'de yemek yedim. Kendisiyle birlikte seyahat etmekte olan Abbate Casti⁵ bize hikâyelerinden birini okudu. Hikâyenin vadi "Prag Kardinali". "Ottava rime" vezniyle yazılmış olan bu parça pek ahlâki olmamakla beraber çok güzel. Kendisine zaten "Re Teodoro in Venezia"nın muhariri olarak hayrandım. Abbate Casti şimdi de "Re Teodoro in Corsica" isimli bir piyes yazmakla meşgul. İlk perdesini okudum, bu da çok sevimli bir eser.

Kont Friesse de pek çok resim satın alıyor. Bu arada bir de Andrea del Sarto'nun bir Madonna tablosunu 600 Zechin'e satın aldı. Geçen martta Angelika aynı tablo için 450 Zechin teklif etmişti, eğer pinti kocası mani olmasaydı bütün elindekini buna verecekti. Şimdi her ikisi de pişman. Fevkalâde güzel bir resim, güzelliğinin derecesini insan görmeden tasavvur edemiyor.

Böyle her gün yeni bir şey ortaya çıkıyor, eski ölümsüz eserler arasına katılıyor ve bizlere büyük bir haz veriyor. Gözlerim gitgide olgunlaşıyor, zamanla ben de işin ehillerinden sayılabileceğim.

Tischbein mektubunda, Napoli'nin feci sıcaklarından şikâyet ediyor. Sıcaklar burada da hatırı sayılır derecede. Buradaki salı günkü sıcak, Portekiz ve İspanyada bile görülmemiştir.

"Egmont" dördüncü perdeye kadar ilerledi. Üç hafta sonra bitirebileceğimi zannediyorum. Umarım ki siz de beğenirsiniz. Biter bitmez hemen Herkese göndereceğim.

Büyük bir gayretle resim çiziyor ve renklendiriyorum. İnsan en küçük bir gezinti için bile evden çıktığı vakit muhakkak kıymetli bir eserle karşılaşılıyor. Muhayyilem ve hafızam nefis şeylerle doluyor.

Roma, 20 Temmuz.

Şu sırada, beni bütün hayatımca taklip etmiş ve bana eziyet vermiş iki mühim kusurumu keşfediyorum. Birincisi, yapmak istediğim ve giriştiğim işlerin hiç birinde, bu işi, el işçiliği bakımından da öğrenmeğe heves etmemem. Tabiatın pek de istidatsız olmama rağmen şimdiye kadar pek az şey yapmış veya başarabilmiş olmamın asıl sebebi işte bu. Bir işi irade kuvvetiyle ele aldığım ve kadere tabi olduğum zamanlar ya başarabildim yahut da başaramadım. Yavaş yavaş, düşünerek yapmak istediğim zaman-

larda da daima tereddüt ve çekingenliğe kapılarak bitiremedim. Buna pek yakın olan bir ikinci hatam da şu: Hiçbir işe icap ettirdiği kadar zaman ayıramam. Birçok şeyleri kısa bir zamanda düşünebilme ve kavrayabilme kabiliyetinde olduğumdan dolayı, bir işin yavaş yavaş ilerlemesi beni sıkıyor. Şimdi artık kendi kendimi tashih etmenin zamanı geldi diye düşünüyorum. Sanat diyarında bulunuyorum, bu sahada iyice çalışmalıyım ki ilerde huzura kavuşabileyim ve rahatça yeni bir işe girişmeye imkân olsun.

Bütün bunlar için Roma eşsiz bir yer. Burada sadece her çeşit eserle değil, aynı zamanda her çeşit insanla da karşılaşmak kâbil; hepsi de doğru yolda yürüten tuttukları yolu ciddiye alan, sohbetlerinden faydalanılan kimseler. Çok şükür, artık tekrar başkalarından da bir şeyler öğrenebilmeğe başladım.

Kendimi ruhça ve vücutça her zamankinden çok daha iyi hissediyorum. Bunu siz de, meydana çıkardığım işlerden ölçebilir ve burada olmamdan dolayı beni takdir edebilirsiniz. İşlerimde ve düşüncelerimde kalbim hep sizlerle beraber, bir bakıma burada pek yalnızım ve konuşmalarımı ona göre ayarlamağa mecbur oluyorum. Fakat bu memlekette bu kolay bir iş, çünkü insan herkesle kendisine göre konuşacak enteresan bir şey bulabiliyor.

Mengs, Belveder Apollosundan bahsederken bir yerinde şöyle 'diyor: Bu üslup yüksekliğine biraz da, insan etinin hakiki sıcaklığı katılabilseydi. Meydana gelecek eser tasavvur edilebilecek sanat eserlerinin en mükemmeli olacaktı. Biraz evvel bahsettiğim Apollo veya Bachus torso'su Mengs'in bu arzu ve kerametini gerçekleştiriyor. Gözlerim henüz bu derece ince bir mevzuda hüküm verecek kadar idmanlı değil, fakat şahsen, bu parçanın şimdiye kadar gördüklerimin en güzeli olduğuna kanaat getirir gibi oluyorum. Maalesef, yalnız gövde değil heykelin satırları da hasara uğramış, satırdaki silikler heykelin uzun müddet bir su oluğu altında kalmış olduğunu gösteriyor.

Pazar, 22 Temmuz.

Bugün öğle yemeğini Angelika'da yedim. Pazarları onun misafiri olmam artık adet oldu. Evvelâ Barberini sarayına giderek Leonardo'nun nefis bir eserini ve Raffael'in sevgilisinin portresini gördük. Angelika'yla birlikte resimleri seyretmek pek zevkli bir şey, çünkü hem iyi bir görüşü var, hem de teknik anlayışı çok kuvvetli. Güzeli, zarif ve özlü olan her şeye karşı son derece açık ve inanılmıyacak kadar mütevazı bir insan. Öğleden sonra, Chevalier'd'Agineourt'u ziyaret ettim. Bu zengin Fransız, bütün servetini, yazmakta olduğu bir sanat tarihi uğruna harcıyor.

* İtalya Seyahati, MEB Yay. İst. 1953

1 James Moore. İngiliz peyzaj ressamı, (1740-1793). Kendisi 1773 den itibaren Romada bulunuyordu.

2 S. Maria Aracoeii: Kapitolun kuzey tepesinde, Tibur Sybillinin, Kayzer Augustusa, İsânın doğacağını müjdelediği noktada inşa edilen bu kilise, (daha Hristiyanlığın Romadaki ilk başlangıç zamanlarında) sonradan 13. asırda Fransızkanlar tarafından yenilenip genişletilmiştir.

3 Raffael'in Farnesina'dakil freskleri.

4 Romada eski Mars sahasında (şimdiki Via Pontefici J imparator Augustus ve ailesinin mezarı. Bu bina orta çağda bir nevi kaleye tahvil edilmişti. Papa Paul III. ün zamanında da (1534-1549) heykellerle süslü bir bahçeye çevrilmişti. Halen Roma şehri bu binayı konser salonu olarak kullanmaktadır.

5 Abbate Giambatista Casti. (1721-1803) 1782 den itibaren Viyana'da, İmparator Joseph II. sarayında, bulunan İtalyan şairi.

MAX FRISCH

SARAYBOSNA'DAN MEKTUP KADINLAR ÖRTÜNÜNCE (1933)*

Bu gizli pencereciklerde başlıyor iş. Çünkü böyle tahta pancurların evlere konduğu her yerde, kapıyı tıklatabilir ya da ufak bir taş atabilirsiniz, evin kızı bu işaret üzerine görünmek zorundadır. Düpedüz zorundadır! Aşağıda duvara yaslanıp, yeni kaptan çıkmış fesiyle gurur duyan Türk delikanlı, güzelliğini parmaklıkların ardından ancak tahmin edebildiği çocukla konuşabilsin diye. Kızın ancak olsa olsa ince sesini ya da bazen gülüşünü geçiren bu nemrut kafes arkasında; ama insan, çehreyi görmeyince bir gülüşü yorumlamak bazen ne kadar zordur: ürkmüş birinin çaresiz gülüşü mü, yoksa bir oyuncu kızın kıkırdayan gülüşü mü? Çünkü kız, talibini gayet iyi görebilmektedir. İşte bu yüzden herhalde öyle pencereler var ki bu kadar çok tıklatılmaktan sık sık gevşeyip her ay yeniden çivilenmesi gerekiyor: buna karşılık ayda en çok bir kere çalındığı için başında kızın heyecanlandığı, oysa sadece ses çıkaran yağmurun yine azdığını gördüğü pencereler de var. Ve eğer sohbet tıkanıp kalmaz da daldan dala uzarsa, tomurcuklar gittikçe çiçeğe dönüşürse, ertesi pazara devam etmek üzere sözleşilir. Çünkü pazar günleri oğlan kıza refakat eder, hep o öngörülen bir arşın uzaklıktan, yukarı doğru Türk düğün pazarına:

Burada peçesini kaldırabilir ve eğer erkeğin keyfi isterse, oraya buraya dolaşılır ve yalnızca hoş şeylerden söz edilir. Burası, Saraybosna'nın bütün evlenme heveslileri burada toplandığı için, her türlü değişikliğin cazibesini ve canlı yöresel giysilerin renk cümbüşünü taşıyan, çok eğlenceli bir yer.

Ve işte bir süre sonra, dikkatli gözlemci şunun farkına varır: güzel bir sabah, daha geçenlerde tahta kafesin bulunduğu yerde yeller esiyordur. Bunun anlamı: Burada artık tıklatılacak, taş atılacak bir şey kalmadı demek, yani buranın kızı evlendi. Her gün bu kapıyı tıklatıp geçen kaç Türk delikanlısının bundan sonra Milzaka'ya kendini attığını bilemem. Ama kesin olan şu ki, nikahlanan kız artık daha kalın bir peçe takmak zorundadır ve ancak, sayın eşi izin verirse evden dışarı çıkabilir ve o eş de genellikle, evin ihtiyacı öte beriyi kendi tedarik edecek kadar kıskançtır. Kadın, acaip ihtişamı yalnızca tam değerli insanlara özgü olan camiye de gidemez, görevi, evde dua etmek, çalışmak ve erkeğin dönüşünü hasretle beklemektir. Ve bu arada bir satıcı uğrarsa, yalnızca el işaretiyle cevap verir. Çünkü artık kadının sesi de kocasıdır.

Ve ben de vaktiyle ipi çektiğimde, önce ürkek, giderek canlı ve sonunda da sesiz evin içerlerinde bir yerdeki cıngırak uyansın diye deli gibi, önce beklemek gerekiyordu, hanımefendi saklanıncaya kadar. Sanki hizmetçi kız: Bay Casanova! geldi diye seslenmiş gibi.

Bu arada ayakkabılar çıkarıldı, eve çorapla giriliyor, zaten herşey öyle yumuşaktı ki, yalnızca bunun tadına varılmazsa yazık olacaktı. Üzerinde sanki bir şeftaliye

dokunurmuş gibi okşarcasma ve yumuşakça yürüten bütün bu halılar! Duvarlardan başlayarak aşağı iniyor, zemine yayılıp basamaklardan süzülüyordu. Taze kanda olduğu gibi kırmızılığının alevli gücüyle. Bir evcilik odasındaymışçasına alçak olduğu için önce güllünç gelen divanın üstünü de halı kaplıyordu. Ve bu divan çepeçevre dört duvar boyunca uzanıyor. Ve üzerinde yastıklar adetâ çiçek açıyor. Ama başka hiçbir şey yok odada. Yalnızca atmosfer! Renklerle döşenmiş. Ve sonra bütün bir duvarı kaplayan bir dizi pencere vardı ve güneş, karelerini içeri gönderiyordu: ama kelimelerle değil, halılarla. İşte, insanın dışına çıkmak istemediği, yabancı bir evcilik içindeydiniz; ve aramızda ortak bir dil olmadığı için baş sallayıp duruluyordu. Bu halı masalına evet deniyordu.

Ama hemen keşfetti küçük hizmetçi kız, dilden başka şeyler de olduğunu ve bir gravür gibi basit ve güçlü bir pandomimle bana Türk günlük hayatını anlattı. Çeşit çeşit Acem deseni taşıyan, araba tekeri büyüklüğünde bir gümüş siniyi zeminin ortasına koydu, üzerine bakır bakraçlar ve kasecikler koydu ve bir iki üç, yere oturdu, yeme hareketleri yapmak için. Kaşık ya da çatal görevi gören ve yemekten önce ve sonra titizce yıkanan üç parmakla. Çünkü yıkanmayı Hz. Muhammed ister; evlilik hayatında da böyle bazı kuralları var, şaşırtıcı bir tıbbî zekâ işi, tamamiyle somut hekim kuralları, ama uygulanılsın diye dinî kurallar haline sokulmuş. Çünkü ellerini yıkamamak sadece bir zıırlık olsa, basit insanlara ne yazardı; oysa böyle olunca günah. Bundan sonra benim artist kız, divanın köşesine iliyor, bacaklarını yine toplayarak, bizim bir sehpayı topladığımız gibi. Türk, misafir rahatlığını bana göstermek için, kendisini taklit etmemi istiyor. Oysa benim bilyeli mesnedim yok ya. Ve her an bağdaş kurabilmeleri için Türk kadınları hep, paçaları kapalı şalvar giyiyorlar. Eteklik gibi dökümlü olan ve küçük kızlarda harika görünen, hafif ve açık renk çiçekli kumaştan bu şalvarlar: Kızlar, onaltı yaşına basana kadar, yalınayak, başından aşağıya rahatça sallanan renkli bir yemeniyle dolaşıyorlar.

Yaş ve medeni hal, dışarıya belli ediliyor. Meselâ takunyanın anlamı, genç kızın evleninceye kadar boğaz tokluğuna çalışan bir hizmetçi olduğudur: ama sonra hanımı ve efendisi ona çeyiz vermek zorundadır, çeyiz ise birkaç halı, bir beşik ve bakır kap kaçaktan ibarettir. Bu âdet, ayrıca bu Türk hayatının güzel bir özelliğidir: Herşey ailevî, bizim ilişkisiz yanyanalığımız yok burada.

* (Derleyen ve Çeviren: Gürsel Aytaç) Gündoğan Yay. Ank. 1996

HEMINGWAY ERNEST

PARİS BİR ŞENLİKTİR*

PLACE ST-MICHEL'DE İYİ BİR CAFE

I

Sonunda kötü havalar geldi çattı. Güz biter bitmez bir gün içinde kötüleşirdi havalar. Geceleyin pencereleri yağmur nedeniyle kapatmak zorunda kalırdık, soğuk rüzgâr place Contrescarpe'daki ağaçların yapraklarını söktüp atardı. Yapraklar yağmur altında ıpslak dururlar, rüzgârın etkisiyle yağmur son duraktaki büyük yeşil otobüse doğru serpiştirirdi; içerdeki ısıdan ve dumandan pencereleri buğulanmış olan Cafe des Amateurs tıklım tıklım olurdu. Burası, çevrenin ayyaşlarının bir araya toplattığı zavallı bir cafe'ydi ve çok kötü işletilmekteydi; kirli bedenlerin ve esrikliğin o ekşimsi kokusuna dayanamadığım için adımımı atmazdım buraya. Amateurs'ün sürekliyelerinden olan erkek ve kadınlar her zaman, daha doğrusu para buldukları her zaman esrik olurlardı; yarım litre ya da bir litre hesabıyla aldıkları şaraptan içerlerdi çoğunlukla. Garip adlarla bir sürtü aperiitif reklam edilirdi, ama onları içmeye pek azının gücü yeterdi; o da mideyi şaraba hazırlamak gibi özel durumlarda. Kadın ayyaşlara, dişi antikalar anlamına gelen poivrettes denirdi.

Cafe des Amateurs, place Contrescarpe'a çıkan o harika, daracık, ama kalabalık mı kalabalık alışveriş sokağı rue Mouffetard'm lağım çukuruydu. Eski apartmanların, her katta merdivenin yanında yer alan, locatairein kaymaması için deliğin her iki yanında takozla tutturulmuş ayak biçimli yükseltile bulunan alaturka helâları lağım çukurlarına boşalır, oradan da geceleyin pompalarla, atların çektiği vagonlara aktarılırdı. Yazın bütün pencereler açıkken pompa gürültüsünü ve lağımın keskin kokusunu duyardık. Vagonlar kahve ve safran renklerine boyanmışlardı; rue du Cardinal Lemoine'ı temizlerlerken, atların çektiği tekerli silindirleriyle, ay ışığında, Braque'ın resimlerini andırıyorlardı. Nedendir bilinmez, kimse gelip de Cafe des Amateurs'ü boşaltmazdı; genel esrikliğe karşı çıkarılmış olan yasanın kurallarını ve yaptırımlarını açıklayan bildiri, cafe'nin kötü kötü kokan sürekli müşterileri kadar pis ve umursanmazdı.

Kışın ilk soğuk yağmurlarıyla birlikte kente birdenbire büyük bir hüznün çöküverir, yüksek beyaz yapıların tepeleri artık görünmez olurdu; görünen yalnızca sokağın ıslak karanlığı, baharatçı, kırtasiyeci ve gazeteci gibi küçük dükkânların kapalı kapıları, ebe —ikinci sınıf— ve Verlaine'in öldüğü yer olan, en üst katındaki bir odada yazılarımı yazdığım bu otedi.

Otel, altı ya da sekiz katlıydı ve çok soğuktu; odayı ısıtmak için gerekli bir kucak çalı çırpı ile onları tutuşturacak yarım kalem boyunda telle sarılmış üç demet çırının ve bir kucak da yarı kuru sert odunun kaç patlayacağını biliyordum. Bu yüzden yağmur altında sokağın ta öteki ucuna gidip bacaların çekip çekmediğini ve dumanın na-

sıl çıktığım görmek için çatıya baktım. Ne duman vardı ne bir şey; kimbilir baca ne kadar soğuktur diye düşündüm; olur ya baca çekmeyiverir oda dumanla dolar, böylece yakıt ile birlikte para da boşa gitmiş olurdu; böyle düşünerek yağmur altındaki yürüyüşümü sürdürdüm. Lycee Henri Quatre'ı, eski St-Etienne-du-Mont kilisesini ve rüzgârın silip süptürmüş olduğu place du Pantheon'u geçtim; yağmurdan korunmak için sağa saptıktan sonra boulevard St-Michel'e çıktım, rüzgâr almayan yanı izleyerek Cluny'ye ve boulevard St-Germain'e doğru indim ve sonunda place St-Michel'de bildik iyi bir cafe'ye kapağı attım.

Burası şirin bir cafe'ydi: sıcak, temiz ve sevimli; kuruması için eski sugeçirmemizi paltoluğa asıp yıpranmış ve yağmurdan bozulmuş keçe şapkamı peykenin üstündeki rafa koyduktan sonra bir cafe au lait ısmarladım. Garson kahveyi getirdikten sonra paltonun cebinden defterle' kalemi çıkararak yazmaya koyuldum. Michigan dolaylarını yazıyordum; burada hava nasıl sert, soğuk ve fırtınalı ise öyküde de öyleydi. Güzün sona erişini çocukluğumda, gençliğimde ve delikanlılığimde de görmüştüm, ama insan nedense bu sona erişi ancak belli bir ortamdayken anlatabiliyor. Sanırım buna öteyerlenme deniyordu ve gelişme gösteren öteki tür varlıklar kadar insanlar için de gerekli olabiliyordu. Öykümün kahramanları içiyordu, bu beni de susatmıştı; bir St James romu ısmarladım. Böyle soğuk bir günde tadına doyum oluyordu romun, kendimi çok iyi duyuyordum; nefis Martini romunun bütün bedenime olduğu kadar ruhuma da vermiş olduğu sıcaklığı duyarak yazmayı sürdürdüm.

Bir kız cafe'ye girerek tek başına pencerenin yanındaki masaya oturdu.

Güzel mi güzeldi: yağmurla tazelenmiş yüzü yeni basılmış madensel paralar gibi tertemiz ve pürüzsüzdü, saçları kömür karasıydı ve kesin çizgilerle yanağı boyunca köşegenlemesine kesilmişti.

Kızı görünce altüst olmuş, büyük bir coşkuya kapılmıştım. Ona bu öyküde ya da bir başkasında yer vermeyi çok istiyordum, gelgelelim sokağı ve kapıyı görebilecek şekilde oturmasından belliydi ki birini bekliyordu. Dönüp yazmayı sürdürdüm.

Öykü kendi kendisini yazıyordu ve ben ona yetişmekte güçlük çekmekteydim. Başımı her kaldırışında yada talaşları içkimin altındaki tabağın içine doğru kıvrıran kalemtırışla kalemimi her açışında kıza bakıyordum.

Seni ben gördüm güzelim, artık benimsin sen; birini bekliyormuşsun yada seni bir daha göremezmişim, dert değil: şimdi benimsin ya! diye geçirdim içimden. Sen benimsin, Paris de benim; eh işte, ben de bu defterle kaleme aidim.

Sonra yeniden yazıya döndüm ve öyküye öylesine daldırdım ki kendimi yitirmişim. Artık ben yazıyordum öyküyü, o kendini değil; ne başımı kaldırıp bakıyor, ne zamanı, ne de nerede olduğumu merak ediyordum, artık St James romu da ısmarlamaz olmuşum. Üzerinde hiç de kafa patlatmadığım halde bu St James romu bezdirmişti beni. Sonunda öykü bitti ve yorgunluğumu o zaman anladım. Son paragrafı okuyup bitirince başımı kaldırıp kıza aradım, ama kız gitmişti. Umarım iyi biriyle çıkmıştır, diye geçirdim içimden, ama üzülmekten de kendimi alamadım.

Öyküyü defteri kapatıp iç cebime koyduktan sonra garsondan bir düzine portugaise ile burada bulunan susuz beyaz şaraptan yarım sürahi getirmesini istedim. Bir öyküyü bitirince hep bomboş duyardım kendimi: yarı mutlu, yarı mutsuz, -sanki se-vi-ş-miş-im gibi; yazdığım öykünün, —gerçi ertesi günü yeniden okuyuncaya değ-in ke-sin bir şey diyemezdim ama— çok güzel olduğuna emindim.

Keskin deniz ve belli belirsiz de maden tadındaki istiridyeleri, maden tadım yok etmek ve yalnızca deniz ve körpe et tadını alabilmek için soğuk beyaz şarapla birlik-te yerken, her istiridye kabuğunun içindeki soğuk öz-sıvı-yı cana can katan şarabın yardımıyla mideye indirirken o boşluk duygusundan yavaş yavaş kurtuldum; mutlu olmaya, tasarılar yapmaya başlamıştım bile.

Kötü havalara geldiğine göre, artık Paris'ten ayrılıp bir süre için başka bir yere, bu-radaki yağmur yerine, çamlar arasına serpiştiren, yolu ve yüksek yamaçları örten karın yağmakta olduğu, gece evimize dönerken altımızdaki karın hışırdağı-dım duyabileceği-miz yükseltide bir yere gidebilirdik. Les Avants'ın aşağısında pansiyon olanakları son derece iyi olan bir dağ evi vardı, orada istediğimiz gibi birlikte olabilir, kitap okuyabi-lir ve geceleyin, pencereler açık, yıldızlar gökte parıldasıl-rken biz yatağımızda sımsıcak yatabilirdik. Evet; gidebileceğimiz bir yerd-i orası. Üçüncü sınıf trenle yolculuk pahalı sayılmazdı. Pansiyon ücreti ise Paris'te ödediğimizden birazcık daha fazlaydı.

Yazılarımı yazmakta olduğum otel odasından vazgeçersem, geriye yalnızca 74 rue du Cardinal Lemoine'm ada yazılı kirası kalıyordu. Toronto için muhabirlik yap-mıştım, bunun karşılığı olan çeklerin günü gelmişti. Bu işi her yerde ve her türlü ko-şul altında yapabiliirdim, geziye yetecek paramız da vardı.

Nasıl ki Michigan'ı ancak Paris'teyken yazabildiysem, belki Paris'i de Paris'ten uzaktayken yazabilirdim. Oysa bunun için zamanın henüz çok erken olduğunu, çün-kü Paris'i yeterince tanımadığımı bilmiyordum. Fakat yine de sonunda olacağı buy-du. Her neyse; eğer karım da isterse gideriz. İstiridyeleri ve şarabı bitirip cafe'deki hesabımı ödedikten sonra yağmur altında en kestirme yoldan Montagne Ste-Gen-ieve'e çıkıp tepedeki dairemize vardım; yaşamı değış-tiren, bölgesel iklim farkından başka bir şey değildi anlaşılan.

Karım, «Ah, ne iyi olur Tatie» dedi. Yumuşak çizgilere sahip bir yüzü vardı; göz-leri ve gülümsemesi, kararlarımı duyunca, sanki dünyanın bütün gömülerini ona ve-riyormuşum gibi ışıldadı. «Ne zaman gideriz?»

«Sen ne zaman istersen.»

«Ah, hemen istiyorum. Bilmiyor muydun?»

«Belki döndüğümüzde havalara açılıp güzelleşir. Açık ve soğuk havaların keyfine doyum olmaz.»

«Öyle olacağına eminim» dedi karım. «Böyle bir şeyi düşündüğün için çok iyisin.»

* Paris Bir Şenliktir, Bilgi Yay. Ank. 1975

RÎFÂ'A RÂFÎ TAHTÂVÎ

PARİS GÖZLEMLERİ*

... Batı Sudan'ın Timbuktu beldesi yakınındaki Arz-ı Ezvât bilginlerinden Şeyh Muhtar Kentavî, “Nüzhe” adlı bir kitap te'lif eder ve bu kitapta birçok ilimleri sıralar. Bu münasebetle Geometri'den de söz ederek yeryüzünün yuvarlaklığını ve dönüşünü açıklar. Zahirî ve batını ilimlerde geniş bilgisi olan Şeyh Muhtar, İbn-i Malik'in Elfiyye'sini, Şeyh Halil'in ve Fıkıh-ı Malik'in muhtasarını yazmıştır. Şazeli topluluğunun evradı ve nahiv ilmiyle ilgili eserleri de mevcuttur. 1811 yılında vefat eden merhumun, adını taşıyan bir torunu kendisinin izinden gitmiştir. Merhum, arzın yuvarlaklığı ve hareketi konusunda düşüncesini, “yeryüzü yuvarlaktır. Onun hareket ve sükûnu da inanca zarar vermez” biçiminde özetlemektedir.

Gelelim karantina yerine. Karantina yerinin, sayısız bahçeleri, sarayları içine alan geniş bir yer olduğunu görünce; Fransa'nın evlerinin ve binalarının sağlam, bahçelerinin de geniş havuzlarla dopdolu olduğunu öğrendim. Daha önce Avrupa'yı görmediğim için ilk başta her şeyi garip buldum. Karanıma yerine dilini bilmediğimiz bir takım hizmetçiler getirdiler. İnsanın yere ve yere döşenmiş yaygı üzerine oturmasını garip bulduklarından oturmak için bize 100 kadar sandalye ve yüksek yemek masaları getirerek beyaz tabaklarla sofrayı donattılar. Her tabağın önüne bir cam bardak, çatal, bıçak, kaşık ve her masaya su ile dolu ikişer sürahi, birer tuzluk, birer biberlik koyup masanın etrafına sandalyeler yerleştirdiler. Soma birer ikişer büyük tabaklarla yemekleri getirerek masanın üzerine koydular. Herkes kendi tabağından yemek üzere yemekler, masalara taksim edildi. Fransa'da başkasının çatal ve bıçağıyla yemek yemek, başkasının bardağından su içmek, eliyle yemek yemek âdet olmadığından herkes, kendi önündeki bıçağı ile keserek, çatalı ile yemeğe başladı. Fransız halkı başkasının bardağından su içmemeyi, başkasının çatalıyla, kaşığıyla ve elle yemek yememeyi temizliğin gereği kabul ederler.

İzlenimlerimize göre bakır sahanda ve bakır sinide —kalaylı olsa bile— yemek yemezler. Bakır malzemelerle yalnız yemek pişirirler. Yemek yemek için renkli tabaklar kullanırlar. Belli bir düzenle yenilen yemekler, bazen bir kaç çeşit olur. Yemeğe çorba ile başlarlar. Et, sebze ve kahvaltı gibi yemeklerden sonra salata ve meyveler yenilir. Yiyecekleri —çoğu kez— tabakların rengine uydururlar. Salata yeşil ise tabağı yeşil, kırmızı ise tabağı kırmızı olur. Gerisini buna göre kıyas edin. Yemek üzerine kendilerini neşelendirecek kadar biraz şarap, daha sonra da çay, kahve içenler. Bu durum, fakir olsun, zengin olsun herkesin haline göre geçerlidir. Bir kez yemek yedikleri tabağı ikinci kez kullanmazlar, kullanılmamış tabağı alırlar.

Somya gibi yüksek şeyler üzerine yattıklarından bize de bu tür yataklar getirdiler. 18 gün karantina çilesini çekerek taşraya çıkamadıysak da, geniş ve büyük bah-

çelerle çevrili olan bu yerde her türlü ihtiyacımız karşılanıyordu. Karantina sona erince, gece gündüz sürekli olarak kullanılan renk renk nakışlarla süslenmiş arabalara binerek şehrin içindeki bir eve gittik. Evin etrafında bahçeler ve saraylar vardı. Bu evde kaldığımız günlerde bazen kahvelere giderdik. Fransızların kahvelerinin çoğu oldukça süslü olup buraya girmek ve çıkmak fazla masrafı gerektirdiğinden fakir kişilerin durumu buna elverişli değildir. Kahveler, zengin ve güçlü kimselerin toplantı yeri olması nedeniyle fakir kişiler meyhanelere ve tütün içilen yerlere giderler.

İskenderiye'nin Marsilya'ya benzerliği daha önceki bölümlerde anlatılmıştı. Aralarındaki fark şudur: Marsilya'nın yolları ve sokakları o kadar geniş ki, birbirine dokunmaksızın bir kaç araba birden geçebilirler. Marsilya'da konakları, divanhaneleri, revakları ve odaların içlerini parlak göstermek için büyük cam aynalarla süslerler. İlk kez şehrin çarşısına çıktığımızda ayna ve camlarla süslenmiş, güzel ve albenili hanımların bulunduğu dükkânlardan geçtik. Kadınların yüzlerinin, başlarının, gerdanlarının ve omuzlarına kadar kollarının açık olması, alış veriş konusunda bağımsız hareket ederek erkekleri meşgul etmeleri âdetlerindendir. Bu tür kahve, dükkân ve benzeri yerleri izlerken ilk gördüğümüz yerin tuhaf büyük bir kahve olduğunu, şeklinin acı, düzeninin garip, kahvecinin de bir bayan olduğunu gördük. Önüne bir hokka, bir tüy, bu defter koyan bu bayan, kahve ocağını, insanların oturduğu yerin uzağına taşır. İnsanların oturduğu yerle kahve ocağı arasında taze kahve oğlanları hizmet ederler. Bu kahvelerde, insanların oturması için kadife ve atlasla kaplı kürsüler, nefis ahşaptan yapılmış tavlalar bulunmaktadır. Kahveler, siyah veya somaki mermer ile döşenmiştir. Her kahvede, türlü türlü şaraplar, şerbetler ve börekler satılır. Bir insan, bir şeyi istediği zaman, çocuklar, kahveci hanımdan izin alırlar. Kadının izin vermeye gönlü varsa istenilen şeyi deftere kaydeder, pahasının daha sonra belirlenmesi amacıyla çocuğun eline bir kâğıt vererek o şahsa gönderir. Kahveyi şekerle içmek âdetleri olduğu için biz de kahvemizi şekerli içtik. Onların kahve fincanlarının her biri Mısır fincanlarının dördü kadardır. Fincan değil, sanki kadehtir. Kahvede okumaya mahsus günlük gazeteler mevcuttur. İlk kez kahveye girdiğimde içerdeki insanların çokluğu nedeniyle kendimi bir kasabada sandım.

Kahveye girip çıktığımda, dört tarafa yerleştirilmiş olan aynalarda ayakta duran, oturan, yürüyen şekiller görür, kendimi yolda sanarak kapalı bir yerde bulunduğumu unuttum. Bu kahvenin sokağa benzemesinin aynalarla ilgili olduğunu kendimi bir kaç kez ay-nada gördükten sonra anladım. Duvarlara aynalar takılı olduğundan bir şekil dört yönden değişik biçimlerde görülür. Bir şeyin iki görülmesi aynaların özelliğiyle ilgilidir.

Bu ikilikle ilgili olarak denilir ki:

İki görmekten korktum onu Örttüm aynayı

Oysa o tekti

Boş yere zorladım kendimi Ama o iki kutup yıldızı

Nasıl parladı

Ansızın!

Batılıların duvarlar üzerine aynaları asmaları bir insanı hem büyük, hem de değişik sayı ve şekillerde görmek istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Onu kaybediyorum

Mührü kaldı kalbimde

Başka ne bir iz bırakmış

Ne haber

Şimşek gibi çakıyor aynadaki ışıltısı

Dönüyor peşpeşe

Akisler

Attar, İbn-i Sehl'in¹ sözündeki hayallerin kısırlığına değiniyor.

Tutuyorum aynayı

Güneş oynuyor

Alev alev yakıyor

Görüntümü

Hariri'de, cariyenin elinde bulunan ayna için şöyle diyor:

Aynada fark edince güzelliğini

Aşk özlemiyle iç geçirdi

Yusuf u görmüşçesine sevindi

Kendini Yakup sandı.

Bu memlekette gördüğümüz acaiblikler, Paris'in özellikleri belirtilirken açıklanacaktır. Marsilya'da ikametimiz esnasında Fransızca kelimeleri hecelemeye başladık. Fransız vakıasında Fransızlarla birlikte Mısır'dan giden, Marsilya'da ikamet eden, frenk elbisesi giyen, Şamlı ve Mısırlı bir çok kimseler vardı. Fakat Fransızlarla giden Müslümanların bir kısmı ölmüştü. Köle ve cariyeye durumunda olan bazı Çerkezlerle Gürcüler, yaşlarının küçük olması nedeniyle Hristiyanlığı kabullenmişlerdi. Bunlar arasında, inancını koruyabilen yaşlı bir kadından başkasına rastlamadım. Fransızların Mısır'ı istilasında Yeniçeri Ağası yaptıkları Abdü'l- Âl, onlarla birlikte Fransa'ya döner. 15 yıl boyunca inancını koruyan ve müslüman olarak kalan Abdü'l-Âl, bir fi-renk hanımıyla evlenmesi sonucu onların inancını kabullenir, kısa bir müddet sonra da ölür. Bu adamın iki oğluyla bir kızının kaldığını, Mısır'a geldikleri zaman bunların Hristiyan olduğunu, oğlunun birinin Ebu Zu'bül'de öğretmenlik yaptığını öğrendim. Bazılarından da buna benzer şeyler işittim. Şöyle ki, Komutan General Kleber Mısır'da öldürüldükten sonra yerine General Menou atanır. Zahiren müslüman olan ve Abdullah adıyla anılan bu general eşraftan birisinin kızıyla evlenir. Fransızlar Mısır'dan çıkarken kendisi de hanımıyla birlikte Fransa'ya gider. Eski inancına dönmüş olmakla sarığını çıkarır, şapkasını giyer, hanımıyla birlikte bir müddet böylece yaşamaya devam eder. Henüz müslüman olan bu kadın doğum yaptığı zaman, kocası, yeni doğan çocuğun Hristiyan inancına göre kilise de yıkanmasını ister. Kadıncağız, "çocuğumu asla Hristiyan etmem ve batıl dine meylettirmem" diyerek razı olmaz. Kocası, "dinlerin hepsi haklıdır. Allah yolunda şart olan ancak güzel ameldir" diyerek

ayak diretirse de karısını razı edemez. “Kur’ân-ı Kerîm bunu emreder. Sen müslüman değil misin, Allah’ın kitabını niçin tasdik etmezsin?” şeklinde suçlamalarda bulunul”. Daha sonra da Arapça bilen ve Kur’ân’ı okumuş bulunan Baron de Sacy² adlı ilim adamı aracılığıyla bu sorunu çözmek ister. Münakaşa konusu olan bu mesele- nin bu ilim adamından sorulmasını ister. Sorulan bu soruya, “Şüphesiz iman edenler; Yahudiler, Hristiyanlar, Sabiîler, bunlardan kim ki, Allah’a ve âhiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara, Rableri katında mükafaat vardır; onlara korku yok- tur ve onlar üzülmeyeceklerdir (Bakara Sûresi; 62)” âyeti delil olarak sunulur. Ka- dıncağız, bu delil karşısında çocuğuna Hristiyan âyininin uygulanmasına izin verir. Bu kadının, bu âyine katıldığı ve bu hal üzere Hristiyanlığı kabullendiği anlatılır.

Balı dilleriyle birlikte çok az Arapça bilen ve frenk elbisesi giyen Muhammed’in halen İslâm üzere sabit olduğunu öğrendim. Bu yaşlı adama nereli olduğunu sordu- ğumda; Saîdiye bölgesinin Asyod kentinden olduğunu, şehrin eşrafından olan baba- sının adının Abdurrahman, annesinin adının Mesude olduğunu, küçük yaşta iken Fransızlar tarafından yakalanarak getirildiğini, halen İslâm üzere sabit olduğunu, di- nî emirlerden “Allah birdir, Muhammed onun elçisidir, Allah kerîmdir” gibi sözleri bildiğini haber verdi.

Bu adamdan bu sözleri işittiğim zaman, kendisinde hayır ve simasında şerefli- liğin işareti olduğunu anladım. Eğer dediği doğru ise; Hariz İbn Ebî Kasım Tahtavî hazretlerinin neslindendir. Tahta eşrafı da Kutbu’r-Rabbânî Yahya İbn Ebî Kasım hazretlerinin evladındandır. Üçüncü oğlunun adı Ali el-Basîrolup Saîd’deki Şen- devil adasının halkı bunun zürriyetindendir. Abdülvahhab Şaranî hazretleri, Ebu Kasım hazretlerinin şöhretini her ne kadar Taba- kat’da zikretmiş ise de onun olgunluk ve fazileti arif olanlara gizli değildir. Osmanlı mülkünde bulunan eşrafın çoğunun nese- bi de Hariz hazretleriyle birleşir.

Marsilya’da gördüğümüz yerler arasında, “spectacle”³adıyla anılan bir gezinti ye- ri mevcut bulunmaktadır. Gözle görülmedikçe burasının özelliğini anlatmak mümkün değildir. Paris’le ilgili bölümde, —yeri geldiği zaman— adı geçen yer hakkında söz edilecektir. Sözüün kisası, bu kentte 50 gün kaldıktan sonra Paris tarafına yöneldik.

Marsilya’dan çıkışımız, Paris’e girişimiz ve bu ikisi arasındaki mesafenin miktarı

Marsilya’dan Paris’e gitmek isteyenler ya bir arabayı, ya da arabanın belirli bir bö- lümünü kiralarlar. Yiyecek, içecek ihtiyaçlarını ya kendileri karşılar, ya da bu ihtiyaç- ları arabacıya yüklerler, ona göre anlaşma yaparlar. Yemek, uyku gibi zarurî ihtiyaçlar için bir müddet dinlenirlerse de diğer vakitlerde gece gündüz yol alırlar. Yemek, içmek, dinlenmek için hazırlanan yerlerde, yiyecek ve içecek cinsinden —arayan— her şey bulunur. Uyumak için de her türlü malzemeyi ihtiva eden temiz yerler hazırlanmıştır.

Arkadaşlarımızla arabalara bindiğimizde her ne kadar uzun müddet yol aldıysak da denizde çektiğimiz zahmet ve üzüntüyü burada yaşamadık. Yolculuğun 3. günü kuşluk vakti Lyon kentine ulaştık. Bu kentte 12 saat dinlendikten sonra geceleyin Paris’e doğ- ru yol aldık. Marsilya’dan çıkışımızın 7. günü, kuşluk vaktinde Paris’e girdik.

Marsilya ile Lyon arası 92, Lyon ile Paris'in arası 119 Fransız fersahıdır. Bu duruma göre, Marsilya ile Paris'in arası 210 Fransız fersahıdır. Bu iki kent arasında, ağaçlarla süslenmiş bulunan evleri ve karakolları içine alan bir çok kasaba bulunmaktadır. Yerleşim yerlerinin çoğu birbirlerine bitişik olduğu için; yolculuk yapanlar, bunların hepsini bir kasaba sanırlar. Kasabalar arasında ender olarak bazı ağaçsız yerler bulunursa da, çoğu yerler geometrik bir düzenle ağaçlarla süslenmiş olduğundan yolcular, bu ağaçların gölgesinden giderler. Şehir hanımları, giyeceklerine ve süslerine aşırı derecede ihtimam gösterdikleri halde adı geçen köylerin ve kasabaların kadınları, elbiselerine, Paris hanımları kadar önem vermiyorlarsa da güzellik ve beyazlıkta onlardan daha üstündürler.

* Paris Gözlemleri, Ses Yay. İs. 1992

¹ Asıl adı İbrahim el-İsbilî'dir. Yahudi asıllı, Endülüslü, Müslüman bir şairdir. Gazelleriyle dikkat çeken şair 1260 yılında vefat etti.

² Dördüncü bölümde Secy'inin Tahtavî'ye gönderdiği mektuplar yer almaktadır. O bölümde bilgi verilecektir.

³ Fransızca bir kelime olup tiyatro anlamında kullanılmaktadır.

H. HEINE

SEYAHAT TABLOLARI*

YİRMİ DÖRDÜNCÜ FASIL

Verona amfiteatrı üzerinde çok insanlar söz etmişlerdir; orada, türlü görtüşler için bol bol yer vardır ve bu meşhur mimari yapısının alanı içine girmeyecek hiçbir görüş de yoktur. Burası, güzelliğı kemal derecesini bulmuş bir sağlamlıktan ibaret olan ve Romalıların bütün resmî yapıları gibi, Romanın kendisinin ruhundan başka bir şey olmayan bir ruhu ifade eden, yalnız olguların mânasına yer veren ağırbaşlı bir üslûpta yapılmıştır. Ya Roma? Bu ismi işitip de kalbi yerinden oynamayacak, hiç olmazsa, geleneklerden gelme esrarlı bir korku ile düşünme melekesi sarsılmayacak kadar cahillik, bilgisizlik içinde demir gibi sağlam kalmış bir insan gösterilebilir mi? Beni sorarsanız: ben itiraf ediyorum, bir müddet sonra eski Romanın topraklarına ayak basacağımı düşündüğüm zaman duygularıma sevinçten çok endişe sınıyordu. Ürpertiler geçiren ruhumu: «Eski Roma öldü, sen şimdi onun güzel cesedini tehlikesize seyretnenin sevincini tadabilirsin.» diye yatıştırmaya çalışıyordum. Ama bu sefer de içimde, Falstaffvari bir endişe baş kaldırıyordu: «Ya tamamıyla ölmüş değil de ölü taklidi yapıyorsa... Ya birdenbire kargıma dikili verirse... Ne müthiş şey olur!»

Amfiteatrı gezdiğim sırada orada komedi oynanıyordu. Tam ortada, küçük, tahta bir salaş tiyatrosu kurulmuştu, orada bir İtalyan «farce»ı gösteriliyordu; seyircilerin kimi küçücük iskemlelere, kimi de amfiteatırın yüksek taş sıralarına oturmuşlardı. Ben de oraya oturdum, ve vaktiyle Romalıların gladiator'lariyle vahşî hayvanların kanlı savaşlarını seyrettikleri yerden, Brighella'nın, Tartaglia'nın yalancıkdan döğüşlerini seyrettim. Üzerimde gökyüzü mavi kristalden bir kadeh gibi duruyordu, ve o zamanki gökyüzünün aynıydı. Yavaş yavaş hava kararıyor, yıldızlar birer ikişer belirip pırıldamaya başlıyorlardı. Trufaldino gülüyor, Smeraldina figan ediyordu; sonunda Pantalonea geldi, onların ellerini birbirine tutuşturdu; halk alkışladı ve keyifli keyifli güle oynaya dağıldı. Bütün oyunda bir damla kan bile harcanmamıştı. Bu sadece bir oyundu. Buna karşılık, Romalıların oyunları oyun değildi; bu adamlar salt görüntüyle bir türlü eğlenememişlerdir; -bunun için ruhlarda bulunması gereken çocukça neşeden onlarda eser yoktu, ve onlar ciddi insanlar oldukları için oyunlarında da en yalın, en kanlı şekliyle ciddilik kendini gösterildi. Onlar hiçbir zaman büyük insanlar olmamışlardır, ama durumlarıyla, dünyanın öteki çocuklarından daha büyük görünüyorlardı; çünkü Roma şehrinin toprakları üzerinde ayakta duruyorlardı. Yedi-Tepeden iner inmez küçültüyorlardı. Hususi hayatlarının ifade bulduğu her yerde keşfettiğimiz küçüklüğün sebebi budur; ve Herkulanum, ve Pompei, tabiatın bu palimpsest'leri, şimdi taşlarda dile gelmiş eski metnin kazılıp çıktığı bu yerler, ziyaretçilerin gözleri önüne Romalıların, minicik odaları olan küçük evlerdeki hususi hayatlarını seriyor; bu evler karşısında resmî hayatı ifade eden o dev ölçülü yapılar: tiyatrolar, su kemerleri, çeşmeler, şoseler, köprüler, bugün harabeleri bile bizi hayretlere boğan bütün bu şeyler, insanı şaşırtan bir Tezat teşkil ediyorlar. Ama bu böy-

ledir; nasıl Yunanlı, sanat fikriyle, İbrani, Tanrılar arasında en kutsal bir Tanrı fikriyle kendini büyük hissediyorsa, Romalılar da kendilerinin olan ebedî Roma ile büyük oluyorlar; onlar bu fikrin heyecanı içinde savaştıkları, yazdıkları veya yapılar kurdukları her yerde büyük olmuşlardır. Roma büyüdükçe bu fikir de genişleyip yayılıyor, her bir fert onun içinde eriyip kayboluyordu; hâlâ sivrilmiş olarak kalan büyükler, ancak bu fikir sayesinde başlarını yükseltebilmişlerdir; bu fikir küçüklerin küçüklüğünü daha çok belirtmiştir. Onun için Romalılar dünyanın en büyük savaşçıları ve hicivcileriydiler: Romayı düşünerek iş gördükleri zaman kahraman oldular, çağdaşlarının işleri hakkında hüküm verirken Romayı düşündükleri zaman ise hicivci oldular. Böyle muazzam bir ölçü ile Roma fikriyle boy ölçüşünce en büyük insan şahsiyeti bile cüce kalmaya ve bunun neticesinde de alay konusu olmaya mahkûmdur. Tacitus bu çeşit bir hicvin en insafsız, en zalim ustasıdır. Çünkü Romanın büyüklüğünü ve insanın küçüklüğünü kimse onun kadar derinden duymamıştır, imparatorun herhangi bir yolsuzluğunu, bir ahlâksızlığını Forum'da dillere düşürüp etrafa yayanlardan duyduğu şeyleri anlatabildiği zamanlar o, tam mânasıyla cevherini bulmuş görünür; senatörlerden birine dair, meselâ boşa gitmiş, karşılığını bulamamış dalkavukluklar kabilinden anlatacak dedikoduları oldu mu, bütün hıncımı almışçasına kendini mesut duyar.

Amfiteatr'ın yukarı sıralarında daha uzun zaman dolaştım durdum, zihnimde geçmiş çağları canlandırdım. Bütün yapılar, işlerinde mekân tutmuş hayaletleri en açık şekilde akşam karanlığı bastığı zaman gösterirler, onun gibi, bu duvarlar da bana, kopuk, kesik parçalar halinde bir kitabe üslûbiyle, gayet ciddi şeyler anlattılar; eski Romanın insanlarından bahsettiler, ve o sıra, aşağıda karanlığa gömülmüş oyun meydanında beyaz gölgeler halinde onların dolaştıklarını görüyormuşum gibi geldi bana. Bir dâva uğrunda işkenceler çekmiş, ölüme katlanmış insanların vecitli gözleriyle bakan Gracchus'ları götür gibi oldum. Aşağıya doğru: «Tiberius Sempronius! diye seslendim, toprak kanunu için ben de seninle, birlikte rey veririm.» Caesar'ı da gördüm. Marcus Brutus'la kol kola dolaşıyordu. «Ne o? Tekrar barıştınız mı?» diye sordum. Caesar, gülerek, yukarıya, bana doğru: «Her ikimiz de haklı olduğumuza inanıyorduk, diye seslendi; ben Romada hâlâ bir Romalı kalmış olduğunu bilmiyordum, onun için de Romayı hiçe saymaya kendimde bir hak buluyordum; oğlum Marcus ise, işte, ayakta kalmış olan Romalı olduğu için, beni öldürmekte haklı olduğuna inanıyordu.» Bu iki hayaletin arkasında, bacaları sis halinde, ve yüzünde, mânası anlaşılmaz bulanık hareketlerle Tiberius Nero kayıp geçiyordu. Orada kadınların da dolaştığını gördüm, bunlar arasında Agrippina da⁹³ vardı; mütehakkim ve güzel yüzü, çizgilerinde ıstırapın taşlaşmış olarak kendini gösterdiği eski bir mermer heykel gibi, fevkalâde dokunaklı bir ifade taşıyordu. «Germanicus'un kızı! Kimi arıyorsun?» dedim... Acı acı inlediğini işitir gibi olduğum anda birden angelus çanının kasvetli sesiyle kışladan doğru yat kumandasını veren trampetelerin uğursuz gümbürtüleri yükseldi, dik başlı Romalıların hayaletleri, gözlerinden nihan odular, ve ben kendimi yeniden Hristiyan Avusturyanın hüküm sürdüğü bugünün içinde buldum.

* Seyahat Tabloları, MEB Yay. İst. 1946

LE CORBUSIER

ŞARK SEYAHATI*

Türk Toprağında

Keşanlık'tan (yani Güller Vadisi'nin tam on beş gün boyunca o güzel kokulu hazinelerini öntümüze serdiği yerden) Stara-Zagora'ya [Eski Zağra] giderken tam on tane menzilde konaklamak gerekti. Sabahın üçünde kalktık yataktan. Küçüctük, üstü açık ve pis mi pis bir arabada ısınmaya çalışıyoruz; altı kişiyiz, uykusuzluktan ölüyoruz. Arabayı üç at çekiyor, deli gibi koşuyorlar; çoğu yerde akarsuyla birbirine karışan içler acısı yollara sokuyorlar bizi.

Göç eden Türk çingeneleri arkamızda bırakıyoruz. Kocaman adamlar, başlarına sarık dolamışlar, gömlekleri alacalı bulacalı; kadınların üstünde çivit mavisi bir örtü var, kenarları koyu kırmızı. Genç kızlar çok güzel; biraz daha büyük olanlar çabucak sararıp solmuş, genç kızlar kadar güzel değil bunlar. Hepsisi de şalvarlı; o basit, plastik değere sahip, son derece alımlı şalvardan söz ediyorum. Çocuklarsa nerdeyse çırılçırılak; cıvıldaşıyorlar doğal olarak. Herkes yaya; eşeklere koskoca denkle yüklemişler. Platonun ucundaki Balkan Dağları mavili siyahlı; güneş yüzünü göstermeyecek bugün. Daracık yoldan küçücük (öyle küçük ki, kafasındaki sarıkla "taçlanmış" yaşlı adam dev kalıyor yanında) bir eşeğe binmiş yaşlı Türkler geçiyor sık sık. Eşek sık adımlarla gittiği ve de kafasıyla öne doğru dalmak istediği için, yaşlı adamın ayakları yerden on beş santim yüksekte, dakikada altmış defadan daha hızlı sallanıyor. Doğrusu şu sevimli eşek hem mert hem de vicdanlı. Yaşlı Türk ise özünde pek sevimli.

İşte ilk Türk mezarlığını gördük. Kasabanın ucunda yer alıyor. Bu kasabada geçtiğimiz her bahçede gül reçelleri verdiler, gayet içten gülümseyerek, üstümüze birkaç damla gülsuyu (Güller Vadisi'nin gülsuyundan!) serptikten sonra yeniden yola koyulmamıza izin verdiler. Bu ufakık avluda mermer bir çeşmeden su akıyordu. Bakımlı çalılardan bordürler yapılmış, arası da çiçekle doldurulmuştu, dar patikalar bembeyaz kumla kaplıydı, çok geniş bir asma çardağının altındaydı her şey. Duvarlar parlak beyaz boyalıydı; bazıları koyu mavi kireç badanalıydı -mezarlık, kenti ovaya bağladığı gibi, hayallere açılan bir kapı da demek ki. Dikenli çalılardan oluşan bir örtü içinde birer dikilitaş gibi duruyor mezar taşları; pek çoğu iyice küçük. Hiçbir tutarlılık yok, belirli bir düzen, bir boy ölçüsü yok, hiçbir belirti yok, hiçbir yazı yok, hiçbir simge yok -bir kaya parçası boylu boyunca yere yatırılmış.¹ Koca koca sığırkuyrukları bu uçsuz bucaksız platonun düşeylik kazanmasına yardımcı oluyor; limon sarısı çiçekleri var, dikenlerin kuru mavisi ile sert taşların zengin külrengi dışındaki tek renk de bu. Tek başına dolaşan inekler ile koyun sürüleri, bu huzurlu ölümler kentinin her tarafını kaplamış olan otları yiyorlar.

Trenlerin saati pek belli değil. Auguste gene de Edirne'ye varabildiğimizi belirtiyor. On yedi saat geciktik. Birden fırtına patladı, etrafı sel bastı, üstüne üstlük bir de istasyon şefleri var! Ne olduğunu anlamadan kapıda eşkıyalar belirdi! Vagona tırmandılar, sonuçta on kişilik yerde tam on iki kişi olduk! Bu eşkıyalar biraz bizim Decamps tarzı resimlere benziyor; mert çiftçiler temelde, hatta binlerce altın başağın nehrin sa-

rı ve azgın sularına kapılıp sürüklendiğini götünce başlarını salladılar. Öyle sarımsak kokuyorlar ki, burnumuzun direği kırılacak nerdeyse. Siemen’de bana bir gül vermişlerdi; burnumu içine tıkadım; ben şikâyet ediyorum, Auguste de katlanıyor; piposunu tüttürürken felsefe yapıyor, yaparken de piposuna yükleniyor. Manzara gerçekten de Decamps’ın² elinden çıkmış gibi. Doğruya doğru, adamımız tam da gerekeni yapmış: Açık bir toprak boyası rengindeki dağ, fırtınadan kararmış gökyüzüne doğru yükseliyor; ağaçlar yarı şeffaf ve sert bir gölge oluşturuyor, bulutlar da toprakta iç buran lekeler yaratıyor. Tam bir muharebe ortamı. Meriç dün akşamdan beri çığırından çıkmış; kapkara mandalar ile küllengi öküz sürülerini hiç ummadıkları biçimde suya boğuyor; onlar da rahat rahat tadını çıkartıyorlar bu durumun. Boyunlarına kadar sarı renkli suya gömülmüş mandalar kederli kafalarını kaldırıp geviş getiriyor.

Birden, öğleden sonranın muhteşem ışığında olanca parlaklığıyla göründü Edirne. Bu uçsuz bucaksız platonun yükselip muhteşem bir kubbe halini alması Edirne. Uzak-tan bakıldığında bataklıklardaki zemberek otları gibi ince görünen harika minareler yükseklere yönelen bu müthiş itkiyi hem doruğa çıkartıyor hem de yönlendiriyorlar. Başka üç muazzam ve yüce cami de, neşeyle girilen bu çabaya omuz veriyor. “Sultan Selim” Camii kente takılmış son derece muhteşem bir taca benziyor. Türklerin yaşlı başkenti asaletinden hiçbir şey yitirmemiş. Bu kentte katıksız şark âdetlerini sürdürerek yaşayan yaşlı, iyi yürekli Türkler bize birer azızmış gibi geliyor. El üstünde tutulduk, yani herkes selam verdi bize, herkes hüsnükabul gösterdi. Kahvelerde (Türk usulü bunlar elbette ki) patron (*kahveci*) sedirde oturuyor dizlerinin üstüne; yerinden kalkıyor ve kor halindeki bir kömür parçasını maşayla ocaktan alıp sigaralarımızı yakmamız için getiriyor. Çardağın altında sokakta oturmaktayız. İyi niyetli Türkler meraklanıyor ve çevremizde çember oluyorlar. Bir kurabiye satıcısı sattıklarından veriyor bize, parasını istemiyor. İki su bardağını deviriyorum, yere düşüp kırılıyorlar. Tazmin etmek isteyince kahveci sinirleniyor; bir sedire tünemiş, penceresini ardına kadar açmış, nargilesini içiyor, gülümsüyor, teşekkür ediyor, selam veriyor, kahvelere para bile almıyor.

Sokakta peş peşe yaşadığımız sahneler karşısında gözlerimiz yuvalarından fırlayacak gibi oluyor. Tam karşımızda, babacan biri evinin önüne bir hasır serip oturmuş. Önünde iki saksı içinde pembe ıtır çiçeği var. Kafasının tepesini tıraş etmiş, çember biçiminde saç bırakmış bir tek, ama saçları alnına kadar iniyor. Türklerin yazlık tıraşı budur işte; doğrusu tuhaf ama çok güçlü bir görüntü bu. Elinde kocaman bir bahçıvan kovaıyla bir arkadaşı çıkıyor ortaya. Bizimki dizlerini yere koyuyor ve kafasını ıtır çiçeklerine doğru eğip secde ediyor; sadık dostu bolca suluyor kafasını; devasa bahçıvan kovaşından sonu gelmeyecekmiş gibi akıyor su; bu işlemin uygulandığı kişi zevkten boğuk boğuk sesler çıkartırken, bir yandan da parmağıyla kafasının neresinin sulanması gerektiğini gösteriyor. Sonra kalkıyor, yeniden çömeliyor, ellerini dizlerine koyup, iki ıtır çiçeğinin arkasında akşamın gelip etrafın serinlemesini bekliyor. Bu sokakta dolaşırken o kadar kahve içtik ki sayısını unuttuk (şu küçük güzel şeylerin tanesi bir para!); Sultan Selim Camii’ne doğru çıkan bu sokağın üstü hep çardaklarla örtülü, dolayısıyla gölge de neşe de eksik olmuyor hiç. Bir de şurada burada karşımıza çıkan yapay fildişini andıran mermerden çeşmeleri ya da masmavi gökyüzünün yumuşaklığında beyaz bir parıltı gibi duran sivri minareleri düşüntün.

Ufacık eşekler inip inip çıkıyor sokakta; sırtlarında aşırı yüklerle ortalarda dolanıyor; mümkün değil anlatmak. Bu küçüçük zavallı hayvanlar çok ciddi çalışır, bütün ruhlarıyla çalışır hep. Bazı kaygısız şakacıların ortasından bağladıkları, koca bir taze ot balyasını kalkıp da bu zavallıların sırtına yüklediğini, otların yerlere süründüğünü görmek eğlenceli; şu kadarlık ot bile çayırların güzelim kokusunu taşıyor buralara. Bazılarının sırtına da içi domates, soğan ve sarımsak dolu kocaman sepetler konulmuş. İşte bütün bu paket, yani eşek, Türk, saman ya da domatesler, o kadar kocaman oluyor ki çoğu zaman bütün yolu kaplıyorlar. İşte bu itiş kakıştan rahatsız olmamak içindir ki Edirne Kapalıçarşısı'nda bir üttücü, dükkân olarak altına sığındığı saçağa asılı bir dolap kullanmaktaydı. Dolabın kapaklarını çıkartıp yerlerine cam takmıştı. Böylece bizim üttücü, pek rastlanmadık bir dükkânda çalışsa da, en azından hem eşeklerden... hem de soğuktan korunmuş oluyordu! Keşanlık'ta başka biri ise büyük bir köpek kulübesine rahatça yerleşmiş deri tabakasını dövüyordu; o da aynı lükse sahipti: cam taktırmıştı. Yaşlı adam kambur ve dazlaklı, kalın gözlükleri vardı. Kulübesi meydanın tam ortasıdaydı; hem yanında hem de karşısında sıra sıra sarımsak, soğan ve pırasa istiflemiş satıyorlardı.

Mahalli bir lokantada yemeğe oturuyoruz. Bir tek Türkler geliyor bu lokantaya; beyaz ya da yeşil sarık dolamışlar; ciddiler, uzun, siyah elbiseleri var, sakinler. Mermer bir kurnada, ibrik kullanıp sabunla ellerini ve ağızlarını yıkıyorlar; patron da ocaktaki işini bırakıp peşkir getiriyor. Tencereleri dolaşılıyor, ne yiyeceklerine karar veriyor sonra da gidip ciddi ciddi oturuyorlar. Konuşmuyorlar. Dörder kişilik beş masanın olduğu bu küçüçük lokantada görülmedik bir sükûnet var. Çok seçkin bir işletmede bulunduğumuz izlenimine kapılıyor. Murabba biçimindeki dükkânın bir cephesinde sokağa bakan pencereler var; ocaklar bu cepheye yapıştırılmış, koca pencerelerden, bu dükkânın ününe ün katan müthiş kokular yayılıyor sokağa. Ocakların yanında kalın mermerden geniş bir tezgâh var; yiyecekler konulmuş üstüne, domatesler, salatalıklar, fasulyeler, kavun karpuzlar, kısacası Türklerin deli gibi sevdiği bir sürü kabağımsı yiyecek. Önce iyice kıvamlı, limonlu bir hamur çorbası veriyorlar bize; peşinden de içi doldurulmuş küçük kabaclar³ ile yağda hafifçe çevrilmiş pirinçten yapılma bir yemek veriyorlar.

Nerdeyse hiç et yemiyor Türkler. Et yemedikleri için de bıçağa gerek duymuyorlar; dolayısıyla, masaya bıçak konulmuyor. İyice sağlam bu yemeğe çanağa konulmuş meyve suları, vişne suyu, armut suyu, elma ya da üzüm suyu eşlik ediyor hep. Kaşıkla içiliyor. Muhammed şarabı yasaklamış. Eski adaba uyan asil Türkler bir tek parmakları ve bir parça ekmeği kullanarak yemek yiyorlar; çok da becerikliler bu konuda. Kafasında bir fes, belinde de kendisini olduğundan kısa ve geniş gösteren yün bir kuşak sarılı bulunan bir çocuk, üstüne beyaz kâğıtlardan yapılma koskoca bir yele iliştirilmiş uzun bir sopayı bir müşteriden ötekine koşturuyor. Hem patırtı yarattığı hem de elindeki sopayla havayı harekete geçirdiği için, binlerce sinek kaçışıyor... ama sinekler hemencecik korkularını yenip, insanın kulağını sağır ederek dönüp dolanmaya koyuluyorlar yeniden.

Bizans toprağına ayak basmadan önce, Marmara Denizi kıyısında bir tepenin yamacına yerleşmiş küçük, nefis bir liman olan Tekirdağ'da Türk adabına ama yeni Türk adabına uygun bir olay yaşamıştım.

Bir şekilde karşılaşıp tanıştığım tacirler beni evlerine akşam yemeğine davet etmişlerdi. Evlerinin bahçesinde oturmuştuk akşam vakti. Büyük bir ağacın karanlık dalları

arasından, filamanlı devasa bir gaz lambası indirmek gibi mütthiş bir iş başardı bu beyler. Bu gaz lambası Branderburg Kapısı'ndaki, Potsdamer Platz'daki arklı lambalar kadardı nerdeyse. "Sekizyüz mumluk!" denildi ve de yakıldı! Masanın bir metre üstünde, burnumuzun dibindeydi bu koca şey. Terakkiden, meşrutiyetten, medeniyetten konuştuk.

Gece müzikle sona erdi; misafirperverliklerinden hiçbir şey yitirmemiş olan beyefendiler bir gitar ile bir mandolinden oluşan enstrümanlarını almaya gittiler. Küçük bir uşak masanın üstünü notalarla doldurdu. Sonra da beni ciddi müziği mi yoksa harcîâlem müziği mi, valse mi yoksa madrigali mi tercih ettiğimi söylemek zorunda bıraktılar. Her tür müziği sevdiğimi, bu kadar kesin ayrımlar yapmadığımı söyleyince de pek memnun olmadılar sanki. Enstrümanları akort etmeleri bir saatten fazla sürdü; sayısız nota defterini karıştırdıktan sonra, kışlaya dönüşü canlandıran iki dakikalık bir parça çaldılar: Borazan sesine yavaş yavaş uzaklaşarak duyulmaz olan davul sesleri eşlik ediyordu. Daha sonra "Club"e ("Klöß" deyin lütfen!), şu bildik Kulüp'e götürdüler. Denize yukardan bakan çok güzel bir terasta yer alıyordu kulüp. Mehtap nemli ovaları mavîye boğuyordu; muzafferane, şaşaalı bir bandonun kulak patlatırcasına çaldığı parçalar kulübün açık ve ıslıl ıslıl pencerelerinden havaya karışıyordu. Basamakları çıktık. Meşrutiyet'in ilan edildiği yılda ticarethane müstahdemleri tarafından kurulmuş bir bandoydu bu. Ahşap ya da pirinç bir boruya cin çarpmış gibi üfleyen bu genecek adamlar yanında iyice yaşlı adamların coşkusu da çok etkileyiciydi! İman sayesinde kanat açan, insanın içini iyilikle dolduran ahenk giderek yükseliyordu... Duvardaki büyük bir yağlıboya tabloda, gerçek boyutunda bir Orfeus, klasik biçimde yarı çıplak oturmuş, liri elinde, gözyaşı dökerken resmedilmişti. Hemen önünde, ormandan çıkıp gelmiş bir arslan ile iki keçi vardı, ayağının dibinde bir horozla bir saksığan ve de bir tavuk duruyordu. Bütün bunlar Puvis de Chavanne⁴ 57 tarzı yapılmıştı. Bahçede de pek çoğu çok güzel antik alçak kabartmalar vardı ki bunlar aslında bir müzede olmalıydılar; 3. yüzyıldan kalma göz alıcı bir lahit ise gazoz şişelerini serin tutmaya yarıyordu....

Oteldeyse, çarşaflardaki siyah tahtakurusu izleri, kirli çamaşırın beyazlığını ancak dengeler gibiydi.

* Şark Seyahati (İstanbul), İş Bank Yay. İst. 2009

¹ Osmanlı Müslüman mezarlıklarında genelde mezarlar ayak ve baş taşlarıyla düzenlenirdi; ancak bazen burada bahsedilen tarzda işlenmemiş kaya parçaları da mezartaşı olarak kullanılırdı (e.n.)

² Alexandre Gabriel Decamps (1803-1860): Yakın Şark'tan seçtiği konulan, Fransız okulunun gecikmiş romantizmi çerçevesinde işleyen Fransız ressam. Kostantiniye ile Anadolu'yu ziyaret etti; Türk Devriyeler adlı resmi başta olmak üzere eserlerinde keşfettiği Şark'ı yansıtır; eserlerinde masmavi gökyüzü, güneş ışığıyla yıkanan duvarlar, malzemelerin ayrıntıları ve dokusu hep birlikte ısıltılar saçan bir ahenk içinde ele alınmıştır. Jeanneret gibi Decamps da güneş ışınlarının oynaşmasından çok hoşlanırdı.

³ Jeanneret burada "karpuz" anlamına gelen Fr. pasteques sözcüğünü kullanıyor, ama "kabak" demek istediği açık.

⁴ Pierre-Cecile Puvis de Chavanne (1824'te Lyon'da doğdu, 1898'de Paris'te öldü), 19. yüzyıl ikinci yarısının önde gelen Fransız duvar ressamı olarak tanınmıştır. En tanınmış eserlerinin başında Paris'teki Pantheon Kilisesi duvarlarına 1877 yılında yaptığı ve Aziz Genevieve'in hayatını anlatan resim gelir. Önce, Paris'te 1904 Güz Salonu, sonra da New York'ta 1913 yılında Armory Show çerçevesinde Puvis de Chavanne'in anısına birer retrospektif düzenlendi. Orfeus 1883, Orfeus'un Ölümü ise 1894 yılında yapılmıştı.

TEMAŞVARLI OSMAN AĞA

KENDİ KALEMİYLE TEMEŞVARLI OSMAN AĞA*

...

Velhâsıl akşama değin (kalacağımız) konağa varınca(ya kadar) işim tamam olamazdı. Hele elhamdülillâhi teâlâ, Allah'ın hikmetiyle, Sava nehrinin taşması sebebi ile hayvan ile aşağı(ya) Siska kalesine gitmek imkândan olmayıp, Sava nehri ile (yani) gemi ile gitmek gerekir, (bunun üzerine), ikinci konakda bir Hırvat köyünde, (efendimiz) bizi beygirler(in) yanında bırakıp, bir Hırvat evinde konak verilip bu köyde, daha önce sözünü ettiğimiz (askerî) alayın margitanlarından biri kışlada¹ olup, (efendimiz) bu adama bizi emânet edip gitti. Ağamız olacak (adam), (bizi böylece bıraktıktan sonra), gemi ile Yasenofça tarafına yola koyuldu.

Biz dahi bu köyde hem beygirlere bakıp ve (hem de) işim(i) tamam eyledikte, ev halkı ile ve komşulukla² görüşüp âşinâlık kazanıp, köylerine bir Türk yahut Müslüman gelmiş, diye, er'i (ve) avratları bizim ile konuşup görüşmeye mâylil olup, hattâ bazı düğün ve ziyâfetlere (bizi de) birlikte götürürlerdi; yedirip içirirlerdi. Her gün (için), köyden bir ev, bizim yemeğimizi getirirdi. Nöbet kimin üzerine olsa, gelip "Ne yersin?" diye suâl ederlerdi. Biz dahi cevâbımızda, "Heman hınzır eti ve yağıyla bir şey pişirmen;³ (ondan) gayri ne olursa yeriz." diye cevâb edip her gün bir okka şarap ile (birlikte) yemek ayağıma gelirdi.

Bir on beş yirmi gün kadar bu köyde zevk edip, (bu zevk) tâ şol mertebede (idi) ki, yetişmiş Hırvat kızları biri bir elimden, biri bir elimden alıp halvethânelerine götürüp bize ziyâde iltifat gösterip, bir iki saat tenhâ yerde sohbet edip "Bize Müslümanca ve Boşnakça ırla." diye teklif ederlerdi. Ol vakit(ler) bizim dahi tâzeliğimiz (vakitleri idi). Henüz on sekiz yaşında olup, eğer(çi) güzellikte güzel değil idik; (ammâ) yine (de) çirkin değil idik. Zirâ, her mahlûkun genci güzel görünür. Ol esnâlarda ve ol çağda kişi fırsat bulup (bazı şeyleri yapabilecek durumdayken bunlardan) kendisini koruyabilmek çok (büyük) hünerdir. Lâkin, Hak sübhânehû ve teâlâ hazretleri, kendi lutuf ve keremleriyle bizde bir mikdâr hayâ halk etmekle, o türden münâsip fırsatları binlerce (kez) kaçırıp, (ama) sonradan (da) nefis-i emmâre'miz derdi ki, kendi kendim ile tefekkür ederek, "İşte, fırsat elinde var iken, sen böyle genç (ve) tâze, yanında olanlar (da) yine (bu işe) meyilli ve hazır; birisin(in) işini görseydin ne olurdu. Sen (şurada) beş on günlük müsâfırsın, sana ne lâzım gelir(di)?" diye, pişmanlık doğmak gibi (bazı düşünceler) hatıra gelirdi. (Fakat, hemen ardınca, durumu) gine akıl terazisine vurup doğru düşünce'yi hatıra getirince, "Sen zavallı (bir) esirsin. Bunun gibi töhmetli (bir) iş eyledikte, açığa çıkmak lâzım gelirse, (ve bu takdirde), kendi aralarında âdetleri yahut hükümleri ne ise yerine getirmek iktizâ eyledikte, kim bilir ne (durumlar) ortaya çıkar. Safası az (bir) şey için pek çok sıkıntılı duruma düşersin. Ve hem kendinden bir tohum bırakıp evlâd hâsıl edersin, (o durumda da) ne olacağını bilirsin!"

Bu düşünce ile ve daha önce zikr olunan utanma duygusu ile kendimi zapt edip pek çok fırsatları fevt ettik. Bu esnâda bazı defa, dâvet eden kimseler sebeb(i) ile, tavarlara

bir hoş bakmayıp, (hayvanlar) timarsız ve besisiz kalıp, bir gün, (efendimin beni emanet ettiği) o Margitan, olduğum eve gelip, tavarlara bakıp, durum(un) ne yüzden olduğunu anlayıp, meğer ağamız olan (adam), kendine tembih eylemiş imiş ki, “Eğer (benim) esirim, hayvanlarıma bir hoş(ça) bakmazsa, bir iyice döğüp te ‘dîb edersiz.” demekle; söz konusu Margitan, bizi (bu durum üzerine, kendi) olduğu evine çağırıp, “Sana diyeceğim var.” diye ısmarlayıp, biz dahi (durumdan) habersiz, adamın evine varıp, merdivenden yukarı çıkıp, hayat’da dururken ne görsem! Sözkonusu Margitan, bir ip ile bir kalın lobut(u), karşı kiler odasına götürüp (hazırlık yapar). Derakap, Margitanın bir on yaşında, Lipova’lı İmamzâde Mahmut isimli bir esiri var idi; (bu esir), adamın küçük çocuğunu tutup dışarı çıktı ve hem (de) gözlerinden yaş akar. Biz dahi (esir çocuğa), “Ne ağlarsın?” diye suâl eyledik. Cevâbında, “Benim karındaşım, benim ağam seni dövse gerek, anın için ağlarım.” dediği birle, hemen biz, merdivene yakın dururken aşağı sıçrayıp, bir solukta dört beş ev aşırı kendi olduğum evi bulup, seğirderek varıp, kimse görmeden, bahçe ötesinde olan otlukhâne yahut samanlık içinde gizlenip pinhân olduk.

Margitan, kilerden çıkıp, “Nerede Türk?” diye suâl eyledikte, orada mevcut olanlar, “Kaçtı.” diye cevap vermekle, derakap ardımca, olduğum eve gelip, bizi ev halkından suâl eyledikte, onlar dahi bizi (koruyup) esirgediklerinden ötürü, görmüş iseler dahi, gizleyip, “Görmedik, bilmeziz.” diye cevap vermeleriyle, (adam), o yana bu yana tecessüs ve teftiş edip, bizi bulmak mümkün olmamakla, (bu sefer Margitan’ın aklı başından gidip, “Hay dert, yanlış iş e(t)dik! Türk’ü kaçırdım. Eğer firâr ederse ağası bizden ister.” diye tefekküre vardığı haberi alınıp, velhâsıl, iki gün iki gece o samanlık içinde yatıp, gündüz ev sâhib(inin) kızları yiyecek ve içecek getirip hatırıma teselli ederlerdi.

Çünkü Margitan döğüşmeden ferâgat edip, (bunun üzerine) biz dahi meydana çıkıp, hayvanlara bir hoş(ça) bakıp; (bunun) arası bir hafta geçmeden, bir gün Yasenofça tarafından bir nefer Fransız aşçısı, bulunduğumuz köye gelip Ağamız tarafından haber getirmişti ki: ağamızın beygirleri ile biz, söz konusu aşçı ile (birlikte) İvaniç kalesine varıp (orada ağamızla buluşacağız). Ağamız (ise) başka taraftan oraya yola koyulmuştur. Böyle olunca, (bu) haberden sonra, ertesi (günü), tavarları eyerleyip ikimiz, aşçı ile ve bir kılavuz ile, kalkıp İvaniç tarafına yola çıktık. İkinci gün, söz konusu yerde ağamızı mevcut bulup, yine o cerrâh’ın konağında birkaç gün kalıp, sonra, ağamız Viyana tarafına gitmeğe niyet edip, bir gün bana söyledi ki, “Osman, seni Viyana’ya götürüp kendim orada (bir) mevki elde ettikde, seni (de) bir vezzân⁴ eylesem gerek.” diye, bazı mülâyim sözler söyleyip, hatta, kendinin bir boz çuha dolama’sını verip, ayağıma çakşırlar ve çizme ve bir mâvi çuha, tilki bacağıyla kaplı, kürk verip, don gömlek yaptırıp bizi giydirdi.

Biz dahi bildik kim, bu adamın maksadı, bizi, ilâ mâşâallâh, salıvermek murâdı olmayıp, Viyana tarafına götürdükte, belki cebr ile dinine⁵ (de) taptırır, mülâhazasıyla pek çok düşünüp, sonunda, yetersiz aklım ile bunu buldum ki; Çünkü İvaniç’den çıkıp gitmek lâzım gelir, (o zaman yapmam gereken şey), yolca giderken gece (bir) konak’da, yahut nice mümkün olursa, onu kendi şiş’i ile (veya tüfeği ile vurup öldürmektir. Ondan sonra bizi ne cezâ ile öldürtürlerse öldürsünler, diye muhkem niyet edip (her şeyi göze aldım).

Yola çıkmazdan bir gün evvel, ağamız tembih eyledi ki, “Tavar’ların ikisin dahi nalatıp bir hoş kayar eylemek gereksin.” diye emr etmekle, biz dahi tavarları alıp ma’hûd

demirci yahut nalbant dükkânına varıp söz konusu nalbant(in) kendi(si), İvaniç kalesinde olan ulûfeli soldat'lardan onbaşı yahut korporal gedğinde olup; (ve) bir yetişkin oğlu olup; adamın (bu) oğlu tavarları nallarken, Hırvat lisânı üzre bizden suâl edip, "Bir süre önce, ağa(n) seni o kadar çok döğmesinin aslı ne idi?" dedikte, biz dahi aslı ne ise, deyip, (durum, kendisinin) ma'lûmu olmakla, (bize) cevâbında, "Çünkü ağa sana ol mertebe zulüm ve eziyet eylemiştir, niçin ondan firâr (etmez) ve Müslüman diyârına gitmezsin?" dedi. Biz dahi cevap verip, "Müslüman vilâyeti buradan uzak yerdir. Yol, iz bilmeyip ve hem bilâ-senet ve bilâ-refik böyle yola gitmek ne mümkündür; her tarafta yakalanıp tekrar esir olmak lâzım gelir." dedik. O dahi cevâbında, "Sen bilmezsin, Bosna diyârı Müslümanındır. İşte Bosna; Irak değildir. Buradan Sava nehrine üç konak; Sava nehrini karşı geçince Müslüman vilâyetidir. Sana firâr eylemek pek kolaydır, eğer murâd edersen. Ancak, şu kadar vardır ki, işbu kisve ile gitmek mümkün değildir. Hemân kıyafet değiştirip bir nefer kılavuzu ile üç güne değin Müslümanı görebilirsin." deyince, bize bir gayret erip, bâ-husûs, ağamız Avusturya vilâyetine gider oldukça, (bu durum) benim için bir büyük gam ve kasâvet olup, "(Artık) bir dahi Müslüman vilâyetini gör(e)memek lâzımdır." diye ve hem, ağam husûsunda niyet eylediğim (şeyde), ziyâde tehlike ihtimâli görülüp, (böylece) fıkr ederek, söz konusu nalbant oğluna dedim ki, "Benim akçem yok verecek. Allah için bana kim yardım eder? Bu senin sözünde (bana) fayda yoktur." dedikte, o dahi, üzerimde gördüğü mâvi kürk ile, dolama'yı ve sâyir ruba'mı nasıl ele geçirir(im diye) tuzak kurup demişti ki, "Şol üzerinde olan kisve'ni bilmecümle verirsen, sana bir kat çoban kisvesi veririz ve seni buradan mahsûs adam ile, hudûd başına, Müslüman toprağına iletip kurtarırsın." dedikte, biz dahi, kendisinin sözlerine itimâd edip, "Ya buna ne (yapmak) lâzımdır; ağamızın elinden nice kurtulmak mümkündür?" dedikte, söz konusu nalbant (oğlu), cevâbında, "Bu gece bir vakıtda usul ile çıkıp buraya bizim evimize gel; biz seni bir iki gün evimizde gizleriz. Ağa seni arayıp bul(a)madıkta gider. O zaman seni tebdîl alıp götürürüz." dedikte, biz dahi ma'kûl görüp, tavarları nalladıp eve nakl eyledikten sonra, akşam olup; ertesi sabah erken kalkıp tavarları hazır eylemek tembîh olunup, hattâ, iki beygiri bir kızağa koşup, ağamız, sandığı ve eşyâsıyla (birlikte) kızakda oturup, biz (ise) kızağı sürmek üzre, (yola çıkılacağı) tahmin olunup ve bulunduğumuz yerden Varoşdin kalesine varınca(ya kadar) iki nefer Hırvat kılavuzu birlikte gitmek üzre (hazırlıklı) iken, biz dahi (buna karşılık), o gece hiç uyumak sevdâsında olmayıp, firâr eylemeğe çalışıp, gecenin bir vakti geçince tamam herkes uykuya varıp, âlem ağyârdan hâlî oldukça, biz dahi kisvelerimizi alıp usul ile kapıdan dışarı çıkıp nalbant evine doğru yürüyüp kapısına geldikte, kapısı açık ve odasında mum yanar gördük. Meğer onlar (da) bizi gözlermiş. İçeri girip, "*Hoş geldin.*" diye(rek), bize iltifat yüzünü gösterdiler. (İçerde), asıl nalbandın kendi(si) (olan) koca Korporal, karısıyla, oğlu ile ve iki yetişmiş kızları ile oturup bizim ile bir mikdâr müsâhabet edip ve hatırımlı teselli edip, "*Biz esirlere acırız. Seni isteğin üzre dindes'lerine ulaştırırız.*" deyip bir mikdâr yiyecek ve içecek getirip önümüze koyup bir iki saat dahi oturduktan sonra yatağa girilip, biz dahi bir kenarda yatıp bir mikdâr uyuduk. Sabahleyin nalbant'ın zevcesi kalkıp bizi bir kiler içine koyup; (orada) bir büyük buğday fıçısı var imiş, yarısına dek buğday dolu. Bir iki kebe, altıma ve üstüme (sermek üzre) bi-

rakıp, bir mikdâr ekmek ve bir okka mikdârı şarap yanıma koyup, “*Bugün bununla kanâat edersin, (yarın) bakalım ne yüzden olur.*” deyip, üzerime, yani fıçı’yı bazı şeyler ile örtüp kilerin kapısını kilitleyip gitti.

O sabah, seher vakti, ağamız kalkıp, “Osman, Osman!” deyip (bizi) çağırıp, (yola) hazır olmak için çalışıp gayret edip, (fakat) aşağıdan (bizim tarafımızdan) hiç cevap gelmeyip, ağamız aşağı inip kapıları açık görüp öte beri bizi araştırıp, çağırıp, bulamayıp, ev sahibinden suâl edip cümlesi kalkıp aramak(a) başlayıp, kuşluk vakıtlarına değin teftiş edip, “Acaba nice oldu.” diye her tarafa bakılıp, söz konusu kalenin varoş’u dahi, çepeçevre bataklık su içinde bulunup, asma köprüleri ve karakolları olup, tahmin üzere üç dört yüz hâne mikdârı bu varoş’da mevcut olup ve o vakitlerde, kış vakitlerinden Mart eyyâm’ları olmakla, (etrâf) kar ve soğuk ve bir mikdâr buz etmiş idi. Ağamız olan (adam, beni bulamayınca), varıp kale’de Ceneral İşturberg’e ahvâl(i) anlatıp, firâr eylediğimizi bildirip, “Dışarı (uzağa) gitmek mümkün değildir.” diye (kale içindeki ve dışındaki bütünü) evler teftiş ve tecessüs için adamlar ta’yîn edip, (öncelikle kaleden) dışarda aramak başladıkta, evvelâ o su ve hendek kenarlarını gözden geçirirken, Allah’ın hikmetiyle, meğer dışarda olan yakın köylerden yahut çiftliklerden bazı kimseler (bulduğumuz yere) gelip, dostlarında yahut meyhânelerde içip geceye kalıp, ondan sonra (da) gece, (bu hendeklerden) küçük kayık ile, buzu kırarak karşı geçmiş olup, (bizi arayanlar), sabahın, ol izi gördükleri birle, “İşte buradan geçmiş!” diye itimâd edip, (kendi) düşündükleri üzere (biz şöyle kaçmış oluyoruz): “Sava nehri kenarlarında birkaç eyyâm kaldığı köyde, (dostlar), âşinâ’lar peydâh edip, hiç olmazsa o tarafa yönelip gitmiştir.” (şeklinde bir izâh yolu bulup buna) inanıp, hemen oraya adam ta’yîn olunup, (böylece, içinde bulunduğumuz) varoş’u aramaktan ferâğat edip (gitmişlerdir).

Akşam olunca, kapılar kapanıp, ev sâhib(i) bizi fıçı’dan çıkarıp, gine kendileri ile oturup yemek yeyip, içip, (bu arada) bizi aradıkları husûsunu anlatmışlardır. Hiç korku üzere olmayayız diye teselli edip, ertesi (gün) gine ol fıçı içine koyup gizlerlerdi. Böylece üç gün tamam olup, bizi dahi dışarda arayıp bulamadıkları ecilden, ağamız olan (adam, bunun üzerine, daha) ziyâde kalamayıp çıkıp Avusturya vilâyeti tarafına gitmiştir. Ve bizden ötürü, kale Ceneraline sipâriş eylemiş ki, “*Eğer firâr eden esirim zuhûr ederse, alıp zapt edersiz; sizin olsun.*”

Ağamız gittikten sonra, bizi, gündüz(leri), fıçı’ya, gayri komadılar. Hemân ev içinde oturup; (ancak), yabandan kimse gelse, odada olan fırın ardına gizlerdiler. Lâkin komşu kızları ve oğla(n)cıkları (bizi) görürlerdi. Bundan maadâ, sözleştiğimiz üzere, üzerimizde olan kisve’mizi bilcümle alıp, (bize) bir çoban kisve’si giydirip, bir gün dağa, kömür yakmaya götürüp iki üç gün orada hizmete kullanıp, “*Bizi ne zaman alıp İslâm hududuna götürürsünüz!*” dediğimizde, “*Bir iki güne değin sabr eyle. Sava nehri tarafında kendi akrabalarımızdan bu işe özgü adamımız vardır; haber gönderdik gelecektir. Biz seni onun ile göndersek gerektir. Üşenme; yakında mura-dına vâsıl olursuz.*” dedikte, biz dahi ne diyelim sabr eyledik. Kömür’den, eve geldik. (Bu sırada), o dedikleri akrabaları dahi gelip (eve) dâhil oldu. O gün, o gece, adama ziyâfet eylemek üzere tedârik olunup bize dahi, (kendisini) gösterdiler: “*İşte bu kişi ile gidersin. Bu seni tâ Müslüman hudûdu dâhiline nakl eder.*” diye inandırdılar.

Meğer iş başka türlü imiş: Gelen Hırvat, Frenk hudûdlarına yakın olan Karlofça kalesi sâkinlerinden olup, adam ile ittifak edip, bizi alıp, Venedik iskelelerine nakl (etmek) ve küreğe satmak murâdları olmakla; Allah'ın hikmeti! Kul(unun) tedbir eylediğin(i) Allâhü zülcelâl bozar, başka türlü eder. O gece, ki ertesi gün bizi alıp götürseler gerek, akşama yakın, ev sâhib(i) ile, o müsâfir, (ev sâhibinin) o, evde olan oğlu ve ehl (ü) ayâl'i ile, (hep birlikte) yeyip içerken, ansızın, oda kapısında bir Nemçe içeri gelip, (bunun üzerine) biz derakap fırın ardına kaçıp, (orada, konuşulanları) işittim ki, Hırvat lisaniyla, o gelen adam, ev sâhibine dedi ki, "*Hâlâ(?) kumandan efendimiz hazretlerinin) istimâ'ları olmuştur ki birkaç günden önce burada olan (bir) Nemçe Kapudan'ın(in) firâr eden esîri sizde imiş. Efendimiz onu talep eder. Bize teslîm edip içeri gönder esiniz*" dedi. Ev sâhib(i) pür-inkâr edip, "*Hâşâ, bizde o tür kaçgın yoktur. Eğer olsa, niçin göndermezdik. Ceneral efendimiz(e) (bunu) yanlış aktarmışlardır.*" diye cevap verip, (bu arada) o gelen adama bir iki kadeh şarap verip ikrâm ile göndermiştir.

(Bu olayın) arası bir saat geçmedi. Henüz akşam karanlığı olup, (o arada) ne görsek: Sokak tarafından on nefer soldat ile bir korporal, elinde harbe'siyle kapıdan içeri girerken, hemen ev sâhib(inin) karısı, bizi fırın ardına gizleyip üzerimize on beş, yirmi boş bez çuval bırakıp, "*Sakın hareket eyleme*" diye tembih eyleyip, bu esnâda korporal ile birkaç soldat içeri odaya girip, diğerleri dışarda ev etrâfını gözleyip muhâfaza eylediler. Böyle olunca, gelen Korporal, sofrâ önüne gelip ev sâhib(i) Korporal'e demişti ki, "*Birader, bizi Generalimiz burada sana gönderip ta 'yin eyledi ki, sende kaçgın esîr var imiş; gizlemişsi(ni)z. Aramak üzre Ceneral' imiz fermân buyurdular.*" dedikte, ev sâhib(i) oğlan(in) aklı başından gidip, ammâ (yine de) gayretlenip güler yüz ile sofradan ayak üzre kalkıp "*Hâşâ birâderim, o tür kimse bizde bulunmak ihtimâli yoktur.*" diye, gelen Korporal'e tolu kadeh sunup aşk eyledi. Ammâ gelen zâbit, kadehe el sunmayıp, "*Ceneral' imin fermânı yerine gelmeyince kadeh lâzım değildir.*" deyip, oda içinde elinde harbe'siyle o yana bu yana aramağa başlayıp, onlar (ise) henüz sofrada oturup (bu durum karşısında) hayrân olmuşlar idi.

Diğer soldatlar, kimi kapıda ve kimi dışarda durup, (etrâfa) göz kulak idtip, ne tarafta(n) (bir şey) ortaya çıkar, diye, mukayyedler idi.

Nâgehân, arar iken, nöbet fırın ardına geldi. Ne görse! Bir alay boş çuvalar yığılıp durur. Ol çuvaları birer birer çekip ardına atarken, çuvalar nihâyet bulunca, (gördü ki), biz fırın dibinde sakınıp otururduk. Söz konusu Korporal, bizi elimizdeen (tutup) alıp, Hırvat lisânı üzre, "*Poydi sim ne boyse!*" diye, bizi meydana çıkardı. Yâni, "*Gel beri, korkma!*" diye alıp bizi dışarı götürdü.

Ev sâhib(inin) oğlu, ardına düşüp "aman" dileyip, "*Bizi ele verme, seni izlâl eylediğimizi inkâr eyle, inşâallâhü teâlâ yakında biz seni gine buradan kurtarmağa çalışırız.*" diye, bin çeşit tazarrû'lar edip, kale kapısına varınca(ya kadar) ardından kesilmeyip, kale kapısından içeri girildikte, (doğru) Ceneral'in sarayına götürdüler.

Ceneral ve bir Françeskan papazı ile (birlikte) ağamızın (oturduğu) konak(in) sâhib(i) cerrâhbaşı, üçü, bir büyük odada ayak üzre gezinip yürüttüler. Bizi içeri getirdiler. Bizi görünce, Ceneral, o yanındakilere suâl eyledi: "*Firar eden esir bu mudur?*" diye. Onlar ise, bizi (oraya) geldiğim kılık ile görmüş değil idiler. Çoban görünümlün-

de (olduğum için), bir yekde birden tanımayıp cerrâh eyitti. “*Bu kişi o kaçan esir değildir.*” dedi. Ammâ biz başımızda olan çoban takye’sini ele almayıp, (tam aksine), tâ gözlerimize (kadar) aşağı koyup tururken, papaz ileri gelip (bana) bir hoş(ça) nazar edip görünce, Ceneral’e dedi ki, “*Kaçan esir budur.*” Çün (durumum) ma’lûm oldu, Ceneral yakın gelip bizden suâl eyledi ki, “*Doğru söyle, nice kaçtın; ve seni kim sapırttı ve esvapların nice oldu; bu kisveleri sana kim verdi?*” diye sordu. Biz dahi Hırvat lisânıyla cevap verip, başlangıçta, ağamıza bahâ’mızı ziyâdesiyle verip edâ eylemiş iken, (ağamız) hem bahâ’mızı alıp ve hem bunca zaman halâs etmeyip, (yaptığı o kadar) çevir ve eziyetden mâ’adâ, zindanlarda bunca açlık ve meşakkat çektirip, burada dahi suçsuz (yere) döğüp zindana koyduktan sonra, şimdi (de) bizi Nemçe diyârına götürmek isterdi. Orada ebed(iyyen) esirlikten halâs etmeyip yahut başka kimselelere satar, diye çok korktuğumdan (dolayı) fırâr edip, iki gün ormanlarda yalnız yürürken bazı çobanlara rast gelip, üzerimde olan kisvelerimi o çobanlara verip ve onlardan işbu üzerimde olan kisveleri alıp giydim ki, beni(m) Müslüman olduğumu kimse bilmeye, diye. Ol vakıtda ormada gezip, yol bilmeyip, Sava tarafına gitmek(i) başaramayıp; bu demirciler orada kömür yakarlarmış. Onlara yakın gelip, kendilerinden ekmek talep eyledim. Onlar dahi, beni suâl eylediler, ne kişisin, diye. Biz dahi cevâbımızda, bir fakır, diyâr-ı gurbet’den, Hristiyan tâyifesinden, Sırp cins(in)denim. Nemçe ordusuyla bu taraflara gelip bir mahal’de hasta kaldım. Şimdi yalnız, kimse-siz kalıp, yine Vilâyet’e gitmek isterdim. Ammâ, (hiç)bir şeyim yok; gitmek(e) kudretim erişmez, bilmem ne edeceğim, deyince, onlar bana acıyıp, bir mikdâr ekmek verip ve bir gün onlara ormada kömür yakmağa yardım eyledim. Bu gün onlar beni içeri getirip evlerinde alıkomuş idiler.” deyince, Ceneral, bu sözlerimize itimâd etmeyip, “*Hılâf söylersin.*” diye, bazı kelimât’lardan sonra, demişti ki, “*Olsun nice ise; senin Ağan buradan gitdikte, seni bana hibe edip gitmiştir.*” deyip, “*Varın bunu zindana götürün.*” diye emr eyledi. Yanımda olan Korporal, elimden çekip zindana iletip tekrar o bir esirlerin yanına habs olunup, yeni baştan esir olduk.

* Kendi Kalemıyla Temeşvarlı Osman Ağa, (Haz: Prof. Dr. Harun Tolasa) Akçağ Yay. Ank. (2. Basım) 2004

1 Buradaki “kışla” kelimesini, askerî kışla olarak değil de, “kışlamak, kışı geçirmek, kışı geçirmek için bir yerde bulunmak” anlamı içerisinde almalıyız.

2 “Komşulukla” sözünün “komşularla” olması gerektiğini düşünüyoruz. Asıl ifade ise, “konşulukla”dır.

3 “Pişirmen”; Yani, “pişirmeyin”.

4 Bu kelimeyi “vezzân” şeklinde okumakla birlikte, tereddüdümüz vardır. Hikâyenin geri kalan kısmında, bu tereddüdümüzü gidermeye yardım edecek herhangi bir ipucu yoktur. Sözkonusu kelimeyi, “ve-zân”, “rezân” veya daha başka bir şekilde okumak mümkündür. Bunlardan bizce en uygunu, ya yukarıda kullandığımız “vezzân” (tartıcı, kantarcı, veznedar), ya da “rezân” (ağırbaşlı, ciddi kimse) gibi görülmektedir. Dr. Kreutel bu kelimeyi “boruzen” (yani borazancı) olarak okumuştur.

5 Hristiyanlık kastediliyor.

KENIZE MOURAD

TOPRAĞIMIZIN KOKUSU*

Bir Hristiyan köyünde, parfümcü bir imam

Küçük toprak yollardan geçerek eski bir Bizans sitesi üzerine kurulmuş, aşçıboyalı taş evleriyle şirin mi şirin Zababdeh köyüne ulaşıyoruz. Cenin'den sadece on beş kilometre uzaktayız, ama burası sanki başka bir gezegen. 1967 işgalinden sonra Hristiyanlar'ın bir kısmı başka ülkelere gitmiş ve onların yerine Müslüman mülteciler gelmiş olsa bile, burada nüfusun çoğunluğunu Hristiyanlar oluşturuyor. Ama herkes birbiriyle hoşgörü içinde yaşıyor. Köyde bir Katolik, bir Ortodoks, bir Protestan ve bir Doğu kilisesi var; her kilisenin yanında da kendi okulu, tabii bir de cami var.

Latin kilisesine ait okulun bahçesine giriyoruz; rehberim bu okulda okumuş. Şapelin yanında siyah giysili, yüzü beyaz bir örtüyle çevrilmiş ufak tefek bir rahibeyle karşılaşırız. Bizimle konuşmakta bir sakınca görmüyor ama adının verilmesini de istemiyor.

İsrail'in kuzeyinden gelen bir Filistinli, yirmi yıldır işgal edilen topraklarda yaşıyor.

“Bazen Şaron'dan da, Bush'tan da nefret ediyorum,” diye itiraf ediyor, “ama sonra kendimi kızarak, Tanrı onlara yardım etsin diye dua ediyorum. Artık elimizden dua etmekten başka bir şey gelmiyor, durum korkunç. İsrail'in, toprakları vermek gibi bir niyeti olmadığından eminim. Görüşmeler de süreyi uzatmak için bir bahaneden başka bir şey değil. İsrailli yöneticilerin, eğer böyle devam ederlerse asla barış olmayacağını, çünkü şiddetin sadece şiddeti doğurduğunu tüm yürekleriyle anlamaları için dua ediyorum.”

Köyü gezerken, yolumuza çok eski ama çok güzel bir Bizans kilisesinin kalıntıları çıkıyor; şimdi ahır olarak kullanılıyor gibi görünüyor. “Bir gün barış ve refah içinde yaşayabilmek ve burayı restore edebilmek en büyük hayalim, diye mırıldanıyor rehberim.

Sonunda küçük bir caminin önüne geliyoruz. Hâlâ genç bir imam bizi karşılayıp çay içmeye davet ediyor. Bizi bir odaya alıyor. Odanın içi masalarla dolu ve bütün masaların üstü *Chanel 5*, *Diorissimo*, *Cabochard*, *Shalimar* gibi ünlü Fransız markalarını tanıdığım her renk ve her biçimde parfüm şişeleriyle kaplı; aklınıza gelebilecek bütün markalar var...

İmam şaşkınlığım karşısında gülüyor:

“Evet, gördüğünüz gibi parfüm yapıyorum. Bu benim hobim, aynı zamanda hayatımı da böyle kazanıyorum. Kokuları yeniden oluşturuyorum. Esanslar Fransa'dan getiriyorum (duvar dibine dizilmiş Argeville etiketli alüminyum kapları fark ediyorum), sonra da onları karıştırıyorum. Lisede kimya öğrenmiştim, yani elimde esanslar olmasa bile, onları kimyasal olarak kendim yapabilirim. Var olan bir parfümü yapabilmek için, elimde bir örneğinin olması ve onu oluşturan kokulan bulmam gere-

kiyor. Ama benim asıl tercihim müşterimin isteğine göre parfüm hazırlamak, biraz baharatlı, biraz çiçekli, biraz meyveli... Müşterim yasemin, sümbülteber ve ağaç kokusu karışımı bir şey isterse, bunu yaparım. Benim için bir tutku bu. Çevre köylerden çok müşterim var. Doğuda kadınlar kadar erkekler de kokuya düşkündür, binlerce yıllık bir gelenektir bu.”

Ağzım açık, onu dinliyorum. Parfümcü bir imamla karşılaşacağım dünyada aklıma gelmezdi, üstelik savaş halindeki Filistin’in göbeğinde! Bana buluşlarından bazılarını koklatmak için ayağa kalkıyor. Yüzünün acıyla kasıldığını görüyorum ve yürümekte zorlanıyor.

“Bir İsrail hapishanesinde omurgam kırıldı,” diyor. “1993’te, Birinci İntifada sırasındaydı, o zaman buradan beş kilometre uzaktaki köyümde, Sirir’de imamlık yapıyordum. Kuzenim iki yıl önce bir barikatta öldürülmüştü. Kimlik kartını çıkartmaya hazırlanıyormuş, askerler silahını çıkardığını sanıp onu vurmuş...”

“Bir gece askerler evimi bastı, eşimi ve çocuklarımı dövdüler, benim karnıma bir kurşun sıktılar, evimi yaktılar. Sonra beni hapishaneye götürdüler, bir yıl hapiste tutular ve öyle çok dövüp işkence ettiler ki sırtım artık tutmuyor. Bir kuşak sarıyorum, ama yürürken, hatta otururken bile acı veriyor. Bütün sebep vaazlarımda işgale karşı çıkmış olmam.”

“Görüşmelerin başarılı olabileceğine inanıyor musunuz yine de?”

Latin kilisesinin rahibesiyle ve konuştuğum bütün Filistinliler’le aynı yanıtı veriyor:

“İnanmıştım, ama artık inanmıyorum.”

* Toprağımızın Kokusu, Everest Yay. İst. 2004

CAMUS ALBERT

AMERİKA GÜNLÜKLERİ*

PAZARTESİ

Çok geç yatıp çok erken kalktık. New York limanına giriyoruz. Sise karşın ya da sisten dolayı dehşet verici bir manzara. Düzen, kuvvet ve ekonomik güç var burada. Bu kadar çok hayranlık uyandırıcı insanlık dışı şey karşısında insan ürperiyor.

Bütün yolcular içinde kuşku muamelesi gören tek kişi ben olduğumdan, uzun formalitelerden sonra gece 11'e kadar karaya çıkamıyorum. Göç bürosu subayı beni o kadar uzun süre gözaltında tuttuğu için sonunda özür diliyor.¹ "Buna mecburdum ama nedenini söyleyemem" Bir sır, üstelik beş yıllık işgalden sonra!

C., E. ve bir konsolos görevlisiyle buluşma. C. değişmemiş. E. de. Ama bu koşuşturma içinde L., Mme. D. ve R.'yle hızlı ve baştan savma bir vedalaşma.

Yorgunluk. Gribim nüksediyor. New York'un bendeki ilk etkisi titreyen bacaklar. İlk bakışta çok çirkin, insanlık dışı bir şehir. Ama insanın düşüncesinin değiştiğini biliyorum. Gözüme bir kaç ayrıntı çarpıyor: Eldiven giyen çöpçüler, kavşaklarda vb. polissiz olarak düzenli biçimde akıp giden trafik; bu ülkede kimse değişmiyor, herkes ikinci sınıf bir filmde çıkmış gibi. Akşam, yorgun ve ateşler içinde Broadway'yi bir taksile geçerken, ışık gösterilerinden sözcüğün tam anlamıyla serseme dönüyorum. Sanki beş yıl süren bir geceden çıkmışım gibi; yoğun ışık cümbüşü bana ilk defa yeni bir kıtaya geldiğim izlenimi veriyor. Müthiş, onbeş metre yüksekliğinde bir Camel reklam panosu: Ardına kadar açtığı ağzıyla *gerçek* sigaradan kocaman nefesler çeken bir G. I. Her şey san ve kırmızı. Vücut ve ruh olarak hasta durumda, ama zihnimin iki günde değişeceğini de çok iyi bilerek yatmaya gidiyorum.

SALI

Ateşler içinde uyandım. Öğlene kadar yataktan çıkamıyorum. E. geldiğinde biraz iyiceyim. Onunla ve Macar gazeteci D.'yle bir Fransız lokantasında öğlen yemeği yiyorum. Gökdelenlere dikkat etmediğimin farkındayım; bana çok doğal göründüler. Genel bir oran sorunu bu. Hem zaten, habire yukarı bakarak yaşayamazsınız ki. Bu yüzden, yalnızca görüş alanınıza giren katlarla ilgili akla yakın bir oranınız olur. Muazzam yiyecek mağazaları. Bütün Avrupa'nın ağzının suyunu akıtacak kadar. Sokaktaki kadınlara, elbiselerinin rengine ve en iyi Pazar elbiselerini giymiş böceklerle benzeyen taksilerin —kırmızı, san ve yeşilli— renklerine hayran oldum. Kravat satan dükkânlara akıl erdirmeniz içinse görmeniz gerekir. O denli kötü bir beğeni düzeyini hayal edebilmek herhalde çok zordur. D., Amerikalıların fikirlerden hoşlanmadıklarını doğruluyor. Onların söylediği de bu, ama ben o kadar emin değilim.

Saat 3'te Regine Junier'i görmeye gidiyorum. Babası ayın 27sinde veremden ölünce bütün servetini bana gönderen hayran olunası yaşlı hizmetçi... iki odada, ken-

di vaptığı ve akıl almaz derecede çirkin bir alay şapkanın ortasında yaşıyor. Ama ağzından çıkan her sözcüğe yansıyan cömert ve nazik kalbini lekeleyecek tek bir şey yok. Ateşten bitkin ve yatağa gitmekten başka şey yapamaz bir halde ayrılıyorum ondan. Başka bir görüşme yapacak durumda değilim —New York’un kokusu— demir ve çimento karışımı bir parfüm —demir hâkim.

“Rubens”de L. M.’yle akşam yemeği. Tam bir “Amerikan Trajedisi” olan sekreterinin hikâyesini anlatıyor bana. İki çocuklukken bir adamla evlenmiş; sonra o ve annesi kocanın eşcinsel olduğunu anlamışlar. Ayrılık. Püriten bir Protestan olan anne aylarca kızının kafasını şişirip çocuklarının bozulduğu fikrini işliyor. Aptal kadın sonunda önce birini, sonra ötekini boğuyor. Akli yetersizliğine karar verilince serbest bırakılıyor. L. M. bana Amerikalılar hakkındaki kendi teorisini aktarıyor. Dinlediğim on beşinci teori.

Doğu 1. Cadde’nin köşesinde, sesi sonuna kadar açılmış bir otomatik pikabın bütün konuşmaları bastırıldığı küçük bar. Beş dakika sessiz kalmak için beş sent atmak zorundasınız.

ÇARŞAMBA

Bu sabah bir parça daha iyiyim. New Yorker’dan Liebling’in ziyareti. Büyüleyici bir adam. Chiaromonte, sonra Rube. Son ikisiyle beraber bir Fransız lokantasında öğlen yemeği yiyoruz. Kamımca Ch., Amerika hakkında başkalarından farklı şeyler söylüyor. Parmağıyla “cenaze evleri”ni gösteriyorum ona. O da nasıl çalıştıklarını anlatıyor. Bir ülkeyi tanımamanın yollarından biri oradaki insanların nasıl öldüklerini bilmek. Burada her şey önceden hesaplanıyor. “Siz ölüştünüz, geri kalanını biz yaparız,” diyor reklamlarda. Mezarlıklar özel mülkiyette: “Acele edip yerinizi ayırtın.” Herşey mağazada, ulaşımda, törenlerde olup bitiyor. Ölü bir adam bitmiş adamdır. Gilson’un yerinde, radyo. Sonra otelimde Vercors, Thimerais ve O’Brien’la² beraber oluyorum. Yarınki konferans akşam 6’da. St Regis’de Gral’la bir içki. Geri dönerken kalabalık insanlar ve ışıklı kocaman reklam panoları arasında kaybolmuş Broadway’den aşağı yürüyorum. Evet, bir Amerikan trajedisi var. Buraya geldiğimden beri beni ezen şey bu, ama nelerden oluştuğunu hâlâ bilmiyorum.

Gelinlik satan çeyrek mil uzunluğundaki mağazalarla yan yana uzanan Bowery Street. Öğlen yediğim lokantada bu sefer tek başıma yiyorum. Sonra yazmak için dönüyorum.

Zenci sorunu. Buradaki konsolosluğa Martinique’li bir diplomat gönderildi. Harlem’e yerleşmişti. Fransız meslektaşlarının karşısında ilk kez aynı ırktan olmadığını algılıyordu.

Çelişkili gözlem: Otobüste karşımda oturan orta sınıftan bir Amerikalı yerini yaşlı bir zenci kadına vermek üzere kalkıyor.

Zenginliğin her yandan taşıdığı izlenimi. İşte enflasyon, diyor bir Amerikalı.

PERŞEMBE

Günü, konferans metnimi dikte ederek geçirdim. Akşamleyin ufak bir sahne korusu, ama hemen üstümden atıyorum, “insanlar oltaya takılmış.” Yalnız ben konu-

şurken biri kalkıp, Fransız çocuklarına verilmesi tasarlanan bilet fişlerini yürüttüyor. Sonunda O'Brien hırsızlığı açıklıyor ve izleyicilerden biri herkesin girişte verdiği aynı miktarı çıkışta da vermesini öneriyor. Herkes daha fazlasını verince hasılat büyük bir meblağa ulaşıyor. Tipik Amerikan cömertliği. Konukseverlikleri, candanlıkları da böyle, kendiliğinden ve yapmacıksız. Bunlar en iyi yanları.

Hayvan sevgileri. Kat kat hayvan mağazaları: Birinci katta kanaryalar, en üstte iri maymunlar. Yıllar önce 5. Cadde'de bir adam, içinde zürafa olan bir kamyon sürmekten tutuklanmıştı. Hareketini açıklamak için, zürafanın muhafaza edildiği banliyöde temiz hava alamadığını söylemişti; bulduğu çözüm buydu. Central Park'ta bir kadın bir ceylan otlatıyormuş. Kadın mahkemede ceylanın bir insan olduğu yanıtını vermiş.

"Ama konuşmuyor," demiş yargıç.

"Evet, bu iyiliğin dili."

Beş dolar ceza. Ondan sonra Hudson ve korkunç New Jersey köprüsünde üç kilometre uzunluğunda bir tünel.

Konferanstan sonra Schiffrin, şimdiye kadar işittiğim en saf argoyu konuşan Dolores Vanetti ve diğerleriyle içiyoruz.

Bayan Schiffrin hiç aktörlük yapıp yapmadığımı soruyor.

CUMA

Knopf³ Saat 11. Büyük an. Saat 12. Radyo yayını. Gilson hoş. Bowery'ye birlikte gideceğiz. Bizi New York'ta gezdiren J. de Lannux ve Rube'la öğlen yemeği yiyoruz, inanması zor ama bana Lizbon'la aynı yükseklikte olduğumuzu anımsatan güzel mavi gökyüzü. Trafikle uyum içindeki gösterişli gökdelenler başımızın üstündeki mavilikte habire dönüp duruyorlar. İyi bir an.

Harlem'in yukarısındaki Tryon Park'a gidip bir yandan Bronx'u, öbür yandan Hudson'ı seyrediyoruz. Her köşe başında göz aha manolyalar. Bana neşe veren "dondurmalar"ın yeni türünden numuneler alıyorum. Bu da iyi bir an.

Saat 4'de Bromley otelde beni bekliyor. New Jersey'e gitmek üzere yola çıkıyoruz. Fabrikalar, köprüler ve demiryollarından oluşan muazzam görüntüler. Sonra birden bire East Orange ve bir kartpostal görebileceğiniz kırlar; uzun kavakların ve manolyaların ortasında oyuncaklar gibi binlerce düzenli ve bakımlı kır evi. Mahalle halının bir hayli yararlandığı -ve çocuklar için kocaman odası bulunan- küçük halk kütüphanesini, aydınlık ve neşeli, gösterdiler bana. (Nihayet çocuklara hakikaten özen gösterilen bir ülke.) Kartoteksteki felsefe bölümüne bakıyorum: W. James, hepsi bu.

Bromley'in evinde Amerikan konukseverliği (aslında babası Almanya'dan gelmiş). Bitirmiş olduğu Caligula çevirisi üzerinde çalışıyor. Tanınmış biri olmanın avantajını kullanmayı bilmediğimi, burada yararlanmam gereken bir konumumun olduğunu, Caligula'nın başarısının beni ve çocuklarımı Easy Street'e yerleştirmeye yeteceğini anlatıyor. Onun hesaplarına göre 1.500.000 dolar kazanmalıyım. Ben güllünce başımı sallıyor. "Ah! Hiç sezgin yok." Kente dönme zamanı gelince dostluğu iyice ilerletmiş durumdaydık. Hoş bir adam ve bizimle birlikte Meksika'ya gelmek istiyor. (Not: O içki içmeyen bir Amerikalı!)

CUMARTESİ

Regine. Ona hediyelerimi veriyorum, şükran gözyaşları döküyor!

Dolores'de içki. Sonra Regine beni büyük Amerikan mağazalarında bir tura çıkarıyor. Fransa'yı düşünüyorum. Akşam yemeğinde M. L'yle birlikteyim. Plaza'nın tepesinden taştan canavarlarla kaplı adayı hayranlıkla seyrederim. Milyonlarca yarıncı pencerenin, titrek ışıklan gökyüzünün yansıma kadar taşıyan geniş siyah duvarların bulunduğu gecede, küçük küçük alevlerle dolu binlerce kocaman siyah yapının ufka yükseleceği dev bir yangının çıktığı izlenimine kapılıyorum. Büyüleyici kontes.

PAZAR

Chiaromonte ve Abel'le Staten Adası'na gezi. Dönüş yolunda, aşağı Manhattan'da, birbirine çok yakın gökdelenler arasında müthiş bir jeolojik kazı; tarihöncesi bir şeyleri hissetmenin ezikliğiyle ilerliyoruz. Çin Mahallesi'nde yiyoruz. Ve ilk defa, gerçekten sevdiğim, pahalı ama düzenli yaşamı olan bir yerde soluk alıyorum.

PAZARTESİ SABAHİ

Otelime gelen -Tanrı bilir nedenini- Georgette Pope'la yürüyüş. O, Yeni Kaledonyalı. "Kocanız ne iş yapıyor? -Sihirbaz!" Dondurucu bir rüzgarda Empire State Bulding'in tepesinden New York'u, eski nehirlerini ve her yanı dolduran taş yığınına hayranlıkla seyrederiz.

Öğlen yemeğinde Saint-Ex.'nin kansı -manyak biri- bize San Salvatore'daki, on yedi meşru ve kırk tane gayri meşru çocuğu olan, her birine birer acre toprak miras bırakan babasını anlatıyor.

Akşam L'Ecole Libre des Hautes Etudes'le bir söyleşi. Yorgun bir halde J. S'yle Broadway'e gidiyoruz.

Tekerlekli paten. W. 52. Street. Tozla ve kırmızı kadifeyle kaplı muhteşem bir paten sahası. Tavanın altında, dikdörtgen bir kulübede yaşlı bir kadın büyükçe bir orgla çeşitli ezgiler çalıyor. Yüzlerce denizci ve o gün için tulumlarını giymiş kızlar küçük metal tekerleklerin çıkardığı iğrenç gürültüler ortasında kol kola dönüyorlar ve org duruyor. Bunu betimlemeye çalışmaya değer.

Sonra Eddy ve Leon'la, cazibesi olmayan bir gece kulübü. Buranın ürkütücülüğünü gidermek için, J. S'yle beraber yüzümüzü sokunca baş hizasında delikleri bulunan çırıçlıplak karton mankenlerde (fuardakiler gibi) Adem'le Havva fotoğrafı çektik.

Amerika sevgisi hakkında söyleyecek ilginç sözleri olan J. bana taksi kızlarını tanıtmak istiyor. Küçük, tozlu, loş ışıklı bir salon. Her gümüş parayla bir kere dans ediyorsunuz. Ama kızlardan biriyle konuşmak isterseniz, salonun arkasına, iki tarafı engelli bir yere gitmeniz gerekiyor; daha fazla yaklaşamıyorsunuz. Baskı ve korkunç cinsel şiddet izlenimi. J. bana Zafer Gü- nü'nü ve Times Meydanı'ndaki sefiş sahneleri anlatıyor.

SALI

Bana Amerikan kadınlarını da anlatan Harold'la (çekici biri) beraberiz. Akşam, sıkkın Fransız Enstitüsü. Ama sonra Dr. Jerry Winter'la bir zenci gece kulübüne gidiyo-

ruz. Rocco, yıllardır dinlediğim en iyi piyanist. Çalarken ötünde ittiği makaraları olan bir piyano. Ritimli, güçlü ve titiz çalışı, sıçrayışı, saçlarını sağa sola sallayışı.

Kendilerince sömürgeleştirdikleri bu ülkeye yalnızca zencilerin hayat, tutku ve nostalji tadı kattığı izlenimi.

Gece Bowery’de. Yoksulluk; her Avrupalının söylemek istediği şey, “nihayet gerçeklik”. Tamamen sahipsiz bırakılmış. Yirmi sentlik oteller. Bir “salon” gibi dekore edilmiş, çok yaşlı kadın şarkıcıların güçten kuvvetten kesilmiş dinleyicilerine şarkı söylediği Bowery Follies. Bir kaç adım ötedeyseniz, aklınıza gelebilecek en şaşırtıcı eşyası mağazaları -hepsi bir yerde toplanmış-, aynalar, pırlantalar vb. Evet, hayret verici bir gece.

W. Frank. Burada rastladığım pek az üstün adamdan biri. Günümüz Amerika’sı adına biraz umutsuz ve hep 19. yüzyıl Amerika’sıyla karşılaştırmalar yapıyor. “Büyük beyinler (Melville) hep burada inzivaya çekilmiştir.”

Vassar College. Çapraz uzun bacaklarıyla çimenlere boylu boyunca uzanmış genç yıldız adayları ordusu. Burada gençler için yapılanlar anımsanmaya değer.

PAZAR

Ch.’le uzun bir konuşma. Dünyevi bir kilise yaratabilir miyiz?

Öğleden sonra öğrencilerle. Asıl problemi hissetmiyorlar; gene de nostalji duyulan apaçık görülüyor. Bu ülkede herşey yaşamın trajik olmadığını kanıtlamak için ayarlanmış, ama bir şeylerin eksik olduğunu hissediyorlar. Bu büyük çaba dokunaklı, ama trajik olan baktıktan sonra -daha önce değil- reddedilmeli.

PAZARTESİ

Ryder ve Figari. İki büyük ressam. Ryder’in, mistik esinleniş ve teknik açıdan nerdeyse usta elinden çıkmış resimleri (sanki birer mine gibi işlenmiş), sizi az çok çağdaşı (daha genç) olan Melville’i düşünmeye zorluyor. Evet, işte büyük Amerika. Ya şimdi? Figari’de herşey var: Nostalji, kuvvet, hu- mor.

Sonra Alfred Stieglitz, bir tür yaşlı Amerikan Sokrates’i. “Yaşlandıkça yaşam daha güzel görünüyor, ama yaşamak zorlaşıyor. Amerika’dan bir şey beklemeyin. Biz sonda mıyız, yoksa başlangıçta mı? Sanırım sonda. Sevgiyi bilmeyen bir ülke burası.”

Akşam. Sirk. Dört halka. Herkes aynı anda oynuyor. Ve hiçbir şey görmüyorum.

* Amerika Günlükleri, Öteki Yay. Ank. 1992

¹ Bu kuşunun kaynağının, Camus’nün yayın yönetmenliğini yaptığı direniş gazetesi Combat’ın izlediği çizgi olduğu daha sonra açıklığa kavuşmuştur.

² Camus’nün yapıtlarının Amerika’daki çevirmeni.

³ Sonradan Camus’un asıl yayımcısı olacak.

YAHYA KEMAL BEYATLI

BALKAN'A SEYAHAT*

Bir Türk gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkan'dır. Vâkıâ Tuna'nın kıyılarından ve Balkan'ın eteklerinden ayrılalı kırk üç sene oluyor. Lâkin bilmem uzun asırlar bile o sularla o karlı tepeleri gönlümüzden silebilecek mi? Zanneder misiniz ki bu hasret yalnız Rumeli'nin çocuklarının yüreğindedir? Rumeli toprağına ömründe ayak basmamış bir Diyarbekirli Türk de aynı hasretle bu türküyü söylemiyor mu?

Gözde tüter dumanları

Bak Şıpka'nın Balkanları

Hâlâ sızar al kanları

Ayrılmıştık otuz sene

İşte Şıpka geldik yine

İstanbul'dan Sofya'ya kadar küçük bir seyahat mâzînin kalbimde kalan hayâlini sileceğine bilâkis daha ziyâde alevlendirdi. Türklük Avrupa'ya doğru cezr ü meddi biten bir deniz gibi o dağlardan çekilmiş, lâkin tuzunu bırakmış. Bütün o toprak Türklük kokuyor. Bu tuz Bulgar vatanının toprağına mı kalmamış? Kanında mı? Meşrebinde mi? Yaşayışında mı? Giyinişinde mi? Duyup düşünüşünde mi? Oturup kalkışında mı? Lisânında mı? Lisânının sarfında ve nahvinde mi kalmamış? Daha ne-relerinde Yârabbî? O toprakta gezindiğim müddetçe hep bunu hissettim.

Yunanlılık Avrupa ile Şark'ın yolunu kestiğinden beri Bulgaristan'a Karadeniz'den geçiliyor. Akşam üstü Boğaziçi'nden geçen vapur sabahleyin Burgaz limanına giriyor. Bu küçük şehrin bir Belçika şirketi tarafından yapılmış yeni ve mükemmel bir limanı var. Dalgakıranın ucunda, bir İtalyan heykeltıraşının eseri, bir Çar Ferdinand heykeli görünüyor. Vapur rıhtıma yanaşırken pejmürde kıyâfetli, fesli, kalpaklı bir hamal kalabalığı bağırıyor, tıpkı bir şark şehri. Büyük gümrük binâları yarı kapalı kalmış. Belli ki Bulgarlık bir türlü başından atamadığı harb sergüzeştleri yüzünden bu rıhtımı da tam kemâle erdirememiş. Burgaz'ın sokaklarında her köşeden Türkçe işitiliyor, rumların kesâfeti pek mühim, lâkin sırtkan lisanlarının sesi yok. Rumluk tıpkı bizim eski devirlerimizde olduğu gibi, şimdi de Bulgarlığın içinde çöreklenmiş sessiz sessiz oturuyor, bu limanı emebildiği kadar emiyor; kendini hissettirtmiyor. Maamâfih uyumayan Bulgarlar söylüyorlar ki Burgaz limanı büyük Yunanistan haritasında mukayyedmiş!

Sabah erken Burgaz'dan kalkan tren yarı gecede Sofya'ya varıyor. Bulgar demiryollarını hükümet işlettiği için, her yerde resmî idareye tabî demiryollarında görüldüğü gibi intizamsızlıkları, bakımsızlıkları gördüm; maamâfih büyük harbdan önce trenler daha mun- tazamış. Yol sâhilden Filibe'ye kadar ovoidan geçiyor. Şimalden bir düziye Balkan tepeleri görünüyor. İki taraf işlenmiş bir toprak. İstasyonlar gaayet sık. Aydos, sonra Karînâbâd (Bulgarca Karbonat), Yanbolu tek kalan camileri ve minâre-

leriyle görüntüyorlar. Daha sonra Yeni-Zağra ağaçları arasında kaybolmuş bir ova şehri. Daha sonra dağ eteğinde büyük bir dikili taş. Yol arkadaşım söyledi ki bu sütun Rusların meşhur Dûranlı müsademesinde düşen askerlerine diktikleri bir âbideymiş. Ruslar Balkanları zaptedip de kalmak niyetini besledikleri senelerde Bulgarlığın minnettarlığını ebedileştirmek için Bulgaristan'ın her köşesine böyle göze çarpan birçok âbideler dikmişler. Sel gitmiş, hem de pek çabuk, kum bile kalmamış. Şimdi Rus istilâ yolunun üzerinde bu âbideler ancak bir akının işaretleri gibi dikili duruyorlar!

Dûranlı âbidesi'nden biraz sonra dağ eteğinde Eski- Zağra görüntüyor. Bilâ-ihityar Râcî Efendi'yi hatırladım. Daha çocukken Recâizâde'nin Tâlîm-i Edebiyâtı'nda, bilmem neye misâl, beş on satır okumuştum. Bu misâlin altında da bu kayıd vardı: Râcî Efendi - *Târihçe-i Vak'a-i Zağra*. Türkçe'de bu nesir nümûnesi ayarda güzel bir parça görmedim. Muharrir işgâle uğramış bir Türk şehrinin hapishânesinden mahpusların zincirden boşanır gibi çıkışını naklediyordu, bu kadar. Bu satırların ne muharririni tanıyordum, ne de hangi kitaptan alındığını biliyordum, maamâfih dâimâ yüreğimde tesirini hissettim. Senelerden sonra bir gün Fâtih'den geçerken bir mahalle bakkalının camında bir kitap gözüme ilişti: *Târihçe-i Vak'a-i Zağra* müellifi Râcî Efendi. Kapta bir kıt'a vardı ki hatırımda kalan ilk mısraı bu idi:

Azîz-i vakt idik a' dâ zelif kıldı bizi!

Kitabı satın aldım. Bu kıraatin teessürü iliklerime kadar geçti, Zağra müftüsü Râcî Efendi doksan üçde, General Gor/co'nun Eski-Zağra'ya ilk defâ nasıl girdiğini müslümanların çoluk çocuk, kadın, ihtiyar nasıl kesildiklerini, sonra Süleyman Paşa ordusunun melekü's- sıyâne gibi yetişip Eski-Zağra'yı nasıl kurtardığını, müslümanların cehennemi bir mâtemden birden bire delice bir sevince nasıl geçtiklerini, mağlûbiyetten sonra da ikinci ve son felâketi, İstanbul'a doğru o acıklı hicreti bütün sahneleriyle naklediyordu. Lâkin nasıl temiz, yavaş ve duygulu bir naklediş. *Târihçe-i Vak'a-i Zağra'yı Fâlih Rıfkı* gibi Türk nâsirlerine gösterdim. Onlar benden ziyâde hayrân oldular. Bu kitap Türkler'in vatan edebiyâtında en samîmî, yüksek bir şâheserdir. Onun için de okunmaz!

Samîmî bir eserin ne yaman bir kudreti vardır. Eski-Zağra'ya Râcî Efendi'nin çizdiği levha hâricinde bakamadım. Şehirde bir iki câmi ve minare kalmış; lâkin müslümanlık daha o darbeye bir defâ dağılmış ondan sonra da yavaş yavaş ana vatanına hicret etmiş.

Şimdi 93'ü hatırlar gibi düşüngen duruyor. Eski Zağra'dan sonra irili ufaklı bâzı köyler istasyonlar daha, en nihâyet Filibe Ovası... Kumsal bir mecrâdan akan Meriç... Karşıda ağaçlıklı Rodop dağları... Tren uzun bir demir köprüden geçiyor. Filibe yalçın tepeler ortasında, minâreleriyle birdenbire bir müslüman şehri gibi görünüyor. Filibe istasyonu mâ-haşer-allah bir kalabalık. Tren burada epeyce kalıyor, kalktıktan sonra artık oavadan dağlık mıntıkaya giriyor, arazînin irtifâmı iki lokomotifle kesiyor. Hava değişiyor, gittikçe soğuyor. *Tatar Pazarcığı*, *İhtimân* tek kalan câmi ve minâreleriyle gözüktüyorlar. İstasyonlarda köylü kadınlar küçük sepetlere birer çiçek demeti gibi iyi yerleştirilmiş meyvalar satıyorlar; her yolcunun elinde bir sepet. Dağlı-

ğa daha ziyâde giriyoruz, İsviçre'msi bir manzara *Kostenec* banyoları. Evliya Çelebi'nin, *Köstence Kaplıcası* yâdedildiği devirde ziyâret edip suyunda yıkandığı ve sularının şifâsını uzun uzadıya naklettiği bu kaplıca şimdi Bulgaristan'ın Carlsbad'ı gibi telâkki ediliyor. Bu merhaleden sonra tren Sofya garında duruyor.

Sofya'ya gece varıp da sabahleyin sokağa çıkan bir ecnebi kendini birdenbire hendesî, sakîl, ayrı bir Amerika köyünde buluyor. *Lady Montagu'nün* iki asır evvel geçip de naklettiği şirin Türk şehri yerinde değil. Düz ve uzun caddeler üzerinde avrupakârî lâkin zevksiz bir binâ silsilesi. Düz ve çapraz ne tarafa bakarsanız bakınız gözleri bunalan hendesî bir sakaalete mâruzsunuz. Bulgarlar'ın Şıpka kahramanı, Petkof, Sofya'nın şehremini olur olmaz, yaman bir avrupa-perestlik- le, eski Sofya'yı petrole bulamış, satranç tahtasına benzeyen bu şehri açmış, ondan sonra bânîliğine hiç bir diyecek olmayan Ferdinand îmarâ girişmiş, meydana medeniyet örneği bu ucûbe çıkmış. Vâkıâ Türk hâkimiyetinin son senelerinde Sofya pek mümkariz, sokaklar birer bataklık mecrâsı, binâlar berbatmış, lâkin yazık ki yeniden kurulurken güzelleşmemiş. Habsburgların ince terbiyesiyle yetişen *Ferdinand'ın* inceliğinden bu şehirde bir şemme yok.

Kralın sarayı, eski Türk mutasarrıflık dâiresinin yerinde, saraydan ziyâde nezârete benzeyen bir binâ. Önünde çıplak ve sakîl bir meydan. *Ferdinand* yepyeni ve şâşaalı bir saray binâsı için hakîkaten güzel bir yer ayırmış. Bu arsanın saraykârî parmaklıkları bile takılı duruyor. Lâkin harb, inşâsına mâni olmuş. Müstakbel sarayın projelerini gördüm. Hakîkaten Balkanlar'ın en güzel sarayı olabilecekmış. Bu arsanın arkasında kralın husûsî hayvânât ve nebâtât bahçesi var. Çar Ferdinand, bütün âilesi gibi, ulûm-ı tabîiye meraklısı olduğu için kendi hesabına böyle bir çok müesseseler vücûda getirmiş. Bir gün çay ziyâfetinde bulunduğum sabık İstanbul sefiri Mösyö *Koloşef* nakletti ki, Vezîv fevârân ettiği zaman o Roma'da sefirmiş. Hâriciye nazırından telgrafla kralın bir irâdesini telâkki etmiş. Kral Mösyö *Koloşef* & derhâl Vezîv rasathanelerine giderek fevârân müddetince not almağı, düşen taşların muntazam ve mükemmel bir koleksiyonunu tertip etmeğı irâde ediyormuş. Zavallı Mösyö *Koloşef* hüktümdârın bu emrini sadâkatle icrâ ederken, az kalsın, ölüyormuş. Ânı bir harekette rasathâne müdürü birçok insanla beraber kül altında kalmış, Mösyö *Koloşef* kaçarak hayâtını güç kurtarabilmiş. Çar Ferdinand'm bu ulûm-ı tabîiye merâkma bugün oğlu Çar Boris de vâris bulunuyor.

Sofya'da tâlihînin güzel bir tesâdüfü olarak hemen şâir *Borina* ile tanıştım. *Borina* millî kütüphânenin hâfız-ı kütüb muâvinliğinde bulunuyor. Otuzbeş yaşlarında var. İsviçre'de tahsil görmüş. Kalben Bulgar lâkin dimâğen tamâmiyle Avrupalı. Fransız, İngiliz, Alman, bilhassa Rus edebiyatlarının cereyanlarına bir Avrupalı genç gibi vâkıf. Bulgar edebiyatının son elli senelik tekâmülünü uzun uzadıya nakletti. Bu genç bizim gençlerimizin geçirdiği bütün frenk sembolistlerine, natüralistlerine hayranlık devrini geçirmiş. Şimdi Fransız edebiyâtından şiddetle bezgin. Rus edebiyatının değerlerini hummalı bir âşinâlıkla biliyor. İslâvlık karabetine rağmen Bulgar şiirinde Rus tesirini de kat'iyen istemiyor. Tamâmiyle Bulgarlığa dönmüş. *Borina'yı* dinlerken tıpkı son Türk edebî tekâmülünü dinliyorum sandım. Sofya kütüphânelerinin câmekânlarında *Charles Baudelaire'in*, *Edgar Poe'nun* güzel basılmış tercümelerini görmüştüm. *Borina* söyledi ki *Edgar Poe'yu* seven Baudelaire-perest Bulgar gençle-

ri şimdi çok geride kalanlar gibi telâkki ediliyor; millî edebiyat sevdâ- sı Bulgar gençlerini bu kadar harâretle sarmış.

Sofya kütüphânesi küçük ve pek güzel. Şehrin en mütenâ caddesi üzerinde yeni bir binâda. Zengin değil lâkin tam. Bulgarca'dan başka Fransızca, Almanca, Rusça, İngilizce, hattâ Türkçe kitapları var. İdâresi tıpkı Avrupa kütüphanelerinininki kadar muntazam. Zamanında açılıyor, zamânında kapanıyor. İçinde tıs ses yok. Hârice de kitap iâre ediyor. Şark kısmının hâfız-ı kütübü Mösyö *Todorof* Türkçe konuşuyor, Arapça da biliyor, iyi bir müsteşrik olmağa hazırlanıyor. Bana kütüphânede Türk olduğum için her türlü muâvenette tehâlük gösteriyordu.

Şâir *Borina* ile *Etnografya Müzesi'*m görmeğe gittik. Bu küçük müzede Bulgar ırkını bütün husûsiyet- leri salon salon teşhir edilmiş. Karadeniz'den Vardar'a, TunaMan Meriç'e kadar bütün Bulgar köylüleri millî kisveleriyle küme küme câmekân- lara yerleştirilmiş. İptidâî çift âletleri, silâhlar, köylerin kumaş, ağaç ve demir işleri hâsılı bütün Bulgarlık mükemmel bir tasnifle görülmüyor. Bu güzel ve mükemmel eseri de Bulgarlığın ilim ve vatan aşkını da takdir etmemek kaabil değil.

Sofya Dârülfünûnu'nun muhtelif medrese binâları, millî matbaa, Sanâyi-i Nefise Mektebi hep aynı sâhada... Dârülfünun tatil münâsebetiyle kapalıydı; medreseleri müteferrik binâlarda bulunuyor. Nâm ü nişânı kalmayan Türk mezarlığının yerinde muhteşem bir dârülfünun binâsı yapılmak üzere iken bu da harb yüzünden kalmış. Şehrin göbeği addedilen meydanında yeni kilise yükseliyor. İriyari, Rus kilise mîmârîsinden mülhem bir ücûbe. Önce yaldızlı bir çan kulesi arkada yine yaldızlı asıl kubbe. Bu kubbelerin yaldızı Sofya civârının her tarafından parıl parıl sırtıyor. Bu kiliseyi yandan görünce hareket etmiş muazzam bir lokomotif zannedersiniz. Her yanından cümle kapılan var. Hepsinin üzerinde yeni mozayikten eizze resimleri. İçi, dışı resimli bir ortodoks ibâdethânesi. Yeni mi yeni, müzeyyen mi müzeyyen, sırtıkan mı sırtıkan. Rus ve Bulgar barışıklığının siyâsî bir muhassalası olarak binâ edilmiş. İsmi de moskofluğun mukaddes çarı *Nevski'*ye muzâf. Lâkin Rus Bulgar barışıklığı dâimâ sû-i tâli'le neticelendiği için bu kilise de yapılır yapılmaz, Bulgaristan son harbe girmiş. Rus aleyhdârı olan harb hükümeti de ismini değiştirmiş. Bulgar elifbâsının mücidleri olan *Kyrille* ve *Methode'un* ismini vermiş bugünkü hükümet de tekrar eski ismini iâde etmiş. Lâkin kilise bomboş. İçinde âyin icrâ edilmiyor, çünkü henüz takdis edilmemiş. Ortodoks Rusya tekrar teşekkül ederse o zaman Rusya'dan heyet gelerek Bulgar Ortodoks kilisesiyle birlikte takdis edecek ve açılacak. İçini Rus ve Çek ressamaları birçok eizze resimleri ve dînî sahnelerle donatmışlar. Mihraba doğru sağda kral ve kraliçenin bir tahtgâhı kurulu duruyor. Bu tahtgâhın iç cephesinde de Ferdinand'la son kraliçenin, eski Bulgar krallarının kıyafetinde, mozayikten birer resmi görülmüyor.

Orta tabaka Bulgarlar Sofya'nın bu kilisesiyle pek müftehir. Balkanlar'da bundan büyük bir katedral olmadığını serdediyorlar. Köylülerse daha ziyâde iftihar ediyorlar: "Ne altın kubbeli kilisemiz var!., diyorlarmış. Vakıa cesîm bir eser. Vitoş Dağı'ndan bakıldığı zaman bütün şehir siliniyor, yalnız bu binâ görülmüyor.

Büyük kilisenin karşısında kadîm (den) kalma diğer bir kilise var ki âsâr-ı afîka mütehassısı Bulgarlar binasını Roma'ya kadar çıkarıyorlar. Bu mabet de bir put-pe-

rest mabedi değilse bile her hâlde ilk kiliselerden biriymiş, sonra câmî olmuş, beş asır sonra tekrar kiliseye çevrilmiş. Bu şehirde yenilikten bunalan gözler bunun gibi bir eski dört duvar görünce mahzûz oluyor. Eski Sofya'yı hatırlatan bir kaç eski ev görrebilmek için mahalle içlerinde dolaşmak lâzım. Bizim kırk sekiz câmîmizden, câmî olarak bir Banabaşlı Câmii kalmış, o da yıkılmak üzere iken bir taraftan *Ferdinand*'in müsâadesi, bir taraftan da güzîde sefirimiz *Fethi Bey*'in himmetiyle kurtulmuş. Sofya'nın beş asırlık müslümanlığından yalnız bu mihrab ve bu minber kalmış. Saraya yakın Mahmud Paşa Câmii müze olmuş. Onu da bir otel kumpanyası kaldırıp yerine büyük bir otel kurmak istiyor. Eskiliklerin değerini takdir eden yeni Bulgar mimarları mânî oluyorlarmış, dediler. Şehrin kenarında Kara Câmii ilk Bulgar siyâsîlerinden *Karavelof* kiliseye çevirmiş. Kendi kabri de orada. Lâkin bu câmî tecdîd edilirken mimarîce de kilise kılığına sokulmuş. Yalnız duvarlarında tuğlanın dizimi camî olduğunu hissettiriyor. Karşısında uzun zaman hapishâne olarak kullanılan medresesinin duvarı Türkvârî kemerleriyle göze çarpıyor.

Banabaşı, eski günlerde, *Melek Ahmed Paşa* Rumeli Beylerbeyiyken, kapısı halkından Evliya Çelebi'nin suyunu girdiği, kahvelerinin peykesinde nargile içtiği, *Can Sohbetleri* ettiği bu güzel kaplıca şimdi yerinde değil. O güzel kaplıca ki her dîne mensup cemâatler için ayrı ayrı hamamları varmış. O kaplıca ki iki yüz sene evvel, kadınlar kısmında bir gün geçiren güzel *Lady Montagu*, içinde yıkanan Türk kadınlarının güzelliğini, râyihalı, şerbetli, anberli, teşrîfâtlı hamam âlemlerini anlatmakla bitiremiyor. Bu güzel kaplıca yerinde değil. Onun yerinde bilâkis bir şehir bahçesi, bu bahçenin cephesinde de geniş, yeni, fabrika gibi, bacaları tüten bir hamam binâsı var. *Murad Hüdâvendigâr*'ın yapısı olan kaplıca, temelinden yıkılmış. Bu tahribin târihçesini de söylediler, ne kadar garib! Murad Hüdâvendigâr Türklerinin kaplıcaya yerleştirdikleri büyük kesme taşları kazma koparamamış, dinamit atamamış. En nihâyet bin güçlülükle ancak küçük parçalar hâlinde imha edilebilmiş. Yeni hamamın mühendisleri suyu yeni mecralara çevirmeğe çalışırken su madenî hassasını kaybetmiş. Şimdi makinelerle ısıtılan suda yıkanılıyor.

Hamamın eski Türk kaplıcalarında olduğu gibi herkesin girdiği büyük havuzları var. Ruslar istîlâ ettikleri zaman Bulgarları bu havuzlara anadan doğma çı çıplak girmeğe alıştırmışlar. O zamanlar kadın erkek Rus usûlü, böyle giriliyormuş. Lâkin ırk-ça Tûranlı, mizaçça şarklı olan Bulgarlar'ın midesi bu kadar hürriyeti kaldıramamış.

* (Haz: Nihat Sami Banarlı) İst. Fetih Derneği Yay. İst. 1997

NECİP FAZIL KISAKÜREK

HAC'DAN ÇİZGİLER, RENKLER VE SESLER*

DIŞ VE İÇ GÖRÜNÜŞLER

Allah'ın Evine tepeden bakan uzun boylu binalar. Bu vaziyet, din ölçülerince bir suç teşkil etmese de insana çok girân geliyor. Galiba Osmanlılar devrinde bu ince riayeti koruyucu tedbirler alınmış... Kâbe'nin Arşa kadar yükselen mânası önünde maddî boy uzunluğunun değeri düşünülemez ama insan, gördüğü kadariyle kayıtlı olduğu için, Kâbe önünde binaları dize getirmekte de bir vecd hikmeti arayabilir ve bu hörmet yerinde olur. Tepelerle çevrili Kâbe'nin çukurca bir yerde olması da mânî ve ötür teşkil etmez. Şehir pekâlâ Kâbe zemininden aşağı mıntıklara doğru genişletilebilirdi veya genişletirilebilir.

Keremli Mekke'de gönül, tamamiyle istiklâlli ve yüzde yüz şahsiyetli bir mimarî arıyorsa da bulamıyor. Son devirlerin (modern) Avrupa mimarîsi, küçüklük, büyüklük eserleriyle şehre hâkimdir ve eski, kısmen ahşap, oymalı evler sabık Nişantaşı konakları veya Boğaziçi yalıları gibi zamanla silinip süpürülmektedir.

«Mescid-ül-Haram» ve «Mescid-i Resul»ü istisna edecek olursak, kenar mahalle ve köy mescidleri, basit birer damaltındaki binaları, dört köşe, bodur ve kaba mimarileri ve bu minarelerin tepelerinde yeşil bir balon veya kavuk şeklinde şişkin çıkıntılarla zevksiz.

Bina ve şehir manzarasından sonra, dış görünüş olarak dikkati çekici en keskin hususiyet, kılıkta... Dış görünüşlerin ayrıca dış çizgilerinde kalıp zoraki benzetme ihtiyacına düşenler bu kılık şekline «entari» ismini verir. Halbuki nerede bizim entari diye bildiğimiz, nerede arabin, bilhassa yüksek tabakadan arabin giydiği?... Evet, kaba ve kalın çizgili bir benzetişle entari; fakat onu, yakası gayet zarif şekilde işlemeli, beli darca, beyaza yakın bej rengi nefis bir kumaştan, seviyeli bir arabin sırtında gördünüz mü, hele bu gördüğünüze iki sıralı siyah kuşağıyla fevkalâde zarif ve intizamlı bir başörtüsünden ibaret bir kafiye oturtunuz mu, meydana gelen zevk ve şahsiyet tablosu karşısında hayran kalırsınız. Bu kılığı kötü kullanan aşağı tabakaya sözüm yok! Bir arap elçisi veya herhangi bir devlet büyüğünün, Amerika Cumhurreisinin karşısına bu kılıkla çıkması, fakat onun şahsiyet ruhunu da beraber taşıması hikmetini, ayrıca sağlayacağı ilgi ve saygı bakımından şiddetle müdafaa etmek isterim.

Demokrat Parti devrinde bir devlet büyüğüne demiştimki:

— Siz şimdi Amerikan elçiliğine gidiyorsunuz! Hem de çağırılmış, «gelin!» diye ihtar edilmiş olarak. Sefir sizi penceresinden gözetleyecek ve kendi markasını taşıyan bir otomobile geldiğinizi görünce, ruhundaki büyüklük (kompleks)ini bir kere daha şişirecektir. Eğer siz, ona, altınızda bir kağıt ile gidebilmek kuvvet ve cesaretine malik olsanız, işte o zaman aynı Amerikalı «Bu adam yakında otomobilin benimkinden de âlâsını yapar!» diye düşünür ve size saygı duyar. Bu sırrı anlıyor musunuz?

Heyhat ki, bu sırrı anlayan ve Avrupalı veya Amerikalının, kendisine muhtaç gö-ründüğüne daima havadan bakacağını ve ona göre davranacağını kestiren, İslâm ve Doğu âleminde hiç kimse mevcut değildir.

Asker kılığı tamamiyle şahsiyetsiz ve her yerde olduğu gibi Amerikan taklidi.

Kadın tam örtülü ve zaten ortada değil, öğretmen soyundan bazı bilgili Arap ka-dınlarının İslâmî ölçülere mükemmelen yakıştırdıkları, zarafette harika giyinişlerini Cidde'ye dönüşümde tablolaştıracağım.

İç görünüşe gelince, bu kamusluk denilecek kadar büyük bahis birkaç kelimeye sığdırılabilir:

Hemen herkesin namazında, niyazında olduğu Suudî Arabistan'da, ezan vakitle-ri kepenkler indirilir ve dükkânlar kapatılırken göze çarpan nokta, bundan önceki ba-histe de dokunduğum gibi, tek taraflı bir alışkanlık eseri olmaktan ileriye geçemiyor, (otomatik) görünüyor ve bir vecd ve aşk kokusu vermiyor. Bu kokuyu herkesten bek-lemek olmaz ama ortada, böyleleri de bulunduğuna ait bazı nişanlar bulunur. Büsbü-tün yok diyemem; fakat az kimsenin namaz kıldığı diyarlarda, cami eşiklerinden göz-yaşlarını içlerine akıta akıta geçen müminlere karşılık, çok kimsenin namaz kılıp da onu (mekanik) hale getirdiklerini görmek hazin oluyor. O halde vecd sahibi Müslü-manların meydana gelmesi için az kimsenin mi ibadete bağlı olması gerektir?

Asla!..

Dâva, çok kimseyi vecd ve aşk mihrakında toplayabilmekte ve İmam-ı Rabbânî Hazretlerinin prensipleriyle ihlâs ve huzuru sağlayabilmekte... Bu da ancak içtima-î bir güdümlle elde edilebilir.

Derin ve gerçek müslüman, ruhsuz cesetler galerisindeki (mekanik) kımıldanışlara değer veren değil, ellerini Kâbe'ye uzatıp «Allahım, ruh, ruh!» diye çılgılığı basandır.

Güdümlü cemiyet idaresini sevenlerden olduğum, başıboşluk demokrasilerinden öğrendim, Suudi Arabistan idaresini de güdümlü kabul ettiğim için bu derin gerçeği cesaret ve samimiyetle ortaya koyuyor ve bahsettiğim idareyi ruh fethetmekte zait gördüğümü söylemekten çekinmiyorum. Güdümlü idare, Kabukla değil, ruhla gelir.

ZİYARETLER

Sabahleyin Muammer Topbaş'ın sözü şu oldu:

— Şimdi hemen ziyaretlere başlayabiliriz.

Evvelâ bu «ziyaretler»den kasdın ne olduğunu anlayamadım.

Muammer Topbaş, Mehmed Aydın ve ben, yanımızda delil Arap Bedevî, yola çıktık.

Medine, merasim kıtalarına benzer ön saftaki binalarıyla intizamlı ve mamur bir şehir... Her şeyden evvel, yüze gülücü... Güler yüzlü desem olur. Nurlu Medine'de kaldığım iki-üç gün içinde Keremli Mekke'yle arasındaki farkı şöyle tespit ettim ve bana ait olmayan bir buluşu aynen doğruladım:

Mekke sert çehreli ve çatık kaşlı, Medine ise güler yüzlü ve tatlı bakışlı...

Buluş da şu:

«— Mekke’de celâl, Medine’yse cemel tesellisi...»

Asliyle mübarek Mekke belli başlı bir zamana kadar Allahın Resulüne dirsek çevirmiş yer; Medine ise başından, beri O’na kucak açmış bölge... Celâl ve Cemel tellileri bu noktalardan geliyor.

Mekkeliler baştanbaşa İslam’a can attıktan sonra bir cenkte ganimet payları onlara fazlaca verilince Medineli «Ensar — Yardımcılar» arasında bir mırıltı dolaşır:

— Allahın Resulü kendi kavim ve yakınlarını bize tercih ediyor! Hâlbuki bizim kılıçlarımızdan hâlâ onların kanı damlıyor.

Ve işte o zaman Varlığın Nuru Medinelilere hitap ederler:

— Mekkelilere fazla mal ve dünya nimeti verdimse size de Allah’ın Resulü’nü veriyor ve bir daha ayrılmamak üzere yanınızda kalıyorum. Bu size yetmez mi?

İşte bu Medine...

Medine serin... Mekke’de unuttuğum pardösümün hicranını duyuyorum. Biraz da Cidde ve Mekke sıcağına tahammül edemez hale gelen bünyemin rahatlığına şahidim..

Sabahın ilk saatlerinde âdetâ üşüyerek Uhut Dağı eteklerine doğru yol aldık.

Uhut Dağı!...

Dümdüz bir zemin üzerinde kocaman bir ehram şekliyle sipsivri bir adale gibi karmış, koyu kahverengi koyu yeşil koyu kırmızı karışımı bir renk tonu belirten muhteşem bir dağ...

Allah Resulü’nün:

— Biz, Uhut Dağını severiz! Uhut da bizi sever!

Buyurdıkları Hârun Peygamberin gömülü olduğu rivayet edilen dağ...

Dağın eteklerindeki düzlükte yerden birer karış yükseklikte iki beton çerçeve... Biri küçük, öbürü büyük... Biri tek, öbürü 70 kişiyi çerçeveleyiyor. Bunlar Uhut şehitleri... Peygamberler amcası Hazret-i Hamza ve öbürleri... Gerçek şehitler... Ölmüşken ölmeyenler... Ölmemişken ölenler de malûm... Yeryüzünde dolaşırken gökte gezenerler... Velîler...

Her iki mezar çerçevesinin de toprağı, elenmiş ve tesviye edilmiş gibi dümdüz ve tertemiz...

İşte ziyaretlerimizin başı!

Hazret-i Hamza’nın başına dizildik... Arap Bedevî duasını okuyor. O kadar güzel, tatlı ve içden okuyor ki, bir anda kendimi teypten gelme hissini veren basma-kalıb okuyuşlardan uzak buldum ve gözyaşlarımı tutamadım.

Uhut, Peygamber emrini dinlememenin neticesi bozgun yüzünü gösterip geçen ilâhi bir ders, bir imtihan.. Düşman çil yavruları gibi dağılsa da, müminleri yırtıcı kuşlar kapıp kaçarsa da yerlerinden ayrılmamaları emrini alan okçuların ilk zafer alâmeti üzerine ileriye atılmaları neticesi başa gelen kuşatılış..

Ve işte kalbinin üzerine yediği mızrakla yere serilen ve ciğeri çıkarılıp ısırılan şehitler başbuğı Hamza!...

Oradan «Kibleteyn-Çift Kible» Mescidine geçtik. Bu mescidin bulunduğu yere de Kâinatın Efendisi, Kudüs istikâmetinde namaz kıldırırken o anda inen ilâhi emir-

le yönlerini Mekke istikâmetine çeviriyorlar; namazdaki sahabîler de ardlarına süzülüp aynı yönü tutuyorlar. Büyükçe, odanın cephe noktasında Kâbeyi kucaklayan bir mihrap, sol tarafında da Kudüs'ü gösteren bir girinti...

Burada iki rekât namaz kılıp üçüncü ziyarete gittik: Hendek ve o sahaya serpiştirilmiş mescidler... Sahrada, birbirinden 100–200 adım uzaklıkta küçük küçük tek katlı binalar... Burada da Hazret-i Ebu Bekir Mescidinde yine iki rekât namaz...

Oradan Kubâ Mescidine. Kapısında Osmanlı Padişahı İkinci Mahmud'un tuğrası ve kitabesi bulunan onun tarafından tamir edilmiş olan Mescit... Resuller Resulünün Medine yolunda secdeye kapandıkları nokta.

Yine iki rekât namaz, içeride ve dışarıda sadaka bekleyenlere yardım, arabaya atlayış ve Medine...

Açılış tarihi eski olmayan geniş, dümdüz ve güler yüzlü Medine sokaklarında uçuyoruz.

Muammer Topbaş fısıldadı:

Öğleden sonra Bakîy ve Mukaddes Ravza öğle yemeğine de Pakistanlı bir doktora davetliyiz.

BÜYÜK HUZURDA

Ey, Allahın Resulü!.. Resuller Resulü!.. Yaradanın Sevgilisi!.. Varlığın Tacı!.. Hilkatın Nuru!.. İnsanlık ehramının zirvetası!.. Kâinatın Efendisi!.. Gaye —insan ve Ufuk— Peygamber!.. Yaratılış sebebi!..

Seni kelimelere ısmarlamak, durgun suda mehtabı balık kepçesiyle yakalamaya davranmak gibidir.

Evet ey var oluşun Hikmeti!.. Ölümsüzlük Rehberi!.. Gerçek hayatın kurucusu!.. Yıkılmaz çatının Mimarı!.. Bastığı kum tanesine en büyük insanın denk olamayacağı büyüklük!.. Dışı nebîlikte, içi velilikte Son Had!.. Hakikatinde kulun bitip Allahın başlamadığı üstün mahlûk!.. Alemlere Rahmet!.. Haberci, Müjdecî, Kurtarıcı, Erdirici!..

İçimde bu mânalardan bir çağlayan, mukaddes Ravzayı halkalayıcı parlak, sarı parmaklığın bir birbuçuk metre yakınında, yine içimden çılgılığı basmaktayım:

«— Esselâmü aleyke yâ Resulallah!.. Esselâmü aleyke yâ Habiballah!.. Esselâmü aleyke yâ Safiyallah!..»

Peygamber Mescidinin Kâbeye doğru sol duvarı üstünde «Şebeke-i Saadet: Mes'ut noktalar manzume»sine yol verici kapıdan nasıl girebildik, ayakkabılarımızı nasıl çıkarabilip kime ve nereye teslim edebildik, kalabalığa nasıl katışabildik, nasıl adım atabildik, girişe göre mukaddes çerçevenin sağından yürüyüp ve cephesinden kıvrılıp, Kâbeye bakan öbür tarafına, cepheden sağ tarafına, mukaddes başın hizasına nasıl gelebildik, bilemem, anlatamam!

Buradaki vıcık vıcık insan kıymasına hiçbir yerde rastlamadım. Büyük sahaların hiçbirinin ezici kalabalığına karşı, aynı kalabalıktan küçük bir parça da olsa, nispet-siz mikyasta küçük bir sahada nasıl bir manzara doğacağını düşünün!

Ezadan kurtulmak için kendimi hayalî bir (narkos-his iptali) tesirine bıraktım ve yürümeye çalıştım. O âna dek ziyaret ettiğim ulvî yerlerin verdiği mücerret heybet ve haşyet, burada, bu Arş ve Kürsiden üstün yerde, müşahhas ve büsbütün yakıcı ve

eritici bir duyguya inkılâp etmişti. Burada, bu Arş ve Kürsiden faziletli yerde, toprak altında, yüzü Kâbe istikametinde, hayy (diri) olarak her şeyi ve beni seyrettiğini bildiğim Allahın Sevgili ve benim aşk sermayemin topyekûn sahibi yatıyordu. Bana öyle geldi ki, o kalabalık içinde, bomboş bir düzlükteyim... Ne eşya, ne insan... O, yere uzanmış, sağ elini sağ yanağına dayamış, beyaz aydınlığa «sön!» emrini veren siyah aydınlık gözleri ve hayal edilemez güzelliğiyle bana bakıyor.

Çıldırarak gibi oldum; fakat kimse, gözlerimden boşanan soğuk yaşlardan başka bir şey göremedi.

Arap Bedevî, o da dua ve hitabı içinde kendinden geçmiş, sesini yükseltirken, ben içimden yalvarıyorum:

Peygamberim, Peygamberim, yüzü suyu hürmetine hayat kazandığım Sevgili Peygamberim!.. Seni seven Allah'tan iste: Bana ve müminlere sıhhat ve kuvvet ver-sin!.. Kıyamet Gününe kadar bâki dininin zaferini veya zafere doğru yol buluşunu dünya göziyle görmeden ruhumu kabzetmesin! Bunalımdan bunalıma sürünen ve keşfettiği madde oyuncaklarından teselli ararken büsbütün buhrana düşen insanoğlunun tek ve mutlak mizan olarak iyilik, doğruluk ve güzellik mîzânı olarak İslâm'ı seçeceği günden bir şafak pırlıtsı... İslâm'ın içe doğru tasfiyesi ve dışa doğru tâbiyesi... Duamız bu; bunu istiyor ve bu duanın kabulü için muazzam ruhaniyetine yapıyoruz! Dile Allah'tan, sana «sen olmasaydın, sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım!» diyen Allahtan dile!..

Birkaç adım sonra mübarek başı Resuher Resulünün omuz aşağısında, güneş ışık vermeye başladı başlayalı gelmiş ve geçmiş peygamber bağlılarının en büyüğü, pazarlıksız bedahet imanının timsali Hazret-i Ebubekir... Biraz daha aşağıda da, İslâm celâdet, adalet, dirayet ve şecaatinin nuranî âbidesi, Resuller ve nebilerden sonra âlemde ikinci büyük insan Hazret-i Ömer...

Delil Arap Bedevî, onlara da lâîk oldukları sıfatlarla hitap ederken, ben, yine içimden çırpındım, yırtındım, kavruldum ve can çekişen bir insan tonuyla:

— Esselâm-ü aleyke yâ Halife-ti Resulullah!.. Esselâmü aleyke yâ Halife-ti, Halife-ti Resululî'ah!

Diye inledim, durdum.

Girdiğimiz kapıya (Cebrail kapısı) geldik. Ayakkabılarımızı nasıl bulup nasıl giyebildiğimizi, nasıl yürüyebilip nasıl istikamet tutabildiğimizi bilmeden otelimizin maroken koltuklarına çöktük.

Gece... Medinenin semasında, içinde yıldızları öğüten bir huniden boşalırcasına bir nuranîlik...

Necip Fazıl!.. Meğer bu günü görmek için dünyaya gelmişsin!..

Secdeye kapan ve hamdet!..

* Hac'dan Çizgiler, Renkler ve Sesler, Büyük Doğu Yay. İst. 1973

AHMET HAŞİM

PROFESÖR ARİSTOKRASİSİ*

Ekseri günler, akşam altıya doğru hastahanenin büyük kapısı önündeki meydanlık hususî otomobillerle dolardı. Sahiplerini saatlerce sessiz bekleyen bu yüksek markalı arabalar -ışsız, parasız, durgun ve fakir Frankfurt'ta- kimlerin olabilirdi? Büyük fabrikatörlerin, bankerlerin veya banka direktörlerinin olamazdı, zira bu cins kimse-lerin bir hastahane veya tıp fakültesinde, böyle saatlerce ikide bir toplanmaları için hiç bir makul sebep bulunamazdı. O halde kimlerin?

Mein nehrinin çıplak bir sahilinde ıslak kış çimenlerine basarak dolaşıyoruz. Çamurlu nehir suları, gurub aydınlıklarıyla tazeleşmiş ayaklarımızın altında yana yana akıyor. Penbe gökte kubbeler, kuleler, oklar üstünde karga alayları uçuşup bağırıyor. Romantik Almanya akşamı! Almanya'yı pek iyi tanıyan arkadaşlarım, halledemediğim bir muammayı bana izah ediyorlar.

— Bu gördüğümüz otomobiller, fakültede verilen konferansları takip için gelen profesörlerin arabalarıdır. Şimdi Almanya'da göreceğiniz her hususî otomobil ya bir zengin Yahudinin, yahut da bir profesördür. Burada bu iki insandan başka artık hususî otomobil sahibi olabilecek çok insan kalmamıştır.

Gün pazar... Bir dağ gezintisine gitmek üzere saat onda Rumplme- yer kahvesi önünden kalkan tramvaya biniyoruz. Hareket: İki tarafımızdan meydanlar, bahçeler, mağazalar, binalar, renkli resimler gibi akıp gidiyor. Yarabbi! Bu şehirde ufak bir yı-kıntı, bir küçük ihmal, yerine konulması unutulmuş bir taş, kapatılmamış bir çukur yok mu? Bıçak gibi keskin hatları her tarafta yükselen bu kusursuz hendese içinde insan nefes darlıkları duyuyor. Umranın bu kadarı fazla. Ruskin'in dediği gibi mu-hayyilenin mesut bir faaliyete girebilmesi için biraz harabe görmek de lâzım...

Şehrin artık dışındayız. Bostanlar, bağlar, sürülmüş tarlalar... Tuhaf! Her yerde olduğunun aksine, burada şehirden uzaklaştıkça binaların güzelliği artıyor.

Arkadaşım sebebini anlattı:

— Profesörler gürtlütüden rahatsız olmamak için şehir haricinde yaşamayı severler. Bu güzel bahçelerde gördüğünüz zengin evler profesör kâşaneleridir. Profesörler burada sükûn ve refah içinde çalışırlar.

Almanya “profesör” ve “doktor” denilen acaip bir insan cinsinin vatanıdır. Bunlar Hindistan'daki rahip sınıfı gibi bir nevi kudsiyetle çevrili olarak hemşehrileri arasında yaşarlar. Bunun için burada herkes muayyen birtakım imtihanlardan geçerek ve bazı basit darülfünun merasimini ikmal ederek bir an evvel bu sihirli unvanlardan birini ele geçirmeğe ve şereflerin envainına malik bulunan bu bahtiyar sınıfa mensup olmağa çalışırlar. Almanya'da profesörler ve doktorlar sayılamayacak kadar çoktur. Tanımadığımız herhangi bir adam biraz gençse “Herr Doktor”, biraz yaşlı ve sakallı

ise “Herr profesör” diye hitap etmek ihtiyata muvafıktır. Almanların bu âlim sıfatı takınmak merakı münasebetiyle bir İngilizin nüktesi:

İki kapı olsa, birisinin üzerinde “Cennet”, diğerinin üzerinde “Cennet hakkında konferans” diye yazılı olsa bütün Almanlar ikinci kapıya hücum eder.

Almanya hakkında bütün ecnebi karikatürlerinin mevzuunu yapan bu profesörler ve doktorlar kalabalığı ne iş yapar? Çoğu dar kafalı ve cahil: miyop oldukları için gözlüklü ve müreffeh oldukları için penbe ve sıhhatli olan bu insan cinsi, haşiyeleri birçok kitap isimleri ve sayfa numaralarıyla dolu, incir çekirdeği doldurmaz meseleler hakkında, karınca sabrıyla cilt cilt uyutucu kitaplar yazmakla ömürlerini geçirirler. Bu kitapların kıymeti ne? Büyük Alman filozofu H. de Keyserling’e nazaran Alman âlimlerinin mahsulâtının yüzde yetmişinde orijinal bir fikre tesadüf etmek nadiren mümkün olur. Bunlar bir nevi Almanya’ya mahsus yobaz sürüsüdür.

Hakiki Alman ilmini, o büyük ve şerefli ilmi yapanlar darülfünunun cüppe ve takke giydirmedeği serbest zekâlardır.

—Böyle faydası az bir sınıfı el üstünde tutmakta Almanya’nın ne kân var?

—İçlerine karışmış olması muhtemel hakiki zekâların yanlışlıkla yok olmasına meydan vermemek için... Almanya böylelikle dünyanın en yüksek ilmine malik olabildi.

* Milliyet, nr. 2511. 5 Şubat 1933

İSMAİL HABİB SEVÜK

BUDAPEŞTE*

ŞEHRE BAKIŞ

Tuna'nın öz beldesi. Avrupa'nın en büyük suyu burada kavisleri açık bir (S) harfi gibi ferah bir kıvraklıkla uzanıyor. Koca nehir hiçbir şehre böyle göğsünü gererek ve belini bükerek neşeli neşeli sokulmadı ve hiçbir şehir de burası gibi onu candan kucaklamamıştır. Tuna Belgrad'ı görür, fakat Belgrad Savaya bakar; Tuna Viyana'yı dolandır, fakat Viyana Tuna'ya sadece eteğini ilıştirmiştir Halbuki Peşte, nehirle şehir aşıkla maşuk gibi sarmaş dolaş.

Bir buçuk milyonluk bir gövdeyi ikiye bölen Tuna, şehri ayırmıyor, şehrin bağrında yatıyor gibi. Arka arkaya altı çelik köprüyle Tuna'yı perçinleyen şehir, nehri bağlamıyor, kollarını dolayarak sarılıyor gibi. Su beldeye tabiatın, belde suya medeniyetin hediyesi. Hiçbiri borçlu kalmak istemiyor. Bu ona su cümbüşünün bütün güzelliklerini veriyse o buna insan bilgisinin bütün nimetlerini serdi. Avrupa edebiyatı Peşte'ye «Tuna kraliçesi» der. Ortada zümrüt bir gerdanlıkla pırlanta bir taç var. Tunasız Peşte, belli, bağı kupkuru, fakat Peştesiz Tuna, yazık taşsız kalana.

Ruşuk'tan Viyana'ya kadar, beldelerin kimisi iki kıydan birine bırakılmış tek sayfalı kitabı andırır, bakıp geçiver; kimisi Belgrad gibi balıksırtlı bir rahlenin iki tarafına sarkmış iki yaprak, iki bakışta okuyuver. Fakat Peşte'ye vapurla giriş, heyecanı gittikçe artan bir piyes seyredıştır; her köprü bir perde gibi, altıncı köprüye kadar beş perdelik ve bilmem ne kadar tablolu bir piyes; en sondaki Margrit Adası'yla piyes bitti deme, geriye döntüp tekrar başlayacaksın, mademki güzel demek seyrine doyulmayan demektir.

İlkönce sağdaki düzlüğe serilmiş fabrikalar ve garlar, soldaki dalgalı tepelere serpilmiş villâlar ve köşkler; bunlar sahnenin kalabalık figüranları gibi. İşte piyesin ilk mühim şahsiyeti, ikinci köprüyü geçince, solda; bütün gövdesiyle Tuna'ya bakıp düşünen üniversite, şehir yolcuğu evvelâ irfanla selâmlıyor. Ve işte sahnenin en haşmetli tablosu, üç yüz metreden daha geniş Tuna'ya tek gözle abanan Elizabet köprüsü: Kavis rekorunun kendinde olduğunu biliyormuşçasına, nehrin kehkeşam üstüne nefti pırlantısının basık kemeri «kavsi kuzah»ını gururla gerip, iki başındaki yüksek iki kuleyi fennin zaferine dört âbide halinde dikerek hendeseden de şiir çıkacağını haykırıp duran köprü.

Solda iki yüz elli daireli Gellert hamamının oteli, kıymetli şeyler saklayan iri bir mücevher kutusunu andırıyor. Karşı tarafta, boyları aynı, büyük binalar Tuna'ya hürmetle nizam safında dizilmişler. Solda ve yüksekte, Avrupa'nın bile en muhteşem yapılarından kral sarayı, rütbesi gibi kendi büyük ve kendi gibi mevkii yüksek, herkesi görüp herkese görünecek, bütün şehri, tebaasına bakar gibi süzüyor; sağda ve onun karşısında, sivri ehramlarıyla semayı tırmalayarak cüretli bir mimarî emeğinin yarattığı parlamento: Tuna'nın beri tepesinden yüksekteyim diyen devlete karşı Tuna'nın öte kıyısından ben de varım diyen millet.

Elizabet köprüsünün garp tarafındaki sırtta, elindeki büyük haçı bütün şehre uzatarak beldeyi din namına himayesine alan, tabîî gövdesi beş altı defa büyütülmüş dev karaltılı Sen Etyen heykeline doğru tırmanırken Tuna'nın son kıvrımından ucu görünen Margrit Adasına baktım: Direklerini kaybederek güvertesi bahçe haline konmuş yayvan bordalı bir dretnotu andıran ada neredeyse önündeki koca köprüyü i ti verecekmiş gibi duruyor.

Heykeli çaprazlayan güzel iki yolun solundakinden en başında modası geçmiş bir taş gibi eski Avusturya kalesi bulunan, tepeye çıkıyorum. Tuna'nın batı tarafına birer panorama kürsüsü gibi sıralanan üç tepenin en yükseği burası. Tuna, gözün alabildiğine uzanıp kıvrıldığından mı, ne yarı yarıya daralmış gibi. İçinde yüzlerle insan yıkanan Gellertin meşhur dalgalı havuzu bir tekne maviliktir ve terastaki beyaz örtülü masalar birer tabak kadar: Her şeyi küçülten tepe yalnız şehri bütün büyüklüğüyle gösteriyor.

Bir edibimiz, rahmetli Cenap, der ki: Aşk tepeye benzer, manzarası iyidir amma tırmanması olmasa. Fakat burada hem tırmanış kolay, hem görünüşe doyum yok. İnsan ne çıkmaktan yoruluyor, ne bakmaktan. Yol, yeşil bir helezondur, dolanırken farkında olmadan tepedesin ve tepe? Yalnız şehri değil Macaristan'ı kucakla. Karşıya bak, Peşte, düzlüğün sonsuzluğuna kadar görmeden görünen bir seriliş; yanlara ve geriye bak, dalga dalga serpilken Buda hem görüp hem görünüyor. Oh, bu ne aydınlık belde, dört taraftan panjurları açılmış gibi pırıl pırıl.

Tuna'nın ayırdığı Buda ile Peşte, Haliç'in ayırdığı İstanbul'la Beyoğlu'na birçok taraflardan benziyor: Buda garpta, Peşte şarkta; Buda eskidir, Peşte yeni; biri asaletli, biri mazisiz, şeref Buda'da servet Peşte'de; mâbetle tarih Buda'ya bağdaştı, bankayla banker Peşte'de kaynaşıyor, hep İstanbul'la Beyoğlu gibi.

Yalnız tepeleriyle dahi İstanbul'a benzeyen Buda'ya mukabil dümdüz Peşte Beyoğlu'na hiç benzemiyor. Zaten, İstanbul ki âbidelerinde mermeri şiir yaptı. Buda ona benzemekle öğündüğü halde Beyoğlu'na benzetilen Peşte hiddet içindedir ve haklı da: Orası yapı yığını, burası bina mâişeri; orası karışık, burası hendese; orası biz değiliz, burası kendidir.

GÜLBABA

Fransızca kelimeleri ağzının içinden iki madenî levhaya çarpar gibi çıkaran nara konuşuşlu iriyarı Macar rehberim otomobili boyuna Peşte'nin satrançlı caddelerinde gezdirip dururken, postaneye bıraktığım kartlardan İstanbul yolcusu olduğumu anlar anlamaz, artık bana sormaya bile lüzum görmeksizin, şoföre doğruca «Gülbaba» kumandasını verdi: Asırlardır buralarda bizim hâtıramızı tek başına diri tutan ölüye gidiyoruz.

Merzifonlu bir Bektaşî fakiri: Fâtih zamanından beri her gazaya gönüllü girdi. Başına taktığı gülden, beline takındığı kılıçtan başka malı yok. Mohaç gecesinin binbir meşaleli kızıl alacasında göbeğine kadar inen bembeyaz sakalı bir kat daha heybetleşerek o da dua etti. Avrupa'yı yenen orduya Budin, kapılarını açmıştı. Fethiye adı verilerek camiye çevrilen büyük kilisede ilk cuma namazı kılınmaktadır. Cami dolu, kaleici dolu, karşı tepelere kadar bütün asker dolu. Birden Gülbaba ayağa kalktı. Ey cemaat ben gidiyorum, dedi ve... yere serilerek gidiyordu.

Onun gibi fakir yaşayan çoktu, fakat onun gibi şahane gömülen görülmemiştir. Bütün Frenk dünyasının «Muhteşem» dediği Süleyman tabutunu taşıyor; cenazesinin imamı Ebüssüüd'tur, cemaati bir iki yüz binlik asker. Bir ölü toprağa girerken bir mahşer toprağa çıkmış gibi. Kaleye yüzlerce top ve on binlerce kuvvet bırakan padişah Budin vezirine verdiği fermana ilâve ediyor: «Gülbaba, Budin gözcüsü olup himmetleri hâzır ve nâzır ola!» Macarların da hâlâ Gültepe dedikleri o sırta yalnız bir ölü gömmüş değil, sanki bir kale dikmiştik.

Margrit köprüsünün doğusundaki garplı Peşte'den batısındaki şarklı Gülbaba tepesinin dar sokaklarına geçip de, biraz dolandıktan sonra, bir türbe yerine, dört köşesinde dört kule yükselen haşmetli bir orta zaman şatosu görünce şaşırakaldım. Meğer Gülbaba türbesini Macarlar saray gibi bir çerçeve içine almışlar. Üstü açık iki katlı yapının sütunlar ve heykellerle süslü koridorlarını dolaşarak son merdivenden avlunun ortasına inilince Bektaşî başlığı biçiminde kurşunî renkte yekpare taştan yontulmuş gibi bir türbe toparlağı görüliyor. O kabarık çerçeve içinde yumruk kadar kalmasına rağmen gene kurumunu kaybetmemiş: Alafranga büyük bir mahfazanın derin kadife çukurluğuna özeniyle yerleştirilen alaturka bir taş pırlıtsı gibi durmaktadır.

O türbenin etrafına, şimdi metruk ve ıssız kalan, bu ağır şatoyu Macarlar mescit olarak yapmışlar. Revaklarına direk yerine heykel dikilen bir mescit! İçeri girilince binanın ilk heykeli bronzdan dökülmüş pembe renkli bir kızdır: Başında gülden bir çelenk, elinde gül dolu bir tabak, gergin bir körpeliğin işvesiyle Gülbaba'ya canlı gibi gülüp duruyor. Burada sofuya namaz, hiç yakışık almaz, fakat gül seven o Bektaşî kocasına karşı gül taşıyan bu körpe: Bektaşilik ki dünyayı haram eden ibadete haramı ibadet yapan bir şetaretti, helâl olsun!

Asırlarca zühtün katılığı, Türklüğü katıksız, Bektaşilikle yumuşattık. O, darlığa ufuk, çatıklığa rakıs ve aptallığa kahkaha idi. Hâlâ her Bektaşî fıkrası sofuluğun kabalığını neşterleyen bir incelik. Zevki âyin, nağmeyi dua, gülmeyi sevap kıldılar. Zühtün zındık, medresenin sapkın ve tekkenin bile karanlık gördüğü bir Bektaşî babasından öyle bir veli nasıl çıktı? Keramet ölüde değil ölüştür.

İmparatorluğu çelik bir bel kemiği gibi tutan yeniçeri sertliğini savaştan, içliliğini beктаştan almıştı, Gülbaba bütün ordu önünde, fitilini kendi eliyle kırmış gibi sönmüverince, derhal bütün muhayyilelerde nurlu bir keramet gibi parlamıştı. O oraya orduyla gelmişti; ordu orada onunla kalıyorum sandı. Gövdeye can gibi insana avunmak lâzım. Gülbaba aldatan bir yalan değil, o artık iki asır hastaya şifa, korkağa cesaret, tasaya tesellidir.

Kırklık Macar madamı çıkardığı anahtarla türbeyi açtı. İçeride alelâde sanduka ve bir köşesinde bir tespih asılı çırpıplak duvarlar. Hâtıra yazmak için ziyaret defterini uzatıyorlar. Ne çıkar? Vaktiyle o duvarlar fakirinden vezirine, meğhulünden meşhur Evliya Çelebi'ye kadar yazılarla ve beyitlerle doluydu. Veliden medet uman evliya oraya üç çeşit manzume yazdı ve birinde «Merzifon'dan gelerek tuttu vatan» diyordu. Evet, iki asır vatan tuttu ve iki asırdır vatansız kalarak: Yarısı tutulmuş ay gibi dört asrın bir taraf: haşmette, diğer tarafı gurbettedir. Gurbette diri bir defa garip, fakat gurbette ölü; vatanında ölmeyen iki defa ölü. Ya ölümünden sonra vatani giden? Gülbaba on defa aziz ol!

* Tuna'dan Batıya, KTB Yay. Ank. 1987.

FALİH RIFKI ATAY

GEZEREK GÖRDÜKLERİM*

MAKEDONYA

Elbesan ve Görice'ye gidiyoruz. Şimdi Arnavutluk'da güvenlik var. Dağlar durulmuş ve tüfek duvara asılmıştır. Elbesan'a doğru yirmi beş otuz kilometrede telefonlu bir candarına karakoluna rastlıyoruz. Türk ve Bulgar delegeleri, dört kişi, iki otomobille seyyahat etmekteyiz.

Yolda İşgombi vadisi bomboştu. Bu verimli toprak nüfus, kurutma ve sulama beklemektedir. Sırtlarda tek evler var. Arnavut yuvası, hep yüksekde ve bir başındadır. Şöför:

— Daha beş sene önce bu yollardan geçmek, mümkün değildi, diyor.

Arasıra, zeytin korularından geçiyoruz ve büyük bir zeytin ormanı içinden Elbesan'a giriyoruz. Feodal şehrin dokunulmamış ve bozulmamış girişi: Duvarlar içinde kapanmış evler, kerpiç bir istihkâmdır.

* * *

Elbesan'dan sonra tırnakla yolunmuş gibi çıplak dağlar; geri kalmış memleketlerin başlıca alâmetlerinden biri olan ağaç düşmanlığı...

Şurada burada kırmızı, beyaz ve kara giyinmiş Arnavut erkek ve kadınları, gelincik grupları gibi duruyor. Tiran'da hemen herkesin bildiği Türkçe, bir kaynak suyunun bitişi gibi, bozula bozula sönüyor.

Sert bir yokuştan sonra Ohri gölünü gördük. Karşıda yüksek volkan toprağı, üstü karla örtülü, aşağıda bahar akşamının güneşi ve Heybeli ada denizinin rengi...

Kenar tepede bir sınır kulübesi var. Ötesi Yugoslavya'dır. Sınır çizgisi Ohri gölünün ortasından geçiyor.

Dağdan inerken görünen Lin kasabası suyun tâ yanında sert bir kaya parçasına oyulmuş gibidir. Otomobilden dışarı çıkıp bakmıyorum. Aşağıdan yüzbin kurbağa sesi, bir fırtına sesi gibi geliyor.

Artık yolumuz gölü dolanmaktadır. Büyükada tur yolu gibi, iki tarafta, daha ağaçsız, fakat aynı sırtlar...

Görice'ye gece geç vakit geldik. Temiz düzenli bir oteli var. Bir aralık müdür:

— Vali ve Belediye Reisi sizi görmek istiyorlar, dedi.

Balkona Türk bayrağı asılıyordu. İkisi de Türkçe konuşan Görice reislerini tanıdık. Vali: — Bütün azamızı akşama kadar sizi beklediler. Karanlık basınca evlerine gittiler, diyordu.

Görice ve İşkodra Arnavutluk'un en bayındır iki şehridir.

Florina'dan Selânik'e giden trene yetişmek için yarın sabah erken kalkacağız ve Makedonya dağlarını göreceğiz. Makedonya, Osmanlı saltanatının korkunç kelimesi ve acı hatırası.

Ve hiç görmediğim Selanik için içimde merak ateşi yanıyor.

Sabahleyin vahşi dağları tırmandık. Tepelerin bir dönüş noktasında, tren geçit yerlerindeki benzer, bir tahta kol vardı. Yunan sınırındayız. Bu tahta kol bir memleketin sonudur.

Bir Arnavut diyordu ki:

— Bize eski zamandan bahsediyorsunuz. Şimdi otomobile binsem, on saat sonra sınırdayım. Kara listeler, gümrük, pasaport, karşıma aşılmaz bir duvar çıkıyor. İmparatorluk devrinde kollarımı sallaya sallaya Mekke'ye ve Basra'ya ve Erzurum'a kadar giderdim.

Son sert bir çıkış, Makedonya dağları üstündeyiz. Bahar azala azala, ağaçlar çıplaklaşarak ve siyahlaşarak, kış ortamı içine girdik. Taze karları çiğniyoruz. Şimdi burada Florina ovaları, bir uçaktan gibi görünüyor. Kapkara ormandan, yemyeşil bahara doğru iniyoruz.

Sırtlardan birine bir köy sığınmış. Bütün bacaları tütüyor. Bu bir Bulgar köyüdür. Ve bir Rum papazın terbiyesine verilmiştir: İşte Makedonya meselesi! Şimdi bu meselenin içinden, tıpkı bu dağdan iner gibi, öyle kolay geçiyoruz.

Makedonya, o korkunç isim, bu güzel ve sevgili tabiatı nasıl hatıra getirebilir? Karadeniz tabiatı bundan bin kat daha korkunç değil mi?

Aşağıya bakıyorum. Sırplar önünde geri gelen ordu, o zaman bu yol olmadığı için, işte bu dağların böğrüne saplanıp kalmıştı. Bataklık ve çamur vardı. Askerler at leşinden at leşine basarak yürümekte idiler. Sabahleyin bütün Osmanlı ordusundan, birlikte götürebilecek bir tek cebel topu kalmıştı. Subay koca Osmanlı imparatorluk ordusunun bu tek topuna hareket emri verdi.

Şimdi o toprakların üstünde bahar, bir gül gibi, bir karanfil gibi açıyor.

Eski Türk şarkılarının aksettiği ve çarıklarının çürüdüğü dağlar, işte şu ufuk çizgisinin arkasında Manastır, Eyip kadar Türk olarak alıştığımız Manastır, ötede Kosova, Üsküp, başımın içini Osmanlı hatırasının sert dalgaları karıştırıyor. Bu hatıralar imparatorluk kartalının kopmuş kanat parçaları» dökülmüş etleri, yolunmuş derisi, artık hayat verilmesi mümkün olmayan ceset parçalarıdır.

Makedonya dağlarının eriyen karlarının serin ve genç suları, bu gönül acısını anlamadan akıyor. Kim bilir nereye, Adriyatik'e mi, Akdeniz'e mi, biz de bir damla tuzu kalmayan imparatorluk denizlerinden hangisine?

Genç çocuklar, bu sular gibi, o kadar yeni, o kadar tasasız, eski dağlara yeni yağan karlardan doğuyor.

Her adımda bir kalp kırığı bırakıyorum.

Florina artık Türk değildir. Şuradan buradan, Türk evinin bir duvar parçası, bir kerpiç penceresi, kirli çamaşırlar gibi sarkıyor. Arap harfli Florina badana edilerek Rumcası yazılmış. Yeni yazının çerçevesi altında eski yazının badanası, akmış bir kan gibi kurumuştur. Rumeli'yi unutalım.

* Gezerek Gördüklerim, MEB İst. 1970

SEZAI KARAKOÇ

DİYARBAKIR - MARDİN - İSTANBUL*

Yaz gelince turneye çıktık. Gideceğim iki il, Diyarbakır ve Mardin'di. Diyarbakır'a varınca, babam da, bir kardeşimle birlikte oraya geldi, Bir kardeşim zaten Diyarbakır'daydı. Diyarbakır'da toplanmış olduk böylece. Diyarbakır, her yaz gibi o yaz da korkunç sıcaklarını yaşıyordu. Gölgede, eski tip evlerde havuz başında oturursanız cehennem gibi sıcak olan saat 1 ile 6 arasını bir parça serin havada geçirmiş olurdunuz. Pürüklü siyah taştan yapılmış Diyarbakır evleri ve havuzlu, ağaçlıklı avluları (ki bunlara «hayat» deniyordu), bu sıcaklar göz- önünde tutularak bu şekilde inşa edilmiş. Rivayete göre, Timur geldiğinde, bu sığağı görünce: «Cehennem ya bu şehrin altındadır, ya üstündedir, durmayın» demiş, askerine ileri doğru hareket emrini vermiş. Esnaf, dükkânında öğleden ikindiye kadar adeta baygın vaziyette olurdu o yıllar. Belediye, sıcaklarda kimsenin uyumamasını hoparlörle sürekli hatırlatırdı. Şimdi, tabii teknik sayesinde bu dükkânları serinletmek mümkün olmuştur. O sıcaklarda, Diyarbakır'da güneşte yürümemek gerekir. Yanında bir kâse buz olmadan yemek yemek de mümkün değildir. 60 km. ötede Ergani Dağı bahçeleri serin sayfiye yerleri olduğu halde nedense Diyarbakırlılar oralarda villalar yaptırma âdetini benimsememişler. Oysa, Adanalılar, Toroslarda, yaptırdıkları villalar sayesinde, yazın sığağından korunmasını bilmişlerdir.

Diyarbakır... Aslanlı Çeşme, İç Kale Kapısı, gürül gürül suları olan Hz. Süleyman Camii, Ulu Camii, Peygamber Camii (Cami-ün Nebi), Hasan Paşa Hanı, hamamları, surları, dört köşeli, bir sıra beyaz, bir sıra siyah taştan örülmüş minareleri, Urfa Kapısı, Mardin Kapısı vs. adlarıyla anılan kapılarıyla, doğusunda aşağıdan akan nehri (Dicle) ile, kendine mahsus, kişilikli, tarihî şehirlerimizden biri.

1959 yazını ailemle birlikte Diyarbakır'da geçirdim. Ulu Cami civarında Diyarbakır'ın eski tip evlerinden birini tutmuştuk. Evin bir odasının bir koğuşunda «Suh-rabat duası»nı bulmuştum hatta. Dairede yaz mesaisi vardı. Sabah 7'den öğle saat 1.30'a kadarki çalışma.

İki üç ay kadar Diyarbakır'da kaldıktan sonra Mardin'e geçtim. Mardin'le Diyarbakır arasında Sultan Şehmus bir ziyaret mahalli olarak göze çarpıyordu. Halk yazları akm akın oraya, gelir. Günlerce kalır orda.

İki şehrin arasında dikkat çeken bir yer de, Mazıdağı'dır. Yeşil görünümüne bu dağda fosfat yatakları vardır. Mardin, bir dağın sırtında, üst üste yapılmış taş evleriyle, arkaik görünümüne, tarihî bir şehirdir. Süryani, süryani kadim, katolik kiliseleriyle, kiliselerin zaman zaman çalman çanlarıyla bu arkaikliği bir kat daha artar.

Bir müfettiş, bir de re'sen yetkili bir muavin arkadaş da görevle gelmişlerdi Mardin'e. Üçümüz, eski, şahsiyetli, fakat bakımsız otellerinde kalamadık Mardin'in. Ufak, yeni bir otel bulduk, orada kaldık.

Mardin Kalesine çıktık bir gün. Mardinlilerin «bu kaleyi bir kez gören, yedi kez görür» diye bir sözleri var. Kalenin tam ortasında ufak bir mescit bulunmaktadır ki, Mardinliler bu mescidin Hızır Makamı olduğunu söylüyorlar. İnsan boyu büyüklüğünde teşbihler asılı Hızır Makamında. Ruh hastalarını getirirlermiş ve bu teşbihlerden birini verip çekmelerini söylerlermiş. Hasta buna dalınca bazan kendine gelirmiş. Aynı âdetin bu yörenin meşhur dağı Karacadağ'daki ziyaretgâhlarda da bulunduğunu duymuştum.

Bir gün de, müfettiş ve muavin arkadaşla birlikte Deyr-i Zaferan'a (Zaferan Manastırı) gittik. Dağda çok eski bir mâbet. Oraya giderken, daha eski, yani tarihin en eski mabetlerinden birinin bulunduğunu söylediler, yoldan yukardaki dağda. Oraya gidemedik. Deyr-i Zaferan yolunda hristiyan köylerine rastladık. Kadınları bizim kadınlarımız gibi çarşaf giyiyorlardı.

Deyr-i Zaferan, hristiyanlığın en eski mezheplerinden birisi olan Süryan-i kadimin en mühim mabedi sayılıyordu. Osmanlı devrinde Süryani kadim patriği bu manastırda oturmuş. Cumhuriyet Devrinde, patrik, Beyrut'ta oturmaya başlamış. Ama yine de bütün patrikler Deyr-i Zaferan'dan yetişmiş.

Biz gittiğimizde bir çocuk korosunun okuduğu ilâhî sesi geliyordu manastırdan. Manastır bir kaç katlı taş bir şatoyu andırıyordu. Bizi, idarî işlere bakan Cebraîl adlı bir papaz karşıladı. (Yıllar sonra bunun patrik olduğunu gazetelerde okudum). Patrik de tesadüfen orda misafirmiş. Onun odasına gittik. Patrik, zayıf, ince, çok yaşlı bir zattı. Küçük bir odada kalıyordu. Manastırın zemin katında gelip geçmiş bütün patriklerin mezarları vardı.

Bu manastırın, mimarî açıdan harika olan bir yanı, giriş kısmının tavanıydı. Bu tavan, düz, büyük, dört köşe kesme taşların yan yana dizilmesi suretiyle yapılmıştı. Harçsız, kenardan sıkıştırılmış taşlardan oluşturulmuş bu tavan, koca binayı üstünde taşıyordu. İnandırıcı gibi değildi, ama gerçekten böylesine bir ustalıkla yapılmış, kemer biçiminde değil, dümdüz şekildegidi bu taş tavan.

Manastırda sekiz yüz yıllık bir încil de bulunuyordu. Harputlu bir hristiyan yazmış incili ve tabii boyalarla resimlemiş. Bugün yapılmış gibi canlı ve renkliydi resimler. Yazı da hiç bozulmadan kalmıştı. Ceylan derisine yazılmıştı încil. Boyu bir günlük gazete boyundaydı kitabın.

Bir de manastırda ziyaretçilere çıkarılan bir defter vardı. Celâl Bayar, iki sayfasını kaplıyan bir imza atmıştı deftere. Ben de, tarihin eski mabetlerinden olan bu tapmak hakkındaki izlenimlerimi yazdım. Sözümlü de «Hakikatte birleşme» temennisiyle bitirdim.

Bir gün de Mardin'in üstünde, Kalenin alt tarafında Artukilerden kalma cami ve medreseyi görmeye gittik. Bunu, Artukî hükümdarlarından Kasım yaptırmış. Bu caminin de mihrabında eski zaman mimarisinin

bir harikasına şahit oldum. Mihrabın yanında mum gibi dikili duran mermer bir sütunun bir tarafında baktığınızda öbür tarafında kımıldayan insanı hayal meyal bir gölge gibi görüyordunuz. Böylesine şeffaf bir mermerden yapıydı sütun. Zaten, Ar-

tukiler, teknolojide çok ileri bir bilim derecesinde idiler. Denildiğine göre saraylarında robotlar misafirlere şerbet sunarmış.

Ancak, maalesef, bu harika yapı, bakımsızdı ve harabiyete yüz tutmuştu gittiğimizde.

Bir gün de, müfettiş ve muavin arkadaşla, Ensar camiini görmeye gittik. Muavin, solcu olarak biliniyordu. Biz camiye ve minaresine bakarken, yukarıdan geçen bulutlar öyle bir görüntü verdiler ki, sanki minare üstümüze devriliyordu. Ben, tabii, hemen anladım durumu. Fakat dalgın muavin birden olayı gerçek sanıp müthiş irkildi. Ben, «bulutlardan» deyip gülümsedim. Bana, sanki, arkadaşla ve müfettişe manevî bir ihtar gibi geldi görüntü. Ama tesir oradan ayrılınca kadar sürdü.

Ensar camiinin yanında bir başka camiîyi de ziyaret ettik. O camiinin de minaresi enteresan bir yapılaş tarzındaydı. Üstünde süryani yazısını andıran işaretler ve süsler vardı. Anlatıldığına göre, bu minareyi bir süryanî ustaya yaptırmışlar. Minare bittikten sonra ustaya demişler ki «usta, eline sağlık, çok güzel yaptın bu minareyi. Ama gönlümüz istiyor ki burda okunacak ilk ezanı, yine minarenin ustası okusun». Bunun üzerine süryanî mimar, müslüman olmuş ve çıkıp ilk ezanı okumuş.

Ben, mesai bittikten sonra Mardin'in camilerini gezdim. Bazan, akşam ve yatsı namazlarını ana caddeden aşağılarda olan eski tarihî camilerde kılmaya giderdim. Sabah ezanlarını çok içten okurlardı minarelerden müezzinler. Bir çelişki gibi de, kiliselerin çanları bazı geceler duyulurdu.

Müfettiş ve muavin arkadaş gittikten sonra ben bir ay kadar daha Mardin'de kaldım. Güz geldi. Fırtınalar esmeye başladı. Mardin, bir dağda olduğu için güzün sert rüzgârlar eser. Dükkân levhalarını uçurur rüzgâr.

Mardinliler, Mardin'in eteğindeki tepelere «Timur Tepeleri» diyorlar. Güneydoğu ve Orta Anadolu'yu gezdiğimde gördüm ki halk, tarihî hadise olarak Timurdan konuşuyor. Her şehir, kendine göre Timur'a karşı bir öğünç bahanesi bulmuş. Mardinliler Timurun o tepelere kadar gelebildiğini, ama Kaleye çıkamadığını (Şehir, o zamanlar tabii ki kaledeymiş, şimdi ise kalenin altında, yamaçtadır) bir nevi iftiharla belirttiler. Gerçekten de, tarih de, Timur'un Mardin'e geldiğini, Kaleyi muhasara ettiğini, fakat alamadığını ve muhasarayı kaldırıp gittiğini yazar. Hatta bunun hoş bir hikâyesi vardır: Timur geldiğinde Artukî Beyine bir mektup yazar. Mektup kısaca; «Esselâm! Durum nedir?» den ibarettir. Kale Beyi cevap vermiş! «Esselâm! Durum bildiğin gibidir». Yani mektuplarda, Timur, beyin teslim olup olmayacağını sormuş, Kale beyi de teslimin söz konusu olamayacağını anlatmış oluyor. Birkaç ay muhasaradan sonra, anlatıldığına göre Kale Beyi, doksan yaşındaki bir kadınla Timur'a sıcak yufka, ekmek ve bir kâse yoğurt göndermiş. Timur: «bu kadar muhasaradan sonra, halâ taze yufka, ekmekleri ve yoğurtları var. Bir de korkusuz doksan yaşında acuze kadınları var. Bu kale alınmaz» diyerek muhasarayı kaldırmış ve askerini alıp gitmiş. Bir yıl sonra dönüştü yine Mardin Kalesinin önüne geldiğinde kaleye mektup göndermiş. Mektup, kısaca şöyleymiş : «Esselâm! Durum nedir?». Kale Beyi cevap göndermiş aynı kısıklık-

la: «Esselâm! Durum eskisi gibidir». Yani Timur, yine teslim olup olmayacağını sormuş, Ar- tuk Beyi de «Durum eskisi gibidir» diyerek teslim olmayacağını söylemek istemiş. Bunun üzerine Timur orda durmayarak doğruya doğru hareket etmiş. Böylece, Anadolu'yu, Suriye'yi fethetmiş olan Timur, Mardin'i alamamış. Mardin, bir nevi denizdeki bir ada gibi mahfuz kalmış. Mardinliler, aşağıdaki tepelere Timur Tepeleri diyerek, kendilerini dağ, Timur'u tepe olarak sembolize etmişler.

* * *

Mardin'de yoğun metafizik düşünceler içindeydim. Cemal'le (Cemal Süreya) mek- tuplaşıyorduk. Mardin'i anlatmıştım ona mektubunda. O da, daha Mardin'i görmeden Mardin diye bir şiir yazdı ve yayınladı. Cemal için çevresi bütünüyle (buna mektuplar da dahildir) şiire malzeme olabilirdi.

Mardin'in kurtuluş günü de, diğer ille- rinki gibi kutlanır. Ama Mardin işgal görmemiştir. Fransızlar gelmiş Mardin'e, İstasyondan, bir subay heyeti, Mardin'in teslim olmasını teklif için şehre gelmişler. Fakat Mardinliler daha önceden tertibat almışlar. Tepelere soba borularını yerleştirmişler. İstasyondan şehre gelinceye kadar heyetin yolu sık sık bir takım silahlı kişilerce kesilmiş. Heyeti götüren Mardinliler rica ile kurtarmışlar onları halkın elinden. Tepelerdeki soba borularını top diye anlatmışlar heyete. Heyet, Mardin'e zorlukla ulaştırılmış, sonra da aynı şekilde yolcu edilmiş. Fransızlar da, Mardinin işgalinin kolay olmayacağı kanaatine vararak çekip gitmişler.

Mardin de Diyarbakır gibi ruhuma hitap eden bir şehirdi. Zaten Anadolu'nun hangi şehri ruhumuzun ifadesi ve çağrışımlarla doldurucusu, manevi besleyicisi değildir ki.

Mardin'de şahit olduğum bir hadise de şuydu: yeni gittiğim sıralar, dairede, durup dururken masanın ön tarafındaki tahtalar düştü. Ben vergi dairesi müdürüne : «bir marangoz çağırtalım, düşen tahtaları yerine çaksın» dedim. Müdür: «efendim, marangoz çağırmaya gerek yok, bizim memurlarımız yapar» dedi. Ve bir iki memur geldi. Gerçekten hemen masanın tamirini yaptılar. Memurların bu sanatı nasıl bildiklerini müdire sordum. Müdür : «Memurlarımızın çoğu erkek sanat enstitüsü mezunudur» dedi (Bugünün endüstri meslek lisesi). Memleketimizin büyük bir derdi de budur. İşsizlik sebebiyle mecburen formasyonun tamamen dışında görevler yapıyor. Dün de böyleydi, bugün de böyle. Felsefeden, sosyolojiden, psikolojiden mezun olanları çoğunlukla, gerek devlet ve gerek özel sektör kuruluşları kadrolarına almak- tan kaçındıkları için, onlar da Defterdarlığın açtığı imtihanlara girip vergici veya maliyeci oluyorlar. Devletin, kuruluşları ikna edip, herkesi uzmanlığı alanında çalıştır- masını sağlayacak bir kuruluşu yok. Zaruri olarak herkes kendi başının çaresine ba- kıyor. Tabii ki, bu da, bu misalde olduğu gibi, beklenmedik bir istihdam düzenini ya da düzensizliğini doğuruyor.

* Diyarbakır-Mardin-İstanbul, Diriliş, Yıl: 30, Dönem: 7, Sayı: 83, 16 Şubat 1990

NURİ PAKDİL

BATI NOTLARI*

Uyandım, gözüme plâstik bir güneş parçası yapışmıştı. Uzun süre silmeye uğraştım. Niçin güneşi plâstik Paris'in? Çünkü yükselen Batı is, güneşle Paris'in arasında kalın bir duvar. Bu is, bildiğimiz baca is, değildir. O yönden temizdir Paris'in havası. Biz doğuluların, doğulu duygusuyla hissettiğimiz, yorumu da bize ait olan bir is. Doğululuk duygusunu yitirmemiş bütün doğuluların bunu hissedecekleri kanısındayım. Bu is, Paris'i tanımamıza engel olmuyor, daha da kolaylaştırıyor görmemizi; gözlerimiz de doğuludur çünkü.

Konuk kaldığım evden çıktım, Barbes bulvarında yürüyorum. İstanbul'un Bakırköy semtini andırıyor. Bakırköy'deki çarşılı cadde. Bakırköyümsü bir ceviz kabuğu kokusu. Château Rouge'da metroya bindim.

L'Arc de Triomphe'un merdivenlerle çıkılan müzesi, çeşitli ülkelerden gelmiş insanlarla dolu. Çoğunun ellerinde fotoğraf makinaları, duvarlardaki tabloların, camlı bölmelerde sergilenen eski eşyaların resimlerini çekiyorlar. Oturmuş kart yazarları da var içlerinde, kimisi de kart yazarken resmini çektiriyor yanındakine.

Çeşitli dilleri konuşanların uğultuları. Türk var mı diye bakıyorum. Koreliler, kart satılan yerin sağındaki büyük tabloya bakıyorlardı, yaklaştım yanlarına. Doğululara içim kaynıyor. Londra'da görevli memurlarmış. Kore savaşını anınca titredi biri, yanındaki Koreliye dönerek bir şeyler söyledi, belli ki konuşmak istemiyorlardı savaş üstüne. Konuşmaya istekli görünselerdi, Hiroşima'ya dair sorular soracaktım kendilerine, belki görmüş olabilirlerdi oraları. Sonra, ben de kalabalığa uyararak tablolara bakmaya başladım. Bunlar; çeşitli ülkelerden gelmiş insanlar, yalnızlıklarını gidermek için resim çekmek istiyor olmasınlarıdır?

Paris üstüne az kitap mı okuduk? Az övgü mü işittik? Okullarımız, Batı övgüsü-nü ödev bilmiş öğretmenlerle doluydu, kafalarımız artık duymayacak değin şişerdi, ortaokula, liseye gittiğim yıllarda. Türk yazarlarını değil de, Batı yazarlarını salık verirlerdi bize. Batı hayatı güzeldi, bizinkisi kötüydü. Ama şimdi, kendi içinde de görüyorum ki, bizimle bağdaşacak yanı yoktur bu yaşantının. Türkiye'de uygulanan eğitime benzer, tarihsel değerlerimizden kopuk son elli yılın eğitimine benzer bir eğitim biçimine, anlayışına başka bir ülkede rastlanılamadı sanırım.

Sık sık heykel. Taş, taş olmaktan çıkıyor; insan da olmuyor. Taş, insanın yerini tutamaz ki. Anımanın, saygı duymanın taşla ilgisi kurulamaz. Heykel, saçmalığın taşlaşmasıdır; ilkeliliğin de simgesi. Ama, batılılar, akıl almaz bir bağnazlıkla koruyorlar bu simgeyi. Heykele saygı duyula duyula Tanrı inancı yitebilir insanın içinde. Çünkü saygı taş kesilirse insan kolaylıkla aşamaz önündeki engeli. Heykel düşünce-sinin kökeninde, ne biçimde ve ne oranda olursa olsun, bir put vardır. Put, Tanrı dü-

ştincesinin karşıtıdır. Tanrı düşüncesi içimize dolmadan kendi kendimizi aşamayız; kendi kendini aşmadan bunalımlarından kurtulma olanağı yok insanın.

Heykel, biraz da Hegel'in bozulmuşu olmuyor mu?

Mezar taşıysa çok alçak gönüllü bir işarettir oradaki ölüye ve ölümün mutlaklığına.

Heykel, yalnız yollarda, sokak köşelerinde değil; yapıların köşelerinde de, damlarında da, bazı duvarlarının üstünde de.

* * *

Quartier Latin. Yani Lâtin mahallesi diye adlandırılan yer. Ama burasının, «mahalle» kelimesiyle belirtilebilecek bir mahalle sınırı yoktur. Çünkü böyle bir mahalle yoktur gerçekte. Ne var ki, Quartier Latin vardır ve bu, bir psikolojidir, tıpkı Paris kahveleri gibi.

Seine nehrinin güneyinde, Saint Germain bulvarı ile Saint Michel bulvarı kesişirler. Burası, Paris gençliğinin merkezidir. Fakülteler, yüksek okullar yakın sokaklardadır. Adı çıkmış Sorbon az ötededir. Yayınevlerinin, kitapçıların çoğu girmiştir bu çemberin içine. Uzar bu çember, Raspail bulvarının birazını da yutar, dayanır Montpamasse bulvarına.

Saint Germain bulvarı, soğukta üşümüş bir kedi gibi büzülüyor. Saint Michel bulvarı ise atılgan bir tilki. Kedinin de, tilkinin de, her tüyünde bir aynalı çarşı, yürüten zencileri yansıtan. Yürüten bir zenci ise, kahveme Afrika kahverengisi bir öfke tozu boşaltarak, sigarasını içiyor. Ve ne kadar zenci ve ne kadar fincan.

Kahveler dolu. Sokaklarda tartışmalar, konuşmalar. Giysileri, kılıkları, saçları, düzensizdir, karmakarışıktır; makinanın ve teknolojinin düzenine bir tepkidir bunların hepsi. İnançsızlık, hepsini, Batı toplumunun canlı kurbanları olarak buralara bırakmıştır. Devrim sarasına tutulmuş şiddet eylemcileri de bunların arasındadır. Putçuluk, inanca giden yolları tıkamıştır. Lâtin mahallesini dolduran bu gençlik, sürekli çoğalan ve birbirlerini etkileyen bu gençlik. Batı uygarlığının simgesi bu gençlik, putçuluğun İnkâr lâbirentlerinden çıkmaya ve Tanrıya mutlak inancı içeren ve insanlığa bir armağan olarak sunulmuş bulunan İNANÇ UYGARLIĞINA doğru, bu uygarlığı araştırmaya doğru girişimlere başlamazsa, toptan intihar etmekten başka bir şey yapamayacaktır.

Putçulukla lekeledikleri, sonunda artık din olmaktan çıkardıkları hristiyanlığı, Asya'da, Afrika'da, Amerika'da yaymak isteyen örgütler de var Lâtin mahallesinde. Bir avuç «tutarsızlık» din olamaz ki, nasıl yaymak isterler?

Akşamdı, Saint Germain Des Pres metrosundan çıktım, yürüyordum. Sağdaki duvarlara kâğıtlar yapıştırılmıştı. Bir misyoner örgütü. Bağırıp çağırarak bir bildiri dağıtıyorlardı. Ötede tartışanları da vardı. Katıldım tartışmalarına. Bir aralık, «Afrika'da işler nasıl?» diye sordum. Biri, «Çok güç, dedi, zenciler müslümanlığı seçiyor.»

Afrikalılar, yavaş yavaş, şimdilik sadece politik bir düzeyde de olsa, bağımsızlıklarına kavuşuyorlar. Bağımsızlık eylemleri 1950'lerden sonra başladı ve sürüyor. Karşılaştığım Afrikalılarla konuşuyorum bağımsızlık sorunlarını. Hepsisi de heyecan-

lı, gergin ve mutlu. Tarihçi Toynbee'nin bir sözü var Afrikalılar üstüne, genellikle zenciler üstüne: «Onların kullanılmamış enerjileri var. Yorgun değiller. Yeni çağ onların olabilir. Afrika'daki bağımsızlık eylemleri, masaldaki devin uyanışını andırıyor. İlgi duymalıyız Afrika'daki bağımsızlık hareketlerine. Kaldı ki, oralar hiç de yabancı yerler değildir bizim için. Tarihsel yönden, Afrika anılar yurdudur. Peygamberin yanında, onun buyruğuna uygun olarak, mutlak Afrika Enstitüsü kurulmalıdır.

Dış sorunlara ilgimiz arttıkça, iç sorunlarımızdaki bunalımlardan kurtulmamız daha kolaylaşacaktır. Dışarıya bakmadan birbirimize giriyoruz. Dış girişimler yapma yerine, içte birbirimize saldırıyoruz. Çünkü girişim yapmak, insancıl bir davranıştır. Ama girişimlerimizi olumlu çizgilerde götürmeliyiz. Çağ geliyor. İnsanın tükenmezliği, gelişen çağla doğru orantılı olmalıdır, yani insan, gelişen çağ içinde yerini almak zorundadır.

Çağ sürgünü olmak, çağın dışında olmak, en alçaltıcı bir durumdur.

* Batı Notları, Edebiyat Dergisi Yay. Ank. 1972

CAHİT ZARİFOĞLU

YAŞAMAK*

SAN SEBASTİYAN 1972. / fırtına oymaya başladı toprağı. Sonunda kara içe doğru kilometrelerce uzayan bir yay çizerek çekildi. Bu çekilme fırtınayla birlikte durdu fırtınayla birlikte devam etti. Sonra büyük sükûnet başladı. Toprak çekilmiş fakat su uzakta aynı seviyede kalmıştı. Küçük balıklar denizin duyargalarını harekete getirmemiş olsaydı böyle de sürüp gidecekti. Fakat o eski İspanyol halkı günün birinde ta uzaklarda gezinip duran denizin açılan bu geniş boşluğa doğru, birden hatırlamış gibi atıldığını ve büyük gövdesinin uzantıları ile bu muntazam koy'a boşaldığını gördüler. Koyun iki ucunun birleşir gibi olduğu kısımda ve koyun içinde fırtınanın oyamadığı kayadan diklikler vardır, İspanyollar bunların üzerine kendi içilerindeki sertliklerin ve ilahi dinlerin, yanlarına kadar gelen sahabilerin yumuşatmadığı dikliklerin işaretleri olarak devasa heykeller diktiler. -San Sebastiyana girince bunları gördüm ve böyle olduğunu anladım. Şehir beni de bütün turistler gibi karşılıyor görünüşte. Oysa niye geldiğimi ben ta uzaklardayken anlamıştı bile. O nedenle dört gün önce Souston'dan yola çıktığımda Bayonne'u geçince İspanya kapılarına kadarki kırkbeş kilometre yolun dörtte birini gidebilmek iki saatimi aldı. Şehirlerarası yolu, kalabalık bir şehir içi trafiği gibi dolduran San Sebastiyandaki tedirginlik. Geri döndüm. Şehir savunuyordu kendini. Ertesi gün yolu uzatarak dağ yollarından üçüncü bir giriş kapısından prenelerin ortalarından girdim. Daha görür görmez, İspanya iç harbinin dağları olduğu anlaşılan, sert ve kavruk tepelerin içlerine doğru seyirtip, yukarıya kıyıya koşmaya başladım. O kadar acele ediyordum ki küçük arabanın demirleri, yorgun amortisörleri sızlıyor, asfaltın insafsızca içine girdiğim çukurlarından korkuyla sığıyor, bu delice gidiş bir an önce bitsin diye kendisi de bendeki hıza bir şeyler ekliyor, virajlarda tekerleklerini su döken beygir gibi yanlara açarak yeryüzünde tutunmaya çalışıyordu, İspanyanın bütün kuşları peşime takılmıştı. Birbirlerini çağırarak toplanıyor, hep birlikte benimle birlikte akıyor, kestirmeleri seçmiyerek benimle birlikte kıvrımlara giriyor, düzlerde hızlanıyor, bazen bir hamlede çok ileriye atılarak, kan ter içinde pedal basan bisiklet yarışçıların yanında giden motosikletliler gibi, zahmetsizce erişebildikleri stratejilerinin cakasını atıyorlardı. -Nihayet karanlık Bir kuytuda uyku tulumunun içine girmiş sigara içiyorum. Kulağımın dibinden ensemeye buz gibi soğuk bir hava dilimi vuruyor. Sigarayı hızlandırıyorum. Camı kapayınca gelen ve tulumun içine büsbütün girince gelen o ılıklik uykuyu çabuklaştırıyor. O delice içine doğru çabaladığım Endülüsin, hemen bir zar kalınlığı yakınında, arap atlarının, arap şairlerinin, Endülis bilginlerinin, kandillerinin hemen yakınında emin bir uykuya varıyorum.

Sabahleyin herşey bitmiş bile. Şehir, koca San Sebastiyana, içimdeki kavruk büyük hasretin ağırlığı karşısında kararmış, ışıklarını söndürmüş geriliyor. Güneşli bir gün

olmasına rağmen, siyah bir bulut karesi, yüzü kapayan bir peçe gibi arka dağlardan şehrin yüzü üzerine kaymaya başlıyor. Müthiş bir sağnak fırtınasının ilk esintilerini hissetmeye başlıyoruz. Onun için, şehrin, beni de o sezonun on- binlerce yeni turistinden biri gibi, yirmibin insanın aynı anda denize girebildiği geniş iç eğrisine çekişine kapılmıyorum. Bu eğriye paralel uzanan park, onun paralelinde giden asfalt ve ancak ondan sonra başlayan yüksek yapıların yanından süratle geçiyorum. Seri bir tur. Nehir, köprüler, müzeler, küçük adalar, tepelikler derken arkada bıraktığım kentin üzerine sağnak olduğu gibi iniyor. O yaz otuz iki yaşında olmanın değil, daha erken bir yaşın, bir yaşamak'ın dengesindeyim. Görebildiğim kadar dağ görmek istiyorum. Yanlarından, içlerinden ve üstlerinden görmek ve herbirine isterse birbirlerinin aynısı olsun, dünyanın bin bir meşakkatle varılan tek dağı gibi, elimde olmayan derin bir hayretle bakıyorum. Tıpkı kendi yavrularıma ve denize baktığım gibi. Tıpkı sayısız ve çabuk çabuk ve kolayca oluşuna rağmen, uyuyabilmemize ve uyuduktan sonra da uyanabilmemize duyduğum derin hayret gibi bir hayretle. Ama uykuyu ve uyanabilmeyi görmek için yükseklerle çıkmak gerekmiyor. Hatta bir parça başını eğmek yere paralel bakmak gerekiyor. Uyku yatay bir şeydir gibi. Ama dağı yanlamasına gördükten sonra, yükselmek isterim. O kadarı yetmez. Yolcu uçaklarının bile arkasından onlar kayboluncaya kadar niçin baktığımı bununla açıklayabiliyorum. Baş öğretmen İbrahim Bey "bu ne sevgi evladım" demişti. Karşılaştıkça hep uçmak sevgimden bana duyduğu sevimli ve derinliksiz hayretinden söz eder, sempati ile başını sallardı, ilkokul öğretmen vekilliği yaptığım o yıllarda, 59larda pazarcıkta.

Niye saklıyayım arada bir hava meydanlarına gidiyorum. İşte yine aynı "hayret" in elindeyim. O demir kütle pistte hızlanınca bende de bir şey ağırlaşmaya başlıyor, o hayret ağırlaşmaya başlıyor. Hızlanıyor, ve hızlanıyor, gövdenin ucu yekini, arka tekerler üzerinde gidilen bir kaç saniyelik görüntü ve nihayet onların da yerden kesildiği ve koca gövdenin yerden sadece bir iki parmak havalandığı "an", yüzlerce tecrübeme rağmen, "işte bir kere daha oluyor, işte bir kere daha oluyor, işte bir kere daha oluyor" diye içimin inleyen cümlesini o kısa zaman içinde felaket bir süratle tekrarlayarak içimin hayretini, onun dalgalanışını yatıştırmaya çalışıyorum.

Bu hayretin elinden nereye gideceğimi bilemiyorum. Ve o zaman bir kere daha ve daha iyi anlıyorum: kendisine bize bir keramet göster denen velînin, "-peki, göstereyim" deyip ayağa kalkmasını ve, "-işte! yürüyorum" demesini.

* Yaşamak, Beyan Yay. 2004

ATTİLA İLHAN

GÜNEYDEN GELEN ADAM*

O zamanlar İstanbul şehri benim için ıraklardan ırak bir masal cümbüşü filândı. Üç yanında Gâvurdağları'nın "Allah-ü-ek-ber" dediği bir sıkımlık bir dağ kasabasında; postalar, halk türküleri, ajans haberleri ve yetmiş bin tonluk can sıkıntıları ortasında; yarı çocuk, yarı adam yaşıyordum. Sonbahar geceleri mavili şimşeklerle takır tukur dolular döküyor; bereketsiz dağ toprağı güneş alıp güneş veriyordu. Oraları yağmura metelik vermiyen güneşli insanlar memleketi idi. Ve bulanık ve tıkanık, bir kurşunu kış geçirdikten ahir; ikinci bir kışın annacında, Abbas'a yol görünmüştü. Zaten pabuçlarımızı elimize alıp çıplak ayaklarımızla bir dere geçmiş; insan gibi inliyen çıralı bir ormandan, leylekleri daha aşağılara, toprağın ve mavinin daha erkek olduğu taraflara uğurlamıştık. Leylek göçtükten sonra yolların nasıl ısıklандığı tekmiil yolcularca bilinir. Bu, yâni bu şahanelik, bu destursuzluk, geçirmelerin ve karşılaşmaların elifi olmuş, elifi; bundan gayrı Allahını seven tutmasın.

Anam paralarımı bir bez keseye koymuş, keseyi ceketimin astarına dikmişti. Bütün seferlerimin ucunda olduğu gibi uzun uzun garipsi, garipsi garipsi ağlamaklı idi. Arkamdan bir kova su döktüler. Arkamdan sular döküldü. Yaylı geldi kapımıza yıkıldı, biz yaylıya yıkıldık: Islak saman, ıslak meşin ve ıslak insan kokan yaylıya. Bir sıkımlık kasabamızdan canciğer canavar bulutlar geçerd. Marşandizler geçer, postalar geçer, ekspresler geçerd ve ben, Fatih Sultan Mehmet'ten dört yüz küsur yıl sonra, yedi tepe üze hükümrân Bizans'ı, çıplak ve narin minareleri fethe gidecek olan on yedi baharlık insanoğlu, iştecik şu basık, şu kemerli, şu ışksız istasyondan Toros Ekspresi'ne binecektim. Trenin varma saati öğleyin on iki, vardığı saat gece dokuz buçuktu, bağlar devler içindeydi. Civarda haşarı bir su akıyor, Toros Ekspresi dağlardan bir kehkeşan misali savrum savrum geliyordu. Babam, beni yalnızlığa doğru itmeden öptü, üçüncü mevki biletimi cebime koydu: "Sen koskoca delikanlı oldun artık" dedi "İstanbul'da ben otuz küsur yıl yaşadım. Senin kısmetin bakalım ne kadar olacak?" Trene bindim. Çanlar çalındı malındı. Heyt meyt dedik. Pederimiz efendimizi bir kez daha görek dedik, göremedik. Sonra hep karanlık, karanlık, karanlık...

O yıllar kanlı divanelik yılları idi. Vagonlar salkım salkım adam. Şalvarlı, kıvrık saçlı, siyah sahtiyan gözlü arap uşakları dağul duğul arapça söyleşirler. Tam da ortalarına düşmüşüm. Hepsi belik belik baktılar, beni kat'i beğenmediler. Bir kulağı küpeli Yâlel'e attı. Karanlığın içinn ak pak dişleri, dişleri, dişleri. Koridorlarda tebdilhavalı askerler: Sıtma. Dalak. Verem. Koridorlarda kalın sesli bir adam. Pis bir koku. Sepetler, tahta çantalar, heybeler. Koridorlarda ve üçüncü mevkilerin tahta sıralarında Anadolu. Ben yapyalnız kalmışım. Anadolu beni, Allah bilir kaç yüzüncü sefer, almış almış yerlere çalmış, sıtma çalmış, trahoma çalmış ve yüreğime, göğsümün ortalık yerine taşılayın bir ağrı; gelmiş gelecek cümle mısralarıma bir kekrelilik, bir acılık katmış. Başımı tahtalara dayayı dayayı camlardan gecelere bakıyor, istasyon sayıyorum: Osmaniye, Toprakkale, Ceyhan.

Bir katar, yol boyunca bir büyük şehre yaklaşırken daha da başkalaşır: Hani sanki hovarda hovarda bağırır, koşar, heveslenir filân. Sarsılıp uyanmış olanlar yeniden uykuya kavuşup yatmazlar, bir cıgara patlatır, pencere gözlemeye dururlar. Güneyde Adana'ya giriş budur. Seyhan ve Ceyhan suları ezilir. Yıldızlar çepçevre ısınmaya dururlar. Yolcularda bir kımıldanma, bir kımıldanma: “— Göründü ha?”, “Yok göründü, talra bir saat var kele.” “Göründü lan, göründü.” Arap uşakları yağlı dudakları altın dişleriyle kalıp kalıp kahkahalar kesiyorlar. Oturduğum yerden : — Hepsi de incekler diye kuruyorum. Zevk! Binen de az olursa!.. Haklıym kurmakta sağdıcım, beş saattir ayaktayım: Daha da iki gün yolum var. O ne, o? Onlar ne, onlar? Işıklar gibi. Elektrik ışıkları gibi. Adamın aklına duman duman bombardımanları; geceleri sabaha yakın cepheden getirilmiş yaralıları düşürmekte bire bir maskelenmiş ışıklar. Raylar çiftleşti. Rıhtım. Peron. Beyaz üstüne iri siyah harflerle koca bir tabelâ: Adana. Ve garda esaslı bir hoşgeldin, hoşbulduk kalabalığı.

İndiler. Hem nasıl indiler ya, vagon tepeden tırnağa boşaldı. Heybeler, tahta çantalar yürüdü gitti. Ortalarda eli yüzü sargılar içinde sarhoş bir Urfa'lı ile bir garip Abbas görünüp batır. Bir de pencerenin dibinde ekmek gibi uyuyan, elleri damar damar bir kadın: Bozöyük'te başçavuş oğlunun yanma gidermiş. Vagon boşaldı ya, bundan böyle rahatız diye, içimize de şöyle bir eserlik, bir rahatlık düştü. Pencereden gara baktık, gar bize baktı; düdükler öttü, çanlar çalındı; ağırdan ağırdan, hızlıdan mızıldan, yeniden' kalktık, yola revan olduk. Gecenin ortasına kıvılcım tükürüyor, kuze-ye, yıldızlara hünküren pehlivan Toros ucaları ortasından Ulukışla'ya doğru uçuyoruz. Tüneller baba, tü-j neller: Toros tünelleri. Selâmsız sabahsız geçtiğimiz dağ istasyonları. Pencerenin önünde durmuş dağ ve tepe karaltılarının, ağaç karaltılarının gökleri şamarlayıp şamarlayıp geçişine bakıyorum, tekerleklerin tıkırtısıyla eş zamanlı hayaller uyduruyorum.

Yeniden biletçiler. Bu, Adana'da işletme değişti demektir. Galiba Kayseri'de de değişecek. Urfa'lıyı uyandırdılar. Kadını da. Onlar gittikten sonra Urfa'lı sargılarının arasından karanlık gibi baktı, sorup sual etmeden: “İçim geçmiş” dedi. Sonra sanki merakımdan ölüyormuşum gibi, sargıları hakkında açıklamalar yaptı. Diyarbakır'dan öte, Van'a kadar uzayacak demiryolu inşaatında çalışmış. Batman Köprüsü'nü yaparlarmış. Bir araba taş yıkıl'mış üstüne. Ölmüş ölmüş dirilmiş. Tedavisi kaabil olmamış. Şimdicek Engürü'ye bilâderlerinin yanına gidiyor. Belki orada, Allah kısmet ederse?!.. Bense: “İnşaat” diyorum “Nasıl? İlerliyor mu?” Öteden beri böyle bir yol inşaatının romanını yazmak arzusu benim içimin cırcır böceğidir. Şimdi sağdıç; Doğu'nun, acı ve kıraç Doğu'nun her karışına nasıl traversler döşenir, nasıl tüneller açılır düşün bir vol, demiryolunun adım adım ilerlemesini; köylünün kentlinin hayatını değiştirmesini birbir hayelle. Amerikalılar, Vaşi-batı'va demiryolu döşenmesinden kaç roman. kac film çıkardılar. Biz neden vapamıyalım? Ama. Urfa'lının derdi başka: “İnşaat” diyor “yavaştır vallahi lâzım. Gidiş geliş duracaktır.” Malûm savaş yılları: Malzeme yok. Şu yok. Bu yok.

Bir eyyam geçti. Vakittir dedik: Yolculuğun dışında evler, köyler, danalar, bostanlar mavili yeşilli uyuyordu. El çantamı yastık eylerim. Vurdum kafayı tahta sıranın üstene. Gözlerimde bir açılma, bir yumulma, bir tıkr, bir mıkır: Batman Köprüsü. Ortao-

kul coğrafya kitaplarındaki memleket resimleri: Ürgüp'te peri bacaları. Erciyaş dağı, Sahi. Sabaha Kavseri'deviz: Erciyaş'ın görülmesi mümkün olacak. Uyumuşum. İnsan sesleriyle uvandım: Karanlığa karanlığa çocuk çocuk ve insan insan savrulan seslerle: "Elma! Elma! İyi Elma!" Vücudum dayak yemiş gibi kırıktı. Pencereyi açtım. Gece: Ayaz. Arkamdan Urfa'lı: "Niğde" dedi. Ben saçları alınma yapışmış üç karışık bir oğlana: "Ver bakalım elma" dedim. Bir sepet elma aldım; üçünü yedim. Birini Urfa'lı yedi. Ve sonra kendi elmalarını övdü. Niğde'de az eğlendik; çok yüklendik: Bir onbaşı jandarma. Saçları kazınmış üç beş köylü ve beyaz gömleğinin içinde tirtir titreyen ben akran bir çocuk. Ve sonra yollar yolu yine. Karanlık, kahırlı, ayaz ve yalnız Anadolu.

"Yolculuk ne tarafa?"

"Kayseri'ye, siz?"

"Biz Ankara'ya, inşaatta kaza geçirmişiz."

"Geçmiş olsun, siz ne yana?"

Konuşuluyor. Yolculukta, bizde, konuşulur. İkrâm edilir. Birinci mevki yolcusu da konuşur, üçüncü mevki yolcusunda. Fakat, haramsız hilesiz yüreğini ve ekmeğini ve zeytinini fisebilûllah sana açıp ikram eyliyen sarkık bıyıklı, mintanı yamalı üçüncü mevki yolcusudur. Kaynaşıverdik. Şimdilik aynı ipe tesbih diziyorduk. Herkesin macerası bir vagonun dört duvarı ortasında ayan beyandı: j Köylüler Ankara'ya çalışmaya gidiyorlardı. Niğde'nin köylüğündendiler. Ankara'da iş tutmuş hemşerileri vardı. Elleri benim kadardı. Gözleri kanlı kanlı, hem ihtiyar, hem çocuktu. Ben o vakitler daha çabuk, daha hızlı coşar taşardım, köylülere neler söyledim, neler anlattım, şimdi hep unutmuşum, yalnız yeniden uyku gözlerimize çöreklenip; de herkes köşesine çekilince; içlerinden biri, yanık yüzlü, sarı bıyıklı bir dev, usulca yamacıma sokuldu:

"Bey bilâder" dedi "Kusura kalma, sen herhal bilin. Hani biz köylüyük. Harba gire- ceğmişiz dirler de..."

Ona baktım. Gözlerinin dibi aydınlık ve titrekti. Ekmeğini ve yaşamayı seviyordu. Tarlasız topraksızdı. Arka arkaya üç nesil babası, dedesi, büyük dedesi, gazâda yıkılmış gitmiş, bütün ol yıkılmışlardan bir bu nişane kalmıştı. Ona: "Hayır!" dedim. Herkes de "Hayır" demeliydi.

Sonra sabahlar oldu. Gecenin içinden çıkmış ki katarımız sarı bir düzlükte koşar, seker durur, öyle, ufkun üstünde bir kalınlık. Bulut mulut sanırsın, değil. Erciyaş geliyor. Bir düzlüğün göbeğinde bir irtifa kumkuması. Erciyaş yaylânın ihtilâlidir. Bir devler kıyametinde kazan kazan lâvlar kaynar oynarken taş kesilmiş; bizon boyunları, deve hörgüçleri misali omuz omuza durmuşlar. Bir zaman pembeli, mavili bir ufukta mor üstün mor dalgalar götürsün, sağdıç, dalgalar üzre çember çember bulutlar götürsün: Biri gider, bini gelir. Tren akar, tren buhar savurur. Öksürtür ve akar; raylar birbirine dolaşır; Erci-vaş yukarlardan gözümüzün görmediği katlardan, bu kıvrım kıvrım kıvrılan solucanı alayla süzer. Kayseri yaklaşır. Herkes pencerelerde. Abbas dahi yana yıkılmış kasketiyle pencerededir: Erciyaş, sanki gelmiş yüreğinin üstüne ıhmış. Bir çarpıntı. Bir heyecan. Bir heyecan. Bostanlar. Kır evleri. Telgraf telleri ve kuşlar. Malûm.

Kötü haber kara yayılır, tez yayılır: Geldi bizi tak Kayseri şehrine¹ e bulcu. Her seferinde böyle olduğunu duyar bilirlik; ilk peşin ortalık yerde bir ürperiş dolandır, he-

men arkasından asıl felâket: Seller İstanbul'un orda köprüleri yıkmış, tövbeler olsun, varan giden trenler istasyonlara tıkılıp kalıyorlarmış. Bak, işte bu hayat birdenbire tutuşuverdi demektir: Islık ıslık, usul usul, için için konuşan nemli odunların höst diye harlaması yok mu, ona misal bir tutuşuverme bu. Katarlar yollarda kalıyor. Köprüler yıkılmış. Nerede ola ki vukuat? İzmit'te dirler, Sabanca'da dirler; ille lâkin herkes karnından söylüyor sağdıç, hana işin aslını astarını bilen yok. Eninde sonunda Kayseri de gitti gürlütiye: Ben bunu, rüzgârı "basatırma ve sucayık" kokar bir tıknaz şehir sanırdım. Değil gibi. Gözüme çarpanı bu. Hey gidi "Çifte bedestanlı koca Kayseri!" bir dahaki sefere sarmaş dolaş oluruz diyelim. Amin.

Bozkır. Acı bozkır. Kör bozkır. Anasız avratsız, suratsız bozkır. Düzlerin içinde düz, yazın alev, kışın buz; yüreğinde canavar tutmıyan sıtmalı bozkır. Şuralarda bir yerlerde Koçhisar gölü olacak, şuralarda bir yerde göçmen köyleri. Kovboy filmle-
rinde gören görmüştür, bilir, terkedilmiş kasabalar vardır: Altın bulunacak umudiyle mantar gibi bir çırpıda kurulmuş, altın çıkmamış, terkedilmiş kasabalar: Sokakların-
da ısırganlar, devedikenleri. Camlar dökülmüş. Levhalar parçalanmış. İniltili vınlı-
lı bir de rüzgâr. İşte ben, buna benzer göçmen köyler, görmüşüm, yüreğim parçalan-
mış. Neden bıraktılar Köylerini? Bir göçmenin biri bana söyle anlattı: "Ben şehir ço-
cuğuyum be ahretlik. Şarap içicisiyim. Te tutuveriler bizi, bir çorak yere kolverdiler."
Şimdilik demiryoluna karşı inanılmıyacak kadar mahzen ve sarı terk- olunmuş göç-
men köyleri. Öküz gibi bir güneş. Ve yolcuların ağzında kötü kötü rivayetler: "An-
kara'dan öte gidemek." "Bakalım İstanbul'u bir haftada tutar mı?"

Bir don, bir gömlek Niğde'den binen, ben akran oğlanın yakasında bit buldular. Bit
yiğitte değil mi? Ne gezer? Yıl kaç? Tifüs zamanı: Millette bir telâş. Urfa'lı gürlledi: "Bas
bakalım buradan paşa paşa." Gitti paşa paşa oğlan. Ve bu bana dokundu. Çıkıp dışarda
buldum. Söyleştik de. Hergele anasının da gözüymüş hani, ne cevizler kırmış. "Ben mi
nereliyim: Tarsus'lu. Babam kiralık bisiklet verir. Bir gün Allahım kızdı, bindim veles-
pitin birine: Ver elini Adana..." Ben o zamanlar her serserinin şahsında bir Zografi yaşar
zannederdim. On yedi yaş hayalleri. Her yaşta hayal kurulur. Her yaşın hayalleri ayrı bo-
yadır. On yedi yaşında Tarsus'lu kopuğu bir Zografi diye alabilirsin. Oğlansa gördüğü il-
giden memnun eyitirdi: "Adana'da Taşlan'a gittim. Ne karılar var efendi, bildiğin gibi de-
el." Ahir aç kalmış, bisikleti okutmuş. Gülek civarında yol işi var demişler, var gitmiş,
yok gitmemiş, yayan yapıldak Niğde'ye düşmüş. Belediye Ankara'ya kadar bilet parası-
nı çekiyor. "Ablam var Ankara'da: Kocası memur. Bana iş bulacak." Pencerelerden sarı
sarı bozkır resimleri geçiyor. Teller, direkler geçiyor. Karşımda evinden barkından uğra-
mış bir insan var. Nedendir diyorum. "Bilir miyim;" diyor "Babam kafamı kızdırdı işte!"
Nihayet benden para istedi. Bunu bekliyor, hattâ o istemeden vermeyi düşünüyordum.
Ama vermedimse kabahat ne benim, ne de başkasının sağdıç, tam keseye davranırken yı-
lıştı ve supsulu: "Beş kâat olsun" dedi "Hem öderim de. Yüz numaraya gireriz: Keyfin
gelir." Ateş bastı beni. Hayır, o, yakasında bit yürüten "Kırlı yüzülü bir melek" değildi.
Esnaf bile olmuştu. Her yanı, çamura ve lânete bulanmıştı.

Çocukken bizi mekteple bir filme götürmüşlerdi, aklımda isminden gayrı hiçbir
şeyi kalmamış bir filime: "Ankara, Türkiye'nin Kalbidir." Sonra bir de marşı çıktı or-

taya: “Ankara, Ankara güzel Ankara - Seni görmek ister her bahtı kara.” Daha bir takım mısralar. Ama ben Ankara’yı sıftah görecektim. Epeydir, Cumhuriyet demir yolları üzerinde koşuyoruz, bir çıplaklıktan bir yeşillığe, bir seyreklikten bir sıklığa girecek gibiyiz. Her istasyonda yolların kapandığı haberi daha daha yürek oynatıcı haller alıyor. Lâkin dananın kuyruğu asıl Ankara garında kopacak, Zehiroğlu! Kopacak dedim koptu. Bir dev garına girdik, inişenler oldu, binışenler olmadı. Peronlarda başka başka trenler. Bir pencere köşesinden dört tarafa bakarım. Bekle kalkmaz, bekle kalkmaz, hani adamın gidip Ankara’yı iyice bir dolaşası geliyor. En sonunda bir memur vagon vagon dolaşıp “Kalmıyacak” dedi. Bre anam etme, eyleme! Tövbe büyük sözüme, lâf dinliyen beri gelsin: “Anadolu Ekspresi gidecek” diyor “ona binin Balıkesir yolundan gidin. Bu yol zati tıkalı.” Her kafadan bir ses. İnenler. İnmiyenler. Bir tıknaz adam geldi: “Gelin” dedi “Gar şefini görelim.” Gördük. Kıbar adam. Elinden geleni gideni yok. Tıknaz, bar bar bağırıyor: “Türkiye Cumhuriyeti vatandaş... Ne biçim tarife... Tazminat...” Bavullar, elde: Kurşun mübarek: Oradan oraya, oradan oraya, yığıl Allah yığıl. Bir kısımlarımız Balıkesir trenine bindi, biz Anadolu Ekspresi’ne kaldık. Şöyle bir vagona girecek oldum: Destur! Mahşer ne lâf! Girilmesi nasipsiz dedik, oralıkta bir fırtlık yerde bir eyyam nöbet tutar olduk. Giren çıkan, ayağına basan, yüzüne söven: Kompartımanlarda, on beşerden fazlası var. Bagaj filelerinde oturuluyor. Koridorlarda omuz omuza, nefes nefeseyiz. Baktı Abbas, olacak iş değil bu, çözüldü ikinci mevki koridoruna: Bir rahat bir rahat, attı bavulu, yıkıldı üstüne. Derken Ankara’dan yürünmesin mi? Gövlerde alçak alçak bulutlar. Sıkıntılı bir hava. Hey gözümün bebeği, Türkiye’nin yüreği Ankara şehri, neler ettin, neler ettin bana. Unutur muyum sanırsın, o gün bu gündür kim “Ankara” dese aklıma bir harran gürendir üşüşür. Ama allâhü-âlem, ol dahi bir keyifti gibime geliyor.

Ankara İstanbul arası büyük macera. İptida tıkr mıkır yollar boyunca lengerendaz olduk. Akşam belik belik olup gelirdi. İlk yıldızlar süslü püslü, efendime söyleyeyim, arz-ı endam eylediler. Tren dütt dedi, medet dedi; acılar acısı, böceler böcesi arşın arşın feryat dedi. Yol hizalarında kırmızı yeşil bayraklar, makas fenerleri. Ateş böcekleri. İkinci ve birinci mevkiler de doluydu. Hattâ benim koridor da doluydu. Kompartımanlarda köfte, karpuz ve börek atanlara dağlar haydudu temsili bakar; pencereden saçlarını rüzgâra vermiş, ufaklı büyüklü, gelmiş geleceğe, rayların ek yerlerine Adana üslûbu küfürler çekerdim. Yalnızdım. Uykum vardı. Ve bavulun üzerinde sallanıyordum. Şiirler ve mısralar kulaklarımdan çekiyorlardı. İkide bir yanlarımdan birileri geçiyor, uykumu tuz buz ediyordu. Vakit vakit, İstanbul’u, oraya varınca cebimdeki tek adresle ne halt edeceğimi, kafamı hangi deliklere sokacağımı kuruyordum. Dünya bir de güzeldi ki. Yıldızlar bir de güzeldi ki. Ay çıkmıştı: Yakışıklıydı. Gecedен, topraktan yabani bir yel esiyordu. Ve fukara Abbas, gözlerini karanlıklara salmış, uykusuz uykusuz uykular peşinde dönüp dolanıyordu. Gel Abbas’ın uykusu gel, gel, gel!

Eskişehir’deki salebin sıcaklığını da bu uykusuz yolculuk gecesinde keşfettim. İçim ısındı. Sabahlar olmaz olmaz. Kompartımanlar uyuyor. Koridorun dibinde sigaraları birbirinin dibine ekliyen bir efkârlı can oturmuş, ne uyur, ne konuşur: Beyazlı kırmızılı gözleriyle bakar baba, bakar. Bakar olsun, yıldızlar çeksin arabasını, gün-

lük güneşlik sabahlar olsun. Serinlik çıktı. Hattâ istersen ayaz de. Yeni yeni ahbaplar ediniyoruz. Öbürleri çoktan kayboldular. Birinci mevkide Fransızlar var: Halep'ten gelirlermiş; Frenkçe pıtırıyorlar ve biz elbette, şanımız şerefimizle tek kelimesini anlamıyorduk. Bir de teğmen omzumda bitmesin mi? Karısı, bacak bacak iki çocuğu var. Yaşamış adam. Dersim isyanını yaşamış. Sen de ki buçuk savaş görmüş. Tabancasını gösteriyor, gururla: “Çok iş gördü bu tabanca” diyor “Sen ne belledin?” Bana, yarısının yalan olduğunu hissettiğim vakalar anlattı: Gayetle şık, mükemmel İngilizce, Fransızca konuşur bir kadın Dersim dağlarına gelmiş. Bir güzelliği var, eh kitaplık. Casusmuş meğer: İngiliz casusu. Tevkifi bizim subaya düşmüş. Bir anlatıyor, görmeli: “Matmazel sizi tevkif etmek zorundayım.” Nasıl heyecanlı değil mi? “Dağları bekliyen kız” sanki, teğmenin elinde bir de Fransızca kitap, harbi harbi çalışıyor: Akademi imtihanına girecekmiş. Bir ara Fransızlardan bir oğlana sokuldu, cesaretle: “*Parlezvous français?*” diye sordu. Oğlan kereste, ne yapsa beğenirsin, açık bir Türkçeyle: “Biliyoruz” dedi “Ne olacak?”

İstanbul'a doğru sokuldukça yolculuk değişiyor: İstasyonlarda ziyade ziyade eğlen-miye, yarım saat, üççeyrek, hattâ ve hattâ bir saat beklemiye durduk durulı Abbas'ın kalbindeki kuş merak merak bakınır. Kokusu ve tavatiri Kayseri'de bizi bulan “mukuat”ın üstüne geliyoruz. Rötâr üstüne rötâr. Her istasyonda gayri ufaktan ufaktan, makasçıyla, hareket memuru ile yumurta veya ayran satan çocuklarla saati birlik ahbaplıkları deneniyor:

“Biz yol versek de gidemezsiniz, imkânsız çünkü: Yollar tıkalı: İki marşandiz. Bir posta. Bir başka ekspres daha. Tekmili önünüzde.”

Yolcular kırlara dökülüştür, kırlar şaşa kalır, ütüsüz sonbahar mavisi şaşa kalır: Ayaklarında pantolon, gözlerinde güneş gözlükleri yataklı vagon yolcusu “bayanlar”: Zeytin çekirdeği yahut da kehribar tespîh ellerinde, merdiven traşlı kasaba tüccarları. “Efem, zât-ı âliniz ne tarafa böyle?”ler. Teğmenle bir teşbih ağacının sevaplı gölgesine uzandık; üstümüzden turnalar geçiyor. İçimde, bir tarafımda, kımıl kımıl hasretlikler, hâtıralar. Dai-ma bâzı şarkıların ara yerinde birden bire bulur gibi olduğum rengi, tadı tuzu belirsiz bir şeyler. Askerin biriceği uzak uzak seçilen dağlara dağlara koyverdi koyvereceğini:

Sular içmem kabaktan

Katmer yemem tabaktan

Bugün ne hayırlı gün,

Yârim fidan boylu

Emlâkçı'yı gördüm sabahtan

Çoban aldatanlara döndük: Bir fırt gidiyor, bir sonraki istasyonda yeniştten duruyoruz. Yine yolcular çıkıyor. Yine Anadolu'nun içinden bir yerler. Bir ağaçlık. Bir çift yaylı. Donsuz bir oğlan. Ve terklenmiş çoban köpekleri. Bir köşede halkalanmış, çerden çöpten bir de “efendi” girmiş aramıza, kan damlatıyor elin oğlu lâflanırken: “Sel gelip geçeli iki gün olmuş, iki gün beyim, dile kolay. İki gündür, herkes eli böğründe birbirinin suratına bakıyor. Herifçi oğulları iki günde iki yeni köprü yapar be: Ben, Galiçya'da gözlerimle gördüm.” Yapan yapar. Bizim köprüler bir türlü yapılmıyor: Sıcaklar basıyor mu sana? Yollarda sürünüyoruz, hey gidi!

Öncü yıldızlar sökeyim derken Sakarya suyu dolaylarında fır dönmiye başlar mısın sağdıç? Gazi Sakarya'yı soluna alıp demir demir köprülerden, küçümencik su değirmenlerinden geçer misin? Kafası kızan da Sakarya, yollan bozan da.

Eninde sonunda köprülerin çöküşüğü daracık maracık vâdileri tutageldik. Dört bir yanın kati orman. Bir nem. Bir ıslaklık. Gözlerinin cilâsı buğulanır hani? Lokomotif ağırdan alıyor. Rayın iki yanında insanlar. İşçiler bunlar: İki gün, iki gece terden tere batarak yolu onarmıya çalışan işçiler. Elleri yüzleri çamur ve balçık. Dağlardan hâlâ sular geliyor: Pis, köpüklü sular. Tren ağırdan alıyor. Köprü. Kirlî, içinde saman çöpleri, ağaç dalları yüzen toprak rengi bir su. Derin ve hızlı. Tehlike işte-cik buralıkta efendim bilâderim. Allah selâmet versin. Selâmet veriyor koca Allah, fakir fukaranın duası üstünden karşı kıyıyı tutuyoruz. Elinde hortum tutan mavi tulumlu bir işçi bağıyor: "Haydi uğur ola!"

Derince. Marmara kıyısında. Ben bilmezdim. O akşam o kadar yolcuyla bir ezberledim. Bilirim gayrı. Çerden köprüyü kolaylar kolaylamaz "mokotif" sinek yutmuşa döndü: Sayabilirsen say telgraf direklerini. Akşam da yeni yeni düşüyor mu? Eh, millet İstanbul'u şu kadar saatte tutarız diye niyetleniyor. Ne haddine? Meğer yolun asıl çıkmazı bundan böyle imiş. Derince'den sonrası işlemiyor dayı oğlu? Ne buyurdun! Katar geldi Derince'ye dayandı; bu kere de bir başka haber dallandı budaklandı: İstanbul'dan vapur gelip alacakmış bizi. Allahını seven tutmasın. Doğru iskeleye!... Ne yaptım dersin bakalım? Koridorlarda millet "Aslı var, aslı yok" derdinde. Ben kösemen oldum, kösemen: Açarsın pencereyi, atarsın bavulu aşağıya, âhiren sen de atarsın: Ver elini iskele. Denkler şimdiden yığılmış. Açıkta açıkta yataklı yolcuları da gelip batır. Gelecek vapur. Buraları Marmara'nın büsbütün denizlikten çıkıp tatlı su gölleri gibi masalsız hikâyesiz bön bön baktığı yerler. Amma deniz değil mi ya, bir gece oluyor ki bir gece oluyor ki, seyri ben fukaradan, bereketi Allah'tan.

... Aklım, başıma yettikten sonra, sana, ilkin işte böyle bir gecenin yarısında vardım İstanbul. Ben güneyden gelen adamdım. Daha saatlerce uzaktan bir çılgınlığın beni çep çevre sardığını bılık bılık duydumdu. Ramazandı. Ada vapurlarından bari gelmişti. Dolmuştuk. Alt alta, üst üsteydik. Yıldızlar hıçkır hıçkır. Deniz fenerleri karanlıkta ha babam bileniyorlar. Haydarpaşa'ya sokulurken, gayrı ben ben olmaktan çıkmış şol yarılanmış gecenin tepesindeki garipsi meteorlardan bir tanesi, şol üstünde kaydığımız harelî lâcivert suların dibindeki en çapkın balıklardan birisi mi olmuştum ne? Garın saati sabahın birini gösteriyor. Şehri hiç tanımıyorum. Gitmem gereken adres, tilkinin bakır çımkırttığı bir yer. Kimseleri de tanımam. Kocaman bir şehirde bir yarı geceden sonra, hiçbir yeri bilmemek, hiç kimseyi bilmemek ne yavuz şeydir deli huylum, ne yavuz şeydir? Bir vakit geldi ki evli evine, köylü köyüne gitti; allı evlendi, güllü gelin oldu ve Abbas; bundan böyle daha nice büyük şehirlerin büyük şâhane ve hasretlik garlarında tek başına kalacak olan Abbas; bavulu, mısraları ve som altından hayalleriyle kör başına kaldı. İşte o vakit: "İptida hareket vardı" deyu başladı kelâma! "İşte kurşun kubbeler şehri İstanbul'dasın!..."

* Abbas Yolcu, Dost Yayınları 1957.

MİNA URGAN

BİR DİNAZOR'UN GEZİLERİ*

...Moskova'nın bu kadar güzel olacağını tahmin etmemiştim. "Gruptan ayrılmazsınız, hiçbir yere yalnız gidemezsiniz" demişlerdi bize. Oysa biz, kentin haritalı bir rehberini aldık, canımızın istediği yerde rahat rahat gezdik. Kiril alfabesinin karşısına Lâtin alfabesinin harflerini yazdığım bir kâğıdı yanımda taşıdığım için, *pecto-pah*'ın "restoran" olduğunu arkadaşlarıma bildiriyor, fiyaka yapıyordum.

Ama bir yandan da, Rusçayı gençken, kafam daha kireçlenmeden öğrenmediği-me bin pişmandım. Çünkü elime böyle bir fırsat geçmişti. Üniversitede öğrenciyken, Murka adında, dünyalar güzeli bir Beyaz Rusla dost olmuştum. Kadın varlıklı bir işadamlıya evliydi. Türk kocasıyla bir sorunu yoktu ama, çocuğu çocuğu da yoktu, işi gücü de. Dolayısıyla sıkıntıdan pathyor, bana ders vermeye can atıyordu. Bense, Rus gramerinin ne denli çapraşık ve güç olduğunu öğrenince, korktum. Daha doğrusu tembelliğim tuttu, üşendim. Böylece en sevdiğim yazarları, Dostoyevski'leri, Tolstoy'ları, Çehov'ları kendi dillerinde okuyabilmek mutluluğundan yoksun kaldım. "Slav ruhu" denilen o acayip psikolojik durumların bir kurbanı haline gelen Murka'ya gelince, kocasından, da İstanbul'dan da ayrıldı. Ortadoğu'da, çöl gibi yerlerde, bir manastıra kapanmış, rahibe olmuş, daha sonraları duyduğuma göre.

Moskova'da gezintilerimiz sırasında bir şey dikkatimi çekti: Şimdi nasıl bilemem, ama 1979'da Sovyetler Birliği'nde, insanların rahatlamalarını, oturup bir soluk almalarını sağlamak, yaşamlarını kolaylaştırmak için hiçbir önlem alınmamıştı. Sokaklarda, caddelerde, meydanlarda, o görkemli Kızıl Meydan'da bile, bir tek bank yoktu. Nehrin rıhtımlarında da yoktu. Bankları ancak parklarda bulabilirdiniz. Sanki belediye yetkilileri, "dinlenme yeri parklardır; parkların dışında dinlenmeye hakkınız yoktur" diyordu. Haziran ayında olduğumuz halde, trotuarlara kurulmuş açık hava kafelerinden vazgeçtik, bir çay içilebilecek, bir küçük sandviç yenilebilecek kapalı kafeler de yoktu. Ortada büfe filân da bulunmadığından, susayınca, yandınız demektir. Eğer açık havada değilseniz, sigara içmenizin de yolu yoktu. Ruslar, uçaklarda, tiyatrolarda filân, Amerikalılar kadar yobazdı sigara konusunda.

Yürüye yürüye yorulduğumuz için, biraz dinlenmek üzere sığındığımız Aleksandrovski Parkı'nda, uzun bir sütun üstüne, sosyalizme katkısı olan düşünürlerin adlarını yazılıydı. Bunların arasında, öteki ütopyalarla birlikte sevgiliim Thomas More'un da adını görünce, duygulandım. Çünkü benim gözümde, 1935'te Katolik Kilisesi'nden *Saint* yani ermiş sıfatını alan Thomas More, has bir komünistti.

Elli kişilik grubumuzda, ancak on kişi solcu sayılabilirdi. Ötekilerin çoğu, Sovyetler Birliği'ne en olumsuz gözlerle bakmaya hazır bir durumda bu yolculuğa katılmışlardı. Sefalet, pislik, zorbalık, düzensizlik bekliyorlardı. Bir de baktılar ki, bun-

lardan en küçük bir iz yok. Sokaklarda dilenen yok. Paçavralar içinde insan yok. Polis ortada pek görünmüyor; görünürse de ne tabanca taşıyor, ne de cop. Geniş caddelerde çok az sayıda araba ve otobüs bulunduğundan, trafik sıkışıklığı da yok. Hele Sovyet kentlerinin temizliği karşısında, bizim burjuvaların hayranlıktan ağızları açık kaldı. Sokaklar öyle temizdi ki, kendi lüks salonlarının pırıl pırıl parkesine bir izmarit atamayacakları gibi, orada da atamıyorlar, bir çöp kutusu buluncaya kadar, sönmüş sigaralarını ellerinde tutuyorlardı. Hele gece geç vakit, sokakların, caddelerin, meydanların, döner fırçalı makineler taşıyan, sabunlar saçan arabalarla temizlenmesi, onları mest etmişti.

Ortaya garip bir paradoks çıktı böylece: Sağcılar, Sovyetler Birliği'nde gördüklerini pek beğeniyorlar; biz solcular, onların göremediklerini gördüğümüz için tedirgin oluyorduk. Bu ülkede, bambaşka şeylerin dikkatimizi çektiği besbelliydi. Örneğin bir adamcağızın göğsüne yirmiye yakın madalya takması, onlara normal görünüyor; bizlerce bir görgüsüzlük sayılıyordu. Parklarda, otobüslerde metrolarda kitap okunması, kitapçı dükkânlarının önünde kuyruklar oluşması ve kitapların da, plâkların da çok ucuza satılması, bizlerin hoşuna gidiyor; onlar bunun farkına bile varmıyorlardı. Çevreyi kirleten, alacalı bulacalı kocaman reklâm panolarının karşımıza çıkmaması, bizleri rahat ettiriyor; bunların yerine Lenin'in büyük boy fotoğraflarıyla karşılaşmak, onları rahatsız ediyordu. Oysa tıpkı bizim Mustafa Kemal gibi, fotoğraflarına da, heykellerine de yansıyan karizmatik kişiliğiyle, kenarları aşağıya doğru kıvrılan gururlu ağzıyla, çekik gözleriyle, Lenin çok çekici geliyordu bize.

Gelgelelim Nâzım Hikmet'in mezarına gitmek söz konusu olunca, bizim grubun solcularıyla sağcılar arasında, şaşılacak bir "millî birlik ve beraberlik" durumu ortaya çıktı: Rus rehberlerimiz, sabah kahvaltısında, onarım çalışmalarından ötürü, mezarlığın kapalı olduğunu, oraya gidemeyeceğimizi bildirdiler. Bunun üzerine, solcular daha ağızlarını açmaya vakit bulamadan, sağcılar, öfkeyle ayağa fırlayıp kıyametleri kopardılar: Bir mezarlık nasıl kapalı olurmuş? Bir müze değilmiş ki onarım görmek üzere kapatılsın! Nâzım, büyük bir Türk şairiymiş. Türklerin onun kabrini ziyaret etmeye hakları varmış. Ruslar bunu kesinlikle engelleyemezlermiş, falan filân. Bu "millî galeyan" karşısında iki rehberimiz dehşete düştü; hemen ertesi gün bizi oraya götürdüler.

Mezar gerçekten güzeldi. Bir granit bloğundaki kabartmada, Nâzım hafif öne eğilmiş gibi gösteriliyordu. Ne gariptir ki o hafif eğilişi, Mustafa Kemal'in bir parmağı dudağında, eskiden 250 kuruşluk paralarda bile görülen o ünlü fotoğrafını anımsatıyordu biraz. Granite, Türk harfleriyle Nâzım Hikmet'in imzası kazılmıştı. Mezara çiçek demetleri baraktık. Bizim sağcılar, şairin anıtının başında, birbirlerinin poz poz fotoğraflarını çektiler.

Rusya'da bizi en çok tedirgin eden şeylerden biri Sovyet vatandaşlarının, tüketim toplumunun en bayağı ürünlerine bile sahip olabilmek için ne denli aç gözlü davrandıklarını görmek oldu. Yabancı olduğumuzu anlar anlamaz, bize yanaşıyorlar, takas yoluyla bir şeyler almaya çalışıyorlardı. Küçük çocuklar Lenin rozetlerine karşılık

çiklet istiyorlardı. Rozetlerdeki Lenin'in o güzel yüzüne, sonra da çiklet paketine bakıp fena oluyordum. Büyükler, ruble verip dolar istiyorlardı, ya da blucin, mont, tişört istiyorlardı. Üstelik tişörtlerin en alacalı bulacahılarını, üstünde yazılar, resimler bulunanını beğendiklerini anlamıştım. Çünkü bahşış verecek param olmadığından, oteldeki temizlikçi kadına bir çift çorap bir de lâcivert tişört hediye etmişim. Kadın sevinmesine sevindi ama, elini göğsüne koyarak, yazı yazıyormuş ya da resim çiziyormuş gibi hareketler yaptı, herhalde tişörtün üstünde *I Love Michael Jackson* gibi yazılar, abuk sabuk resimler olmasını istiyordu. Oysa ben bunu alırken, yazısız ve desensiz bir tişört bulabilmek için çok uğraşmıştım. Leningrad'da bir köprüde, çok sevimli, gencecik iki çiftle karşılaşmıştık. Oğlanlar gitar çalıyor, kızlar hafif sesle şarkı söylüyorlardı. "Bu güzel gençler, bizden bir şey istemez herhalde" diye düşünüldük. Ama onlar da yanımıza gelip, ruble ve dolar pazarlığına başladılar hemen.

Sovyet Rusya'da düğünler çok ilginç: Gelinle damat geleneklere uyararak, önce Lenin'in mezarına gidiyorlar. Bu yüzden de düğün ayı olan haziranda, mozolenin önündeki kuyrukta, beyazlar içinde, telli duvaklı bir gelin mutlaka bulunuyor. (Moskova dışında evlenenler başka bir ulusal anıta giderlermiş.) Sonra, arkadaşlarıyla birlikte, ellerinde çiçekler ve şampanya şişeleriyle, taksilere binip şarkılar söyleyerek, o meydan senin bu meydan benim, kentin içinde cirat atıyorlar. Karşılarına çıkanlarla kaynaşıyorlar, onlara şampanya ikram ediyorlar. Gelinlerin çoğu sevimli; ama aralarında sevimsiz olanı da var. Bunlardan biri, grubumuzdaki hanımların ona bir yüzükle bir bilezik armağan etmeleri yüzünden şımarık, öyle açgözlü davrandı ki, sanki yazarımızın otele iç çamaşırlarıyla geri dönmesi olasıymış gibi, Nezihe Meriç'in üstündeki elbiseyi satın almaya kalktı. Bunu başaramayınca da, Nezihe'nin güzel eşarbına göz koydu.

Sovyet halkının küçük burjuva özentileri içinde, tüketim toplumunun ürünlerine aşırı bir özlem duyması, bunları elde etmeye can atması beni üzüyordu. Ama fuhuş sorunu, bundan çok daha fazla üzüyordu beni. Benim yıllardır inanmadığım bir şeye, yani sosyalizm cennetinin Sovyetler Birliğinde tam anlamıyla kurulduğuna candan inanan, çok saf, çok idealist genç bir çift vardı grubumuzda. Moskova'ya geldikten iki gün sonra, genç çiftin yoğun bir depresyona girdiğinin, ağızlarını bıçak açmadığının, aramızdan kaçıp köşelere sığındıklarının farkına vardım. "Size ne oldu?" diye sorunca, bana açıldılar. Sovyetler'de fuhuş olduğunu; sokaklarda Rus kızlarının, bizim Türklere yanaşıp pazarlığa giriştiklerini kendi gözleriyle gördüklerini söylediler. İkisi de öyle yıkılmışlardı ki, onları avutmak için yalan söyledim. "Böyle tek tük soysuzlar, sosyalist toplumlarda bile çıkar; ne olur, bunu büyütmeyin" dedim.

Oysa, ne acıdır ki, fuhuş bir hayli yaygındı. Üstelik o sıralarda açlık henüz söz konusu olmadığından, Rus kızları, aç kaldıkları için değil, dolarla alışveriş yapılan, yabancılara mahsus lüks eşya satan özel dükkânlardan yararlanabilmek için, kendilerini dolara karşılık satıyorlardı. Rejimin çöküşünden sonra, bir Rus lisesinde yapılan ankette, kız öğrencilerin, birinci en iyi mesleğin işletmecilik, ikincisinin de fuhuş olduğunu söylediklerini gazetelerde okuyunca, yüreğime inmişti.

Yolculuğumuz boyunca, devletin işlettiği büyük otellerde kaldık; yemeklerimizi de hep o otellerde yedik. Akşam yemeklerinde, orkestra, Rusça sözlü, bayağının bayağısı bir pop müziği çalıyordu. Bir yığın kadınla erkek, büyük yemek salonunun boş kalan orta kısmına fırlıyor, ellerini kollarını sallaya sallaya, hoplaya zıplaya, karşılıklı tepmiyorlardı. Çocukluğumda ve ilk gençlik yıllarımda, Beyaz Rus lokallerinde, o dünyalar güzeli şarkıları dinlemiş olan ben, otellerde de bunları söyleyeceklerini sandığım için, fena bozuluyordum. Kendimi tutamayıp, sofrada karşımda oturan Haydarbi'ye çattım. (Tatar kökenli, çok düzgün İstanbul Türkçesi konuşan Haydarbi, iki rehberimizden biriydi.) “Şu turistler ne kadar bayağı!” dedirt. Haydarbi, “onlar turist değil, hepsi Sovyet vatandaşı” diye açıklayınca, öfkem büsbütün arttı. “Bu ne kepezelik!” dedim. “Bu otel devletin yönetiminde değil mi? Eğer devletin yönetimindeyse, Batı taklidi, ama Batı ülkelerinde çalışanlardan çok daha rezil bu sözümona müziğe nasıl izin veriliyor? İster hüznü, ister neşeli olsun, dünyanın en güzel hafif müziklerinden birinin sizin şarkılarınız olduğundan haberiniz yok mu? Neden burada o şarkılar söylenmiyor da bu âdi şeyler söyleniyor? Eğer ille hoplayıp tepinmek isteyen vatandaşlarınız varsa, kendi gece kulüplerine gitsinler, orada hoplayıp zıplasınlar. Bizim başımızı şişirmesinler!”

Bu saklın üzerine, Haydarbi'nin keyfi öyle kaçtı ki, başının ağrıdığını söyleyerek, yemeğini yarıda bırakıp sofradan kalktı. Yemekten sonra salona geçtiğimizde, onu bir koltuğa gömülmüş, eli alınnda, derin derin düşünürken buldum. Karşısına dikilip, “düşünün, evet düşünün, çok çok düşünün” dedim. “Sovyet Komünist Partisi'nin üyesi olduğunuzu söylediniz bana. Bir parti üyesinin sorumlulukları vardır. Batı'nın refahına özeniyorsanız, bunun yolu, yabancı turistlerden giysiler sabun almaya kalkmak değildir; böyle âdi gürültüler içinde hoplayıp zıplamak da değildir. Ben, yabancı bir komünist olarak, gidişatınızı beğenmiyorum. İş işten geçmeden, aklınızı başına toplayın.” Zavallı Haydarbi, bana acı dolu gözlerle baktı. Sonra, bir tek şey söylemeden, başını önüne eğdi.

Sovyet vatandaşlarının sâdece pop müziğine değil, çok daha kaliteli hafif Batı müziğine de meraklı olduklarını daha sonraları Paris'te anladım: Pere Lachaise Mezarlığı'nda geziniyordum Önce Mur des Federes'ye, yani 1871 Komün ayaklanmasında birçok devrimcinin önünde kurşuna dizildiği duvara baktım» Sonra Thorez, Dviclos gibi ünlü komünist liderlerin ve Parti üyesi büyük şair Paul Eluard'ın mezarlarına gittim. Derken, ellerinde çiçek buketleri, bir grup Sovyet turisti göründü. Onların da aynı mezarlara gideceklerini, çiçeklerini saygıyla o mezarların üstüne bırakacaklarını sandım elbette. Ama Ruslar, o mezarlara, o duvara bir göz bile atmadan, başka bir yere yöneldiler. Ben de merak edip, peşlerinden gittim. Onları Edith Piaf'ın mezarının çevresinde toplanmış buldum. O çiçekler, Thorez'in, Eluard'ın mezarlarına ya da devrimcilerin kurşuna dizildikleri duvarın dibine bırakılmak amacıyla alınmamış meğer. Derin bir saygıyla hepsini Piaf'ın mezarının üstüne yığdılar; orada birbirlerinin fotoğraflarını çektiler. Piaf'ı çok beğendiğim, her zaman hazla dinlediğim halde, Sovyet turistlerinin bu davranışı karşısında gene düş kırıklığına uğradım.

Edith Piaf'ın kabrini ziyaret etmeleri iyi hoş ama, daha önce büyük komünistlerin mezarlarına da bir göz atabilirler, oraya da birkaç demet çiçek bırakabilirler, orada da bir iki dakika durabilirlerdi.

Gece yarısı kalkan bir trenle sekiz saatte Moskova'dan Leningrad'a geçtik. 19. yüzyılın sonlarına doğru yazılmış bir Rus romanında sandım kendimi bir ara. Çünkü o romanlarda anlatıldığı gibi, vagonun arka kısmında yaşlı bir kadın bir semaverin önüne oturmuş, küçük bir bahşişe karşılık, yolculara bardak bardak çay veriyordu. (Rusların çayı, Avrupalılar gibi porselen fincanlarda değil de, bizler gibi cam bardaklarda içmelerinden hoşlandım. Çünkü gece gündüz çay içebilirim ama, çayı kalın porselenden -ya da daha beteri- plâstik fincandan içmeye katlanamam.) Ne var ki, bu tren yolculuğunda, çay içmeye pek fırsat bulamadım. Çünkü bizim Türkler, kompartımanlardan birini küçük bir meyhaneye çevirmişlerdi: Sovyetler Birliği'nin lehine ya da aleyhine nutuklar atılıyor, türküler söyleniyor, başta votka çeşit çeşit içkiler içiliyor orada. Nerdeyse bütün vagon Türk işgali altında olduğundan itiraz eden de yoktu.

Yaşadığım büyük şoklardan biri olan ad değişikliğine henüz uğramadığı için, 1979'da Leningrad denilen bu kentin çok güzel olacağını biliyordum; ama sandığımdan da güzelmış. En çok sevdiğim bütün kentler gibi, İstanbul gibi, sularla iç içeydi. Baltık Denizi'nin körfezinde, Neva Irmağı'nın deltasında bulunan kırk iki adanın üstüne kurulmuştu. Neva, Boğaziçi kadar genişti. Seine, Thames, Tiber filân, birer küçük ırmak kardı onun yanında. Kentin her bir tarafında kanallar ve üç yüzden çok köprü vardı.

* Bir Dinazorun Gezileri, YKY. (7. Baskı) 2009. İst.

MELİH CEVDET ANDAY

SOVYET RUSYA AZERBAYCAN ÖZBEKİSTAN BULGARİSTAN MACARİSTAN*

...

Kadın biraz düşündü:

— Türkiye’de bir kahvede, bir lokalde benimle konuştuğunuz gibi rahat konuşabilir raisiniz? dedi.

— Nasıl yâni?

— Polisten korkmaz mısınız?

Böyle saçma sapan bir iki şey daha konuştuktan sonra, eskiden aristokrat olduğu söylenen bu acaip kadın kalktı gitti. Onu uğurlarken yanlışlıkla ayağına basmışım, ona da sinirlendi. Ben de Bayan Carig Sara’ya, ne yazarsa yazsın, bu kadının yazdıklarının çıkmasını istemediğimi söyledim. Bu konuşmadan bende kalan izlenim şudur: Bizi çok, ama çok az tanıyorlar. Özellikle halk demokrasisi ülkelerine uzun yıllar süren temassızlıktan ötürü, yurdumuz üstüne az ve yanlış bilgi vardır. Sosyalist ülkelerle temastan çekinilmesini anlamam, bu yüzden zararlı çıktığımızı ise gördüm.

«BRE DİLBER AMAN...»

Bizim sevimli Polgar Judith ile, Macar Kültür Münasebetleri Enstitüsünün bize ayırdığı arabaya atılarak Tuna boyundan Estergon yoluna düştük. Sevdiğim en güzel türkülerden biri olan

Estergonkalesi

Bre dilber aman

Subaşı durak

Kemirir bağrımı

Bir sinsi firak

türküsünü, daha yolda iken Judith’e anlatmağa çalışıyordum. Bu türküyü Macarlar bilmiyorlar. Elbette bilmezler, ama yollasak, tanıtsak hoşlarına da giderdi belki. Ancak Peşte Elçimiz sayın Nedim Evciner’den dinlediğime göre, Adnan Saygım oraya geldiğinde açılmış bu konu, ama Saygun, tek sesli olması dolayısıyla bu türkünün Macarları sarmıyacağını söylemiş. Oysa bizim Kadıköy’deki evde türkü meraklısı arkadaşlarla beraber bulunduğu bir gece, Macar elçiliği memurlarından Bay Anders İlyes’in «Estergon kalesi» ni dinlerken gözleri yaşarmıştı. Yol arkadaşımız Polgar Judith ise oğün, benim bir şiirimin Türkçesini ezberlemeye çalışıyordu. Yonutçu Tiborların evinde iken, Bay Tibor, Türk şiir antolojisindeki şiirlerimi açmış, bunlardan bir ikisini bir de benim ağzımdan dinlemek istediğini söylemişti. Onlara orada okuduğum şiirlerden biri Hiroşima adlı şiirimdi ve Bayan Polgar Judith’i sarmıştı bu şiir. Elindeki kâğıttan, vurgulara adamakıllı basarak okuyor otomobilde.

Büyük babam, babam, ben...

«Bam»lar kulağımın dibinde palıyor, bereket dört dize yazmışım diyorum içimden, biter bitmez Judith baştan alıyor.

— Babam...

— Hayır, büyük babam...

— Büyük babam, babam, ben... Küçük oğlan, kız damat...

Bir şey değil aileden soğukluk gelecek. Ne yapayım, Estergon türküstünü söylüyorum kendi kendime. Tuna da habire akıyor yanibaşımızdan. «Akma Tuna akma bre şahin aman!» Nedense başka Tuna türkülerinde de Tuna'ya hep «dur!» denir, akması istenmez onun. Sabahattin Eyüboğlu farkına varmıştı. Oysa Tuna akıyor, hiç bir türkü durduramamış onu.

Yolumuzda belli başlı üç yer var: Szentendre, Visegrad (Vişegrad okunur), Esztergom (Biz Estergon diyoruz). Bunlardan ilki, yüzelli yıldır çok az değişmiş, evleri barok ve rokoko üslûbunda olan küçük ve şirin bir kasabadır. Sanatçıların, özellikle ressamların düşkün oldukları bir yer. Daha Romalıların gününde oturma yeri imiş, kazılar yapıyor. Ondan sonra Tuna'nın hemen kıyıcığında Visegrad'a geliyoruz. Eski kalesi, kral sarayı ile Visegrad ve genel olarak bu bölge ortaçağı canlandırır gözlerde, Macar kralları yüzyıllarca burada oturmuşlardı. 1308 de kral Charles Robert'in yaptırdığı, arkasından kral Sigismund'un genişlettiği ve son biçimini kral Matthias'ın (1458 - 1490) zamanında alan bu saray, yıkıntıdan yok olmak üzere iken kurtarılmış ve yeniden kurulmuştur. Sarayın en parlak günleri elbette kral Matthias'ın günleridir. İkinci Mehmed'in İstanbul'u aldığı ve orada bir yeni çağ bilim ve sanat merkezi kurmağa çalıştığı yıllarda, bu sarayda bir takım İtalyan sanatçıları ve hümanistleri Rönesans kültürünü geliştiriyorlar ve Macaristan'a yayıyorlardı. Kral Matthias'ın karısı Beatrice, Napoli kralının kızıydı. Bir Estergon kardinalinin yazdığına göre, üç yüz elli odası varmış sarayın (bugünkü durumu ile tahmin edilemez), biri beyaz, biri kırmızı mermerden, olan iki çeşmesinden, törenlerde şarap akarmış... Visegrad, Tuna ile tepeler arasma sıkışmıştır. Tepede Solomon kalesi var.

Visegrad'dan bir çeyrek sonra Estergon'a vardık. Burası İmparator Charlemagne'nin batı kalesiydi ve o zamanlar, Lâtince Strigonium'dan bozma Oster Ringum diye anılırdı; Estergon oradan gelme. Dokuzuncu yüzyılda Macarlar Urallardan geldiklerinde, ucbeyi Arpad'ın konağı oluyor burası. Ben hemen Estergon kalesini aramağa başladım. Geçen yüzyılın ilk yarısında yapılmış olan büyük ve tatsız katedral bütün görünüyü kapıyordu. Oysa burada ünlü kaleden başka, Roma, ortaçağ Macar ve Türk kalıntıları vardı. On ikinci yüzyıldan kalma gotik üslûbunda bir saray, kral Bela'nın sarayı. Uzun yıllar toprak altında unutulmuş olan bu sarayın dar merdivenlerinden çıkıp bir kalenin ağzına geldik ve orada başka bir merdivenden akan gezicilerin hücumuna uğradığımız için sıkıştık kaldık. Boyuna geçiyorlar, geçiyorlar. «Arpad'ın ordusu..» dedim Judith'in kulağına. Sonra oradan kaleye, ünlü Estergon kalesine geçtik ve bütün şehri, Tuna ile birlikte yukardan gördük, evlerden sadece biri Türklerden kalma idi, ikinci kata dışardan çıkan bir merdiveni var. Öte yanda, şimdi

Hristiyan müzesi olan kilisenin sarayı ve Tuna... Tuna üzerinde yıkılmış bir köprü.. Savaşta yıkılmış olan bu köprüden karşıya, Çekoslovakya'ya geçiliyordu eskiden. Karşıda fabrika bacaları ile Çekoslovakya...

Büyük katedrali de gezdik, bir papaz vaaz ediyordu, yüzlerce insan doldurmuştu kiliseyi. (Estergon dindarların merkezidir). Katedralin en ilginç yanı, içinde bir on-beşinci yüzyıl Chapel'ini saklamasıdır. Yıkdan bir ortaçağ katedralinden kalmış bu chapel; kapısından baktık, o küçücük yerde tek başına oturmuş, gözlerini İsa'ya ya da Meryem'e dikmiş, kıpırdamadan bir kadın oturuyordu öyle...

Sonra tepeden indik, önce Türk eserleri müzesini gezdik. İki üç odadan kurulu küçük bir müze bu. Adı: Török Emlekek. «Emlekek» ne demektir diye sordum, «kalıntı» demekmiş. Bence «mülk» ile bir kökten olmalı o sözcük. Müzede bir kaç kilim ve kap kaçak gibi bir kaç parça eşya vardı.

Bir kaç ay önce, İstanbul'da çıkan bir dergi, Yunus Nadi ile Yahya Kemal'in Viyana bozgunu konusunda birbirlerine yazdıkları mektupları yayınlamıştı. Yunus Nadi, Viyana bozgununun nedenlerini bir yana atıp «Nasıl olsa geri dönecek değil miydik?» diyordu; Yahya Kemal ise, Viyana'ya gitmenin yanlış olduğunu söylüyor ve «Biz Estergon'dan ileri gitmemeliydik» diye cevap veriyordu. Biz de Estergon'dan ileri gitmedik, döndük oradan. Türklerin kaderi buymuş demek. Ayakta durmaktan, dolaşmaktan çok yorulmuşum, ama yorgunluğuma aldırmadan. Çekoslovakya'ya uzatılmış o yıkık köprünün ucuna değin gittim, oradan bir daha baktım Tuna'ya ve karşıya... Sonra otomobilimize döndüm. Sevimli Judith gür sesi ile tekrarlıyor:

— Büyük babam, babam, ben... Küçük oğlan, kız damat.. Gelişimiz teker tekerdi.. Gidişimiz cümbür cemaat...

Bense İstanbul'u, oğlum İdris'i düşünüyorum, «Kemirir bağrımı bir sinsi firak...»

Dönüşte Visegrad'da yemek yedik. Lokantada ekmeği garson getirmiyordu, bir kız sepetin içinde gezdiriyordu. Siz de kaç dilim isterseniz ondan satın alıyordunuz. Yemeklerimiz gelmişti, ama ekmeği kız ortada yoktu... Yanımızdaki masada yemek yiyen aileden bir kadın, Polgar Judith'e bir şeyler söyleyerek iki dilim ekmeğe uzattı. Bizim ekmeği kızı beklemememiz için bu nezaketi gösterdiğini sanmıştım, ama Judith çantasını açıp iki dilim ekmeğin parasını verince durumu anladım, kadın kendilerine fazla gelen o

iki dilim ekmeği satıyordu bize. Garipsemeyin, bizim lo- kantalarımızdaki ve evlerimizdeki ekmeğe ziyankârlığını düşünün!

Szentendre'e yaklaşırken bir köy pazarında arabamızı durdurttuk. İncik boncuk, çörekler, oyuncaklar satılıyordu bu pazarda... Çoluk çocuk cıvı cıvıldı. İdris'e bir kılıç aldım o pazardan. Estergon anısı!

DUNAUYVAROŞ

Peşte'ye döndükten sonra Pecs (Peyç) hazırlığına başladık. Beç ile karıştırmamak, bilindiği gibi Beç, Viyana'dır. Peyç ise bizim ünlü tarihçimiz Peçevi İbrahim efendinin doğduğu yer. Budin'de yazdığı iki ciltlik tarihinde Kanu- nî'den Dördün-

cü Murat devrinin sonuna kadarki olayları anlatan Peçevi'nin büyük babası, Fatih Sultan Mehmed'in silâhtarlığında bulunmuş Kara Davut'tur. Bu bakımdan Peyç, Nizamettin Nazif'i de ilgilendirir.

Macaristan'a ayak bastığımızdan beri her konuştuğu muz Macar bize Peyç'i görmemizi salık vermişti. Bu yolculuğumuzda Polgar Judith artık bizi bıraktı, provaları varmış, Enstitü bu sefer başka bir hanımı arkadaş etti bize, Dar- vaş Gabriella. O da Judith gibi İngilizce biliyor. Yolumuz uzun ve Peyç'e varmadan önce başka ilginç yerleri de göreceğiz, dönüşümüzde ünlü Ballaton gölüne gideceğiz. Sabah erkenden yola koyulduk.

İlk durağımız Dunauyvaroş. 1950 den önce basılmış olan Macaristan haritalarında böyle bir ada rastlanmaz. Çünkü Dunauyvaroş, yeni kurulmuş bir sosyalist şehirdir. İlk beş yıllık plânın en büyük demir-çelik endüstri merkezi. Büyük, modern yapılar, ağaçlı caddeler, yeşillikler, bahçeler, oyun yerleri arasında birbirlerini kesen temiz sokaklar, mağazalar, lokantalar, oteller, okular, sinemalar, müze, hastahane... her şeyi, her şeyi olan yepyeni bir işçi şehri burası. Gerçi kuzey Macaristan'da demir-çelik endüstrisi merkezi vardır; ama buranın, Tuna yolundan yararlanmak ve Comlo kömürlerine yakın olmak bakımından bir çok kolaylıkları vardır ve bundan ötürü de orta ve güney Macaristan için önemi büyüktür.

Dunauyvaroş'un yapımına, 1950 ilkyazında başlanıyor. Heyecan verici bir hikâye. Önce, kurulacak şehrin bütün ayrıntılarına değin plânlarını hazırlıyacak olan ilk ekipler geliyor bu boş araziye ve ilk konutları, dükkânları, bir sinema, bir kütüphane, bir tiyatro ve hastahane yapıyorlar. Sonra yapı araçları ve gereçleri, uzaktan ve yakından büyük bir işçi kitlesi akını başlıyor. Mühendisler, köylüler, genç işçiler... Yeni kuşak Macar şiirinin tanınmış ozanlarından Gyula Illyes, bu coşkunca çalışmayı anlatan şiirinde, doğayı Gulliver'e benzetir, karıncalar onu tuzağa düşürüyorlar. Dunauyvaroş'daki bu yapı hamaratlığı sırasında, bir bronz çağı oturma yeri de çıkıyor ortaya toprak altından. Çalışma gece gündüz, ara vermeden sürüyor ve böylece ilk sosyalist şehir, yepyeni görünüşü ve en modern kuruluşları ile boy gösteriyor. Dunauyvaroş kültür sarayının sahnesinde temsiller vermek üzere ulusal tiyatro, komedy tiyatrosu taşra kumpanyaları birbiri ardına geliyorlar... Şehir, fabrika dumanlarından ve kokularından rahatsız olunmayacak bir yere yapılmıştır ve bütün apartmanlar bir merkezden ısıtılır, evlerde her zaman sıcak su bulunur. Yazın açık hava tiyatrosunda temsiller verilir, spor alanlarında ve parklarda eğlenilir. Bela Bartok'un adını taşıyan lokalde konserler vardır. Dunauyvaroş, sporda memleket çapında ün yapmıştır, Macaristan'ın en iyi futbolcuları, tenisçileri, yüzücüler (yüzme havuzu var şehrin), basketbolcuları oradan çıkmaktadır.

PECS (PEYÇ)

Övdükleri kadar varmış, Peyç insanı hemen saran, kendini sevdiren bir şehir. Yüztünüze Akdeniz havası ve iklimi çarpıyor orda. ilkyaz, bütün Macaristan'da önce bu raya gelir. Şehrin orta alanında Türklerin yaptıkları bir cami hemen göze çarpıyor.

Peyç, Macaristan'ın en eski şehridir; Peyçliler bununla övünürler ve şehirlerinin Peşte'den üstün olduğunu söylerler size. İlk Macar kralı Stephan, onuncu yüzyıl sonunda büyük bir katedral yaptırmış. İlk Macar üniversitesi burada 1367'de kuruluyor. Bu üniversite, Bologna, Paris, Prag, Cracow ve Viyana üniversitelerinden sonra Avrupa'nın en eski üniversitesi. 1526'da Mohaç savaşından sonra Türkler alıyor Peyç'i ve St. Bartholomev kilisesinin taşlarını kullanarak orta yere bir cami yaptırıyorlar. Kasım Ağa camisidir bu, şimdi Katolik kilisesi olarak kullanılmaktadır, tepesindeki ayın üstüne haç kondurulmuş, o kadar. Bundan başka on altıncı yüzyılda yapılmış Yakovalı Hasan camisi ve İdris Baba türbesi var ki-, bunlar bugün müzedir. YakoValı Hasan camisinde Türk hükümetinin armağan ettiği rahleler ve Kuranlar gördük. İdris Baba, Osmanlı komutanlarının sefere çıkmadan önce danıştıkları bir bilici imiş, orada yatıyor.

Ünlü Peyç katedralinin yapımına kral Birinci Stephan zamanında başlanmış, sonra katmalarla büyümüş yapı, on altıncı yüzyılda tamamlanmış. Hemen yanında dördüncü yüzyıldan kalma bir yeraltı chapel'i bulunmuş, ki duvar süslemeleri ve mezarları ile bilgilerin büyük ilgisini çekmektedir. Katedralin alana bakan yüzünde duvar diplerinde, taşların üstüne kızlar, oğlanlar oturmuşlardı, kimi kitap okuyor, kimi düşünüyor kimi uyukluyor. Sessiz bir yer bu Peyç, her şey, her şey insana huzur veriyor. Tarih içinde yaşadığınızı duyuran az bulunur şehirlerden biri. Katedralin önündeki ağaçlık yoldan aşağı inerken, ağaçlardan birinin altında bir kuş yavrusunun çırpındığını gördük, okulundan çıkmış bir öğrenci, bu kuş yavrusunu aldı, koynuna sokup götürdü.

Yazarlar Birliği'ne gittik, orada Peyçli ozanlar ve yazarlarla tanıştık, konuştuk. Hepsi de böyle bir tarih şehrinde yaşadıklarının bilincini taşıyan kimselerdi. İçlerinden biri uzun uzun Evliya Çelebi'den söz açtı bize, onun Peyç için «Yeryüzündeki cennet» diye yazdığını söyledi. Papanın bir temsilcisi de Visegrad için, Kral Matthias'ın Visegrad'ı için aynı şeyi yazmıştır. Demek Macaristan'da iki eski cennet var. Macar işçileri, bunlara Dunaıyvaroş ve Uranyum şehri gibi yeni cennetler katmağa çalışıyorlar.

Yazarlar Birliği üyeleriyle, edebiyat ve sanat sorunları, kitap baskı ve yayımı üzerinde konuştuk. Benim merak ettiğim şuydu: Dergi ve kitap yayımı devletin yönetiminde olduğuna göre, iyi ve kötü yazarı, iyi ve kötü ozanı birbirinden ayıracak ölçüyü kim, nasıl koyabiliyordu? Konuşma gene halkın beğenisine, halkın seçmesine dayandı. Ama halkı, eski, günü geçmiş, çağdışı kalmış beğenisi ile avutan, onu böylece zayıf yerinden yakalayan yazar ve ozan ne oluyordu? Peyçli yazarlar bu konuda kesin konuşmaktan sakındılar. Çünkü halkın beğenisine saygı, hem bir takım yeni araştırmaları önleyebilir, hem de halkın nabzına göre şerbet veren bir takım yazarların hak etmedikleri ünü ve rahatı elde etmeleri sonucunu doğurabilirdi. Başka bir deyişle bu saygı, saygısızlık biçimine girebilir ve halkın beğenisini olduğu yerde bıraktırabilirdi. Peyçli meslekdaşlar bunun böyle olabileceğini söylediler. Ben, daha önce de yazdığım gibi, bu konuyu sadece halk demokrasilerindeki edebiyat, sanat sorunu olarak tartışmıyor, bizim kendi aramızdaki tartışmalara yardımcı olur umudu ve niyeti ile ele alıyordum. Toplum için, sosyalizm için yararlı edebiyat ve sanatın hangisi olduğunu

kim söyleyecekti? Dönüşümüzde, Peş- te'de Yazarlar Birliği üyeleriyle yaptığımız toplantıda da açıldı bu konu, bizim sosyalist bir ülke olmadığımız halde onların fikir ve sanat maceralarını yaşadığımızı söyledim kendülerine, yalnız bizim değil, bütün dünyanın... Edebiyatın, sanatın evrenselliği de bunu gerektiriyordu. İşte bu evrensel- likti beni bu konuşmalara götüren, konuya sahip çıkaran, yoksa dışardan gazel oku- mak hevesi değil. Peşteli yazarları da, Peyçliler gibi düşünceli buldum bu konuda...

Peyç'de ilk gün gezdiğimiz yerlerden biri de seramik müzesi oldu. Görse bayılır- dı Fürey'a. Bu müzeyi kuran Zsolnay Vilmos, bir Macar soylusu ve zengini. 1829- 1900 yılları arasında yaşamış, hayatının uzun bir parçası boyunca dünyayı gezmiş, gittiği yerlerden seramik toplamış, o yerlerin seramik tekniğini ve üslûbunu incele- miş, bunları birer birer yazmış çizmiş bir yana... Sonra Peyç'e dönüyor, büyük evini seramik atelyesi haline getiriyor, karısını, kızlarını da çalıştırıyor ve böylece 1852 de bu görülmemiş seramik koleksiyonu çıkıyor ortaya. Peyçliler onu rahmetle anıyor- lar, «Evet, derebeyi imiş, ama bu güzel hazineyi bırakarak yurduna iyilik etmiş, baş- kalı gibi har vurup harman savurarak keyfine bakmamış,» diyorlar. Müzeden çıkar- ken bizim Gabriella durdu, kapının üzerindeki levhada ne yazık olduğunu okumağa başladı ve birden çileden çıktı,

— Şikâyet edeceğim Peşte'de, diye söylenmeye başladı, kim yazdırmış bunu bu- raya?

Meğer o levhadaki yazıda, Zsolnay Vilmos'un dünyayı gezip burjuva zevkini Peyç'e taşıdığı söyleniyormuş...

Peyç'i gerçekten sevdim, orada daha kalmak, yaşamak isterdim. Sokaklarına, ağaçlarına, sessizliğine, taş kemerli geçitlerden girilen, kapıları tahta oymalı eski ya- pıların güzelliğine doyamadım. Şehir Mecsek tepesinin eteğindedir, akşam üstü te- peye çıktık, oradan şehre, güneye, Yugoslavya'ya doğru uzanan yeşil Drava vadisi- ne, biraz ötedeki Uranyum şehrine baktık. Bu tepede turistik otel, dinlenme evleri (her yerde onlar, her yerde), gazinolar yapmışlar. Kalabalıktı.

Kaldığımız otel, şehrin orta alanına bakan Nador oteliydi, sabahleyin erken çık- tım otelden, traş olacaktım, bir berber buldum, iki bölümlü dükkânın bir yanı erkek berberi, öteki yanı kadın berberi. İkisi de tıklım tıklım doluydu. Otele döndüğümde eşimle Gabriella kahvaltı sofrasına oturmuşlardı. Orada günlük programımızı konuş- tuk. Yakındaki Uranyum şehrini görecektik, sonra da bir kolektif çiftliğe gidecektik.

* Sovyet Rusya Azerbeycan Özbekistan Bulgaristan Macaristan, Gerçek Yay. İst. 1965

A. HALÛK DURSUN

PASAPORTLU ÜMMET*

Suriye 'de meydana gelen bazı olaylar yüzünden Suriye Türkmenlerinin baskı altında tutulduğu haberlerini duydukça yüreğim dağlanıyor.

Suriye sadece Türkmenler açısından değil, yüzyıllardır Osmanlı coğrafyasının bir parçası olarak Türk kültürüyle çok sıkı bağları olan bir bölgedir. Hatta belki daha doğru bir deyişle “Osmanlı’dan önce” şeklinde bir ifade kullanmak gerekir. Çünkü biliyoruz ki, Selçuklu-Dımışk Atabeyliği kısa da olsa bir süre Türk hâkimiyetini Şam’da kurmuştur.

Bölgeye Sultan Selim-i evvel ile başlayan ilgimiz 1918’de geri çekildikten sonra da birçok eser ve izle devam ediyor: Şam şehri bir kere ismiyle bizindir. Araplar Dımışk, İngilizler Damascus, Fransızlar Damas derler. “Şerif sıfatını verdiğimiz Osmanlı şehirlerinden biri olan Şam’da, Muhyiddin-i Arabî külliyesi ve özellikle imareti ile Osmanlı mimarisinde az görülen havuzlu avlusu üslubuyla Mimar Sinan’ın Kanunî Sultan Süleyman ve II. Selim adına yaptığı Selimiye ve Süleymaniye Camii ve külliyesi hâlâ ayaktaadır. Ayrıca, Şam’da mevlevihane başta olmak üzere birçok tekke ile bânisi Koca Sinan Paşa olan pek çok Osmanlı camisinin yanı sıra, Sultan II. Abdülhamid’in yaptırdığı Hamidiye isimli kapalıçarşı da görülebilir.

Şam’da valilik görevinde bulunmuş olan meşhur Midhat Paşa’nın adına da bir mahalle bulunmaktadır. Bütün bunlar biraraya gelince eski Şam bölgesi tam bir Osmanlı şehri havasını yansıtır. Otobüslerde Muhyiddin-i Arabî, Süleymaniye, Hamidiye, Midhat Paşa isimlerini ardarda görmek çok etkileyicidir. Şam’daki Türk Şehitliği büyük İslâm mücahidi Selahaddin-i Eyyübî türbesinin gölgesinde yapılmıştır. Ayyıldızlı mezar taşları o diyardaki İngiliz emperyalizmine karşı gösterdiğimiz direnişin canlı bir işaretidir.

Türkiye Nakşibendiliği için, Şam’ın başka bir tepesinde (Cebel-i Kasyun) bulunan diğer türbe de çok büyük önemi haizdir. Halid-i Bağdadî Hazretleri, Nakşiliğin Halidiye kolunun pîri ve Anadolu’ya yayılmasının müessiridir. Sultan II. Abdülhamid’in Hamidiye Çarşısı’ndan sonra bir diğer unutulmaz eseri de Şam’daki Hicaz demiryolu istasyon binasıdır. Tüm bu unsurlarla özellikle II. Abdülhamid’in Müslümanlar üzerindeki tesiri çok müsbettir.

Yeri gelmişken, bu konuda bir hatramızı nakletmek isterim: Şam’da bulduğum yıllarda (1985-1986) şehir trafiğini düzenlemek üzere alınan bir dizi kararla yaya geçitlerinden geçmeyenlere büyük para cezaları uygulanmaya başlamıştı ve bu konuda gösterilen büyük hassasiyet çok insanın canını yakar olmuştu. Artık, o günlerde herkes birbirini dikkatli olma ve yaya geçidi dışında başka yerden geçmeme konusunda uyarıyordu.

Bu sırada gördüğümüz bir Fransız dostum cezanın sadece Suriye vatandaşları için geçerli olduğunu, pasaport gösterildiği takdirde yabancılara ceza uygulanmadığını söyledi. Ben de, bu duruma çok sevinerek, cebime koyduğum pasaportun rahatlığıyla artık yaya geçidi olup olmadığına bakmayarak, en kestirme yoldan karşıya geçerek gündelik hayatımı daha rahatça sürdürmeye başladım. Nihayet bir gün yine yasa olan yerden geçerken trafik polisine yakalandım. Daha önce almış olduğum istihbarata dayanarak yabancı olduğumu belirtip polise pasaportumu gösterdim. Suriye trafik polisi pasaportumun ay-yıldızına baktı ve “Hayır, olmaz” diyerek geri verdi. Ben, şaşkınlık ve telaşla yabancılara cezanın uygulanmadığını, benim de yabancı olduğumu ve pasaportun bunu ispat ettiğini söyleyince hayatım boyunca unutmadığım bir tarih dersi yahut tarihî bir ders verdi.

“- Evet yabancılara ceza vermiyoruz. Amerikalılar’a, Ruslar’a, İngilizler’e, Fransızlar’a dokunmuyoruz. Fakat pasaportunuza baktım, siz yabancı değilsiniz” dedi.

“- Nasıl?” dedim.

“- Türk bizdendir, biz hepimiz Osmanlı değil miyiz?” karşılığını verdi.

“- Evet, muhakkak ki, mü’minler kardeşler” diyebildim.

Sonra,

“- Size sorarım, neden bir Türk hacca gidebilmek için bizden, Ürdün’den, Suudi Arabistan’dan vize almak, pasaport göstermek zorunda kalsın? Müslüman’ın Müslüman’dan pasaport sorması, vize istemesi caiz midir? Ben peygamberimin kutsal emanetlerini görmek için Topkapı Sarayı’na gitmek istersem, benden pasaport ve vize isteyeceksiniz. Bu yakışır mı?” şeklinde konuştu.

Allahu a’lem, sanki tarih bizden hesap soruyordu. O hadiseyi, o trafik polisini, o sözleri hiç unutamıyorum ve şimdi Suriye’den gelen her haber bana o anı hatırlatıyor. Batı emperyalizminin Sykes-Picot’lardan, Lawrence’lardan beri yapmaya çalıştığını, yani aramızı nasıl açtığını hâlâ öğrenemeyecek miyiz? Halep, Şam, Hama, Humus, Lazkiye, Tartus, Deyr-üz Zor, Rakka ve birçok değişik bölgede birçok insanla gördüğüm. Sonuçta şu kanaate vardım: Suriye biziz, biz Suriye’yiz; rejimler, siyasî idareler geçici ayrılıklardır. Önemli olan tarihin, coğrafyanın, ümmetin birliğidir.

Son söz son Peygamber (s.a.v)’den:

“Va ümmetî va ümmeti.” (Ah ümmetim, ah ümmetim!)

* Nil’den Tuna’ya Osmanlı Yazıları, Ötüken Yay. İst. 2000

YUSUF TURAN GÜNAYDIN

GEZİ EDEBİYATI BIBLİYOGRAFYASI

Türkçede korkunç bir gezi edebiyatı oluşmuş durumdadır. Bu edebiyatın bir ucu Selçuklu öncesi döneme, bir ucu da günümüze kadar ulaşır. *Türk Dili*'nin Gezi Özel Sayısındaki bibliyografyanın yazma gezi kitapları bölümüne bakıldığında matbu kitapların dışında birçok elyazması gezi kitabının adlarını bir arada görebiliriz. Matbaanın Osmanlı ülkesine girişinden sonra çok sayıda eski harfli Türkçe gezi kitabı da basılmıştır.

Bibliyografyamıza elyazması gezi kitaplarını dâhil etmedik. Eski harfli matbu gezi kitaplarını ise dâhil etmiş bulunuyoruz. Yeni harfli gezi kitaplarıyla harmanladığımız bu eserlerden bir kısmı günümüzde de yayınlanmış bulunmaktadır. Her iki basısına da bibliyografyamızda yer verdiğimiz için okuyucuya eski harfli gezi kitaplarından hangilerinin yeni harflere aktarıldığı konusunda bilgi vermiş oluyoruz.

Bibliyografyamız şu bölümlerden oluşmuştur:

- A. Yazılar
- B. Kitaplar
- C. Kitaplarda Bölümler
- D. Röportaj ve Açıkoturumlar
- E. Özel Sayılar

Gezi kavramıyla eşanlamlı olarak kullanılan seyahat ve yolculuk kelimeleri de gezi edebiyatına yansımış durumdadır. Bibliyografyamızın kapsamını genişletmemek için hicret, göç, sürgün gibi yolculukla ilintili alanlara girmedik. Yine süreli yayın taramalarında gezi dergilerini kapsam dışı bıraktık. Fakat bu dergilerin toplu bir bibliyografyalarının hazırlanması hiç de fena olmayacaktır. Çünkü bu dergilerde yer alan birikim, bir gezi bibliyografyasının en az dörtte ikisini kapsayabilir görünmektedir.

Bibliyografyamızda daha öncekilerde kullandığımız kısaltmaları kullandık. Bu bibliyografyaya özgü künye kısaltmalarını ise şöyle gösterebiliriz:

Bursa'da Yaşam, Aralık 2009: *Bursa'da Yaşam*, Olay Gazetesi eki, Bursa 2009, 136 s.

Evliyâ Çelebi, 2009: *Çağının Sıra dışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, Haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2009, 412 s.

Gezi Edebiyatı Sempozyumu, 2006: *KIBATEK Gezi Edebiyatı Sempozyumu 26-29 Mart 2006-Nevşehir*, Yay. haz. Kafiye Yinanç – Metin Turan, Ankara, T.siz, 415 s.

Özel Sayının sınırlı süresi içinde ulaşabildiğimiz kaynaklardan ibaret olan bibliyografyamızın bu hâliyle çok eksik olduğunun farkındayız. Gerçi hemen belirtmeliyiz ki, geniş bir gezi edebiyatı bibliyografyası hazırlayabilseydik, hele gezi dergilerinin makale muhteviyatını bibliyografyamıza aktarabilseydik elinizdeki Özel Sayının en az dörtte birinin bibliyografya kısmından ibaret olması gerekecekti. Yine de faydadana hâlî bir çalışma olmadığının söyleyebiliriz.

A. Yazılar

ABDÜLHAK HÂMİD [TARHAN], “Bombay”, Sadl. İbrahim Kutluk, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 536-550.

ABDÜLHAK ŞİNASI [HİSAR], “[Seyahat Notları:] Atina Akşamları”, *Varlık*, c. II, 1 İkincikânun 1935, S. 36, s. 178-179.

ABDÜLHAK ŞİNASI, “[Seyahat Notları:] Bükreş Duyguları”, *Varlık*, c. III, 15 Temmuz 1935, S. 49, s. 6-7.

ABDÜLHAK ŞİNASI, “Seyahat Notları: Atina Duyguları”, *Varlık*, c. II, 15 Birincikânun 1934, S. 35, s. 166-168.

ABDÜLHAK ŞİNASI, “Seyahat Notları: Atina Duyguları”, *Varlık*, c. II, 1 Mart 1935, S. 40, s. 242-244.

ABDÜLHAK ŞİNASI, “Seyahat Notları: Atinaya Dönerken”, *Varlık*, c. II, 15 İkincişehirin 1934, S. 33, s. 132-133.

ABDÜLHAK ŞİNASI, “Seyahat Notları: Atinaya Dönüş”, *Varlık*, c. II, 1 Birincikânun 1934, S. 34, s. 146-148.

ABDÜLHAK ŞİNASI, “Seyahat Notları: Rumen Kokteyli”, *Varlık*, c. III, 1 Ağustos 1935, S. 50, s. 20-21.

AÇIK, Fatma, “Anadolu ve Suriye’de Seyahat Hatıraları”: Doktor Şerafettin Mağmumi”, *Dergâh*, C. XXII, Mart 2011, S. 253, s. 17-19 [Kitap tanıtma].

AÇIK, Tansu, “Evliyâ Çelebi’de Yunan-Roma Dünyası”, *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 23-34.

ADIGÜZEL, Ersin, “Seferad Yahudisi Bir Seyyahın Göziyle 12. Asırda Müslüman ve Hristiyan İmajı –Sosyo-Psikolojik Bir İnceleme–”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 110-113.

AĞAOĞLU SAMET, “[Strasbourg’tan Hatıralar 4 –] Strazburg Üniversitesi”, *Varlık*, 15 Mart 1934, S. 17, s. 261.

AĞAOĞLU SAMET, “Strasbourg Hatıraları [4 –] Ayrılış”, *Varlık*, 15 Nisan 1934, S. 19, s. 298.

AĞAOĞLU SAMET, “Strasbourg Hatıraları [5 –] Bir Çinli Arkadaşım”, *Varlık*, 1 Nisan 1935, S. 42, s. 278-280.

AĞAOĞLU SAMET, “Strasbourg’tan Hatıralar 2 – Strazburg Geceleri”, *Varlık*, 1 İkincikânun 1934, S. 12, s. 186-187.

AĞAOĞLU SAMET, “Strasbourg’tan Hatıralar 3 – Strazburg Katedrali”, *Varlık*, 1 Şubat 1934, S. 14, s. 213.

AĞAOĞLU SAMET, “Strasbourg’tan Hatıralar-1”, *Varlık*, 1 Birincikânun 1933, S. 10, s. 148.

AĞAOĞLU SAMET, “Üç Nehir: Ren”, *Varlık*, c. II, 15 Temmuz 1934, S. 25, s. 8.

AĞAOĞLU SAMET, “Üç Nehir: Sakarya”, *Varlık*, 15 Mayıs 1934, S. 21, s. 328.

AĞAOĞLU SAMET, “Üç Nehir: Tuna”, *Varlık*, 15 Haziran 1934, S. 23, s. 361.

AĞAOĞLU, Samet, “Azerbaycan”, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 660-662.

AĞÇAY, Nihayet, “Japonya Gezi Notları”, *İslâmî Edebiyat = Islamic Literature*, Ağustos-Ekim 2007, S. 43, s. 92-103.

AHMED İHSAN, “Ankara Müşahedatı” (I-IV), *Servet-i Fünun*, 1309 [1893], S. 122-125 [dört bölüm].

AHMED MİDHAT, “Paris”, Sadl. Atilla Özkırmı, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 528-532.

AHMED RESMÎ EFENDİ, “Lehistan Ülkesinin Betimi”, Çev. İbrahim Kutluk, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 498-501.

AHMED ŞERİF, “Ankara”, Sadl. Fahri Başaran, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 615-618.

AHMET HAŞİM, “Paris Kadını”, Sadl. Orhan Ural, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 610-614.

AHMET RASİM, “Sofya”, Sadl. Atilla Özkırmı, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 570-576.

AKAY, İhsan, “Londra’da Bir Ay I. Büyük Şehir”, *Varlık*, 15 Mayıs 1958, S. 478, s. 10.

AKAY, İhsan, “Londra’da Bir Ay II. Shakespeare’in Yurdunda”, *Varlık*, 15 Haziran 1958, S. 480, s. 8.

AKAY, İhsan, "Londra'da Bir Ay III. Dickens'in Evi", *Varlık*, 1 Temmuz 1958, S. 483, s. 11.

AKAY, İhsan, "Londra'da Bir Ay IV.", *Varlık*, 15 Ağustos 1958, S. 484, s. 7.

AKAY, İhsan, "Londra'da Bir Ay V.", *Varlık*, 15 Ağustos 1958, S. 484, s. 7.

AKAY, İhsan, "Londra'da Bir Ay VI. Londra'dan Paris'e", *Varlık*, 15 Ağustos 1958, S. 484, s. 7.

AKAY, İhsan, "Paris'te Bir Ay", *Varlık*, 1 Nisan 1952, S. 381, s. 7.

AKÇAM, A. Alper, "Ah Güzel İnsanım Benim Yolculuğum Sanadır", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 373-398.

AKGÜL, Alphan, "Evliyâ Çelebi ve İhsan Oktay Anar'ın Ortak Üslûbu: Fantastik mi Keramet mi?", *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 49-54.

AKKANAT, Cevat, "Edebiyat ile Tarih Arasında Seyahatnâme...", *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 14-15.

AKKAYA, M. Şükrü, "Pakistan Gezisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, C. VIII, S. 3, s. 387-400.

AKMAZ, Münteha Gül, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Söz, Düşünce ve Yazma Aktarımı", *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 35-48.

AKTAŞ, Cihan, "Eski Şiraz Bahçeleri", *Hece*, Yıl: XIII, Haziran-Ağustos 2009, S. 150-151, s. 238-248.

AKTULUM, Kubilay, "Theophile Gautier'nin İstanbul'unda Betimlemenin Kimi Görünümleri", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 47-64.

AKYOL, İbrahim, "Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadele Yıllarında Çankırı'ya Gelişi ve Çankırı Vaazı", *M. Akif Ersoy Sempozyumu I*, 2009, s. 409-412.

ALBAYRAK, Hakan, "Bağdatlı Abdurrahman Efendi'nin Brezilya Seyahatnamesi", *Gercek Hayat*, Yıl: III, 9 Mayıs 2003, S. 133, s. 10.

ÂLÎ BEY (DİREKTÖR), "İzmir", Sadl. İbrahim Olgun, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 533-536.

ALKIM, Bahadır, "Üçüncü Mevsim Karatepe Çalışmaları: Kazı ve Geziler", *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 10-14 Kasım 1948 / Kongreye Sunulan Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu Y., TTK Basımevi, 2. b., Ankara 2010, s. 371-374.

ALPARSLAN, Fatih, "Tuva Gezisi'nden Kâğıda Düşenler", *Kardeş Kalemler*, Yıl: IV, Ekim 2010, S. 46, s. 64-68.

ALTINAY, Ahmet Refik, Sadl. Orhan Ural, "Batım", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 599-603.

ALTINER, Avni, "Akşehir-Göreme Gezisi", *Karma Ekonomi*, Ağustos 1976, S. 115, s. 11-15.

ANDAY, Melih Cevdet, "Yasnaya Pol-yana", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 687-691.

APAYDIN, Talip, "Bozkırda Gezinti", *Varlık*, Yıl: XVII, 1 Nisan 1949, S. 345, s. 27.

ARNAUT, Tudora, "V. Moşkov'un Gezi Notlarında Gagauzlar", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 65-71.

ARPAD, Burhan, "Bir Büyük Şehir", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 684-687.

ARSEVEN, Celâl Esat, "Pompei", Sadl. Atilla Özkırmırlı, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 583-588.

ASİLTÜRK, Baki, "Kültürlerin Tanınması ve Seyahatnâmeler", *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 4-7.

ÂŞIK MEHMED, "Trabzon", Sadl. Orhan Şaik Gökyay, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 477-481.

ATABEYLİ, Naci Kum, "Menderes Vadisinde Bir gezinti", *Varlık*, c. IV, 1 İllkânun 1936, S. 82, s. 154-155.

ATAMAN, Sadi Yaver, "Köy Gezi Duyguları V", *Varlık*, Yıl: IX, 15 Eylül 1941, S. 197 s. 100-104.

ATAMAN, Sadi Yaver, "Köy Gezi Duyguları: Eflenî Yollarında (I)", *Varlık*, Yıl: IX, 15 Haziran 1942, S. 215, s. 546-551.

ATAMAN, Sadi Yaver, “Köy Gezi Duyguları: Efleni Yollarında (3)”, *Varlık*, Yıl: IX, 1 Temmuz, 1942, S. 215, s. 567-569.

ATAMAN, Sadi Yaver, “Köy Gezi Duyguları: Efleni Yollarında (4)”, *Varlık*, Yıl: IX, 15 Birincikânun 1942, S. 227, s. 233-237.

ATAMAN, Sadi Yaver, “Köy Gezi Duyguları: Efleni Yollarında (5)”, *Varlık*, Yıl: IX, 15 İkincikânun 1943, S. 229, s. 273-274.

ATAY, Falih Rıfkı, “Home”, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 631-639.

ATSIZ, [Hüseyin Nihal], “68. Vilâyete Seyahat”, *Ötüken*, S. 72, s. 3-16.

ATUN, Suna – Bülent Fevzioğlu, “Kıbrıs Türk Basını ve Edebiyatında Gezi Yazıları – Gezi Kitapları”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 71-90.

AY, Arif, “Gün Dökümleri / Bursa”, *Edebiyat*, Yıl: II, Şubat 2011, S. 12, s. 4.

AYAN, Dursun, “Puşkin’in *Erzurum Yolculuğu*, Eserinde Yeniçeri Eminioğlu’nun Şiiri Üzerine”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 87-90.

AYAYDIN-CEBE, Günül Özlem, “Bir Anlatım Ustası Seyyahla Asırlar Arası Seyahat”, *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 55-80.

AYDIN, Bilgin, “Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Bursa: Bursa Seyahatnameleri”, *Yavuz Argut Armağanı*, Haz. Mustafa Birol Ülker, TDV Yayın Matb., 1. b., İstanbul 2010, s. 187-198.

AYDIN, Mehmet, “*Seyahatnâme*’deki Yazıcıoğulları ile İlgili Bilgiler Üzerine”, *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 81-86.

AYDOĞAN, Kâmil, “Günlüklerim”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 5-9.

BABANZADE İSMAİL HAKKI, “İstanbul’dan Beyrut’a”, Sadl. İbrahim Kutluk, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 589-595.

BACQUÉ-GRAMMONT, Jean Louis, “*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*’nde Büyü”,

çev. Ümit Sevgi Topuz, *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 87-90.

BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis, “*Evliyâ Çelebi*’nin Seyahatnâmesi’nde Portekiz ve Portekizliler”, *Harp ve Sulh: Avrupa ve Osmanlılar*, Dejanirah Couto (Ed.), çev. Şirin Tekeli, Kitap Y., 1. b., İstanbul 2010, s. 83-93.

BANKOVA, Emiliya, “*Evliyâ Çelebi ve ‘Seyahatnâme’*”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 91-94.

BARJAMOVIC, Gojko, “MÖ 1865’te Bir Anadolu Seyahati”, *Anadolu’nun Önsözü: Kültepe-Kaniş Karumu: Asurlular İstanbul’da*, Ed. Fikri Kulakoğlu – Selmin Kargal, Kayseri Bş. Bld. Y., İstanbul [2010], s. 160-165.

BATU, Selahattin, “Venedik’ten İsviçre’ye”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 64.

BATU, Selâhattin, “Venedik”, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 671-673.

BAYRIL, Vural Bahadır, “Dünyayı Keşfe Çıkan Çocuk”, *Gezgin: Düşün – Sanat*, Kitap 1, s. 27-28 [Cendrars hk.].

BEHRAMOĞLU, Onur, “Moskova İzlenimleri”, *Yasak Meyve*, Mart-Nisan 2011, S. 49, s. 107-114.

BENEKAY, Yahya, “Güney-Doğu Yollarında: Bilharziya” (III), *Varlık*, 15 Temmuz 1958, S. 482, s. 16.

BENEKAY, Yahya, “Güney-Doğu Yollarında: Bilharziya” (VIII), *Varlık*, 15 Aralık 1958, S. 492, s. 12.

BENEKAY, Yahya, “Güney-Doğu Yollarında: Derbesiye” (V), *Varlık*, 15 Ağustos 1958, S. 484, s. 8.

BENEKAY, Yahya, “Güney-Doğu Yollarında: Döğme Gül” (VI), *Varlık*, 15 Eylül 1958, S. 486, s. 10.

BENEKAY, Yahya, “Güney-Doğu Yollarında: Garip Bir Sınır Boyu” (II), *Varlık*, 1 Temmuz 1958, S. 481, s. 14-15.

BENEKAY, Yahya, “Güney-Doğu Yollarında: Mardin Şehrine Doğru” (VII), *Varlık*, 15 Ekim 1958, S. 488, s. 9.

BENEKAY, Yahya, “Güney-Doğu Yollarında: Nusaybin” (I), *Varlık*, 1 Temmuz 1958, S. 481, s. 14-15.

BENEKAY, Yahya, “Güney-Doğu Yollarında: Sinek” (IV), *Varlık*, 1 Ağustos 1958, S. 483, s. 14.

BENER, Hikmet Erhan, “Tirollerin Eteğinde”, *Varlık*, 1 Ağustos 1958, S. 483, s. 6-7.

BEYATLI, Yahya Kemal, “Balkan’a Yolculuk”, Sadl. Atilla Özkırmırlı, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 604-610.

BİLECİK, Gülberk, “Kalbim Filibe’de Kaldı”, *Merhaba*, Kış 2009, S. 46, s. 59-60.

BİLİCİ, Mücahit, “Amerika’dan İran’a Gezi Notları”, *Tezkire*, Temmuz-Ekim 2002, S. 27-28, s. 186-195.

BİRAND, Hikmet, “Keltepe Ormanlarında Bir Gün”, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVI-I, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 674-677.

BİRGÜL, M. Fatih, “Tanzimat Aydınından Bir Seyahatnâme Örneği: “Bursa’dan Konya’ya Seyahat”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 31-33.

BOSSERT, Helmuth Th., “Orta Anadolu’da Yapılan Bir gezi Hakkında Kısa Notlar”, *TTK Belleten*, C. XIV, 1950, S. 56, s. 667-675.

BOSTAN, Hayri, “İstanbul’u Düşünmek, Yaşamak, Düşlerde Gezmek Şimdi...”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 80-81.

BREIT, Harvay, “Faulkner’le Bir Gezinti”, çev. Ferhan Oğuzkan, *Varlık*, 1 Nisan 1955, S. 417, s. 9.

BUCH, Wilfried, “14.-15. Yüzyılda Kudüs’e Geiden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri”, Çev. Yüksel Baypınar, *TTK Belleten*, C. XLVI, 1982, S. 183, s. 509-534.

BUCH, Wilfried, “16. Yüzyılda İki Genç Alman’ın Türklerle İlgili İzlenimleri”, Çev.

Zeki Cemil Arda, *TTK Belleten*, C. XLVI, 1982, S. 184, s. 745-786.

BURİAN, Orhan, “Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi”, *TTK Belleten*, C. XV, 1951, S. 58, s. 223-245.

BURİAN, Orhan, “Üç Yüzyıl Önce Memleketimizi Gezen İngilizlerden Peter Mundy”, *TTK Belleten*, C. XVI, 1952, S. 61, s. 27-33 + XIII levha.

BÜYÜKER, Kâmil, “Kitaplarda Seyahat”, *Din ve Hayat*, 2009, S. 7, s. 105-107.

CANİKOĞLU, Avni, “Balaban Notları: Çamlar ve Düşmanları”, *Varlık*, c. II, 15 Nisan 1935, S. 43, s. 330 [298].

CANİKOĞLU, Avni, “Balaban Notları: Deniz”, *Varlık*, c. III, 1 Eylül 1935, S. 52, s. 56.

CECAN, Haluk, “Akdeniz’in Derinliklerinde Gezinti = Voyage to Deeper Parts of Mediterranean”, *Denizin Sesi*, Kasım-Aralık 1993, S. 103, s. 24-29.

CENAP ŞEHABETTİN, “Kahire”, Sadl. İbrahim Kutluk, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 619-623.

CEYLANİ, Sadık, “Gezi Notları: Hint Yarımadasında” (I), *İslâm*, Aralık 1983, S. 4, s. 41-43.

CEYLANİ, Sadık, “Gezi Notları: Hint Yarımadasında” (II), *İslâm*, Ocak 1984, S. 5, s. 29-30.

CEYLANİ, Sadık, “Tebliğ Cemaati Merkezinde”, *İslâm*, Şubat 1984, S. 6, s. 31-33.

ÇAĞLAR, Erol, “Bir Osmanlı Sefirinin Gözüyle Paris-İstanbul Arası Yorumlar –Vahit Efendi Sefaretnâmesi–”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 90-93.

ÇAĞRICI, Mustafa, “İslâm Kültüründe Seyahat”, *Din ve Hayat*, 2009, S. 7, s. 4-9.

ÇAKAN, Varis, “Orta Asya’ya (Türkistan’a) Gelen Çinli Seyyahlar ve Onları Orta Asya ile İlgili Seyahat Notları”, *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 11-15 Eylül 2006: Kongreye Sunulan Bildiriler*, 2. Cilt: Orta Asya – *Kafkasya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Y., TTK Basımevi, Ankara 2010, s. 337-354.

ÇALIK, Azade Özlem, “Türkiye’de Turist Rehberliği”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 105-107.

ÇALIK, Gülşah, “Bedri Rahmi Eyuboğlu’nun Gezi Yazılarında Karadeniz Kültürü”, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sempozyumu II*, 2009, s. 590-598.

ÇELİK, Ümrân, “Paris Söyledi Biz Dinledik...”, *Mâhur*, Ekim 2005, S. 2, s. 36-39.

ÇELİK, Ümrân, “Prag”, *Mâhur*, Haziran 2006, S. 3, s. 34-35.

ÇETİN, Nurullah, “Türk Gezi Edebiyatına Genel Bir Bakış”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 17-42.

ÇETİN, Şevket, “İtalya, Almanya ve Fransa Gezisinin Ardından”, *Özlenen Fark*, Yıl: III, Ocak 1999, S. 30, s. 37.

ÇETİN, Şevket, “Japonya Gezisinin Ardından”, *Özlenen Fark*, Yıl: II, Mayıs-Haziran 1998, S. 22-23, s. 32-34.

ÇEVİK, Mehmet, “Folklorik Malzemeler Açısından Gezi Edebiyatı Ürünleri ve O. Nuri Poyrazoğlu’nun Gezi Yazıları”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 313-334.

ÇİFTÇİ, Cemil, “Kutlu Kentler I”, *Mavera*, Yıl: III, Temmuz 1979, S. 32, s. 17.

ÇİFTÇİ, Cemil, “Kutlu Kentler II”, *Mavera*, Yıl: III, Ağustos 1979, S. 33, s. 21.

ÇİFTÇİ, Cemil, “Kutlu Kentler III”, *Mavera*, Yıl: III, Eylül 1979, S. 34, s. 26.

ÇİFTÇİ, Cemil, “Kutlu Kentler IV”, *Mavera*, Yıl: III, Ekim 1979, S. 35, s. 33.

ÇİFTÇİ, Cemil, “Kutlu Kentler V” (gezi notları), *Mavera*, Yıl: III, Kasım 1979, S. 36, s. 28.

ÇİMPÖŞ, Lübov, “XVIII-XIX Asırları Arasında Güney Besarabya Gagauzlar’ı Hakkında Gezginlerin Gezi Notları”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 95-98.

DAĞDELEN, İrfan – Selçuk Aydın, “Atatürk Kitaplığı’nda Bulunan Nadir Bazı Seyahatnâmelerden Bir Kesit”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 114-119.

DAĞLI, Yücel, “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’ndeki İstanbul Esnaf Alayı”, *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 91-108.

DANKOFF, Robert, “Üç Osmanlı Coğrafyacısı ve Kaynakları: Âşık Mehmet, Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi’ye Göre Tiflis ve Bitlis”, *Doğumunun 400. Yıl Dönümünde Kâtip Çelebi*, Ed. Bekir Karlığa – Mustafa Kaçar, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 2009, s. 143-150.

DEMİR, Uğur, “Osmanlı İstanbul’u Fermansız Gezilemezdi”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 54-57.

DEMİRBAŞ, Turhan, “Türkiye’deki Mağaralar”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 121-123.

DEMİRCİ, Kadir, “Tur Rehberliği ve Seferi Bir Hayat: Evliya Çelebi’nin İzinde Geçen Yıllar”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 66-69.

DEMİRCİ, Mustafa, “Ortaçağ İslam Dünyasında Coğrafya ve Seyahat”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 8-13.

DENİZ, İhsan, “Yalnız Sabaha Karşı Gezilen Şehir”, *Bursa’da Yaşam*, 2009, s. 66-67.

DEVRIŞOVA, Nilüfer, “Bir Ahıskalının Seyahat Notları”, *Bizim Ahıska*, Yıl: VI, Bahar 2010, S. 18, s. 31-32.

DİLBER, Kadir Can, “Yahya Kemal’in ‘Ev’den Aynılışları, Seyahatleri ve Yurt Dışı Görevleri”, *Hece*, Yıl: XIII, Ocak 2009, S. 145, s. 183-197.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, “Doğu Türkistan Uygur Eli Seyahat Notları III”, *Aslanapa Ö. S.*, 2009, s. 87-99.

DRIGA, Irina, “Batı Ukrayna-Polonyalı Gezgin Bir İzlenimci Göziyle Anadolu”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 99-104.

DUMAN, Musa, “Christiane Bulut: Evliya Çelebis Reise von Bitlis nach Van”, *İlmî Araştırmalar*, 1999, S. 8, s. 325-328.

DUMAN, Musa, "Korkut M. Buğday, *Evliya Çelebi's Anatolienreise aus dem Dritten band des Seyâhatnâme*", *İlmî Araştırmalar*, 1996, S. 3, s. 237-238 [kitap tanıtma].

DUMAN, Musa, "*Seyahatnâme*'deki Harekeli Yazılışların Değerlendirilmesi Üzerine", *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 123-136.

DUYMAZ, Recep, "Namık Kemal'in Londra İzlenimleri", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 105-114.

DÜLGER, Beyza, "Yolculuk, Karadeniz, Bir Hatıra, Bir Fotoğraf: Keşap ve Yolağzı Köyü", *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 112-115.

EBERHARD, W., "Türkistan Seyahatnamesi, 1218", *TTK Belleten*, C. VIII, 1944, S. 29, s. 137-142.

EFE, Suat, "Haşim ve Frankfurt", *Varlık*, 1 Şubat 1953, S. 391, s. 10.

ELİAÇIK, Muhtittin, "Ahmet Remzi De-de'nin Bir Günlük Karaman Seyahatnâmesi", *İmaret: Üç Aylık Şehir Dergisi*, Temmuz-Eylül 2010, S. 3, s. 86-93.

EMRE, Gültekin, "Gezgin'in Gezginliği Üzerine Aykırı Düşünceler", *Gezgin: Düşün – Sanat*, Kitap 1, s. 117-121.

ENGİN, Şeref Naci, "Frankfurt Kitap Fuarındaydık", *Merhaba*, Kış 2009, S. 46, s. 67-68.

EREKLİ, Arzu, "*Seyahatnâme*'de 'Öteki'ne Bakış", *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 147-154.

ERHAT, Azra, "Ege Kıyıları", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 691-694.

ERKAN, Kemal, "İbn-i Cübeyr Seyahatnâmesi'nden Harem-i Şerif Halkının Yolunu Gözlediği Serv Kabileleri", *Yedi Kıtâ*, Ocak 2009, S. 5, s. 40-41.

ERTAYLAN, İsmail Hikmet, "Türk El-lerinde Yolculuk", Sadl. Atilla Özkırmılı, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 652-656.

EVLİYA ÇELEBİ, "Ankara Şehri ve Büyük Kalesi", *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 49-51.

EVLİYA ÇELEBİ, "*Seyahatname*", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 482-494.

EYİCE, Semavi, "19. Yüzyılda Türkiye'de Bir Fransız Seyyahı Xavier Hommaire de Hell ile Ressamı Jules Laurens", *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 44-53.

EYİCE, Semavi, "Alman Gezi Klübü (Cemiyeti) ve Dergisi", *TÜRSAB Turizm Dergisi*, Nisan 1989, s. 62-64.

FALİH RIFKI, "Taymis Kıyılarında", *Varlık*, 1 Mart 1934, S. 16, s. 242.

FEYZİOĞLU, Yücel, "Göğsünü Rüzgâra Veren". *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 399-409.

FİKRET ADİL [KAMERTAN], "Balık Cenneti", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 666-668.

GARİBOĞLU [NAĞİYEV], Celil, "Evliya Çelebi '*Seyahatname*'sinde Azerbaycan Konusu", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 115-120.

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, "Gemi ile İlgili Konuşmadır", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 474-477.

GEMİCİ, Nurettin, "Evliyâ Çelebi'nin Hac Ziyareti ve *Seyahatnâme*'nin Hac Bölümüne Kaynaklık Etme Bakımından *Menâzilü'l-Hacc* ve *Menâsikü'l-Hacc* Kitapları", *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 165-179.

GILANÎ, İcaz, "Biz de Müslümanız" (gezi), *Mavera*, Yıl: V, Şubat 1981, S. 51, s. 35.

GÖBÜTOĞLU, İdris, "Bir Öğretmenin İran Seyahatnamesi: Meşhed Meşhed: Kutsal Şehitlik", *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 108-111.

GÖKBULUT, Burak, "Buket Uzuner'in *Bir Siyah Saçlı Kadının Gezi Notları* Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 121-126.

GÖKYAY, Orhan Şaik, “Türkçede Gezi Kitapları”, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 457-467.

GÜL, Kemal Vehbi, “A.B.D.’deki Tetkik Gezisi Hakkında Rapor”, *İller ve Belediyeler*, Aralık 1975, S. 362, s. 765-784.

GÜL, Kemal Vehbi, “Amerika Birleşik Devletlerindeki Tetkik Gezisi Hakkında Rapor”, *İller ve Belediyeler*, Ocak 1976, S. 363, s. 20-36.

GÜLER, İsmail, “İbn Cübeyr ve Hac Yolculuğu”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 106-109.

GÜLER, Mustafa, “Çinli Müslümanların Hac Yolculukları”, *Yedi Kıta*, Ocak 2009, S. 5, s. 22-25.

GÜNAYDIN, Yusuf Turan, “Mehmed Şerif Çavdaroglu’nun Rihle-i İbn-i Battûta Fihristi”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 24-27.

GÜNDÜZ, Mustafa, “Son Dönem Osmanlı Seyyahlarının Gözlemlerinde Sosyolojik Temalar”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 127-144.

GÜNDÜZ, Süleyman, “Mostar Köprüsü! Neretva’nın Hilal Gerdanlığı”, *Tezkire*, Şubat-Nisan 2006, S. 42, s. 190-193.

GÜNDÜZ, Süleyman, “To je Grad (İşte Şehir): Saraybosna”, *Tezkire*, Şubat-Nisan 2006, S. 42, s. 177-180.

GÜNGÖR, A. Süheyl, “Çeşmeleri Yosun Bağlamış” Kent’ten İzlenimler”, *İlim ve Sanat*, Kasım-Aralık 1986, S. 10, s. 53-58.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, “Otel”, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 623-627.

GÜRKAN, Suat İsmail, “Konya Gezimiz”, *İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. XV, 1952, S. 2, s. 835-853.

GÜRLEK, Dursun, “Süleyman Şükrü ve ‘Seyahatü’l-Kübra’sı”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 28-30.

GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, “Mısır”, Sadl. Atilla Özkırımlı, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 566-570.

GÜVEN, Adil M., “Abdullah Farukî el-Müceddidî Hocaefendi’nin Almanya Seyahatinden İzlenimler”, *Özlenen Fark*, Nisan 1997, S. 9, s. 31.

HANFMANN, George M. A. - A. Henry Detweiler, “1958, Birinci Sart Gezisi Hakkında Rapor”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 1959, S. 1, s. 14-19.

HİSAR, Abdülhak Şinasi, “Seyahat Notları: Benzeyişlerimiz”, *Ağaç*, 14 Mart 1936, S. 1, s. 5-6.

HİSAR, Abdülhak Şinasi, “Seyahat Notları: Birleşmeyen Çalgılar”, *Ağaç*, 4 Nisan 1936, S. 4, s. 5-6.

HİSAR, Abdülhak Şinasi, “Seyahat Notları: Gene Benzeyişlerimiz”, *Ağaç*, 28 Mart 1936, S. 3, s. 5-6.

HOYİ, İbrahim, “Seyahat ve Biyografi Muharirleri”, *Varlık*, c. IV, 15 İlkânun 1936, S. 83, s.168-169.

HÜSEYNOVA, Ferah, “*Evliyâ Çelebi’nin Seyahatnâmesi*’nde Demirkapı Derbendi”, *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 181-188.

ILGAZ [MUHTEREMOĞLU], Afet, “Kuzey İtalya”, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 711-713.

İTR, Nuruddin, “Hadis Öğrenimi İçin Yapılan Seyahatler”, *İlim ve Sanat*, Mayıs-Haziran 1985, S. 1, s. 39-48.

İBN BATUTA, “Anadolu”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 31.

İKİZOĞLU, Birten, “Farklı Coğrafyalar... Farklı Tatlar...”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 84-89.

İLERİ, Celâl Nuri, Sadl. Mehmet Deligönlü, “İsveç”, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 596-599.

İLHAN, Atilla, “Napoli İçinde Aynalı Çarşı”, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 704-708.

İLHAN, Atilla, “Abbas Yolcu [V]. Eyvallah”, *Varlık*, Yıl: XVII, 1 Aralık 1949, S. 353, s. 7.

İLHAN, Attilâ, “Abbas Yolcu I. Yürü Yigit Yürü Yol ile Yürüme”, *Varlık*, Yıl: XVII, 1 Mayıs 1949, S. 346, s. 7.

İLHAN, Attilâ, “Abbas Yolcu II. Yollar-da”, *Varlık*, Yıl: XVII, 1 Haziran 1949, S. 347, s. 7.

İLHAN, Attilâ, “Abbas Yolcu III. Şose”, *Varlık*, Yıl: XVII, Temmuz 1949, S. 348, s. 7.

İLHAN, Attilâ, “Abbas Yolcu IV. Deniz”, *Varlık*, Yıl: XVII, 1 Ağustos 1949, S. 349, s. 7.

İMZAŞIZ, “Tanınmış Seyyahlar, Seyahatnameler”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 32-41.

İMZAŞIZ, “Türk Dil Kurumu Türk Dili Dergisi’nin Gezi Özel Sayısı”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 104.

İNAL, Tuğrul, “Gezi Edebiyatı Sempozyumu”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 9-12.

İNAL, Tuğrul, “Nedim Gürsel’in “Resimli Dünya”sı ile İstanbul’a Düşsel Bir Yolculuk”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 145-150.

İNAN, Afet, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 10-14.

İSKENDER, Celâleddin, “Gelibolu’da Bir Gün”, *İlim ve Sanat*, Ocak-Şubat 1986, S. 5, s. 58-62.

İVGİN, Hayrettin, “Türk Halk Şiirinde Turnaların Gezi Yolları”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 335-345.

KAHHAR, Tahir, “Özbek Basımında Gezi Edebiyatı: Avlani’nin “Afgan Seyahatı”ndeki Özellikler”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 151-154.

KAHRAMAN, Seyit Ali, “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nin Yazılış Hikâyesi”, *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 203-216.

KALAFAT, Yaşar, “3. Halklararası Gağaz Kültür Sempozyumu ve Gağazuzeli Gezi Notları”, *Avrasya Dosyası* (2. Özel Sayı), 1999, s. 296-311.

KARA, Mustafa, “Seyahat Eden Bir Sûfi: Mehmed Şemseddin Mısırî ve *Dildâr-ı Şemsî* İsimli Eseri”, *Din ve Hayat*, 2009, S. 7, s. 38-41.

KARAHAN, Leylâ, “Ahmet İhsan’ın Seyahatnamesinden Yazarın ve Dönemin Diline Dair Notlar”, *Gazi Türkiyat: N. Hacıeminoğlu Ö. S.*, 2009, s. 171-186.

KARASU, Mehmet, “Şeyh Ali Zubari’nin Gözüyle Tarihte Antakya”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 167-176.

KARATAY, Sadrettin, “Bir Memleket Gezisi (I-XIII)”, *Yeni Konya*, 9 Aralık 1959 - 25 Şubat 1960.

KARÇINZADE SÜLEYMAN ŞÜKRÜ, “Seyr-i Süleyman be-Etrâf-ı Cihan: Lâhicân”, Sadl. O. Şaik Gökyay, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 556-566.

KAVAS, Ahmet, “Sömürgecilğin Pençesinde Ajanlaşan Seyyahlar”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 68-71.

KAYA, Mustafa, “Gezi Edebiyatında Kapadokya”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 155-166.

KAYA, Önder, “Ortaçağ Seyyahlarının Gözünden Şam Diyarının Merkezi Dımaşk”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 98-102.

KAYALI, Kurtuluş, “Sovyetler Birliği Üzerine Odaklanan Gezi edebiyatı Ürünleri”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 177-182.

KAYNAR, Hakan, “İlber Ortaylı: Gezin ve Bilgin”, *Gezin ve Bilgin: İlber Ortaylı’yı Tanımak*, Ed. Ahmet Nezihi Turan, Paradigma Y., İstanbul 2009, s. 27-31.

KEÇECİZADE İZZET MOLLA, “Keşan”, Sadl. İbrahim Kutluk, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 510-518.

KEMİK, Fatih, “Evliyâ Çelebi Seyahat-nâmesi”ndeki Halk Etimolojisi Örnekleri Üzerine”, *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 217-228.

KESKİN, Yıldırım, “Napoli”, *Varlık*, 1 Şubat 1953, S. 391, s. 13.

KILINÇ, Taha, “Chateaubriand’ın Kudüs Seyahatnâmesi”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 103-105.

KIZILSU, Yağmur, “Beypazarı’nda Bir Pazar”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 102.

KOCA, Osman, “Seyahatnâmelerin Kadim ve Çilekeş Dostu Filistin”, *Kültür*, Yaz 2009, S. 15, s. 8-13.

KOCA, Osman, “Tematik Açıdan Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nin Kritiği”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 16-23.

KOCA, Osman, “Tematik Açıdan Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nin Kritiği”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 16-23.

KOÇAK, Aynur, “Yabancı Seyyahların Gözüyle Türklerde Hediye ve Hediyeleşme”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 347-356.

KODAL, Tahir, “II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-İrak İlişkileri ve Irak Hakkında Bilinmeyen Bir Kaynak: Ziya Karamürsel’in Irak Seyahat Notları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2009, S. 40, s. 391-421.

KOT, Ahmet, “Pakistan Fotoğrafları: Pencabî”, *İlim ve Sanat*, Temmuz-Ağustos 1987, S. 24, s. 41-44.

KOZ, M. Sabri, “Evliyâ Çelebi Seyahat-nâmesi”nden Türk Halk Edebiyatı Üzerine Notlar”, *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 239-258.

KÖRÜKÇÜ, Muhtar, “Bir Yolculuğun Notları I”, *Varlık*, 1 Nisan 1957, S. 451, s. 11 [Napoli].

KÖRÜKÇÜ, Muhtar, “Bir Yolculuğun Notları II”, *Varlık*, 15 Nisan 1957, S. 452, s. 9.

KÖRÜKÇÜ, Muhtar, “Bir Yolculuğun Notları III”, *Varlık*, 1 Mayıs 1957, S. 453, s. 10-11.

KÖRÜKÇÜ, Muhtar, “Bir Yolculuğun Notları IV”, *Varlık*, 15 Mayıs 1957, S. 454, s. 10-11.

KÖRÜKÇÜ, Muhtar, “Bir Yolculuğun Notları IX”, *Varlık*, 15 Ağustos 1957, S. 460, s. 10.

KÖRÜKÇÜ, Muhtar, “Bir Yolculuğun Notları V”, *Varlık*, 15 Haziran 1957, S. 456, s. 11.

KÖRÜKÇÜ, Muhtar, “Bir Yolculuğun Notları VI”, *Varlık*, 1 Temmuz 1957, S. 457, s. 11.

KÖRÜKÇÜ, Muhtar, “Bir Yolculuğun Notları VII”, *Varlık*, 15 Temmuz 1957, S. 458, s. 10.

KÖRÜKÇÜ, Muhtar, “Bir Yolculuğun Notları VIII”, *Varlık*, 1 Ağustos 1957, S. 459, s. 9.

KÖRÜKÇÜ, Muhtar, “Bir Yolculuğun Notları X”, *Varlık*, 1 Eylül 1957, S. 461, s. 11.

KÖRÜKÇÜ, Muhtar, “Bir Yolculuğun Notları XI”, *Varlık*, 15 Eylül 1957, S. 462, s. 15.

KURAN, Ercüment, “Dr. Fuat Mehmet Bey’in Amerika Gezisi”, *Yeni Forum*, 1 Mart 1984, S. 108.

KURAN, Ercüment, “Osmanlı Aydını Hayrullah Efendi’nin Viyana Seyahatleri (1862-1864)”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. XXXIV, 1996, S. 1-2.

KURT, Melek, “Roma”, *Mâhur*, 2007, S. 4, s. 62-65.

KURTOĞLU, Mehmet, “Seyahatnâmeler, Oryantalizm ve Şehir”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 72-75.

LEE, Cemil – Hee-Soo, “İslâm’ın Uzak-doğu’ya Yayılışı ve Abdürreşid İbrahim Efendi”, *İlim ve Sanat*, S. 20, s. 5-10.

MacKAY, Pierre A., “Seyahatnâme’deki Gerçek ve Kurmaca Yolculuklar: 8. Kitaptan Bazı Örnekler”, çev. R. Aslıhan Aksoy-Sheridan, *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 259-280.

MAHİROĞULLARI, Adnan, “Seyahat-nâmelere Göre Osmanlılar Döneminde Sivas’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Revak*, Aralık 1995, S. 6, s. 104-109.

MAKAL, Tahir Kutsi, "Londra", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 713-716.

MAYAMEROVA, Aynur, "19. Asrın Sonu ve 20. Asrın Başındaki Kazak Süreli Yayınlarında Gezi ve Gezi Notları Hakkında", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 183-194.

MEHMED HURŞİD PAŞA, "Seyahatname-i Hudûd, Faslı Sâni der Beyân-ı Eyâlet-i Bağdâd", *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 58-59.

MEHMED RAUF, "Denizde", Sadl. İsmail Ulçugür, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVI-I, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 578-583.

MENGİ, Mine, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Bir Üslûp Özelliği Olarak Türler Arasılık", *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 281-291.

MENGÜŞOĞLU, Metin Önal, "Seher Gezini", *Bursa'da Yaşam*, 2009, s. 92-97.

MERCAN, Mehmet, "Sultan Abdülmeccid'in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXIV, Temmuz 2009, S. 1, s. 81-100.

METE, Muhsin, "Ölümü Yaşayan Kent: Ahlat", *İlim ve Sanat*, Ocak-Şubat 1988, S. 17, s. 60-66.

MEVSİM, Hüseyin, "Mihail Macarov'un Alışmış Yıl Önce Kudüs Yolculuğu Başlıklı Yapıtında 19. Yüzyıl Osmanlı Gündelik Yaşamına İlişkin Tanılıklar", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 195-204.

MİNNETOĞLU, İbrahim, "Ağvan", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 695-697.

MURADOĞLU, Abdullah, "Gezdim Biladü's-Sudan'ı Viraneler Gördüm..", *Yeni Şafak*, 20 Mart 2011, s. 15.

MUVAFFAK NACİ, "Bir Seyahatin Notları", *Varlık*, c. II, 1 İkinciteşrin 1934, S. 32, s. 123-124.

NACİ, Lokman, "Endülüs Hatıraları", *İlim ve Sanat*, Mart-Nisan 1989, S. 24, s. 40-41.

NACİ, Lokman, "Yemen: İmamların Ülkesi", *İlim ve Sanat*, Mayıs-Haziran 1989, S. 25, s. 62-65.

NADİR NADİ [ABALIOĞLU], "Konut Sorunu", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 681-684.

NAHİD SIRRI, "Bir Edirne Seyahatnamesi", *Varlık*, 15 Ağustos 1941, S. 195, s. 52.

NAHİD SIRRI, "Seyyah Getirmek İş'i", *Varlık*, c. III, 1 Şubat 1936, S. 62, s. 1-2.

NAHİD SIRRI, "Tunadan Batıya" İçin", *Varlık*, c. III, 1 İlkânun 1935, S. 58, s. 157-158 [İ. H. Sevk'ün seyahatnamesi hk.].

NAHİD SIRRI, "Yol Notları: Yozgat", *Varlık*, c. III, 15 İlkânun 1935, S. 59, s. 167-168.

NAHİT SIRRI, "Ankara Hakkında Bir Kitap", *Varlık*, c. II, 1 İkinciteşrin 1934, S. 32, s. 122 [Ernest Mamboury, *Ankara – Guide Touristique* hk.].

NAHİT SIRRI, "Ankara Vilâyetinden Notlar II", *Varlık*, c. IV, 15 Mayıs 1937, S. 93, s. 323-324.

NAHİT SIRRI, "Ankara Vilâyetinden Notlar III", *Varlık*, c. IV, 15 Haziran 1937, S. 95, s. 356.

NAHİT SIRRI, "Ankara Vilâyetinden Notlar" (I), *Varlık*, c. IV, 1 Mayıs 1937, S. 92, s. 310-312.

NAHİT SIRRI, "Memleket İntibaları: Adapazarında Bir Gece", *Varlık*, c. II, 15 Eylül 1934, S. 29, s. 70-71.

NAHİT SIRRI, "Memleket İntibaları: İzmitte İki Gece", *Varlık*, c. II, 1 Birinciteşrin 1934, S. 30, s. 87-89.

NAMİK KEMAL, "Londra", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258, s. 523-528.

NASIR, Nihat, "Direniş ve Bilgeliğin Başkenti: Saraybosna", *Tezkire*, Şubat-Nisan 2006, S. 42, s. 198-204.

NAYIR, Yaşar Nabi, "Besarabya Köyleğinde", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 678-681.

NESİM, Ali, “Türkiye’den Gelen Gezinler Kıbrıslı Türkleri Nasıl Görmüşlerdir?”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 205-224.

NURGANALI, Ali, “Londra’da Dolaşmak”, *Varlık*, 1 Eylül 1953, S. 398, s. 10-11.

OĞUZKAN, A. Ferhan, “Amerika Mektubu: Yolculuk İntibaları”, *Varlık*, 1 Şubat 1954, S. 403, s. 23.

OĞUZKAN, A. Ferhan, “Vaşington’da Birkaç Gün”, *Varlık*, 1 Eylül 1954, S. 410, s. 8.

OLGUN, İbrahim, “Gezi Kaynakçası”, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 717-726.

ORAL, Mustafa, “Tanpınar’ın anlatı Sanatında Antalya”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 225-234.

OTYAM, Fikret, “Qıssa Khawam”, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 698-701.

ÖGEL, Semra, “Hollanda’lı Bir Seyyahın 18. Yüzyıl Başında Doğu Kafkasya’da Gördüğü Bazı Türk Eserleri”, *TTK Belleten*, C. XXVIII, 1964, S. 111, s. 439-450.

ÖLMEZ, Süreyya, “Akdeniz Gezisi”, *Deniz Mecmuası*, Ocak 1953, S. 405.

ÖNDER, Perihan, “1988-Erzurum, Gezi Notları”, *Orkestra*, Haziran 1990, S. 202, s. 48-55.

ÖRİK, Nahit Sırrı, “Kayseri”, Sadl. Atilla Özkırımlı, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVI-I, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 639-644.

ÖZCAN, Altay Tayfun, “Papaz Daniil’in XII. Yüzyılda İstanbul ile Kudüs Arasında Yaptığı Yolculuk”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIV, Aralık 2009, S. 2, s. 69-84.

ÖZCAN, Altay Tayfun, “Trifon Karabeynikov’un Seyahat Raporuna Göre XVI. Yüzyılın Sonlarında Kudüs”, *TTK Belleten*, C. LXXIV, Ağustos 2010, S. 270, s. 369-388.

ÖZÇELİK, Mustafa, “Seyyahların Gözüyle Nasreddin Hoca”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 34-37.

ÖZDEMİR, Nebi, “Kentlerin Gezin İmgeleri veya Kent İmgeleri Giydirilen Otobüsler”, *Millî Foklor*, Yıl: XXIII, Bahar 2011, S. 89, s. 41-53.

ÖZENER DEĞİRMENCİOĞLU, F. Nurray, “Mallorca (Mayorka) & İncili Ada”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 96-99.

ÖZGÜÇ, Tahsin, “Yabancı Hey’etlerin Gezi ve Kazıları: Dr. Haspels’in Gezileri”, *TTK Belleten*, C. XI, 1947, S. 41, s. 168.

ÖZKAN, Timur “Seyyahlar ve Seyahatnamelerden Gezinlere ve Gezi Yazılarına, Kitaplarda Yolculuk”, *İz Dergisi* (Atılım Üniversitesi), Şubat 2011, S. 12, s. 72-74.

ÖZKAN, Timur, “Bozkırda Üç Mücevh: Moğolistan’daki Türkçe Yazıtlar”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 75-79.

ÖZKAN, Timur, “Gezi Kitapları Literatürü”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 92-95.

ÖZKAYA, Murat, “Kurban Bayramında Bosna”, *Tezkire*, Şubat-Nisan 2006, S. 42, s. 260-262.

ÖZNUR, Şevket, “Bir Dünya Gezgini Osman Türkay”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 235-250.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, “Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi –II: Seyahat”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 30.

ÖZSOY, Feyha, “Bir Ressamın Anıları... 1930’lu Yılların Ankara’sına Yolculuk”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 124-125.

ÖZSOY, Kâmuran, “19 Şubat 1976/4 Mart 1976 Tarihleri Arasında Geçen Avusturya Ormancılık Tetkik Gezisi Raporu”, *Orman Bakanlığı Teknik Haberler Bülteni*, Haziran 1976, S. 58, s. 24-41.

ÖZTÜRK, Osman, “Filistin Hâtıraları: Görmeden Olmaz – Yaşanmadan Anlaşılmaz”, *İslâmî Edebiyat = Islamic Literature*, Ocak-Mart 2008, S. 42, s. 46-49.

PAKSOY, A. Kadir, "Gezi Yazıları Üzerine", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 43-45.

PEKTAŞ, Bahri, “Gezi Yazılarının Tanımı ve Niteliği”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 26-29.

POLAT, Nâzım Hikmet, “Dr. Şerafettin Mağmumi ve Gezi Edebiyatına Katkısı”, *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 251-254.

PUR, Doğan, “Orta Asyalı Seyyah Der-
vişlerin İstanbul’daki Uğrak Mekânları”,
Kültür, Kış 2008-2009, S. 13, s. 58-61.

REŞAT EKREM, "1893'de Ankara",
Varlık, c. II, 1 Haziran 1935, S. 46, s. 341.

REYHAN, Elif, “Moltke’nin Türkiye Mektupları ve İstanbul Planı”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 80-81.

RÖMER, Claudia, “16. yy’da Arap Harfleriyle Yazılmış Almanca Dinî ve Dünyevî Metinler ile Evliyâ Çelebi’nin *Seyahatnâme*’sindeki Almanca Örnekler – Bir Karşılaştırma”, *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 365-372.

SADRİ ETEM [ERTEM], “Kırıkkale”ye
Giderken”, Sadl. E. Naci Gökşen, *Türk Dili*,
Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258
(ö.s.), s. 663-666.

SADULLAH PAŞA, “1878 Paris Sergisi”, Sadl. Atilla Özkırmımlı, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 519-522.

SAFA, Peyami, "İşte Paris!", Sadl. E. N. Gökşen, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 657-659.

SAİD FAİK, “Bir Seyahatten Benimle
Dönenler: Bir Vapur”, *Varlık*, c. II, 15 Eylül
1934, S. 29, s. 72.

SAİD FAİK, “Bir Seyahatten Benimle
Dönenler: Grenoble’de İtalyan Mahallesi”,
Varlık, c. II, 15 Ağustos 1934, S. 27, s. 36.

SAİD FAİK, "Bir Seyahatten Benimle
Dönerler: İhtiyar Talebe", *Varlık*, c. III, 15
Ağustos 1935, S. 51, s. 43-46.

SAİD FAİK, "Bir Seyahatten Benimle
Dönerler: Robenson", *Varlık*, c. II, 15 İkinci
ciltin 1934, S. 33, s. 136.

SAİD FAİK, “Bir Seyahatten Benimle
Dönenler: Sevmek Korkusu”, *Varlık*, c. II, 15
Birincikânun 1934, S. 35, s. 171-172.

SAİD FAİK, “Bir Seyahatten Benimle
Dönenler: Son Bahar”, *Varlık*, c. II, 1 Birin-
ciyeşrin 1934, S. 30, s. 90.

SAİT FAİK, "Bir Seyahatten Benimle
Dönenler: Marsilya Limanı", *Varlık*, c. III,
15 Şubat 1936, S. 63, s. 236-237.

SAMİPAŞAZADE SEZALİ, "Gırnata",
Sadl. İsmail Uluçugür, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C.
XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 550-555.

SELÇUK, Ferzan, "Varşova Portreleri I", *Varlık*, c. III, 15 Senteşrin 1935, S. 57, s. 138-139.

SELÇUK, Ferzan, “Varşova Portreleri II”,
Varlık, c. III, 1 İlkkânun 1935, S. 58, s. 149.

SELİMOĞLU, Zeyyat, "Adriyatik Sularında" (1), *Varlık*, Yıl: XIX, 1 Ağustos 1951, S. 373, s. 12.

SELİMOĞLU, Zeyyat, "Adriyatik Sularında" (2), *Varlık*, Yıl: XIX, 1 Ekim 1951, S. 375, s. 20.

SELVİ, Sezgin, “Millî Mücadele’nin Merkezine Bir Yolculuk”, *Sultanşehir*, Yıl: IV, Eylül-Ekim 2010, S. 11, s. 14-19.

SEVAL, Hâle, "Hayat ve Yazı Yolculuğu", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 255-268.

SEVİNDİ, Nevval, “Bir Yolculuğa Nasıl Hazırlanmalı?”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 72-73.

SEVÜK, İsmail Habib, "Budapeşte", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 627-631.

SEYDİ ALİ REİS, “Mir’ât-ül Memalik”,
Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi,
Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 48.

SILACI, Ferhat, "Seyahatnamelerin İş-
ğında", *Türk Dili*, C. IV, Mayıs 1955, S. 44,
s. 510-511.

SONUÇ, Tuba, "Cennetten Esintiler: Umre İzlenimleri", *Mahur*, Haziran 2006, S. 3, s. 38-39.

SOYDAN, M. Rüyan, "Osmanlı Türkçesi ile Yayınlanmış Olan Seyahatnâmeler ve Sefaretnâmeler", *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 120-127.

SOYDEMİR, Selman, "Bir Osmanlı Zâbitinin Büyük Sahrâ Çölü'ndeki Seyahati", *Yedi Kıtâ*, Ocak 2009, S. 5, s. 50-55.

SUZİKİ, Tadaşi, "Fransa Sefaretnamesi" Müellifi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Hayatına Ait Bazı Noktalar Üzerine", *XII. Türk Tarih Kongresi*, TTK Y., Ankara 2000, s. 1121-1124.

ŞAHOĞLU, Hasibe, "Bir gezginin Dünyası" Yazarı Prof. Dr. Orhan Kural'ın Gezi Edebiyatına Yansıyan Kişiliği", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 410-412.

ŞEHİDİ OSMAN EFENDİ, "Bir Müslüman Türk Tutsağının Elçiye Sığınması", Sadl. Orhan Şaik Gökyay, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 501-509.

ŞEKER, Fatih M., "Türklerin İslâmlaşmasında ve Batılılaşmasında Seyahatlerin Rolü", *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 38-41.

ŞEKER, Şemsettin, "Şarkiyatçıların Orta Asya Seyahatlerinin Türk Milliyetçiliğinin İnkişafına Tesirleri", *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 76-79.

ŞENTÜRK, Mahmut H., "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yol Teşkilâtı ve Ulaşım Sistemi", *İlim ve Sanat*, Kasım-Aralık 1987, S. 16, s. 80-85.

ŞÜKÜFE NİHAL [BAŞAR], "Finlandiya'da Üç Gün", Sadl. E. N. Göksen, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 644-647.

TAN, Nail, "Halk Şairlerinin Gezi ve Yerleşim Yeri Destanları", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 357-366.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Bir Uçak Yolculuğundan Notlar", *Varlık* 1 Ocak 1958, S. 469, s. 6-7.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Paris", Sadl. Atilla Özkırmı, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 668-671.

TARIMAN, Betül, "Vienna'da Birkaç Gün ya da Bachman'dan Ayçörekli Kahveye", *Kitaplık*, Ocak 2011, S. 145, s. 13-17.

TASNADI, Edit, "Anadolu Gezini İgnac Kunos", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 275-280.

TAŞDELEN, Hasan, "Alûsîzâde ve Neşvetü's-Şemûl fî's-Sefer ilâ İslâmbûl Adlı Seyahatnâmesi", *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 62-67.

TAYŞİ, Mehmed Serhan, "Vasîf Efendi'nin İspanya Sefaretnâmesi", *İlim ve Sanat*, Mart-Nisan 1989, S. 24, s. 34-39.

TEMEL, Hatice, "Bir Başka Bursa", *Taşra Edebiyatı*, Şubat-Mart 2001, S. 1, s. 28.

TEZCAN, Nuran, "17. Yüzyıl Osmanlı Türk Edebiyatı ve Seyahatnâme", *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 383-390.

THER, Ulla, "16. ve 20. Yüzyıl Gezi Edebiyatında Yerli Türk İşlemeleri = Turkish Domestic Embroideries in the Light of European Travelogues of the 16th to the 20th Century", *Türkiyemiz*, Mayıs 1994, S. 72, s. 14-25.

TİRALİ, Naim, "Almanya", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 708-710.

TOKER, Halil, "İstanbul-Türkiye: Safar u Hazar Meyn (Pakistanlı Bir Bilim Adamının İstanbul ünleri)", *İslâmî Edebiyat = Islamic Literature*, Nisan-Haziran 2006, Urdu ve Fars Edebiyatı Ö. S., s. 95-97.

TOKGÖZ, Ahmet İhsan, "Londra", Sadl. Atilla Özkırmı, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 576-578.

TONGUÇ, Engin, "Hamburg Çevresinde Bir Yaz Gezintisi", *Varlık*, Temmuz 1954, S. 408, s. 18-19.

TORUK, Ferruh, "Fransız Gezin Vital Cuinet'in Gözüyle Çankırı", *TTK Belleten*, c. LXXXIII, Aralık 2009, S. 268, s. 721-738.

TREPAVLOV, V. V., "XIII-XVII. Yüzyıllarda Deşt-i Kıpçak Türkleri Hac Yolunda", Çev. İlyas Kamalov, *Belleten*, c. LXXII-I, Aralık 2009, S. 268, s. 775-787.

TÜRCAN, Zişan, "Hadis Yolculukları", *Din ve Hayat*, 2009, S. 7, s. 18-20.

TÜRKMEN, Fikret, "Mehmed Emin Efendi'nin Seyahatnamesi'ne Göre Eski Bir Türk Şehri: Dehistan", *Bilig*, Bahar 2009, S. 49, s. 205-220.

TÜRKMEN, Fikret, "Mehmed Emin Efendi'nin Seyahatnamesi'ne Göre Eski Bir Türk Şehri: Dehistan", *Bilig*, Bahar 2009, S. 49, s. 205-220.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, "Bir Yol Ya-zısı", *Varlık*, 1 Ocak 1951, S. 366, s. 12.

TÜTÜNCÜ, Mehmet, "Seyahatnâme'de Kitabeler ve Evliya'nın Hattât ve Hakkâklığı Hakkında", *Evliyâ Çelebi*, 2009, s. 397-412.

UYSAL, Faruk, "Taşkent Defteri", *Edebiyat Ortamı*, Yıl: III, Ocak-Şubat 2011, S. 18, s. 61-64.

ÜNAL, Sevgi, "Rendelenmiş Ronda", *Kitaplık*, Ocak 2011, S. 145, s. 18-20 [Gezi yazısı, İspanya].

ÜNAL, Sevgi, "Rendelenmiş Ronda", *Kitaplık*, Ocak 2011, S. 145, s. 18-20 [İspanya].

ÜSTÜN, Nevzat, "İtalya", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 701-704.

YAKICI, Ali, "Halk Biliminin Kaynakları Olarak Seyahatnameler", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 367-372.

YAKIT, İsmail, "Yakut'un Kendi Seyahatlarına Düşürdüğü Tarihler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2009, S. 39, s. 211-219.

YALÇIN, Tuğba, "Ecnebilerin Seyahatini Düzenleyen 1915 Senesine Ait Seyahat Kanunu", *Din ve Hayat*, 2009, S. 7, s. 102-104.

YAŞAR NABİ [NAYIR], "Bir Yolculuktan Getirdiklerim I", *Varlık*, 15 Temmuz 1956, S. 434, s. 6-7.

YAŞAR NABİ [NAYIR], "Bir Yolculuktan Getirdiklerim II", *Varlık*, 1 Ağustos 1956, S. 435, s. 45.

YAŞAR NABİ [NAYIR], "Bir Yolculuktan Getirdiklerim III", *Varlık*, 15 Ağustos 1956, S. 436, s. 6-7.

YAŞAR NABİ [NAYIR], "Bir Yolculuktan Getirdiklerim IV", *Varlık*, 1 Eylül 1956, S. 437, s. 6-7.

YAŞAR NABİ [NAYIR], "Kıbrıs'tan Ge-liyorum", *Varlık*, 1 Eylül 1954, S. 410, s. 3.

YAŞAR NABİ, "Taymis Kıyıları", *Varlık*, 15 Haziran 1934, S. 23, s. 395 [F. R. Atay'ın kitabı hk.].

YAZICI, Nesimi, "İsmail (Tuncu) Beyin Seyahatleri ve Seyahat Yazıları", *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, s. 82-89.

YENİASIR, Mustafa, "Günümüz yazar-larından Gülten Dayıoğlu'nun *Hindistan'a Yolculuk ve Nepal Gezisi* Adlı Eseri üzerine Bir İnceleme", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 269-274.

YERASIMOS, Marianna, "Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde Balıklar ve Diğer Su Ürünleri", *Yemek ve Kültür*, İlkbahar 2009, S. 16 s. 49-75.

YILANCIOĞLU, S. Seza, "Paris Bir Şenliktir", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 281-289.

YILDIRIM, Hasanali, "Melih Cevdet Anday'ın Sosyalist Ülkelere Gezi Yazıları: Çınarın Gölgelediği Gerçek", *Gerçek Hayat*, Yıl: III, 6 Aralık 2002, S. 111, s. 30-31.

YILDIRIM, Selma, "Tuz Gölü... Başka Bir Gezegen Yolculuk...", *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 100-101.

YUSUF NABİ, "Akşehir ve Konya", Sadl. İbrahim Olgun, *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 494-497.

YÜCEL, Hasan-Âli, "Bir İngiliz Otomobil Fabrikasında", *Türk Dili*, Yıl: XXII, C. XXVI-I, 1 Mart 1973, S. 258 (ö.s.), s. 647-651.

ZAJAC, Grazyna, "II. Abdülhamid Döneminin Ünlü Tabibi ve Seyyahı: Dr. Şerafeddin Mağmumi", *Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, 2006, s. 291-312.

ZEREN, Cevat, "Memleket Manzaraları: Tokat Köylerinde", *Varlık*, c. III, 15 Senteşrin 1935, S. 57, s. 137-138.

ZEREN, Zeki, "On Beş Günlük Seyahatım-da Irak ve Suriye'den İzlenimler", *İÜ. Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. XIX, 1956, S. 1, s. 78-80.

ZEREN, Zeki, "Tahran ve Tebriz Seyahatına Ait İzlenimler", *İÜ. Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. XXI, 1958, S. 3, s. 696-701.

ZEYREK, Yunus, "Kontes Uvarova'nın Kafkasya Seyahatı", *Bizim Ahıska*, Yıl: V, Yaz 2009, S. 15, s. 34-39.

B. Kitaplar

ABADAN, Nermin, *Yeşil Güller Diyarı*, Hilmi K.evi Y., İstanbul 1950, XIV + 159 s.

ABALIOĞLU, Nadir Nadi, *İki Sovyet Rusya 1935-1965*, Ararat Y., İstanbul 1967, 159 s.

ABDURRAHMAN EFENDİ (Bağdadlı), *Brezilya Seyahatnamesi*, Kitabevi Y., İstanbul 1995, 69 s.; 2. Baskı: *Brezilya'da İlk Müslümanlar -Brezilya Seyahatnamesi-* Tercüme: Antepli Mehmed Şerif, Kitabevi Y., İstanbul 2006, 72 s.

ABDÜRREŞİD İBRAHİM, 20. Asrın Başlarında İslâm Dünyası ve Japonya'da İslâmiyet (*Türkistan, Sibirya (...), Japonya'da Müslümanlar*), Haz. Mehmed Paksu, Yeni Asya Y., İstanbul 1987, 2 cilt.

ABDÜRREŞİD İBRAHİM, *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyet'in Yayılması*, Abdurresid İbrahim; sadeleştiren ve notlandıran: Ertuğrul Özalp, İşaret Y., İstanbul 2003, 2. cilt.

AĞAOĞLU, Samet, *Sovyet Rusya İmparatorluğu*, Baha Matb., İstanbul 1967, 189 s.

AĞAOĞLU, Süreyya, *Londra'da Görüşüklerim*, İsmail Akgün Matb., İstanbul 1946, 44 s.

AHMED AZMÎ, *Sefaretnâme*, Matbaa-i Ebüzziyâ, İstanbul 1303, 72 s. [Osm.]

AHMED HAMDÎ (Şirvanlı), *Hindistan ve Svat ve Afganistan Seyahatnâmesi*, İstanbul 1300, 293 s. + 1 hrt. + 1 lev. [Osm.].

AHMED HAMDÎ (Şirvanlı), *Seyahatnâme: Hindistan, Svat ve Afganistan*, yay. haz. Fatma Rezan Hürmen, Arma-Arba Y., İstanbul 1995, 173 s.

Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da, çev. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Y., İstanbul 1999, XI + 59 s. [*An Ottoman Occidental in Europe: Ahmed Midhat Meets Madame Gülnar*].

AHMED MİDHAT, *Avrupa'da Bir Cevalân*, İstanbul 1307, 1044 s.

AHMED MİDHAT, *Sayyadâne Bir Cevalân*, İstanbul 1309, 256 s.

AHMED MUHTAR PAŞA, *Rehber-i Umrân (İstanbul-Bağdat Yolunun Etrafındaki Arazi Hakkında Mütalâât*, İstanbul 1308, 151 s. [Osm.].

AHMED RÂSİM, *Romanya Mektupları*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matb., İstanbul 1333, 180 s. [Osm.].

AHMED TEVFİK, *Velosiped ile Bir Cevalân (Hüdâvendigâr Vilâyeti Dâhilinde)*, İstanbul 1316, 126 s. [Osm.].

AHMET HAŞİM, *Bize Göre - Gurebahane-i Laklakan - Frankfurt Seyahatnamesi*, Haz. Mehmet Kaplan, MEB Y., İstanbul 1969, IV + 227 s.

AHMET HAŞİM, *Frankfurt Seyahatnamesi*, Suhulet Matb., İstanbul 1933, 72 s.; Semih Lütfi K.evi Y., 2. b., İstanbul, T.siz, 44 s.; Şüle Y., İstanbul 2011, 79 s.

AKALIN, Şükrü Halûk, *Seyyâh-ı Âlem Evliya Çelebi*, Türk Dil Kurumu Y., Ankara 2011, 96 s.

AKÇAM, Dursun, *Doğunun Çilesi*, Çeviri Y., Ankara 1965, 112 s.

AKÇAM, Dursun, *Taş Çorbası*, Deniz Y., İstanbul 1970, 112 s.

AKISAN, Ali Rıza, *Amerika'da Neler Gördüm? Avrupa'da Eğlence Hayatı*, Akısan Y., İstanbul 1953, 144 s.

AKISAN, Ali Rıza, *Bir Dünya Turu*, Akısan Y., İstanbul 1966, 32 s.

AKISAN, Ali Rıza, *Güney Akdeniz ve Afrika Seyahati*, Akısan Y., İstanbul [1956?], 32 s.

AKISAN, Ali Rıza, *Trenle Avrupa'yı Dolaştım*, Akısan Y., İstanbul [1956?], 32 s.

AKMAN, Toygar, *Çin'e Yolculuk*, Kaknüs Y., İstanbul 2000.

AKSÜT, Ali Kemalî, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, Ahmet Saitoğlu K.evi Y., İstanbul 1944, 240 s.

ÂLÎ BEY, *Seyahat Jurnalı (İstanbul'dan Bağdad'a ve Hindistan'a, Sene 1300 ilâ sene 1304)*, Rauf Bey Kütüphanesi Y., İstanbul 1314, 119 s. [Osm.].

ALÎ MUZAFFER, *Japonya'da Seyahat*, Hanımlara Mahsus Gazete Matb., İstanbul 1322, 60 s. [Osm.].

ALÎ SUAD, *Seyahatlerim*, Kanaat Kütüphanesi Y., İstanbul 1332, 230 + 2 s. [Osm.].

ALÎ, *Brezilya*, Ebüzziya Matb., İstanbul 1932, 201 s.

ALKAN, Necmettin, *Japonya'da Tatil*, Sevinç B.evi, Ankara 1960, 202 + 2 s.

ALLEG, Henri, *Ejderin Yüzyılı: Bugünün ve Belki de Yarının Çin'i Hakkında Bir Röportaj ve Bazı Düşünceler*, fot. Georges Azenstack, Çev. Remime Köymen, Belge Y., 1. b., İstanbul 2003, 211 s. + Albüm.

ALOVA, Erdal, *Türk Yazınından Seçilmiş Gezi Yazıları*, Adam Y., 1. b., İstanbul 1993, 183 s.

ALPAR, Faika, *Granada*, Nurgök Matb., İstanbul 1959, 160 s.

ALTAN, Çetin, *Bir Uçtan Bir Uca: İsrail, İsveç, İran, Afganistan, Romanya*, Dönem Y., İstanbul 1965, 158 s.

ALTAN, Mehmet, *Amerikan Rapsodisi: Gezi İzlenimleri*, Yay. haz. Kerem Altan, Can Y., 1. ve 2. b., İstanbul 2000, 166 s.

Altı Hafta Nil'de Seyahat, İstanbul 1312, 54 s. [Osm.].

ALTINAY, Ahmet Refik, *İki Komite İki Kıtıl: Kafkas Yollarında*, Yay. haz. Yücel Demirel – Ziver Öktem, Tarih Vakfı Yurt Y., 1. b., İstanbul 2010, 171 s.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında*, Haz. Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 1981, 93 s.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında*, Haz. Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 1981, 93 s.; 2. b., Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., Ankara 1986, 93 s.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında*, Kitaphane-i İslâm ve Askerî Y., [İstanbul] 1919, 78 s.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında: Haturalar ve Tahassüsler*, Haz. İbrahim Demirci, Öncü Kitap Y., 1. b., Ankara 1992, 87 s.; 3. b., MEB. Y., Ankara 2001, 89 s.

ALTINKAYNAK, Ekrem, *Bir Turizm Şaheseri: Görülen İtalya*, Ercan Matb. [İstanbul] 1961, 125 s.

ÂLÜSÎ, Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullah, *Neşvetü's-Şemul fi's-Sefer ilâ İslambol 1270 (1854)*, Matbaatü'l-Vilaye, Bağdad 1851, 54 s. [Arapça].

ALVARO, Corrado, *Türkiye'ye Yolculuk*, Çev. Necdet Adabağ, Literatür Y., 1. b., İstanbul 2010, VIII + 107 [1] s. [Viaggio in Turchia].

Amerika Seyahatinden Çin'e Seyahat, Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1320, 38 s. [Osm.].

AMICIS, Edmondo de, *İstanbul (1874)*, Çev. Beynun Akyavaş, TTK Y., Ankara 1993, IX + 399 s.

ANDAY, Melih Cevdet, *Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan*, Gerçek Y., İstanbul 1965, 186 s.

ARIK, Remzi Oğuz, *Köy Kadını (Memleket Parçaları)*, Hareket Y., İstanbul 1967, 123 s.

ARPAD, Burhan, *Gezi Günlüğü: Yol Yazıları*, Yeditepe Y., İstanbul 1962, 223 s.

ARPAD, Burhan, *Uçuş Günlüğü: Yol Yazıları*, Yeditepe Y., İstanbul 1959, 78 + 2 s.

ASH, John, *Bizans'a Yolculuk*, Albatros Y., İstanbul 2006,

ASUTAY, Burhanettin, *Türkiye Bir Amerika Olabilir: Amerika Gezisi*, İstiklâl Matb., İzmir 1961, 156 s.

ÂŞIK CEMAL, *Amasya Seyahatnamesi*, Amedî Matb., İstanbul 1926, 16 s.

ÂŞIK MEHMED, *Menâzirü'l-Avâlim I-III*, Haz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 2007, CDLXXI, LXVIII + 949 s. - IV + 950 - 1866 s.

ATAY, Falih Rıfıkı, *Bayrak*, Baha Matb., İstanbul 1970, 206 s.

ATAY, Falih Rıfıkı, *Bizim Akdeniz*, Haki-miyeti Milliye Matb., Ankara 1932, 47 s.

ATAY, Falih Rıfıkı, *Brezilya Seyahati*, Devlet B.evi, İstanbul 1929.

ATAY, Falih Rıfıkı, *Deniz Aşırı*, Devlet Matb., Ankara 1931, 185 s.; 2. b.: Remzi K.evi Y., [İstanbul] 1938, 239 s.

ATAY, Falih Rıfıkı, *Hind*, Semih Lütfi K.evi Y., İstanbul 1944, 282 + V s.

ATAY, Falih Rıfıkı, *Moskova-Roma*, Haki-miyeti Milliye Matb., Ankara 1932, 109 s.

ATAY, Falih Rıfıkı, *Taymis Kıyıları*, Akşam B.evi, İstanbul 1934, 164 s.

AY, Behzat, *Gündoğusu*, Deniz Y., İstanbul 1970, 78 s.

AYCI, Mehmet, *Serkisof Ahbabım Olur*, Elips Y., 1. b., İstanbul 2005, 86 [1] s.

AYDEMİR, Fazlı, *Pilot Köy*, Niğde 1965, 130 s.

AYHAN, Bahattin, *Çankırı Gezi Rehberi*, ÇANFED (Çankırı Dernekleri Federasyonu) Y., İstanbul 2009, 219 s.

AYTEKİN, Halil, *Doğuda Kutluk Vardı*, Toplum Y., Ankara 1965, 384 s.

AZIK, Cemal, *Amasya Seyahatnamesi*, Amedî Matb., İstanbul 1926, 16 s. [Osm.].

BABANZADE İSMAİL HAKKI, *Irak Mektupları*, Kanaat Kütüphanesi Y., İstanbul 1329, 247 s. [Osm.].

BAHADINLI, Yusuf Ziya, *Dört Sosyalist Ülke / Gezi İzlenimleri: Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya*, Hür Y., İstanbul 1970, 190 s.

BÂKİLER, Yavuz Bülent, *Üsküp'ten Kosova'ya*, Türk Edebiyatı Vakfı Y., 13. b., İstanbul 2010, 208 s.

BÂKİLER, Yavuz Bülent, *Üsküp'ten Kosova'ya*, Türk Edebiyatı Vakfı Y., 13. b., İstanbul 2010, 208 s.

BAKSI, Mahmut, *Mezra Botası*, Gerçek Dost Y., İstanbul 1969, 79 s.

BARBARO, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Yeditepe Y., İstanbul 2005, 132 s.

BARKLEY, Henry C., *Anadolu ve Ermenistan'a Yolculuk*,

BAŞOKÇU, Rebia Tevfik, *Hür Yunanistan ve Bulgaristan'da Gördüklerim*, Gün B.evi, İstanbul 1944, 31 s.

BATU, Selahattin, *Avusturya ve Venedik Günleri*, Varlık Y., İstanbul 1970, 152 s.

BATU, Selahattin, *İsviçre Günleri*, Hisar Y., İstanbul 1966, 112 s.

BATU, Selahattin, *Romancero: Yolculuklarım*, Varlık Y., İstanbul 1953, 128 s.

BATUR, Enis, *Şehren'is*, Literatür Y., 1. b., İstanbul 2002, 147 [+5] s.

BAYRAKTAR, Osman, *Yol Hakkı*, Eşik Y., 1. b., İstanbul 2011, 216 s.

BAYRAM, Kemal, *İpek Yüzlü Çin: Gezi Notları*, Yenigün Y., Baskı yeri ve tarihi yok, 212 s.

BEDİİ FAİK [AKIN], *Bir Garip Ada*, Dünya Y., İstanbul 1957, 96 s. [İngiltere].

BEDİİ FAİK [AKIN], *Rusya'dan*, Y.evi yok, [İstanbul] 1968, 152 s.

BEDİİ FAİK [AKIN], *Sam Amca'nın Evinde: Amerika Seyahati Notları*, Yenilik Y., İstanbul 1954, 75 + 4 s.

BEĞENÇ, Cahit, *Diyarbakir ve Roman*, Ulus B.evi, Ankara 1949, 96 s.

BEHRAMOĞLU, Ataol, *Başka Gökler Altında*, Telos Y., 1. b., İstanbul 1996, 141 s.

BELGE, Murat, *İstanbul Gezi Rehberi*, Tarih Vakfı Yurt Y., 1. b., İstanbul 1993; 2. b., 1994; 3. b.: 1994; Gnċsl. 4. b., İstanbul 1995, XIV + 367s .

BELLİ, Şemsi, *Cumhuriyetin Eşiğinde Kıbrıs*, Başşehir Y., Ankara 1960, 76 [15] s.

BIRNBAUM, Marianna D., *Gracia Mendes: Bir Seferadın Uzun Yolculuğu*, Çev. Mercan Uluengin, Kitap Y., 1. b., İstanbul 2007, 176 s. [*The Long Journey of Gracia Mendes*].

BİĞİ, Muhammed Zâhir, *Mâverâünnehir' de Seyahat*, Haz. Ahmet Kanlıdere, Kitabevi Y., İstanbul 2005, VI + 124 s. [*Mâverâünnehir' de Seyâhat: Transoksiyana'ya Sefer*].

BİNAT, Tarık, *Burası Amerika: Bir Geziden Notlar*, Baha Matb., İstanbul 1966, 143 s.

BİNİCİOĞLU, S. Ahmet Nuri, *Hicaz Notları ve Şükran*, Manisa 1969, 224 s.

BİRAND, Hikmet, *Anadolu Manzaraları*, Türkiye İş Bankası Y., Ankara 1957, 155 s.

BLOUNT, Henry, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, ODTÜ Y., 1. b., Ankara 2010, VI + 111 s. + 2 hrt. [*A Voyage in to the Levant*].

BORO, Sadun, *Pupa Yelken: Kismet'in Dünya Seyahatı*, İstanbul 1969, 313 s.

BOTTON, Alain de, *Seyahat Sanatı*, Çev. Ahu Sıla Bayer, Sel Y., 4. b., İstanbul 2009, 259 s. [*The Art of Travel*].

BOYSAN, Aydın, *Uzaklardan*, Bilgi Y., Fotoğraflarla gnċsl. 3. b., Ankara 2003, 256 s.

BUĞDAY, Korkut M., *Evliya Çelebi's Anatolienreise: aus dem Dritten band des Seyâhatnâme*, E. J. Brill, Leiden – New York – Köln 1996, 456 s.

BUĞRA, Tarık, *Gagaringrad: Moskova Notları*, Yağmur Y., İstanbul 1962, 96 s.

Bulgar Gözüyle Bursa, Yazarlar: Nikola Naçov – Vasil Kınçov – Petır Daskalov, Çev. – haz. Hüseyin Mevsim, Kitap Y., 1. b., İstanbul 2009, 119 s.

BULUT, Christiane, *Evliya Çelebis Reise von Bitlis nach Van: Ein Auszug aus dem Seyahatname*, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 1997, 352 s.

BYZANTIOS, Dionnysios, *Boğaziçi'nde Bir Gezinti*, çev. Mehmet Fatih Yavuz, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2010, 100 s. [*Anap-lous Bosporou*].

CANIM, Rıdvan, *Hayal Şehirlerin İzinde: Gezi Notları*, Akçağ Y., 1. b., Ankara 2010, 397 s.

CARIM, Fuat, *Latin Amerika (Görüp İzlediklerimiz) I-II: C. I. Keşfe Dair ve Kolomb-İnka ve Maya Medeniyetleri-Amozonas-General Rondon-Köklü Bir İsyân-Canudos; C. II. Brezilya-Bororo'lar ve Caraja'lar-İki Büyük Adam-Rio- Guatemala-Panama Skandalı*, Y.evi yok, [İstanbul 1968], 102 + 106 s.

CARIM, Fuat, *Marco Polo ve İbn Battuta*, İstanbul Matb., İstanbul 1966, 94 s.

CENAB ŞEHABEDDİN, *Avrupa Mek-tupları*, İstanbul 1335, 288 s.

CENAB ŞEHABEDDİN, *Hac Yolunda*, Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1325, 136 s.

CEYLANÎ, Dursun, *Kıbrıs Dönüşü*, Sanat B.evi, Ankara 1952, 55 s.

CLAVIJO, Ruy Gonzales de, *Timur'un Hayatı: Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, Pozitif Y., İstanbul 2008, 276 s.

COŞKUN, Menderes, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Kültür Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 2002, XV + 359 s.

CURIPESCHITZ, Benedict, *Yolculuk Günlüğü: 1530 Yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan Üzerinden İstanbul'a Giden Joseph von Lamberg ile Niclas Jurischitz'in Elçilik Günlüğü*, Çev. Özdemir Nutku, Türk Tarih Kurumu Y., 2. b., Ankara 1989, VIII + 56 s. [*Itinerarium Weygrass Kün. May. Pot = Schafft / Gen Constantinopel / Zodem Tur-kischen Keiser Soleyman*].

CURIPESCHITZ, Beneditch, *Yolculuk Günlüğü 1530* [Kapakta: *1530 Yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan Üzerinden İstanbul'a Giden Joseph von Lamberg ile Niclas Jurischitz'in Elçilik Günlüğü*], çev. Özdemir Nutku, TTK Y., Ankara 1989, VIII + 56 s.

ÇAĞATAY, Tahir, *Türkistan Seyahatnamesi'nin Ortaya Koyduğu Gerçekler*, Yaş Türkistan Y., İstanbul 1950, 78 s.

Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi, Haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2009, 412 s.

ÇETİNDAG, Yusuf, *Evliya Çelebi: Seyahat Yâ Rasûlallah*, Kaynak Y., İstanbul 2011, 344 s.

ÇETİNER, Yılmaz, *Bilinmeyen Arnavutluk*, İstanbul Matb., İstanbul 1966, 126 s.

ÇETİNER, Yılmaz, *Bir Yudum Çay İçin: Yeşil Altın Diyarı Rize'den Röportajlar*, Özdemirler B.evi, İstanbul 1968, 88 s.

ÇETİNER, Yılmaz, *El-Fateh*, May Y., İstanbul 1970, 164 s.

ÇETİNER, Yılmaz, *Mao'ya Tapanlar*, Altın Kitaplar Y., İstanbul 1969, 256 s.

ÇETİNER, Yılmaz, *Rusya Seferi*, Habora K.evi Y., İstanbul 1969, 99 s.

ÇETİNER, Yılmaz, *Şu Bizim Rumeli: Bulgaristan, Yugoslavya, Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya, Yunanistan, Romanya*, May Y., İstanbul 1967, 276 s.

Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi, Çev. Özkan İzgi, TTK Basımevi, Ankara 2000, X + 111 s. [Seyahatname'nin Çince metni, s. 76-86; İngilizce tercümesi, s. 87-94].

DANKOFF, Robert – Nuran Tezcan, *Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası: "Dürr-i bî-misîl in ahbâr-ı Nil"*, 1. b., İstanbul 2011, 140 s. + 1 katl. hrt.

DANKOFF, Robert, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü*, Çev. Semih Tezcan, Yapı Kredi Y., İstanbul 2008, 308 s.

DANKOFF, Robert, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, çev. Müfit

Günay, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2010, 250 s. [An Ottoman Mentality].

DELEON, Jak, *Amısal İstanbul (Gezgin Rehberi)*, Remzi K.evi Y., 7. b., İstanbul 2009, 271 s.

DEVLET, Nadir, *İpek Yolu*, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 1999, VI + 280 s.

DOĞAN, D. Mehmet, *Türkistan-Türkiye Gergefinde İran*, İz Y., İstanbul 1996, 143 s.

DORSAY, Atillâ, *Bir Kıtadan Öbürüne Yaşam ve Ölüm Kentleri*, Remzi K.evi Y., 1. b., İstanbul 2002, 255 s.

DORSAY, Atillâ, *Hindistan Sıcağından Norveç Buzuluna*, Turkuvaz Y., 1. b., İstanbul 2009, 189 s. [Gezi].

DÖNMEZ, Gürsel, *Viyana Yazıları*, Kaknüs Y., 1. b., İstanbul 2004, 102 s.

DUMAN, Musa, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişimleri*, TDK Y., Ankara 1995, 336 s.

DURAN, Faik Sabri, *Bir Türk Kızının Amerika Yolculuğu*, Akşam B.evi, İstanbul 1935, 128 s.

DURAN, Faik Sabri, *İstanbul'dan Londra'ya Şilep'le Bir Yolculuk*, Akşam B.evi, İstanbul 1934, 267 s.

DURUKAN, Refik, *Avrupa Turu Hatıraları ve Notları*, Doğrusöz Matb., Kastamonu 1954, 128 s.

EKŞİOĞLU, Yusuf Kenan, *Türkiye'de Otobüsle 10.000 Kilometre (Turistik Gezi Notları)*, Yüceer B.evi, Samsun 1961, 16 s.

el-MÜEYYED, Sadık, *Afrika Sahrâ-yı Kebîri'nde Seyahat*, Haz. İ. Bostan – N. Omaç, Çamlıca Basım Y., 1. b., İstanbul 2008, 227 s.

EMNÎ, Mehmed, *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nın Rusya Sefareti ve Sefâret-nâmesi*, Haz. Münir Aktepe, TTK Y., Ankara 1974, IX + 178 s.

ENÎSÎ, Mehmet, *Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü (Avrupa Hâtûrâtım)*, haz. N. Ahmet Özalp, Kitabevi Y., İstanbul 2008, 293 s.

ERBS, Georg, *Bir Göçmenin Günlüğü I-II*, Selenge Y., İstanbul 2003, 197 s. + 13 res. + 1 kartpostal.

ERDEN, Ali Fuat, *Paris'ten Tih Sahrası-na*, Ulus B.evi, 2. b., Ankara 1949, 184 s.

ERDURAN, Refik, *Bosnalı Samuraylar*, Yay. haz. Ercan Hamzaoglu, Vadi Y., Ankara 1997, 79 s.

ERER, Tekin, *Çin'de Neler Gördüm?*, Y.evi yok, İstanbul 1972, 79 s.

ERHAT, Azra, *Mavi Anadolu*, Bilgi Y., Ankara 1969, 154 s.

ERKMAN, Seyfi, *Kore'den Geldim*, Ege Matb., İstanbul 1951, VII + 148 s.

ERTEM, Sadri, *Ankara-Bükreş*, Tan B.evi, İstanbul 1937, 138 s.

ERTÜZÜN, Reşit Mazhar, *Taşraya Doğru*, Ülkü Matb., Ankara 1966, 112 s.

ESİN, Emel, *Türkistan Seyahatnamesi*, TTK Y., 1. b., Ankara 1959, X + 68 s.; 2. baskı, Ankara 1997, VII + 68 s. + 69 res. + 1 hrt.

ESMER, Ahmet Şükrü, *Avrupa'da Otomobille 9 Bin Kilometre*, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş. Y., İstanbul 1934, 192 s.

ETİ, Usman, *Millî Şef İnönü'nün Güneydoğu Gezileri*, Cumhuriyet B.evi, İstanbul 1940, 80 s.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nden Seçmeler, Haz. ve sadl. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2010, 406 s.

Evliya Çelebi ve Haşim Efendi'nin Çerkezistan Notları, Haz. Mehmet Güneş, Hüs-nütabiat Matb., İstanbul 1969, 96 s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Y., İstanbul 2010.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi I-X*, Çeviriyazı: R. Dankoff, S. A. Kahraman, Y. Dağlı, İ. Sezgin, Yapı Kredi Y., İstanbul 1999-2007, ... s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi I-XV*, Sadl. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Y., İstanbul 1969-1971, 335 + 352 + 458 + 320 + 336 + 328 + 335 + 318 + 370 + 370 + 370 ... s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VIII. Cilt, Haz. Robert Dankoff – Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Y., İstanbul 2003, 417 s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, X. Cilt, Haz. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Y., İstanbul 2007, 744 s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman – Amasya – Belgrad – Gelibolu – Manastır – Özü – Saraybosna – Slovenya – Tokat – Üsküp*, 5. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Y., İstanbul 2010, 940 s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım*, 2. Kitap (2 cilt), Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Y., İstanbul 2005, 675 s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad – Basra – Bitlis – Diyarbakır – İsfahan – Malatya – Mardin – Musul – Tebriz – Van*, 4. Kitap (2 cilt), Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Y., İstanbul 2010, 956 s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Gümülcine – Kavala – Selânik – Tırhala – Atina – Mora – Navarin – Girit Adası – Hanya – Kandiye – Elbasan – Ohri – Tekirdağ*, 8. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Y., İstanbul 2011, 784 s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. Kitap (2 cilt), Haz. Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, Yapı Kredi Y., İstanbul 2003 ve 2006, 1151 s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya – Kayseri – Antakya – Şam – Urfa – Maraş – Sivas – Gazze – Sofya – Edirne*, 3. Kitap (2 cilt), Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Y., İstanbul 2005, 675 s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe – İştib – Vidin – Peçoy – Budin – Üstürğon*

Ciğerdelen – Macaristan – Öziçe – Taşlıca – Dobra-Venedik – Mostar – Kanije, 6. Kitap (2 cilt), Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Y., İstanbul 2010, 412 s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Viyana – Eflak – Boğdan – Bükreş – Ukrayna – Kırım – Bahçesaray – Çerkezistan – Dağıstan – Kalmukistan – Saray – Moskova*, 7. Kitap (2 cilt), Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Y., İstanbul 2011, 784 s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatame*, Say Y., İstanbul 2006, 120 s.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatame'den Seçmeler*, Timaş Y., İstanbul 2005, 110 s.

EZİNE, Celâleddin, *Amerika Mektupları*, Y.evi yok, [İstanbul], 1940, 149 s.

FÂİK [Mühendis], *Seyahatnâme-i Bahr-i Muhîr: Ümitburnu Tarihiyle İstanbul-Basra Seyahati*, İstanbul 1285, 87 s. [Osm.].

FÂİK [Mühendis], *Türk Denizcilerin İlk Amerika Seferi - Seyahatnâme-i Bahr-i Muhîr*, Haz. N. Ahmet Özalp, Kitabevi Y., İstanbul 2006, 80 s.

Fatma Fahrünnisa Hanım, *1896 Baharında Bursa*, Çeviriyazı: Nezaket Özdemir, Bursa Bş. Bld. Y., Ankara 2010, XVI+133 s. [*Hüdâ-vendîgâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevlân*].

FELEK, Burhan, *Hind Masalları*, A. Halit K.evi Y., İstanbul 1943, 231 s. + 1 hrt.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, *Anadolu İstanbul'u Çağırıyor*, Türkiye Muallimler Birliği Y., İstanbul 1953, 29 s.

FİKRET ADİL [KAMERTAN], *Beyaz Yollar Mavi Deniz -Yol Yazıları-*, Yeditepe Y., İstanbul 1959, 98 s.

FREELY, John, *Evliya Çelebi'nin İstanbullu*, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2003, 151 s. [*Evliya Çelebi's İstanbul*].

FRESNE-CANAYE, Philippe du, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Y., İstanbul 2009, 168 s.

FRISCH, Max, *Max Frisch'in Gezileri*, derl.-tercûme: Gürsel Aytaç, Gündoğan Y., 1. b., Ankara 1996, 149 s.

FÜRÜZAN, *Balkan Yolcusu: Gezi-Röportaj*, Yapı Kredi Y., 2. b., İstanbul 1999, 194 s.

GEDİK, Fuat, *Bir Uçtan Ötekine*, Hamlı Matb., İstanbul 1960, 400 s.

GENÇ, Elif Süreyya, *XIX. Yüzyıl İstanbulu: Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*, Doğu Kitabevi Y., 1. b., İstanbul 2010, 190 s.

GENÇ, Elif Süreyya, *XIX. Yüzyıl İstanbulu: Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*, Doğu Kitabevi Y., 1. b., İstanbul 2010, 190 s. [Charles White'm üç ciltlik İstanbul Seyahatnamesi hk.].

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 – 2. Cilt*,

Gezgin ve Bilgin: İlber Ortaylı'yı Tanımak, Ed. Ahmet Nezihi Turan, Paradigma Y., İstanbul 2009, XII+145 s.

GİRİNÂTÎ, Ebû Hâmid Muhammed, *Gir-nâât Seyahatnamesi*, Haz. & tercûme: Fatih Sabuncu, Yeditepe Y., 1. b., İstanbul 2011, 222 s. [*Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb*].

GÖKAY, Fahrettin Kerim, *Gördüklerim, Duyduklarım*, Kader B.evi, İstanbul 1939, 23 s.

GÖKMAN, Muzaffer, *Amerika Notları*, Varlık Y., İstanbul 1961, 109 [3] s. + Albüm.

GÖRGÜNAY, Namık, *Kıbrıs'tan Hatıralar*, Ankara Üniversitesi B.evi, Ankara 1951, 76 s.

GÜLENSOY, Tuncer, *Orta Asya'dan Kırım'a (Moğolistan, Kırım, Gagavuzistan, Pakistan Gezi Notları)*, Bizim Gençlik Y., Kayseri 1994, 126 s. + Albüm.

GÜLER, H. Şevki, *Dört Yılın Hesabı: Parlamentodan Hicaz'a*, Ankara 1965, 81 s.

GÜNAYDIN, Nimet, *Çölde Bir Gece ve Temdir Melikesi Zennube*, Y.evi yok, İstanbul 1960, 96 s.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Anadolu Notları*, C. I, Semih K.evi Y., İstanbul 1945, 142 s.; C. II, İnkılâp ve Aka K.evleri Y., 1. b., İstanbul 1966, 95 s.

GÜRDOĞAN, Ersin, *Hicaz'dan Endülü's'e*, İnsan Y., İstanbul 1989, 154 s.

GÜRDOĞAN, Ersin, *Zamanı Aşan Şehirler*, İz Y., İstanbul 1994, 176 s.

GÜRSEL, Nedim, *Hatırla Barbara*, Doğan Kitap Y., 1. b., İstanbul 2009, 209 s. [Hâtırat-Gezi].

Güzel Yazılar: Gezi-Hatıra, Haz. İsmail Parlâtır – İnci Enginün – Orhan Okay – Zeynep Kerman – Kâzım Yetiş – Necat Birinci, Öncü B.evi, Ankara 2007, 4. b., XVIII + 310 s.

HALİL HÂLİD, *Cezayir Hâtırâtı*, Sadl. Cemil Çiftçi, Hece Y., 1. b., Ankara 2007, 92 s.

HALİL HÂLİD, *Cezayir Hâtırâtından*, İcîtiad Matb., Mısır 1906, 154 s. [Osm.].

HALİL SELİM, *Anadolu ve Rumeli'ye Bir Küçük Seyahat yâhud Her Yerde Terakkî*, Kitapçı Avais Y., İstanbul 1308, 36 s. [Osm.].

HALİLÎ (ö. 1485), *Ez Belh tâ Konya*, Burhaneddin Erenler Matb., İstanbul 1957, 31 s.

HANDKE, Peter, *Tuna, Sava, Morava ve Drina'ya Bir Kış Yolculuğu –Ya da Sırbistan'a Adalet- / Bir Kış Yolculuğu'na Yaz Eki*, Çev. Sezer Duru, Telos Y., 1. b., İstanbul 1997, 130 s. [*Eine Winterliche Reise zu den Flüssen Donau, Save, Morawa und Drina - Oder Gerechtigkeit für Serbien*].

HANNA, İlyas, *İlyas Hana Seyahatnamesi: Bir Osmanlı Tebaasının Güney Amerika Yolculuğu, 1668-1683*, çev. Bekir Keskin, Kitap Y., 1. b., İstanbul 2010, 130 s. [*Siahat al-Khuri Alyas al-Musulî*].

HASAN BAHRÎ, *Avrupa'da Türk*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matb. İstanbul 1327, 67 s.

HASPELS, [Caroline Henriette] Emilie, *Ben Gezinlerin Sonuncusuyum: Midas Kenti Kazıları ve Dağlık Frigya Bölgesi'ndeki Araştırmalar*, Arkeoloji ve Sanat Y., İstanbul 2009, S. 201 + 48 s.

HATEMÎ, Hüseyin, *Bosna-Hersek'in İmdat Çılgılığı*, Fakülteler Matb., İstanbul 1995, 64 s.

HAYRULLAH EFENDİ, *Avrupa Seyahatnamesi*, Sadl. Belkıs Altunış-Gürsoy, T. C. Kültür Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 2002, XXVIII + 216 s.

HEINE, H., *Seyahat Tabloları I-II*, Çev. Pertev Boratav, MEB. Y., İstanbul 1946, 413 s.

HERBERT, Aubrey, *Ben Kendim: Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, Çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Y., 1. b., Ankara 1999, 265 s. [*Ben Kendim: A Record of Eastern Travel*].

HOCAZÂDE MEHMED UBEYDULLAH, *Akıl yâhud Âhir Zaman Peygamberi: Liverpool Hatıratı*, Filibe 1316, 62 s. [Osm.].

HOFMANN, Murad Wilfried, *Mekke'ye Yolculuk*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Çağrı Y., İstanbul 2009, 222 s.

HOWARD, George William Frederick, *Türk Sularında Seyahat*, Çev. Şevket Serdar Türet, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul 1978, 121 s. [*Diary in Greek and Turkish Waters*].

HÜSEYİN HULKÎ, *Berlin Hâtırâtı*, İstanbul 1308.

ILGAZ, Hasene, *Kıbrıs Notları*, Doğan Kardeş Y., İstanbul 1949, 160 s.

INFANTE, Guillermo Cabrera, *Şehirler Kitabı*, Çev. Zeynep Önal, İş Bankası Y., 1. b., İstanbul 2003; 2. b., İstanbul 2004, 236 s.

IRWING, Washington, *Elhamra: Endülü's'ün Yaşayan Efsanesi*, Çev. Veysel Uysal, İz Y., İstanbul 1992, 216 s. [*L'alhambra*].

IŞIK, İhsan, *Makedonya ve Fransa İzlenimleri*, Elvan Y., 1. b., Ankara 2002, 135 s.

İBN BATTÛTA TANCÎ, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I-II, Tercüme – İnceleme ve notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2004; 4. b., İstanbul 2010, LXIII + XVII + 580 - 1104 s. [*Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*].

İbn Fadlan Seyahatnamesi, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Y., 1. b., İstanbul 2010, XVII + 163 s. [*er-Rihle*].

İBN FAZLAN, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahu: İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi*, Çev. Ramazan Şeşen, Bedir Y., İstanbul 1975, 155 [5] s. [*er-Rihle*].

İBN HALDUN, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar: et-Ta'rif bi-İbn Haldun ve Rihletuhu Garben ve Şarken*, Çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Y., 1. b., İstanbul 2004, 303 s.

İBN HURDAZBİH, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, Kitabevi Y., İstanbul 2008, 197 s. [*el-Mesâlik ve'l-Memâlik*].

İBRAHİM ABDÜSSELÂM PAŞA, *Yemen Seyahatnamesi ve Bütisel Coğrafyası*, Sadl. Leyla Batu Pekcan, Pan Y., 1. b., İstanbul 2008, 135 s.

İBRAHİM ABDÜSSELÂM PAŞA, *Yemen Seyahatnamesi ve Coğrafya-yı Nebâtîsi*, İstanbul 1324, 160 s. [Osm.].

İBRAHİMOĞLU, Ahmet Remzi, *Hac Hatıralarım (Karayolu ile)*, Selçuk Matb., Trabzon 1965, 20 s.

İHSAN PAŞA, *Çin Yollarında*, Marifet Matb., İzmir 1928, 326 s. [Osm.].

İHTİFALCİ MEHMET ZİYA, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, Yay. haz. Melek Çoruhlu, Kırkambar Y., İstanbul 2010, 368 s.

İKİNCİ EVLİYA ÇELEBİ, *İkinci Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnamesi*, Kitap 1: İzmir'e Seyahat, İstanbul K.evi Y., İstanbul 1948, 95 s. + 3 res. + 2 hrt.

İLERİ, Celâl Nuri, *Şimal Hatıraları*, İstanbul 1330, 128 s.

İLHAN, Attilâ, *Abbas Yolcu (Yolculuk Notları)*, Dost Y., Ankara 1957, 218 s.; 2. b.: Bilgi Y., Ankara 1997, 211 s.

İLKUT, A. Cemal, *Türkistan ve Çin Yollarında Unutulmaz Hatıralar*, Zarif İş Matb., İstanbul 1955, 236 s.

İNAN, Meltem, *Anı Koleksiyoncusu*, Fotoğraflar: Coşkun Aral, Dharma Y., 1. b., İstanbul 2006, 232 s.

İPEKÇİ, Abdi, *Yarımın Ülkesi Afrika*, Milliyet Y., İstanbul 1959, 239 + 1 s.

İŞGÜZAR, Hilmi, *Balkanlar ve Avrupa Notları*, Ankara 1968, 98 s.

K., Tarık Dursun, *Kokulu Kentler*, Literatür Y., 1. b., İstanbul 2001; 2. b., 2007, 153 s. + Albüm.

KAGITÇI, Mehmet Ali, *Uluslararası Kağıtçılık Kongresi: Bir Geziden Anılar*, İskender Matb., İstanbul [1968], 146 + 2 s.

KÂMİL ÖMER, *Sudan – Mısır*, İstanbul 1304, 101 s. + 1 hrt. [Osm.].

KARABIYIK BARBAROSOĞLU, Fatma, *Otobüsname*, Timaş Y., 1. b., İstanbul 2003, 144 s.

KARATAY, Namdar Rahmi, *Paris Mektupları*, Berksoy B.evi, İstanbul 1952, 133 + 2 s.

Kayseri İlbay Adli Bayman'ın Başkanlığı Altında Yapılan Yahya Köy Gezileri Tetkik Notlarıdır / Seri: 5 Talas, Yay. haz. Sevgi Yaman, Kayseri 2009, 39 s.

Keçeci-zâde İzzet Molla ve Mihnet-Keşân, 1. Kısım: *İzzet Molla'nın Hayatı ve Eserleri, Metin Tahlili, Tıpkıbasım (Avusturya Milli Kütüphanesi 2838 ve Süleymaniye Esad Efendi 2898)*, Yay. haz. Ali Emre Özyıldırım, Harvard Üniversitesi, Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Y., Harvard 2007, XV + 263 s. + tıpkıbasım.

Keçeci-zâde İzzet Molla ve Mihnet-Keşân, 2. Kısım: *Esad Efendi'nin Takrizi, Tenkitli Metin ve Açıklamalı İndeks (Kişi, Yer ve Eser Adları)*, Yay. haz. Ali Emre Özyıldırım, Harvard Üniversitesi, Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Y., Harvard 2007, XVII + 318 s. + tıpkıbasım.

KEÇECİZÂDE MEHMET İZZET MOLLA, *Mihnet-keşân*, Ceride-i Havâdis Matb., İstanbul 1269, 235 s. [Osm.].

KEÇE-TÜRKER, Seher, *Büyülü Gözlüğü Çıkarınca: Seyahatname*, Cinius Y., İstanbul 2010, 316 s.

KELEMÇİOĞLU, M. Sabri, *Düşünceye Batan Şehir*, İstanbul 1968, 116 s.

KERİMÎ, Fatih, *Avrupa Seyahatnamesi*, Haz. Fazıl Gökçek, Çağrı Y., İstanbul 2001, 143 s.

KIBATEK Gezi Edebiyatı Sempozyumu 26-29 Mart 2006-Nevşehir, Yay. haz. Kafiye Yinanç – Metin Turan, Ankara, T.siz, s. 225-234.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Hacdan Çizgiler, Renkler ve Sesler ve Nur Mahyaları*, Büyük Doğu Y., İstanbul 1973, 159 [1] s.

KOLESNÍKOV, Aleksandr, *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı – XX. Yüzyılın Başı*, çev. Rakhat Abdıyeva, Yay. Haz. İlyas Kamalov, TTK Basımevi, Ankara 2010, VIII + 190 s.

KÖKDEN, Uğur, *Anı Kentler*, Cem Y., 1. b., İstanbul 1992, 143 s.

KÖYMEN, Niyazi, *İki Dev – İki Sistem: Amerika ve Rusya*, İzmir 1968, 216 s.

KRAFFT, H. U., *Türklerin Elinde Bir Alman Tâcir*, Çev. Turgut Akpınar, İletişim Y., 1. b., İstanbul 1996, 131 s. [*Ein Schwäbischer Kaufmann in Türkischer Gefangenschaft*].

KUBAN, Doğan, *Anadolu Gezilerinden İzlenimler*, İTÜ. Mimarlık Fakültesi Y., İstanbul 1962, 48 s.

KURAL, Orhan (Derl.), *Sefernâme: Günümüz Yazarlarından Gezi Yazıları*, Gezginciler Kulübü Derneği Y., İstanbul 2000, 516 s.

KURDOĞLU, Nazım, *Rüyalar Diyarı Hollywood, Çılgınlıklar Diyarı Las Vegas*, Berksoy Matb., İstanbul 1962, 74 s.

KUYUMCU, İbrahim, *Bir Avuç Toprak İçin (Notlar)*, Dost Y., Ankara 1963, 132 s.

LE CORBUSIER, Şark Seyahati, *İstanbul 1911*, Çev. Alp Tümertekin, İş Bankası Y., 1. b., İstanbul 2009, XXII + 186 s. [*La Voyage d'Orient*].

LEBE, Mehmet Emin, *Canmeydanı: Güneydoğu Çizgisinde Gezi Yazıları*, Göğüş Matb., Gaziantep, 1977, V159 s.

LÖSCHBURG, Winfried, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Çev. Jasmin Traub, Dost Kevi Y., Ankara 1998, 157 s. [*Und Goethe war nie in Griechenland Kleine Kulturgeschichte des Reisens*].

LUKE, Harry Charles, *Dans Eden Derişler: Seyahatname*, Çev. Sebla Küçük, Gri Y., 1. b., İstanbul 2006, 161 s.

LUTHER, Usham M., *Historical Route Network of Anatolia (İstanbul-İzmir-Konya)*

1550's to 1850's: A Methodological Study, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 1989, XVII + 300 s. + 9 hrt.

M. CELÂLETTİN, *Bulgaristan Tetkik Seyahatı*, Burhanettin Matb., İstanbul 1932, 40 s.

MacLEAN, Gerald, *Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi / Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)*,

MAĞMÜMÎ, Doktor Şerafettin, *Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hâtıraları*, Çeviriyazı: Nâzım Hikmet Polat, Cedit Neşr., 1. b., Ankara 2010, 293 s.

MAĞMÜMÎ, Doktor Şerafettin, *Seyahat Hatıraları I-II*, Kahire 1330, 303 + 239 s. [Osm.].

MAKAL, Mahmut, *Ötelerin Havası: İngiltere'den Köylüye Mektuplar*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Y., İstanbul 1965, 96 s.

MAKAL, Tahir Kutsi, *Köylü Gözüyle Avrupa*, Tarla Y., İstanbul 1965, 83 s.

MANGALTEPE, İsmail, *Seyyahların Gözüyle Van (XIX. Yüzyıl)*, Kitabevi Y., İstanbul 2009, XII+249 s. +11 s. res.

Marko Polo *Seyahatnâmesi I-II*, Yay. haz. Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul, t.siz, 197 + 227 s.

Medeniyetleri Buluşturan Tarihî Adımlar: 400 Yıl / 2011: Evliya Çelebi: Bir Medeniyet Gezgini, Bahçeşehir Üniversitesi – Medam Y. [Albüm + Takvim].

MEHMED EMİN EFENDİ, *İstanbul'da Asya-yı Vusta'ya Seyâhat*, İstanbul 1295, 303 s. [Osm.].

MEHMED EMİN EFENDİ, *İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat*, Haz. Rıza Akdemir, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 1986; 2. b. Ankara 2000, XVII + 143 s. + 1 hrt. [*İstanbul'da Asya-yı Vusta'ya Seyâhat*].

MEHMED ENİSÎ [YALKI], *Avrupa Hatıratı*, 1. Kısım, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1327, 224 s. [Osm.].

MEHMED HURŞİD [PAŞA], *Seyâhat-nâme-i Hudûd*, Haz. Alâattin Eser, Şimurg Kitapçılık ve Y., 1. b., İstanbul 1997, XXI + 360 + 203 s. + 3 katl. hrt.

MEHMED MİHRÎ, *Sudan Seyahatnâme-si*, İstanbul 1304, 248 s. [Osm.].

MEHMED MUHSİN, *Bandırmalızâde, Afrika Delili*, Kahire 1312, 769 s. + 1 hrt. [Osm.].

MEHMED TEVFİK [ÇAYLAK], *Nişan-ı İttihad, Yâdigâr-ı Macaristan*, İstanbul 1294, 82 s. + 1 fot. [Osm.].

MEHMED ZİYA [İhtifalci], *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, Haz. Mehmet Fatih Birgül – Levent Ali Çanaklı, Burs İl Özel İdare-si Y., Ankara 2008, 664 s.

MEHMET FUAD, *Dedikodulu Seyahat*, Akşam Matb., İstanbul 1930, 96 s. [Osm.].

MEHMET RE'FET, *Seyâhatnâme-i Arz-ı Filistin Prens Viktor Emanuel*, Suriye 1305, 196 s.

MELEK HANIM, *Haremden Mahrem Hatıralar*, Çev. İsmail Yerguz, Oğlak Y., 1. b., İstanbul 1996, 240 [*Trente ans dans les Harems d'Orient. Souvenirs Intimes de Melek-Hanum*].

MERİÇ, Ümit (Derleme-tercüme), *Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı: İstanbul*, Albaraka Türk Y., İstanbul 2010, 400 s.

MINORSKY, V., *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, Çev. Abdullah Duman – Murat Ağarı, Kitabevi Y., İstanbul 2008, XVII + 150 s.

MISIRLI, Ziya, *Gezilerimden Anılar*, Görenkalp Y., İstanbul 1968, 118 s.

MİM MAHMUD, *Samsun Hatıraları*, Şems Matb., Samsun 1927, 16 s. [Osm.].

MİNKARÎ, Tarık, *Alaska Kıyıları ve Kanada*, Milliyet Y., İstanbul 1997.

MİNKARÎ, Tarık, *Coştum Koştum: Bir Cerrahın Anıları – 7*, Milliyet Y., 2. b., İstanbul 1998, 207 s.

MİNKARÎ, Tarık, *Çelebi Hem Geziyor Hem ...*, Doğan Kitap Y., İstanbul 2000.

MİNKARÎ, Tarık, *İskoçya Gezisi ve ...*, Doğan Kitap Y., İstanbul 1999.

MİNKARÎ, Tarık, *İsrail Ve Amerika Gezileri*, Kapital Y., İstanbul 2002.

MİNKARÎ, Tarık, *Seviyorum, Geziyorum*, AD Y., İstanbul 1998.

MİNNETOĞLU, İbrahim, *Vagon Pence-resinden*, Hilâl Y., Ankara 1959, 225 s.

MİYASOĞLU, Mustafa, *Züğüdar: Babıl'den Tac Mahal'e –Gezi Notları–*, Konak Y., İstanbul, t.siz, 309 s.

MOURAD, Kenizé, *Toprağımızın Koku-su: Filistin ve İsrail'in Sesleri: Söyleşi*, çev. M. Nedim Demirtaş, Everest Y., 1.-2. b., İstanbul 2004, XIV + 362 s. [*Le Parfum de Notre Tere: Voix de Paletsine et d'Israël*].

MUHTEREMOĞLU ÇIRAKMAN, Afet, *İtalya Mektupları*, Sanat Y., [İstanbul] 1962, 63 s.

Mustafa b. Mustafa, *Bir Osmanlı Bürokratının Uzakdoğu Seyahati: Yemen-Hind-Çin Hindi-Cahor-Cava-Çin-Japonya*, Sadl. Ahmet Uçar, Çamlıca Y., 1. b., İstanbul 2010, 156 s. [*Aksâ-yı Şark'ta Bir Cevlân*].

Mustafa Hattî Efendi, *Viyana Sefaretnamesi*, Haz. Ali İbrahim Savaş, TTK Y., Ankara 1999, XVIII + 86 s. + 83 s. tıpkıbasım.

MUSTAFA REFİK, *Menâkıb-ı Seyyâhîn (Amerika'dan Başlayarak Meşhur Keşiflerin Ekserisini Hâvîdir)* I-VIII, İstanbul 1310. [Osm.].

MUSTAFA SÂMÎ EFENDİ, *Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri*, Haz. M. Fâtih Andı, Kitabevi Y., İstanbul 1996, 128 s.

MUSTAFA SÂMÎ, *Avrupa Risalesi*, İstanbul 1256, 40 s. [Osm.].

MUSTANOĞLU, Necati A., *Şark ve Garp*, Yıldız Matb., Ankara 1957, 175 s.

NÂBÎ, Yusuf, *Tuhfetü'l-Harameyn*, Matbaa-i âmire, İstanbul 1265, 113 s. [Osm.].

NAHİFÎ, Mehmed Emin, *Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa: 1188 Senesinde Rusya'ya İzam Buyurulmuş Olan Hey'et-i Sefâretin Müşâhedâtına Dâirdir*, İkdâm Matb., İstanbul 1316, 71 s. [Osm.].

NAR, Ali, *Ortadoğu Günlüğü*, Çığır Y., İstanbul 1977, 292 s.

NEFTÇİ, Nermin, *O Yakadan Bu Yakaya*, Şehir Matb., İstanbul 1957, 64 s.

NERİMAN HİKMET, *Konya Yolunda Tahassürler*, Burhaneddin Matb., İstanbul 1932, 16 s.

NERVAL, Gérard de, *Muhteşem Seyahat*, Çev. Refik Özdek, Boğaziçi Y., İstanbul 1974, 204 s.

NESİN, Aziz, *Irak ve Mısır: Dünya Kazan Ben Kepçe-I*, Nesin Y., 7. b., İstanbul 2010, 248 s.

NUTKÎ, Süleyman, *Basra Körfezi Rehberi*, İstanbul 1317, 495 s. [Osm.].

OKTAY, Sabih, *Avrupa Kliniklerinden İntibalar*, Doğu Matb., Ankara 1953, 159 s.

ONUR, Necmi, *İnsan Emeli Bekleyen Ülke: Avustralya*, Okan Y., İstanbul 1968, 163 s.

ORTAÇ, Yusuf Ziya, *Göz Ucu ile Avrupa: Gezi Notları*, Akba Y., İstanbul 1958, 79 s.

OTYAM, Fikret, *Ha Bu Diyar (Gezi Notları)*, Dost Y., Ankara 1957, 69 s.

OTYAM, Fikret, *Ha Bu Diyar: Doğudan Gezi Notları, Harran-Hoyrat-Mayın ve Irıp, Gide Gide 1-2-3, Röportaj*, Adam Y., 1. b., İstanbul 1982, 358 s. [Üç kitap bir arada].

OTYAM, Fikret, *Harran-Hoyrat-Mayın ve Irıp (Gezi Notları)*, Forum Y., Ankara 1961, 158 s. + 1 res.

OTYAM, Fikret, *Hu Dost, (Gezi Notları)*, Ankara 1964, 178 s.

OTYAM, Fikret, *Ne Biçim Amerika, Ne Biçim Rusya, İran, Afganistan, Pakistan, (Gezi Notları)*, Ok Y., İstanbul 1970, 231 s.

OTYAM, Fikret, *Oy Fırat, Asi Fırat, Denizini Yiyenler, Yaşama Duvarı, Kızamık Melekleri, (Gezi Notları)*, Ankara 1966, 184 s.

OTYAM, Fikret, *Topraksızlar, Yeditepe Y.*, Ankara 1963, 75 s.

ÖMER LÜTFÎ, *Ümit Burnu Seyâhatnâmesi*, İstanbul 1292, 112 s. [Osm.].

ÖMER LÜTFÎ, *Yüz Yıl Önce Güney Afrika -Ümitburnu Seyâhatnâmesi-*, Haz. Hüseyin Yorulmaz, Kitabevi Y., 2. b., İstanbul 2006, 102 s.

ÖMER SUBHÎ, *Trablusgarb ve Bingazi ile Sahrâ-yı Kebîr ve Sudan Merkezi*, İstanbul 1307, 88 s. + 2 hrt. [Osm.].

ÖRİK, Nahid Sırrı, *Anadolu -Yol Notları-*, Kanaat K.evi Y., İstanbul 1939, 134 s.

ÖRİK, Nahid Sırrı, *Anadolu'da -Yol Notları- / Bir Edirne Seyahatnamesi / Kayseri, Kırşehir, Kastamonu*, Yay. haz. Metin Martı, Arma Y., 2. b., İstanbul 2000, 239 s.

ÖRİK, Nahid Sırrı, *Bir Edirne Seyahatnâmesi*, Ulusal B.evi, İstanbul 1941, 61 s.

ÖRİK, Nahid Sırrı, *Kayseri, Kırşehir, Kastamonu*, Kanaat K.evi Y., İstanbul 1955, 141 s.

ÖRTÜLÜ, Muhsin, *Kore, Japonya, Amerika*, Yeni Fazilet B.evi, İstanbul 1952, 60 s.

ÖZBEK, Nizameddin, *Yurttan Renkler-I. Karadeniz*, Akın Matb., Ankara 1951, 43 s.

ÖZCAN, Fahir, *Türk'ün Almanya Çilesi*, Haşmet Matb., İstanbul 1970, 96 s.

ÖZGEN, Hilmi, *Yollar Boyunca: Yaşanmış Hikâyeler, Yol Notları, Düşünceler*, Ankara 1961, 133 s.

ÖZKAN, Ekrem, *Segeri: İnceleme ve Gezi Notları*, Ekin B.evi, İstanbul 1961, 63 s.

ÖZKAN, Timur (Ed.), *Ankaralı Gezginler 1*, Pelikan Y., Ankara 2007.

ÖZKAN, Timur (Ed.), *Ankaralı Gezginler 2*, Pelikan Y., Ankara 2006.

ÖZKAN, Timur (Ed.), *Ankaralı Gezginler 3*, Pelikan Y., Ankara 2007.

ÖZKAN, Timur (Ed.), *Ankaralı Gezginler*, Pelikan Y., Ankara 2006.

ÖZKAN, Timur (Ed.), *Gezgin Gözüyle Çin Ve Uzak Asya*, Pelikan Y., Ankara 2010.

ÖZKAN, Timur (Ed.), *Gezgin Gözüyle Mısır Ve Ortadoğu*, Pelikan Y., Ankara 2008.

ÖZKAN, Timur (Ed.), *Gezgin Gözüyle Rusya Ve Kafkasya*, Kül Sanat Y., Ankara 2008.

ÖZKAN, Timur, *4 Kitadan*, Pelikan Y., Ankara 2010.

ÖZKAN, Timur, *5 Kitadan*, Pelikan Y., Ankara 2010.

ÖZKAN, Timur, *Gezgin'ce*, Kül Sanat Y., Ankara 2008.

ÖZKAN, Timur, *Gezi Kitapları Literatürü*, Seyir Defteri Y., Ankara 2008.

ÖZKAN, Timur, *Gezmek Yaşamaktır*, Pelikan Y., Ankara 2007.

ÖZKÖK, Rükni, *İstanbul: Yedi Tepede On Yedi Gezi*, Doğan Kitap Y., 1. b., İstanbul 2010, 219 s.

ÖZTÜRK, M., *Hazin Bir Yolculuk*, İstanbul 1962, 172 s.

ÖZTÜRKMEN, Kenan, *Kızıl Ruh, Kızıl Dünya: İsveç Mektupları*, İnan Matb., İstanbul 1965, 174 s.

PAKDİL, Nuri, *Batı Notları*, Edebiyat Dergisi Y., 1. b., Ankara 1972, 109 [+1] s.; 2. b., Ankara 1980; 3. b., Ankara 1997, 105 s.

PAKSOY, Nadir, *Kuzey Sardunyalari*, Bağlam Y., 1. b., İstanbul 1994, 104 s.

PAL, Hüseyin, *Meriç'ten Tuna'dan Volga'ya*, Kardeş Matb., İstanbul 1970, 80 s.

PEHLİVANLI, Hamit, *Bosna Defteri*, Şenoğlu Matb., Ankara 2005, 132 s.

PERİM, Mehmet Behçet, *Sofya Hatıraları*, C. I, Antakya 1947; C. II, Teziş B.evi, İstanbul 1949, 54 s.

PINAR, İlhan (derl.+çev.), *19.. Yüzyıl Anadolu Şehirleri: Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir*, Akademi Kitabevi, 1. b., İzmir 1998, VI + 196 s.

PINAR, İlhan, *Gezginlerin Gözüyle İzmir: XIX. Yüzyıl I*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, IV + VI + VII + 154 s.

PINAR, İlhan, *Gezginlerin Gözüyle İzmir: XIX. Yüzyıl II*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, IV + 154 s.

PINAR, İlhan, *Gezginlerin Gözüyle İzmir: XVIII. Yüzyıl*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, IV + 127 s.

PİRÎ REİS, *Kitâb-ı Bahriye*, ç.yazı-sadl. Ahmet Demir, İngilizce çev. Ercüment Özden – Fadime Özden – Akgün İlhan, T. C. Baş bakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Y., Ankara 2002, 639 [1] s.

PİRÎ REİS, *Yedi Deniz*, Yeniden yazan: Faruk Duman, Can Y., 1. b., İstanbul 2005, 62 s. [*Kitâb-ı Bahriye*].

PUŞKİN, *Erzurum Yolculuğu*, Çev. Z. Baştınar, Yenigün Y., İstanbul, t.siz, 109 s.

RACZYNSKI, Edward, *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyâhat*, Çev. Kemal turan, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul 1980, 221 s. [*Dziennik Podróży do Turcyi Odbytey W Roku MDCCCXIV Przez Edwarda Raczyńskiego*].

RADO, Şevket, *50. Yılında Sovyet Rusya*, Doğan Kardeş Matb., İstanbul 1968, 86 s.

RADO, Şevket, *Amerikan Masalı*, Doğan Kardeş Matb., İstanbul 1950, 145 s.

RESMÎ GİRİDÎ, Ahmed, *Ahmed Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, Sadl. Bedriye Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul 1980, 93 s.

RESMÎ GİRİDÎ, Ahmed, *Sefâretnâme-i Ahmed Resmî Matbaa-i Ebüzziyâ Y.*, İstanbul 1303, 68 s.

RIFAT M. SÂDİK PAŞA, *İtalya Seyahatnamesi*, İstanbul 1275, 52+103+23+42+34 s. [Osm.].

SAATÇIGİL, Enver, *Amerika Gezisi*, Y.evi yok, Ankara 1968, 120 s.

SAATÇIGİL, Enver, *İtalya Gezisi*, TCDD. Matb., İzmir 1960, 91 s.

SÂDİK EL-MÜEYYED, Azmzâde, *Afrika Sahrâ-yı Kebîrinde Seyahat*, İstanbul 1314, 119 s. [Osm.].

SÂDİK EL-MÜEYYED, Azmzâde, *Afrika Sahrâ-yı Kebîrinde Seyahat*, Yay. haz. H. Bostan – N. Omac, Çamlıca Basım Y., 1. b., İstanbul 2008, 256 s.

SCHILTBERGER, Johannes, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. Turgut Akpınar, İletişim Y., 3. b., İstanbul 1997 (1. ve 2. b. 1995), 2+15 s. [*Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren: 1394-1427*].

SELÂHATTİN EMİN, *Ankara – Lübnan – Bağdad Seyahat Notları*, Y.evi yok, İstanbul

bul 1934, 62 s. [*Türk Dili Gezi Ö.S.*'nda Selâhattin Enisî adıyla kayıtlı].

SELÇUK, İlhan, *Güzel Amerikalı: Çağdışı Bir İmparatorluktan Gözlemler, Düşünceler*, Fahir Onger Y., 1. b., İstanbul 1965, 132 s.

SELÇUK, İlhan, *Uzak Komşu Rusya'dan Gezi Notları*, Köprü Y., İstanbul 1967, 143 s.

SENİH, Saffet [Abdullah Aymaz], *Hızır Adımlar: Uzakları Yakın Eylemek*, Işık Y., İzmir 2005, 118 s.

SEVÜK, İsmail Habib, *Tuna'dan Batı'ya*, Matbaacılık ve Neşriyat TAŞ., İstanbul 1935, 256 s.; Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., Ankara 1987, IX + 258 s.

SEVÜK, İsmail Habib, *Yurttan Yazılar: Üç Bölge (Fırat'tan Toroslar'a, Karadeniz Yalıları, Yakınoğlu Diyarı)*, Cumhuriyet Matb., İstanbul 1943, 391 s. + 93 res.

Seyahat (İstanbul'dan Diyarbekir Tarifiyle Bağdad, Basra ve Oradan Hale, İskenderun Tarifiyle İstanbul'a Seyahati Muta-zammın Mektuplardan Müteşekkildir), İstanbul 1311, 232 s. [Osm.].

Seyâhatnâme-i Hümayûn: Sultan Abdülmecîd'in 1262 Senesinde Rumeli Vilâyetleri Seyâhatini Hâvîdir, İstanbul 1262, 32 s. [Osm.].

SeyahatnamEM: ODTÜ'lü Endüstri Mühendislerinin Gezi Hikayeleri, Boyut & Adios Y., Ankara 2010, 495 s.

SEYDÎ ALÎ REİS, *Hindeli'nden İstanbul'a*, Yay. M. N. Özön – H. Örs, Köyhoca-sı Y., Ankara 1935, 32 s.

SEYDÎ ALÎ REİS, *Mir'âtü'l-Memâlik <Ülkelerin Aynası>*, Yay. haz. Necdet Ak-yıldız, Tercüman 1001 Temel Eser Y., [İs-tanbul], T.siz, 175 s.

SEYDÎ ALÎ REİS, *Mir'âtü'l-Memâlik*, Kitaphâne-i İkdâm Y., İstanbul 1313, 99 s. [Osm.].

Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaş-lar: Giovanni Maria Angiolello – Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo d'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri, Çev. ve notlar: Tufan Gün-düz, Yeditepe Y., 1. b., İstanbul 2007, 246 s.

SILAY, Mehmet, *Göz Gördü Gönül Sev-di: Seyahat Notları*, Dergâh Y., 2. b., İstan-bul 2009, 499 s.

SIRMA, İhsan Süreyya, *Çin Müslüman-ları ve Çin'e Seyahat*, Beyan Y., İstanbul 2008, 175 s.

SIRMA, İhsan Süreyya, *Seyahatnâme-i Süreyya*, Beyan Y., İstanbul 2010, 400 s.

SIRMA, İhsan Süreyya, *Yalan Dünyayı Adımlarken*, Beyan Y., İstanbul 1998, 320 s.

STÄEL, Mme de, *Almanya'ya Dair I*, çev. Nasuhi Baydar, MEB. Y., Ankara 1945, XXXIV + 272 s.

SUNGAR, Şakir, *Zincirdere'de Neler Gör-dük?*, Sümer Basımevi, Kayseri 1943, s. 38 s.

SÜLEYMAN BEY (Binbaşı), *"Memle-ketim Trabzon Mahallem Tekfurçayır"*: Bin-başı Süleyman Bey'in Manzum Anıları, Haz. Ömer Türkoğlu, Kebikeç Y., Ankara 1997, 181 s.

SÜLEYMAN TEVFİK [ÖZZORLUOĞ-LU], *Tesalya'da Bir Cevlân ve Dört Aylık Seyahatim*, Mahmud Bey Matb., İstanbul 1315, 359 s. [Osm.].

SÜNNETÇİOĞLU, Kemal, *Seyahat Ha-tıraları*, Güven B.evi, İstanbul 1944, 130 s.

SÜPHANDAĞLI, Sabri, *Odesa'dan Or-ta Asya'ya*, Karınca Matb., İzmir 1968, 144 s.

ŞANLI, Mustafa, *Yeşil Kent: Gezi Notla-rı*, Dost Y., Ankara 1967, 91 s.

ŞİMŞEK Selâhattin, *Hakkârî Dedikleri*, Varlık Y., İstanbul 1960, 96 s.

ŞÜKÜFE NİHAL [BAŞAR], *Domanıç Dağlarının Yolcusu*, Timaş Y., 9. b., İstanbul 2009, 85 s. + Albüm.

ŞÜKÜFE NİHAL [BAŞAR], *Finlandi-ya*, İstanbul Gazetecilik ve Matb. TAŞ., İs-tanbul 1935, 109 s.

TAESCHNER, Franz, *Osmanlı Kaynak-larına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer Epçeli, Bilge Kültür Sanat Y., 1. b., İstanbul 2011, 298+106+112 s.+50 tablo+2 harita [*Das Anatolische Wegenetz nach Osmanisc-hen Quellen*].

TAHTÂVÎ, Rifâ'a Râfî', *Paris Gözlemleri*, Haz. Cemil Çiftçi, Ses Y., 1. b., İstanbul 1992, 319 s. [*Kitâbu Tahlîsu'l-İbrîz fî Telhîsi Bâriz evî'l-Dîvânin-Nefs bi Eyvani Bâris*].

TAN, M. Şahap, *İsrail Zindanlarında Bir Türk*, İstanbul 1967, 126 s.

TANRIKUT, Asaf, *Yemen Notları*, Güzel Sanatlar Matb., Ankara 1965, 11 s.

TARCAN, Selim Sırrı, *Bize Meçhul Hayatlar: İsveç'te Gördüklerim*, İstanbul 1327, 181 s. [Osm.].

TARCAN, Selim Sırrı, *Bugünkü Almanya*, Devlet Matb., İstanbul 1930, 116 s.

TARCAN, Selim Sırrı, *Şimalin Üç İrfan Diyarı: Finlandiya, İsveç, Danimarka*, Ülkü B.evi, İstanbul 1940, 118 s.

TAVIANI, Paolo Emilio, *Cristoforo Colombo'nun Maceraları*, Çev. Tülün Altınova, Kitap Y., 1. b., İstanbul 2003, 296 s. [*L'Avventura di Cristoforo Colombo*].

TEAVERNIER, J. B., XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyâhat, Çev. Ertuğrul Gültekin, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul 1980, 112 s. [*Les six Voyages de J.-B. Tavernier en Turquie, en Perse et aux Indes*].

TENRIVERDİ, Ali Raci, *Avrupa Seyahat Notları ve Rehberi*, Zemin Matb., Adana 1962, 164 + 4 s.

TEVETOĞLU, Fethi, *Mukaddes Topraklardan Geçen Yol*, Ajans Türk Matb., 2. b., Ankara 1966, 127 s.

TEVFİK MEHMED [SELÂNİKLİ], *Musavver Hindistan Seyahatnamesi*, İstanbul 1318, 176 s. [Osm.].

TİRALİ, Naim, *Avrupa'daki Amerika*, Yenilik B.evi, İstanbul, 1965, 30 s.

TOKER, Metin, *Rus Geldi Aşka Rusun Aşkı Başka: Gezi Notları*, Akis Y., Ankara 1966, 140 s.

TOKGÖZ, Ahmet İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm - Tuna'da Bir Hafta*, Çevriyazı: Alain Servantie - Fahriye Gündoğdu, Yay. haz. Harun Turgan, Tarih Vakfı Yurt Y., İstanbul 2007, LXVI, 558 s.

TOKGÖZ, Ahmet İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm*, İstanbul 1891, 588 s.

TOKGÖZ, Ahmet İhsan, *Tuna'da Bir Hafta*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Y., İstanbul 1327, 44 s. + 1 res. + 1 hrt. [Osm.].

TOLASA, Harun, *Kendi Kalemıyla Temişvarlı Osman Ağa (Bir Osmanlı Türk Sipahisinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları)*, Akçağ Y., 2. b., 2. b., Ankara 2004, 288 s.

TOLUN, Mukaddes, *Paris Yaşantıları ve Memleket Özlemi*, Baylan B.evi, Ankara 1968, 46 s.

TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*,

TULEDALI BENJAMİN – RATİS-BONLU PETACHİA, *Ortaçağ'da (12. yy.) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Sıya ve Afrika Gözlemleri: Üç Kıtada Ekonomik, Siyasi, Sosyal İlişkiler Azınlıklar, Dinî Kurumlar ve Haçlı Seferleri*, Çev. Nuh Arslantaş, Kaknüs Y., 1. b., İstanbul 2000, 160 s. [*The Itinerary of Benjamin of Tudela – Rabbi Petachia of Ratisbon*].

TURAN, Sefer, *Allah'a İsmarladık Kudüs*, Pınar Y., 1. b., İstanbul 2006, 111 s.

TURAN, Sefer, *Kudüs: Tarihın Kalbi*, Pınar Y., 2. b., İstanbul 2004, 184 s.

TURGUT, Mehmet, *Taşkent'e Doğru: Rusya Notları*, Ajans-Türk Matb., Ankara [1970?], VII + 207 s.; Tur Y., 3. b., İstanbul [1973], 204 s.; Boğaziçi Y., 4. b., İstanbul 1988, 206 s.

TURİNAY, Necmettin, *Bir Yusuf Bin Züleyha: Mekanlar, Zamanlar, Portreler*, Et-kileşim Y., 1. b., İstanbul 2006, 254 s.

Türk Öğretmenlerinin Almanya - Avusturya - Macaristan - Romanya Gezintisi, A. Sait Matb., İstanbul 1938, 16 s.

TÜRKOĞLU, İsmail, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Türkiye Diyanet Vakfı Y., XI + 172 s.

UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Tamamlayıp yay. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Y., 4. baskı, Ankara 2008.

URAZ, Abdullah, *Elimle Koymuş Gibi Bulduğum Yeni Dünya... Amerika: Seyahat Notları*, İstanbul 1969, 62 s.

US, Asım, *İstanbul'dan Çoruh'a*, Vakıf Matb., İstanbul 1948, 160 s.

USTA, Veysel, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*, Serander Y., 1. b., Trabzon 1999, 248 s. +20 gravür.

UYGUR, Salih, *Bulgaristan'dan Anavatanına Göç*, Fakülteler Matb., İstanbul 1969, 113 s.

Uzun Hasan ve Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnameleri, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Y., 1. b., İstanbul 2006, 144 s.

ÜÇEL-AYBET, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu [1530-1699]*, İletişim Y., 1. b., İstanbul 2010, 592 s.

ÜNSEL, M. Ziya, *Anadolu Çizgisi: Gezmek Tozmak Üstüne*, Işık Y., İstanbul 1964, 193 + 8 s.

ÜNSEL, M. Ziya, *Çılgın Doruklar*, Işık Y., İstanbul 1968, 178 s.

ÜNSEL, M. Ziya, *Mutlu Güney*, Işık Y., İstanbul 1963, 134 + 2 s. + 1 hrt.

ÜNSEL, M. Ziya, *Yeşil Malatya: Gezmek Tozmak Üstüne*, Ekin B.evi, İstanbul 1959, 79 s.

ÜNVER, A. Süheyl, *Avrupa İzlenimleri*, Önasya Y., Ankara 1969, 32 s.

ÜSTÜN, Nevzat, *Sovyetler Birliği'nden Batıya*, Varlık Y., 1. b., İstanbul 1966, 152 s.

VAHİD PAŞA – SEYYİD MEHMED EMİN, *Sefâretnâme-i Fransa*, Matbaa-i İlmiye-i Osmaniye, İstanbul 1283, 66 s. [Osm.].

VAMBÈRY, Arminius, *Bir sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, Haz. N. Ahmet Özalp, Ses Y., 1. b., İstanbul 1993, 219 s. + Albüm [Bir Sahte Dervişin Asya-yı Vustâ'ya Seyahati – Travels in Central Asia].

VASSÂF, Hüseyin, *Bursa Hatırası*, Haz. Mustafa Kara – Bilal Kemikli, Bursa Bş. Bld. Y., Bursa 2010, XVIII + 201 s. Tıpkıbasımla birlikte.

VASSÂF, Hüseyin, *Hicaz Hâtırası*, Yay. haz. Mehmet Akkuş, Kubbealtı Neşr., İstanbul 2011, XXXVIII + 383 s. [Hicâz Hâtırası & Sûriye ve Filistin'de Cevlânım].

YALÇIN, Aydın, *Uzak Komşumuz Sovyetler*, Ak Y., İstanbul 1968, 90 s.

YALMAN, Ahmet Emin, *Havalarla 50.000 Kilometre*, II-III, Vatan B.evi, İstanbul 1943, 312+332 s.

YAMAN, Ertuğrul, *Türkistan Notları*, T. C. Kültür Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 1998, XIII + 211 s. + Albüm.

YAŞAR, Necmettin Rifat, *Otomobille Avrupa'ya*, Ekspres B.evi, İstanbul 1937, 48 s.

YAZMAN, Aslan Tufan, *Bonjour Fransa*, İstanbul 1957, 136 s.

YAZMAN, Aslan Tufan, *İsviçre Cenneti*, İstanbul 1962, 188 s.

YAZMAN, Aslan Tufan, *İşgal Altındaki Almanya*, Duygu B.evi, İstanbul 1949, 4 + 111 s. + 1 hrt.

YAZMAN, Aslan Tufan, *Londra, Roma, Prag*, Nuruosmaniye Matb., İstanbul 1965, 212 s.

YAZMAN, Aslan Tufan, *Polonez: Polonya'ya Yapılan Bir Gezinin Notları*, İstanbul 1959, 238 s.

YELEN, Pakize, *Avrupa Dedikleri*, 2. b., İzmir 1968, 132 s.

YENİŞEHİRLİZÂDE HALİD EYYÛB, *Kayıkla Bir Cevlân*, Malûmat Kütüphanesi Y., İstanbul 1317, 123 s. [Osm.].

YEŞİL, Kâmil, *Gemi Kitabı: Geminin Edebiyatı, Edebiyatın Gemisi*, İDO Y., İstanbul 2011, 191 s.

YILDIZ, İzzet, *Bizim Eller*, Gün Matb., İstanbul 1968, 58 + 1 s.

YIRCALI, Sıtkı, *Batı'ya Kalkan Tren: Gezi Notlar, Görülenler, İzlenimler, Anılar*, İstanbul 1965, 197 s.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi, Çelebi'ye ait yazma nüshadan sadl: Şevket Rado, Hayat Tarih Mecmuası Y., İstanbul 1970, 79 s.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi, Haz. Beynün Akyavaş, TKAE Y., Ankara 1993, XI + 155 s.

YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMED, *Paris Sefaretnâmesi*, 1. cüz, Matbaa-i Aliye-i Osmaniye, İstanbul 1283, 83 s.; 2. cüz, Matbaa-i Ebüzziyâ, İstanbul 1306, 151 s. [Osm.].

YURDALAN, Özcan, *İran Yolculuğu – Sarı Otabüs 1*, Om Y., 1. ve 2. b., İstanbul 2001, 233 s.

YURDALAN, Özcan, *Mavi Çöl: Pakistan Yolculuğu – Sarı Otabüs 2*, Agora Kitaplığı Y., 2. b., İstanbul 2005, XII + 224 s. + Albüm.

YURDALAN, Özcan, *Mavi Çöl: Pakistan Yolculuğu – Sarı Otabüs 2*, Om Y., 1. b., İstanbul 2002, 281 s.; Agora Kitaplığı Y., 2. b., İstanbul 2005, XII + 224 s. + Albüm.

YURDALAN, Özcan, *Namaste: Hindistan Yolculuğu – Sarı Otabüs 3*, Everest Y., 1. b., İstanbul 2003, XI + 312 s. + Albüm.

YURTMAN, A. Seni, *Yemen Yolunda*, İstanbul 1325, 198 s. [Osm.].

YÜCEL, Hasan-Âli, *İngiltere Mektupları*, TTK B.evi, Ankara 1958, IX + 127 s.

YÜCEL, Hasan-Âli, *Kıbrıs Mektupları*, TTK B.evi, Ankara 1958, XIX + 160 s.

ZARCON, Thierry, *Yeşimtaş Yolcu: Yirmi Asırlık Bir Yolculuk*, çev. Canan Çankaya, Türkiye İş Bankası Y., 1. b., İstanbul 2009, VIII+153 s. [*La Route du Jade un Voyage de Vingt Siècles*].

ZAT, Vefa, *Barmen: Suriçi'nden Hilton'a Yudum Yudum İstanbul*, Doğan Kitap Y., 1. b., İstanbul 2009, 238 s.

C. Kitaplarda Bölümler

ACAROĞLU, M. Türker, “Kayseri, Kırşehir, Kastamonu (1955). Nahid Sırrı Örik”, *Edebî Eserler Sözlüğü: Seçme 200 Eser*, Ekin B.evi, İstanbul 1965, s. 87.

AHMED ŞERİF, “Ahmed Şerîf Bey’in 1910-1911 Yıllarında Sûriye- Lübnân Gezisi Notları”, *Arnavudluk’da, Sûriye’de, Trablusgarb’de Tanîn-II*, Haz. Mehmet Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 1999, s. 101-240.

AİŞE ABDURRAHMAN, “Yesrib’e Yolculuk”, *Rasûlüllah (S.A.V.)’in Annesi Hz.*

Âmine, Çev. İsmail Kaya, Uysal K.evi Y., Konya 1992, s. 145-149.

AYVAZOĞLU, Beşir, “Sultanahmet Civarında Bir Cevlân”, *Dıvanyolu: Bir Cadenin Hikâyesi*, Ötüken Neşr., İstanbul 2003, s. 123-134.

BANARLI, Nihad Sâmî, “XVI. Asırda Nesir / Seyâhat Edebiyatı: Seydî Ali Reîs (?-1562)”, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi-I*, MEB. Y., İstanbul 1971, s. 618-619; “XVII. Asırda Osmanlı Türkçesi Edebiyatı / Seyâhat Edebiyatı: Evliyâ Çelebi”, s. 688-697; “XVIII. Asır Türk Edebiyatı / Seyâhat Edebiyatı”, s. 790-794.

BOYSAN, Aydın, “Bursa”, *Yaşama Sevinci*, Bilgi Y., 2. b., Ankara 1997, s. 63-65; “Abant Gölü”, s. 78-83 vd.

BOZYİĞİT, A. Esat, “A-Ankara Seyahatnameleri”, *Ankara’dan Uçan Kuşlar: Türk ve Dünya Yazınında Ankara (Seçki - II-I)*, T.C. Kültür Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 2002, s. 1-144.

ÇELEBİ, A[saf] H[alet], “Yürütmek, Seyahat Etmek”, *Konuşulan Fransızca*, Kanaat K.evi, Ankara 1942, s. 166-169.

DAVUDOĞLU, Ahmet, “Anavatan Hâtıraları”, *Ölüm Daha Güzeldi!..*, Kit-San Matb., 2. b., İstanbul 1979, s. 169-185.

ERDEM, Sücaattin, “Orta Öğrenim Yılları - Tahsil Uğruna Çıktığım Yollar”, *Şu Dağların Ardı*, Dergâh Y., 1. b., İstanbul 2008, 13-57.

ERKİN, Behiç, “Bağdad’dan Erzincan’a Yolculuk”, *Hâtırat 1876-1958*, Haz. Ali Bircinci, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 2010, s. 14-17; “Seyahatler”, s. 22; “Basra’dan İstanbul’a”, s. 23-27; “Erkân-ı Harbiye Seyahati”, s. 98; “Paris’e Muvasalat”, s. 427; “Millî Mücadelede Demiryolları Tarihi”, s. 603 vd.

ERSOY, Emin Âkif, “Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’le Beraber, Bir Yaylı Araba ile Yola Çıktık”, *Babam Mehmet Âkif -İstiklâl Harbi Hâtıraları-*, Kurtuba Kitap Y., 2. b., İstanbul 2011, s. 41-46.

FÂRÛKÎ EL-MÜCEDDÎDÎ, Abdullah, “Yolculuğun Sünnet ve Edepleri”, *Zâhiri ve Bâtınî Edepler*, FİAV Y., 2. b., Ankara 2000, s. 232-242.

GAZÂLÎ, “Seferin Edepleri”, *Kîmyâ-yı Saâdet*, çev. Mehmed A. Müftüoğlu, Çile Y., İstanbul 1981, s. 281-291.

GOETHE, “Yolculuk”, *Goethe Der ki*, Çev. Gürsel Aytaç, Kültür Bakanlığı Y., Mersin 1992, s. 524-526.

HİDAYET, Sadık, “İsfahan: Yarım Cihan”, *Hidâyetname*, Haz. ve çev. Mehmet Kanar, Yapı Kredi Y., 2. b., İstanbul 2011, s. 65-103.

İNAN, Abdülkadir, “Evliya Çelebi’nin ‘Haşdek’leri Hangi Ulus?”, *Makaleler İncelemeler-II*, Türk Tarih Kurumu Y., 2. b., Ankara 1998, s. 379-381.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, “Ankara Yolunda”, *Ergenekon: Millî Mücadele Yazıları*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara 1981, s. 52-55; “İlgaz’ın Eteğinde”, s. 56-59; “Ankara”, s. 60-63 vd.

KARATAY, Sadrettin, “Bir Memleket Gezisi (I-XIII)”, *Konya’dan Ankara’dan*, Haz. Ülkü Karatay, Babil Y., 1. b., Ankara 2005, s. 51-82.

KURAN, Ercüment, “Osmanlı Aydını Hayrullah Efendi’nin Viyana Seyahatleri (1862-1864)”, *Türk İslâm Kültürüne Dair*, Yay. haz. Mehmet Erdoğan, Ocak Y., Ankara, T.siz, s. 89-94; “XIX. Yüzyıl Anadolu Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kaynağı Olarak Yabancı Seyahatnamelerden Georges Perrot’nun ‘Souvenirs d’un Voyage en Asie Mineure’ü”, s. 95-101; “Dr. Fuat Mehmet Bey’in Amerika Gezisi”, s. 151-154.

PAKALIN, M. Zeki, “Seyyah Vermek”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-III*, MEB. Y., 4. b., İstanbul 1993, s. 200.

“Seyâhat”, *Ansiklopedik İslâm Lûgatı II*, Tercüman Y., İstanbul 1982, s. 620.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, “Paris Tesadüfleri”, *Yaşadığım Gibi*, Haz. Birol Emil, Dergâh Y., 4. b., İstanbul 2005, s. 233-282.

TEMİR, Ahmet, “Türkiye’ye Sığınma”, *Vatanım Türkiye*, Haz. Bahşayış Zeynep Fıratoglu, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 2011, s. 55-87.

URFALI MATEOS, “Ardzruni Prensleri Atom ile Apusahl’ın İstanbul’a Gitmeleri”, *Urfalı Mateos vekâyi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Y., 3. b., Ankara 2000, s. 71.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, “Bir Orman Gezisinde Gözlem, Özlem ve Düşünceler”, *Anıların İzinde, 2. Kitap*, Remzi Kitabevi Y., İstanbul 1979, s. 70-102.

YAVUZ, Hilmi, “Yolculuklar”, *İnsanlar, Mekânlar, Yolculuklar*, Boyut Y., 2. b., İstanbul 2001, s. 127-152.

D. Röportaj ve Açıkoturumlar

ÖZDENÖREN, Rasim, “Afganistan Yolculuğu Üzerine Sohbet” (Sohbete Katılanlar: E. Bayazıt, R. Özdenören, Ahmet Bayazıt, H. İbrahim Sarıoğlu, Şenol Demiröz), Yıl: VI, Ocak 1982, S. 62, s. 135-144.

YÜCELİ, Mahmut, “[Timur Özkan:] Gezmek, hobinin ötesinde ‘bir yaşama biçimi’dir”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 42-46.

KIZILSU, Kasım, “[Sabri Serkan Kızılsu:] Turizmi, güneş, kum, deniz üçgeninden çıkartıp, bütün ülkeye yaymayı hedeflemeliyiz”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, s. 52-55.

E. Özel Sayılar

“Seyyahlar ve Seyahatnâmeler Özel Sayısı”, *Kültür*, Kış 2008-2009, S. 13, 127 s.

“Seyahat”, *Din ve Hayat*, 2009, S. 7, 107 s.

“Gezi Özel Sayısı”, *Türk Dili*, Yıl: XXI-I, C. XXVII, 1 Mart 1973, S. 258, 457-744 s.

“Gezi Yazıları”, *Ankara: Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: XI, Ocak-Şubat 2010, S. 65, 128 s.

“Hicret Özel Sayısı”, *Diyanet Dergisi (1981 Yılığ)*

HAYAT AVEALIYA GÜZEL

444 1 500 = avea lı 500 = avea.com.tr = facebook.com/avea

Çayı kıtlama

Ziyarette atlama!

Mutfağı hazlı

Kışı ayazlı

Yemeği leziz

İnsanı 'eziz'

Bu Rehberi Ala, Erzurum'u Gezesen!

Erzurum deyince aklı gelen ne varsa hepsi, lezzetli bir Erzurum yemeği kıvamında ustaca tamamlanarak, özenle hazırlandı ve Erzurum Gezi Rehberi oldu.

Yalın bir anlatım, titiz bir araştırma ve mutlaka faydalı bir yol arkadaşı...

Muzaffer Taşyürek
13,5x21,5 cm - 168 syf.
Renkli / Resimli / Kuşe
12 TL

Bütün Seçkin Kitapçılarda

f facebook.com/kitapkaynagi

t twitter.com/kitapkaynagi

Genel Dağıtım: **GÖKKUŞAĞI** Pazarlama

Kaynak Yayınları bir Kaynak Kültür Yayın Grubu Kuruluşudur.

Tel: 0212 410 50 60

www.kaynak yayinlari.com.tr

tarihi içine alan semt: EYÜP

İP GEZİ REHBERİ

Talha Uğurluel
13,5x21,5cm
246 Syf - 16,00 TL

İsmi ve ruhunu Medine'den,
toprağını ve tarihini İstanbul'dan alan
kutlu semtin bilinmeyenleri...

Mimar Sinan'ın ilk eserinin, İstanbul'un en büyük mezar taşının,
Dünyanın en güzel celi sülüs hattının, birçok sahabenin türbesinin Eyüp'te olduğunu...
Eyüp Sultan türbesinin iç sedef kapılarının II. Abdülhamid tarafından bizzat kendi
el emeğiyle yapıldığını biliyor muydunuz?

Bütün Seçkin Kitapçılarda

f : facebook.com/kitapkaynagi

t : twitter.com/kitapkaynagi

Genel Dağıtım: GÖKKUSAĞI Pazarlama

Kaynak Yayınları bir Kaynak Kültür Yayın Grubu kuruluşudur

Tel: 0212 410 50 60

www.kaynakyayinlari.com.tr

